

В. Ульянов (Ленин)

Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!

ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ

4

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА при ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА • 1971

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ-ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΣΕ

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ 4

1898 - Απρίλης 1901

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στόν τέταρτο τόμο τῶν Ἁπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν περιλαβαίνονται τά ἔργα πού ἔγραψε ὁ Λένιν ἀπ' τίς ἀρχές τοῦ 1898 μέχρι τόν Ἀπρίλη τοῦ 1901. Τά περισσότερα ἀπ' αὐτά ἔχουν γραφεῖ στήν ἐξορία στή Σιβηρία, τά ὑπόλοιπα στό Πσκόφ καί στό ἐξωτερικό, στήν περίοδο τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τά χρόνια αὐτά εἶναι ἡ ἐντατική δραστηριότητα τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τή δημιουργία προλεταριακοῦ κόμματος νέου τύπου, ἡ ἐπεξεργασία ἀπομέρους του τῶν βάσεων τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος, ἡ πάλη του ἐνάντια στό ρωσικό καί στό διεθνῆ ἀναθεωρητισμό.

Συνεχίζοντας νά δουλεύει τό κύριο ἔργο του αὐτῆς τῆς περιόδου — τό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», ὁ Λένιν δημοσιεύει στά νόμιμα προοδευτικά περιοδικά «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» καί «Ζίζν» ἄρθρα ἐνάντια στούς νόμιμους μαρξιστές Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ, Π. Νεζντάνοφ, πάνω σέ ζητήματα, σχετικά μέ τό θέμα τῆς ἐργασίας του γιά τούς δρόμους ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας. Ἡ πολεμική αὐτή διεξάγεται πάνω σέ θεωρητικά ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί εἶναι συνέχεια τῆς πάλης κατά τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ, τήν ὁποία ὁ Λένιν ἄρχισε στήν περίοδο τῆς δράσης του στήν Πετρούπολη.

Στό «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», στά ἄρθρα «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης» καί «Ἀπάντηση στόν κ. Π. Νεζντάνοφ» ὁ Λένιν ὑπερασπίζει τή μαρξιστική πολιτική οἰκονομία ἀπό τίς διαστρεβλώσεις πού τῆς κάνουν οἱ Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί οἱ ἄλλοι ἀπολογητές τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀποκαθιστᾶ τή μαρξιστική ἀντίληψη τῆς πραγματοποίησης, πού «ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στήν ἀναγνώριση τῆς προοδευτικότητας

τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἱστορία... καί μ' αὐτό ὄχι μόνο δέ σκεπάζει, ἀλλά ἀντίθετα διευκρινίζει τόν ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα τοῦ καπιταλισμοῦ» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 82–83). Ὁ Λένιν δείχνει ὅτι ὁ ἐπαναστατικός μαρξισμός εἶναι τό πιό ἰσχυρό ὅπλο πάλης κατά τῆς ἀπολογητικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ, πού τίς θέσεις της ἀκολουθοῦν οἱ «νόμιμοι μαρξιστές».

Τά δυό ἄρθρα μέ τόν τίτλο «Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία (σχετικά μέ τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ)» ἀποτελοῦν τήν πρώτη ἐργασία τοῦ Λένιν πού στρεφόταν ἐνάντια στούς «κριτικούς τοῦ Μάρξ» στό ἀγροτικό ζήτημα. Στά ἄρθρα αὐτά ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τό «νόμιμο μαρξιστή» Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ, πού μέ τό πρόσχημα τῆς κριτικῆς τῆς ἐργασίας τοῦ Κάουτσκι γιά τό ἀγροτικό ζήτημα ἀναθεωροῦσε τίς βασικές θέσεις τοῦ Κ. Μάρξ γιά τό ἀγροτικό ζήτημα.

Ὁ Λένιν δείχνει ὅτι εἶναι ἀσύστατοι οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ Μπουλγκάκοφ γιά τή «ζωτικότητα» τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ στόν καπιταλισμό, ὑπογραμμίζει τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία ἀπέναντι στή μικρή, τήν ἐντεινόμενη καταστροφή τῶν μικροπαραγωγῶν ἀγροτῶν, τό ἀδιέξοδο στό ὁποῖο βρίσκονται οἱ ἐργαζόμενοι ἀγρότες στόν καπιταλισμό.

Ἀργότερα, στό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» (1901 καί 1907), ὁ Λένιν ἔκανε συντριπτική κριτική στίς ἀναθεωρητικές ἀπόψεις τῶν Σ. Μπουλγκάκοφ, Β. Τσερνόφ, Ε. Ντάβιντ καί Φ. Χέρτς, πού εἶχαν περάσει ἀνοιχτά στήν ὑπεράσπιση καί στήν ἐξύμνηση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στήν ἀγροτική οἰκονομία.

Ταυτόχρονα μέ τήν πάλη ἐνάντια στούς «νόμιμους μαρξιστές» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τή νέα πλαστογράφηση ἀπό τούς φιλελεύθερους ναρόντνικους τῶν στοιχείων τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, πλαστογράφηση στήν ὁποία κατέφυγαν μέ σκοπό νά θεμελιώσουν τίς ἀπόψεις τους γιά τό μή κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας. Στό ἄρθρο «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς. Νέοι στατιστικοί ἆθλοι τοῦ καθηγητῆ Κάρισεφ», ἐφαρμόζοντας ἀριστοτεχνικά τή μαρξιστική μέθοδο στήν ἔρευνα τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας, ὁ Λένιν ἀποδείχνει πώς τό συμπέρασμα τοῦ ναρόντνικου Ν. Α. Κάρισεφ, ὅτι μειώθηκε ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων, ὅτι ἐλαττώθηκε ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν σ' αὐτά, εἶναι ἀποτέλεσμα χονδροειδέστατων μεθοδολογικῶν λαθῶν. Ἀναλύοντας τό στατιστικό ὑλικό πού χρησιμοποίησε ὁ Κάρισεφ ὁ Λένιν δείχνει μέ ἀκαταμάχητη πειστικότητα τή νομοτε-

λειακή ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, καί μαζί μ' αὐτήν καί τήν ἀριθμητική αὔξηση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Ρωσία.

'Από τό δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1899 ἡ πάλη κατά τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ πλαταίνει καί ἀποχτᾶ ἰδιαίτερη ὀξύτητα. Τά ἄρθρα τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν, πού ἐμφανίστηκαν στό γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό τύπο, καί στά ὁποῖα αὐτός ἀναθεωροῦσε θεμελιακές θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ, γίνονται ἡ σημαία τῶν ἀναθεωρητῶν σ' ὅλα τά κόμματα τῆς II Διεθνοῦς.

'Η σοσιαλδημοκρατία τῆς Ρωσίας περνάει περίοδο διασπορᾶς, ἀποδιοργάνωσης, κλονισμῶν. Τό πρῶτο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ (Μάρτης 1898) διακήρυξε τή δημιουργία τοῦ κόμματος, ὡστόσο κόμμα, σάν ἑνιαῖο, συγκεντρωτικό σύνολο, δέν εἶχε δημιουργηθεῖ.

'Η ὀπορτουνιστική, ἡ ἀναθεωρητική ὁμάδα τῶν «οἰκονομιστῶν» πού δημιουργήθηκε μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, ὑποστήριζε τίς ἰδέες τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ, καλοῦσε σέ περιορισμό τῆς πάλης μόνο στόν οἰκονομικό τομέα, ἀρνιόταν τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας στή Ρωσία ἑνός μαρξιστικοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριακοῦ κόμματος. Μέσα σ' αὐτές τίς συνθῆκες ὁ Λένιν βάζει μπροστά στούς ρώσους ἐπαναστάτες μαρξιστές τό καθῆκον νά ἀποκρούσουν ἀποφασιστικά τόν ἀναθεωρητισμό στό ἐργατικό κίνημα γενικά καί τόν «οἰκονομισμό», σάν ρωσική παραλλαγή τοῦ διεθνοῦς ὀπορτουνισμοῦ, ἰδιαίτερα.

Στά μέσα τοῦ 'Ιούνη τοῦ 1899, ὁ Λένιν, πού βρισκόταν τότε στό Σουσένσκογε, μαθαίνει ὅτι «στήν Πετρούπολη ἄρχισε ἀντίδραση κατά τοῦ μαρξισμοῦ»· ὕστερα ἀπό ἕνα μήνα παίρνει τή «Διακήρυξη» τῶν «οἰκονομιστῶν» — τό «Gredo» τους, καί κατόπιν τό βιβλίο τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας», ὅπου ὁ Μπέρνσταϊν ἀναθεωροῦσε τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί δήλωνε ὅτι ἕνα σημαντικό, ἄν ὄχι τό μεγαλύτερο, μέρος τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦσαν στή Ρωσία τάχθηκε τάχα ἀποφασιστικά μέ τή δική του ἄποψη· τό Σεπτέμβρη βγαίνει τό «Χωριστό παράρτημα» τοῦ φύλλου 7 τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Μίσλ», πού τά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τά περιορίζει στήν ὀργάνωση ἀπεργιῶν καί νόμιμων συλλόγων, καί, τέλος, στόν Λένιν φτάνει ἡ «Profession de foi» τῆς 'Επιτροπῆς Κιέβου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού βγῆκε τήν ἄνοιξη τοῦ 1899 καί πού ἦταν ἕνα ντοκουμέντο ἀπροκάλυπτης προπαγάνδας τοῦ «οἰκονομισμοῦ».

Ὅλα αὐτά τά ἀναθεωρητικά, ὀπορτουνιστικά ντοκουμέντα ὁ Λένιν τά ἐπέκρινε μέ δριμύτητα. Μεγάλο ρόλο στήν πάλη ἐνάντια στόν ὀπορτουνισμό ἔπαιξε ἡ «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού ἔγραψε ὁ Λένιν, καί πού ἦταν τό πρῶτο συλλογικό ντοκουμέντο τῶν ἐπαναστατῶν μαρξιστῶν κατά τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ. Τό ντοκουμέντο αὐτό κατάφερε χτύπημα ὄχι μόνο στούς «οἰκονομιστές» τῆς Ρωσίας, ἀλλά καί στούς μπερνσταϊνικούς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Στή «Διαμαρτυρία» ὁ Λένιν καλοῦσε τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες νά κηρύξουν ἀποφασιστικό πόλεμο ἐνάντια σ' ὅλο τόν κύκλο τῶν ἰδεῶν, πού βρῆκαν τήν ἔκφρασή τους στό «Credo» καί νά ὑπερασπιστοῦν τόν ἐπαναστατικό μαρξισμό.

Ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι ὁ μπερνσταϊνισμός «ἀποτελεῖ προσπάθεια στενέματος τῆς θεωρίας τοῦ μαρξισμοῦ, προσπάθεια μετατροπῆς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος σέ κόμμα ρεφορμιστικό» (σελ. 174), καί καλοῦσε σέ ἀποφασιστική πάλη ἐνάντια στή μεταφορά αὐτῶν τῶν ὀπορτουνιστικῶν ἰδεῶν στή Ρωσία. Ὁ Λένιν ξεσκέπασε τόν κάλπικο χαρακτήρα τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν «οἰκονομιστῶν» πού λέγαν ὅτι ὑπάρχει «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» καί ὅτι χρειάζεται ριζική ἀλλαγή τῆς πρακτικῆς δράσης τῶν ἐργατικῶν κομμάτων τῆς Δύσης. Τήν προσπάθεια τοῦ «Credo» νά χωρίσει τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική μορφή τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης ὁ Λένιν τή χαρακτήριζε σάν ὁλοφάνερη ἀπομάκρυνση ἀπό τό μαρξισμό· ἔδειξε ὅτι ἡ ἑνιαία ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου πρέπει ἀπαραίτητα νά συνδυάζει τήν πολιτική καί τήν οἰκονομική πάλη. Ὁ Λένιν ὑπογράμμισε τή σπουδαιότητα πού ἔχει γιά τό προλεταριάτο ὅλων τῶν χωρῶν τό καθῆκον τῆς δημιουργίας αὐτοτελῶν πολιτικῶν ἐργατικῶν κομμάτων, πού κύριος σκοπός τους εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί ἡ οἰκοδόμηση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας.

Ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι τά «συμπεράσματα» τῶν συγγραφέων τοῦ «Credo» γιά τή Ρωσία δέν ἀντέχουν σέ καμιά κριτική, ὅτι μέ τό νά ἀρνοῦνται τά πολιτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας αὐτοτελοῦς ἐργατικοῦ πολιτικοῦ κόμματος, δείχνουν ὅτι δέν κατανοοῦν τόν ἱστορικό ρόλο τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης καί τά ἐπιταχτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ προγράμματος τοῦ «Credo», πού συνίστατο στήν ἰδέα ὅτι ἡ ἐργατική τάξη τῆς Ρωσίας πρέπει νά περιοριστεῖ στήν οἰκονομική πάλη, ἐνῶ τά «φιλελεύθερα-ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα» θά παλαίβουν

μέ τή «συμμετοχή» τῶν μαρξιστῶν, γιά «μορφές δικαίου», θά ἰσοδυναμοῦσε, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — μέ πολιτική αὐτοκτονία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τεράστια καθυστέρηση καί ὑποβίβαση τῶν καθηκόντων τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Στή «Διαμαρτυρία» διατυπώνονταν ξεκάθαρα τά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τονίζοντας ὅτι τό ἄμεσο καθῆκον τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας εἶναι ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά γίνει πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, νά συσπειρώσει γύρω της ὅλα τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῆς χώρας γιά τήν ἔφοδο ἐνάντια στόν κοινό ἐχθρό. Ὁ Λένιν θεωροῦσε τή συντριβή τοῦ «οἰκονομισμοῦ» ἀπαραίτητο ὅρο γιά τή δημιουργία καί τή στερέωση ἑνός ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στή Ρωσία.

Στό ἄρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι οἱ «οἰκονομιστές», ἐκπροσωπούμενοι ἀπό τή σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Μίσλ», ἔκαναν ἕνα βῆμα πίσω σέ σχέση μέ τή βαθμίδα τῆς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς ἀνάπτυξης, στήν ὁποία ἔφτασε ἤδη ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Ἀγνοώντας τό γεγονός ὅτι οἱ ἐργάτες τῆς Ρωσίας μπῆκαν κιόλας στό δρόμο τῆς πολιτικῆς πάλης, ὅτι ἔβαλαν τίς βάσεις τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, ὅτι στή Ρωσία ἄρχισε κιόλας νά πραγματοποιεῖται ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, οἱ «οἰκονομιστές» ζητοῦσαν νά ὑποχωρήσει τό ἐργατικό κίνημα στίς θέσεις τοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ, ἀπόριπταν τό πρωταρχικό καθῆκον τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση ἑνός ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας.

Ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» διαστρέβλωνε τή μαρξιστική ἀντίληψη τῆς ταξικῆς πάλης, ἀρνιοῦνταν τήν ἐπαναστατική πάλη γιά τό σοσιαλισμό, προπαγανδίζοντας τήν ἰδέα τῆς κατάχτησης τοῦ σοσιαλισμοῦ μόνο μέ τόν εἰρηνικό δρόμο, κι ἔτσι ὑποβίβαζε τό σοσιαλισμό στό ἐπίπεδο τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. «Ἡ ἐργατική τάξη, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — θά προτιμοῦσε, φυσικά, νά πάρει τήν ἐξουσία στά χέρια της *εἰρηνικά*,... ὅμως ἡ *παραίτηση* ἀπό τήν ἐπαναστατική κατάληψη τῆς ἐξουσίας θά ἦταν γιά τό προλεταριάτο, καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό πρακτική-πολιτική ἄποψη, *ἀπερισκεψία* καί θά σήμαινε ἁπλούστατα ἐπαίσχυντη ὑποχώρηση ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη» (σελ. 270). Ὁ Λένιν ἀπόριπτε μέ ἀγανάχτηση τήν εὐ-

θυγράμμιση τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ὄχι μέ τούς πρωτοπόρους, ἀλλά μέ τούς καθυστερημένους, τούς μή συνειδητούς ἐργάτες. «Νά μιλᾶτε μόνο γιά λογαριασμό σας... μήν τολμᾶτε νά μιλᾶτε ἐξονόματος τῶν πρωτοπόρων ρώσων ἐργατῶν!» — ἔλεγε ὁ Λένιν, μαστιγώνοντας μέ ὀργή τούς «οἰκονομιστές» (σελ. 255).

Οἱ ἐπαναστάτες μαρξιστές μ' ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν ἔστρεφαν τά βλέμματά τους ὄχι πρός τήν ἀστική «κοινωνία» (τούς φιλελεύθερους), ὅπως καλοῦσαν οἱ «οἰκονομιστές», ἀλλά πρός τούς πρωτοπόρους ἐργάτες. «Τή στιγμή πού ἡ μορφωμένη κοινωνία χάνει τό ἐνδιαφέρον της γιά τήν τίμια, παράνομη φιλολογία, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες μεγαλώνει ἡ φλογερή δίψα γιά τή μάθηση καί τό σοσιαλισμό, ἀπό τίς γραμμές τῶν ἐργατῶν ξεπετιοῦνται πραγματικοί ἥρωες, πού — παρά τίς ἀπαίσιες συνθῆκες ζωῆς τους, παρά τήν ἀποβλακωτική δουλειά κατέργου στό ἐργοστάσιο — βρίσκουν μέσα τους τόση δύναμη χαρακτήρα καί θέλησης, ὥστε νά μορφώνονται, νά μορφώνονται καί πάλι νά μορφώνονται καί νά διαπλάσσονται σέ συνειδητούς σοσιαλδημοκράτες, σέ „ἐργατική διανόηση"», — ἔγραφε ὁ Λένιν στό ἄρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (σελ. 274–275). 'Απ' αὐτούς τούς πρωτοπόρους ἐργάτες διαπαιδαγωγοῦσε ὁ Λένιν τούς μελλοντικούς καθοδηγητές τοῦ κόμματος πού ἐπρόκειτο νά ὁδηγήσει τίς λαϊκές μάζες στήν ἔφοδο κατά τῆς ἀπολυταρχίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ.

Μέ τό ἴδιο πνεῦμα ἔντονης διαμαρτυρίας κατά τοῦ «οἰκονομισμοῦ» εἶναι διαποτισμένο καί τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Παίρνοντας ἀφορμή ἀπό μιά „Profession de foi"». Στό ἄρθρο αὐτό ὁ Λένιν ἔκανε αὐστηρή κριτική στή δήλωση τῶν ὀπορτουνιστῶν τῆς Ρωσίας ὅτι τάχα ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὡρίμασε γιά πολιτική πάλη. 'Ο Λένιν ὑπογραμμίζει τόν καθοδηγητικό ρόλο τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού καθῆκον της εἶναι ν' ἀναπτύσσει τήν πολιτική συνείδηση τῶν ἐργατῶν, νά οργανώνει τό προλεταριάτο, νά τό καλεῖ στήν πολιτική δράση καί στήν πολιτική πάλη.

Οἱ ἐργασίες πού ἔγραψε ὁ Λένιν τό δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1899 μέ ἀρχές τοῦ 1900, καί πού στρέφονται ἐνάντια στίς προσπάθειες διαστρέβλωσης καί στενέματος τοῦ μαρξισμοῦ, μετατροπῆς του σέ ρεφορμισμό τῆς ντουζίνας, ἔδοσαν στούς ἐπαναστάτες μαρξιστές τῆς Ρωσίας ἕνα θεωρητικό ὅπλο στήν ἀνειρήνευτη πάλη τους ἐνάντια στόν μπερνσταϊνισμό καί στήν παραλλαγή του, τόν «οἰκονομισμό».

Ἡ πάλη αὐτή ἦταν ἀπαραίτητος ὅρος γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ καθήκοντος, πού ἔβαλε ὁ Λένιν, — τοῦ καθήκοντος τῆς δημιουργίας στή Ρωσία ἑνός ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος, ἀδιάλλακτου ἀπέναντι σ' ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση ὀπορτουνισμοῦ, ἀναθεωρητισμοῦ, συμφιλιωτισμοῦ, — ἑνός προλεταριακοῦ κόμματος νέου τύπου, διαφορετικοῦ ἀπό τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τῆς ΙΙ Διεθνοῦς, πού ἀνέχονταν στίς γραμμές τους τούς ὀπορτουνιστές καί τούς ρεφορμιστές. Τό κόμμα, πού γιά τή δημιουργία του ὁ Λένιν ἑτοίμαζε τούς ἐπαναστάτες μαρξιστές, ἔπρεπε νά γίνει καί ἔγινε ὑπόδειγμα γιά ὅλο τό διεθνές ἐργατικό σοσιαλιστικό κίνημα.

Στόν τέταρτο τόμο περιλαβαίνονται ἔργα στά ὁποῖα ὁ Β. Ι. Λένιν συνεχίζει τήν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος. Σ' αὐτά τά ἔργα ἀνήκουν πρῶτ' ἀπ' ὅλα τά ἄρθρα «Τό πρόγραμμά μας» καί «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας». Ὁ Λένιν τονίζει σ' αὐτά τήν ἀνάγκη πού ὑπάρχει γιά κάθε σοσιαλδημοκράτη νά καθορίσει σέ ποιό στρατόπεδο ἀνήκει: στό στρατόπεδο τῶν ἐπαναστατῶν, ὀπαδῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Κ. Μάρξ, ἤ στό στρατόπεδο τῶν νεοεμφανισθέντων «κριτικῶν» τοῦ μαρξισμοῦ. «Ἐμεῖς στεκόμαστε ὁλοκληρωτικά στό ἔδαφος τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ», — γράφει στό ἄρθρο «Τό πρόγραμμά μας». «Αὐτή ξεκαθάρισε τό πραγματικό καθῆκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος:... *ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καί καθοδήγηση αὐτῆς τῆς πάλης πού τελικός σκοπός της εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί ἡ ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας*» (σελ. 186, 187). Ὁ Λένιν τονίζει τό ἱερό χρέος τῶν μαρξιστῶν νά ὑπερασπίζουν τή μαρξιστική θεωρία ἀπό τίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσης καί χειροτέρευσής της. «Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει γερό σοσιαλιστικό κόμμα ὅταν δέν ὑπάρχει ἐπαναστατική θεωρία, πού νά ἑνώνει ὅλους τούς σοσιαλιστές, πού ἀπ' αὐτήν οἱ σοσιαλιστές ν' ἀντλοῦν ὅλες τίς πεποιθήσεις τους καί νά τήν ἐφαρμόζουν στόν καθορισμό τῶν μεθόδων τῆς πάλης τους καί τῶν τρόπων τῆς δράσης τους» (σελ. 187). Ὁ Λένιν ἀντικρούει ἀποφασιστικά τίς δημαγωγικές ἐπικρίσεις γιά δογματισμό πού ἐκτοξεύονταν ἀπό τό στρατόπεδο τῶν «κριτικῶν τοῦ Μάρξ» ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες μαρξιστές, καί ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργικῆς στάσης ἀπέναντι στό μαρξισμό. «Ἐμεῖς, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — δέ βλέπουμε καθόλου τή θεωρία τοῦ Μάρξ σάν κάτι τό τελειωμένο καί ἀπαραβίαστο· ἀπεναντίας ἔχουμε τήν πεποίθηση πώς ἡ θεωρία αὐτή ἔβαλε μόνο τούς ἀκρο-

γωνιαίους λίθους τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, πού οἱ σοσιαλιστές *ἔχουν χρέος* νά τήν προωθοῦν παραπέρα πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις» (σελ. 188).

Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος ὑποχρέωνε τούς ρώσους μαρξιστές ν' ἀφομοιώνουν κριτικά τά προγραμματικά ντοκουμέντα πού εἶχαν υἱοθετηθεῖ προηγούμενα ἀπό τούς ρώσους καί τούς δυτικοευρωπαίους σοσιαλδημοκράτες, καί πρίν ἀπ' ὅλα, τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί τό πρόγραμμα τῆς 'Ερφούρτης τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ὁ Λένιν, πού ἐκτιμοῦσε πολύ τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», τόνιζε ὡστόσο πώς αὐτό ἦταν πρόγραμμα μιᾶς ὁμάδας ἐπαναστατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού τότε δέν ἔβλεπαν ἀκόμη μπροστά τους ἕνα κάπως πλατύ καί αὐτοτελές ἐργατικό κίνημα στή Ρωσία. Ἦταν ἀνάγκη νά γίνει τό ἑπόμενο βῆμα, νά καταρτιστεῖ πρόγραμμα τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, κόμματος ἱδρυμένου ἀπό ὁλόκληρη σειρά ρωσικῶν ὀργανώσεων, πίσω ἀπό τίς ὁποῖες στεκόταν ἡ ἐργατική τάξη τῆς Ρωσίας, πού ξεσηκώθηκε στήν ἐπαναστατική πάλη.

Ἡ μελέτη τοῦ προγράμματος τῆς 'Ερφούρτης ὁδήγησε τόν Λένιν στό συμπέρασμα ὅτι ἡ χρησιμοποίησή του εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη, μιά καί στή Ρωσία παρατηροῦνται τά ἴδια βασικά προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, τά ἴδια βασικά καθήκοντα τῶν σοσιαλιστῶν καί τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἡ χρησιμοποίηση ὅμως αὐτή «σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά εἶναι ἁπλή ἀντιγραφή» (σελ. 225). 'Επισημαίνοντας τόν κίνδυνο νά λησμονηθοῦν οἱ ἰδιομορφίες τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, πού ἔπρεπε νά βροῦν τήν πλήρη ἔκφρασή τους στό πρόγραμμα, ὁ Λένιν τόνιζε, πρῶτο, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά καθοριστοῦν στό πρόγραμμα τά πολιτικά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ἔμελλε ν' ἀνατρέψει τήν ἀπολυταρχία καί νά κατακτήσει τήν πολιτική ἐλευθερία μέ σκοπό τήν παραπέρα πάλη γιά τό σοσιαλισμό, καί δεύτερο, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά τοποθετηθεῖ μέ ἰδιαίτερο τρόπο τό ἀγροτικό ζήτημα.

Τό σχέδιο προγράμματος, πού ἔγραψε ὁ Λένιν στήν ἐξορία καί τό αἰτιολόγησε σέ μιά σειρά ἄρθρα, τό χρησιμοποίησε ἀργότερα κατά τήν παραπέρα ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Στό πρόγραμμα τοῦ 1899 περιλήφθηκε ὁ ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητας καθορισμός τῶν τελικῶν σκοπῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τῆς ἐπιδίωξής του νά καταλάβει — γιά τήν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν αὐ-

τῶν — τήν πολιτική ἐξουσία, καθώς καί τοῦ διεθνῆ χαρακτήρα τοῦ κινήματος.

Ὁ Λένιν ἐπεξεργάστηκε πολύ ἐμπεριστατωμένα τό ζήτημα τῆς στάσης τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀπέναντι στό ἀγροτικό κίνημα, διατυπώνοντας τό αἴτημα τῆς ὑποστήριξης τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς ἀγροτιᾶς στήν πάλη τους γιά τήν ἐξάλειψη τῶν ὑπολειμμάτων τῶν σχέσεων δουλοπαροικίας, καθώς καί τῆς ὑποστήριξης τοῦ ἐμφανιζόμενου ἀγροτικοῦ προλεταριάτου, στήν πάλη του κατά τῆς ἀγροτικῆς ἀστικῆς τάξης. Αὐτά τά αἰτήματα πού διατύπωσε ὁ Λένιν ἀποτέλεσαν παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν ἰδεῶν τῆς συμμαχίας τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τήν ἀγροτιά, τῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου στήν ἐπανάσταση.

Στά τέλη τοῦ 1899 ὁ Λένιν γράφει τά ἄρθρα: «Γιά τά δικαστήρια διαιτησίας», ἀπ' ἀφορμή τήν ἀνάθεση ἀστυνομικῶν λειτουργιῶν στήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας καί «Γιά τίς ἀπεργίες», ἄρθρα πού προορίζονται γιά τίς πλατιές μάζες τῶν ἐργατῶν ἀναγνωστῶν.

Στόν τόμο περιλαβαίνονται ἐργασίες, στίς ὁποῖες ὁ Λένιν διατύπωσε τό μεγαλοφυές σχεδιό του γιά τή δημιουργία ἑνός μαρξιστικοῦ κόμματος — ἑνός κόμματος συγκεντρωτικοῦ, ἰσχυροῦ χάρη στήν ἑνότητά του, τή συσπείρωσή του καί τήν πειθαρχία του. Ὁ Λένιν θεωροῦσε πώς τό πιό ἄμεσο καί τό πιό ἐπιταχτικό καθῆκον τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν ἦταν τό ξεπέρασμα τῆς διασπορᾶς, τοῦ χειροτεχνισμοῦ στή δουλειά τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων. Σπουδαιότατο μέσο ἰδεολογικῆς καί ὀργανωτικῆς συσπείρωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων ἔπρεπε νά εἶναι, κατά τή γνώμη τοῦ Λένιν, μιά πανρωσική παράνομη μαρξιστική ἐφημερίδα.

Στά ἄρθρα «Τό ἄμεσο καθῆκον μας», «Ἐπιταχτικό ζήτημα» ὁ Λένιν καλοῦσε τούς ἐπαναστάτες μαρξιστές νά καταπιαστοῦν ἀμέσως μέ τήν ἵδρυση καί τή στέρεη ὀργάνωση τοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος καί συνεπῶς καί τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος. «Τό ἐπαναστατικό κόμμα πού θά οἰκοδομηθεῖ πάνω σέ μιά τέτοια βάση καί θά εἶναι αὐστηρά ὀργανωμένο, θ' ἀποτελέσει στή σύγχρονη Ρωσία τή μεγαλύτερη πολιτική δύναμη!»—ἔγραφε ὁ Λένιν(σελ. 202).

Τό σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» γράφτηκε στό Πσκόφ, ὅταν ἡ ἔκδοση τῶν δυό ὀργάνων — ἑνός ἐπιστημονικοῦ-πολιτικοῦ περιοδικοῦ καί μιᾶς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας — εἶχε ἀποφασιστεῖ καί ἐπιδοκιμαστεῖ ἀπό τούς μαρξιστές τῆς Ρωσίας. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου ἑξαμήνου τοῦ 1900 ὁ Λένιν παίρνει πρακτικά μέτρα γιά τήν ἐξασφά-

λιση αὐτῶν τῶν ὀργάνων μέ ὑλικά μέσα, μέ φιλολογικό ὑλικό, διεξάγει συνομιλίες μέ τούς ἀντιπροσώπους τῶν ὀργανώσεων τῆς Ρωσίας γιά τήν ἀποστολή ἀνταποκρίσεων, τήν ὀργάνωση τῶν συνδέσεων, τίς γιάφκες, τή ρύθμιση τῶν μεταφορῶν κτλ.

Γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου ἔκδοσης τῆς παράνομης πολιτικῆς ἐφημερίδας τόν Ἰούλη τοῦ 1900 ὁ Λένιν πῆγε στήν Ἑλβετία. Σ' αὐτήν τήν περίοδο τῆς ὀργανωτικῆς δουλειᾶς γιά τήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» στό ἐξωτερικό ὁ Λένιν συνάντησε τεράστιες δυσκολίες.

Τό σημείωμα «Πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ „Ἴσκρα“» περιγράφει τήν ὀξεία σύγκρουση μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ κατά τίς διαπραγματεύσεις γιά τίς μορφές συνεργασίας στήν «Ἴσκρα» καί στό «Ζαριά». Ὁ Πλεχάνοφ διεκδικοῦσε κυρίαρχη θέση στή σύνταξη, πράγμα πού ἀπέκλειε τήν ὁμαλή συλλογική δουλειά. Ἡ «ἀτμόσφαιρα τελεσιγράφων» πού δημιούργησε ὁ Πλεχάνοφ, ἀπειλοῦσε νά ματαιώσει τήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» καί, κατά συνέπεια, τή συγκέντρωση τῶν δυνάμεων τοῦ κόμματος γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα. Μόνο χάρη στήν ἐπιμονή καί στήν προσήλωση τοῦ Λένιν στίς ἀρχές ἡ προστριβή μέ τόν Πλεχάνοφ διευθετήθηκε καί ἡ ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» πραγματοποιήθηκε σύμφωνα μέ τό σχέδιο πού χάραξε ὁ Λένιν. Ἡ ἐνεργητικότητά του, ἡ συνωμοτική του πείρα ἐξασφάλισαν τήν ἔκδοση τῶν πρώτων φύλλων τῆς «Ἴσκρα» στά τέλη τοῦ 1900 μέ ἀρχές τοῦ 1901, τήν πετυχημένη κυκλοφορία τους στή Ρωσία, τή συρροή ἄφθονων ἀνταποκρίσεων.

Στό κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «Ἴσκρα» πού εἶχε τόν τίτλο «Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας» ὁ Λένιν καθόρισε τά καθήκοντα τοῦ κόμματος, ἔδοσε τό ὀργανωτικό σχέδιο τῆς δημιουργίας του. Στό ἴδιο φύλλο δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο «Ὁ πόλεμος μέ τήν Κίνα», στό ὁποῖο ὁ Λένιν καλοῦσε ὅλους τούς συνειδητούς ἐργάτες τῆς Ρωσίας νά ξεσηκωθοῦν ἐνάντια στήν τυχοδιωχτική πολιτική τῆς ληστείας καί τῆς βίας, πού ἐφάρμοζαν ἐνάντια στήν Κίνα οἱ ἀστικές κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης καί ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση τῆς Ρωσίας. Τό ἄρθρο «Τό ἐργατικό κόμμα καί ἡ ἀγροτιά», πού δημοσιεύτηκε στό φύλλο 3 τῆς «Ἴσκρα» εἶναι ἀφιερωμένο σ' ἕνα σπουδαιότατο ζήτημα — στήν ἐπεξεργασία τοῦ ἀγροτικοῦ προγράμματος τοῦ ΣΔΕΚΡ. Στό ἄρθρο αὐτό ὁ Λένιν πρόβλεψε τή γιγάντια ἐπιτάχυνση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐπανάστασης, ὑπό τόν ὅρο ὅτι θά συγχωνευτεῖ σ' ἕνα χείμαρρο ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων καί τῆς ἐπαναστατικῆς ἀγροτιᾶς.

В. І. ЛЕНІН
1900

Στόν τόμο περιλαβαίνονται οἱ ἐργασίες «Σημείωση τῆς 29 τοῦ Δεκέμβρη 1900» καί «Σχέδιο συμφωνίας μέ τόν Στροῦβε» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά) — ντοκουμέντα πού σχετίζονται μέ τίς διαπραγματεύσεις τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τῆς ὁμάί δας τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» (Π. Μπ. Στροῦβε κα- Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι). Οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές διεξήχθηκαν τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 - Γενάρη τοῦ 1901. Ἔχοντας στή διάθεσή του ὁρισμένο φιλολογικό ὑλικό ὁ Π. Μπ. Στροῦβε τό πρόσφερε γιά χρησιμοποίηση ἀπό τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά» μέ τόν ὅρο νά τοῦ δοθεῖ πλήρης ἰσότητα δικαιωμάτων στή σύνταξη. Ἐπέμενε ἐπίσης στήν ἔκδοση ἑνός γενικοῦ πολιτικοῦ παραρτήματος τοῦ «Ζαριά» μέ τόν τίτλο «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», πού νά βγαίνει παράλληλα μέ τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά», ἀλλά νά μή συνδέεται ἀνοιχτά μέ τή σοσιαλδημοκρατία. Ὁ Λένιν ἀπέριψε κατηγορηματικά αὐτές τίς προτάσεις σάν προσπάθεια χρησιμοποίησης τῶν ὀργάνων τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας γιά τά συμφέροντα τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης. Ἡ συνέχιση τῶν διαπραγματεύσεων γιά τή δημιουργία ἑνός κοινοῦ ὀργάνου ὀφειλόταν στήν ἐπιμονή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὡστόσο ἡ ἔκδοση τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε» δέν πραγματοποιήθηκε.

Μιά σειρά ἄρθρα, πού περιλήφθηκαν σ' αὐτόν τόν τόμο, ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα ἀποκαλυπτικῆς δημοσιογραφίας τοῦ Λένιν, στήν ὁποία ὁ ἴδιος ἔδινε τεράστια σημασία στήν πάλη γιά τήν ἀφύπνιση τῆς συνείδησης τῶν πλατιῶν λαϊκῶν μαζῶν. Τέτοια εἶναι τά ἄρθρα «Χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου», «Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγή τῶν καιρῶν;» καί «Ἀντικειμενική στατιστική», μέ τό γενικό τίτλο «Εὐκαιριακά σημειώματα» πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά», καθώς καί τό ἄρθρο «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν», πού δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα», καί ὁ πρόλογος στή μπροσούρα «Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο».

Τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ
τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗΣ ΜΑΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ

ΝΕΟΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΑΘΛΟΙ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΚΑΡΙΣΕΦ[1]

Τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Ρωσίας δείχνει ἀρκετά ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς καί γιά τά κυριότερα συμπεράσματα πού βγαίνουν ἀπ' αὐτήν. Τό ἐνδιαφέρον αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα εὐνόητο, λόγω τῆς σύνδεσης τοῦ ζητήματος αὐτοῦ μέ τό πλατύτερο ζήτημα τῶν «πεπρωμένων τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Δυστυχῶς, ὅμως, ὁ βαθμός ἐπεξεργασίας τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς δέν εἶναι καθόλου ἀνάλογος μέ τό γενικό ἐνδιαφέρον γιά τά στοιχεῖα της. Εἶναι ἀληθινά ἀξιοθρήνητη ἡ κατάσταση στήν ὁποία βρίσκεται στή χώρα μας ὁ κλάδος αὐτός τῆς οἰκονομικῆς στατιστικῆς καί, ἴσως, ἀκόμα πιό ἀξιοθρήνητο εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού γράφουν γι' αὐτόν τόν τομέα δείχνουν συχνά καταπληχτική ἔλλειψη κατανόησης τοῦ χαρακτήρα τῶν ἀριθμητικῶν στοιχείων πού ἐπεξεργάζονται, τῆς ἀξιοπιστίας καί τῆς καταλληλότητας τῶν στοιχείων αὐτῶν γι' αὐτά ἤ ἐκεῖνα τά συμπεράσματα. Ἀκριβῶς μιά τέτοια γνώμη εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά ἐκφράσουμε γιά τήν πρόσφατη ἐργασία τοῦ κ. Κάρισεφ, πού δημοσιεύτηκε πρῶτα στό «Δελτίο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας» (χρόνος IV, τεῦχος 1) καί ἔπειτα βγῆκε καί σέ ξεχωριστή μπροσούρα μέ τόν ἠχηρό τίτλο: «Ὑλικά γιά τή ρωσική ἐθνική οἰκονομία. I. Ἡ ἐργοστασιακή μας βιομηχανία στά μέσα τῆς δεκαετίας 1890–1900» (Μόσχα, 1898). Ὁ κ. Κάρισεφ στήν ἐργασία του αὐτή προσπαθεῖ νά βγάλει συμπεράσματα ἀπό μιά πρόσφατη ἔκδοση τῆς Διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας σχετικά μέ τήν ἐργοστασιακή μας βιομηχανία *. Σκοπός μας εἶναι νά ὑποβάλουμε σέ λεπτομε-

* «Ὑπουργεῖο οἰκονομικῶν. Διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας.

ρειακή ἀνάλυση τόσο τά συμπεράσματα τοῦ κ. Κάρισεφ ὅσο καί τίς μεθόδους του ἰδιαίτερα. Νομίζουμε πώς μιά τέτοια ἀνάλυση θά ἔχει σημασία ὄχι μόνο γιά νά προσδιοριστεῖ ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐπεξεργάζεται τό ὑλικό ὁ τάδε κ. καθηγητής (γι' αὐτό θ' ἀρκοῦσαν μερικές γραμμές βιβλιοκρισίας), ἀλλά καί γιά νά καθοριστεῖ κατά πόσο εἶναι ἀξιόπιστα τά στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, γιά ποιά συμπεράσματα εἶναι κατάλληλα καί γιά ποιά δέν εἶναι, ποιές εἶναι οἱ κυριότερες ἀνάγκες τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς καί ποιά τά καθήκοντα ἐκείνων πού τή μελετοῦν.

῾Η πηγή πού χρησιμοποίησε ὁ κ. Κάρισεφ περιέχει, ὅπως φαίνεται καί ἀπό τόν τίτλο, ἕνα κατάλογο τῶν ἐργοστασίων τῆς αὐτοκρατορίας στά 1894/95. ῾Η ἔκδοση ἑνός πλήρους καταλόγου ὅλων τῶν ἐργοστασίων (δηλ. τῶν *σχετικά* μεγαλύτερων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων — χωρίς ἑνιαία ἀντίληψη γιά τό ποιές ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται μεγάλες) δέν ἀποτελεῖ κάτι τό καινούργιο στή φιλολογία μας. Οἱ κ. κ. ᾿Ορλόφ καί Μπουνταγκόφ εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμα ἀπό τό 1881 νά συντάσσουν ἕναν «῾Οδηγό τῶν ἐργοστασίων», πού ἡ τελευταία (3η) ἔκδοσή του βγῆκε τό 1894. Πολύ νωρίτερα, ἀκόμα ἀπό τό 1869, στό πρῶτο τεῦχος τῆς «᾿Επετηρίδας τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν», στίς σημειώσεις τίς ἀναφερόμενες στούς στατιστικούς πίνακες, πού ἀφοροῦν τή βιομηχανία, εἶχε δημοσιευτεῖ ἕνας κατάλογος τῶν ἐργοστασίων. Πηγές στίς ὁποῖες στηρίχθηκαν ὅλες αὐτές οἱ ἐκδόσεις ἦταν οἱ καταστάσεις, πού σύμφωνα μέ τό νόμο εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ ἐργοστασιάρχες νά ὑποβάλλουν κάθε χρόνο στό ὑπουργεῖο. ῾Η νέα ἔκδοση τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας, ἐνῶ διαφέρει ἀπό τίς προηγούμενες ἐκδόσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γιατί περιέχει κάπως περισσότερα στοιχεῖα, παρουσιάζει ταυτόχρονα καί τεράστιες ἐλλείψεις, τέτοιες πού δέν ὑπῆρχαν στίς προηγούμενες ἐκδόσεις καί πού δυσκολεύουν πάρα πολύ τή χρησιμοποίησή της σάν ὑλικό γιά τήν ἐργοστασιακή στατιστική. Στήν εἰσαγωγή τοῦ «Καταλόγου» τονίζεται ἀκριβῶς ἡ μή ἱκανοποιητική κατάσταση αὐτῆς τῆς στατιστικῆς στά προηγούμενα χρόνια καί ἔτσι καθορίζεται ξεκάθαρα ὁ σκοπός τῆς ἔκδοσης, δηλ. νά ἀποτελεῖ αὐτή ὄχι ἁπλό ὁδηγό, ἀλλά ἀκριβῶς ὑλικό γιά στατιστική. Σάν στατιστική ὅμως ἔκδοση ὁ «Κατάλογος» προκαλεῖ κατάπληξη λόγω τῆς ἀπόλυτης ἔλλειψης ὁποιωνδήποτε συνοπτικῶν, συνολικῶν ἀριθμῶν. Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά ἐλπί-

῾Η ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας. *Κατάλογος τῶν ἐργοστασίων*». Πετρούπολη, 1897, σελ. 63 + VI + 1047.

ζουμε πώς μιά τέτοια ἔκδοση, ὄντας ἡ πρώτη στό εἶδος της, θά εἶναι καί ἡ τελευταία στατιστική ἔκδοση χωρίς συνολικούς ἀριθμούς. Γιά ἕνα ὅμως βιβλίο-δηγό ἀποτελεῖ περιττή σαβούρα ἡ τεράστια μάζα ἀνεπεξέργαστου ὑλικοῦ, μέ τή μορφή ἑνός σωροῦ ἀριθμητικῶν στοιχείων. Στήν εἰσαγωγή τοῦ «Καταλόγου» ἐπικρίνεται αὐστηρά ὁ παλιός τρόπος σύνταξης τῶν καταστάσεων, πού ὑποβάλλονταν ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες στό ὑπουργεῖο, καί λέγεται ὅτι «περιεῖχαν πάντα τά ἴδια συγκεχυμένα στοιχεῖα πού ἐπαναλαβαίνονταν χρόνο μέ τό χρόνο καί πού δέν ἔδιναν τή δυνατότητα νά καθορίσει κανείς μέ ἀκρίβεια οὔτε καί τήν ποσότητα ἀκόμα τῶν ἐμπορευμάτων πού εἶχαν παραχθεῖ. Καί ὅμως εἶναι ἐπιταχτικά ἀναγκαῖο νά ὑπάρχουν ὅσο τό δυνατό πιό πλήρη καί πιό ἀξιόπιστα στοιχεῖα γιά τίς ἐπιχειρήσεις» (σελ. 1). Δέ θά ποῦμε βέβαια οὔτε λέξη γιά νά ὑπερασπίσουμε τό προηγούμενο σύστημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, τό ἐντελῶς ἀπαρχαιωμένο καί καθαρά προμεταρυθμισιακό καί ὅσον ἀφορᾶ τή συγκρότησή του, καί ὅσον ἀφορᾶ τήν ποιότητά του. Δυστυχῶς ὅμως ὥς τά σήμερα *δέν ἔχει παρατηρηθεῖ σχεδόν* καμιά βελτίωσή του. Ὁ ὀγκώδης «Κατάλογος», πού μόλις ἐκδόθηκε, δέν μᾶς δίνει ἀκόμα τό δικαίωμα νά μιλᾶμε γιά ὁποιεσδήποτε σοβαρές ἀλλαγές σ' αὐτό τό παλιό καί πανθομολογούμενα ἀκατάλληλο σύστημα. Οἱ καταστάσεις «δέν ἔδιναν τή δυνατότητα νά καθορίσει κανείς μέ ἀκρίβεια οὔτε καί τήν ποσότητα ἀκόμα τῶν ἐμπορευμάτων πού εἶχαν παραχθεῖ»... Μάλιστα, ἔλα ὅμως πού στόν τελευταῖο «Κατάλογο» δέν ὑπάρχουν πιά καθόλου κανενός εἴδους στοιχεῖα γιά τήν ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνῶ λχ. ὁ «Ὁδηγός» τοῦ κ. Ὀρλόφ ἔδινε τέτοια στοιχεῖα γιά πάρα πολλά ἐργοστάσια καί μάλιστα γιά ὁρισμένους κλάδους τῆς παραγωγῆς ἔδινε στοιχεῖα γιά ὅλα σχεδόν τά ἐργοστάσια, ἔτσι πού καί στόν συνοπτικό πίνακα ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τήν ποσότητα τῶν προϊόντων (βυρσοδεψία, οἰνοπνευματοποιία, τουβλοποιία, ἀλφιτοποιία, ἀλευροποιία, κηροποιία, παραγωγή λίπους, λινουργία, ζυθοποιία). Καί τό ὑλικό τοῦ «Ὁδηγοῦ» ἀποτελοῦνταν ἀκριβῶς ἀπό τίς παλιές αὐτές καταστάσεις. Στόν «Κατάλογο» δέν ὑπάρχουν καθόλου στοιχεῖα γιά τίς κινητήριες μηχανές, ἐνῶ ὁ «Ὁδηγός» ἔδινε τέτοια στοιχεῖα γιά μερικούς κλάδους. Ἡ «εἰσαγωγή» περιγράφει ὡς ἑξῆς τήν ἀλλαγή πού συντελέστηκε στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική: προηγούμενα οἱ ἐργοστασιάρχες συμπλήρωναν τά στοιχεῖα «μέ βάση ἕνα σύντομο καί ὄχι ἀρκετά σαφές ἐρωτηματολόγιο» καί τά ὑπέβαλλαν μέσω τῆς ἀστυνομίας, χωρίς κανένας νά ἐλέγχει τά στοιχεῖα αὐτά. «Συγκεντρω-

νόταν ἕνα ὑλικό, πού πάνω του δέν μποροῦσε νά στηρίξει κανείς κανένα λίγο-πολύ ἀκριβές συμπέρασμα» (σελ. 1). Τώρα ἔχει συνταχθεῖ νέο ἐρωτηματολόγιο, πολύ λεπτομερέστερο, καί ἡ συγκέντρωση καί ὁ ἔλεγχος τῶν στατιστικῶν στοιχείων γιά τά ἐργοστάσια ἔχει ἀνατεθεῖ στούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας. Μέ τήν πρώτη ματιά θά σχημάτιζε κανείς τή γνώμη ὅτι τώρα δικαιολογημένα μποροῦμε νά περιμένουμε πραγματικά ἱκανοποιητικά στοιχεῖα, ἐπειδή τό σωστό ἐρωτηματολόγιο καί ἡ ἐξασφάλιση τοῦ ἐλέγχου τῶν στοιχείων ἀποτελοῦν τούς δυό σπουδαιότερους ὅρους μιᾶς καλῆς στατιστικῆς. Στήν πραγματικότητα ὅμως καί οἱ δυό αὐτοί ὅροι βρίσκονται καί σήμερα στήν ἴδια πρωτόγονη χαώδη κατάσταση πού βρίσκονταν καί προηγούμενα. Στήν «εἰσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου» δέν περιέχεται λεπτομερειακή παράθεση τοῦ ἐρωτηματολογίου μαζί μέ ἐπεξηγήσεις, ἄν καί ἡ στατιστική μεθοδολογία ἀπαιτεῖ τή δημοσίευση τοῦ ἐρωτηματολογίου, πού μέ βάση αὐτό ἔχουν συγκεντρωθεῖ τά στοιχεῖα. Ἀπό τήν παρακάτω ἀνάλυση τοῦ ὑλικοῦ τοῦ «Καταλόγου» θά δοῦμε ὅτι τά *βασικά* προγραμματικά προβλήματα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς παραμένουν ἐντελῶς ἀξεκαθάριστα. Ὅσο γιά τόν ἔλεγχο τῶν στοιχείων, ὁρίστε ἡ γνώμη ἑνός προσώπου, πού ἐφάρμοσε στήν πράξη τόν ἔλεγχο αὐτόν καί συγκεκριμένα τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητῆ ἐργασίας τοῦ κυβερνείου Χερσώνας κ. Μικούλιν, πού ἔχει ἐκδόσει ἕνα βιβλίο, στό ὁποῖο γίνεται ἐπεξεργασία τῶν στατιστικῶν στοιχείων πού συγκεντρώθηκαν στό κυβερνεῖο Χερσώνας σύμφωνα μέ τό νέο σύστημα.

«Δέν ἦταν δυνατό νά ἐλεγχθοῦν ἔμπραχτα ὅλα τά ἀριθμητικά στοιχεῖα πού παράθεταν οἱ ἰδιοχτῆτες τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων στίς καταστάσεις πού ὑπόβαλαν, καί γι' αὐτό οἱ καταστάσεις στάλθηκαν πίσω γιά διόρθωση μόνο στίς περιπτώσεις πού ὑπῆρχε σ' αὐτές μιά φανερή ἀσυμφωνία στίς ἀπαντήσεις, σέ σύγκριση μέ τά στοιχεῖα ἄλλων παρόμοιων ἐπιχειρήσεων, εἴτε μέ τά στοιχεῖα πού διαπιστώθηκαν κατά τίς ἐπιθεωρήσεις τῶν ἐπιχειρήσεων. *Πάντως τήν εὐθύνη γιά τήν ἀκρίβεια τῶν ἀριθμητικῶν στοιχείων πού παραθέτονται στούς πίνακες γιά κάθε ἐπιχείρηση, τή φέρνουν τά πρόσωπα πού ἔδοσαν αὐτά τά στοιχεῖα*» («Ἡ βιομηχανική καί ἡ βιοτεχνική παραγωγή τοῦ κυβερνείου Χερσώνας», Ὀδησσός, 1897. Πρόλογος. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Ἔτσι λοιπόν τήν εὐθύνη γιά τήν ἀκρίβεια τῶν στοιχείων τή φέρνουν, ὅπως καί πρίν, οἱ ἴδιοι οἱ ἐργοστασιάρχες. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας ὄχι μόνο δέν μπόρεσαν νά ἐλέγξουν ὅλα τά στοιχεῖα, ἀλλά οὔτε κάν ἐξα-

σφάλισαν (ὅπως θά δοῦμε παρακάτω) τήν ὁμοιογένειά τους καί τό συγκρίσιμό τους.

Παρακάτω θ' ἀπαριθμήσουμε λεπτομερειακά ὅλες τίς ἐλλείψεις τοῦ «Καταλόγου» καί τοῦ ὑλικοῦ του. Ἡ βασική ὅμως ἔλλειψή του, ὅπως εἴπαμε κιόλας, εἶναι ἡ ὁλοκληρωτική ἀπουσία συνολικῶν ἀριθμῶν (οἱ ἰδιῶτες πού σύντασσαν τόν «Ὁδηγό» παράθεταν συνολικούς ἀριθμούς καί στήν κάθε ἔκδοση τούς αὔξαιναν). Ὁ κ. Κάρισεφ, πού τήν ἐργασία του τήν ἐκπόνησε μέ τή συνεργασία ἄλλων δυό προσώπων, εἶχε τή φαεινή ἰδέα νά συμπληρώσει, ἔστω καί ἐνμέρει, αὐτό τό κενό καί νά ὑπολογίσει, μέ βάση τόν «Κατάλογο», τούς συνολικούς ἀριθμούς τῆς ἐργοστασιακῆς μας βιομηχανίας. Ἡ ἀνάληψη αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἦταν πολύ ὠφέλιμη κι ὅλοι θά τοῦ ἦταν εὐγνώμονες γιά τήν πραγματοποίησή του ἄν... ἄν ὁ κ. Κάρισεφ, πρῶτο, παρέθετε στό ἀκέραιο ἔστω καί μερικούς ἀπό τούς συνολικούς ἀριθμούς πού ἔβγαλε, καί, δεύτερο, ἄν δέν ἔδειχνε στή χρησιμοποίηση τοῦ ὑλικοῦ ἔλλειψη κριτικοῦ πνεύματος, πού συνορεύει μέ ἀδιακρισία. Ὁ κ. Κάρισεφ, χωρίς νά ἔχει μελετήσει προσεχτικά τό ὑλικό καί χωρίς νά τό ἔχει ἐπεξεργαστεῖ κάπως «ἐπισταμένα»* ἀπό στατιστική ἄποψη, βιάστηκε νά βγάλει «συμπεράσματα», πράγμα πού, φυσικά, τόν ἔκανε νά πέσει σέ μιά σειρά λάθη, ἀπό τά πιό παράξενα.

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τό πρῶτο, τό βασικό ζήτημα τῆς βιομηχανικῆς στατιστικῆς: ποιές ἐπιχειρήσεις πρέπει νά κατατάσσονται στά «ἐργοστάσια»; Ὁ κ. Κάρισεφ οὔτε κάν θέτει τό ἐρώτημα αὐτό· ὑποθέτει, φαίνεται, πώς «τό ἐργοστάσιο» εἶναι κάτι τό ἐντελῶς καθορισμένο. Ὅσο γιά τόν «Κατάλογο», ὁ κ. Κάρισεφ ἰσχυρίζεται μέ τόλμη, ἄξια καλύτερης χρήσης, πώς ἡ ἔκδοση αὐτή, σέ διάκριση ἀπό τίς προηγούμενες, ἀναγράφει ὄχι μόνο τά *μεγάλα* ἐργοστάσια, μά *ὅλα* τά ἐργοστάσια. Ὁ ἰσχυρισμός αὐτός, πού ὁ συγγραφέας τόν ἐπαναλαβαίνει δυό φορές (σελ. 23 καί 34), *εἶναι ἐντελῶς λαθεμένος*. Στήν πραγματικότητα συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Ὁ «Κατάλογος», σέ σύγκριση μέ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, ἀναγράφει μόνο *τίς πιό μεγάλες* ἐπιχειρήσεις. Θά ἐξηγήσουμε ἀμέσως πῶς μπόρεσε ὁ κ. Κάρισεφ «νά μή παρατηρήσει» μιά τέτοια «μικρολεπτομέρεια», ἀλλά ἄς κάνουμε πρῶτα μιά ανα-

* Σέ ἀντίθεση μέ τή γνώμη τοῦ βιβλιοκριτικοῦ τῆς «Ρούσκιγε Βέντομοστι»[2] (1898, φύλλο 144), πού, ὅπως φαίνεται, ἦταν τόσο λίγο ἱκανός νά δεῖ κριτικά τά συμπεράσματα τοῦ κ. Κάρισεφ ὅσο καί ὁ κ. Κάρισεφ τούς ἀριθμούς τοῦ «Καταλόγου».

δρομή στό παρελθόν. Ὡς τά μέσα τῆς δεκαετίας 1880–1890 στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, δέν ὑπῆρχαν *κανενός εἴδους* ὁρισμοί καί κανόνες, πού νά περιορίζουν τήν ἔννοια ἐργοστάσιο μόνο στίς πιό μεγάλες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Ἡ στατιστική τῶν «ἐργοστασίων» ἔπιανε ὅλες τίς βιομηχανικές (καί βιοτεχνικές) ἐπιχειρήσεις, πράγμα πού δημιουργοῦσε, φυσικά, ἕνα τεράστιο χάος στά στοιχεῖα, γιατί ἡ πλέρια καταγραφή ὅλων τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατη, μέ τίς ὑπάρχουσες δυνάμεις καί τά ὑπάρχοντα μέσα, (δηλ. χωρίς μιά σωστή βιομηχανική ἀπογραφή), καί σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα ἤ κλάδους παραγωγῆς καταγράφονταν ἑκατοντάδες καί χιλιάδες πολύ μικρές ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ σέ ἄλλα καταγράφονταν μόνο τά μεγαλύτερα «ἐργοστάσια». Γι' αὐτό εἶναι φυσικό πώς τά πρόσωπα πού προσπάθησαν γιά πρώτη φορά νά ἐπεξεργαστοῦν ἐπιστημονικά τά στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς (στά 1860–1870), ἔστρεψαν ὅλη τους τήν προσοχή σ' αὐτό τό ζήτημα καί συγκέντρωσαν ὅλες τους τίς προσπάθειες στό νά ξεχωρίσουν τούς κλάδους, γιά τούς ὁποίους ὑπῆρχαν λίγο-πολύ ἀξιόπιστα στοιχεῖα ἀπό τούς κλάδους μέ ἀπολύτως ἀναξιόπιστα στοιχεῖα, στό νά ξεχωρίσουν τίς ἐπιχειρήσεις πού εἶναι τόσο μεγάλες ὥστε νά εἶναι δυνατό νά συγκεντρώσει κανείς γι' αὐτές ἱκανοποιητικά στοιχεῖα, ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις πού εἶναι τόσο μικρές, ὥστε νά εἶναι ἀδύνατο νά συγκεντρώσει κανείς γι' αὐτές ἱκανοποιητικά στοιχεῖα. Ὁ Μπουσέν*, ὁ Μπόκ** καί ὁ Τιμιριάζεφ*** ἔχουν κάνει τόσο πολύτιμες ὑποδείξεις γιά ὅλα αὐτά τά ζητήματα, πού, ἄν εἶχαν τηρηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ μέ ἐπιμέλεια ἀπό τούς συντάχτες τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, θά εἴχαμε ἴσως τώρα πολύ ἱκανοποιητικά στοιχεῖα. Στήν πραγματικότητα ὅμως ὅλες αὐτές οἱ ὑποδείξεις ἔμειναν, ὅπως γίνεται συνήθως, φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, καί ἡ ἐργοστασιακή στατιστική ἔμεινε στήν προηγούμενη χαώδη κατάσταση. Ἀπό τό 1889 ἡ διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας ἄρχισε νά ἐκδίδει τίς «Συλλογές στοιχείων γιά τήν ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας» (γιά τό 1885 καί τά ἑπόμενα χρόνια). Στήν ἔκ-

* «Ἐπετηρίδα τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν». Τεῦχος 1, Πετρούπολη. 1869.

** «Στατιστικά χρονικά τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας». Σειρά II, τεῦχος 6. Πετρούπολη. 1872. Ὑλικά γιά τή στατιστική τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας, ἐπεξεργασμένα μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ *Ι. Μπόκ*.

*** «Στατιστικός ἄτλας τῶν κυριότερων κλάδων τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας, μέ ὀνομαστικό κατάλογο τῶν ἐργοστασίων». 3 τεύχη. Πετρούπολη. 1869, 1870 καί 1873.

δοση αὐτή ἔγινε ἕνα μικρό βῆμα πρός τά μπρός: ἀφέθηκαν κατά μέρος οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις, δηλ. ἐκεῖνες πού ἡ συνολική παραγωγή τους εἶναι μικρότερη ἀπό 1000 ρούβλια. Εἶναι αὐτονόητο πώς τό ὅριο αὐτό ἦταν πάρα πολύ χαμηλό καί πάρα πολύ χοντρικό: τή στιγμή πού ἡ συγκέντρωση τῶν στοιχείων γίνεται μέσω τῆς ἀστυνομίας, θά ἦταν γελοῖο καί νά σκεφτόμαστε ἀκόμα ὅτι θά εἶναι *πλήρης* ἡ καταγραφή *ὅλων* τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων μέ παραγωγή πάνω ἀπό αὐτό τό ποσό. Σέ μερικά κυβερνεῖα καί κλάδους παραγωγῆς ἐξακολουθοῦσαν νά συμπεριλαβαίνουν ὁλόκληρο πλῆθος ἀπό μικρές ἐπιχειρήσεις μέ παραγωγή 2–5 χιλιάδες ρούβλια, ἐνῶ σέ ἄλλα κυβερνεῖα καί σέ ἄλλους κλάδους τίς παρέλειπαν. Παραδείγματα θά δοῦμε παρακάτω. Τέλος, τό νεότερο σύστημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς εἰσήγαγε ἕνα ἐντελῶς νέο κριτήριο γιά τόν καθορισμό τῆς ἔννοιας «ἐργοστάσιο». Ἀναγνωρίστηκαν σάν ὑποκείμενες σέ καταγραφή «ὅλες οἱ βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις» (αὐτές *«πού ὑπάγονται στή δικαιοδοσία» τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας*), «πού ἔχουν ὄχι λιγότερους ἀπό 15 ἐργάτες, καθώς ἐπίσης καί κεῖνες πού ἔχουν μέν λιγότερους ἀπό 15 ἐργάτες, διαθέτουν ὅμως ἀτμολέβητα, ἀτμομηχανή *ἤ ἄλλους μηχανικούς κινητῆρες καί μηχανές ἤ ἐργοστασιακές ἐγκαταστάσεις*»*. Πρέπει νά σταθοῦμε διεξοδικά σ' αὐτόν τόν ὁρισμό (ἔχουμε ὑπογραμμίσει τά περισσότερα ἀσαφῆ σημεῖα του), ἄς σημειώσουμε, ὅμως, πρῶτα, πώς ἡ ἔννοια «ἐργοστάσιο» πού καθιερώνεται ἐδῶ, εἶναι κάτι τό ἐντελῶς καινούργιο γιά τήν ἐργοστασιακή μας στατιστική: ἴσαμε τώρα ποτέ δέν ἔγιναν προσπάθειες νά περιοριστεῖ ἡ ἔννοια τοῦ «ἐργοστασίου» στίς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν ὁρισμένο ἀριθμό ἐργατῶν ἤ ἀτμοκινητήρα κτλ. Γενικά, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο νά καθοριστοῦν αὐστηρά τά ὅρια τῆς ἔννοιας «ἐργοστάσιο», ὁ ὁρισμός ὅμως πού μόλις παραθέσαμε εἶναι δυστυχῶς πολύ ἀνακριβής, ἀσαφής καί ἀόριστος. Ὁ ὁρισμός αὐτός περιέχει τά παρακάτω γνωρίσματα τῶν ἐπιχειρήσεων πού ὑπόκεινται σέ καταγραφή στήν «ἐργοστασιακή» στατιστική: 1) Νά ὑπάγεται ἡ ἐπιχείρηση στή δικαιοδοσία τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας. Ἔτσι ἀποκλείονται, ὅπως φαίνεται, οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἀνήκουν

---

* Ἐγκύκλιος τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895 στό βιβλίο τοῦ Κομπελιάτσκι («Ὁδηγός γιά τούς ὑπαλλήλους τῆς Ἐπιθεώρησης Ἐργασίας κτλ», 4η ἔκδ. Πετρούπολη, 1897, σελ. 35. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Στήν «εἰσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου» ἡ ἐγκύκλιος αὐτή δέν ἔχει ἀναδημοσιευτεῖ καί ὁ κ. Κάρισέφ, δουλεύοντας τό ὑλικό τοῦ «Καταλόγου», δέ φρόντισε νά μάθει τί ἐννοεῖ μέ τόν ὅρο «ἐργοστάσιο» ὁ «Κατάλογος»!!

στό δημόσιο κτλ., οἱ μεταλλουργικές ἐπιχειρήσεις καί ἄλλες. Στόν «Κατάλογο» ὅμως ἔχουν συμπεριληφθεῖ πολλά ἐργοστάσια τοῦ δημοσίου καί τῆς κυβέρνησης (βλ. τόν Ἀλφαβητικό πίνακα, σελ. 1–2) καί δέν ξέρουμε ἄν αὐτά ἔχουν καταγραφεῖ σ' ὅλα τά κυβερνεῖα, ἄν τά σχετικά στοιχεῖα ὑποβάλλονταν σέ ἔλεγχο ἀπό τήν ἐπιθεώρηση ἐργασίας κτλ. Γενικά εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειώσουμε ὅτι ἐφόσον ἡ ἐργοστασιακή μας στατιστική δέ θά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά βρόχια τῶν διάφορων «ὑπηρεσιῶν», στίς ὁποῖες ὑπάγονται οἱ διάφορες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις, — *δέ θά μπορεῖ νά εἶναι* ἱκανοποιητική: τά ὅρια τῶν ὑπηρεσιῶν συχνά μπερδεύονται, ὑπόκεινται σέ ἀλλαγές· ἀκόμα καί ἡ χρησιμοποίηση ὅμοιων ἐρωτηματολογίων ἀπό τίς διάφορες ὑπηρεσίες δέ θά εἶναι ποτέ ἡ ἴδια. Ἡ ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς ἀπαιτεῖ ἀπαραίτητα τή συγκέντρωση ὅλων τῶν στοιχείων γιά ὅλες τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις σέ μιά καθαρά στατιστική ὑπηρεσία πού νά ἐποπτεύει προσεχτικά ὥστε οἱ μέθοδοι συγκέντρωσης καί ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων νά εἶναι οἱ ἴδιες. Ὅσο δέ θά ὑπάρχει αὐτό, ἐπιβάλλεται νά χρησιμοποιοῦμε μέ ἐξαιρετική προσοχή τά στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, πού πότε περικλείουν καί πότε ἀποκλείουν (σέ διάφορες περιόδους καί σέ διάφορα κυβερνεῖα) τίς ἐπιχειρήσεις «ἄλλης ὑπηρεσίας». Λογουχάρη, τά μεταλλουργικά ἐργοστάσια ἐδῶ καί πολύν καιρό ἀποκλείονται ἀπό τήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ὁ «Ὁδηγός» τοῦ Ὀρλόφ περιλάβαινε καί στήν τελευταία ἔκδοση ἀρκετά μεταλλουργικά ἐργοστάσια (σχεδόν ὅλη τήν παραγωγή σιδηροτροχιῶν, τά ἐργοστάσια Ἰζέβσκ καί Βότκινσκ τοῦ κυβερνείου Βιάτκας κτλ.), πού ὁ «Κατάλογος» δέν τά καταγράφει, ἐνῶ σέ μερικά ἄλλα κυβερνεῖα καταγράφει τά μεταλλουργικά ἐργοστάσια πού πρωτύτερα δέν περιλαβαίνονταν στήν «ἐργοστασιακή» στατιστική (λχ. τό χυτήριο χαλκοῦ Σίμενς τοῦ κυβερνείου Ἐλισαβετπόλ, σελ. 330). Στήν «εἰσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου», στήν ὑποδιαίρεση VIII, ἀναφέρονται ἡ σιδηρουργία, ἡ παραγωγή χυτοσίδηρου, τά χυτήρια σιδήρου καί χαλκοῦ κτλ. (σελ. III), δέν ἀναφέρεται ὅμως καθόλου πῶς χωρίστηκαν τά μεταλλουργικά ἐργοστάσια ἀπό τά ἐργοστάσια πού «ὑπάγονται» στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. 2) Καταγράφονται μόνο οἱ *βιομηχανικές* ἐπιχειρήσεις. Τό γνώρισμα αὐτό δέν εἶναι καθόλου τόσο σαφές ὅσο φαίνεται ἀπό πρώτη ματιά: τό ξεχώρισμα τῶν βιοτεχνικῶν καί τῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπαιτεῖ λεπτομερειακούς καί ἀκριβολογημένους κανόνες, προσαρμοσμένους σέ κάθε

κλάδο. Θά δοῦμε παρακάτω ἄφθονα παραδείγματα τῆς σύγχυσης πού δημιουργεῖ ἡ ἀπουσία τέτοιων κανόνων. 3) Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν τῆς ἐπιχείρησης πρέπει νά μήν εἶναι μικρότερος ἀπό 15. Δέν εἶναι ξεκάθαρο, ἄν ὑπολογίζονται μόνο οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στήν ἐπιχείρηση ἤ κι αὐτοί πού δουλεύεουν ἔξω ἀπό τήν ἐπιχείρηση· δέν ἐξηγεῖται μέ ποιόν τρόπο πρέπει νά ξεχωρίζονται οἱ πρῶτοι ἀπό τούς δεύτερους (κι αὐτό ἐπίσης δέν εἶναι εὔκολο ζήτημα), ἄν πρέπει νά ὑπολογίζονται οἱ βοηθητικοί ἐργάτες κτλ. Ὁ κ. Μικούλιν στό προαναφερόμενο βιβλίο του παραθέτει παραδείγματα τῆς σύγχυσης πού προκύπτει ἀπ' αὐτή τήν ἀσάφεια. Ὁ «Κατάλογος» παραθέτει ὄχι καί λίγες ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν *μόνο* ἐξωτερικούς ἐργάτες, ἐργάτες πού ἐργάζονται ἔξω ἀπό τήν ἐπιχείρηση. Εἶναι αὐτονόητο πώς μόνο μειδιάματα μπορεῖ νά προκαλέσει ἡ προσπάθεια νά περιληφθοῦν *ὅλες* οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους (δηλ. ὅλα τά καταστήματα πού δίνουν δουλειά στό σπίτι, ὅλοι ἐκεῖνοι πού δίνουν δουλειά μέσα στά πλαίσια τῶν λεγόμενων βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων κτλ.) μέ τό σημερινό σύστημα συγκέντρωσης στοιχείων, ἐνῶ τ' ἀποσπασματικά στοιχεῖα γιά μερικά κυβερνεῖα καί μερικούς κλάδους παραγωγῆς εἶναι χωρίς σημασία καί μόνο σύγχυση φέρνουν. 4) Στά «ἐργοστάσια» συμπεριλαβαίνονται ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν ἀτμολέβητα ἤ ἀτμομηχανή. Τό γνώρισμα αὐτό εἶναι τό πιό ἀκριβολογημένο καί τό πιό εὔστοχο, μιά καί ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀτμοῦ εἶναι πραγματικά χαρακτηριστική γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας. 5) Στά «ἐργοστάσια» συμπεριλαβαίνονται οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν «ἄλλους» (ὄχι ἀτμοκίνητους) «μηχανικούς κινητῆρες». Τό γνώρισμα εἶναι πολύ ἀόριστο καί ὑπέρμετρα εὐρύ: μέ βάση αὐτό τό γνώρισμα μπορεῖ κανείς νά συμπεριλάβει στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τίς ἐπιχειρήσεις πού χρησιμοποιοῦν ὑδροτροχούς, ἱπποκίνητες μηχανές, ἀνεμοκινητῆρες, ἀκόμα καί πρωτόγονα ἀλογομάγγανα. Μιά καί δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει γιά πλήρη καταγραφή ὅλων τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γι' αὐτό προκαλεῖται ἀναπόφευχτα σύγχυση, πού δείγματά της θά δοῦμε ἀμέσως. 6) Στά «ἐργοστάσια» περιλαβαίνονται οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν «ἐγκαταστάσεις ἐργοστασίου». Τό τελευταῖο αὐτό γνώρισμα, τό ἐντελῶς ἀόριστο καί συγκεχυμένο, ἐκμηδενίζει τή σημασία ὅλων τῶν προηγούμενων, ἀναπόφευχτα δημιουργεῖ χάος στά στοιχεῖα καί κάνει ἀδύνατη τή σύγκρισή τους. Στά διάφορα κυβερνεῖα τόν ορισμό αὐτόν θά τόν καταλάβουν ὁπωσδήποτε κατά διαφορετικό τρόπο, κι ἐξάλλου, τί ὁρισμός εἶναι

αὐτός; Φάμπρικα ἤ ἐργοστάσιο ὀνομάζεται ἡ ἐπιχείρηση πού ἔχει ἐγκαταστάσεις φάμπρικας ἤ ἐργοστασίου... Αὐτή εἶναι ἡ τελευταία λέξη τοῦ νεότατου συστήματος τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς. Δέν εἶναι ἐκπληχτικό πού ἡ στατιστική αὐτή δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητική. Θά παραθέσουμε παραδείγματα ἀπ' *ὅλες* τίς ὑποδιαιρέσεις τοῦ «Καταλόγου» γιά νά δείξουμε, πῶς σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα καί σέ ὁρισμένους κλάδους παραγωγῆς καταγράφονται καί οἱ πιό μικρές ἐπιχειρήσεις, πού δημιουργοῦν σύγχυση στήν ἐργοστασιακή στατιστική, μιά καί δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει γιά ἀπαρίθμηση ὅλων τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Νά ἡ ὑποδιαίρεση Ι: «ἐπεξεργασία βαμπακιοῦ». Στή σελ. 10–11 ἀναγράφονται πέντε «ἐργοστάσια» πού βρίσκονται σέ κωμοπόλεις τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ καί βάφουν ἐπί πληρωμῇ ξένο νῆμα καί πανί (sic! *). Στή θέση τοῦ συνόλου τῆς παραγωγῆς σημειώνονται οἱ εἰσπράξεις γιά τό βάψιμο ἀπό 10 ρούβλια (;) ὥς 600 ρούβλια, μέ ἀριθμό ἐργατῶν ἀπό 0 (εἶναι ἄγνωστο τί σημαίνει αὐτό, ἔλλειψη στοιχείων γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν ἤ ὅτι δέν ὑπάρχουν *μισθωτοί* ἐργάτες) ὥς 3. Δέν ὑπάρχουν κανενός εἴδους κινητῆρες. Πρόκειται γιά χωριάτικα βαφεῖα, δηλ. γιά τίς πιό πρωτόγονες χειροτεχνικές ἐπιχειρήσεις, πού σέ ἕνα κυβερνεῖο ἔχουν καταγραφεῖ τυχαῖα καί σέ ἄλλα ἔχουν, φυσικά, παραλειφθεῖ. Στήν ὑποδιαίρεση ΙΙ (ἐπεξεργασία μαλλιοῦ) βρίσκουμε πάλι στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ χειροκίνητα «ἐργοστάσια» πού λαναρίζουν ξένο μαλλί μέ εἰσπράξεις 12–48 ρούβλια τό χρόνο καί μέ 0–1 ἐργάτες. Ὁρίστε ἕνα χειροκίνητο ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας μεταξιοῦ σ' ἕνα χωριό (ὑποδ. ΙΙΙ, ἀρ. 2517), μέ 3 ἐργάτες καί μέ παραγωγή 660 ρούβλια. Ὁρίστε πάλι χειροκίνητα χωριάτικα βαφεῖα, στό ἴδιο κυβερνεῖο Βλαντίμιρ, μέ 0–3 ἐργάτες καί μέ εἰσπράξεις 150–550 ρούβλια γιά τήν ἐπεξεργασία πανιοῦ (ὑποδ. IV, ἐπεξεργασία λιναριοῦ, σελ. 141). Νά στό κυβερνεῖο Πέρμ ἕνα χειροκίνητο «ἐργοστάσιο» ψαθοποιίας (ὑποδ. V) μέ 6 ἐργάτες καί μέ παραγωγή 921 ρούβλια (ἀρ. 3936). Σέ ἄλλα κυβερνεῖα (λχ. τῆς Κοστρομά) ὑπάρχουν ἐπίσης ὄχι καί λίγες τέτοιες ἐπιχειρήσεις, δέ θεωρήθηκαν ὅμως σάν ἐργοστάσια. Νά ἕνα τυπογραφεῖο (ὑποδ. VI) μέ 1 ἐργάτη καί μέ παραγωγή 300 ρούβλια (ἀρ. 4167): σέ ἄλλα κυβερνεῖα ὑπολογίστηκαν μόνο τά μεγάλα τυπογραφεῖα, σέ ἄλλα πάλι τά τυπογραφεῖα δέν ὑπολογίστηκαν καθόλου. Νά ἕνα «ἐργοστάσιο»-πριονιστήριο μέ 3 ἐργάτες πού παράγει βαρελο-

* — ἔτσι. *Ἡ Σύντ.*

σανίδες καί ἔχει εἰσπράξεις 100 ρούβλια (ὑποδ. VII, ἀρ. 6274). Ὁρίστε ἕνα χειροκίνητο ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας μετάλλων (ὑποδ. VIII) μέ 3 ἐργάτες καί μέ παραγωγή 575 ρούβλια (ἀρ. 8962). Στήν ὑποδιαίρεση IX (ἐπεξεργασία ὀρυκτῶν προϊόντων) ἔχουν συμπεριληφθεῖ πάρα πολλές μικρούτσικες ἐπιχειρήσεις, ἰδίως τουβλοποιίας, λχ., μέ 1 ἐργάτη καί μέ παραγωγή 48–50 ρούβλια κτλ. Στήν ὑποδιαίρεση X (ἐπεξεργασία ζωικῶν προϊόντων) καταγράφονται μικρές χειροκίνητες ἐπιχειρήσεις παραγωγῆς σπαρματσέτων, κατεργασίας προβιῶν, βυρσοδεψίας κτλ. μέ 0—1—2 ἐργάτες καί μέ παραγωγή ἀξίας μερικῶν ἑκατοντάδων ρουβλιῶν (σελ. 489, 507 κ. ἄ.). Οἱ πιό πολλές ὅμως μικροεπιχειρήσεις καθαρά βιοτεχνικοῦ τύπου περιλαβαίνονται στήν ὑποδ. XI (ἐπεξεργασία ἐπισιτιστικῶν προϊόντων), στήν ἐλαιουργία καί ἰδιαίτερα στήν ἀλευροποιία. Ἀκριβῶς σ' αὐτόν τόν τελευταῖο κλάδο ἔχει τήν πιό μεγάλη σπουδαιότητα ὁ αὐστηρός διαχωρισμός τῶν «ἐργοστασίων» ἀπό τίς μικρές ἐπιχειρήσεις, ὥς τώρα ὅμως αὐτό δέν ἔχει γίνει, καί σέ ὅλα τά δημοσιεύματα σχετικά μέ τήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, βασιλεύει ἀπόλυτο χάος. Ἡ ἀπόπειρα πού ἔκανε τό πρῶτο συνέδριο τῶν γραμματέων τῶν στατιστικῶν ἐπιτροπῶν τῶν κυβερνείων (τό Μάη τοῦ 1870)* νά βάλει τάξη στή στατιστική τῆς ἀλευροποιίας ἐργοστασιακοῦ τύπου, ἔμεινε χωρίς ἀποτέλεσμα καί ἀπό τότε τούς συντάχτες τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς φαίνεται πώς δέν τούς ἀπασχολεῖ καθόλου τό γεγονός ὅτι τά στοιχεῖα πού δημοσιεύουν εἶναι πέρα γιά πέρα ἄχρηστα. Ὁ «Κατάλογος» ἔχει συμπεριλάβει, λχ., στόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων» καί τούς ἀνεμόμυλους μέ 1 ἐργάτη καί μέ εἰσπράξεις ἀπό ἀλεστικά ἀπό 0 ὥς 52 ρούβλια κτλ. (σελ. 587, 589 καί πολλές ἄλλες), τούς νερόμυλους μέ μιά φτερωτή μέ 1 ἐργάτη καί μέ εἰσπράξεις ἀπό ἀλεστικά 34–80 ρούβλια κτλ. (σελ. 589 καί πολλές ἄλλες) κτλ. Φυσικά, μιά τέτοια «στατιστική» εἶναι ἁπλούστατα γελοία, γιατί μέ τήν ἀπαρίθμηση τῶν μύλων αὐτοῦ τοῦ εἴδους θά μποροῦσε νά γεμίσει κανείς ἄλλον ἕνα ἤ καί περισσότερους τόμους χωρίς πάλι νά κατορθώσει νά ἀπαριθμήσει ὅλους τούς μύλους. Ἀκόμα καί στήν ὑποδιαίρεση τῶν χημικῶν κλάδων (XII) συμπεριλήφθηκαν μικρές ἐπιχειρήσεις, λχ. διυλιστήρια ρητίνης σέ χωριά, μέ 1–3

* Σύμφωνα μέ τό καταρτισμένο ἀπό τό συνέδριο σχέδιο κανόνων γιά τή συγκέντρωση στοιχείων σχετικά μέ τή βιομηχανία, ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων ἀποκλείστηκαν ὅλοι οἱ μύλοι πού ἔχουν λιγότερο ἀπό 10 ζευγάρια μυλόπετρες, ἐκτός ἀπό κείνους πού βγάζουν φαρίνα. «Στατιστικά χρονικά». Σειρά II, τεῦχος 6, εἰσαγωγή, σελ. XIII.

ἐργάτες καί μέ παραγωγή 15–300 ρούβλια (σελ. 995 κ. ἅ.). Μέ τέτοιες μεθόδους θά μποροῦσε κανείς νά καταλήξει καί στή «στατιστική» πού ἔδοσε στά 1860–1870 ἡ γνωστή «Στρατιωτική-στατιστική συλλογή» πού εἶχε ἀπαριθμήσει στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία 3086 «ἐργοστάσια» ρητίνης καί κατραμιοῦ, ἀπό τά ὁποῖα τά 1450 στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου (μέ 4202 ἐργάτες καί μέ συνολική παραγωγή 156 274 ρούβλια, δηλ. μέ μέσο ὅρο κατά «ἐργοστάσιο» λιγότερους ἀπό 3 ἐργάτες καί κάτι περισσότερο ἀπό 100 ρούβλια παραγωγή). Καί νά κάτι πού λές κι ἔγινε ἐπίτηδες: ἀκριβῶς τό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου λείπει ἐντελῶς ἀπ' αὐτή τήν ὑποδιαίρεση τοῦ «Καταλόγου»: φαίνεται πώς τώρα οἱ χωρικοί δέ διυλίζουν ἐκεῖ ρητίνη κι οὔτε φτιάχνουν κατράμι! Ἄς σημειωθῆ ὅτι σ' ὅλα τά παραδείγματα πού ἀναφέραμε ἔχουν καταγραφεῖ ἐπιχειρήσεις πού δέ συγκεντρώνουν τούς ὅρους τῆς ἐγκυκλίου τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895. Γι' αὐτό ἡ καταγραφή τους εἶναι *ἐντελῶς τυχαία*: σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα (ἴσως μάλιστα καί νομούς) οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές ὑπολογίστηκαν, στά περισσότερα ὅμως παραλείφθηκαν. Στίς προηγούμενες στατιστικές (ἀπό τό 1885) οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους παραλείπονταν, ἐπειδή ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τους ἦταν μικρότερη ἀπό 1000 ρούβλια.

Ὁ κ. Κάρισεφ, ἄν καί δέν κατάλαβε καθόλου αὐτό τό βασικό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, δέ δίστασε ὡστόσο νά βγάλει «συμπεράσματα» ἀπό τούς ἀριθμούς πού πρόκυψαν ἀπό τούς ὑπολογισμούς του. Τό πρῶτο ἀπό τά συμπεράσματα αὐτά λέει πώς ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία ἐλαττώνεται (σελ. 4 κ. ἅ.). Γιά νά βγάλει αὐτό τό συμπέρασμα ὁ κ. Κάρισεφ ἐνήργησε πολύ ἁπλά: πῆρε τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τοῦ 1885 σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας (17 014) καί ἀπ' αὐτόν ἀφαίρεσε τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας πού δίνει ὁ «Κατάλογος» (14 578). Ἔτσι πρόκυψε μείωση κατά 14,3 % — ὁ κ. καθηγητής ὑπολογίζει ἀκόμα καί τό μέγεθος τοῦ ποσοστοῦ, χωρίς νά συγχύζεται γιά τό γεγονός ὅτι τά στοιχεῖα τοῦ 1885 δέ συμπεριλαβαίνουν τά ἐργοστάσια πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης· περιορίζεται μόνο στήν παρατήρηση ὅτι ἡ προσθήκη τῶν ἐπιχειρήσεων πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης θά μεγάλωνε τήν «ἐλάττωση» τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων. Καί ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά καθορίσει, σέ ποιό τμῆμα τῆς Ρωσίας αὐτό τό «προτσές μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων» (σελ. 5) συντελεῖται «ταχύτερα». Στήν πραγματικότητα *δέ συντελεῖται κανένα προτσές μείωσης, ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων στή*

Ρωσία δέ μικραίνει, ἀλλά μεγαλώνει, καί τό συμπέρασμα πού ἐπινόησε ὁ κ. Κάρισεφ πρόκυψε ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ σοφός καθηγητής συγκρίνει στοιχεῖα πού δέν μποροῦν καθόλου νά συγκριθοῦν *. Καί ὁ λόγος πού δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν δέν εἶναι καθόλου ὅτι γιά τό 1885 λείπουν τά στοιχεῖα τῶν ἐργοστασίων πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης. Ὁ κ. Κάρισεφ θά μποροῦσε νά πάρει καί ἀριθμούς πού περιλαβαίνουν τά ἐργοστάσια πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης (ἀπό τόν προαναφερόμενο «Ὁδηγό» τοῦ Ὀρλόφ, πού καταρτίστηκε μέ βάση τίς ἴδιες καταστάσεις, οἱ ὁποῖες ὑποβάλλονται στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας) καί θά μποροῦσε ἔτσι νά ὑπολογίσει τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας σέ *27 986* γιά τό 1879, σέ *27 235* γιά τό 1884, σέ *21 124* γιά τό 1890, καί ἡ «μείωση» γιά τό 1894/95 (14 578) θά παρουσιαζόταν ἀσύγκριτα πιό μεγάλη. Μόνο πού, δυστυχῶς, ὅλοι αὐτοί οἱ ἀριθμοί δέν προσφέρονται γιά σύγκριση, πρῶτο, γιατί ἡ ἔννοια «ἐργοστάσιο» δέν εἶναι ἴδια στίς παλιές καί στίς τωρινές ἐκδόσεις τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, καί δεύτερο, γιατί στόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων» συμπεριλαβαίνονται τυχαῖα καί χωρίς σύστημα (σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα, γιά ὁρισμένα χρόνια) καί ἐπιχειρήσεις ἀπό τίς πιό μικρές, πού μέ τά σημερινά μέσα τῆς στατιστικῆς μας θἆταν γελοῖο καί νά σκεφτόμαστε ἀκόμα γιά μιά πλήρη καταγραφή τους. Ἄν λχ. ὁ κ. Κάρισεφ ἔκανε τόν κόπο νά ἐξετάσει τόν ὁρισμό τοῦ «ἐργοστασίου» πού δίνει ὁ «Κατάλογος» θά ἔβλεπε πώς γιά τή σύγκριση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων, πού δίνει ἡ ἔκδοση αὐτή, μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, πού δίνουν οἱ ἄλλες ἐκδόσεις, *εἶναι ἀπαραίτητο νά παρθοῦν ὑπόψη μόνο οἱ ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν 15 καί πάνω ἐργάτες,* ἐφόσον *μόνο* οἱ ἐπιχειρήσεις *αὐτοῦ τοῦ εἴδους* ἔχουν καταγραφεῖ στόν «Κατάλογο» ὁλοκληρωμένα καί χωρίς κανένα περιορισμό σ' ὅλα τά κυβερνεῖα καί σ' ὅλους τούς κλάδους παραγωγῆς. Ἐπειδή οἱ τέτοιου εἴδους ἐπιχειρήσεις ἀνήκουν στίς σχετικά μεγάλες, ἡ καταγραφή τους εἶναι πιό ἱκανοποιητική καί στίς προ-

* Τό 1889 ὁ κ. Κάρισεφ πῆρε («Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ»[3] τεῦχος 9) γιά τό 1885 στοιχεῖα πού προέρχονταν ἀπό τίς πανευπειθέστατες ἐκθέσεις τῶν κ. κ. διοικητῶν κυβερνείων, στοιχεῖα πού περιλαβαίνουν χιλιάδες ἀπό τούς πιό μικρούς μύλους, ἐλαιουργεῖα, τουβλοποιεῖα, ἐργαστήρια ἀγγειοπλαστικῆς, βυρσοδεψίας, ἐπεξεργασίας προβιῶν καί ἄλλες βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις, καί ὑπολόγισε τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων» τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας σέ *62 801!* Περίεργο, πῶς δέν ὑπολόγισε τό ποσοστό τῆς «μείωσης» τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων στήν τωρινή περίοδο, σέ σύγκριση μ' αὐτόν τόν ἀριθμό.

ηγούμενες ἐκδόσεις. Ἀφοῦ ἐξασφαλίσαμε ἔτσι τὴν ὁμοιογένεια τῶν συγκρίσιμων στοιχείων, ἅς ὑπολογίσουμε γιά τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων μέ 16* καί πάνω ἐργάτες σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό» τοῦ 1879 καί σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο» τοῦ 1894/95. Βρίσκουμε τούς ἀκόλουθους διδαχτικούς ἀριθμούς:

Πηγές	Χρονιές	Ἀριθμός ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας: Σύνολο	Μέ 16 καί πάνω ἐργάτες	Μέ λιγότερους ἀπό 16 ἐργάτες
«Ὁδηγός», 1η ἔκδοση	1879	27 986**	4 551	23 435
» 3η »	1890	21 124	6 013	15 111
«Κατάλογος»........	1894/95	14 578	6 659 καί χωρίς τά τυπογραφεῖα 6 372	7 919

Ἔτσι ἡ σύγκριση τῶν μόνων ἀριθμῶν πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν κατά προσέγγιση ὁμοειδεῖς, συγκρίσιμοι καί πλήρεις, δείχνει ὅτι *ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία μεγαλώνει* καί μάλιστα ἀρκετά γοργά: μέσα σέ 15–16 χρόνια (1879–1894/95) μεγάλωσε ἀπό 4,5 χιλιάδες σέ 6,4 χιλιάδες, δηλ. κατά 40% (τό 1879 καί τό 1890 τά τυπογραφεῖα δέν ὑπολογίζονταν στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων). Ὅσο γιά τίς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν λιγότερους ἀπό 16 ἐργάτες, θά ἦταν *παράλογο* νά συγκρίνουμε τόν ἀριθμό τους γιά τά χρόνια πού ἀναφέραμε, γιατί σ' ὅλες αὐτές τίς ἐκδόσεις πάρθηκαν σάν βάση διαφορετικοί ὁρισμοί τοῦ «ἐργοστασίου», διαφορετικά συστήματα ἀποκλεισμοῦ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων. Τό 1879 δέν ἀποκλείονταν *κανενός εἴδους* μικρές ἐπιχειρήσεις· *γι' αὐτό τό λόγο* στούς κλάδους παραγωγῆς πού ἐφάπτονται μέ τήν ἀγροτική οἰκονομία καί μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα τῶν χωρικῶν (ἀλευροποιία, ἐλαιουργία, τουβλοποιία, βυρσοδεψία, ἀγγειοπλαστική κτλ.) καταγράφονταν ὁλόκληρο πλῆθος ἀπό τίς πιό μικρές ἐπιχειρήσεις, πού ἀποκλείονταν στίς κατοπινές ἐκδόσεις. Τό 1890 ἀποκλείονταν ἤδη μερικές μικρές ἐπιχειρήσεις (μέ συνολική παραγωγή λιγότερο ἀπό

* Παίρνουμε 16 κι ὄχι 15 ἐργάτες, ἀπό τή μιά μεριά, ἐπειδή ὁ ὑπολογισμός τῶν ἐργοστασίων μέ 16 καί πάνω ἐργάτες ἔχει γίνει κιόλας στόν «Ὁδηγό» τοῦ 1890 (3η ἔκδ., σελ. Χ) κι ἀπό τήν ἄλλη, ἐπειδή οἱ διασαφηνίσεις τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν παίρνουν κάποτε αὐτή τή βάση (βλ. Κομπελιάτσκι, l. c. (loco citato — στό ἀναφερόμενο μέρος. *Ἡ Σύντ.*), σελ. 14).

** Μερικά στοιχεῖα πού ἔλειπαν συμπληρώθηκαν κατά προσέγγιση: βλ. «Ὁδηγό», σελ. 695.

1000 ρούβλια) καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο εἶναι λιγότερα τά μικρά «ἐργοστάσια». Τέλος, τό 1894/95 ἀποκλείονταν πλῆθος ἐπιχειρήσεις πού εἶχαν κάτω ἀπό 15 ἐργάτες, πράγμα πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά πέσει ἀπότομα ὁ ἀριθμός τῶν μικρῶν «ἐργοστασίων» σχεδόν στό μισό τοῦ 1890. Τούς ἀριθμούς τῶν ἐργοστασίων γιά τό 1879 καί γιά τό 1890 μπορεῖ κανείς νά τούς κάνει συγκρίσιμους καί μέ ἕναν ἄλλο τρόπο: ξεχωρίζοντας τίς ἐπιχειρήσεις πού ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τους δέν εἶναι μικρότερη ἀπό 2000 ρούβλια. Κι αὐτό, γιατί οἱ συνολικοί ἀριθμοί τοῦ «Ὁδηγοῦ», πού παραθέσαμε παραπάνω, ἀναφέρονται σ' ὅλες τίς καταγραφόμενες ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ στόν *ὀνομαστικό πίνακα* τῶν ἐργοστασίων ὁ «Ὁδηγός» εἶχέ περάσει μόνο τίς ἐπιχειρήσεις πού ἡ συνολική παραγωγή τους δέν ἦταν μικρότερη ἀπό 2000 ρούβλια. Τόν ἀριθμό τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ εἴδους αὐτοῦ μποροῦμε νά τόν θεωρήσουμε κατά προσέγγιση συγκρίσιμο (ἄν καί μέ τή σημερινή κατάσταση τῆς στατιστικῆς μας ὁ κατάλογος τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι πλήρης), ἐξαιρώντας, ὅμως, τήν ἀλευροποιία. Στόν κλάδο αὐτόν ἡ καταγραφή ἔχει ὁλότελα τυχαῖο χαρακτήρα, τόσο στόν «Ὁδηγό» ὅσο καί στή «Συλλογή» στοιχείων γιά διάφορα κυβερνεῖα καί γιά διάφορα χρόνια, τήν ἐκδιδόμενη ἀπό τή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Σέ ὁρισμένα κυβερνεῖα στά «ἐργοστάσια» συμπεριλαβαίνουν μόνο τούς ἀτμόμυλους, σέ ἄλλα προσθέτουν καί τούς μεγαλύτερους νερόμυλους, σέ ἄλλα συνυπολογίζουν ἑκατοντάδες ἀνεμόμυλους καί σέ ἄλλα ἀκόμα καί τούς μύλους πού χρησιμοποιοῦν ἱπποκίνητες μηχανές, πρωτόγονα ἀλογομάγγανα κτλ. Ὁ καθορισμός ἑνός ὁρίου ὅσον ἀφορᾶ τή συνολική παραγωγή δέν ἐξαλείφει καθόλου τό χάος πού ὑπάρχει στή στατιστική τῶν μύλων ἐργοστασιακοῦ τύπου, γιατί ἐδῶ ἀντί γιά τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς παίρνουν τήν ποσότητα ἀλευριοῦ, πού καί στούς πολύ μικρούς μύλους εἶναι συχνά πάνω ἀπό 2000 πούτια τό χρόνο. Γι' αὐτό ὁ ἀριθμός τῶν μύλων πού καταγράφει ἡ ἐργοστασιακή στατιστική κάνει ἀπό χρόνο σέ χρόνο ἀπίθανα ἅλματα, ἐξαιτίας τῆς ἀνομοιογένειας τῶν μεθόδων καταγραφῆς. Λογουχάρη ἡ «Συλλογή» γιά τό 1889, 1890 καί 1891 ὑπολόγιζε στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία 5073, 5605 καί 5201 μύλους. Στό κυβερνεῖο Βορόνεζ ὁ ἀριθμός τῶν μύλων ἀπό 87 τό 1889 ἀνέβηκε μεμιᾶς σέ 285 τό 1890 καί σέ 483 τό 1892 ἐξαιτίας τοῦ τυχαίου συνυπολογισμοῦ τῶν ἀνεμόμυλων. Στήν περιοχή τοῦ Ντόν ὁ ἀριθμός τῶν μύλων ἀπό 59 τό 1887 ἀνέβηκε σέ 545 τό 1888, σέ 976 τό 1890 καί κατόπιν ἔπεσε στούς 685 τό 1892 (ἐπειδή οἱ ἀνεμόμυλοι ἄλ-

λοτε ὑπολογίζονταν κι ἄλλοτε δέν ὑπολογίζονταν) κτλ. κτλ. Εἶναι εὐνόητο ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά χρησιμοποιοῦμε τέτοιου εἴδους στοιχεῖα. Γι' αὐτό ἐμεῖς παίρνουμε μόνο τούς ἀτμόμυλους καί, προσθέτοντας σ' αὐτούς τίς ἐπιχειρήσεις τῶν ἄλλων κλάδων μέ συνολική παραγωγή ὄχι κάτω ἀπό 2000 ρούβλια, βρίσκουμε γιά τό 1879 ἀριθμό ἐργοστασίων στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία περίπου 11 1/2 χιλιάδες, καί γιά τό 1890—περίπου 15 1/2 χιλιάδες*. Συνεπῶς, ἔχουμε καί πάλι *αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων* κι ὄχι μείωση, ὅπως ἐπινόησε ὁ κ. Κάρισεφ. Ἡ θεωρία τοῦ κ. Κάρισεφ γιά ὕπαρξη ἑνός «προτσές μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων» στήν ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας ἀποτελεῖ καθαρή ἐπινόηση, πού ὀφείλεται στήν ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ γνώση ἀπομέρους του τοῦ ὑλικοῦ πού καταπιάστηκε νά ἐπεξεργαστεῖ. Ὁ κ. Κάρισεφ ἔχει μιλήσει γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία ἀκόμα ἀπό τό 1889 («Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ», τεῦχος 9), συγκρίνοντας ἐντελῶς ἀκατάλληλους ἀριθμούς, παρμένους ἀπό τίς πανευπειθέστατες ἐκθέσεις τῶν κ.κ. διοικητῶν κυβερνείων καί δημοσιευμένους στή «Συλλογή στοιχείων γιά τή Ρωσία στά 1884–1885» (Πετρούπολη, 1887, πίνακας XXXIX), μέ τούς παράδοξους ἀριθμούς τῆς «Στρατιωτικῆς-στατιστικῆς συλλογῆς» (τεῦχος IV, Πετρούπολη, 1871), ἡ ὁποία συνυπολόγιζε στά ἐργοστάσια χιλιάδες πολύ μικρές χειροτεχνικές καί βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις, χιλιάδες καπνοφυτεῖες (sic! βλ. σελ. 345 καί 414 τῆς «Στρατιωτικῆς-στατιστικῆς συλλογῆς» γιά τά «καπνεργοστάσια» τοῦ κυβερνείου Βεσαραβίας), χιλιάδες ἀγροτικούς μύλους καί ἐλαιουργεῖα κτλ. κτλ. Δέν εἶναι παράξενο πού ἡ «Στρατιωτική-στατιστική συλλογή» ὑπολόγισε, μέ τόν τρόπο αὐτόν, τό 1866 πάνω ἀπό 70 χιλιάδες «ἐργοστάσια» στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία. Παράξενο εἶναι, ὅτι βρέθηκε ἄνθρωπος πού δείχνει τόση ἔλλειψη προσοχῆς καί κριτικοῦ πνεύματος ἀπέναντι στόν κάθε δημοσιευμένο ἀριθμό, ὥστε νά τόν παίρνει σάν βάση γιά ὑπολογισμούς**.

---

* Ἡ ἐξαγωγή τοῦ ἀντίστοιχου ἀριθμοῦ μέ βάση τά στοιχεῖα τοῦ «Καταλόγου» εἶναι ἀδύνατη, πρῶτο, γιατί ὁ «Κατάλογος» ἔχει παραλείψει ἕνα σωρό ἐπιχειρήσεις μέ παραγωγή 2000 ρούβλια καί πάνω, ἐπειδή εἶχαν κάτω ἀπό 15 ἐργάτες. Δεύτερο, γιατί ὁ «Κατάλογος» ὑπολογίζει τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς, χωρίς τό φόρο κατανάλωσης (σέ διάκριση ἀπό τήν προηγούμενη στατιστική). Τρίτο, γιατί ὁ «Κατάλογος» ὑπολογίζει μερικές φορές ὄχι τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς, ἀλλά τίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία τῆς πρώτης ὕλης.

** Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἔχει δείξει κιόλας, στό ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν, τήν πλήρη ἀκαταλληλότητα τῶν στοιχείων

Ἐδῶ εἶναι ἀπαραίτητη μιά μικρή παρέκβαση. Ἀπό τή θεωρία του γιά μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων ὁ κ. Κάρισεφ συνάγει τήν ὕπαρξη ἑνός προτσές συγκέντρωσης τῆς βιομηχανίας. Εἶναι αὐτονόητο πώς, ἀπορίπτοντας τή θεωρία του, ἐμεῖς δέν ἀρνιούμαστε καθόλου αὐτό τό συμπέρασμα, μόνο πού ὁ κ. Κάρισεφ τό ἀποδείχνει μέ λαθεμένο τρόπο. Γιά ν' ἀποδείξουμε αὐτό τό προτσές πρέπει νά ξεχωρίσουμε τίς μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις. Ἄς πάρουμε λχ. τίς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν 100 καί πάνω ἐργάτες. Ἄν παραβάλουμε τόν ἀριθμό αὐτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν τους καί τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς τους μέ τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν ὅλες τίς ἐπιχειρήσεις, θά ἔχουμε τόν ἀκόλουθο πίνακα.

Βλ. ὑποσημείωση *	1879			1890			1894/95		
	Ἀριθμός		Συνολική παραγωγή σέ χιλιάδες ρούβλια	Ἀριθμός		Συνολική παραγωγή σέ χιλιάδες ρούβλια	Ἀριθμός		Συνολική παραγωγή σέ χιλιάδες ρούβλια
	Ἐργοστασίων	Ἐργατῶν		Ἐργοστασίων	Ἐργατῶν		Ἐργοστασίων	Ἐργατῶν	
Ὅλα τά «ἐργοστάσια»	27 986	763 152	1 148 134	21 124	875 764	1 500 871	14 578	885 555	1 345 346
Ἐπιχειρήσεις μέ 100 καί πάνω ἐργάτες	1 238	509 643	629 926	1 431	623 146	858 588	1 468	655 670	955 233
% *στό σύνολο*	—	66,8 %	54,8 %	—	71,1 %	57,2 %	—	74 %	70,8 %

τῆς «Στρατιωτικῆς-στατιστικῆς συλλογῆς» (βλ. τό βιβλίο του «*Ἡ φάμπρικα* κτλ.», Πετρούπολη, 1898, σελ. 336 καί ἑπόμενες, καί «*Μίρ Μπόζι*»[4] 1898, τεῦχος 4), καί οἱ κ. κ. Ν. —ον καί Κάρισεφ ἀπαντοῦν μέ σιωπή στήν ἀνοιχτή του πρόκληση. Πραγματικά δέν τούς μένει νά κάνουν τίποτε ἄλλο παρά νά σωπαίνουν.

* Οἱ πηγές εἶναι οἱ ἴδιες. Γιά τό 1879, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, μερικά στοιχεῖα ἔχουν συμπληρωθεῖ κατά προσέγγιση. Τά γενικά στοιχεῖα τῶν «Ὁδηγῶν» καί τοῦ «Καταλόγου» δέν εἶναι συγκρίσιμα, ὅμως ἐμεῖς συγκρίνουμε ἐδῶ *μόνο τά ποσοστά* πρός τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί πρός τή συνολική ἀξία τῆς παραγωγῆς, καί τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι στά ἀθροίσματα πολύ πιό ἀξιόπιστα (ὅπως θά ποῦμε παρακάτω), ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων. Ὁ ὑπολογισμός τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων ἔχει παρθεῖ ἀπό τό ἔργο γιά τόν «Καπιταλισμό στή Ρωσία» πού ἑτοιμάζει γιά ἔκδοση ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν[5].

Ἀπ' τόν πίνακα αὐτόν βλέπουμε ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν πολύ μεγάλων ἐπιχειρήσεων μεγαλώνει, ὅπως μεγαλώνει καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν τους καί ἡ συνολική παραγωγή τους, ἀποτελώντας ὁλοένα καί μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν καί τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς στά ἐπίσημα καταγραφόμενα «ἐργοστάσια». Μποροῦν, ἴσως, νά μᾶς παρατηρήσουν πώς ἐφόσον συντελεῖται συγκέντρωση τῆς βιομηχανίας, αὐτό θά πεῖ πώς οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις ἐκτοπίζουν τίς μικρές καί ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν τελευταίων, συνεπῶς καί ὁ ἀριθμός ὅλων τῶν ἐπιχειρήσεων. Ὅμως, πρῶτο, τό τελευταῖο αὐτό συμπέρασμα δέν ἀφορᾶ μόνο τά «ἐργοστάσια», *μά ὅλες τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις*, γιά τίς ὁποῖες δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά μιλᾶμε, μιά καί δέ διαθέτουμε καμιά κάπως ἀξιόπιστη καί πλήρη στατιστική τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Δεύτερο, καί ἀπό καθαρά θεωρητική ἄποψη, δέν μποροῦμε νά ποῦμε a priori* ὅτι στήν ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική κοινωνία πρέπει ὁπωσδήποτε καί πάντα νά συντελεῖται μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπειδή παράλληλα μέ τό προτσές συγκέντρωσης τῆς βιομηχανίας συντελεῖται κι ἕνα προτσές ἀπομάκρυνσης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία, ἕνα προτσές αὔξησης τῶν μικρῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων στίς καθυστερημένες περιοχές τῆς χώρας, λόγω τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ μισοφυσικοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη κτλ.**

Ἄς ξαναγυρίσουμε στόν κ. Κάρισεφ. Ὅπως φαίνεται τό μεγαλύτερο μέρος τῆς προσοχῆς του τό στρέφει στά λιγότερο ἀξιόπιστα στοιχεῖα (δηλαδή στά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων»). Χωρίζει τά κυβερνεῖα σέ ὁμάδες ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων», καταρτίζει ἕνα σχεδιάγραμμα αὐτῶν τῶν ὁμάδων καί ἕναν ἰδιαίτερο πίνακα τῶν κυβερνείων πού ἔχουν τό μεγαλύτερο ἀριθμό «ἐργοστασίων» κατά κλάδο παραγωγῆς (σελ. 16–17)· ὑπολογίζει ἕνα σωρό ποσοστά τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων κατά κυβερνεῖο σέ σχέση μέ τό συνολικό τους ἀριθμό (σελ. 12–15). Ὁ κ. Κάρισεφ ξέχασε ἐδῶ μιά λεπτομέρεια, ξέχασε νά θέσει τό ἐρώτημα: *εἶναι ἄραγε συγκρίσιμοι οἱ ἀριθμοί τῶν ἐργοστασίων κατά κυβερνεῖα*; Στό ἐρώτημα αὐτό πρέπει νά

---

* — ἐκ τῶν προτέρων. *Ἡ Σύντ.*

** Λογουχάρη, ἡ «βιοτεχνική ἀπογραφή» τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ ἔδειξε ὅτι στά μετά τή μεταρύθμιση χρόνια, μέ κάθε δεκαετία πού περνάει, ἱδρύονται στά χωριά ὁλοένα καί περισσότερες μικρές βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Βλ. «Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ. Μελέτη γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνίας στό κυβερνεῖο Πέρμ», Πέρμ, 1896[6].

δοθεῖ ἀρνητική ἀπάντηση, καί, συνεπῶς, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ὑπολογισμῶν, τῶν συγκρίσεων καί τῶν συλλογισμῶν τοῦ κ. Κάρισεφ πρέπει νά ὑπαχθεῖ στόν τομέα τῶν ἀθώων στατιστικῶν ἀσκήσεων. Ἄν ὁ κ. καθηγητής διάβαζε τόν ὁρισμό τοῦ «ἐργοστασίου» πού δίνει ἡ ἐγκύκλιος τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895, θά μάντευε πολύ εὔκολα ὅτι ἕνας τόσο ἀσαφής ὁρισμός *δέν μπορεῖ* νά ἐφαρμοστεῖ κατά τόν ἴδιο τρόπο στά διάφορα κυβερνεῖα· στό ἴδιο ἐπίσης συμπέρασμα θά μποροῦσε νά τόν ὁδηγήσει μιά προσεχτικότερη μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ «Καταλόγου». Ἄς παραθέσουμε παραδείγματα. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων στήν ὑποδιαίρεση XI (ἐπεξεργασία ἐπισιτιστικῶν προϊόντων· ἡ ὁμάδα αὐτή ἔχει τό μεγαλύτερο ἀριθμό ἐργοστασίων) ὁ κ. Κάρισεφ ξεχωρίζει τά κυβερνεῖα Βορόνεζ, Βιάτκας καί Βλαντίμιρ (σελ. 12). Ἡ ἀφθονία ὅμως «ἐργοστασίων» σ' αὐτά τά κυβερνεῖα ὀφείλεται κατά πρῶτο λόγο στήν *καθαρά τυχαία* καταγραφή σ' αὐτά ἀκριβῶς τά κυβερνεῖα τέτοιων μικρῶν ἐπιχειρήσεων πού δέν ὑπολογίστηκαν σέ ἄλλα κυβερνεῖα. Λογουχάρη, στό κυβερνεῖο Βορόνεζ φέρεται ὅτι ὑπάρχουν πολλά «ἐργοστάσια» γιά τόν ἁπλούστατο λόγο ὅτι ἐδῶ ὑπολογίστηκαν οἱ μικροί μύλοι (ἀπό τούς 124 μύλους μόνο οἱ 27 εἶναι ἀτμοκίνητοι· πολλοί εἶναι νερόμυλοι μέ 1–2–3 φτερωτές. Οἱ μύλοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους σέ ἄλλα κυβερνεῖα δέν ὑπολογίστηκαν μά καί ἦταν ἀδύνατο νά ὑπολογιστοῦν ὅλοι), τά μικρά ἐλαιουργεῖα (κατά τό μεγαλύτερο μέρος ἱπποκίνητα), πού σέ ἄλλα κυβερνεῖα δέν ὑπολογίστηκαν. Στό κυβερνεῖο Βιάτκας ἀπό τούς 116 μύλους μόνο 3 εἶναι ἀτμοκίνητοι, στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ ὑπολογίστηκαν δέκα ἀνεμόμυλοι καί 168 ἐλαιουργεῖα, πού τά περισσότερα χρησιμοποιοῦν ἀνεμοκινητῆρες καί ἱπποκίνητες ἤ χειροκίνητες μηχανές. Ἄν σέ ἄλλα κυβερνεῖα φέρεται ὅτι ὑπάρχουν λιγότερες ἐπιχειρήσεις, αὐτό δέ σημαίνει φυσικά ὅτι ἐκεῖ δέν ὑπάρχουν ἀνεμόμυλοι, μικροί νερόμυλοι κτλ. Ἐκεῖ ἁπλῶς δέν τούς ὑπολόγιζαν. Σέ πολλά κυβερνεῖα ὑπολογίστηκαν σχεδόν μόνο οἱ ἀτμόμυλοι (κυβερνεῖα Βεσαραβίας, Αἰκατερινοσλάβ, Ταυρίδας, Χερσώνας κ. ἄ.)· στό μεταξύ ἡ ἀλευροποιία δίνει 2308 «ἐργοστάσια» ἀπό τά 6233 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας σύμφωνα μέ τήν ὑποδιαίρεση XI. Θά ἦταν παράλογο νά μιλᾶμε γιά κατανομή τῶν ἐργοστασίων κατά κυβερνεῖα, χωρίς νά ἔχουμε ξεκαθαρίσει τήν *ἀνομοιογένεια* τῶν στοιχείων. Ἄς πάρουμε τήν ὑποδιαίρεση IX, τήν ἐπεξεργασία ὀρυκτῶν. Στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ, λογουχάρη, ὑπάρχουν 96 τουβλοποιεῖα, ἐνῶ στό κυβερνεῖο τοῦ Ντόν ὑπάρχουν 31, δηλ. τρεῖς φορές λιγότερα. Σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό» (γιά τό 1890)

συνέβαινε τό ἀντίθετο: στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ ὑπῆρχαν 16, ἐνῶ στό κυβερνεῖο τοῦ Ντόν ὑπῆρχαν 61 ἐργοστάσια. Ἀποδείχνεται ὅτι στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ, σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο», ἀπό τά 96 ἐργοστάσια μόνο τά 5 ἔχουν ἀπό 16 καί πάνω ἐργάτες, ἐνῶ στό κυβερνεῖο τοῦ Ντόν τά 26 (ἀπό τά 31). Εἶναι φανερό πώς τό πράγμα ἐξηγιέται ἁπλούστατα μέ τό ὅτι στήν περιοχή τοῦ Ντόν τά μικρά τουβλοποιεῖα δέν συμπεριλήφθηκαν στά «ἐργοστάσια» τόσο ἁπλόχερα ὅσο στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ — αὐτό εἶναι ὅλο (τά μικρά τουβλοποιεῖα τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ εἶναι ὅλα χειροκίνητα). Ὁ κ. Κάρισεφ δέ βλέπει τίποτε ἀπ᾽ ὅλα αὐτά (σελ. 14). Γιά τήν ὑποδιαίρεση X (ἐπεξεργασία ζωικῶν προϊόντων) ὁ κ. Κάρισεφ λέει πώς ὁ ἀριθμός τῶν ἐπιχειρήσεων σ᾽ ὅλα σχεδόν τά κυβερνεῖα δέν εἶναι μεγάλος, ὡστόσο «χτυπητή ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό κυβερνεῖο Νίζνι Νόβγκοροντ μέ τά 252 ἐργοστάσιά του» (σελ. 14). Αὐτό ὀφείλεται προπαντός στό ὅτι στό κυβερνεῖο αὐτό ὑπολογίστηκαν πάρα πολλές μικρές χειροκίνητες ἐπιχειρήσεις (καί σέ ὁρισμένες περιπτώσεις ἐπιχειρήσεις μέ ἱπποκίνητες μηχανές εἴτε ἀνεμοκινητῆρες), πού δέν ὑπολογίστηκαν σέ ἄλλα κυβερνεῖα. Λογουχάρη, γιά τό κυβερνεῖο Μογκιλιόφ ὁ «Κατάλογος» ἀναγράφει μόνο 2 ἐργοστάσια σ᾽ αὐτή τήν ὑποδιαίρεση· τό καθένα ἀπ᾽ αὐτά ἔχει πάνω ἀπό 15 ἐργάτες. Μικρά ἐργοστάσια ἐπεξεργασίας ζωικῶν προϊόντων θά μποροῦσε κανείς νά καταμετρήσει δεκάδες καί στό κυβερνεῖο Μογκιλιόφ, ὅπως καί πραγματικά καταμέτρησε ὁ «Ὁδηγός» γιά τό 1890, πού ἀναγράφει γι᾽ αὐτό τό κυβερνεῖο 99 ἐργοστάσια ἐπεξεργασίας ζωικῶν προϊόντων. Γεννιέται τό ἐρώτημα, τί νόημα ἔχουν ὕστερα ἀπ᾽ ὅλα αὐτά οἱ ὑπολογισμοί τοῦ κ. Κάρισεφ γιά τήν κατά ποσοστά κατανομή τῶν «ἐργοστασίων», ὅταν ὁ ὅρος «ἐργοστάσιο» ἐννοεῖται τόσο διαφορετικά;

Γιά νά δείξουμε πιό ἀνάγλυφα τή διαφορετική ἀντίληψη τοῦ ὅρου «ἐργοστάσιο» στά διάφορα κυβερνεῖα, ἄς πάρουμε δυό γειτονικά κυβερνεῖα: τό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ καί τό κυβερνεῖο Κοστρομά. Σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο», στό πρῶτο ὑπάρχουν 993 «ἐργοστάσια», στό δεύτερο — 165. Στό πρῶτο σ᾽ ὅλους τούς κλάδους παραγωγῆς (ὑποδιαιρέσεις) ἔχουν καταγραφεῖ καί πάρα πολύ μικρές ἐπιχειρήσεις πού πνίγουν μέ τόν ἀριθμό τους τίς μεγάλες (μόνο 324 ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἀπό 16 ἐργάτες καί πάνω). Στό δεύτερο ἔχουν καταγραφεῖ πολύ λίγες μικρές ἐπιχειρήσεις (112 ἐργοστάσια ἀπό τά 165 ἔχουν ἀπό 16 ἐργάτες καί πάνω), ἄν καί ὁ καθένας καταλαβαίνει, ὅτι καί σ᾽ αὐτό τό κυβερνεῖο θά μποροῦσε κανείς νά καταγράψει ὄχι καί λίγους ἀνεμόμυλους,

ἐλαιουργεῖα, μικρά ἀμυλοποιεῖα, τουβλοποιεῖα, ἐργοστάσια ἐπεξεργασίας ρητίνης κτλ. κτλ.*

Ἡ ἀφροντισιά τοῦ κ. Κάρισεφ γιά τήν ἀξιοπιστία τῶν ἀριθμῶν πού χρησιμοποιεῖ φτάνει σέ μέγεθος τίς ἡράκλειες στῆλες, ὅταν συγκρίνει τούς κατά κυβερνεῖο ἀριθμούς τῶν «ἐργοστασίων» τοῦ 1894/95 (σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο») καί τοῦ 1885 (σύμφωνα μέ τή «Συλλογή»). Ἐδῶ, μέ τό πιό σοβαρό ὕφος ἐκφέρονται κρίσεις, ὅτι στό κυβερνεῖο Βιάτκας ὁ ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων αὐξήθηκε, στό κυβερνεῖο Πέρμ — «μειώθηκε σημαντικά», στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ — αὐξήθηκε οὐσιαστικά κτλ. (σελ. 6–7). «Κι ἐδῶ μποροῦμε νά δοῦμε, — συμπεραίνει βαθυστόχαστα ὁ συγγραφέας μας, — ὅτι τό προαναφερόμενο προτσές μείωσης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων ἀφορᾶ λιγότερο τίς περιοχές μέ πιό ἀναπτυγμένη, πιό παλιά βιομηχανία, παρά ἐκεῖνες ὅπου ἡ βιομηχανία εἶναι πιό νέα» (σελ. 7). Τό συμπέρασμα αὐτό φαίνεται πολύ «σοφό», κρίμα μόνο πού εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνόητο. Οἱ ἀριθμοί πού χρησιμοποιεῖ ὁ κ. Κάρισεφ εἶναι ὁλότελα τυχαῖοι. Λογουχάρη, στό κυβερνεῖο Πέρμ ὁ ἀριθμός τῶν «ἐργοστασίων» στά 1885–1890 ἦταν σύμφωνα μέ τή «Συλλογή»: 1001, 895, 951, 846, 917 καί 1002, ἐνῶ ὕστερα, πρός τό 1891, ὁ ἀριθμός αὐτός πέφτει ξαφνικά στά 585. Μιά ἀπό τίς αἰτίες αὐτῶν τῶν ἁλμάτων εἶναι ὁ συνυπολογισμός στά ἐργοστάσια πότε 469 μύλων (1890) καί πότε 229 (1891). Ἄν ὁ «Κατάλογος» ὑπολογίζει στό κυβερνεῖο αὐτό μόνο 362 ἐργοστάσια, πρέπει νά παρθεῖ ὑπόψη ὅτι στόν ἀριθμό τῶν «ἐργοστασίων» δέ συμπεριλαβαίνει παρά μόνο 66 μύλους. Ἄν στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ ὁ ἀριθμός τῶν «ἐργοστασίων» ἔχει αὐξηθεῖ, πρέπει νά μή ξεχνᾶμε ὅτι ὁ «Κατάλογος» κατέγραψε στό κυβερνεῖο αὐτό καί τίς μικρές ἐπιχειρήσεις. Γιά τό κυβερνεῖο Βιάτκας ἡ «Συλλογή» ἀπό τό 1887 ὥς τό 1892 ὑπολόγιζε 1—2—2—30—28—25 μύλους, ἐνῶ ὁ «Κατάλογος» τούς ὑπολόγισε σέ 116. Μέ δυό λόγια, ἡ σύγκριση πού ἐπιχείρησε νά κάνει ὁ κ. Κάρισεφ ἀποδείχνει ξανά καί ξανά μόνο

* Νά ἀκόμα ἕνα παράδειγμα αὐθαίρετου καθορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «ἐργοστασίων» στό «νεότατό» μας σύστημα ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς. Γιά τό 1894/95 ὁ «Κατάλογος» ὑπολογίζει στό κυβερνεῖο Χερσώνας 471 ἐργοστάσια (κ. Κάρισεφ, στό προαναφερόμενο ἔργο, σελ. 5), ἐνῶ γιά τό 1896 ὁ κ. Μικούλιν ὑπολογίζει ξαφνικά 1249 «ἐργοστασιακές ἐπιχειρήσεις» (στό προαναφερόμενο ἔργο, σελ. XIII), ἀνάμεσά τους 773 μέ μηχανικό κινητήρα καί 109 χωρίς μηχανικό κινητήρα, μέ ἀριθμό ἐργατῶν πάνω ἀπό 15. Ὅταν ἡ ἔννοια «ἐργοστάσιο» εἶναι ἀσαφής τέτοια ἅλματα θά εἶναι πάντοτε ἀναπόφευχτα.

τήν ὁλοκληρωτική ἀνικανότητά του νά ἐμβαθύνει σέ ἀριθμούς προερχόμενους ἀπό διάφορες πηγές.

Ὁ κ. Κάρισεφ παραθέτοντας τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων στίς διάφορες ὑποδιαιρέσεις (ὁμάδες ἐπιχειρήσεων) καί ὑπολογίζοντας τά ποσοστά τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, δέν παρατηρεῖ καί πάλι ὅτι στίς διάφορες ὑποδιαιρέσεις ἔχουν συμπεριληφθεῖ διαφορετικοί ἀριθμοί μικρῶν ἐπιχειρήσεων (λογουχάρη, στήν ὑφαντουργική καί στή μεταλλουργική βιομηχανία ὁ ἀριθμός τους εἶναι ὁ πιό μικρός, περίπου τό $^1/_3$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ γιά τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία, ἐνῶ στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας ζωικῶν καί ἐπισιτιστικῶν προϊόντων ὁ ἀριθμός τους φτάνει τά $^2/_3$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ). Εἶναι εὐνόητο πώς μ' αὐτό τόν τρόπο ὁ κ. Κάρισεφ συγκρίνει ἀνομοιογενῆ μεγέθη, καί οἱ ὑπολογισμοί τῶν ποσοστῶν (σελ. 8) δέν ἔχουν κανένα νόημα. Μέ δυό λόγια, σ' ὅλο τό ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «ἐργοστασίων» καί τῆς ταξινόμησής τους ὁ κ. Κάρισεφ ἔδειξε ὅτι δέν καταλαβαίνει καθόλου τό χαρακτήρα τῶν στοιχείων πού χρησιμοποιεῖ καί τό βαθμό τῆς ἀξιοπιστίας τους.

Περνώντας ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων στόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πρέπει πρίν ἀπ' ὅλα νά ποῦμε ὅτι στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική, τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν εἶναι πολύ πιό ἀξιόπιστα ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων. Κι ἐδῶ βέβαια ὑπάρχει ἀρκετή σύγχυση, ὅπως ὑπάρχουν ἐπίσης κενά καί μειώσεις τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ. Ἐδῶ ὅμως δέν ὑπάρχει τόση ἀνομοιογένεια τῶν στοιχείων, κ' οἱ πολύ μεγάλες διακυμάνσεις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων, πού πότε συμπεριλαβαίνονται στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων καί πότε ἀποκλείονται, ἐπιδροῦν πολύ λίγο στό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, γιά τόν ἁπλούστατο λόγο ὅτι ἀκόμα καί ἕνα πολύ σημαντικό ποσοστό πολύ μικρῶν ἐπιχειρήσεων δίνει ἕνα πολύ μικρό ποσοστό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν. Εἴδαμε παραπάνω ὅτι τό 1894/95 σέ 1468 ἐργοστάσια (10% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ) ἦταν συγκεντρωμένα τά 74% τῶν ἐργατῶν. Ὁ ἀριθμός τῶν μικρῶν ἐργοστασίων (πού ἔχουν κάτω ἀπό 16 ἐργάτες) εἶναι 7919 σέ σύνολο ἐργοστασίων 14578, δηλ. πάνω ἀπό τό μισό, ἐνῶ οἱ ἐργάτες τους εἶναι κατά προσέγγιση (ὑπολογίζοντας ἀκόμα καί ἀπό 8 ἐργάτες κατά μέσο ὅρο γιά κάθε ἐπιχείρηση) κάπου 7%. Σ' αὐτό ὀφείλεται καί τό γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἡ διαφορά στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων γιά τό 1890 (σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό») καί γιά τό 1894/95 εἶναι τεράστια, ἡ διαφορά στόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν εἶναι ἀσήμαντη:

τό 1890 σέ 50 κυβερνεῖα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας ὑπῆρχαν 875 764 ἐργάτες, ἐνῶ τό 1894/95 ἦταν 885 555 (ὑπολογίζουμε μόνο τούς ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στίς ἐπιχειρήσεις). Ἀφαιρώντας ἀπό τόν πρῶτο ἀριθμό τούς ἐργάτες πού δούλευαν στήν παραγωγή σιδηροτροχιῶν (24 445) καί ἁλατιοῦ (3704), πού δέν ἔχουν ὑπολογιστεῖ στόν «Κατάλογο», καί ἀπό τό δεύτερο ἀριθμό τούς τυπογράφους (16 521), πού δέν ἔχουν ὑπολογιστεῖ στόν «Ὁδηγό», ἔχουμε 847 615 ἐργάτες γιά τό 1890 καί 869 034 γιά τό 1894/95, δηλ. κατά 2,5% περισσότερους. Φυσικά, τό ποσοστό αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει τήν πραγματική αὔξηση, μιά καί τό 1894/95 δέν ὑπολογίστηκαν πολλές μικρές ἐπιχειρήσεις, μά γενικά τό γεγονός ὅτι οἱ ἀριθμοί αὐτοί δέν διαφέρουν πολύ ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο δείχνει τή σχετική καταλληλότητα τῶν γενικῶν στοιχείων γιά τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί τή σχετική ἀξιοπιστία τους. Ὁ κ. Κάρισεφ, ἀπό τόν ὁποῖο ἔχουμε πάρει τό συνολικό ἀριθμό ἐργατῶν, δέν ξεδιαλύνει μέ ἀκρίβεια, ποιοί ἀκριβῶς κλάδοι παραγωγῆς ὑπολογίστηκαν τό 1894/95 σέ σύγκριση μέ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις, καί δέν ἀναφέρει τό γεγονός ὅτι στόν «Κατάλογο» ἔχουν παραλειφθεῖ πολλές ἐπιχειρήσεις πού παλιότερα ὑπολογίζονταν στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων. Γιά νά κάνει σύγκριση μέ τά προηγούμενα, παίρνει τά ἴδια πάλι παράλογα στοιχεῖα τῆς «Στρατιωτικῆς-στατιστικῆς συλλογῆς» καί ἐπαναλαβαίνει τόν ἴδιο παραλογισμό γιά δῆθεν μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν σέ σύγκριση μέ τόν πληθυσμό, παραλογισμό πού τόν ἔχει κιόλας ἀνασκευάσει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι (βλ. παραπάνω). Λόγω τῆς μεγαλύτερης ἀξιοπιστίας τῶν στοιχείων γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, τά στοιχεῖα αὐτά ἄξιζε νά δουλευτοῦν μέ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ἀπ' ὅ,τι τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, ὁ κ. Κάρισεφ ὅμως ἔκανε τό ἀντίθετο. Δέν κάνει μάλιστα οὔτε ταξινόμηση τῶν ἐργοστασίων μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πράγμα πού θά ἦταν ἰδιαίτερα ἀπαραίτητο, λόγω τοῦ ὅτι ὁ «Κατάλογος» πῆρε τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν σάν οὐσιαστικό γνώρισμα τοῦ ἐργοστασίου. Ἀπό τά στοιχεῖα πού ἔχουμε παραθέσει πιό πάνω γίνεται φανερό ὅτι ἡ συγκέντρωση τῶν ἐργατῶν εἶναι πολύ μεγάλη.

Ὁ κ. Κάρισεφ ἀντί νά ταξινομήσει τά ἐργοστάσια σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καταπιάστηκε μέ πιό ἁπλούς ὑπολογισμούς: μέ τόν καθορισμό τοῦ μέσου ἀριθμοῦ ἐργατῶν κατά ἐργοστάσιο. Καί ἐπειδή τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, εἶναι, ὅπως εἴδαμε, πολύ ἀναξιόπιστα, τυχαῖα καί ἀνομοιογενῆ, ὅλοι αὐτοί οἱ ὑπολογισμοί του εἶναι γεμάτοι λάθη.

Ὁ κ. Κάρισεφ συγκρίνει τό μέσο ἀριθμό ἐργατῶν κατά ἐργοστάσιο στά 1886 καί στά 1894/95 καί συμπεραίνει ὅτι «ὁ μέσος τύπος ἐργοστασίου μεγαλώνει» (σελ. 23 καί 32–33), μή ξέροντας ὅτι ἴσα-ἴσα τό 1894/95 ὑπολογίστηκαν μόνο οἱ μεγαλύτερες ἐπιχειρήσεις καί συνεπῶς ἡ σύγκριση εἶναι λαθεμένη. Ἐντελῶς παράδοξη εἶναι ἡ σύγκριση τοῦ μέσου ἀριθμοῦ ἐργατῶν κατά ἐργοστάσιο στά διάφορα κυβερνεῖα (σελ. 26). Ὁ κ. Κάρισεφ βγάζει, λογουχάρη, τό συμπέρασμα ὅτι στό κυβερνεῖο Κοστρομά «παρατηρεῖται ὅτι ὁ μέσος τύπος ἐργοστασίου εἶναι πιό μεγάλος ἀπό τό μέσο τύπο ἐργοστασίου ὅλων τῶν ἄλλων κυβερνείων» — 242 ἐργάτες κατά ἐργοστάσιο ἔναντι 125, λογουχάρη, στό κυβερνεῖο Βλαντίμιρ. Δέν περνάει κάν ἀπό τό μυαλό τοῦ σοφοῦ καθηγητῆ ἡ σκέψη ὅτι αὐτό ἐξαρτιέται ἁπλούστατα ἀπό τίς διαφορετικές μεθόδους καταγραφῆς, ὅπως ἐξηγήσαμε ἤδη πιό πάνω. Παραβλέποντας τή διαφορά ἀνάμεσα στόν ἀριθμό τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων στά διάφορα κυβερνεῖα, ὁ κ. Κάρισεφ ἐπινόησε μιά πολύ ἁπλή μέθοδο γιά *νά παρακάμψει* τίς δυσκολίες αὐτοῦ τοῦ ζητήματος. Συγκεκριμένα, πολλαπλασιάζει τό μέσο ἀριθμό ἐργατῶν *πού ἀναλογεῖ κατά ἐργοστάσιο σ' ὅλη τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία* (καί κατόπιν καί στήν Πολωνία καί στόν Καύκασο) — μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τοῦ κάθε κυβερνείου καί καταχωρεῖ τίς ὁμάδες πού βρίσκει ἔτσι σ' ἕνα ἰδιαίτερο σχεδιάγραμμα (ἀριθ. 3). Τί ἁπλό πράγμα, ἀλήθεια! Πρός τί νά ταξινομοῦμε τά ἐργοστάσια μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πρός τί νά ἐξετάζουμε τό συγκριτικό ἀριθμό τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων στά διάφορα κυβερνεῖα, ὅταν μποροῦμε, μ' ἕνα τόσο ἁπλό τρόπο, *νά ἐξισώνουμε τεχνητά* τά «μέσα» μεγέθη τῶν ἐργοστασίων στά διάφορα κυβερνεῖα καί νά τά ἀνάγουμε σέ ἕνα κοινό μέγεθος; Πρός τί νά ἐρευνοῦμε ἄν συμπεριλήφθηκαν στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων τοῦ κυβερνείου Βλαντίμιρ ἤ Κοστρομά πολλές ἤ λίγες μικρές καί μικρούτσικες ἐπιχειρήσεις, ὅταν μποροῦμε «ἁπλούστατα» νά πάρουμε τό μέσο ἀριθμό ἐργατῶν κατά ἐργοστάσιο σέ *ὅλη* τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία καί νά τόν πολλαπλασιάσουμε μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων *κάθε* κυβερνείου; Τί τό κακό ὑπάρχει ἄν ἡ μέθοδος αὐτή ἐξισώνει ἑκατοντάδες τυχαῖα καταγραμμένους ἀνεμόμυλους καί ἀνεμοκίνητα ἐλαιουργεῖα μέ τά μεγάλα ἐργοστάσια; Ὁ ἀναγνώστης δέ θά τό ἀντιληφθεῖ αὐτό καί, ποιός ξέρει, μπορεῖ καί νά πιστέψει τή «στατιστική» πού σκαρώνει ὁ κ. καθηγητής!

Ἐκτός ἀπό τούς ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στίς ἐπιχειρήσεις ὁ «Κατάλογος» ἔχει καί μιά ἰδιαίτερη στήλη γιά τούς ἐργάτες

πού δουλεύουν «ἔξω ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις». Ἐδῶ συμπεριλήφθηκαν ὄχι μόνο ἐκεῖνοι πού δουλεύουν στό σπίτι, ἐκτελώντας παραγγελίες τῶν ἐργοστασίων (Κάρισεφ, σελ. 20), ἀλλά καί οἱ βοηθητικοί ἐργάτες κτλ. Τόν ἀριθμό αὐτῶν τῶν ἐργατῶν πού δίνει ὁ «Κατάλογος» (66 460 γιά ὅλη τήν αὐτοκρατορία) δέν μποροῦμε σέ καμιά περίπτωση νά τόν πάρουμε σάν «δείχτη γιά τό πόσο ἔχει προχωρήσει στή χώρα μας ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λεγόμενου ἐξωτερικοῦ τμήματος τοῦ ἐργοστασίου» (Κάρισεφ, σελ. 20), ἐπειδή μέ τό σημερινό σύστημα ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς δέν μπορεῖ οὔτε λόγος νά γίνει γιά μιά λίγο-πολύ πλήρη καταγραφή αὐτῶν τῶν ἐργατῶν. Ὁ κ. Κάρισεφ λέει μέ πολλή ἐπιπολαιότητα: «66 $^1/_2$ χιλιάδες σ' ὅλη τή Ρωσία, πού ἔχει ἑκατομμύρια χειροτέχνες καί βιοτέχνες, δέν εἶναι πολλοί» (ibid.*). Προτοῦ τό γράψει κανείς αὐτό, θά ἔπρεπε νά εἶχε ξεχάσει πώς ἀπ' αὐτά τά «ἑκατομμύρια βιοτέχνες», ὅπως διαπιστώνεται ἀπ' ὅλες τίς πηγές, ἄν ὄχι ἡ μεγαλύτερη, πάντως μιά πολύ μεγάλη μερίδα ἐργάζεται γιά τούς ἐμπόρους-προαγοραστές, δηλ. πρόκειται γιά ἀνθρώπους, πού εἶναι κι αὐτοί «ἐξωτερικοί ἐργάτες». Φτάνει νά ρίξει κανείς μιά ματιά στίς σελίδες τοῦ «Καταλόγου» πού ἀφοροῦν τίς περιοχές γνωστῶν «βιοτεχνικῶν» ἐπαγγελμάτων, γιά νά πειστεῖ πώς ἡ καταγραφή τῶν «ἐξωτερικῶν ἐργατῶν» ἔγινε ἐντελῶς τυχαῖα καί ἀποσπασματικά. Λογουχάρη στήν ὑποδιαίρεση II (ἐπεξεργασία μαλλιοῦ) ὁ «Κατάλογος» ὑπολογίζει γιά τό κυβερνεῖο Νίζνι-Νόβγκοροντ μόνο 28 ἐξωτερικούς ἐργάτες στήν πόλη Ἀρζαμάς καί στό προάστιο Βιγεζντνάγια (σελ. 89), ἐνῶ ἀπό τίς «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας» (μέρη V καί VI) εἶναι γνωστό ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχουν πολλές ἑκατοντάδες (ὥς χίλιοι) «βιοτέχνες» πού ἐκτελοῦν παραγγελίες ἐργοδοτῶν. Στό νομό Σεμιόνοφ ὁ «Κατάλογος» δέν ἀναφέρει καθόλου ἐξωτερικούς ἐργάτες, ἐνῶ ἀπό τή στατιστική τῶν ζέμστβο εἶναι γνωστό ὅτι ἐκεῖ στήν παραγωγή κετσέδων καί πάτων γιά παπούτσια, ὑπάρχουν πάνω ἀπό 3 χιλιάδες «βιοτέχνες» πού ἐκτελοῦν παραγγελίες ἐργοδοτῶν. Στήν παραγωγή φυσαρμόνικων στό κυβερνεῖο Τούλας ὁ «Κατάλογος» καταγράφει μόνο ἕνα «ἐργοστάσιο» μέ 17 ἐξωτερικούς ἐργάτες (σελ. 395), ἐνῶ αὐτές οἱ ἴδιες οἱ «Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς κτλ.» ἀκόμα ἀπό τό 1882 ὑπολόγιζαν ἐκεῖ 2–3 χιλιάδες βιοτέχνες, πού ἐκτελοῦσαν παραγγελίες ἐργοστασίων παραγωγῆς φυσαρμόνικων (μέρος IX). Γι' αὐτό εἶναι φανερό πώς εἶναι ἁπλούστατα γε-

* — ibidem — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

λοῖο νά θεωροῦμε τόν ἀριθμό τῶν $66\,^1/_2$ χιλιάδων ἐξωτερικῶν ἐργατῶν ἔστω καί κάπως ἀξιόπιστο καί νά μιλᾶμε γιά κατανομή του κατά κυβερνεῖα καί κατά κλάδους παραγωγῆς, ὅπως κάνει ὁ κ. Κάρισεφ, καταρτίζοντας ἀκόμα καί σχεδιάγραμμα. Ἡ πραγματική σημασία τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν δέ βρίσκεται καθόλου στό ὅτι καθορίζουν τίς διαστάσεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς δουλειᾶς στό σπίτι (ἕνας τέτοιος καθορισμός εἶναι κατορθωτός μόνο μέ μιά πλέρια βιομηχανική ἀπογραφή, πού παίρνει ὑπόψη ὅλα τά καταστήματα καί τίς ἄλλες ἐπιχειρήσεις ἤ τά μεμονωμένα πρόσωπα, πού δίνουν δουλειά στό σπίτι), ἀλλά στό ὅτι ξεχωρίζουν τούς ἐργάτες πού δουλεύουν μέσα στίς ἐπιχειρήσεις, δηλ. τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξης, ἀπό τούς ἐξωτερικούς ἐργάτες. Ὥς τώρα αὐτές οἱ κατηγορίες ἐργατῶν συγχέονταν πολύ συχνά: ἀκόμα καί στόν «Ὁδηγό» τοῦ 1890 βρίσκουμε ἐπανειλημμένα παραδείγματα τέτοιας σύγχυσης. Τώρα γίνεται στόν «Κατάλογο» ἡ πρώτη ἀπόπειρα νά μπεῖ τέρμα σ' αὐτή τή σύγχυση.

Ἡ πιό ἱκανοποιητική ἐπεξεργασία πού ἔχει κάνει ὁ κ. Κάρισεφ εἶναι ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἀριθμῶν τοῦ «Καταλόγου» πού ἀφοροῦν τή χρονιάτικη παραγωγή τῶν ἐργοστασίων, κι αὐτό κυρίως ἐπειδή στό σημεῖο αὐτό ὁ συγγραφέας παρέθεσε ἐπιτέλους μιά ταξινόμηση τῶν ἐργοστασίων μέ βάση τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς ἀντί τούς συνηθισμένους «μέσους ἀριθμούς». Ὡστόσο εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ συγγραφέας δέν μπορεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτούς τούς «μέσους ἀριθμούς» (τοῦ μεγέθους τῆς παραγωγῆς κατά ἐργοστάσιο) καί μάλιστα συγκρίνει τούς μέσους ἀριθμούς τοῦ 1894/95 μέ τούς μέσους ἀριθμούς τοῦ 1885, πράγμα πού ἀποτελεῖ τελείως λαθεμένη μέθοδο, ὅπως τό εἴπαμε κιόλας πολλές φορές. Ἄς σημειωθεῖ πώς τά συγκεντρωτικά στοιχεῖα πού δείχνουν τόν ὄγκο τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς τῶν ἐργοστασίων εἶναι ἀσύγκριτα πιό ἀξιόπιστα ἀπό τά συγκεντρωτικά στοιχεῖα πού δείχνουν τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, γιατί, ὅπως εἴπαμε, οἱ μικρές ἐπιχειρήσεις παίζουν μικρό ρόλο. Λογουχάρη, σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο» στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία τά ἐργοστάσια μέ παραγωγή πάνω ἀπό 1 ἑκατομμύριο ρούβλια εἶναι τό ὅλο 245, δηλ. 1,9%, συγκεντρώνουν ὅμως τά 45,6% τῆς συνολικῆς χρονιάτικης παραγωγῆς ὅλων τῶν ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας (Κάρισεφ, σελ. 38), ἐνῶ τά ἐργοστάσια μέ χρονιάτικη παραγωγή κάτω ἀπό 5 χιλιάδες ρούβλια ἀντιπροσωπεύουν τά 30,8% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τους, δίνουν ὅμως μόνο τά 0,6% τοῦ συνόλου τῆς παραγωγῆς, δηλ. ἕνα ἐλαχιστότατο ποσοστό. Πρέπει

ὡστόσο νά κάνουμε τήν διευκρίνιση ὅτι στούς ὑπολογισμούς του αὐτούς ὁ κ. Κάρισεφ ξεχνᾶ τή διαφορά ἀνάμεσα στή συνολική παραγωγή (=ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος) καί στίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία πρώτων ὑλῶν. Στήν ἐργοστασιακή μας στατιστική αὐτή ἡ πολύ σπουδαία διάκριση γίνεται γιά πρώτη φορά στόν «Κατάλογο»*. Εἶναι εὐνόητο, ὅτι τά δυό αὐτά μεγέθη δέν μποροῦν καθόλου νά συγκριθοῦν καί θά ἔπρεπε νά χωριστοῦν. Ὁ κ. Κάρισεφ δέν τό κάνει αὐτό καί μπορεῖ κανείς νά σκεφτεῖ πώς τό τόσο χαμηλό ποσοστό χρονιάτικης παραγωγῆς τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων ὀφείλεται ἐνμέρει στό ὅτι ἐδῶ συμπεριλήφθηκαν ἐπιχειρήσεις πού δέ δήλωσαν τήν ἀξία τοῦ προϊόντος πού ἐπεξεργάζονται, ἀλλά μόνο τίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία του. Θά παραθέσουμε παρακάτω ἕνα παράδειγμα τοῦ λάθους στό ὁποῖο ἔπεσε ὁ κ. Κάρισεφ, ἐπειδή ἀγνόησε αὐτό τό πράγμα. Ἡ διάκριση αὐτή πού κάνει ὁ «Κατάλογος» ἀνάμεσα στίς εἰσπράξεις γιά τήν ἐπεξεργασία τοῦ προϊόντος καί στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, καθώς ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι δέν περιλαβαίνει στήν τιμή τῆς παραγωγῆς τό ποσό τοῦ φόρου κατανάλωσης, κάνει τούς ἀριθμούς του μή συγκρίσιμους μέ τούς ἀριθμούς τῶν προηγούμενων ἐκδόσεων. Σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο» ἡ συνολική παραγωγή ὅλων τῶν ἐργοστασίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας εἶναι 1345 ἑκατομμύρια ρούβλια, ἐνῶ σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό» γιά τό 1890 ἦταν 1501 ἑκατομμύρια. Ἄν ὅμως ἀφαιρούσαμε ἀπό τό δεύτερο ἀριθμό τό ποσό τοῦ φόρου κατανάλωσης (μόνο στήν παραγωγή οἰνοπνευματωδῶν εἶναι περίπου 250 ἑκατομμύρια ρούβλια), τότε ὁ πρῶτος ἀριθμός θά παρουσιαζόταν σημαντικά μεγαλύτερος.

Στόν «Ὁδηγό» (2η καί 3η ἔκδ.) εἶχε γίνει ἕνας χωρισμός τῶν ἐργοστασίων σέ ὁμάδες μέ βάση τό μέγεθος τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς (χωρίς ν' ἀναφέρεται τό μερίδιο τῆς κάθε ὁμάδας στή συνολική παραγωγή), ὁ χωρισμός ὅμως αὐτός δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τά στοιχεῖα τοῦ «Καταλόγου» ἐξαιτίας τῶν παραπάνω διαφορῶν στίς μεθόδους καταγραφῆς καί καθορισμοῦ τοῦ μεγέθους τῆς χρονιάτικης παραγωγῆς.

* Μόνο πού δέν ἔχουμε, δυστυχῶς, καμιά ἐγγύηση ὅτι ὁ «Κατάλογος» ἔχει κάνει αὐτή τή διάκριση μέ αὐστηρότητα καί συνέπεια, δηλ. ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος σημειώνεται *μόνο* στά ἐργοστάσια ἐκεῖνα πού πουλοῦν πράγματι τό προϊόν τους, ἐνῶ οἱ εἰσπράξεις γιά τήν κατεργασία πρώτων ὑλῶν σημειώνονται μόνο στά ἐργοστάσια ἐκεῖνα πού κατεργάζονται ὑλικά ἄλλων. Εἶναι δυνατό, λχ. στήν ἀλευροποιία (σ' αὐτή βλέπουμε συχνότερα τήν παραπάνω διαφορά) οἱ ἰδιοχτῆτες νά παρουσίαζαν πότε τόν ἕνα καί πότε τόν ἄλλο ἀριθμό ἐντελῶς τυχαῖα. Τό ζήτημα αὐτό ἀπαιτεῖ εἰδική ἀνάλυση.

Μᾶς μένει νά ἐξετάσουμε ἀκόμα ἕνα λαθεμένο συλλογισμό τοῦ κ. Κάρισεφ. Παραθέτοντας τά στοιχεῖα κατά κυβερνεῖα γιά τή συνολική χρονιάτικη παραγωγή τῶν ἐργοστασίων, δέν μπόρεσε οὔτε ἐδῶ νά ἀποφύγει τίς συγκρίσεις μέ τά στοιχεῖα τοῦ 1885–1891, δηλ. μέ τά στοιχεῖα τῆς «Συλλογῆς». Σ' αὐτά τά τελευταῖα στοιχεῖα δέν ὑπάρχουν πληροφορίες γιά τούς κλάδους πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης καί γι' αὐτό ὁ κ. Κάρισεφ ἁπλῶς ψάχνει νά βρεῖ μήπως ὑπάρχουν κυβερνεῖα, ὅπου ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς τό 1894/95 νά εἶναι *μικρότερη* ἀπό τά προηγούμενα χρόνια. Τέτοια κυβερνεῖα ὑπάρχουν 8 (σελ. 39–40), καί ὁ κ. Κάρισεφ, παίρνοντας ἀφορμή ἀπ' αὐτό, κάνει συλλογισμούς γιά «πισωδρομική κίνηση τῆς βιομηχανίας», στά «λιγότερο βιομηχανικά» κυβερνεῖα, γιά τό ὅτι αὐτό «μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν μαρτυρία γιά τή δυσχερῆ θέση τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων στό συναγωνισμό τους μέ τίς μεγάλες» κτλ. Ὅλοι αὐτοί οἱ συλλογισμοί θά ἦταν ἴσως πολύ βαθυστόχαστοι, ἄν... ἄν δέν ἦταν ὅλοι τους πέρα γιά πέρα λαθεμένοι. Ὁ κ. Κάρισεφ δέν ἀντιλήφθηκε καί δῶ ὅτι συγκρίνει στοιχεῖα πού εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνομοιογενῆ καί δέν εἶναι καθόλου συγκρίσιμα. Κι ὅτι δέν εἶναι συγκρίσιμα θά τό δείξουμε μέ βάση τά στοιχεῖα γιά τό καθένα ἀπό τά κυβερνεῖα πού ἀναφέρει ὁ κ. Κάρισεφ*. Στό κυβερνεῖο Πέρμ ἡ συνολική παραγωγή τοῦ 1890 ἦταν 20,3 ἑκατ. ρούβλια («Ὁδηγός»), ἐνῶ τό 1894/95 ἦταν 13,1 ἑκατ. μαζί μέ τή συνολική παραγωγή τῆς ἀλευροβιομηχανίας, πού τό 1890 ἦταν 12,7 ἑκατ. (γιά 469 μύλους!) καί τό 1894/95 — 4,9 ἑκατ. (γιά 66 μύλους). Συνεπῶς, ἡ φαινομενική «ἐλάττωση» ὀφείλεται ἁπλῶς στήν τυχαία καταγραφή διαφορετικοῦ ἀριθμοῦ μύλων. Ὅσο γιά τόν ἀριθμό, λχ., τῶν ἀτμόμυλων αὐτός αὐξήθηκε ἀπό 4 τό 1890 καί τό 1891 σέ 6 τό 1894/95. Ἔτσι ἐξηγιέται ἐπίσης ἡ «ἐλάττωση» τῆς παραγωγῆς καί στό κυβερνεῖο Σιμπίρσκ (τό 1890: 230 μύλοι — 4,8 ἑκατ. ρούβλια· τό 1894/95: 27 μύλοι καί 1,7 ἑκατ. ρούβλια. Ἀτμόμυλοι — 10 καί 13). Στό κυβερνεῖο Βιάτκας ἡ συνολική παραγωγή τό 1890 ἦταν 8,4 ἑκατ. καί τό 1894/95 — 6,7 ἑκατ., δηλ. μικρότερη κατά 1,7 ἑκατ. ρούβλια. Τό 1890, ὅμως, εἶχαν ὑπολογιστεῖ ἐδῶ δυό

---

* Παίρνουμε ἐδῶ τά στοιχεῖα ὄχι τῆς «Συλλογῆς», ἀλλά τοῦ «Ὁδηγοῦ» γιά τό 1890, *ἀφαιρώντας τούς κλάδους πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης*. Ἄν ἐξαιρεθοῦν αὐτοί οἱ κλάδοι, τά στοιχεῖα τοῦ «Ὁδηγοῦ» σχεδόν δέ διαφέρουν ἀπό τά στοιχεῖα τῆς «Συλλογῆς», ἐπειδή στηρίζονται στίς ἴδιες καταστάσεις πού ὑποβάλλονται στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Γιά τήν ἀποκάλυψη, ὅμως, τοῦ λάθους τοῦ κ. Κάρισεφ μᾶς χρειάζονται λεπτομερειακά στοιχεῖα ὄχι μόνο γιά τούς διάφορους κλάδους χωριστά, ἀλλά καί γιά τά διάφορα ἐργοστάσια.

μεταλλουργικά ἐργοστάσια, τοῦ Βότκινσκ καί τοῦ Ἰζέβσκ, πού ἡ παραγωγή τους (καί τῶν δυό μαζί) εἶναι ἴση ἀκριβῶς μέ 1,7 ἑκατ. Τό 1894/95 τά ἐργοστάσια αὐτά δέν ὑπολογίστηκαν, ἐπειδή «ὑπάγονται» στή διεύθυνση ὀρυχείων. Τό 1890 τό κυβερνεῖο Ἀστραχάν εἶχε 2,5 ἑκατ. ρούβλια, τό 1894/95 εἶχε 2,1 ἑκατ. Τό 1890, ὅμως, εἶχε ὑπολογιστεῖ καί ἡ παραγωγή ἁλατιοῦ (346 χιλιάδες ρούβλια), ἐνῶ τό 1894/95 δέν ὑπολογίστηκε, ἐπειδή ὑπάγεται στίς «ἐξορυχτικές» βιομηχανίες. Κυβερνεῖο Πσκόφ — 1890: 2,7 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 — 2,3 ἑκατ. Τό 1890, ὅμως, εἶχαν ὑπολογιστεῖ 45 λινοκοπανιστήρια μέ συνολική παραγωγή 1,2 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 ὑπολογίστηκαν μόνο 4 *λινοκλωστήρια* μέ συνολική παραγωγή 248 χιλιάδες ρούβλια. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τά λινοκοπανιστήρια δέν ἔχουν ἐξαφανιστεῖ στό κυβερνεῖο Πσκόφ, ἀλλ᾽ ἁπλῶς δέν συμπεριλήφθηκαν στόν κατάλογο (ἴσως ἐπειδή τά περισσότερα ἀπ᾽ αὐτά εἶναι χειροκίνητα, μέ ἀριθμό ἐργατῶν μικρότερο ἀπό 15). Στό κυβερνεῖο Βεσαραβίας καταγράφηκε κατά διαφορετικό τρόπο ἡ παραγωγή τῶν ἀλευρόμυλων, ἄν καί τόσο τό 1890 ὅσο καί τό 1894/95 καταγράφηκε ὁ ἴδιος ἀριθμός ἀλευρόμυλων (97)· τό 1890 ὑπολογίστηκε ἡ ποσότητα τοῦ ἀλεσμένου ἀλευριοῦ — 4,3 ἑκατ. πούτια = 4,3 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 οἱ περισσότεροι μύλοι δήλωσαν *μόνο τίς εἰσπράξεις ἀπό τ᾽ ἀλεστικά*, ἔτσι πού τό συνολικό ποσό τῶν ἀλεστικῶν (1,8 ἑκατ. ρούβλια) δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τόν ἀριθμό τοῦ 1890. Νά δυό παραδείγματα πού δείχνουν παραστατικά αὐτή τή διαφορά. Οἱ 2 μύλοι τοῦ Λέβενζον τό 1890 ὑπολόγιζαν τήν παραγωγή τους σέ 335 χιλιάδες ρούβλια («Ὁδηγός», σελ. 424), ἐνῶ τό 1894/95 ὑπολόγιζαν μόνο 69 χιλιάδες ρούβλια *εἰσπράξεις ἀπό ἀλεστικά* («Κατάλογος», ἀριθ. 14231–2). Ἀντίθετα, ὁ μύλος τοῦ Σβάρτσμπεργκ τό 1890 ὑπολόγιζε τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς του σέ 125 χιλιάδες ρούβλια («Ὁδηγός», σελ. 425) καί τό 1894/95 σέ 175 χιλιάδες ρούβλια («Κατάλογος», ἀριθ. 14214)· ἀπό τή συνολική παραγωγή τῆς ἀλευροβιομηχανίας τοῦ 1894/95 1,4 ἑκατ. ρούβλια ἀναλογοῦν στήν ἀξία τοῦ προϊόντος καί 0,4 ἑκατ. ρούβλια στίς εἰσπράξεις ἀπό τ᾽ ἀλεστικά. Τό ἴδιο καί ὅσον ἀφορᾶ τό κυβερνεῖο Βίτεμπσκ: τό 1890 παρουσιαζόταν μέ 241 μύλους καί συνολική παραγωγή 3,6 ἑκατ. ρούβλια, ἐνῶ τό 1894/95 μέ 82 μύλους καί συνολική παραγωγή 120 χιλιάδες ρούβλια, καί συνάμα οἱ περισσότεροι μύλοι δήλωναν μόνο τίς εἰσπράξεις ἀπό τ᾽ ἀλεστικά (ὁ ἀριθμός τῶν ἀτμόμυλων ἦταν 37 τό 1890, 51 τό 1891 καί 64 τό 1894/95), ἔτσι πού *οἱ μισές καί πάνω* ἀπ᾽ αὐτές τίς 120 χιλιάδες ρούβλια δέν ἀποτελοῦν

ἀξία τοῦ προϊόντος, ἀλλά εἰσπράξεις ἀπό ἀλεστικά. Τέλος, ὅσον ἀφορᾶ τό τελευταῖο κυβερνεῖο, τό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ κ. Κάρισεφ γιά «πισωδρομική κίνηση τῆς βιομηχανίας», ὀφείλεται ἁπλούστατα σ' ἕνα περίεργο λάθος στούς ὑπολογισμούς του: στήν πραγματικότητα, σύμφωνα μέ τόν «Κατάλογο», ἡ συνολική παραγωγή τῶν ἐργοστασίων τοῦ κυβερνείου Ἀρχάγγελου δέν εἶναι 1,3 ἑκατ. ρούβλια, ὅπως ἀναφέρει δυό φορές ὁ κ. Κάρισεφ (σελ. 40 καί 39· ἔναντι 3,2 ἑκατ. ρούβλια πού ἦταν τό 1885–1891), ἀλλά *6,9 ἑκατ. ρούβλια*, ἀπό τά ὁποῖα τά 6 $^{1}/_{2}$ ἑκατ. ρούβλια ἀναλογοῦν σέ 18 ξυλουργικά ἐργοστάσια («Κατάλογος», σελ. 247).

Συνοψίζοντας ὅσα εἴπαμε πιό πάνω καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι ὁ κ. Κάρισεφ στήν ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ ἔδειξε καταπληχτική ἀμέλεια καί ἔλλειψη κριτικοῦ πνεύματος καί γι' αὐτό ἔκανε πολλά χονδροειδέστατα λάθη. Ὅσο γιά τούς ὑπολογισμούς πού ἔκανε μέ βάση τούς ἀριθμούς τοῦ «Καταλόγου» μαζί μέ τούς συνεργάτες του, πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ στατιστική τους ἀξία χάνει πολύ ἀπό τό ὅτι ὁ κ. Κάρισεφ δέ δημοσίεψε πλήρεις συνολικούς ἀριθμούς, δηλ. στοιχεῖα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων, τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί τήν ἀξία τῆς παραγωγῆς γιά ὅλα τά κυβερνεῖα καί γιά ὅλους τούς κλάδους παραγωγῆς (ἄν καί τούς ὑπολογισμούς αὐτούς, ὅπως φαίνεται, τούς ἔχει κάνει, καί ἡ πλήρης δημοσίευσή τους θά ἔδινε, ἀπό τό ἕνα μέρος, τή δυνατότητα ἐπαλήθευσης, καί ἀπό τό ἄλλο, θά πρόσφερνε μεγάλη ὑπηρεσία σέ ὅλους ἐκείνους πού χρησιμοποιοῦν τόν «Κατάλογο»). Ἔτσι, ἡ καθαρά στατιστική ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ ἀποδείχτηκε ἐξαιρετικά ἀποσπασματική, λειψή, ἀσυστηματοποίητη καί τά συμπεράσματα πού βιάστηκε νά βγάλει ὁ κ. Κάρισεφ χρησιμεύουν στό μεγαλύτερο μέρος τους σάν παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο δέν πρέπει νά χειριζόμαστε τούς ἀριθμούς.

Περνώντας στό ζήτημα πού βάλαμε πιό πάνω γιά τή σημερινή κατάσταση τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς, ὀφείλουμε νά ποῦμε πρίν ἀπ' ὅλα πώς ἐφόσον ὑπάρχει «ἐπιταχτική ἀνάγκη» νά ἔχουμε «πλήρη καί ἀξιόπιστα στατιστικά στοιχεῖα γιά τούς κλάδους παραγωγῆς» (ἔτσι λέει ἡ «εἰσαγωγή» τοῦ «Καταλόγου», καί δέν μποροῦμε νά μή συμφωνήσουμε μ' αὐτό), τότε γιά τή συγκέντρωσή τους εἶναι ἀπαραίτητη μιά σωστά ὀργανωμένη βιομηχανική ἀπογραφή, πού νά καταγράφει ὅλα τά βιομηχανικά ἱδρύματα, ὅλες τίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις καί ἐργασίες, καί νά ἐπαναλαβαίνεται κατά ὁρισμένα χρονικά διαστήματα. Ἄν τά

στοιχεῖα τῆς πρώτης γενικῆς ἀπογραφῆς τῆς 28 τοῦ Γενάρη 1897[7] πού ἀφοροῦν τίς ἀπασχολήσεις τοῦ πληθυσμοῦ ἀποδειχτοῦν ἱκανοποιητικά καί ὑποβληθοῦν σέ ἐπισταμένη ἐπεξεργασία, τότε θά διευκολύνουν πολύ τήν πραγματοποίηση μιᾶς βιομηχανικῆς ἀπογραφῆς. Ὅσο ὅμως δέ θά ὑπάρχουν τέτοιες ἀπογραφές, δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος παρά μόνο γιά καταγραφή μερικῶν μεγάλων βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Τό σημερινό σύστημα συγκέντρωσης καί ἐπεξεργασίας στατιστικῶν στοιχείων γιά τέτοιες μεγάλες ἐπιχειρήσεις («ἐργοστάσια», σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατούσα ὁρολογία) πρέπει νά θεωρηθεῖ ὅτι δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητικό. Ἡ πρώτη ἀτέλειά του εἶναι ὁ κατατεμαχισμός τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς ἀνάμεσα στίς διάφορες «ὑπηρεσίες» καί ἡ ἔλλειψη ἑνός εἰδικοῦ, καθαρά στατιστικοῦ ἱδρύματος, πού νά συγκεντρώνει στά χέρια του τό ἔργο τῆς συλλογῆς, τοῦ ἐλέγχου καί τῆς ἐπεξεργασίας ὅλων τῶν στοιχείων σχετικά μέ ὅλα τά ἐργοστάσια. Ὅταν ἐπεξεργάζεσαι τά στοιχεῖα τῆς σύγχρονης ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς τῆς Ρωσίας, βρίσκεσαι σέ περιοχή πού κόβεται πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις ἀπό τά σύνορα τῶν διάφορων «ὑπηρεσιῶν» (πού ἔχουν δικές τους μεθόδους καί τρόπους καταγραφῆς κτλ.). Συμβαίνει μάλιστα τά σύνορα αὐτά νά περνᾶνε μέσα ἀπό ἕνα ὁρισμένο ἐργοστάσιο, ἔτσι πού ἕνα τμῆμα τοῦ ἐργοστασίου (λογουχάρη τό χυτήριο μαντεμιοῦ) νά ὑπάγεται στήν ἁρμοδιότητα τῆς διεύθυνσης ὀρυχείων, ἐνῶ τό ἄλλο (λογουχάρη ἡ παραγωγή σιδηρουργικῶν εἰδῶν) νά ὑπάγεται στή διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο δυσκολεύεται ἔτσι ἡ χρησιμοποίηση τῶν στοιχείων καί σέ τί λάθη κινδυνεύουν νά πέσουν (καί πέφτουν) οἱ ἐρευνητές ἐκεῖνοι πού δέν προσέχουν ἀρκετά τό περίπλοκο αὐτό ζήτημα. Ἰδιαίτερα, ὅσον ἀφορᾶ τόν ἔλεγχο τῶν στοιχείων πρέπει, φυσικά, νά ποῦμε πώς ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας ποτέ δέ θά εἶναι σέ θέση νά ἐλέγξει κατά πόσο ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα τό κάθε στοιχεῖο πού ὑποβάλλεται ἀπό κάθε ἐργοστασιάρχη. Μέ τό σημερινό σύστημα (δηλ. ὅταν τά στοιχεῖα συγκεντρώνονται ὄχι μέ ἀπογραφή πού διενεργεῖται ἀπό ἕνα εἰδικό σῶμα ὑπαλλήλων, ἀλλά μέ τή διανομή ἐρωτηματολογίων στούς ἐργοστασιάρχες) τό κύριο πού πρέπει νά προσεχθεῖ εἶναι νά ἔρχεται ἡ κεντρική στατιστική ὑπηρεσία σέ *ἄμεση* ἐπαφή μέ ὅλους τούς ἰδιοχτῆτες ἐργοστασίων — νά κάνει συστηματικό ἔλεγχο τῆς *ὁμοιομορφίας* τῶν στοιχείων καί νά φροντίζει γιά τήν πληρότητά τους, γιά τήν ἀποστολή ἐρωτηματολογίων σέ *ὅλα* τά κάπως σημαντικά βιομηχανικά κέντρα — νά παίρνει μέτρα πού

ν᾿ ἀποκλείουν τήν τυχαία ἀναγραφή ἀνομοιογενῶν στοιχείων, πού ν᾿ ἀποκλείουν τή διαφορετική ἐφαρμογή καί ἑρμηνεία τοῦ ἐρωτηματολογίου. Δεύτερη βασική ἀτέλεια τοῦ σημερινοῦ συστήματος εἶναι ὅτι τό ἐρωτηματολόγιο πού ἀφορᾶ τή συγκέντρωση τῶν στοιχείων εἶναι ἐντελῶς ἀνεπεξέργαστο. Σέ περίπτωση πού τό ἐρωτηματολόγιο αὐτό θά καταρτίζεται στά γραφεῖα χωρίς νά ὑποβάλλεται στήν κρίση τῶν εἰδικῶν καί (πράγμα πάρα πολύ σπουδαῖο) σέ ὁλόπλευρη συζήτηση στόν τύπο, τά στοιχεῖα αὐτά ποτέ *δέν μποροῦν νά εἶναι* κάπως ὁλοκληρωμένα καί ὁμοιόμορφα. Εἴδαμε λογουχάρη πόσο μή ἱκανοποιητικά λύνεται τώρα ἀκόμα καί τό βασικό ζήτημα τοῦ ἐρωτηματολογίου: τί εἶναι «ἐργοστάσιο»; Ὅταν δέ γίνονται βιομηχανικές ἀπογραφές, ὅταν ἐπικρατεῖ τό σύστημα συγκέντρωσης τῶν στοιχείων ἀπό τούς ἴδιους τούς βιομήχανους (μέσω τῆς ἀστυνομίας, τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας κτλ.), ἡ ἔννοια «ἐργοστάσιο» πρέπει ἀπαραίτητα νά καθοριστεῖ μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια καί νά περιοριστεῖ μόνο στίς ἐπιχειρήσεις τίς τόσο μεγάλες, ὥστε νά μπορεῖ κανείς νά ἐλπίζει ὅτι θά καταγραφοῦν *ὅλες καί παντοῦ, χωρίς παραλείψεις*. Τά βασικά στοιχεῖα τοῦ ὁρισμοῦ «ἐργοστασιακές ἐπιχειρήσεις», πού ἔχει υἱοθετηθεῖ σήμερα, ἔχουν διαλεχτεῖ, ὅπως φαίνεται, ἀρκετά πετυχημένα: 1) ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν *μέσα στήν ἐπιχείρηση* νά μή εἶναι μικρότερος ἀπό 15 (ἐδῶ πρέπει νά μελετηθεῖ τό ζήτημα τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν βοηθητικῶν ἐργατῶν ἀπό τούς καθαυτό ἐργοστασιακούς ἐργάτες, τοῦ καθορισμοῦ τοῦ μέσου ἀριθμοῦ ἐργατῶν τό χρόνο κτλ.) καί 2) ἡ ὕπαρξη ἀτμοκινητήρα (ἔστω κι ἄν ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν εἶναι μικρότερος). Δυστυχῶς στά γνωρίσματα αὐτά ἔχουν προστεθεῖ κι ἄλλα, ἐντελῶς ἀόριστα, ἐνῶ στή διεύρυνση αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ χρειάζεται ἐξαιρετική προσοχή. Ἄν λογουχάρη δέν πρέπει νά παραλείπουμε καί τίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις μέ ὑδροκινητήρα, τότε πρέπει νά καθοριστεῖ μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια ποιές ἀκριβῶς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὑπόκεινται σέ καταγραφή (μέ κινητήρα ὄχι μικρότερο τῆς τάδε ἰσχῆς, ἤ μέ ἐργάτες ὄχι λιγότερους ἀπό τόν τάδε ἀριθμό κτλ.). Ἄν σέ ὁρισμένους κλάδους θεωρεῖται ἀπαραίτητο νά ὑπολογίζονται καί μικρότερες ἐπιχειρήσεις, τότε πρέπει ν᾿ ἀπαριθμηθοῦν μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια αὐτοί οἱ κλάδοι καί νά ὑποδειχθοῦν ἄλλα σαφῆ γνωρίσματα τῆς ἔννοιας: «ἐργοστασιακή ἐπιχείρηση». Στούς κλάδους ὅπου οἱ «ἐργοστασιακές» ἐπιχειρήσεις συγχέονται μέ τίς «βιοτεχνικές» ἤ τίς «ἀγροτικές» (κετσεδοποιία, τουβλοποιία, βυρσοδεψία, ἀλευροποιία, ἐλαιουργία καί πολλοί ἄλλοι κλάδοι) πρέπει νά δοθεῖ ἰδιαίτερη προσοχή. Ἔχουμε

τή γνώμη ὅτι τά δυό γνωρίσματα τῆς ἔννοιας «ἐργοστάσιο» πού μόλις ἀναφέραμε δέν πρέπει νά διευρύνονται σέ καμιά περίπτωση, γιατί μέ τό σημερινό σύστημα συγκέντρωσης τῶν στοιχείων ἀκόμα κι αὐτές οἱ σχετικά μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶναι ζήτημα ἄν μποροῦν νά καταγραφοῦν χωρίς καμιά παράλειψη. Καί ἡ ἀλλαγή τοῦ συστήματος αὐτοῦ μπορεῖ νά γίνει εἴτε μέ ἐπιμέρους καί ἐπουσιώδικες μεταβολές, εἴτε μέ τήν καθιέρωση γενικῶν ἀπογραφῶν τῆς βιομηχανίας. Ὅσο γιά τό ζήτημα τῆς εὐρύτητας τῶν στοιχείων, δηλ. γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐρωτήσεων πού θά τίθενται στούς βιομήχανους, κι ἐδῶ χρειάζεται νά γίνει μιά ριζική διάκριση ἀνάμεσα στή βιομηχανική ἀπογραφή καί στή στατιστική σημερινοῦ τύπου. Μόνο στήν πρώτη περίπτωση εἶναι δυνατό κι ἀπαραίτητο νά ἐπιδιώκουμε τήν πληρότητα τῶν στοιχείων (ἐρωτήσεις γιά τό ἱστορικό τῆς ἐπιχείρησης, γιά τή σχέση της μέ τίς γύρω ἐπιχειρήσεις καί τόν γύρω πληθυσμό, γιά τήν ἐμπορική πλευρά τῆς ἐπιχείρησης, γιά τίς πρῶτες καί τίς βοηθητικές ὕλες, γιά τήν ποσότητα καί τό εἶδος τοῦ προϊόντος, γιά τό μεροκάματο, τήν ἐργάσιμη μέρα, τίς βάρδιες, τή νυχτερινή ἐργασία καί τίς ὑπερωρίες κτλ. κτλ.). Στή δεύτερη ὅμως περίπτωση πρέπει νά εἴμαστε πολύ προσεχτικοί: καλύτερα εἶναι νάχουμε λίγα, ἀλλά σχετικά ἀξιόπιστα, πλήρη καί ὁμοειδῆ στοιχεῖα, παρά νάχουμε πολλά, ἀλλά ἐλλιπῆ, ἀμφισβητήσιμα καί μή συγκρίσιμα στοιχεῖα. Μόνο πού εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία ἡ πρόσθεση ἐρωτημάτων γιά τίς κινητήριες μηχανές καί γιά τήν ποσότητα τῶν παραγόμενων εἰδῶν.

Ὅταν λέμε ὅτι ἡ ἐργοστασιακή μας στατιστική δέν εἶναι καθόλου ἱκανοποιητική, δέ θέλουμε διόλου νά ποῦμε μ' αὐτό ὅτι τά στοιχεῖα της δέν εἶναι ἄξια προσοχῆς καί μελέτης. Κάθε ἄλλο. Ἐμεῖς ἀναλύσαμε λεπτομερειακά τίς ἐλλείψεις τοῦ σημερινοῦ συστήματος, γιά νά ὑπογραμμίσουμε τήν ἀνάγκη μιᾶς ἐξαιρετικά ἐπισταμένης ἐπεξεργασίας τῶν στοιχείων. Κύριος καί βασικός σκοπός τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς πρέπει νά εἶναι ὁ χωρισμός τῆς ἥρας ἀπό τό στάρι, ὁ χωρισμός τοῦ σχετικά κατάλληλου ὑλικοῦ ἀπό τό ἀκατάλληλο. Ὅπως εἴδαμε, τό κυριότερο λάθος τοῦ κ. Κάρισεφ (καί πολλῶν ἄλλων) εἶναι ἀκριβῶς ὅτι δέν ἔκανε αὐτόν τό χωρισμό. Οἱ ἀριθμοί τῶν «ἐργοστασίων» εἶναι οἱ λιγότερο ἀξιόπιστοι καί σέ καμιά περίπτωση δέν μποροῦν νά χρησιμοποιοῦνται χωρίς προηγούμενη προσεχτική ἐπεξεργασία (ξεχωρισμός τῶν πιό μεγάλων ἐπιχειρήσεων κτλ.). Τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί τή συνολική παραγωγή εἶναι πολύ πιό ἀξιόπιστα στά συγκεντρωτικά ἀθροίσματα (συνάμα,

ὅμως, εἶναι ἀπαραίτητο νά ξεκαθαριστεῖ αὐστηρά ποιοί κλάδοι παραγωγῆς ὑπολογίστηκαν, πῶς ἔγινε ὁ ὑπολογισμός τους, πῶς καθορίστηκε ἡ συνολική παραγωγή κτλ.). Ἄν πάρουμε ὅμως μερικότερα ἀθροίσματα, εἶναι ἐνδεχόμενο τά στοιχεῖα νά μή εἶναι συγκρίσιμα καί ἡ χρησιμοποίησή τους νά ὁδηγήσει σέ λάθη. Μόνο μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ἀγνοήθηκαν ὅλοι αὐτοί οἱ παράγοντες μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ τό γεγονός ὅτι ἐμφανίστηκαν τά παραμύθια γιά μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων στή Ρωσία καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν (σέ σύγκριση μέ τόν πληθυσμό) — παραμύθια πού τά διέδιδαν μέ τόσο ζῆλο οἱ ναρόντνικοι.

Ὅσο γιά τήν ἴδια τήν ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ, βάση της πρέπει νά εἶναι δίχως ἄλλο τά στοιχεῖα γιά τό κάθε ἐργοστάσιο χωριστά, δηλ. τά στοιχεῖα τῶν καρτελῶν. Οἱ καρτέλες αὐτές πρέπει νά ταξινομοῦνται πρίν ἀπ' ὅλα κατά ἐδαφικές μονάδες. Τό κυβερνεῖο εἶναι μονάδα πάρα πολύ μεγάλη. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος τῆς κατανομῆς τῆς βιομηχανίας ἀπαιτεῖ ταξινόμηση χωριστά κατά πόλεις, προάστια, κεφαλοχώρια καί ὁμάδες κεφαλοχωριῶν πού ἀποτελοῦν βιομηχανικά κέντρα ἤ βιομηχανικές περιοχές. Ἔπειτα εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ταξινόμηση κατά κλάδους παραγωγῆς. Ἀπ' τήν ἄποψη αὐτή τό νεότερο σύστημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς ἔχει ἐπιφέρει μιά ἀνεπιθύμητη, κατά τή γνώμη μας, ἀλλαγή, ξεκόβοντας ριζικά ἀπό τήν παλιά ὑποδιαίρεση τῶν κλάδων παραγωγῆς πού κυριαρχοῦσε ἀκόμα ἀπό τή δεκαετία 1860–1870 (καί νωρίτερα). Ὁ «Κατάλογος» ταξινόμησε μέ νέο τρόπο τούς κλάδους παραγωγῆς σέ 12 ὑποδιαιρέσεις: ἄν παρθοῦν ἐδῶ μόνο τά στοιχεῖα κατά ὑποδιαίρεση, προκύπτουν ἐξαιρετικά πλατιά πλαίσια πού ἀγκαλιάζουν τούς πιό ἀνόμοιους κλάδους παραγωγῆς καί τούς ἀνακατεύουν (τίς τσόχες μέ τούς κετσέδες, τά πριονιστήρια μέ τά ἐπιπλοποιεῖα, τή χαρτοποιία μέ τήν τυπογραφία, τά χυτήρια σιδήρου μέ τήν κοσμηματοποιία, τήν τουβλοποιία μέ τήν παραγωγή πορσελάνης, τή βυρσοδεψία μέ τήν κηροποιία, τήν ἐλαιουργία μέ τήν παραγωγή ζάχαρης, τή ζυθοποιία μέ τήν καπνοβιομηχανία κτλ.). Κι ἄν ὑποδιαιρέσουμε λεπτομερειακά ὅλες αὐτές τίς κατηγορίες κατά κλάδους παραγωγῆς, προκύπτουν (βλ. στόν Μικούλιν, στό ἔργο πού ἀναφέραμε) ἐξαιρετικά κατατεμαχισμένες ὁμάδες, πού ὁ ἀριθμός τους *ξεπερνᾶ τίς τριακόσιες!* Τό παλιό σύστημα, πού εἶχε 10 κατηγορίες καί περίπου 100 κλάδους παραγωγῆς (91 σύμφωνα μέ τόν «Ὁδηγό» γιά τό 1890), μᾶς φαίνεται πολύ πιό πετυχημένο. Σέ συνέχεια, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ταξι-

νόμηση τῶν ἐργοστασίων *σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, τό εἶδος τῶν κινητήρων καί τό μέγεθος τῆς παραγωγῆς*. Ἡ ταξινόμηση αὐτή εἶναι ἰδιαίτερα ἀπαραίτητη τόσο ἀπό καθαρά θεωρητική ἄποψη, γιά τή μελέτη τῆς κατάστασης καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, ὅσο καί σάν μέσο γιά νά ξεχωρίζουμε στό ὑπάρχον ὑλικό τά σχετικά κατάλληλα στοιχεῖα ἀπό τά ἀκατάλληλα. Ἡ ἔλλειψη μιᾶς τέτοιας ταξινόμησης (πού εἶναι ἀπαραίτητο νά γίνεται μέσα στίς ὁμάδες ἐδαφικῆς ὑποδιαίρεσης καί μέσα στίς ὁμάδες κατά κλάδους παραγωγῆς) εἶναι ἡ πιό οὐσιαστική ἀνεπάρκεια τῶν τωρινῶν ἐκδόσεών μας ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν νά προσδιορίζονται μόνο «μέσοι ἀριθμοί», πού συνήθως εἶναι ἐντελῶς πλασματικοί καί ὁδηγοῦν σέ χοντρά λάθη. Τέλος, ἡ ταξινόμηση μέ βάση ὅλα αὐτά τά γνωρίσματα δέν πρέπει νά περιορίζεται στόν καθορισμό τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων στήν κάθε ὁμάδα (καί στίς ὑποομάδες), ἀλλά πρέπει ἀπαραίτητα· νά συνοδεύεται ἀπό τόν ὑπολογισμό στήν κάθε ὁμάδα καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν της καί τῆς συνολικῆς παραγωγῆς της, τόσο στίς ἀτμοκίνητες ὅσο καί στίς χειροκίνητες ἐπιχειρήσεις κτλ. Μ' ἄλλα λόγια, ἐκτός ἀπό τούς πίνακες *κατά ὁμάδες*, εἶναι ἀπαραίτητοι καί οἱ *συνθετικοί* πίνακες.

Θά ἦταν λάθος νά νομίσει κανείς ὅτι μιά τέτοια ἐπεξεργασία θ' ἀπαιτήσει πάρα πολλή δουλειά. Τά στατιστικά γραφεῖα τῶν ζέμστβο, μέ τόν πενιχρό τους προϋπολογισμό καί τό πενιχρό προσωπικό τους, ἐκτελοῦν σέ κάθε νομό πολύ πιό σύνθετες ἐργασίες· ἐπεξεργάζονται 20, 30 καί 40 χιλιάδες χωριστές καρτέλες (ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν σχετικά μεγάλων, «ἐργοστασιακῶν» ἐπιχειρήσεων ὅλης τῆς Ρωσίας δέ θά ξεπερνοῦσε, ἴσως, τίς 15–16 χιλιάδες). Καί συνάμα, τά στοιχεῖα πού περιέχει κάθε καρτέλα εἶναι ἀσύγκριτα περισσότερα: οἱ στατιστικές συλλογές τῶν ζέμστβο ἔχουν μερικές φορές κάμποσες ἑκατοντάδες κάθετες στῆλες, ἐνῶ ὁ «Κατάλογος», λχ., ἔχει λιγότερες ἀπό εἴκοσι. Καί παρά τό γεγονός αὐτό, οἱ καλύτερες στατιστικές συλλογές τῶν ζέμστβο, δίνουν ὄχι μόνο πίνακες κατά ὁμάδες μέ βάση διαφορετικά γνωρίσματα, ἀλλά καί πίνακες συνθετικούς, δηλ. πίνακες πού δείχνουν τό συνδυασμό διαφορετικῶν γνωρισμάτων.

Μιά τέτοια ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων θά ἔδινε, πρῶτα-πρῶτα, τό ἀπαραίτητο ὑλικό γιά τήν οἰκονομική ἐπιστήμη. Καί δεύτερο, θά ἔλυνε ὁριστικά τό ζήτημα τοῦ χωρισμοῦ τῶν σχετικά κατάλληλων στοιχείων ἀπό τά ἀκατάλληλα. Μέ μιά τέτοια ἐπεξεργασία θά ἀποκαλυπτόταν ἀμέσως ὁ τυχαῖος χαρακτήρας τῶν

στοιχείων γιά ὁρισμένους κλάδους παραγωγῆς καί κυβερνεῖα, γιά ὁρισμένα σημεῖα τοῦ ἐρωτηματολογίου κτλ., θά δινόταν ἡ δυνατότητα νά ξεχωριστεῖ τό σχετικά πλῆρες, ἀξιόπιστο καί ὁμοιόμορφο ὑλικό. Θά πρόκυπταν πολύτιμες ὑποδείξεις γιά τό πῶς εἶναι δυνατό νά ἐξασφαλιστοῦν αὐτές οἱ ἰδιότητες στό μέλλον.

Γράφτηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1898, νωρίτερα ἀπό τίς 26 (7 τοῦ Σεπτέμβρη) 1898

Δημοσιεύτηκε τό 1898 στή συλλογή: Βλαντίμιρ 'Ιλίν. «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα». Πετρούπολη

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς συλλογῆς

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Α. Μπογκντάνοφ. **Ἐπιτομή οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.** *Μόσχα. 1897. Ἔκδοση τοῦ κεντρικοῦ βιβλιοπωλείου Α. Μουρίνοβα. Σελ. 290. Τιμή 2 ρούβλια*

Τό βιβλίο τοῦ κ. Μπογκντάνοφ ἀποτελεῖ ἕνα ἀξιοσημείωτο γεγονός στήν οἰκονομική μας φιλολογία. Δέν εἶναι ἁπλῶς ἕνα «ὄχι περιττό» ἐγχειρίδιο ἀνάμεσα στά τόσα ἄλλα (ὅπως «ἐλπίζει» ὁ συγγραφέας στόν πρόλογο), ἀλλά εἶναι ὁπωσδήποτε τό καλύτερο ἀπ' αὐτά τά ἐγχειρίδια. Γι' αὐτό σκοπεύουμε στό σημείωμα αὐτό νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή τῶν ἀναγνωστῶν στίς ἐξαιρετικές ἀρετές αὐτοῦ τοῦ ἔργου καί νά σημειώσουμε μερικά ἀσήμαντα σημεῖα, στά ὁποῖα θά μποροῦσαν, κατά τή γνώμη μας, νά γίνουν βελτιώσεις στίς ἑπόμενες ἐκδόσεις· πιστεύουμε, πώς μέ τό ζωηρό ἐνδιαφέρον πού δείχνει τό ἀναγνωστικό κοινό γιά τά οἰκονομικά προβλήματα, οἱ ἑπόμενες ἐκδόσεις τοῦ χρήσιμου αὐτοῦ βιβλίου δέ θά ἀργήσουν πολύ.

Ἡ κύρια ἀρετή τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ εἶναι ἡ πλήρης συνέπεια κατεύθυνσης ἀπό τήν πρώτη ὥς τήν τελευταία σελίδα τοῦ βιβλίου πού πραγματεύεται πάρα πολλά καί πλατύτατα ζητήματα. Ὁ συγγραφέας ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή δίνει ἕνα σαφῆ καί ἀκριβῆ ὁρισμό τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, σάν «ἐπιστήμης πού μελετάει τίς κοινωνικές σχέσεις τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανομῆς στήν ἀνάπτυξή τους» (3), καί πουθενά δέν ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτήν τήν ἀντίληψη τοῦ ἀντικειμένου, πού ὄχι σπάνια κατανοεῖται πολύ στραβά ἀπό τούς σοφούς καθηγητές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού ξεστρατίζουν ἀπό τίς «κοινωνικές σχέσεις τῆς παραγωγῆς» στήν παραγωγή γενικά καί γεμίζουν τίς ὀγκώδεις πραγματεῖες τους μέ σωρεία κοινοτοπιῶν καί παραδειγμάτων χωρίς περιεχόμενο, ἐντελῶς ἄσχετων μέ τήν κοινωνική ἐπιστήμη. Ὁ συγγραφέας εἶναι ξένος πρός τή σχολαστικότητα ἐκείνη πού κάνει συχνά τούς συντάχτες τῶν ἐγχειριδίων νά ἐπι-

δίδονται στή διατύπωση «ὁρισμῶν» καί στήν ἀνάλυση τῶν ἐπιμέρους γνωρισμάτων κάθε ὁρισμοῦ. Καί ἡ σαφήνεια τῆς ἔκθεσής του ὄχι μόνο δέ χάνει ἀπ' αὐτό, ἀλλά κερδίζει ἄμεσα, καί ὁ ἀναγνώστης σχηματίζει μιά σαφῆ ἀντίληψη γιά μιά τέτοια, λχ., κατηγορία, ὅπως εἶναι τό *κεφάλαιο*, καί μέ τήν κοινωνική καί μέ τήν ἱστορική του σημασία. Ἡ ἀντίληψη γιά τήν πολιτική οἰκονομία, σάν ἐπιστήμης πού ἐξετάζει τά ἱστορικά ἀναπτυσσόμενα συστήματα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἔχει ἀποτελέσει τή βάση τοῦ τρόπου ἔκθεσης αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης στήν «ἐπιτομή» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ. Ἐκθέτοντας στήν ἀρχή σέ συντομία τίς «γενικές ἔννοιες» τῆς ἐπιστήμης (σελ. 1–19) καί παραθέτοντας στό τέλος συνοπτική «ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων» (σελ. 235–290), ὁ συγγραφέας ἀναπτύσσει τό καθαυτό θέμα τῆς ἐπιστήμης στό κεφάλαιο «Γ. Τό προτσές τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης», καί τό ἀναπτύσσει ὄχι δογματικά (ὅπως συνηθίζεται στά περισσότερα ἐγχειρίδια), ἀλλά δίνοντας τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν διαδοχικῶν περιόδων τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, καί συγκεκριμένα: τῆς περιόδου τοῦ πρωτόγονου κομμουνισμοῦ τῶν γενῶν, τῆς περιόδου τῆς δουλείας, τῆς περιόδου τῆς φεουδαρχίας καί τῶν συντεχνιῶν καί, τέλος, τῆς περιόδου τοῦ καπιταλισμοῦ. Κι ἔτσι ἀκριβῶς πρέπει νά πραγματεύεται κανείς τήν πολιτική οἰκονομία. Θά ἀντιτείνουν, ἴσως, πώς μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ συγγραφέας ὑποχρεώνεται ἀναπόφευχτα νά τεμαχίζει ἕνα καί τό ἴδιο θεωρητικό κεφάλαιο (λχ. τό κεφάλαιο γιά τό χρῆμα) ἀνάμεσα σέ διάφορες περιόδους καί νά πέφτει σέ ἐπαναλήψεις. Αὐτή ὅμως ἡ καθαρά τυπική ἀδυναμία ἀντισταθμίζεται πέρα γιά πέρα μέ τίς βασικές ἀρετές τῆς ἱστορικῆς ἔκθεσης. Καί εἶναι ἄραγε αὐτό ἀδυναμία; Οἱ ἐπαναλήψεις πού γίνονται εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντες καί χρήσιμες γιά ἕναν ἀρχάριο, γιατί ἀφομοιώνει ἔτσι πιό καλά τίς ἰδιαίτερα σοβαρές θέσεις. Ἡ συσχέτιση λχ. τῶν διάφορων λειτουργιῶν τοῦ χρήματος μέ τίς διάφορες περιόδους τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης δείχνει παραστατικά στόν μελετητή ὅτι ἡ θεωρητική ἀνάλυση αὐτῶν τῶν λειτουργιῶν δέ στηρίζεται σέ ἀφηρημένους συλλογισμούς, ἀλλά στήν ἐπακριβῆ μελέτη τῶν ὅσων συντελοῦνταν πραγματικά κατά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἔτσι ἡ εἰκόνα γιά τά διάφορα, ἱστορικά καθορισμένα, συστήματα κοινωνικῆς οἰκονομίας γίνεται πιό ὁλοκληρωμένη. Ἐξάλλου, ὁ προορισμός ἑνός ἐγχειριδίου πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι ἀκριβῶς νά δόσει στό μελετητή τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς τίς βασικές ἔννοιες γιά τά διάφορα συστήματα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας καί γιά τά βασικά χαρακτηριστικά τοῦ κάθε

συστήματος· ὅλο τό πρόβλημα βρίσκεται σέ τοῦτο: ὁ ἄνθρωπος πού ἀφομοίωσε τό περιεχόμενο τοῦ στοιχειώδικου ἐγχειριδίου πρέπει νά κρατάει στό χέρι ἕνα σίγουρο καθοδηγητικό νῆμα γιά τήν παραπέρα μελέτη αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, νά ἀποκτήσει ἐνδιαφέρον γιά μιά τέτοια μελέτη καί νά καταλάβει ὅτι μέ τά ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης συνδέονται μέ τόν πιό ἄμεσο τρόπο τά σπουδαιότερα ζητήματα τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ζωῆς. Στίς ἐνενήντα ἐννιά ἀπό τίς ἑκατό περιπτώσεις αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού λείπει ἀπό τά ἐγχειρίδια τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀδυναμία τους δέ βρίσκεται τόσο στό ὅτι περιορίζονται συνήθως σέ ἕνα μόνο σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας (συγκεκριμένα στόν καπιταλισμό) ὅσο στό ὅτι δέν κατορθώνουν νά συγκεντρώσουν τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη στά βασικά χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ συστήματος· δέν κατορθώνουν νά καθορίσουν μέ σαφήνεια τήν ἱστορική του σημασία, νά δείξουν τό προτσές (καί τούς ὅρους) τῆς ἐμφάνισής του, ἀπό τό ἕνα μέρος, καί τίς τάσεις τῆς παραπέρα ἐξέλιξῆς του, ἀπό τό ἄλλο· δέν κατορθώνουν νά παρουσιάσουν τίς διάφορες πλευρές καί τά διάφορα φαινόμενα τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ζωῆς σάν συστατικά μέρη ἑνός ορισμένου συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας, σάν ἐκδηλώσεις τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ συστήματος αὐτοῦ· δέν κατορθώνουν νά δόσουν στόν ἀναγνώστη ἕνα σίγουρο ὁδηγό, ἐπειδή συνήθως δέν ἀκολουθοῦν μέ ἀπόλυτη συνέπεια μιά καί τήν ἴδια κατεύθυνση· δέν κατορθώνουν, τέλος, νά κινήσουν τό ἐνδιαφέρον τοῦ μελετητῆ, ἐπειδή τή σημασία τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων τήν καταλαβαίνουν ἐξαιρετικά στενά καί χωρίς συνοχή, κάνοντας ἕνα διακρινόμενο γιά τήν «ποιητική του ἀταξία» συγκερασμό τοῦ οἰκονομικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ κτλ. «παράγοντα». Μόνο *ἡ ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας* ρίχνει φῶς σ' αὐτό τό χάος καί ξανοίγει τή δυνατότητα μιᾶς πλατιᾶς, συναρτημένης καί λογικῆς· ἀντίληψης γιά ἕνα ἰδιαίτερο σύστημα κοινωνικῆς οἰκονομίας, σάν θεμέλιου ἑνός ἰδιαίτερου τρόπου ὀργάνωσης ὅλης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Μιά ἐξαιρετική ἀρετή τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι ὁ συγγραφέας ἀκολουθεῖ μέ συνέπεια τόν ἱστορικό ὑλισμό. Περιγράφοντας μιά ὁρισμένη περίοδο τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, δίνει συνήθως μέσα ἀπό τήν «ἔκθεσή» του μιά σκιαγραφία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων καί τῶν βασικῶν ρευμάτων τῆς κοινωνικῆς σκέψης σέ *σύνδεση* μέ τά θεμελιακά χαρακτηριστικά τοῦ δοσμένου οἰκονομι-

κοῦ συστήματος. Ἀφοῦ διευκρινίσει πῶς ἕνα δοσμένο οἰκονομικό σύστημα δημιούργησε ἕναν ὁρισμένο χωρισμό τῆς κοινωνίας σέ τάξεις, ὁ συγγραφέας δείχνει πῶς *αὐτές οἱ τάξεις* ἐκδηλώνονταν στήν πολιτική, οἰκογενειακή καί πνευματική ζωή τῆς δοσμένης ἱστορικῆς περιόδου, πῶς τά συμφέροντα αὐτῶν τῶν τάξεων ἔβρισκαν τήν ἀντανάκλασή τους σέ ὁρισμένες οἰκονομικές σχολές, ὅπως, λχ., τά συμφέροντα τῆς ἀνοδικῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ τά ἐξέφρασε ἡ σχολή τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, ἐνῶ τά συμφέροντα τῆς ἴδιας τάξης σέ μεταγενέστερη περίοδο τά ἐξέφρασε ἡ σχολή τῶν χυδαίων οἰκονομολόγων (284), ἡ απολογητική σχολή. Πολύ σωστά ὁ συγγραφέας τονίζει τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή θέση ὁρισμένων τάξεων καί στήν ἱστορική σχολή (284) καθώς καί στή σχολή τῶν ἀπό καθέδρας μεταρυθμιστῶν (τή «ρεαλιστική» ἤ «ἱστορικο-ηθική» σχολή), πού πρέπει νά θεωρηθεῖ «σχολή τοῦ συμβιβασμοῦ» (287) γιά τήν κούφια καί κάλπικη ἀντίληψή της γιά «ἐξωταξική» προέλευση καί σημασία τῶν νομικοπολιτικῶν θεσμῶν (288) κτλ. Ὁ συγγραφέας συνδέει μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί τίς θεωρίες τοῦ Σισμόντι καί τοῦ Προυντόν, κατατάσσοντάς τους δικαιολογημένα στούς μικροαστούς οἰκονομολόγους, — δείχνοντας ὅτι οἱ ρίζες τῶν ἰδεῶν τους βρίσκονται στά συμφέροντα μιᾶς ἰδιαίτερης τάξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, πού κατέχει μιά «ἐνδιάμεση, μεταβατική θέση» (279), — ἀναγνωρίζοντας ἀπερίφραστα τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τῶν τέτοιων ἰδεῶν (280–281). Χάρη στή συνέπεια τῶν ἀντιλήψεών του καί στήν ἱκανότητά του νά ἐξετάζει τίς διάφορες πλευρές τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς σέ σύνδεση μέ τά βασικά χαρακτηριστικά τοῦ δοσμένου οἰκονομικοῦ συστήματος, ὁ συγγραφέας ἐκτίμησε σωστά τή σημασία τέτοιων φαινομένων, ὅπως εἶναι ἡ συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στά κέρδη τῆς ἐπιχείρησης (μιά ἀπό τίς «μορφές τοῦ μεροκάματου», πού «πολύ σπάνια μπορεῖ νά συμφέρει στόν ἐπιχειρηματία» (σελ. 132–133)) ἤ στίς παραγωγικές ἑνώσεις, πού, «ὅταν ὀργανώνονται στά πλαίσια τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων», «στήν οὐσία πληθαίνουν ἁπλῶς τή μικροαστική τάξη» (187).

Ξέρουμε πώς αὐτά ἀκριβῶς τά χαρακτηριστικά τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ θά προκαλέσουν ὄχι καί λίγες ἐπικρίσεις. Ὅπως εἶναι αὐτονόητο, θά δυσαρεστηθοῦν οἱ ἐκπρόσωποι καί οἱ ὀπαδοί τῆς «ἠθικο-κοινωνιολογικῆς» σχολῆς στή Ρωσία[8]. Θά δυσαρεστηθοῦν ἐκεῖνοι πού θεωροῦν πώς «τό ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας εἶναι ζήτημα κα-

θαρά ἀκαδημαϊκό»* καί πολλοί ἄλλοι ἀκόμα... Μά κι ἐκτός ἀπ' αὐτή, τήν κομματική, ἄς ποῦμε, δυσαρέσκεια, θά τονιστεῖ, ἴσως, πώς ὁ εὐρύς κύκλος' τῶν ζητημάτων πού ἐξετάζονται προκάλεσε τόν ἐξαιρετικά συνοπτικό χαρακτήρα τῆς ἔκθεσης τῆς «ἐπιτομῆς», πού σέ 290 σελιδοῦλες μιλάει καί γιά ὅλες τίς περιόδους τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, ἀρχίζοντας ἀπό τήν κοινότητα τῶν γενῶν καί τούς ἀγρίους καί καταλήγοντας στά κεφαλαιοκρατικά καρτέλ καί τράστ, καί γιά τήν πολιτική καί οἰκογενειακή ζωή τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί τοῦ μεσαίωνα, καί γιά τήν ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἔκθεση τοῦ κ. Α. Μπογκντάνοφ εἶναι πραγματικά πάρα πολύ συμπυκνωμένη, ὅπως τό τονίζει καί ὁ ἴδιος στόν πρόλογο, ὀνομάζοντας ἀνοιχτά τό βιβλίο του «σύνοψη». Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁρισμένες ἀπό τίς συνοπτικές παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα, πού ἀναφέρονται τίς πιό πολλές φορές σέ γεγονότα ἱστορικοῦ χαρακτήρα, μά κάποτε καί σέ πιό λεπτομερειακά ζητήματα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομίας, θά εἶναι ἀκατανόητα στόν ἀρχάριο ἀναγνώστη, πού ἐπιθυμεῖ νά γνωρίσει τήν πολιτική οἰκονομία. Νομίζουμε ὡστόσο πώς δέν μποροῦμε γι' αὐτό νά κατηγορήσουμε τό συγγραφέα. Θά ποῦμε μάλιστα, χωρίς νά φοβηθοῦμε μή μᾶς κατηγορήσουν γιά παραδοξολογία, ὅτι τήν ὕπαρξη τέτοιων παρατηρήσεων τή θεωροῦμε μάλλον σάν ἀρετή παρά σάν ἐλάττωμα τοῦ ἐξεταζόμενου βιβλίου. Πραγματικά, ἄν ὁ συγγραφέας σκεφτόταν νά ἐκθέσει λεπτομερειακά, νά ἐξηγήσει καί νά αἰτιολογήσει κάθε τέτοια παρατήρηση, ἡ ἐργασία του θ' ἀποκτοῦσε ὑπέρμετρες διαστάσεις, πού δέ θά ἀνταποκρίνονταν καθόλου στούς σκοπούς ἑνός σύντομου ἐγχειριδίου. Ἐξάλλου, δέν εἶναι νοητή ἡ ἔκθεση σ' ἕνα ὁποιοδήποτε ἐγχειρίδιο, ἀκόμα καί στό πιό ὀγκῶδες, ὅλων τῶν δεδομένων τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης γιά ὅλες τίς περιόδους τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης καί γιά τήν ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὥς τόν Βάγνερ. Ἄν πάλι ὁ συγγραφέας παρέλειπε ὅλες τίς τέτοιες παρατηρήσεις, τότε τό βιβλίο του θά ἔχανε πραγματικά μέ τό στένεμα τῶν πλαισίων καί τῆς σημασίας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἐνῶ στήν τωρινή τους μορφή οἱ συνοπτικές αὐτές παρατηρήσεις θά ὠφελήσουν πολύ, κατά τή γνώμη μας, καί ὅσους διδάσκουν καί ὅσους διδάσκονται ἀπ' αὐτή τή σύνοψη. Γιά τούς πρώτους δέ χρειάζεται οὔτε λόγος νά γίνει. Οἱ δεύτεροι πάλι θά δοῦν ἀπό

* Αὐτή τή γνώμη ἔχει ὁ σχολιαστής τοῦ περιοδικοῦ «Ρούσκαγια Μίσλ»[9] (1897, Νοέμβρης, βιβλιογραφική στήλη, σελ. 517). Ὑπάρχουν καί τέτοιοι κωμικοί τύποι!

τό σύνολο τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν ὅτι τήν πολιτική οἰκονομία δέν μποροῦμε νά τή μελετᾶμε ὅπως-ὅπως, mir nichts dir nichts*, χωρίς κανενός εἴδους προκαταρκτικές γνώσεις, χωρίς τή γνωριμία μέ πάρα πολλά καί πολύ σπουδαῖα ζητήματα τῆς ἱστορίας, τῆς στατιστικῆς κτλ. Οἱ διδασκόμενοι θά δοῦν ὅτι τά ζητήματα τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας στήν ἀνάπτυξή της καί στήν ἐπίδρασή της στήν κοινωνική ζωή δέν μποροῦμε νά τά γνωρίσουμε μέ ἕνα μόνο ἤ ἀκόμα καί μέ περισσότερα ἀπό κεῖνα τά ἐγχειρίδια καί τίς ἐπιτομές πού συχνά τά διακρίνει καταπληχτική «εὐχέρεια ἔκθεσης», ἀλλά καί καταπληχτική κενότητα καί ἀερολογία· ὅτι μέ τά οἰκονομικά ζητήματα συνδέονται ἀδιάρηχτα τά πιό φλέγοντα ζητήματα τῆς ἱστορίας καί τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, καί ὅτι οἱ ρίζες τῶν τελευταίων αὐτῶν ζητημάτων βρίσκονται στίς κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς. Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ὁ κύριος σκοπός κάθε ἐγχειριδίου: νά δόσει τίς βασικές ἔννοιες τοῦ ἀναλυόμενου ἀντικειμένου καί νά δείξει πρός ποιά κατεύθυνση πρέπει νά μελετιέται αὐτό λεπτομερέστερα καί γιατί ἔχει σημασία αὐτή ἡ μελέτη.

Ἄς περάσουμε τώρα στό δεύτερο μέρος τῶν παρατηρήσεών μας, στήν ὑπόδειξη τῶν σημείων ἐκείνων τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μπογκντάνοφ πού ἀπαιτοῦν, κατά τή γνώμη μας, διόρθωση ἤ συμπλήρωση. Ἐλπίζουμε ὅτι ὁ ἀξιότιμος συγγραφέας δέ θάχει τό παράπονο ὅτι στίς παρατηρήσεις μας αὐτές δείχνουμε ὑπερβολική προσκόλληση σέ λεπτομέρειες: σέ μιά σύνοψη ἡ κάθε φράση, ἀκόμα καί ἡ κάθε λέξη ἔχει ἀσύγκριτα μεγαλύτερη σημασία παρά σέ μιά διεξοδική καί λεπτομερειακή ἔκθεση.

Ὁ κ. Μπογκντάνοφ χρησιμοποιεῖ γενικά τήν ὁρολογία τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς πού ἀκολουθεῖ. Ὡστόσο, μιλώντας γιά τή μορφή τῆς ἀξίας, ἀντικατασταίνει τόν ὅρο αὐτό μέ τήν ἔκφραση: «τύπος ἀνταλλαγῆς» (σελ. 39 καί ἑπόμενες). Ἡ ἔκφραση αὐτή μᾶς φαίνεται ἀποτυχημένη· ὁ ὅρος «μορφή τῆς ἀξίας» πραγματικά εἶναι ἄβολος γιά ἕνα σύντομο ἐγχειρίδιο, καί ἀντί γι' αὐτόν θά ἦταν, ἴσως, καλύτερα νά ποῦμε: μορφή ἀνταλλαγῆς ἤ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς ἀνταλλαγῆς, γιατί ἀλλιῶς φτάνουμε ἀκόμα καί σέ τέτοιες ἐκφράσεις, ὅπως, «κυριαρχία τοῦ 2ου τύπου ἀνταλλαγῆς» (43) (;). Μιλώντας γιά τό κεφάλαιο, ὁ συγγραφέας χωρὶς λόγο παρέλειψε ν' ἀναφέρει τό γενικό τύπο τοῦ κεφαλαίου πού θά βοηθοῦσε τό μελετητή νά κατανοήσει τήν ὁμοιογένεια

* Ὅπως παρατήρησε εὔστοχα ὁ Κάουτσκι στόν πρόλογο τοῦ γνωστοῦ βιβλίου του «Marx's Oekonomische Lehren» («Ἡ οἰκονομική διδασκαλία τοῦ Κ. Μάρξ». *Ἡ Σύντ.*).

τοῦ ἐμπορικοῦ καί τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. — Χαρακτηρίζοντας τόν καπιταλισμό, ὁ συγγραφέας παρέλειψε τό ζήτημα τῆς αὔξησης τοῦ ἐμποροβιομηχανικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ γεωργικοῦ καί τῆς συγκέντρωσης τοῦ πληθυσμοῦ στίς μεγάλες πόλεις· τό κενό αὐτό εἶναι ἀκόμα πιό αἰσθητό, γιατί ὁ συγγραφέας, μιλώντας γιά τό μεσαίωνα, στέκεται λεπτομερειακά στή σχέση χωριοῦ καί πόλης (63–66), ἐνῶ γιά τή σύγχρονη πόλη λέει μόνο δυό λόγια σχετικά μέ τήν ὑποταγή τοῦ χωριοῦ στήν πόλη (174). — Μιλώντας γιά τήν ἱστορία τῆς βιομηχανίας, ὁ συγγραφέας τοποθετεῖ πολύ κατηγορηματικά «τό οἰκιακό σύστημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς»* «στή μέση τοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ ἀπό τή χειροτεχνία πρός τή μανουφακτούρα» (σελ. 156, *θέση* 6η). Γιά τό προκείμενο ζήτημα μιά τέτοια ἁπλοποίηση τοῦ πράγματος δέ μᾶς φαίνεται καί τόσο κατάλληλη. Ὁ συγγραφέας τοῦ «Κεφαλαίου» περιγράφει τήν κεφαλαιοκρατική δουλειά στό σπίτι, στό μέρος πού μιλάει γιά τή μηχανική βιομηχανία συνδέοντάς την ἄμεσα μέ τή μεταμορφωτική ἐπίδραση αὐτῆς τῆς βιομηχανίας πάνω στίς παλιές μορφές ἐργασίας. Πραγματικά, τέτοιες μορφές δουλειᾶς στό σπίτι, σάν αὐτές πού ἐπικρατοῦν λχ. καί στήν Εὐρώπη καί στή Ρωσία στή βιομηχανία ἕτοιμων ἐνδυμάτων, δέν πρέπει καθόλου νά τίς τοποθετοῦμε «στή μέση τοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ ἀπό τή χειροτεχνία πρός τή μανουφακτούρα». Στήν ἱστορική ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ οἱ μορφές αὐτές βρίσκονται *πιό πέρα* ἀπό τή μανουφακτούρα καί σχετικά μ' αὐτό θά ἔπρεπε, νομίζουμε, νά εἰπωθοῦν μερικά λόγια. — Αἰσθητό κενό στό κεφάλαιο γιά τή μηχανική περίοδο τοῦ καπιταλισμοῦ** ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψη ὑποκεφαλαίου γιά τόν ἐφεδρικό στρατό καί τόν κεφαλαιοκρατικό ὑπερπληθυσμό, γιά τή γένεσή του ἀπό τή μηχανική βιομηχανία, γιά τή σημασία του στήν κυκλική κίνηση τῆς βιομηχανίας, γιά τίς κύριες μορφές του. Οἱ πολύ πεταχτές παρατηρήσεις πού κάνει ὁ συγγραφέας γι' αὐτά τά φαινόμενα στίς σελ. 205 καί 270 εἶναι ἀπόλυτα ἀνεπαρκεῖς. — Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ συγγραφέα πώς «τόν τελευταῖο μισό αἰώνα» «τό κέρδος αὐξάνει πολύ γρηγορότερα ἀπό τή γαιοπρόσοδο» (179) εἶναι πολύ τολμηρός. Ὄχι μόνο ὁ Ρικάρντο (πού ἐνάντιά του στρέφεται αὐτή ἡ παρατήρηση τοῦ κ. Μπογκ-

* Σελ. 93, 95, 147, 156. Νομίζουμε πώς μέ τόν ὅρο αὐτό ὁ συγγραφέας ἔχει ἀντικαταστήσει πετυχημένα τήν ἔκφραση: «οἰκιακό σύστημα τῆς μεγάλης παραγωγῆς», πού ἔχει εἰσαχθεῖ στή φιλολογία μας ἀπό τόν Κόρσακ.

** Ἡ αὐστηρή διαίρεση τοῦ καπιταλισμοῦ σέ μανουφακτουρική καί μηχανική περίοδο ἀποτελεῖ ἕνα πολύ μεγάλο προσόν τῆς «ἐπιτομῆς» τοῦ κ. Μπογκντάνοφ.

ντάνοφ), ἀλλά καί ὁ Μάρξ διαπιστώνει τή γενική τάση τῆς γαιοπροσόδου ν' αὐξάνει ἐξαιρετικά γοργά κάτω ἀπό ὁποιεσδήποτε συνθῆκες (εἶναι δυνατό ν' αὐξάνει ἡ γαιοπρόσοδος ἀκόμα καί ὅταν πέφτει ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν). Ἡ πτώση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν (καί τῆς γαιοπροσόδου κάτω ἀπό ὁρισμένες συνθῆκες), πού προκλήθηκε τόν τελευταῖο καιρό λόγω τοῦ συναγωνισμοῦ πού ἔφερε ἡ ἀξιοποίηση τῶν παρθένων χωραφιῶν τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Αὐστραλίας κτλ. ἐκδηλώθηκε μέ ὀξύτητα μόνο ἀπό τή δεκαετία 1870–1880 καί δῶ, καί ἡ παρατήρηση τοῦ Ἔνγκελς, — στό μέρος πού πραγματεύεται τή γαιοπρόσοδο («Das Kapital», III, 2, 259–260 *), — γιά τή σύγχρονη κρίση τῆς γεωργίας, διατυπώνεται μέ πολύ μεγαλύτερη προσοχή. Ὁ Ἔνγκελς διαπιστώνει ἐδῶ τό «νόμο» τῆς αὔξησης τῆς γαιοπροσόδου στίς πολιτισμένες χῶρες, πράγμα πού ἐξηγεῖ τήν «καταπληχτική ζωτικότητα τῆς τάξης τῶν μεγάλων γαιοχτημόνων», καί σέ συνέχεια τονίζει μόνο τό γεγονός ὅτι ἡ ζωτικότητα αὐτή «ἐξαντλεῖται βαθμιαῖα» (allmählich sich erschöpft). — Τά ὑποκεφάλαια τά ἀφιερωμένα στή γεωργία, διακρίνονται ἐπίσης γιά τήν ἐξαιρετική τους συντομία. Στό ὑποκεφάλαιο γιά τήν (κεφαλαιοκρατική) γαιοπρόσοδο ἀναφέρεται μόνο μέ τόν πιό πεταχτό τρόπο, ὅτι προϋπόθεσή της εἶναι ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία («Στήν περίοδο τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ γῆ ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἀτομική ἰδιοχτησία καί παίζει τό ρόλο κεφαλαίου», 127, — αὐτό εἶναι ὅλο!) Γι' αὐτό τό ζήτημα θάπρεπε νά γίνει λόγος κάπως λεπτομερέστερα, γιά ν' ἀποφευχθεῖ κάθε παρανόηση σχετικά μέ τή γέννηση τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ, μέ τή θέση τῶν ἐργατῶν γῆς καί μέ τίς διαφορές αὐτῆς τῆς θέσης ἀπό τή θέση τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν (χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀναγκῶν καί ζωῆς· ὑπολείμματα καθήλωσης στή γῆ ἤ διάφορων Gesindeordnungen** κτλ.). Εἶναι κρίμα ἐπίσης πού ὁ συγγραφέας δέν ἔθιξε τό ζήτημα τῆς γένεσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γαιοπροσόδου. Ὕστερα ἀπό τίς παρατηρήσεις πού ἔκανε γιά τούς κολόνους[11] καί τούς ἐξαρτημένους ἀγρότες, καί σέ συνέχεια γιά τό νοίκιασμα γῆς ἀπό τούς ἀγρότες μας, — θά ἔπρεπε νά περιγράψει σύντομα τή γενική πορεία ἐξέλιξης τῆς γαιοπροσόδου ἀπό τή γαιοπρόσοδο σέ ἐργασία (Arbeitsrente) στή γαιοπρόσοδο σέ εἶδος (Produktenrente), ἔπειτα στή γαιοπρόσοδο σέ χρῆμα (Geldrente), καί ἀπ' αὐτήν πιά στήν κεφαλαιοκρατική

* — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, μέρος 2, σελ. 259–260[10]. *Ἡ Σύντ.*

** — κανονισμῶν πού καθορίζουν τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἀνάμεσα στούς γαιοχτήμονες καί στούς δουλοπάροικους ἀγρότες. *Ἡ Σύντ.*

γαιοπρόσοδο (πρβλ. «Das Kapital», III, 2, Kap. 47*). — Μιλώντας γιά τήν ἐκτόπιση τῶν βοηθητικῶν ἐπαγγελμάτων ἀπό τόν καπιταλισμό καί γιά τήν ἀπώλεια τῆς σταθερότητας τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ὁ συγγραφέας ἐκφράζεται ἔτσι: «τό νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη γίνεται γενικά φτωχότερο, — τό συνολικό ποσό τῶν ἀξιῶν πού παράγονται ἀπ' αὐτό ἐλαττώνεται» (148). Αὐτό εἶναι πολύ ἀνακριβές. Τό προτσές καταστροφῆς τῆς ἀγροτιᾶς ἀπό τόν καπιταλισμό συνίσταται στήν ἐκτόπισή της ἀπό τήν ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ πού διαμορφώνεται ἀπό τήν ἴδια τήν ἀγροτιά. Ζήτημα εἶναι ἄν ὁ κ. Μπογκντάνοφ θά μποροῦσε, λχ., νά περιγράψει τήν κατάπτωση τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ στή Γερμανία, χωρίς νά μιλήσει γιά τούς Vollbauer**. Στό σημεῖο πού παραθέσαμε ὁ συγγραφέας μιλάει γιά τούς ἀγρότες γενικά, σέ συνέχεια ὅμως παραθέτει ἕνα παράδειγμα ἀπό τή ρωσική ζωή, — τό νά μιλᾶμε, ὅμως, γιά τό ρῶσο ἀγρότη «γενικά» εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό ριψοκίνδυνο. Στήν ἴδια σελίδα ὁ συγγραφέας λέει: «Ὁ ἀγρότης εἴτε ἀσχολεῖται μόνο μέ τή γεωργία, εἴτε πιάνει δουλειά στή μανουφακτούρα», δηλαδή, — θά προσθέσουμε ἐμεῖς — εἴτε μετατρέπεται σέ ἀστό τοῦ χωριοῦ, εἴτε σέ προλετάριο (μ' ἕνα κομματάκι γῆς). Γιά τό διπλό αὐτό προτσές θά ἔπρεπε νά γίνει μνεία. — Τέλος, σάν μιά γενική ἀνεπάρκεια τοῦ βιβλίου πρέπει νά σημειώσουμε τήν ἔλλειψη παραδειγμάτων ἀπό τή ρωσική ζωή. Γιά πάρα πολλά ζητήματα (ὅπως, λογουχάρη, γιά τήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς στό μεσαίωνα, γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς καί τῶν σιδηροδρόμων, γιά τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων, γιά τίς κρίσεις καί τά συνδικάτα, γιά τή διαφορά τῆς μανουφακτούρας ἀπό τό ἐργοστάσιο κτλ.), τέτοιου εἴδους παραδείγματα ἀπό τή δική μας οἰκονομική φιλολογία θά εἶχαν μεγάλη σημασία, ἐπειδή ἡ ἀφομοίωση τοῦ θέματος ἀπό ἕναν ἀρχάριο δυσχεραίνεται πολύ ἀπό τήν ἔλλειψη γνωστῶν σ' αὐτόν παραδειγμάτων. Νομίζουμε ὅτι ἡ συμπλήρωση τῶν παραπάνω κενῶν πολύ λίγο θά μεγάλωνε τόν ὄγκο τοῦ βιβλίου καί δέ θά δυσχέραινε τήν πλατιά διάδοσή του, πού ἀπό κάθε ἄποψη εἶναι πολύ ἐπιθυμητή.

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 7 καί 14
(19 καί 26) τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1898

Δημοσιεύτηκε τόν 'Απρίλη τοῦ 1898
στό περιοδικό «Μίρ Μπόζι» τεῦχος 4

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

* — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, μέρος 2, κεφάλαιο 47 [12]. *Ἡ Σύντ.*

** — ἀγρότες πού ἔχουν ὁλόκληρα (ἀδιαίρετα) κομμάτια γῆς. *Ἡ Σύντ.*

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΩΝ

(ΑΠ' ΑΦΟΡΜΗ ΤΗΝ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ κ. κ. ΤΟΥΓΚΑΝ-ΜΠΑΡΑΝΟΒΣΚΙ ΚΑΙ ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ) [13]

Τό ζήτημα τῶν ἀγορῶν στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία κατεῖχε, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐξαιρετικά σπουδαία θέση στή διδασκαλία τῶν ναρόντνικων οἰκονομολόγων μέ ἐπικεφαλῆς τούς κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον. Γι' αὐτό εἶναι πολύ φυσικό, ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι πού κρατᾶνε ἀρνητική στάση ἀπέναντι στίς θεωρίες τῶν ναρόντνικων, θεώρησαν ἀπαραίτητο νά στρέψουν τήν προσοχή τους σ' αὐτό τό ζήτημα καί νά διευκρινίσουν πρίν ἀπ' ὅλα τά βασικά, θεωρητικά-ἀφηρημένα σημεῖα τῆς «θεωρίας τῶν ἀγορῶν». 'Απόπειρα μιᾶς τέτοιας διευκρίνισης ἔκανε τό 1894 ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στό βιβλίο του: «Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη 'Αγγλία», κεφ. Ι τοῦ δεύτερου μέρους: «Ἡ θεωρία τῶν ἀγορῶν», καί σέ συνέχεια πέρσι στό ἴδιο αὐτό ζήτημα ἀφιέρωσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τό βιβλίο του: «Οἱ ἀγορές στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς» (Μόσχα, 1897). Καί οἱ δυό συγγραφεῖς συμφωνοῦν μεταξύ τους στίς βασικές ἀπόψεις· καί στούς δυό τό κέντρο βάρους ἀποτελεῖ ἡ ἔκθεση τῆς θαυμάσιας ἀνάλυσης τῆς «κυκλοφορίας καί ἀναπαραγωγῆς ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου», ἀνάλυσης πού ἔκανε ὁ Μάρξ στό ΙΙΙ μέρος τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου». Καί οἱ δυό συγγραφεῖς συμφωνοῦν ὅτι οἱ θεωρίες τῶν κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον γιά τήν ἀγορά (ἰδιαίτερα γιά τήν ἐσωτερική) στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία εἶναι ἀπόλυτα λαθεμένες καί βασίζονται εἴτε στήν ἄγνοια, εἴτε στή μή κατανόηση τῆς ἀνάλυσης τοῦ Μάρξ. Καί οἱ δυό συγγραφεῖς παραδέχονται ὅτι ἡ ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική παραγωγή δημιουργεῖ ἡ ἴδια ἀγορά

γιά τόν έαυτό της κυρίως μέ τήν αὔξηση *τῶν μέσων παραγωγῆς, καί ὄχι τῶν εἰδῶν κατανάλωσης* — ὅτι ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος γενικά καί τῆς ὑπεραξίας[14] εἰδικότερα, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ πέρα γιά πέρα χωρίς προσφυγή στήν ἐξωτερική ἀγορά· — ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα δέν πηγάζει καθόλου ἀπό τούς ὅρους τῆς πραγματοποίησης (ὅπως ὑπόθεταν οἱ κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον), ἀλλά ἀπό ἱστορικούς ὅρους κτλ. Θά νόμιζε κανείς πώς ὕστερα ἀπό μιά τόσο πλέρια ὁμοφωνία οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν ἔχουν λόγο νά φιλονικοῦν καί μποροῦν νά κατευθύνουν ἀπό κοινοῦ τίς δυνάμεις τους σέ μιά πιό διεξοδική καί πιό βαθιά κριτική τῆς ναροντνικιστικῆς οἰκονομολογίας. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ἀνάμεσα στούς προαναφερόμενους συγγραφεῖς ἄρχισε πολεμική (Μπουλγκάκοφ, στό παραπάνω ἔργο, σελ. 246–257 καί passim*· Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στό «Μίρ Μπόζι» 1898, τεῦχος 6: «Ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἀγορά», ἀπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Σ. Μπουλγκάκοφ). Κατά τή γνώμη μας, καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, καί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι προχώρησαν κάπως μακριά στήν πολεμική τους, προσδίδοντας στίς παρατηρήσεις τους ἕναν ὑπερβολικά προσωπικό χαρακτήρα. Ἄς προσπαθήσουμε νά ξεδιαλύνουμε ἄν ὑπάρχει ἀνάμεσά τους πραγματική διαφωνία καί, ἄν ὑπάρχει, ποιός ἀπό τούς δυό ἔχει περισσότερο δίκιο.

Πρῶτα-πρῶτα ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κατηγορεῖ τόν κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι εἶναι «πολύ λίγο πρωτότυπος», καί τοῦ ἀρέσει πολύ jurare in verba magistri** («Μίρ Μπόζι». 123). «Ἡ δική μου λύση τοῦ ζητήματος σχετικά μέ τό ρόλο τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιά μιά κεφαλαιοκρατική χώρα, λύση πού τήν ἀποδέχεται στό ἀκέραιο ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, δέν εἶναι καθόλου παρμένη ἀπό τόν Μάρξ» — δηλώνει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι. Νομίζουμε πώς ἡ δήλωση αὐτή δέν εἶναι σωστή, γιατί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι τή λύση τοῦ ζητήματος τήν ἔχει πάρει *ἀκριβῶς ἀπό τόν Μάρξ* κι ἀπό κεῖ, ἀναμφίβολα, τήν πῆρε καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, κι ἔτσι ἡ συζήτηση πού μπορεῖ νά γίνει δέν ἀφορᾶ τήν «πρωτοτυπία», ἀλλά τήν κατανόηση τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης θέσης τοῦ Μάρξ, τήν ἀνάγκη νά ἀποδίδεται, ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, ὁ Μάρξ. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λέει πώς ὁ Μάρξ «στό ΙΙ τόμο δέ θίγει καθόλου τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς»

* — ἄλλες. *Ἡ Σύντ.*
** — νά ὁρκίζεται μέ τά λόγια τοῦ δασκάλου. *Ἡ Σύντ.*

(l. c.) *. Αὐτό δέν εἶναι σωστό. Στό ἴδιο (ΙΙΙ) μέρος τοῦ δεύτερου τόμου, ὅπου γίνεται ἡ ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος, ὁ Μάρξ ξεκαθαρίζει μέ ἀπόλυτα συγκεκριμένο τρόπο τή σχέση πού ἔχει μ' αὐτό τό ζήτημα τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, καί, συνεπῶς, καί ἡ ἐξωτερική ἀγορά. Νά τί λέει σχετικά μ' αὐτό: «Κεφαλαιοκρατική παραγωγή γενικά δέν ὑπάρχει χωρίς ἐξωτερικό ἐμπόριο. Ἄν ὅμως προϋποθέσουμε μιά κανονική χρονιάτικη ἀναπαραγωγή δοσμένης κλίμακας, προϋποθέτουμε κιόλας ἔτσι πώς τό ἐξωτερικό ἐμπόριο *ἁπλῶς ἀντικατασταίνει ἐγχώρια εἴδη* (Artikel — ἐμπορεύματα) *μέ εἴδη ἄλλης μορφῆς χρήσης ἤ φυσικῆς μορφῆς*, χωρίς νά θίγει οὔτε τίς σχέσεις ἀξίας, στίς ὁποῖες ἀνταλλάσσονται ἀμοιβαῖα οἱ δυό κατηγορίες — τά μέσα παραγωγῆς καί τά εἴδη κατανάλωσης, — οὔτε τίς σχέσεις ἀνάμεσα στό σταθερό κεφάλαιο, στό μεταβλητό κεφάλαιο καί στήν ὑπεραξία, στά ὁποῖα χωρίζεται ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές τίς κατηγορίες. Τό μπάσιμο λοιπόν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου στήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγόμενης κάθε χρόνο ἀξίας τοῦ προϊόντος μπορεῖ μόνο νά μπερδέψει τό ζήτημα, χωρίς νά προσφέρει κανένα καινούργιο στοιχεῖο οὔτε γιά τό ἴδιο τό πρόβλημα, οὔτε γιά τή λύση του. Συνεπῶς, πρέπει νά μή τήν παίρνουμε καθόλου ὑπόψη μας...» («Das Kapital», II¹, 469**. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας)[15]. Ἡ «λύση τοῦ ζητήματος» ἀπό τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι: — «...σέ κάθε χώρα πού εἰσάγει ἐμπορεύματα ἀπό τό ἐξωτερικό μπορεῖ νά ὑπάρχει πλεόνασμα κεφαλαίου· γιά μιά τέτοια χώρα ἡ ἐξωτερική ἀγορά εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία» («Οἱ βιομηχανικές κρίσεις», σελ. 429. Παρατίθεται στό «Μίρ Μπόζι», l. c. 121) — εἶναι μιά ἁπλή παράφραση τῆς θέσης τοῦ Μάρξ. Ὁ Μάρξ λέει ὅτι κατά τήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης δέν πρέπει νά ὑπολογίζουμε τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, ἐπειδή αὐτό ἁπλῶς ἀντικαθιστᾶ μερικά ἐμπορεύματα μέ ἄλλα. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἐξετάζοντας τό ἴδιο αὐτό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης (κεφ. Ι τοῦ δεύτερου μέρους τῶν «Βιομηχανικῶν κρίσεων»), λέει πώς ἡ χώρα πού εἰσάγει ἐμπορεύματα πρέπει καί νά ἐξάγει ἐμπορεύματα, δηλ. νά ἔχει ἐξωτερική ἀγορά. Μπαίνει τό ἐρώτημα, μποροῦμε ἔπειτα ἀπ' αὐτό νά ποῦμε πώς ἡ «λύση τοῦ ζητήματος» πού δίνει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι «δέν εἶναι καθόλου παρμένη ἀπό τόν Μάρξ»; Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λέει σέ συνέχεια πώς «οἱ

---

* — loco citato — στό ἀναφερόμενο μέρος. *Ἡ Σύντ.*
** — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, 1η ρωσ. ἔκδ., σελ. 469. *Ἡ Σύντ.*

τόμοι II καί III τοῦ „Κεφαλαίου“ ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιά προκαταρκτική γραπτή ἐπεξεργασία, πού καθόλου δέν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ» καί πώς «γι' αὐτό τό λόγο δέ βρίσκουμε στόν III τόμο τά συμπεράσματα ἀπό τήν ὑπέροχη ἀνάλυση πού γίνεται στό II τόμο» (στό ἄρθρο ὅπου ἀναφερθήκαμε, 123). Κι αὐτός ὁ ἰσχυρισμός εἶναι ἀνακριβής. Ἐκτός ἀπό τίς ἐπιμέρους ἀναλύσεις τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς («Das Kapital», III, 1, 289)[16] ὅπως εἶναι, λχ., ἡ ἀνάλυση ὅπου ὁ Μάρξ ἐξηγεῖ μέ ποιά ἔννοια καί σέ τί βαθμό ἡ πραγματοποίηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου εἶναι «ἀνεξάρτητη» ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση, «βρίσκουμε στόν III τόμο» καί ἕνα εἰδικό κεφάλαιο (τό 49ο, «Ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς παραγωγῆς»), ἀφιερωμένο στά συμπεράσματα ἀπό τήν ὑπέροχη ἀνάλυση πού γίνεται στό II τόμο, — ἕνα κεφάλαιο ὅπου τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης ἐφαρμόζονται στή λύση τοῦ σπουδαιότατου ζητήματος τῶν εἰδῶν τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Τέλος, ἐξίσου λαθεμένος πρέπει νά θεωρηθεῖ ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ὅτι τάχα «ὁ Μάρξ στόν III τόμο τοῦ „Κεφαλαίου“, ἐκφράζεται γιά τό ζήτημα αὐτό ἐντελῶς διαφορετικά», ὅτι τάχα στόν III τόμο «βρίσκουμε ἀκόμα καί γνῶμες πού ἀναιροῦνται κατηγορηματικά ἀπ' αὐτή τήν ἀνάλυση» (στό ἄρθρο ὅπου ἀναφερθήκαμε, 123). Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι παραθέτει, στή σελ. 122 τοῦ ἄρθρου του, δυό τέτοιους συλλογισμούς τοῦ Μάρξ, πού δῆθεν ἀντιφάσκουν μέ τή βασική θεωρία. Ἄς τούς δοῦμε ἀπό πιό κοντά. Στόν III τόμο ὁ Μάρξ λέει: «Οἱ ὅροι τῆς ἄμεσης ἐκμετάλλευσης καί οἱ ὅροι τῆς πραγματοποίησής της (αὐτῆς τῆς ἐκμετάλλευσης) δέν ταυτίζονται. Ὄχι μόνο δέ συμπίπτουν χρονικά καί τοπικά οἱ ὅροι αὐτοί, ἀλλά καί διαφέρουν στήν οὐσία. Οἱ πρῶτοι περιορίζονται μόνο ἀπό τήν παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνίας, οἱ δεύτεροι περιορίζονται ἀπό τήν ἀναλογία τῶν διάφορων κλάδων τῆς παραγωγῆς καί ἀπό τήν καταναλωτική δύναμη τῆς κοινωνίας. . . Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική δύναμη (τῆς κοινωνίας) τόσο περισσότερο ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή στενή βάση, στήν ὁποία στηρίζονται οἱ σχέσεις κατανάλωσης» (III, 1, 226. Ρωσ. μετάφρ., σελ. 189)[17]. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἑρμηνεύει τά λόγια αὐτά ἔτσι: «Μόνη της ἡ ἀναλογία τῆς κατανομῆς τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς δέν ἐγγυᾶται ἀκόμα τή δυνατότητα τῆς πούλησης τῶν προϊόντων. Τά προϊόντα μποροῦν νά μή βροῦν ἀγορά καί ὅταν ἀκόμα ἡ κατανομή τῆς παραγωγῆς θά εἶναι ἀναλογική, — αὐτή τήν ἔννοια, προφανῶς, ἔχουν τά λόγια τοῦ Μάρξ πού παραθέσαμε». Ὄχι, δέν ἔχουν

τέτοια έννοια αυτά τά λόγια. Δέν έχουμε καθόλου λόγους νά βλέπουμε σ' αυτά τά λόγια κάποια *διόρθωση* στή θεωρία τῆς πραγματοποίησης, πού ἐκτίθεται στό II τόμο. Ὁ Μάρξ ἁπλῶς διαπιστώνει ἐδῶ τήν ἀντίφαση ἐκείνη τοῦ καπιταλισμοῦ, πού τόνισε καί σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ «Κεφαλαίου» καί, συγκεκριμένα, τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν τάση νά διευρύνεται *ἀπεριόριστα* ἡ παραγωγή καί στήν ἀναγκαιότητα τῆς *περιορισμένης* κατανάλωσης (ἐξαιτίας τῆς προλεταριακῆς κατάστασης τῶν λαϊκῶν μαζῶν). Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν πρόκειται, βέβαια, ν' ἀμφισβητήσει ὅτι ἡ ἀντίφαση αὐτή *χαρακτηρίζει* τόν καπιταλισμό· καί μιά πού ὁ Μάρξ τήν ἀναφέρει στό ἴδιο αὐτό ἀπόσπασμα — ἐμεῖς δέν ἔχουμε κανένα δικαίωμα ν' ἀναζητοῦμε καί κάποιο ἄλλο νόημα στά λόγια του. Ἡ «καταναλωτική δύναμη τῆς κοινωνίας» καί ἡ «ἀναλογία τῶν διάφορων κλάδων τῆς παραγωγῆς» δέν εἶναι διόλου κάποιοι χωριστοί, αὐτοτελεῖς, ἀσύνδετοι μεταξύ τους ὅροι. Ἀντίθετα, ἡ δοσμένη κατάσταση τῆς κατανάλωσης εἶναι ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα τῆς ἀναλογίας. Πραγματικά, ἡ ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης ἔδειξε πώς ἡ δημιουργία τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τόν καπιταλισμό συντελεῖται ὄχι τόσο μέ τήν αὔξηση τῶν εἰδῶν κατανάλωσης ὅσο μέ τήν αὔξηση τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἀπό δῶ προκύπτει πώς ἡ πρώτη ὑποδιαίρεση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς (παραγωγή μέσων παραγωγῆς) μπορεῖ καί πρέπει νά ἀναπτύσσεται γρηγορότερα ἀπό τή δεύτερη (παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης). Ἀπό δῶ ὅμως δέν ἕπεται, φυσικά, καθόλου πώς ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς μπορεῖ ν' ἀναπτύσσεται *τελείως ἀνεξάρτητα* ἀπό τήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης καί *χωρίς καμιά σύνδεση μ' αὐτήν*. Ὁ Μάρξ σχετικά μ' αὐτό λέει: «Εἴδαμε (βιβλίο II, μέρος III) ὅτι συντελεῖται μιά συνεχής κυκλοφορία ἀνάμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο καί σέ σταθερό κεφάλαιο, πού ἀπό τή μιά μεριά εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν μπαίνει ποτέ σ' αὐτήν, ἀλλά πού ὡστόσο περιορίζεται σέ τελευταία ἀνάλυση (definitiv) ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση, ἐπειδή ἡ παραγωγή σταθεροῦ κεφαλαίου δέ γίνεται ποτέ χάρη τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλά μόνο γιατί τό σταθερό αὐτό κεφάλαιο καταναλώνεται περισσότερο στούς κλάδους ἐκείνους τῆς παραγωγῆς πού τά προϊόντα τους μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση» (III, 1, 289. Ρωσ. μετάφρ., 242)[18]. Ἔτσι λοιπόν, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ παραγωγική κατανάλωση (κατανάλωση μέσων παραγωγῆς) συνδέεται πάντα μέ τήν ἀτομική κατανάλωση, ἐξαρτιέται πάντα ἀπ' αὐτήν. Ὅμως τόν καπιταλισμό τόν χαρακτηρίζει, ἀπό τή μιά μεριά,

ἡ τάση ἀπεριόριστης διεύρυνσης τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης, ἀπεριόριστης διεύρυνσης τῆς συσσώρευσης καί τῆς παραγωγῆς, κι ἀπό τήν ἄλλη, ἡ προλεταριοποίηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν πού βάζει ἀρκετά στενά ὅρια στή διεύρυνση τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης. Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιά ἀντίφαση στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, καί στήν περικοπή πού παραθέσαμε ὁ Μάρξ δέ διαπιστώνει τίποτε ἄλλο παρά αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντίφαση*. Ἡ ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης στό II τόμο δέν ἀναιρεῖ καθόλου αὐτή τήν ἀντίφαση (παρά τή γνώμη τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι), ἀντίθετα, δείχνει τή σύνδεση τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης μέ τήν ἀτομική κατανάλωση. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι θά ἦταν χοντροκομμένο λάθος ἄν ἀπ᾽ αὐτή τήν ἀντίφαση τοῦ καπιταλισμοῦ (ἤ καί ἀπό τίς ἄλλες ἀντιφάσεις του) βγάζαμε τό συμπέρασμα ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἤ ὅτι δέν ἔχει προοδευτικό χαρακτήρα σέ σύγκριση μέ τά προηγούμενα οἰκονομικά συστήματα (ὅπως ἀρέσκονται νά κάνουν οἱ ναρόντνικοί μας). Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ δέν μπορεῖ νά συντελεῖται διαφορετικά παρά μέ μιά ὁλόκληρη σειρά ἀντιφάσεις, καί ἡ ὑπόδειξη αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ἁπλῶς μᾶς ἐξηγεῖ τόν ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα τοῦ καπιταλισμοῦ, μᾶς ἐξηγεῖ τούς ὅρους καί τίς αἰτίες τῆς τάσης του νά περάσει σέ ἀνώτερη μορφή.

Συνοψίζοντας ὅλα ὅσα εἴπαμε παραπάνω, φτάνουμε στό συμπέρασμα: ἡ διατυπούμενη ἀπό τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λύση τοῦ ζητήματος σχετικά μέ τό ρόλο τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς

* Τήν ἴδια ἀκριβῶς ἔννοια ἔχει καί μιά ἄλλη περικοπή πού ἀναφέρει ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι (III, 1, 231, πρβλ. S. 232 ὥς τό τέλος τῆς παραγράφου)[19], καθώς ἐπίσης καί ἡ ἀκόλουθη περικοπή γιά τίς κρίσεις: «Βασική αἰτία ὅλων τῶν πραγματικῶν κρίσεων παραμένει πάντα ἡ φτώχεια καί ἡ περιορισμένη κατανάλωση τῶν μαζῶν, πού δρᾶ ἀντίθετα πρός τήν τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ν᾽ ἀναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις μέ τέτοιο τρόπο, σάν αὐτές νά εἶχαν γιά ὅριο τῆς ἀνάπτυξής τους τήν ἀπόλυτη καταναλωτική ἱκανότητα τῆς κοινωνίας» («Das Kapital», III, 2, 21. Ρωσ. μετάφρ., σελ. 395)[20]. Τήν ἴδια ἔννοια ἔχει καί ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ Μάρξ: «᾽Αντίφαση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία: οἱ ἐργάτες σάν ἀγοραστές ἐμπορευμάτων ἔχουν μεγάλη σημασία γιά τήν ἀγορά. Ἡ κεφαλαιοκρατική ὅμως κοινωνία ἔχει τήν τάση νά περιορίζει στό κατώτατο ὅριο τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός τους — τῆς ἐργατικῆς δύναμης — ὅταν ἀντικρύζει τούς ἐργάτες σάν πουλητές» («Das Kapital», II, 303)[21]. Σχετικά μέ τή λαθεμένη ἑρμηνεία πού δίνει σ᾽ αὐτό τό χωρίο ὁ κ. Ν.—ον ἔχουμε κιόλας μιλήσει στό «Νόβογε Σλόβο»[22] 1897, Μάης (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 168-169. *Ἡ Σύντ*). Καμιά ἀντίφαση δέν ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ ὅλα αὐτά τά χωρία καί στήν ἀνάλυση τῆς πραγματοποίησης πού περιέχεται στό III μέρος τοῦ II τόμου.

εἶναι παρμένη ἀκριβῶς ἀπό τόν Μάρξ· δέν ὑπάρχει καμιά ἀντίφαση ἀνάμεσα στό II καί στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης (καί τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν).

Πᾶμε παρακάτω. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κατηγορεῖ τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ὅτι δέν ἐκτιμάει σωστά τίς θεωρίες τῶν πρίν ἀπό τόν Μάρξ οἰκονομολόγων σχετικά μέ τίς ἀγορές. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κατηγορεῖ τόν κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι ἀποσπᾶ τίς ἀπόψεις τοῦ Μάρξ ἀπό τό ἐπιστημονικό ἔδαφος πάνω στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκαν, ὅτι παρουσιάζει τό πράγμα ἔτσι σάμπως «οἱ ἀπόψεις τοῦ Μάρξ νά μή συνδέονται καθόλου μέ τίς ἀντιλήψεις τῶν προδρόμων του». Ἡ τελευταία αὐτή μομφή εἶναι τελείως ἀσύστατη, γιατί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὄχι μόνο δέν ἐξέφρασε μιά τέτοια παράλογη γνώμη, ἀλλά, ἀντίθετα, παρέθεσε τίς ἀπόψεις τῶν ἐκπροσώπων τῶν διάφορων πρίν ἀπό τόν Μάρξ σχολῶν. Κατά τή γνώμη μας, καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ἐκθέτοντας τό ἱστορικό τοῦ ζητήματος, δέν ἔκαναν καλά πού ἔδοσαν τόσο λίγη προσοχή στόν Ἄνταμ Σμίθ, στόν ὁποῖο θά ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νά σταθοῦν ὅσο τό δυνατό πιό διεξοδικά μιά καί θά ἔκαναν *εἰδική* ἔκθεση τῆς «θεωρίας τῶν ἀγορῶν»· λέμε «ὁπωσδήποτε», ἐπειδή ἀκριβῶς ὁ Ἄνταμ Σμίθ ἦταν ὁ πατέρας τῆς λαθεμένης θεωρίας γιά τό χωρισμό τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σέ μεταβλητό κεφάλαιο καί σέ ὑπεραξία (μισθό, κέρδος καί γαιοπρόσοδο, σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία τοῦ Ἄνταμ Σμίθ), θεωρίας πού κρατιόταν ἐπίμονα ὥς τήν ἐποχή τοῦ Μάρξ καί δέν ἔδινε τή δυνατότητα ὄχι μόνο νά λυθεῖ, ἀλλά οὔτε καί νά τεθεῖ σωστά τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει ἀπόλυτα δίκιο, ὅταν λέει πώς «ἐφόσον οἱ ἀπόψεις πού παίρνονταν σάν ἀφετηρία ἦταν λαθεμένες καί ἐφόσον τό ἴδιο τό πρόβλημα διατυπωνόταν λαθεμένα, οἱ διαμάχες αὐτές» (πού ξέσπασαν στήν οἰκονομική φιλολογία ἀπ' ἀφορμή τή θεωρία τῶν ἀγορῶν) «δέν μποροῦσαν νά ὁδηγήσουν παρά μόνο σέ κούφια καί σχολαστική λογομαχία» (σελ. 21 τοῦ παραπάνω ἔργου, ὑποσημ.). Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ὁ συγγραφέας ἀφιέρωσε στόν Ἄνταμ Σμίθ μόνο μιά σελιδούλα, παρέλειψε νά ἀναφέρει τή διεξοδική καί ὑπέροχη ἀνάλυση τῆς θεωρίας τοῦ Ἄνταμ Σμίθ πού ἔκανε ὁ Μάρξ στό 19ο κεφάλαιο τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» (§ II, S. 353–383)[23], καί ἀντί γι' αὐτό στάθηκε στίς διδασκαλίες δευτερευόντων καί στερούμενων πρωτοτυπίας θεωρητικῶν, ὅπως εἶναι ὁ Τζ. Σ. Μίλλ καί ὁ φόν Κίρχμαν. Ὅσο γιά τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, αὐτός *ἀντιπα-*

ρῆλθε ὁλότελα τόν Α. Σμίθ καί γι' αὐτό, ἐκθέτοντας τίς ἀπόψεις τῶν κατοπινῶν οἰκονομολόγων, *δέν πρόσεξε τό βασικό τους λάθος* (τήν ἐπανάληψη τοῦ παραπάνω λάθους τοῦ Σμίθ). Εἶναι αὐτονόητο πώς κάτω ἀπό αὐτούς τούς ὅρους ἡ ἔκθεση δέν μποροῦσε νά εἶναι ἱκανοποιητική. Θά περιοριστοῦμε σέ δυό παραδείγματα. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ἀφοῦ ἐξέθεσε τό σχῆμα του ἀριθ. 1, πού ἐξηγεῖ τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, λέει: «Μά ἡ προϋποτιθέμενη ἀπό μᾶς περίπτωση ἁπλῆς ἀναπαραγωγῆς δέν προκαλεῖ καμιά ἀμφιβολία· σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, οἱ κεφαλαιοκράτες καταναλώνουν ὅλο τό κέρδος τους, εἶναι εὐνόητο λοιπόν ὅτι ἡ προσφορά ἐμπορευμάτων δέ θά ξεπεράσει τή ζήτηση» («Οἱ βιομηχανικές κρίσεις», σελ. 409). Αὐτό δέν εἶναι σωστό. Αὐτό δέν ἦταν καθόλου «εὐνόητο» γιά τούς προγενέστερους οἰκονομολόγους, γιατί αὐτοί δέν ἤξεραν νά ἐξηγήσουν ἀκόμα καί τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, μά οὔτε καί μπορεῖ κανείς νά τήν ἐξηγήσει, ἄν δέν καταλάβει ὅτι τό κοινωνικό προϊόν χωρίζεται ὡς πρός τήν ἀξία σέ *σταθερό κεφάλαιο*+μεταβλητό κεφάλαιο+ὑπεραξία, καί ὡς πρός τήν ὑλική μορφή σέ δυό μεγάλες ὑποδιαιρέσεις: μέσα παραγωγῆς καί εἴδη κατανάλωσης. Γι' αὐτό, κι αὐτή ἀκόμα ἡ περίπτωση προκάλεσε στόν Α. Σμίθ «ἀμφιβολίες», στίς ὁποῖες καί μπερδεύτηκε, ὅπως ἔδειξε ὁ Μάρξ. Κι ἄν οἱ μεταγενέστεροι οἰκονομολόγοι ἐπαναλάβαιναν τό *λάθος* τοῦ Σμίθ, χωρίς νά συμμερίζονται τίς *ἀμφιβολίες* τοῦ Σμίθ, αὐτό δείχνει μόνο πώς στό προκείμενο ζήτημα ἔκαναν ἀπό θεωρητική ἄποψη ἕνα βῆμα πίσω. Κάνει ἐξίσου λάθος ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ὅταν λέει: «Ἡ διδασκαλία τῶν Σαί καί Ρικάρντο θεωρητικά εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή· ἄν οἱ ἀντίπαλοί της ἔκαναν τόν κόπο νά ὑπολογίσουν σέ ἀριθμούς, μέ ποιόν τρόπο κατανέμονται τά ἐμπορεύματα στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, θά καταλάβαιναν εὔκολα πώς ἡ ἄρνηση αὐτῆς τῆς διδασκαλίας περικλείνει μέσα της μιά λογική ἀντίφαση» (l. c., 427). Ὄχι, ἡ διδασκαλία τῶν Σαί καί Ρικάρντο θεωρητικά εἶναι τελείως λαθεμένη: ὁ Ρικάρντο ἐπανέλαβε τό λάθος τοῦ Σμίθ (βλ. «Ἅπαντά» του, μετάφρ. Ζίμπερ, Πετρούπολη, 1882, σελ. 221), ἐνῶ ὁ Σαί ἐπιπλέον ὁλοκλήρωσε αὐτό τό λάθος, ὑποστηρίζοντας πώς ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό ἀκαθάριστο καί στό καθαρό κοινωνικό προϊόν εἶναι ὁλότελα ὑποκειμενική. Καί ὅσο καί νά «ὑπολόγιζαν σέ ἀριθμούς» οἱ Σαί–Ρικάρντο καί οἱ ἀντίπαλοί τους — δέ θά ἔφταναν ποτέ σέ ἕνα ἀποτέλεσμα, γιατί τό ζήτημα ἐδῶ δέ βρίσκεται καθόλου στούς ἀριθμούς, ὅπως πολύ σωστά παρατήρησε ἤδη καί ὁ Μπουλγκάκοφ σχετικά

μέ ἕνα ἄλλο σημεῖο τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι (Μπουλγκάκοφ, l. c., σελ. 21, ὑποσημ.).

Φτάσαμε τώρα καί στό ἄλλο ἀντικείμενο τῆς διαμάχης πού διεξάγεται ἀνάμεσα στούς κ. κ. Μπουλγκάκοφ καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, στό ζήτημα δηλαδή τῶν ἀριθμητικῶν σχημάτων καί τῆς σημασίας τους. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὑποστηρίζει πώς τά σχήματα τοῦ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι «ἐξαιτίας τῆς ἀπομάκρυνσης ἀπό τό πρότυπο» (δηλ. ἀπό τό σχῆμα τοῦ Μάρξ) «χάνουν σέ σημαντικό βαθμό τήν πειστική τους δύναμη καί δέν ἐξηγοῦν τό προτσές τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς» (l. c., 248), ἐνῶ ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι λέει ὅτι «ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν καταλαβαίνει καθαρά τόν ἴδιο τόν προορισμό παρόμοιων σχημάτων» («Μίρ Μπόζι», τεῦχος 6 τοῦ 1898, σελ. 125). Κατά τή γνώμη μας, στήν προκείμενη περίπτωση ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁλοκληρωτικά μέ τό μέρος τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ. «Δέν καταλαβαίνει καθαρά τή σημασία τῶν σχημάτων» μᾶλλον ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, πού νομίζει ὅτι τά σχήματα «ἀποδείχνουν τό συμπέρασμα» (ibid.*). Τά σχήματα αὐτά καθαυτά δέν μποροῦν νά ἀποδείξουν τίποτα· μποροῦν μόνο *νά ἀπεικονίσουν* τό προτσές *ὅταν τά ἐπιμέρους στοιχεῖα του ἔχουν φωτιστεῖ θεωρητικά*. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἔφτιαξε δικά του σχήματα, διαφορετικά ἀπό τά σχήματα τοῦ Μάρξ (καί ἀσύγκριτα λιγότερο σαφῆ ἀπό τά σχήματα τοῦ Μάρξ), παραλείποντας ἐπιπλέον τό θεωρητικό φώτισμα τῶν στοιχείων τοῦ προτσές, πού πρέπει ν' ἀπεικονίζονται ἀπό τά σχήματα. Τή βασική θέση τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, πού ἔδειξε ὅτι τό κοινωνικό προϊόν δέ χωρίζεται μόνο σέ μεταβλητό κεφάλαιο + ὑπεραξία (ὅπως νόμιζαν ὁ Α. Σμίθ, ὁ Ρικάρντο, ὁ Προυντόν, ὁ Ροντμπέρτους κ. ἄ.), ἀλλά σέ σταθερό κεφάλαιο + τά πιό πάνω μέρη — τή θέση αὐτή ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν τήν ἐξήγησε καθόλου, ἄν καί τήν υἱοθέτησε στά σχήματά του. Ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Τουγκάν- Μπαρανόβσκι *δέν μπορεῖ νά καταλάβει* τή βασική αὐτή θέση τῆς νέας θεωρίας. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι δέν αἰτιολόγησε καθόλου τήν ἀνάγκη νά διακρίνουμε στήν κοινωνική παραγωγή δυό ὑποδιαιρέσεις (Ι: μέσα παραγωγῆς, καί ΙΙ: εἴδη κατανάλωσης), ἐνῶ, σύμφωνα μέ τή σωστή παρατήρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, «καί μόνο σ' αὐτή τή διαίρεση ὑπάρχει περισσότερο θεωρητικό νόημα, ἀπ' ὅ,τι σ' ὅλες τίς προηγούμενες λογομαχίες σχετικά μέ τή θεωρία τῶν ἀγορῶν» (l. c., σελ. 27). Νά γιατί ἡ ἔκθεση τῆς θεω-

* — ibidem — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

ρίας τοῦ Μάρξ ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι πολύ σαφέστερη καί σωστότερη παρά ἡ ἔκθεσή της ἀπό τόν κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι.

Τέλος, σταματώντας κάπως πιό λεπτομερειακά στό βιβλίο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ὀφείλουμε νά σημειώσουμε τά παρακάτω. Τό ἕνα τρίτο περίπου τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένο σέ ζητήματα τῆς «διαφορᾶς τῶν περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου» καί τῶν «κονδυλίων τοῦ μισθοῦ ἐργασίας». Τά ὑποκεφάλαια μ' αὐτές τίς ἐπικεφαλίδες μᾶς φαίνονται τά λιγότερο πετυχημένα. Στό πρῶτο ἀπό τά παραπάνω ὑποκεφάλαια ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά συμπληρώσει (βλ. σελ. 63, ὑποσημ.) τήν ἀνάλυση τοῦ Μάρξ καί βυθίζεται σέ πολύ περίπλοκους ὑπολογισμούς καί σχήματα γιά νά δείξει πῶς συντελεῖται τό προτσές τῆς πραγματοποίησης ὅταν ὑπάρχουν διαφορές στήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου. Νομίζουμε ὅτι τό τελικό συμπέρασμα στό ὁποῖο κατέληξε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ (πώς γιά τήν ἐξήγηση τῆς πραγματοποίησης ὅταν ὑπάρχουν διαφορές στήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀπαραίτητο νά προϋποθέσουμε τήν ὕπαρξη ἀποθεμάτων στούς κεφαλαιοκράτες καί τῶν δυό ὑποδιαιρέσεων, πρβλ. σελ. 85), βγαίνει μόνο του ἀπό τούς γενικούς νόμους τῆς παραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου καί πώς γι' αὐτό δέν ὑπῆρχε καμιά ἀνάγκη νά προϋποθέτουμε διάφορες περιπτώσεις σχέσεων τῶν περιστροφῶν τοῦ κεφαλαίου στίς ὑποδιαιρέσεις II καί I καί νά φτιάχνο ὁλόκληρη σειρά σχημάτων. Τό ἴδιο πρέπει νά ποῦμε καί γιά τό δεύτερο ἀπό τά παραπάνω ὑποκεφάλαια. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πολύ σωστά τονίζει πώς εἶναι λαθεμένος ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Χέρτσενσταϊν, πού βρίσκει ἀντίφαση στή διδασκαλία τοῦ Μάρξ σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα. Ὁ συγγραφέας παρατηρεῖ πολύ σωστά πώς «ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ διάρκεια τῆς περιστροφῆς ὅλων τῶν κεφαλαίων εἶναι ἴση πρός ἕνα χρόνο, τότε στήν ἀρχή τοῦ δοσμένου χρόνου οἱ κεφαλαιοκράτες εἶναι ἰδιοχτῆτες τόσο ὅλου τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγῆς τοῦ περασμένου χρόνου ὅσο καί τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία αὐτή» (σελ. 142–143). Ὅμως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ υἱοθέτησε ἐντελῶς χωρίς λόγο (σελ. 92 καί ἑπόμ.) τήν καθαρά σχολαστική τοποθέτηση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀπομέρους τῶν προηγούμενων οἰκονομολόγων (προέρχεται ἄραγε ὁ μισθός ἐργασίας ἀπό τήν τρέχουσα παραγωγή ἤ ἀπό τήν παραγωγή τῆς προηγούμενης παραγωγικῆς περιόδου;) καί δημιούργησε γιά τόν ἑαυτό του περιττές δυσκολίες, «ἀποκρούοντας» τήν ὑπόδειξη τοῦ Μάρξ, πού «σάν νά ἀντιφάσκει μέ τή βασική του ἄποψη»,

«ὅταν παραδέχεται πώς τάχα» «ὁ μισθός ἐργασίας δέν προέρχεται ἀπό τό κεφάλαιο, ἀλλά ἀπό τήν τρέχουσα παραγωγή» (σελ. 135). Ὁ Μάρξ δέ βάζει καθόλου τό ζήτημα μ' αὐτή τή μορφή. Ἡ ἀνάγκη πού δημιουργήθηκε γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ «ν' ἀποκρούσει» τήν ὑπόδειξη τοῦ Μάρξ ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι αὐτός προσπαθεῖ νά μπάσει στή θεωρία τοῦ Μάρξ μιά τελείως ξένη γιά τόν Μάρξ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος. Μιά καί ἔχει ξεκαθαριστεῖ μέ ποιόν τρόπο συντελεῖται τό προτσές ὅλης τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς σέ σύνδεση μέ τήν κατανάλωση τοῦ προϊόντος ἀπό τίς διάφορες τάξεις τῆς κοινωνίας, μέ ποιόν τρόπο οἱ κεφαλαιοκράτες δίνουν τό χρῆμα πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά τήν κυκλοφορία τοῦ προϊόντος, — μιά καί ἔχουν ξεκαθαριστεῖ ὅλα αὐτά, τό ζήτημα, ἄν ὁ μισθός ἐργασίας προέρχεται ἀπό τήν τρέχουσα ἤ ἀπό τήν προηγούμενη παραγωγή, χάνει κάθε σοβαρή σημασία. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὁ Ἔνγκελς, ὁ ἐκδότης τῶν τελευταίων τόμων τοῦ «Κεφαλαίου», στόν πρόλογο τοῦ δεύτερου τόμου λέει πώς οἱ συλλογισμοί λχ. τοῦ Ροντμπέρτους, γιά τό «ἄν ὁ μισθός ἐργασίας προέρχεται ἀπό τό κεφάλαιο ἤ ἀπό τό εἰσόδημα, ἀνήκουν στήν περιοχή τῆς σχολαστικῆς καί ἀναιροῦνται τελείως ἀπό τό περιεχόμενο τοῦ 3ου μέρους τοῦ δεύτερου βιβλίου τοῦ „Κεφαλαίου"» («Das Kapital», II, Vorwort, S. XXI*)[24].

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1898

Δημοσιεύτηκε τό Γενάρη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Ναούτσνογε
'Ομποζρένιγε» τεῦχος 1
'Υπογραφή: Β λ α ν τ ί μ ι ρ 'Ι λ ί ν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

---

* — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. II, Πρόλογος, σελ. XXI. *Ἡ Σύντ.*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ[25]

Ρ. Γκβόζντεφ. **Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καί ἡ κοινωνικο-οικονομική τους σημασία.** *Πετρούπολη. 1899. Ἐκδ. Ν. Γκάριν*

Τό βιβλίο τοῦ κ. Γκβόζντεφ συνάγει ὁρισμένα συμπεράσματα μέ βάση τά στοιχεῖα πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ στήν οἰκονομική μας φιλολογία σχετικά μέ τό ἐνδιαφέρον ζήτημα τῶν κουλάκων καί τῆς τοκογλυφίας. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει πολλά στοιχεῖα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας καί τῆς παραγωγῆς στήν ἐποχή πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση, ἀνάπτυξη πού προκάλεσε τήν ἐμφάνιση τοῦ ἐμπορικοῦ καί τοῦ τοκογλυφικοῦ κεφαλαίου. Ἔπειτα κάνει μιά ἐπισκόπηση τοῦ ὑλικοῦ γιά τήν τοκογλυφία στήν παραγωγή σιτηρῶν, γιά τούς κουλάκους σέ σχέση μέ τίς μετοικήσεις τοῦ πληθυσμοῦ, μέ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα, μέ τά πλανόδια ἐποχιακά ἀγροτικά ἐπαγγέλματα καθώς καί σέ σχέση μέ τούς φόρους καί τήν πίστη. Πολύ σωστά ὁ κ. Γκβόζντεφ τονίζει ὅτι οἱ ναρόντνικοι οἰκονομολόγοι εἶχαν λαθεμένη ἀντίληψη γιά τούς κουλάκους, γιατί τούς ἔβλεπαν σάν ἕνα εἶδος «καρκίνωμα» στόν ὀργανισμό τῆς «λαϊκῆς παραγωγῆς», κι ὄχι σάν μιά ἀπό τίς μορφές τοῦ καπιταλισμοῦ πού βρίσκεται σέ στενή καί ἀδιάρηχτη σύνδεση μέ ὅλη τή διάρθρωση τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Οἱ ναρόντνικοι ἀγνοοῦσαν τή σχέση ἀνάμεσα στούς κουλάκους καί στήν ἀποσύνθεση τῆς ἀγροτιᾶς, τή συγγένεια τῶν τοκογλύφων-«παράσιτων» τοῦ χωριοῦ κτλ. μέ τούς «εὐκατάστατους μουζίκους», τούς ἐκπροσώπους αὐτούς τῆς ἀγροτικῆς μικροαστικῆς τάξης τῆς Ρωσίας. Τά ὑπολείμματα τῶν μεσαιωνικῶν θεσμῶν πού πιέζουν βαριά τό χωριό μας (ὁ κλειστός ταξικός χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, τό δέσιμο τῶν ἀγροτῶν μέ τόν κλῆρο τους, ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ἡ ταξική ἀνισότητα στούς φόρους) δημιουργοῦν τεράστια ἐμπόδια γιά τήν τοποθέτηση μι-

κρῶν κεφαλαίων στήν παραγωγή, γιά τή χρησιμοποίησή τους στήν ἀγροτική οἰκονομία καί στή βιομηχανία. Φυσικό ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπερβολική διάδοση *τῶν κατώτερων καί χειρότερων μορφῶν κεφαλαίου*, τοῦ ἐμπορικοῦ καί τοῦ τοκογλυφικοῦ. Οἱ λίγοι εὔποροι χωρικοί, ζώντας ἀνάμεσα στίς μάζες τῶν «ἄπορων» χωρικῶν πού φυτοζωοῦν πάνω στούς μηδαμινούς τους κλήρους, μετατρέπονται ἀναπόφευχτα σέ ἐκμεταλλευτές τοῦ χειρότερου εἴδους, πού ὑποδουλώνουν τούς φτωχούς ἀγρότες δίνοντάς τους δάνεια σέ χρῆμα, μέ τή μίσθωσή τους ἀπό τή χειμερινή ἀκόμα περίοδο κτλ. κτλ. Οἱ ἀπαρχαιωμένοι θεσμοί, φρενάροντας τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί στή γεωργία καί στή βιομηχανία, περιορίζουν ἔτσι τή ζήτηση ἐργατικῆς δύναμης καί ταυτόχρονα δέν ἐξασφαλίζουν καθόλου τούς ἀγρότες ἀπό τήν πιό ξεδιάντροπη καί ἀπεριόριστη ἐκμετάλλευση, ἀκόμα καί ἀπό τό θάνατο τῆς πείνας. Οἱ κατά προσέγγιση ὑπολογισμοί, πού παραθέτει στό βιβλίο του ὁ κ. Γκβόζντεφ σχετικά μέ τά ποσά πού πληρώνει ἡ ἄπορη ἀγροτιά στούς κουλάκους καί στούς τοκογλύφους, δείχνουν παραστατικά πόσο ἀβάσιμη εἶναι ἡ σύγκριση πού γίνεται συνήθως τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς πού κατέχει ἕνα κλῆρο γῆς, μέ τό προλεταριάτο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Στήν πραγματικότητα ἡ μάζα αὐτῆς τῆς ἀγροτιᾶς βρίσκεται σέ κατάσταση πολύ χειρότερη ἀπό τήν κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ προλεταριάτου τῆς Δύσης· στήν πραγματικότητα οἱ δικοί μας ἄποροι ἀγρότες ἀντιστοιχοῦν μέ τούς πάουπερ* κι ἐπαναλαβαίνονται ὁλοένα καί πιό συχνά τά χρόνια πού ἀπαιτοῦν ἔκτακτα μέτρα παροχῆς βοήθειας σέ ἑκατομμύρια ἀγρότες πού λιμοχτονοῦν. Ἄν οἱ φορολογικές ὑπηρεσίες δέ συνδέανε τεχνητά τήν εὔπορη μέ τή φτωχή ἀγροτιά, θάπρεπε ἀναπόφευχτα νά κατατάξουμε τήν τελευταία ἐπίσημα ἀκριβῶς στούς πάουπερ, καί αὐτό θά προσδιόριζε ἀκριβέστερα καί πιστότερα τή σχέση τῆς σύγχρονης κοινωνίας πρός αὐτά τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Τό βιβλίο τοῦ κ. Γκβόζντεφ εἶναι χρήσιμο, γιατί συνοψίζει τά στοιχεῖα γιά τό προτσές τῆς «μή προλεταριακῆς ἐξαθλίωσης»** καί σωστά χαρακτηρίζει τό προτσές αὐτό σάν τήν κατώτερη καί χειρότερη μορφή ἀποσύνθεσης τῆς ἀγροτιᾶς. Ὁ κ. Γκβόζντεφ, ὅπως φαίνεται, ξέρει καλά τή ρωσική οἰκονομική φιλολογία, τό βιβλίο του, ὅμως, θά κέρ-

* — θεόφτωχος, ἄνθρωπος πού βρίσκεται σέ ἔσχατη ἀθλιότητα. *Σημ. μετ.*

** *Πάρβους*. Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτική κρίση. Πετρούπολη, 1898, σελ. 8, ὑποσημείωση.

НАЧАЛО

ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРЫ, НАУКИ И ПОЛИТИКИ.

1899 г.

МАРТЪ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типографія И. Н. Скороходова (Надеждинская, 43).
1899.

Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Νατσάλο», ὅπου δημοσιεύονταν οἱ βιβλιοκρισίες τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 1899
Σμίκρυνση

διζε ἄν ὁ συγγραφέας ἀφιέρωνε λιγότερο χῶρο στήν παράθεση περικοπῶν ἀπό διάφορα ἄρθρα περιοδικῶν καί ἔδινε μεγαλύτερη προσοχή σέ μιά αὐτοτελῆ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ. Ὁ ναροντνικιστικός τρόπος ἐπεξεργασίας τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ ἀφήνει συνήθως στή σκιά τίς σπουδαιότερες ἀπό θεωρητική ἄποψη πλευρές τοῦ προκείμενου ζητήματος. Ἔπειτα, οἱ προσωπικές κρίσεις τοῦ κ. Γκβόζντεφ εἶναι συχνά ὑπερβολικά χοντρικές καί γενικές. Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά τό κεφάλαιο πού ἀφορᾶ τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα. Τό ὕφος τοῦ βιβλίου εἶναι σέ ὁρισμένα σημεῖα ἐξεζητημένο καί στριφνό.

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 30 τοῦ Γενάρη
καί 3 τοῦ Φλεβάρη (11 καί 15 τοῦ Φλεβάρη) 1899

Δημοσιεύτηκε τό Μάρτη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 3
Ὑπογραφή: Β λ. Ἰ λ ί ν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Πάρβους. **Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτική κρίση.** *Οἰκονομικά δοκίμια. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά Λ. Γ. Πετρούπολη, 1898. Ἔκδ. τῆς Ο. Ν. Ποπόβα (Μορφωτική βιβλιοθήκη, σειρά 2η, τεῦχος 2). Σελ. 142. Τιμή 40 καπίκια.*

Τό βιβλίο τοῦ προικισμένου γερμανοῦ δημοσιολόγου, πού γράφει μέ τό ψευδώνυμο Πάρβους, ἀποτελεῖται ἀπό μιά σειρά δοκίμια, πού φωτίζουν ὁρισμένα φαινόμενα τῆς σύγχρονης παγκόσμιας οἰκονομίας, δίνοντας συνάμα τή μεγαλύτερη προσοχή στή Γερμανία. Ὁ Πάρβους ἀσχολεῖται ἰδίως μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς καί περιγράφει, πρίν ἀπ᾿ ὅλα, ποιά στάδια περνάει τόν τελευταῖο καιρό ἡ ἀνάπτυξη αὐτή, στό μέτρο πού ἡ Ἀγγλία χάνει τή βιομηχανική της ἡγεμονία. Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα γιά τό ρόλο πού παίζουν οἱ παλιές βιομηχανικές χῶρες, πού χρησιμεύουν σάν ἀγορά γιά τίς πιό νέες κεφαλαιοκρατικές χῶρες: λχ. ἡ Ἀγγλία ἀπορροφάει ὁλοένα καί μεγαλύτερη ποσότητα γερμανικῶν βιομηχανικῶν προϊόντων — τό $^1/_5$ ὥς τό $^1/_4$ τῶν σημερινῶν συνολικῶν ἐξαγωγῶν τῆς Γερμανίας. Στηριγμένος στά στοιχεῖα τῆς ἐμπορικῆς καί τῆς βιομηχανικῆς στατιστικῆς, ὁ Πάρβους περιγράφει τόν πρωτότυπο καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στίς διάφορες κεφαλαιοκρατικές χῶρες, ἀπό τίς ὁποῖες ἄλλες παράγουν, κυρίως, γιά πούληση στίς ἀποικίες, κι ἄλλες γιά πούληση στήν Εὐρώπη. Στό κεφάλαιο «Οἱ πόλεις καί οἱ σιδηρόδρομοι» ὁ συγγραφέας κάνει μιά ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα προσπάθεια νά περιγράψει τούς κυριότερους «τύπους τῶν κεφαλαιοκρατικῶν πόλεων» καί τή σημασία τους στή γενική διάρθρωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Τό ὑπόλοιπο, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου (σελ. 33–142), εἶναι ἀφιερωμένο στό ζήτημα τῶν ἀντιθέσεων τῆς σύγχρονης κεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί στό ζήτημα τῆς ἀγροτικῆς

κρίσης. Ὁ Πάρβους διασαφηνίζει πρῶτα-πρῶτα τήν ἐπίδραση τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης στίς τιμές τῶν σιτηρῶν, στή γαιοπρόσοδο κτλ. Σέ συνέχεια ἐκθέτει τή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου, πού ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», καί ἐξηγεῖ ἀπό τή σκοπιά αὐτῆς τῆς θεωρίας τή βασική αἰτία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἀγροτικῶν κρίσεων. Ἀφοῦ συμπληρώνει τήν καθαρά θεωρητική ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος μέ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τή Γερμανία, ὁ Πάρβους καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι «ἡ τελευταία καί βασική αἰτία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης εἶναι οἱ ὑψωμένες — ἀποκλειστικά λόγω τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης — γαιοπρόσοδοι καί οἱ ἀντίστοιχες μ᾽ αὐτές τιμές τῆς γῆς». «Βγάλτε ἀπό τή μέση αὐτές τίς τιμές — λέει ὁ Πάρβους — καί ἡ εὐρωπαϊκή ἀγροτική οἰκονομία θά εἶναι καί πάλι σέ θέση νά συναγωνιστεῖ τή ρωσική καί τήν ἀμερικάνικη». «Τό μοναδικό της (τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας) μέσο ἐνάντια στήν ἀγροτική κρίση, ἄν ἐξαιρέσουμε μιά τυχαία εὐνοϊκή συγκυρία τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, εἶναι τό βγάλσιμο στό σφυρί ὅλης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γαιοχτησίας» (141). Ἔτσι τό συμπέρασμα στό ὁποῖο κατέληξε ὁ Πάρβους συμπίπτει γενικά μέ τή γνώμη τοῦ Ἔνγκελς πού στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» τόνισε πώς ἡ σύγχρονη ἀγροτική κρίση κάνει ἀδύνατες τίς γαιοπροσόδους πού εἰσπράττανε προηγούμενα οἱ εὐρωπαῖοι γαιοχτήμονες[26]. Συνιστοῦμε ἐπίμονα σέ ὅλους τούς ἀναγνῶστες πού ἐνδιαφέρονται γιά τά παραπάνω ζητήματα νά διαβάσουν τό βιβλίο τοῦ Πάρβους. Τό βιβλίο αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα θαυμάσιο ἀντίβαρο στούς συνηθισμένους συλλογισμούς τῶν ναρόντνικων γιά τή σύγχρονη ἀγροτική κρίση, συλλογισμούς πού συναντοῦμε συνεχῶς στό ναροντνικιστικό τύπο καί πού πάσχουν ἀπό μιά πολύ οὐσιαστική ἀνεπάρκεια: ἡ κρίση ἐξετάζεται ἔξω ἀπό τή σύνδεσή της μέ τή γενική ἀνάπτυξη τοῦ παγκόσμιου καπιταλισμοῦ, ἐξετάζεται ὄχι ἀπό τή σκοπιά ὁρισμένων κοινωνικῶν τάξεων, ἐξετάζεται μόνο καί μόνο γιά νά βγεῖ τό μικροαστικό ἐπιμύθιο τῆς ζωτικότητας τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ.

Ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Πάρβους μπορεῖ γενικά νά θεωρηθεῖ ἱκανοποιητική, ἄν καί σέ ὁρισμένα σημεῖα ὑπάρχουν ἀποτυχημένα καί δύσκολα γυρίσματα τοῦ λόγου.

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 3 καί 7 (15 καί 19) τοῦ Φλεβάρη 1899
Δημοσιεύτηκε τό Μάρτη τοῦ 1899 στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 3
Ὑπογραφή: Β λ. Ἴ λ ί ν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Ἡ ἐμποροβιομηχανική Ρωσία. *Ὁδηγός γιά τούς ἐμπόρους καί τούς ἐργοστασιάρχες. Συντάχθηκε μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Α. Μπλάου, προϊστάμενου τοῦ τμήματος στατιστικῆς τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας. Πετρούπολη. 1899. Τιμή 10 ρούβλια*

Οἱ ἐκδότες αὐτοῦ τοῦ ὀγκωδέστατου τόμου εἶχαν σκοπό «νά καλύψουν ἕνα κενό τῆς οἰκονομικῆς μας φιλολογίας» (σελ. I), δηλαδή νά δόσουν ταυτόχρονα καί τίς διευθύνσεις τῶν ἐμπορικῶν καί βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων ὅλης τῆς Ρωσίας καί στοιχεῖα «γιά τήν κατάσταση τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου κλάδου τῆς βιομηχανίας». Δέ θά μπορούσαμε νάχουμε καμιά ἀντίρηση γι' αὐτόν τό συνδυασμό πληροφοριακοῦ καί ἐπιστημονικοῦ στατιστικοῦ ὑλικοῦ, ἄν τόσο τό ἕνα ὅσο καί τό ἄλλο ὑλικό δινόταν μέ ἀρκετά ὁλοκληρωμένη μορφή. Δυστυχῶς, ὅμως, στήν παραπάνω ἔκδοση τό ὑλικό τῶν διευθύνσεων πνίγει ὁλότελα τό στατιστικό ὑλικό, πού δίνεται καί σέ λειψή καί σέ ἐλάχιστα ἐπεξεργασμένη μορφή. Ἡ ἔκδοση αὐτή πρῶτα-πρῶτα μειονεκτεῖ σέ σχέση μέ τίς προηγούμενες ἐκδόσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους κατά τό ὅτι δέ δίνει στατιστικά στοιχεῖα γιά *κάθε* οἶκο καί ἐπιχείρηση πού ἔχει περιληφθεῖ στόν κατάλογο. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ κενοῦ χάνει κάθε ἐπιστημονική σημασία ὁ κατάλογος τῶν οἴκων καί ἐπιχειρήσεων πού πιάνει 2703 ἐξαιρετικά πυκνοτυπωμένες μεγάλες στῆλες. Μπρός στή χαώδη ὅμως κατάσταση τῆς ἐμπορικῆς καί βιομηχανικῆς στατιστικῆς μας ἐξαιρετική σημασία ἔχουν τά στοιχεῖα ἀκριβῶς γιά τόν κάθε οἶκο καί τήν κάθε ἐπιχείρηση χωριστά, ἐπειδή οἱ ἐπίσημες στατιστικές μας ὑπηρεσίες ποτέ δέν κάνουν μιά κάπως ὑποφερτή ἐπεξεργασία αὐτῶν τῶν στοιχείων καί περιορίζονται στό νά ἀνακοινώνουν συνολικούς ἀριθμούς, ὅπου τό σχετικά ἀξιόπιστο ὑλικό ἀνακατώνεται μέ τό ἀπολύτως ἀναξιόπιστο. Θά δείξουμε ἀμέσως ὅτι ἡ τε-

λευταία αὐτή παρατήρηση ἰσχύει καί γιά τήν ἐξεταζόμενη ἔκδοση, μά πρῶτα-πρῶτα ἄς σημειώσουμε τήν ἑξῆς πρωτότυπη μέθοδο τῶν συνταχτῶν της. Ἐνῶ δημοσιεύουν τίς διευθύνσεις τῶν οἴκων καί τῶν ἐπιχειρήσεων γιά κάθε κλάδο παραγωγῆς, παραθέτουν τόν ἀριθμό τῶν οἴκων καί τό σύνολο τοῦ κύκλου τῶν ἐργασιῶν τους μόνο γιά ὅλη τή Ρωσία· ὑπολογίζουν τό μέσο κύκλο ἐργασιῶν μιᾶς ἐπιχείρησης σέ κάθε κλάδο παραγωγῆς καί ξεχωρίζουν μέ ἰδιαίτερο σημάδι τίς ἐπιχειρήσεις πού ἔχουν κύκλο ἐργασιῶν μεγαλύτερο ἤ μικρότερο ἀπ' αὐτόν τό μέσο κύκλο ἐργασιῶν. Θά ἦταν πολύ σκοπιμότερο (σέ περίπτωση πού δέν ἦταν δυνατό νά δημοσιευτοῦν στοιχεῖα γιά κάθε ἐπιχείρηση χωριστά) νά καθοριστοῦν μερικές ὅμοιες γιά ὅλους τούς κλάδους τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας κατηγορίες οἴκων καί ἐπιχειρήσεων (ἀνάλογα μέ τήν ἔκταση τοῦ κύκλου ἐργασιῶν, μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, μέ τό εἶδος τῶν κινητήρων κτλ.) καί νά κατανεμηθοῦν ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις σ' αὐτές τίς κατηγορίες. Τότε θά ἦταν δυνατό τουλάχιστο νά κρίνουμε κατά πόσο εἶναι ὁλοκληρωμένο καί συγκρίσιμο τό ὑλικό γιά τά διάφορα κυβερνεῖα καί τούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς. Σχετικά λχ. μέ τή στατιστική τῶν ἐργοστασίων, ἀρκεῖ νά διαβάσει κανείς τόν πρωτάκουστα ἀόριστο ὁρισμό αὐτῆς τῆς ἔννοιας στή σελ. 1 τῆς ἔκδοσης αὐτῆς (ὑποσημ.) καί νά φυλλομετρήσει τούς καταλόγους τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὁρισμένων κλάδων παραγωγῆς, γιά νά πειστεῖ γιά τήν ἀνομοιογένεια τοῦ στατιστικοῦ ὑλικοῦ πού παρατίθεται στό βιβλίο. Γι' αὐτό τό λόγο ἐπιβάλλεται νά δοῦμε μέ μεγάλη ἐπιφυλαχτικότητα τά συνοπτικά στοιχεῖα τῆς ἐργοστασιακῆς στατιστικῆς πού παραθέτονται στό κεφάλαιο I τοῦ I μέρους τῆς «Ἐμποροβιομηχανικῆς Ρωσίας» («Ἱστορικοστατιστική ἐπισκόπηση τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου τῆς Ρωσίας»). Διαβάζουμε ἐκεῖ ὅτι τό 1896 (ἐνμέρει τό 1895) σ' ὅλη τή Ρωσική αὐτοκρατορία ὑπῆρχαν 38 401 ἐργοστάσια μέ συνολική παραγωγή 2745 ἑκατομμύρια ρούβλια καί μέ 1 742 181 ἐργάτες, ὑπολογίζοντας καί τούς κλάδους παραγωγῆς πού δέν ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης καί τούς κλάδους πού ὑπόκεινται σ' αὐτόν τό φόρο καί τά ὀρυχεῖα. Νομίζω πώς τόν ἀριθμό αὐτό δέν μποροῦμε — πρίν τόν ὑποβάλουμε σ' ἕναν οὐσιαστικό ἔλεγχο — νά τόν συγκρίνουμε μέ τούς ἀριθμούς τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς γιά τά προηγούμενα χρόνια. Τό 1896 καταγράφηκαν πολλοί κλάδοι παραγωγῆς πού προηγούμενα (ὥς τό 1894/95) δέ συμπεριλαβαίνονταν στούς «ἐργοστασιακούς» κλάδους: ἀρτοποιεῖα, θυννεῖα, σφαγεῖα, τυπογρα-

φεῖα καί λιθογραφεῖα κτλ. κτλ. Ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς ὅλων τῶν ὀρυχείων καί τῶν μεταλλουργικῶν ἐργοστασίων τῆς αὐτοκρατορίας ἔχει ὑπολογιστεῖ σέ 614 ἑκατομμύρια ρούβλια μέ πρωτότυπες μεθόδους, γιά τίς ὁποῖες τό μόνο πού μᾶς ἀνακοινώνεται εἶναι ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χυτοσιδήρου ἔχει ξαναϋπολογιστεῖ, ὅπως φαίνεται, μέσα στήν ἀξία τοῦ σιδήρου καί τοῦ ἀτσαλιοῦ. Ἀντίθετα, ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν ὅλης τῆς ἐξορυχτικῆς καί μεταλλουργικῆς βιομηχανίας παρουσιάζεται, δλοφάνερα, μειωμένος: γιά τό 1895/96 δίνεται ὁ ἀριθμός 505 χιλιάδες. Ἐδῶ ἔχουμε εἴτε λάθος, εἴτε παράλειψη πολλῶν κλάδων τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας. Ἀπό τούς σκόρπιους στό βιβλίο ἀριθμούς φαίνεται πώς μόνο σέ μερικούς κλάδους αὐτοῦ τοῦ τομέα ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν φτάνει τίς 474 χιλιάδες, χωρίς νά ὑπολογιστοῦν οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στήν ἐξόρυξη πετροκάρβουνου (περίπου 53 χιλιάδες), ἁλατιοῦ (περίπου 20 χιλιάδες), στά λατομεῖα (περίπου 10 χιλιάδες) καί σέ μερικούς ἄλλους κλάδους ἐξόρυξης (περίπου 20 χιλιάδες). Τό 1890 σ' ὅλη τήν ἐξορυχτική καί τή μεταλλουργική βιομηχανία τῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχαν πάνω ἀπό 505 χιλιάδες ἐργάτες καί ἀκριβῶς αὐτοί οἱ κλάδοι ἀναπτύχθηκαν ἰδιαίτερα στήν περίοδο πού ἀκολούθησε. Λογουχάρη, σέ πέντε κλάδους αὐτῆς τῆς ὑποδιαίρεσης γιά τούς ὁποίους τό κείμενο τοῦ βιβλίου δίνει ἱστορικοστατιστικά στοιχεῖα (παραγωγή χυτοσιδήρου, συρματοβιομηχανία, μηχανουργία, εἴδη ἀπό χρυσό καί ἀπό χαλκό), τό 1890 ὑπολογίζονταν 908 ἐργοστάσια μέ παραγωγή 77 ἑκατομμύρια ρούβλια καί μέ 69 χιλιάδες ἐργάτες, ἐνῶ τό 1896 ὑπολογίζονταν 1444 ἐργοστάσια μέ παραγωγή $221\,^1/_2$ ἑκατομμύρια ρούβλια καί μέ 147 χιλιάδες ἐργάτες. Συνοψίζοντας ὅλα τά σκόρπια στό βιβλίο ἱστορικοστατιστικά στοιχεῖα, πού δυστυχῶς δέν ἀναφέρονται σ' ὅλους τούς κλάδους παραγωγῆς, ἀλλά μόνο σέ μερικούς (ἐπεξεργασία βαμπακιοῦ, χημική βιομηχανία καί πάνω ἀπό 45 ἄλλους κλάδους), βρίσκουμε τούς παρακάτω ἀριθμούς σχετικά μέ ὅλη τήν αὐτοκρατορία. Τό 1890 ὑπῆρχαν 19 639 ἐργοστάσια μέ συνολική παραγωγή 929 ἑκατομμύρια ρούβλια καί μέ 721 χιλιάδες ἐργάτες, ἐνῶ τό 1896 ὑπῆρχαν 19 162 ἐργοστάσια μέ συνολική παραγωγή 1708 ἑκατομμύρια ρούβλια καί μέ 985 χιλιάδες ἐργάτες· προσθέτοντας δυό κλάδους πού ὑπόκεινται στό φόρο κατανάλωσης, τή βιομηχανία ζάχαρης ἀπό τεῦτλα καί τήν οἰνοπνευματοποιία (1890/91: 116 χιλιάδες ἐργάτες· 1895/96: 123 χιλιάδες), ἔχουμε ἀριθμό ἐργατῶν 837 χιλιάδες καί 1108 χιλιάδες, πράγμα πού ἀποτελεῖ αὔξηση *σχεδόν κατά τό ἕνα τρίτο μέσα σέ μιά ἑξαετία.* Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ

τῶν ἐργοστασίων ἐξαρτιέται ἀπό τή διαφορετική καταγραφή τῶν μύλων: τό 1890 στόν ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων συμπεριλήφθηκαν 7003 μύλοι (μέ 156 ἑκατομμύρια ρούβλια παραγωγή καί μέ 29 638 ἐργάτες), ἐνῶ τό 1896 συμπεριλήφθηκαν μόνο 4379 μύλοι (μέ 272 ἑκατομμύρια ρούβλια παραγωγή καί μέ 37 954 ἐργάτες).

Αὐτά εἶναι τά στοιχεῖα πού μπορεῖ κανείς νά βγάλει ἀπό τήν ἐξεταζόμενη ἔκδοση καί πού ἐπιτρέπουν νά σχηματίσουμε κάποια ἰδέα γιά τή βιομηχανική ἄνοδο τῆς Ρωσίας στή δεκαετία 1890–1900. Λεπτομερέστερα θά μπορέσουμε νά σταθοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα, ὅταν θά δημοσιευτοῦν τά πλήρη στατιστικά στοιχεῖα γιά τό 1896.

Γράφτηκε τό Φλεβάρη,
νωρίτερα ἀπό τίς 21 (5 τοῦ Μάρτη) 1899

Δημοσιεύτηκε τό Μάρτη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 3
Ὑπογραφή: Βλ. Ἰλίν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗΣ

Στό τεῦχος τοῦ Γενάρη τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» αὐτοῦ τοῦ χρόνου (1899) ἔχει δημοσιευτεῖ τό ἄρθρο μου «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν (Ἀπ' ἀφορμή τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Μπουλγκάκοφ)», κ' ὕστερα ἀπ' αὐτό, τό ἄρθρο τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε: «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν ἀγορῶν στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή (Ἀπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Μπουλγκάκοφ καί τό ἄρθρο τοῦ Ἰλίν)». Ὁ Στροῦβε «ἀπορίπτει στό μεγαλύτερο μέρος της τή θεωρία τοῦ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, τοῦ Μπουλγκάκοφ καί τοῦ Ἰλίν» (σελ. 63 τοῦ ἄρθρου του) καί ἐκθέτει τή δική του ἄποψη γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ.

Κατά τή γνώμη μου, ἡ πολεμική τοῦ Στροῦβε ἐνάντια στούς πιό πάνω συγγραφεῖς ἔχει προκληθεῖ ὄχι τόσο ἀπό οὐσιαστική διαφωνία ὅσο ἀπό τή λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ Στροῦβε γιά τό περιεχόμενο τῆς θεωρίας πού ὑποστηρίζουν οἱ συγγραφεῖς αὐτοί. Πρῶτα-πρῶτα τή θεωρία τῶν ἀγορῶν τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, πού δίδασκαν ὅτι τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα καί ὅτι γι' αὐτό πρέπει νά ὑπάρχει ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, ὁ Στροῦβε τή συγχέει μέ τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ, πού ἔδειξε μέ τήν ἀνάλυσή του, *πῶς* συντελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή καί ἡ κυκλοφορία ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, δηλ. ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία *. Τόσο ὁ Μάρξ, ὅσο καί οἱ συγγραφεῖς πού ἔχουν ἐκθέσει τή θεωρία του καί πού

* Βλ. τίς «Μελέτες» μου, σελ. 17 κ. ἑ. (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 150 - 151. κ.ἑ. *Ἡ Σύντ.*)

ἐνάντιά τους κάνει πολεμική ὁ Στροῦβε, ὄχι μόνο δέν κατέληγαν στό συμπέρασμα—ἀπ' τήν ἀνάλυση αὐτή—ὅτι ὑπάρχει ἁρμονία παραγωγῆς καί κατανάλωσης, ἀλλά, ἀντίθετα, τόνιζαν ἐπίμονα τίς ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν τόν καπιταλισμό καί πού δέν μποροῦν νά μή ἐκδηλώνονται στήν κεφαλαιοκρατική πραγματοποίηση*. Δεύτερο, ὁ Στροῦβε μπερδεύει τήν ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης (πού αὐτήν ἀποκλειστικά πραγματεύονταν οἱ ἀντίπαλοί του) μέ τίς συγκεκριμένες ἱστορικές συνθῆκες τῆς πραγματοποίησης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προϊόντος στή μιά ἤ στήν ἄλλη χώρα, στή μιά ἤ στήν ἄλλη ἐποχή. Εἶναι σάν νά μπερδεύει κανείς τήν ἀφηρημένη θεωρία τῆς γαιοπροσόδου μέ τίς συγκεκριμένες συνθῆκες ἀνάπτυξης τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ στή μιά ἤ στήν ἄλλη χώρα. Ἀπό τίς δυό αὐτές βασικές πλάνες τοῦ Στροῦβε πρόκυψαν μιά σειρά παρανοήσεις, πού γιά νά τίς διαλευκάνουμε εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξετάσουμε ὁρισμένες θέσεις τοῦ ἄρθρου του.

1. Ὁ Στροῦβε δέ συμφωνεῖ μέ τή γνώμη μου πώς ὅταν ἐκθέτει κανείς τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης ἐπιβάλλεται νά σταθεῖ ἰδιαίτερα στόν Ἄνταμ Σμίθ. Ἄν ἦταν νά φτάνουμε ὥς τόν Ἀδάμ —γράφει ὁ Στροῦβε—τότε θάπρεπε νά σταθοῦμε ὄχι στόν Σμίθ, ἀλλά στούς φυσιοκράτες[27]. Ὄχι, δέν εἶναι ἔτσι. Ἴσα-ἴσα ὁ Α. Σμίθ εἶναι κεῖνος πού δέν περιορίστηκε στήν ἀποδοχή τῆς (γνωστῆς καί στούς φυσιοκράτες) ἀλήθειας ὅτι τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα, ἀλλά ἔθεσε ἐπίσης καί τό ζήτημα: πῶς ἀναπληρώνονται (πραγματοποιοῦνται) τά διάφορα συστατικά μέρη τοῦ κοινωνικοῦ *κεφαλαίου* καί τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀξία** τους. Γι' αὐτό ὁ Μάρξ, πού εἶχε παραδεχτεῖ πέρα γιά πέρα ὅτι στή διδασκαλία τῶν φυσιοκρατῶν, — λχ. στό «Tableau économique»*** τοῦ Κενέ, — ὑπῆρχαν θέσεις «μεγαλοφυεῖς γιά τήν ἐποχή τους»****, πού εἶχε παραδεχτεῖ ὅτι στήν

---

* Ibid (ibidem - στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*), σελ. 20, 27, 24 κ.ἄ. (Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154, 163, 158-159 κ.ἄ. *Ἡ Σύντ.*)

** Μέ τήν εὐκαιρία πρέπει νά πῶ ὅτι στό ἄρθρο μου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» ὁ ὅρος «στόιμοστ» ἔχει ἀντικατασταθεῖ παντοῦ μέ τόν ὅρο «τσέννοστ». Αὐτό δέν τόκανα ἐγώ, ἀλλά ἡ σύνταξη. Ἐγώ δέν ἀποδίδω πολύ οὐσιαστική σημασία στό ζήτημα τῆς χρησιμοποίησης τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου ὅρου, ὡστόσο θεωρῶ ἀπαραίτητο νά τονίσω ὅτι χρησιμοποιοῦσα καί χρησιμοποιῶ πάντοτε τόν ὅρο: «στόιμοστ». [Στά ἑλληνικά οἱ ὅροι «στόιμοστ» καί «τσέννοστ» μεταφράζονται καί οἱ δυό «ἀξία». *Σημ. μετ.*]

*** — «Οἰκονομικός πίνακας». *Ἡ Σύντ.*

**** *Fr. Engels*: «Herrn E. Dühring's Umwälzung der Wissenschaft», Dritte Aufl. (*Φρ. Ἔνγκελς*: «Ἡ ἀνατροπή τῆς ἐπιστήμης ἀπό τόν κ. Ε. Ντύρινγκ»

ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς ὁ Ἄντ. Σμίθ ἔκανε μάλιστα ἀπό μερικές ἀπόψεις ἕνα βῆμα πρός τά πίσω σέ σύγκριση μέ τούς φυσιοκράτες («Das Kapital», I², 612, Anm. 32*)[29], παρ' ὅλα αὐτά, ἐπισκοπώντας τό ἱστορικό τοῦ ζητήματος τῆς πραγματοποίησης, ἀφιέρωσε στούς φυσιοκράτες ὄχι παραπάνω ἀπό μιάμιση σελίδα («Das Kapital», II¹, S. 350–351)[30], ἐνῶ στόν Ἄντ. Σμίθ ἀφιέρωσε πάνω ἀπό τριάντα σελίδες (ib., 351–383)[31], ἀναλύοντας λεπτομερειακά τό βασικό λάθος τοῦ Ἄντ. Σμίθ, πού τό κληρονόμησε ὅλη ἡ κατοπινή πολιτική οἰκονομία. Ἔτσι, ἐπιβάλλεται νά σταθοῦμε στόν Ἄντ. Σμίθ ἀκριβῶς γιά νά διευκρινίσουμε τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων πού ὅλοι τους ἐπανέλαβαν τό λάθος τοῦ Σμίθ.

2. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πολύ σωστά στό βιβλίο του ὅτι οἱ ἀστοί οἰκονομολόγοι μπερδεύανε τήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία καί τήν κεφαλαιοκρατική κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνῶ ὁ Μάρξ καθόρισε τή διαφορά ἀνάμεσα στή μιά καί στήν ἄλλη. Ὁ Στροῦβε ἔχει τή γνώμη ὅτι ἡ διαβεβαίωση αὐτή τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ βασίζεται σέ παρανόηση. Ἐγώ, ἀπεναντίας, ἔχω τή γνώμη, πώς παρανόηση ἐδῶ ὑπάρχει ὄχι ἀπό τήν πλευρά τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἀλλ' ἀπό τήν πλευρά τοῦ Στροῦβε. Καί πραγματικά, πῶς ἀντικρούει ὁ Στροῦβε τόν κ. Μπουλγκάκοφ; Πολύ περίεργα: τόν ἀντικρούει ἐπαναλαβαίνοντας κι αὐτός τή θέση τοῦ Μπουλγκάκοφ. Ὁ Στροῦβε λέει: ὁ Μάρξ δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὀπαδός ἐκείνης τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό προϊόν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μέσα στή δοσμένη κοινωνία, γιατί ὁ Μάρξ «ἔκανε αὐστηρό διαχωρισμό ἀνάμεσα στήν ἁπλή ἐμπορευματική κυκλοφορία καί στήν κεφαλαιοκρατική κυκλοφορία» (!! σελ. 48). Μά ἀκριβῶς αὐτό ὑποστήριζε καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ! Ἀκριβῶς γι' αὐτό καί ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέν περιορίζεται στήν ἐπανάληψη τῆς ἀλήθειας ὅτι τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πολύ σωστά χαρακτήρισε «κούφια καί σχολαστική λογομαχία» τή διαμάχη ἀνάμεσα στούς ἀστούς καί στούς μικροαστούς οἰκονομολόγους σχετικά μέ τή δυνατότητα τῆς ὑπερπαραγωγῆς: καί οἱ δυό ἀντιμαχόμενες πλευρές μπερδεύανε τήν ἐμπορευματική μέ τήν κεφαλαιοκρατική κυκλοφορία, καί οἱ δυό ἐπαναλάβαιναν τό λάθος τοῦ Ἄντ. Σμίθ.

(«Ἀντι-Ντύρινγκ»). Τρίτη ρωσ. ἔκδοση. *Ἡ Σύντ.*), σελ. 270, ἀπό τό κεφάλαιο πού ἔγραψε ὁ Μάρξ[28].

* — «Τό Κεφάλαιο», τόμ. I, 2η ρωσ. ἔκδ., σελ. 612, ὑποσημείωση 32. *Ἡ Σύντ.*

3. Ὁ Στροῦβε ἄδικα ὀνομάζει τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης θεωρία τῆς ἀναλογικῆς κατανομῆς. Αὐτό εἶναι ἀνακριβές καί ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα σέ παρανοήσεις. Ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης εἶναι μιά ἀφηρημένη* θεωρία, πού δείχνει πῶς συντελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή καί ἡ κυκλοφορία ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Ἀπαραίτητες προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης θεωρίας εἶναι, πρῶτο, νά κάνει ἀφαίρεση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, τῶν ἐξωτερικῶν ἀγορῶν. Κάνοντας ὅμως ἀφαίρεση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης δέν ὑποστηρίζει καθόλου ὅτι ὑπῆρξε ποτέ ἤ ὅτι μποροῦσε νά ὑπάρξει κεφαλαιοκρατική κοινωνία χωρίς ἐξωτερικό ἐμπόριο**. Δεύτερο, ἡ ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης προϋποθέτει καί πρέπει νά προϋποθέτει τήν ἀναλογική κατανομή τοῦ προϊόντος ἀνάμεσα στούς διάφορους κλάδους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Προϋποθέτοντάς το ὅμως αὐτό ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης δέν ὑποστηρίζει διόλου ὅτι στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία τά προϊόντα πάντοτε κατανέμονται ἤ μποροῦν νά κατανέμονται ἀναλογικά***. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πολύ σωστά συγκρίνει τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης μέ τή θεωρία τῆς ἀξίας. Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας προϋποθέτει καί πρέπει νά προϋποθέτει τήν ἰσότητα τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς, ὡστόσο δέν ὑποστηρίζει διόλου ὅτι στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία πάντοτε πα-

* Βλ. τό ἄρθρο μου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», σελ. 37 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 47 - 48. *Ἡ Σύντ.)*

** Ibid. σελ. 38 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο,σελ. 45–46.*Ἡ Σύντ.)*.Πρβλ.«Μελέτες», σελ. 25: «Μήπως ἀρνιόμαστε τήν ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τόν καπιταλισμό; Φυσικά, ὄχι. Μόνο πού τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς δέν ἔχει ἀπολύτως τίποτε τό κοινό μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης» (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 161 - 162. *Ἡ Σύντ)*.

*** «Ὄχι μόνο τά προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τήν ὑπεραξία, ἀλλά καί τά προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό... καί τό σταθερό κεφάλαιο... ὅλα πραγματοποιοῦνται μέ τόν ἴδιο τρόπο, μόνο πού ἡ πραγματοποίησή τους συντελεῖται μέσα σέ „δυσκολίες“, μέσα σέ συνεχεῖς ταλαντεύσεις πού γίνονται ὅλο καί πιό ἰσχυρές, στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός...» («Μελέτες», σελ. 27). Ἴσως ὁ Στροῦβε νά πεῖ πώς μέ τό χωρίο αὐτό ἀντιφάσκουν ἄλλα χωρία, λχ. στή σελ. 31: «... οἱ κεφαλαιοκράτες *μποροῦν* νά πραγματοποιοῦν τήν ὑπεραξία»;... Ἡ ἀντίφαση αὐτή εἶναι μόνο φαινομενική. Ἐφόσον παίρνουμε τήν ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης (καί οἱ ναρόντνικοι διατύπωσαν μιά ἀφηρημένη ἀκριβῶς θεωρία πού ἀρνιέται τή δυνατότητα τῆς πραγματοποίησης τῆς ὑπεραξίας), εἶναι ἀναπόφευχτο τό συμπέρασμα πώς ἡ πραγματοποίηση εἶναι δυνατή. Ἐκθέτοντας ὅμως τήν ἀφηρημένη θεωρία, πρέπει νά δείχνουμε τίς ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν τό πραγματικό προτσές τῆς πραγματοποίησης. Στό ἄρθρο μου κάνω ἀκριβῶς αὐτή τήν ὑπόδειξη (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 163 - 164, 168 - 169. *Ἡ Σύντ.)*.

ρατηροῦνταν καί μποροῦσε νά παρατηρεῖται μιά τέτοια ἰσότητα. Ὅπως καί κάθε ἄλλος νόμος τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ νόμος τῆς πραγματοποίησης «πραγματοποιεῖται μόνο μέσω τῆς μή πραγματοποίησής του» (Μπουλγκάκοφ, περικοπή ἀναφερόμενη στό ἄρθρο τοῦ Στροῦβε, σελ. 56). Ἡ θεωρία τοῦ μέσου καί ἴσου ποσοστοῦ κέρδους προϋποθέτει στήν οὐσία τήν ἴδια ἀναλογική κατανομή τῆς παραγωγῆς ἀνάμεσα στούς διάφορους κλάδους της. Δέ θά ὀνομάσει, βέβαια, γιά τό λόγο αὐτό ὁ Στροῦβε τή θεωρία αὐτή θεωρία τῆς ἀναλογικῆς κατανομῆς!

4. Ὁ Στροῦβε ἀμφισβητεῖ τή γνώμη μου ὅτι ὁ Μάρξ δικαιολογημένα κατηγοροῦσε τόν Ρικάρντο γιά ἐπανάληψη τοῦ λάθους τοῦ Ἄντ. Σμίθ. «Ὁ Μάρξ δέν εἶχε δίκιο» — γράφει ὁ Στροῦβε. Ὡστόσο ὁ Μάρξ παραθέτει αὐτούσια μιά περικοπή ἀπό τά ἔργα τοῦ Ρικάρντο (II^1, 383)[32]. Ὁ Στροῦβε ἀγνοεῖ αὐτή τήν περικοπή. Καί στήν ἀμέσως ἑπόμενη σελίδα ὁ Μάρξ παραθέτει τή γνώμη τοῦ Ράμσεϋ (Ramsay), πού κι αὐτός παρατήρησε αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος τοῦ Ρικάρντο. Ἀνάφερα ἐπίσης μιά ἄλλη περικοπή τοῦ ἔργου τοῦ Ρικάρντο, ὅπου ὁ Ρικάρντο λέει ἀπερίφραστα: «Ὅλο τὸ προϊόν τοῦ ἐδάφους καί τῆς ἐργασίας κάθε χώρας χωρίζεται σέ τρία μέρη: μισθό ἐργασίας, κέρδος καί γαιοπρόσοδο» (ἐδῶ ἔχει παραλειφθεῖ λαθεμένα τό σταθερό κεφάλαιο. Βλ. «Ἅπαντα τοῦ Ρικάρντο», μετάφρ. Ζίμπερ, σελ. 221). Ὁ Στροῦβε παρασιωπᾶ κι αὐτή τήν περικοπή. Παραθέτει μόνο μιά ὑποσημείωση τοῦ Ρικάρντο, ὅπου τονίζεται ὁ παραλογισμός τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ Σαί γιά διαφορά ἀνάμεσα στό ἀκαθάριστο καί στό καθαρό εἰσόδημα. Στό 49ο κεφάλαιο τοῦ III τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», πού ἐκθέτει τά συμπεράσματα ἀπό τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ὁ Μάρξ παραθέτει αὐτήν ἀκριβῶς τήν ὑποσημείωση τοῦ Ρικάρντο καί λέει σχετικά μ' αὐτήν τά παρακάτω: «Ἐξάλλου, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω», — ἐννοεῖ, προφανῶς, τόν IV τόμο τοῦ «Κεφαλαίου»[33], πού δέν ἔχει ἀκόμα ἐκδοθεῖ — «ὁ Ρικάρντο πουθενά δέν ἀντέκρουσε τή λαθεμένη ἀνάλυση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τόν Σμίθ, δηλαδή τήν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς τιμῆς σ' ἕνα ἄθροισμα ἀξιῶν τῶν εἰσοδημάτων (Revenuen). Ὁ Ρικάρντο δέ νομίζει ὅτι ἡ ἀνάλυση αὐτή εἶναι λαθεμένη καί στίς ἀναλύσεις του τήν παίρνει γιά σωστή, στό βαθμό πού „κάνει ἀφαίρεση" τοῦ σταθεροῦ μέρους τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων. Ἀπό καιρό σέ καιρό ἐπανέρχεται στόν ἴδιο τρόπο ἀντίληψης» (δηλ. στόν τρόπο ἀντίληψης τοῦ Σμίθ. «Das Kapital», III, 2, 377. Ρωσ. μετάφρ., 696)[34]. Ἀφήνουμε στόν ἀναγνώστη νά κρίνει ποιός ἔχει δίκιο: ὁ Μάρξ, πού λέει πώς ὁ Ρικάρντο

ἐπαναλαβαίνει τό λάθος τοῦ Σμίθ *, ἤ ὁ Στροῦβε, πού λέει πώς ὁ Ρικάρντο «καταλάβαινε θαυμάσια (;) ὅτι ὅλο τό κοινωνικό προϊόν δέν ἐξαντλεῖται στό μισθό ἐργασίας, στό κέρδος καί στή γαιοπρόσοδο» καί πώς ὁ Ρικάρντο «ἔκανε ἀσυναίσθητα (!) ἀφαίρεση τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀποτελοῦν τά ἔξοδα τῆς παραγωγῆς». Εἶναι δυνατό νά καταλαβαίνει κανείς *θαυμάσια* καί ταυτόχρονα νά κάνει *ἀσυναίσθητα* ἀφαίρεση;

5. Ὁ Στροῦβε ὄχι μόνο δέν μπόρεσε ν' ἀντικρούσει τή γνώμη τοῦ Μάρξ, ὅτι ὁ Ρικάρντο υἱοθέτησε τό λάθος τοῦ Σμίθ, ἀλλά κι ὁ ἴδιος ἐπανέλαβε στό ἄρθρο του αὐτό τό ἴδιο λάθος. «Εἶναι παράξενο. . . νά νομίζει κανείς — γράφει ὁ Στροῦβε — ὅτι ὁ ἄλφα ἤ ὁ βήτα χωρισμός τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σέ κατηγορίες θά μποροῦσε νά ἔχει οὐσιαστική σημασία γιά τή γενική κατανόηση τῆς πραγματοποίησης, πολύ περισσότερο πού στήν πραγματικότητα ὅλα τά μέρη τοῦ πραγματοποιούμενου προϊόντος παίρνουν στό προτσές τῆς πραγματοποίησης τή μορφή εἰσοδήματος (ἀκαθάριστου), καί οἱ κλασικοί τά ἔβλεπαν σάν εἰσοδήματα» (σελ. 48). Μά ἀκριβῶς ἐδῶ εἶναι τό ζήτημα, ὅτι *δέν* παίρνουν ὅλα τά μέρη τοῦ πραγματοποιούμενου προϊόντος τή μορφή εἰσοδήματος (ἀκαθάριστου)· αὐτό ἀκριβῶς τό λάθος τοῦ Σμίθ ἐξήγησε ὁ Μάρξ, δείχνοντας ὅτι ἕνα μέρος τοῦ πραγματοποιούμενου προϊόντος ποτέ δέν παίρνει κι οὔτε μπορεῖ νά παίρνει τή μορφή εἰσοδήματος. Πρόκειται γιά τό μέρος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πού ἀναπληρώνει τό σταθερό κεφάλαιο πού χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς (σταθερό κεφάλαιο τῆς ὑποδιαίρεσης I, σύμφωνα μέ τήν ὁρολογία τοῦ Μάρξ). Λογουχάρη, ὁ σπόρος στήν ἀγροτική οἰκονομία δέν παίρνει ποτέ τή μορφή εἰσοδήματος· τό πετροκάρβουνο πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἐξόρυξη πάλι πετροκάρβουνου δέν παίρνει ποτέ τή μορφή εἰσοδήματος κτλ. κτλ. Τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ, ἄν δέν ξεχωριστεῖ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος πού εἶναι ἱκανό νά χρησιμέψει μόνο σάν κεφάλαιο

---

* Ἡ ὀρθότητα τῆς ἐκτίμησης τοῦ Μάρξ φαίνεται ἐπίσης μέ ξεχωριστή παραστατικότητα ἀπό τό ὅτι ὁ Ρικάρντο συμμεριζόταν τή λαθεμένη ἄποψη τοῦ Σμίθ γιά τή συσσώρευση τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Συγκεκριμένα, ὁ Ρικάρντο θεωροῦσε πώς τό συσσωρευόμενο μέρος τῆς ὑπεραξίας ξοδεύεται ὁλοκληρωτικά γιά μισθούς ἐργασίας, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ξοδεύεται: 1) γιά σταθερό κεφάλαιο καί 2) γιά μισθούς ἐργασίας. Βλ. «Das Kapital» I^2, 611–613, κεφ. 22ο, § 2 [35]. — Πρβλ. «Μελέτες», σελ. 29, ὑποσημ. (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 167. *Ἡ Σύντ.*).

καί πού δέν μπορεῖ ποτέ νά πάρει τή μορφή εἰσοδήματος*. Στήν ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική κοινωνία τό μέρος αὐτό τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πρέπει κατ' ἀνάγκη ν' αὐξάνει πιό γρήγορα ἀπό ὅλα τά ὑπόλοιπα μέρη αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Μόνο μ' αὐτόν ἀκριβῶς τό νόμο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μιά ἀπό τίς πιό βαθιές ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ αὔξηση τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου συντελεῖται μέ τεράστια ταχύτητα, ἐνῶ ἡ αὔξηση τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης συντελεῖται (ὅταν συντελεῖται) πολύ ἀργά.

6. Ὁ Στροῦβε «δέν καταλαβαίνει καθόλου», γιά ποιό λόγο ἡ διάκριση πού κάνει ὁ Μάρξ ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο εἶναι «ἀναγκαία γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης» καί γιατί ἐγώ «ἐπιμένω ἰδιαίτερα» σ' αὐτήν.

Ἡ μή κατανόηση ἀπομέρους τοῦ Στροῦβε αὐτοῦ τοῦ πράγματος εἶναι, ἀπό τή μιά μεριά, ἀποτέλεσμα ἁπλῆς παρανόησης. Πρῶτο, ὁ ἴδιος ὁ Στροῦβε παραδέχεται ἕνα πλεονέχτημα σ' αὐτή τή διάκριση, δηλαδή, ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο συμπεριλαβαίνεται ὅλο τό προϊόν καί ὄχι μόνο τά εἰσοδήματα. Ἄλλο πλεονέχτημα αὐτῆς τῆς διάκρισης εἶναι ὅτι συνδέει λογικά τήν ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς πραγματοποίησης μέ τήν ἀνάλυση τοῦ προτσές παραγωγῆς τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου. Ποιό εἶναι τό καθῆκον τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης; — νά δείξει *πῶς* συντελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή καί ἡ κυκλοφορία ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Δέν εἶναι μήπως φανερό, μέ τήν πρώτη κιόλας ματιά, πώς ὁ ρόλος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρέπει νά εἶναι ἐδῶ ριζικά διαφορετικός ἀπό τό ρόλο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου; Τά προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τό μεταβλητό κεφάλαιο πρέπει ν' ἀνταλλαγοῦν σέ τελευταία ἀνάλυση μέ *εἴδη κατανάλωσης* τῶν ἐργατῶν καί νά καλύψουν τή συνηθισμένη κατανάλωση τῶν ἐργατῶν. Τά προϊόντα πού ἀναπληρώνουν τό σταθερό κεφάλαιο πρέπει ν' ἀνταλλαγοῦν σέ τελευταία ἀνάλυση μέ *μέσα παραγωγῆς* καί πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν σάν κεφάλαιο γιά νέα παραγωγή. Γι' αὐτό, ἡ διάκριση σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης. Δεύτερο, ἡ παρανόηση τοῦ Στροῦβε ἔχει προκληθεῖ ἀπό τό ὅτι κι ἐδῶ, λέγοντας θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ἐννοεῖ ἐντελῶς αὐθαίρετα καί λαθεμένα μιά θεωρία πού δείχνει ὅτι τά προϊόντα κατανέμονται ἀναλογικά (βλ. ἰδιαίτερα σελ. 50–51). Εἴπαμε κιόλας παραπάνω καί τό ξαναλέμε ἀκόμα μιά

* Πρβλ. «Das Kapital», III, 2, 375–376 (ρωσ. μετάφρ. 696) γιά τή διαφορά τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος ἀπό τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα[36].

φορά πώς μιά τέτοια ἀντίληψη γιά τό περιεχόμενο τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης εἶναι λαθεμένη.

'Από τήν ἄλλη μεριά ἡ μή κατανόηση ἀπομέρους τοῦ Στροῦβε ἔχει προκληθεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι θεωρεῖ ἀναγκαῖο νά κάνει διάκριση ἀνάμεσα στίς «κοινωνιολογικές» καί στίς «οἰκονομικές» κατηγορίες τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καί κάνει μερικές γενικές παρατηρήσεις ἐνάντια σ' αὐτή τή θεωρία. Σχετικά μ' αὐτό πρέπει νά πῶ, πρῶτο, πώς ὅλα αὐτά δέν ἔχουν ἀπολύτως καμιά σχέση μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης· δεύτερο, θεωρῶ ἀσαφῆ τή διάκριση πού κάνει ὁ Στροῦβε καί δέ βλέπω σ' αὐτή κανένα πραγματικό ὄφελος. Τρίτο, θεωρῶ ὄχι μόνο ἀμφισβητήσιμους, μά ἀκόμα καί καθαρά λαθεμένους τούς ἰσχυρισμούς τοῦ Στροῦβε πού δηλώνει πώς «γιά τόν ἴδιο τόν Μάρξ ἦταν, ἀναμφισβήτητα, ἀσαφής ἡ σχέση τῶν κοινωνιολογικῶν βάσεων» τῆς θεωρίας του μέ τήν ἀνάλυση τῶν φαινομένων τῆς ἀγορᾶς, πώς «ἡ θεωρία τῆς ἀξίας, ὅπως ἔχει ἐκτεθεῖ στούς τόμους I καί III τοῦ „Κεφαλαίου" εἶναι, ἀναμφισβήτητα, ἀντιφατική»*. Ὅλες αὐτές οἱ δηλώσεις τοῦ Στροῦβε εἶναι τελείως ἀστή-

* Σ' αὐτή τήν τελευταία δήλωση τοῦ Στροῦβε θά ἀντιπαραθέσω τήν πρόσφατη ἔκθεση τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας ἀπό τόν Κ. Κάουτσκι, πού λέει καί αποδείχνει ὅτι ὁ νόμος τοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους «δέν καταργεῖ τό νόμο τῆς ἀξίας, ἀλλά μόνο τόν τροποποιεῖ» («Die Agrarfrage», S. 67–68) («Τό ἀγροτικό ζήτημα», σελ. 67 - 68. *Ἡ Σύντ.*). Ἄς σημειώσουμε, μέ τήν εὐκαιρία, τήν παρακάτω ἐνδιαφέρουσα δήλωση τοῦ Κάουτσκι στόν πρόλογο τοῦ θαυμάσιου βιβλίου του: «Ἄν κατάφερα ν' ἀναπτύξω στό ἔργο αὐτό νέες καί γόνιμες σκέψεις, γι' αὐτό τό πράγμα χρωστῶ εὐγνωμοσύνη, πρίν ἀπ' ὅλα, στούς δυό μεγάλους δασκάλους μου· κ' εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη ἡ ἐπιθυμία μου νά τό τονίσω αὐτό, γιατί ἐδῶ καί κάμποσο καιρό ἀκόμα καί στούς κύκλους μας ἀκούονται φωνές πού χαρακτηρίζουν ξεπερασμένη τήν ἄποψη τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς... Κατά τή γνώμη μου, ὁ σκεπτικισμός αὐτός ἐξαρτιέται περισσότερο ἀπό τίς προσωπικές ἰδιότητες τῶν σκεπτικιστῶν παρά ἀπό τίς ἰδιότητες τῆς διαμφισβητούμενης διδασκαλίας. Τό συμπέρασμα αὐτό τό βγάζω ὄχι μόνο ἀπό τά ἀποτελέσματα, στά ὁποῖα όδηγεῖ ἡ ἐξέταση τῶν ἀντιρρήσεων τῶν σκεπτικιστῶν, ἀλλά καί ἀπό τήν προσωπική μου πείρα. Στήν ἀρχή τῆς... δράσης μου δέ συμπαθοῦσα καθόλου τό μαρξισμό. Ἡ στάση μου ἀπέναντί του ἦταν τόσο κριτική καί τόσο δύσπιστη ὅσο καί ἡ στάση τοῦ καθενός ἀπό τά πρόσωπα ἐκεῖνα πού βλέπουν σήμερα περιφρονητικά καί ἀφ' ὑψηλοῦ τό δογματικό μου φανατισμό. Μόνο ὕστερα ἀπό κάποια ἀντίσταση ἔγινα μαρξιστής. Μά καί τότε καί ἀργότερα — κάθε φορά πού μοῦ γεννιοῦνταν ἀμφιβολίες γιά κάποιο ζήτημα ἀρχῆς — στό τέλος κατέληγα πάντοτε στήν πεποίθηση ὅτι ἄδικο εἶχα ἐγώ καί ὄχι οἱ δάσκαλοί μου. Μιά πιό βαθιά μελέτη τοῦ ἀντικειμένου μέ ἀνάγκαζε νά βρίσκω σωστή τήν ἄποψή τους. Ἔτσι, κάθε νέα μελέτη τοῦ ἀντικειμένου, κάθε προσπάθεια ἐπανεξέτασης τῶν ἀντιλήψεών μου δυνάμωναν τή βεβαιότητά μου, ἐνίσχυαν μέσα μου τήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς διδασκαλίας πού ἡ διάδοση καί ἡ ἐφαρμογή της ἔχουν γίνει ὁ σκοπός τῆς ζωῆς μου».

ριχτες. Αὐτά δέν εἶναι ἐπιχειρήματα, ἀλλά διατάγματα. Εἶναι προκαταβολικά ἀποτελέσματα τῆς κριτικῆς πού σκοπεύουν νά κάνουν στή θεωρία τοῦ Μάρξ οἱ νεοκαντιανοί*. Στό κύλισμα τῆς ζωῆς θά δοῦμε τί θά δόσει αὐτή ἡ κριτική. Γιά τήν ὥρα ὅμως διαπιστώνουμε ὅτι στό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης ἡ κριτική αὐτή δέν ἔχει δόσει τίποτα.

7. Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν σχημάτων τοῦ Μάρξ στό ΙΙΙ μέρος τοῦ ΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ὁ Στροῦβε ὑποστηρίζει πώς ἡ ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ μιά χαρά μέ τίς πιό διαφορετικές μεθόδους χωρισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Ὁ καταπληχτικός αὐτός ἰσχυρισμός ἐξηγιέται πέρα γιά πέρα μέ τή βασική παρανόηση τοῦ Στροῦβε, ὅτι τάχα ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης «ἐξαντλεῖται ὁλοκληρωτικά» (;; !) μέ τήν κοινοτοπία ὅτι τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα. Μόνο ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς παρανόησης μποροῦσε ὁ Στροῦβε νά γράψει μιά τέτοια φράση: «Γιά τήν οὐσία τῆς προκείμενης θεωρίας εἶναι τελείως ἀδιάφορο ποιός εἶναι ὁ ρόλος αὐτῶν τῶν» (πραγματοποιούμενων) «ποσοτήτων ἐμπορευμάτων στήν παραγωγή, στήν κατανομή κτλ., ἄν ἀποτελοῦν κεφάλαιο (sic!!**) καί τί λογῆς κεφάλαιο, σταθερό ἤ μεταβλητό» (51). Γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ, πού

---

* Μέ τήν εὐκαιρία δυό λόγια γι' αὐτή τή (μελλοντική) «κριτική» πού τόσο συνεπαίρνει τόν Στροῦβε. Κανένας λογικός ἄνθρωπος δέν πρόκειται, βέβαια, νά φέρει ἀντιρήσεις ἐνάντια στήν κριτική γενικά. Εἶναι, ὅμως, ὁλοφάνερο, ὅτι ὁ Στροῦβε ἐπαναλαβαίνει τήν ἀγαπημένη του σκέψη γιά γονιμοποίηση τοῦ μαρξισμοῦ «μέ τήν κριτική φιλοσοφία». Δέν ἔχω, φυσικά, οὔτε τήν ἐπιθυμία, οὔτε τή δυνατότητα νά σταθῶ ἐδῶ στό ζήτημα τοῦ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου τοῦ μαρξισμοῦ καί γι' αὐτό θά περιορισθῶ μόνο στήν παρακάτω παρατήρηση. Ἐκεῖνοι οἱ μαθητές τοῦ Μάρξ πού φωνάζουν: «πίσω στόν Κάντ» δέν ἔχουν δόσει ἴσαμε τώρα ἀπολύτως τίποτα πού ν' ἀποδείχνει τήν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας στροφῆς καί νά δείχνει ἐξόφθαλμα τί θά κέρδιζε ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ἀπό τή γονιμοποίησή της μέ τόν νεοκαντιανισμό [37]. Αὐτοί δέν ἐκπλήρωσαν οὔτε κάν τήν ὑποχρέωση, πού πρίν ἀπ' ὅλα ἔπεφτε στούς ὤμους τους — νά ἐξετάσουν λεπτομερειακά καί νά ἀνασκευάσουν τήν ἀρνητική ἐκτίμηση τοῦ Ἔνγκελς γιά τό νεοκαντιανισμό. Ἀπεναντίας, οἱ μαθητές ἐκεῖνοι, πού πῆγαν πίσω ὄχι στόν Κάντ, ἀλλά ἀπό τή μιά μεριά στόν προμαρξικό φιλοσοφικό ὑλισμό, καί ἀπό τήν ἄλλη στό διαλεχτικό ἰδεαλισμό, ἔκαναν μιά ἐξαιρετικά ἁρμονική καί πολύτιμη ἔκθεση τοῦ διαλεχτικοῦ ὑλισμοῦ, ἔδειξαν ὅτι ὁ διαλεχτικός ὑλισμός ἀποτελεῖ τό φυσικό καί ἀναπόφευχτο προϊόν ὅλης τῆς νεότερης ἀνάπτυξης τῆς φιλοσοφίας καί τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω τό γνωστό ἔργο τοῦ κ. Μπέλτοφ, στή ρωσική φιλολογία, καί τό ἔργο «Beiträge zur Geschichte des Materialismus» (Stuttgart, 1896) («Δοκίμια γιά τήν ἱστορία τοῦ ὑλισμοῦ» (Στουτγάρδη, 1896). *Ἡ Σύντ.*) στή γερμανική φιλολογία[38].

** — ἔτσι!! *Ἡ Σύντ.*

συνίσταται στήν ἀνάλυση τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ *κεφαλαίου*, εἶναι ἀδιάφορο ἄν τά ἐμπορεύματα ἀποτελοῦν κεφάλαιο!! Αὐτό εἶναι τό ἴδιο σάν νά ἔλεγε κανείς ὅτι γιά τήν οὐσία τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου εἶναι ἀδιάφορο ἄν ὁ ἀγροτικός πληθυσμός διαιρεῖται ἤ ὄχι σέ γαιοκτήμονες, κεφαλαιοκράτες καί ἐργάτες, ἐπειδή ἡ θεωρία αὐτή, συνοψίζεται, — λέει,— στήν ὑπόδειξη τῆς διαφορετικῆς γονιμότητας τῶν διάφορων κομματιῶν γῆς.

Μόνο ἐξαιτίας τῆς ἴδιας αὐτῆς παρανόησης μποροῦσε ὁ Στροῦβε νά ἰσχυριστεῖ πώς «ἡ φυσική ἀμοιβαία σχέση ἀνάμεσα στά στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς κατανάλωσης — ἡ κοινωνική ἀνταλλαγή τῆς *ὕλης* — μπορεῖ νά δειχτεῖ καλύτερα» μέ τή βοήθεια ὄχι τοῦ χωρισμοῦ τοῦ προϊόντος πού κάνει ὁ Μάρξ, ἀλλά μέ τόν παρακάτω χωρισμό: μέσα παραγωγῆς+εἴδη κατανάλωσης+ὑπεραξία (ἀξία, σελ. 50).— Σέ τί συνίσταται ἡ κοινωνική ἀνταλλαγή τῆς ὕλης; Πρῶτα-πρῶτα στήν ἀνταλλαγή μέσων παραγωγῆς μέ εἴδη κατανάλωσης. Πῶς μπορεῖ ὅμως νά δείξει κανείς αὐτή τήν ἀνταλλαγή, ὅταν ξεχωρίζει τήν ὑπεραξία *ἀπό* τά μέσα παραγωγῆς καί *ἀπό* τά εἴδη κατανάλωσης; Μά ἡ ὑπεραξία ὑλοποιεῖται εἴτε στά μέσα παραγωγῆς εἴτε στά εἴδη κατανάλωσης! Δέν εἶναι μήπως φανερό πώς ἕνας τέτοιος χωρισμός — πού εἶναι λογικά ἀβάσιμος (ἐπειδή κάνει σύγχυση ἀνάμεσα στό χωρισμό σύμφωνα μέ τή φυσική μορφή τοῦ προϊόντος καί στό χωρισμό σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἀξίας), — *συσκοτίζει* τό προτσές τῆς κοινωνικῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης;*

8. Ὁ Στροῦβε λέει, ὅτι ἐγώ ἀπέδοσα στόν Μάρξ τήν ἀπολογητική ἀστική θεωρία τῶν Σαί καί Ρικάρντο (52), — τή θεωρία τῆς ἁρμονίας ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση (51) — θεωρία πού βρίσκεται σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τή διδασκαλία τοῦ Μάρξ γιά τήν ἐξέλιξη καί τήν τελική ἐξαφάνιση τοῦ καπιταλισμοῦ (51–52)· πώς γι' αὐτό «ὁ ἀπόλυτα σωστός συλλογισμός» μου ὅτι ὁ Μάρξ καί στό ΙΙ τόμο καί στόν ΙΙΙ τόμο τόνιζε τή χαρακτηριστική γιά τόν καπιταλισμό ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀπεριόριστη διεύρυνση τῆς παραγωγῆς καί στήν περιορισμένη κατανάλωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν, «ἀπορίπτει σάν τε-

* Ὑπενθυμίζουμε στόν ἀναγνώστη ὅτι ὁ Μάρξ χωρίζει ὅλο τό κοινωνικό προϊόν σέ δυό ὑποδιαιρέσεις, σύμφωνα μέ τή φυσική μορφή τοῦ προϊόντος: I) μέσα παραγωγῆς· II) εἴδη κατανάλωσης. Ἔπειτα, στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς ὑποδιαιρέσεις τό προϊόν χωρίζεται σέ τρία μέρη σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἀξίας: 1) σταθερό κεφάλαιο· 2) μεταβλητό κεφάλαιο· 3) ὑπεραξία.

λείως ἄχρηστη τή θεωρία ἐκείνη τῆς πραγματοποίησης... πού ὑπερασπιστής της σέ ἄλλες περιπτώσεις» εἶμαι ἐγώ.

Καί αὐτός ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Στροῦβε εἶναι ἐξίσου λαθεμένος καί στηρίζεται ἐξίσου στήν παραπάνω παρανόηση τοῦ ἴδιου.

Ποῦ τό βρῆκε ὁ Στροῦβε ὅτι ἐγώ μέ τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης δέν ἐννοῶ τήν ἀνάλυση τοῦ προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ἀλλά τή θεωρία πού λέει ἁπλῶς, πώς τά προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα, τή θεωρία πού διδάσκει ὅτι ὑπάρχει ἁρμονία ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση; Ὁ Στροῦβε δέ θά μποροῦσε νά δείξει μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἄρθρων μου ὅτι τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τήν ἐννοοῦσα μέ τή δεύτερη ἔννοια, γιατί ἐγώ εἶπα καθαρά καί κατηγορηματικά ὅτι τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τήν ἐννοῶ μέ τήν πρώτη ἀκριβῶς ἔννοια. Τό ἄρθρο: «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ», στό ὑποκεφάλαιο τό ἀφιερωμένο στή διευκρίνιση τοῦ λάθους τοῦ Σμίθ καί τοῦ Σισμόντι, λέει: «Τό ζήτημα συνίσταται ἀκριβῶς στό *πῶς* συντελεῖται ἡ πραγματοποίηση, *δηλαδή* ἡ ἀναπλήρωση ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Γι' αὐτό οἱ συλλογισμοί γιά τό κοινωνικό κεφάλαιο καί τό εἰσόδημα — ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — πρέπει νά ἔχουν σάν ἀφετηρία τό χωρισμό... σέ μέσα παραγωγῆς καί σέ εἴδη κατανάλωσης» («Μελέτες», 17)*. «Τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης συνίσταται ἀκριβῶς στό νά ἀναλύσουμε τήν *ἀναπλήρωση* ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος ὡς πρός τήν ἀξία του καί ὡς πρός τήν ὑλική μορφή του» (ib. 26)*. Δέν ἐπαναλαβαίνει μήπως ὁ Στροῦβε τό ἴδιο, ὅταν λέει — σάν νά λέει κάτι πού στρέφεται ἐναντίον μου — πώς ἡ θεωρία πού μᾶς ἐνδιαφέρει «δείχνει τό μηχανισμό τῆς πραγματοποίησης... στό βαθμό πού συντελεῖται μιά τέτοια πραγματοποίηση» («Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», 62); Ἀντιφάσκω μήπως μέ *κείνη* τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης πού ὑπερασπίζω, ὅταν λέω πώς ἡ πραγματοποίηση συντελεῖται «μόνο μέσα σέ δυσκολίες, μέσα σέ συνεχεῖς ταλαντεύσεις, πού γίνονται ὅλο καί πιό ἰσχυρές στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, συντελεῖται μέσα σέ ξέφρενο συναγωνισμό κτλ.» («Μελέτες», 27);** — ὅταν λέω πώς ἡ θεωρία τῶν ναρόντνικων «δέ δεί-

---

* Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 150 - 151, 161 - 162. *Ἡ Σύντ.*

** Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 158 - 159, 162, 164. *Ἡ Σύντ.*

χνει μόνο μή κατανόηση τῆς πραγματοποίησης, ἀλλά περικλείνει μέσα της ἀκόμα καί μιά *ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιη ἀντίληψη γιά τίς ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν αὐτή τήν πραγματοποίηση*» (26–27); * — ὅταν λέω πώς ἡ πραγματοποίηση τοῦ προϊόντος πού συντελεῖται ὄχι τόσο μέ τά εἴδη κατανάλωσης ὅσο μέ τά μέσα παραγωγῆς «εἶναι, βέβαια, ἀντίφαση, ἀλλ' ἀκριβῶς ἀντίφαση πού συμβαίνει στήν πραγματικότητα καί πού ἀπορέει ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ καπιταλισμοῦ» (24)*, ἀντίφαση πού «ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στήν ἱστορική ἀποστολή τοῦ καπιταλισμοῦ καί στήν εἰδική του κοινωνική διάρθρωση: ἡ πρώτη» (δηλ. ἡ ἀποστολή) «συνίσταται ἀκριβῶς στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας (παραγωγή γιά τήν παραγωγή)· ἡ δεύτερη» (δηλ. ἡ κοινωνική διάρθρωση τοῦ καπιταλισμοῦ) «ἀποκλείει τή χρησιμοποίησή τους ἀπό τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ» (20);**

9. Στό ζήτημα τῆς σχέσης παραγωγῆς καί κατανάλωσης στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία δέν ὑπάρχει, κατά τά φαινόμενα, διαφωνία ἀνάμεσα σέ μένα καί στόν Στροῦβε. Ὅταν ὅμως ὁ Στροῦβε λέει πώς ἡ θέση τοῦ Μάρξ (πού λέει πώς ἡ κατανάλωση δέν εἶναι ὁ σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς) «φέρνει πάνω της φανερή τή σφραγίδα τοῦ χαρακτήρα πολεμικῆς πού διακρίνει ὅλο γενικά τό σύστημα τοῦ Μάρξ. Τή θέση αὐτή τή διακρίνει σκοπιμότητα. . .» (53), ἐγώ ἀμφισβητῶ κατηγορηματικά τήν καταλληλότητα καί τήν ὀρθότητα τέτοιου εἴδους ἐκφράσεων. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ κατανάλωση δέν εἶναι ὁ σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα σ' αὐτό τό γεγονός καί στό γεγονός ὅτι σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ παραγωγή συνδέεται μέ τήν κατανάλωση, ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατανάλωση καί στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — εἶναι ἀντίφαση ὄχι τῆς θεωρίας, ἀλλά τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ ἔχει τεράστια ἐπιστημονική ἀξία, ἐπειδή ἀκριβῶς, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, δείχνει πῶς πραγματοποιεῖται αὐτή ἡ ἀντίφαση, ἐπειδή τοποθετεῖ τήν ἀντίφαση αὐτή σέ πρώτη μοίρα. Τό «σύστημα τοῦ Μάρξ» ἔχει «χαρακτήρα πολεμικῆς» ὄχι ἐπειδή τό διακρίνει «σκοπιμότητα»***, ἀλλά ἐπειδή ἀπεικονίζει

* Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 158 - 159, 163, 164. *Ἡ Σύντ.*

** Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154. *Ἡ Σύντ.*

*** Σάν προειδοποίηση ἐνάντια στή χρησιμοποίηση παρόμοιων ἐκφράσεων θά μποροῦσε νά χρησιμεύσει τό κλασικό παράδειγμα τῶν κυρίων

μέ ἀκρίβεια στή θεωρία ὅλες τίς ἀντιφάσεις πού ὑπάρχουν στή ζωή. Γι' αὐτό, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, μένουν καί θά μένουν χωρίς ἀποτέλεσμα ὅλες οἱ προσπάθειες νά ἀφομοιώσουν τό «σύστημα τοῦ Μάρξ», χωρίς νά ἀφομοιώσουν τό «χαρακτήρα πολεμικῆς» πού διακρίνει τό σύστημα αὐτό: ὁ «χαρακτήρας πολεμικῆς» πού διακρίνει τό σύστημα δέν εἶναι παρά ἀκριβής ἀντανάκλαση τοῦ «χαρακτήρα πολεμικῆς» πού διακρίνει τόν ἴδιο τόν καπιταλισμό.

10. «Ποιά εἶναι ἡ πραγματική σημασία τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης;» — ρωτάει ὁ Στροῦβε καί παραθέτει τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πού λέει πώς ἡ δυνατότητα διεύρυνσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς πραγματοποιεῖται στήν πράξη, ἄν καί ἡ πραγματοποίησή της γίνεται μέσα σέ μιά σειρά κρίσεις. «Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ἀναπτύσσεται σ' ὅλο τόν κόσμο» — λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. «Τό ἐπιχείρημα αὐτό — ἀντιτείνει ὁ Στροῦβε — εἶναι τελείως ἀστήριχτο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς ἡ πραγματική „διεύρυνση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς" δέ συντελεῖται διόλου στό ἰδανικό ἤ ἀπομονωμένο κεφαλαιοκρατικό κράτος, πού προϋποθέτει ὁ Μπουλγκάκοφ καί πού, κατά τήν ὑπόθεσή του, εἶναι αὔταρκες, ἀλλά στό στίβο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, ὅπου συναντιοῦνται οἱ πιό ποικίλες βαθμίδες οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καί διάφορες μορφές οἰκονομικῆς ζωῆς» (57).

Ἔτσι ἡ ἀντίρηση τοῦ Στροῦβε συνοψίζεται στό ὅτι στήν πραγματικότητα ἡ πραγματοποίηση δέ συντελεῖται σ' ἕνα ἀπομονωμένο, αὔταρκες, κεφαλαιοκρατικό κράτος, ἀλλά «στό στίβο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας», δηλ. μέσω τῆς πούλησης τῶν προϊόντων σέ ἄλλες χῶρες. Εἶναι εὔκολο νά δεῖ κανείς πώς ἡ ἀντίρηση αὐτή βασίζεται σέ λάθος. Μήπως θ' ἀλλάξει καθόλου τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης, ἄν δέν περιοριστοῦμε στήν ἐσωτερική ἀγορά («αὐτάρκης» καπιταλισμός), ἀλλά ἐπικαλεστοῦμε τήν ἐξωτερική ἀγορά; ἄν ἀντί γιά μιά μόνο χώρα πάρουμε κάμποσες χῶρες; Ἐφόσον δέν ἔχουμε τή γνώμη πώς οἱ κεφαλαιοκράτες πετᾶνε τά ἐμπορεύματά τους στή θάλασσα ἤ πώς τά δίνουν δωρεάν στούς ξένους — ἐφόσον δέν παίρνουμε μεμονωμένες, ἐξαιρετικές περιπτώσεις ἤ περιόδους, εἶναι ὁλοφάνερο πώς θά πρέπει νά παραδεχτοῦμε μιά ὁρισμένη ἰσοροπία ἀνάμεσα στίς ἐξαγωγές καί στίς εἰσαγωγές. Ἄν μιά δοσμένη χώρα ἐξάγει ὁρισμένα προϊόντα, πραγματοποιώντας τα «στό στίβο τῆς παγ-

à la Α. Σκβορτσόφ, πού βλέπει σκοπιμότητα στή θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τό μέσο ποσοστό κέρδους.

κόσμιας οἰκονομίας», σέ ἀντιστάθμισμα εἰσάγει ἄλλα προϊόντα. Ἀπό τή σκοπιά τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης, πρέπει νά παραδεχτοῦμε πώς «τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἁπλῶς ἀντικαταστaίνει ἐγχώρια εἴδη (Artikel—ἐμπορεύματα) μέ εἴδη ἄλλης μορφῆς χρήσης ἤ φυσικῆς μορφῆς» («Das Kapital», II, 469[39]. Τήν περικοπή αὐτή τήν ἀναφέρω στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», σελ. 38*). Εἴτε πάρουμε μιά μόνο χώρα, εἴτε ἕνα σύνολο χωρῶν, καθόλου δέν ἀλλάζει ἡ οὐσία τοῦ προτσές τῆς πραγματοποίησης. Στήν ἀντίρησή του στόν κ. Μπουλγκάκοφ ὁ Στροῦβε ἐπαναλαβαίνει, συνεπῶς, τό παλιό λάθος τῶν ναρόντνικων πού συνδέανε τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης μέ τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς**.

Στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει τίποτε τό κοινό ἀνάμεσα σ' αὐτά τά ζητήματα. Τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης εἶναι ἕνα ἀφηρημένο ζήτημα πού ἀναφέρεται στή θεωρία τοῦ καπιταλισμοῦ γενικά. Εἴτε πάρουμε μιά μόνο χώρα, εἴτε ὅλο τόν κόσμο, οἱ βασικοί νόμοι τῆς πραγματοποίησης, πού ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τόν Μάρξ, παραμένουν οἱ ἴδιοι.

Τό ζήτημα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἤ τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς εἶναι ζήτημα ἱστορικό, ζήτημα τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή μιά ἤ στήν ἄλλη χώρα, στή μιά ἤ στήν ἄλλη ἐποχή***.

11. Ἄς σταθοῦμε λίγο ἀκόμα στό ζήτημα πού «ἀπασχολεῖ ἀπό καιρό» τόν Στροῦβε: ποιά εἶναι ἡ πραγματική ἐπιστημονική ἀξία τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης;

Εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια μέ τήν ἀξία ὅλων τῶν ἄλλων θέσεων τῆς ἀφηρημένης θεωρίας τοῦ Μάρξ. Ἄν τόν Στροῦβε τόν συγχύζει τό γεγονός ὅτι «ἡ ὁλοκληρωμένη πραγματοποίηση εἶναι τό ἰδανικό τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, χωρίς ὅμως νᾆναι καθόλου ἡ πραγματικότητά της», ἐμεῖς θά τοῦ θυμίσουμε πώς κι ὅλοι οἱ ἄλλοι νόμοι τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τόν Μάρξ, ἀπεικονίζουν ἀκριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο ἁπλῶς τό ἰδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν ἀπεικονίζουν ὅμως καθόλου τήν πραγματικότητά του. «Σκοπός μας εἶναι — ἔγραφε ὁ Μάρξ — νά δείξουμε τήν ἐσωτερική ὀργάνωση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρό-

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 48. *Ἡ Σύντ.*

** Ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ λάθους τῶν ναρόντνικων ἔχω κάνει στίς «Μελέτες» σελ. 25 - 29 (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 160 - 166. *Ἡ Σύντ.*).

*** Ibid. Πρβλ. «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 1, σελ. 37 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 46-47. *Ἡ Σύντ.*).

που παραγωγῆς, μόνο στό μέσο, ἰδανικό, θά λέγαμε, τύπο του» («in ihrem idealen Durchschnitt». «Das Kapital», III, 2, 367· ρωσ. μετ., σελ. 688)[40]. Ἡ θεωρία τοῦ κεφαλαίου προϋποθέτει πώς ὁ ἐργάτης παίρνει ὅλη τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Αὐτό εἶναι τό ἰδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἡ πραγματικότητά του. Ἡ θεωρία τῆς γαιοπροσόδου προϋποθέτει πώς ὅλος ὁ γεωργικός πληθυσμός ἔχει χωριστεῖ ὁλοκληρωτικά σέ γαιοχτήμονες, κεφαλαιοκράτες καί μισθωτούς ἐργάτες. Αὐτό εἶναι τό ἰδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἡ πραγματικότητά του. Ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης προϋποθέτει τήν ἀναλογική κατανομή τῆς παραγωγῆς. Αὐτό εἶναι τό ἰδανικό τοῦ καπιταλισμοῦ, δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἡ πραγματικότητά του.

Ἡ ἐπιστημονική ἀξία τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ βρίσκεται στό γεγονός ὅτι ἐξήγησε τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Σέ συνέχεια, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ἔδειξε πῶς πραγματοποιεῖται ἡ χαρακτηριστική γιά τόν καπιταλισμό ἀντίφαση, πού συνίσταται στό γεγονός ὅτι ἡ τεράστια αὔξηση τῆς παραγωγῆς δέ συνοδεύεται καθόλου ἀπό μιά ἀντίστοιχη αὔξηση τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης. Γι' αὐτό, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ὄχι μόνο δέν ἀποκατασταίνει τήν ἀστική ἀπολογητική θεωρία (ὅπως τοῦ φάνηκε τοῦ Στροῦβε), ἀλλά, ἀντίθετα, *δίνει ἕνα ἰσχυρότατο ὅπλο ἐνάντια στήν ἀπολογητική*. Ἀπό τή θεωρία αὐτή βγαίνει πώς *ἀκόμα καί* σέ μιά ἰδανικά ὁμαλή καί ἀναλογική ἀναπαραγωγή καί κυκλοφορία ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀναπόφευχτη ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί στά περιορισμένα πλαίσια τῆς κατανάλωσης. *Ἐκτός ἀπ' αὐτό*, ὅμως, στήν πραγματικότητα, τό προτσές τῆς πραγματοποίησης δέ συντελεῖται μέ ἰδανικά ὁμαλή ἀναλογικότητα, ἀλλά μόνο μέσα σέ «δυσκολίες», «ταλαντεύσεις», «κρίσεις» κτλ.

Ἔπειτα, ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ δίνει ἕνα ἰσχυρότατο ὅπλο ὄχι μόνο ἐνάντια στήν ἀπολογητική, ἀλλά καί ἐνάντια στή μικροαστική ἀντιδραστική κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ. Μιά τέτοια ἀκριβῶς κριτική τοῦ καπιταλισμοῦ προσπαθοῦσαν νά στηρίξουν οἱ ναρόντνικοί μας μέ τή λαθεμένη τους θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ἐνῶ ἡ ἀντίληψη τοῦ Μάρξ γιά τήν πραγματοποίηση ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στήν ἀναγνώριση τῆς προοδευτικότητας τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἱστορία (ἀνάπτυξη τῶν μέσων παραγωγῆς, καί συνεπῶς καί τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας), καί μ' αὐτό ὄχι μόνο δέ σκεπάζει, ἀλλά,

ἀντίθετα, διευκρινίζει τόν ἱστορικά παροδικό χαρακτήρα τοῦ καπιταλισμοῦ.

12. «Σχετικά μέ τήν ἰδανική ἤ ἀπομονωμένη αὐτάρκη κεφαλαιοκρατική κοινωνία» ὁ Στροῦβε ἰσχυρίζεται πώς ἡ διευρυμένη ἀναπαραγωγή εἶναι ἀδύνατη σ' αὐτήν, «ἐπειδή δέν ἔχει ἀπό ποῦ νά πάρει τούς ἀπόλυτα ἀπαραίτητους πρόσθετους ἐργάτες».

Δέν μπορῶ μέ κανένα τρόπο νά συμφωνήσω μέ τόν ἰσχυρισμό αὐτόν τοῦ Στροῦβε. Ὁ Στροῦβε δέν ἀπόδειξε, μά οὔτε καί μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ, πώς εἶναι ἀδύνατο νά παρθοῦν πρόσθετοι ἐργάτες ἀπό τόν ἐφεδρικό στρατό. Γιά ν' ἀντικρούσει τή θέση, ὅτι οἱ πρόσθετοι ἐργάτες μποροῦν νά παρθοῦν ἀπό τή φυσιολογική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ Στροῦβε δηλώνει ἐντελῶς ἀβάσιμα, πώς «ἡ διευρυμένη ἀναπαραγωγή, πού βασίζεται στή φυσιολογική αὔξηση, ἴσως ἀριθμητικά νά μή ταυτίζεται μέ τήν ἁπλή ἀναπαραγωγή, ὡστόσο πραχτικά-κεφαλαιοκρατικά, δηλ. οἰκονομικά, συμπίπτει πέρα γιά πέρα μ' αὐτήν». Νιώθοντας ὅτι θεωρητικά δέν μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά βρεθοῦν πρόσθετοι ἐργάτες, ὁ Στροῦβε ξεφεύγει ἀπό τό ζήτημα, ἐπικαλούμενος τούς ἱστορικούς καί πραχτικούς ὅρους. «Ἐγώ δέ νομίζω ὅτι ὁ Μάρξ μποροῦσε νά λύσει ἕνα ἱστορικό (;!) ζήτημα, βασιζόμενος σ' αὐτό τό ὁλότελα ἀφηρημένο κατασκεύασμα»... «Ὁ αὐτάρκης καπιταλισμός ἀποτελεῖ ὅριο, πού εἶναι ἱστορικά (!) ἀσύλληπτο»... «Ἡ ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας, πού μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ στόν ἐργάτη, ἔχει πολύ στενά ὅρια ὄχι μόνο ἔμπραχτα, ἀλλά καί λογικά»... «Ἡ ἀδιάκοπη ἄνοδος τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας δέν μπορεῖ νά μή ἐξασθενίσει τόν ἴδιο τόν ἐξαναγκασμό γιά ἐργασία»..

Ὁ παραλογισμός ὅλων αὐτῶν τῶν ἰσχυρισμῶν εἶναι ἐξόφθαλμος! Κανένας ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ Στροῦβε δέν εἶπε ποτέ καί πουθενά ἕνα τέτοιον παραλογισμό, ὅτι δηλ. ἕνα ἱστορικό ζήτημα μπορεῖ νά λυθεῖ μέ τή βοήθεια ἀφηρημένων κατασκευασμάτων. Σήμερα ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Στροῦβε ἔθεσε ἕνα ζήτημα πού δέν εἶναι καθόλου ἱστορικό, ἀλλά πέρα γιά πέρα ἀφηρημένο, καθαρά θεωρητικό ζήτημα, δηλαδή τό ζήτημα «σχετικά μέ τήν ἰδανική κεφαλαιοκρατική κοινωνία» (57). Δέν εἶναι λοιπόν φανερό πώς ὁ Στροῦβε ἁπλῶς ξεφεύγει ἀπό τό ζήτημα; Ἐγώ, βέβαια, οὔτε κάν σκέφτομαι νά ἀρνηθῶ ὅτι ὑπάρχουν πολυάριθμοι ἱστορικοί καί πραχτικοί ὅροι (γιά νά μή ἀναφέρω καί τίς ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ), πού ὁδηγοῦν καί θά ὁδηγήσουν πολύ πιό γρήγορα στόν ἀφανισμό τοῦ καπιταλισμοῦ; παρά στή μετατροπή τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ σέ ἰδανικό καπιταλι-

σμό. Στό καθαρά ὅμως θεωρητικό ζήτημα «σχετικά μέ τήν ἰδανική κεφαλαιοκρατική κοινωνία» διατηρῶ τήν προηγούμενη γνώμη μου, ὅτι δέν ὑπάρχουν κανενός εἴδους θεωρητικοί λόγοι νά ἀρνιούμαστε τή δυνατότητα διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς σέ μιά τέτοια κοινωνία.

13. «Οἱ κ. κ. Β. Β. καί Ν. —ον τόνισαν τίς ἀντιφάσεις καί τά ἐμπόδια πού ὑπάρχουν στήν κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας, τούς δείχνουν ὅμως τά σχήματα τοῦ Μάρξ καί τούς λένε: τά κεφάλαια ἀνταλλάσσονται πάντοτε μέ κεφάλαια...» (στό ἄρθρο τοῦ Στροῦβε πού ἀναφέρθηκε, 62).

Αὐτό ἔχει εἰπωθεῖ μέ ἐξαιρετική δηκτικότητα. Κρίμα μόνο πού τά πράγματα παρουσιάστηκαν τελείως λαθεμένα. Ὅποιος διαβάσει τά «Δοκίμια *θεωρητικῆς* οἰκονομίας» τοῦ κ. Β. Β. καί τήν § XV τοῦ δεύτερου μέρους τῶν «Δοκιμίων» τοῦ κ. Ν. —ον — θά δεῖ πώς καί οἱ δυό αὐτοί συγγραφεῖς ἔχουν θέσει ἀκριβῶς τό ἀφηρημένο θεωρητικό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης, τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία γενικά. Αὐτό εἶναι γεγονός. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι σέ ἀντίθεση μ' αὐτούς ἄλλοι συγγραφεῖς «θεώρησαν ἀπαραίτητο νά διευκρινίσουν *πρίν ἀπ' ὅλα* τά βασικά, *ἀφηρημένα θεωρητικά* σημεῖα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν» (ὅπως λέω στίς πρῶτες κιόλας σειρές τοῦ ἄρθρου μου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε»). Ὁ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἔγραψε γιά τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης στό κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του σχετικά μέ τίς κρίσεις πού ἔχει τόν ὑπότιτλο: «ἡ θεωρία τῶν ἀγορῶν». Ὁ Μπούλγκάκοφ βάζει στό βιβλίο του τόν ὑπότιτλο: «θεωρητική μελέτη». Μπαίνει τό ἐρώτημα, ποιός λοιπόν συγχέει τά ἀφηρημένα θεωρητικά καί τά συγκεκριμένα ἱστορικά ζητήματα, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Στροῦβε ἤ ὁ ἴδιος ὁ Στροῦβε;

Στήν ἴδια σελίδα τοῦ ἄρθρου του ὁ Στροῦβε παραθέτει τή θέση μου ὅτι ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς δέν ἀπορέει ἀπό τούς ὅρους τῆς πραγματοποίησης, ἀλλ' ἀπό ὅρους ἱστορικούς. «Ὅμως — ἀντιτείνει ὁ Στροῦβε (πρόκειται γιά ἕνα πολύ χαρακτηριστικό «ὅμως»!) — ὁ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ὁ Μπουλγκάκοφ καί ὁ Ἰλίν διευκρίνισαν μόνο τούς ἀφηρημένους ὅρους τῆς πραγματοποίησης, ἐνῶ δέ διευκρίνισαν τούς ἱστορικούς ὅρους» (σελ. 62). — Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς πού ἀναφέρονται δέ διευκρίνισαν τούς ἱστορικούς ὅρους, ἀκριβῶς ἐπειδή βάλθηκαν νά μιλήσουν γιά ἀφηρημένα θεωρητικά καί ὄχι γιά συγκεκριμένα ἱστορικά ζητήματα. Στό βιβλίο μου: «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» («Ἡ ἐσωτερική ἀγορά

γιά τή μεγάλη βιομηχανία καί τό προτσές τῆς διαμόρφωσής της στή Ρωσία»), πού τώρα (ΙΙΙ. 1899) * ἔχει τελειώσει ἡ ἐκτύπωσή του, βάζω τό ζήτημα ὄχι τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν, ἀλλά τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τό ρωσικό καπιταλισμό. Γι' αὐτό οἱ ἀφηρημένες ἀλήθειες τῆς θεωρίας παίζουν ἐκεῖ ρόλο μόνο καθοδηγητικῶν θέσεων, μόνο μέσων γιά τήν ἀνάλυση τῶν συγκεκριμένων στοιχείων.

14. Ὁ Στροῦβε «ὑποστηρίζει στό ἀκέραιο» τήν «ἄποψή» του γιά τή θεωρία τῶν «τρίτων προσώπων», πού διατύπωσε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις». Ἐγώ μέ τή σειρά μου ὑποστηρίζω στό ἀκέραιο ὅσα εἶπα τότε πού βγῆκαν οἱ «Κριτικές παρατηρήσεις»[41].

Στή σελ. 251 τῶν «Κριτικῶν παρατηρήσεων» ὁ Στροῦβε λέει πώς ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Β. Β. «στηρίζεται σέ μιά ὁλόκληρη ἰδιότυπη θεωρία τῶν ἀγορῶν στή διαμορφωμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία». «Ἡ θεωρία αὐτή — παρατηρεῖ ὁ Στροῦβε — εἶναι σωστή, ἐφόσον διαπιστώνει τό γεγονός ὅτι ἡ ὑπεραξία δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μέ τήν κατανάλωση οὔτε τῶν κεφαλαιοκρατῶν, οὔτε τῶν ἐργατῶν, ἀλλά προϋποθέτει τήν κατανάλωση τρίτων». Μέ τά τρίτα αὐτά πρόσωπα ὁ Στροῦβε «ἐννοεῖ στή Ρωσία τούς ρώσους ἀγρότες καλλιεργητές» (σελ. 61 τοῦ ἄρθρου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε»).

Ἔτσι λοιπόν, ὁ κ. Β. Β. διατυπώνει μιά ὁλόκληρη ἰδιότυπη θεωρία τῶν ἀγορῶν στή διαμορφωμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία, καί σάν ἀπάντηση τοῦ προτάσσουν τούς ρώσους ἀγρότες καλλιεργητές! Μά δέν ἀποτελεῖ μήπως αὐτό σύγχυση τοῦ ἀφηρημένου θεωρητικοῦ ζητήματος τῆς πραγματοποίησης μέ τό συγκεκριμένο ἱστορικό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία; Ἔπειτα, ἄν ὁ Στροῦβε θεωρεῖ τή θεωρία τοῦ κ. Β. Β. ἔστω καί ἐν μέρει σωστή — αὐτό σημαίνει ὅτι προσπερνάει τά βασικά θεωρητικά λάθη τοῦ κ. Β. Β. στό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης, προσπερνάει τή λαθεμένη ἄποψη ὅτι τάχα οἱ «δυσκολίες» τῆς κεφαλαιοκρατικῆς πραγματοποίησης περιορίζονται στήν ὑπεραξία ἤ συνδέονται εἰδικά μ' αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τῶν προϊόντων· — προσπερνάει τή λαθεμένη ἄποψη πού συνδέει τό ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς μέ τό ζήτημα τῆς πραγματοποίησης.

Ἡ ὑπόδειξη τοῦ Στροῦβε, ὅτι οἱ ρῶσοι ἀγρότες καλλιεργητές μέ τήν ἀποσύνθεσή τους δημιουργοῦν ἀγορά γιά τόν καπιταλισμό μας, εἶναι πέρα γιά πέρα ὀρθή (στό βιβλίο πού ἀνάφερα παραπάνω ἀποδείχνω λεπτομερειακά τή θέση αὐτή μέ τήν ἀνάλυ-

* Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος. *Ἡ Σύντ.*

ση τῶν στοιχείων τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστβο). Ἡ θεωρητική ὅμως θεμελίωση τῆς θέσης αὐτῆς δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ἀλλά μέ τή θεωρία τῆς διαμόρφωσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Δέν μποροῦμε νά μή παρατηρήσουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ὀνομασία «τρίτα πρόσωπα» πού δίνεται στούς ἀγρότες εἶναι πολύ ἀποτυχημένη καί μπορεῖ νά προκαλέσει παρανοήσεις. Ἂν οἱ ἀγρότες εἶναι «τρίτα πρόσωπα» γιά τήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία, τότε οἱ βιομήχανοι, μικροί καί μεγάλοι, οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ ἐργάτες, εἶναι «τρίτα πρόσωπα» γιά τήν κεφαλαιοκρατική γεωργία. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ ἀγρότες καλλιεργητές («τρίτα πρόσωπα») δημιουργοῦν ἀγορά γιά τόν καπιταλισμό μόνο στό μέτρο πού διασποῦνται στίς τάξεις τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας (ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ καί προλεταριάτο τοῦ χωριοῦ), δηλ. μόνο στό μέτρο πού παύουν νά εἶναι «*τρίτα*» πρόσωπα, καί γίνονται *δρῶντα* πρόσωπα στό σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ.

15. Ὁ Στροῦβε λέει: «Ὁ Μπουλγκάκοφ κάνει τή λεπτή παρατήρηση ὅτι δέν μποροῦμε νά διαπιστώσουμε καμιά θεμελιακή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐσωτερική καί στήν ἐξωτερική ἀγορά τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς». Συμμερίζομαι πέρα γιά πέρα αὐτή τήν παρατήρηση: πράγματι, τά τελωνειακά ἤ τά πολιτικά σύνορα εἶναι πολύ συχνά τελείως ἀκατάλληλα γιά τό χωρισμό τῆς «ἐσωτερικῆς» ἀπό τήν «ἐξωτερική» ἀγορά. Ὡστόσο, γιά τούς λόγους πού μόλις ἀναφέρθηκαν, δέν μπορῶ νά συμφωνήσω μέ τόν Στροῦβε, πώς «ἀπ᾿ αὐτό ἀπορέει... ἡ θεωρία πού ὑποστηρίζει τήν ἀνάγκη τῆς ὕπαρξης τρίτων προσώπων». Ἀπ᾿ αὐτό ἀπορέει ἄμεσα μόνο τό αἴτημα: ὅταν ἐξετάζουμε τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ νά μή σταματᾶμε μπροστά στόν πατροπαράδοτο χωρισμό σέ ἐσωτερική καί ἐξωτερική ἀγορά. Ὁ χωρισμός αὐτός, ἀβάσιμος ἀπό αὐστηρά θεωρητική ἄποψη, εἶναι πολύ λίγο κατάλληλος γιά χῶρες σάν τή Ρωσία. Θά μπορούσαμε νά τόν ἀντικαταστήσουμε μέ ἕναν ἄλλο χωρισμό, διακρίνοντας λχ. τίς παρακάτω πλευρές στό προτσές τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ: 1) διαμόρφωση καί ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων μέσα στά ὅρια μιᾶς δοσμένης πέρα γιά πέρα κατοικημένης καί κατειλημμένης ἐδαφικῆς περιοχῆς· 2) ἐπέκταση τοῦ καπιταλισμοῦ σέ ἄλλες ἐδαφικές περιοχές (ἐνμέρει τελείως μή κατειλημμένες καί ἐποικιζόμενες μέ ἐπήλυδες ἀπό μιά παλιά χώρα, ἐνμέρει κατειλημμένες ἀπό φυλές πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν παγκόσμια ἀγορά καί ἀπό τόν παγκόσμιο καπιταλισμό). Ἡ πρώτη

πλευρά τοῦ προτσές θά μποροῦσε νά ὀνομαστεῖ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ σέ βάθος, ἡ δεύτερη — ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ σέ πλάτος *. Ἕνας τέτοιος χωρισμός θ' ἀγκάλιαζε ὅλο τό προτσές τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ: ἀπό τή μιά μεριά, τήν ἀνάπτυξή του στίς παλιές χῶρες, πού ἐπί αἰῶνες ἐπεξεργάζονταν τίς μορφές τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων, μαζί καί τή μεγάλη μηχανική βιομηχανία· κι ἀπό τήν ἄλλη, τήν ἰσχυρή τάση τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ νά ἐπεκταθεῖ σέ ἄλλα ἐδάφη, νά ἐποικίσει καί νά ξεχερσώσει νέες περιοχές τοῦ κόσμου, νά δημιουργήσει ἀποικίες, νά τραβήξει τίς ἄγριες φυλές στή δίνη τοῦ παγκόσμιου καπιταλισμοῦ. Στή Ρωσία ἡ τελευταία αὐτή τάση τοῦ καπιταλισμοῦ ἐκδηλώθηκε πολύ ἀνάγλυφα καί ἐξακολουθεῖ νά ἐκδηλώνεται στίς ἀκρινές περιοχές μας, πού ἡ ἐποίκισή τους προωθήθηκε σέ τόσο μεγάλο βαθμό στήν μετά τή μεταρύθμιση περίοδο, στήν κεφαλαιοκρατική περίοδο τῆς ρωσικῆς ἱστορίας. Ἡ Νότια καί ἡ Νοτιοανατολική Εὐρωπαϊκή Ρωσία, ὁ Καύκασος, ἡ Μέση Ἀσία, ἡ Σιβηρία ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος ἀποικίες τοῦ ρωσικοῦ καπιταλισμοῦ καί τοῦ ἐξασφαλίζουν τεράστια ἀνάπτυξη ὄχι μόνο σέ βάθος, ἀλλά καί σέ πλάτος.

Τέλος, ὁ προτεινόμενος χωρισμός εἶναι κατάλληλος, γιατί καθορίζει μέ σαφήνεια τή σφαίρα ἐκείνη τῶν ζητημάτων στήν ὁποία περιορίζεται ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης. Εἶναι φανερό πώς ἡ θεωρία αὐτή ἔχει σχέση μόνο μέ τήν πρώτη πλευρά τοῦ προτσές, μόνο μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ σέ βάθος. Ἡ θεωρία τῆς πραγματοποίησης (δηλ. ἡ θεωρία πού ἐξηγεῖ τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κυκλοφορίας ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου) πρέπει ἀπαραίτητα νά παίρνει γιά τούς συλλογισμούς της μιά κλειστή κεφαλαιοκρατική κοινωνία, δηλ. νά κάνει ἀφαίρεση ἀπό τό προτσές τῆς ἐπέκτασης τοῦ καπιταλισμοῦ σέ ἄλλες χῶρες, ἀπό τό προτσές τῶν ἐμπορευματικῶν ἀνταλλαγῶν τῆς μιᾶς χώρας μέ τήν ἄλλη, ἐπειδή τό προτσές αὐτό δέν προσφέρει τίποτα γιά τή λύση τοῦ ζητήματος τῆς πραγματοποίησης κι ἁπλῶς μετατοπίζει τό ζήτημα ἀπό μιά μόνη χώρα σέ μερικές χῶρες. Εἶναι φανερό ἐπίσης ὅτι ἡ ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης πρέπει νά παίρνει σάν προϋπόθεση μιάν ἰδανικά ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική κοινωνία.

---

* Εἶναι αὐτονόητο ὅτι στήν πραγματικότητα καί οἱ δυό αὐτές πλευρές τοῦ προτσές συμπλέκονται στενά καί ὁ χωρισμός τους εἶναι ἁπλῶς μιά ἀφαίρεση, ἁπλῶς μιά μέθοδος διερεύνησης ἑνός σύνθετου προτσές. Τό βιβλίο μου πού ἀνάφερα παραπάνω τό ἔχω ἀφιερώσει ἀποκλειστικά στήν πρώτη πλευρά τοῦ προτσές· πρβλ. κεφ. VIII, ὑποκεφ. V.

Μιλώντας γιά τή μαρξιστική φιλολογία, ὁ Στροῦβε κάνει τήν παρακάτω γενική παρατήρηση: «Ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νά κυριαρχοῦν τά ὀρθόδοξα ἀναμασήματα, δέν μποροῦν ὅμως νά πνίξουν τό καινούργιο ρεῦμα τῆς κριτικῆς, γιατί ἡ ἀληθινή δύναμη στά ἐπιστημονικά ζητήματα εἶναι πάντα μέ τό μέρος τῆς κριτικῆς καί ὄχι τῆς πίστης». Ὅπως φαίνεται ἀπό τήν προηγούμενη ἀνάλυση, μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά πειστοῦμε ὅτι τό «καινούργιο ρεῦμα τῆς κριτικῆς» δέν ἀποτελεῖ ἐγγύηση ὅτι δέ θά ἐπαναληφθοῦν τά παλιά λάθη. Ὄχι, καλύτερα νά μείνουμε «ὑπό τό ἔμβλημα τῆς ὀρθοδοξίας»! Ἄς μή πιστεύουμε πώς ἡ ὀρθοδοξία ἐπιτρέπει νά παραδεχόμαστε καλῆ τῆ πίστει τό καθετί, πώς ἡ ὀρθοδοξία ἀποκλείει τήν κριτική ἀνάπλαση καί τήν παραπέρα ἀνάπτυξη, πώς ἐπιτρέπει νά συγκαλύπτονται τά ἱστορικά ζητήματα μέ ἀφηρημένα σχήματα. Ἄν ὑπάρχουν ὀρθόδοξοι μαθητές, πού ἔπεσαν σ' αὐτά τά πραγματικά βαριά ἁμαρτήματα, τό φταίξιμο βαρύνει ὁλοκληρωτικά αὐτούς τούς μαθητές, καί δέ βαρύνει διόλου τήν ὀρθοδοξία, πού τή διακρίνουν διαμετρικά ἀντίθετα γνωρίσματα.

Γράφτηκε τό πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Μάρτη τοῦ 1899

Δημοσιεύτηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1899 στό περιοδικό «Ναούτσνογε 'Ομποζρένιγε» τεῦχος 8
Ὑπογραφή: Β. Ἰλίν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Karl Kautsky. **Die Agrarfrage.** *Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik u. s. w. Stuttgart, Dietz, 1899* *

Τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι ἀποτελεῖ — ὕστερα ἀπό τόν 3ο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» — τό πιό σημαντικό γεγονός στή νεότερη οἰκονομική φιλολογία. Ἀπό τό μαρξισμό ἔλειπε ὥς τώρα μιά ἐργασία πού νά ἐξετάζει συστηματικά τόν καπιταλισμό στή γεωργία. Ὁ Κάουτσκι κάλυψε τώρα αὐτό τό κενό μέ τό πρῶτο μέρος τοῦ ὀγκώδους (450 σελ.) βιβλίου του, πού τιτλοφορεῖται: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία» (σελ. 1–300). Στόν πρόλογο ὁ Κάουτσκι παρατηρεῖ πολύ σωστά πώς σχετικά μέ τό ζήτημα τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ ἔχει συσσωρευθεῖ ἕνας «καταθλιπτικός» ὄγκος στατιστικοῦ καί περιγραφικοῦ οἰκονομικοῦ ὑλικοῦ καί ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη πού προβάλλει εἶναι ν᾽ ἀποκαλυφθοῦν «οἱ βασικές τάσεις» τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξης στόν τομέα αὐτόν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, νά δειχτοῦν τά ποικιλόμορφα φαινόμενα τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ σάν «ἐπιμέρους ἐκδηλώσεις ἑνός γενικοῦ (ἑνιαίου) προτσές» (eines Gesamtprozesses). Καί πραγματικά, τίς μορφές τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί τίς σχέσεις ἀνάμεσα στόν ἀγροτικό πληθυσμό στή σύγχρονη κοινωνία τίς διακρίνει μιά τόσο τεράστια ποικιλομορφία, πού μέ τή μεγαλύτερη εὐκολία μπορεῖ νά μαζέψει κανείς ἀπό μιά ὁποιαδήποτε ἔρευνα ἕνα σωρό ὑποδείξεις καί στοιχεῖα πού «ἐπιβεβαιώνουν» τίς ἀπόψεις ἑνός συγγραφέα. Μ᾽ αὐτήν ἀκριβῶς τή μέθοδο σκαρώθηκαν πολλοί συλλογισμοί στό ναροντνικιστικό μας τύπο, πού προσπαθεῖ νά ἀποδείξει τή ζωτικότητα τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ ἤ ἀκόμα καί

* — *Κάρλ Κάουτσκι. Τό ἀγροτικό ζήτημα.* Ἐπισκόπηση τῶν τάσεων τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί ἡ ἀγροτική πολιτική κτλ. Στουτγάρδη, ἔκδ. Ντίτς, 1899. *Ἡ Σύντ.*

τήν ὑπεροχή του ἀπέναντι στή μεγάλη παραγωγή στή γεωργία. Τό διακριτικό γνώρισμα ὅλων αὐτῶν τῶν συλλογισμῶν εἶναι ὅτι σταχυολογοῦνται μεμονωμένα φαινόμενα, ἀναφέρονται μεμονωμένες περιπτώσεις καί δέν γίνονται κάν προσπάθειες σύνδεσής τους μέ τή γενική εἰκόνα τοῦ ὅλου ἀγροτικοῦ καθεστῶτος τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν γενικά καί μέ τίς βασικές τάσεις ὅλης τῆς νεότερης ἐξέλιξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας. Ὁ Κάουτσκι δέν πέφτει σ' αὐτό τό συνηθισμένο λάθος. Σάν ἄνθρωπος πού ἀσχολήθηκε 20 καί πάνω χρόνια μέ τό ζήτημα τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία, διαθέτει ἐξαιρετικά ἐκτεταμένο ὑλικό· ἰδιαίτερα, ὁ Κάουτσκι βασίζει τήν ἔρευνά του στά στοιχεῖα τῶν τελευταίων γεωργικῶν ἀπογραφῶν καί ἐρευνῶν στήν Ἀγγλία, στήν Ἀμερική, στή Γαλλία (1892) καί στή Γερμανία (1895). Ὡστόσο, δέ χάνεται ποτέ μέσα στό σωρό τῶν γεγονότων, ποτέ δέ χάνει ἀπό τά μάτια του τή σύνδεση καί τοῦ πιό μικροῦ φαινομένου μέ τή γενική διάρθρωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας καί μέ τή γενική ἐξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ Κάουτσκι δέ βάζει μπροστά του ἕνα ὁποιοδήποτε μερικό ζήτημα, λχ. τό ζήτημα τῆς σχέσης τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία, ἀλλά τό γενικό ζήτημα ἄν τό κεφάλαιο καταχτᾶ τήν ἀγροτική οἰκονομία, ἄν μεταμορφώνει σ' αὐτήν τίς μορφές παραγωγῆς καί τίς μορφές ἰδιοχτησίας καί πῶς ἀκριβῶς συντελεῖται αὐτό τό προτσές. Ὁ Κάουτσκι, ἀναγνωρίζοντας πέρα γιά πέρα τό μεγάλο ρόλο τῶν προκεφαλαιοκρατικῶν καί μή κεφαλαιοκρατικῶν μορφῶν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στή σύγχρονη κοινωνία καί τήν ἀνάγκη νά διευκρινιστεῖ ἡ σχέση αὐτῶν τῶν μορφῶν μέ τίς καθαρά κεφαλαιοκρατικές, ἀρχίζει τήν ἔρευνά του μέ μιά ἐξαιρετικά ζωντανή καί ἀκριβῆ περιγραφή τοῦ πατριαρχικοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ καί τῆς γεωργίας τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς. Ἀφοῦ καθορίσει ἔτσι τίς ἀφετηρίες τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία, περνάει στήν περιγραφή τῆς «σύγχρονης γεωργίας». Στήν ἀρχή δίνει τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς «σύγχρονης γεωργίας» ἀπό τήν τεχνική της πλευρά (σύστημα ἀμειψισπορᾶς, καταμερισμός τῆς ἐργασίας, μηχανές, λιπάσματα, βακτηριολογία), καί μπροστά στόν ἀναγνώστη προβάλλει μιά ζωντανή εἰκόνα τῆς γιγάντιας ἀνατροπῆς πού ἐπέφερε ὁ καπιταλισμός μέσα σέ μερικές δεκαετίες, μετατρέποντας τήν ἀγροτική οἰκονομία ἀπό ρουτινιέρικο χειροτεχνικό ἐπάγγελμα σέ *ἐπιστήμη*. Παρακάτω γίνεται ἀνάλυση τοῦ «κεφαλαιοκρατικοῦ χαρακτήρα τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς οἰκονομίας», μιά σύντομη κι ἐκλαϊκευτική, ἀλλά πάρα πολύ ἀκριβής καί ἀριστο-

τεχνική ἔκθεση τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ γιά τό κέρδος καί τή γαιοπρόσοδο. Ὁ Κάουτσκι δείχνει ὅτι τό σύστημα τῶν φάρμερ καί τό σύστημα τῶν ὑποθηκῶν δέν ἀποτελοῦν παρά δυό διαφορετικές μορφές ἑνός καί τοῦ ἴδιου προτσές, πού τόχει σημειώσει ὁ Μάρξ, τοῦ προτσές τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐπιχειρηματιῶν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό τούς ἰδιοχτῆτες γῆς. Σέ συνέχεια ἐξετάζεται ἡ σχέση τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς, κι ἐδῶ ἀποδείχνεται πώς ἡ τεχνική ὑπεροχή τῆς πρώτης ἀπέναντι στή δεύτερη εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ὁ Κάουτσκι ἀποδείχνει ἐμπεριστατωμένα αὐτή τή θέση καί διευκρινίζει λεπτομερειακά τό γεγονός, ὅτι ἡ σταθερότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία δέν εἶναι καθόλου ἀποτέλεσμα ἑνός ὀρθολογιστικοῦ χαρακτήρα τῆς τεχνικῆς της, ἀλλά εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μικροαγρότες τσακίζονται στή δουλειά περισσότερο ἀπό τούς μισθωτούς ἐργάτες καί κατεβάζουν τό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τους χαμηλότερα ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν καί τῆς ζωῆς τῶν τελευταίων. Τά στοιχεῖα πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι γιά ἐπιβεβαίωση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι πάρα πολύ ἐνδιαφέροντα καί ἐκφραστικά. Ἡ ἐξέταση τοῦ ζητήματος τῶν συνεταιρισμῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία ὁδηγεῖ τόν Κάουτσκι στό συμπέρασμα ὅτι οἱ συνεταιρισμοί ἐκφράζουν ἀναμφισβήτητη πρόοδο, μά ὡστόσο δέν ἀποτελοῦν πέρασμα στήν κοινοτική παραγωγή, ἀλλά πέρασμα στόν καπιταλισμό· οἱ συνεταιρισμοί δέν ἐλαττώνουν, ἀλλά ἐνισχύουν τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία ἀπέναντι στή μικρή. Εἶναι παράλογο νά περιμένει κανείς ὅτι στή σύγχρονη κοινωνία ὁ ἀγρότης μπορεῖ νά περάσει στήν κοινοτική παραγωγή. Συνήθως ἐπικαλοῦνται τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς, πού δέ δείχνει ἐκτόπιση τῆς μικρῆς γεωργίας ἀπό τή μεγάλη, τά στοιχεῖα ὅμως αὐτά μᾶς λένε ἁπλῶς πώς τό προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία εἶναι πολύ πιό περίπλοκο ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία. Καί σ' αὐτή τήν τελευταία ἡ βασική τάση ἀνάπτυξης περιπλέκεται συχνά μέ φαινόμενα σάν τήν ἐξάπλωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς δουλειᾶς στό σπίτι κτλ. Στή γεωργία ὅμως ἡ ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἐμποδίζεται προπαντός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς εἶναι περιορισμένη· ἡ ἀγορά μικρῶν χτημάτων γιά τό σχηματισμό ἑνός μεγάλου δέν εἶναι καθόλου, μά καθόλου εὔκολη· σέ συνθῆκες ἐντατικοποίησης τῆς γεωργίας ἡ ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ συνοδεύεται ὁρισμένες φορές μέ αὔξηση τῆς ποσότητας τῶν παραγόμενων προϊόντων (γι' αὐτό ἡ στατιστική πού χρησιμοποιεῖ ἀποκλειστικά καί μόνο στοιχεῖα πού ἀφοροῦν

τήν ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν ἔχει μικρή ἀποδειχτική σημασία). Ἡ συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς συντελεῖται μέ τήν ἀγορά πολλῶν χτημάτων ἀπομέρους ἑνός ἰδιοχτήτη. Τά λατιφούντια πού σχηματίζονται μ' αὐτό τόν τρόπο χρησιμεύουν σάν βάση γιά μιά ἀπό τίς ἀνώτερες μορφές τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας. Τέλος, γιά τή μεγάλη γαιοχτησία οὔτε καί θά συνέφερε ἡ ὁλοκληρωτική ἐκτόπιση τῆς μικρῆς: ἡ τελευταία τῆς προμηθεύει ἐργατικά χέρια! Γι' αὐτό συχνά οἱ γαιοχτήμονες καί οἱ κεφαλαιοκράτες φροντίζουν νά ἐκδίδονται νόμοι πού ὑποστηρίζουν τεχνητά τούς μικρούς ἀγρότες. Ἡ μικρή γεωργική παραγωγή ἀποχτάει σταθερότητα, ὅταν πάψει νά εἶναι ἀνταγωνιστής τῆς μεγάλης, ὅταν μετατρέπεται σέ προμηθευτή ἐργατικῆς δύναμης γι' αὐτήν. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς μεγάλους καί στούς μικρούς ἰδιοχτῆτες γῆς πλησιάζουν ὁλοένα καί περισσότερο πρός τίς σχέσεις ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες καί στούς προλετάριους. Ὁ Κάουτσκι ἀφιερώνει στό προτσές τῆς «προλεταριοποίησης τῆς ἀγροτιᾶς» ἕνα ξεχωριστό κεφάλαιο, πλούσιο σέ στοιχεῖα — ἰδιαίτερα σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν «ἐπικουρικῶν ἀσχολιῶν» τῶν ἀγροτῶν, δηλ. τῶν διάφορων μορφῶν μισθωτῆς ἐργασίας.

Ἀφοῦ ξεκαθαρίζει τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία, ὁ Κάουτσκι περνάει στήν ἀπόδειξη τοῦ ἱστορικά παροδικοῦ χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ συστήματος κοινωνικῆς οἰκονομίας. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός τόσο πιό μεγάλες δυσκολίες συναντάει ἡ ἄσκηση τῆς ἐμπορικῆς (ἐμπορευματικῆς) γεωργίας. Τό μονοπώλιο τῆς γαιοχτησίας (ἡ γαιοπρόσοδος), τό δικαίωμα τῆς κληρονομιᾶς, τά πρωτοτοκεῖα[42] ἐμποδίζουν τήν ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς γεωργίας. Οἱ πόλεις ὅλο καί περισσότερο ἐκμεταλλεύονται τά χωριά, ἀφαιρώντας τίς καλύτερες ἐργατικές δυνάμεις ἀπό τούς ἀγρότες νοικοκυρέους, ἀπομυζώντας ὁλοένα καί μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πλούτου, τοῦ παραγόμενου ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό, πού ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος χάνει τή δυνατότητα νά ξαναδίνει στό ἔδαφος ὅ,τι ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτό. Ὁ Κάουτσκι, ἀφοῦ στέκεται πολύ λεπτομερειακά στήν ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ, ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα πώς ἀπό ἔλλειψη ἐργατῶν λιγότερο ἀπ' ὅλα ὑποφέρουν τά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά, προσθέτει ὅμως ἀμέσως, πώς οἱ «καλοί πολίτες» (ἐμεῖς μποροῦμε ἐπίσης νά ποῦμε: καί οἱ ρῶσοι ναρόντνικοι) μάταια θριαμβολογοῦν ἀπ' ἀφορμή τό γεγονός αὐτό, μάταια προσπαθοῦν νά δοῦν σ' αὐτό τήν ἔναρξη μιᾶς ἀναγέννησης τῆς ἀγροτιᾶς, πού ἀποδείχνει τή θεωρία

τοῦ Μάρξ ἀνεφάρμοστη στή γεωργία. Ἄν ἡ ἀγροτιά ὑποφέρει ἀπό ἔλλειψη μισθωτῶν ἐργατῶν λιγότερο ἀπό τίς ἄλλες γεωργικές τάξεις, ὑποφέρει ὥστόσο πολύ περισσότερο ἀπό τήν τοκογλυφία, ἀπό τό ζυγό τῶν δοσιμάτων, ἀπό τήν ἔλλειψη ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τοῦ νοικοκυριοῦ της, ἀπό τήν ἐξάντληση τοῦ ἐδάφους, ἀπό τήν ὑπερβολική δουλειά καί ἀπό τήν ἀνεπαρκῆ κατανάλωση. Ὁλοφάνερη ἀναίρεση τῆς ἄποψης τῶν αἰσιόδοξων μικροαστῶν οἰκονομολόγων ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες γῆς, ἀλλά καί τά παιδιά τῶν χωρικῶν... φεύγουν γιά τίς πόλεις! Ἰδιαίτερα ὅμως μεγάλες μεταβολές ἐπέφερε στίς συνθῆκες τῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας ὁ συναγωνισμός τῶν φτηνῶν σιτηρῶν πού εἰσάγονται ἀπό τήν Ἀμερική, τήν Ἀργεντινή, τίς Ἰνδίες, τή Ρωσία κτλ. Ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει λεπτομερειακά τή σημασία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, τοῦ ὀφειλόμενου στήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, πού ἀναζητάει ἀγορές. Περιγράφει τήν πτώση τῆς παραγωγῆς δημητριακῶν στήν Εὐρώπη κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ συναγωνισμοῦ, τή μείωση τῆς γαιοπροσόδου καί στέκεται πολύ λεπτομερειακά στήν «ἐκβιομηχάνιση τῆς γεωργίας», πού ἐκδηλώνεται, ἀπό τή μιά μεριά, μέ τή μισθωτή βιομηχανική ἐργασία τῶν μικρῶν ἀγροτῶν, καί ἀπό τήν ἄλλη, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων (οἰνοπνευματοποιία, ζαχαροποιία κτλ.), ἀκόμα καί μέ τήν ἐκτόπιση ὁρισμένων κλάδων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας. Οἱ αἰσιόδοξοι οἰκονομολόγοι, λέει ὁ Κάουτσκι, ἄδικα νομίζουν ὅτι οἱ μεταβολές αὐτές στήν εὐρωπαϊκή γεωργία μποροῦν νά τή σώσουν ἀπό τήν κρίση: ἡ κρίση πλαταίνει ὁλοένα καί περισσότερο καί μπορεῖ νά τερματιστεῖ μόνο μέ τή γενική κρίση ὅλου τοῦ καπιταλισμοῦ. Αὐτό, βέβαια, δέ δίνει καθόλου τό δικαίωμα νά μιλᾶμε γιά ἀφανισμό τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὥστόσο ὁ συντηρητικός της χαρακτήρας ἀνήκει στό παρελθόν· ἡ ἀγροτική οἰκονομία ἔχει περιέλθει σέ κατάσταση ἀδιάκοπου μετασχηματισμοῦ, κατάσταση πού χαρακτηρίζει γενικά τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς. «Σημαντική ἔκταση γῆς, πού πιάνεται ἀπό τή μεγάλη ἀγροτική παραγωγή μέ τόν διαρκῶς ἀναπτυσσόμενο κεφαλαιοκρατικό της χαρακτήρα· αὔξηση τοῦ ἐνοικίου γιά τή γῆ καί τῶν ὑποθηκῶν· ἐκβιομηχάνιση τῆς γεωργίας — νά ποιά εἶναι τά στοιχεῖα πού προετοιμάζουν τό ἔδαφος γιά τήν κοινωνικοποίηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς...». Θά ἦταν παράλογο νά νομίζουμε, λέει καταλήγοντας ὁ Κάουτσκι, πώς στήν κοινωνία τό ἕνα μέρος ἀναπτύσσεται πρός τή μιά κατεύθυνση καί τό ἄλλο πρός

τήν ἀντίθετη. Στήν πραγματικότητα «ἡ κοινωνική ἐξέλιξη στήν ἀγροτική οἰκονομία ἀκολουθεῖ τήν ἴδια κατεύθυνση μέ τή βιομηχανία».

Ἐφαρμόζοντας τά ἀποτελέσματα τῆς θεωρητικῆς του ἀνάλυσης στά ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς, ὁ Κάουτσκι ἐκφράζεται, φυσικά, ἐνάντια σέ κάθε προσπάθεια ὑποστήριξης καί «διάσωσης» τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ. Οὔτε κάν πρέπει νά σκεφτόμαστε, λέει ὁ Κάουτσκι, πώς ἡ ἀγροτική κοινότητα μπορεῖ νά περάσει στή μεγάλη κοινοτική γεωργία (σελ. 338, παράγραφος: «Der Dorfkommunismus»*. Πρβλ. σελ. 339). «Ἡ προστασία τῆς ἀγροτιᾶς (Der Bauernschutz) δέ σημαίνει προστασία τοῦ *προσώπου* τοῦ ἀγρότη (κανένας, βέβαια, δέν ἀντιτίθεται σέ μιά τέτοια προστασία), ἀλλά προστασία τῆς *ἰδιοχτησίας* τοῦ ἀγρότη. Στό μεταξύ ὅμως, ἴσα-ἴσα ἡ ἰδιοχτησία τοῦ ἀγρότη εἶναι ἡ κύρια αἰτία τῆς ἐξαθλίωσης καί τῆς ταπείνωσής του. Οἱ μισθωτοί ἐργάτες στή γεωργία ἀπό τώρα κιόλας βρίσκονται συχνά σέ καλύτερη κατάσταση ἀπό τούς μικροαγρότες. Ἡ προστασία τῆς ἀγροτιᾶς δέν εἶναι προστασία τῆς ἀγροτιᾶς ἀπό τήν ἀθλιότητα, ἀλλά προστασία τῶν ἁλυσίδων πού κρατοῦν δεμένο τόν ἀγρότη στήν ἀθλιότητά του» (σελ. 320). Μόλις τώρα ἀρχίζει τό προτσές τοῦ ριζικοῦ μετασχηματισμοῦ ὅλης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό τόν καπιταλισμό, μά τό προτσές αὐτό προχωρεῖ γοργά, προκαλώντας τή μετατροπή τοῦ ἀγρότη σέ μισθωτό ἐργάτη καί τήν ἐντατική φυγή τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τά χωριά. Οἱ ἀπόπειρες νά παρεμποδιστεῖ αὐτό τό προτσές θά ἦταν ἀντιδραστικές καί ἐπιζήμιες: ὅσο βαριές κι ἄν εἶναι οἱ συνέπειες αὐτοῦ τοῦ προτσές στή σύγχρονη κοινωνία, οἱ συνέπειες τῆς παρεμπόδισής του θά ἦταν ἀκόμα χειρότερες καί θά ἔφερναν τόν ἐργαζόμενο πληθυσμό σέ ἀκόμα πιό ἀπελπιστική καί ἀδιέξοδη κατάσταση. Στή σύγχρονη κοινωνία ἡ προοδευτική δράση μπορεῖ νά τείνει μόνο στό νά ἐξασθενίσει τίς βλαβερές συνέπειες πού ἔχει γιά τόν πληθυσμό ἡ κεφαλαιοκρατική πρόοδος, στό νά δυναμώσει τή συνειδητότητα τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ καί τήν ἱκανότητά του γιά συλλογική αὐτοάμυνα. Γι' αὐτό ὁ Κάουτσκι ἐπιμένει στήν ἐξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας μετακίνησης κτλ., στήν κατάργηση ὅλων τῶν ὑπολειμμάτων τῆς φεουδαρχίας στήν ἀγροτική οἰκονομία (λογουχάρη, τῶν Gesindeordnungen**, πού

* — «Ὁ κομμουνισμός τοῦ χωριοῦ». *Ἡ Σύντ.*

** — νομοθετημάτων πού ρυθμίζουν τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν γαιοχτημόνων καί τῶν δουλοπάροικων ἀγροτῶν. *Ἡ Σύντ.*

βάζουν τούς ἐργάτες γῆς σέ κατάσταση προσωπικῆς ἐξάρτησης, σέ μισοδουλοπαροικιακή κατάσταση), στήν ἀπαγόρευση τῆς δουλειᾶς τῶν παιδιῶν κάτω ἀπό 14 χρονῶν, στήν καθιέρωση τῆς 8ωρης ἐργάσιμης μέρας, στή συγκρότηση αὐστηρῆς ὑγειονομικῆς ἀστυνομίας, πού νά ἔχει τήν ἐπίβλεψη γιά τίς συνθῆκες τῶν κατοικιῶν τῶν ἐργατῶν, κτλ. κτλ.

Ἄς ἐλπίσουμε, πώς τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι θά βγεῖ καί σέ ρωσική μετάφραση [43].

Γράφτηκε τό Μάρτη,
νωρίτερα ἀπό τίς 21 (2 τοῦ Ἀπρίλη) 1899

Δημοσιεύτηκε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 4
Ὑπογραφή: Β λ. Ἰ λ ί ν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

(ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΑΟΥΤΣΚΙ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ κ. ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ)[44]

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 4 (16) τοῦ 'Απρίλη καί στίς 9 (21) τοῦ Μάη 1899

Δημοσιεύτηκε τό Γενάρη–Φλεβάρη τοῦ 1900 στό περιοδικό «Ζίζν»
Ὑπογραφή: Β λ. 'Ι λ ί ν καί Β λ α δ. 'Ι λ ί ν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν»,
στό ὁποῖο δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν
«Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία». — 1900

Σμίκρυνση

ΑΡΘΡΟ ΠΡΩΤΟ

Στό τεῦχος 1–2 τοῦ «Νατσάλο» (μέρος ΙΙ, σελ. 1–21) δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ κ. Σ. Μπουλγκάκοφ «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας», ἀφιερωμένο στήν κριτική τοῦ ἔργου τοῦ Κάουτσκι γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πολύ σωστά ὅτι «τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι ἀποτελεῖ μιά ὁλοκληρωμένη κοσμοαντίληψη», ὅτι ἔχει μεγάλη σημασία, τόσο ἀπό θεωρητική ὅσο καί ἀπό πραχτική ἄποψη. Εἶναι ἴσως ἡ πρώτη συστηματική καί ἐπιστημονική ἔρευνα αὐτοῦ τοῦ ζητήματος πού προκάλεσε κι ἐξακολουθεῖ νά προκαλεῖ ζωηρές συζητήσεις σ' ὅλες τίς χῶρες, ἀκόμα κι ἀνάμεσα σέ συγγραφεῖς πού στίς γενικές τους ἀντιλήψεις εἶναι ἀλληλέγγυοι καί θεωροῦν τούς ἑαυτούς τους μαρξιστές. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «περιορίζεται σέ μιά ἀρνητική κριτική», στήν κριτική «ὁρισμένων θέσεων τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι» (πού τό ἐκθέτει γιά τούς ἀναγνῶστες τοῦ «Νατσάλο» «σύντομα» — πάρα πολύ σύντομα καί μέ πολλές ἀνακρίβειες, ὅπως θά δοῦμε). «Ἀργότερα» ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐλπίζει «νά δόσει μιά συστηματική ἔκθεση τοῦ ζητήματος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» κι ἔτσι νά ἀντιπαραθέσει στόν Κάουτσκι «μιά ἐπίσης ὁλοκληρωμένη κοσμοαντίληψη».

Δέν ἀμφιβάλλουμε ὅτι καί στή Ρωσία τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι θά προκαλέσει ὄχι καί λίγες συζητήσεις ἀνάμεσα στούς μαρξιστές, ὅτι καί στή Ρωσία ἄλλοι ἀπ' αὐτούς θά ταχθοῦν ἐνάντια καί ἄλλοι ὑπέρ τοῦ Κάουτσκι. Πάντως ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν διαφωνεῖ κατηγορηματικότατα μέ τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, μέ τήν ἀξιολόγηση πού κάνει γιά τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι. Ἡ ἀξιολόγηση — παρά τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ τό βιβλίο «Die Agrarfrage»* «ἐξαίρετο ἔργο»,

* — «Τό ἀγροτικό ζήτημα». *Ἡ Σύντ.*

— σέ καταπλήσσει μέ τή δριμύτητά της καί τόν ἀσυνήθιστο τόνο της γιά πολεμική ἀνάμεσα σέ συγγραφεῖς συγγενοῦς κατεύθυνσης. Ὁρίστε μερικά δείγματα τῶν ἐκφράσεων τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «ἐξαιρετικά ἐπιπόλαιο»... «τόσο λίγη ἀληθινή γεωπονία ὅσο καί ἀληθινή οἰκονομολογία»... «σοβαρά ἐπιστημονικά προβλήματα ὁ Κάουτσκι τά ἀντιπαρέρχεται *μέ ἁπλή φρασεολογία*» (ὑπογραμμισμένο ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ!!) κτλ. κτλ. Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν ἀπό κοντά τίς ἐκφράσεις τοῦ αὐστηροῦ κριτικοῦ, ἐνημερώνοντας ταυτόχρονα τόν ἀναγνώστη σχετικά μέ τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι.

I

Πρίν ἀκόμα καταπιαστεῖ μέ τόν Κάουτσκι, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τά βάζει παρεμπιπτόντως μέ τόν Μάρξ. Ἐννοεῖται πώς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὑπογραμμίζει τίς τεράστιες ὑπηρεσίες τοῦ μεγάλου οἰκονομολόγου, ὅμως παρατηρεῖ ὅτι στόν Μάρξ βρίσκουμε «ἐνμέρει» ἀκόμα καί «λαθεμένες ἀντιλήψεις... πού τίς ἔχει ἤδη ἀρκετά ἀνασκευάσει ἡ ἱστορία». «Σ' αὐτές ἀνήκει, λογουχάρη, ἡ ἀντίληψη πώς καί στή γεωργία, ὅπως γίνεται καί στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας, τό μεταβλητό κεφάλαιο μειώνεται σέ σχέση μέ τό σταθερό, ἔτσι πού ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ἀνεβαίνει συνεχῶς». Ποιός κάνει λάθος ἐδῶ, ὁ Μάρξ ἤ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ; Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει ὑπόψη του τό γεγονός ὅτι στή γεωργία ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καί ἡ αὔξηση τῆς ἐντατικότητας τοῦ νοικοκυριοῦ ὁδηγεῖ συχνά *στήν αὔξηση* τῆς ποσότητας ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλλιέργεια μιᾶς δοσμένης ἐπιφάνειας. Αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅμως ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση ἀνάμεσα σ' αὐτό καί στήν ἄρνηση τῆς θεωρίας τῆς ἐλάττωσης τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου *σέ σχέση* μέ τό σταθερό, *σέ ἀναλογία* μέ τό σταθερό. Ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ὑποστηρίζει ἁπλῶς ὅτι ἡ σχέση $\frac{\mu}{\sigma}$ (μ = μεταβλητό κεφάλαιο, σ = σταθερό κεφάλαιο) ἔχει γενικά τήν τάση νά ἐλαττώνεται, ἔστω καί ἄν τό μ αὐξάνει κατά μονάδα ἐπιφάνειας — μήπως αὐτό ἀναιρεῖ τή θεωρία τοῦ Μάρξ, ὅταν ταυτόχρονα τό σ αὐξάνει ἀκόμα γρηγορότερα; Στήν ἀγροτική οἰκονομία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, ἄν τήν πάρουμε σάν σύνολο, παρατηροῦμε ἐλάττωση τοῦ μ καί αὔξηση τοῦ σ. Ὁ ἀγροτικός πληθυσμός καί ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν γῆς ἐλαττώνεται καί στή Γερμανία, καί στή Γαλλία, καί στήν Ἀγγλία, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν μηχανῶν πού χρησιμο-

ποιοῦνται στήν ἀγροτική οἰκονομία αὐξάνει. Στή Γερμανία, λογουχάρη, ὁ ἀγροτικός πληθυσμός ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 ἐλαττώθηκε ἀπό 19,2 ἑκατομ. σέ 18,5 (ὁ ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς ἀπό 5,9 ἑκατομ. σέ 5,6), ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν μηχανῶν πού χρησιμοποιοῦνται στήν ἀγροτική οἰκονομία αὐξήθηκε ἀπό 458 369 σέ 913 391*· ὁ ἀριθμός τῶν ἀτμοκίνητων μηχανῶν πού χρησιμοποιοῦνται στήν ἀγροτική οἰκονομία ἀνέβηκε ἀπό 2731 (τό 1879) σέ 12 856 (τό 1897)· ταυτόχρονα ὁ ἀριθμός τῶν ἀτμόιππων αὐξήθηκε ἀκόμα περισσότερο. Ὁ ἀριθμός τῶν μεγάλων κερασφόρων ζώων ἀνέβηκε ἀπό 15,8 ἑκατομ. σέ 17,5 καί τῶν γουρουνιῶν ἀπό 9,2 σέ 12,2 (1883 καί 1892). Στή Γαλλία ὁ ἀγροτικός πληθυσμός ἐλαττώθηκε ἀπό 6,9 ἑκατομ. ἄτομα («μέ αὐτοτελές νοικοκυριό») τό 1882 σέ 6,6 ἑκατομ. τό 1892, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν ἀγροτικῶν μηχανῶν αὐξήθηκε ὡς ἑξῆς: τό 1862 — 132 784· τό 1882 — 278 896· τό 1892 — 355 795· ὁ ἀριθμός τῶν κερασφόρων ζώων: 12,0—13,0—13,7 ἑκατομ., τῶν ἀλόγων—2,91—2,84 — 2,79 ἑκατομ. (ἡ ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀλόγων στά χρόνια 1882–1892 εἶναι λιγότερο σημαντική ἀπό τήν ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ). Ἔτσι λοιπόν, σχετικά μέ τίς σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές χῶρες γενικά ἡ ἱστορία *ἐπιβεβαίωσε* ὅτι ὁ νόμος τοῦ Μάρξ ἰσχύει καί γιά τή γεωργία καί δέν τόν ἀναίρεσε καθόλου. Τό λάθος τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι ὅτι βιάστηκε πολύ ν' ἀναγάγει σέ *γενικούς* οἰκονομικούς νόμους ὁρισμένα γεωπονικά δεδομένα, χωρίς νά καλοεξετάσει τή σημασία τους. Ὑπογραμμίζουμε τό «γενικούς», ἐπειδή οὔτε ὁ Μάρξ οὔτε οἱ μαθητές του δέν εἶδαν ποτέ διαφορετικά αὐτόν τό νόμο, παρά σάν νόμο τῶν γενικῶν τάσεων τοῦ καπιταλισμοῦ, καί καθόλου σάν νόμο ὅλων τῶν μεμονωμένων περιπτώσεων. Ἀκόμα καί σχετικά μέ τή βιομηχανία ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἔχει τονίσει πώς τίς περιόδους τῶν τεχνικῶν μετασχηματισμῶν (ὅταν ἡ σχέση $\frac{\mu}{\sigma}$ ἐλαττώνεται) τίς διαδέχονται περίοδοι προόδου πάνω στή δοσμένη τεχνική βάση (ὅταν ἡ σχέση $\frac{\mu}{\sigma}$ μένει ἀμετάβλητη καί σέ ὁρισμένες περιπτώσεις μπορεῖ καί νά μεγαλώνει). Στήν ἱστορία τῆς βιομηχανίας τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν συναντοῦμε περιπτώσεις πού ὁ νόμος αὐτός παραβιάζεται γιά ὁλόκληρους κλά-

* Ὑπολογίστηκαν μαζί διάφορες μηχανές. Ὅλοι οἱ ἀριθμοί, ὅταν δέν ὑπάρχουν ἰδιαίτερες παραπομπές, εἶναι παρμένοι ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι.

δους τῆς βιομηχανίας. Λογουχάρη, ὅταν τά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά ἐργαστήρια (πού λαθεμένα ὀνομάζονται ἐργοστάσια) διαλύονται γιά νά παραχωρήσουν τή θέση τους στήν κεφαλαιοκρατική δουλειά στό σπίτι. Κι ὅσο γιά τή γεωργία, δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία πώς τό προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ σ' αὐτήν εἶναι ἀπείρως πιό περίπλοκο καί παίρνει ἀσύγκριτα πιό ποικίλες μορφές.

Ἄς περάσουμε στόν Κάουτσκι. Ἡ περιγραφή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς φεουδαρχικῆς ἐποχῆς, πού μ' αὐτήν ἀρχίζει ὁ Κάουτσκι, εἶναι τάχα «πολύ ἐπιπόλαια γραμμένη καί περιττή». Εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανείς τά ἐλατήρια μιᾶς τέτοιας ἐτυμηγορίας. Ἔχουμε τήν πεποίθηση, πώς ἄν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πετύχει νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό του καί νά δόσει μιά συστηματική ἔκθεση τοῦ ζητήματος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας, ἀναγκαστικά θά ὑποχρεωθεῖ νά περιγράψει τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς *προκεφαλαιοκρατικῆς* ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἀλλιῶς δέν εἶναι δυνατό νά κατανοήσει κανείς οὔτε τό χαρακτήρα τῆς *κεφαλαιοκρατικῆς* οἰκονομίας, οὔτε τίς μεταβατικές μορφές πού τή συνδέουν μέ τή φεουδαρχική. Ἐξάλλου, ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραδέχεται τήν τεράστια σημασία «τῆς μορφῆς πού εἶχε ἡ γεωργία *στήν ἀρχή* (ὑπογραμμισμένο ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ) τῆς κεφαλαιοκρατικῆς της διαδρομῆς». Αὐτό ἴσα-ἴσα κάνει καί ὁ Κάουτσκι, ἀρχίζει ἀκριβῶς ἀπό τήν «ἀρχή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς διαδρομῆς» τῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας. Κατά τή γνώμη μας ἡ περιγραφή τῆς φεουδαρχικῆς γεωργίας ἔγινε ἀπό τόν Κάουτσκι μέ ὑπέροχο τρόπο: μέ τή θαυμάσια σαφήνεια πού χαρακτηρίζει γενικά αὐτόν τό συγγραφέα, μέ τήν ἱκανότητα νά διαλέγει τό κύριο καί τό οὐσιαστικό, χωρίς νά χάνεται σέ δευτερεύουσες λεπτομέρειες. Πρίν ἀπ' ὅλα ὁ Κάουτσκι κάνει στήν εἰσαγωγή μιά ἐξαιρετικά ἀκριβῆ καί σωστή τοποθέτηση τοῦ ζητήματος. Δηλώνει μέ τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο: «Δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία — καί εἴμαστε ἕτοιμοι νά τό παραδεχτοῦμε a priori (von vornherein)* ἀποδειγμένο — πώς ἡ ἀγροτική οἰκονομία δέν ἀναπτύσσεται σύμφωνα μέ τό ἴδιο καλούπι πού ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία, ἀλλά ὑπόκειται σέ ἰδιαίτερους νόμους» (S.** 5–6). Καθῆκον μας εἶναι «νά ἐρευνήσουμε ἄν τό κεφάλαιο καταχτᾶ τήν ἀγροτική οἰκονομία καί πῶς ἀκριβῶς τήν καταχτᾶ, πῶς τή μετασχηματί-

* — ἐκ τῶν προτέρων, ἐξαρχῆς. *Ἡ Σύντ.*

** — Seiten — σελίδες. *Ἡ Σύντ.*

ζει, πῶς ἀκριβῶς κάνει ξεπερασμένες τίς παλιές μορφές παραγωγῆς καί τίς παλιές μορφές ἰδιοχτησίας καί δημιουργεῖ τήν ἀνάγκη νέων μορφῶν» (S. 6). Αὐτή καί μόνο αὐτή ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος μπορεῖ νά ὁδηγήσει σέ μιά ἱκανοποιητική ἐξήγηση «τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία» (τίτλος τοῦ πρώτου, τοῦ θεωρητικοῦ μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι).

Στήν ἀρχή τῆς «κεφαλαιοκρατικῆς διαδρομῆς» ἡ γεωργία βρισκόταν στά χέρια τοῦ *ἀγρότη*, πού ἦταν ὑποταγμένος, κατά γενικό κανόνα, στό φεουδαρχικό καθεστώς τῆς κοινωνικῆς οἰκονομίας. Καί ὁ Κάουτσκι περιγράφει πρίν ἀπ' ὅλα τό *σύστημα* τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότη, τήν ἕνωση τῆς γεωργίας· μέ τήν οἰκιακή βιομηχανία, ἔπειτα τά στοιχεῖα τῆς ἀποσύνθεσης αὐτοῦ τοῦ παραδείσου τῶν μικροαστῶν καί τῶν συντηρητικῶν συγγραφέων (à la Σισμόντι), τή σημασία τῆς τοκογλυφίας, τή βαθμιαία «διείσδυση στό χωριό, στούς κόλπους τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότη, τοῦ ταξικοῦ ἀνταγωνισμοῦ πού καταστρέφει τήν παλιά ἁρμονία καί κοινότητα συμφερόντων» (S. 13). Τό προτσές αὐτό ἄρχισε ἀκόμα ἀπό τό μεσαίωνα καί ὥς τά σήμερα δέν ὁλοκληρώθηκε ἀκόμα ὁριστικά. Ὑπογραμμίζουμε αὐτή τή δήλωση ἐπειδή δείχνει ἀμέσως ὅλο τό λάθος τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πώς τάχα ὁ Κάουτσκι δέν ἔβαλε κάν ζήτημα, ποιός ἦταν ὁ φορέας τῆς τεχνικῆς προόδου στή γεωργία. Ὁ Κάουτσκι ἔβαλε καί διασαφήνισε ἐντελῶς συγκεκριμένα αὐτό τό ζήτημα, κι ὅποιος ἔχει διαβάσει προσεχτικά τό βιβλίο του θά κάνει χτῆμα του τήν ἀλήθεια (πού συχνά λησμονιέται ἀπό τούς ναρόντνικους, τούς γεωπόνους καί πολλούς ἄλλους), πώς φορέας τῆς τεχνικῆς προόδου στή σύγχρονη γεωργία εἶναι *ἡ ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ*, τόσο ἡ μικρή ὅσο καί ἡ μεγάλη, καί μάλιστα ἡ μεγάλη (ὅπως ἔδειξε ὁ Κάουτσκι) παίζει ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη σπουδαιότερο ρόλο, παρά ἡ μικρή.

II

Ἀφοῦ σκιαγραφεῖ ἔπειτα (στό III κεφάλαιο) τά βασικά γνωρίσματα τῆς φεουδαρχικῆς γεωργίας — τήν κυριαρχία τῆς τριμεροῦς ἀγρανάπαυσης, τοῦ συντηρητικότατου αὐτοῦ συστήματος γεωργίας· τήν καταπίεση καί τήν ἀπαλλοτρίωση τῆς ἀγροτιᾶς ἀπό τούς μεγαλοτσιφλικάδες εὐγενεῖς· τήν ὀργάνωση φεουδαρχικῶν-κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν ἀπ' αὐτούς· τή μετατροπή τοῦ ἀγρότη σέ πεινασμένο πένητα (Hungerleider) στή διάρ-

κεια τοῦ XVII καί τοῦ XVIII αἰώνα· τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς ἀγροτιᾶς (τῶν Grossbauern, πού δέν μποροῦν νά κάνουν χωρίς μίσθωση ἐργατῶν γῆς καί μεροκαματιάρηδων), πού δέν τή βόλευαν οἱ παλιές μορφές ἀγροτικῶν σχέσεων καί γαιοχτησίας· τήν ἀνατροπή αὐτῶν τῶν μορφῶν, τό καθάρισμα τοῦ δρόμου γιά μιά «κεφαλαιοκρατική, ἐντατική ἀγροτική οἰκονομία» (S. 26) πού τό πραγματοποιοῦν οἱ δυνάμεις τῆς ἀστικῆς τάξης πού ἀναπτύχθηκε στούς κόλπους τῆς βιομηχανίας καί τῶν πόλεων — ἀφοῦ τά σκιαγραφεῖ ὅλα αὐτά, ὁ Κάουτσκι περνάει στήν περιγραφή τῆς «σύγχρονης (moderne) ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (κεφάλαιο IV).

Τό κεφάλαιο αὐτό δίνει μιά ἐξαιρετικά ἀκριβῆ, συμπυκνωμένη καί σαφῆ περιγραφή τῆς γιγάντιας ἐπανάστασης πού προκάλεσε στή γεωργία ὁ καπιταλισμός, μετατρέποντας τό ρουτινιασμένο χειροτεχνικό ἐπάγγελμα τῶν τσακισμένων ἀπό τήν ἀνέχεια καί βουτηγμένων στήν ἀμάθεια ἀγροτῶν σέ ἐπιστημονική ἐφαρμογή τῆς γεωπονίας, σπάζοντας τήν προαιώνια στασιμότητα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δίνοντας (καί ἐξακολουθώντας νά δίνει) ὤθηση πρός μιά γοργή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἡ τριμερής ἀγρανάπαυση ἀντικαταστάθηκε ἀπό τό σύστημα τῆς ἀμειψισπορᾶς, καλυτέρεψε ἡ συντήρηση τῶν ζώων καί ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους, αὐξήθηκαν οἱ σοδειές, ἀναπτύχθηκε πολύ ἡ εἰδίκευση τῆς γεωργίας, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στά διάφορα νοικοκυριά. Ἡ προκεφαλαιοκρατική ὁμοιομορφία ἀντικαταστάθηκε ἀπό μιά διαρκῶς αὐξανόμενη ποικιλομορφία, πού συνοδεύεται ἀπό τήν τεχνική πρόοδο ὅλων τῶν κλάδων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἔκανε τήν ἐμφάνισή της καί ἄρχισε νά ἀναπτύσσεται γρήγορα ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἀτμοῦ· ἀρχίζει ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἠλεκτρισμοῦ πού — ὅπως τονίζουν οἱ εἰδικοί — προορίζεται νά παίξει σ' αὐτόν τόν κλάδο τῆς παραγωγῆς ἀκόμα μεγαλύτερο ρόλο ἀπό τόν ἀτμό. Ἐπεκτάθηκε ἡ κατασκευή βοηθητικῶν δρόμων, ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων καί ἡ χρήση χημικῶν λιπασμάτων, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς φυσιολογίας τῶν φυτῶν· ἄρχισε νά ἐφαρμόζεται στήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ βακτηριολογία. Εἶναι τελείως ἀβάσιμη ἡ γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πώς τάχα ὁ Κάουτσκι «δέ συνοδεύει αὐτά τά στοιχεῖα * *μέ οἰκονομική* ἀνάλυση». Ὁ

* «Ὅλα αὐτά τά γνωσεολογικά στοιχεῖα — φρονεῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — μποροῦν νά παρθοῦν ἀπό ἕνα ὁποιοδήποτε (sic!) (ἔτσι! *Ἡ Σύντ.*) ἐγχειρίδιο ἀγροτικῆς οἰκονομίας». Δέ συμμεριζόμαστε τή ρόδινη αὐτή ἄποψη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ σχετικά μέ τά «ἐγχειρίδια». Ἄς πάρουμε ἀπ' αὐτά τά «ὁποια-

Κάουτσκι δείχνει μέ ἀκρίβεια τή σύνδεση τῆς ἀνατροπῆς αὐτῆς μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς *ἀγορᾶς* (ἰδιαίτερα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων), μέ τήν ὑποταγή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στό *συναγωνισμό*, πού *ἐπέβαλε* τό μετασχηματισμό τῆς γεωργίας καί τήν εἰδίκευσή της. «Ἡ ἀνατροπή αὐτή, πού ξεκινάει ἀπό τό κεφάλαιο τῆς πόλης, δυναμώνει τήν ἐξάρτηση τοῦ ἀγρότη νοικοκύρη ἀπό τήν ἀγορά καί, ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἀλλάζει διαρκῶς τίς οὐσιώδεις γι' αὐτόν συνθῆκες τῆς ἀγορᾶς. Ἕνας κλάδος παραγωγῆς πού ἦταν προσοδοφόρος, ὅσο ἡ κοντινότερη ἀγορά συνδεόταν μέ τήν παγκόσμια ἀγορά μόνο μέ ἁμαξιτό δρόμο, γίνεται μή προσοδοφόρος καί κατ' ἀνάγκη πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἕναν ἄλλο κλάδο παραγωγῆς, ὅταν ἀπό τήν περιοχή περνάει σιδηρόδρομος. Ἄν, λογουχάρη, ὁ σιδηρόδρομος φέρνει πιό φτηνά σιτηρά, ἡ παραγωγή σιτηρῶν γίνεται ἀσύμφορη, ταυτόχρονα ὅμως δημιουργιέται ἡ δυνατότητα πούλησης γάλατος. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας δίνει τή δυνατότητα νά μεταφέρονται στή χώρα νέες, βελτιωμένες ποικιλίες φυτῶν» κτλ. (S. 37–38). «Στή φεουδαρχική ἐποχή — λέει ὁ Κάουτσκι — δέν ὑπῆρχε ἄλλη γεωργική παραγωγή ἐκτός ἀπό τή μικρή, γιατί ὁ τσιφλικάς καλλιεργοῦσε τά χωράφια του μέ τά ἴδια μέσα πού χρησιμοποιοῦσε καί ὁ ἀγρότης. Ὁ καπιταλισμός δημιούργησε γιά πρώτη φορά στή γεωργία τή δυνατότητα ὀργάνωσης μεγάλης παραγωγῆς, πού ἀπό τεχνική ἄποψη εἶναι πιό ὀρθολογιστική ἀπό τή μικρή». Μιλώντας γιά τίς γεωργικές μηχανές, ὁ Κάουτσκι (πού, — ἄς τό ποῦμε παρεμπιπτόντως, — ἔδειξε μέ ἀκρίβεια τίς ἰδιομορφίες τῆς γεωργίας ἀπ' αὐτή τή ἄποψη) διευκρινίζει τόν *κεφαλαιοκρατικό* χαρακτήρα τῆς χρησιμοποίησής τους, τήν ἐπίδρασή τους στούς ἐργάτες, τή σημασία τῶν μηχανῶν σάν παράγοντα προόδου, τήν «ἀντιδραστική οὐτοπικότητα» τῶν σχεδίων περιορισμοῦ τῆς χρησιμοποίησης γεωργικῶν μηχανῶν. «Οἱ γεωργικές μηχανές θά συνεχίσουν τή μεταμορφωτική τους δράση: θά διώχνουν τούς ἐργάτες γῆς στίς πόλεις, χρησιμεύοντας ἔτσι, σάν ἰσχυρό μέσο, ἀπό τή μιά μεριά, γιά τήν ὕψωση τῶν μεροκάματων στό χωριό, καί, ἀπό τήν ἄλλη, γιά τήν παραπέρα ἐ-

δήποτε» ἐγχειρίδια τά ρωσικά βιβλία τῶν κ. κ. Σκβορτσόφ («Ἀτμοκίνητες μεταφορές») καί Ν. Καμπλουκόφ («Διαλέξεις», πού οἱ μισές ἀναδημοσιεύτηκαν στό «νέο» βιβλίο «Γιά τίς συνθῆκες ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στή Ρωσία»). Οὔτε ἀπό τόν ἕνα, οὔτε ἀπό τόν ἄλλον ὁ ἀναγνώστης δέ θά μποροῦσε ν' ἀποχτήσει τήν εἰκόνα τῆς ἀνατροπῆς πού προκάλεσε ὁ *καπιταλισμός* στή γεωργία, ἐπειδή κανένας τους δέ βάζει καθόλου σάν σκοπό νά δόσει τή γενική εἰκόνα τοῦ περάσματος ἀπό τή φεουδαρχική στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία.

πέκταση τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (S. 41). Ἄς προσθέσουμε πώς σέ ἰδιαίτερα κεφάλαια ὁ Κάουτσκι ἐξηγεῖ λεπτομερειακά καί τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τῆς σύγχρονης γεωργίας, καί τή σχέση τῆς μεγάλης παραγωγῆς πρός τή μικρή, καί τήν προλεταριοποίηση τῆς ἀγροτιᾶς. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πώς τάχα ὁ Κάουτσκι «δέ βάζει τό ζήτημα, γιά ποιό λόγο ἦταν ἀναγκαῖες ὅλες αὐτές οἱ θαυματουργές ἀλλαγές», εἶναι, ὅπως βλέπουμε, ἐντελῶς ἀστήριχτος.

Στό κεφάλαιο V («Ὁ κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς οἰκονομίας») ὁ Κάουτσκι ἐκθέτει τή θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τήν ἀξία, τό κέρδος καί τή γαιοπρόσοδο. «Χωρίς χρῆμα εἶναι ἀδύνατη ἡ σύγχρονη ἀγροτική παραγωγή — λέει ὁ Κάουτσκι — ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, εἶναι ἀδύνατη *χωρίς κεφάλαιο*. Πραγματικά, στό σύγχρονο τρόπο παραγωγῆς κάθε χρηματικό ποσό πού δέν ἐξυπηρετεῖ σκοπούς προσωπικῆς κατανάλωσης μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ κεφάλαιο, δηλ. σέ ἀξία πού γεννάει ὑπεραξία, καί κατά γενικό κανόνα πραγματικά μετατρέπεται σέ κεφάλαιο. Ἡ σύγχρονη ἀγροτική παραγωγή ἀποτελεῖ, συνεπῶς, κεφαλαιοκρατική παραγωγή» (S. 56). Ἡ περικοπή αὐτή μᾶς δίνει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τή δυνατότητα νά κάνουμε μιά ἐκτίμηση τῆς παρακάτω δήλωσης τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «Ἐγώ χρησιμοποιῶ αὐτό τόν ὅρο (κεφαλαιοκρατική γεωργία) μέ τή συνηθισμένη ἔννοια (μέ τήν ἴδια ἔννοια τόν χρησιμοποιεῖ καί ὁ Κάουτσκι), δηλ. μέ τήν ἔννοια τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ στή γεωργία. Στήν πραγματικότητα ὅμως (sic!) στίς συνθῆκες κεφαλαιοκρατικῆς ὀργάνωσης *ὅλης* τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας δέν ὑπάρχει γενικά *μή* κεφαλαιοκρατική γεωργία, ἐπειδή *ὁλόκληρη* ἡ γεωργία καθορίζεται ἀπό τίς γενικές συνθῆκες ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς, καί μόνο μέσα στά πλαίσιά της πρέπει νά ξεχωρίζουμε μεγάλη παραγωγή, πού ἔχει χαρακτήρα ἐπιχείρησης, καί μικρή παραγωγή. Γιά λόγους σαφήνειας χρειάζεται κι ἐδῶ ἕνας νέος ὅρος». Θάλεγε κανείς πώς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ *διόρθωσε* τόν Κάουτσκι... «Στήν πραγματικότητα ὅμως», ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κάουτσκι *δέ χρησιμοποιεῖ διόλου* τόν ὅρο «κεφαλαιοκρατική γεωργία» μέ τή «συνηθισμένη», ἀνακριβῆ ἔννοια, πού τόν χρησιμοποιεῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ὁ Κάουτσκι καταλαβαίνει θαυμάσια καί λέει πολύ συγκεκριμένα καί ξεκάθαρα πώς στόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς κάθε γεωργική παραγωγή εἶναι «κατά γενικό κανόνα» κεφαλαιοκρατική. Καί τή γνώμη αὐτή τή στηρίζει μέ τό ἁπλό γεγονός ὅτι γιά τή σύγχρονη γεωργία

εἶναι ἀπαραίτητο τό χρῆμα, καί τό χρῆμα πού δέν πηγαίνει γιά προσωπική κατανάλωση μετατρέπεται, στή σύγχρονη κοινωνία, σέ κεφάλαιο. Ἔχουμε τήν ἐντύπωση, πώς αὐτό εἶναι κάπως σαφέστερο ἀπό τή «διόρθωση» τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, καί πώς ὁ Κάουτσκι ἀπέδειξε πλέρια ὅτι εἶναι δυνατό νά τά βγάλουμε πέρα καί χωρίς «νέο ὅρο».

Στό V κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ὁ Κάουτσκι ὑποστηρίζει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, πώς τόσο τό σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς, πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ μέ τόση πληρότητα στήν Ἀγγλία, ὅσο καί τό σύστημα τῶν ὑποθηκῶν, πού ἀναπτύσσεται μέ καταπληχτική ταχύτητα στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, ἐκφράζουν στήν οὐσία ἕνα καί τό ἴδιο προτσές, καί συγκεκριμένα: *τό προτσές τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἀγρότη νοικοκύρη ἀπό τή γῆ**. Στό κεφαλαιοκρατικό σύστημα τῶν φάρμερ ὁ χωρισμός αὐτός εἶναι καθαρός σάν τό φῶς τῆς μέρας. Στό σύστημα τῶν ὑποθηκῶν εἶναι «λιγότερο καθαρός, καί τό πράγμα δέν εἶναι τόσο ἁπλό, στήν οὐσία ὅμως καταλήγει στό ἴδιο» (S. 86). Εἶναι πραγματικά ὁλοφάνερο πώς ἡ ὑποθήκευση γῆς εἶναι ὑποθήκευση ἤ πούληση τῆς γαιοπροσόδου. Συνεπῶς, τόσο στό σύστημα τῶν ὑποθηκῶν ὅσο καί στό σύστημα τῆς μίσθωσης γῆς, ἐκεῖνοι πού παίρνουν γαιοπρόσοδο (=οἱ γαιοχτήμονες) ξεχωρίζουν ἀπό κείνους πού παίρνουν ἐπιχειρηματικό κέρδος (=ἀγρότες νοικοκυρέοι, ἐπιχειρηματίες τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας). Γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ «εἶναι γενικά ἀσαφής ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Κάουτσκι». «Εἶναι ζήτημα ἄν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀποδειγμένο ὅτι ἡ ὑποθήκη ἐκφράζει τό χωρισμό τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη». «Πρῶτα-πρῶτα, δέν μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι τά χρέη καταβροχθίζουν *ὅλη* τή γαιοπρόσοδο, αὐτό εἶναι δυνατό μόνο σάν ἐξαίρεση...». Ἐμεῖς ἀπαντοῦμε σ' αὐτό: δέν ὑπάρχει καμιά ἀνάγκη ν' ἀποδείξουμε ὅτι οἱ τόκοι ἀπό τά ἐνυπόθηκα χρέη καταβροχθίζουν *ὅλη* τή γαιοπρόσοδο, ἀκριβῶς ὅπως δέν ὑπάρχει ἀνάγκη ν' ἀποδείξουμε ὅτι τό *πραγματικό* νοίκι τῆς γῆς συμπίπτει μέ τή γαιοπρόσοδο. Εἶναι ἀρκετό ν' ἀποδείξουμε ὅτι τά ἐνυπόθηκα χρέη αὐξάνουν μέ ἰλιγγιώδη ταχύτητα, ὅτι οἱ γαιοχτήμονες προσπαθοῦν νά ὑποθηκεύσουν ὅλη τους τή γῆ, ἔχουν τήν τάση νά πουλήσουν ὅλη τή

* Στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» ὁ Μάρξ ὑπογράμμισε αὐτό τό προτσές (χωρίς νά περάσει σέ ἀνάλυση τῶν διάφορων *μορφῶν* του στίς διάφορες χῶρες) καί τόνισε πώς αὐτός «ὁ χωρισμός τῆς γῆς, σάν ὅρου παραγωγῆς, ἀπό τή γαιοχτησία καί ἀπό τό γαιοχτήμονα» εἶναι «ἕνα ἀπό τά μεγάλα ἀποτελέσματα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς» (III, 2, S. 156–157. Ρωσ. μετάφρ., 509–510)[45].

γαιοπρόσοδο. Γιά τήν ὕπαρξη αὐτῆς τῆς τάσης, — καί ἡ θεωρητική οἰκονομική ἀνάλυση μπορεῖ γενικά ν' ἀσχολεῖται μόνο μέ τάσεις, — δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία. Συνεπῶς, εἶναι ἀναμφίβολο καί τό προτσές τοῦ χωρισμοῦ τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη. Ἡ συνένωση στό ἴδιο πρόσωπο ἐκείνου πού παίρνει τή γαιοπρόσοδο κι ἐκείνου πού παίρνει τό ἐπιχειρηματικό κέρδος ἀποτελεῖ, «ἀπό ἱστορική ἄποψη, ἐξαίρεση» (ist historisch eine Ausnahme S. 91)... «Δεύτερο, πρέπει ν' ἀναλύονται στήν κάθε δοσμένη περίπτωση οἱ αἰτίες καί οἱ πηγές τῶν χρεῶν γιά νά κατανοηθεῖ ἡ σημασία αὐτῶν τῶν χρεῶν». Πιθανότατα, αὐτό εἶναι εἴτε τυπογραφικό λάθος, εἴτε παραδρομή. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν μπορεῖ νά προβάλλει τήν ἀπαίτηση ὅτι ἕνας οἰκονομολόγος (πού πραγματεύεται μάλιστα τήν «ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία» *γενικά*) ὄφειλε ἤ καί μποροῦσε νά διερευνήσει τίς αἰτίες τῶν χρεῶν «*στήν κάθε δοσμένη περίπτωση*». Ἄν ὁ κ. Μπουλγάκοφ ἤθελε νά πεῖ ὅτι πρέπει ν' ἀναλύονται οἱ αἰτίες τῶν χρεῶν στίς διάφορες χῶρες καί στίς διάφορες περιόδους, ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μαζί του. Ὁ Κάουτσκι ἔχει ἀπόλυτα δίκιο, ὅταν λέει ὅτι ἔχουν ἤδη συσσωρευθεῖ πάρα πολλές μονογραφίες γιά τό ἀγροτικό ζήτημα, ὅτι τό ἐπιταχτικό καθῆκον τῆς σύγχρονης θεωρίας δέν εἶναι καθόλου ἡ προσθήκη νέων μονογραφιῶν, ἀλλά «ἡ ἔρευνα τῶν βασικῶν τάσεων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στό σύνολό της» (Vorrede, S. VI*). Στίς βασικές αὐτές τάσεις ἀνήκει, ἀναμφισβήτητα, καί ὁ χωρισμός τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη, χωρισμός πού συντελεῖται μέ τή μορφή τῆς αὔξησης τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν. Ὁ Κάουτσκι καθόρισε μέ ἀκρίβεια καί σαφήνεια τήν ἀληθινή σημασία τῶν ὑποθηκῶν, τόν προοδευτικό ἱστορικό χαρακτήρα τους (ὁ χωρισμός τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη εἶναι ἕνας ἀπό τούς ὅρους τῆς κοινωνικοποίησης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, S. 88), τόν ἀναγκαῖο τους ρόλο στήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς γεωργίας**. Ὅλοι οἱ συλλογισμοί τοῦ Κάουτσκι

* — Πρόλογος, σελ. VI. *Ἡ Σύντ.*

** Ἡ αὔξηση τῶν ἐνυπόθηκαν χρεῶν καθόλου δέν ἀποτελεῖ πάντοτε ἔνδειξη ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία βρίσκεται σέ καταθλιπτική κατάσταση... Ἡ πρόοδος καί ἡ ἄνθιση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας (ὅπως καί ἡ κατάπτωσή της) ἐξίσου «μποροῦν νά ἐκφράζονται μέ τήν αὔξηση τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν — πρῶτο, ἐξαιτίας τῶν αὐξανόμενων ἀναγκῶν σέ κεφάλαια πού παρουσιάζει ἡ ἀγροτική οἰκονομία πού προοδεύει· δεύτερο, ἐξαιτίας τῆς αὔξησης τῆς γαιοπροσόδου πού δίνει τή δυνατότητα νά ἐπεκταθεῖ ἡ ἀγροτική πίστη» (S. 87).

σχετικά μ' αὐτό τό ζήτημα εἶναι ἐξαιρετικά πολύτιμοι ἀπό θεωρητική ἄποψη καί ἀποτελοῦν ἰσχυρό ὅπλο ἐνάντια στά τόσο διαδομένα (ἰδιαίτερα στά «κάθε λογῆς ἐγχειρίδια ἀγροτικῆς οἰκονομίας») ἀστικά φληναφήματα γιά τή «μάστιγα» τῶν χρεῶν καί γιά τά «μέτρα βοήθειας»... «Τρίτο — συμπεραίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — ἡ γῆ πού δίνεται μέ νοίκι μπορεῖ μέ τή σειρά της νά ὑποθηκευτεῖ, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια νά βρεθεῖ σέ κατάσταση γῆς πού δέ μισθώνεται». Παράξενο ἐπιχείρημα! Ἄς ἀναφέρει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔστω κι ἕνα οἰκονομικό φαινόμενο, ἔστω καί μιά οἰκονομική κατηγορία, πού νά μή περιπλέκεται μέ ἄλλες. Οἱ περιπτώσεις συνύπαρξης τῆς μίσθωσης τῆς γῆς μέ τήν ὑποθήκη δέν ἀναιροῦν κι οὔτε κάν ἐξασθενίζουν τή θέση τῆς θεωρίας ὅτι τό προτσές τοῦ χωρισμοῦ τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη ἐκφράζεται μέ δυό μορφές: μέ τό σύστημα τῆς μίσθωσης τῆς γῆς καί μέ τά ἐνυπόθηκα χρέη.

«Ἀκόμα πιό ἀπροσδόκητη» καί «ἐντελῶς λαθεμένη» χαρακτηρίζει ἐπίσης ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τή θέση τοῦ Κάουτσκι ὅτι «οἱ χῶρες μέ ἀναπτυγμένο σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς εἶναι ταυτόχρονα καί χῶρες ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ μεγάλη γαιοχτησία» (S. 88). Ὁ Κάουτσκι μιλάει ἐδῶ γιά τή συγκέντρωση τῆς γαιοχτησίας (στό σύστημα τῆς μίσθωσης τῆς γῆς) καί γιά τή συγκέντρωση τῶν ὑποθηκῶν (στό σύστημα τῆς ἐκμετάλλευσης τῆς γῆς ἀπό τούς ἴδιους τούς ἰδιοχτῆτες της), σάν ὅρο πού διευκολύνει τήν ἐξάλειψη τῆς ἀτομικῆς γαιοχτησίας. Γιά τό ζήτημα τῆς συγκέντρωσης τῆς γαιοχτησίας, — συνεχίζει ὁ Κάουτσκι, — δέν ὑπάρχει στατιστική τέτοια, «πού νά μᾶς ἔδινε τή δυνατότητα νά παρακολουθήσουμε τή συνένωση πολλῶν χτημάτων στά χέρια ἑνός κατόχου», ὡστόσο «γενικά μποροῦμε νά παραδεχτοῦμε» ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθώσεων καί τῆς μισθωμένης ἐπιφάνειας γῆς συμβαδίζει μέ τή συγκέντρωση τῆς γαιοχτησίας. «Οἱ χῶρες μέ ἀναπτυγμένο σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς εἶναι ταυτόχρονα καί χῶρες ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ μεγάλη γαιοχτησία». Εἶναι φανερό πώς ὅλος αὐτός ὁ συλλογισμός τοῦ Κάουτσκι ἀναφέρεται ἴσα-ἴσα μόνο στίς χῶρες μέ ἀναπτυγμένο σύστημα μίσθωσης τῆς γῆς, καί ὅμως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐπικαλεῖται τό παράδειγμα τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσίας, μέ τό ὁποῖο «ἐλπίζει νά δείξει» αὔξηση τῆς μίσθωσης τῆς γῆς παράλληλα μέ τόν τεμαχισμό τῆς μεγάλης γαιοχτησίας καί θέλει μ' αὐτό τό μεμονωμένο παράδειγμα ν' ἀντικρούσει τόν Κάουτσκι! Κρίμα μόνο πού ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεχνάει νά πληροφορήσει τόν ἀναγνώστη, πώς ὁ ἴδιος ὁ Κάουτσκι τονίζει τόν τεμαχισμό τῶν μεγάλων χτη-

μάτων καί τήν αὔξηση τῆς μίσθωσης γῆς ἀπό τούς ἀγρότες στήν ἀνατολική περιοχή τοῦ Ἔλβα, διευκρινίζοντας ταυτόχρονα, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, τήν ἀληθινή σημασία αὐτῶν τῶν προτσές.

Τή συγκέντρωση τῆς γαιοχτησίας στίς χῶρες μέ ἐνυπόθηκα χρέη ὁ Κάουτσκι τήν ἀποδείχνει μέ τή συγκέντρωση τῶν ἱδρυμάτων ἐνυπόθηκης πίστης. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ ὅτι αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀποδειχτικό στοιχεῖο. «Εἶναι πολύ ἐνδεχόμενο — κατά τή γνώμη του — νά συντελεῖται ἀποκέντρωση τοῦ κεφαλαίου (μέσω τῶν μετοχῶν) παράλληλα μέ τή συγκέντρωση τῶν πιστωτικῶν ἱδρυμάτων». Ἔ, σ' αὐτό πιά τό ζήτημα δέν πρόκειται νά λογομαχήσουμε μέ τόν κ. Μπουλγκάκοφ.

III

Ὁ Κάουτσκι, ἀφοῦ ἐξέτασε τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς φεουδαρχικῆς καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας, περνάει στό ζήτημα τῆς «μεγάλης καί μικρῆς παραγωγῆς» (κεφ. VI) στήν ἀγροτική οἰκονομία. Τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά καλύτερα στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι. Ὁ συγγραφέας ἐξετάζει ἐδῶ στήν ἀρχή τήν «τεχνική ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς». Λύνοντας τό ζήτημα ὑπέρ τῆς μεγάλης παραγωγῆς, ὁ Κάουτσκι δέ δίνει καθόλου μιά ἀφηρημένη διατύπωση πού ἀγνοεῖ τήν τεράστια ποικιλομορφία τῶν σχέσεων στήν ἀγροτική οἰκονομία (ὅπως νομίζει ἐντελῶς ἀστήριχτα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ), ἀλλά, ἀντίθετα, τονίζει μέ σαφήνεια καί ἀκρίβεια ὅτι γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου τῆς θεωρίας στήν πράξη εἶναι ἀπαραίτητο νά παίρνεται ὑπόψη ἡ ποικιλομορφία αὐτή. Στή γεωργία ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή εἶναι ἀναπόφευχτη — «*ἐννοεῖται*» ὅμως μόνο «*ὅταν οἱ ἄλλοι ὅροι εἶναι ἴσοι*» (S. 100. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μου). Αὐτό εἶναι τό πρῶτο. Ἐξάλλου καί στή βιομηχανία ὁ νόμος τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης παραγωγῆς δέν εἶναι καθόλου τόσο ἀπόλυτος καί τόσο ἁπλός, ὅπως νομίζουν κάποτε· κι ἐκεῖ μόνο ἡ ἰσότητα τῶν «*ἄλλων ὅρων*» (πράγμα πού καθόλου δέ συμβαίνει πάντα στήν πραγματικότητα) ἐξασφαλίζει τήν πλέρια ἐφαρμογή τοῦ νόμου. Στή γεωργία ὅμως, ἡ ὁποία διακρίνεται ἀπό μιά ἀσύγκριτα μεγαλύτερη πολυπλοκότητα καί ποικιλομορφία σχέσεων, ἡ πλέρια ἐφαρμογή τοῦ νόμου τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης παραγωγῆς καθορίζεται ἀπό ὅρους πολύ πιό αὐστηρούς. Λογουχάρη, ὁ Κάουτσκι παρατηρεῖ πολύ εὔστοχα πώς στά ὅρια ἀνάμεσα στό νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη καί στό μικροτσιφλικάδικο νοικοκυριό συντελεῖται μιά «με-

τατροπή τῆς ποσότητας σέ ποιότητα»: ἕνα μεγάλο ἀγροτικό νοικοκυριό μπορεῖ νά εἶναι «ἄν ὄχι τεχνικά, πάντως οἰκονομικά ἀνώτερο» ἀπό ἕνα μικροτσιφλικάδικο. Ἡ πρόσληψη ἑνός ἐπιστημονικά καταρτισμένου διαχειριστῆ (ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς) εἶναι ὑπερβολικά δυσκολοβάσταχτη γιά τό μικρό τσιφλίκι, ἐνῶ ἡ διαχείριση τοῦ τσιφλικιοῦ ἀπό τόν ἴδιο τόν ἰδιοχτήτη εἶναι συχνά ἁπλῶς «γιουνκερική» καί κάθε ἄλλο παρά ἐπιστημονική. Δεύτερο, ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία ἰσχύει μόνο ὥς ἕνα ὁρισμένο ὅριο. Στήν παραπέρα ἔκθεσή του ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει λεπτομερειακά αὐτά τά ὅρια. Ἐννοεῖται ἐπίσης πώς τά ὅρια αὐτά δέν εἶναι τά ἴδια στούς διάφορους κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί στίς διάφορες κοινωνικοοικονομικές συνθῆκες. Τρίτο, ὁ Κάουτσκι δέν ἀγνοεῖ καθόλου τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν «*γιά τήν ὥρα*» καί κλάδοι τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ὅπου οἱ εἰδικοί θεωροῦν τή μικρή παραγωγή ἱκανή γιά συναγωνισμό, λογουχάρη, ἡ κηπουρική, ἡ ἀμπελουργία, ἡ καλλιέργεια βιομηχανικῶν φυτῶν κτλ. (S. 115). Οἱ καλλιέργειες ὅμως αὐτές ἔχουν ἐντελῶς δευτερεύουσα σημασία σέ σχέση μέ τούς βασικούς (entscheidenden) κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας: τήν παραγωγή σιτηρῶν καί τήν κτηνοτροφία. Ἐκτός ἀπ' αὐτό «καί στόν τομέα τῆς κηπουρικῆς καί τῆς ἀμπελουργίας ὑπάρχουν κιόλας ἀρκετά ἀκμάζουσες μεγάλες ἐπιχειρήσεις» (S. 115). Γι' αὐτό «ὅταν μιλᾶμε γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία γενικά (im allgemeinen), τότε δέ χρειάζεται νά παίρνουμε ὑπόψη ἐκείνους τούς κλάδους της, ὅπου ἡ μικρή παραγωγή ὑπερέχει ἀπέναντι στή μεγάλη, καί μποροῦμε νά ποῦμε ἀνεπιφύλαχτα πώς ἡ μεγάλη παραγωγή ὑπερέχει ἀποφασιστικά ἀπέναντι στή μικρή» (S. 116).

Ὁ Κάουτσκι, ἀφοῦ ἀποδείχνει τήν τεχνική ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία (τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάουτσκι θά τά ἐκθέσουμε λεπτομερέστερα παρακάτω, ὅταν ἐξετάσουμε τίς ἀντιρήσεις τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ), βάζει τό ἐρώτημα: «τί μπορεῖ ν' ἀντιπαραθέσει ἡ μικρή παραγωγή στά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης;» καί ἀπαντάει: «τή μεγαλύτερη φιλοπονία καί τή μεγαλύτερη φροντίδα τοῦ ἐργαζόμενου ἀγρότη πού σέ διάκριση ἀπό τό μισθωτό ἐργάτη, δουλεύει γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, κι ἔπειτα τό τόσο χαμηλό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τοῦ μικροῦ ἀνεξάρτητου γεωργοῦ, πού ἀποδείχνεται κατώτερο ἀκόμα καί ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ ἐργάτη γῆς» (S. 106), — καί μέ πλῆθος συγκεκριμένα στοιχεῖα γιά τήν κατάσταση τῶν ἀγροτῶν στή Γαλλία, στήν Ἀγγλία καί στή Γερμανία ὁ Κάουτσκι βάζει ἔξω ἀπό κάθε ἀμ-

φιβολία τό γεγονός «τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς καί τῆς ἀνεπαρκοῦς κατανάλωσης στή μικρή παραγωγή». Τέλος, ὁ Κάουτσκι τονίζει πώς ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἐκφράζεται καί στήν τάση τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων νά ὀργανώνουν *συνεταιρισμούς*: «ἡ συνεταιριστική παραγωγή εἶναι μεγάλη παραγωγή». Εἶναι γνωστό τί ντόρο κάνουν γιά τούς συνεταιρισμούς τῶν μικρογεωργῶν οἱ θεωρητικοί τοῦ μικροαστισμοῦ γενικά καί εἰδικότερα οἱ ναρόντνικοι τῆς Ρωσίας (ἄς φέρουμε γιά παράδειγμα τό προαναφερμένο βιβλίο τοῦ κ. Καμπλουκόφ). Γι᾽ αὐτό, ἀποχτάει ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία ἡ ὑπέροχη ἀνάλυση τοῦ Κάουτσκι γιά τό ρόλο τῶν συνεταιρισμῶν. Οἱ συνεταιρισμοί τῶν μικρονοικοκυρέων ἀγροτῶν εἶναι, βέβαια, κρίκος οἰκονομικῆς προόδου, ἐκφράζουν ὅμως *πέρασμα στόν καπιταλισμό* (Fortschritt zum Kapitalismus), *καί καθόλου δέν ἐκφράζουν πέρασμα στόν κολεχτιβισμό*, ὅπως συχνά νομίζουν καί ἰσχυρίζονται (S. 118). Οἱ συνεταιρισμοί δέν ἐξασθενίζουν, ἀλλά δυναμώνουν τήν ὑπεροχή (Vorsprung) τῆς μεγάλης παραγωγῆς στήν ἀγροτική οἰκονομία ἀπέναντι στή μικρή, ἐπειδή οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι ἔχουν περισσότερες δυνατότητες νά ἱδρύουν συνεταιρισμούς καί ἐπωφελοῦνται περισσότερο ἀπ᾽ τή δυνατότητα αὐτή. Ὁ Κάουτσκι παραδέχεται — ὅπως εἶναι αὐτονόητο — ἀνεπιφύλαχτα ὅτι ἡ κοινοτική, ἡ συλλογική μεγάλη παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική μεγάλη παραγωγή. Στέκεται στά πειράματα συλλογικῆς ἄσκησης τῆς γεωργίας πού ἐφάρμοσαν στήν Ἀγγλία οἱ ὀπαδοί τοῦ Ὄουεν* καί στίς ἀνάλογες περιπτώσεις κοινοτήτων τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς. Ὅλα αὐτά τά πειράματα — λέει ὁ Κάουτσκι — *ἀποδείχνουν ἀδιάψευστα* ὅτι εἶναι ἀπολύτως δυνατή ἡ συλλογική ἄσκηση τῆς μεγάλης σύγχρονης γεωργίας ἀπό τούς ἐργαζόμενους, ὡστόσο, γιά νά μετατραπεῖ ἡ δυνατότητα αὐτή σέ πραγματικότητα, ἀπαιτοῦνται «μιά σειρά οἰκονομικοί, πολιτικοί καί πνευματικοί ὅροι». Τόν μικρό παραγωγό (τόσο τό βιοτέχνη ὅσο καί τόν ἀγρότη) τόν ἐμποδίζει νά περάσει στή συλλογική παραγωγή ἡ ἐξαιρετικά ἀδύνατη ἀνάπτυξη τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς πειθαρχίας, ἡ ἀπομόνωσή τους, «ὁ φανατισμός τοῦ ἰδιοχτήτη» πού διαπιστώνεται ὄχι μόνο στούς δυτικοευρωπαίους ἀγρότες, ἀλλά — θά προσθέσουμε ἐμεῖς — καί στούς ρώσους «κοινοτικούς» ἀγρό-

---

* Στίς σελ. 124–126 ὁ Κάουτσκι περιγράφει τή γεωργική κομμούνα τοῦ Ρελεχάιν (Ralahine), πού γι᾽ αὐτήν ἐξάλλου μιλάει στούς ρώσους ἀναγνῶστες καί ὁ κ. Ντιονέο, στό τεῦχος 2 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο»[46] αὐτοῦ τοῦ χρόνου.

τες (θυμηθεῖτε τόν Α. Ν. Ἐνγκελγκάρντ καί τόν Γκλ. Οὐσπένσκι). «Εἶναι παράλογο — δηλώνει κατηγορηματικά ὁ Κάουτσκι — νά περιμένουμε *στή σύγχρονη κοινωνία* νά περάσει ὁ ἀγρότης στήν κοινοτική παραγωγή» (S. 129).

Αὐτό εἶναι τό ἐξαιρετικά πλούσιο περιεχόμενο τοῦ VI κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι ἰδιαίτερα δυσαρεστημένος μ' αὐτό τό κεφάλαιο. Ὁ Κάουτσκι — μᾶς λένε — ὑπέπεσε στό «μεγάλο ἁμάρτημα» τῆς σύγχυσης διαφορετικῶν ἐννοιῶν, «τά τεχνικά πλεονεχτήματα συγχέονται μέ τά οἰκονομικά». Ὁ Κάουτσκι «ξεκινάει ἀπό τή λαθεμένη προϋπόθεση ὅτι τάχα ἕνας τελειότερος ἀπό *τεχνική ἄποψη* τρόπος παραγωγῆς εἶναι τελειότερος, δηλ. πιό βιώσιμος καί ἀπό *οἰκονομική ἄποψη*». Ἡ κατηγορηματική αὐτή κρίση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι τελείως ἀβάσιμη, πράγμα γιά τό ὁποῖο πιστεύουμε νάχει πειστεῖ πιά ὁ ἀναγνώστης ἀπό τήν ἔκθεση τῆς πορείας τῶν συλλογισμῶν τοῦ Κάουτσκι, πού δώσαμε παραπάνω. Χωρίς νά μπερδεύει καθόλου τήν τεχνική καί τήν οἰκονομία*, ὁ Κάουτσκι κάνει πολύ καλά πού ἐρευνάει τό ζήτημα τῆς σχέσης τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία, — *ὅταν οἱ ἄλλοι ὅροι εἶναι ἴσοι*, — στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. *Στήν πρώτη κιόλας φράση τοῦ πρώτου ὑποκεφαλαίου τοῦ VI κεφαλαίου ὁ Κάουτσκι δείχνει μέ ἀκρίβεια*

* Τό μοναδικό πράγμα, ὅπου θά μποροῦσε νά στηριχτεῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, εἶναι ὁ *τίτλος* πού ἔβαλε ὁ Κάουτσκι στό πρῶτο ὑποκεφάλαιο τοῦ VI κεφαλαίου: «α) ἡ *τεχνική* ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς», ἐνῶ στό ὑποκεφάλαιο αὐτό γίνεται λόγος καί γιά τά τεχνικά καί γιά τά οἰκονομικά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Μήπως ὅμως αὐτό ἀποδείχνει πώς ὁ Κάουτσκι *μπερδεύει* τήν τεχνική καί τήν οἰκονομία; Μά καί στήν οὐσία, εἶναι ζήτημα ἄν εἶναι ἀνακριβής ὁ τίτλος πού βάζει ὁ Κάουτσκι. Κι αὐτό, γιατί ὁ Κάουτσκι εἶχε σκοπό ν' ἀντιπαραθέσει τό περιεχόμενο τοῦ 1ου καί τοῦ 2ου ὑποκεφαλαίου τοῦ VI κεφαλαίου: στό 1ο (α) γίνεται λόγος γιά τήν τεχνική ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς στήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική οἰκονομία, καί ἐδῶ μαζί μέ τίς μηχανές κτλ. φιγουράρει, λογουχάρη, ἡ πίστη. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ σημειώνει μέ εἰρωνεία: «πρωτότυπη τεχνική ὑπεροχή». Ὡστόσο rira bien qui rira le dernier! (γελάει καλύτερα ὅποιος γελάει τελευταῖος! *Ἡ Σύντ.*) Ρίξτε μιά ματιά στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καί θά δεῖτε ὅτι ἔχει ὑπόψη του κυρίως τήν πρόοδο ἐκείνη στήν *τεχνική* τῆς πίστης (καί παρακάτω καί στήν τεχνική τοῦ ἐμπορίου), πού εἶναι προσιτή *μόνο* στό μεγάλο νοικοκύρη. Ἀντίθετα, στό 2ο ὑποκεφάλαιο (β) γίνεται λόγος γιά τή σύγκριση τῆς ποσότητας ἐργασίας καί τοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης τοῦ γεωργοῦ στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή, συνεπῶς, ἐδῶ ἐξετάζονται *οἱ καθαρά οἰκονομικές διαφορές* ἀνάμεσα στή μικρή καί στή μεγάλη παραγωγή. Ἡ *οἰκονομία* τῆς πίστης καί τοῦ ἐμπορίου εἶναι ἑνιαία καί γιά τίς δυό, ἐνῶ ἡ *τεχνική* εἶναι διαφορετική.

αὐτή τή σύνδεση ἀνάμεσα στό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ καί στό βαθμό τῆς γενικῆς ἰσχῆς τοῦ νόμου τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς: «Ὅσο πιό κεφαλαιοκρατική γίνεται ἡ ἀγροτική οἰκονομία, σέ τόσο μεγαλύτερες διαστάσεις ἀναπτύσσει τήν ποιοτική διαφορά ἀνάμεσα στήν τεχνική τῆς μικρῆς καί τῆς μεγάλης παραγωγῆς» (S. 92). Στήν προκεφαλαιοκρατική γεωργία δέν ὑπῆρχε αὐτή ἡ ποιοτική διαφορά. Τί νά ποῦμε λοιπόν γιά τήν αὐστηρή παραίνεση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πρός τόν Κάουτσκι; «Στήν πραγματικότητα τό ζήτημα πρέπει νά τεθεῖ ἔτσι: ποιά σημασία μποροῦν νάχουν στό συναγωνισμό τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς, *στίς δοσμένες κοινωνικοοικονομικές συνθῆκες*, τοῦτες ἤ ἐκεῖνες οἱ ἰδιομορφίες καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές τίς μορφές παραγωγῆς;». Πρόκειται γιά μιά «διόρθωση» τῆς ἴδιας ἐντελῶς φύσης μ' ἐκείνην πού ἐξετάσαμε παραπάνω.

Ἄς δοῦμε τώρα, πῶς ἀντικρούει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάουτσκι ὑπέρ τῆς τεχνικῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης παραγωγῆς στή γεωργία. Ὁ Κάουτσκι λέει: «Μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες διαφορές τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό τή βιομηχανία εἶναι ὅτι ἡ παραγωγή μέ τήν κυριολεχτική της ἔννοια (Wirtschaftsbetrieb, οἰκονομική ἐπιχείρηση) συνδέεται συνήθως ἐδῶ μέ τό οἰκιακό νοικοκυριό (Haushalt), πράγμα πού δέν ὑπάρχει στή βιομηχανία». Καί νομίζω πώς δέ χρειάζεται ν' ἀποδείξουμε ὅτι τό πιό μεγάλο οἰκιακό νοικοκυριό πλεονεχτεῖ ἀπέναντι στό μικρό στό ζήτημα τῆς ἐξοικονόμησης ἐργασίας καί ὑλικοῦ... Τό πρῶτο ἀγοράζει (σημειῶστε το αὐτό! *Β. Ι.*) «πετρέλαιο, κιχώρι, μαργαρίνη — χοντρικά, τό δεύτερο — λιανικά, κτλ.» (S. 93). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «διορθώνει»: «ὁ Κάουτσκι δέν ἤθελε νά πεῖ ὅτι αὐτό τεχνικά εἶναι συμφερότερο, ἀλλ' ὅτι *κοστίζει* λιγότερο»!... Δέν εἶναι φανερό ὅτι καί σ' αὐτή τήν περίπτωση (ὅπως καί σ' ὅλες τίς ἄλλες) ἡ προσπάθεια τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ «νά διορθώσει» τόν Κάουτσκι εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἀποτυχημένη; «Τό ἐπιχείρημα αὐτό — συνεχίζει ὁ αὐστηρός κριτικός — εἶναι αὐτό καθαυτό ἐπίσης πολύ ἀμφισβητήσιμο, ἐπειδή κάτω ἀπό ορισμένους ὅρους στήν ἀξία τοῦ προϊόντος μπορεῖ νά μή μπαίνει διόλου ἡ ἀξία τῶν χωριστῶν σπιτιῶν, ἐνῶ ἡ ἀξία ἑνός κοινοῦ σπιτιοῦ μπαίνει καί μάλιστα μέ τόκο. Αὐτό ἐξαρτιέται ἐπίσης ἀπό τούς κοινωνικοοικονομικούς ὅρους, πού αὐτοί θά ἔπρεπε νά ἐρευνηθοῦν — καί ὄχι τά δῆθεν τεχνικά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή...». Πρῶτο, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεχνάει τή μικρολε-

πτομέρεια ὅτι ὁ Κάουτσκι, ἐρευνώντας πρῶτα τή συγκριτική σημασία τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς *ὅταν οἱ ἄλλοι ὅροι εἶναι ἴσοι*, ἀναλύει στήν παραπέρα ἔκθεσή του λεπτομερειακά καί αὐτούς τούς ὅρους. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θέλει, συνεπῶς, νά βάλει στό ἴδιο σακί διαφορετικά ζητήματα. Δεύτερο. Πότε ἡ ἀξία τῶν σπιτιῶν τῶν ἀγροτῶν μπορεῖ νά μή μπαίνει στήν ἀξία τοῦ προϊόντος; Μόνο ὅταν ὁ ἀγρότης «δέν ὑπολογίζει» τήν ἀξία τῆς ξυλείας του ἤ τῆς ἐργασίας του γιά τό χτίσιμο καί τήν ἐπισκευή τοῦ σπιτιοῦ. Ὅσο ὁ ἀγρότης ἐξακολουθεῖ νά ἀσκεῖ φυσικό νοικοκυριό, μπορεῖ, βέβαια, «νά μή ὑπολογίζει» τήν ἐργασία του — καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μάταια ξεχνάει νά πεῖ στόν ἀναγνώστη ὅτι *ὁ Κάουτσκι τό λέει αὐτό μέ ἀπόλυτη σαφήνεια καί ἀκρίβεια στίς σελ. 165–167 τοῦ βιβλίου του* (κεφ. VIII, «Ἡ προλεταριοποίηση τοῦ ἀγρότη»). Τώρα ὅμως πρόκειται γιά τούς «κοινωνικοοικονομικούς ὅρους» τοῦ καπιταλισμοῦ, καί ὄχι τῆς φυσικῆς εἴτε τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Καί στίς κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές συνθῆκες, ὅταν «δέν ὑπολογίζεις» τήν ἐργασία σου, σημαίνει πώς τήν προσφέρεις δωρεάν (στόν ἔμπορο ἤ σέ ἄλλον κεφαλαιοκράτη), σημαίνει πώς ἐργάζεσαι ἔναντι λειψῆς πληρωμῆς γιά τήν ἐργατική σου δύναμη, σημαίνει πώς κατεβάζεις τό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν σου κάτω ἀπό τό κανονικό ὅριο. Τή διαφορά *αὐτή* τῆς μικρῆς παραγωγῆς, ὅπως εἴδαμε, ὁ Κάουτσκι τήν παραδέχτηκε πέρα γιά πέρα καί τήν ἐκτίμησε σωστά. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ἀντικρούοντας τόν Κάουτσκι ἐπαναλαβαίνει τή συνηθισμένη μέθοδο καί τό συνηθισμένο λάθος τῶν ἀστῶν καί μικροαστῶν οἰκονομολόγων. Οἱ οἰκονομολόγοι αὐτοί ἔχουν ξεκουφάνει ὅλο τόν κόσμο ἐξυμνώντας τή «βιωσιμότητα» τοῦ μικροῦ ἀγρότη, πού μπορεῖ, λένε, νά μή ὑπολογίζει τήν ἐργασία του, νά μή κυνηγάει τό κέρδος καί τή γαιοπρόσοδο κτλ. Μόνο πού οἱ καλοί αὐτοί ἄνθρωποι ξέχασαν ὅτι ἕνας τέτοιος συλλογισμός μπερδεύει τούς «κοινωνικοοικονομικούς ὅρους» τῆς φυσικῆς οἰκονομίας, τῆς ἁπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς καί τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ Κάουτσκι ἐξηγεῖ θαυμάσια ὅλα αὐτά τά λάθη, *κάνοντας αὐστηρή διάκριση* ἀνάμεσα στό ἕνα ἤ στό ἄλλο σύστημα κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων. «Ἄν ἡ ἀγροτική παραγωγή τοῦ μικροῦ ἀγρότη — λέει ὁ Κάουτσκι — δέν ἔχει τραβηχτεῖ στή σφαίρα τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, ἄν ἀποτελεῖ μόνο ἕνα μέρος τοῦ οἰκιακοῦ νοικοκυριοῦ, τότε παραμένει ἐπίσης ἔξω ἀπό τή σφαίρα τῶν συγκεντροποιητικῶν τάσεων τοῦ σύγχρονου τρόπου παραγωγῆς. Ὅσο μή ὀρθολογικό κι ἄν εἶναι τό μικρό νοικοκυριό τοῦ ἀγρό-

τη, σέ ὅση σπατάλη δυνάμεων κι ἄν ὁδηγεῖ, ὁ ἀγρότης κρατιέται γερά ἀπ' αὐτό, τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ γυναίκα του κρατιέται ἀπ' τό φτωχικό οἰκιακό νοικοκυριό της, πού δίνει ἀκριβῶς τά ἴδια πενιχρότατα ἀποτελέσματα μέ ὑπέρογκη δαπάνη ἐργατικῆς δύναμης, μά πού ὡστόσο ἀποτελεῖ τό μοναδικό τομέα ὅπου αὐτή δέν εἶναι ὑποταγμένη στήν ξένη θέληση καί εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν ἐκμετάλλευση» (S. 165). Τό πράγμα ἀλλάζει ὅταν ἡ φυσική οἰκονομία ἐκτοπίζεται ἀπό τήν ἐμπορευματική. Ὁ ἀγρότης βρίσκεται τότε στήν ἀνάγκη νά πουλάει προϊόντα, ν' ἀγοράζει ἐργαλεῖα, *ν' ἀγοράζει γῆ*. Ὅσο ὁ ἀγρότης παραμένει *ἁπλός ἐμπορευματοπαραγωγός*, μπορεῖ ν' ἀρκεῖται στό βιοτικό ἐπίπεδο τοῦ μισθωτοῦ ἐργάτη· δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό κέρδος καί γαιοπρόσοδο, μπορεῖ νά καταβάλει γιά τή γῆ μεγαλύτερη πληρωμή ἀπό τήν πληρωμή πού θά μποροῦσε νά δόσει ὁ κεφαλαιοκράτης ἐπιχειρηματίας (S. 166). Ἡ ἁπλή ὅμως ἐμπορευματική παραγωγή ἐκτοπίζεται ἀπό τήν *κεφαλαιοκρατική παραγωγή*. Ἄν, λογουχάρη, ὁ ἀγρότης ἔχει ὑποθηκεύσει τή γῆ του, πρέπει στό ἑξῆς νά βγάζει καί τή γαιοπρόσοδο πού ἔχει πουληθεῖ στόν πιστωτή. Σ' αὐτή τή βαθμίδα ἀνάπτυξης ὁ ἀγρότης μόνο τυπικά μπορεῖ νά θεωρεῖται ἁπλός ἐμπορευματοπαραγωγός. De facto* ὁ ἀγρότης ἔχει πιά νά κάνει συνήθως μέ τόν *κεφαλαιοκράτη* — τόν πιστωτή, τόν ἔμπορο, τό βιομήχανο ἐπιχειρηματία, ἀπό τόν ὁποῖο εἶναι ἀναγκασμένος νά ζητάει «ἐπικουρικές ἀσχολίες», δηλαδή νά πουλάει σ' αὐτόν τήν ἐργατική του δύναμη. Σ' αὐτό τό στάδιο — καί ὁ Κάουτσκι, ἐπαναλαβαίνουμε, συγκρίνει τή μεγάλη καί τή μικρή γεωργική παραγωγή στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία — ἡ δυνατότητα «νά μή ὑπολογίζει τήν ἐργασία του» σημαίνει γιά τόν ἀγρότη ἕνα μόνο πράγμα: νά τσακίζεται στή δουλειά καί νά περιορίζει συνεχῶς τίς ἀνάγκες του.

Ἐξίσου ἀστήριχτες εἶναι καί οἱ ἄλλες ἀντιρήσεις τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ. Οἱ δυνατότητες πού δίνει ἡ μικρή παραγωγή γιά τή χρησιμοποίηση μηχανῶν εἶναι πιό περιορισμένες· γιά τό μικρό νοικοκύρη εἶναι πιό δύσκολο νά ἐξασφαλίσει πίστωση καί τοῦ κοστίζει αὐτή πιό ἀκριβά — λέει ὁ Κάουτσκι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει ὅτι τά ἐπιχειρήματα αὐτά εἶναι λαθεμένα, κι ἐπικαλεῖται. . . τούς ἀγροτικούς συνεταιρισμούς! Ταυτόχρονα παρασιωπᾶ τελείως τίς ἀποδείξεις τοῦ Κάουτσκι, πού γιά τούς συνεταιρισμούς αὐτούς καί γιά τή σημασία τους ἔκανε

* — Στήν πραγματικότητα, στήν πράξη. *Ἡ Σύντ.*

τήν ἐκτίμηση πού ἀναφέραμε παραπάνω. Στό ζήτημα τῶν μηχανῶν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μέμφεται ξανά τόν Κάουτσκι, γιατί δέν ἔθεσε «ἕνα γενικότερο οἰκονομικό ζήτημα: ποιός εἶναι γενικά ὁ οἰκονομικός ρόλος τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία» (ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξέχασε κιόλας τό IV κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι!) «καί εἶναι ἄραγε γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ μηχανή τόσο ἀπαραίτητο μέσο ὅσο καί γιά τή βιομηχανία ἐπεξεργασίας;». Ὁ Κάουτσκι ἔδειξε καθαρά τόν κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα τῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν στή σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία (S. 39, 40 καί ἑπόμενες), τόνισε τίς ἰδιομορφίες τῆς γεωργίας πού δημιουργοῦν «τεχνικές καί οἰκονομικές δυσκολίες» στή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν στή γεωργία (S. 38 καί ἑπόμενες), παρέθεσε στοιχεῖα γιά τήν αὐξανόμενη χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν (40), γιά τήν τεχνική τους σημασία (42 καί ἑπόμενες), γιά τό ρόλο τοῦ ἀτμοῦ καί τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Ὁ Κάουτσκι ἔδειξε, ποιές διαστάσεις ἐπιβάλλεται νά ἔχουν τά νοικοκυριά, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τῆς γεωπονίας, γιά τήν πλήρη ἀξιοποίηση τῶν διάφορων μηχανῶν (94), ἔδειξε ὅτι, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1895, τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦν μηχανές αὐξάνει κανονικά καί γοργά ἀπό τά μικρά νοικοκυριά πρός τά μεγάλα (2 % στά νοικοκυριά πού ἔχουν ἴσαμε 2 ἑκτάρια· 13,8 % στά νοικοκυριά μέ 2–5 ἑκτάρια· 45,8 % στά νοικοκυριά μέ 5–20 ἑκτάρια· 78,8 % στά νοικοκυριά μέ 20–100 ἑκτάρια· 94,2 % στά νοικοκυριά μέ 100 καί πάνω ἑκτάρια). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θά ἐπιθυμοῦσε ἀντί γι' αὐτά τά στοιχεῖα νά δεῖ «γενικούς» συλλογισμούς γιά τό «ἀκατανίκητο» ἤ τό μή ἀκατανίκητο τῶν μηχανῶν!...

«Ἡ ἄποψη ὅτι στίς συνθῆκες τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀναλογεῖ μεγαλύτερος ἀριθμός ζώων ἐργασίας κατά ἑκτάριο... δέν εἶναι πειστική... γιατί ταυτόχρονα δέν ἐξετάζεται... ὁ βαθμός ἐντατικότητας τῆς κτηνοτροφίας στό νοικοκυριό» — λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ἀνοίγουμε τή σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι, ὅπου προβάλλεται αὐτή ἡ ἄποψη, καί διαβάζουμε: «...Ὁ μεγάλος ἀριθμός ἀγελάδων στό μικρό νοικοκυριό» (ὑπολογιζόμενος κατά 1000 ἑκτάρια) «ἐξαρτιέται σέ ὄχι ἀσήμαντο βαθμό καί ἀπό τό ὅτι ὁ ἀγρότης ἀσχολεῖται μέ τήν κτηνοτροφία περισσότερο ἀπό τό μεγάλο νοικοκύρη καί μέ τήν παραγωγή σιτηρῶν λιγότερο ἀπ' αὐτόν· ἡ διαφορά ὅμως στή συντήρηση ἀλόγων δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μ' αὐτό» (σελ. 96, ὅπου ἀναφέρονται τά στοιχεῖα γιά τή Σαξονία τοῦ 1860, γιά ὅλη τή Γερμανία τοῦ 1883 καί γιά τήν Ἀγγλία τοῦ 1880). Ἄς θυμίσουμε, ὅτι καί στή Ρωσία

ή στατιστική τῶν ζέμστβο ἀπεκάλυψε τόν ἴδιο αὐτό νόμο, πού ἐκφράζει τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή: τά μεγάλα ἀγροτικά νοικοκυριά τά βγάζουν πέρα μέ μικρότερο κατά μονάδα ἐπιφάνειας ἀριθμό ζώων καί σύνεργων*.

Ἡ ἔκθεση ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Κάουτσκι γιά τήν ὑπεροχή στήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική οἰκονομία τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή δέν εἶναι καθόλου πλήρης. Ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς συνίσταται ὄχι μόνο στή μικρότερη ἀπώλεια καλλιεργήσιμης ἔκτασης, ὄχι μόνο στό ὅτι γίνεται οἰκονομία σέ ζῶα καί σύνεργα καί πληρέστερη ἀξιοποίησή τους, ὄχι μόνο στό ὅτι ὑπάρχει εὐρύτερη δυνατότητα χρησιμοποίησης μηχανῶν καί στό ὅτι γίνεται πιό προσιτή ἡ πίστωση, ἀλλά ἐπίσης καί στήν ἐμπορική ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ, στή χρησιμοποίηση ἀπομέρους του ἐπιστημονικά καταρτισμένων διευθυντῶν τοῦ νοικοκυριοῦ (Kautsky, S. 104). Ἡ μεγάλη γεωργία χρησιμοποιεῖ σέ μεγαλύτερη ἔκταση τή συνεργασία τῶν ἐργατῶν καί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία ἀποδίδει ὁ Κάουτσκι στήν ἐπιστημονική γεωπονική κατάρτιση τοῦ ἀγρότη νοικοκύρη. «Ἀγρότη νοικοκύρη μέ πλήρη ἐπιστημονική κατάρτιση μπορεῖ νά συντηρεῖ μόνο ἡ παραγωγή πού εἶναι ἀρκετά μεγάλη, ὥστε ἡ δουλειά τῆς διεύθυνσης καί ἐπίβλεψης τοῦ νοικοκυριοῦ ν' ἀπασχολεῖ πέρα γιά πέρα τήν ἐργατικὴ δύναμη τοῦ δοσμένου προσώπου» (S. 98: «τό μέγεθος αὐτό τοῦ νοικοκυριοῦ κυμαίνεται, ἀνάλογα μέ τό εἶδος τῆς παραγωγῆς», ἀπό 3 ἑκτάρια στήν ἀμπελουργία ὥς 500 ἑκτάρια στήν ἐκτατική καλλιέργεια). Ὁ Κάουτσκι σημειώνει ἐδῶ τό ἐνδιαφέρον καί ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό γεγονός ὅτι ἡ διάδοση τῶν κατώτερων καί μεσαίων γεωργικῶν σχολῶν φέρνει ὄφελος ὄχι στόν ἀγρότη, ἀλλά στό μεγαλονοικοκύρη, θέτοντας στή διάθεσή του ὑπαλλήλους (τό ἴδιο παρατηρεῖται καί στή Ρωσία). «Ἡ ἀνώτερη μόρφωση, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά μιά ἀπόλυτα ὀρθολογιστική παραγωγή, δύσκολα συμβιβάζεται μέ τίς σημερινές συνθῆκες ὕπαρξης τῶν ἀγροτῶν. Αὐτό σημαίνει καταδίκη, φυσικά, ὄχι τῆς ἀνώτερης μόρφωσης, ἀλλά τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν ἀγροτῶν. Αὐτό σημαίνει ἁπλῶς ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ ἀγρότη διατηρεῖται δίπλα στή μεγάλη παραγωγή ὄχι χάρη στήν ἀνώ-

---

* Βλ. *Β. Ε. Πόστνικοφ*, «Τό ἀγροτικό νοικοκυριό τῆς Νότιας Ρωσίας», πρβλ. *Β. Ἰλίν*, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», κεφ. II, ὑποκεφ. 1 (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος. *Ἡ Σύντ.*).

τερη παραγωγικότητά της, ἀλλά χάρη στίς χαμηλότερες ἀνάγκες» (99). Ἡ μεγάλη παραγωγή εἶναι ὑποχρεωμένη νά συντηρεῖ ὄχι μόνο ἐργατικές δυνάμεις τοῦ χωριοῦ, ἀλλά καί ἐργατικές δυνάμεις τῆς πόλης, πού στέκουν ἀσύγκριτα ψηλότερα ὡς πρός τό ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τους.

Τά ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα καί σπουδαῖα στοιχεῖα, πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι γιά ν' ἀποδείξει τήν «ὑπερβολική δουλειά καί τήν ἀνεπαρκῆ κατανάλωση στή μικρή παραγωγή», ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τά ὀνομάζει «μερικές (!) τυχαῖες (;;) περικοπές». Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «ἀναλαβαίνει» νά παραθέσει ἰσάριθμες «περικοπές ἀντίθετου χαρακτήρα». Μόνο πού ξεχνάει νά πεῖ ἄν ἀναλαβαίνει ἐπίσης νά διατυπώσει *μιά ἀντίθετη θέση*, πού θά τήν ἀπέδειχνε μέ τίς «περικοπές ἀντίθετου χαρακτήρα». Γιατί αὐτοῦ βρίσκεται ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος! Μήπως ἀναλαβαίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ νά ὑποστηρίξει ὅτι στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία τή μεγάλη παραγωγή τή διακρίνει, ἀπό τήν παραγωγή τοῦ ἀγρότη, ἡ ὑπερβολική δουλειά καί ἡ χαμηλή κατανάλωση τοῦ δουλευτῆ; Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι ἀρκετά προσεχτικός καί δέ διατυπώνει ἕνα τέτοιο γελοῖο ἰσχυρισμό. Θεωρεῖ ὅτι τό γεγονός τῆς ὑπερβολικῆς ἐργασίας καί τῆς πτώσης τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀγροτῶν μπορεῖ νά παρακαμφθεῖ μέ τήν παρατήρηση ὅτι «σέ μερικά μέρη οἱ ἀγρότες ζοῦν εὔπορα καί σέ ἄλλα φτωχά!!». Τί θά λέγατε γιά ἕναν οἰκονομολόγο, ἄν αὐτός, ἀντί νά γενικεύσει τά στοιχεῖα γιά τήν κατάσταση τῆς μικρῆς καί τῆς μεγάλης παραγωγῆς, καταπιανόταν νά διερευνήσει τή διαφορά σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν «εὐπορία» τοῦ πληθυσμοῦ στό ἕνα ἤ στό ἄλλο «μέρος»; Τί θά λέγατε γιά ἕναν οἰκονομολόγο, πού θά παρέκαμπτε τό γεγονός τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς καί τῆς χαμηλῆς κατανάλωσης τῶν βιοτεχνῶν σέ σύγκριση μέ τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες μέ τήν παρατήρηση ὅτι «σέ μερικά μέρη οἱ βιοτέχνες ζοῦν εὔπορα καί σέ ἄλλα φτωχά»; Καί τώρα γιά τούς βιοτέχνες, μιά πού ἔγινε λόγος γι' αὐτούς. «Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — ὁ Κάουτσκι ἔκανε νοερά ἕνα παραλληλισμό μέ τήν Hausindustrie*, ὅπου ἡ ὑπερβολική δουλειά δέν ἔχει τεχνικά ὅρια» (ὅπως στή γεωργία), «ὅμως ὁ παραλληλισμός αὐτός δέν ταιριάζει ἐδῶ». Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς σ' αὐτό, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀντίκρυσε μέ καταπληκτική ἀπροσεξία τό βιβλίο πού κρίνει, γιατί τόν παραλληλισμό μέ τήν Hausindustrie δέν τόν «ἔκανε νοερά

* — οἰκιακή βιομηχανία. *Ἡ Σύντ.*

ὁ Κάουτσκι», ἀλλά *τόν ἔδοσε καθαρά καί ξάστερα στήν πρώτη κιόλας σελίδα τοῦ ὑποκεφαλαίου* πού ἀφιερώνει στό ζήτημα τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς (κεφ. VI, b, S. 106): «Ὅπως καί στήν οἰκιακή βιομηχανία (Hausindustrie) ἔτσι καί στό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό ἡ δουλειά τῶν παιδιῶν μέσα στά πλαίσια τῆς οἰκογένειας ἔχει ἀκόμα πιό ὀλέθριες συνέπειες ἀπ' ὅ,τι ἡ μισθωτή ἐργασία σέ ξένα πρόσωπα». Ὅσο κατηγορηματική κι ἄν εἶναι ἡ ἐτυμηγορία τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι ὁ παραλληλισμός αὐτός δέν ταιριάζει ἐδῶ, ἡ γνώμη του εἶναι ὡστόσο πέρα γιά πέρα λαθεμένη. Στή βιομηχανία ἡ ὑπερβολική δουλειά δέν ἔχει τεχνικά ὅρια, ἐνῶ γιά τόν ἀγρότη «περιορίζεται ἀπό τούς τεχνικούς ὅρους τῆς γεωργίας» — διαβεβαιώνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Μπαίνει τό ἐρώτημα, ποιός λοιπόν στήν πραγματικότητα συγχέει τήν τεχνική μέ τήν οἰκονομία: ὁ Κάουτσκι ἤ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ; Τί δουλειά ἔχει ἐδῶ ἡ τεχνική τῆς γεωργίας ἤ τῆς οἰκιακῆς βιομηχανίας, ὅταν τά γεγονότα λένε ὅτι ὁ μικρός παραγωγός καί στή γεωργία καί στή βιομηχανία ρίχνει στή δουλειά τά παιδιά του ἀπό πολύ μικρή ἡλικία, δουλεύει περισσότερες ὧρες τή μέρα, ζεῖ «πιό οἰκονομικά», περικόβει τίς ἀνάγκες του ὡς τό σημεῖο πού σέ μιά πολιτισμένη χώρα νά ξεχωρίζει σάν ἀληθινός «βάρβαρος» (ἔκφραση τοῦ Μάρξ); Εἶναι μήπως δυνατό ν' ἀρνηθεῖ κανείς τήν οἰκονομική ὁμοιογένεια τέτοιων φαινομένων στή γεωργία καί στή βιομηχανία μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ γεωργία ἔχει ἕνα σωρό ἰδιομορφίες (πού ὁ Κάουτσκι διόλου δέν τίς ξεχνάει); «Ὁ μικροαγρότης, ἀκόμα καί ὅταν θέλει, δέν μπορεῖ νά δουλέψει περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀπαιτεῖ τό χωράφι του» — λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ὡστόσο ὁ μικροαγρότης μπορεῖ νά δουλέψει καί δουλεύει 14 καί ὄχι 12 ὧρες· μπορεῖ νά δουλέψει καί δουλεύει μέ τέτοια ὑπερκανονική ἐντατικότητα, πού φθείρει τά νεῦρα καί τούς μῦς του πολύ γρηγορότερα ἀπό τό κανονικό. Καί ἔπειτα, τί λαθεμένη καί παρατραβηγμένη ἀφαίρεση εἶναι αὐτή — νά καθορίζουμε ὅτι ὅλες οἱ δουλειές τοῦ ἀγρότη περιορίζονται μόνο στό χωράφι! Στόν Κάουτσκι δέ θά βρεῖτε τίποτα τό παρόμοιο. Ὁ Κάουτσκι ξέρει θαυμάσια ὅτι ὁ ἀγρότης δουλεύει καί στό οἰκιακό νοικοκυριό, δουλεύει γιά τό χτίσιμο καί τήν ἐπισκευή τοῦ σπιτιοῦ, τοῦ σταύλου, τῶν ἐργαλείων κτλ., «*χωρίς νά ὑπολογίζει*» ὅλη αὐτή τήν πρόσθετη ἐργασία, γιά τήν ὁποία ὁ μισθωτός ἐργάτης στό μεγάλο νοικοκυριό ἀπαιτεῖ τή συνηθισμένη πληρωμή. Δέν εἶναι φανερό γιά τόν κάθε ἀπροκατάληπτο ἄνθρωπο πώς γιά τόν ἀγρότη — τό μικρογεωργό — ἡ ὑπερβολική δουλειά ἔχει *ἀσύγκριτα πλατύτερα περιθώρια*, ἀπ'

ὅ,τι γιά τό μικροβιοτέχνη ὅταν εἶναι *μόνο* βιοτέχνης; Ἡ ὑπερβολική ἐργασία τοῦ μικρογεωργοῦ, σάν καθολικό γεγονός, ἀποδείχνεται παραστατικά μέ τό ὅτι ὅλοι οἱ ἀστοί συγγραφεῖς βεβαιώνουν ὁμόφωνα τή «φιλοπονία» καί τό «πνεῦμα οἰκονομίας» τοῦ ἀγρότη καί κατηγοροῦν τούς ἐργάτες γιά «τεμπελιά» καί «σπατάλη».

Οἱ μικροαγρότες — λέει ἕνας ἐρευνητής τῶν συνθηκῶν ζωῆς τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βεστφαλίας, πού ἀναφέρει ὁ Κάουτσκι — παραφορτώνουν πέρα ἀπό κάθε μέτρο τά παιδιά τους μέ δουλειά, ἔτσι πού παρεμποδίζεται ἡ σωματική τους ἀνάπτυξη· ἡ μισθωτή ἐργασία δέν ἔχει τέτοιες ἄσχημες πλευρές. Στήν κοινοβουλευτική ἐπιτροπή πού ἐρευνοῦσε τίς συνθῆκες ζωῆς τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἀγγλίας (1897) ἕνας μικροαγρότης ἀπό τό Λίνκολν δήλωσε: «Ἔχω ἀναθρέψει μιά ὁλόκληρη οἰκογένεια καί τήν πέθανα σχεδόν στή δουλειά». Ἕνας ἄλλος λέει: «Δουλεύω μέ τά παιδιά μου ἴσαμε 18 ὧρες, κατά μέσο ὅρο 10–12 ὧρες». Κι ἕνας τρίτος: «Δουλεύουμε πιό σκληρά ἀπό τούς μεροκαματιάρηδες, δουλεύουμε σάν σκλάβοι». Στήν ἴδια ἐπιτροπή ὁ κ. Ρήντ (Read) περιγράφει μέ τά παρακάτω λόγια τήν κατάσταση τοῦ μικροαγρότη στίς περιοχές ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ γεωργία μέ τή στενή ἔννοια τῆς λέξης: «Γι᾿ αὐτόν τό μοναδικό μέσο νά κρατηθεῖ εἶναι νά δουλεύει ὅσο δυό μεροκαματιάρηδες καί νά ξοδεύει ὅσα ξοδεύει ἕνας μεροκαματιάρης. Τά παιδιά του ξεθεώνονται στή δουλειά περισσότερο καί ἀνατρέφονται χειρότερα ἀπό τά παιδιά τῶν μεροκαματιάρηδων» («Royal Commission on Agriculture final report», p. 34, 358 *. Περικοπή, πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι, S. 109). Θ᾿ ἀναλάβει ἄραγε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ νά ὑποστηρίξει πώς ἐξίσου συχνά κ᾿ οἱ μεροκαματιάρηδες δουλεύουν ὅσο δυό χωρικοί; Ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό, ὅμως, εἶναι τό παρακάτω γεγονός πού παραθέτει ὁ Κάουτσκι καί πού δείχνει, πῶς «ἡ τέχνη τοῦ χωρικοῦ νά πεινᾶ (Hungerkunst) μπορεῖ νά ὁδηγήσει σέ οἰκονομική ὑπεροχή τῆς μικρῆς παραγωγῆς»: ἡ σύγκριση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν νοικοκυριῶν δυό ἀγροτῶν τῆς Βάδης παρουσιάζει στό ἕνα, *στό μεγάλο*, ἔλλειμμα 933 μάρκα, καί στό ἄλλο, πού εἶναι *δυό φορές μικρότερο*, πλεόνασμα 191 μάρκα. Ὅμως τό πρῶτο νοικοκυριό, πού χρησιμοποιοῦσε ἀποκλειστικά μισθωτούς ἐργάτες, ἔπρεπε, ὅπως εἶναι ἑπόμενο, νά τούς θρέφει, ξοδεύοντας σχεδόν 1 μάρκο τή μέρα κατ᾿ ἄτομο (κάπου 45

* — «Τελική ἔκθεση τῆς βασιλικῆς ἐπιτροπῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας», σελ. 34, 358. *Ἡ Σύντ.*

καπίκια), ἐνῶ στό μικρό νοικοκυριό δούλευαν ἀποκλειστικά τά μέλη τῆς οἰκογένειας (ἡ γυναίκα καί 6 μεγάλα παιδιά), πού ἡ συντήρησή τους ἦταν *δυό φορές πιό φτωχική*: 48 πφένιγκ τή μέρα κατ' ἄτομο. Ἄν ἡ οἰκογένεια τοῦ μικροαγρότη τρεφόταν ἐξίσου καλά μέ τούς μισθωτούς ἐργάτες τοῦ μεγαλονοικοκύρη, ὁ μικροαγρότης θά εἶχε ἔλλειμμα 1250 μάρκα! «Τό πλεόνασμά του δέν προερχόταν ἀπό τά γεμάτα ἀμπάρια του, ἀλλά ἀπό τό ἄδειο του στομάχι». Τί πλῆθος τέτοιων παραδειγμάτων θ' ἀποκαλύπτονταν, ἄν οἱ συγκρίσεις τῆς «ἀποδοτικότητας» τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στή γεωργία συνοδεύονταν ἀπό τόν ὑπολογισμό τῆς κατανάλωσης καί τῆς ἐργασίας τῶν ἀγροτῶν καί τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν *. Νά ἕνας ὑπολογισμός σχετικά μέ τή μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα ἑνός μικροῦ νοικοκυριοῦ (4,6 ἑκτάρια) σέ σύγκριση μέ ἕνα μεγάλο (26,5 ἑκτάρια), ὑπολογισμός πού γίνεται σ' ἕνα ἀπό τά εἰδικά περιοδικά. Πῶς ὅμως βγαίνει τό ἀνώτερο εἰσόδημα; — ρωτάει ὁ Κάουτσκι. Αὐτό γίνεται, γιατί τό μικρό γεωργό τόν βοηθᾶνε τά παιδιά του, τόν βοηθᾶνε ἀπό τήν ἡλικία πού μόλις ἀρχίζουν νά βαδίζουν, ἐνῶ ὁ μεγαλονοικοκύρης εἶναι ἀναγκασμένος νά μπαίνει σέ ἔξοδα γιά τά παιδιά του (δημοτικό, γυμνάσιο). Στό μικρό νοικοκυριό ἀκόμα καί οἱ γέροι πάνω ἀπό 70 χρονῶν «ἐξακολουθοῦν ν' ἀναπληρώνουν μιά ἀκέραιη ἐργατική δύναμη». «Ὁ συνηθισμένος μεροκαματιάρης, ἰδιαίτερα στή μεγάλη παραγωγή, δουλεύει καί σκέφτεται: πότε πιά θαρθεῖ ἡ βραδινή ἀνάπαυση· ὁ μικροαγρότης ὅμως, τουλάχιστο σ' ὅλες τίς ἐπείγουσες δουλειές, σκέφτεται: ἄχ, τί καλά νἆταν ἡ μέρα ἔστω καί δυό ὡρίτσες μεγαλύτερη». Οἱ μικροί παραγωγοί — μᾶς πληροφορεῖ πάλι ὁ ἴδιος ἀρθρογράφος τοῦ γεωπονικοῦ περιοδικοῦ — ἀξιοποιοῦν καλύτερα τό χρόνο, ὅταν ἔχουν ἐπείγουσες δουλειές: «σηκώνονται νωρίτερα, πλαγιάζουν ἀργότερα, δουλεύουν πιό γρήγορα, ἐνῶ οἱ ἐργάτες τοῦ μεγαλονοικοκύρη δέ θέλουν νά σηκώνονται νωρίτερα, νά πλαγιάζουν ἀργότερα καί νά δουλεύουν ἐντατικότερα ἀπ' ὅ,τι τίς ἄλλες μέρες». Ὁ ἀγρότης καταφέρνει νά βγάζει καθαρό εἰσόδημα χάρη στήν «ἁπλή» ζωή του: κάθεται σέ πλιθόχτιστο καλύβι, χτισμένο κυρίως μέ τή δουλειά τῆς οἰκογένειάς του· ἡ γυναίκα εἶναι παντρεμένη 17 χρόνια καί χάλασε μόνο ἕνα ζευγάρι μποτίνια, τόν περισσότερο καιρό περπατάει ξυπόλητη ἤ

* Πρβλ. *Β. Ἰλίν*, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 112. 175, 201. (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 165 - 166, 247 - 248, 276 - 278. *Ἡ Σύντ.*).

φοράει τσόκαρα, καί ή ἴδια ράβει γιά ὅλη τήν οἰκογένεια. Ἡ τροφή ἀποτελεῖται ἀπό πατάτες, γάλα, καί σπάνια ἀπό ρέγγες. Ὁ ἄντρας μόνο τίς Κυριακές καπνίζει ἕνα τσιμπούκι καπνό. «Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέ νιώθανε πώς ζοῦν ἐξαιρετικά ἁπλά καί δέν ἐκφράζανε δυσαρέσκεια γιά τήν κατάστασή τους... Μέ ἕνα τέτοιο ἁπλό τρόπο ζωῆς εἶχαν σχεδόν κάθε χρόνο ἕνα μικρό περίσσευμα ἀπό τό νοικοκυριό τους».

IV

Ὕστερα ἀπό τήν ἀνάλυση τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική οἰκονομία, ὁ Κάουτσκι περνάει σέ εἰδική ἀνάλυση τῶν «ὁρίων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (κεφ. VII). Ἐνάντια στή θεωρία τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς — λέει ὁ Κάουτσκι — ξεσηκώνονται κυρίως οἱ «φίλοι τῆς ἀνθρωπότητας» (παραλίγο θά λέγαμε — οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ...) ἀπ' τίς γραμμές τῆς ἀστικῆς τάξης, οἱ φριτρεντέροι[47] καθαροῦ τύπου, οἱ μεγαλογαιοχτήμονες. Τελευταῖα, πολλοί οἰκονομολόγοι τάσσονται ὑπέρ τῆς μικρῆς γεωργικῆς παραγωγῆς. Ἐπικαλοῦνται συνήθως τή στατιστική, πού δείχνει ὅτι δέν ἐκτοπίζονται τά μικρά νοικοκυριά ἀπό τά μεγάλα. Καί ὁ Κάουτσκι παραθέτει τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς: στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν· στή Γαλλία ἀπό τό 1882 ὥς τό 1892 αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν πιό μικρῶν καί τῶν πιό μεγάλων νοικοκυριῶν· ἡ ἐπιφάνεια τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν ἐλαττώθηκε. Στήν Ἀγγλία ἀπό τό 1885 ὥς τό 1895 ἐλαττώθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν πιό μικρῶν καί τῶν πιό μεγάλων νοικοκυριῶν· περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν μέ 40–120 ha* (100–300 ἄκρ), δηλ. τῶν νοικοκυριῶν πού δέν μποροῦν νά καταταχθοῦν στά μικρά. Στήν Ἀμερική ἡ μέση ἔκταση τῆς φάρμας ἐλαττώνεται: τό 1850 ἦταν 203 ἄκρ, τό 1860 — 199, τό 1870 — 153, τό 1880 — 134, τό 1890 — 137. Ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει πιό ἐπισταμένα τά στοιχεῖα τῆς ἀμερικάνικης στατιστικῆς, καί ἡ ἀνάλυσή του, παρά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἔχει σοβαρή σημασία *ἀπό ἄποψη ἀρχῶν*. Ἡ κύρια αἰτία τῆς ἐλάττωσης τῆς μέσης ἔκτασης τῆς φάρμας εἶναι ὁ τεμαχισμός τῶν με-

* — εκτάρια. *Ἡ Σύντ.*

γάλων φυτειῶν τοῦ Νότου, ὕστερα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῶν νέγρων· στίς νότιες Πολιτεῖες ἡ μέση ἔκταση τῆς φάρμας ἔπεσε κάτω ἀπό τό μισό. «Κανένας γνώστης τοῦ ζητήματος δέν πρόκειται νά δεῖ σ' αὐτούς τούς ἀριθμούς νίκη τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἐνάντια στή *σύγχρονη*» (= κεφαλαιοκρατική) «μεγάλη παραγωγή». Γενικά ἡ ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς ἀμερικάνικης στατιστικῆς κατά *χωριστές περιοχές* δείχνει μεγάλη ποικιλία σχέσεων. Στή βόρεια κεντρική ζώνη, στίς βασικές «σιτοπαραγωγικές Πολιτεῖες», ἡ μέση ἔκταση τῆς φάρμας *ἀνέβηκε* ἀπό 122 σέ 133 ἄκρ. «Ἡ μικρή παραγωγή ἀποχτάει ὑπεροχή μόνο ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀγροτική οἰκονομία βρίσκεται σέ παρακμή ἤ ὅπου ἡ προκεφαλαιοκρατική μεγάλη παραγωγή ἀρχίζει νά συναγωνίζεται τήν παραγωγή τοῦ ἀγρότη» (135). Τό συμπέρασμα αὐτό τοῦ Κάουτσκι εἶναι πολύ σοβαρό, ἐπειδή δείχνει τούς ὅρους, χωρίς τούς ὁποίους ἡ χρήση τῆς στατιστικῆς δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά *κατάχρηση*: εἶναι ἀπαραίτητο νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στήν κεφαλαιοκρατική μεγάλη παραγωγή καί στήν προκεφαλαιοκρατική. Ἡ ἔρευνα πρέπει νά γίνεται *ἀναλυτικά* κατά χωριστές περιοχές, πού διακρίνονται ἀπό οὐσιαστικές ἰδιοτυπίες ὅσον ἀφορᾶ τίς μορφές τῆς γεωργίας καί τίς ἱστορικές συνθῆκες τῆς ἀνάπτυξής της. Λένε: «οἱ ἀριθμοί ἀποδείχνουν»! Ναί, ἀλλά πρέπει νά ξεκαθαριστεῖ τί ἀκριβῶς ἀποδείχνουν οἱ ἀριθμοί. Ἀποδείχνουν μόνο *αὐτό πού λένε ἄμεσα*. Κ' οἱ ἀριθμοί μιλᾶνε ἄμεσα ὄχι γιά τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς, ἀλλά γιά τήν *ἐπιφάνεια* τῶν νοικοκυριῶν. Ὡστόσο εἶναι δυνατό, καί στήν πράξη αὐτό ἀκριβῶς γίνεται, «ἕνα μικρό χτῆμα μέ ἐντατική καλλιέργεια ν' ἀποτελεῖ πιό μεγάλη ἐπιχείρηση ἀπό ἕνα μεγάλο χτῆμα μέ ἐκτατική καλλιέργεια». «Ἡ στατιστική, πού μᾶς δίνει στοιχεῖα μόνο γιά τήν ἐπιφάνεια τοῦ νοικοκυριοῦ, δέ λέει ἀπολύτως τίποτα γιά τό ἄν ἡ ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ ὀφείλεται σέ πραγματική ἐλάττωση τῶν διαστάσεων τοῦ νοικοκυριοῦ ἤ σέ ἐντατικοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ» (146). Ἡ δασική ἐκμετάλλευση καί ἡ χρησιμοποίηση βοσκότοπων γιά τήν κτηνοτροφία, οἱ πρῶτες αὐτές μορφές κεφαλαιοκρατικοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ, προϋποθέτουν τήν πιό μεγάλη ἐπιφάνεια χτημάτων. Ἡ γεωργία ἀπαιτεῖ μικρότερη ἐπιφάνεια γιά τό νοικοκυριό. Μέ τή σειρά τους τά διάφορα συστήματα γεωργίας εἶναι κι αὐτά διαφορετικά ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη: τό ληστρικό, τό ἐκτατικό σύστημα καλλιέργειας (πού ἐπικρατοῦσε ὥς τώρα στήν Ἀμερική) προϋποθέτει τεράστιες φάρμες (ἴσαμε 10 000 ἑκτάρια ἡ καθεμιά, σάν τίς bonanza farms τοῦ Ντάλριμπλε, τοῦ

Γκλέν κ. ἄ.* Καί στίς δικές μας στέπες οἱ καλλιεργούμενες ἐκτάσεις τῶν ἀγροτῶν καί πολύ περισσότερο τῶν ἐμπόρων φτάνουν σ' αὐτές τίς διαστάσεις). Τό πέρασμα στή χρησιμοποίηση λιπασμάτων κτλ. ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκη στήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν, πού, λογουχάρη, στήν Εὐρώπη εἶναι μικρότερα ἀπ' ὅ,τι στήν 'Αμερική. Τό πέρασμα ἀπό τό γεωργικό σύστημα οἰκονομίας στό κτηνοτροφικό ἀπαιτεῖ ἐπίσης ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ: στήν 'Αγγλία τό 1880 ἡ μέση ἔκταση τῶν κτηνοτροφικῶν νοικοκυριῶν ἦταν 52,3 ἄκρ, ἐνῶ τῶν γεωργικῶν, τῶν σιτοπαραγωγικῶν νοικοκυριῶν, ἦταν 74,2 ἄκρ. Γι' αὐτό τό λόγο τό πέρασμα πού συντελεῖται στήν 'Αγγλία ἀπό τή γεωργία στήν κτηνοτροφία *πρέπει* νά δημιουργεῖ μιά τάση ἐλάττωσης τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ. «Θά κρίναμε ὅμως πολύ ἐπιπόλαια, ἄν βγάζαμε ἀπό δῶ τό συμπέρασμα ὅτι πέφτει ἡ παραγωγή» (149). Στήν ἀνατολική περιοχή τοῦ Ἔλβα (πού μέ τή μελέτη της ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐλπίζει μέ τόν καιρό ν' ἀντικρούσει τόν Κάουτσκι) συντελεῖται ἀκριβῶς πέρασμα στό ἐντατικό νοικοκυριό: οἱ μεγαλονοικοκυρέοι γεωργοί — λέει ὁ Ζέρινγκ, πού τόν ἀναφέρει ὁ Κάουτσκι — ἀνεβάζουν τήν παραγωγικότητα τοῦ ἐδάφους τους, πουλώντας ἤ δίνοντας μέ νοίκι στούς χωρικούς τ' ἀπομακρυσμένα κομμάτια τῶν χτημάτων τους, ἐπειδή μέ τήν ἐντατική καλλιέργεια τούς εἶναι δύσκολο νά ἐκμεταλλευτοῦν τ' ἀπομακρυσμένα αὐτά κομμάτια. «Ἔτσι, τά μεγάλα χτήματα στήν ἀνατολική περιοχή τοῦ Ἔλβα μικραίνουν, δίπλα σ' αὐτά δημιουργοῦνται μικρά ἀγροτικά νοικοκυριά, κι αὐτό ὄχι γιατί ἡ μικρή παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή μεγάλη, ἀλλά γιατί οἱ προηγούμενες διαστάσεις τῶν χτημάτων ἦταν προσαρμοσμένες στίς ἀνάγκες τῆς ἐκτατικῆς καλλιέργειας» (150). Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ ὁδηγεῖ συνήθως σέ αὔξηση (κατά μονάδα ἐπιφάνειας τῆς γῆς) τῆς ποσότητας τοῦ προϊόντος, καί συχνά σέ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν, δηλ. σέ πραγματική *αὔξηση* τῶν διαστάσεων τῆς παραγωγῆς.

'Από δῶ καταλαβαίνουμε, πόσο λίγο ἀποδειχτικά εἶναι τά γενικά στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς γιά τίς *ἐπιφάνειες* τῶν νοικοκυριῶν καί μέ πόση προσοχή πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται. Γιατί στή βιομηχανική στατιστική ἔχουμε νά κάνουμε μέ

* — μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά τῆς Βόρειας 'Αμερικῆς (κυρίως σιτοπαραγωγικά), πού συνδυάζουν τήν ἐκτατική καλλιέργεια μέ τή χρησιμοποίηση τῶν πιό σύγχρονων μηχανῶν. *'Η Σύντ.*

ἄμεσους δεῖχτες τῶν διαστάσεων τῆς παραγωγῆς (ποσότητα ἐμπορεύματος, συνολική παραγωγή, ἀριθμός ἐργατῶν) καί συνάμα μποροῦμε εὔκολα νά ξεχωρίσουμε τούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς. Ἡ ἀγροτική στατιστική πολύ σπάνια ἱκανοποιεῖ τούς ἀπαραίτητους αὐτούς ὅρους τῆς ἀποδειχτικότητας.

Ἔπειτα, τό μονοπώλιο τῆς γαιοχτησίας βάζει ὅρια στό γεωργικό καπιταλισμό: στή βιομηχανία τό κεφάλαιο αὐξάνει μέ τή *συσσώρευση*, μέ τή μετατροπή τῆς ὑπεραξίας σέ κεφάλαιο· ἡ *συγκεντροποίηση*, δηλ. ἡ συνένωση μερικῶν μικρῶν κεφαλαίων, σ' ἕνα μεγάλο, παίζει μικρότερο ρόλο. Ἀλλιῶς ἔχει τό ζήτημα στή γεωργία. Ἡ γῆ (στίς πολιτισμένες χῶρες) εἶναι ὅλη πιασμένη, καί ἡ ἐπιφάνεια τοῦ νοικοκυριοῦ μπορεῖ νά διευρυνθεῖ μόνο μέ τή *συγκεντροποίηση* κάμποσων κομματιῶν γῆς, καί μάλιστα ἔτσι πού ν' ἀποτελοῦν μιά *ἑνιαία ἐπιφάνεια*. Εἶναι εὐνόητο πώς ἡ διεύρυνση ἑνός χτήματος μέ τήν ἀγορά γειτονικῶν χωραφιῶν εἶναι πολύ δύσκολο πράγμα, ἰδιαίτερα ἐπειδή τά μικρά κομμάτια γῆς κατέχονται ἐνμέρει ἀπό ἐργάτες γῆς (πού εἶναι ἀπαραίτητοι γιά τό μεγαλονοικοκύρη) καί ἐνμέρει ἀπό μικροαγρότες πού κατέχουν τήν τέχνη νά κρατιοῦνται μέ ἕναν ἀπροσμέτρητο καί ἀπίστευτο περιορισμό τῶν ἀναγκῶν τους. Ἡ διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ ἁπλοῦ καί καθαροῦ σάν τό φῶς τῆς μέρας γεγονότος, πού δείχνει τά ὅρια τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ, ἔδοσε, ἄγνωστο γιατί, στόν κ. Μπουλγκάκοφ τήν ἐντύπωση «φρασεολογίας» (;; !!) καί ἀποτέλεσε ἀφορμή γιά τίς πιό ἀβάσιμες θριαμβολογίες: «Ἔτσι λοιπόν (!) ἡ ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς συντρίβεται (!) μπροστά στό πρῶτο ἐμπόδιο». Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πρῶτα ἀπ' ὅλα σχημάτισε λαθεμένη ἀντίληψη γιά τό νόμο τῆς ὑπεροχῆς τῆς μεγάλης παραγωγῆς, προσδίνοντας σ' αὐτόν μιά ἔννοια πάρα πολύ ἀφηρημένη, πράγμα πού καθόλου δέν κάνει ὁ Κάουτσκι, καί τώρα τή λαθεμένη ἀντίληψή του τή μετατρέπει σέ ἐπιχείρημα ἐνάντια στόν Κάουτσκι! Ἐξαιρετικά παράξενη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πώς τάχα μπορεῖ ν' ἀντικρούσει τόν Κάουτσκι μέ τό παράδειγμα τῆς Ἰρλανδίας (μεγάλη γαιοχτησία, χωρίς ὅμως μεγάλη παραγωγή). Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ μεγάλη γαιοχτησία εἶναι ἕνας ἀπό τούς ὅρους τῆς μεγάλης παραγωγῆς δέν ἕπεται καθόλου ὅτι εἶναι καί ἐπαρκής ὅρος. Καί σ' ἕνα ἔργο γιά τόν καπιταλισμό στήν ἀγροτική οἰκονομία γενικά ὁ Κάουτσκι δέν μποροῦσε, φυσικά, νά ἐξετάσει τίς ἱστορικές καί τίς ἄλλες αἰτίες τῶν ἰδιομορφιῶν τῆς Ἰρλανδίας ἤ ἄλλης χώρας. Ἐξάλλου κανενός δέ θά τοῦ περνοῦσε ἀπό τό μυαλό νά ζητήσει ἀπό τόν Μάρξ, ἐκεῖ πού ἀναλύει τούς γε-

νικούς νόμους τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία, νά ἐξηγήσει, γιατί στή Γαλλία ἡ μικρή βιομηχανία κρατιέται περισσότερο καιρό, γιατί στήν Ἰταλία ἡ βιομηχανία ἀναπτύσσεται ἀδύνατα κτλ. Τό ἴδιο ἀστήριχτη εἶναι καί ἡ ἄποψη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πώς ἡ συγκέντρωση «θά μποροῦσε» νά συντελεῖται βαθμιαῖα: τό μεγάλωμα ἑνός χτήματος μέ τήν ἀγορά γειτονικῶν χωραφιῶν δέν εἶναι καθόλου τόσο ἁπλό πράγμα, ὅσο τό χτίσιμο σ' ἕνα ἐργοστάσιο νέων χτιρίων γιά τήν ἐγκατάσταση συμπληρωματικοῦ ἀριθμοῦ ἐργαλειομηχανῶν κτλ.

Ἀναφερόμενος σ' αὐτή τήν καθαρά πλασματική δυνατότητα τῆς βαθμιαίας συγκέντρωσης ἤ μίσθωσης γῆς γιά τό σχηματισμό μεγάλων νοικοκυριῶν, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν πολυπρόσεξε τήν πραγματική ἰδιομορφία τῆς γεωργίας στό προτσές τῆς συγκέντρωσης — ἰδιομορφία πού τήν ἔχει τονίσει ὁ Κάουτσκι. Πρόκειται γιά τά λατιφούντια, τή συγκέντρωση κάμποσων χτημάτων στά ἴδια χέρια. Ἡ στατιστική ὑπολογίζει συνήθως μόνο τά χωριστά χτήματα καί δέ δίνει καθόλου στοιχεῖα γιά τό προτσές τῆς συγκέντρωσης διάφορων χτημάτων στά χέρια μεγάλων γαιοχτημόνων. Ὁ Κάουτσκι ἀναφέρει σχετικά μέ τή Γερμανία καί τήν Αὐστρία πολύ χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιας συγκέντρωσης πού ὁδηγεῖ σέ μιά ἰδιαίτερη, ἀνώτερη μορφή μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ὅπου κάμποσα μεγάλα χτήματα συνενώνονται σ' ἕνα ἑνιαῖο νοικοκυριό πού διευθύνεται ἀπό ἕνα κεντρικό ὄργανο. Μιά τέτοια γιγάντια ἀγροτική ἐπιχείρηση δίνει τή δυνατότητα νά συνδυάζονται οἱ πιό διαφορετικοί κλάδοι τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί νά ἀξιοποιοῦνται στόν πιό μεγάλο βαθμό τά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς.

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει πόσο ξένη εἶναι γιά τόν Κάουτσκι ἡ ἀφηρημένη καί σχηματική κατανόηση τῆς «θεωρίας τοῦ Μάρξ», στήν ὁποία παραμένει πιστός. Γιά νά ἀποτρέψει μιά τέτοια σχηματική κατανόηση, ὁ Κάουτσκι πρόσθεσε στό ἐξεταζόμενο κεφάλαιο κι ἕνα ἰδιαίτερο ὑποκεφάλαιο γιά τήν ἐξαφάνιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή βιομηχανία. Πολύ σωστά ὁ Κάουτσκι τονίζει ὅτι καί στή βιομηχανία ἡ νίκη τῆς μεγάλης παραγωγῆς δέν εἶναι καθόλου τόσο ἁπλή καί δέ συντελεῖται μέ τόσο ὁμοειδεῖς μορφές, ὅπως συνήθισαν νά νομίζουν οἱ ἄνθρωποι πού λένε πώς ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέν ἰσχύει γιά τή γεωργία. Φτάνει ν' ἀναφέρουμε τήν κεφαλαιοκρατική δουλειά στό σπίτι, φτάνει νά ὑπενθυμίσουμε τήν παρατήρηση πού ἔκανε κιόλας ὁ Μάρξ, γιά τήν ἐξαιρετική ποικιλία τῶν μεταβατικῶν καί μιχτῶν μορ-

φῶν πού κάνουν δυσκολοδιάκριτη τή νίκη τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος. Πόσο πιό περίπλοκο εἶναι τό ζήτημα στήν ἀγροτική οἰκονομία! Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου καί τῆς πολυτέλειας ὁδηγεῖ, λογουχάρη, στό γεγονός ὅτι οἱ ἑκατομμυριοῦχοι ἀγοράζουν τεράστια χτήματα καί τά μετατρέπουν σέ δάση γιά τίς διασκεδάσεις τους. Στήν Αὐστρία, στό Σάλτσμπουργκ, ὁ ἀριθμός τῶν μεγάλων κερασφόρων ζώων ἐλαττώνεται ἀπό τό 1869 καί δῶ. Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι οἱ Ἄλπεις πουλιοῦνται σέ βαθύπλουτους ἐρασιτέχνες τοῦ κυνηγιοῦ. Πολύ εὔστοχα λέει ὁ Κάουτσκι πώς ἄν πάρουμε τά στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς χοντρικά καί χωρίς κριτικό πνεῦμα, τότε δέ θέλουμε καί πολύ γιά νά ἀνακαλύψουμε πώς ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ἔχει τήν τάση νά μεταβάλει τούς σύγχρονους λαούς σέ κυνηγητικά φύλα!

Τέλος, ἀνάμεσα στούς παράγοντες πού βάζουν ὅρια στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία ὁ Κάουτσκι ἀναφέρει καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἔλλειψη ἐργατῶν — ἐξαιτίας τῆς φυγῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τά χωριά — ἀναγκάζει τούς μεγαλονοικοκυρέους νά ἐπιδιώκουν τήν παραχώρηση γῆς στούς ἐργάτες, τή δημιουργία μικροαγροτῶν, πού νά προμηθεύουν στούς τσιφλικάδες ἐργατική δύναμη. Ὁ ἐντελῶς ἀχτήμονας ἐργάτης γῆς εἶναι σπάνιο φαινόμενο, γιατί στή γεωργία τό ἀγροτικό νοικοκυριό, μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τῆς λέξης, συνδέεται μέ τό οἰκιακό νοικοκυριό. Ὁλόκληρες κατηγορίες μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς ἔχουν ἤ χρησιμοποιοῦν γῆ. Ὅταν ἡ μικρή παραγωγή ἐκτοπίζεται πάρα πολύ, — *οἱ μεγαλονοικοκυρέοι προσπαθοῦν νά τή σταθεροποιήσουν ἤ νά τήν ἀναγεννήσουν* μέ τήν πούληση ἤ τήν ἐκμίσθωση γῆς. «Σέ ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χῶρες — λέει ὁ Ζέρινγκ, πού τόν ἀναφέρει ὁ Κάουτσκι — παρατηρεῖται τόν τελευταῖο καιρό μιά κίνηση... νά ἐγκαταστήσουν μόνιμα τούς ἐργάτες γῆς, δίνοντάς τους γῆ». Ἔτσι, μέσα στά πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς δέν μπορεῖ νά ὑπολογίζει κανείς σέ πλέρια ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία, γιατί οἱ ἴδιοι οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ μεγαλογαιοχτήμονες προσπαθοῦν νά τήν ἀναγεννήσουν, ὅταν ἡ καταστροφή τῆς ἀγροτιᾶς ἔχει ξεπεράσει κάθε ὅριο. Ὁ Μάρξ ἀπό τό 1850 κιόλας, στή «Neue Rheinische Zeitung»*, ἔδειξε αὐτή τήν ἀλληλοδιαδοχή τῆς συγκέντρωσης καί τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῆς γῆς στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία[48].

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει πώς στούς συλλογισμούς αὐτούς

* — «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου». *Ἡ Σύντ.*

τοῦ Κάουτσκι «ὑπάρχει μιά δόση ἀλήθειας, μά ἀκόμα περισσότερη πλάνη». Ὅπως καί ὅλες οἱ ἄλλες ἐτυμηγορίες τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἔτσι καί αὐτή αἰτιολογεῖται πολύ ἀδύνατα καί πολύ συγκεχυμένα. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει ὅτι ὁ Κάουτσκι «κατασκεύασε μιά θεωρία τῆς προλεταριακῆς μικρῆς παραγωγῆς», ὅτι ἡ θεωρία αὐτή εἶναι σωστή γιά μιά πολύ περιορισμένη περιοχή. Ἐμεῖς ἔχουμε ἄλλη γνώμη. Ἡ μισθωτή ἀγροτική ἐργασία τῶν μικρογεωργῶν (ἤ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ὁ τύπος τοῦ ἐργάτη γῆς καί τοῦ μεροκαματιάρη μέ κλῆρο) εἶναι *φαινόμενο πού χαρακτηρίζει λίγο-πολύ ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες*. Κανένας συγγραφέας, πού θά θελήσει νά περιγράψει τόν καπιταλισμό στή γεωργία, δέ θά μπορέσει ν' ἀφήσει ἀφώτιστο τό φαινόμενο αὐτό χωρίς ν' ἁμαρτήσει ἀπέναντι στήν ἀλήθεια*. Ὅτι στή Γερμανία ἰδιαίτερα ἡ προλεταριακή μικρή παραγωγή εἶναι γενικό φαινόμενο, — αὐτό τό ἀπόδειξε ἐμπεριστατωμένα ὁ Κάουτσκι στό VIII κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του, πού ἔχει τόν τίτλο: «Ἡ προλεταριοποίηση τοῦ ἀγρότη». Ἡ παρατήρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι γιά τήν «ἔλλειψη ἐργατῶν» μίλησαν καί ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀνάμεσά τους καί ὁ κ. Καμπλουκόφ, *ἀφήνει ἀφώτιστο τό κυριότερο*: τήν τεράστια διαφορά ἀρχῶν ἀνάμεσα στή θεωρία τοῦ κ. Καμπλουκόφ καί στή θεωρία τοῦ Κάουτσκι. Ὁ κ. Καμπλουκόφ, ἐξαιτίας τῆς Kleinbürger'-ικῆς** ἄποψης πού τόν χαρακτηρίζει, ξεκινώντας ἀπό τήν ἔλλειψη ἐργατῶν «κατασκευάζει» τή θεωρία τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς μεγάλης παραγωγῆς καί τῆς βιωσιμότητας τῆς μικρῆς. Ὁ Κάουτσκι περιγράφει μέ ἀκρίβεια τά γεγονότα καί δείχνει τήν πραγματική τους σημασία στή σύγχρονη ταξική κοινωνία: τά ταξικά συμφέροντα τῶν γαιοχτημόνων τούς ἀναγκάζουν νά ἐπιδιώκουν τήν παραχώρηση γῆς στούς ἐργάτες. Ἡ ταξική θέση τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς μέ κλῆρο τούς τοποθετεῖ ἀνάμεσα στούς μικροαστούς καί στό προλεταριάτο, ἀλλά πιό κοντά πρός τό τελευταῖο. Μ' ἄλλα λόγια: ὁ κ. Καμπλουκόφ παίρνει μιά μόνο πλευρά ἑνός σύνθετου προτσές καί τήν ἀνάγει σέ θεωρία τοῦ ἐπισφαλοῦς τῆς μεγάλης παραγωγῆς, ἐνῶ ὁ Κάουτσκι ἀναλύει τίς ἰδιαίτερες μορφές τῶν κοινωνικοοικονομικῶν σχέσεων, πού δημιουργοῦνται ἀπό τά

---

* Πρβλ. «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», κεφ. II, ὑποκεφάλαιο XII, σελ. 120 (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 175. *Ἡ Σύντ.*). Ὑπολογίζουν ὅτι στή Γαλλία περίπου τά 75% τῶν ἐργατῶν γῆς ἔχουν δική τους γῆ. Στό ἴδιο σημεῖο ἀναφέρονται καί ἄλλα παραδείγματα.

** — μικροαστικῆς. *Ἡ Σύντ.*

συμφέροντα τῆς μεγάλης παραγωγῆς σέ ἕνα ὁρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξής της καί κάτω ἀπό ὁρισμένες ἱστορικές συνθῆκες.

V

Περνᾶμε στό ἑπόμενο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι πού μόλις ἀναφέραμε τόν τίτλο του. Ὁ Κάουτσκι ἐρευνᾶ ἐδῶ, πρῶτο, τήν «τάση γιά τό κομμάτιασμα τῆς γῆς», καί δεύτερο, τίς «μορφές τῶν ἐπικουρικῶν ἐπαγγελμάτων τῶν ἀγροτῶν». Ἔτσι, ἐδῶ σκιαγραφοῦνται οἱ ἐξαιρετικά σημαντικές τάσεις τοῦ ἀγροτικοῦ καπιταλισμοῦ πού εἶναι χαρακτηριστικές γιά τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν. Τό κομμάτιασμα τῆς γῆς — λέει ὁ Κάουτσκι — ὁδηγεῖ στήν ἔνταση τῆς ζήτησης μικρῶν κομματιῶν γῆς ἀπομέρους τῶν μικροαγροτῶν, πού πληρώνουν γιά τή γῆ ἀκριβότερα ἀπό τούς μεγαλονοικοκύρηδες. Αὐτό τό τελευταῖο γεγονός τό ἀνάφεραν μερικοί συγγραφεῖς σάν ἐπιβεβαίωση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μικρή γεωργική παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή μεγάλη. Ὁ Κάουτσκι ἀπαντᾶ σ' αὐτό πολύ εὔστοχα, συγκρίνοντας τίς τιμές τῆς γῆς μέ τίς τιμές τῶν κατοικιῶν: εἶναι γνωστό πώς οἱ μικρές καί φτηνές κατοικίες στοιχίζουν *ἀκριβότερα* ἀπό τίς μεγάλες καί ἀκριβές κατοικίες, ὑπολογισμένες κατά μονάδα χωρητικότητας (κατά κυβικό σάζεν* κτλ.). Ἡ ἀνώτερη τιμή τῶν μικρῶν χωραφιῶν δέν ἐξηγιέται μέ τήν ὑπεροχή τῆς μικρῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἀλλά μέ τήν ἐξαιρετικά καταθλιπτική κατάσταση τοῦ ἀγρότη. Πόσο μεγάλο εἶναι τό πλῆθος τῶν λιλιπούτειων νοικοκυριῶν πού γέννησε ὁ καπιταλισμός — φαίνεται ἀπό τούς παρακάτω ἀριθμούς: στή Γερμανία (1895) ἀπό τά $5\,^1/_2$ ἑκατομ. ἀγροτικές ἐπιχειρήσεις τά $4\,^1/_4$ ἑκατομ., δηλαδή πάνω ἀπό τά $^3/_4$, ἔχουν ἔκταση κάτω ἀπό 5 ἑκτάρια (τά 58 % κάτω ἀπό 2 ἑκτ.). Στό Βέλγιο τά 78 % ($709\,^1/_2$ χιλιάδες ἀπό τίς 909 χιλ.) ἔχουν κάτω ἀπό 2 ἑκτ. Στήν Ἀγγλία (1895) ἀπό τίς 520 χιλ. οἱ 118 χιλ. ἔχουν κάτω ἀπό 2 ἑκτ. Στή Γαλλία (1892) 2,2 ἑκατομ. (ἀπό τά 5,7 ἑκατομ.) ἔχουν κάτω ἀπό 1 ἑκτ. καί 4 ἑκατομ. κάτω ἀπό 5 ἑκτ. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ νομίζει ὅτι ἀνατρέπει τή θέση τοῦ Κάουτσκι γιά τόν ἐξαιρετικά μή ὀρθολογιστικό χαρακτήρα αὐτῶν τῶν λιλιπούτειων νοικοκυριῶν (ἔλλειψη ζώων, σύνεργων, χρημάτων, ἐργατικῆς δύναμης πού προσελκύεται ἀπό ἐξωτερικά μεροκάματα) προτάσσοντας τό ἐπιχείρημα ὅτι ἡ γῆ «πολύ συχνά» (;;) καλ-

* — ρωσική μονάδα χωρητικότητας, ἴση μέ 2,13 κυβ. μέτρα. *Σημ. μετ.*

λιεργεῖται μέ τό φτυάρι «μέ ἀπίστευτη ἐντατικότητα», ἄν καί ...«μέ ἐξαιρετικά μή ὀρθολογιστική δαπάνη ἐργατικῆς δύναμης». Εἶναι αὐτονόητο πώς ἡ ἀντίρηση αὐτή εἶναι δλότελα ἀβάσιμη, πώς οἱ μεμονωμένες περιπτώσεις θαυμάσιας καλλιέργειας τῆς γῆς ἀπό τό μικροαγρότη δέν μποροῦν καθόλου ν' ἀναιρέσουν τό γενικό χαρακτηρισμό πού δόθηκε στά νοικοκυριά αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀπό τόν Κάουτσκι, ὅπως καί τό παράδειγμα πού ἀναφέραμε παραπάνω γιά μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ δέν ἀναιρεῖ τή θέση γιά τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Ὅτι ὁ Κάουτσκι ἔχει ἀπόλυτα δίκιο, ὅταν κατατάσσει τά νοικοκυριά αὐτά *γενικά** στήν κατηγορία τῶν προλεταριακῶν, αὐτό γίνεται δλοφάνερο ἀπό τό γεγονός πού ἀποκάλυψε ἡ γερμανική ἀπογραφή τοῦ 1895, ὅτι δηλαδή τά περισσότερα μικρά νοικοκυριά δέν τά βγάζουν πέρα χωρίς ἐξωτερικά μεροκάματα. Ἀπό τό σύνολο τῶν 4,7 ἑκατομ. ἀνθρώπων, πού ζοῦν σάν ἀνεξάρτητοι ἀγρότες νοικοκυρέοι, τά 2,7 ἑκατομ., δηλ. τά *57 %* κάνουν καί ἐξωτερικά μεροκάματα. Ἀπό τά 3,2 ἑκατομ. νοικοκυριά, πού ἔχουν λιγότερα ἀπό 2 ἑκτάρια γῆ, μόνο τά 0,4 ἑκατομ., δηλ. τά *13 %*, δέν κάνουν ἐξωτερικά μεροκάματα! Σέ ὅλη τή Γερμανία ἀπό τά 5 1/2 ἑκατομ. ἀγροτικά νοικοκυριά τό *1 1/2 ἑκατομμύριο* ἀνήκει σέ μισθωτούς ἐργάτες γῆς καί βιομηχανικούς ἐργάτες (+704 χιλ. σέ ἀπασχολούμενους μέ διάφορα ἐπαγγέλματα). Καί ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τολμᾶ νά ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θεωρία τῆς προλεταριακῆς μικρῆς γαιοχτησίας «ἔχει κατασκευαστεῖ» ἀπό τόν Κάουτσκι!** Οἱ μορφές

* Ὑπογραμμίζουμε τή λέξη «γενικά», γιατί, ὅπως εἶναι φυσικό, δέν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ κανείς ὅτι σέ μεμονωμένες περιπτώσεις καί τά νοικοκυριά αὐτά μέ τή μηδαμινή ἐπιφάνεια γῆς μποροῦν νά δίνουν μεγάλη ποσότητα προϊόντων καί μεγάλο εἰσόδημα (ἀμπέλια, λαχανόκηποι κτλ.). Μά τί θά λέγατε γιά ἕναν οἰκονομολόγο, πού θά καταπιανόταν ν' ἀναιρέσει τό ἐπιχείρημα ὅτι οἱ ρῶσοι ἀγρότες χάνουν τ' ἄλογά τους, φέρνοντας σάν παράδειγμα τούς κηπουρούς, λογουχάρη, τῶν περιχώρων τῆς Μόσχας, πού καί χωρίς ἄλογο μποροῦν κάποτε νά ἀσκοῦν ὀρθολογιστική καί προσοδοφόρα γεωργία;

** Στήν ὑποσημείωση τῆς σελ. 15 ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πώς ὁ Κάουτσκι ἐπαναλαβαίνει τό λάθος τῶν συγγραφέων τοῦ βιβλίου γιά τίς τιμές τῶν σιτηρῶν[49], θεωρώντας ὅτι ἡ τεράστια πλειοψηφία τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δέν ἔχει συμφέρον ἀπό τούς δασμούς στά σιτηρά. Οὔτε μ' αὐτή τή γνώμη μποροῦμε νά συμφωνήσουμε. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ βιβλίου γιά τίς τιμές τῶν σιτηρῶν ἔκαναν ἕνα σωρό λάθη (πού τά σημείωσα ἐπανειλημμένα στό προαναφερμένο βιβλίο), ἡ ἀναγνώριση, ὅμως, τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μάζα τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἔχει συμφέρον ἀπό τίς μεγάλες τιμές τῶν σιτηρῶν, δέν εἶναι καθόλου λάθος. Λάθος εἶναι μόνο νά ἐπεκτείνουμε *ἄμεσα* αὐτό τό συμφέρον τῆς μάζας, ἀνάγοντάς το σέ συμφέρον δλόκληρης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης.

προλεταριοποίησης τῆς ἀγροτιᾶς (οἱ μορφές τῶν ἐπικουρικῶν ἐπαγγελμάτων τῶν ἀγροτῶν) ἔχουν ἐρευνηθεῖ ἀπό τόν Κάουτσκι ἐξαιρετικά ἐμπεριστατωμένα (S. 174–193). Δυστυχῶς, ὁ χῶρος δέ μᾶς ἐπιτρέπει νά σταθοῦμε διεξοδικά στήν περιγραφή αὐτῶν τῶν μορφῶν (μισθωτή ἐργασία στήν ἀγροτική οἰκονομία, οἰκιακή βιομηχανία — Hausindustrie — «τό βδελυρότερο σύστημα κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμετάλλευσης»· δουλειά στά ἐργοστάσια καί στά ὀρυχεῖα κτλ.). Θά σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ ἐκτίμηση πού κάνει ὁ Κάουτσκι γιά *τά πλανόδια ἐποχιακά ἐπαγγέλματα* εἶναι ἡ ἴδια ἀκριβῶς μέ κείνη πού κάνουν καί οἱ ρῶσοι ἐπιστήμονες. Οἱ πλανόδιοι ἐποχιακοί ἐργάτες, ἐπειδή εἶναι περισσότερο καθυστερημένοι καί ἔχουν λιγότερες ἀνάγκες ἀπό τούς ἐργάτες τῆς πόλης, ἀσκοῦν συχνά ἐπιζήμια ἐπίδραση στίς συνθῆκες ζωῆς τῶν τελευταίων. «Ὅμως γιά τούς τόπους ἀπ' ὅπου φεύγουν καί ὅπου ἐπιστρέφουν γίνονται σκαπανεῖς τῆς προόδου... Ἀποχτοῦν νέες ἀνάγκες, νέες ἰδέες» (S. 192), ξυπνοῦν στήν ἀγροτιά τῶν ἀπόμερων χωριῶν τή συνείδηση καί τό αἴσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ξυπνοῦν τήν πίστη στίς δυνάμεις της.

Οἱ κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Στροῦβε τόνισαν μέ τό δίκιο τους πώς *κριτήριο* τῆς ἐκτίμησης τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν πρέπει νά εἶναι τοῦτο: ἐξασφαλίζουν ἄραγε οἱ τιμές αὐτές τόν λίγο-πολύ γοργό ἐκτοπισμό τοῦ συστήματος τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλειά ἀπό τόν καπιταλισμό, προωθοῦν τήν κοινωνική ἐξέλιξη; Αὐτό πραγματικά εἶναι ἕνα πρόβλημα καί τό πρόβλημα αὐτό ἐγώ τό λύνω διαφορετικά ἀπό τόν Στροῦβε. Ἐγώ νομίζω πώς δέν ἔχει καθόλου ἀποδειχτεῖ ὅτι ἐπιβραδύνεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἀγροτική οἰκονομία ἐξαιτίας τῶν χαμηλῶν τιμῶν. Ἀπεναντίας, ἡ ἐξαιρετικά γοργή ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας κατασκευῆς γεωργικῶν μηχανῶν καί ἡ ὤθηση στήν εἰδίκευση τῆς γεωργίας, πού ἔφερε ἡ ἐλάττωση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν, δείχνει ὅτι οἱ χαμηλές τιμές *προωθοῦν* τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή ρωσική ἀγροτική οἰκονομία (πρβλ. «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 147, ὑποσημείωση 2, στό κεφ. ΙΙΙ, ὑποκεφάλαιο V). (Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 212 - 213. *Η Σύντ.*). Ἡ ἐλάττωση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν ἀσκεῖ βαθιά μεταμορφωτική ἐπίδραση σ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες σχέσεις στήν ἀγροτική οἰκονομία.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει: «Ἕνας ἀπό τούς σημαντικούς ὅρους ἐντατικοποίησης τῆς καλλιέργειας εἶναι τό ἀνέβασμα τῶν τιμῶν στά σιτηρά» (τά ἴδια λέει καί ὁ κ. Π. Σ. στήν «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση», σελ. 299 τοῦ ἴδιου τεύχους τοῦ «Νατσάλο»). Αὐτό δέν εἶναι σωστό. Ὁ Μάρξ ἔδειξε στό VI μέρος τοῦ ΙΙΙ τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ὅτι ἡ παραγωγικότητα τῶν πρόσθετων ἐπενδύσεων κεφαλαίων στή γῆ μπορεῖ νά πέφτει, *μπορεῖ ὅμως καί ν' ἀνεβαίνει*· μέ τήν πτώση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν ἡ γαιοπρόσοδος μπορεῖ νά μικραίνει, *μπορεῖ ὅμως καί νά μεγαλώνει* [50]. Συνεπῶς, ἡ ἐντατικοποίηση μπορεῖ νά προκαλεῖται — σέ διαφορετικές ἱστορικές περιόδους καί σέ διάφορες χῶρες — ἀπό ἐντελῶς διαφορετικούς παράγοντες, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν.

Τελειώνοντας θά σταθοῦμε στήν τελευταία, ἐξαιρετικά βίαιη ἐπίθεση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἐνάντια στόν Κάουτσκι. Ὁ Κάουτσκι λέει ὅτι στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 ἡ πιό μεγάλη ἀριθμητική αὔξηση παρατηρήθηκε στά πιό μικρά (σέ ἔκταση) καί στά πιό μεγάλα νοικοκυριά (πράγμα πού σημαίνει ὅτι τό κομμάτιασμα τῆς γῆς γίνεται σέ βάρος τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν). Καί πραγματικά, τά νοικοκυριά μέχρι 1 ha αὐξήθηκαν ἀριθμητικά κατά 8,8%· τά νοικοκυριά μέ 5 ὥς 20 ha — κατά 7,8%, καί τά νοικοκυριά μέ πάνω ἀπό 1000 ha κατά 11% (οἱ ἐνδιάμεσες κατηγορίες σχεδόν δέν παρουσίασαν μεταβολές, ἐνῶ ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατά 5,3%). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι καταγαναχτισμένος, γιατί παίρνονται ἑκατοστιαῖες ἀναλογίες γιά τά πολύ μεγάλα νοικοκυριά πού ὁ ἀριθμός τους εἶναι μηδαμινός (515 καί 572 στά χρόνια πού ἀναφέραμε). Ἡ ἀγανάχτηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμη. Ξεχνάει ὅτι αὐτές οἱ ἀριθμητικά μηδαμινές ἐπιχειρήσεις εἶναι οἱ πιό μεγάλες, ὅτι *κατέχουν σχεδόν τόση γῆ* ὅση καί τά 2,3–2,5 ἑκατομμύρια λιλιπούτεια νοικοκυριά (μέ γῆ ἴσαμε 1 ha). Ἄν πῶ ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν πιό μεγάλων ἐργοστασίων μέ 1000 καί πάνω ἐργάτες αὐξήθηκε σέ μιά χώρα, ἄς ποῦμε, ἀπό 51 σέ 57, δηλ. κατά 11,0%, ἐνῶ ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἐργοστασίων αὐξήθηκε κατά 5,3% — δέ θά δείχνει μήπως αὐτό αὔξηση τῆς μεγάλης παραγωγῆς, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ *ἀριθμός* τῶν πιό μεγάλων ἐργοστασίων μπορεῖ νά εἶναι μηδαμινός, σέ σύγκριση μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐργοστασίων; Τό γεγονός ὅτι ὡς πρὸς τήν κατεχόμενη ἐπιφάνεια ἡ μεγαλύτερη αὔξηση παρατηρήθηκε στά νοικοκυριά τῶν ἀγροτῶν μέ 5 ὥς 20 ha (κ. Μπουλγκάκοφ, σελ. 18), ὁ Κάουτσκι τό ξέρει περίφημα καί τό ἐξετάζει στό ἑπόμενο κεφάλαιο.

Σέ συνέχεια ὁ Κάουτσκι παίρνει τίς μεταβολές πού ἔγιναν τό 1882 καί τό 1895 στήν ἐπιφάνεια τῶν διάφορων κατηγοριῶν. Ἡ μεγαλύτερη αὔξηση (+563 477 ha) διαπιστώνεται στά ἀγροτικά νοικοκυριά μέ 5–20 ha, κι ἔπειτα στά πιό μεγάλα, στά νοικοκυριά μέ πάνω ἀπό 1000 ha (+94 014), — ἐνῶ ἡ ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν μέ 20–1000 ha, *ἐλαττώθηκε* κατά 86 809 ha. Τά νοικοκυριά μέ γῆ ἴσαμε 1 ha αὔξησαν τήν ἐπιφάνειά τους κατά 32 683 ha, καί τά νοικοκυριά μέ 1–5 ha κατά 45 604 ha.

Καί ὁ Κάουτσκι συμπεραίνει: ἡ μείωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν μέ 20–1000 ἑκτάρια (πού ἰσοφαρίζεται μέ τό παραπάνω ἀπό τήν αὔξηση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν μέ 1000 καί πάνω ἑκτάρια) δέν ὀφείλεται σέ πτώση τῆς μεγάλης παραγω-

γῆς, ἀλλά σέ ἐντατικοποίησή της. Εἴδαμε κιόλας ὅτι ἡ ἐντατικοποίηση αὐτή προχωρεῖ στή Γερμανία καί ὅτι συχνά ἀπαιτεῖ τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ. Ὅτι συντελεῖται μιά ἐντατικοποίηση τῆς μεγάλης παραγωγῆς, αὐτό φαίνεται ἀπό τήν αὐξανόμενη χρησιμοποίηση ἀτμοκίνητων μηχανῶν, καθώς καί ἀπό τήν τεράστια αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, πού στή Γερμανία χρησιμοποιοῦνται μόνο ἀπό τή μεγάλη παραγωγή. Ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 ὁ ἀριθμός τῶν διαχειριστῶν χτημάτων (ἐποπτῶν), τῶν ἐπιστατῶν, τῶν λογιστῶν κτλ. αὐξήθηκε ἀπό 47 465 σέ 76 978, δηλ. κατά 62%· τό ποσοστό τῶν γυναικῶν ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς ὑπαλλήλους αὐξήθηκε ἀπό 12% σέ 23,4%.

«Ὅλα αὐτά δείχνουν ξεκάθαρα πόσο πιό ἐντατική καί πιό κεφαλαιοκρατική ἔγινε ἡ μεγάλη ἀγροτική παραγωγή ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1880–1890. Τήν ἐξήγηση, γιατί παράλληλα μ' αὐτό αὔξησαν τόσο πολύ τήν ἐπιφάνειά τους ἀκριβῶς τά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά, θά τή δοῦμε στό ἑπόμενο κεφάλαιο» (S. 174).

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βλέπει σ' αὐτή τήν περιγραφή τοῦ ζητήματος μιά «κατάφωρη ἀντίφαση μέ τήν πραγματικότητα», κι αὐτή τή φορά ὅμως τά ἐπιχειρήματά του δέ δικαιολογοῦν καθόλου μιά τόσο κατηγορηματική καί τολμηρή ἐτυμηγορία καί δέν κλονίζουν οὔτε κατά ἕνα γιώτα τά συμπεράσματα τοῦ Κάουτσκι. «Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἡ ἐντατικοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ, κι ἄν ἀκόμα ἔχει συντελεστεῖ, δέν ἐξηγεῖ οὔτε τή σχετική οὔτε τήν ἀπόλυτη ἐλάττωση τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης, τήν ἐλάττωση ὅλου τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῆς ὁμάδας τῶν νοικοκυριῶν μέ 20–1000 ha. Οἱ διαστάσεις τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης θά μποροῦσαν ν' αὐξηθοῦν ταυτόχρονα μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν· μόνο (sic!) πού ὁ ἀριθμός αὐτός θάπρεπε νά αὐξανόταν κάπως γρηγορότερα, ἔτσι πού οἱ διαστάσεις τῆς ἐπιφάνειας κάθε νοικοκυριοῦ νά γίνονται μικρότερες»*.

Παραθέσαμε ἐπίτηδες ὁλόκληρο τό συλλογισμό, ἀπό τόν ὁποῖο ὁ κ. Μπουλγκάκοφ συμπεραίνει πώς τάχα «ἡ ἐλάττωση τῶν διαστάσεων τῆς ἐπιχείρησης κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς αὔξησης τῆς ἐντατικότητας εἶναι καθαρό προϊόν φαντασίας» (sic!), ἐπειδή ὁ συλλογισμός αὐτός μᾶς δείχνει ἀνάγλυφα ἐκεῖνο ἀκρι-

* Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει ἀκόμα πιό λεπτομερειακά στοιχεῖα, τά στοιχεῖα ὅμως αὐτά δείχνουν τήν ἴδια αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν σέ μιά ὁμάδα μεγάλων ἰδιοχτητῶν καί τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς, καί δέν προσθέτουν ἀπολύτως τίποτα στά στοιχεῖα τοῦ Κάουτσκι.

βῶς τό λάθος κατάχρησης τῶν «στοιχείων τῆς στατιστικῆς», γιά τό όποῖο μᾶς προειδοποιοῦσε τόσο πειστικά ὁ Κάουτσκι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ προβάλλει ἀπέναντι στή στατιστική τῶν *ἐπιφανειῶν* τῶν νοικοκυριῶν ἀπαιτήσεις αὐστηρές μέχρι γελοιότητας, ἀποδίδει σ' αὐτή τή στατιστική τέτοια σημασία πού αὐτή ποτέ δέν μπορεῖ νά ἔχει. Πραγματικά, γιά ποιό λόγο ἡ ἐπιφάνεια τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης ἔπρεπε «κάπως» νά αὐξηθεῖ; Γιά ποιό λόγο ἡ ἐντατικοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ (πού, ὅπως εἴδαμε, ὁδηγεῖ κάποτε στήν πούληση ἤ στό νοίκιασμα σέ ἀγρότες τῶν ἀπομακρυσμένων ἀπό τό κέντρο ἑνός μεγάλου χτήματος κομματιῶν γῆς) δέ θά «ἔπρεπε» νά μετατοπίσει ἕναν ὁρισμένο ἀριθμό νοικοκυριῶν ἀπό τήν ἀνώτερη κατηγορία στήν κατώτερη; γιά ποιό λόγο δέ θά «ἔπρεπε» νά ἐλαττώσει τήν ἐπιφάνεια τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης τῶν νοικοκυριῶν μέ 20–1000 ἑκτάρια;* Στή βιομηχανική στατιστική ἡ ἐλάττωση τῆς *συνολικῆς παραγωγῆς* τῶν μεγάλων ἐργοστασίων θάδειχνε πτώση τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Ἐνῶ ἡ ἐλάττωση τῆς *ἐπιφάνειας* τῶν μεγάλων χτημάτων κατά 1,2% δέ δείχνει κι *οὔτε μπορεῖ νά δείχνει* ἀπολύτως τίποτα γιά τίς διαστάσεις τῆς παραγωγῆς, πού συχνά μεγαλώνουν μαζί μέ τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ. Ξέρουμε, ὅτι στήν Εὐρώπη γενικά τά κτηνοτροφικά νοικοκυριά ἐκτοπίζουν τά σιτοπαραγωγικά, πράγμα πού γίνεται μέ ἰδιαίτερη ἔνταση στήν Ἀγγλία. Ξέρουμε, ὅτι τό πέρασμα αὐτό ἀπαιτεῖ κάποτε τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν. Δέ θά ἦταν ὅμως παράξενο ἄν ἀπό τήν ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν νοικοκυριῶν βγάζαμε τό συμπέρασμα ὅτι πέφτει ἡ μεγάλη παραγωγή; Γι' αὐτό, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὁ «εὔγλωττος πίνακας», πού παραθέτει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στή σελ. 20 καί πού δείχνει τήν ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν καί τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεσαίων (μέ 5–20 ἑκτάρια), πού διαθέτουν ζῶα γιά τίς γεωργικές δουλειές, δέν ἀποδείχνει ἀπολύτως τίποτα. Ἕνα τέτοιο πράγμα θά μποροῦσε νά προέλθει καί ἀπό ἀλλαγές στά συστήματα ἄσκησης τοῦ νοικοκυριοῦ.

Ὅτι ἡ μεγάλη ἀγροτική παραγωγή στή Γερμανία ἔγινε πιό ἐντατική καί πιό κεφαλαιοκρατική, αὐτό φαίνεται, πρῶτο, ἀπό τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν *ἀτμοκίνητων* γεωργικῶν μηχανῶν: ἀπό τό 1879 ὥς τό 1897 ὁ ἀριθμός τους αὐξήθηκε κατά πέντε φορές.

* Στήν κατηγορία αὐτή ἡ ἐπιφάνεια μειώθηκε ἀπό 16 986 101 ἑκτ. σέ 16 802 115, δηλαδή κατά ὁλόκληρο . . .1,2 %! Ἀλήθεια, πόσο πειστικά μιλάει αὐτό γιά τήν «ἀγωνία» τῆς μεγάλης παραγωγῆς, πού διαπιστώνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ!

Τελείως ἀνώφελα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐπικαλεῖται στήν ἀντίρησή του τό γεγονός ὅτι ὁ ἀπόλυτος ἀριθμός *ὅλων γενικά* τῶν μηχανῶν (καί ὄχι τῶν ἀτμοκίνητων) στά μικρά νοικοκυριά (μέ γῆ ἴσαμε 20 ἑκτάρια) εἶναι πολύ μεγαλύτερος ἀπ' ὅ,τι στά μεγάλα, ὅπως καί τό γεγονός ὅτι στήν 'Αμερική οἱ μηχανές χρησιμοποιοῦνται στήν ἐκτατική καλλιέργεια. 'Εδῶ δέν πρόκειται γιά τήν 'Αμερική, ἀλλά γιά τή Γερμανία, ὅπου δέν ὑπάρχουν bonanza farms. Ὁρίστε τά στοιχεῖα γιά τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν στή Γερμανία (1895), πού διαθέτουν ἀτμοκίνητα ἄροτρα καί ἀτμοκίνητες ἁλωνιστικές μηχανές:

Νοικοκυριά	Ποσοστό νοικοκυριῶν μέ ἀτμοκίνητα ἄροτρα	Ποσοστό νοικοκυριῶν μέ ἀτμοκίνητα ἁλωνιστικές μηχανές
πού ἔχουν ἴσαμε 2 ἑκτάρια	0,00	1,08
ἀπό 2– 5 »	0,00	5,20
» 5– 20 »	0,01	10,95
» 20–100 »	0,10	16,60
» 100 καί πάνω »	5,29	61,22

Καί τώρα, ἄν τό σύνολο τῶν ἀτμοκίνητων μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Γερμανίας πενταπλασιάστηκε, — δέν ἀποδείχνει μήπως αὐτό τήν αὔξηση τῆς ἐντατικότητας τῆς μεγάλης παραγωγῆς; Μόνο πού δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε, ὅπως κάνει ξανά ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στή σελ. 21, ὅτι ἡ αὔξηση τῶν διαστάσεων τῆς ἐπιχείρησης στήν ἀγροτική οἰκονομία δέν ταυτίζεται πάντοτε μέ τήν αὔξηση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νοικοκυριοῦ.

Δεύτερο, τό γεγονός ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή ἔγινε πιό κεφαλαιοκρατική, φαίνεται ἀπό τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ὁ Μπουλγκάκοφ μάταια ἀποκαλεῖ αὐτό τό ἐπιχείρημα τοῦ Κάουτσκι «παραδοξολογία»: «αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀξιωματικῶν μέ παράλληλη ἐλάττωση τοῦ στρατοῦ», δηλ. μέ παράλληλη ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς. Θά τό ξαναποῦμε: rira bien qui rira le dernier!*

* Πραγματικά, εἶναι παράδοξη ἡ παρατήρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πώς ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων δείχνει, ἴσως, ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς βιομηχανίας, *ὅμως σέ καμιά περίπτωση δέ δείχνει* (!) αὐξανόμενη ἐντατικότητα τῆς μεγάλης παραγωγῆς. 'Εμεῖς νομίζαμε ὥς τώρα πώς μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες μορφές αὔξησης τῆς ἐντατικότητας εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν κλάδων παραγωγῆς βιομηχανικῶν φυτῶν (*πού λεπτομερειακή περιγραφή καί ἐκτίμησή τους κάνει ὁ Κάουτσκι στό Χ κεφάλαιο*).

Ὁ Κάουτσκι ὄχι μόνο δέν ξεχνᾶ τήν ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν γῆς, μά καί τή δείχνει λεπτομερειακά γιά μιά σειρά χῶρες· μόνο πού τό γεγονός αὐτό δέν ἔχει ἐδῶ καμιά ἀπολύτως θέση, γιατί, τελοσπάντων, εἶναι γνωστό ὅτι καί ὁλόκληρος ὁ ἀγροτικός πληθυσμός ἐλαττώνεται, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν μικρογεωργῶν προλετάριων μεγαλώνει. Ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι ἕνας μεγαλοτσιφλικάς πέρασε ἀπό τήν παραγωγή σιτηρῶν στήν παραγωγή ζαχαρότευτλων καί στήν ἐπεξεργασία τους σέ ζάχαρη (στή Γερμανία τό 1871/72 ἔγινε ἐπεξεργασία 2,2 ἑκατομ. τόν. ζαχαρότευτλων, τό 1881/82 — 6,3 ἑκατομ., τό 1891/92 — 9,5 ἑκατομ., τό 1896/97 — 13,7 ἑκατομ.). Τά ἀπομακρυσμένα κομμάτια τοῦ χτήματός του ὁ μεγαλοτσιφλικάς θά μποροῦσε ἀκόμα καί νά τά πουλήσει ἤ νά τά νοικιάσει σέ μικροαγρότες, ἰδιαίτερα ἄν οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά τῶν ἀγροτῶν τοῦ χρειάζονται σάν μεροκαματιάρηδες στίς φυτεῖες ζαχαρότευτλων. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ μεγαλοτσιφλικάς ἀρχίζει νά χρησιμοποιεῖ ἀτμοκίνητο ἄροτρο, πού ἐκτοπίζει τούς πρώην ζευγολάτες (στά σαξονικά νοικοκυριά ζαχαρότευτλων — πού εἶναι «πρότυπα νοικοκυριῶν ἐντατικῆς καλλιέργειας»* — τά ἀτμοκίνητα ἄροτρα πέρασαν τώρα σέ γενική χρήση). Ὁ ἀριθμός τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν θά ἐλαττωθεῖ. Ὁ ἀριθμός τῶν ἀνώτερων ὑπαλλήλων (λογιστές, διαχειριστές, τεχνικοί κτλ.) κατ' ἀνάγκη θά μεγαλώσει. Θ' ἀρνηθεῖ μήπως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἀνάπτυξη τῆς ἐντατικότητας καί τοῦ καπιταλισμοῦ στή μεγάλη παραγωγή; Θά ἰσχυριστεῖ μήπως ὅτι στή Γερμανία δέ συμβαίνει τίποτα τό παρόμοιο;

Γιά νά τελειώσουμε τήν ἔκθεση τοῦ VIII κεφαλαίου τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι, πού εἶναι ἀφιερωμένο στήν προλεταριοποίηση τῶν ἀγροτῶν, χρειάζεται νά παραθέσουμε τήν παρακάτω περικοπή: «Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ — λέει ὁ Κάουτσκι ὕστερα ἀπ' τήν περικοπή πού παραθέσαμε πιό πάνω καί πού τήν ἀναφέρει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — εἶναι τό γεγονός ὅτι στή Γερμανία, καθώς καί σέ ἄλλα μέρη, ἡ προλεταριοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ προχωρεῖ, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ τάση γιά κομμάτιασμα τῶν μεσαίων χτημάτων ἔπαψε νά δρᾶ στή Γερμανία. Ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατά 281 000. Τό συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ ἀντιπροσωπεύει αὔξηση τῶν

* Kärger, ἀναφ. ἀπό τόν Κάουτσκι, S. 45 (Κέργκερ, ἀναφέρεται ἀπό τόν Κάουτσκι, σελ. 45. *Ἡ Σύντ.*).

προλεταριακών νοικοκυριών μέ γή ίσαμε 1 έκτάριο. Ό άριθμός αύτών τών νοικοκυριών αύξήθηκε κατά 206 000.

«Όπως βλέπουμε, ή κίνηση τής άγροτικής οίκονομίας είναι κάτι τό έντελώς ίδιαίτερο, τό έντελώς διαφορετικό άπό τήν κίνηση τού βιομηχανικού καί τού έμπορικού κεφαλαίου. Στό προηγούμενο κεφάλαιο τονίσαμε πώς στήν άγροτική οίκονομία ή τάση γιά συγκεντροποίηση τών νοικοκυριών δέν όδηγεί σέ πλέρια έκμηδένιση τής μικρής παραγωγής. Όταν ή τάση αύτή προχωρεί πάρα πολύ, γεννά μιά άντίθετη τάση, έτσι πού ή τάση γιά συγκεντροποίηση καί ή τάση γιά κομμάτιασμα τής γής άλληλοδιαδέχονται ή μιά τήν άλλη. Τώρα βλέπουμε ότι καί οί δυό αύτές τάσεις μπορούν έπίσης νά δρούν καί παράλληλα. Αύξάνει ό άριθμός τών άγροτικών νοικοκυριών πού οί κάτοχοί τους έμφανίζονται στήν άγορά έμπορευμάτων σάν προλετάριοι, σάν πουλητές έργατικής δύναμης... Όλα τά ζωτικά συμφέροντα αύτών τών μικρονοικοκυρέων άγροτών, σάν πουλητών τού έμπορεύματος — έργατική δύναμη, είναι κοινά μέ τά συμφέροντα τού βιομηχανικού προλεταριάτου, καί ή γαιοχτησία τους δέν τούς φέρνει σέ άνταγωνισμό μέ τό βιομηχανικό προλεταριάτο. Ή γή πού έχει ό μικροϊδιοχτήτης άγρότης τόν γλυτώνει λίγο-πολύ άπό τόν έμπορο τροφίμων, δέν τόν γλυτώνει όμως άπό τήν έκμετάλλευση τού κεφαλαιοκράτη έπιχειρηματία, άδιάφορο άν πρόκειται γιά έπιχειρηματία τής βιομηχανίας ή τής άγροτικής οίκονομίας» (S. 174).

Στό έπόμενο άρθρο θά έκθέσουμε τό περιεχόμενο τού ύπόλοιπου μέρους τού βιβλίου τού Κάουτσκι καί θά κάνουμε μιά γενική έκτίμησή του, έξετάζοντας παρεμπιπτόντως τίς άντιρρήσεις πού προβάλλει ό κ. Μπουλγκάκοφ στή συνέχεια τού άρθρου του.

ΑΡΘΡΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

I

Στό ἔνατο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του («Οἱ αὐξανόμενες δυσκολίες τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας») ὁ Κάουτσκι περνᾶ στήν ἀνάλυση τῶν *ἀντιθέσεων* πού χαρακτηρίζουν τήν κεφαλαιοκρατική γεωργία. Ἀπό τίς ἀντιρήσεις πού φέρνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐνάντια σ' αὐτό τό κεφάλαιο καί πού θά τίς ἐξετάσουμε παρακάτω, φαίνεται πώς ὁ κριτικός δέν κατάλαβε ἐντελῶς σωστά τή γενική σημασία αὐτῶν τῶν «δυσκολιῶν». Ὑπάρχουν «δυσκολίες» πού, ἐνῶ ἀποτελοῦν «ἐμπόδιο» στήν πλέρια ἀνάπτυξη μιᾶς ὀρθολογιστικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ταυτόχρονα *δίνουν ὤθηση στήν ἀνάπτυξη* τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας. Λογουχάρη, ἀνάμεσα στίς «δυσκολίες» ὁ Κάουτσκι ἀναφέρει τήν ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πώς ἡ φυγή ἀπό τό χωριό τῶν καλύτερων καί τῶν πιό καταρτισμένων δουλευτάδων ἀποτελεῖ «ἐμπόδιο» στήν πλέρια ἀνάπτυξη μιᾶς ὀρθολογιστικῆς γεωργίας, εἶναι ὅμως ἐξίσου ἀναμφισβήτητο πώς οἱ ἀγρότες νοικοκυρέοι παλαίβουν ἐνάντια σ' αὐτό τό ἐμπόδιο μέ τήν *ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς*, ὅπως λχ. μέ τή χρησιμοποίηση μηχανῶν.

Ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει τίς παρακάτω «δυσκολίες»: a) τή γαιοπρόσοδο, b) τό κληρονομικό δίκαιο, c) τούς περιορισμούς τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου, τά πρωτοτοκεῖα (fidei commissum, Anerbenrecht)[51], d) τήν ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη, e) τήν ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ.

Ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι τό μέρος τῆς ὑπεραξίας πού μένει μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους γιά τό κεφάλαιο πού ἔχει ἐπενδυθεῖ στό νοικοκυριό. Τό μονοπώλιο τῆς γαιοχτησίας δίνει τή δυνατότητα στό γαιοχτήμονα νά ἰδιοποιεῖται αὐτό τό περίσσευμα, καί ἡ τιμή τῆς γῆς (= ἡ κεφαλαιποιημένη γαιο-

πρόσοδος) *κατοχυρώνει* τό ὕψος στό ὁποῖο ἔφθασε ἡ γαιοπρόσοδος. Εἶναι εὐνόητο πώς ἡ γαιοπρόσοδος «δυσκολεύει» τήν πλέρια ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς γεωργίας: μέ τό σύστημα τῆς μίσθωσης τῆς γῆς ἐξασθενεῖ τό κίνητρο γιά τελειοποιήσεις κτλ., μέ τό σύστημα τῆς ὑποθήκευσης τῆς γῆς τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κεφαλαίου ἐπενδύεται κατ' ἀνάγκη ὄχι στήν παραγωγή, ἀλλά στήν ἀγορά γῆς. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στήν ἀντίρησή του τονίζει, πρῶτο, ὅτι στήν αὔξηση τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν δέν ὑπάρχει «τίποτα τό τρομερό». Μόνο πού ξεχνᾶ πώς ὁ Κάουτσκι, μ' αὐτήν ἀκριβῶς καί ὄχι «μέ ἄλλη ἔννοια», ἔχει κιόλας τονίσει τήν ἀνάγκη αὔξησης τῶν ὑποθηκῶν καί σέ συνθῆκες ἄνθισης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας (βλ. παραπάνω, ἄρθρο πρῶτο, II). Τή στιγμή, ὅμως, αὐτή ὁ Κάουτσκι δέ βάζει καθόλου ζήτημα ἄν εἶναι κάτι τό «τρομερό» ἤ ὄχι ἡ αὔξηση τῶν ὑποθηκῶν, ἀλλά ποιές εἶναι οἱ δυσκολίες πού δέν ἐπιτρέπουν στόν καπιταλισμό νά ἐκπληρώσει στό ἀκέραιο τήν ἀποστολή του. Δεύτερο, κατά τή γνώμη τοῦ Μπουλγκάκοφ — «εἶναι συζητήσιμο, κατά πόσο εἶναι σωστό νά θεωρεῖ κανείς τήν αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου μόνο σάν ἐμπόδιο... Ἡ αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου, ἡ δυνατότητα αὔξησής της ἀποτελεῖ αὐτοτελές κίνητρο γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία, πού κεντρίζει τήν τεχνική καί κάθε ἄλλη πρόοδο» (ἡ λέξη: προτσές, πού μπῆκε στό κείμενο, εἶναι φανερό ὅτι ὀφείλεται σέ τυπογραφικό λάθος). Κίνητρο προόδου τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας εἶναι ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ αὔξηση τοῦ συναγωνισμοῦ, ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, ἐνῶ ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι ἕνας φόρος πού παίρνει ἡ γαιοχτησία ἀπό τήν κοινωνική ἀνάπτυξη, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς. Γι' αὐτό εἶναι λάθος ν' ἀποκαλεῖ κανείς «*αὐτοτελές* κίνητρο» προόδου τήν αὔξηση τῆς γαιοπροσόδου. Ἀπό θεωρητική ἄποψη ἡ ὕπαρξη κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ πέρα γιά πέρα μέ τήν ἀπουσία ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας στή γῆ, μέ τήν ἐθνικοποίηση τῆς γῆς (Kautsky, S. 207), ὁπότε δέ θά ὑπῆρχε διόλου ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος, ἐνῶ ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος θά περιερχόταν στό κράτος. Στήν περίπτωση αὐτή δέ θά ἐξασθένιζε τό κίνητρο γιά πρόοδο τῆς γεωπονίας, μά ἀπεναντίας, θά δυνάμωνε σέ τεράστιο βαθμό.

«Δέν ὑπάρχει μεγαλύτερο λάθος — λέει ὁ Κάουτσκι — ἀπό τό νά νομίζει κανείς πώς συμφέρει στήν ἀγροτική οἰκονομία τό φούσκωμα (in die Höhe treiben) τῶν τιμῶν τῶν χτημάτων ἤ τό τεχνητό τους κράτημα σέ ὑψηλό ἐπίπεδο. Αὐτό συμφέρει στούς τωρινούς (augenblicklichen) γαιοχτήμονες, συμφέρει στίς

τράπεζες πού χορηγοῦν ἐνυπόθηκα δάνεια καί σ' ὅσους κερδοσκοποῦν μέ τά χτήματα, δέ συμφέρει, ὅμως, καθόλου στήν ἀγροτική οἰκονομία καί ἀκόμα πιό πολύ δέ συμφέρει στό μέλλον της, στή μελλοντική γενιά τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων» (199). Καί ἡ τιμή τῆς γῆς εἶναι κεφαλαιοποιημένη γαιοπρόσοδος.

Ἡ δεύτερη δυσκολία τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας εἶναι ὅτι αὐτή ἀπαιτεῖ ἀπαραίτητα τήν ὕπαρξη ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας στή γῆ, πράγμα πού ὁδηγεῖ στό ὅτι ἡ γῆ μέ τήν κληροδοσία εἴτε κομματιάζεται (καί ὁ κατατεμαχισμός αὐτός τῆς γῆς ὁδηγεῖ *κατά τόπους* ἀκόμα καί σέ τεχνική πισοδρόμηση), εἴτε ἐπιβαρύνεται μέ ὑποθῆκες (ὅταν ὁ κληρονόμος πού παίρνει τή γῆ πληρώνει στούς ὑπόλοιπους συγκληρονόμους χρηματικό κεφάλαιο, πού τό δανείζεται ὑποθηκεύοντας τή γῆ). Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κατηγορεῖ τόν Κάουτσκι πώς τάχα «στήν εἰκόνα πού δίνει παραβλέπει τή θετική πλευρά» τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς. Ἡ μομφή αὐτή εἶναι πέρα γιά πέρα ἀβάσιμη, γιατί ὁ Κάουτσκι τόσο στό ἱστορικό μέρος τοῦ βιβλίου του (ἰδιαίτερα στό III κεφάλαιο τοῦ I μέρους πού πραγματεύεται τή φεουδαρχική γεωργία καί τά αἴτια τῆς ἀντικατάστασής της ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική) ὅσο καί στό πραχτικό μέρος * ἔδειξε ξεκάθαρα στόν ἀναγνώστη τή θετική πλευρά καί τήν ἱστορική ἀναγκαιότητα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας στή γῆ, τῆς ὑποταγῆς τῆς γεωργίας στό συναγωνισμό καί συνεπῶς καί τῆς ἀγοραπωλησίας τῆς γῆς. Ὅσο γιά τήν ἄλλη μομφή πού ἀποδίδει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στόν Κάουτσκι, καί συγκεκριμένα, ὅτι ὁ τελευταῖος δέν ἐρευνᾶ τό πρόβλημα πού «συνίσταται στό διαφορετικό βαθμό αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ στά διάφορα μέρη», ἐμεῖς αὐτή τή μομφή δέν τήν καταλαβαίνουμε διόλου. Μήπως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ περίμενε νά βρεῖ στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι δημογραφικές μελέτες;

Δίχως νά σταθοῦμε στό ζήτημα τῶν πρωτοτοκείων πού (ὕστερα ἀπ' ὅσα εἴπαμε πιό πάνω) δέν ἀποτελεῖ τίποτα τό νέο, περνᾶμε στό ζήτημα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅτι τάχα ὁ Κάουτσκι «δέν ἀντιπαραθέτει στίς ἀρνητικές πλευρές τίς θετικές καί, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, τή σημασία τῆς πόλης σάν ἀγορᾶς γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία», εἶναι διαμετρικά ἀντίθετος μέ τήν πραγματικότητα.

---

* Ὁ Κάουτσκι τάχτηκε κατηγορηματικά ἐνάντια σ' ὅλους τούς μεσαιωνικούς περιορισμούς στήν ἀγοραπωλησία τῆς γῆς, ἐνάντια στά πρωτοτοκεῖα (fidei commissum καί Anerbenrecht), ἐνάντια στήν ὑποστήριξη τῆς μεσαιωνικῆς ἀγροτικῆς κοινότητας (S. 332) κτλ.

Ἡ σημασία τῆς πόλης, σάν ἀγορᾶς γιά τήν ἀγροτική οἰκονομία, τονίζεται ἀπό τόν Κάουτσκι ἐντελῶς συγκεκριμένα *στήν πρώτη κιόλας σελίδα* τοῦ κεφαλαίου πού ἐξετάζει τή «σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία» (S. 30 u. ff.*). Ἀκριβῶς στή «βιομηχανία τῆς πόλης» (S. 292) ἀποδίδει ὁ Κάουτσκι τό βασικό ρόλο γιά τό μετασχηματισμό τῆς γεωργίας, γιά τήν ὀρθολογιστική ὀργάνωσή της κ.ο.κ.**

Γι' αὐτό δέν μποροῦμε καθόλου νά καταλάβουμε πῶς μπόρεσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό ἄρθρο του (σελ. 32 τοῦ τεύχους 3 τοῦ «Νατσάλο») νά ἐπαναλάβει τίς ἴδιες ἀκριβῶς σκέψεις *σάν σκέψεις πού ἀντικρούουν τάχα τόν Κάουτσκι*! Αὐτό εἶναι ἕνα ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό παράδειγμα πού δείχνει μέ πόση ἀνακρίβεια ἀποδίδει ὁ αὐστηρός κριτικός τό περιεχόμενο τοῦ κρινόμενου βιβλίου. «Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε» — νουθετεῖ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τόν Κάουτσκι — πώς «ἕνα μέρος τῆς ἀξίας» (πού ρέει πρός τίς πόλεις) «ἐπιστρέφει στό χωριό». Ὁ καθένας θά νομίσει πώς ὁ Κάουτσκι ξεχνάει αὐτή τή στοιχειώδη ἀλήθεια. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ὁ Κάουτσκι κάνει διάκριση ἀνάμεσα στή διαροή ἀξιῶν (ἀπό τά χωριά στίς πόλεις) χωρίς ἰσοδύναμο καί στή διαροή ἔναντι ἰσοδύναμου, καί κάνει τή διάκριση αὐτή πολύ πιό καθαρά ἀπ' ὅ,τι προσπαθεῖ νά τήν κάνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Στήν ἀρχή ὁ Κάουτσκι ἐξετάζει «τή διαροή ἀπό τά χωριά στίς πόλεις ἐμπορευματικῶν ἀξιῶν χωρίς ἰσοδύναμο (Gegenleistung)» (S. 210) (γαιοπρόσοδος πού ξοδεύεται στίς πόλεις, φόροι, τόκοι δανείων στίς τράπεζες τῶν πόλεων) καί πολύ σωστά τό βλέπει αὐτό σάν οἰκονομική ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη. Ἔπειτα ὁ Κάουτσκι βάζει τό ζήτημα τῆς διαροῆς ἀξιῶν ἔναντι ἰσοδύναμου, δηλαδή τῆς ἀνταλλαγῆς ἀγροτικῶν προϊόντων μέ βιομηχανικά. «Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ νόμου τῆς ἀξίας, — λέει ὁ Κάουτσκι, — ἡ διαροή αὐτή δέ σημαίνει ἐκμετάλλευση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας***, στήν πράξη ὅμως ὁδηγεῖ, μαζί μέ τά γεγονότα πού ἀναφέραμε παρα-

* — Seite 30 und folgende — σελ. 30 καί ἑπόμενες. *Ἡ Σύντ.*

** Πρβλ. ἐπίσης τή S. 214 ὅπου ὁ Κάουτσκι μιλάει γιά τό ρόλο τῶν κεφαλαίων τῆς πόλης στήν ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς γεωργίας.

*** Ἄς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης τή σταράτη δήλωση τοῦ Κάουτσκι, πού παραθέσαμε στό κείμενο, μέ τήν παρακάτω «κριτική» παρατήρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «Ἄν ὁ Κάουτσκι θεωρεῖ ἐκμετάλλευση γενικά τήν παράδοση σιτηρῶν ἀπό τούς ἄμεσους παραγωγούς τους στό μή γεωργικό πληθυσμό» κτλ. Δέν μπορεῖ κανείς νά πιστέψει, ὅτι ἕνας κριτικός πού διάβασε κάπως προσεχτικά τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι θά μποροῦσε νά γράψει αὐτό τό «ἄν»!

πάνω, στήν ὑλική (stofflichen) ἐκμετάλλευσή της, στήν ἐξάντληση τῆς γῆς ἀπό θρεπτικές οὐσίες» (S. 211).

Ὅσο γιά τήν ὑλική αὐτή ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη, ὁ Κάουτσκι συμμερίζεται καί δῶ μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, καί συγκεκριμένα, ὅτι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό παραβιάζει τήν ἀπαραίτητη ἀντιστοιχία καί ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στήν ἀγροτική οἰκονομία καί στή βιομηχανία, καί γι' αὐτό μέ τό πέρασμα τοῦ καπιταλισμοῦ σέ μιά ἀνώτερη μορφή, ἡ ἀντίθεση αὐτή πρέπει νά ἐξαφανιστεῖ *. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Κάουτσκι γιά τήν ὑλική ἐκμετάλλευση τοῦ χωριοῦ ἀπό τήν πόλη εἶναι «παράξενη», ὅτι «ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Κάουτσκι πέρασε δῶ στήν περιοχή τῆς καθαρῆς φαντασίας» (sic!!!). Σέ μᾶς προξενεῖ κατάπληξη τό γεγονός ὅτι στό σημεῖο αὐτό ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀγνοεῖ τήν ταυτότητα τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν τοῦ Κάουτσκι, τίς ὁποῖες κριτικάρει, μέ μιά ἀπό τίς θεμελιακές ἰδέες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς. Ὁ ἀναγνώστης μέ τό δίκιο του θά σκεφτεῖ ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ «καθαρή φαντασία» τήν ἰδέα τῆς ἐξάλειψης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό. Ἄν αὐτή εἶναι πραγματικά ἡ γνώμη τοῦ κριτικοῦ, τότε ἐμεῖς διαφωνοῦμε ριζικά μαζί του καί τασσόμαστε μέ τό μέρος τῆς «φαντασίας» (δηλ. στήν πραγματικότητα ὄχι τῆς φαντασίας, ἀλλά τῆς πιό βαθιᾶς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ). Ἡ ἄποψη πώς ἡ ἰδέα τῆς ἐξάλειψης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό εἶναι φαντασία δέν εἶναι διόλου νέα. Εἶναι ἡ συνηθισμένη ἄποψη τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων. Τήν ἄποψη αὐτή τήν υἱοθέτησαν καί μερικοί συγγραφεῖς μέ βαθύτερες ἀντιλήψεις. Ὁ Ντύρινγκ, λχ., ἔβρισκε πώς ὁ ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό «εἶναι ἀναπόφευχτος ἀπό τήν ἴδια τή φύση τοῦ πράγματος».

Παρακάτω, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μένει «κατάπληχτος» (!), γιατί ὁ Κάουτσκι ἀναφέρει τίς ὅλο καί πιό συχνές ἐπιδημίες στά φυτά καί στά ζῶα, σάν μιά ἀπό τίς δυσκολίες τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ. «Τί σχέση ἔχει μ' αὐτό ὁ κα-

---

* Εἶναι αὐτονόητο πώς ἡ γνώμη αὐτή γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἐξάλειψης τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό σέ μιά κοινωνία συνεταιρισμένων παραγωγῶν δέν ἀντιφάσκει καθόλου μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ *ἱστορικά* προοδευτικοῦ ρόλου τῆς ἀπόσπασης τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τή γεωργία καί τῆς προσέλκυσής του στή βιομηχανία. Γιά τό ζήτημα αὐτό μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία καί μίλησα ἀλλοῦ («Μελέτες», σελ. 81, σημ. 69). (Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 234, ὑποσημείωση. *Ἡ Σύντ.*).

πιταλισμός...; — ρωτάει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. — Μήπως μιά ὁποιαδήποτε ἀνώτερη κοινωνική ὀργάνωση θά μποροῦσε νά καταργήσει τήν ἀνάγκη τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῆς ράτσας τῶν ζώων;». Κι ἐμεῖς μέ τή σειρά μας μένουμε κατάπληχτοι, πῶς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν μπόρεσε νά καταλάβει τήν ὁλότελα ξεκάθαρη σκέψη τοῦ Κάουτσκι. Τά παλιά εἴδη τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων, πού δημιουργήθηκαν μέ τή φυσική ἐπιλογή, τά ἀντικατασταίνουν μέ «ἐξευγενισμένα» εἴδη, πού δημιουργήθηκαν μέ τήν τεχνητή ἐπιλογή. Τά φυτά καί τά ζῶα γίνονται πιό εὐπαθῆ, πιό ἀπαιτητικά· μέ τά σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας οἱ ἐπιδημίες διαδίδονται μέ καταπληχτική ταχύτητα, ἐνῶ τό νοικοκυριό παραμένει ἀτομικό, κατατεμαχισμένο, εἶναι συχνά μικρονοικοκυριό (ἀγρότη) καί τοῦ λείπουν οἱ γνώσεις καί τά μέσα. Γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς τῆς γεωργίας ὁ καπιταλισμός τῆς πόλης προσπαθεῖ νά διαθέσει ὅλα τά μέσα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ἀφήνει ὅμως τούς παραγωγούς στήν προηγούμενή τους θλιβερή κοινωνική κατάσταση· δέ μεταφέρει στό χωριό συστηματικά καί προγραμματισμένα τόν πολιτισμό τῆς πόλης. Καμιά ἀνώτερη κοινωνική ὀργάνωση δέν πρόκειται νά καταργήσει τήν ἀνάγκη τοῦ ἐξευγενισμοῦ τῆς ράτσας τῶν ζώων (φυσικά ὁ Κάουτσκι οὔτε διανοήθηκε κάν ἕνα τέτοιον παραλογισμό), ὅμως, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ τεχνική, ὅσο πιό εὐπαθῆ γίνονται τά εἴδη τῶν ζώων καί τῶν φυτῶν τόσο περισσότερο πάσχει ἡ σύγχρονη κεφαλαιοκρατική κοινωνική ὀργάνωση ἀπό τήν ἔλλειψη κοινωνικοῦ ἐλέγχου καί ἀπό τήν ταπεινωτική κατάσταση τῶν ἀγροτῶν καί τῶν ἐργατῶν *.

Σάν τελευταία «δυσκολία» τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας ὁ Κάουτσκι θεωρεῖ τήν «ἐρήμωση τοῦ χωριοῦ», τό γεγονός ὅτι οἱ πόλεις ἀπορροφοῦν τίς καλύτερες, τίς πιό δραστήριες καί πιό καταρτισμένες ἐργατικές δυνάμεις. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκει πώς ἡ θέση αὐτή στή γενική της μορφή «εἶναι ἐν πάση περιπτώσει λαθεμένη», πώς «ἡ σημερινή αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ σέ βάρος τοῦ ἀγροτικοῦ δέν ἐκφράζει καθόλου νόμο ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας», ἀλλά μετατόπιση σέ ὑπερπόντιες χῶρες, σέ ἀποικίες, γεωργικοῦ πληθυσμοῦ τῶν βιομηχανικῶν, ἐξαγωγικῶν χωρῶν. Νομίζω πώς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κάνει λάθος. Ἡ αὔξηση τοῦ ἀστικοῦ (πιό γενικά: τοῦ βιομηχανικοῦ) πληθυσμοῦ *σέ βάρος* τοῦ ἀγροτικοῦ δέν εἶναι μόνο

* Γι' αὐτό, στό πραχτικό μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ Κάουτσκι συνιστᾶ τή δημιουργία ὑγειονομικῆς ἐπιθεώρησης τῶν ζώων καί τῶν ὅρων συντήρησής τους (S. 397).

τωρινό, ἀλλά γενικό φαινόμενο, πού ἐκφράζει *ἀκριβῶς νόμο* τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ θεωρητική αἰτιολόγηση αὐτοῦ τοῦ νόμου συνίσταται, ὅπως ἀνάφερα ἀλλοῦ *, πρῶτο, στό γεγονός ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀποσπᾶ ἀπό τήν πρωτόγονη γεωργία ὁλοένα καί περισσότερους κλάδους τῆς βιομηχανίας **, δεύτερο, στό γεγονός ὅτι ἐλαττώνεται γενικά τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλλιέργεια ἑνός δοσμένου κομματιοῦ γῆς (πρβλ. «Das Kapital», III, 2, S. 177. Ρωσ. μετάφρ., σελ. 526[52]. Τή σχετική περικοπή τήν παραθέτω καί στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», σελ. 4 καί 444***). Σημειώσαμε κιόλας παραπάνω πώς σέ ὁρισμένες περιπτώσεις καί σέ ὁρισμένες περιόδους παρατηρεῖται αὔξηση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλλιέργεια ἑνός δοσμένου κομματιοῦ γῆς, ὅμως αὐτό δέν κλονίζει τήν ὀρθότητα τοῦ γενικοῦ νόμου. Φυσικά, δέ θά περνοῦσε ἀπό τό μυαλό τοῦ Κάουτσκι ν' ἀρνηθεῖ ὅτι ἡ σχετική ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δέ μετατρέπεται σέ ἀπόλυτη ἐλάττωση σέ ὅλες τίς ἐπιμέρους περιπτώσεις καί ὅτι οἱ διαστάσεις αὐτῆς τῆς ἀπόλυτης ἐλάττωσης ἐξαρτιοῦνται καί ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀποικιῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Στά σχετικά σημεῖα τοῦ βιβλίου του ὁ Κάουτσκι τόνισε μέ ἀπόλυτη σαφήνεια αὐτή τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀποικιῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού πλημμυρίζουν τήν Εὐρώπη μέ φτηνά σιτηρά. («Ἡ ἴδια φυγή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ (Landflucht), πού ὁδηγεῖ στήν ἐρήμωση τῶν χωριῶν τῆς Εὐρώπης, φέρνει συνεχῶς νέα πλήθη γερῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου

* «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», κεφ. I, ὑποκεφάλαιο 2 καί κεφ. VIII, ὑποκεφάλαιο 2 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος. *Η Σύντ.*).

** Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ἀναφέροντας αὐτό τό γεγονός, λέει πώς «Ὁ ἀγροτικός πληθυσμός μπορεῖ νά ἐλαττώνεται *σχετικά* (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική του) καί ὅταν ἀκμάζει ἡ γεωργία». Ὄχι ἁπλῶς «μπορεῖ», ἀλλά καί *πρέπει κατ' ἀνάγκη* νά ἐλαττώνεται στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία... «Ἡ σχετική ἐλάττωση (τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ) δείχνει ἐδῶ μόνο (sic!) τήν ἀνάπτυξη νέων κλάδων τῆς λαϊκῆς ἐργασίας», — συμπεραίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Αὐτό τό «μόνο» εἶναι πολύ παράξενο. Ἀκριβῶς οἱ νέοι κλάδοι τῆς βιομηχανίας εἶναι πού ἀποσποῦν ἀπό τή γεωργία «τίς πιό δραστήριες καί τίς πιό καταρτισμένες ἐργατικές δυνάμεις». Συνεπῶς, κι αὐτός ἀκόμα ὁ ἁπλός συλλογισμός εἶναι ἀρκετός γιά νά παραδεχτοῦμε *ἀπόλυτα σωστή* τή γενική θέση τοῦ Κάουτσκι: γιά τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς γενικῆς θέσης (ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία τίς πιό δραστήριες καί τίς πιό καταρτισμένες ἐργατικές δυνάμεις) εἶναι πέρα γιά πέρα ἀρκετή ἡ *σχετική* ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

*** Βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 24 καί 589. *Η Σύντ.*

ὄχι μόνο στίς πόλεις, μά καί στίς ἀποικίες. . .» S. 242). Τό γεγονός ὅτι ἡ βιομηχανία ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία τούς πιό γερούς, τούς πιό δραστήριους καί τούς πιό καταρτισμένους ἐργάτες ἀποτελεῖ γενικό φαινόμενο ὄχι μόνο γιά τίς βιομηχανικές, ἀλλά καί γιά τίς γεωργικές χῶρες, ὄχι μόνο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλά καί τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Ρωσίας. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν πολιτισμό τῶν πόλεων καί στήν καθυστέρηση τοῦ χωριοῦ, ἀντίθεση πού τή γέννησε ὁ καπιταλισμός, ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στό φαινόμενο αὐτό. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ θεωρεῖ «ὁλοφάνερη» τήν «ἄποψη», «ὅτι σέ συνθῆκες γενικῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ χωρίς μεγάλη εἰσαγωγή σιτηρῶν». Κατά τή γνώμη μου, ἡ ἄποψη αὐτή ὄχι μόνο δέν εἶναι ὁλοφάνερη, μά εἶναι κι ἐντελῶς λαθεμένη. Εἶναι πέρα γιά πέρα νοητή μιά ἐλάττωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ σέ συνθῆκες γενικῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ (μεγαλώνουν οἱ πόλεις) καί χωρίς εἰσαγωγή σιτηρῶν (αὐξάνει ἡ παραγωγικότητα τῆς γεωργικῆς ἐργασίας πού δίνει τή δυνατότητα σέ μικρότερο ἀριθμό ἐργατῶν νά παράγουν τήν ἴδια μέ προηγούμενα ἤ καί μεγαλύτερη ἀκόμα ποσότητα προϊόντος). Νοητή εἶναι ἐπίσης καί μιά γενική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ μέ ταυτόχρονη μείωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καί ἐλάττωση (ἤ μή ἀναλογική αὔξηση) τῆς ποσότητας τῶν γεωργικῶν προϊόντων — καί «εἶναι νοητή» σάν συνέπεια τῆς χειροτέρευσης τῆς διατροφῆς τοῦ λαοῦ ἐξαιτίας τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἰσχυρίζεται ὅτι τό γεγονός τῆς αὔξησης τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν στή Γερμανία ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 — γεγονός πού τό διαπιστώνει ὁ Κάουτσκι καί πού τό ἀναφέρει σέ σύνδεση μέ τό ὅτι τά νοικοκυριά αὐτά πάσχουν λιγότερο ἀπό ἔλλειψη ἐργατῶν — «εἶναι ἱκανό νά κλονίσει ὅλο τό κατασκεύασμα» τοῦ Κάουτσκι. Ἄς ἐξετάσουμε ἀπό πιό κοντά τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κάουτσκι.

Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς, ἀπό τό 1882 ὥς τό 1895 περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε ἡ ἐπιφάνεια τῶν νοικοκυριῶν μέ 5–20 ἑκτάρια. Τό 1882 ἡ ἐπιφάνεια αὐτή ἀποτελοῦσε τά 28,8 % τῆς συνολικῆς ἐπιφάνειας, τό 1895 τά 29,9 %. Ἡ αὔξηση αὐτή τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν συνοδευόταν ἀπό μιά ἐλάττωση τῆς ἐπιφάνειας τῶν μεγάλων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (20–100 ἑκτάρια· τό 1882: 31,1 %, τό 1895: 30,3 %). «Οἱ ἀριθμοί αὐτοί — λέει ὁ Κάουτσκι — πλημμυρίζουν ἀπό χαρά τίς καρδιές ὅλων τῶν καλῶν πολιτῶν, πού βλέπουν στήν ἀγροτιά τό πιό σταθερό στήριγμα τοῦ ὑπάρχον-

τος καθεστῶτος. Ὥστε λοιπόν, — ἀναφωνοῦν θριαμβευτικά, — αὐτή ἡ ἀγροτική οἰκονομία δέν κινεῖται, — γι' αὐτήν δέν ἰσχύει τό δόγμα τοῦ Μάρξ». Ἡ αὔξηση τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν ἑρμηνεύεται σάν ἀπαρχή καινούργιας ἄνθισης τῆς ἀγροτιᾶς.

«Ὅμως οἱ ρίζες αὐτῆς τῆς ἄνθισης βρίσκονται σέ βάλτο» — ἀπαντᾶ ὁ Κάουτσκι σ' αὐτούς τούς καλούς πολίτες. «Ἡ ἄνθιση δέν προέρχεται ἀπό τήν *εὐημερία* τῆς ἀγροτιᾶς, ἀλλά ἀπό τήν *καταθλιπτική κατάσταση* ὅλης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (230). Ὁ Κάουτσκι ἀκριβῶς πρίν ἀπ' αὐτό τό σημεῖο λέει ὅτι «παρ' ὅλη τήν τεχνική πρόοδο, *κατά τόπους* (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Κάουτσκι) ἄρχισε — σ' αὐτό δέ χωράει ἀμφιβολία — μιά κατάπτωση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» (228). Ἡ κατάπτωση αὐτή ὁδηγεῖ, λχ., σέ ἀναγέννηση τῆς φεουδαρχίας, — σέ ἀπόπειρες νά δεθοῦν οἱ ἐργάτες μέ τή γῆ καί νά τούς ἐπιβληθοῦν ὁρισμένες ὑποχρεώσεις. Τί τό περίεργο λοιπόν, ἄν πάνω στή βάση αὐτῆς τῆς «καταθλιπτικῆς κατάστασης» ξαναζωντανεύουν οἱ καθυστερημένες μορφές οἰκονομίας; Ἄν ἡ ἀγροτιά, πού σέ σχέση μέ τούς ἐργάτες τῆς μεγάλης παραγωγῆς ἔχει γενικά ἕνα χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀναγκῶν, μιά μεγαλύτερη ἱκανότητα νά πεινᾶ καί νά ξεθεώνεται στή δουλειά, ἀντέχει πιό πολύ καιρό σέ περίοδο κρίσης; * «Ἡ ἀγροτική κρίση ἐπεκτείνεται σ' ὅλες

* «Οἱ μικρογεωργοί — λέει ὁ Κάουτσκι σέ ἄλλο σημεῖο — ἀντέχουν πιό πολύ καιρό σέ μιά ἀπελπιστική κατάσταση. Πολύ δικαιολογημένα θά μποροῦσε κανείς ν' ἀμφιβάλλει ἄν αὐτό ἀποτελεῖ προτέρημα τῆς μικρῆς παραγωγῆς» (S. 134).

Θ' ἀναφερθοῦμε, μέ τήν εὐκαιρία, στά στοιχεῖα τοῦ Κένιγκ πού ἐπιβεβαιώνουν πέρα γιά πέρα τήν ἄποψη τοῦ Κάουτσκι. Ὁ Κένιγκ στό βιβλίο του («Die Lage der englischen Landwirtschaft etc.», Jena, 1896, von Dr. F. Koenig (Δρ. *Φ. Κένιγκ*, «Ἡ κατάσταση τῆς ἀγγλικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας κτλ.», Ἰένα, 1896. *Σύντ.*) περιέγραψε λεπτομερειακά τήν κατάσταση τῆς ἀγγλικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας σέ μερικές ἀπό τίς πιό χαρακτηριστικές κομητεῖες. Στό βιβλίο αὐτό βρίσκουμε *πλῆθος* στοιχεῖα σχετικά μέ τήν ὑπερβολική ἐργασία καί τήν ἀνεπαρκῆ κατανάλωση τῶν μικρογεωργῶν σέ σύγκριση μέ τούς μισθωτούς ἐργάτες, ἐνῶ δέ βρίσκουμε στοιχεῖα πού νά δείχνουν τό ἀντίθετο. Ἡ ἀποδοτικότητα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν, — λέει, λογουχάρη, τό βιβλίο, — δημιουργιέται χάρη στήν «τεράστια (ungeheuer) ἐργατικότητα καί οἰκονομία» (88)· οἱ οἰκοδομές τῶν μικρογεωργῶν εἶναι χειρότερες (107)· οἱ μικροαγροχτήμονες (yeoman farmer) ζοῦν σέ χειρότερες συνθῆκες ἀπό τούς ἐνοικιαστές γῆς (149)· «ἡ κατάσταση τῶν μικροαγροχτημόνων εἶναι πολύ ἄθλια (στό Λινκολνσάιρ)· οἱ κατοικίες τους εἶναι χειρότερες ἀπό τίς κατοικίες τῶν ἐργατῶν στίς μεγάλες φάρμες καί μερικές εἶναι πέρα γιά πέρα ἄθλιες. Οἱ μικροαγροχτήμονες δουλεύουν πιό βαριά καί πιό πολλές ὧρες ἀπό τούς συνηθισμένους ἐργάτες, ὅμως κερδίζουν λιγότερο. Ζοῦν χειρότερα καί τρῶνε λιγότερο κρέας. . . οἱ γιοί καί οἱ θυγατέρες τους δουλεύουν

τίς τάξεις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας πού παράγουν ἐμπορεύματα· δέν ἀφήνει ἄθικτους καί τούς μεσαίους ἀγρότες» (S. 231).

Θἄλεγε κανείς πώς ὅλες αὐτές οἱ θέσεις τοῦ Κάουτσκι εἶναι τόσο σαφεῖς, πού δέν εἶναι δυνατό νά μή γίνουν κατανοητές. Κι ὡστόσο εἶναι φανερό πώς ὁ κριτικός μας δέν τίς κατάλαβε. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέ λέει ποιά εἶναι ἡ γνώμη του, μέ ποιό τρόπο ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος αὐτή τήν αὔξηση τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, ἀποδίδει ὅμως στόν Κάουτσκι τή γνώμη πώς τάχα «ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς οδηγεῖ στήν καταστροφή τῆς γεωργίας». Καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεσπάει: «Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Κάουτσκι ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία καταστρέφεται, εἶναι λαθεμένος, αὐθαίρετος, ἀναπόδεικτος, ἀντιφάσκει μέ τά πιό βασικά γεγονότα τῆς πραγματικότητας» κτλ. κτλ.

Σχετικά μ᾽ αὐτό ἔχουμε νά παρατηρήσουμε πώς ὁ κ. Μπουλγκάκοφ *ἀποδίδει ἐντελῶς λαθεμένα τίς σκέψεις τοῦ Κάουτσκι*. Ὁ Κάουτσκι δέν ὑποστηρίζει καθόλου πώς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ὁδηγεῖ στήν καταστροφή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἀλλά ὑποστηρίζει τό ἀντίθετο. Μόνο ὅποιος διάβασε ἐντελῶς ἐπιπόλαια τό ἔργο τοῦ Κάουτσκι μπορεῖ, ἀπό τά λόγια τοῦ Κάουτσκι γιά τήν καταθλιπτική κατάσταση (=κρίση) τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, γιά τήν τεχνική πισοδρόμηση πού παρουσιάζεται *κατά τόπους* (nota bene*), νά βγάζει τό συμπέρασμα, ὅτι

χωρίς νά πληρώνονται καί ντύνονται ἄσχημα» (157). «Οἱ μικροί φάρμερ δουλεύουν σάν σκλάβοι, τό καλοκαίρι δουλεύουν συχνά ἀπό τίς 3 τό πρωί ὥς τίς 9 τό βράδυ» (ἀνακοίνωση τοῦ Chamber of Agriculture (γεωργικοῦ ἐπιμελητηρίου.*Η Σύντ.*) τῆς Βοστώνης, S.158) «Δέν χωράει ἀμφιβολία,—λέει κάποιος μεγάλος φάρμερ, — πώς ὁ μικρονοικοκύρης (der kleine Mann) πού διαθέτει λίγα κεφάλαια καί ὅλη τή δουλειά τήν κάνει μέ τά χέρια τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς του, μπορεῖ εὐκολότερα νά περιορίσει τά ἔξοδα τοῦ σπιτιοῦ, ἐνῶ ὁ μεγαλο-φάρμερ εἶναι ὑποχρεωμένος νά τρέφει τούς μεροκαματιάρηδές του ἐξίσου καλά καί στίς καλές καί στίς κακές χρονιές» (218). Οἱ μικροί φάρμερ (στό Ἀιρσαϊρ) «εἶναι ἐξαιρετικά (ungeheuer) ἐργατικοί· οἱ γυναῖκες τους καί τά παιδιά τους δουλεύουν ὅσο καί οἱ μεροκαματιάρηδες καί συχνά ἀκόμα περισσότερο· λένε, πώς σέ μιά μέρα δυό ἀπ᾽ αὐτούς βγάζουν τόση δουλειά ὅση τρεῖς μισθωτοί ἐργάτες» (231). «Ἡ ζωή τοῦ μικροενοικιαστῆ γῆς, πού εἶναι ὑποχρεωμένος νά δουλεύει μέ τήν οἰκογένειά του, εἶναι πραγματική ζωή σκλάβου» (253). «Γενικά. . . οἱ μικροί φάρμερ, ὅπως φαίνεται, πέρασαν τήν κρίση καλύτερα ἀπό τούς μεγάλους, αὐτό ὅμως δέ δείχνει ὅτι οἱ μικρές φάρμες ἔχουν μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα. Ἡ αἰτία, κατά τή γνώμη μας, εἶναι ὅτι ὁ μικρονοικοκύρης (der kleine Mann) ἔχει τή δωρεάν βοήθεια τῆς οἰκογένειάς του. . . Συνήθως. . . ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ μικροῦ φάρμερ δουλεύει στό νοικοκυριό του. . . Τά παιδιά ἁπλῶς συντηροῦνται καί μόνο σπάνια παίρνουν ἕνα ὁρισμένο μεροκάματο» (277–278) κτλ. κτλ.

* — σημειῶστε το. *Ἡ Σύντ.*

ὁ Κάουτσκι μιλάει γιά «καταστροφή», γιά «ἀφανισμό» τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Στό X κεφάλαιο, πού εἶναι ἀφιερωμένο εἰδικά στό ζήτημα τοῦ ὑπερπόντιου συναγωνισμοῦ (δηλαδή στό βασικό παράγοντα τῆς ἀγροτικῆς κρίσης), ὁ Κάουτσκι λέει: «Φυσικά (natürlich), δέν εἶναι καθόλου ὑποχρεωτικό (braucht nicht) ἡ ἐπερχόμενη κρίση νά καταστρέψει τή βιομηχανία, τήν ὁποία θά πλήξει. Αὐτό τό κάνει μόνο σέ σπανιότατες περιπτώσεις. Κατά γενικό κανόνα, ἡ κρίση ὁδηγεῖ μόνο στόν κεφαλαιοκρατικό μετασχηματισμό τῶν σχέσεων ἰδιοχτησίας πού ὑπάρχουν» (273–274). Ἡ παρατήρηση αὐτή, πού ἔγινε ἀπ᾽ ἀφορμή τήν κρίση στούς κλάδους παραγωγῆς βιομηχανικῶν φυτῶν, δείχνει καθαρά τή γενική ἄποψη τοῦ Κάουτσκι γιά τή σημασία τῆς κρίσης. Στό ἴδιο κεφάλαιο ὁ Κάουτσκι ἐπαναλαβαίνει τήν ἄποψη αὐτή καί σχετικά μ᾽ ὅλη τήν ἀγροτική οἰκονομία: «Ὅσα ἐκθέσαμε πιό πάνω δέ δίνουν καθόλου τό δικαίωμα νά μιλάει κανείς γιά ἀφανισμό τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας (Man braucht deswegen noch lange nicht von einem Untergang der Landwirtschaft zu sprechen). Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ρίζωσε γερά ὁ σύγχρονος τρόπος παραγωγῆς ἐξαφανίστηκε ἀνεπιστρεπτεί ὁ συντηρητικός χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἐμμονή στό παλιό (Das Verharren beim Alten) ἀπειλεῖ μέ βέβαιη καταστροφή τόν ἀγρότη νοικοκύρη· ὁ ἀγρότης νοικοκύρης εἶναι ὑποχρεωμένος νά παρακολουθεῖ ἀδιάκοπα τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς, νά προσαρμόζει ἀδιάκοπα τήν παραγωγή του στίς νέες συνθῆκες... Καί στό χωριό ἡ οἰκονομική ζωή, πού ὥς τώρα κινιόταν μέ αὐστηρή μονοτονία σέ μιά αἰώνια ἀμετάβλητη τροχιά, βρέθηκε σέ κατάσταση μόνιμης ἐπαναστατικοποίησης, κατάσταση χαρακτηριστική γιά τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς» (289).

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «δέν καταλαβαίνει» πῶς συμβιβάζονται οἱ τάσεις γιά ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γεωργίας καί οἱ τάσεις γιά δυνάμωμα τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας. Μά τί τό ἀκατανόητο ὑπάρχει ἐδῶ;; Ὁ καπιταλισμός καί στή γεωργία, καί στή βιομηχανία δίνει μιά γιγάντια ὤθηση στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, μά ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἀνάπτυξη ὅσο περισσότερο προχωρεῖ τόσο περισσότερο ὀξύνει τίς ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, τοῦ δημιουργεῖ νέες «δυσκολίες». Ὁ Κάουτσκι ἀναπτύσσει μιά ἀπό τίς θεμελιακές ἰδέες τοῦ Μάρξ πού ὑπογράμμιζε κατηγορηματικά τόν προοδευτικό ἱστορικό ρόλο τοῦ γεωργικοῦ καπιταλισμοῦ (ὀρθολογιστική ὀργάνωση τῆς γεωργίας, χωρισμός τῆς γῆς ἀπό τόν ἀγρότη νοικοκύρη, ἀπελευθέρωση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυ-

σμοῦ ἀπό τίς σχέσεις κυρίων καί δούλων κ.ο.κ.), τονίζοντας ταυτόχρονα, ὄχι λιγότερο κατηγορηματικά, τήν ἐξαθλίωση καί τήν καταπίεση τῶν ἄμεσων παραγωγῶν, τό ἀσυμβίβαστο τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ὀρθολογιστικῆς γεωργίας. Εἶναι ἐξαιρετικά περίεργο τό γεγονός ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, πού παραδέχεται ὅτι ἔχει «τήν ἴδια γενική κοινωνικοφιλοσοφική κοσμοθεωρία μέ τόν Κάουτσκι»*, δέν παρατηρεῖ ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀναπτύσσει ἐδῶ μιά βασική σκέψη τοῦ Μάρξ. Οἱ ἀναγνῶστες τοῦ «Νατσάλο» ὁπωσδήποτε θ' ἀποροῦν γιά τή στάση πού κρατάει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπέναντι σ' αὐτές τίς θεμελιακές ἰδέες, γιά τό πῶς μπορεῖ νά λέει: «De principiis non est disputandum»!!;**, τή στιγμή πού ἔχει τήν ἴδια γενική κοσμοθεωρία; Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά μή πιστέψουμε αὐτή τή δήλωση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ· ἐμεῖς θεωροῦμε δυνατή τή διαμάχη ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στούς ἄλλους μαρξιστές ἀκριβῶς λόγω τῆς κοινότητας αὐτῶν τῶν «principia». Ὅταν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ λέει πώς ὁ καπιταλισμός ὀργανώνει ὀρθολογιστικά τή γεωργία, πώς τήν τεχνική στή γεωργία τή δίνει ἡ βιομηχανία κτλ., ἐπαναλαβαίνει ἁπλῶς μιά ἀπ' αὐτές τίς «principia». Μόνο πού μάταια προσθέτει ἐδῶ: «ἐντελῶς τό ἀντίθετο». Οἱ ἀναγνῶστες μποροῦν νά νομίσουν ὅτι ὁ Κάουτσκι ἔχει ἄλλη γνώμη, τή στιγμή πού ὁ Κάουτσκι στό βιβλίο του ἀναπτύσσει ἐντελῶς κατηγορηματικά καί συγκεκριμένα αὐτές ἀκριβῶς τίς θεμελιακές ἰδέες τοῦ Μάρξ. «Ἴσα-ἴσα ἡ βιομηχανία — λέει ὁ Κάουτσκι — δημιούργησε τίς τεχνικές καί ἐπιστημονικές προϋποθέσεις τῆς νέας, τῆς ὀρθολογιστικῆς γεωργίας, ἴσα-ἴσα αὐτή ἐπαναστατικοποίησε τή γεωργία μέ τίς μηχανές καί τά χημικά λιπάσματα, μέ τό μικροσκόπιο καί τό χημικό ἐργαστήριο, δημιουργώντας ἔτσι τήν τεχνική ὑπεροχή τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἀπέναντι στή μικρή παραγωγή τοῦ ἀγρότη» (S. 292). Ἔτσι ὁ Κάουτσκι δέν πέφτει στήν ἀντίφαση πού βλέπουμε στόν κ. Μπουλγκάκοφ: ἀπό τή μιά μεριά, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀναγνωρίζει πώς ὁ «καπιταλισμός» (δηλαδή ἡ παραγωγή μέ μισθωτή ἐργασία, δηλαδή ὄχι ἡ παραγωγή τῶν ἀγροτῶν, ἀλλά ἡ μεγάλη παραγωγή;) «ὀργανώνει ὀρθολογιστικά τή γεωργία», καί, ἀπό τήν ἄλλη, λέει πώς «ἐδῶ φορέας αὐτῆς τῆς τεχνικῆς προόδου δέν εἶναι καθόλου ἡ μεγάλη παραγωγή»!

* Σχετικά μέ τή φιλοσοφική κοσμοθεωρία δέν ξέρουμε ἄν εἶναι σωστά αὐτά τά λόγια τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ. Νομίζουμε πώς ὁ Κάουτσκι δέν εἶναι ὀπαδός τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, ὅπως ὁ κ. Μπουλγκάκοφ.

** — «Γιά τίς ἀρχές δέν γίνεται συζήτηση». *Η Σύντ.*

II

Τό δέκατο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι εἶναι ἀφιερωμένο στό ζήτημα τοῦ ὑπερπόντιου συναγωνισμοῦ καί τῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐκφράζεται γι' αὐτό τό κεφάλαιο μέ πολύ μεγάλη περιφρόνηση: «Τίποτα τό ἰδιαίτερα νέο ἤ τό πρωτότυπο, λίγο-πολύ γνωστά βασικά γεγονότα» κτλ., ἀφήνοντας ἀφώτιστο τό βασικό ζήτημα σχετικά μέ τήν ἑρμηνεία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης, σχετικά μέ τήν οὐσία καί τή σημασία της. Κι ὅμως τό ζήτημα αὐτό ἔχει τεράστια θεωρητική σπουδαιότητα.

Ἀπό τή γενική ἑρμηνεία τῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας, πού διατύπωσε ὁ Μάρξ καί πού ἀνέπτυξε λεπτομερειακά ὁ Κάουτσκι, ἀπορέει ἀναπόφευχτα καί ἡ ἑρμηνεία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης. Ὁ Κάουτσκι βλέπει τήν οὐσία τῆς ἀγροτικῆς κρίσης στό γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία τῆς Εὐρώπης, ἐξαιτίας τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν χωρῶν πού παράγουν ἐξαιρετικά φτηνά σιτηρά, ἔχασε τή δυνατότητα νά φορτώνει στίς μάζες τῶν καταναλωτῶν τά βάρη πού ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία στή γῆ καί ἡ κεφαλαιοκρατική ἐμπορευματική παραγωγή ἐπιβάλλουν στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ἀπό δῶ καί μπρός ἡ ἀγροτική οἰκονομία τῆς Εὐρώπης «*πρέπει ἡ ἴδια νά τά σηκώνει* (αὐτά τά βάρη) *καί σ' αὐτό συνίσταται ἡ σύγχρονη ἀγροτική κρίση*» (S. 239, ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Κάουτσκι). Τό κυριότερο ἀπ' αὐτά τά βάρη εἶναι ἡ γαιοπρόσοδος. Στήν Εὐρώπη, μέ τήν ἱστορική ἐξέλιξη πού προηγήθηκε, ἡ γαιοπρόσοδος (καί ἡ διαφορική καί ἡ *ἀπόλυτη*) διογκώθηκε σέ τεράστιο βαθμό καί κατοχυρώθηκε μέ τίς τιμές τῆς γῆς*. Ἀπεναντίας, στίς ἀποικίες (Ἀμερική, Ἀργεντινή κτλ.), ἐφόσον παραμένουν ἀποικίες, βλέπουμε *ἐλεύθερη* γῆ πού τήν καταλαμβάνουν νέοι ἔποικοι εἴτε ἐντελῶς δωρεάν, εἴτε πληρώνοντας μιά ἀσήμαντη τιμή, καί μάλιστα γῆ πού ἡ παρθενική της γονιμότητα κατεβάζει τά ἔξοδα τῆς παραγωγῆς στό minimum **. Εἶναι πολύ φυσικό πού ὥς τώρα ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία τῆς Εὐρώπης φόρτωνε στούς καταναλωτές τήν ὑπερβολικά διογκωμένη γαιοπρόσοδο (μέ τή μορφή ὑψηλῶν τιμῶν στά σιτηρά), ἐνῶ τώρα τό βάρος αὐτῆς τῆς γαιοπροσόδου πέφτει στούς ἴδιους τούς ἀγρότες νοικοκύρηδες καί στούς γαιοχτήμονες καί τούς καταστρέ-

* Σχετικά μ' αὐτό τό προτσές τῆς διόγκωσης τῆς γαιοπροσόδου καί τῆς κατοχύρωσής της βλέπε τίς εὔστοχες παρατηρήσεις τοῦ *Πάρβους*: «Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτική κρίση». Ὁ Πάρβους συμφωνεῖ μέ τόν Κάουτσκι στίς βασικές ἀπόψεις γιά τήν κρίση καί γιά τό ἀγροτικό ζήτημα γενικά.

** — ἐλάχιστο. *Ἡ Σύντ.*

φει*. Ἔτσι ἡ ἀγροτική κρίση κλόνισε καί ἐξακολουθεῖ νά κλονίζει τήν προηγούμενη εὐημερία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γαιοχτησίας καί τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἡ κεφαλαιοκρατική γαιοχτησία εἰσέπραττε ὥς τώρα ἕνα διαρκῶς αὐξανόμενο φόρο ἀπό τήν κοινωνική ἐξέλιξη καί κατοχύρωνε τό ὕψος αὐτοῦ τοῦ φόρου μέ τίς τιμές τῆς γῆς. Τώρα ἀναγκάζεται νά παραιτεῖται ἀπ' αὐτόν τό φόρο**. Ἡ κεφαλαιοκρατική ἀγροτική οἰκονομία περιῆλθε τώρα στήν ἴδια κατάσταση ἀστάθειας πού χαρακτηρίζει τήν κεφαλαιοκρατική βιομηχανία, καί εἶναι ἀναγκασμένη νά προσαρμόζεται στίς νέες συνθῆκες τῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἀγροτική κρίση, ὅπως καί κάθε κρίση, καταστρέφει μάζες νοικοκυρέων, προκαλεῖ μεγάλη ἀλλαγή στίς καθιερωμένες σχέσεις ἰδιοχτησίας, οδηγεῖ *κατά τόπους* στήν τεχνική πισοδρόμηση, στήν ἀναβίωση μεσαιωνικῶν σχέσεων καί μορφῶν οἰκονομίας, ὅμως γενικά *ἐπιταχύνει* τήν κοινωνική ἐξέλιξη, ἐκτοπίζει τήν πατριαρχική στασιμότητα ἀπό τά τελευταῖα καταφύγιά της, ἐπιβάλλει τήν παραπέρα εἰδίκευση τῆς γεωργίας (πού εἶναι ἕνας ἀπό τούς βασικούς παράγοντες προόδου τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία), τήν ἐπέκταση τῆς χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν κ.ο.κ. Γενικά — καί αὐτό τό ἔδειξε ὁ Κάουτσκι στό IV κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του μέ στοιχεῖα ἀπό κάμποσες χῶρες — *ἀκόμα καί* στή Δυτική Εὐρώπη δέν παρατηροῦμε στασιμότητα τῆς γεωργίας στήν περίοδο ἀπό τό 1880 μέχρι σήμερα, ἀλλά τεχνική πρόοδο. Λέμε — *ἀκόμα καί* στή Δυτική Εὐρώπη — γιατί στήν Ἀμερική, λχ., ἡ πρόοδος αὐτή εἶναι ἀκόμα πιό φανερή.

Μέ λίγα λόγια, δέν ὑπάρχουν λόγοι νά βλέπουμε στήν ἀγροτική κρίση ἕνα φαινόμενο πού ἐπιβραδύνει τόν καπιταλισμό καί τήν κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη.

---

* *Πάρβους*, στό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 141. Ἀναφέρεται στό «Νατσάλο», τεῦχος 3, σελ. 117, στήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Πάρβους (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 63. *Ἡ Σύντ.*). Θά προσθέσουμε πώς καί οἱ ἄλλες «δυσκολίες» τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας, πού βαραίνουν τήν Εὐρώπη, βαραίνουν τίς ἀποικίες σέ ἀσύγκριτα μικρότερο βαθμό.

** Ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μονοπωλίου. «Εὐτυχῶς, ἡ αὔξηση τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου ἔχει τά ὅριά της. . .Ὡς τελευταῖα, στήν Εὐρώπη, ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος αὔξανε συνεχῶς ὅπως καί ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος. Ὁ ὑπερπόντιος ὅμως συναγωνισμός ὑπόσκαψε σέ μεγάλο βαθμό αὐτό τό μονοπώλιο. Δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά πιστεύουμε ὅτι στήν Εὐρώπη, μέ ἐξαίρεση ὁρισμένες περιοχές τῆς Ἀγγλίας, ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος δέχτηκε πλήγματα ἀπό τόν ὑπερπόντιο συναγωνισμό. . . Ἡ ἀπόλυτη ὅμως γαιοπρόσοδος ἔπεσε, κι αὐτό ὠφέλησε (zu gute gekommen) πρῶτ' ἀπ' ὅλα τίς ἐργαζόμενες τάξεις» (S. 80. Πρβλ. ἐπίσης S. 328).

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Χόμπσον. **Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.** *Μετάφραση ἀπό τά ἀγγλικά. Πετρούπολη. 1898. Ἐκδ. Ο. Ν. Ποπόβα. Τιμή 1 ρούβλι καί 50 καπίκια*

Τό βιβλίο τοῦ Χόμπσον οὐσιαστικά δέν ἀποτελεῖ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ, ἀλλά δοκίμιο γιά τή νεότερη βιομηχανική ἀνάπτυξη μέ βάση, κυρίως, στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τήν Ἀγγλία. Γι' αὐτό ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι κάπως πλατύς: ὁ συγγραφέας δέν καταπιάνεται καθόλου μέ τή γεωργία, ἀλλά καί τή βιομηχανική οἰκονομία τήν ἐξετάζει κάθε ἄλλο παρά σ' ὅλη της τήν ἔκταση. Ὅσον ἀφορᾶ τήν κατεύθυνσή του ὁ Χόμπσον, — μαζί μέ τό ζεῦγος Οὐέμπ, τούς γνωστούς συγγραφεῖς, — ἀνήκει στούς ἐκπροσώπους ἑνός ἀπό τά πρωτοπόρα ρεύματα τῆς ἀγγλικῆς κοινωνικῆς σκέψης. Ἀπέναντι στό «σύγχρονο καπιταλισμό» κρατάει κριτική στάση, ἀναγνωρίζοντας ἀπόλυτα τήν ἀνάγκη τῆς ἀντικατάστασής του μέ μιά ἀνώτερη μορφή κοινωνικῆς οἰκονομίας καί ἀντικρύζοντας τό πρόβλημα τῆς ἀντικατάστασης αὐτῆς μέ τυπικά ἀγγλική μεταρυθμιστική πρακτικότητα. Στήν πεποίθηση γιά τήν ἀνάγκη τῆς μεταρύθμισης καταλήγει περισσότερο ἀπό ἐμπειρικό δρόμο, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς νεότερης ἱστορίας τῆς ἀγγλικῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, τοῦ ἀγγλικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τῆς δράσης τῶν ἀγγλικῶν δήμων κτλ. Ὁ Χόμπσον δέν ἔχει συστηματοποιημένες καί ὁλοκληρωμένες θεωρητικές ἀντιλήψεις πού νά χρησιμεύουν σάν βάση γιά τό μεταρυθμιστικό του πρόγραμμα καί νά φωτίζουν τά ἐπιμέρους ζητήματα τῆς μεταρύθμισης. Γι' αὐτό ὁ Χόμπσον εἶναι περισσότερο δυνατός στίς περιπτώσεις πού πρόκειται γιά τήν ταξινόμηση καί τήν περιγραφή τῶν πιό πρόσφατων στατιστικῶν καί οἰκονομικῶν στοιχείων. Ἀπεναντίας, ὅταν θίγονται γενικά θεωρητικά ζητήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὁ Χόμπσον ἀποδείχνεται πολύ ἀδύνατος. Ὁ ρῶσος

ἀναγνώστης μάλιστα παραξενεύεται ὅταν βλέπει ἕνα συγγραφέα μέ τόσο πλατιές γνώσεις καί μέ πραχτικές ἐπιδιώξεις, πού ἀξίζουν κάθε συμπάθεια, νά κατατρίβεται ἀνίσχυρος στό ζήτημα: τί εἶναι «κεφάλαιο», ποιός εἶναι ὁ ρόλος τῆς «ἀποταμίευσης» κτλ. Αὐτή ἡ ἀδύνατη πλευρά τοῦ Χόμπσον ἐξηγιέται πέρα γιά πέρα μέ τό γεγονός ὅτι γι' αὐτόν ὁ Τζ. Στ. Μίλλ εἶναι μεγαλύτερη αὐθεντία στήν πολιτική οἰκονομία ἀπό τόν Μάρξ, πού ὁ Χόμπσον, ἄν καί παραθέτει μιά-δυό περικοπές του, ὡστόσο, ὅπως εἶναι ὁλοφάνερο, δέν τόν καταλαβαίνει καθόλου ἤ δέν ξέρει τίποτα γι' αὐτόν. Δέν μποροῦμε νά μή λυπηθοῦμε γιά τόν ὄγκο τῆς μή παραγωγικῆς δουλειᾶς πού καταναλώνει ὁ Χόμπσον, προσπαθώντας νά βρεῖ ἄκρη στίς ἀντιφάσεις τῆς ἀστικῆς καί τῆς ἀπό καθέδρας πολιτικῆς οἰκονομίας. Στήν καλύτερη περίπτωση ὁ Χόμπσον πλησιάζει στίς λύσεις πού ἔχει δόσει ἀπό καιρό ὁ Μάρξ· στή χειρότερη περίπτωση ἀντιγράφει λαθεμένες ἀπόψεις πού βρίσκονται σέ κατάφωρη ἀντίφαση μέ τή στάση του ἀπέναντι στό «σύγχρονο καπιταλισμό». Τό πιό ἀποτυχημένο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου εἶναι τό ἕβδομο: «Οἱ μηχανές καί ἡ βιομηχανική στασιμότητα». Ὁ Χόμπσον προσπαθεῖ ἐδῶ νά ξεδιαλύνει τά θεωρητικά ζητήματα πού ἀφοροῦν τίς κρίσεις, τό κοινωνικό κεφάλαιο καί τό εἰσόδημα στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, τήν κεφαλαιοκρατική συσσώρευση. Οἱ σωστές σκέψεις γιά τήν ἀναντιστοιχία τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, γιά τήν ἀναρχία πού χαρακτηρίζει τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία, πνίγονται μέσα σ' ἕνα σωρό σχολαστικούς συλλογισμούς γιά τήν «ἀποταμίευση» (ὁ Χόμπσον συγχέει τή συσσώρευση μέ τήν «ἀποταμίευση»), μέσα σέ κάθε λογῆς ροβινσονιάδες («ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἕνας ἄνθρωπος, πού ἐργάζεται μέ πρωτόγονα ἐργαλεῖα, ἐφευρίσκει ἕνα νέο ἐργαλεῖο... ἀποταμιεύει τήν τροφή του» κτλ.) κτλ. Ὁ Χόμπσον ἀγαπάει πολύ τά διαγράμματα καί στίς περισσότερες περιπτώσεις τά χρησιμοποιεῖ πολύ ἐπιδέξια, συνοδεύοντας μέ παραστατική ἀπεικόνιση τήν ἔκθεσή του. Ἡ ἀντίληψη ὅμως γιά τό «μηχανισμό τῆς παραγωγῆς» πού ἔχει ἐκφράσει ὁ Χόμπσον στό σχῆμα τῆς σελ. 207 (κεφ. VII) μόνο μειδιάματα μπορεῖ νά προκαλέσει σ' ἕναν ἀναγνώστη, πού εἶναι κάπως γνώστης τοῦ πραγματικοῦ «μηχανισμοῦ» τῆς *κεφαλαιοκρατικῆς* «παραγωγῆς». Ὁ Χόμπσον μπερδεύει ἐδῶ τήν παραγωγή μέ τήν κοινωνική διάρθρωση τῆς παραγωγῆς, δείχνει ὅτι ἔχει ἐξαιρετικά θολή ἀντίληψη γιά τό τί εἶναι κεφάλαιο, ποιά τά συστατικά του μέρη καί σέ ποιές κοινωνικές τάξεις χωρίζεται ἀναπόφευχτα ἡ κεφαλαιοκρατική κοινω-

νία. Στό κεφάλαιο VIII ὁ Χόμπσον δίνει ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ κατά ἐπαγγέλματα καί γιά τήν ἀλλαγή αὐτῆς τῆς σύνθεσης μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, στούς θεωρητικούς του ὅμως συλλογισμούς γιά «τίς μηχανές καί τή ζήτηση ἐργασίας» μεγάλο κενό ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἀγνοεῖ τή θεωρία τοῦ «κεφαλαιοκρατικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ» ἤ τοῦ ἐφεδρικοῦ στρατοῦ. Ἀπό τά πιό πετυχημένα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Χόμπσον εἶναι κεῖνα στά ὁποῖα ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τήν κατάσταση τῶν γυναικῶν στή σύγχρονη βιομηχανία καί τή σημασία τῶν σύγχρονων πόλεων. Παραθέτοντας στατιστικά στοιχεῖα γιά τήν αὔξηση τῆς χρησιμοποίησης τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν καί περιγράφοντας τίς ἐξαιρετικά ἄσχημες συνθῆκες αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ὁ Χόμπσον τονίζει σωστά πώς ἡ ἐλπίδα καλυτέρευσης αὐτῶν τῶν συνθηκῶν βρίσκεται μόνο στήν ἐκτόπιση τῆς δουλειᾶς στό σπίτι ἀπό τή δουλειά στό ἐργοστάσιο, πού ὁδηγεῖ σέ «πιό στενές κοινωνικές σχέσεις» καί σέ «ὀργάνωση». Τό ἴδιο ἀκριβῶς καί στό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν πόλεων ὁ Χόμπσον πλησιάζει στίς γενικές ἀντιλήψεις τοῦ Μάρξ, ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τό καθεστώς μιᾶς συλλογικά ὀργανωμένης κοινωνίας. Τά συμπεράσματα τοῦ Χόμπσον θά κέρδιζαν πολύ σέ πειστικότητα, ἄν ὁ συγγραφέας δέν ἀγνοοῦσε καί σ' αὐτό τό ζήτημα τή διδασκαλία τοῦ Μάρξ. Σίγουρα ὁ Χόμπσον θά τόνιζε τότε σαφέστερα τόν ἱστορικά προοδευτικό ρόλο τῶν μεγαλουπόλεων καί τήν ἀνάγκη τῆς συνένωσης τῆς γεωργίας καί τῆς βιομηχανίας στίς συνθῆκες μιᾶς συλλογικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας. Τό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Χόμπσον: «Ὁ πολιτισμός καί ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη» εἶναι ἴσως τό καλύτερο· ὁ συγγραφέας ἀποδείχνει ἐδῶ μέ πολλά πετυχημένα ἐπιχειρήματα τήν ἀνάγκη μεταρύθμισης τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ καθεστῶτος πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἐνίσχυσης τοῦ «κοινωνικοῦ ἐλέγχου» καί τῆς «κοινωνικοποίησης τῆς βιομηχανίας». Κάνοντας ἐκτίμηση τῶν κάπως αἰσιόδοξων ἀπόψεων τοῦ Χόμπσον σχετικά μέ τόν τρόπο πραγματοποίησης αὐτῶν τῶν «μεταρυθμίσεων», εἶναι ἀπαραίτητο νά πάρουμε ὑπόψη τίς ἰδιομορφίες τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας καί τῆς ἀγγλικῆς ζωῆς: τή μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατίας, τήν ἔλλειψη μιλιταρισμοῦ, τήν τεράστια δύναμη τῶν ὀργανωμένων τρέιντ-γιούνιονς, τήν αὐξανόμενη τοποθέτηση ἀγγλικῶν κεφαλαίων ἔξω ἀπό τήν Ἀγγλία, πού ἐξασθενίζει τόν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στούς ἄγγλους ἐπιχειρηματίες καί στούς ἄγγλους ἐργάτες, κτλ.

Στό γνωστό βιβλίο του γιά τό κοινωνικό κίνημα τοῦ XIX αἰώνα ὁ καθηγητής Β. Ζόμπαρτ σημειώνει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τήν «τάση γιά ἑνότητα» (τίτλος τοῦ VI κεφαλαίου), δηλ. τήν τάση γιά ὁμοιογένεια τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος τῶν διάφορων χωρῶν στίς διάφορες μορφές καί ἀποχρώσεις του, καί παράλληλα μ' αὐτό καί τήν τάση γιά διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ. Σχετικά μέ τήν 'Αγγλία ὁ Ζόμπαρτ βλέπει αὐτή τήν τάση στό γεγονός ὅτι τά ἀγγλικά τρέιντ-γιούνιονς ἐγκαταλείπουν ὁλοένα καί περισσότερο τήν «καθαρά μαγχεστριανή ἄποψη». 'Απ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Χόμπσον μποροῦμε νά ποῦμε πώς οἱ προοδευτικοί ἄγγλοι συγγραφεῖς, κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς πού δικαιώνει ὁλοένα καί περισσότερο τήν «πρόγνωση» τοῦ Μάρξ, ἀρχίζουν νά νιώθουν τήν ἀνεδαφικότητα τῆς πατροπαράδοτης ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί, λυτρωνόμενοι ἀπό τίς προλήψεις της, πλησιάζουν ἄθελα στό μαρξισμό.

'Η μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Χόμπσον παρουσιάζει οὐσιαστικές ἀδυναμίες.

Γράφτηκε τόν 'Απρίλη τοῦ 1899

Δημοσιεύτηκε τό Μάη τοῦ 1899
στό περιοδικό «Νατσάλο» τεῦχος 5
'Υπογραφή: Βλ. 'Ιλίν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ κ. Π. ΝΕΖΝΤΑΝΟΦ

Στό τεῦχος 4 τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν» ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ ἐξετάζει τό ἄρθρο μου καθώς καί τά ἄρθρα ἄλλων συγγραφέων γιά τή θεωρία τῶν ἀγορῶν [53]. Σκοπεύω ν' ἀπαντήσω μόνο σ'ἕναν ἰσχυρισμό τοῦ κ. Π. Νεζντάνοφ, συγκεκριμένα στόν ἰσχυρισμό πώς μέ τό ἄρθρο μου στό τεῦχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσνογε 'Ομποζρένιγε» αὐτοῦ τοῦ χρόνου «ἔδοσα ἐκτρωματική μορφή στήν πάλη μου ἐνάντια στή θεωρία τῶν τρίτων προσώπων». Ὅσο γιά τά ἄλλα ζητήματα πού ἔθεσε ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ σχετικά μέ τή θεωρία τῶν ἀγορῶν καί ἰδιαίτερα σχετικά μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε, θά περιοριστῶ νά τόν παραπέμψω στό ἄρθρο μου μέ τό ὁποῖο ἀπαντῶ στόν Στροῦβε («Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης»· ἡ δημοσίευσή του στό «Ναούτσνογε 'Ομποζρένιγε» καθυστέρησε γιά λόγους ἀνεξάρτητους ἀπό τή θέληση τοῦ συγγραφέα).

Ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ ἰσχυρίζεται πώς «ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν παρουσιάζει καμιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση». 'Απ' αὐτοῦ βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι, παραδεχόμενος αὐτή τήν ἀντίθεση, «ὁ Μάρξ παρουσίαζε μιά σοβαρή ἐσωτερική ἀντίφαση» καί ὅτι ἐγώ ἐπαναλαβαίνω τό λάθος τοῦ Μάρξ.

'Εγώ θεωρῶ ὁλότελα λαθεμένη (ἤ ὀφειλόμενη σέ παρανόηση) τή γνώμη τοῦ κ. Π. Νεζντάνοφ καί δέ βλέπω καμιά ἀντίφαση στίς ἀπόψεις τοῦ Μάρξ.

Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Π. Νεζντάνοφ, ὅτι στόν καπιταλισμό δέν ὑπάρχει καμιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, εἶναι τόσο παράξενος, πού μποροῦμε νά τόν ἐξηγήσουμε μόνο μέ τό ἐντελῶς *ἰδιαίτερο νόημα* πού δίνεται στήν ἔννοια «ἀντίθεση». Συγκεκριμένα ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ νομίζει πώς «ἄν

πραγματικά ὑπάρχει ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση — ἡ ἀντίθεση αὐτή πρέπει νά δίνει συστηματικά πλεόνασμα προϊόντος» (σελ. 301· τό ἴδιο καί στίς συμπερασματικές θέσεις, σελ. 316). Πρόκειται γιά μιά πέρα γιά πέρα αὐθαίρετη καί, κατά τή γνώμη μου, πέρα γιά πέρα λαθεμένη ἑρμηνεία. Ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ, κριτικάροντας τίς ἀπόψεις μου γιά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, θάπρεπε (νομίζω) νά ἐκθέσει στόν αναγνώστη τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο καταλαβαίνω ἐγώ αὐτή τήν ἀντίθεση, καί νά μή περιοριστεῖ στήν ἔκθεση τῆς δικῆς του ἄποψης γιά τήν οὐσία καί τή σημασία τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς. Ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος (πού προκάλεσε τήν πολεμική τοῦ κ. Π. Νεζντάνοφ ἐναντίον μου) βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι τήν ἀντίθεση αὐτή ἐγώ τήν καταλαβαίνω τελείως διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι θέλει νά τήν καταλαβαίνει ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ. Ἐγώ δέν εἶπα πουθενά ὅτι ἡ ἀντίθεση αὐτή πρέπει νά δίνει *συστηματικά** πλεόνασμα προϊόντος· τέτοιο πράγμα δέν ὑποστηρίζω κι οὔτε ἀπό τά λόγια τοῦ Μάρξ μπορεῖ νά σχηματίσει κανείς μιά τέτοια γνώμη. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό, συνίσταται στό ὅτι ἡ παραγωγή αὐξάνει μέ τεράστια ταχύτητα, ὅτι ὁ συναγωνισμός τῆς προσδίδει μιά τάση ἀπεριόριστης διεύρυνσης, ἐνῶ ἡ κατανάλωση (ἡ ἀτομική), καί ὅταν αὐξάνει, αὐξάνει ἐξαιρετικά ἀργά· ἡ προλεταριακή κατάσταση τῶν λαϊκῶν μαζῶν δέ δίνει τή δυνατότητα ν' αὐξάνει γοργά ἡ ἀτομική κατανάλωση. Μοῦ φαίνεται πώς ὅποιος διάβασε προσεχτικά τίς σελ. 20 καί 30 τῶν «Μελετῶν» μου (ἄρθρο γιά τούς σισμοντικούς, πού ἀπόσπασμά του αναφέρει ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ) καί τή σελ. 40 τοῦ «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» (1899, τεῦχος 1)** θά πεισθεῖ πώς ἐγώ ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή *μόνο αὐτή τήν ἔννοια* ἔδινα στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στόν καπιταλισμό. Μά κι οὔτε μπορεῖ νά δόσει κανείς διαφορετική ἔννοια σ' αὐτή τήν ἀντίθεση, ὅταν ἀκολουθεῖ αὐστηρά τή θεωρία τοῦ Μάρξ. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, πού χα-

* Ὑπογραμμίζω τή λέξη *συστηματικά*, γιατί ἡ μή συστηματική παραγωγή πλεονάσματος προϊόντος (κρίσεις) εἶναι ἀναπόφευχτη στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἐξαιτίας τῆς παραβίασης τῆς ἀναλογίας ἀνάμεσα στούς διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας. Καί ἕνα καθορισμένο ἐπίπεδο κατανάλωσης εἶναι ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα τῆς ἀναλογίας.

** Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154 - 155, 167 - 168, ἐπίσης σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 49 - 50. *Ἡ Σύντ.*

ρακτηρίζει τόν καπιταλισμό, συνίσταται μόνο στό ὅτι ὁ ἐθνικός πλοῦτος αὐξάνει παράλληλα μέ τήν αὔξηση τῆς λαϊκῆς ἀθλιότητας, στό ὅτι οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἀναπτύσσονται δίχως ἀντίστοιχη αὔξηση τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης, δίχως τή χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πρός ὄφελος τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν. Ἡ ἀντίθεση πού ἐξετάζουμε ἐφόσον τήν ἀντιληφθοῦμε μ' αὐτή τήν ἔννοια, ἀποτελεῖ ἕνα γεγονός πού δέν ἐπιδέχεται καμιά ἀμφισβήτηση, γεγονός πού τό ἐπιβεβαιώνει ἡ καθημερινή πείρα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, κι ἀκριβῶς ἡ διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὁδηγεῖ τούς ἐργαζόμενους στίς ἀντιλήψεις πού βρῆκαν τήν ὁλοκληρωμένη κι ἐπιστημονική ἔκφρασή τους στή θεωρία τοῦ Μάρξ. Δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο ἡ ἀντίθεση αὐτή νά ὁδηγεῖ στή συστηματική παραγωγή πλεονάσματος προϊόντος (ὅπως θέλει νά νομίζει ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ). Μποροῦμε πολύ ὡραῖα νά φανταστοῦμε (κάνοντας καθαρά θεωρητικούς συλλογισμούς γιά μιά ἰδανική κεφαλαιοκρατική κοινωνία) τήν πραγματοποίηση ὅλου τοῦ προϊόντος στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία χωρίς κανένα πλεόνασμα προϊόντος, *ὅμως δέν μποροῦμε νά φανταστοῦμε καπιταλισμό* δίχως ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση. Κ' ἡ ἀναντιστοιχία αὐτή ἐκφράζεται (ὅπως τόδειξε καθαρά ὁ Μάρξ στά σχήματά του) στό γεγονός ὅτι ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς μπορεῖ καί πρέπει νά ξεπερνᾶ τήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης.

Ἔτσι ὁ κ. Νεζντάνοφ ἔβγαλε ἐντελῶς λαθεμένα τό συμπέρασμα πώς ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση πρέπει νά δίνει συστηματικά πλεόνασμα προϊόντος, κι ἀπό τό λάθος αὐτό πήγασε ἡ ἄδικη κατηγορία του ἐνάντια στόν Μάρξ γιά ἀσυνέπεια. Ἀπεναντίας, ὁ Μάρξ παραμένει αὐστηρά συνεπής, ὅταν δείχνει:

1) ὅτι τό προϊόν *μπορεῖ* νά πραγματοποιηθεῖ στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία (φυσικά, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει ἀναλογία ἀνάμεσα στούς διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας)· ὅτι γιά νά ἐξηγήσουμε τήν πραγματοποίηση αὐτή θἆταν λάθος νά καταφεύγουμε στό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἤ στή θεωρία τῶν «τρίτων προσώπων»·

2) ὅτι οἱ θεωρίες τῶν μικροαστῶν οἰκονομολόγων (à la Προυντόν) γιά τό ἀδύνατο τῆς πραγματοποίησης τῆς *ὑπεραξίας* ὀφείλονται στήν πλήρη ἀδυναμία τους νά καταλάβουν τό ἴδιο τό προτσές τῆς πραγματοποίησης γενικά·

3) ὅτι ἀκόμα καί σέ περίπτωση μιᾶς πέρα γιά πέρα ἀναλογι-

κῆς, ἰδανικά ὁμαλῆς πραγματοποίησης, δέν μποροῦμε νά φανταστοῦμε τόν καπιταλισμό χωρίς ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, χωρίς ἡ γιγάντια αὔξηση τῆς παραγωγῆς νά συνοδεύεται ἀπό μιά ἐξαιρετικά ἀδύνατη αὔξηση (ἤ ἀκόμα καί στασιμότητα καί χειροτέρεψη) τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης. Ἡ πραγματοποίηση γίνεται περισσότερο στά μέσα παραγωγῆς, παρά στά εἴδη κατανάλωσης — αὐτό βγαίνει καθαρά ἀπό τά σχήματα τοῦ Μάρξ· κι ἀπ' αὐτό, μέ τή σειρά του, βγαίνει ἀναπόφευχτα τό συμπέρασμα πώς «ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική δύναμη τόσο περισσότερο ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τή στενή βάση στήν ὁποία στηρίζονται οἱ σχέσεις κατανάλωσης» (Μάρξ)[54]. Ἀπ' ὅλα τά σημεῖα τοῦ «Κεφαλαίου», τά ἀφιερωμένα στό ζήτημα τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση *, φαίνεται καθαρά πώς *μόνο μ' αὐτήν* ἀκριβῶς τὴν *ἔννοια* καταλάβαινε ὁ Μάρξ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση.

Ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ ἔχει τή γνώμη πώς καί ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἀρνιέται τήν ὕπαρξη ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Δέν ξέρω ἄν αὐτό ἀληθεύει. Ὁ κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι παρέθεσε ὁ ἴδιος στό βιβλίο του ἕνα σχῆμα, πού δείχνει τή δυνατότητα αὔξησης τῆς παραγωγῆς μέ ταυτόχρονη ἐλάττωση τῆς κατανάλωσης (κι αὐτό πραγματικά μπορεῖ νά γίνει, καί γίνεται στόν καπιταλισμό). Πῶς μποροῦμε λοιπόν ν' ἀρνηθοῦμε ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση, παρ' ὅλο πού δέν ὑπάρχει ἐδῶ πλεόνασμα προϊόντος;

Κατηγορώντας τόν Μάρξ (κι ἐμένα) γιά ἀσυνέπεια, ὁ κ. Π. Νεζντάνοφ δέν πῆρε ἐπίσης ὑπόψη του ὅτι γιά νά στηρίξει τήν ἄποψή του θάπρεπε νά ἐξηγήσει, πῶς τελοσπάντων πρέπει νά καταλαβαίνουμε τήν «ἀνεξαρτησία» τῆς παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς ἀπό τήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης. Σύμφωνα μέ τόν Μάρξ, ἡ «ἀνεξαρτησία» αὐτή περιορίζεται στό γεγονός ὅτι ἕνα ὁρισμένο (καί συνεχῶς αὐξανόμενο) μέρος τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα παραγωγῆς, πραγματοποιεῖται μέ ἀνταλλαγές μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας ὑποδιαίρεσης, δηλ. μέ

* Τά σημεῖα αὐτά τά ἔχω παραθέσει στό ἄρθρο μου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 1 τοῦ 1899 καί τά ἔχω ἐπαναλάβει στό 1ο κεφάλαιο τῆς «Ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 18–19 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 50 καί ἑπόμενες.Ἅπαντα,5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 45-48. *Ἡ Σύντ.*)

ἀνταλλαγές μέσων παραγωγῆς μέ μέσα παραγωγῆς (ἤ μέ χρησιμοποίηση τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ in natura * γιά νέα παραγωγή)˙ ὅμως σέ *τελευταία ἀνάλυση* ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς συνδέεται κατ' ἀνάγκη μέ τήν παραγωγή εἰδῶν κατανάλωσης, ἐπειδή ἡ παραγωγή μέσων παραγωγῆς δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό, ἀλλά γίνεται μόνο γιατί οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας πού παράγουν εἴδη κατανάλωσης χρειάζονται ὅλο καί περισσότερα μέσα παραγωγῆς**. Ἔτσι, ἡ διαφορά τῶν ἀπόψεων τῶν μικροαστῶν οἰκονομολόγων ἀπό τίς ἀπόψεις τοῦ Μάρξ δέ συνίσταται στό γεγονός ὅτι οἱ πρῶτοι παραδέχονταν γενικά τή σύνδεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἀρνιόταν γενικά αὐτή τή σύνδεση (αὐτό θά ἦταν παραλογισμός). Ἡ διαφορά συνίσταται στό ὅτι οἱ μικροαστοί οἰκονομολόγοι τή σύνδεση αὐτή ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση τή θεωροῦσαν *ἄμεση*, νόμιζαν ὅτι *ἡ παραγωγή ἀκολουθεῖ τήν κατανάλωση*. Ἐνῶ ὁ Μάρξ ἔδειξε ὅτι ἡ σύνδεση αὐτή εἶναι *μόνο ἔμμεση*, ὅτι ἐκδηλώνεται *μόνο σέ τελευταία ἀνάλυση*, ἐπειδή στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία *ἡ κατανάλωση ἀκολουθεῖ τήν παραγωγή*. Ὡστόσο ὅμως, ἄν καί ἔμμεση, ἡ σύνδεση ὑπάρχει˙ ἡ κατανάλωση σέ τελευταία ἀνάλυση εἶναι ὑποχρεωμένη ν' ἀκολουθεῖ τήν παραγωγή, καί ἐφόσον οἱ παραγωγικές δυνάμεις τείνουν ἀσυγκράτητα πρός μιά ἀπεριόριστη αὔξηση τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ ἡ κατανάλωση εἶναι˙ περιορισμένη λόγω τῆς προλεταριακῆς κατάστασης τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἡ ἀντίθεση ἐδῶ εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ἡ ἀντίθεση αὐτή δέ σημαίνει ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καπιταλισμός***, σημαίνει ὅμως ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνει πέρασμα ἀπό τόν καπιταλισμό σέ μιά ἀνώτερη μορφή: ὅσο πιό ἰσχυρή γίνεται αὐτή ἡ ἀντίθεση τόσο ἀναπτύσσονται παραπέρα καί οἱ ἀντικειμενικοί ὅροι αὐτοῦ τοῦ περάσματος, καί

* — σέ εἶδος. *Ἡ Σύντ.*

** «Das Kapital», III, 1, 289 («Τό Κεφάλαιο», τόμ. III, μέρος 1, σελ. 289. *Σύντ.*)[55]. Τό χωρίο αὐτό τό ἀναφέρω στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», σελ. 40 καί στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ», 17 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 50 - 51 καί Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 42 - 45. *Ἡ Σύντ.*).

*** «Μελέτες» σελ. 20. «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 1, σελ. 41. «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ» σελ. 19. (Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 154˙ σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 51˙ τόμ. 3ος, σελ. 47-48. *Ἡ Σύντ.*). Ἄν ἡ ἀντίθεση αὐτή ὁδηγοῦσε «συστηματικά σέ πλεόνασμα προϊόντος» τότε θά σήμαινε ἀκριβῶς ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καπιταλισμός.

οἱ ὑποκειμενικοί ὅροι, δηλαδή ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀντίθεσης ἀπό τούς ἐργαζόμενους.

Γεννιέται τώρα τό ἐρώτημα, ποιά θέση θά μποροῦσε νά πάρει ὁ κ. Νεζντάνοφ στό ζήτημα τῆς «ἀνεξαρτησίας» τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τά εἴδη κατανάλωσης; Μιά ἀπό τίς δυό: ἤ ν' ἀρνηθεῖ ὁλότελα κάθε ἐξάρτηση ἀνάμεσά τους καί νά ὑποστηρίξει ὅτι εἶναι δυνατή ἡ πραγματοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς πού *δέ συνδέονται καθόλου* μέ τά εἴδη κατανάλωσης, πού δέ συνδέονται μαζί τους οὔτε καί σέ «τελευταία ἀνάλυση» — καί τότε θά καταλήξει ἀναπόφευχτα σέ παραλογισμό, ἤ νά παραδεχτεῖ, ἀκολουθώντας τόν Μάρξ, ὅτι σέ τελευταία ἀνάλυση τά μέσα παραγωγῆς συνδέονται μέ τά εἴδη κατανάλωσης — καί τότε πρέπει νά ἀναγνωρίσει ὅτι σωστά κατάλαβα τή θεωρία τοῦ Μάρξ.

Τελειώνοντας καί γιά νά ἀποδόσω παραστατικά τούς ἀφηρημένους συλλογισμούς μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα, θά πάρω ἕνα παράδειγμα. Εἶναι γνωστό πώς σέ κάθε κεφαλαιοκρατική κοινωνία ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν παρεμποδίζεται συχνά ἀπό τό ὑπέρμετρα χαμηλό μεροκάματο (=χαμηλό ἐπίπεδο κατανάλωσης τῶν λαϊκῶν μαζῶν). Κάτι παραπάνω: συμβαίνει ἀκόμα καί οἱ μηχανές πού ἔχουν προμηθευτεῖ οἱ ἐπιχειρηματίες ν' ἀδρανοῦν, ἐπειδή οἱ τιμές τῶν ἐργατικῶν χεριῶν πέφτουν σέ τέτοιο σημεῖο πού γιά τόν ἐπιχειρηματία γίνεται συμφερότερη ἡ χειροτεχνική δουλειά!* Ἡ ὕπαρξη ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν κατανάλωση καί στήν παραγωγή, ἀνάμεσα στήν τάση τοῦ καπιταλισμοῦ ν' ἀναπτύσσει ἀπεριόριστα τίς παραγωγικές δυνάμεις καί στόν περιορισμό αὐτῆς τῆς τάσης ἀπό τήν προλεταριακή κατάσταση, ἀπό τήν ἀθλιότητα καί τήν ἀνεργία τοῦ λαοῦ, εἶναι στήν περίπτωση αὐτή ὁλοφάνερη. Δέν εἶναι ὅμως λιγότερο φανερό πώς τό μόνο σωστό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ' αὐτή τήν ἀντίθεση εἶναι ὅτι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δέν μπορεῖ παρά νά ὁδηγεῖ μέ ἀσυγκράτητη δύναμη στήν ἀντικατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τήν οἰκονομία τῶν συνεταιρισμένων παραγωγῶν. Ἀπεναντίας, θά κάναμε πέρα γιά πέρα λάθος ἄν ἀπό τήν ἀντίθεση αὐτή βγάζαμε τό συμπέρασμα ὅτι ὁ καπιταλισμός πρέπει νά δίνει *συστηματικά* πλεόνασμα

---

* Παράδειγμα ἑνός τέτοιου φαινομένου στόν τομέα τῆς ρωσικῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας ἔχω ἀναφέρει στήν «Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 165 (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 235. *Ἡ Σύντ.*). Καί τά φαινόμενα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δέν εἶναι μεμονωμένες περιπτώσεις, ἀλλά συνηθισμένη καί *ἀναπόφευχτη* συνέπεια τῶν βασικῶν ἰδιοτήτων τοῦ καπιταλισμοῦ.

προϊόντος, δηλαδή ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν μπορεῖ γενικά νά πραγματοποιεῖ τό προϊόν, καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά παίζει κανένα προοδευτικό ἱστορικό ρόλο κτλ.

Γράφτηκε τό Μάη, νωρίτερα ἀπό τίς 29 (10 τοῦ 'Ιούνη) 1899

Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1899 στό περιοδικό «Ζίζν»
Ὑπογραφή: Βλαντίμιρ 'Ιλίν

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ [56]

Γράφτηκε τόν Αὔγουστο, νωρίτερα ἀπό τίς 22 (3 τοῦ Σεπτέμβρη) 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1899 στό ἐξωτερικό, σάν ξεχωριστό ἀνάτυπο ἀπό τό τεῦχος 4–5 τοῦ περιοδικοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» [57]

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο πού ἕνα μέρος του διατηρήθηκε· τό τέλος τοῦ ντοκουμέντου δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό ξεχωριστό ἀνάτυπο ἀπό τό τεῦχος 4–5 τοῦ περιοδικοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» κ' ὕστερα ἀπό παραβολή μέ τό κείμενο πού δημοσιεύτηκε στό βιβλίο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Vademecum γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο"»

Η ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΔΕΚΑΕΦΤΑ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΚΑΠΟΙΟΥ ΤΟΠΟΥ * ΨΗΦΙΣΕ ΟΜΟΦΩΝΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΑΠΟΦΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΕ ΝΑ ΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙ ΚΑΙ ΝΑ ΤΗ ΔΙΑΒΙΒΑΣΕΙ Σ' ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΣΥΝΤΡΟΦΟΥΣ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τόν τελευταῖο καιρό ἀνάμεσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες παρατηρεῖται μιά ὑποχώρηση ἀπό τίς βασικές ἀρχές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού διακηρύχθηκαν τόσο ἀπό τούς θεμελιωτές της καί τούς πρωτοπόρους ἀγωνιστές της, — μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» [58], — ὅσο καί ἀπό τίς σοσιαλδημοκρατικές ἐκδόσεις τῶν ρωσικῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων στή δεκαετία 1890–1900. Τό «credo»** πού παραθέτουμε παρακάτω, καί πού σκοπός του εἶναι νά ἐκφράσει τίς βασικές ἀπόψεις ὁρισμένων ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (τῶν λεγόμενων «νεαρῶν»), ἀποτελεῖ μιά προσπάθεια συστηματικῆς καί συγκεκριμένης ἔκθεσης τῶν «νέων ἀντιλήψεων». — Νά ὁλόκληρο τό «credo».

Ἡ συντεχνιακή καί μανουφακτουρική περίοδος στή Δύση ἄφησε βαθιά ἴχνη σ' ὅλη τήν κατοπινή ἱστορία καί ἰδιαίτερα στήν ἱστορία τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ ἀνάγκη γιά τήν ἀστική τάξη νά καταχτήσει ἐλεύθερες μορφές, ἡ προσπάθεια ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τούς κανονισμούς τῶν συντεχνιῶν πού δέσμευαν τήν παραγωγή, ἔκαναν τήν ἀστική τάξη στοιχεῖο ἐπαναστατικό. Ἡ ἀστική τάξη ἀρχίζει παντοῦ στή Δύση μέ τήν liberté, fraternité, égalité (ἐλευθερία, ἀδελφότητα, ἰσότητα), μέ τήν κατάχτηση ἐλεύθερων πολιτικῶν μορφῶν. Μ' αὐτήν ὅμως τήν κατάχτηση, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Βίσμαρκ, ἐξέδιδε γραμμάτιο παραχώρησης τοῦ μέλλοντος στόν ἀντίποδά της — τήν ἐργατική τάξη. Σχεδόν παντοῦ στή Δύση ἡ ἐργατική τάξη, σάν τάξη, δέν κατάχτησε τούς δημοκρατικούς θεσμούς — ἁπλῶς τούς χρησιμοποιοῦσε. Μποροῦν νά μᾶς ἀντιτείνουν ὅτι πῆρε μέρος στίς ἐπαναστάσεις. Τά ἱστορικά στοιχεῖα ἀνατρέπουν αὐτή τή γνώμη, γιατί ἴσα-ἴσα τό 1848, ὅταν στή

* Στό κείμενο τοῦ ξεχωριστοῦ ἀνάτυπου ἀπό τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ἔχει συμπληρωθεῖ: «(τῆς Ρωσίας)». *Ἡ Σύντ.*

** — πιστεύω, σύμβολο πίστης, πρόγραμμα, ἔκθεση κοσμοθεωρίας. *Ἡ Σύντ.*

Δύση ἑδραιώθηκε τό σύνταγμα, ἡ ἐργατική τάξη ἀποτελοῦσε ἕνα στοιχεῖο ἀπό βιοτέχνες τῶν πόλεων, μιά μικροαστική δημοκρατία· ὅσο γιά τό ἐργοστασιακό προλεταριάτο, σχεδόν δέν ὑπῆρχε, ἐνῶ τό προλεταριάτο τῆς μεγάλης παραγωγῆς (ὑφαντουργοί τῆς Γερμανίας — Χάουπτμαν, ὑφαντουργοί τῆς Λυών) ἀποτελοῦσε μιά πρωτόγονη μάζα, ἱκανή μόνο γιά ἀνταρσίες, μά ἐντελῶς ἀνίκανη νά διατυπώσει ὁποιεσδήποτε πολιτικές διεκδικήσεις. Μποροῦμε χωρίς περιστροφές νά ποῦμε πώς τά συντάγματα τοῦ 1848 καταχτήθηκαν ἀπό τούς ἀστούς καί τούς μικροαστούς, ἀπό τούς ἐπαγγελματοβιοτέχνες. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ ἐργατική τάξη (οἱ ἐπαγγελματοβιοτέχνες καί οἱ ἐργάτες τῆς μανουφακτούρας, οἱ τυπογράφοι, οἱ ὑφαντουργοί, οἱ ρολογάδες κλπ.) συνήθισε ἀκόμα ἀπό τό μεσαίωνα νά μετέχει σέ διάφορες ὀργανώσεις, σέ ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας, θρησκευτικούς συλλόγους κτλ. Αὐτό τό πνεῦμα τῆς ὀργάνωσης ζεῖ ἀκόμα ὥς σήμερα στούς εἰδικευμένους ἐργάτες τῆς Δύσης καί τούς κάνει νά διαφέρουν χτυπητά ἀπό τό ἐργοστασιακό προλεταριάτο πού ὀργανώνεται δύσκολα καί ἀργά καί πού εἶναι ἱκανό μόνο γιά τίς λεγόμενες lose Organisation (προσωρινές ὀργανώσεις) καί ὄχι γιά σταθερές ὀργανώσεις μέ καταστατικά καί κανονισμούς. Οἱ ἴδιοι αὐτοί εἰδικευμένοι ἐργάτες τῆς μανουφακτούρας ἀποτέλεσαν τόν πυρήνα τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων. Ἔτσι διαμορφώθηκε ἡ παρακάτω εἰκόνα: ἀπό τή μιά μεριά, σχετική εὐκολία καί πλέρια δυνατότητα πολιτικῆς πάλης, κι ἀπό τήν ἄλλη, δυνατότητα προγραμματισμένης ὀργάνωσης αὐτῆς τῆς πάλης μέ τή βοήθεια τῶν ἐργατῶν πού ἔχουν διαπαιδαγωγηθεῖ ἀπό τήν περίοδο τῆς μανουφακτούρας. Πάνω σ' αὐτό τό ἔδαφος ἀναπτύχθηκε στή Δύση ὁ θεωρητικός καί ὁ πραχτικός μαρξισμός. Ἀφετηρία του ἦταν ἡ κοινοβουλευτική πολιτική πάλη μέ προοπτική (πού μόνο ἐπιφανειακά μοιάζει μέ τόν μπλανκισμό, ἀλλά ἐντελῶς διαφορετικοῦ χαρακτήρα ὅσον ἀφορᾶ τήν προέλευση), μέ προοπτική τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας, ἀπό τή μιά μεριά, καί τή Zusammenbruch (καταστροφή) ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ μαρξισμός ἀποτέλεσε τή θεωρητική ἔκφραση τῆς πραχτικῆς πού κυριαρχοῦσε: τῆς πολιτικῆς πάλης, πού ὑπερεῖχε ἀπέναντι στήν οἰκονομική. Καί στό Βέλγιο, καί στή Γαλλία, καί ἰδιαίτερα στή Γερμανία οἱ ἐργάτες ὀργάνωναν μέ ἀπίστευτη εὐκολία τήν πολιτική πάλη καί μέ φοβερό κόπο, μέ τεράστιες δυσκολίες — τήν οἰκονομική. Καί ὥς τά σήμερα οἱ οἰκονομικές ὀργανώσεις σέ σύγκριση μέ τίς πολιτικές (δέν ἀναφέρομαι στήν Ἀγγλία) πάσχουν ἀπό ἐξαιρετική ἀδυναμία καί ἀστάθεια καί παντοῦ laissent à désirer quelque chose (παρουσιάζουν ἐλλείψεις). Ὅσο καιρό δέν εἶχε ἐξαντληθεῖ στήν πολιτική πάλη ὅλη ἡ δραστηριότητα, ἡ Zusammenbruch ἦταν τό ἀπαραίτητο ὀργανωτικό Schlagwort (σύνθημα τῆς ἡμέρας) πού προοριζόταν νά παίξει τεράστιο ἱστορικό ρόλο. Ὁ βασικός νόμος πού μπορεῖ κανείς νά βγάλει ἀπό τή μελέτη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι ἡ γραμμή τῆς μικρότερης ἀντίστασης. Στή Δύση ἡ γραμμή αὐτή ἦταν ἡ πολιτική δράση, καί ὁ μαρξισμός, ὅπως διατυπώθηκε στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», ἦταν ἡ πιό πετυχημένη μορφή, πού ἔπρεπε νά πάρει τό κίνημα. Ὅταν ὅμως στήν πολιτική πάλη ἐξαντλήθηκε ὅλη ἡ δραστηριότητα, ὅταν τό πολιτικό κίνημα ἔφτασε σέ τέτοια ἔνταση πού ἦταν δύσκολη καί σχεδόν ἀδύνατη ἡ παραπέρα προώθησή του (ἀργή αὔξηση τῶν ψήφων τόν τελευταῖο καιρό, ἀπάθεια τοῦ κοινοῦ στίς συνελεύσεις, ἄθυμος τόνος τοῦ τύπου), καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἀδυναμία τῆς κοινοβουλευτικῆς δράσης καί ἡ ἐμφάνιση στό στίβο τῆς πλατιᾶς μάζας, τοῦ ἀνοργάνωτου ἐργοστασιακοῦ προλεταριάτου πού σχεδόν δέν προσφέρεται γιά ὀργάνωση, δημιούργησαν στή Δύση ἐκεῖνο πού τώρα ὀνομάζεται μπερνσταϊνιάδα, κρίση τοῦ μαρξισμοῦ. Εἶναι δύσκολο νά φανταστεῖ κανείς πιό λογική πορεία

τῶν πραγμάτων, ἀπό τήν πορεία τους στήν περίοδο ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπό τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» ἴσαμε τή μπερνσταϊνιάδα, καί ἡ προσεχτική μελέτη ὅλης αὐτῆς τῆς πορείας μπορεῖ νά καθορίσει μέ ἀστρονομική ἀκρίβεια τήν ἔκβαση αὐτῆς τῆς «κρίσης». Ἐδῶ δέν πρόκειται, βέβαια, γιά τήν ἧττα ἤ τή νίκη τῆς μπερνσταϊνιάδας — αὐτό λίγο ἐνδιαφέρει· πρόκειται γιά τή ριζική ἀλλαγή τῆς πραχτικῆς δράσης, πού ἀπό καιρό τώρα συντελεῖται σιγά-σιγά μέσα στούς κόλπους τοῦ κόμματος.

Ἡ ἀλλαγή αὐτή θά γίνει ὄχι μόνο πρός τήν κατεύθυνση μιᾶς πιό δραστήριας διεξαγωγῆς τῆς οἰκονομικῆς πάλης, μιᾶς σταθεροποίησης τῶν οἰκονομικῶν ὀργανώσεων, ἀλλά καί πρός τήν κατεύθυνση — κι αὐτό εἶναι τό πιό οὐσιῶδες — μιᾶς ἀλλαγῆς στή στάση τοῦ κόμματος ἀπέναντι στά ἄλλα κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης. Ὁ ἀδιάλλαχτος μαρξισμός, ὁ ἀρνητής μαρξισμός, ὁ πρωτόγονος μαρξισμός (πού ἔχει μιά πολύ σχηματική ἀντίληψη γιά τήν ταξική διαίρεση τῆς κοινωνίας) θά παραχωρήσει τή θέση του στό δημοκρατικό μαρξισμό, καί ἡ κοινωνική θέση τοῦ κόμματος μέσα στούς κόλπους τῆς σύγχρονης κοινωνίας θ' ἀλλάξει ριζικά. Τό κόμμα *θ' ἀναγνωρίσει* τήν κοινωνία· τά στενά συντεχνιακά καί στίς περισσότερες περιπτώσεις σεχταριστικά καθήκοντά του θά πλατύνουν ὥσπου νά γίνουν κοινωνικά καθήκοντα καί ἡ τάση του γιά κατάληψη τῆς ἐξουσίας θά μετατραπεῖ σέ τάση γιά ἀλλαγή, γιά μεταρύθμιση τῆς σύγχρονης κοινωνίας σέ δημοκρατική κατεύθυνση, σύμφωνα μέ τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων καί μέ σκοπό μιά πιό ἀποτελεσματική καί πιό πλέρια ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων (ὅλων τῶν δικαιωμάτων) τῶν ἐργαζόμενων τάξεων. Τό περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «πολιτική» θά πλατύνει ὥσπου ν' ἀποχτήσει ἀληθινά κοινωνική σημασία, καί οἱ πραχτικές διεκδικήσεις τῆς στιγμῆς θ' ἀποχτήσουν μεγαλύτερο βάρος, θά μποροῦν νά ὑπολογίζουν ὅτι θά προσέχονται περισσότερο ἀπ' ὅ,τι γινόταν ὥς τώρα.

Ἀπό τή σύντομη αὐτή περιγραφή τῆς πορείας τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Δύση δέν εἶναι δύσκολο νά βγάλουμε συμπεράσματα γιά τή Ρωσία. Ἡ γραμμή τῆς μικρότερης ἀντίστασης στή χώρα μας δέ θά πάρει ποτέ τήν κατεύθυνση τῆς πολιτικῆς δράσης. Ἡ ἀφόρητη πολιτική καταπίεση θά κάνει νά μιλοῦν πολύ γι' αὐτήν καί νά συγκεντρώνουν ἀκριβῶς σ' αὐτό τό ζήτημα τήν προσοχή τους, ποτέ ὅμως ἡ καταπίεση αὐτή δέ θά ὁδηγήσει ἀναγκαστικά σέ πραχτική δράση. Ἄν στή Δύση οἱ ἀδύνατες δυνάμεις τῶν ἐργατῶν, ἀφοῦ τραβήχτηκαν στήν πολιτική δράση, δυνάμωσαν μέσα σ' αὐτήν καί διαμορφώθηκαν, στή χώρα μας, ἀντίθετα, οἱ ἀδύνατες αὐτές δυνάμεις βρίσκονται μπρός στό τεῖχος τῆς πολιτικῆς καταπίεσης κι ὄχι μόνο δέν ἔχουν πραχτικές δυνατότητες γιά πάλη ἐνάντιά της, καί συνεπῶς καί γιά τήν ἴδια τήν ἀνάπτυξή τους, ἀλλά καί στραγγαλίζονται συστηματικά ἀπ' αὐτή τήν καταπίεση καί δέν μποροῦν νά βγάλουν οὔτε καί ἀδύναμα βλαστάρια. Ἄν προσθέσουμε σ' αὐτά ὅτι ἡ ἐργατική μας τάξη δέν κληρονόμησε τό ὀργανωτικό πνεῦμα πού διέκρινε τούς ἀγωνιστές τῆς Δύσης, ἡ εἰκόνα πού θά προκύψει θά εἶναι καταθλιπτική καί ἱκανή ν' ἀποθαρρύνει καί τόν πιό αἰσιόδοξο μαρξιστή, πού πιστεύει πώς κάθε πρόσθετη καμινάδα ἐργοστασίου, μέ μόνο τό γεγονός τῆς ὕπαρξής της, φέρνει κιόλας μεγάλη εὐδαιμονία. Εἶναι δύσκολη, πάρα πολύ δύσκολη καί ἡ οἰκονομική πάλη, ὅμως αὐτή μπορεῖ νά διεξαχθεῖ καί στό κάτω-κάτω διεξάγεται ἤδη στήν πράξη ἀπό τίς ἴδιες τίς μάζες. Μέσα σ' αὐτή τήν πάλη, ὁ ρῶσος ἐργάτης, συνηθίζοντας στήν ὀργάνωση καί προσκρούοντας κάθε στιγμή στό πολιτικό καθεστώς, θά δημιουργήσει, τέλος, ἐκεῖνο πού μποροῦμε νά τό ὀνομάσουμε μορφή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, θά δημιουργήσει τήν ὀργάνωση ἤ

τίς όργανώσεις πού ταιριάζουν περισσότερο στίς συνθῆκες τῆς ρωσικῆς πραγματικότητας. Σήμερα μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα πώς τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται ἀκόμα σέ ἀμοιβαδοειδῆ κατάσταση καί δέ δημιούργησε καμιά μορφή. Τό ἀπεργιακό κίνημα, πού ὑπάρχει μέσα σέ κάθε μορφή ὀργάνωσης, δέν μπορεῖ ἀκόμα νά ὀνομαστεῖ ἀποκρυσταλλωμένη μορφή τοῦ ρωσικοῦ κινήματος, ἐνῶ οἱ παράνομες ὀργανώσεις, ἀκόμα καί μόνο ἀπό καθαρά ποσοτική ἄποψη, δέν εἶναι ἄξιες προσοχῆς (ἀφήνω πιά τό ζήτημα τῆς ὠφελιμότητάς τους στίς σημερινές συνθῆκες).

Αὐτή εἶναι ἡ κατάσταση. Ἄν προσθέσουμε ἀκόμα σ' αὐτά τούς λιμούς καί τό προτσές τῆς καταστροφῆς τοῦ χωριοῦ, πράγματα πού βοηθᾶνε τόν Streikbrecher᾿ισμό *, καί συνεπῶς κάνουν ἀκόμα πιό δύσκολο τό ἀνέβασμα τῶν ἐργατικῶν μαζῶν σέ πιό ὑποφερτό πολιτιστικό ἐπίπεδο, τότε... τί μπορεῖ νά κάνει ἐδῶ ὁ ρῶσος μαρξιστής;! Οἱ συζητήσεις γιά αὐτοτελές ἐργατικό πολιτικό κόμμα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά προϊόν τῆς μεταφύτευσης ξένων καθηκόντων, ξένων ἀποτελεσμάτων στό δικό μας ἔδαφος. Ὁ ρῶσος μαρξιστής εἶναι γιά τήν ὥρα ἕνα θλιβερό θέαμα. Τά πραχτικά του καθήκοντα σήμερα εἶναι μίζερα, οἱ θεωρητικές του γνώσεις, ἐφόσον τίς χρησιμοποιεῖ *ὄχι σάν ὄργανο ἔρευνας*, ἀλλά σάν σχῆμα δράσης, δέν ἀξίζουν γιά τήν ἐκπλήρωση κι αὐτῶν ἀκόμα τῶν μίζερων πραχτικῶν καθηκόντων. Ἐκτός ἀπ᾿ αὐτό, τά σχήματα αὐτά, παρμένα ἀπό ξένο καλούπι, εἶναι ἐπιζήμια ἀπό πραχτική ἄποψη. Οἱ μαρξιστές μας, ξεχνώντας ὅτι στή Δύση ἡ ἐργατική τάξη κατέβηκε σέ ξεκαθαρισμένο πιά πολιτικό πεδίο δράσης, κρατᾶνε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται περιφρονητική στάση ἀπέναντι στή ριζοσπαστική ἤ στή φιλελεύθερη ἀντιπολιτευτική δράση ὅλων τῶν ἄλλων μή ἐργατικῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας. Καί οἱ παραμικρότερες ἀκόμα προσπάθειες νά συγκεντρωθεῖ ἡ προσοχή σέ κοινωνικές ἐκδηλώσεις φιλελευθερο-πολιτικοῦ χαρακτήρα προκαλοῦν τή διαμαρτυρία τῶν ὀρθόδοξων μαρξιστῶν, πού ξεχνοῦν ὅτι μιά σειρά ἱστορικοί ὅροι μᾶς ἐμποδίζουν νά εἴμαστε μαρξιστές τῆς Δύσης κι ἀπαιτοῦν ἀπό μᾶς ἕνα διαφορετικό μαρξισμό, κατάλληλο καί ἀναγκαῖο γιά τίς ρωσικές συνθῆκες. Ἡ ἔλλειψη πολιτικοῦ αἰσθητηρίου τοῦ ρώσου πολίτη εἶναι φανερό πώς δέν μπορεῖ νά ἀντισταθμιστεῖ μέ συζητήσεις γιά πολιτική ἤ μέ ἐκκλήσεις πρός μιά ἀνύπαρκτη δύναμη. Τό πολιτικό αὐτό αἰσθητήριο μπορεῖ νά δοθεῖ μόνο μέ τή διαπαιδαγώγηση, δηλαδή μέ τή συμμετοχή στή ζωή (ὅσο κι ἄν δέν εἶναι μαρξιστική) πού προσφέρει ἡ ρωσική πραγματικότητα. Ὅσο ἐνδεδειγμένη (προσωρινά) ἦταν ἡ «ἄρνηση» στή Δύση τόσο ἐπιζήμια εἶναι στή χώρα μας, γιατί ἄλλο εἶναι ἡ ἄρνηση πού προέρχεται ἀπό κάτι τό ὀργανωμένο, πού διαθέτει πραγματική δύναμη, καί ἄλλο ἡ ἄρνηση, πού προέρχεται ἀπό μιά ἄμορφη μάζα σκόρπιων ἀτόμων.

Γιά τό ρῶσο μαρξιστή μιά διέξοδος ὑπάρχει: νά συμμετέχει, δηλαδή νά βοηθάει τήν οἰκονομική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί νά συμμετέχει στή φιλελεύθερη ἀντιπολιτευτική δράση. Ὁ ρῶσος μαρξιστής ἐμφανίστηκε πολύ νωρίς σάν «ἀρνητής», κι αὐτή ἡ ἄρνηση ἐξασθένισε μέσα του τή δόση τῆς δραστηριότητας πού πρέπει νά κατευθύνεται πρός τήν πλευρά τοῦ πολιτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ. Γιά τήν ὥρα ὅλα αὐτά δέν εἶναι τρομερά, ἄν ὅμως τό ταξικό σχῆμα ἐμποδίσει τή δραστήρια συμμετοχή τοῦ ρώσου διανοούμενου στή ζωή καί τόν ἀπομακρύνει πολύ ἀπό τούς κύκλους τῆς ἀντιπολίτευσης, αὐτό θά φέρει σημαντική ζημιά σέ ὅλους ἐκείνους πού εἶναι ὑποχρεωμένοι νά παλαίβουν γιά μορφές δικαίου χωρίς νά ἔχουν στό πλευρό

* — ἀπεργοσπαστισμό. *Ἡ Σύντ.*

τους τήν ἐργατική τάξη, πού δέ διατύπωσε ἀκόμα πολιτικά καθήκοντα. Ἡ πολιτική ἀθωότητα τοῦ ρώσου μαρξιστῆ-διανοούμενου, κρυμμένη πίσω ἀπό ἀφηρημένους συλλογισμούς γιά πολιτικά θέματα, μπορεῖ νά τοῦ παίξει ἄσχημη φάρσα.

Δέν ξέρουμε ἄν θά βρεθοῦν πολλοί ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πού θά συμμεριστοῦν αὐτές τίς ἀπόψεις. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητο πώς οἱ ἰδέες αὐτοῦ τοῦ εἴδους γενικά ἔχουν ὀπαδούς καί γι' αὐτό θεωροῦμε ὑποχρέωσή μας νά διαμαρτυρηθοῦμε κατηγορηματικά ἐνάντια σ' αὐτές τίς ἀπόψεις καί νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή ὅλων τῶν συντρόφων στόν κίνδυνο πού ἀπειλεῖ τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία νά ξεστρατίσει ἀπό τό δρόμο πού ἔχει κιόλας χαράξει, καί συγκεκριμένα, ἀπό τή δημιουργία αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, πού θά εἶναι ἀξεχώριστο ἀπό τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί θά βάζει σάν ἄμεσο καθῆκον του τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Τό «credo» πού παραθέσαμε πιό πάνω ἀποτελεῖ, πρῶτο, «σύντομη περιγραφή τῆς πορείας τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Δύση» καί, δεύτερο, «συμπεράσματα γιά τή Ρωσία».

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα εἶναι ὁλότελα λαθεμένες οἱ ἀντιλήψεις τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo» γιά τό παρελθόν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Δέν εἶναι σωστό ὅτι ἡ ἐργατική τάξη στή Δύση δέ συμμετεῖχε στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία καί στίς πολιτικές ἐπαναστάσεις. Ἡ ἱστορία τοῦ χαρτισμοῦ, ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 στή Γαλλία, στή Γερμανία καί στήν Αὐστρία ἀποδείχνουν τό ἀντίθετο. Εἶναι ὁλότελα λαθεμένο ὅτι «ὁ μαρξισμός ἀποτέλεσε τή θεωρητική ἔκφραση τῆς πραχτικῆς πού κυριαρχοῦσε: τῆς πολιτικῆς πάλης, πού ὑπερεῖχε ἀπέναντι στήν οἰκονομική». Ἀντίθετα, ὁ «μαρξισμός» παρουσιάστηκε τότε πού κυριαρχοῦσε ὁ μή πολιτικός σοσιαλισμός (ὀουενισμός, «φουριερισμός», «ἀληθινός σοσιαλισμός» κτλ.), καί τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» πῆρε ἀμέσως θέση ἐνάντια στόν μή πολιτικό σοσιαλισμό. Ἀκόμα κι ὅταν ὁ μαρξισμός ἐμφανίστηκε θεωρητικά πάνοπλος («Τό Κεφάλαιο») καί ὀργάνωσε τήν περίφημη Διεθνῆ Ἕνωση τῶν Ἐργατῶν[59], ἡ πολιτική πάλη δέν ἦταν καθόλου πραχτική πού κυριαρχοῦσε (στενός τρεϊντ-γιουνιονισμός στήν Ἀγγλία, ἀναρχισμός καί προυντονισμός στίς λατινικές χῶρες). Στή Γερμανία, ἡ μεγάλη ἱστορική ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Λασσάλ, ἦταν ὅτι μετέτρεψε τήν ἐργατική τάξη ἀπό οὐρά τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης σέ αὐτοτελές πολιτικό κόμμα. Ὁ μαρξισμός συνέδεσε σ' ἕνα ἀδιάρηχτο σύνολο τήν οἰκονομική καί τήν πολιτική πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί

ἡ προσπάθεια τῶν συνταχτῶν τοῦ «Credo» νά ξεχωρίσουν αὐτές τίς μορφές πάλης ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς πιό ἀποτυχημένες καί πιό θλιβερές παρεκκλίσεις τους ἀπό τό μαρξισμό.

Ἔπειτα, εἶναι ὁλότελα λαθεμένες καί οἱ ἀντιλήψεις τῶν συνταχτῶν τοῦ «Credo» γιά τή σημερινή κατάσταση τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γιά τή θεωρία τοῦ μαρξισμοῦ, πού κάτω ἀπό τή σημαία του βαδίζει αὐτό τό κίνημα. Ὅταν μιλᾶ κανείς γιά «κρίση τοῦ μαρξισμοῦ» — σημαίνει ὅτι ἐπαναλαβαίνει τά ἀνόητα λόγια τῶν ἀστῶν καλαμαράδων πού πασχίζουν νά παραφουσκώνουν κάθε διαμάχη ἀνάμεσα στούς σοσιαλιστές καί νά τήν παρουσιάζουν σάν διάσπαση τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων. Ἡ περιβόητη «μπερνσταϊνιάδα» [60] — μέ τήν ἔννοια πού τήν καταλαβαίνει συνήθως τό πλατύ κοινό γενικά καί οἱ συντάχτες τοῦ «credo» εἰδικά — ἀποτελεῖ μιά ἀπόπειρα στενέματος τῆς θεωρίας τοῦ μαρξισμοῦ, ἀπόπειρα μετατροπῆς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος σέ ρεφορμιστικό, καί ἡ ἀπόπειρα αὐτή, ὅπως καί θάπρεπε κανείς νά τό περιμένει, καταδικάστηκε ἀποφασιστικά ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ὀπορτουνιστικά ρεύματα ἔχουν παρουσιαστεῖ ἐπανειλημμένα στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία καί κάθε φορά ἀποκρούονταν ἀπό τό κόμμα, πού φυλάσσει πιστά τίς ὑποθῆκες τῆς διεθνοῦς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Εἴμαστε βέβαιοι πώς κάθε ἀπόπειρα μεταφύτευσης τῶν ὀπορτουνιστικῶν ἀντιλήψεων στή Ρωσία θ' ἀποκρουστεῖ μέ τήν ἴδια ἀποφασιστικότητα ἀπό τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.

Τό ἴδιο ἀκριβῶς, οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά ὁποιαδήποτε «ριζική ἀλλαγή τῆς πραχτικῆς δράσης» τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν ἐργατικῶν κομμάτων, παρά τήν ἀντίθετη γνώμη τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo»: ὁ μαρξισμός ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐμφάνισής του ἀναγνώρισε τήν τεράστια σημασία τῆς οἰκονομικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καί τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς πάλης καί ἀκόμα ἀπό τό 1840–1850 ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ἔκαναν πολεμική ἐνάντια στούς οὐτοπιστές σοσιαλιστές πού ἀρνιοῦνταν τή σημασία αὐτῆς τῆς πάλης [61].

Ὅταν, ὕστερα ἀπό 20 περίπου χρόνια, ἱδρύθηκε ἡ Διεθνής Ἕνωση τῶν Ἐργατῶν, τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων καί τῆς οἰκονομικῆς πάλης ἀνακινήθηκε στό πρῶτο κιόλας συνέδριο τῆς Γενεύης τό 1866. Ἡ ἀπόφαση αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου ἔδειξε μέ ἀκρίβεια τή σημασία τῆς οἰκονομικῆς πάλης, κάνοντας προσεκτικούς τούς σοσιαλιστές καί τούς ἐρ-

γάτες, ἀπό τή μιά μεριά, ἀπέναντι στήν ὑπερτίμηση τῆς σημασίας της (πού παρατηροῦνταν τότε στούς ἄγγλους ἐργάτες) καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀπέναντι στήν ὑποτίμηση τῆς σημασίας της (πού παρατηροῦνταν στούς γάλλους καί στούς γερμανούς, ἰδιαίτερα στούς λασσαλικούς). Ἡ ἀπόφαση καθόρισε πώς στόν καπιταλισμό τά ἐργατικά συνδικάτα ἀποτελοῦν ὄχι μονάχα νομοτελειακό, ἀλλά καί ἀναπόφευχτο φαινόμενο· διακήρυξε τήν ἐξαιρετική σπουδαιότητά τους γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης· στήν καθημερινή της πάλη ἐνάντια στό κεφάλαιο καί γιά τήν ἐξάλειψη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἡ ἀπόφαση καθόρισε πώς τά ἐργατικά συνδικάτα δέν πρέπει νά στρέφουν τήν προσοχή τους ἀποκλειστικά καί μόνο στήν «ἄμεση πάλη ἐνάντια στό κεφάλαιο», ὅτι δέν πρέπει νά στέκουν παράμερα ἀπό τό γενικό πολιτικό καί κοινωνικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης· οἱ σκοποί τους δέν πρέπει νά εἶναι «στενοί», ἀλλά πρέπει νά ἐπιδιώκουν τή γενική ἀπελευθέρωση τῆς καταπιεζόμενης μάζας τῶν ἑκατομμυρίων τῆς ἐργατιᾶς. Ἀπό τότε μέσα στά ἐργατικά κόμματα τῶν διάφορων χωρῶν πολλές φορές ἀνακινήθηκε καί πολλές φορές, φυσικά, θ' ἀνακινηθεῖ τό ζήτημα, ἄν στή μιά ἤ στήν ἄλλη στιγμή πρέπει νά δοθεῖ κάπως μεγαλύτερη ἤ κάπως μικρότερη προσοχή στήν οἰκονομική ἤ στήν πολιτική πάλη τοῦ προλεταριάτου· τό γενικό ὅμως ζήτημα ἤ τό ζήτημα ἀρχῆς τίθεται καί σήμερα ἔτσι ὅπως τό ἔθεσε ὁ μαρξισμός. Ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ ἑνιαία ταξική πάλη πρέπει ἀπαραίτητα νά συνδυάζει τήν πολιτική καί τήν οἰκονομική πάλη ἔγινε σάρκα καί ὀστά τῆς διεθνοῦς σοσιαλδημοκρατίας. Ἔπειτα ἡ ἱστορική πείρα δείχνει ἀδιάψευστα πώς ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς ἐλευθερίας ἤ ὁ περιορισμός τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ προλεταριάτου ὁδηγεῖ πάντοτε στήν ἀνάγκη νά προωθηθεῖ στό προσκήνιο ἡ πολιτική πάλη.

Ἀκόμα λιγότερο μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά μιά κάπως οὐσιαστική ἀλλαγή τῆς στάσης τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἀπέναντι στά ἄλλα κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης. Καί στό ζήτημα αὐτό ὁ μαρξισμός ὑπόδειξε τή σωστή θέση, πού εἶναι ἐξίσου ξένη τόσο πρός τήν ὑπερτίμηση τῆς σημασίας τῆς πολιτικῆς καί τήν ὀργάνωση συνωμοσιῶν (μπλανκισμό κτλ.), ὅσο καί πρός τήν περιφρονητική στάση ἀπέναντι στήν πολιτική ἤ τό στένεμά της ὥς τό σημεῖο πού νά καταντᾶ ὀπορτουνιστικό, ρεφορμιστικό κοινωνικό μαντάρισμα (ἀναρχισμός, οὐτοπικός καί μικροαστικός σοσιαλισμός, κρατικός σοσιαλισμός, ἀπό καθέδρας σοσιαλισμός κτλ.). Τό προλεταριάτο πρέπει νά ἐπιδιώκει τήν ἵδρυση αὐτοτελῶν πολιτικῶν ἐργατικῶν κομμάτων, πού ὁ κύριος σκο-

πός τους πρέπει νά εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο γιά τήν ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Τό προλεταριάτο δέν πρέπει καθόλου νά βλέπει τίς ἄλλες τάξεις καί τά ἄλλα κόμματα σάν «μιά ἀντιδραστική μάζα»[62]: ἀπεναντίας, πρέπει νά παίρνει μέρος σ' ὅλη τήν πολιτική καί κοινωνική ζωή, νά ὑποστηρίζει τίς προοδευτικές τάξεις καί τά προοδευτικά κόμματα ἐνάντια στά ἀντιδραστικά, νά ὑποστηρίζει κάθε ἐπαναστατικό κίνημα ἐνάντια στό ὑπάρχον καθεστώς, νά εἶναι ὑπερασπιστής κάθε καταπιεζόμενης λαότητας ἤ φυλῆς, κάθε καταδιωκόμενης θρησκείας, τοῦ στερημένου ἀπό δικαιώματα φύλου κτλ. Οἱ σκέψεις τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo» πάνω σ' αὐτό τό θέμα μαρτυροῦν μόνο τήν τάση τους νά συγκαλύψουν τόν ταξικό χαρακτήρα τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, νά παραλύσουν τήν πάλη αὐτή μέ κάποια χωρίς νόημα «ἀναγνώριση τῆς κοινωνίας», νά στενέψουν τόν ἐπαναστατικό μαρξισμό σέ σημεῖο πού νά καταντήσει ἕνα ρεφορμιστικό ρεῦμα τῆς σειρᾶς. Εἴμαστε βέβαιοι πώς ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν θ' ἀποκρούσει ἀποφασιστικά αὐτή τή διαστρέβλωση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Οἱ λαθεμένες ὑποθέσεις σχετικά μέ τό δυτικοευρωπαϊκό ἐργατικό κίνημα όδηγοῦν τούς συντάχτες τοῦ «credo» σέ ἀκόμα πιό λαθεμένα «συμπεράσματα γιά τή Ρωσία».

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἡ ρωσική ἐργατική τάξη «δέ διατύπωσε ἀκόμα πολιτικά καθήκοντα» δείχνει μόνο ὅτι ἀγνοοῦν τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα. Ἡ «Βόρεια ἕνωση τῶν ρώσων ἐργατῶν»[63], πού ἱδρύθηκε τό 1878, καί ἡ «Ἕνωση τῶν ἐργατῶν τῆς Νότιας Ρωσίας»[64], πού ἱδρύθηκε τό 1875, εἶχαν κιόλας προβάλει στό πρόγραμμά τους τή διεκδίκηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Στή δεκαετία 1890–1900, ὕστερα ἀπό τήν ἀντίδραση τοῦ 1880–1890, ἡ ἐργατική τάξη πρόβαλε ἐπανειλημμένα τήν ἴδια διεκδίκηση. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι «οἱ συζητήσεις γιά αὐτοτελές ἐργατικό πολιτικό κόμμα δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά προϊόν τῆς μεταφύτευσης ξένων καθηκόντων, ξένων ἀποτελεσμάτων στό δικό μας ἔδαφος», δείχνει μόνο ὅτι δέν καταλαβαίνουν καθόλου τόν ἱστορικό ρόλο τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης καί τά πιό ἐπιταχτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Μέ τό πρόγραμμά τους οἱ συντάχτες τοῦ «credo» κλίνουν, ὅπως εἶναι φανερό, πρός τήν ἄποψη, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη, ἀκολουθώντας τή «γραμμή τῆς μικρότερης ἀντίστασης», πρέπει νά περιοριστεῖ στήν οἰκονομική πάλη, ἐνῶ τά «φιλελεύθερα-ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα» θά παλαίβουν, μέ τή «συμμετοχή»

τῶν μαρξιστῶν, γιά «μορφές δικαίου». Ἡ πραγματοποίηση ἑνός τέτοιου προγράμματος θά ἰσοδυναμοῦσε μέ πολιτική αὐτοκτονία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τεράστια καθυστέρηση καί μείωση τῆς σημασίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος (γιά μᾶς οἱ δυό τελευταῖες ἔννοιες συμπίπτουν). Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ἔγινε δυνατή ἡ ἐμφάνιση ἑνός τέτοιου προγράμματος δείχνει πόσο βάσιμοι ἦταν οἱ φόβοι ἑνός ἀπό τούς πρωτοπόρους ἀγωνιστές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὅταν στά τέλη τοῦ 1897 ἔγραφε γιά τή δυνατότητα μιᾶς τέτοιας προοπτικῆς:

«Τό ἐργατικό κίνημα δέ βγαίνει ἀπό τή στενή κοίτη τῶν καθαρά οἰκονομικῶν συγκρούσεων τῶν ἐργατῶν μέ τούς ἐπιχειρηματίες κι αὐτό καθαυτό δέν ἔχει στό σύνολό του πολιτικό χαρακτήρα, ἐνῶ στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία τά πρωτοπόρα στρώματα τοῦ προλεταριάτου ἀκολουθοῦν τούς ἐπαναστατικούς ὁμίλους καί τίς ὁμάδες τῆς λεγόμενης διανόησης» (Ἀξελρόντ, «Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Γενεύη, 1898, σελ. 19).

Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά κηρύξουν ἀποφασιστικό πόλεμο ἐνάντια σ' ὅλο τόν κύκλο τῶν ἰδεῶν, πού βρῆκαν τήν ἔκφρασή τους στό «credo», γιατί οἱ ἰδέες αὐτές ὁδηγοῦν κατευθείαν στήν πραγματοποίηση μιᾶς τέτοιας προοπτικῆς. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά νά πραγματοποιηθεῖ ἡ ἄλλη προοπτική, πού τήν ἀναπτύσσει ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ μέ τά παρακάτω λόγια:

«Ἡ ἄλλη προοπτική: ἡ σοσιαλδημοκρατία ὀργανώνει τό ρωσικό προλεταριάτο σέ αὐτοτελές πολιτικό κόμμα, πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἐλευθερία *ἐν μέρει πλάι καί σέ συμμαχία* μέ τίς ἀστικές ἐπαναστατικές ὁμάδες (ἐφόσον * θά ὑπάρχουν τέτοιες ὁμάδες) καί ἐνμέρει προσελκύοντας ἄμεσα στίς γραμμές της ἤ τραβώντας πίσω της τά πιό φιλολαϊκά καί ἐπαναστατικά στοιχεῖα τῆς διανόησης» (στό ἴδιο, σελ. 20).

Τότε πού ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ ἔγραφε αὐτές τίς γραμμές, οἱ δηλώσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν στή Ρωσία ἔδειχναν καθαρά πώς ἡ τεράστια πλειοψηφία τους συμμερίζεται τήν ἴδια ἄποψη. Εἶναι ἀλήθεια πώς μιά ἐφημερίδα τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης, ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ»[65], φαίνεται νά ἔκλινε πρός τίς ἰδέες τῶν συνταχτῶν τοῦ «credo», διατυπώνοντας δυστυχῶς στό προγραμματικό κύριο ἄρθρο της (ἀρ. φύλλου 1, Ὀχτώβρης 1897)

* Ἡ συνέχεια τοῦ χειρογράφου λείπει. *Ἡ Σύντ.*

τήν έντελώς λαθεμένη καί άντίθετη πρός τό σοσιαλδημοκρατισμό σκέψη ότι «ή οικονομική βάση τοϋ κινήματος» μπορεί «νά έπισκιαστεΐ άπό τήν τάση νά μή ξεχνάμε ούτε στιγμή τό πολιτικό ίδεώδες». Ταυτόχρονα όμως μιά άλλη έφημερίδα των έργατών τής Πετρούπολης, ή «Σάνκτ-Πετερμπούργκσκι Ραμπότσι Λιστόκ»[66] (άρ. φύλλου 2, Σεπτέμβρης 1897), τάχθηκε κατηγορηματικά μέ τήν άποψη πώς «τήν άπολυταρχία μπορεί νά τήν άνατρέψει... μόνο ένα γερά όργανωμένο μαζικό έργατικό κόμμα», πώς «όργανωμένοι σ' ένα ισχυρό κόμμα» οί έργάτες «θ' άπελευθερώσουν τόν έαυτό τους καί όλη τή Ρωσία άπό κάθε πολιτικό καί οικονομικό ζυγό». Μιά τρίτη έφημερίδα, ή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»[67], στό κύριο άρθρο τοϋ 2ου φύλλου της (Νοέμβρης 1897) έγραφε: «Ή πάλη ένάντια στήν άπολυταρχική κυβέρνηση, γιά τήν πολιτική έλευθερία είναι άμεσο καθήκον τοϋ ρωσικοϋ έργατικοϋ κινήματος». — «Τό ρωσικό έργατικό κίνημα θά δεκαπλασιάσει τίς δυνάμεις του, άν δράσει σάν ένιαΐο άρμονικό σύνολο μέ κοινή όνομασία καί συμπαγή όργάνωση...». «Οί χωριστοί έργατικοί όμιλοι πρέπει νά διαμορφωθοϋν σ' ένα κοινό κόμμα». «Τό ρωσικό έργατικό κόμμα θά είναι κόμμα σοσιαλδημοκρατικό». — Τό γεγονός ότι ή τεράστια πλειοψηφία τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών συμμεριζόταν πέρα γιά πέρα αύτές άκριβώς τίς πεποιθήσεις τής «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» — φαίνεται κι άπό τό ότι τό συνέδριο τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών[68], πού συνήλθε τήν άνοιξη τοϋ 1898, ίδρυσε τό «Σοσιαλδημοκρατικό Έργατικό Κόμμα τής Ρωσίας», δημοσίεψε τή διακήρυξή του κι άναγνώρισε τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» έπίσημο όργανο τοϋ κόμματος. Έτσι, οί συντάχτες τοϋ «credo» κάνουν ένα τεράστιο βήμα πρός τά πίσω σέ σύγκριση μέ τή βαθμίδα άνάπτυξης πού έφτασε κιόλας ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία καί πού τή χάραξε στή «Διακήρυξη τοϋ Σοσιαλδημοκρατικοϋ Έργατικοϋ Κόμματος τής Ρωσίας». Άν οί άγριοι διωγμοί άπομέρους τής ρωσικής κυβέρνησης είχαν σάν άποτέλεσμα ν' άδυνατίσει σήμερα προσωρινά ή δράση τοϋ κόμματος καί νά πάψει νά έκδίδεται τό έπίσημο όργανό του, καθήκον όλων τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών είναι νά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά τήν όριστική έδραίωση τοϋ κόμματος, γιά τήν έπεξεργασία τοϋ προγράμματος τοϋ κόμματος, γιά τήν έπανέκδοση τοϋ έπίσημου όργάνου του. Έξαιτίας τών ίδεολογικών ταλαντεύσεων, πού τήν ύπαρξή τους τή δείχνει ή δυνατότητα τής έμφάνισης προγραμμάτων σάν τό «Credo» πού έξετάσαμε παραπάνω, θεωρούμε έξαιρετικά άναγκαΐο νά ύπογραμμίσουμε τίς παρακάτω βασικές άρχές

πού ἔχουν διατυπωθεῖ στή «Διακήρυξη» κι ἔχουν τεράστια σημασία γιά τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Πρῶτο, ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία «θέλει νά εἶναι καί νά παραμείνει ταξικό κίνημα τῶν ὀργανωμένων ἐργατικῶν μαζῶν». Αὐτό σημαίνει ὅτι ἔμβλημα τῆς σοσιαλδημοκρατίας πρέπει νά εἶναι: ἡ ὑποστήριξη τῶν ἐργατῶν ὄχι μόνο στήν οἰκονομική, μά καί στήν πολιτική πάλη· ἡ ζύμωση ὄχι μόνο στόν τομέα τῶν ἄμεσων οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, μά καί στόν τομέα ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πολιτικῆς καταπίεσης· ἡ προπαγάνδιση ὄχι μόνο τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, μά καί τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν. Σημαία τοῦ ταξικοῦ κινήματος τῶν ἐργατῶν μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ θεωρία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, καί ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά φροντίζει γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξή της καί τήν ἐφαρμογή της στήν πράξη, περιφρουρώντας την ταυτόχρονα ἀπό τίς διαστρεβλώσεις καί τούς ἐκχυδαϊσμούς, στούς ὁποίους τόσο συχνά ὑπόκεινται οἱ «θεωρίες τῆς μόδας» (καί οἱ ἐπιτυχίες τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία ἔκαναν κιόλας τό μαρξισμό θεωρία «τῆς μόδας»). Ἡ σοσιαλδημοκρατία, συγκεντρώνοντας σήμερα ὅλες τίς δυνάμεις της στή δράση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων καί τῶν ὀρυχείων, δέν πρέπει νά ξεχνᾶ ὅτι στίς γραμμές τῶν ἐργατικῶν μαζῶν πού αὐτή ὀργανώνει πρέπει, μέ τό πλάταιμα τοῦ κινήματος, νά μποῦν καί οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στό σπίτι, καί οἱ βιοτέχνες καί οἱ ἐργάτες γῆς, καί τά ἑκατομμύρια τῆς καταστραμμένης ἀγροτιᾶς πού πεθαίνει ἀπό τήν πείνα.

Δεύτερο: «Στίς γερές της πλάτες ἡ ἐργατική τάξη τῆς Ρωσίας πρέπει νά σηκώσει καί θά σηκώσει τήν ὑπόθεση τῆς κατάχτησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας». Ἡ σοσιαλδημοκρατία, βάζοντας γιά ἄμεσο καθῆκον της τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, πρέπει νά προβάλει σάν πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, κι αὐτό καί μόνο τό γεγονός τῆς ἐπιβάλλει κιόλας τήν ὑποχρέωση νά παρέχει κάθε ὑποστήριξη σ' ὅλα τά δημοκρατικά στοιχεῖα τοῦ ρωσικοῦ πληθυσμοῦ, προσελκύοντάς τα μέ τό μέρος της σάν συμμάχους. Μόνο ἕνα αὐτοτελές ἐργατικό κόμμα μπορεῖ νά εἶναι σταθερό στήριγμα στήν πάλη κατά τῆς ἀπολυταρχίας, καί μόνο σέ συμμαχία μ' ἕνα τέτοιο κόμμα, μόνο μέ τήν ὑποστήριξή του μποροῦν νά ἐκδηλωθοῦν δραστήρια ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀγωνιστές τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Τρίτο καί τελευταῖο: «Τό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, σάν κίνημα καί κατεύθυνση σοσιαλιστική, εἶναι ὁ συνεχιστής τοῦ ἔργου καί τῶν παραδόσεων ὅλου τοῦ προηγού-

μενου επαναστατικού κινήματος τῆς Ρωσίας· καθορίζοντας σάν κυριότερο ἄμεσο καθῆκον τοῦ κόμματος τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἡ σοσιαλδημοκρατία βαδίζει πρός τό σκοπό πού εἶχαν κιόλας χαράξει ξεκάθαρα οἱ ἔνδοξοι ἀγωνιστές τῆς παλιᾶς „Ναρόντναγια βόλια" [69]». Οἱ παραδόσεις ὅλου τοῦ προηγούμενου ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας ἀπαιτοῦν ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία νά κατευθύνει σήμερα ὅλες τίς δυνάμεις της στήν ὀργάνωση τοῦ κόμματος, στό δυνάμωμα τῆς πειθαρχίας μέσα σ' αὐτό καί στήν ἀνάπτυξη τῆς συνωμοτικῆς τέχνης. Ἄν οἱ ἀγωνιστές τῆς παλιᾶς «Ναρόντναγια βόλια» κατόρθωσαν νά παίξουν ἕνα τεράστιο ρόλο στή ρωσική ἱστορία, μ' ὅλο πού τά κοινωνικά στρώματα πού ὑποστήριζαν τούς λιγοστούς ἥρωες δέν ἦταν πλατιά, μ' ὅλο πού σημαία τοῦ κινήματος δέν ἦταν διόλου ἡ ἐπαναστατική θεωρία, τότε ἡ σοσιαλδημοκρατία, στηριζόμενη στήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, θά κατορθώσει νά γίνει ἀκατανίκητη. «Τό ρωσικό προλεταριάτο θ' ἀποτινάξει τό ζυγό τῆς ἀπολυταρχίας γιά νά συνεχίσει μέ ἀκόμα μεγαλύτερη δραστηριότητα τήν πάλη ἐνάντια στόν καπιταλισμό καί στήν ἀστική τάξη ὥς τήν πλέρια νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ».

Καλοῦμε ὅλες τίς ὁμάδες τῶν σοσιαλδημοκρατῶν καί ὅλους τούς ἐργατικούς ὁμίλους τῆς Ρωσίας νά συζητήσουν τό «credo» πού παραθέσαμε πιό πάνω καθώς καί τή δική μας ἀπόφαση καί νά ἐκφράσουν ξεκάθαρα τή στάση τους ἀπέναντι στό ζήτημα πού ἀνακινήθηκε, γιά νά ἐξαλειφθεῖ κάθε διαφωνία καί νά ἐπιταχυνθεῖ τό ἔργο τῆς ὀργάνωσης καί τῆς ἑδραίωσης τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας.

Οἱ ἀποφάσεις τῶν ὁμάδων καί τῶν ὁμίλων θά μποροῦσαν ν' ἀνακοινώνονται στήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» [70], πού σύμφωνα μέ τό σημεῖο 10 τῆς ἀπόφασης τοῦ συνεδρίου τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ 1898 ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καί ἐκπρόσωπό του στό ἐξωτερικό*.

* Ἡ τελευταία παράγραφος δέν ὑπάρχει στό κείμενο πού δημοσιεύτηκε στό «Vademecum». *Ἡ Σύντ.*

ΑΡΘΡΑ ΓΙΑ ΤΗ «ΡΑΜΠΟΤΣΑΓΙΑ ΓΚΑΖΕΤΑ»[71]

Γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν 'Οχτώβρη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1925 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. III

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο, πού ἀντέγραψε ἰδιοχείρως ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἀγαπητοί σύντροφοι!

Στέλνω, σύμφωνα μέ τήν παράκλησή Σας, τρία ἄρθρα γιά τήν ἐφημερίδα καί θεωρῶ ἀναγκαῖο νά πῶ μερικά λόγια γιά τή συνεργασία μου γενικά καί γιά τίς σχέσεις μας ἰδιαίτερα.

Βασιζόμενος στήν προηγούμενη ἀνακοίνωσή Σας, φανταζόμουν ὅτι θέλετε νά ἱδρύσετε ἕναν ἐκδοτικό οἶκο καί νά μοῦ ἀναθέσετε τήν ἐπιμέλεια γιά μιά σειρά σοσιαλδημοκρατικές μπροσοῦρες.

Τώρα βλέπω ὅτι τό ζήτημα μπαίνει διαφορετικά, ὅτι ἔχετε συγκροτήσει δική σας σύνταξη, πού ἀρχίζει τήν ἔκδοση ἐφημερίδας καί μέ προσκαλεῖ νά συνεργαστῶ.

Φυσικά, δέχομαι πρόθυμα κι αὐτή τήν πρόταση, ταυτόχρονα ὅμως πρέπει νά πῶ ὅτι θεωρῶ δυνατή μιά ἐπιτυχῆ συνεργασία *μόνο μέ τούς παρακάτω ὅρους*: 1) *ἄψογες* σχέσεις τῆς σύνταξης μέ τό συνεργάτη, μέ *ἐνημέρωσή* του γιά τήν τύχη ὅλων τῶν χειρογράφων (ἀποδοχή, ἀπόριψη, τροποποίηση) καί μέ *κατατόπισή του γιά ὅλες τίς ἐκδόσεις τοῦ οἴκου σας*· 2) τά ἄρθρα μου νά ὑπογράφονται μέ εἰδικό ψευδώνυμο (ἄν ἐκεῖνο πού ἔστειλα χάθηκε, διαλέξτε μόνοι σας ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο)· 3) ὁμοφωνία τῆς σύνταξης μέ τόν συνεργάτη στίς βασικές ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾶ τά θεωρητικά ζητήματα, τά ἄμεσα πραχτικά καθήκοντα καί τό χαρακτήρα πού πρέπει νά ἔχει ἡ ἐφημερίδα (ἤ οἱ μπροσοῦρες).

Ἐλπίζω πώς ἡ σύνταξη θά συμφωνήσει μ᾽ αὐτούς τούς ὅρους καί, γιά νά καταλήξουμε τό γρηγορότερο σέ συμφωνία, ἀπό τώρα κιόλας, θά σταθῶ μέ λίγα λόγια στά ζητήματα πού συνδέονται μέ τόν 3ο ὅρο.

Ὅπως ἀναφέρεται στό γράμμα πού μοῦ στάλθηκε, σεῖς βρίσκετε πώς «τό παλιό ρεῦμα εἶναι γερό» καί πώς δέν ὑπάρχει καί

τόση ἀνάγκη πολεμικῆς ἐνάντια στή μπερνσταϊνιάδα καί στίς ρωσικές ἀντανακλάσεις της. Ἐγώ θεωρῶ αὐτή τήν ἄποψη πάρα πολύ αἰσιόδοξη. Ἡ δημόσια δήλωση τοῦ Μπέρνσταϊν ὅτι μαζί του εἶναι σύμφωνη ἡ πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν[72]· ἡ διάσπαση ἀνάμεσα στούς «νεαρούς» ρώσους σοσιαλδημοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ καί στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»[73], πού εἶναι καί ὁ ἱδρυτής καί ὁ ἐκπρόσωπος καί ὁ πιστότερος θεματοφύλακας τοῦ «παλιοῦ ρεύματος»· οἱ ἀπεγνωσμένες προσπάθειες τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» νά πεῖ κάτι τό καινούργιο, ἡ ἐπίμονη τάση της νά ἐξεγείρεται ἐνάντια στά «πλατιά» πολιτικά καθήκοντα, νά ἀποθεώνει τίς ψιλοδουλειές καί τό χειροτεχνισμό, νά εἰρωνεύεται χυδαῖα τίς «ἐπαναστατικές θεωρίες» (ἀρ. φύλλου 7 «Παρεμπιπτόντως»)· τέλος, ἡ πλέρια σύγχυση πού ἐπικρατεῖ στή νόμιμη μαρξιστική φιλολογία καί ἡ ἀχαλίνωτη τάση τῆς μάζας τῶν ἐκπροσώπων της νά γαντζωθοῦν ἀπό τήν μπερνσταϊνική «κριτική», πού ἔγινε τῆς μόδας — ὅλα αὐτά, κατά τή γνώμη μου, δείχνουν ξεκάθαρα πώς ἡ ἀποκατάσταση τοῦ «παλιοῦ ρεύματος» καί ἡ δραστήρια ὑπεράσπισή του ἀποτελοῦν ἀληθινά τό φλέγον ζήτημα τῆς ἡμέρας.

Στά ἄρθρα μου θά δεῖτε ποιά εἶναι ἡ γνώμη μου γιά τήν ἀποστολή τῆς ἐφημερίδας καί τό πρόγραμμα δράσης της, καί πολύ θάθελα νά ξέρω κατά πόσο συμφωνοῦμε σ' αὐτό τό ζήτημα (τά ἄρθρα γράφτηκαν, δυστυχῶς, κάπως βιαστικά: γενικά, γιά μένα, θά εἶχε μεγάλη σημασία νά ξέρω τήν τελευταία προθεσμία παράδοσης τῶν ἄρθρων).

Νομίζω πώς ἐνάντια στή «Ραμπότσαγια Μίσλ» *εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀρχίσουμε ἄμεσα πολεμική*, ὅμως γι' αὐτό θά παρακαλοῦσα νά μοῦ στείλετε *τά φύλλα 1-2, 6 καί τή σειρά τους μετά τό 7ο, καθώς καί τήν «Προλετάρσκαγια μπορμπά»*[74]. Ἡ τελευταία μπροσούρα μοῦ χρειάζεται καί γιά νά γράψω μιά βιβλιοκρισία γι' αὐτήν στήν ἐφημερίδα.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς διαστάσεις τοῦ κάθε κομματιοῦ, μοῦ γράφετε νά μή στενοχωριέμαι. Σκέφτομαι, ὅσο ὑπάρχει ἡ ἐφημερίδα, νά προτιμῶ τά ἄρθρα ἐφημερίδας καί νά ἐξετάζω σ' αὐτά ἀκόμα καί θέματα γιά μπροσοῦρες, μέ τήν προοπτική νά ἐπεξεργαστῶ ἀργότερα αὐτά τά ἄρθρα σέ μικρές μπροσοῦρες. Τά θέματα μέ τά ὁποῖα σκοπεύω ν' ἀσχοληθῶ στό ἄμεσο μέλλον εἶναι τά παρακάτω: 1) σχέδιο προγράμματος — θά τό στείλω σύντομα[75]· 2) ζητήματα ταχτικῆς καί ὀργάνωσης πού πρόκειται νά συζητηθοῦν στό μελλοντικό συνέδριο τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας[76]· 3) μπροσούρα γιά τούς κανό-

νες συμπεριφορᾶς τῶν ἐργατῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν ὅταν εἶναι ἐλεύθεροι κι ὅταν βρίσκονται στή φυλακή καί στήν ἐξορία. Κατά τό πρότυπο τῆς πολωνικῆς μπροσούρας («κανόνες συμπεριφορᾶς» — θά παρακαλοῦσα, ἄν εἶναι δυνατό, νά μοῦ τή στείλετε)· 4) γιά τίς ἀπεργίες (I — ἡ σημασία τους, II — οἱ νόμοι γιά τίς ἀπεργίες· III — ἐπισκόπηση μερικῶν ἀπεργιῶν τῶν τελευταίων χρόνων)· 5) μιά μπροσούρα «Ἡ γυναίκα καί ἡ ἐργατική ὑπόθεση» κ. ἄ.

Θά ἐπιθυμοῦσα νά ξέρω περίπου τί ὑλικό διαθέτει ἡ σύνταξη γιά ν᾽ ἀποφύγω τίς ἐπαναλήψεις καί νά μή καταπιαστῶ μέ ζητήματα πού ἔχουν ἤδη «ἐξαντληθεῖ».

Θά περιμένω ἀπάντηση τῆς σύνταξης μέσω τοῦ ἴδιου κρίκου διαβίβασης[77]. *(Ἐκτός ἀπό τό δρόμο αὐτό δέν εἶχα καί δέν ἔχω ἄλλο δρόμο πρός τήν ὁμάδα σας).*

Φ. Π.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΣ

Ἡ διεθνής σοσιαλδημοκρατία περνάει σήμερα περίοδο ἰδεολογικῶν ταλαντεύσεων. Ὥς τώρα οἱ διδασκαλίες τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς θεωροῦνταν στέρεο βάθρο τῆς ἐπαναστατικῆς θεωρίας, — τώρα ἀκούονται ἀπό παντοῦ φωνές πώς οἱ διδασκαλίες αὐτές εἶναι ἀνεπαρκεῖς κι ἔχουν παλιώσει. Ὅποιος διακηρύχνει ὅτι εἶναι σοσιαλδημοκράτης κι ἔχει σκοπό νά ἐκδόσει σοσιαλδημοκρατικό ὄργανο, πρέπει νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τή στάση του ἀπέναντι στό ζήτημα αὐτό, πού συγκινεῖ, ἀσφαλῶς, ὄχι μονάχα τούς γερμανούς σοσιαλδημοκράτες.

Ἐμεῖς στεκόμαστε ὁλοκληρωτικά στό ἔδαφος τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ: ἡ θεωρία αὐτή μετάτρεψε γιά πρώτη φορά τό σοσιαλισμό ἀπό οὐτοπία σέ ἐπιστήμη, ἔβαλε τά στέρεα βάθρα τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς καί χάραξε τό δρόμο πού πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε, ἀναπτύσσοντας παραπέρα καί ἐπεξεργαζόμενοι τήν ἐπιστήμη αὐτή σ' ὅλες της τίς λεπτομέρειες. Αὐτή ἀποκάλυψε τήν οὐσία τῆς σύγχρονης κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, ἐξηγώντας, μέ ποιό τρόπο ἡ μίσθωση τοῦ ἐργάτη, ἡ ἀγορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης, συγκαλύπτει τήν ὑποδούλωση τῶν ἑκατομμυρίων τοῦ φτωχοῦ λαοῦ σέ μιά χούφτα κεφαλαιοκράτες, πού ἔχουν στήν ἰδιοχτησία τους τή γῆ, τά ἐργοστάσια, τά ὀρυχεῖα κτλ. Ἡ θεωρία αὐτή ἔδειξε πώς ὅλη ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ τείνει στήν ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη, δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις πού κάνουν δυνατή καί ἀπαραίτητη τή σοσιαλιστική ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Αὐτή μᾶς δίδαξε ὅτι πίσω ἀπό τόν πέπλο τῶν ριζωμένων συνηθειῶν, τῶν πολιτικῶν μηχανοραφιῶν, τῶν στρυφνῶν νόμων, τῶν ἐπιτηδευμένα κατασκευασμένων διδασκαλιῶν, πρέπει νά βλέπουμε τήν *ταξική πάλη*, τήν πάλη ἀνάμεσα στίς κάθε λογῆς εὔπορες τάξεις καί στή μάζα τῶν φτωχῶν, *στό προλεταριάτο*, πού στέκει ἐπι-

κεφαλῆς ὅλων τῶν φτωχῶν. Αὐτή ξεκαθάρισε τό πραγματικό καθῆκον τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος: ὄχι σκάρωμα σχεδίων ἀναδιοργάνωσης τῆς κοινωνίας, ὄχι κήρυγμα στούς κεφαλαιοκράτες καί στά τσιράκια τους γιά καλυτέρεψη τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν, ὄχι ὀργάνωση συνωμοσιῶν *ἀλλά ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καί καθοδήγηση αὐτῆς τῆς πάλης, πού τελικός σκοπός της εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί ἡ ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας.*

Καί τώρα ρωτᾶμε: τί τό καινούργιο ἔφεραν σ' αὐτή τή θεωρία οἱ φωνακλάδες «ἀνανεωτές» της, πού ξεσήκωσαν τόσο θόρυβο σήμερα, συσπειρωνόμενοι γύρω ἀπό τόν γερμανό σοσιαλιστή Μπέρνσταϊν; *'Απολύτως τίποτα*: δέν προώθησαν οὔτε κατά ἕνα βῆμα τήν ἐπιστήμη, πού ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς μᾶς ἄφησαν ὑποθήκη νά τήν ἀναπτύσσουμε· δέ δίδαξαν στό προλεταριάτο καμιά καινούργια μέθοδο πάλης· ἁπλῶς ἔκαναν πίσω, υἱοθετώντας θέσεις ἀπαρχαιωμένων θεωριῶν καί κηρύχνοντας στό προλεταριάτο ὄχι τή θεωρία τῆς πάλης, ἀλλά τή θεωρία τῆς ὑποχωρητικότητας — τῆς ὑποχωρητικότητας ἀπέναντι στούς πιό ἄσπονδους ἐχθρούς τοῦ προλεταριάτου, ἀπέναντι στίς κυβερνήσεις καί στά ἀστικά κόμματα, πού δέν παύουν ποτέ ν' ἀναζητοῦν καινούργιους τρόπους δίωξης τῶν σοσιαλιστῶν. Ἕνας ἀπό τούς ἱδρυτές καί ἡγέτες τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ὁ Πλεχάνοφ, εἶχε ἀπόλυτα δίκιο ὅταν ὑπόβαλε σέ ἀνελέητη κριτική τήν τελευταία «κριτική» τοῦ Μπέρνσταϊν [78], πού τίς ἀπόψεις του τίς ἀποκήρυξαν τώρα καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν γερμανῶν ἐργατῶν (στό συνέδριο τοῦ 'Αννοβέρου) [79].

Ξέρουμε πώς γιά τά λόγια αὐτά θά πέσει πάνω μας βροχή ἀπό κατηγορίες: θ' ἀρχίσουν νά φωνάζουν ὅτι θέλουμε νά μετατρέψουμε τό σοσιαλιστικό κόμμα σέ τάγμα «ὀρθοδόξων», πού διώκουν τούς «αἱρετικούς» γιά ἀπομάκρυνση ἀπό τό «δόγμα», γιά κάθε ἀνεξάρτητη γνώμη κτλ. Τίς ξέρουμε ὅλες αὐτές τίς τσουχτερές φράσεις τῆς μόδας. Μόνο πού δέν ἔχουν μέσα τους οὔτε στάλα ἀλήθεια κι οὔτε στάλα νόημα. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει γερό σοσιαλιστικό κόμμα, ὅταν δέν ὑπάρχει ἐπαναστατική θεωρία πού νά ἑνώνει ὅλους τούς σοσιαλιστές, πού ἀπ' αὐτήν οἱ σοσιαλιστές ν' ἀντλοῦν ὅλες τίς πεποιθήσεις τους καί νά τήν ἐφαρμόζουν στόν καθορισμό τῶν μεθόδων τῆς πάλης τους καί τῶν τρόπων τῆς δράσης τους· τό νά ὑπερασπίζεις μιά θεωρία, — πού ἔχεις τήν ἀπόλυτη πεποίθηση ὅτι εἶναι σωστή, — ἀπό τίς ἀβάσιμες ἐπιθέσεις ἐναντίον της καί τίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσής

της, αὐτό δέ σημαίνει καθόλου ὅτι εἶσαι καί ἐχθρός *κάθε* κριτικῆς. Ἐμεῖς δέ βλέπουμε καθόλου τή θεωρία τοῦ Μάρξ σάν κάτι τό τελειωμένο καί μιά γιά πάντα δοσμένο· ἀπεναντίας ἔχουμε τήν πεποίθηση πώς ἡ θεωρία αὐτή ἔβαλε μόνο τούς ἀκρογωνιαίους λίθους τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, πού οἱ σοσιαλιστές *ἔχουν χρέος* νά τήν προωθοῦν παραπέρα πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις, ἄν δέ θέλουν νά μείνουν πίσω ἀπό τή ζωή. Νομίζουμε πώς γιά τούς ρώσους σοσιαλιστές εἶναι ἰδιαίτερα ἀπαραίτητη *μιά αὐτοτελής* ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, ἐπειδή ἡ θεωρία αὐτή δίνει μόνο γενικές *καθοδηγητικές* θέσεις πού *εἰδικά* στήν Ἀγγλία ἐφαρμόζονται διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στή Γαλλία, στή Γαλλία διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στή Γερμανία, στή Γερμανία διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στή Ρωσία. Γι' αὐτό θά διαθέτουμε πρόθυμα χῶρο στήν ἐφημερίδα μας γιά ἄρθρα πάνω σέ θεωρητικά ζητήματα καί καλοῦμε ὅλους τούς συντρόφους σέ ἀνοιχτή συζήτηση πάνω στά ἐπίμαχα σημεῖα.

Ποιά εἶναι, λοιπόν, τά κύρια ζητήματα πού προκύπτουν κατά τήν ἐφαρμογή στή Ρωσία ἑνός προγράμματος κοινοῦ γιά ὅλους τούς σοσιαλδημοκράτες; Ἔχουμε κιόλας πεῖ ὅτι ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ προγράμματος συνίσταται στήν ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου καί στήν καθοδήγηση τῆς πάλης αὐτῆς, πού τελικός σκοπός της εἶναι ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί ἡ ὀργάνωση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ἡ ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου χωρίζεται σέ οἰκονομική πάλη (πάλη ἐνάντια σέ χωριστούς κεφαλαιοκράτες ἤ ἐνάντια σέ χωριστές ὁμάδες κεφαλαιοκρατῶν γιά τήν καλυτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν) καί σέ πολιτική πάλη (πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση γιά τή διεύρυνση τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, δηλ. γιά τή δημοκρατία καί γιά τή διεύρυνση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ προλεταριάτου). Μερικοί ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες (σ' αὐτούς ἀνήκουν, ὅπως φαίνεται, κι αὐτοί πού διευθύνουν τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ») θεωροῦν ἀσύγκριτα πιό σπουδαία τήν οἰκονομική πάλη, ἐνῶ τήν πολιτική πάλη, ὅπως φαίνεται, τήν ἀναβάλλουν γιά ἕνα λίγο-πολύ ἀπώτερο μέλλον. Ἡ γνώμη αὐτή εἶναι ὁλότελα λαθεμένη. Ὅλοι οἱ σοσιαλδημοκράτες συμφωνοῦν πώς εἶναι ἀπαραίτητο νά ὀργανώσουμε τήν οἰκονομική πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης, πώς εἶναι ἀπαραίτητο νά κάνουμε ζύμωση πάνω σ' αὐτή τή βάση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, δηλαδή νά βοηθᾶμε τούς ἐργάτες στήν καθημερινή τους πάλη ἐνάντια στ' ἀφεντικά, νά στρέφουμε τήν προσοχή τους σ' ὅλες τίς μορφές καί σ' ὅλες τίς περιπτώσεις

καταπίεσης καί νά τούς ἐξηγοῦμε ἔτσι τήν ἀνάγκη τῆς συνένωσης. Τό νά ξεχνᾶμε ὅμως τήν πολιτική πάλη ἐξαιτίας τῆς οἰκονομικῆς — θά σήμαινε ὅτι ὑποχωροῦμε ἀπό τή βασική θέση τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας, θά σήμαινε ὅτι ξεχνᾶμε αὐτό πού διδάσκει ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Οἱ φανατικοὶ ὀπαδοί τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῆς κυβέρνησης πού τήν ὑπηρετεῖ δοκίμασαν ἐπανειλημμένα ἀκόμα καί νά ὀργανώσουν καθαρά οἰκονομικές ἑνώσεις τῶν ἐργατῶν γιά νά τούς ἀποσπάσουν ἔτσι ἀπό τήν «πολιτική», ἀπό τό σοσιαλισμό. Εἶναι πολύ πιθανό καί ἡ ρωσική κυβέρνηση νά ἐπιχειρήσει κάτι τέτοιο, γιατί πάντα κοίταζε νά πετάει στό λαό ἐλεημοσύνες τῆς δεκάρας ἤ, ἀκριβέστερα, ψευτοελεημοσύνες, μόνο καί μόνο γιά νά τόν ἀποσπάσει ἀπό τή σκέψη ὅτι δέν ἔχει δικαιώματα καί ὅτι καταπιέζεται. Καμιά οἰκονομική πάλη δέν μπορεῖ νά φέρει στούς ἐργάτες σταθερή καλυτέρευση, οὔτε καί μπορεῖ νά διεξαχθεῖ σέ πλατιά κλίμακα, ὅταν οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά ὀργανώνουν ἐλεύθερα συνελεύσεις, ἑνώσεις, νά ἐκδίδουν δικές τους ἐφημερίδες, νά στέλνουν τούς ἀντιπροσώπους τους στίς ἐθνοσυνελεύσεις, ὅπως κάνουν οἱ ἐργάτες τῆς Γερμανίας καί ὅλων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν (ἐκτός ἀπό τήν Τουρκία καί τή Ρωσία). Καί γιά νά πετύχουν αὐτά τά δικαιώματα, πρέπει νά διεξάγουν *πολιτική πάλη*. Στή Ρωσία ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες, μά καί ὅλοι οἱ πολίτες στεροῦνται πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ Ρωσία εἶναι μοναρχία ἀπολυταρχική, ἀπεριόριστη. Ὁ τσάρος μόνος του βγάζει τούς νόμους, διορίζει τούς ὑπαλλήλους καί τούς ἐπιβλέπει. Γι᾽ αὐτό *δημιουργιέται ἡ ἐντύπωση* πώς στή Ρωσία ὁ τσάρος καί ἡ τσαρική κυβέρνηση δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό καμιά τάξη καί φροντίζουν ἐξίσου γιά ὅλους. *Στήν πραγματικότητα*, ὅμως, ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι πού προσλαμβάνονται προέρχονται μόνο ἀπό τήν τάξη τῶν ἰδιοχτητῶν καί ὅλοι τους βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν, πού σέρνουν ἀπό τή μύτη τούς ὑπουργούς καί πετυχαίνουν ἀπ᾽ αὐτούς ὅ,τι θέλουν. Ἡ ρωσική ἐργατική τάξη βρίσκεται κάτω ἀπό διπλό ζυγό: τή γδέρνουν καί τή ληστεύουν οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ τσιφλικάδες, καί γιά νά μή μπορεῖ νά παλαίψει ἐνάντιά τους, τή δένει χειροπόδαρα ἡ ἀστυνομία, τῆς βουλώνει τό στόμα καί ἀντιμετωπίζει μέ διωγμούς κάθε προσπάθεια ὑπεράσπισης τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Κάθε ἀπεργία ἐνάντια σέ κεφαλαιοκράτη τήν ἀντιμετωπίζουν μέ ἀποστολή στρατοῦ καί ἀστυνομίας ἐνάντια στούς ἐργάτες. Κάθε οἰκονομικός ἀγώνας μετατρέπεται ἀναπόφευχτα σέ ἀγώνα πολιτικό, καί ἡ σοσιαλδημοκρα-

τία πρέπει νά συνδέσει ἀδιάρηχτα καί τούς δυό σέ *μιά ἑνιαία ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου*. Ὁ πρῶτος καί κύριος σκοπός αὐτῆς τῆς πάλης πρέπει νά εἶναι ἡ κατάχτηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, *ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας*. Ἄν μονάχοι τους οἱ ἐργάτες τῆς Πετρούπολης, μέ μιά μικρή βοήθεια τῶν σοσιαλιστῶν, κατόρθωσαν γρήγορα νά ἀποσπάσουν ἀπό τήν κυβέρνηση μιά παραχώρηση — τήν ἔκδοση τοῦ νόμου γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας [80] — τότε ὅλη μαζί ἡ ρωσική ἐργατική τάξη, κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση ἑνός «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», θά κατορθώσει μέ ἐπίμονη πάλη νά πετύχει ἀσύγκριτα πιό σοβαρές παραχωρήσεις.

Ἡ ρωσική ἐργατική τάξη θά μποροῦσε καί μόνη της νά διεξάγει τήν οἰκονομική καί πολιτική της πάλη, ἀκόμα κι ἄν δέν εἶχε τή βοήθεια καμιᾶς ἄλλης τάξης. Ὅμως στήν πολιτική πάλη οἱ ἐργάτες δέν εἶναι μόνοι τους. Ἡ πλέρια ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ καί ἡ ἄγρια αὐθαιρεσία τῶν μπασιμπουζούκων–κρατικῶν λειτουργῶν ἐξεγείρουν καί ὅλους τούς λίγο-πολύ τίμιους καί μορφωμένους ἀνθρώπους, πού δέν μποροῦν ν᾽ ἀνεχθοῦν τή δίωξη κάθε ἐλεύθερου λόγου κι ἐλεύθερης σκέψης, ἐξεγείρουν τούς διωκόμενους πολωνούς, φιλλανδούς, ἑβραίους, ρώσους αἱρετικούς, ἐξεγείρουν τούς μικρεμπόρους, τούς βιοτέχνες, τούς ἀγρότες πού δέν ἔχουν ἀπό ποιόν νά ζητήσουν προστασία ἐνάντια στίς πιέσεις ἀπομέρους τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί τῆς ἀστυνομίας. Ὅλες αὐτές οἱ ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ, παρμένες χωριστά, εἶναι ἀνίκανες γιά μιά ἐπίμονη πολιτική πάλη, ὅταν ὅμως ἡ ἐργατική τάξη σηκώσει τή σημαία μιᾶς τέτοιας πάλης, τότε ἀπό παντοῦ θά τῆς ἁπλώσουν χέρι βοήθειας. Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία θά μπεῖ ἐπικεφαλῆς ὅλων ἐκείνων πού ἀγωνίζονται γιά τά δικαιώματα τοῦ λαοῦ, ὅλων ἐκείνων πού ἀγωνίζονται γιά τή δημοκρατία, καί τότε θά γίνει ἀκατανίκητη!

Αὐτές εἶναι οἱ βασικές ἀντιλήψεις μας, πού θά τίς ἀναπτύσσουμε συστηματικά κι ὁλόπλευρα στήν ἐφημερίδα μας. Ἔχουμε τήν πεποίθηση πώς ἔτσι θ᾽ ἀκολουθήσουμε τό δρόμο πού χάραξε τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας» μέ τή «Διακήρυξή» του.

ΤΟ ΑΜΕΣΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΜΑΣ

Τό ρωσικό έργατικό κίνημα βρίσκεται σήμερα σέ μεταβατική περίοδο. Τό λαμπρό ξεκίνημα μέ τό όποῖο κάναν τήν ἐμφάνισή τους οἱ σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν τῆς Δυτικῆς περιοχῆς, τῆς Πετρούπολης, τῆς Μόσχας, τοῦ Κιέβου καί ἄλλων πόλεων, τέλειωσε μέ τό σχηματισμό τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας» (τήν ἄνοιξη τοῦ 1898). Ἀφοῦ ἔκανε αὐτό τό τεράστιο βῆμα πρός τά μπρός, ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία λές κι ἐξάντλησε προσωρινά ὅλες τίς δυνάμεις της καί ξαναγύρισε πίσω, στήν προηγούμενη ἀσυντόνιστη δουλειά τῶν χωριστῶν τοπικῶν ὀργανώσεων. Τό κόμμα δέν ἔπαψε νά ὑπάρχει, μόνο πού κλείστηκε στόν ἑαυτό του γιά νά συγκεντρώσει δυνάμεις καί νά στηρίξει τό ἔργο τῆς συνένωσης ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν σέ στέρεη βάση. Ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς συνένωσης, ἡ ἐπεξεργασία τῆς κατάλληλης γι' αὐτήν μορφῆς, ἡ ὁριστική ἀπαλλαγή ἀπό τόν στενό τοπικό κατατεμαχισμό — αὐτό εἶναι τό ἄμεσο καί τό πιό ἐπιταχτικό καθῆκον τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.

Ὅλοι μας συμφωνοῦμε πώς καθῆκον μας εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου. Ἀλλά τί εἶναι ταξική πάλη; Ὅταν οἱ ἐργάτες ἑνός ὁρισμένου ἐργοστασίου, ἑνός ὁρισμένου ἐπαγγέλματος ἀρχίζουν νά παλαίβουν ἐνάντια στό ἀφεντικό τους ἤ ἐνάντια στά ἀφεντικά τους, εἶναι ἄραγε αὐτό ταξική πάλη; Ὄχι, αὐτό δέν εἶναι παρά ἀδύνατες ἐμβρυακές ἐκδηλώσεις της. Ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν τότε μόνο γίνεται ταξική πάλη, ὅταν ὅλοι οἱ πρωτοπόροι ἐκπρόσωποι ὁλόκληρης τῆς ἐργατικῆς τάξης ὅλης τῆς χώρας συναισθανθοῦν ὅτι ἀποτελοῦν μιά ἑνιαία ἐργατική τάξη κι ἀρχίζουν νά παλαίβουν ὄχι ἐνάντια στά χωριστά ἀφεντικά, ἀλλά ἐνάντια *σ' ὁλόκληρη τήν τάξη* τῶν κεφαλαιοκρατῶν κι ἐνάντια στήν κυβέρνηση πού ὑποστηρίζει

τήν τάξη αὐτή. Μόνο ὅταν ὁ κάθε ἐργάτης συναισθανθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ μέλος ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅταν μέσα στούς καθημερινούς μικροαγῶνες του ἐνάντια στά χωριστά ἀφεντικά καί στούς χωριστούς κρατικούς λειτουργούς βλέπει τήν πάλη ἐνάντια σ' ὅλη τήν ἀστική τάξη κι ἐνάντια σ' ὅλη τήν κυβέρνηση, μόνο τότε ἡ πάλη του γίνεται πάλη ταξική. «Κάθε ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική»[81] — αὐτά τά περίφημα λόγια τοῦ Μάρξ δέ θά ἦταν σωστό νά τά καταλαβαίνουμε μέ τήν ἔννοια ὅτι κάθε πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στ' ἀφεντικά τους *εἶναι πάντοτε* πολιτική πάλη. Πρέπει νά τά καταλαβαίνουμε μέ τήν ἔννοια: ἡ πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες *γίνεται* κατ' ἀνάγκη πάλη πολιτική *ἀνάλογα μέ τό βαθμό* πού ἡ πάλη αὐτή γίνεται *ταξική* πάλη. Κι αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τό καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας: μέ τήν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν, μέ τήν προπαγάνδα καί τή ζύμωση ἀνάμεσά τους, *νά μετατρέψει* τήν αὐθόρμητη πάλη τους ἐνάντια στούς καταπιεστές σέ πάλη ὁλόκληρης τῆς τάξης, σέ πάλη ἑνός καθορισμένου πολιτικοῦ *κόμματος* γιά καθορισμένα πολιτικά καί σοσιαλιστικά ἰδανικά. Τό καθῆκον αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μέ τήν τοπική δουλειά.

Ἡ τοπική σοσιαλδημοκρατική δουλειά στή χώρα μας ἔχει ἤδη φτάσει σέ ἀρκετά ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης. Ὁ σπόρος τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἰδεῶν ἔχει πιά ριχτεῖ παντοῦ στή Ρωσία· τά ἐργατικά φυλλάδια — αὐτή ἡ πρώτη μορφή σοσιαλδημοκρατικοῦ τύπου — εἶναι γνωστά πιά σ' ὅλους τούς ρώσους ἐργάτες, ἀπό τήν Πετρούπολη ὥς τό Κρασνογιάρσκ κι ἀπό τόν Καύκασο ὥς τά Οὐράλια. Ἐκεῖνο πού μᾶς χρειάζεται σήμερα εἶναι ἀκριβῶς ἡ συνένωση ὅλης αὐτῆς τῆς τοπικῆς δουλειᾶς ἔτσι πού νά ἀποτελεῖ δουλειά ἑνός καί τοῦ ἴδιου *κόμματος*. Ἡ κύρια ἀνεπάρκειά μας, πού στήν ἐξάλειψή της πρέπει νά κατευθύνουμε ὅλες τίς δυνάμεις μας, εἶναι ὁ στενός, «χειροτεχνικός» χαρακτήρας τῆς τοπικῆς δουλειᾶς. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χειροτεχνισμοῦ ἕνα σωρό ἐκδηλώσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Ρωσία παραμένουν καθαρά τοπικά γεγονότα καί χάνουν πάρα πολύ ἀπό τή σημασία τους, σάν πρότυπα γιά ὅλη τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, σάν στάδια ὅλου τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χειροτεχνισμοῦ οἱ ἐργάτες δέ διαποτίζονται ἀρκετά ἀπό τή συναίσθηση τῆς κοινότητας τῶν συμφερόντων τους σ' ὅλη τή Ρωσία, δέ συνδέουν ἀρκετά μέ τήν πάλη τους τήν ἰδέα τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χειροτεχνισμοῦ οἱ διάφορες ἀπό-

ψεις τῶν συντρόφων πάνω στά θεωρητικά καί στά πρακτικά ζητήματα δέ συζητιοῦνται ἀνοιχτά στό κεντρικό ὄργανο, δέ χρησιμεύουν γιά τήν ἐπεξεργασία ἑνός κοινοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος καί μιᾶς κοινῆς ταχτικῆς, ἀλλά χάνονται μέσα στά στενά πλαίσια τῶν ὁμίλων ἤ ὁδηγοῦν στήν ὑπέρμετρη ἐξόγκωση διάφορων τοπικῶν καί τυχαίων ἰδιομορφιῶν. Φτάνει πιά αὐτός ὁ χειροτεχνισμός! Εἴμαστε πιά ἀρκετά ὥριμοι γιά νά περάσουμε *στήν κοινή δουλειά*, στήν ἐπεξεργασία ἑνός κοινοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος, στήν ἀπό κοινοῦ συζήτηση τῶν ζητημάτων τῆς ταχτικῆς καί τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος.

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία ἔκανε πολλά ὅσον ἀφορᾶ τήν κριτική τῶν παλιῶν ἐπαναστατικῶν καί σοσιαλιστικῶν θεωριῶν· δέν περιορίστηκε μόνο σέ κριτική καί σέ θεωρητικολογία· ἀπόδειξε πώς τό πρόγραμμά της δέν κρέμεται στόν ἀέρα, ἀλλά ἔρχεται σέ προϋπάντηση ἑνός πλατιοῦ αὐθόρμητου κινήματος μέσα στό λαό, καί συγκεκριμένα μέσα στό ἐργοστασιακό προλεταριάτο· τῆς μένει τώρα νά κάνει τό ἑπόμενο, ἐξαιρετικά δύσκολο, σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως κι ἐξαιρετικά σοβαρό βῆμα: νά προετοιμάσει μιά προσαρμοσμένη στίς δικές μας συνθῆκες ὀργάνωση αὐτοῦ τοῦ κινήματος. Ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν περιορίζεται σέ μιά ἁπλή ἐξυπηρέτηση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος: ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι «*ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα*» (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τόν ὁρισμό τοῦ Κ. Κάουτσκι, πού ἀποδίδει τίς βασικές ἰδέες τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου»)· καθῆκον της εἶναι νά μπάσει στό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα συγκεκριμένα σοσιαλιστικά ἰδανικά, νά τό συνδέσει μέ τίς σοσιαλιστικές πεποιθήσεις πού πρέπει νά βρίσκονται στό ἐπίπεδο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, νά τό συνδέσει μέ τή συστηματική πολιτική πάλη γιά τή δημοκρατία, σάν μέσο πραγματοποίησης τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ δυό λόγια, νά συγχωνέψει σ' ἕνα ἀδιάρηχτο σύνολο αὐτό τό αὐθόρμητο κίνημα καί τή δράση *τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος*. Ἡ ἱστορία τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς δημοκρατίας στή Δυτική Εὐρώπη, ἡ ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἡ πείρα τοῦ δικοῦ μας ἐργατικοῦ κινήματος — νά τό *ὑλικό* πού πρέπει νά ἀφομοιώσουμε γιά νά ἐπεξεργαστοῦμε μιά κατάλληλη ὀργάνωση καί ταχτική τοῦ κόμματός μας. Ἡ «ἐπεξεργασία» ὅμως αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ πρέπει νά γίνει ἀπό μᾶς τούς ἴδιους, αὐτοτελῶς, γιατί ἀπό πουθενά δέν ἔχουμε νά ζητήσουμε ἕτοιμα πρότυπα: ἀπό τή μιά μεριά, τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται σέ ὁλότελα διαφορετικές συνθῆκες ἀπ' ὅ,τι τό δυτικοευρωπαϊκό. Θἄταν πολύ ἐπι-

κίνδυνο νάχουμε όποιεσδήποτε αυταπάτες σχετικά μ' αυτό. Καί άπό τήν άλλη μεριά, ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία διαφέρει ούσιαστικότατα άπό τά προηγούμενα έπαναστατικά κόμματα τής Ρωσίας, έτσι πού ή άνάγκη νά διδασκόμαστε άπό τούς παλιούς ρώσους κορυφαίους τής έπαναστατικής καί τής συνωμοτικής τέχνης (τήν άνάγκη αυτή τήν άναγνωρίζουμε χωρίς κανένα δισταγμό) δέ μάς άπαλλάσσει καθόλου άπό τήν ύποχρέωση νά κρατάμε άπέναντί τους κριτική στάση καί νά δημιουργούμε άνεξάρτητα τή δική μας όργάνωση.

Δυό είναι τά κύρια προβλήματα πού προβάλλουν μέ έξαιρετική δύναμη κατά τήν πραγματοποίηση αυτού τού καθήκοντος. 1) Πώς θά συμβιβάσουμε τήν άνάγκη τής πλέριας έλευθερίας τής τοπικής σοσιαλδημοκρατικής δράσης μέ τήν άνάγκη τής δημιουργίας ένιαίου — καί συνεπώς συγκεντρωτικού — κόμματος; Ή σοσιαλδημοκρατία άντλεί όλη τή δύναμή της άπό τό αυθόρμητο έργατικό κίνημα πού δέν έκδηλώνεται όμοιόμορφα καί ταυτόχρονα στά διάφορα βιομηχανικά κέντρα· ή δράση τών τοπικών σοσιαλδημοκρατικών όργανώσεων είναι ή *βάση* όλης τής δράσης τού κόμματος. Στήν περίπτωση, όμως, πού ή δράση αυτή θά είναι δράση άπομονωμένων «χειροτεχνών», τότε, άν θέλουμε νά άκριβολογήσουμε, δέν μπορούμε κάν νά τήν όνομάσουμε σοσιαλδημοκρατική, γιατί δέ θά είναι όργάνωση καί καθοδήγηση τής *ταξικής* πάλης τού προλεταριάτου. 2) Πώς θά συμβιβάσουμε τήν έπιδίωξη τής σοσιαλδημοκρατίας νά γίνει έπαναστατικό κόμμα, πού σάν κύριο σκοπό του βάζει τήν πάλη γιά τήν πολιτική έλευθερία, μέ τό γεγονός ότι ή σοσιαλδημοκρατία άρνιέται κατηγορηματικά νά όργανώνει πολιτικές συνωμοσίες, άρνιέται κατηγορηματικά «νά καλεί τούς έργάτες στά όδοφράγματα» (σύμφωνα μέ τή σωστή έκφραση τού Π. Μπ. Άξελρόντ) ή γενικά νά έπιβάλλει στούς έργάτες τό ένα ή τό άλλο «σχέδιο» έπίθεσης κατά τής κυβέρνησης, σχέδιο πού έχει σκαρώσει μιά παρέα έπαναστατών;

Ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία έχει όλο τό δικαίωμα νά θεωρεί ότι έδοσε τή *θεωρητική* λύση αυτών τών προβλημάτων. Νά σταθούμε σ' αυτό τό ζήτημα θά σήμαινε νά έπαναλάβουμε όσα είπαμε στό άρθρο «Τό πρόγραμμά μας». Τώρα πρόκειται γιά τήν *πραχτική* λύση αυτών τών ζητημάτων. Τή λύση αυτή δέν μπορεί νά τή δόσει ένα χωριστό άτομο ή μιά χωριστή όμάδα, — μπορεί νά τή δόσει μόνο ή όργανωμένη δράση όλόκληρης τής σοσιαλδημοκρατίας. Νομίζουμε πώς σήμερα τό πιό έπιταχτικό καθήκον είναι νά καταπιαστούμε μέ τή λύση αυτών τών προβλη-

μάτων καί πώς γιά τό σκοπό αὐτό πρέπει νά καθορίσουμε σάν ἄμεσο στόχο μας — τήν *ὀργάνωση ἑνός ὀργάνου τοῦ κόμματος πού νά βγαίνει ταχτικά καί νά βρίσκεται σέ στενή σύνδεση μέ ὅλες τίς τοπικές ὁμάδες*. Νομίζουμε πώς στήν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς δουλειᾶς πρέπει νά στραφεῖ *ὅλη* ἡ δράση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν στή διάρκεια ὅλου τοῦ ἄμεσου μέλλοντος. Δίχως ἕνα τέτοιο ὄργανο ἡ τοπική δουλειά θά παραμείνει στενός «χειροτεχνισμός». Ἡ δημιουργία τοῦ κόμματος — ὅταν δέν εἶναι ὀργανωμένη ἡ σωστή ἐκπροσώπηση τοῦ κόμματος αὐτοῦ ἀπό μιά ὁρισμένη ἐφημερίδα — θά μείνει σέ σημαντικό βαθμό κενή λέξη. Ἡ οἰκονομική πάλη, πού δέ συντονίζεται ἀπό ἕνα κεντρικό ὄργανο, δέν μπορεῖ νά γίνει *ταξική* πάλη ὁλόκληρου τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου. Ἡ διεξαγωγή πολιτικῆς πάλης δέν εἶναι δυνατή, ἄν ὁλόκληρο τό κόμμα δέ λέει τή γνώμη του πάνω σ' ὅλα τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς καί δέν κατευθύνει τίς χωριστές ἐκδηλώσεις τοῦ ἀγώνα. Δέν εἶναι δυνατή ἡ ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων, ἡ πειθάρχησή τους καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς τέχνης χωρίς νά συζητιοῦνται ὅλα αὐτά τά ζητήματα στό κεντρικό ὄργανο, χωρίς νά γίνεται συλλογική ἐπεξεργασία ὁρισμένων *μορφῶν καί κανόνων διεξαγωγῆς τῆς δουλειᾶς*, χωρίς νά καθορίζονται—μέσω τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου—οἱ *εὐθύνες* κάθε μέλους τοῦ κόμματος ἀπέναντι σ' ὁλόκληρο τό κόμμα.

Ὅταν λέμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά συγκεντρώσουμε *ὅλες* τίς δυνάμεις τοῦ κόμματος — ὅλες τίς συγγραφικές δυνάμεις, ὅλες τίς ὀργανωτικές ἱκανότητες, ὅλα τά ὑλικά μέσα κτλ. — στήν ἵδρυση καί στή σωστή καθοδήγηση ἑνός ὀργάνου ὅλου τοῦ κόμματος, δέ σκοπεύουμε καθόλου νά βάλουμε σέ δεύτερη μοίρα τίς ἄλλες μορφές δράσης, λχ. τήν τοπική ζύμωση, τίς διαδηλώσεις, τό μποϋκοτάρισμα, τήν ἀντιμετώπιση τῶν χαφιέδων, τήν καμπάνια ἐνάντια σέ ὁρισμένους ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῆς κυβέρνησης, τίς ἀπεργίες διαμαρτυρίας κτλ. κτλ. Ἀπεναντίας, εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὅλες αὐτές οἱ μορφές δράσης ἀποτελοῦν τή *βάση* τῆς δράσης τοῦ κόμματος, ὅμως *δίχως* τό συντονισμό τους ἀπό ἕνα ὄργανο ὅλου τοῦ κόμματος, ὅλες αὐτές οἱ μορφές ἐπαναστατικῆς πάλης *χάνουν τά ἐννιά δέκατα τῆς σημασίας τους*, δέν ὁδηγοῦν στή δημιουργία μιᾶς γενικῆς πείρας τοῦ κόμματος, στή δημιουργία κομματικῆς παράδοσης καί συνέχειας. Τό ὄργανο τοῦ κόμματος ὄχι μόνο δέ θά συναγωνίζεται μιά τέτοια δράση, μά ἀπεναντίας θά ἀσκήσει τεράστια ἐπίδραση στή διάδοση, στή σταθεροποίηση καί στή συστηματοποίησή της.

Ἡ ἀνάγκη νά συγκεντρώσουμε *ὅλες* τίς δυνάμεις στήν ὀργάνωση ἑνός ὀργάνου τοῦ κόμματος, πού νά βγαίνει καί νά κυκλοφορεῖ ταχτικά, καθορίζεται ἀπό τήν ἰδιότυπη θέση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού διαφέρει ἀπό τή θέση τῆς σοσιαλδημοκρατίας τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί τῶν παλιῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν κομμάτων. Οἱ ἐργάτες τῆς Γερμανίας, τῆς Γαλλίας κτλ. ἐκτός ἀπό τίς ἐφημερίδες ἔχουν καί ἕνα σωρό ἄλλους τρόπους γιά νά ἐκδηλώνουν δημόσια τή δράση τους, ἕνα σωρό ἄλλους τρόπους γιά νά ὀργανώσουν τό κίνημα: καί τήν κοινοβουλευτική δράση, καί τήν ἐκλογική ζύμωση, καί τίς λαϊκές συγκεντρώσεις, καί τή συμμετοχή στά τοπικά κοινωνικά ὄργανα (τῶν χωριῶν καί τῶν πόλεων), καί τή νόμιμη λειτουργία τῶν ἐπαγγελματικῶν (συνδικαλιστικῶν, συντεχνιακῶν) ἑνώσεων κτλ. κτλ. Στή χώρα μας *ὅλα αὐτά*, κυριολεχτικά *ὅλα* αὐτά, πρέπει *νά τά ἀντικαταστήσει* — ὡσότου καταχτήσουμε τήν πολιτική ἐλευθερία — ἡ ἐπαναστατική ἐφημερίδα, πού χωρίς αὐτή δέν εἶναι δυνατή *κανενός εἴδους* πλατιά ὀργάνωση ὅλου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἐμεῖς δέν πιστεύουμε στίς συνωμοσίες καί ἀπορίπτουμε τήν ἀνατροπή τῆς κυβέρνησης μέ μεμονωμένα ἐπαναστατικά ἐγχειρήματα· τό πραχτικό σύνθημα τῆς δουλειᾶς μας τό ἐκφράζουν τά λόγια τοῦ παλαίμαχου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας Λῆμπκνεχτ: «Studieren, propagandieren, organisieren» — νά μαθαίνουμε, νά προπαγανδίζουμε, νά ὀργανώνουμε — καί ὁ κεντρικός κρίκος τῆς δράσης μας αὐτῆς μπορεῖ καί πρέπει νά εἶναι μόνο *τό ὄργανο τοῦ κόμματος*.

Εἶναι ὅμως δυνατή καί κάτω ἀπό ποιές συνθῆκες εἶναι δυνατή ἡ σωστή καί κάπως σταθερή ὀργάνωση ἑνός τέτοιου ὀργάνου; Πάνω σ' αὐτό θά μιλήσουμε τήν ἄλλη φορά.

ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Εἴπαμε στό προηγούμενο ἄρθρο πώς ἐπιταχτικό καθῆκον μας εἶναι ἡ ὀργάνωση ἑνός ὀργάνου τοῦ κόμματος πού νά ἐκδίδεται καί νά κυκλοφορεῖ ταχτικά, καί βάλαμε τό ἐρώτημα, ἄν εἶναι δυνατό καί κάτω ἀπό ποιές συνθῆκες εἶναι δυνατό νά πετύχουμε αὐτόν τό σκοπό. Ἄς ἐξετάσουμε τίς σπουδαιότερες πλευρές αὐτοῦ τοῦ προβλήματος.

Μποροῦν νά μᾶς ἀντιτείνουν, πρίν ἀπ' ὅλα, πώς γιά νά πετύχουμε αὐτόν τό σκοπό πρέπει *πρῶτα* ν' ἀναπτύξουμε τή δράση τῶν τοπικῶν ὁμάδων. Ἐμεῖς θεωροῦμε λαθεμένη αὐτή τήν ἀρκετά διαδομένη γνώμη. Μποροῦμε καί πρέπει νά καταπιαστοῦμε ἀμέσως μέ τήν ἵδρυση καί τή σταθερή ὀργάνωση ἑνός ὀργάνου τοῦ κόμματος — καί συνεπῶς, καί τοῦ ἴδιου τοῦ κόμματος. Ὑπάρχουν οἱ ἀπαραίτητες γι' αὐτό τό βῆμα προϋποθέσεις: ἡ τοπική δουλειά γίνεται, καί εἶναι ὁλοφάνερο πώς ἔχει πιά ριζώσει βαθιά, γιατί τά ὁλοένα καί συχνότερα χτυπήματα δέν ὁδηγοῦν παρά μόνο σέ μικρές διακοπές· τή θέση αὐτῶν πού πέφτουν στόν ἀγώνα τήν παίρνουν γρήγορα νέες δυνάμεις. Τό κόμμα διαθέτει ἐκδοτικά μέσα καί συγγραφικές δυνάμεις ὄχι μόνο στό ἐξωτερικό, μά καί στή Ρωσία. Συνεπῶς, τό ζήτημα πού μπαίνει εἶναι ἄν τή δουλειά *πού γίνεται κιόλας* πρέπει νά συνεχίσουμε νά τήν κάνουμε «χειροτεχνικά» ἤ πρέπει νά τήν ὀργανώσουμε σάν δουλειά ἑνός κόμματος καί μέ τέτοιο τρόπο πού ν' ἀντικαθρεφτίζεται ὁλόκληρη σ' ἕνα κοινό ὄργανο.

Ἐδῶ φτάνουμε στό ἐπιταχτικό ζήτημα τοῦ κινήματός μας, στό νευραλγικό σημεῖο του — στήν ὀργάνωση. Ἡ καλυτέρευση τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης καί πειθαρχίας, ἡ τελειοποίηση τῆς συνωμοτικῆς τέχνης ἀποτελοῦν ἐπιταχτική ἀνάγκη. Πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ἀνοιχτά πώς ἀπό τήν ἄποψη αὐτή μείναμε πίσω ἀπό τά παλιά ρωσικά ἐπαναστατικά κόμματα καί πρέπει νά βάλουμε ὅλα τά δυνατά μας γιά νά τά φτάσουμε καί νά τά ξε-

περάσουμε. Δίχως τήν καλυτέρευση τῆς ὀργάνωσης δέν εἶναι δυνατή καμιά πρόοδος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματός μας γενικά, δέν εἶναι δυνατή ἰδιαίτερα ἡ δημιουργία δραστήριου κόμματος μέ ὄργανο πού νά λειτουργεῖ κανονικά. Αὐτό ἀπό τή μιά. Ἀπό τήν ἄλλη, τά τωρινά ὄργανα τοῦ κόμματος (ὄργανα καί μέ τήν ἔννοια τῶν ὀργανώσεων καί τῶν ὁμάδων, καί μέ τήν ἔννοια τῶν ἐφημερίδων) πρέπει νά δόσουν περισσότερη προσοχή στά ζητήματα τῆς ὀργάνωσης καί νά ἐπιδράσουν πρός αὐτή τήν κατεύθυνση στίς τοπικές ὁμάδες.

Ἡ τοπική, χειροτεχνική δουλειά ὁδηγεῖ πάντα σέ ὑπερβολική πληθώρα προσωπικῶν σχέσεων, σέ καθεστώς ὁμίλων, ἐνῶ ἐμεῖς ἔχουμε ἀναπτυχθεῖ πιά πέρα ἀπό τό καθεστώς αὐτό, πού γίνεται πολύ στενό γιά τή σημερινή δουλειά μας καί ὁδηγεῖ σέ ὑπερβολική σπατάλη δυνάμεων. Μόνο ἡ συγχώνευση σέ ἕνα κόμμα θά μᾶς δόσει τή δυνατότητα νά ἐφαρμόσουμε συστηματικά τίς ἀρχές τοῦ καταμερισμοῦ τῆς δουλειᾶς καί τῆς οἰκονομίας δυνάμεων — κι αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά τό πετύχουμε, γιά νά ἐλαττώσουμε τόν ἀριθμό τῶν θυμάτων καί νά δημιουργήσουμε ἕνα λίγο-πολύ στέρεο στήριγμα ἐνάντια στό ζυγό τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης καί στίς λυσσασμένες διώξεις ἀπομέρους της. Ἐνάντιά μας, ἐνάντια στίς μικρές ὁμάδες τῶν σοσιαλιστῶν, πού ἔχουν σάν καταφύγιο τήν πλατιά ρωσική «παρανομία», ὀρθώνεται ὁ γιγάντιος μηχανισμός ἑνός πανίσχυρου σύγχρονου κράτους, πού ἐντείνει ὅλες τίς δυνάμεις του γιά νά πνίξει τό σοσιαλισμό καί τή δημοκρατία. Εἴμαστε βέβαιοι πώς τελικά θά συντρίψουμε αὐτό τό ἀστυνομικό κράτος, γιατί ὑπέρ τῆς δημοκρατίας καί τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ὅλα τά ὑγιῆ καί ἀναπτυσσόμενα στρώματα ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ, μά γιά νά παλαίψουμε συστηματικά ἐνάντια στήν κυβέρνηση πρέπει ν' ἀνεβάσουμε τήν ἐπαναστατική ὀργάνωση, τήν πειθαρχία καί τή συνωμοτική τέχνη στόν ἀνώτατο βαθμό τελειότητας. Ὁρισμένα μέλη τοῦ κόμματος ἤ ὁρισμένες ὁμάδες κομματικῶν μελῶν εἶναι ἀπαραίτητο νά εἰδικεύονται σέ ὁρισμένους τομεῖς τῆς κομματικῆς δουλειᾶς, δηλ. ἄλλοι σύντροφοι νά εἰδικεύονται στήν ἀνατύπωση τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, ἄλλοι στή μεταφορά του ἀπό τό ἐξωτερικό, τρίτοι στήν κυκλοφορία του μέσα στή Ρωσία, τέταρτοι στή διανομή του μέσα στίς πόλεις, πέμπτοι στήν ἐξεύρεση παράνομων σπιτιῶν, ἕκτοι στή συγκέντρωση χρημάτων, ἕβδομοι στήν ὀργάνωση τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀνταποκρίσεων καί ὅλων τῶν πληροφοριῶν σχετικά μέ τό κίνημα, ὄγδοοι στήν ἐξασφάλιση τῶν συνδέσεων κτλ. κτλ. Ξέρουμε πώς ἡ εἰδίκευση αὐτή ἀπαιτεῖ

πολύ περισσότερη ἀντοχή, πολύ μεγαλύτερη ἱκανότητα νά συγκεντρώνεσαι στήν ἁπλή, ἀφανῆ, χαμάλικη δουλειά, πολύ περισσότερο ἀληθινό ἡρωισμό, ἀπ' ὅ,τι ἡ συνηθισμένη δουλειά στούς ὁμίλους.

Ὅμως οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές καί ἡ ρωσική ἐργατική τάξη ἔχουν ἤδη ἀποδείξει τήν ἱκανότητά τους γιά ἡρωισμούς καί γενικά θά ἤμασταν ἀσυγχώρητοι ἄν παραπονιόμασταν γιά ἔλλειψη ἀνθρώπων. Μέσα στήν ἐργατική νεολαία βλέπουμε ἐνθουσιώδικη, ἀσυγκράτητη τάση πρός τίς ἰδέες τῆς δημοκρατίας καί τοῦ σοσιαλισμοῦ, κι ἀπό τίς γραμμές τῆς διανόησης ἐξακολουθοῦν νά ἔρχονται πολλοί σέ βοήθεια τῶν ἐργατῶν — κι ἄς εἶναι γεμάτες οἱ φυλακές καί οἱ ἐξορίες. Ἄν ἀνάμεσα σ' ὅλους αὐτούς τούς νεοσύλλεκτους τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης προπαγανδιστεῖ πλατιά ἡ ἰδέα τῆς ἀνάγκης γιά μιά πιό αὐστηρή ὀργάνωση, τότε τό σχέδιο τῆς ὀργάνωσης μιᾶς ἐφημερίδας τοῦ κόμματος, πού νά βγαίνει καί νά κυκλοφορεῖ ταχτικά, θά πάψει νά εἶναι ὄνειρο. Ἄς πάρουμε ἕναν ἀπό τούς ὅρους πού χρειάζονται γιά τήν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ σχεδίου: τήν ἐξασφάλιση τῆς ἐφημερίδας μέ ἀνταποκρίσεις καί ἄλλα ὑλικά πού νά φτάνουν ἀπό παντοῦ ταχτικά. Μήπως ἡ ἱστορία δέ δείχνει πώς σ' ὅλες τίς περιόδους ἀναζωογόνησης τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματός μας ὁ σκοπός αὐτός ἦταν πέρα γιά πέρα πραγματοποιήσιμος ἀκόμα καί γιά τά ὄργανα τοῦ ἐξωτερικοῦ; Ὅταν οἱ σοσιαλδημοκράτες πού δουλεύουν στούς διάφορους τόπους θά βλέπουν τήν ἐφημερίδα τοῦ κόμματος σάν *δική τους* ἐφημερίδα καί θά θεωροῦν σάν κύρια ὑποχρέωσή τους νά κρατᾶνε μαζί της σταθερή σύνδεση, νά συζητοῦν σ' αὐτήν τά ζητήματά τους, νά καθρεφτίζουν σ' αὐτήν ὅλο τό κίνημά τους, τότε ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἐφημερίδας μέ ὁλοκληρωμένες πληροφορίες γιά τό κίνημα θά εἶναι πέρα γιά πέρα πραγματοποιήσιμη, μέ τόν ὅρο ὅτι θά τηροῦνται ὁρισμένες ὄχι καί τόσο πολύπλοκες συνωμοτικές μέθοδοι. Ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ ζητήματος — ἡ ταχτική μεταφορά τῆς ἐφημερίδας σέ ὅλα τά μέρη τῆς Ρωσίας — εἶναι πολύ πιό δύσκολη, πιό δύσκολη ἀπ' ὅ,τι ἦταν τό ἴδιο καθῆκον στίς προηγούμενες μορφές τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στή Ρωσία, ὅταν οἱ ἐφημερίδες δέν προορίζονταν σέ τέτοιο βαθμό γιά τίς λαϊκές μάζες. Ὁ προορισμός ὅμως τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἐφημερίδων διευκολύνει τήν κυκλοφορία τους. Οἱ κυριότεροι τόποι, ὅπου πρέπει νά μεταφέρεται ταχτικά καί σέ πολλά ἀντίτυπα ἡ ἐφημερίδα, εἶναι τά βιομηχανικά κέντρα, οἱ κωμοπόλεις καί οἱ πόλεις πού ἔχουν ἐργοστάσια, οἱ συνοικίες τῶν

μεγάλων πόλεων πού ἔχουν ἐργοστάσια κτλ. Σ' αὐτά τά κέντρα ὅλος σχεδόν ὁ πληθυσμός εἶναι ἐργάτες· ἐδῶ ὁ ἐργάτης εἶναι οὐσιαστικά ὁ κύριος τῆς κατάστασης, πού ἔχει χιλιάδες τρόπους γιά νά παραπλανᾶ τήν ἐπαγρύπνηση τῆς ἀστυνομίας· οἱ σχέσεις μέ τά γειτονικά ἐργοστασιακά κέντρα εἶναι ἐξαιρετικά στενές. Στήν ἐποχή τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές (ἀπό τό 1878 ὥς τό 1890)[82] ἡ γερμανική πολιτική ἀστυνομία δέ δούλευε χειρότερα, ἴσως μάλιστα νά δούλευε καί καλύτερα ἀπό τή ρωσική, κι ὡστόσο οἱ γερμανοί ἐργάτες, χάρη στήν ὀργάνωση καί στήν πειθαρχία τους, κατόρθωσαν νά ἐξασφαλίσουν τίς συνθῆκες γιά νά εἰσάγεται ταχτικά ἀπό τό ἐξωτερικό ἡ βδομαδιάτικη παράνομη ἐφημερίδα τους καί νά πηγαίνει στά σπίτια ὅλων τῶν συνδρομητῶν, ἔτσι πού ἀκόμα καί οἱ ὑπουργοί δέν μποροῦσαν νά μή θαυμάζουν τό σοσιαλδημοκρατικό ταχυδρομεῖο («τό κόκκινο ταχυδρομεῖο»). Ἐμεῖς, βέβαια, δέν ὀνειρευόμαστε τέτοια ἐπιτυχία, ὅμως τό νά βγαίνει ἡ ἐφημερίδα τοῦ κόμματός μας τουλάχιστο 12 φορές τό χρόνο καί νά φτάνει ταχτικά σ' ὅλα τά κυριότερα κέντρα τοῦ κινήματος, σ' ὅλους τούς κύκλους τῶν ἐργατῶν πού εἶναι προσιτοί γιά τό σοσιαλισμό — αὐτό μποροῦμε νά τό πετύχουμε πέρα γιά πέρα, ἄν κατευθύνουμε σ' αὐτό ὅλες τίς προσπάθειές μας.

Ξαναγυρίζοντας στό ζήτημα τῆς εἰδίκευσης, πρέπει νά τονίσουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀνεπάρκειά της ἐξηγιέται ἐνμέρει ἀπό τό γεγονός ὅτι κυριαρχεῖ ἡ «χειροτεχνική» δουλειά, καί ἐνμέρει ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ σοσιαλδημοκρατικές μας ἐφημερίδες ἀφιερώνουν συνήθως πολύ λίγο χῶρο στά ζητήματα τῆς ὀργάνωσης.

Μόνο ἡ ἵδρυση ἑνός κοινοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος μπορεῖ νά δημιουργήσει σέ κάθε «μερικό στέλεχος» τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης τή συνείδηση ὅτι βαδίζει «μέσα στή φάλαγγα», ὅτι τό κόμμα ἔχει ἄμεση ἀνάγκη ἀπό τή δουλειά του, ὅτι ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς κρίκους τῆς ἁλυσίδας πού θά πνίξει τό χειρότερο ἐχθρό τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου καί ὅλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, τή ρωσική ἀπολυταρχική κυβέρνηση. Μόνο ἡ αὐστηρή ἐφαρμογή μιᾶς τέτοιας εἰδίκευσης θά δόσει τή δυνατότητα νά οἰκονομήσουμε δυνάμεις: ὄχι μόνο ἡ κάθε χωριστή πλευρά τῆς ἐπαναστατικῆς δουλειᾶς θά γίνεται ἀπό μικρότερο ἀριθμό προσώπων, ἀλλά θά δοθεῖ καί ἡ δυνατότητα σέ πολλές πλευρές τῆς σημερινῆς δράσης νά γίνουν *νόμιμες* (= πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό νόμο) δουλειές. Τό «Vorwärts» («Ἐμπρός»)[83], κύριο ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἔχει κιόλας συστήσει πρίν ἀπό ἀρκετό καιρό στούς ρώσους σοσιαλιστές μιά τέτοια *νομι-*

μοποίηση τῆς δράσης τους, μιά τοποθέτησή της σέ νόμιμα πλαίσια. Μιά τέτοια συμβουλή, ἀπό πρώτη ματιά, προκαλεῖ κατάπληξη, — στήν πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἄξια σοβαρῆς προσοχῆς. Σχεδόν ὁ καθένας, ἀπό κείνους πού δούλεψαν σέ τοπικό ὅμιλο μιᾶς ὁποιασδήποτε πόλης, θά θυμηθεῖ εὔκολα, ὅτι ἀνάμεσα σ' ἕνα σωρό ποικιλόμορφες δουλειές, μέ τίς ὁποῖες ἀσχολοῦνταν, ἦταν μερικές πού αὐτές καθαυτές ἦταν νόμιμες (λχ. ἡ συλλογή στοιχείων γιά τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν, ἡ μελέτη τῆς νόμιμης φιλολογίας γιά πολλά ζητήματα, τό διάβασμα ὁρισμένου εἴδους ξένης φιλολογίας καί οἱ συνοπτικές ἀναλύσεις τοῦ περιεχομένου της, ὁρισμένου εἴδους συνάφειες, ἡ βοήθεια στούς ἐργάτες ν' ἀποχτήσουν γενική μόρφωση, νά μάθουν τήν ἐργατική νομοθεσία καί πολλά ἄλλα). Ἄν ξεχωρίζαμε τίς δουλειές αὐτοῦ τοῦ εἴδους καί τίς μετατρέπαμε σέ εἰδικές λειτουργίες μιᾶς εἰδικῆς κατηγορίας ἀνθρώπων, θά ἐλαττώναμε τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ ἐν ἐνεργεία ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ πού βρίσκεται «κάτω ἀπό τά πυρά» (χωρίς νά μειωθεῖ καθόλου ἡ «μαχητική ἱκανότητά» του) καί θά μεγαλώναμε τήν ἀριθμητική δύναμη τῆς ἐφεδρείας πού ἀναπληρώνει τά κενά πού μένουν μέ τίς ἀπώλειες σέ «νεκρούς καί τραυματίες». Αὐτό εἶναι δυνατό νά γίνει μόνο τότε, ὅταν καί τά ἐν ἐνεργεία μέλη καί ἡ ἐφεδρεία βλέπουν ν' ἀντικαθρεφτίζεται ἡ δράση τους στό κοινό ὄργανο τοῦ κόμματος κι αἰσθάνονται τή σύνδεσή τους μέ τό κόμμα. Φυσικά, οἱ τοπικές συνελεύσεις τῶν ἐργατῶν καί τῶν τοπικῶν ὁμάδων θά εἶναι πάντα ἀπαραίτητες, ὁσοδήποτε κι ἄν προχωρούσαμε στήν πραγματοποίηση τῆς εἰδίκευσης, ὅμως, ἀπό τή μιά μεριά, θά ἐλαττωθεῖ σημαντικά ὁ ἀριθμός τῶν ἐπαναστατικῶν συνελεύσεων μέ τή συμμετοχή πολλῶν προσώπων (πού παρουσιάζουν ἰδιαίτερους κινδύνους χτυπημάτων ἀπομέρους τῆς ἀστυνομίας καί πού συχνά ἡ ἀπόδοσή τους δέν ἀντισταθμίζει καθόλου τούς κινδύνους πού παρουσιάζουν) καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ξεχώρισμα διάφορων πλευρῶν τῆς ἐπαναστατικῆς δουλειᾶς καί ἡ μετατροπή τους σέ εἰδικές λειτουργίες θά μᾶς δόσει περισσότερες δυνατότητες νά καλύπτουμε τίς συνελεύσεις αὐτές μέ νόμιμες μορφές συγκεντρώσεων: ψυχαγωγικές συγκεντρώσεις, συνελεύσεις συλλόγων πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό νόμο κτλ. Μήπως δέν κατάφεραν οἱ γάλλοι ἐργάτες τόν καιρό τοῦ Ναπολέοντα Γ' καί οἱ γερμανοί ἐργάτες τόν καιρό τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές νά ἐφευρίσκουν κάθε λογῆς τρόπους κάλυψης γιά τίς πολιτικές καί σοσιαλιστικές συνελεύσεις τους; Θά τό καταφέρουν αὐτό καί οἱ ρῶσοι ἐργάτες.

Ἔπειτα, μόνο ἡ καλυτέρευση τῆς ὀργάνωσης καί ἡ ἵδρυση ἑνός κοινοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος θά μᾶς δόσει τή δυνατότητα νά πλατύνουμε καί νά βαθύνουμε τό ἴδιο τό περιεχόμενο τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς προπαγάνδας καί ζύμωσης. Κι ἀπ' αὐτό ἔχουμε μεγάλη ἀνάγκη. Ἡ τοπική δουλειά ὁδηγεῖ σχεδόν αναπόφευχτα στήν ἐξόγκωση τῶν τοπικῶν ἰδιομορφιῶν, στήν *... ...αὐτό εἶναι ἀδύνατο δίχως ἕνα κεντρικό ὄργανο, πού ταυτόχρονα θά εἶναι καί πρωτοπόρο δημοκρατικό ὄργανο. Μόνο τότε θά γίνει *πραγματικότητα ἡ ἐπιδίωξή* μας νά μετατρέψουμε τή σοσιαλδημοκρατία σέ πρωτοπόρο ἀγωνιστή τῆς δημοκρατίας. Μόνο τότε θά μπορέσουμε νά ἐπεξεργαστοῦμε καί μιά συγκεκριμένη πολιτική ταχτική. Ἡ σοσιαλδημοκρατία ἀπέριψε τή λαθεμένη θεωρία περί «συμπαγοῦς ἀντιδραστικῆς μάζας». Ἡ σοσιαλδημοκρατία θεωρεῖ ὅτι ἕνα ἀπό τά σοβαρότερα καθήκοντα τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἐξασφάλιση τῆς σύμπραξης τῶν προοδευτικῶν τάξεων ἐνάντια στίς ἀντιδραστικές. Ὅταν οἱ ὀργανώσεις καί τά ὄργανα ἔχουν τοπικό χαρακτήρα, τό καθῆκον αὐτό σχεδόν δέν ἐκπληρώνεται: ἡ ὑπόθεση δέν προχωρεῖ πιό πέρα ἀπό τίς ἐπαφές μέ ὁρισμένους «φιλελεύθερους» καί τήν ἀπόσπαση ἀπ' αὐτούς διάφορων «ἐκδουλεύσεων». Μόνο ἕνα κοινό ὄργανο τοῦ κόμματος, πού θά ἐφαρμόζει μέ συνέπεια τίς ἀρχές τῆς πολιτικῆς πάλης καί θά κρατάει ψηλά τή σημαία τοῦ δημοκρατισμοῦ, θά εἶναι σέ θέση νά τραβήξει μέ τό μέρος του ὅλα τά μαχητικά δημοκρατικά στοιχεῖα καί νά ἀξιοποιήσει ὅλες τίς προοδευτικές δυνάμεις τῆς Ρωσίας στήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Μόνο τότε θά μπορέσουμε τό ὑποσυνείδητο μίσος τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στήν ἀστυνομία καί στίς ἀρχές νά τό μετατρέψουμε σέ συνειδητό μίσος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση καί σέ ἀπόφασή τους ν' ἀγωνιστοῦν, ἀψηφώντας τούς κινδύνους, γιά τά δικαιώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί ὅλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ! Καί τό ἐπαναστατικό κόμμα, πού θά οἰκοδομηθεῖ πάνω σέ μιά τέτοια βάση καί θά εἶναι αὐστηρά ὀργανωμένο, θ' ἀποτελέσει στή σύγχρονη Ρωσία τή μεγαλύτερη πολιτική δύναμη!

Στά ἑπόμενα φύλλα θά δημοσιεύσουμε ἕνα σχέδιο προγράμματος τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καί θ' ἀρχίσουμε μιά πιό λεπτομερειακή συζήτηση ὁρισμένων προβλημάτων ὀργάνωσης.

---

* Τό μέρος αὐτό τοῦ χειρογράφου δέν διασώθηκε. *Ἡ Σύντ.*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Karl Kautsky. **Bernstein und das sozialdemokratische Programm.** *Eine Antikritik* *

...Στήν εἰσαγωγή ὁ Κάουτσκι διατυπώνει μερικές ἐξαιρετικά πολύτιμες καί εὔστοχες σκέψεις σχετικά μέ τούς ὅρους πού πρέπει νά ἐκπληρώνει μιά σοβαρή καί εὐσυνείδητη κριτική, ἄν αὐτοί πού τήν ἐπιχειροῦν δέ θέλουν νά κλειστοῦν στά στενά πλαίσια τοῦ ἀποστεωμένου σχολαστικισμοῦ καί σοφολογιοτατισμοῦ, ἄν δέ θέλουν νά χάσουν ἀπό τό ὀπτικό τους πεδίο τή στενή καί ἀδιάρηχτη σύνδεση τοῦ «θεωρητικοῦ λογισμοῦ» μέ τόν «πραχτικό λογισμό» καί μάλιστα μέ τόν πραχτικό λογισμό ὄχι μεμονωμένων προσώπων, ἀλλά τῶν μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ πού βρίσκονται σέ εἰδικές συνθῆκες. Φυσικά, ἡ ἀλήθεια εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα — λέει ὁ Κάουτσκι, κι ἄν ὁ Μπέρνσταϊν κατέληξε στήν εἰλικρινῆ πεποίθηση ὅτι οἱ προηγούμενες ἀντιλήψεις του ἦταν λαθεμένες, τότε ἔχει ἄμεση ὑποχρέωση νά διατυπώσει μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τήν πεποίθησή του. Μά ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται τό κακό, ὅτι τοῦ Μπέρνσταϊν τοῦ λείπει ἴσα-ἴσα ἡ εὐθύτητα καί ἡ ἀκρίβεια: ἡ μπροσούρα του εἶναι καταπληχτικά «ἐγκυκλοπαιδική» (ὅπως ἔχει ἤδη σημειώσει ὁ 'Αντόνιο Λαμπριόλα σέ δημοσίευμά του σ' ἕνα γαλλικό περιοδικό), θίγει πλῆθος προβλήματα, ἄπειρα ζητήματα, ὅμως *σέ κανένα* ἀπ' αὐτά τά ζητήματα δέ δίνει μιά ὁλοκληρωμένη καί ξεκάθαρη διατύπωση τῶν νέων ἀντιλήψεων τοῦ κριτικοῦ. Ὁ κριτικός διατυπώνει ἁπλῶς τίς ἀμφιβολίες του, ἀφήνοντας τά δύσκολα καί πολύπλοκα ζητήματα, πού μόλις καί μετά βίας θίγει, χωρίς καμιά αὐτοτελῆ ἐπεξεργασία ἀπομέρους του. 'Ακριβῶς γι' αὐτό

* *Κάρλ Κάουτσκι. Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα.* 'Αντικριτική. *Ἡ Σύντ.*

τό λόγο — παρατηρεῖ μέ σαρκασμό ὁ Κάουτσκι — παρουσιάζεται τό παράξενο φαινόμενο, ὅτι οἱ ὀπαδοί τοῦ Μπέρνσταϊν καταλαβαίνουν τό βιβλίο του μέ τούς πιό διαφορετικούς τρόπους, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μπέρνσταϊν τό καταλαβαίνουν ὅλοι μέ τόν ἴδιο τρόπο. Καί ἡ κυριότερη ἀντίρηση πού προβάλλει στούς ἀντιπάλους του ὁ Μπέρνσταϊν εἶναι ὅτι δέν τόν καταλαβαίνουν, ὅτι δέ θέλουν νά τόν καταλάβουν. Μιά σειρά ἄρθρα πού ἔγραψε ὁ Μπέρνσταϊν σέ περιοδικά κι ἐφημερίδες, ἀπαντώντας στούς ἀντιπάλους του, δέν ξεκαθάρισαν καθόλου ποιές εἶναι οἱ θετικές ἀπόψεις του.

Ὁ Κάουτσκι ἀρχίζει τήν ἀντικριτική του ἀπό τό ζήτημα τῆς μεθόδου. Ἐξετάζει τίς ἀντιρήσεις τοῦ Μπέρνσταϊν ἐνάντια στήν ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καί δείχνει ὅτι ὁ Μπέρνσταϊν μπέρδεψε τήν ἔννοια «ντετερμινιστικός» μέ τήν ἔννοια «μηχανιστικός», μπέρδεψε τήν ἐλευθερία βούλησης μέ τήν ἐλευθερία δράσης, ταύτισε ἐντελῶς ἀσύστατα τήν ἱστορική ἀναγκαιότητα μέ τήν κατάσταση καταναγκασμοῦ καί ἀδιεξόδου τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ξεφτισμένη κατηγορία γιά μοιρολατρεία, κατηγορία πού ἐπαναλαβαίνει καί ὁ Μπέρνσταϊν, ἀνατρέπεται ἀπό τίς ἴδιες τίς βασικές ἀφετηρίες τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ σχετικά μέ τήν ἱστορία. Δέν μποροῦμε ὅλα νά τ' ἀνάγουμε στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, λέει ὁ Μπέρνσταϊν. Πρέπει «νά παίρνουμε ὑπόψη» καί ἄλλους παράγοντες. — Πολύ ὡραῖα, ἀπαντᾶ ὁ Κάουτσκι, μά αὐτό πρέπει νά τό κάνει ὁ κάθε ἐρευνητής, ἀπό ὁποιαδήποτε ἀντίληψη τῆς ἱστορίας κι ἄν καθοδηγεῖται. Ὅποιος θέλει νά μᾶς ἀναγκάσει νά παραιτηθοῦμε ἀπό τή μέθοδο τοῦ Μάρξ, μέθοδο πού τόσο περίλαμπρα δικαιώθηκε κι ἐξακολουθεῖ νά δικαιώνεται στήν πράξη, ὀφείλει ν' ἀκολουθήσει ἕναν ἀπό τούς δυό δρόμους: εἴτε ν' ἀρνηθεῖ γενικά τήν ἰδέα τῆς νομοτέλειας, τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, καί τότε, ἑπομένως, ἀπορίπτει σάν ἄχρηστη κάθε προσπάθεια ἐπιστημονικῆς θεμελίωσης τῆς κοινωνιολογίας. Εἴτε ὀφείλει νά δείξει μέ ποιόν τρόπο εἶναι δυνατό νά συναγάγει κανείς ἀπό ἄλλους παράγοντες (λχ., ἀπό τίς ἠθικές ἀντιλήψεις) τήν ἀναγκαιότητα τοῦ ἱστορικοῦ προτσές, — νά τό δείξει αὐτό μέ ἀνάλυση, πού νά μπορεῖ ν' ἀντέξει ἔστω καί σέ μιά ἐκ τοῦ μακρόθεν σύγκριση μέ τήν ἀνάλυση πού κάνει ὁ Μάρξ στό «Κεφάλαιο». Ὁ Μπέρνσταϊν ὄχι μόνο δέν καταβάλλει καί τήν παραμικρότερη ἀκόμα προσπάθεια νά τό κάνει αὐτό, ἀλλά, περιοριζόμενος στήν κούφια κοινοτοπία ὅτι πρέπει «νά παίρνουμε ὑπόψη» καί ἄλλους παράγοντες, *συνεχίζει* νά χρησιμοποιεῖ στό βιβλίο του τήν

παλιά ὑλιστική μέθοδο, λές καί δέν τήν χαρακτήρισε ἀνεπαρκῆ! Μάλιστα σέ μερικά σημεῖα, ὅπως δείχνει ὁ Κάουτσκι, ὁ Μπέρνσταϊν ἐφαρμόζει αὐτή τή μέθοδο μέ ἀσυγχώρητα χοντροκομμένο καί μονόπλευρο τρόπο! Παρακάτω, οἱ κατηγορίες τοῦ Μπέρνσταϊν στρέφονται ἐνάντια στή διαλεχτική, πού ὁδηγεῖ τάχα σέ αὐθαίρετα κατασκευάσματα κτλ. κτλ. Ὁ Μπέρνσταϊν ἐπαναλαβαίνει αὐτές τίς φράσεις (πού τίς ἔχουν πιά βαρεθεῖ μέχρι ἀηδίας καί οἱ ρῶσοι ἀναγνῶστες), χωρίς νά κάνει καί τήν παραμικρότερη ἀκόμα προσπάθεια νά δείξει σέ τί συνίσταται ἡ σφαλερότητα τῆς διαλεχτικῆς, δηλ. ἄν ὁ Χέγκελ ἤ ὁ Μάρξ μέ τόν Ἔνγκελς ἔκαναν μεθοδολογικά λάθη (καί ποιά ἀκριβῶς). Τό μόνο μέ τό ὁποῖο ὁ Μπέρνσταϊν προσπαθεῖ νά δικαιολογήσει καί νά ἐνισχύσει τήν ἄποψή του εἶναι ὁ ἰσχυρισμός του ὅτι τάχα ἕνα ἀπό τά τελευταῖα ὑποκεφάλαια τοῦ «Κεφαλαίου» (τό ὑποκεφάλαιο γιά τήν ἱστορική τάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συσσώρευσης) διακρίνεται ἀπό «σκοπιμότητα». Ἡ κατηγορία αὐτή εἶναι στό ἔπακρο ξεφτισμένη: τήν πρόβαλαν καί ὁ Εὐγένιος Ντύρινγκ καί ὁ Γιούλιους Βόλφ καί πολλοί ἄλλοι στή Γερμανία, τήν πρόβαλαν (θά προσθέσουμε ἐμεῖς) καί ὁ κ. Γ. Ζουκόβσκι στά 1870–1880 καί ὁ κ. Ν. Μιχαηλόβσκι στά 1890–1900 — ὁ ἴδιος ὁ κ. Μιχαηλόβσκι πού γιά τήν κατηγορία αὐτή κατέκρινε κάποτε τόν κ. Γ. Ζουκόβσκι γιά ἀκροβατισμούς. Καί ποιά εἶναι λοιπόν ἡ ἀπόδειξη πού παρουσιάζει ὁ Μπέρνσταϊν γιά νά ὑποστηρίξει αὐτή τήν ξεφτισμένη ἀνοησία; Μόνο τό παρακάτω: ὁ Μάρξ ἄρχισε τήν «ἔρευνα» μέ ἀπό τά πρίν ἕτοιμα συμπεράσματα, γιατί τό «Κεφάλαιο» καταλήγει τό 1867 στό ἴδιο ἀκριβῶς συμπέρασμα πού διατυπώνει ὁ Μάρξ ἀκόμα ἀπό τό 1840–1850. Ἕνα τέτοιο «ἐπιχείρημα» ἰσοδυναμεῖ μέ λαθροχειρία, — ἀπαντᾶ ὁ Κάουτσκι, — γιατί ὁ Μάρξ στήριξε τά συμπεράσματά του ὄχι σέ μιά, ἀλλά σέ δυό ἔρευνες, πράγμα πού τό τονίζει συγκεκριμένα στόν πρόλογό του «Zur Kritik» * (βλ. ρωσική μετάφραση: «Κριτική ὁρισμένων θέσεων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας»)[84]. Ἡ πρώτη ἔρευνα εἶχε γίνει στά 1840–1850, μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Μάρξ ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου»[85]. Καί ὁ Μάρξ ἀποχώρησε ἀπό τή σύνταξη, ἐπειδή βρέθηκε στήν ἀνάγκη νά μιλήσει γιά τά ὑλικά συμφέροντα, καί ἔνιωθε ὅτι δέν ἦταν προετοιμασμένος γι' αὐτό. Ἀπό τόν κοινωνικό στίβο — ἔγραφε ὁ Μάρξ γιά τόν ἑαυτό του — ἀποτραβήχτηκα

* — «Zur Kritik der politischen Oekonomie» — «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». *Ἡ Σύντ.*

στό δωμάτιο τῶν σπουδῶν. Ἔτσι (ὑπογραμμίζει ὁ Κάουτσκι, κάνοντας ὑπαινιγμό γιά τόν Μπέρνσταϊν) ὁ Μάρξ, ὅταν τοῦ γεννήθηκαν ἀμφιβολίες γιά τήν ὀρθότητα τῶν κρίσεών του σχετικά μέ τά ὑλικά συμφέροντα, γιά τήν ὀρθότητα τῶν ἀντιλήψεων πού κυριαρχοῦσαν τότε πάνω σ᾿ αὐτό τό ζήτημα, δέ θεώρησε τίς ἀμφιβολίες του τόσο σπουδαῖες, ὥστε νά γράψει γι᾿ αὐτές ὁλόκληρο βιβλίο, νά τίς κάνει γνωστές σ᾿ ὅλο τόν κόσμο. Ὄχι, ὁ Μάρξ καταπιάστηκε μέ τή μελέτη γιά νά περάσει ἀπό τήν ἀμφιβολία σχετικά μέ τίς παλιές ἀντιλήψεις σέ κάποιες θετικές νέες ἀντιλήψεις. Ἄρχισε νά μελετᾶ τίς γαλλικές κοινωνικές θεωρίες καί τήν ἀγγλική πολιτική οἰκονομία. Συνδέθηκε μέ τόν Ἔνγκελς, πού κεῖνο τόν καιρό μελετοῦσε λεπτομερειακά τήν πραγματική κατάσταση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς Ἀγγλίας. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συνεργασίας, αὐτῆς τῆς *πρώτης* ἔρευνας ἦταν τὰ γνωστά συμπεράσματα πού τά διατύπωσαν μέ ἀπόλυτη σαφήνεια καί οἱ δυό συγγραφεῖς στά τέλη τῆς δεκαετίας 1840–1850 [86]. Τό 1850 ὁ Μάρξ ἐγκαταστάθηκε στό Λονδίνο καί οἱ εὐνοϊκές γιά ἐπιστημονικές μελέτες συνθῆκες ζωῆς τοῦ Λονδίνου τόν παρακίνησαν «νά καταπιαστεῖ μέ τή μελέτη τοῦ ἀντικειμένου *ἀπό τήν ἀρχή* καί ν᾿ ἀρχίσει τήν κριτική ἐπεξεργασία τοῦ νέου ὑλικοῦ» («Κριτική ὁρισμένων θέσεων», 1η ἔκδοση, σελ. XI. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας) [87]. Καρπός αὐτῆς τῆς *δεύτερης* ἔρευνας, πού βάσταξε πάρα πολλά χρόνια, ἦταν τά ἔργα: «Zur Kritik» (1859) καί «Das Kapital» (1867). Τό συμπέρασμα ὅπου κατέληξε τό «Κεφάλαιο» συμπίπτει μέ τό προηγούμενο συμπέρασμα τῆς δεκαετίας 1840–1850, γιατί ἡ δεύτερη ἔρευνα ἐπιβεβαίωσε τά ἀποτελέσματα τῆς πρώτης ἔρευνας. «Οἱ ἀπόψεις μου, ὅπως κι ἄν τίς κρίνουν, εἶναι ἀποτέλεσμα εὐσυνείδητων καί μακρόχρονων ἐρευνῶν» — ἔγραφε ὁ Μάρξ τό 1859 (στό ἴδιο, σελ. XII) [88]. Δέ νομίζετε, ρωτάει ὁ Κάουτσκι, πώς ὅλα αὐτά δέν πολυμοιάζουν μέ συμπεράσματα ἕτοιμα πολύ πρίν ἀπό τήν ἴδια τήν ἔρευνα;

Ἀπό τό ζήτημα τῆς διαλεχτικῆς ὁ Κάουτσκι περνάει στό ζήτημα τῆς ἀξίας. Ὁ Μπέρνσταϊν λέει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ, ὅτι ἀφήνει πολλά προβλήματα, πού «δέν εἶναι καθόλου πέρα γιά πέρα ξεκαθαρισμένα». Ὁ Κάουτσκι οὔτε κάν διανοήθηκε νά τό ἀρνηθεῖ αὐτό: ὅπως λέει ὁ Κάουτσκι, ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέν εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἱστορία φέρνει μαζί της καί νέα γεγονότα καί νέους τρόπους ἔρευνας, πού ἀπαιτοῦν τήν παραπέρα ἀνάπτυξή τῆς θεωρίας. Ἄν ὁ Μπέρνσταϊν ἔκανε μιά προσπάθεια νά χρησιμοποιήσει

τά νέα γεγονότα καί τούς νέους τρόπους ἔρευνας γιά ν' ἀναπτύξει παραπέρα τή θεωρία, θά τόν εὐγνωμονοῦσαν ὅλοι. Ὁ Μπέρνσταϊν ὅμως οὔτε κάν διανοεῖται ἕνα τέτοιο πράγμα, ἀλλά περιορίζεται σέ φτηνές ἐπιθέσεις κατά τῶν μαθητῶν τοῦ Μάρξ καί σέ ὁλότελα ἀσαφεῖς, καθαρά ἐκλεχτικές παρατηρήσεις, ὅπως, λογουχάρη, ὅτι ἡ θεωρία τῆς ὁριακῆς ὠφελιμότητας τῆς σχολῆς τῶν Γκοσσέν–Τζέβονς–Μπέμ δέν εἶναι λιγότερο ὀρθή ἀπό τή θεωρία τοῦ Μάρξ γιά τήν ἐργασιακή ἀξία. Καί οἱ δυό θεωρίες διατηροῦν τή σημασία τους γιά διαφορετικούς σκοπούς, — λέει ὁ Μπέρνσταϊν, — γιατί ὁ Μπέμ-Μπάβερκ ἔχει a priori τό ἴδιο δικαίωμα νά κάνει ἀφαίρεση ἀπό τήν ἰδιότητα τῶν ἐμπορευμάτων σάν προϊόντων ἐργασίας, ὅπως καί ὁ Μάρξ νά κάνει ἀφαίρεση ἀπό τήν ἰδιότητά τους σάν χρησίμων πραγμάτων. Ὁ Κάουτσκι τονίζει πώς εἶναι πέρα γιά πέρα παράλογο νά θεωροῦμε δυό ἀντίθετες, ἀλληλοαποκλειόμενες θεωρίες, κατάλληλες γιά διαφορετικούς σκοπούς (καί ὁ Μπέρνσταϊν δέ λέει γιά ποιούς σκοπούς εἶναι κατάλληλη ἡ μιά εἴτε ἡ ἄλλη θεωρία). Τό ζήτημα ἐδῶ δέ βρίσκεται διόλου στόν καθορισμό τῆς ἰδιότητας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ὁποία ἔχουμε τό δικαίωμα νά κάνουμε ἀφαίρεση *a priori* (von Hause aus)*· τό ζήτημα βρίσκεται στό πῶς νά ἐξηγήσουμε τά βασικά φαινόμενα τῆς σύγχρονης κοινωνίας πού βασίζεται στήν *ἀνταλλαγή* τῶν προϊόντων, στό πῶς νά ἐξηγήσουμε τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, τή λειτουργία τοῦ χρήματος κτλ. Ἄν ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ἀφήνει ἀκόμα ἀξεκαθάριστα μιά σειρά προβλήματα, ἡ θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Μπέρνσταϊν εἶναι ἕνα πρόβλημα πέρα γιά πέρα ἀξεκαθάριστο. Ὁ Μπέρνσταϊν παραθέτει ἀποσπάσματα καί ἀπό τόν Μπούχ, πού κατασκεύασε τήν ἔννοια τῆς «ὁριακῆς πυκνότητας» τῆς ἐργασίας, ὅμως ὁ Μπέρνσταϊν δέ δίνει οὔτε μιά ὁλοκληρωμένη ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπούχ, οὔτε μιά συγκεκριμένη διατύπωση τῆς δικῆς του γνώμης σχετικά μ' αὐτό· τό ζήτημα. Καί ὁ Μπούχ μπλέκεται ὁλοφάνερα σέ ἀντιφάσεις, ἐξαρτώντας τήν ἀξία ἀπό τό μισθό ἐργασίας καί τό μισθό ἐργασίας ἀπό τήν ἀξία. Ὁ Μπέρνσταϊν, νιώθοντας τόν ἐκλεχτικισμό τῶν παρατηρήσεών του σχετικά μέ τήν ἀξία, προσπαθεῖ νά ὑπερασπίσει τόν ἐκλεχτικισμό γενικά. Τόν ὀνομάζει «ἀνταρσία τοῦ νηφάλιου λογικοῦ ἐνάντια στήν χαρακτηριστική γιά ὅλα τά δόγματα τάση νά σφίγγουν τή σκέψη μέσα σέ μέγγενη». Ἄν ὁ Μπέρνσταϊν θυμηθεῖ τήν ἱστορία τῆς σκέψης — ἀπαντᾶ ὁ Κάουτσκι — τότε θά δεῖ ὅτι οἱ με-

* — ἐκ τῶν προτέρων (εὐθύς ἐξαρχῆς). *Ἡ Σύντ.*

γάλοι ἀντάρτες ἐνάντια στό σφίξιμο τῆς σκέψης μέσα σέ μέγγενη δέν ἦταν ποτέ ἐκλεχτικοί, ὅτι αὐτούς τούς διέκρινε πάντα ἡ τάση πρός τήν ἑνότητα καί τήν ἀκεραιότητα τῶν ἀπόψεων. Ἐνῶ ὁ ἐκλεχτικός εἶναι τόσο πολύ δειλός, πού δέν ἀποτολμάει μιά ἀνταρσία. Γιατί, ἄν ἐγώ ὑποκλίνομαι εὐγενικά μπροστά στόν Μάρξ καί ταυτόχρονα ὑποκλίνομαι εὐγενικά καί μπροστά στόν Μπέμ-Μπάβερκ, αὐτό σημαίνει ὅτι ἀκόμα ἀπέχω πάρα πολύ ἀπό τήν ἀνταρσία! Ἄς μοῦ κατονομάσουν, λέει ὁ Κάουτσκι, ἔστω καί ἕναν ἐκλεχτικό στή δημοκρατία τῆς σκέψης πού νά εἶναι ἄξιος τοῦ τίτλου τοῦ ἀντάρτη!

Ὁ Κάουτσκι, περνώντας ἀπό τή μέθοδο στ' ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου, στέκεται στή λεγόμενη Zusammenbruchstheorie, στή θεωρία τῆς κατάρευσης, τῆς αἰφνίδιας χρεοκοπίας τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ καπιταλισμοῦ, χρεοκοπίας πού ὁ Μάρξ τή θεωροῦσε τάχα ἀναπόφευχτη καί τή συνέδεε μέ μιά τεράστια οἰκονομική κρίση. Ὁ Κάουτσκι λέει κι ἀποδείχνει πώς ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ποτέ δέ διατύπωσαν μιά ἰδιαίτερη Zusammenbruchstheorie, καί οὔτε συνέδεαν ἀπαραίτητα τή Zusammenbruch μέ τήν οἰκονομική κρίση. Πρόκειται γιά διαστρέβλωση ἀπομέρους τῶν ἀντιπάλων, πού ἐκθέτουν μονόπλευρα τή θεωρία τοῦ Μάρξ, ἀποσπώντας χωρίς νόημα μεμονωμένα σημεῖα ἀπό διάφορα ἔργα γιά ν' ἀρχίσουν ἔπειτα ν' ἀντικρούουν μέ θριαμβευτικό ὕφος τό «μονόπλευρο» καί «χοντροκομμένο χαρακτήρα» τῆς θεωρίας. Στήν πραγματικότητα ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς τό μετασχηματισμό τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τόν ἐξαρτοῦσαν ἀπό τήν ὡριμότητα καί τή δύναμη τῶν τάξεων πού ἔφερε στό προσκήνιο ἡ νεότερη ἱστορία τῆς Εὐρώπης. Ὁ Μπέρνσταϊν προσπάθησε νά ἰσχυριστεῖ ὅτι αὐτό δέν εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ, ἀλλά μιά ἑρμηνεία καί διεύρυνσή της ἀπό τόν Κάουτσκι, ὁ Κάουτσκι ὅμως μέ αὐθεντικές περικοπές ἀπό τά ἔργα τοῦ Μάρξ τῶν περιόδων 1840–1850 καί 1860–1870, καθώς καί μέ τήν ἀνάλυση τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ, ἀνάτρεψε ἐντελῶς αὐτό τό ἀληθινά στρεψόδικο τέχνασμα τοῦ Μπέρνσταϊν, πού τόσο ἀνενδοίαστα κατηγόρησε τούς μαθητές τοῦ Μάρξ γιά «ἀπολογητισμό καί στρεψοδικία». Αὐτό τό σημεῖο τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον, πολύ περισσότερο μάλιστα πού ὁρισμένοι ρῶσοι συγγραφεῖς (λχ. ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό περιοδικό «Νατσάλο») ἔσπευσαν νά ἐπαναλάβουν τή διαστρέβλωση τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ πού σέρβιρε ὁ Μπέρνσταϊν μέ τή μορφή «κριτικῆς» (τή διαστρέβλωση αὐτή τήν ἐπαναλαβαίνει καί ὁ κ. Προκοπόβιτς στό βι-

βλίο του «Τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης». Πετρούπολη, 1899).

Πολύ διεξοδικά ἀναλύει ὁ Κάουτσκι τίς βασικές τάσεις τῆς σύγχρονης οἰκονομικῆς ἐξέλιξης, γιά ν' ἀνασκευάσει τή γνώμη τοῦ Μπέρνσταϊν πώς τάχα ἡ ἐξέλιξη αὐτή δέν ἀκολουθεῖ τήν κατεύθυνση πού διέγραψε ὁ Μάρξ. Εἶναι αὐτονόητο πώς τό κεφάλαιο «Ἡ μεγάλη καί ἡ μικρή παραγωγή», καθώς καί τά ἄλλα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι, πού εἶναι ἀφιερωμένα στήν πολιτικοοικονομική ἀνάλυση καί περιέχουν ἀρκετά πλούσιο σέ ἀριθμούς ὑλικό, δέν μποροῦν ν' ἀναπτυχθοῦν ἐδῶ, καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε σέ μιά συνοπτική ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου τους. Ὁ Κάουτσκι ὑπογραμμίζει ὅτι πρόκειται ἀκριβῶς γιά τήν κατεύθυνση τῆς ἐξέλιξης γενικά καί καθόλου δέν πρόκειται γιά λεπτομέρειες καί ἐπιφανειακά φαινόμενα πού *καμιά* θεωρία δέν μπορεῖ νά τά πάρει ὑπόψη σέ ὅλη τους τήν ποικιλομορφία. (Αὐτή τήν ἁπλή ἀλήθεια, πού ὅμως συχνά τήν ξεχνοῦν, τήν ὑπενθυμίζει στόν ἀναγνώστη καί ὁ Μάρξ στά σχετικά κεφάλαια τοῦ «Κεφαλαίου».) Ὁ Κάουτσκι ἀναλύοντας λεπτομερειακά τά στοιχεῖα τῶν γερμανικῶν βιομηχανικῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1882 καί τοῦ 1895, δείχνει ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἐπιβεβαίωσαν περίλαμπρα τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί ἔβαλαν ἔξω ἀπό κάθε ἀμφισβήτηση τό προτσές τῆς συγκέντρωσης τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐκτόπισης τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Μπέρνσταϊν ἀπό τό 1896 κιόλας (ὅταν ὁ ἴδιος ἀνῆκε ἀκόμα — λέει εἰρωνικά ὁ Κάουτσκι — στή συντεχνία τῶν ἀπολογητῶν καί τῶν στρεψόδικων) εἶχε παραδεχτεῖ ἐντελῶς κατηγορηματικά αὐτό τό γεγονός, ἐνῶ τώρα ὑπερβάλλει πέρα ἀπό κάθε μέτρο τή δύναμη καί τή σημασία τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Λογουχάρη, τόν ἀριθμό τῶν ἐπιχειρήσεων μέ λιγότερους ἀπό 20 ἐργάτες ὁ Μπέρνσταϊν τόν ἀνεβάζει σέ μερικές ἑκατοντάδες χιλιάδες, «προσθέτοντας, προφανῶς, μέσα στό ζῆλο τῆς ἀπαισιοδοξίας του, ἕνα μηδενικό παραπάνω», γιατί οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους στή Γερμανία εἶναι μόνο 49 χιλιάδες. Ἐξάλλου, καί ποιόν δέ συμπεριλαβαίνει ἡ στατιστική στούς μικροεπιχειρηματίες: καί τούς ἁμαξάδες, καί τούς κλητῆρες, καί τούς νεκροθάφτες, καί τούς πλανόδιους μανάβηδες, καί τίς ράφτρες, ἀκόμα κι ὅταν δουλεύουν στά σπίτια τους γιά λογαριασμό τοῦ κεφαλαιοκράτη κτλ. κτλ.! Θά σημειώσουμε τήν ἐξαιρετικά σοβαρή ἀπό θεωρητική ἄποψη παρατήρηση τοῦ Κάουτσκι ὅτι οἱ μικρές ἐμπορικές καί βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις (σάν κι αὐτές πού ἀναφέραμε παραπάνω) στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία συχνά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά ἀπό τίς μορφές τοῦ σχετικοῦ ὑπερπληθυ-

σμοῦ: οἱ μικροπαραγωγοί πού καταστρέφονται καί οἱ ἐργάτες πού δέ βρίσκουν δουλειά μετατρέπονται (κάποτε προσωρινά) σέ μικρέμπορους, γυρολόγους, ὑπενοικιαστές δωματίων καί κρεβατιῶν (πρόκειται ἐπίσης γιά «ἐπιχειρήσεις» πού καταχωροῦνται ἀπό τή στατιστική ἰσόβαθμα μέ τίς κάθε λογῆς ἄλλες ἐπιχειρήσεις!) κτλ. Ὁ ὑπερκορεσμός τῶν ἐπαγγελμάτων αὐτῶν δέ δείχνει διόλου τή ζωτικότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς, ἀλλά τήν αὔξηση τῆς ἀθλιότητας στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Ὁ Μπέρνσταϊν ὅμως ὑπογραμμίζει καί ὑπερβάλλει τή σημασία τῶν μικρῶν «ἐπιχειρηματιῶν», ὅταν κατά τή γνώμη του αὐτό συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς ἄποψής του (στό ζήτημα τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς), καί τούς ἀποσιωπᾶ, ὅταν αὐτό ἀποτελεῖ μαρτυρία ἐνάντιά του (στό ζήτημα τῆς αὔξησης τῆς ἀθλιότητας).

Ὁ Μπέρνσταϊν ἐπαναλαβαίνει τούς ἀπό καιρό γνωστούς καί στό ρωσικό κοινό συλλογισμούς, ὅτι οἱ μετοχικές ἑταιρίες «ἐπιτρέπουν» τόν κατατεμαχισμό τοῦ κεφαλαίου καί «κάνουν περιττή» τή συγκέντρωσή του, καί παραθέτει μερικά στοιχεῖα (πρβλ. τεῦχος 3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν» τοῦ 1899) γιά τόν ἀριθμό τῶν μικρῶν μετοχῶν. Ὁ Κάουτσκι ἀπαντᾶ πώς οἱ ἀριθμοί αὐτοί δέν ἀποδείχνουν ἀπολύτως τίποτα, γιατί οἱ μικρές μετοχές τῶν διάφορων ἑταιριῶν μποροῦν νά εἶναι ἰδιοχτησία τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν (πράγμα πού ἀναγκάζεται νά τό παραδεχτεῖ καί ὁ Μπέρνσταϊν). Ὁ Μπέρνσταϊν δέ φέρνει καμιά ἀπολύτως ἀπόδειξη γιά νά στηρίξει τήν ἄποψη ὅτι οἱ μετοχικές ἑταιρίες *αὐξάνουν* τόν ἀριθμό τῶν εὐπόρων, μά οὔτε καί μπορεῖ νά φέρει, γιατί οἱ μετοχικές ἑταιρίες στήν πραγματικότητα χρησιμεύουν γιά τήν ἀπαλλοτρίωση τοῦ εὔπιστου κοινοῦ, πού ἔχει κάποια μικρή περιουσία, ἀπό τούς μεγαλοκεφαλαιοκράτες καί τούς μεγαλοκερδοσκόπους. Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μετοχῶν δέ δείχνει παρά μόνο τήν τάση τοῦ πλούτου νά παίρνει τή μορφή μετοχῶν, ἐνῶ γιά τήν κατανομή τοῦ πλούτου ἡ αὔξηση αὐτή δέ λέει ἀπολύτως τίποτα. Γενικά, στό ζήτημα τῆς αὔξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰδιοχτητῶν ὁ Μπέρνσταϊν ἔδειξε καταπληχτική ἐπιπολαιότητα, πράγμα πού δέν ἐμπόδισε τούς ἀστούς ὀπαδούς του νά πλέξουν τό ἐγκώμιο αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν καί νά διακηρύξουν ὅτι στηρίζεται σέ ἕνα «εὐρύτατο ἀπό ἄποψη ἀριθμῶν ὑλικό». Ὁ Μπέρνσταϊν ἀποδείχτηκε τόσο δεξιοτέχνης — σημειώνει μέ εἰρωνεία ὁ Κάουτσκι — πού ἔκανε αὐτό τό εὐρύτατο ὑλικό νά χωρέσει σέ δυό σελιδοῦλες! Ὁ Μπέρνσταϊν μπερδεύει τούς

εὔπορους μέ τούς κεφαλαιοκράτες, ἄν καί τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τελευταίων δέν τήν ἀρνήθηκε κανείς. Παίρνει τά στοιχεῖα σχετικά μέ τό φόρο εἰσοδήματος, παραβλέποντας τό γεγονός ὅτι αὐτά ἔχουν δημοσιονομικό χαρακτήρα καί ὅτι ἀνακατεύουν τά εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπό ἰδιοχτησία μέ τά εἰσοδήματα πού προέρχονται ἀπό μισθό κτλ. Συγκρίνει στοιχεῖα διαφορετικῶν ἐποχῶν πού πάρθηκαν μέ διαφορετικούς τρόπους (λχ. γιά τήν Πρωσία) καί πού γι' αὐτό δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν μεταξύ τους. Φτάνει ὡς τό σημεῖο νά παίρνει τά στοιχεῖα γιά τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων στήν Ἀγγλία (καί μάλιστα δημοσιεύει τούς ἀριθμούς αὐτούς μέ παχιά στοιχεῖα, σάν τό κυριότερό του ἀτού!) ἀπό μιά ἐπιφυλλίδα κάποιας φυλλάδας πού ἐξυμνεῖ τό ἰωβηλαῖο τῆς βασίλισσας Βικτωρίας καί χρησιμοποιεῖ τή στατιστική μέ τό nec plus ultra* τῆς ἐπιπολαιότητας! Ἡ πηγή αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν εἶναι ἄγνωστη, μά οὔτε καί μπορεῖ κανείς νά πάρει τέτοιες πληροφορίες ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό φόρο εἰσοδήματος στήν Ἀγγλία, γιατί τά στοιχεῖα αὐτά δέ δίνουν τή δυνατότητα νά καθοριστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν φορολογουμένων καί ὁλόκληρο τό εἰσόδημα τοῦ κάθε φορολογούμενου. Ὁ Κάουτσκι παίρνει ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κόλμπ στοιχεῖα γιά τό φόρο εἰσοδήματος στήν Ἀγγλία στά χρόνια 1812 καί 1847 καί ἀποδείχνει ὅτι κι αὐτά, ἀκριβῶς ὅπως καί τά στοιχεῖα πού πῆρε ὁ Μπέρνσταϊν ἀπ' τήν ἐπιφυλλίδα, δείχνουν πώς (τάχα) αὐξήθηκε ὁ ἀριθμός τῶν εὐπόρων — κι αὐτό σέ μιά περίοδο πού στήν Ἀγγλία ἔπαιρνε τρομερές διαστάσεις ἡ πιό φρικιαστική φτώχεια τοῦ λαοῦ! Ἡ λεπτομερειακή ἀνάλυση τῶν στοιχείων τοῦ Μπέρνσταϊν ὁδηγεῖ τόν Κάουτσκι στό συμπέρασμα ὅτι ὁ Μπέρνσταϊν δέν παράθεσε οὔτε ἕνα στοιχεῖο πού ν' ἀποδείχνει πραγματικά τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων.

Ὁ Μπέρνσταϊν προσπαθεῖ νά συναγάγει αὐτό τό φαινόμενο καί θεωρητικά: στό κάτω-κάτω, δέν μποροῦν, λέει, οἱ κεφαλαιοκράτες νά καταναλώσουν μόνοι τους ὅλη τήν ὑπεραξία, πού ἡ ποσότητά της αὐξάνει τόσο κολοσσιαῖα· ἄρα, αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν εὐπόρων πού τήν καταναλώνουν. Ὁ Κάουτσκι δέ δυσκολεύεται καί πολύ γιά ν' ἀνατρέψει αὐτόν τόν κωμικό συλλογισμό, πού ἀγνοεῖ ὁλότελα τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ (ἡ θεωρία αὐτή ἔχει κιόλας ἐκτεθεῖ ἐπανειλημμένα στή

* — ἄκρον ἄωτον. *Ἡ Σύντ.*

ρωσική φιλολογία). Εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον τό γεγονός ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀνατρέπει τό συλλογισμό αὐτό ὄχι μόνο μέ θεωρητικούς συλλογισμούς, ἀλλά καί μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα πού δείχνουν τήν αὔξηση τῆς πολυτέλειας καί τῆς σπατάλης στίς δυτικοευρωπαϊκές χῶρες, τήν ἐπίδραση τῆς μόδας πού μέ τίς γρήγορες ἀλλαγές της ὀξύνει τόσο πολύ αὐτό τό προτσές, μέ στοιχεῖα πού δείχνουν τήν ὕπαρξη ὁλόκληρης μάζας ἀνέργων, τήν τεράστια αὔξηση τῆς «παραγωγικῆς κατανάλωσης» τῆς ὑπεραξίας — δηλ. τῆς τοποθέτησης κεφαλαίου σέ νέες ἐπιχειρήσεις, ἰδιαίτερα τῆς τοποθέτησης εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου σέ σιδηροδρομικές καί ἄλλες ἐπιχειρήσεις τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀσίας. τῆς Ἀφρικῆς.

Ὁ Μπέρνσταϊν διακηρύχνει ὅτι «ἡ θεωρία τῆς ἀθλιότητας» ἤ «ἡ θεωρία τῆς ἐξαθλίωσης» τοῦ Μάρξ ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ἀπό ὅλους. Ὁ Κάουτσκι δείχνει ὅτι πρόκειται πάλι γιά μιά κατάφωρη διαστρέβλωση ἀπομέρους τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μάρξ, ὁ ὁποῖος δέ διατύπωσε παρόμοια θεωρία. Ὁ Μάρξ μίλησε γιά αὔξηση τῆς ἀθλιότητας, τῆς ταπείνωσης κτλ., δείχνοντας ταυτόχρονα τόσο τήν ὕπαρξη ἀντίροπης τάσης ὅσο καί τίς πραγματικές κοινωνικές δυνάμεις πού μόνο αὐτές μποροῦν νά γεννοῦν τήν τάση αὐτή. Τά λόγια τοῦ Μάρξ γιά τήν αὔξηση τῆς ἀθλιότητας δικαιώνονται πέρα γιά πέρα ἀπό τήν πραγματικότητα: πρῶτο, βλέπουμε πραγματικά, ὅτι ὁ καπιταλισμός ἔχει τήν τάση νά γεννᾶ καί νά μεγαλώνει τήν ἀθλιότητα πού παίρνει τεράστιες διαστάσεις, ὅταν λείπει ἡ παραπάνω ἀντίροπη τάση. Δεύτερο, ἡ ἀθλιότητα αὐξάνει ὄχι μέ τή φυσική, ἀλλά μέ τήν κοινωνική ἔννοια, δηλ. μέ τήν ἔννοια τῆς ἀναντιστοιχίας ἀνάμεσα στό ἀνερχόμενο ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῶν ἀναγκῶν ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας ἀπό τό ἕνα μέρος καί στό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν ἀπό τό ἄλλο. Ὁ Μπέρνσταϊν εἰρωνεύθηκε τήν τέτοιου εἴδους ἀντίληψη τῆς «ἀθλιότητας», λέγοντας ὅτι πρόκειται τάχα γιά ἀντίληψη ἀλά Πίκγουικ. Ἀπαντώντας σ' αὐτό ὁ Κάουτσκι δείχνει ὅτι ἄνθρωποι σάν τόν Λασσάλ, τόν Ροντμπέρτους καί τόν Ἔνγκελς δήλωναν μέ τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο ὅτι τήν ἀθλιότητα πρέπει νά τήν καταλαβαίνουμε ὄχι μόνο μέ τή φυσική, μά καί μέ τήν κοινωνική ἔννοιά της. Στή λέσχη «Πίκγουικ» — λέει ὁ Κάουτσκι, ἀνταποδίδοντας τήν εἰρωνεία τοῦ Μπέρνσταϊν — συχνάζει, ὅπως βλέπετε, ὄχι κι ἄσχημη παρέα! Τρίτο καί τελευταῖο, τά λόγια γιά τήν αὔξηση τῆς ἀθλιότητας ἰσχύουν πέρα γιά πέρα καί γιά τίς «παραμεθόριες περιοχές» τοῦ καπιταλισμοῦ,

καταλαβαίνοντας τή λέξη παραμεθόριες καί μέ τή γεωγραφική ἔννοια (χῶρες ὅπου μόλις ἀρχίζει νά διεισδύει ὁ καπιταλισμός, προκαλώντας συχνά ὄχι μόνο τή φυσική ἐξαθλίωση, ἀλλά καί τήν ἄμεση λιμοκτονία τῶν μαζῶν τοῦ πληθυσμοῦ) καί μέ τήν πολιτικοοικονομική ἔννοια (βιοτεχνική παραγωγή καί γενικά κλάδοι τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ὅπου διατηροῦνται ἀκόμα καθυστερημένοι τρόποι παραγωγῆς).

Παρουσιάζει ἐπίσης ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον καί εἶναι ἰδιαίτερα διδαχτικό γιά μᾶς τούς ρώσους τό κεφάλαιο γιά τή «νέα μεσαία τάξη». Ἄν ὁ Μπέρνσταϊν ἤθελε ἁπλῶς νά πεῖ πώς στή θέση τῶν μικρῶν παραγωγῶν πού ξεπέφτουν ἐμφανίζεται μιά νέα μεσαία τάξη — ἡ διανόηση, τότε θά εἶχε δίκιο, λέει ὁ Κάουτσκι καί τονίζει πώς ὁ ἴδιος πρίν ἀπό ἀρκετά χρόνια εἶχε κιόλας σημειώσει τή σοβαρότητα αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Ὁ καπιταλισμός σέ ὅλους τούς τομεῖς τῆς λαϊκῆς ἐργασίας αὐξάνει μέ ἐξαιρετική ταχύτητα τόν ἀριθμό τῶν *ὑπαλλήλων*, παρουσιάζει ὅλο καί μεγαλύτερη ζήτηση διανοουμένων. Οἱ διανοούμενοι αὐτοί κατέχουν μιά ἰδιόμορφη θέση ἀνάμεσα στίς ἄλλες τάξεις, προσκολλημένοι ἐνμέρει στήν ἀστική τάξη ἐξαιτίας τῶν δεσμῶν τους, τῶν ἀντιλήψεών τους κτλ., κι ἐνμέρει στούς μισθωτούς ἐργάτες, στό βαθμό πού ὁ καπιταλισμός ἀφαιρεῖ δλοένα καί περισσότερο ἀπό τό διανοούμενο τήν αὐτοτέλειά του, τόν μετατρέπει σέ ἐξαρτημένο μισθωτό καί ἀπειλεῖ νά ὑποβιβάσει τό βιοτικό του ἐπίπεδο. Ἡ μεταβατική, ἀσταθής, ἀντιφατική κατάσταση τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος πού ἐξετάζουμε ἀντικαθρεφτίζεται στό γεγονός ὅτι μέσα στούς ἀνθρώπους πού τό ἀποτελοῦν διαδίδονται σέ πολύ πλατιά κλίμακα ἐκεῖνες οἱ μεσοβέζικες ἐκλεχτικές ἀντιλήψεις, ἐκεῖνο τό ἀνακάτωμα ἀντιτιθέμενων ἀρχῶν κι ἀπόψεων, ἐκείνη ἡ τάση ν' ἀνυψώνονται στά λόγια σέ ὑψηλές σφαῖρες καί νά συγκαλύπτουν μέ φράσεις τίς συγκρούσεις τῶν ἱστορικά διαμορφωμένων ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ, — πού μέ τόσο ἀνελέητο καί σαρκαστικό τρόπο μαστίγωνε ὁ Μάρξ ἐδῶ καί μισό αἰώνα πρίν.

Στό κεφάλαιο γιά τή θεωρία τῶν κρίσεων ὁ Κάουτσκι δείχνει ὅτι ὁ Μάρξ δέ διατύπωσε καμιά «θεωρία» γιά δεκάχρονο κύκλο τῶν βιομηχανικῶν κρίσεων, ἀλλ' ἁπλῶς διαπίστωσε ἕνα γεγονός. Ἡ ἀλλαγή αὐτοῦ τοῦ κύκλου τόν τελευταῖο καιρό σημειώθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἔνγκελς. Λένε πώς τά καρτέλ τῶν ἐπιχειρηματιῶν μποροῦν νά προλαβαίνουν τίς κρίσεις, περιορίζοντας καί ρυθμίζοντας τήν παραγωγή. Νά, ὅμως, πού στήν Ἀμερική, στή χώρα τῶν καρτέλ, ἀντί γιά περιορισμό παρατηροῦμε τε-

ράστια αὔξηση τῆς παραγωγῆς. Ὕστερα, τά καρτέλ, περιορίζοντας τήν παραγωγή γιά τήν ἐσωτερική ἀγορά, εὐρύνουν τήν παραγωγή γιά τήν ἐξωτερική ἀγορά, πουλώντας σ' αὐτή τά ἐμπορεύματα μέ ζημιά καί εἰσπράττοντας ἀπό τούς καταναλωτές τῆς πατρίδας τους μονοπωλιακές τιμές. Στίς συνθῆκες τοῦ προστατευτισμοῦ τό σύστημα αὐτό εἶναι ἀναπόφευχτο καί δέν ὑπάρχει κανένας λόγος πού νά μᾶς κάνει νά ὑπολογίζουμε πώς τό σύστημα τοῦ προστατευτισμοῦ θ' ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό σύστημα τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. Κλείνοντας τά μικρά ἐργοστάσια, συγκεντρώνοντας καί μονοπωλώντας τήν παραγωγή, εἰσάγοντας τελειοποιήσεις, τά καρτέλ χειροτερεύουν σημαντικά τήν κατάσταση τῶν παραγωγῶν. Ὁ Μπέρνσταϊν φαντάζεται πώς ἡ κερδοσκοπία, πού προκαλεῖ τίς κρίσεις, ἐξασθενίζει ἀνάλογα μέ τό βαθμό πού οἱ ὅροι τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς ἀπό ἀστάθμητοι μετατρέπονται σέ σταθμητούς καί γνωστούς· ξεχνάει ὅμως πώς ἴσα-ἴσα οἱ «ἀστάθμητοι» ὅροι τῶν νέων χωρῶν δίνουν τεράστια ὤθηση στήν κερδοσκοπία τῶν παλιῶν χωρῶν. Ὁ Κάουτσκι δείχνει μέ στατιστικά στοιχεῖα ὅτι ἡ κερδοσκοπία μεγαλώνει ἴσα-ἴσα τά τελευταῖα χρόνια, κι ὅτι πληθαίνουν τά σημάδια πού προμηνύουν κρίση σέ ἕνα ὄχι καί τόσο μακρινό μέλλον.

Ἀπό τό ὑπόλοιπο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι σημειώνουμε τήν ἀνάλυση τῆς σύγχυσης στήν ὁποία πέφτουν ὅσοι μπερδεύουν (σάν τόν κ. Σ. Προκοπόβιτς, στό ἔργο πού ἀναφέραμε) τήν οἰκονομική δύναμη ὁρισμένων ὁμάδων μέ τίς οἰκονομικές τους ὀργανώσεις, σημειώνουμε τήν παρατήρηση τοῦ Κάουτσκι, ὅτι ὁ Μπέρνσταϊν ἀνάγει τίς καθαρά προσωρινές συνθῆκες μιᾶς δοσμένης ἱστορικῆς κατάστασης σέ γενικό νόμο,— τήν ἀνασκευή τῶν λαθεμένων ἀντιλήψεων τοῦ Μπέρνσταϊν γιά τήν οὐσία τῆς δημοκρατίας, — τό ξεκαθάρισμα τοῦ στατιστικοῦ λάθους τοῦ Μπέρνσταϊν πού σύγκρινε τόν ἀριθμό τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν τῆς Γερμανίας μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐκλογέων, ξεχνώντας τή λεπτομέρεια ὅτι στή Γερμανία δέν ἔχουν ὅλοι οἱ ἐργάτες δικαίωμα ψήφου (ἀλλά μόνο οἱ ἄνδρες ἀπό 25 χρονῶν καί πάνω) καί ὅτι δέν παίρνουν ὅλοι μέρος στίς ἐκλογές. Δέν μποροῦμε παρά νά συστήσουμε ἐπίμονα στόν ἀναγνώστη, πού ἐνδιαφέρεται γιά τό ζήτημα τῆς σημασίας τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν καί τῆς πολεμικῆς γύρω ἀπ' αὐτό, νά ἀνατρέξει στή γερμανική φιλολογία καί σέ καμιά περίπτωση νά μή ἔχει ἐμπιστοσύνη στίς μεροληπτικές καί μονόπλευρες κρίσεις τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ πού ἐπικρατοῦν στή ρωσική φιλολογία. Μάθαμε πώς ἕνα μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Κάουτσκι πού ἐξετάσαμε

σκοπεύουν νά τό μεταφράσουν στά ρωσικά[89]. Αὐτό θά ἦταν εὐχῆς ἔργο, ὅμως δέν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τή γνωριμία μέ τό πρωτότυπο.

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1928 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. VII

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΑΣ[90]

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924 στά Ἅπαντα τοῦ Ν. Λένιν (Β. Οὐλιάνοφ) τόμος Ι

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Πρέπει ν' ἀρχίσουμε, νομίζω, ἀπό τό ζήτημα, ἄν πραγματικά ὑπάρχει ἐπιταχτική ἀνάγκη προγράμματος γιά τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Ἀπό συντρόφους πού δροῦν στή Ρωσία ἔτυχε ν' ἀκούσουμε τή γνώμη πώς σήμερα ἀκριβῶς δέν ὑπάρχει καί τόση ἀνάγκη νά καταρτιστεῖ ἕνα πρόγραμμα, πώς τό ζήτημα πού μπαίνει ἐπιταχτικά εἶναι ἡ ἀνάπτυξη καί τό δυνάμωμα τῶν τοπικῶν ὀργανώσεων, ἡ πιό σταθερή ὀργάνωση τῆς ζύμωσης καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, πώς ἡ ἐπεξεργασία ἑνός προγράμματος εἶναι καλύτερα ν' ἀναβληθεῖ ὥς τή στιγμή πού τό κίνημα θά σταθεῖ σέ πιό στέρεη βάση, πώς σήμερα τό πρόγραμμα μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ ἀνεδαφικό.

Ἐμεῖς δέ συμμεριζόμαστε αὐτή τή γνώμη. Φυσικά, «κάθε βῆμα τοῦ πραγματικοῦ κινήματος εἶναι σπουδαιότερο ἀπό μιά ντουζίνα προγράμματα» [91], ὅπως εἶπε ὁ Κ. Μάρξ. Ὅμως, οὔτε ὁ Μάρξ, οὔτε κανένας ἄλλος ἀπό τούς θεωρητικούς ἤ ἀπό τά πραχτικά στελέχη τῆς σοσιαλδημοκρατίας δέν ἀρνιόταν τήν τεράστια σπουδαιότητα τοῦ προγράμματος γιά τήν ἑνιαία καί συνεπῆ δράση ἑνός πολιτικοῦ κόμματος. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἔχουν περάσει πιά τήν περίοδο τῆς πιό σφοδρῆς πολεμικῆς ἐνάντια στούς σοσιαλιστές ἄλλων κατευθύνσεων κι ἐνάντια στούς μή σοσιαλιστές, πού δέν ἤθελαν νά καταλάβουν τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία· ἔχουν περάσει ἐπίσης καί τά ἀρχικά στάδια τοῦ κινήματος, ὅταν ἡ δουλειά γινόταν σκόρπια, κατά μικρές τοπικές ὀργανώσεις. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἕνωσης, τῆς δημιουργίας κοινοῦ τύπου, τῆς ἔκδοσης ρωσικῶν ἐργατικῶν ἐφημερίδων προκλήθηκε ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, καί ἡ ἵδρυση τήν ἄνοιξη τοῦ 1898 τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», πού διακήρυξε τήν πρόθεσή του νά ἐπεξεργαστεῖ στό ἄμεσο μέλλον ἕνα πρόγραμμα τοῦ κόμματος, ἀπόδειξε ὁλοφάνερα πώς ἡ ἀπαίτηση τῆς ἐπεξεργασίας ἑνός προγράμματος ὑπαγορευόταν ἀκριβῶς ἀπό τίς ἀνάγκες τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος. Σήμερα ἐκεῖνο

πού μπαίνει ἐπιταχτικά γιά τό κίνημά μας δέν εἶναι πιά ἡ ἀνάπτυξη τῆς προηγούμενης σκόρπιας «χειροτεχνικῆς» δουλειᾶς, ἀλλά ἡ συνένωση, ἡ ὀργάνωση. Τό πρόγραμμα εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά γίνει αὐτό τό βῆμα· τό πρόγραμμα πρέπει νά διατυπώσει τίς βασικές μας ἀπόψεις, νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τά ἄμεσα πολιτικά μας καθήκοντα, νά ὑποδείξει τίς ἄμεσες διεκδικήσεις πού πρέπει νά χαράξουν τόν κύκλο δράσης τῆς ζύμωσης, νά προσδόσει στή δράση αὐτή ἑνότητα, νά τήν πλατύνει καί νά τή βαθύνει, ἀνεβάζοντας τή ζύμωση ἀπό μερική, ἀποσπασματική ζύμωση γιά μικρές, σκόρπιες διεκδικήσεις σέ ζύμωση γιά τό σύνολο τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν διεκδικήσεων. Τώρα, πού ἡ σοσιαλδημοκρατική δράση ἀγκάλιασε κι ἔβαλε σέ κίνηση ἕναν ἀρκετά πλατύ κύκλο διανοουμένων-σοσιαλιστῶν καί συνειδητῶν ἐργατῶν, εἶναι ἐπιταχτικά ἀπαραίτητο νά στερεωθοῦν οἱ δεσμοί ἀνάμεσά τους μέ ἕνα πρόγραμμα καί νά δοθεῖ ἔτσι σέ ὅλους αὐτούς μιά στέρεη βάση γιά τή συνέχιση τῆς δράσης σέ πιό πλατιά κλίμακα. Τέλος, τό πρόγραμμα εἶναι ἐπιταχτικά ἀπαραίτητο καί γιά τό λόγο ὅτι ἡ ρωσική κοινή γνώμη πολύ συχνά βρίσκεται σέ βαθύτατη πλάνη σχετικά μέ τούς ἀληθινούς σκοπούς καί τίς μεθόδους δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν: οἱ πλάνες αὐτές ἐνμέρει ξεφυτρώνουν φυσιολογικά στό βάλτο τῆς πολιτικῆς μούχλας τῆς ζωῆς μας, κι ἐνμέρει δημιουργοῦνται τεχνητά ἀπό τούς ἐχθρούς τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ὅπως καί νἆναι, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παίρνουμε ὑπόψη μας τό γεγονός αὐτό. Τό ἐργατικό κίνημα, συγχωνευόμενο μέ τό σοσιαλισμό καί τήν πολιτική πάλη, πρέπει νά σχηματίσει ἕνα κόμμα πού νά διαλύσει ὅλες αὐτές τίς πλάνες, ἄν θέλει νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς ὅλων τῶν δημοκρατικῶν στοιχείων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Μποροῦν νά μᾶς φέρουν τήν ἀντίρηση πώς ἡ σημερινή στιγμή εἶναι ἀκατάλληλη γιά τή σύνταξη προγράμματος ἀκόμα καί γιά τό λόγο ὅτι ἀνάμεσα στούς ἴδιους τούς σοσιαλδημοκράτες γεννιοῦνται διαφωνίες κι ἀρχίζει πολεμική. Ἐγώ, ἀντίθετα, νομίζω πώς αὐτό ἀποτελεῖ ἕνα πρόσθετο ἐπιχείρημα *ὑπέρ* τῆς ἀνάγκης ἑνός προγράμματος. Ἀπό τή μιά μεριά, ἐφόσον ἄρχισε ἡ πολεμική, μποροῦμε νά ἐλπίζουμε πώς κατά τή συζήτηση τοῦ σχεδίου προγράμματος θά ἐκφραστοῦν ὅλες οἱ ἀπόψεις καί ὅλες οἱ ἀποχρώσεις ἀπόψεων, μποροῦμε νά ἐλπίζουμε πώς ἡ συζήτηση τοῦ προγράμματος θά εἶναι ὁλόπλευρη. Ἡ πολεμική δείχνει ὅτι στίς γραμμές τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν ζωντάνεψε τό ἐνδιαφέρον γιά τά μεγάλα ζητήματα σχετικά μέ τούς σκοπούς τοῦ κινήματός μας, τά ἄμεσα καθήκοντά του καί τήν

ταχτική του, κι ἀκριβῶς ἕνα τέτοιο ζωντάνεμα εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή συζήτηση τοῦ σχεδίου προγράμματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, γιά νά μή μείνει ἄγονη ἡ πολεμική, γιά νά μή ἐκφυλιστεῖ σέ προσωπικό ἀνταγωνισμό, γιά νά μή δδηγήσει σέ σύγχυση ἀπόψεων, σέ μπέρδεμα τῶν ἐχθρῶν μέ τούς συντρόφους, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο στήν πολεμική αὐτή νά τεθεῖ τό ζήτημα τοῦ προγράμματος. Ἡ πολεμική θά φέρει ὄφελος μόνο στήν περίπτωση πού θά ξεκαθαρίσει σέ τί ἀκριβῶς συνίστανται οἱ διαφωνίες, *πόσο εἶναι βαθιές*, ἄν εἶναι διαφωνίες οὐσίας ἤ διαφωνίες σέ ἐπιμέρους ζητήματα, ἄν οἱ διαφωνίες αὐτές ἐμποδίζουν ἤ ὄχι τήν ἀπό κοινοῦ δουλειά στίς γραμμές ἑνός καί τοῦ ἴδιου κόμματος. *Μόνο* ἡ διεξαγωγή πολεμικῆς καί πάνω στό ζήτημα τοῦ προγράμματος μπορεῖ νά μᾶς δόσει ἀπάντηση σ' ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα πού ζητοῦν ἐπιταχτικά ἀπάντηση· — μόνο ἡ συγκεκριμένη διατύπωση καί ἀπό τίς δυό ἀντιμαχόμενες πλευρές τῶν *προγραμματικῶν* τους ἀπόψεων. Φυσικά, ἡ ἐπεξεργασία ἑνός γενικοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος δέν πρόκειται καθόλου νά βάλει τέρμα σέ κάθε πολεμική, ὅμως θά καθορίσει σταθερά τίς βασικές ἀπόψεις γιά τό χαρακτήρα, τούς σκοπούς καί τά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας, πού πρέπει ν' ἀποτελέσουν τή σημαία τοῦ ἀγωνιζόμενου κόμματος, πού παραμένει συσπειρωμένο καί ἑνιαῖο, παρά τίς ἐπιμέρους διαφωνίες ἀνάμεσα στά μέλη του πάνω σέ ἐπιμέρους ζητήματα.

Κι ἔτσι, ἄς περάσουμε στό προκείμενο.

Ὅταν γίνεται λόγος γιά τό πρόγραμμα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, τά βλέμματα ὅλων στρέφονται, καί πολύ φυσικά, στά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού ἵδρυσαν τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία κι ἔκαναν τόσα πολλά γιά τή θεωρητική καί τήν πραχτική ἀνάπτυξή της. Οἱ παλιότεροι σύντροφοί μας δέν ἄργησαν ν' ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος. Σχεδόν τόν ἴδιο καιρό — τήν ἄνοιξη τοῦ 1898 — πού ἑτοιμαζόταν τό συνέδριο τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού ἔβαλε τίς βάσεις τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ δημοσίεψε τήν μπροσούρα του: «Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (Γενεύη, 1898· ὁ πρόλογος ἔχει ἡμερομηνία Μάρτης — 1898) καί ἀναδημοσίεψε σέ παράρτημα τῆς μπροσούρας τό «Σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού εἶχε ἐκδοθεῖ ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀκόμα ἀπό τό 1885.

Θ' ἀρχίσουμε ἀκριβῶς ἀπό τήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Παρ' ὅλο πού ἔχει ἐκδοθεῖ πρίν ἀπό 15 σχεδόν χρόνια, ὡστόσο γενικά ἐκπληρώνει, κατά τή γνώμη μας, ἐντελῶς ἱκανοποιητικά τό σκοπό του καί βρίσκεται πέρα γιά πέρα στό ὕψος τῆς σύγχρονης σοσιαλδημοκρατικῆς θεωρίας. Τό σχέδιο αὐτό καθορίζει συγκεκριμένα τήν τάξη, τή μόνη τάξη πού στή Ρωσία (ὅπως καί στίς ἄλλες χῶρες) μπορεῖ νά εἶναι ἀνεξάρτητος ἀγωνιστής γιά τό σοσιαλισμό — τήν ἐργατική τάξη, «τό βιομηχανικό προλεταριάτο»· — καθορίζει τό σκοπό πού πρέπει νά βάζει μπροστά της αὐτή ἡ τάξη — «πέρασμα ὅλων τῶν μέσων καί τῶν ἀντικειμένων παραγωγῆς στήν κοινωνική ἰδιοχτησία», «κατάργηση τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς» καί «ἀντικατάστασή της μέ νέο σύστημα κοινωνικῆς παραγωγῆς» — «κομμουνιστική ἐπανάσταση»· — τονίζει «τόν ἀναπόφευχτο προκαταρχτικό ὅρο» «τῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν κοινωνικῶν σχέσεων»: «Τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατική τάξη»· — τονίζει τή διεθνῆ ἀλληλεγγύη τοῦ προλεταριάτου καί τήν ἀνάγκη «τοῦ στοιχείου τῆς ποικιλομορφίας στά προγράμματα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῶν διάφορων κρατῶν, ἀνάλογα μέ τίς κοινωνικές συνθῆκες τοῦ καθενός ἀπ' αὐτά χωριστά»· — δείχνει τήν ἰδιομορφία τῆς Ρωσίας, «ὅπου οἱ ἐργαζόμενες μάζες βρίσκονται κάτω ἀπό τό διπλό ζυγό τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ καί τῆς πατριαρχικῆς οἰκονομίας πού σβήνει»· — δείχνει τή σύνδεση τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος μέ τό προτσές τῆς δημιουργίας (ἀπό τίς δυνάμεις τοῦ ἀναπτυσσόμενου καπιταλισμοῦ) «τῆς νέας τάξης, τῆς τάξης τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, πού ἔχει μεγαλύτερη ἀφομοιωτική ἱκανότητα, πού εἶναι πιό εὐκίνητη καί πιό ἀναπτυγμένη»· — δείχνει τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας «ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» καί «τό πρώτιστο πολιτικό καθῆκον» του — «τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας»· — δείχνει «τά μέσα τῆς πολιτικῆς πάλης» καί διατυπώνει τίς βασικές διεκδικήσεις τοῦ κόμματος.

Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα τοῦ προγράμματος, κατά τή γνώμη μας, εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητα στό πρόγραμμα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, ὅλα τους διατυπώνουν τέτοιες θέσεις, πού ἀπό τότε ἔχουν ἐπιβεβαιωθεῖ ξανά καί ξανά, τόσο ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλιστικῆς θεωρίας ὅσο κι ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὅλων τῶν χωρῶν, καί εἰδικότερα, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης καί τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Γι' αὐτό οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες μποροῦν καί πρέπει, κατά τή γνώμη μας, νά πάρουν

σάν βάση τοῦ προγράμματος τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἀκριβῶς τό σχέδιο τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — σχέδιο πού χρειάζεται μόνο ἐπιμέρους συνταχτικές τροποποιήσεις, διορθώσεις καί συμπληρώσεις.

Θά προσπαθήσουμε νά σημειώσουμε τίς ἐπιμέρους τροποποιήσεις πού μᾶς φαίνονται σκόπιμες καί πού θά ἦταν εὐχῆς ἔργο νά προκαλέσουν μιά ἀνταλλαγή γνωμῶν ἀνάμεσα σέ ὅλους τούς σοσιαλδημοκράτες καί τούς συνειδητούς ἐργάτες τῆς Ρωσίας.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει, βέβαια, ν' ἀλλάξει κάπως ὁ χαρακτήρας τῆς διάρθρωσης τοῦ προγράμματος: τό 1885 ἦταν πρόγραμμα μιᾶς ὁμάδας ἐπαναστατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού κατόρθωσαν νά καθορίσουν σωστά τό μοναδικό δρόμο ἀνάπτυξης τοῦ κινήματος πού ὑποσχόταν ἐπιτυχία, μά πού τότε δέν ἔβλεπαν ἀκόμα μπροστά τους ἕνα κάπως πλατύ καί αὐτοτελές ἐργατικό κίνημα στή Ρωσία. Στά 1900 πρόκειται πιά γιά τό πρόγραμμα ἑνός ἐργατικοῦ κόμματος πού ἱδρύθηκε ἀπό ὁλόκληρη σειρά ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ἐκτός ἀπό τίς συνταχτικές τροποποιήσεις πού εἶναι ἀπαραίτητες γι' αὐτόν τό λόγο (καί πού σ' αὐτές δέ χρειάζεται νά σταθοῦμε περισσότερο, μιά καί εἶναι αὐτονόητες), ἀπό τή διαφορά αὐτή ἀπορέει ἡ ἀνάγκη νά προβάλουμε στήν πρώτη γραμμή καί νά ὑπογραμμίσουμε ἐντονότερα τό οἰκονομικό προτσές ἐξέλιξης, πού γεννᾶ τούς ὑλικούς καί πνευματικούς ὅρους τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, καί τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, πού τήν ὀργάνωσή της τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τή βάζει σάν καθῆκον του. Ὁ καθορισμός τῶν βασικῶν γνωρισμάτων τοῦ σύγχρονου οἰκονομικοῦ καθεστῶτος τῆς Ρωσίας καί τῆς ἀνάπτυξής του πρέπει ν' ἀποτελέσει τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ προγράμματος (πρβλ. τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: «Ἀπό τόν καιρό τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας ὁ καπιταλισμός σημείωσε στή Ρωσία τεράστιες ἐπιτυχίες. Τό παλιό σύστημα τῆς φυσικῆς οἰκονομίας παραχωρεῖ τή θέση του στήν ἐμπορευματική παραγωγή. . .») καί ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτό νά σκιαγραφηθεῖ ἡ βασική τάση τοῦ καπιταλισμοῦ: ὁ χωρισμός τοῦ λαοῦ σέ ἀστική τάξη καί προλεταριάτο, «ἡ αὔξηση τῆς ἀθλιότητας, τῆς καταπίεσης, τῆς ὑποδούλωσης, τῶν ταπεινώσεων, τῆς ἐκμετάλλευσης»[92]. Τά τελευταῖα αὐτά περίφημα λόγια τοῦ Μάρξ ἐπαναλήφθηκαν στή δεύτερη παράγραφο τοῦ Προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης τοῦ Γερμανικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος[93]· τόν τελευταῖο καιρό οἱ κριτικοί πού

συσπειρώνονται γύρω ἀπό τόν Μπέρνσταϊν ἐπιτέθηκαν μέ ξεχωριστή σφοδρότητα ἐνάντια σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο, ἐπαναλαβαίνοντας τίς παλιές ἀντιρήσεις τῶν ἀστῶν φιλελεύθερων καί τῶν ὀπαδῶν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐνάντια στή «θεωρία τῆς ἐξαθλίωσης». Κατά τή γνώμη μας, ἡ πολεμική πού ἔγινε γύρω ἀπ' αὐτό τό ζήτημα ἀπόδειξε πέρα γιά πέρα πώς εἶναι *ἐντελῶς ἀβάσιμη* ἡ «κριτική» αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ὁ ἴδιος ὁ Μπέρνσταϊν παραδέχτηκε ὅτι εἶναι σωστά τά πιό πάνω λόγια τοῦ Μάρξ, σάν λόγια πού χαρακτηρίζουν τήν *τάση* τοῦ καπιταλισμοῦ, — τάση πού μετατρέπεται σέ πραγματικότητα, ὅταν δέ γίνεται ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου ἐνάντια σ' αὐτή τήν τάση, ὅταν δέν ὑπάρχουν καταχτημένοι ἀπό τήν ἐργατική τάξη νόμοι γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν. Ἴσα-ἴσα στή Ρωσία βλέπουμε σήμερα πώς ἡ παραπάνω τάση ἐκδηλώνεται μέ τεράστια δύναμη σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κατάσταση τῆς ἀγροτιᾶς καί τῶν ἐργατῶν. Κατόπιν, ὁ Κάουτσκι ἔδειξε ὅτι τά λόγια γιά «αὔξηση τῆς ἀθλιότητας κτλ.» εἶναι σωστά ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι χαρακτηρίζουν μιά τάση, μά ἐπίσης καί μέ τήν ἔννοια ὅτι τονίζουν τήν αὔξηση τῆς «κοινωνικῆς ἀθλιότητας», δηλ. τήν αὔξηση τῆς ἀναντιστοιχίας ἀνάμεσα στήν κατάσταση τοῦ προλεταριάτου καί στό ἐπίπεδο ζωῆς τῆς ἀστικῆς τάξης, — στό ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, πού αὐξάνουν παράλληλα μέ τή γιγάντια αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας. Τέλος, τά λόγια αὐτά εἶναι σωστά ἀκόμα καί μέ τήν ἔννοια ὅτι «στίς παραμεθόριες περιοχές» τοῦ καπιταλισμοῦ (δηλ. στίς χῶρες καί στούς κλάδους τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ὅπου ὁ καπιταλισμός μόλις ἐμφανίζεται καί ἀνταμώνεται μέ προκεφαλαιοκρατικές καταστάσεις) ἡ αὔξηση τῆς ἀθλιότητας — καί μάλιστα ὄχι μόνο τῆς «κοινωνικῆς» μά καί τῆς πιό φριχτῆς φυσικῆς ἀθλιότητας, ὥς τό λιμό καί τό θάνατο ἀπό τήν πείνα — παίρνει μαζικές διαστάσεις. Εἶναι πασίγνωστο πώς γιά τή Ρωσία αὐτό ἰσχύει δέκα φορές περισσότερο ἀπ' ὅ,τι γιά ὁποιαδήποτε ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα. Συνεπῶς, τά λόγια γιά τήν «αὔξηση τῆς ἀθλιότητας, τῆς καταπίεσης, τῆς ὑποδούλωσης, τῶν ταπεινώσεων, τῆς ἐκμετάλλευσης» πρέπει ἀπαραίτητα, κατά τή γνώμη μας, νά μποῦν στό πρόγραμμα, — πρῶτο, γιατί χαρακτηρίζουν ἀπολύτως σωστά τίς βασικές καί οὐσιώδικες ἰδιότητες τοῦ καπιταλισμοῦ, χαρακτηρίζουν ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό προτσές πού συντελεῖται μπροστά στά μάτια μας καί πού εἶναι ἕνας ἀπό τούς κύριους ὅρους πού γεννοῦν τό ἐργατικό κίνημα καί τό σοσιαλισμό στή Ρωσία· δεύτερο, γιατί τά λόγια αὐτά δίνουν τεράστιο ὑλικό γιά ζύμωση, συνοψίζοντας ὁλόκληρη σειρά ἀπό φαινόμε-

να πού συνθλίβουν περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο τίς ἐργαζόμενες μάζες, μά πού ταυτόχρονα καί τίς ἐξεγείρουν στόν πιό μεγάλο βαθμό (ἀνεργία, χαμηλό μεροκάματο, ὑποσιτισμός, λιμοί, δρακόντεια πειθαρχία τοῦ κεφαλαίου, πορνεία, αὔξηση τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ κτλ. κτλ.)· τρίτο, ἐπειδή μ' αὐτόν τόν ἀκριβῆ χαρακτηρισμό τῆς ὀλέθριας δράσης τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀναγκαιότητας, τοῦ ἀναπόφευχτου χαρακτήρα τῆς ἐξέγερσης τῶν ἐργατῶν θά χαράξουμε μιά διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στούς μεσοβέζικους ἐκείνους ἀνθρώπους, πού, «συμπαθώντας» τό προλεταριάτο καί ζητώντας ὑπέρ αὐτοῦ «μεταρυθμίσεις», προσπαθοῦν νά κρατηθοῦν στή «χρυσή μέση ὁδό» ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καί στήν ἀστική τάξη, ἀνάμεσα στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση καί στούς ἐπαναστάτες. Καί ἀκριβῶς σήμερα ἡ χάραξη διαχωριστικῆς γραμμῆς ἀνάμεσα σέ μᾶς καί σ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους εἶναι ἐξαιρετικά ἀναγκαία, ἄν θέλουμε ν' ἀποχτήσουμε ἕνα ἑνιαῖο καί συσπειρωμένο ἐργατικό κόμμα, πού νά κάνει ἀποφασιστική καί ἀδιάλλαχτη πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία καί τό σοσιαλισμό.

Ἐδῶ εἶναι ἀπαραίτητο νά ποῦμε δυό λόγια γιά τή θέση μας ἀπέναντι στό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης. Ἀπ' ὅσα εἴπαμε πιό πάνω, ὁ καθένας εἶδε κιόλας ὅτι θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά γίνουν τέτοιες τροποποιήσεις στό σχέδιο τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού νά προσεγγίζουν τό πρόγραμμα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό πρόγραμμα τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἐμεῖς δέ διστάζουμε καθόλου νά ποῦμε ὅτι θέλουμε νά μιμηθοῦμε τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης: στή μίμηση τοῦ καλοῦ δέν ὑπάρχει τίποτα τό κακό, κι ἀκριβῶς σήμερα, πού τόσο συχνά ἀκούει κανείς ὀπορτουνιστικές καί μεσοβέζικες κριτικές αὐτοῦ τοῦ προγράμματος, θεωροῦμε χρέος μας νά ταχθοῦμε ἀνοιχτά ὑπέρ αὐτοῦ. Ἡ μίμηση ὅμως σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά εἶναι ἁπλή ἀντιγραφή. Ἡ μίμηση καί ὁ δανεισμός δικαιολογοῦνται ἀπόλυτα στό βαθμό πού καί στή Ρωσία βλέπουμε τά ἴδια *βασικά* προτσές ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ, τά ἴδια *βασικά* καθήκοντα τῶν σοσιαλιστῶν καί τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅμως δέν πρέπει σέ καμιά περίπτωση νά μᾶς κάνουν νά ξεχνᾶμε τίς *ἰδιομορφίες* τῆς Ρωσίας πού πρέπει νά βροῦν τήν *πλέρια ἔκφρασή* τους στίς ἰδιομορφίες τοῦ προγράμματός μας. Προτρέχοντας, θά τονίσουμε ἀπό τώρα κιόλας πώς οἱ ἰδιομορφίες αὐτές ἀφοροῦν, πρῶτο, τά πολιτικά μας καθήκοντα καί μέσα πάλης· δεύτερο, τήν πάλη ἐνάντια σ' ὅλα τά ὑπολείμματα τοῦ πατριαρχικοῦ, προκεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος καί τήν ὑπαγορευόμενη ἀπ' αὐτή

τήν πάλη ἰδιαίτερη τοποθέτηση τοῦ ζητήματος τῶν *ἀγροτῶν*. Ὕστερα ἀπό τήν ἀπαραίτητη αὐτή διευκρίνιση ἄς προχωρήσουμε παρακάτω. Ἀφοῦ τονιστεῖ ἡ «αὔξηση τῆς ἀθλιότητας», πρέπει ν' ἀκολουθήσει ὁ χαρακτηρισμός τῆς *ταξικῆς πάλης* τοῦ προλεταριάτου — νά τονιστεῖ ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς πάλης (μετατροπή σέ κοινωνική ἰδιοχτησία ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς καί ἀντικατάσταση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μέ τή σοσιαλιστική) — νά τονιστεῖ ὁ διεθνής χαρακτήρας τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος — νά τονιστεῖ ὁ *πολιτικός* χαρακτήρας τῆς ταξικῆς πάλης καί ὁ *ἄμεσος* σκοπός της (ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας). Εἶναι ἰδιαίτερα ἀπαραίτητη ἡ ἀναγνώριση τῆς πάλης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, τῆς πάλης γιά πολιτικές ἐλευθερίες, σάν τοῦ πρώτιστου πολιτικοῦ καθήκοντος τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, γιά τήν ἐπεξήγηση ὅμως αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος πρέπει, κατά τή γνώμη μας, νά δειχτεῖ ὁ ταξικός χαρακτήρας τῆς σύγχρονης ρωσικῆς ἀπολυταρχίας καί ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνατροπῆς της, ὄχι μόνο πρός τό συμφέρον τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀλλά καί πρός τό συμφέρον ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἡ διευκρίνιση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη καί ἀπό θεωρητική πλευρά, ἐπειδή ἀπό τήν ἄποψη τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ, τά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης μπαίνουν πάνω ἀπό τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου, — τά συμφέροντα ὅλου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στό σύνολό του μπαίνουν πάνω ἀπό τά συμφέροντα ἑνός ὁρισμένου στρώματος ἐργατῶν ἤ ὁρισμένων στιγμῶν τοῦ κινήματος· — καί ἀπό πραχτική πλευρά, γιά νά καθοριστεῖ τό κεντρικό σημεῖο στό ὁποῖο πρέπει νά συνοψίζεται καί πού γύρω του πρέπει νά συγκεντρώνεται ὅλη ἡ ποικιλόμορφη δράση τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό προπαγάνδα, ζύμωση καί ὀργάνωση. Νομίζουμε πώς *ἐκτός ἀπ' αὐτό* θάπρεπε ν' ἀφιερώσουμε ἐπίσης μιά ἰδιαίτερη παράγραφο τοῦ προγράμματος, ὅπου νά λέμε ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα βάζει *καθῆκον* του τήν ὑποστήριξη κάθε ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί τήν πάλη ἐνάντια σ' ὅλες τίς προσπάθειες τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης νά διαφθείρει καί νά συσκοτίσει τήν πολιτική συνείδηση τοῦ λαοῦ μέ τή γραφειοκρατική κηδεμονία καί τίς ψευτοελεημοσύνες, μέ κείνη τή δημαγωγική πολιτική πού οἱ γερμανοί σύντροφοί μας τήν ὀνόμασαν «Peitsche und Zuckerbrot» (βούρδουλα καί ζαχαρόψωμο). Ζαχαρόψωμο = ἐλεημοσύνες σ' αὐτούς πού γιά ὁρισμένες ἐπιμέρους καί μεμονωμένες βελτιώσεις τῆς ὑλικῆς τους κατάστασης παραιτοῦνται ἀπό τίς πολιτικές τους διεκδικήσεις καί παραμένουν πειθήνιοι δοῦλοι

τῆς ἀστυνομικῆς αὐθαιρεσίας (γιά τούς φοιτητές — οἶκοι φοιτητῶν κτλ., γιά τούς ἐργάτες — φτάνει μόνο νά θυμηθοῦμε τίς διακηρύξεις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν Βίττε τόν καιρό τῶν ἀπεργιῶν τῆς Πετρούπολης στά 1896 καί 1897[94] ἤ τούς λόγους πού ἔβγαλαν ὑπέρ τῶν ἐργατῶν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν στήν ἐπιτροπή γιά τήν ἔκδοση τοῦ νόμου τῆς 2–VI–1897). Βούρδουλας = ἐντατικές διώξεις ἐνάντια σέ κείνους, πού παρά τίς ἐλεημοσύνες αὐτές παραμένουν ἀγωνιστές τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας (ἐπιστράτευση τῶν φοιτητῶν[95]· ἐγκύκλιος τῆς 12–VIII–1897 γιά ἐξορία ἐργατῶν στή Σιβηρία· ἔνταση τῶν διώξεων ἐνάντια στή σοσιαλδημοκρατία κτλ.). Ζαχαρόψωμο — σάν δόλωμα γιά τούς ἀδύνατους, γιά τήν ἐξαγορά καί τή διαφθορά τους· βούρδουλας — γιά τήν τρομοκράτηση καί τήν «ἐξουδετέρωση» τῶν τίμιων καί συνειδητῶν ἀγωνιστῶν τῆς ὑπόθεσης τῶν ἐργατῶν καί τοῦ λαοῦ. Ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἀπολυταρχία (— κι ἐμεῖς πρέπει τώρα νά προσαρμόσουμε τό πρόγραμμά μας ἀκριβῶς στήν ὕπαρξη τῆς ἀπολυταρχίας, γιατί ἡ πτώση της θά προκαλέσει ἀναπόφευχτα τόσο μεγάλη ἀλλαγή στίς πολιτικές συνθῆκες, πού θ᾽ ἀναγκάσει τό ἐργατικό κόμμα ν᾽ ἀλλάξει οὐσιαστικά τή διατύπωση τῶν ἄμεσων πολιτικῶν καθηκόντων του) — ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἀπολυταρχία, πρέπει νά περιμένουμε ἀδιάκοπη ἀνανέωση καί ἔνταση αὐτῶν τῶν δημαγωγικῶν μέτρων τῆς κυβέρνησης, καί, συνεπῶς, πρέπει νά διεξάγουμε συστηματική πάλη ἐνάντιά τους, ξεσκεπάζοντας τήν ψευτιά τῶν ἀστυνομικῶν προστατῶν τοῦ λαοῦ, δείχνοντας τή σύνδεση ἀνάμεσα στίς κυβερνητικές μεταρυθμίσεις καί στήν πάλη τῶν ἐργατῶν, μαθαίνοντας τό προλεταριάτο νά χρησιμοποιεῖ κάθε μεταρύθμιση γιά τήν ἐνίσχυση τῶν ἀγωνιστικῶν του θέσεων, γιά τό πλάταιμα καί τό βάθαιμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ὅσο γιά τήν ὑποστήριξη ἀπομέρους μας *ὅλων* ἐκείνων πού ἀγωνίζονται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἡ διευκρίνιση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητο νά μπεῖ στό πρόγραμμα, γιατί ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία, συγχωνευμένη ἀδιάρηχτα μέ τά πρωτοπόρα στοιχεῖα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, πρέπει νά ὑψώσει τήν *πανδημοκρατική* σημαία, γιά νά συσπειρώσει γύρω της ὅλα τά στρώματα καί τά στοιχεῖα, τά ἱκανά νά παλαίψουν γιά τήν πολιτική ἐλευθερία ἤ καί ἁπλῶς νά ὑποστηρίξουν κατά ἕνα ὁποιοδήποτε τρόπο μιά τέτοια πάλη.

Αὐτή εἶναι ἡ ἄποψή μας γιά τίς ἀπαιτήσεις, πού πρέπει νά ἱκανοποιεῖ τό μέρος τοῦ προγράμματός μας πού ἀφορᾶ τίς *ἀρχές*, καί γιά τίς βασικές θέσεις πού πρέπει νά ἐκφράζονται σ᾽ αὐτό ὅσο τό δυνατό πιό ἀκριβολογημένα καί ἀνάγλυφα. Ἀπό τό

σχέδιο προγράμματος τῆς ὁμάδας «᾿Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πρέπει, κατά τή γνώμη μας, ν' ἀπαλειφθοῦν (ἀπό τό μέρος πού ἀφορᾶ τίς ἀρχές) 1) ὅσα λέγονται γιά τή μορφή τῆς γαιοχτησίας τοῦ ἀγρότη (γιά τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν θά μιλήσουμε παρακάτω)· 2) ὅσα λέγονται γιά τά αἴτια τῆς «ἀστάθειας» κτλ. τῆς διανόησης· 3) τό σημεῖο γιά τήν «κατάργηση τοῦ σημερινοῦ συστήματος πολιτικῆς ἐκπροσώπησης καί τήν ἀντικατάστασή του μέ ἄμεση νομοθεσία τοῦ λαοῦ»· 4) τό σημεῖο γιά τά «μέσα πολιτικῆς πάλης». Εἶναι ἀλήθεια πώς σ' αὐτό τό τελευταῖο δέ βλέπουμε τίποτα πού νά ἔχει παλιώσει ἤ πού νά εἶναι λαθεμένο: ἀπεναντίας, νομίζουμε πώς τά μέσα πρέπει νά εἶναι ἀκριβῶς αὐτά πού ἔχει ὑποδείξει ἡ ὁμάδα «᾿Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» (ζύμωση — ἐπαναστατική ὀργάνωση — πέρασμα «στήν κατάλληλη στιγμή» σέ ἀποφασιστική ἐπίθεση, πού δέν ἀποκλείει *κατ' ἀρχήν* καί τήν τρομοκρατία), — νομίζουμε ὅμως πώς στό πρόγραμμα ἑνός *ἐργατικοῦ κόμματος* δέν ἔχουν θέση οἱ ὑποδείξεις γιά τά μέσα δράσης, πού ἦταν ἀπαραίτητες στό πρόγραμμα μιᾶς ὁμάδας ἐπαναστατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ τό 1885. Τό πρόγραμμα πρέπει ν' ἀφήνει ἀνοιχτό τό ζήτημα τῶν μέσων, ἐμπιστευόμενο τήν ἐκλογή τους στίς ἀγωνιζόμενες ὀργανώσεις καί στά συνέδρια τοῦ κόμματος, πού καθορίζουν τήν *ταχτική* τοῦ κόμματος. Ὅμως εἶναι ἀμφίβολο ἄν τά ζητήματα τῆς *ταχτικῆς* μποροῦν νά μποῦν στό πρόγραμμα (ἄν ἐξαιρέσουμε τά πιό οὐσιαστικά καί *θεμελιακά* ζητήματα, ὅπως εἶναι τό ζήτημα τῆς στάσης ἀπέναντι στούς ἄλλους ἀγωνιστές πού παλαίβουν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία). Τά ζητήματα ταχτικῆς, στό βαθμό πού θά προκύπτουν, θά συζητιοῦνται στήν ἐφημερίδα τοῦ κόμματος καί θά λύνονται τελικά στά συνέδριά του. ᾿Εδῶ, κατά τή γνώμη μας, συμπεριλαβαίνεται καί τό ζήτημα τῆς τρομοκρατίας: τό ζήτημα αὐτό οἱ σοσιαλδημοκράτες πρέπει ὁπωσδήποτε νά τό βάλουν γιά συζήτηση — καί φυσικά γιά συζήτηση ὄχι ἀπό ἄποψη ἀρχῶν, μά ἀπό ἄποψη ταχτικῆς, — γιατί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος αὐτή καθαυτή ὁδηγεῖ αὐθόρμητα σέ ὁλοένα καί πιό συχνές περιπτώσεις ἐκτέλεσης χαφιέδων, στό δυνάμωμα τῆς βαθιᾶς ἀγανάχτησης μέσα στίς γραμμές τῶν ἐργατῶν καί τῶν σοσιαλιστῶν, πού βλέπουν ὅτι ὁλοένα καί περισσότεροι σύντροφοί τους βασανίζονται μέχρι θανάτου στά ἀπομονωτήρια τῶν φυλακῶν καί στούς τόπους ἐξορίας. Γιά νά μή μείνουν σκοτεινά σημεῖα, θά διευκρινίσουμε ἀμέσως ὅτι σύμφωνα μέ τήν προσωπική μας γνώμη ἡ τρομοκρατία *σήμερα δέν* ἀποτελεῖ ἐνδεδειγμένο μέσο πάλης, ὅτι τό κόμμα (*σάν κόμμα*) πρέπει νά τήν ἀπορίψει (ὥσπου ν' ἀλλάξουν οἱ συνθῆκες,

πράγμα πού θά μποροῦσε νά προκαλέσει καί ἀλλαγή τῆς ταχτικῆς) καί νά συγκεντρώσει *ὅλες του τίς δυνάμεις* στό δυνάμωμα τῆς ὀργάνωσης καί στήν ἐξασφάλιση τῆς ταχτικῆς κυκλοφορίας τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ. Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος γιά νά μιλήσουμε πιό λεπτομερειακά πάνω σ' αὐτό.

Ὅσο γιά τό ζήτημα τῆς ἄμεσης νομοθεσίας τοῦ λαοῦ νομίζουμε πώς σήμερα δέν πρέπει καθόλου νά τό βάλουμε στό πρόγραμμα. Δέν μποροῦμε κατ' ἀρχήν νά συνδέουμε τή νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τήν *ἀντικατάσταση* τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπό τήν ἄμεση νομοθεσία τοῦ λαοῦ. Αὐτό τό ἀπέδειξαν, κατά τή γνώμη μας, οἱ συζητήσεις γύρω ἀπό τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης καί τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι γιά τή νομοθεσία τοῦ λαοῦ. Ὁ Κάουτσκι (κάνοντας μιά ἱστορική καί πολιτική ἀνάλυση) παραδέχεται πώς ἡ νομοθεσία τοῦ λαοῦ εἶναι ὥς ἕνα βαθμό ὠφέλιμη μέ τούς παρακάτω ὅρους: 1) ὅταν δέν ὑπάρχει ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πόλη καί στό χωριό ἤ ὅταν ὑπερτεροῦν οἱ πόλεις· 2) ὅταν ὑπάρχουν πολύ ἀναπτυγμένα πολιτικά κόμματα· 3) «ὅταν δέν ὑπάρχει ὑπέρμετρα συγκεντρωτική κρατική ἐξουσία πού ἀντιπαρατάσσεται αὐτοδύναμα στή λαϊκή ἐκπροσώπηση». Στή Ρωσία βλέπουμε *διαμετρικά ἀντίθετες* συνθῆκες, καί ὁ κίνδυνος ἐκφυλισμοῦ τῆς «νομοθεσίας τοῦ λαοῦ» σέ αὐτοκρατορικό «δημοψήφισμα» θἆταν γιά μᾶς ἐξαιρετικά μεγάλος. Ἄν γιά τή Γερμανία καί τήν Αὐστρία ὁ Κάουτσκι ἔλεγε τό 1893 πώς «γιά μᾶς τούς ἀνατολικοευρωπαίους ἡ ἄμεση νομοθεσία τοῦ λαοῦ ἀνήκει στή σφαίρα τοῦ „κράτους τοῦ μέλλοντος“», τότε τί νά πεῖ κανείς γιά τή Ρωσία. Γι' αὐτό νομίζουμε πώς τώρα, πού στή Ρωσία κυριαρχεῖ ἡ ἀπολυταρχία, πρέπει νά περιοριστοῦμε στή διεκδίκηση «δημοκρατικοῦ συντάγματος» καί νά προτιμήσουμε τίς δυό πρῶτες παραγράφους τοῦ πραχτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματος τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀπό τίς δυό πρῶτες παραγράφους τοῦ πραχτικοῦ μέρους τοῦ «προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης».

Περνᾶμε στό πραχτικό μέρος τοῦ προγράμματος. Κατά τή γνώμη μας, ἄν ὄχι σύμφωνα μέ τή διάταξη τῆς ἔκθεσης, πάντως σύμφωνα μέ τήν οὐσία, τό μέρος αὐτό χωρίζεται σέ τρία κεφάλαια: 1) διεκδικήσεις γενικῶν δημοκρατικῶν μετασχηματισμῶν· 2) διεκδικήσεις μέτρων γιά τήν προστασία τῶν ἐργατῶν καί 3) διεκδικήσεις μέτρων ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν. Γιά τό πρῶτο κεφάλαιο εἶναι ζήτημα ἄν χρειάζονται οὐσιαστικές τροποποιήσεις στό «σχέδιο προγράμματος» τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πού ἀπαιτεῖ 1) γενικό ἐκλογικό δικαίωμα· 2) μισθοδοσία

τῶν ἀντιπροσώπων· 3) γενική, κοσμική, δωρεάν καί ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση κτλ.· 4) τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς κατοικίας τῶν πολιτῶν· 5) ἀπεριόριστη ἐλευθερία τῆς συνείδησης, τοῦ λόγου, τοῦ συνέρχεσθαι κτλ. (ἐδῶ θάπρεπε ἴσως νά προστεθεῖ εἰδικά: ἐλευθερία τῶν ἀπεργιῶν)· 6) ἐλευθερία μετακίνησης καί ἐπαγγέλματος [ἐδῶ θάπρεπε ἴσως νά προστεθεῖ: «ἐλευθερία μετοίκησης» καί «ὁλοκληρωτική κατάργηση τῶν ἀδειῶν μετακίνησης»]· 7) πλέρια ἰσότητα δικαιωμάτων ὅλων τῶν πολιτῶν κτλ.· 8) ἀντικατάσταση τοῦ ταχτικοῦ στρατοῦ μέ τό γενικό ἐξοπλισμό τοῦ λαοῦ· 9) «ἀναθεώρηση ὅλης τῆς ἀστικῆς καί ποινικῆς νομοθεσίας μας, κατάργηση τοῦ χωρισμοῦ σέ κάστες καί τῶν ποινῶν πού δέ συμβιβάζονται μέ τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου». Ἐδῶ θάπρεπε νά προστεθεῖ: «καθιέρωση ἀπόλυτης ἰσότητας δικαιωμάτων τῆς γυναίκας μέ τόν ἄντρα». Στό ἴδιο μέρος πρέπει νά προστεθεῖ καί ἡ διεκδίκηση τῶν δημοσιονομικῶν μεταρυθμίσεων — ἡ «κατάργηση τοῦ σημερινοῦ φορολογικοῦ συστήματος καί καθιέρωση προοδευτικοῦ φόρου εἰσοδήματος», διεκδίκηση πού διατυπώνει τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀνάμεσα στίς διεκδικήσεις πού «θά προβάλλει τό ἐργατικό κόμμα, στηριζόμενο σ' αὐτά τά βασικά πολιτικά δικαιώματα». Τέλος, ἐδῶ θάπρεπε ἐπίσης νά βρίσκεται καί ἡ διεκδίκηση γιά τήν «ἐκλογή τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπό τό λαό· τό δικαίωμα κάθε πολίτη νά διώκει δικαστικά κάθε δημόσιο ὑπάλληλο, χωρίς ν' ἀπευθύνεται στήν προϊσταμένη ἀρχή τοῦ ὑπαλλήλου».

Στό δεύτερο κεφάλαιο τῶν πραχτικῶν διεκδικήσεων βρίσκουμε στό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» τή γενική διεκδίκηση γιά «νομοθετική ρύθμιση τῶν σχέσεων τῶν ἐργατῶν (τῆς πόλης καί τοῦ χωριοῦ) μέ τούς ἐπιχειρηματίες καί γιά ὀργάνωση ἀντίστοιχης ἐπιθεώρησης μέ ἐκπροσώπηση τῶν ἐργατῶν». Νομίζουμε πώς τό *ἐργατικό κόμμα* πρέπει νά διατυπώσει τίς διεκδικήσεις τοῦ σημείου αὐτοῦ πιό ἐμπεριστατωμένα καί πιό διεξοδικά, πρέπει ν' ἀπαιτήσει (1) ὀχτάωρη ἐργάσιμη μέρα· (2) ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας· ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας γιά παιδιά κάτω ἀπό 14 χρονῶν· (3) συνεχῆ ἀνάπαυση τουλάχιστο 36 ὡρῶν γιά κάθε ἐργάτη τήν ἑβδομάδα· (4) ἐπέκταση τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καί τῆς ἐπιθεώρησης ἐργασίας σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας καί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, στά κρατικά ἐργοστάσια, στίς ἐπαγγελματοβιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις καί στούς βιοτέχνες πού δουλεύουν στό σπίτι. Ἐκλογή ἀπό τούς ἐργάτες βοηθῶν τῶν ἐπιθεωρητῶν, πού

νά ἔχουν ἴσα δικαιώματα μέ τούς ἐπιθεωρητές· (5) ἵδρυση ἐργατικῶν καί ἀγροτικῶν δικαστηρίων διαιτησίας σέ ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας καί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, μέ δικαστές πού οἱ μισοί νά ἐκλέγονται ἀπό τ' ἀφεντικά καί οἱ ἄλλοι μισοί ἀπό τούς ἐργάτες· (6) ἀπόλυτη ἀπαγόρευση παντοῦ τῆς πληρωμῆς τοῦ μισθοῦ μέ ἐμπορεύματα· (7) καθιέρωση μέ νόμο τῆς εὐθύνης τῶν ἐργοστασιαρχῶν γιά ὅλα τά ἀτυχήματα καί τούς ἀκρωτηριασμούς τῶν ἐργατῶν, τόσο τῶν ἐργατῶν βιομηχανίας ὅσο καί τῶν ἐργατῶν γῆς· (8) καθιέρωση μέ νόμο ὅτι σ' ὅλες τίς περιπτώσεις μίσθωσης ὁποιωνδήποτε ἐργατῶν ἡ πληρωμή πρέπει νά γίνεται τουλάχιστο μιά φορά τή βδομάδα· (9) κατάργηση ὅλων τῶν νόμων πού παραβιάζουν τήν ἰσοτιμία ἀνάμεσα στούς ἐργοδότες καί στούς μισθωτούς (λχ., τῶν νόμων σχετικά μέ τήν ποινική εὐθύνη τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν καί τῶν ἐργατῶν γῆς γιά τήν ἀποχώρησή τους ἀπό τή δουλειά· τῶν νόμων πού δίνουν στούς ἐργοδότες πολύ μεγαλύτερη ἐλευθερία νά καταγγέλουν τά συμβόλαια μίσθωσης ἀπ' ὅ,τι στούς μισθωτούς κτλ.). (Εἶναι αὐτονόητο πώς ἐμεῖς ἁπλῶς σημειώνουμε τίς ἐπιθυμητές διεκδικήσεις χωρίς νά δίνουμε σ' αὐτές τήν τελική διατύπωση πού ἀπαιτεῖ τό σχέδιο προγράμματος.) Τό κεφάλαιο αὐτό τοῦ προγράμματος πρέπει (σέ σύνδεση μέ τό προηγούμενο) νά δόσει τίς βασικές, καθοδηγητικές θέσεις γιά τή ζύμωση, χωρίς φυσικά νά περιορίζει καθόλου τούς προπαγανδιστές νά προβάλλουν κατά τόπους, κλάδους παραγωγῆς, ἐργοστάσια κτλ. καί ἄλλες, κάπως τροποποιημένες, πιό συγκεκριμένες, πιό μερικές διεκδικήσεις. Γι' αὐτό, κατά τή σύνταξη αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ προγράμματος πρέπει νά προσπαθήσουμε ν' ἀποφύγουμε δυό ἀκρότητες: ἀπό τή μιά μεριά, δέν πρέπει νά παραλείψουμε οὔτε μιά ἀπό τίς κύριες, τίς βασικές διεκδικήσεις, πού ἔχουν οὐσιαστική σημασία γιά *ὅλη* τήν ἐργατική τάξη· ἀπό τήν ἄλλη, δέν πρέπει νά παρασυρθοῦμε σέ ὑπερβολικές λεπτομέρειες, γιατί δέ θἆταν λογικό νά γεμίσουμε τό πρόγραμμα μ' αὐτές.

Ἡ διεκδίκηση «κρατικῆς βοήθειας στούς παραγωγικούς συνεταιρισμούς» πού περιλαβαίνεται στό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πρέπει, κατά τή γνώμη μας, ν' ἀπαλειφθεῖ τελείως ἀπό τό πρόγραμμα. Καί ἡ πείρα τῶν ἄλλων χωρῶν, καί θεωρητικοί λόγοι, καί οἱ ἰδιομορφίες τῆς ρωσικῆς ζωῆς (ἡ τάση τῶν ἀστῶν φιλελεύθερων καί τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης νά ἐρωτοτροποῦν μέ τά «ἀρτέλ» καί μέ τήν «προστασία» τῆς «λαϊκῆς βιομηχανίας», κτλ.) — ὅλα μιλοῦν ἐνάντια στή διατύπωση αὐτῆς τῆς διεκδίκησης. (Φυσικά, πρίν ἀπό 15 χρόνια

τό ζήτημα έμπαινε από πολλές απόψεις διαφορετικά, καί ήταν φυσικό *τότε* νά περιλάβουν οί σοσιαλδημοκράτες στό πρόγραμμά τους μιά τέτοια διεκδίκηση.)

Μᾶς μένει τό τελευταῖο, τό τρίτο κεφάλαιο τοῦ πρακτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματος: οἱ διεκδικήσεις σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν. Στό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» βρίσκουμε μιά τέτοια διεκδίκηση, καί συγκεκριμένα τή διεκδίκηση γιά «ριζική ἀναθεώρηση τῶν ἀγροτικῶν μας σχέσεων, δηλ. τῶν ὅρων ἐξαγορᾶς τῆς γῆς καί τοῦ περάσματός της στά χέρια τῶν ἑνώσεων τῶν ἀγροτῶν. Παραχώρηση τοῦ δικαιώτος νά παραιτοῦνται ἀπό τόν κοινοτικό κλῆρο καί νά βγαίνουν ἀπό τήν κοινότητα στούς ἀγρότες πού θά θεωρήσουν ὅτι αὐτό τούς συμφέρει κτλ.».

Μοῦ φαίνεται πώς ἡ βασική σκέψη πού διατυπώνεται ἐδῶ εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή καί πώς τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα πρέπει πραγματικά νά διατυπώσει στό πρόγραμμά του μιά ἀνάλογη διεκδίκηση (λέω: ἀνάλογη, γιατί μοῦ φαίνεται πώς καλό εἶναι νά γίνουν μερικές τροποποιήσεις).

Τό ζήτημα αὐτό ἐγώ τό καταλαβαίνω ἔτσι. Τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν στή Ρωσία διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν στή Δύση, ὅμως διαφέρει *μόνο κατά τοῦτο*, ὅτι στή Δύση πρόκειται σχεδόν ἀποκλειστικά γιά ἀγρότη πού βρίσκεται μέσα σέ κεφαλαιοκρατική, ἀστική κοινωνία, ἐνῶ στή Ρωσία πρόκειται κυρίως γιά ἀγρότη πού ὑποφέρει ὄχι λιγότερο (ἄν ὄχι περισσότερο) ἀπό τούς *προκεφαλαιοκρατικούς* θεσμούς καί σχέσεις, ὑποφέρει ἀπό τίς *ἐπιβιώσεις τῆς δουλοπαροικίας*. Ἡ ἀγροτιά, σάν τάξη πού προμηθεύει ἀγωνιστές ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία κι ἐνάντια στίς ἐπιβιώσεις τῆς δουλοπαροικίας, ἔχει κιόλας παίξει τό ρόλο της στή Δύση, στή Ρωσία ὅμως ὄχι ἀκόμα. Στή Δύση τό βιομηχανικό προλεταριάτο ἔχει ἀπό καιρό ἀποσπαστεῖ ριζικά ἀπό τό χωριό, καί ἡ ἀπόσπαση αὐτή ἔχει κιόλας κατοχυρωθεῖ μέ ἀντίστοιχους νομικούς θεσμούς. Στή Ρωσία «τό βιομηχανικό προλεταριάτο, ἐξαιτίας τῶν συστατικῶν του στοιχείων καί τῶν ὅρων ὕπαρξής του, συνδέεται ἀκόμα σέ μεγάλο βαθμό μέ τό χωριό» (Π. Μπ. Ἀξελρόντ, στήν μπροσούρα πού ἀναφέραμε, σελ. 11). Εἶναι ἀλήθεια πώς στή χώρα μας τό προτσές τῆς ἀποσύνθεσης τῆς ἀγροτιᾶς σέ μικροαστούς καί σέ μισθωτούς ἐργάτες συντελεῖται μέ τεράστια δύναμη, μέ καταπληχτική ταχύτητα, ὅμως τό προτσές αὐτό θέλει πολύ ἀκόμα γιά νά τελειώσει, καί, τό κυριότερο, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά συντελεῖται μέσα στά πλαίσια τῶν παλιῶν, δουλοπαροικιακῶν θεσμῶν πού δεσμεύουν

ὅλους τούς ἀγρότες μέ τή βαριά ἁλυσίδα τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης καί τῆς φορολογικῆς κοινότητας. Ἔτσι ὁ ρῶσος σοσιαλδημοκράτης, ἀκόμα κι ἄν ἀνήκει (ὅπως ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν) στούς κατηγορηματικούς ἀντιπάλους τῆς διαφύλαξης ἤ τῆς ὑποστήριξης τῆς μικρῆς ἰδιοχτησίας ἤ τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, δηλ. κι ἄν ἀκόμα στό ἀγροτικό ζήτημα τάσσεται (ὅπως ὁ συντάχτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν) μέ τό μέρος ἐκείνων τῶν μαρξιστῶν, πού οἱ κάθε λογῆς ἀστοί καί ὀπορτουνιστές ἀρέσκονται σήμερα νά τούς βρίζουν, ἀποκαλώντας τους «δογματικούς» καί «ὀρθόδοξους», — μπορεῖ καί πρέπει, δίχως νά προδίνει καθόλου τίς πεποιθήσεις του, ἀλλά, ἀπεναντίας, ἀκριβῶς λόγω αὐτῶν τῶν πεποιθήσεών του — νά ὑποστηρίζει ὅτι τό ἐργατικό κόμμα πρέπει νά γράψει στή σημαία του τό σύνθημα τῆς *ὑποστήριξης* τῆς ἀγροτιᾶς (*καθόλου ὅμως* σάν τάξης μικροϊδιοχτητῶν ἤ μικρονοικοκυρέων), *στό βαθμό πού ἡ ἀγροτιά αὐτή εἶναι ἱκανή γιά ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας γενικά κι ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία ἰδιαίτερα.* Ἀφοῦ ὅλοι ἐμεῖς, οἱ σοσιαλδημοκράτες, δηλώνουμε πώς εἴμαστε ἕτοιμοι νά ὑποστηρίξουμε καί τή μεγαλοαστική τάξη, *στό βαθμό πού εἶναι ἱκανή* γιά *ἐπαναστατική* πάλη ἐνάντια στά φαινόμενα πού ἀναφέραμε, — τότε πῶς μποροῦμε ν᾽ ἀρνηθοῦμε αὐτή τήν ὑποστήριξη στά ἑκατομμύρια τῆς τάξης τῶν μικροαστῶν πού συγχωνεύονται ὕστερα ἀπό βαθμιαῖα περάσματα μέ τό προλεταριάτο; Ἄν τό νά ὑποστηρίζει κανείς τίς φιλελεύθερες διεκδικήσεις τῶν μεγαλοαστῶν δέ σημαίνει πώς ὑποστηρίζει τούς μεγαλοαστούς, τότε τό νά ὑποστηρίζει κανείς τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις τῶν μικροαστῶν δέ σημαίνει καθόλου πώς ὑποστηρίζει τούς μικροαστούς: ἀπεναντίας, ἀκριβῶς ἡ ἀνάπτυξη πού θά προκαλέσει στή Ρωσία ἡ πολιτική ἐλευθερία θά ὁδηγήσει, μέ ἐξαιρετική δύναμη, στόν ἀφανισμό τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ κάτω ἀπό τά χτυπήματα τοῦ κεφαλαίου. Μοῦ φαίνεται πώς στό σημεῖο αὐτό δέ θάχουμε διαφωνίες ἀνάμεσα στούς σοσιαλδημοκράτες. Συνεπῶς, ὅλο τό πρόβλημα συμπυκνώνεται στά παρακάτω: 1) πῶς θά ἐπεξεργαστοῦμε τέτοιες ἀκριβῶς διεκδικήσεις πού *νά μή καταλήγουν* σέ ὑποστήριξη τῶν μικρονοικοκυρέων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία; καί 2) εἶναι ἱκανή ἡ ἀγροτιά μας, ἔστω κι ὥς ἕνα βαθμό, γιά *ἐπαναστατική* πάλη ἐνάντια στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας καί ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία;

Θ᾽ ἀρχίσουμε ἀπό τό δεύτερο ζήτημα. Κανένας, ἴσως, δέν πρόκειται ν᾽ ἀρνηθεῖ ὅτι στή ρωσική ἀγροτιά ὑπάρχουν ἐπαναστα-

τικά στοιχεῖα. Καί στήν περίοδο ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμιση εἶναι γνωστές περιπτώσεις ἐξεγέρσεων τῶν ἀγροτῶν ἐνάντια στούς τσιφλικάδες, στούς ἐπιστάτες τους καί στούς κρατικούς ὑπαλλήλους πού τούς ὑπερασπίζουν, εἶναι γνωστές περιπτώσεις φόνων τσιφλικάδων, ἀγροτικῶν ταραχῶν κτλ. Εἶναι γνωστό τό γεγονός ὅτι μεγαλώνει ἡ ἀγανάχτηση τῆς ἀγροτιᾶς (στήν ὁποία ἀκόμα καί τά λίγα κολυβογράμματα ἄρχισαν κιόλας νά ξυπνοῦν τό αἴσθημα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας) ἐνάντια στήν ἄγρια αὐθαιρεσία τῆς συμμορίας τῶν γαλαζοαίματων ἀλητῶν, πού ξαμόλυσε τό κράτος ἐνάντια στούς ἀγρότες μέ τόν τίτλο τῶν ζέμσκι νατσάλνικ*. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ λιμοί ἐπαναλαβαίνονται ὅλο καί πιό συχνά καί ἀγκαλιάζουν ἑκατομμύρια ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, πού δέν μποροῦν νά μένουν ἀπαθεῖς θεατές τέτοιων «ἐπισιτιστικῶν δυσχερειῶν». Εἶναι γνωστό ὅτι ἀναπτύσσονται οἱ αἱρέσεις καί ἡ ὀρθολογιστική σκέψη μέσα στήν ἀγροτιά — καί ἡ ἐκδήλωση τῆς πολιτικῆς διαμαρτυρίας μέ θρησκευτική χροιά εἶναι ἕνα χαρακτηριστικό φαινόμενο γιά ὅλους τούς λαούς σέ ὁρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους καί ὄχι μόνο γιά τή Ρωσία. Ἔτσι, δέ χωράει ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία πώς μέσα στήν ἀγροτιά ὑπάρχουν ἐπαναστατικά στοιχεῖα. Ἐμεῖς δέν ὑπερβάλλουμε καθόλου τή δύναμη αὐτῶν τῶν στοιχείων, δέν ξεχνᾶμε τήν πολιτική καθυστέρηση καί τήν ἀμορφωσιά τῶν ἀγροτῶν, δέ σβήνουμε καθόλου τή διαφορά ἀνάμεσα στή «ρωσική ἀνταρσία, τήν παράλογη καί ἀνελέητη», καί στήν ἐπαναστατική πάλη, δέν ξεχνᾶμε καθόλου, τί πληθώρα μέσων διαθέτει ἡ κυβέρνηση γιά τήν πολιτική ἐξαπάτηση καί διαφθορά τῶν ἀγροτῶν. Ὅμως τό μόνο πού βγαίνει ἀπ' ὅλα αὐτά εἶναι πώς θἆταν ἀπερισκεψία νά παρουσιάζει κανείς σάν *φορέα* τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τήν ἀγροτιά, ὅτι θάδειχνε ἀφροσύνη τό κόμμα πού *θά ἐξαρτοῦσε* τήν ἐπαναστατικότητα τοῦ κινήματός του ἀπό τήν ἐπαναστατική διάθεση τῆς ἀγροτιᾶς. Κι ἐμᾶς οὔτε μᾶς περνάει καθόλου ἀπ' τό μυαλό νά προτείνουμε κάτι τέτοιο στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Ἐμεῖς λέμε ἁπλῶς πώς τό ἐργατικό κόμμα, ἄν δέ θέλει νά παραβιάσει τίς βασικές ἐντολές τοῦ μαρξισμοῦ καί νά κάνει ἕνα τεράστιο πολιτικό λάθος, δέν μπορεῖ *ν' ἀντιπαρέλθει* τά ἐπαναστατικά στοιχεῖα πού ὑπάρχουν καί στήν ἀγροτιά, δέν μπορεῖ νά μή τά ὑποστηρίξει. Θά κατορθώσουν ἄραγε αὐτά τά ἐπαναστατικά στοιχεῖα τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς νά παίξουν ἔστω καί τό

* Εὐγενεῖς πού ἀσκοῦσαν ἀστυνομικά καθήκοντα, ἔχοντας μαζί δικαστική καί διοικητική ἁρμοδιότητα. *Σημ. μετ.*

ρόλο πού ἔπαιξαν οἱ ἀγρότες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης στό γκρέμισμα τῆς ἀπολυταρχίας; — αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα, στό ὁποῖο ἡ ἱστορία δέν ἔδοσε ἀκόμα τήν ἀπάντησή της. Ἄν δέν τό κατορθώσουν, ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν ἔχει νά χάσει τίποτα ἀπό τό καλό της ὄνομα καί ἀπό τό κίνημά της, γιατί δέ θἆναι δικό της φταίξιμο, ἄν ἡ ἀγροτιά δέν ἀποκρίθηκε (ἴσως νά μή μποροῦσε ν' ἀποκριθεῖ) στήν ἐπαναστατική της πρόσκληση. Τό ἐργατικό κίνημα βαδίζει καί θά βαδίσει τό δικό του δρόμο, παρ' ὅλες τίς προδοσίες τῶν μεγαλοαστῶν ἤ τῶν μικροαστῶν. Ἄν τό κατορθώσουν, — τότε ἡ σοσιαλδημοκρατία, πού τυχόν δέ θά ὑποστήριζε στήν περίπτωση αὐτή τήν ἀγροτιά, θά ἔχανε γιά πάντα τό καλό της ὄνομα καί τό δικαίωμα νά θεωρεῖται πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας.

Περνώντας στό πρῶτο ζήτημα πού βάλαμε παραπάνω, πρέπει νά ποῦμε, ὅτι τό αἴτημα τῆς «ριζικῆς ἀναθεώρησης τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων» μᾶς φαίνεται ἀσαφές: μποροῦσε νἆταν ἱκανοποιητικό πρίν ἀπό 15 χρόνια, δέ νομίζουμε, ὅμως, ὅτι μπορεῖ νά μᾶς ἱκανοποιεῖ σήμερα, πού πρέπει καί καθοδηγητικό ὑλικό νά δόσουμε γιά τή ζύμωση, καί νά χαράξουμε μιά διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στούς ὑπερασπιστές τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ, πού εἶναι τόσο πολυάριθμοι στή σύγχρονη ρωσική κοινωνία καί βρίσκουν τόσο «ἔγκυρους» ὀπαδούς, σάν τούς κ. κ. Πομπεντονόστσεφ, Βίττε καί πάρα πολλούς ὑπαλλήλους τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν. Θά τολμήσουμε νά προτείνουμε στούς συντρόφους γιά συζήτηση μιά τέτοια περίπου διατύπωση τοῦ τρίτου κεφαλαίου τοῦ πρακτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματός μας:

«Τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, ὑποστηρίζοντας κάθε ἐπαναστατικό κίνημα ἐνάντια στό σημερινό κρατικό καί κοινωνικό καθεστώς, δηλώνει πώς θά ὑποστηρίζει τήν ἀγροτιά στό βαθμό πού αὐτή, σάν τάξη πού ὑποφέρει περισσότερο ἀπό τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ καί ἀπό τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας στή ρωσική κοινωνία, εἶναι ἱκανή γιά ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία.

Ξεκινώντας ἀπ' αὐτή τήν ἀρχή, τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας ἀπαιτεῖ:

1) Κατάργηση τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς καί τῶν δοσιμάτων, καθώς καί κάθε εἴδους ὑποχρεώσεων πού βαραίνουν σήμερα τήν ἀγροτιά, σάν φορολογούμενη τάξη.

2) Ἐπιστροφή στό λαό τῶν χρημάτων πού ἔκλεψαν ἀπό τούς ἀγρότες ἡ κυβέρνηση καί οἱ τσιφλικάδες μέ τή μορφή πληρωμῶν γιά ἐξαγορά.

3) Κατάργηση τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης καί ὅλων τῶν νόμων πού ἐμποδίζουν τόν ἀγρότη νά διαθέτει ἐλεύθερα τή γῆ του.

4) Ἐξάλειψη ὅλων τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς τσιφλικάδες, ἀνεξάρτητα ἄν τά ὑπολείμματα αὐτά ἀπορέουν ἀπό εἰδικούς νόμους καί θεσμούς (λχ., κατάσταση τῶν ἀγροτῶν καί τῶν ἐργατῶν στίς μεταλλευτικές περιφέρειες τῶν Οὐραλίων), εἴτε ἀπό τό ὅτι δέν ἔχουν ἀκόμα χαραχτεῖ τά σύνορα ἀνάμεσα στή γῆ τῶν ἀγροτῶν καί τῶν τσιφλικάδων (λχ., ὑπολείμματα ἀπό δουλεῖες στή Δυτική περιοχή)[96], εἴτε ἀπό τό ὅτι ὁ τσιφλικάς κόβει τή γῆ τοῦ ἀγρότη ἔτσι πού βάζει οὐσιαστικά τούς ἀγρότες στήν ἀδιέξοδη κατάσταση τῶν παλιῶν δουλοπάροικων ἀγροτῶν.

5) Παροχή στούς ἀγρότες τοῦ δικαιώματος ν' ἀπαιτοῦν δικαστικά τήν ἐλάττωση τῶν ὑπέρμετρα μεγάλων ἐνοικίων γῆς καί νά ἐνάγουν γιά τοκογλυφία τούς τσιφλικάδες καί γενικά ὅλους ἐκείνους πού, ἐκμεταλλευόμενοι τήν ἀνέχεια τῶν ἀγροτῶν, κλείνουν μαζί τους ὑποδουλωτικές συμφωνίες».

Πρέπει νά σταθοῦμε πολύ διεξοδικά στήν αἰτιολόγηση αὐτῆς τῆς πρότασης — ὄχι γιατί τό μέρος αὐτό τοῦ προγράμματος εἶναι τό πιό σπουδαῖο, ἀλλά γιατί εἶναι τό πιό ἐπίμαχο μέρος καί τό λιγότερο συνδεμένο μέ τίς γενικά καθιερωμένες καί ἀπ' ὅλους τούς σοσιαλδημοκράτες ἀναγνωρισμένες ἀλήθειες. Ἡ εἰσαγωγική θέση γιά (ὑπό ὅρους) «ὑποστήριξη» τῆς ἀγροτιᾶς νομίζουμε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί τό προλεταριάτο δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει, γενικά, ν' ἀναλαβαίνει τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τῆς τάξης τῶν μικρονοικοκυρέων· μπορεῖ ἁπλῶς νά τήν ὑποστηρίζει *στό βαθμό πού* ἡ τάξη αὐτή εἶναι ἐπαναστατική. Κι ἐπειδή ἴσα-ἴσα ἡ ἀπολυταρχία ἐνσαρκώνει σήμερα ὅλη τήν καθυστέρηση τῆς Ρωσίας, ὅλα τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας, τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων καί τῆς «πατριαρχικῆς» καταπίεσης, εἶναι ἀπαραίτητο νά τονίσουμε πώς τό ἐργατικό κόμμα ὑποστηρίζει τήν ἀγροτιά μόνο στό βαθμό πού αὐτή εἶναι ἱκανή γιά ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στήν *ἀπολυταρχία*. Ἡ θέση αὐτή ἀποκλείεται, ὅπως φαίνεται, ἀπό τήν παρακάτω θέση τοῦ σχεδίου τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: «Τό κυριότερο στήριγμα τῆς ἀπολυταρχίας βρίσκεται ἀκριβῶς στήν πολιτική ἀδιαφορία καί στήν πνευματική καθυστέρηση τῆς ἀγροτιᾶς». Αὐτή ὅμως δέν εἶναι ἀντίφαση τῆς θεωρίας, μά τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς, γιατί ἡ ἀγροτιά (ὅπως καί γενικά ἡ τάξη τῶν μικρονοικοκυρέων) διακρίνεται ἀπό διττά χαρακτηριστικά. Χωρίς νά ἐπαναλάβουμε τά γνωστά πολιτικοοικονομικά ἐπιχειρήματα, πού ἀποδείχνουν

τήν ἐσωτερική ἀντιφατική θέση τῆς ἀγροτιᾶς, θά ὑπενθυμίσουμε τόν παρακάτω χαρακτηρισμό πού ἔδινε ὁ Μάρξ γιά τή γαλλική ἀγροτιά τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας 1850–1860:

«...Ἡ δυναστεία τοῦ Βοναπάρτη δέν ἀντιπροσωπεύει τόν ἐπαναστάτη, ἀλλά τό συντηρητικό ἀγρότη, δέν ἀντιπροσωπεύει τόν ἀγρότη πού πασχίζει νά ξεφύγει ἀπό τίς κοινωνικές συνθῆκες τῆς ὕπαρξής του, πού τίς καθορίζει ὁ μικρός κλῆρος του, ἀλλά τόν ἀγρότη πού θέλει νά σταθεροποιήσει αὐτές τίς συνθῆκες κι αὐτόν τό μικρό κλῆρο, δέν ἀντιπροσωπεύει τόν ἀγροτικό πληθυσμό, πού πασχίζει νά ἑνωθεῖ μέ τίς πόλεις καί ν' ἀνατρέψει μέ τή δική του δραστηριότητα τό παλιό καθεστώς, ἀλλά ἀντίθετα τόν ἀγροτικό πληθυσμό, πού κλείνεται ἀγόγγυστα σ' αὐτό τό παλιό καθεστώς καί περιμένει ἀπό τό φάντασμα τῆς αὐτοκρατορίας νά σώσει αὐτόν τόν ἴδιο καί τό μικρό κλῆρο του καί νά τοῦ δώσει μιά προνομιακή θέση. Ἡ δυναστεία τοῦ Βοναπάρτη δέν ἀντιπροσωπεύει τό διαφωτισμό τοῦ ἀγρότη, ἀλλά τή δεισιδαιμονία του, δέν ἀντιπροσωπεύει τήν κρίση του, ἀλλά τήν πρόληψή του, δέν ἀντιπροσωπεύει τό μέλλον του, ἀλλά τό παρελθόν του, δέν ἀντιπροσωπεύει τή σύγχρονη Σεβέν, ἀλλά τή σύγχρονη Βανδέα του» («Der 18 Brumaire», S. 99 *). Αὐτό λοιπόν πού χρειάζεται στό ἐργατικό κόμμα εἶναι ἀκριβῶς ἡ παροχή ὑποστήριξης σέ κείνη τήν ἀγροτιά πού προσπαθεῖ ν' ἀνατρέψει τό «παλιό καθεστώς», δηλ. γιά τή Ρωσία πρίν ἀπ' ὅλα καί πάνω ἀπ' ὅλα τήν ἀπολυταρχία. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πάντα παραδέχονταν τήν ἀνάγκη νά ξεχωρίσουν ἀπό τό δόγμα καί τήν κατεύθυνση τοῦ ναροντνικισμοῦ τήν ἐπαναστατική του πλευρά καί νά τήν ἀποδεχτοῦν. Στό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» αὐτό ἔχει ἐκφραστεῖ ὄχι μόνο μέ τή διεκδίκηση τῆς «ριζικῆς ἀναθεώρησης» κτλ., πού ἀναφέραμε παραπάνω, μά καί μέ τά παρακάτω λόγια: «Ἐξάλλου, εἶναι αὐτονόητο πώς ἀκόμα καί σήμερα οἱ ἄνθρωποι πού βρίσκονται σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τήν ἀγροτιά θά μποροῦσαν μέ τή δράση τους μέσα σ' αὐτήν νά προσφέρουν σοβαρή ὑπηρεσία στό σοσιαλιστικό κίνημα τῆς Ρωσίας. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὄχι μόνο δέ θ' ἀπωθήσουν τέτοιους ἀνθρώπους, μά θά καταβάλουν κάθε προσπάθεια γιά νά καταλήξουν σέ συμφωνία μαζί τους πάνω στίς βασικές ἀρχές καί στίς μεθόδους δράσης τους». Πρίν ἀπό 15 χρόνια, ὅταν ἦταν ἀκόμα ζωντανές οἱ παραδόσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ ναροντνικισμοῦ, μιά τέτοια δήλωση ἦταν ἀρκετή, σήμερα ὅμως πρέπει οἱ ἴδιοι ν' ἀρ-

* — «Ἡ 18η Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη», σελ. 99 [97]. *Ἡ Σύντ.*

χίσουμε τή συζήτηση γιά τίς «βασικές άρχές δράσης» μέσα στήν άγροτιά, άν θέλουμε νά γίνει τό σοσιαλδημοκρατικό έργατικό κόμμα πρωτοπόρος άγωνιστής τῆς δημοκρατίας.

Μήπως ὅμως οἱ διεκδικήσεις πού προτείναμε ὁδηγοῦν στήν ὑποστήριξη ὄχι τῆς προσωπικότητας τῶν ἀγροτῶν, ἀλλά τῆς ἰδιοχτησίας τους; στή στερέωση τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ; ἀνταποκρίνονται ἄραγε οἱ διεκδικήσεις αὐτές στήν ὅλη πορεία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης; Ἄς ἐξετάσουμε αὐτά τά ζητήματα, πού εἶναι τά πιό σοβαρά γιά ἕνα μαρξιστή.

Σχετικά μέ τήν 1η καί τήν 3η διεκδίκηση ζήτημα εἶναι ἄν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ σοσιαλδημοκράτες διαφωνία *πάνω στήν οὐσία τοῦ ζητήματος*. Ἡ δεύτερη διεκδίκηση ἴσως νά προκαλέσει διαφωνίες καί ὅσον ἀφορᾶ τήν οὐσία της. Ὑπέρ τῆς διεκδίκησης αὐτῆς συνηγοροῦν, κατά τή γνώμη μας, οἱ παρακάτω λόγοι: (1) εἶναι γεγονός ὅτι οἱ πληρωμές ἐξαγορᾶς ἦταν ἀπροκάλυπτη καταλήστεψη τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς τσιφλικάδες, ὅτι οἱ ἐξαγορές πληρώνονταν ὄχι μόνο γιά τή γῆ τῶν ἀγροτῶν, ἀλλά καί σάν τίμημα ἀπαλλαγῆς ἀπό τή δουλοπαροικία, ὅτι ἡ κυβέρνηση μάζεψε ἀπό τούς ἀγρότες *περισσότερα* ἀπ᾽ ὅσα πλήρωσε στούς τσιφλικάδες· (2) ἐμεῖς δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά βλέπουμε τό γεγονός αὐτό σάν κάτι πού ἔχει λήξει οριστικά καί ἔχει παραδοθεῖ πιά στό ἀρχεῖο τῆς ἱστορίας, γιατί τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση δέν τή βλέπουν ἔτσι οὔτε καί οἱ ἴδιοι οἱ εὐγενεῖς ἐκμεταλλευτές, πού σήμερα φωνάζουν γιά τίς «θυσίες» πού ὑπέστησαν τότε· (3) ἴσα-ἴσα τώρα πού ἡ πείνα ἑκατομμυρίων ἀγροτῶν γίνεται χρόνια, πού ἡ κυβέρνηση, ἐνῶ σπαταλᾶ ἑκατομμύρια γιά δωρεές στούς τσιφλικάδες καί στούς κεφαλαιοκράτες καί γιά τήν τυχοδιωχτική ἐξωτερική πολιτική, προσπαθεῖ νά περιορίσει παζαρεύοντας, ἀκόμα κι αὐτές τίς πενταροδεκάρες πού πᾶν γιά βοηθήματα στούς πεινασμένους, — ἴσα-ἴσα τώρα εἶναι ἐπίκαιρο κι ἀπαραίτητο νά ὑπενθυμίσουμε τί στοίχισε στό λαό ἡ οἰκονομική διαχείριση τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης πού ὑπηρετεῖ τά συμφέροντα τῶν προνομιούχων τάξεων· (4) οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν μποροῦν νά μένουν ἀπαθεῖς θεατές τῆς πείνας τῆς ἀγροτιᾶς καί τοῦ θανάτου της ἀπό τήν πείνα. Δέν ὑπῆρχε ποτέ δεύτερη γνώμη ἀνάμεσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες σχετικά μέ τήν ἀνάγκη νά δοθεῖ ἡ πιό πλατιά βοήθεια στούς πεινασμένους. Κ᾽ εἶναι ζήτημα ἄν θά βρεθεῖ κανείς πού θά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά δοθεῖ σοβαρή βοήθεια χωρίς ἐπαναστατικά μέτρα· (5) ἡ ἀπαλλοτρίωση τῶν γαιῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας καί ἡ ἐντατική ἀγοραπωλησία τῆς γῆς τῶν

εὐγενῶν — δηλ. αὐτό πού θᾶταν ἀποτέλεσμα τῆς πραγματοποίησης τῆς διεκδίκησης πού προτείνουμε — μόνο κέρδος θάφερναν στήν ὅλη κοινωνική ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας. *Ἐνάντια* στήν προτεινόμενη διεκδίκηση πιθανόν νά μᾶς προβάλουν κυρίως τό ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι «ἀπραγματοποίητη». Ἄν τό ἐπιχείρημα αὐτό πᾶνε νά τό στηρίξουν μόνο σέ φράσεις ἐνάντια στόν «ἐπαναστατισμό» καί στόν «οὐτοπισμό», τότε θά ποῦμε ἀπό τώρα πώς παρόμοιες *ὀπορτουνιστικές φράσεις* δέν πρόκειται νά μᾶς τρομάξουν καθόλου καί δέ θά τίς δόσουμε καμιά σημασία. Ἄν ὅμως τό ἐπιχείρημα αὐτό ἀρχίσουν νά τό στηρίζουν σέ ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν καί τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν τοῦ κινήματός μας, τότε ἐμεῖς θ' ἀναγνωρίσουμε πέρα γιά πέρα ὅτι τό ζήτημα αὐτό πρέπει νά συζητηθεῖ πιό διεξοδικά, κι ὅτι εἶναι ὠφέλιμη μιά πολεμική γύρω ἀπ' αὐτό. Θά σημειώσουμε μόνο πώς ἡ διεκδίκηση αὐτή δέν εἶναι κάτι τό αὐτοτελές, ἀλλ' ἀποτελεῖ μέρος τῆς διεκδίκησης — νά ὑποστηρίζεται ἡ ἀγροτιά *στό βαθμό πού* εἶναι ἐπαναστατική. Τό ζήτημα, μέ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο καί μέ πόση δύναμη θά ἐκδηλωθοῦν αὐτά τά στοιχεῖα τῆς ἀγροτιᾶς, θά τό λύσει ἡ ἱστορία. Ἄν μέ τό «πραγματοποιήσιμο» τῶν διεκδικήσεων δέν ἐννοοῦν τήν ἀνταπόκρισή τους γενικά στά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἀλλά τήν ἀνταπόκρισή τους σέ μιά δοσμένη συγκυρία τῶν οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν συνθηκῶν, τότε ἕνα τέτοιο κριτήριο θᾶταν ὁλότελα λαθεμένο, ὅπως τόδειξε πειστικά ὁ Κάουτσκι στήν πολεμική του ἐνάντια στή Ρόζα Λούξεμπουργκ, ἡ ὁποία τόνιζε τό «ἀπραγματοποίητο» (γιά τό πολωνικό ἐργατικό κόμμα) τῆς διεκδίκησης τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας. Ὁ Κάουτσκι εἶχε ἀναφέρει τότε (ἄν δέν μᾶς ἀπατᾶ ἡ μνήμη) σάν παράδειγμα τή διεκδίκηση τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης γιά τήν ἐκλογή τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἀπό τό λαό. Τό «πραγματοποιήσιμο» αὐτῆς τῆς διεκδίκησης στή σημερινή Γερμανία εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό ἀμφίβολο, ὅμως κανένας ἀπό τούς σοσιαλδημοκράτες δέν πρότεινε νά περιοριστοῦν οἱ διεκδικήσεις τους στά στενά πλαίσια αὐτοῦ πού εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ στή δοσμένη στιγμή καί στίς δοσμένες συνθῆκες.

Παρακάτω, σχετικά μέ τό 4ο σημεῖο, κανένας, ἀσφαλῶς, δέ θά φέρει κατ' ἀρχήν ἀντίρηση πώς οἱ σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά προβάλουν τή διεκδίκηση γιά ἐξάλειψη ὅλων τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης. Τό μόνο ἴσως ἐρώτημα πού θά γεννηθεῖ εἶναι ἡ διατύπωση αὐτῆς τῆς διεκδίκησης καί ὕστερα ἡ εὐρύτητά της, δηλ., ἄν πρέπει νά συμπεριληφθεῖ σ' αὐτήν λχ. ἡ διεκδίκηση μέτρων πού νά καταργοῦν τή φεουδαρ-

χική *στήν πραγματικότητα* ἐξάρτηση τῶν ἀγροτῶν, πού δημιουργήθηκε μέ τήν περικοπή τῆς γῆς τῶν ἀγροτῶν τό 1861. Κατά τή γνώμη μας, ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα πρέπει νά εἶναι καταφατική. Ἔχει διαπιστωθεῖ πέρα γιά πέρα ἀπό τή σχετική φιλολογία ἡ τεράστια ἔκταση τῆς ἐπιβίωσης τοῦ συστήματος οἰκονομίας πού στηρίζεται στήν ἀγγαρεία (τοῦ συστήματος τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλειά), καθώς καί ἡ τεράστια καθυστέρηση τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης (καί τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ) πού προκαλεῖ ἡ ἐπιβίωση αὐτή. Φυσικά, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ὁδηγεῖ καί θά ὁδηγήσει τελικά «ἀπό μόνη της καί μέ φυσιολογικό τρόπο» στήν ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν ἐπιβιώσεων, ὅμως, πρῶτο, οἱ ἐπιβιώσεις αὐτές διακρίνονται ἀπό μιά ἐξαιρετική σταθερότητα, ἔτσι πού δέν μποροῦμε νά ὑπολογίζουμε ὅτι θά ἐξαλειφθοῦν πολύ σύντομα, καί δεύτερο — κι αὐτό εἶναι τό κυριότερο — ὁ «φυσιολογικός τρόπος» δέ σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρά τήν ἐξαφάνιση τῶν ἀγροτῶν πού (λόγω τῆς ξεπληρωμῆς μέ δουλειά κτλ.) εἶναι *στήν πραγματικότητα* δεμένοι μέ τή γῆ καί ὑποδουλωμένοι στούς τσιφλικάδες. Ἐννοεῖται πώς κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν μποροῦν νά παρασιωπήσουν αὐτό τό ζήτημα στό πρόγραμμά τους. Θά μᾶς ρωτήσουν: πῶς θά μποροῦσε νά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ δεκδίκηση; Νομίζουμε πώς στό πρόγραμμα δέ χρειάζεται νά μιλήσουμε γι' αὐτό. Φυσικά, ἡ πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς διεκδίκησης (πού ἐξαρτιέται, ὅπως καί ἡ πραγματοποίηση ὅλων σχεδόν τῶν διεκδικήσεων αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή δύναμη τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων τῆς ἀγροτιᾶς) θ' ἀπαιτήσει ὁλόπλευρη ἐξέταση τῶν τοπικῶν συνθηκῶν ἀπό τοπικές αἱρετές ἐπιτροπές τῶν ἀγροτῶν, σέ ἀντίβαρο πρός τίς ἐπιτροπές τῶν εὐγενῶν πού πραγματοποίησαν τή «νόμιμη» ληστεία τους στή δεκαετία 1860–1870· οἱ δημοκρατικές διεκδικήσεις τοῦ προγράμματος καθορίζουν σέ ἱκανοποιητικό βαθμό τούς δημοκρατικούς θεσμούς πού θά χρειάζονταν γι' αὐτό. Αὐτό θά ἦταν ἀκριβῶς ἡ «ριζική ἀναθεώρηση τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων» πού ἀναφέρει τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ὅπως τονίσαμε κιόλας παραπάνω, κατ' ἀρχήν εἴμαστε σύμφωνοι μ' αὐτό τό σημεῖο τοῦ σχεδίου τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί θά θέλαμε μόνο (1) νά καθοριστεῖ κάτω ἀπό ποιούς ὅρους τό προλεταριάτο μπορεῖ ν' ἀγωνιστεῖ γιά τά ταξικά συμφέροντα τῆς ἀγροτιᾶς· (2) νά καθοριστεῖ ὁ *χαρακτήρας* τῆς ἀναθεώρησης: ἐξάλειψη τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης· (3) νά διατυπωθοῦν οἱ διεκδικήσεις πιό συγκεκριμένα. — Προβλέπουμε

ἀκόμα μιά ἀντίρηση: ἡ ἀναθεώρηση τοῦ ζητήματος τῶν κομματιῶν γῆς πού ἀφαιρέθηκαν ἀπό τούς ἀγρότες κτλ. πρέπει νά ὁδηγήσει στήν ἐπιστροφή αὐτῆς τῆς γῆς στούς ἀγρότες. Αὐτό εἶναι φανερό. Μήπως αὐτό δέ θά δυναμώσει τή μικρή ἰδιοχτησία, τό μικρό κλῆρο γῆς; μποροῦν ἄραγε οἱ σοσιαλδημοκράτες νά ἐπιθυμοῦν τήν ἀντικατάσταση τοῦ μεγάλου κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ, πού, ἴσως, διεξάγεται στήν ἁρπαγμένη ἀπό τούς ἀγρότες γῆ — μέ τό μικρό νοικοκυριό; Μά αὐτό θἆταν ἕνα μέτρο *ἀντιδραστικό*! — Ἀπαντᾶμε: ἀναμφισβήτητα, ἡ ἀντικατάσταση τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ἀπό τό μικρό εἶναι κάτι τό ἀντιδραστικό, κι ἐμεῖς δέν πρέπει νά τήν ὑποστηρίζουμε. Ἡ διεκδίκηση ὅμως πού ἐξετάζουμε *καθορίζεται* ἀπό τό σκοπό τῆς «ἐξάλειψης τῶν ὑπολειμμάτων δουλοπαροικιακῆς ἐξάρτησης» — συνεπῶς, δέν μπορεῖ νά ὁδηγήσει στόν κατατεμαχισμό τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν· ἀφορᾶ μόνο τά παλιά νοικοκυριά ἐκείνου τοῦ τύπου, πού στήν οὐσία στηρίζονται καθαρά στίς ἀγγαρεῖες, — καί *σέ σχέση μ' αὐτά* τό ἐλεύθερο ἀπό κάθε εἴδους μεσαιωνικούς περιορισμούς (πρβλ. σημ. 3) νοικοκυριό τοῦ ἀγρότη *δέν εἶναι ἀντιδραστικό, μά προοδευτικό*. Φυσικά, ἐδῶ δέν εἶναι εὔκολο νά χαράξει κανείς μιά διαχωριστική γραμμή — ὅμως κι ἐμεῖς δέν ἔχουμε καθόλου τή γνώμη ὅτι εἶναι «εὔκολη» ἡ πραγματοποίηση ὁποιασδήποτε διεκδίκησης τοῦ προγράμματός μας. Τό δικό μας καθῆκον εἶναι: νά χαράξουμε τίς βασικές ἀρχές καί τά βασικά καθήκοντα, ὅσο γιά τίς λεπτομέρειες, γι' αὐτές θά εἶναι σέ θέση νά φροντίσουν ἐκεῖνοι, πού θά χρειαστεῖ νά ἐκπληρώσουν πραχτικά αὐτά τά καθήκοντα.

Τό τελευταῖο σημεῖο ἐπιδιώκει τόν ἴδιο σκοπό πού ἐπιδιώκει καί τό προηγούμενο: τήν πάλη ἐνάντια σέ ὅλα τά (τόσο ἄφθονα στό ρωσικό χωριό) ὑπολείμματα τοῦ *προκεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς*. Ὅπως εἶναι γνωστό, τό νοίκι γιά τή γῆ πού πληρώνει ὁ ἀγρότης στή Ρωσία πολύ συχνά συγκαλύπτει ἁπλῶς τήν ἐπιβίωση τῶν σχέσεων ἀγγαρείας. Ὅσο γιά τήν ἰδέα αὐτοῦ τοῦ τελευταίου σημείου τήν ἔχουμε πάρει ἀπό τόν Κάουτσκι, πού, ἀφοῦ τόνισε πώς γιά τήν Ἰρλανδία ἡ φιλελεύθερη κιόλας κυβέρνηση τοῦ Γλάδστονα ψήφισε τό 1881 νόμο πού ἔδινε στά δικαστήρια τό δικαίωμα νά ἐλαττώνουν τά ὑπερβολικά μεγάλα νοίκια γιά τή γῆ, συμπεριέλαβε ἀνάμεσα στίς ἐπιθυμητές διεκδικήσεις τήν παρακάτω: «Ἐλάττωση τῶν ὑπερβολικῶν ἐνοικίων γῆς ἀπό δικαστήρια πού δημιουργοῦνται γι' αὐτόν τό σκοπό» (Reduzierung übermässiger Pachtzinsen durch dazu eingesetzte Gerichtshöfe). Στή Ρωσία αὐτό θἆταν πάρα πολύ ὠφέλιμο (μέ

τήν προϋπόθεση, βέβαια, ὅτι τά δικαστήρια αὐτά θά ὀργανωθοῦν δημοκρατικά) ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξάλειψης τῶν σχέσεων ἀγγαρείας. Νομίζουμε πώς στή διεκδίκηση αὐτή θά μποροῦσε νά προστεθεῖ καί ἡ διεκδίκηση τῆς ἐπέκτασης τῶν νόμων δίωξης τῆς τοκογλυφίας καί στίς ὑποδουλωτικές συμφωνίες: στό ρωσικό χωριό ἡ ὑποδούλωση ἔχει ἀναπτυχθεῖ τόσο ὑπέρμετρα, πιέζει τόσο βαριά τόν ἀγρότη *σάν ἐργαζόμενο*, καθυστερεῖ σέ τόσο τεράστιο βαθμό τήν κοινωνική πρόοδο, πού ὁ ἀγώνας ἐνάντιά της εἶναι ἐξαιρετικά ἀναγκαῖος. Καί φυσικά γιά τό δικαστήριο ἡ διαπίστωση τοῦ ὑποδουλωτικοῦ, τοκογλυφικοῦ χαρακτήρα τῆς συμφωνίας δέ θἆταν πιό δύσκολη ἀπό τή διαπίστωση τῆς ὑπερβολικῆς τιμῆς τοῦ ἐνοικίου.

Γενικά, οἱ διεκδικήσεις πού προτείνουμε ἀποβλέπουν, κατά τή γνώμη μας, σέ δυό βασικούς σκοπούς: 1) νά καταργηθοῦν ὅλοι οἱ *προκεφαλαιοκρατικοί* φεουδαρχικοί θεσμοί καί σχέσεις στό χωριό (ἡ συμπλήρωση αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων περιλαβαίνεται στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ πραχτικοῦ μέρους τοῦ προγράμματος)· 2) νά δοθεῖ πιό ἀνοιχτός καί πιό συνειδητός χαρακτήρας στήν ταξική πάλη τοῦ χωριοῦ. Νομίζουμε πώς αὐτές ἀκριβῶς οἱ ἀρχές πρέπει ν᾽ ἀποτελέσουν τό γνώμονα γιά τό σοσιαλδημοκρατικό «ἀγροτικό πρόγραμμα» στή Ρωσία· — εἶναι ἀπαραίτητο νά χαράξουμε μιά αὐστηρή διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα σέ μᾶς καί στίς τόσο ἄφθονες στή Ρωσία τάσεις γιά *ἄμβλυνση* τῆς ταξικῆς πάλης στό χωριό. Τέτοιος ἀκριβῶς εἶναι ὁ χαρακτήρας τῆς φιλελευθεροναροντνικιστικῆς κατεύθυνσης πού ἐπικρατεῖ, ἐμεῖς ὅμως, ἀπορίπτοντάς την κατηγορηματικά [ὅπως ἄλλωστε κι ἔγινε στό «Παράρτημα τῆς ἔκθεσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό Διεθνές συνέδριο τοῦ Λονδίνου»], δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε πώς ὀφείλουμε νά ξεχωρίσουμε τό ἐπαναστατικό περιεχόμενο τοῦ ναροντνικισμοῦ. «Στό βαθμό πού ὁ ναροντνικισμός ἦταν ἐπαναστατικός, δηλ. πάλαιβε ἐνάντια στό γραφειοκρατικό κράτος τῶν προνομιούχων τάξεων καί στίς βάρβαρες μορφές ἐκμετάλλευσης καί καταπίεσης τῶν λαϊκῶν μαζῶν, μορφές πού τίς ὑποστήριζε αὐτό τό κράτος, στό βαθμό αὐτό ἔπρεπε νά μπεῖ, μέ τίς σχετικές τροποποιήσεις, σάν συστατικό στοιχεῖο στό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας» (Ἀξελρόντ: «Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική», σελ. 7). Σήμερα στό ρωσικό χωριό ἀλληλοπλέκονται δυό βασικές μορφές ταξικῆς πάλης: 1) ἡ πάλη τῆς ἀγροτιᾶς ἐνάντια στούς προνομιούχους γαιοχτήμονες κι ἐνάντια στά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας· 2) ἡ πάλη τοῦ ἀγροτικοῦ προλεταριάτου πού γεννιέται ἐνάν-

τια στήν άγροτική άστική τάξη. Γιά τούς σοσιαλδημοκράτες, φυσικά, ή δεύτερη πάλη έχει σοβαρότερη σημασία, όμως πρέπει άπαραίτητα νά ύποστηρίξουν καί τήν πρώτη πάλη, *έφόσον αυτό δέν άντιφάσκει* στά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό ζήτημα τῶν ἀγροτῶν ἀπασχόλησε καί ἀπασχολεῖ τόσο πολύ τή ρωσική κοινωνία καί τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα: πρόκειται ἁπλῶς γιά ἀντανάκλαση τοῦ γεγονότος ὅτι καί ἡ πρώτη πάλη ἐξακολουθεῖ νά διατηρεῖ μεγάλη σημασία.

Τέλος, πρέπει ἀπαραίτητα νά προλάβουμε μιά πιθανή παρανόηση. Μιλήσαμε γιά «ἐπαναστατική πρόσκληση» τῶν ἀγροτῶν ἀπομέρους τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Δέ σημαίνει ἄραγε αὐτό ὅτι σκορπίζουμε, ὅτι ζημιώνουμε τήν ἀπαραίτητη συγκέντρωση δυνάμεων γιά τή δουλειά μέσα στό βιομηχανικό προλεταριάτο; Κάθε ἄλλο· τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς συγκέντρωσης τήν ἀναγνωρίζουν *ὅλοι* οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, ἡ ἀνάγκη αὐτή τονίστηκε καί τό 1885 στό σχέδιο τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί τό 1898 στήν μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν». Συνεπῶς, δέν ὑπάρχει ἀπολύτως κανένας λόγος νά φοβόμαστε πώς οἱ σοσιαλδημοκράτες θά σκορπίσουν τίς δυνάμεις τους. Ἐξάλλου, τό πρόγραμμα δέν εἶναι σύνοψη ὁδηγιῶν: τό πρόγραμμα πρέπει ν' ἀγκαλιάζει *ὅλο* τό κίνημα, ὅμως στήν πράξη, φυσικά, ἀναγκάζεται κανείς νά προβάλλει σέ πρώτη μοίρα πότε τή μιά καί πότε τήν ἄλλη πλευρά τοῦ κινήματος. Κανένας δέ θ' ἀμφισβητήσει τήν ἀνάγκη νά μιλᾶμε στό πρόγραμμα ὄχι μόνο γιά τούς βιομηχανικούς ἐργάτες, μά καί γιά τούς ἐργαζόμενους τοῦ χωριοῦ, ἄν καί ταυτόχρονα κανένας ρῶσος σοσιαλδημοκράτης οὔτε κάν διανοήθηκε ἀκόμα, μέ τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων, νά καλέσει τούς συντρόφους νά πᾶνε στό χωριό. Ὡστόσο τό ἐργατικό κίνημα μονάχο του, ἀκόμα καί χωρίς τίς δικές μας προσπάθειες, θά ὁδηγήσει ἀναπόφευχτα στή διάδοση τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν στό χωριό. «Ἡ ζύμωση πάνω στή βάση τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων θά φέρει ἀναπόφευχτα τούς σοσιαλδημοκρατικούς ὁμίλους ἄμεσα ἀντιμέτωπους μέ τά γεγονότα πού δείχνουν ὁλοφάνερα τή στενότατη ἀλληλεγγύη συμφερόντων τοῦ βιομηχανικοῦ μας προλεταριάτου καί τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν» (Ἀξελρόντ, ib.*, σελ. 13), καί ἀκριβῶς γι' αὐτό οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες χρειάζονται ἐπιταχτικά ἕνα «Agrarprogramm» (*μέ τήν ἔννοια πού*

* — ibidem — στό ἴδιο. *Ἡ Σύντ.*

ἀναφέραμε: φυσικά, ἄν θέλουμε νά κυριολεχτήσουμε, δέν πρόκειται καθόλου γιά «ἀγροτικό πρόγραμμα»). Στήν προπαγάνδα μας καί στή ζύμωσή μας, συναντοῦμε συνεχῶς ἐργατοαγρότες, δηλ. ἐργοστασιακούς ἐργάτες πού διατηροῦν τούς δεσμούς τους μέ τό χωριό, ἔχουν ἐκεῖ συγγενεῖς, οἰκογένεια, ταξιδεύουν ἐκεῖ. Τά ζητήματα τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς, τῆς ἀλληλέγγυας εὐθύνης, τοῦ ἐνοικίου τῆς γῆς — συνήθως ἐνδιαφέρουν ζωηρά ἀκόμα καί τόν ἐργάτη τῆς πρωτεύουσας (ἀφήνουμε πιά τούς ἐργάτες, λχ., τῶν Οὐραλίων πού κι ἀνάμεσά τους ἄρχισε νά διεισδύει ἡ σοσιαλδημοκρατική προπαγάνδα καί ζύμωση). Δέ θά ἐκπληρώναμε τό χρέος μας, ἄν δέ φροντίζαμε νά δόσουμε μιά σαφῆ καθοδηγητική γραμμή στούς σοσιαλδημοκράτες καί στούς συνειδητούς ἐργάτες πού τυχαίνει νά πᾶνε στό χωριό. Ἔπειτα δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε καί τή διανόηση τοῦ χωριοῦ, λχ., τούς δημοδιδασκάλους πού βρίσκονται σέ τόσο ταπεινωτική κατάσταση καί ὑλικά καί πνευματικά, πού βλέπουν ἀπό τόσο κοντά καί δοκιμάζουν καί προσωπικά τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων καί τήν καταπίεση τοῦ λαοῦ, ὥστε δέν πρέπει νάχουμε καμιά ἀμφιβολία πώς (μέ τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος) θά ἀναπτυχθεῖ ἀνάμεσά τους ἡ συμπάθεια γιά τό σοσιαλδημοκρατισμό.

Νά λοιπόν, ποιά πρέπει νά εἶναι, κατά τή γνώμη μας, τά συστατικά μέρη τοῦ προγράμματος τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας: 1) νά τονίζεται ὁ βασικός χαρακτήρας τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας· 2) νά τονίζεται τό ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τοῦ καπιταλισμοῦ: ἡ αὔξηση τῆς ἀθλιότητας καί τό φούντωμα τῆς ἀγανάχτησης τῶν ἐργατῶν· 3) νά τονίζεται ἡ ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου σάν βάση τοῦ κινήματός μας· 4) νά τονίζονται οἱ τελικοί σκοποί τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, — ἡ ἐπιδίωξή του νά καταλάβει τήν πολιτική ἐξουσία γιά τήν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν σκοπῶν, — ὁ διεθνής χαρακτήρας τοῦ κινήματος· 5) νά τονίζεται ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα τῆς ταξικῆς πάλης· 6) νά τονίζεται τό γεγονός ὅτι ἡ ρωσική ἀπολυταρχία, προκαλώντας τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων καί τήν καταπίεση τοῦ λαοῦ καί προστατεύοντας τούς ἐκμεταλλευτές, ἀποτελεῖ τό κύριο ἐμπόδιο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, καί γι᾽ αὐτό ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πού εἶναι ἀπαραίτητη καί γιά τό συμφέρον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἀποτελεῖ τό ἄμεσο πολιτικό καθῆκον τοῦ κόμματος· 7) νά τονίζεται πώς τό κόμμα θά ὑποστηρίζει ὅλα τά κόμματα καί τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ πού παλαίβουν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὅτι θά κα-

ταπολεμᾶ τίς δημαγωγικές μηχανοραφίες τῆς κυβέρνησής μας· 8) ν' ἀπαριθμοῦνται οἱ βασικές δημοκρατικές διεκδικήσεις — καί σέ συνέχεια 9) οἱ διεκδικήσεις ὑπέρ τῆς ἐργατικῆς τάξης καί 10) οἱ διεκδικήσεις ὑπέρ τῶν ἀγροτῶν μέ ἐπεξήγηση τοῦ γενικοῦ χαρακτήρα αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων.

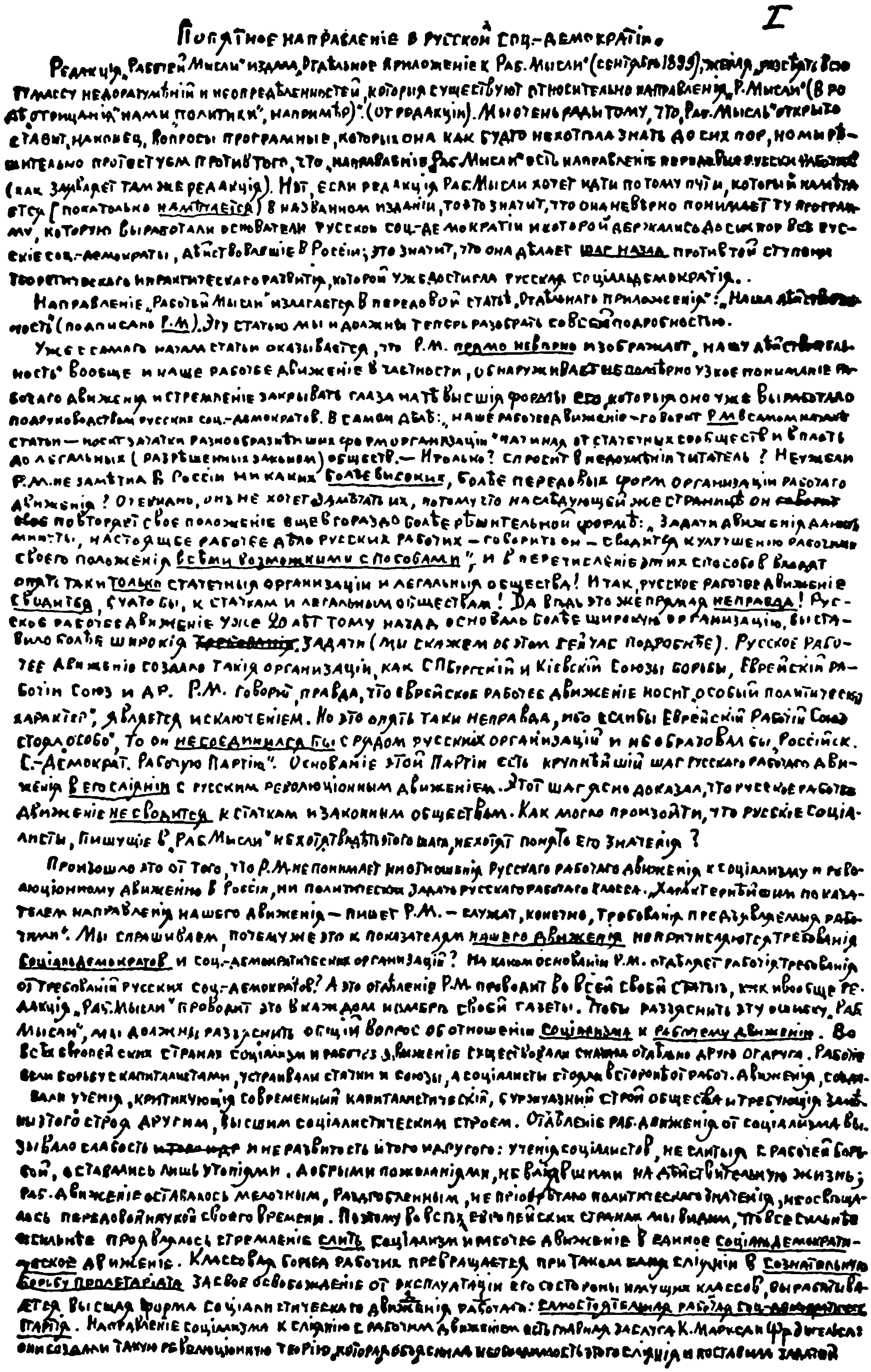
Ἄν καί συναισθανόμαστε πέρα γιά πέρα πόσο δύσκολο εἶναι νά δόσουμε μιά ἀπόλυτα ἱκανοποιητική διατύπωση τοῦ προγράμματος, χωρίς νά συσκεφθοῦμε ἐπανειλημμένα μέ τούς συντρόφους, ὡστόσο θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά καταπιαστοῦμε μ' αὐτό τό ἔργο, γιατί νομίζουμε πώς δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀναβολή του (γιά τούς λόγους πού ἀναφέραμε παραπάνω) καί ἐλπίζουμε πώς θά μᾶς βοηθήσουν καί ὅλοι οἱ θεωρητικοί τοῦ κόμματος (μ' ἐπικεφαλῆς τους τά μέλη τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς») καί ὅλοι οἱ σοσιαλιστές πού δουλεύουν πραχτικά στή Ρωσία (καί ὄχι μόνο οἱ σοσιαλδημοκράτες: θά ἐπιθυμούσαμε πολύ ν' ἀκούσουμε τή γνώμη τῶν σοσιαλιστῶν ἄλλων ὁμάδων καί δέ θ' ἀρνιόμασταν νά δημοσιεύσουμε τίς κρίσεις τους) καί ὅλοι οἱ συνειδητοί ἐργάτες.

ΠΙΣΟΔΡΟΜΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ἔβγαλε ἕνα «χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ"» (Σεπτέμβρης 1899), ἐπιδιώκοντας «νά διαλύσει ὅλο τό πλῆθος τῶν παρανοήσεων καί τῶν συγχύσεων πού ὑπάρχουν σχετικά μέ τήν κατεύθυνση τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ" (ὅπως λχ. ὅτι «ἀρνιόμαστε» τήν «πολιτική»)». (Ἡ σύνταξη.) Χαιρόμαστε πολύ, γιατί ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ» βάζει ἐπιτέλους ἀνοιχτά τά προγραμματικά ζητήματα, πού ὥς τά σήμερα φαινόταν νά τά ἀγνοεῖ, ὅμως διαμαρτυρόμαστε κατηγορηματικά ἐνάντια στόν ἰσχυρισμό πώς «ἡ κατεύθυνση τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ" εἶναι ἡ κατεύθυνση τῶν πρωτοπόρων ρώσων ἐργατῶν» (ὅπως δηλώνει στό ἴδιο μέρος ἡ σύνταξη). Ὄχι, ἄν ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» θέλει ν' ἀκολουθήσει τό δρόμο πού χαράζεται σέ γενικές γραμμές (γιά τήν ὥρα μόνο σέ *γενικές γραμμές*) στήν ἀναφερόμενη ἔκδοση, τότε αὐτό σημαίνει πώς δέν καταλαβαίνει σωστά τό πρόγραμμα πού ἐπεξεργάστηκαν οἱ θεμελιωτές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί πού τό ἀκολούθησαν ὥς τά σήμερα ὅλοι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πού ἔδρασαν στή Ρωσία· αὐτό σημαίνει πώς κάνει *ἕνα βῆμα πίσω* σέ σχέση μέ τή βαθμίδα θεωρητικῆς καί πρακτικῆς ἀνάπτυξης, στήν ὁποία ἔφτασε ἤδη ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία.

Ἡ κατεύθυνση τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ἐκτίθεται στό κύριο ἄρθρο τοῦ «Χωριστοῦ παραρτήματος»: «Ἡ πραγματικότητά μας» (ὑπογραμμένο ἀπό τόν *Ρ. Μ.*). Αὐτό ἀκριβῶς τό ἄρθρο πρέπει νά ἐξετάσουμε τώρα διεξοδικότατα.

Ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή κιόλας τοῦ ἄρθρου γίνεται φανερό πώς ὁ *Ρ. Μ.* παρουσιάζει *ἀπολύτως λαθεμένα* τήν «πραγματικότητά μας» γενικά καί τό ἐργατικό μας κίνημα ἰδιαίτερα, δείχνει μιά

I

Попятное направленіе в русской соц.-демократіи.

Редакція „Рабочей Мысли" издала „Отдѣльное приложеніе к Раб. Мысли" (сентябрь 1899), желая разсѣять всю ту массу недоразумѣній и неопредѣленностей, которыя существуют относительно направленія „Р. Мысли" (в родѣ отрицанія „нами политики", напримѣр)" (от редакціи). Мы очень рады тому, что „Раб. Мысль" открыто ставит, наконец, вопросы программные, которых она как будто не хотѣла знать до сих пор, но мы рѣшительно протестуем против того, что „направленіе „Раб. Мысли" есть направленіе передовых русских рабочих" (как заявляет там же редакція). Нѣт, если редакція Раб. Мысли хочет идти по тому пути, который намѣчается (пока только намѣчается) в названном изданіи, то это значит, что она невѣрно понимает ту программу, которую выработали основатели русской соц.-демократіи и которой держались до сих пор всѣ русскіе соц.-демократы, дѣйствовавшіе в Россіи; это значит, что она дѣлает шаг назад против той ступени теоретическаго и практическаго развитія, которой уже достигла русская соціалдемократія.

Направленіе „Рабочей Мысли" излагается в передовой статьѣ „Отдѣльнаго приложенія": „Наша дѣйствительность" (подписано Р.М.). Эту статью мы и должны теперь разобрать со всею подробностью.

Уже с самаго начала статьи оказывается, что Р.М. прямо невѣрно изображает „нашу дѣйствительность" вообще и наше рабочее движеніе в частности, обнаруживает необычайно узкое пониманіе рабочаго движенія и стремленіе закрывать глаза на тѣ высшія формы его, которыя оно уже выработало под руководством русских соц.-демократов. „В самом дѣлѣ: „наше рабочее движеніе — говорит Р.М. в самом началѣ статьи — носит зачатки разнообразнѣйших форм организаціи, начиная от стачечных сообществ и вплоть до легальных (разрѣшенных законом) обществ. — И только? спросит в недоумѣніи читатель? Неужели Р.М. не замѣтила в Россіи никаких болѣе высоких, болѣе передовых форм организаціи рабочаго движенія? Очевидно, она не хочет замѣчать их, потому что на слѣдующей же страницѣ она ~~своё~~ повторяет свое положеніе еще в гораздо болѣе рѣшительной формѣ: „задачи движенія даннаго момента, настоящее дѣло русских рабочих — говорит он — сводится к улучшенію рабочими своего положенія всѣми возможными способами", и в перечисленіи этих способов всплывают опять таки только стачечныя организаціи и легальныя общества! Итак, русское рабочее движеніе сводится, будто бы, к стачкам и легальным обществам! Да вѣдь это же прямая неправда! Русское рабочее движеніе уже 1½ лѣт тому назад основало болѣе широкую организацію, выставило болѣе широкія ~~требованія~~ задачи (мы скажем об этом сейчас подробнѣе). Русское рабочее движеніе создало такія организаціи, как СПБургскій и Кіевскій Союзы борьбы, Еврейскій рабочій Союз и др. Р.М. говорит, правда, что еврейское рабочее движеніе „носит особый политическій характер", является исключеніем. Но это опять таки неправда, ибо если бы Еврейскій Рабочій Союз „стоял особо", то он не соединился бы с рядом русских организацій и не образовал бы „Россійск. С.-Демократ. Рабочую Партію". Основаніе этой партіи есть крупнѣйшій шаг русскаго рабочаго движенія в его сліяніи с русским революціонным движеніем. Этот шаг ясно доказал, что русское рабочее движеніе не сводится к стачкам и законным обществам. Как могло произойти, что русскіе соціалисты, пишущіе в „Раб. Мысли" не хотят видѣть этого шага, не хотят понять его значенія?

Произошло это от того, что Р.М. не понимает ни отношенія русскаго рабочаго движенія к соціализму и революціонному движенію в Россіи, ни политической задачи русскаго рабочаго класса. „Характернѣйшим показателем направленія нашего движенія — пишет Р.М. — служат, конечно, требованія предъявляемыя рабочими". Мы спрашиваем, почему же это к показателям нашего движенія не причисляются требованія соціалдемократов и соц.-демократических организацій? На каком основаніи Р.М. отдѣляет рабочія требованія от требованій русских соц.-демократов? А это отдѣленіе Р.М. проводит во всей своей статьѣ, как и вообще редакція „Раб. Мысли" проводит это в каждом нумерѣ своей газеты. Чтобы разъяснить эту ошибку „Раб. Мысли", мы должны разъяснить общій вопрос об отношеніи соціализма к рабочему движенію. Во всѣх европейских странах соціализм и рабочее движеніе существовали сначала отдѣльно друг от друга. Рабочіе вели борьбу с капиталистами, устраивали стачки и союзы, а соціалисты стояли в сторонѣ от рабоч. движенія, создавали ученія, критикующія современный капиталистическій, буржуазный строй общества и требующія замѣны этого строя другим, высшим соціалистическим строем. Отдѣленіе раб. движенія от соціализма вызывало слабость ~~и~~ и неразвитость и того и другого: ученія соціалистов, не слитыя с рабочей борьбой, оставались лишь утопіями, добрыми пожеланіями, не вліявшими на дѣйствительную жизнь; раб. движеніе оставалось мелочным, раздробленным, не пріобрѣтало политическаго значенія, не освѣщалось передовой наукой своего времени. Поэтому во всѣх европейских странах мы видим, что все сильнѣе и сильнѣе проявлялось стремленіе слить соціализм и рабочее движеніе в единое соціалдемократическое движеніе. Классовая борьба рабочих превращается при таком сліяніи в сознательную борьбу пролетаріата за свое освобожденіе от эксплуатаціи его со стороны имущих классов, вырабатывается высшая форма соціалистическаго движенія рабочих: самостоятельная рабочая соц.-демократическая партія. Направленіе соціализма к сліянію с рабочим движеніем есть главная заслуга К. Маркса и Фр. Энгельса: они создали такую революціонную теорію, которая объяснила необходимость этого сліянія и поставила задачей

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ πρωτοτύπου τοῦ ἄρθρου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία». — 1899

Σμίκρυνση

ὑπερβολικά στενή ἀντίληψη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τήν τάση νά κλείνει τά μάτια μπροστά στίς ἀνώτερες ἐκεῖνες μορφές του πού δημιούργησε κιόλας τό ἐργατικό κίνημα κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Πραγματικά: «τό ἐργατικό μας κίνημα — λέει ὁ *Ρ. Μ.*, στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ ἄρθρου — κλείνει μέσα του ἔμβρυα τῶν πιό διαφορετικῶν μορφῶν ὀργάνωσης», ἀπό τίς ἀπεργιακές ἑνώσεις ὥς τά νόμιμα (πού ἐπιτρέπονται ἀπό τό νόμο) σωματεῖα. — Αὐτό εἶναι ὅλο; — θά ρωτήσει μέ ἀπορία ὁ ἀναγνώστης. Δέν παρατήρησε λοιπόν ὁ *Ρ. Μ.* στή Ρωσία ἄλλες *ἀνώτερες*, πιό πρωτοπόρες μορφές ὀργάνωσης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος; Εἶναι φανερό ὅτι δέ θέλει νά τίς δεῖ, γιατί στήν ἀμέσως ἑπόμενη σελίδα ἐπαναλαβαίνει πολύ πιό κατηγορηματικά τή θέση του: «Τά καθήκοντα τοῦ κινήματος στή δοσμένη στιγμή, ἡ πραγματική ἐργατική ὑπόθεση τῶν ρώσων ἐργατῶν — λέει — συνοψίζεται στή βελτίωση ἀπομέρους τους τῆς κατάστασής τους *μέ ὅλους τούς δυνατούς τρόπους*», καί στήν ἀπαρίθμηση αὐτῶν τῶν τρόπων περιλαβαίνονται πάλι *μόνο* οἱ ὀργανώσεις ἀπεργιακῆς πάλης καί τά νόμιμα σωματεῖα! Κι ἔτσι τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα *συνοψίζεται*, τάχα, στίς ἀπεργίες καί στά νόμιμα σωματεῖα! Μά αὐτό εἶναι φανερή *ἀναλήθεια!* Τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα πρίν ἀπό 20 κιόλας χρόνια ἵδρυσε μιά πλατύτερη ὀργάνωση, ἔθεσε πλατύτερα καθήκοντα (γι' αὐτό θά μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω πιό λεπτομερειακά). Τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα δημιούργησε ὀργανώσεις σάν τίς «Ἑνώσεις ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης[98] καί τοῦ Κιέβου[99], τήν Ἑβραϊκή ἐργατική ἕνωση[100] κ. ἄ. Εἶναι ἀλήθεια πώς ὁ *Ρ. Μ.* λέει ὅτι τό ἑβραϊκό ἐργατικό κίνημα ἔχει «ἰδιαίτερο πολιτικό χαρακτήρα», ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Ὅμως κι αὐτό πάλι εἶναι ἀναλήθεια, γιατί, ἄν ἡ Ἑβραϊκή ἐργατική ἕνωση κρατοῦσε «ἰδιαίτερη» στάση, *δέ θά ἑνωνόταν* μέ μιά σειρά ρωσικές ὀργανώσεις, καί δέ θά σχημάτιζε μ' αὐτές τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας». Ἡ ἵδρυση αὐτοῦ τοῦ κόμματος εἶναι ἕνα σημαντικότατο βῆμα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος *στή συγχώνευσή του* μέ τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα. Αὐτό τό βῆμα ἀπόδειξε καθαρά πώς τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα *δέ συνοψίζεται* στίς ἀπεργίες καί στά νόμιμα σωματεῖα. Ποῦ ὀφείλεται τό γεγονός ὅτι ρῶσοι σοσιαλιστές, πού γράφουν στή «Ραμπότσαγια Μίσλ», δέ θέλουν νά δοῦν αὐτό τό βῆμα, δέ θέλουν νά καταλάβουν τή σημασία του;

Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι ὁ *Ρ. Μ.* δέν καταλαβαίνει οὔτε τή σχέση τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό σοσιαλισμό καί τό

ἐπαναστατικό κίνημα τῆς Ρωσίας, οὔτε τά πολιτικά καθήκοντα τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης. «Ὁ πιό χαρακτηριστικός δείχτης τῆς κατεύθυνσης τοῦ κινήματός μας — γράφει ὁ *Ρ. Μ.* — εἶναι, φυσικά, οἱ διεκδικήσεις πού προβάλλουν οἱ ἐργάτες». Καί ρωτᾶμε, γιατί στούς δεῖχτες τοῦ *κινήματός μας* δέ συγκαταλέγονται οἱ διεκδικήσεις τῶν *σοσιαλδημοκρατῶν* καί τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων; Πάνω σέ ποιά βάση ὁ *Ρ. Μ.* χωρίζει τίς ἐργατικές διεκδικήσεις ἀπό τίς διεκδικήσεις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν; Κι αὐτόν τό χωρισμό ὁ *Ρ. Μ.* τόν κάνει σ᾽ ὅλο τό ἄρθρο του, ὅπως καί γενικά ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» τόν κάνει σέ κάθε φύλλο τῆς ἐφημερίδας της. Γιά νά ἐξηγήσουμε αὐτό τό λάθος τῆς «Ραμπ. Μίσλ», πρέπει νά ἐξηγήσουμε τό γενικό ζήτημα τῆς σχέσης *τοῦ σοσιαλισμοῦ* μέ *τό ἐργατικό κίνημα.* Σ᾽ ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χῶρες ὁ σοσιαλισμός καί τό ἐργατικό κίνημα ὑπῆρχαν στήν ἀρχή χωριστά τό καθένα ἀπό τά δυό αὐτά μέρη. Οἱ ἐργάτες πάλαιβαν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, ὀργάνωναν ἀπεργίες καί σωματεῖα, ἐνῶ οἱ σοσιαλιστές ἔστεκαν παράμερα ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, δημιουργοῦσαν θεωρίες πού ἐπέκριναν τό σύγχρονο κεφαλαιοκρατικό, ἀστικό κοινωνικό καθεστώς κι ἀπαιτοῦσαν τήν ἀντικατάσταση αὐτοῦ τοῦ συστήματος μ᾽ ἕνα ἄλλο, ἀνώτερο σύστημα, μέ τό σοσιαλιστικό σύστημα. Ὁ χωρισμός τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπό τό σοσιαλισμό προκαλοῦσε τήν ἀδυναμία καί τή λειψή ἀνάπτυξη καί τῶν δυό: οἱ θεωρίες τῶν σοσιαλιστῶν, πού δέ συγχωνεύονταν μέ τήν ἐργατική πάλη, ἔμεναν ἁπλῶς οὐτοπίες, εὐσεβεῖς πόθοι, πού δέν ἀσκοῦσαν καμιά ἐπίδραση στήν πραγματική ζωή· τό ἐργατικό κίνημα ἔμενε ἀσήμαντο, κατατεμαχισμένο, δέν ἀποχτοῦσε πολιτική σημασία, δέ φωτιζόταν ἀπό τήν πρωτοπόρα ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς του. Γι᾽ αὐτό βλέπουμε σ᾽ ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χῶρες νά ἐκδηλώνεται ὅλο καί πιό ἔντονα ἡ τάση *νά συγχωνευτεῖ* ὁ σοσιαλισμός μέ τό ἐργατικό κίνημα σ᾽ ἕνα ἑνιαῖο *σοσιαλδημοκρατικό* κίνημα. Ἡ ταξική πάλη τῶν ἐργατῶν μετατρέπεται μ᾽ αὐτή τή συγχώνευση σέ *συνειδητή πάλη τοῦ προλεταριάτου* γιά τήν ἀπελευθέρωσή του ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν πλούσιων τάξεων· δημιουργιέται ἡ ἀνώτερη μορφή σοσιαλιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος: *τό αὐτοτελές ἐργατικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα.* Ὁ προσανατολισμός τοῦ σοσιαλισμοῦ πρός τή συγχώνευση μέ τό ἐργατικό κίνημα ἀποτελεῖ τή βασική ὑπηρεσία πού πρόσφεραν ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἔνγκελς: δημιούργησαν μιά τέτοια ἐπαναστατική θεωρία, πού ἐξήγησε τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς συγ-

χώνευσης κι ἔβαλε καθῆκον στούς σοσιαλιστές νά ὀργανώσουν τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου.

Ἴδια κι ἀπαράλλαχτα ἐξελίχθηκαν τά πράγματα καί στή Ρωσία. Καί στή χώρα μας ὁ σοσιαλισμός ὑπῆρχε πολύν καιρό, πολλές δεκαετίες συνέχεια, *παράμερα* ἀπό τήν πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, ἀπό τίς ἐργατικές ἀπεργίες κτλ. Ἀπό τή μιά μεριά, οἱ σοσιαλιστές δέν καταλάβαιναν τή θεωρία τοῦ Μάρξ, τή θεωροῦσαν ἀνεφάρμοστη γιά τή Ρωσία, ἀπό τήν ἄλλη, τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα παράμενε ἀκόμα σέ ἐντελῶς ἐμβρυακή μορφή. Ὅταν τό 1875 ἱδρύθηκε ἡ «Ἕνωση τῶν ἐργατῶν τῆς Νότιας Ρωσίας», καί τό 1878 ἡ «Βόρεια ἕνωση τῶν ρώσων ἐργατῶν», οἱ ἐργατικές αὐτές ὀργανώσεις ἔστεκαν παράμερα ἀπό τήν κατεύθυνση τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν. Οἱ ἐργατικές αὐτές ὀργανώσεις διεκδικοῦσαν πολιτικά δικαιώματα γιά τό λαό, ἤθελαν ν' ἀγωνιστοῦν γι' αὐτά τά δικαιώματα, ἐνῶ οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές εἶχαν τότε τή λαθεμένη ἀντίληψη ὅτι ἡ πολιτική πάλη σημαίνει ὑποχώρηση ἀπό τό σοσιαλισμό. Ὅμως οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές δέ σταμάτησαν στήν πρωτόλεια, λαθεμένη θεωρία τους. Τράβηξαν μπροστά, ἀφομοίωσαν τή θεωρία τοῦ Μάρξ, ἐπεξεργάστηκαν μιά προσαρμοσμένη στίς συνθῆκες τῆς Ρωσίας θεωρία τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ, τή θεωρία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ ἵδρυση τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀποτελεῖ τήν κυριότερη ὑπηρεσία πού πρόσφερε ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ὁ Πλεχάνοφ, ὁ Ἀξελρόντ καί οἱ φίλοι τους *. Ἀπό τόν καιρό πού ἱδρύθηκε ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία (1883), τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα, σέ κάθε πλατιά του ἐκδήλωση, πλησίαζε ἄμεσα τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες, ἐπιδίωκε νά συγχωνευτεῖ μαζί τους. Ἡ ἵδρυση τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας» (τήν ἄνοιξη τοῦ 1898) ἀποτελεῖ σημαντικότατο βῆμα πρός αὐτή τή συγχώνευση. Σήμερα τό *κύριο* καθῆκον ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλιστῶν κι ὅλων τῶν συνειδητῶν ρώσων ἐργατῶν εἶναι νά σταθεροποιήσουν αὐτή τή συγχώνευση, νά δυναμώσουν καί νά ὀργανώσουν τό «Ἐργατικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα». Ὅποιος ἐννοεῖ νά ἀγνοεῖ αὐτή τή συγχώνευση, ὅποιος προσπαθεῖ νά κάνει ἕναν ὁποιοδήποτε τεχνητό διαχωρισμό ἀνάμεσα στό ἐργατικό κίνημα καί στή σοσιαλδημοκρατία στή Ρωσία,

* Τό προτσές τῆς συγχώνευσης τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα φωτίζεται ἱστορικά στήν μπροσούρα «Ἡ κόκκινη σημαία στή Ρωσία. Δοκίμιο ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος», πού ἔγραψε ἕνας σύντροφός μας. Ἡ μπροσούρα αὐτή θά ἐκδοθεῖ σύντομα [101].

αὐτός δέ φέρνει ὄφελος, ἀλλά *ζημιά* στήν ὑπόθεση τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας.

Πᾶμε παρακάτω. «Ὅσο γιά τίς πλατιές διεκδικήσεις, — γράφει ὁ *Ρ. Μ.*, — τίς πολιτικές διεκδικήσεις, μόνο στίς διεκδικήσεις τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης... τό 1897 βλέπουμε τήν πρώτη, μά ἀκόμα ὄχι τόσο συνειδητή, περίπτωση πού οἱ ἐργάτες μας προβάλλουν τέτοιες πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις». Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ποῦμε ξανά πώς αὐτό εἶναι *ἀπόλυτα λαθεμένο*. Δημοσιεύοντας τέτοιες φράσεις, ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» δείχνει, πρῶτο, ἀσυγχώρητο γιά σοσιαλδημοκράτη ξέχασμα τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κι ἐργατικοῦ κινήματος, καί δεύτερο, ἀσυγχώρητα στενή ἀντίληψη τῆς ἐργατικῆς ὑπόθεσης. Οἱ ρῶσοι ἐργάτες πρόβαλλαν πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις καί στήν πρωτομαγιάτικη προκήρυξη τῆς Ἕνωσης ἀγώνα τῆς Πετρούπολης τό 1898 καί στίς ἐφημερίδες «Σ.-Πετερμπούργκσκι Ραμπότσι Λιστόκ» καί «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού τήν τελευταία ἀπ' αὐτές οἱ πρωτοπόρες ὀργανώσεις τῶν ρώσων σοσιαλδήμοκρατῶν τήν ἀναγνώρισαν τό 1898 ἐπίσημο ὄργανο τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Παραβλέποντας τό γεγονός αὐτό, ἡ «Ραμπ. Μίσλ» κάνει βήματα πρός τά πίσω καί δικαιώνει πέρα γιά πέρα τή γνώμη ὅτι δέν ἐκπροσωπεῖ τούς πρωτοπόρους ἐργάτες, ἀλλά τά κατώτερα, τά καθυστερημένα στρώματα τοῦ προλεταριάτου (ὁ ἴδιος ὁ *Ρ. Μ.* σημειώνει στό ἄρθρο του πώς τήν παρατήρηση αὐτή τήν ἔχουν κάνει κιόλας στή «Ραμπ. Μίσλ»). Τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου δέν ξέρουν τήν ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, τήν ἱστορία αὐτή δέν τήν ξέρει καί ὁ *Ρ. Μ.* Τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου δέν καταλαβαίνουν τή σχέση ἀνάμεσα στό ἐργατικό κίνημα καί στή σοσιαλδημοκρατία, τή σχέση αὐτή δέν τήν καταλαβαίνει καί ὁ *Ρ. Μ.* Γιατί οἱ ρῶσοι ἐργάτες στά 1890–1900 δέ συγκρότησαν δικές τους ἰδιαίτερες ὀργανώσεις, χωριστά ἀπό τούς σοσιαλιστές, ὅπως στά 1870–1880; Γιατί δέν πρόβαλαν χωριστά ἀπό τούς σοσιαλιστές τίς πολιτικές διεκδικήσεις τους; Ὁ *Ρ. Μ.*, ὅπως εἶναι φανερό, τό ἐξηγεῖ αὐτό μέ τό ὅτι «οἱ ρῶσοι ἐργάτες εἶναι ἀκόμα πολύ λίγο προετοιμασμένοι γι' αὐτό τό πράγμα» (σελ. 5 τοῦ ἄρθρου του), ὅμως μέ μιά τέτοια ἐξήγηση δέν κάνει τίποτε ἄλλο, παρά νά ἐπιβεβαιώνει γιά μιά ἀκόμα φορά τή γνώμη ὅτι ἔχει τό δικαίωμα νά μιλάει μόνο σάν ἐκπρόσωπος τῶν κατώτερων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου. Τά κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατῶν στή διάρκεια τοῦ κινήματος τῆς περιόδου

1890–1900 δέν εἶχαν συνείδηση τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα τοῦ κινήματος. Ὡστόσο, ὅμως, ὅλοι ξέρουν (καί ὁ *Ρ.Μ.* τό λέει μονάχος του) πώς τό ἐργατικό κίνημα τῆς περιόδου 1890–1900 πῆρε πλατιά πολιτική σημασία. Κι αὐτό ἔγινε, γιατί τό χαρακτήρα στό κίνημα τόν ἔδοσαν, ὅπως παντοῦ καί πάντοτε, οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες, πού ἡ ἐργατική μάζα τούς ἀκολουθοῦσε, γιατί τῆς ἀπόδειξαν ὅτι εἶναι ἕτοιμοι καί ἱκανοί νά ὑπηρετήσουν τήν ἐργατική ὑπόθεση, γιατί κατόρθωσαν νά κερδίσουν τήν πλήρη ἐμπιστοσύνη της. Κι αὐτοί οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες ἦταν σοσιαλδημοκράτες· πολλοί μάλιστα ἀπ' αὐτούς εἶχαν πάρει μέρος προσωπικά στίς διαμάχες ἀνάμεσα στούς ναροντοβόλτσι καί στούς σοσιαλδημοκράτες, διαμάχες πού χαρακτήριζαν τό πέρασμα τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀπό τόν ἀγροτικό καί συνωμοσιακό σοσιαλισμό στόν ἐργατικό σοσιαλισμό. Ἔτσι εἶναι εὐνόητο, γιατί οἱ πρωτοπόροι αὐτοί ἐργάτες δέν ξεχώρισαν τώρα ἀπό τούς σοσιαλιστές καί τούς ἐπαναστάτες σέ ἰδιαίτερες ὀργανώσεις. Τό ξεχώρισμα αὐτό εἶχε νόημα κ' ἦταν ἀπαραίτητο ὅταν ὁ σοσιαλισμός στεκόταν παράμερα ἀπό τό ἐργατικό κίνημα. Τό ξεχώρισμα αὐτό ἦταν ἀδύνατο καί παράλογο ἀπό τή στιγμή πού οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες ἔβλεπαν μπροστά τους ἐργατικό σοσιαλισμό καί *σοσιαλδημοκρατικές* ὀργανώσεις. Ἡ *συγχώνευση* τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις ἦταν πέρα γιά πέρα φυσική κι ἀναπόφευχτη. Ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ γεγονότος ὅτι στήν περίοδο 1890–1900 συναντήθηκαν στή Ρωσία δυό βαθιά κοινωνικά κινήματα: τό αὐθόρμητο, λαϊκό κίνημα μέσα στήν ἐργατική τάξη καί ἡ κίνηση τῆς κοινωνικῆς σκέψης πρός τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, πρός τή διδασκαλία τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Πόσο ἀπροσμέτρητα στενή εἶναι ἡ ἀντίληψη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» γιά τήν πολιτική πάλη, φαίνεται ἀπό τό παρακάτω. Μιλώντας γιά τίς πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις ὁ *Ρ.Μ.* γράφει: «Καί γιά νά μποροῦν οἱ ἐργάτες νά διεξάγουν τελείως συνειδητά καί ἀνεξάρτητα μιά τέτοια πολιτική πάλη, εἶναι ἀνάγκη νά τή διεξάγουν οἱ ἴδιες οἱ ἐργατικές ὀργανώσεις, εἶναι ἀνάγκη αὐτές οἱ πολιτικές διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν νά στηρίζονται στίς συνειδητοποιημένες ἀπ' αὐτούς κοινές τους πολιτικές ἀνάγκες καί συμφέροντα τῆς στιγμῆς» (αὐτό σημειῶστε το!), «εἶναι ἀνάγκη αὐτές οἱ διεκδικήσεις νά εἶναι διεκδικήσεις τῶν ἴδιων τῶν ἐργατικῶν (ἐπαγγελματικῶν) ὀργανώσεων, νά τίς ἔχουν ἐπεξεργαστεῖ πραγματικά τίς διεκδικήσεις αὐτές ἀπό κοινοῦ καί νά

τίς προβάλλουν ἐπίσης ἀπό κοινοῦ, μέ δική τους πρωτοβουλία, αὐτές οἱ ἐργατικές ὀργανώσεις...» Καί παρακάτω ἀκολουθεῖ ἡ ἐξήγηση πώς ἄμεσες κοινές πολιτικές διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν παραμένουν ἀκόμα γιά τήν ὥρα (!!) ἡ δεκάωρη ἐργάσιμη μέρα καί ἡ ἐπαναφορά τῶν ἀργιῶν πού καταργήθηκαν μέ τό νόμο τῆς 2-VI-1897. — Κ' ὕστερα ἀπ' αὐτό ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ἀπορεῖ ἀκόμα, γιατί τήν κατηγοροῦν ὅτι ἀρνιέται τήν πολιτική! Μά μήπως αὐτή ἡ ἀναγωγή τῆς πολιτικῆς σέ πάλη τῶν ἐπαγγελματικῶν ἑνώσεων γιά μεμονωμένες μεταρυθμίσεις δέν ἀποτελεῖ ἄρνηση τῆς πολιτικῆς; Μήπως αὐτό δέν ἰσοδυναμεῖ μέ παραίτηση ἀπό τή βασική ὑποθήκη τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά ἐπιδιώκουν νά ὀργανώσουν τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτοτελῆ πολιτικά ἐργατικά κόμματα, πού νά παλαίβουν γιά τή δημοκρατία *σάν μέσο* γιά τήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλεταριάτο καί γιά τήν οἰκοδόμηση ἀπ' αὐτό τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας; Μέ ἀφάνταστη ἐπιπολαιότητα οἱ νεόβγαλτοί μας διαστρεβλωτές τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ ἀπορίπτουν σάν ἄχρηστο καθετί πού εἶναι ἀκριβό γιά τούς σοσιαλδημοκράτες, καθετί πού μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά βλέπουμε τό ἐργατικό κίνημα σάν ἕνα κοσμοϊστορικό κίνημα. Αὐτούς δέν τούς ἐνδιαφέρει τό γεγονός ὅτι ἡ ἑκατόχρονη πείρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς εὐρωπαϊκῆς δημοκρατίας διδάσκει πώς εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐπιδιώκουμε τή δημιουργία αὐτοτελῶν ἐργατικῶν πολιτικῶν κομμάτων. Αὐτούς δέν τούς ἐνδιαφέρει τό γεγονός ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ὕστερα ἀπό μακρύ καί δύσκολο δρόμο ὁδήγησε στήν ἕνωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, στήν ἕνωση τῶν μεγάλων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἰδανικῶν μέ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου. Αὐτούς δέν τούς ἐνδιαφέρει τό γεγονός ὅτι οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες ἔβαλαν κιόλας τά θεμέλια τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Κάτω ὅλα αὐτά! Ἄς ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τό πάρα πολύ πλατύ ἰδεολογικό φορτίο καί ἀπό τήν πάρα πολύ βαριά κι ἀπαιτητική ἱστορική πείρα — κι ἄς «μένουν γιά τήν ὥρα» μόνο οἱ ἐπαγγελματικές ἑνώσεις (πού ἡ δυνατότητα τῆς συγκρότησής τους στή Ρωσία γιά τήν ὥρα δέν ἔχει ἀκόμα καθόλου ἀποδειχθεῖ, ἄν δέν ὑπολογίσουμε τά νόμιμα σωματεῖα), ἄς ἐπεξεργάζονται οἱ ἐπαγγελματικές αὐτές ἑνώσεις «μέ δική τους πρωτοβουλία» διεκδικήσεις, διεκδικήσεις «τῆς στιγμῆς», διεκδικήσεις γιά μικρές κι ἀσήμαντες μεταρυθμίσεις!! Τί εἶναι

αὐτό; Μά αὐτό δέν εἶναι παρά κήρυγμα πισοδρομικῆς κίνησης! Δέν εἶναι παρά μιά προπαγάνδα ἐκμηδένισης τοῦ σοσιαλισμοῦ!

Καί σημειῶστε ὅτι ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ» διατυπώνει ὄχι μόνο τή γνώμη νά ἐπεξεργάζονται οἱ ἴδιες οἱ τοπικές ὀργανώσεις τίς τοπικές μορφές πάλης καί τά μερικότερα θέματα ζύμωσης, τίς μεθόδους της κτλ. — σ' αὐτή τή γνώμη κανένας δέ θά ἔφερνε ἀντίρηση. Ποτέ οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες δέν πρόβαλαν καί τήν παραμικρότερη ἀκόμα ἀξίωση νά περιοριστεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἡ αὐτοτέλεια τῶν ἐργατῶν. Ὄχι, ἡ «Ραμπ. Μίσλ» θέλει *νά παραμερίσει τελείως* τά μεγάλα πολιτικά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου καί νά περιοριστεῖ «γιά τήν ὥρα» «μόνο» στά «συμφέροντα τῆς στιγμῆς». Ὡς τώρα οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἤθελαν, — στηριζόμενοι στήν κάθε διεκδίκηση τῆς στιγμῆς, κάνοντας ζύμωση γύρω ἀπ' αὐτήν, — νά ὀργανώσουν τό προλεταριάτο γιά τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, σάν τόν ἄμεσο στόχο του. Τώρα ἡ «Ραμπ. Μίσλ» θέλει *νά περιορίσει* τήν πάλη τοῦ προλεταριάτου σέ μικροαγώνα γιά μικροδιεκδικήσεις. Ὁ *Ρ. Μ.*, ξέροντας πολύ καλά ὅτι ἀπομακρύνεται ἀπό τίς ἀπόψεις ὅλης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, δίνει στούς κατήγορους τῆς «Ραμπ. Μίσλ» τήν παρακάτω ἀπάντηση. Λένε ὅτι ἡ ἀνατροπή τοῦ τσαρισμοῦ εἶναι τό ἄμεσο καθῆκον τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Τίνος ἀκριβῶς ἐργατικοῦ κινήματος, — ρωτάει ὁ *Ρ. Μ.*, — «*τοῦ ἀπεργιακοῦ κινήματος; τῶν συλλόγων ἀλληλοβοήθειας; τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων;*» (σελ. 5 τοῦ ἄρθρου). Τοῦ ἀπαντοῦμε σ' αὐτό: νά μιλᾶτε μόνο γιά λογαριασμό σας, γιά λογαριασμό τῆς ὁμάδας σας, γιά λογαριασμό τῶν κατώτερων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου μιᾶς περιοχῆς πού ἐκπροσωπεῖ ἡ ὁμάδα σας, ὅμως μή τολμᾶτε νά μιλᾶτε ἐξονόματος τῶν πρωτοπόρων ρώσων ἐργατῶν! Οἱ κατώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ προλεταριάτου συχνά δέν ξέρουν ὅτι τήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας μπορεῖ νά τή διεξάγει μόνο ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα. Αὐτό δέν τό ξέρει ἐπίσης καί ὁ *Ρ. Μ.* Ὅμως οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες τό ξέρουν. Οἱ κατώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ προλεταριάτου συχνά δέν ξέρουν ὅτι τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα δέν περιορίζεται στήν ἀπεργιακή πάλη, στούς συλλόγους ἀλληλοβοήθειας καί στούς ἐργατικούς ὁμίλους, ὅτι τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα ἀπό καιρό τείνει νά ὀργανωθεῖ σέ ἐπαναστατικό κόμμα κι ἀπόδειξε τήν τάση αὐτή στήν πράξη. Αὐτό δέν τό ξέρει ἐπίσης καί ὁ *Ρ. Μ.* Ὅμως οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι ἐργάτες τό ξέρουν.

Ὁ *Ρ. Μ.* τήν πλήρη ἀνικανότητά του νά κατανοήσει τό σο-

σιαλδημοκρατισμό προσπαθεῖ νά τήν παρουσιάσει σάν μιά ἰδιαίτερη κατανόηση «τῆς πραγματικότητάς μας». Ἄς ἐξετάσουμε ἀπό πιό κοντά τίς γνῶμες του σ' αὐτό τό ζήτημα.

«Σχετικά μέ τήν ἴδια τήν ἔννοια τῆς ἀπολυταρχίας... — γράφει ὁ *Ρ. Μ.* — ... δέν πρόκειται νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ, ξεκινώντας ἀπό τήν προϋπόθεση πώς κάθε συνομιλητής μας ἔχει σαφέστατη καί καθαρότατη ἀντίληψη γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά πράγματα». Θά δοῦμε ἀμέσως πώς ὁ ἴδιος ὁ *Ρ. Μ.* ἔχει στόν ὑπέρτατο βαθμό ἀόριστη καί ἀσαφῆ ἀντίληψη γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά πράγματα, ὅμως πρῶτα θά σημειώσουμε καί κάτι ἄλλο. Ἀνήκουν ἄραγε, οἱ ἐργάτες στούς συνομιλητές τοῦ *Ρ. Μ.*; Φυσικά, ἀνήκουν. Κι ἐφόσον ἀνήκουν, τότε ἀπό ποῦ θά σχηματίσουν σαφέστατη ἀντίληψη γιά τήν ἀπολυταρχία; Εἶναι φανερό πώς γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται ἡ πιό πλατιά καί συστηματική προπαγάνδα τῶν ἰδεῶν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας γενικά, χρειάζεται ζύμωση πού τήν κάθε ξεχωριστή ἐκδήλωση τῆς ἀστυνομικῆς βίας καί τῆς ὑπαλληλικῆς καταπίεσης νά τή συνδέει μέ τή «σαφῆ ἀντίληψη» (στά μυαλά τῶν ἐργατῶν) γιά τήν ἀπολυταρχία. Αὐτό, νομίζω, εἶναι ξεκάθαρο. Μά ἄν εἶναι ἔτσι, τότε μπορεῖ ποτέ νά ἔχει ἐπιτυχία ἡ καθαρά τοπική προπαγάνδα καί ζύμωση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; δέν εἶναι μήπως ἀπολύτως ἀναγκαῖο *νά τήν ὀργανώσουμε* σ' ὅλη τή Ρωσία σάν μιά προγραμματισμένη δράση; δηλ. σάν δράση ἑνός κόμματος; Γιατί, λοιπόν. ὁ *Ρ. Μ.* ἀνάμεσα στά ἄμεσα καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος δέν ἀναφέρει τό καθῆκον τῆς ὀργάνωσης συστηματικῆς προπαγάνδας καί ζύμωσης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; Μόνο γιατί ἔχει τήν πιό ἀόριστη καί ἀσαφῆ ἀντίληψη γιά τά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Σέ συνέχεια ὁ *Ρ. Μ.* ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἀπολυταρχία ἀποτελεῖ τεράστια «προσωπική δύναμη» (στρατιωτικά πειθαρχημένη γραφειοκρατία) καί τεράστια «οἰκονομική δύναμη» (δημοσιονομικά μέσα). Χωρίς νά σταθοῦμε στίς «ἀσαφεῖς» πλευρές τῆς ἐξήγησής του (κ' οἱ «ἀσάφειες» ἐδῶ εἶναι πάρα πολλές), περνᾶμε κατευθείαν στό κυριότερο:

«Ἔ λοιπόν, — ρωτάει ὁ *Ρ. Μ.* τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, — δέν εἶναι μήπως ἡ ἀνατροπή αὐτῆς τῆς προσωπικῆς δύναμης καί ἡ κατάχτηση τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς δύναμης ἐκεῖνο πού συστήνουν αὐτή τή στιγμή στούς ρώσους ἐργάτες σάν πρῶτο καί ἄμεσο καθῆκον τῶν τωρινῶν (ἐμβρυακῶν) τους ὀργανώσεων; (δέ μιλᾶμε καθόλου γιά τούς ἐπαναστάτες ἐκείνους πού

λένε πώς τό καθῆκον αὐτό πρέπει νά τό ἀναλάβουν οἱ ὅμιλοι τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν)».

Τρίβουμε τά μάτια μέ ἀπορία καί ξαναδιαβάζουμε δυό καί τρεῖς φορές τό τερατώδικο αὐτό σημεῖο. Μήπως κάναμε λάθος; Ὄχι, δέν κάναμε λάθος: *Ὁ Ρ.Μ. δέν ξέρει πραγματικά τί σημαίνει ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας.* Ἀπίστευτο, μά γεγονός. Καί μήπως μπορεῖ νά θεωρηθεῖ αὐτό ἀπίστευτο, ὕστερα ἀπό τή σύγχυση πού φανέρωσε ὁ *Ρ.Μ.*;

Ὁ *Ρ.Μ.* συγχέει τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τούς ἐπαναστάτες μέ τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας ἀπό τούς ἐπαναστάτες.

Οἱ παλιοί ρῶσοι ἐπαναστάτες (οἱ ναρο̃ντοβόλτσι) ἐπιδίωκαν τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τό ἐπαναστατικό κόμμα. Καταλαμβάνοντας τήν ἐξουσία — σκέφτονταν οἱ ἐπαναστάτες αὐτοί — «τό κόμμα θ' ἀνατρέψει τήν προσωπική δύναμη» τῆς ἀπολυταρχίας, δηλ. στή θέση τῶν κρατικῶν λειτουργῶν θά διορίσει δικούς του ἀνθρώπους, «θά καταχτήσει τήν οἰκονομική δύναμη», δηλ. ὅλα τά οἰκονομικά μέσα τοῦ κράτους, καί θά πραγματοποιήσει τήν κοινωνική ἀνατροπή. Οἱ ναροντοβόλτσι (οἱ παλιοί) πραγματικά ἐπιδίωκαν «ν' ἀνατρέψουν τήν προσωπική δύναμη καί νά καταχτήσουν τήν οἰκονομική δύναμη» τῆς ἀπολυταρχίας, γιά νά χρησιμοποιήσουμε, κατά τό παράδειγμα τοῦ *Ρ.Μ.*, αὐτές τίς ἀνεπιτυχεῖς ἐκφράσεις. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἀντιτάχθηκαν ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν ἐπαναστατική θεωρία. Ὁ Πλεχάνοφ τήν ὑπέβαλε σέ ἀμείλιχτη κριτική στά ἔργα του «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη» (1883) καί «Οἱ διαφωνίες μας» (1885) καί ἔδειξε στούς ρώσους ἐπαναστάτες τό καθῆκον τους: τή δημιουργία ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, πού ἄμεσος σκοπός του πρέπει νά εἶναι ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας. Ἀλλά τί θά πεῖ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας; Γιά νά τό ἐξηγήσουμε αὐτό στόν *Ρ.Μ.*, χρειάζεται πρῶτα ν' ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα: τί εἶναι ἀπολυταρχία; Ἀπολυταρχία (ἀπολυταρχισμός, ἀπόλυτη μοναρχία) εἶναι ἡ μορφή διακυβέρνησης, ὅπου ἡ ἀνώτατη ἐξουσία ἀνήκει ὁλοκληρωτικά καί ἀδιαίρετα (ἀπόλυτα) στόν τσάρο. Ὁ τσάρος ἐκδίδει τούς νόμους, διορίζει τούς κρατικούς λειτουργούς, συγκεντρώνει καί ξοδεύει τά χρήματα τοῦ λαοῦ *χωρίς καμιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ στή νομοθεσία καί στόν ἔλεγχο τῆς διακυβέρνησης.* Γι' αὐτό, ἀπολυταρχία θά πεῖ αὐθαιρεσία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί τῆς ἀστυνομίας κι ἔλλειψη δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Ἀπ' αὐτή τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων ὑποφέρει ὅλος ὁ λαός, ὅμως οἱ εὔπορες τάξεις (ἰδιαι-

τερα οἱ πλούσιοι τσιφλικάδες καί οἱ κεφαλαιοκράτες) ἀσκοῦν ἰσχυρότατη ἐπίδραση στούς κρατικούς λειτουργούς. Ὅσο γιά τήν ἐργατική τάξη, αὐτή ὑποφέρει διπλά: καί ἀπό τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων ὅλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, καί ἀπό τήν καταπίεση τῶν ἐργατῶν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, πού ὑποχρεώνουν τήν κυβέρνηση νά ἐξυπηρετεῖ τά συμφέροντά τους.

Τί σημαίνει λοιπόν ἀνατροπή τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ; Σημαίνει παραίτηση τοῦ τσάρου ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐξουσία· παραχώρηση στό λαό τοῦ δικαιώματος νά ἐκλέγει ἀντιπροσώπους του γιά τήν ἔκδοση τῶν νόμων, γιά τόν ἔλεγχο τῆς δράσης τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, γιά τόν ἔλεγχο τῶν εἰσπράξεων καί τῶν δαπανῶν τῶν οἰκονομικῶν μέσων τοῦ κράτους. Ἡ τέτοια μορφή διακυβέρνησης, ὅπου ὁ λαός παίρνει μέρος στή νομοθεσία καί στή διακυβέρνηση, λέγεται *συνταγματική* μορφή διακυβέρνησης (σύνταγμα = νόμος γιά τή συμμετοχή τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ στή νομοθεσία καί στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους). Ὥστε λοιπόν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας σημαίνει ἀντικατάσταση τῆς ἀπολυταρχικῆς μορφῆς διακυβέρνησης μέ τή συνταγματική μορφή διακυβέρνησης. Ἔτσι, γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας δέ χρειάζεται καμιά «ἀνατροπή τῆς προσωπικῆς δύναμης καί κατάχτηση τῆς οἰκονομικῆς δύναμης», ἀλλά χρειάζεται νά ὑποχρεωθεῖ ἡ τσαρική κυβέρνηση νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐξουσία της καί νά συγκαλέσει ζέμσκι σομπόρ ἀπό ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ γιά τή σύνταξη συντάγματος («νά καταχτηθεῖ ἕνα δημοκρατικό» [λαϊκό, συνταγμένο πρός τό συμφέρον τοῦ λαοῦ] «σύνταγμα», ὅπως λέει τό σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού ἐκδόθηκε τό 1885 ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»).

Γιατί ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας πρέπει νά εἶναι τό πρῶτο καθῆκον τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης; Ἐπειδή στίς συνθῆκες τῆς ἀπολυταρχίας ἡ ἐργατική τάξη δέν μπορεῖ ν' ἀναπτύξει πλατιά τήν πάλη της, δέν μπορεῖ νά καταχτήσει κανενός εἴδους στέρεες θέσεις οὔτε στόν οἰκονομικό οὔτε στόν πολιτικό τομέα, δέν μπορεῖ νά συγκροτήσει στέρεες, μαζικές ὀργανώσεις, νά ξεδιπλώσει μπροστά σ' ὅλες τίς ἐργαζόμενες μάζες τή σημαία τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί νά τίς διδάξει νά παλαίβουν γι' αὐτήν. Μόνο σέ συνθῆκες πολιτικῆς ἐλευθερίας εἶναι δυνατό νά διεξαχθεῖ ἀποφασιστική πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια στήν ἀστική τάξη, καί τελικός σκοπός αὐτῆς τῆς πάλης εἶναι νά καταλάβει τό προλεταριάτο τήν πολιτική ἐξουσία καί νά ὀργανώσει τή σοσιαλιστική κοινωνία. Νά αὐτή ἡ κατάληψη

τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό ὀργανωμένο προλεταριάτο, πού θάχει περάσει ἕνα μακρόχρονο σχολειό πάλης, θᾶναι πραγματικά «ἀνατροπή τῆς προσωπικῆς καί κατάχτηση τῆς οἰκονομικῆς δύναμης» τῆς ἀστικῆς κυβέρνησης, ὅμως οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ποτέ δέν ἔβαλαν *αὐτή* τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας σάν ἄμεσο καθῆκον τῶν ρώσων ἐργατῶν. Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πάντα ἔλεγαν πώς μόνο σέ συνθῆκες πολιτικῆς ἐλευθερίας, σέ συνθῆκες πλατιᾶς καί μαζικῆς πάλης ἡ ρωσική ἐργατική τάξη θά κατορθώσει νά δημιουργήσει ὀργανώσεις γιά τήν ὁριστική αὐτή νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Μέ ποιόν τρόπο ὅμως μπορεῖ ἡ ρωσική ἐργατική τάξη ν' ἀνατρέψει τήν ἀπολυταρχία; Γιατί σ' αὐτό τό ζήτημα οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» εἰρωνεύονται ἀκόμα καί τήν ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού ἵδρυσε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία καί διακήρυξε στό πρόγραμμά της πώς «ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία εἶναι ὑποχρεωτική ἀκόμα καί γιά τούς ἐργατικούς ὁμίλους πού ἀποτελοῦν σήμερα τά ἔμβρυα τοῦ μελλοντικοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος». Τῆς «Ραμπ. Μίσλ» (βλ. ἀρ. φύλλου 7 καί τό ἄρθρο πού ἐξετάζουμε) αὐτό τῆς φαίνεται ἀστεῖο: ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας ἀπό τούς ἐργατικούς ὁμίλους! Πάνω σ' αὐτό ἀπαντοῦμε στούς συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ»: Μέ ποιόν γελᾶτε; Μέ τόν ἑαυτό σας γελᾶτε! Οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» παραπονιοῦνται πώς οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες τούς κάνουν πολεμική *ὄχι συντροφική*. Ἄς κρίνουν οἱ ἀναγνῶστες μονάχοι τους, ποιά πλευρά κάνει ὄχι συντροφική πολεμική: ἡ πλευρά τῶν παλιῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού διατύπωσαν συγκεκριμένα τίς ἀπόψεις τους καί λένε ἀνοιχτά, ποιές ἀπόψεις τῶν «νεαρῶν» θεωροῦν λαθεμένες καί γιατί· ἤ ἡ πλευρά τῶν «νεαρῶν» πού, *χωρίς νά κατονομάζουν* τούς ἀντιπάλους τους, κρυφοκοροϊδεύουν πότε «τό συγγραφέα τοῦ γερμανικοῦ βιβλίου γιά τόν Τσερνισέβσκι» (τόν Πλεχάνοφ, συγχέοντάς τον μάλιστα ἐντελῶς ἀδικαιολόγητα μέ μερικούς νόμιμους συγγραφεῖς), πότε τήν ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», παραθέτοντας *διαστρεβλωμένα* ἀποσπάσματα ἀπό τό πρόγραμμά της καί χωρίς νά ἀντιπαραθέτουν σ' αὐτό ἕνα δικό τους λίγο-πολύ συγκεκριμένο πρόγραμμα. Μάλιστα! 'Αναγνωρίζουμε τό συντροφικό χρέος, τό χρέος τῆς ὑποστήριξης ὅλων τῶν συντρόφων, τό χρέος τῆς μακροθυμίας ἀπέναντι στίς γνῶμες τῶν συντρόφων, *ὅμως γιά μᾶς τό συντροφικό χρέος ἀπορέει ἀπό τό χρέος ἀπέναντι στή ρωσική καί στή διεθνῆ σοσιαλδημοκρατία, κι ὄχι ἀντίστροφα.* 'Αναγνωρίζουμε τίς συντρο-

φικές ὑποχρεώσεις μας ἀπέναντι στή «Ραμπ. Μίσλ», ὄχι γιατί οἱ συντάχτες της εἶναι σύντροφοί μας, ἀλλά θεωροῦμε τούς συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» συντρόφους μας μόνο γιατί δουλεύουν, καί στό βαθμό πού δουλεύουν, στίς γραμμές τῆς ρωσικῆς (συνεπῶς καί τῆς διεθνοῦς) σοσιαλδημοκρατίας. Καί γι' αὐτό, ὅταν ἔχουμε σχηματίσει τήν πεποίθηση πώς οἱ «σύντροφοι» πισοδρομοῦν ἀπό τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα, πώς οἱ «σύντροφοι» στενεύουν καί παραμορφώνουν τά καθήκοντα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τότε θεωροῦμε *χρέος* μας νά διατυπώσουμε τήν πεποίθησή μας αὐτή μέ ἀπόλυτη σαφήνεια καί χωρίς καμιά ὑπεκφυγή!

Εἴπαμε τώρα δά πώς οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» διαστρεβλώνουν τίς ἀπόψεις τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ἄς κρίνει μόνος του ὁ ἀναγνώστης. «Δέν μποροῦμε νά καταλάβουμε ἐκείνους τούς συντρόφους μας — γράφει ὁ *Ρ. Μ.* — πού τό πρόγραμμά τους γιά τήν „ἀπελευθέρωση τῆς ἐργασίας“ τό θεωροῦν ἁπλή ἀπάντηση στό ἐρώτημα: „ἀπό ποῦ θά παρθοῦν οἱ δυνάμεις γιά τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία;“» (σ' ἄλλο σημεῖο: «οἱ ἐπαναστάτες μας θεωροῦν τό κίνημα τῶν ἐργατῶν σάν τό καλύτερο μέσο ἀνατροπῆς τῆς ἀπολυταρχίας»). 'Ανοῖχτε τό σχέδιο προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού ἐκδόθηκε ἀπό τήν ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» τό 1885 καί ἀνατυπώθηκε ἀπό τόν Π. Μπ. 'Αξελρόντ στήν μπροσούρα του «Σχετικά μέ τά σημερινά καθήκοντα καί τήν ταχτική τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (Γενεύη 1898), καί θά δεῖτε πώς στή *βάση* τοῦ προγράμματος τέθηκε ἡ πλέρια ἀπελευθέρωση τῆς ἐργασίας ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου, τό πέρασμα στήν κοινωνική ἰδιοχτησία ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς, ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατική τάξη, ἡ δημιουργία ἐπαναστατικοῦ *ἐργατικοῦ* κόμματος. Εἶναι φανερό πώς ὁ *Ρ. Μ.* διαστρεβλώνει αὐτό τό πρόγραμμα, πώς *δέ θέλει* νά τό καταλάβει. Πιάνεται ἀπό τά λόγια τοῦ Π. Μπ. 'Αξελρόντ πού λέει στήν ἀρχή τῆς μπροσούρας, ὅτι τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» «ἀποτέλεσε ἀπάντηση» στό ἐρώτημα: ἀπό ποῦ θά παρθοῦν οἱ δυνάμεις γιά τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία; Μά αὐτό εἶναι ἕνα *ἱστορικό γεγονός*, ὅτι δηλαδή τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἀποτέλεσε ἀπάντηση καί σ' αὐτό τό ἐρώτημα τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν, καί σ' αὐτό τό ἐρώτημα ὅλου τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Κι ἄν τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔδωσε ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα, ἀπό ποῦ κι ὥς

ποῦ αὐτό σημαίνει ὅτι τό ἐργατικό κίνημα ἦταν γιά τήν ὁμάδα «᾿Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἁπλῶς ἕνα μέσο; Τό γεγονός ὅτι ὁ *Ρ. Μ.* *«δέν τό καταλαβαίνει»* αὐτό δέ δείχνει τίποτε ἄλλο, παρά ὅτι ἀγνοεῖ πασίγνωστα γεγονότα σχετικά μέ τή δράση τῆς ὁμάδας «᾿Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

Παρακάτω. Πῶς μπορεῖ αὐτή ἡ «ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας» νά εἶναι καθῆκον τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων. Ὁ *Ρ. Μ.* δέν τό καταλαβαίνει αὐτό. ᾿Ανοῖχτε τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «᾿Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»: «Βασικό μέσο τῆς πολιτικῆς πάλης τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων ἐνάντια στόν ἀπολυταρχισμό — λέει τό πρόγραμμα αὐτό — οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες θεωροῦν τή ζύμωση μέσα στήν ἐργατική τάξη καί τήν παραπέρα διάδοση μέσα σ' αὐτήν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καί τῶν ἐπαναστατικῶν ὀργανώσεων. Στενά συνδεμένες μεταξύ τους σ' ἕνα ἁρμονικό σύνολο, οἱ ὀργανώσεις αὐτές δέ θ' ἀρκεστοῦν σέ μερικότερες συγκρούσεις μέ τήν κυβέρνηση καί δέ θ' ἀργήσουν νά περάσουν, στήν κατάλληλη στιγμή, στή γενική κι ἀποφασιστική ἐπίθεση ἐνάντιά της». ᾿Ακριβῶς τήν ταχτική αὐτή ἀκολούθησαν καί οἱ ρωσικές ὀργανώσεις πού τήν ἄνοιξη τοῦ 1898 ἵδρυσαν τό «Σοσιαλδημοκρατικό ᾿Εργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας». Κι ἀπόδειξαν ὅτι οἱ τέτοιου εἴδους ὀργανώσεις ἀποτελοῦν στή Ρωσία μεγάλη πολιτική δύναμη. Ἄν οἱ ὀργανώσεις αὐτές ἀποτελέσουν ἕνα κόμμα καί κάνουν πλατιά ζύμωση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας συνάμα ὅλα τά στοιχεῖα τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης, τότε γιά ἕνα τέτοιο κόμμα θά εἶναι ἀναμφιβόλως πραγματοποιήσιμο τό καθῆκον τῆς κατάχτησης τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἄν οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» «δέν μποροῦν νά καταλάβουν» αὐτό τό πράγμα, τότε ἐμεῖς «μποροῦμε» νά τούς συμβουλέψουμε: μελετῆστε, κύριοι, γιατί τοῦτα τά πράγματα, αὐτά καθαυτά, δέν εἶναι δά καί τόσο δυσκολονόητα.

Ἄς γυρίσουμε ὡστόσο στόν *Ρ.Μ.*, πού τόν ἀφήσαμε μέσα στούς συλλογισμούς του γιά τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. Ἡ προσωπική ἄποψη τοῦ *Ρ. Μ.* σ' αὐτό τό ζήτημα δείχνει ἀκόμα καθαρότερα τήν νέα, πισοδρομική κατεύθυνση τῆς «Ραμπ. Μίσλ».

«Τό τέλος τῆς ἀπολυταρχίας εἶναι φανερό», γράφει ὁ *Ρ. Μ.* «Ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία εἶναι γιά ὅλα τά ζωντανά κοινωνικά στοιχεῖα ἕνας ἀπό τούς ὅρους τῆς ὑγιοῦς ἀνάπτυξής τους». Μήπως ἀπό δῶ, θά σκεφθεῖ, ἴσως, ὁ ἀναγνώστης, δέ βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία εἶναι ἀναγκαία καί γιά τήν ἐργατική τάξη; Ὄχι, μή βιάζεστε. Ὁ *Ρ. Μ.* ἔχει τή δική του λογική καί τή δική του ὁρολογία. Ὅταν λέει

πάλη καί προσθέτει τή λέξη: «κοινωνική» (πάλη), έννοεῖ κάτι τό έντελῶς ἰδιαίτερο. Ἀφοῦ περιγράφει τή *νόμιμη ἀντιπολίτευση* πού ἀσκοῦν ἐνάντια στήν κυβέρνηση πολλά στρώματα τοῦ ρωσικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ *Ρ. Μ.* καταλήγει: «Μά καί ἡ πάλη γιά κοινωνική αὐτοδιοίκηση τῶν χωριῶν καί τῶν πόλεων, καί ἡ πάλη γιά δημόσια παιδεία, καί ἡ πάλη γιά κοινωνική βοήθεια στόν πεινασμένο πληθυσμό κτλ., εἶναι πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία». «Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς πάλης ἐνάντια στήν παντοδυναμία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν εἶναι ἐξόφθαλμη γιά ὅλα τά συνειδητά προοδευτικά στρώματα καί ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ. Κάτι παραπάνω. Αὐτή ἡ κοινωνική πάλη, πού ἀπό κάποια περίεργη παρεξήγηση δέν τράβηξε ὥς τώρα τήν εὐμενῆ προσοχή πολλῶν ρώσων ἐπαναστατῶν συγγραφέων, διεξάγεται κιόλας, ὅπως εἴδαμε, ἀπό τή ρωσική κοινωνία * καί μάλιστα ἀπό πολύν καιρό». «Τό πραγματικό πρόβλημα εἶναι, μέ ποιόν τρόπο αὐτά τά χωριστά κοινωνικά στρώματα... θά διεξάγουν αὐτή» (σημειῶστε το αὐτό!) «τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία ὅσο τό δυνατό πιό πετυχημένα... Μά γιά μᾶς τό κυριότερο ζήτημα εἶναι: πῶς οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά διεξάγουν αὐτή τήν κοινωνική (!) πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία...»

Σ' αὐτούς τούς συλλογισμούς τοῦ *Ρ. Μ.* ἔχει συγκεντρωθεῖ πάλι ἕνας ἀπίστευτος ὄγκος σύγχυσης καί λαθῶν.

Πρῶτο, ὁ *Ρ. Μ.* συγχέει τή *νόμιμη ἀντιπολίτευση* μέ τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, μέ τήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας. Κι αὐτή τήν ἀσυγχώρητη γιά ἕνα σοσιαλιστή σύγχυση τήν κάνει χρησιμοποιώντας τήν ἔκφραση «πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία» χωρίς νά διασαφηνίζει τήν ἔκφραση αὐτή: ἡ ἔκφραση αὐτή μπορεῖ νά σημαίνει (μέ εἰδική ἔννοια) καί πάλη *ἐνάντια* στήν ἀπολυταρχία, ὅμως μπορεῖ ἐπίσης νά σημαίνει καί πάλη ἐνάντια σέ ὁρισμένα μέτρα τῆς ἀπολυταρχίας, μέσα στά πλαίσια τοῦ ἴδιου ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος.

Δεύτερο, ὁ *Ρ. Μ.*, θεωρώντας ὅτι ἡ νόμιμη ἀντιπολίτευση εἶναι κοινωνική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί λέγοντας ὅτι οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά διεξάγουν «αὐτή τήν κοινωνική πάλη», κατρακυλάει ἔτσι στήν ἀντίληψη ὅτι οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά κάνουν ὄχι ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυ-

---

* Ἐδῶ, ὅπως καί σέ πολλά ἄλλα σημεῖα τῶν ἔργων του, ὁ Λένιν χρησιμοποιεῖ τή λέξη κοινωνία ὄχι μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ἀλλά μέ μιά πιό στενή ἔννοια, ἐννοώντας μέ τόν ὅρο αὐτό τά δραστήρια ἀπό πολιτική ἄποψη στρώματα τῶν κυρίαρχων τάξεων (φιλελεύθερη ἀστική τάξη, διανοούμενοι, ὑπάλληλοι τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ κλπ.). *Σημ. μετ.*

ταρχία, ἀλλά νόμιμη ἀντιπολίτευση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, δηλ. κατρακυλάει σέ σιχαμερό ἐκχυδαϊσμό τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί σέ μπέρδεμά της μέ τόν πιό κοινό καί ἄθλιο φιλελευθερισμό τῆς Ρωσίας.

Τρίτο, ὁ *Ρ. Μ.* λέει μιά *καθαρή ἀναλήθεια* σχετικά μέ τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες συγγραφεῖς — [εἶναι ἀλήθεια πώς ὁ *Ρ. Μ.* προτιμάει νά σκορπάει «συντροφικές» μομφές χωρίς νά λέει σέ ποιόν ἀπευθύνονται. Ἄν ὅμως δέν ἐννοεῖ τούς σοσιαλδημοκράτες, τότε τά λόγια του δέν ἔχουν κανένα νόημα] — ὅταν λέει πώς οἱ σοσιαλδημοκράτες δέ δίνουν, τάχα, σημασία στή νόμιμη ἀντιπολίτευση. Ἀπεναντίας, καί ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», καί ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ εἰδικά, καί ἡ «Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», καί ἡ μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (πού ἐκδόθηκε ἀπό τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας» καί πού προσονομάστηκε ἀπό τόν Ἀξελρόντ *σχόλιο* τῆς «Διακήρυξης»), ὅλοι τους ὄχι μόνο ἔδοσαν σημασία στή νόμιμη ἀντιπολίτευση, ἀλλά κι ἐξήγησαν μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια τή σχέση της πρός τή σοσιαλδημοκρατία.

Ἄς τά ἐξηγήσουμε ὅλα αὐτά. Τί εἴδους «πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία» κάνουν τά ζέμστβο μας, οἱ φιλελεύθερες ὀργανώσεις γενικά, ὁ φιλελεύθερος τύπος; Διεξάγουν ἄραγε πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας; *Ὄχι, δέ διεξάγουν κι' οὔτε διεξῆγαν ποτέ τέτοια πάλη.* Τέτοια πάλη διεξάγουν μόνο οἱ ἐπαναστάτες, πού συχνά βγαίνουν ἀπό τούς κόλπους τῆς φιλελεύθερης κοινωνίας καί στηρίζονται στή συμπάθεια τῆς κοινωνίας αὐτῆς. Ὅμως τό νά διεξάγεις ἐπαναστατική πάλη δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο μέ τό νά συμπαθᾶς τούς ἐπαναστάτες καί νά τούς ἐνισχύεις· ἡ πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο μέ τή νόμιμη ἀντιπολίτευση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. Οἱ ρῶσοι φιλελεύθεροι ἐκφράζουν τή δυσαρέσκειά τους γιά τήν ἀπολυταρχία μόνο μέ τή μορφή πού *ἐπιτρέπει* ἡ ἴδια ἡ ἀπολυταρχία, δηλ. μέ τή μορφή ἐκείνη πού ἡ ἀπολυταρχία τή θεωρεῖ ἀκίνδυνη γιά τήν ἀπολυταρχία. Ἡ πιό μεγάλη ἐκδήλωση τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης ἦταν ἁπλῶς καί μόνο τά *διαβήματα* τῶν φιλελευθέρων στήν τσαρική κυβέρνηση γιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ στή διακυβέρνηση. Καί οἱ φιλελεύθεροι ἀνέχονταν κάθε φορά ὑπομονητικά τίς βάναυσες ἀστυνομικές ἀρνήσεις πού ἀντιμετώπιζαν σ' αὐτά τά διαβήματά τους, ἀνέχονταν τίς ἄνομες καί ἄγριες διώξεις μέ τίς ὁποῖες τούς ἀντάμειβε ἡ χωροφυλακίστικη κυβέρνηση ἀκόμα

καί γιά τίς νόμιμες προσπάθειες νά ἐκφράσουν τή γνώμη τους. Ὅταν μετατρέπεις ἔτσι ἁπλά τή φιλελεύθερη ἀντιπολίτευση σέ κοινωνική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία σημαίνει ὅτι *διαστρεβλώνεις* ἀνοιχτά τά πράγματα, γιατί οἱ ρῶσοι φιλελεύθεροι *ποτέ* δέν ὀργάνωσαν ἐπαναστατικό κόμμα μέ σκοπό τήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ἄν καί πάντοτε μποροῦσαν καί μποροῦν καί τώρα νά βροῦν γιά τό σκοπό αὐτό καί ὑλικά μέσα καί ἐκπροσώπους τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ *Ρ. Μ.* ὄχι μόνο διαστρεβλώνει τά πράγματα, ἀλλά κι ἀνακατεύει ἐδῶ τό ὄνομα τοῦ μεγάλου ρώσου σοσιαλιστῆ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. «Σύμμαχοι τῶν ἐργατῶν στήν πάλη αὐτή — γράφει ὁ *Ρ. Μ.* — εἶναι ὅλα τά πρωτοπόρα στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, πού ὑπερασπίζουν τά δικά τους κοινωνικά συμφέροντα καί τούς δικούς τους κοινωνικούς θεσμούς, πού κατανοοῦν ξεκάθαρα τά κοινά τους ὀφέλη, „πού δέν λησμονοῦν ποτέ“ (ὁ *Ρ. Μ.* παραθέτει λόγια τοῦ Τσερνισέβσκι), πόσο μεγάλη εἶναι „ἡ διαφορά ἀνάμεσα σέ μιά ἀλλαγή πού γίνεται ὕστερα ἀπό αὐτόβουλη ἀπόφαση τῆς κυβέρνησης καί σέ μιά ἀλλαγή πού γίνεται *ὕστερα ἀπό κατηγορηματική ἀπαίτηση τῆς κοινωνίας*“». Ἄν τήν κρίση αὐτή τήν ἐπεκτείνουμε σ' ὅλους τούς ἐκπροσώπους τῆς «κοινωνικῆς πάλης», ὅπως τήν καταλαβαίνει ὁ *Ρ. Μ.*, δηλ. σ' ὅλους τούς ρώσους φιλελεύθερους, αὐτό θἆναι *καθαρή παραποίηση*. Οἱ ρῶσοι φιλελεύθεροι ποτέ δέν ὑπόβαλαν στήν κυβέρνηση κατηγορηματικές ἀπαιτήσεις, καί γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ ρῶσοι φιλελεύθεροι ποτέ δέν ἔπαιξαν καί σέ καμιά περίπτωση δέν μποροῦν νά παίξουν σήμερα *αὐτοτελῆ* ἐπαναστατικό ρόλο. Σύμμαχοι τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῆς σοσιαλδημοκρατίας δέν μποροῦν νά εἶναι «ὅλα τά πρωτοπόρα στρώματα τῆς κοινωνίας», ἀλλά μόνο τά ἐπαναστατικά κόμματα πού ἱδρύονται ἀπό μέλη αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ὅσο γιά τούς φιλελεύθερους, αὐτοί γενικά μποροῦν καί πρέπει ν' ἀποτελοῦν μόνο *μιά ἀπό τίς πηγές* πρόσθετων δυνάμεων καί μέσων γιά τό ἐπαναστατικό ἐργατικό κόμμα (ὅπως καί τόπε ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁλοκάθαρα στήν μπροσούρα πού ἀναφέραμε πιό πάνω). Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι εἰρωνευόταν ἀνελέητα «τά πρωτοπόρα στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας», γιατί δέν καταλάβαιναν τήν ἀνάγκη νά προβάλλονται κατηγορηματικές ἀπαιτήσεις στήν κυβέρνηση καί παρακολουθοῦσαν μέ ἀπάθεια πῶς ἔπεφταν κάτω ἀπό τά χτυπήματα τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης οἱ ἐπαναστάτες πού προέρχονταν ἀπό τούς κόλπους τους. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ *Ρ. Μ.* παραθέτει τά λόγια τοῦ Ν. Γ. Τσερ-

νισέβσκι, τόσο ἄτοπα ὅσο ἄτοπα παρατέθηκαν στό δεύτερο ἄρθρο τοῦ «Χωριστοῦ παραρτήματος» σταχυολογημένα κομμάτια ἀπό χωρία τοῦ Τσερνισέβσκι, πού προορισμό εἶχαν ν' ἀποδείξουν πώς τάχα ὁ Τσερνισέβσκι δέν ἦταν οὐτοπιστής καί πώς οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες δέν ἐκτίμησαν σ' ὅλο της τό βάθος τή σημασία τοῦ «μεγάλου ρώσου σοσιαλιστῆ». Ὁ Πλεχάνοφ στό βιβλίο του γιά τόν Τσερνισέβσκι (ἄρθρα στή συλλογή «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ»[102], πού ἐκδόθηκαν στά γερμανικά σέ χωριστό βιβλίο) ἐκτίμησε στό ἀκέραιο τή σημασία τοῦ Τσερνισέβσκι καί ξεκαθάρισε τή σχέση του μέ τή θεωρία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς. Ἐνῶ ἡ σύνταξη τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ἁπλῶς ἀποκάλυψε τήν ἀνικανότητά της νά δόσει μιά κάπως συναρτημένη καί ολόπλευρη ἐκτίμηση τοῦ Τσερνισέβσκι, τῶν δυνατῶν καὶ τῶν ἀδύνατων πλευρῶν του.

«Τό πραγματικό πρόβλημα» τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας δέν εἶναι καθόλου, τό πῶς θά διεξάγουν οἱ φιλελεύθεροι τήν «κοινωνική πάλη» (πού μ' αὐτήν ὁ *P. M.*, ὅπως εἴδαμε, ἐννοεῖ τή νόμιμη ἀντιπολίτευση), ἀλλά τό πῶς θά ὀργανώσει ἕνα ἐπαναστατικό ἐργατικό κόμμα, πού θ' ἀγωνίζεται γιά τήν ἀνατροπή τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ, πού θά μποροῦσε νά στηρίζεται *σ' ὅλα* τά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα τῆς Ρωσίας, πού θά μποροῦσε *νά χρησιμοποιεῖ* ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἀντιπολίτευσης γιά τή δική του ἐπαναστατική πάλη. Γι' αὐτό τό πράγμα χρειάζεται ἀκριβῶς ἕνα ἐπαναστατικό ἐργατικό κόμμα, γιατί μόνο ἡ ἐργατική τάξη μπορεῖ νά εἶναι στή Ρωσία ἀποφασιστικός καί συνεπής ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, γιατί χωρίς τήν ἐνεργητική ἐπίδραση ἑνός τέτοιου κόμματος τά φιλελεύθερα στοιχεῖα «μποροῦν νά μείνουν σέ κατάσταση χαλαρῆς, ἀδρανοῦς, λανθάνουσας δύναμης» (Π. Μπ. Ἀξελρόντ, στήν μπροσούρα πού ἀναφέραμε, σελ. 23). Λέγοντας πώς τά «πιό πρωτοπόρα στρώματά» μας διεξάγουν «πραγματική (!!) κοινωνική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία» (σελ. 12 τοῦ ἄρθρου τοῦ *P. M.*), πώς τό «κύριο γιά μᾶς ζήτημα εἶναι, μέ ποιό τρόπο οἱ ἐργάτες μας πρέπει νά διεξάγουν *αὐτή τήν κοινωνική πάλη* ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία», — λέγοντας τέτοια πράγματα, ὁ *P. M.*, οὐσιαστικά, ἀπομακρύνεται ὁλότελα ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία. Ἐκεῖνο πού ἔχουμε νά κάνουμε εἶναι νά συμβουλέψουμε στά σοβαρά τούς συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» νά σκεφτοῦν καλά, ποῦ θέλουν νά πᾶνε καί ποῦ βρίσκεται ἡ πραγματική τους θέση: ἀνάμεσα στούς ἐπαναστάτες, πού φέρνουν στίς ἐργαζόμενες τάξεις τή σημαία τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί θέλουν νά τίς ὀργανώσουν σέ πολι-

τικό ἐπαναστατικό κόμμα, ἤ ἀνάμεσα στούς φιλελεύθερους πού διεξάγουν τήν «κοινωνική πάλη» τους (δηλ. τή νόμιμη ἀντιπολίτευση). Γιατί στή θεωρία τῆς «κοινωνικῆς αὐτενέργειας» τῶν ἐργατῶν, στή θεωρία τῆς «κοινωνικῆς ἀλληλοβοήθειας» καί τῶν ἐπαγγελματικῶν ἑνώσεων πού περιορίζονται «γιά τήν ὥρα» στό αἴτημα τῆς 10ωρης ἐργάσιμης μέρας, στή θεωρία τῆς «κοινωνικῆς πάλης» τῶν ζέμστβο, τῶν φιλελεύθερων ὀργανώσεων κτλ., ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, — στή θεωρία αὐτή δέν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτα τό σοσιαλιστικό, τίποτα πού νά μή τό δέχονταν οἱ φιλελεύθεροι! Γιατί στήν οὐσία ὅλο τό πρόγραμμα τῆς «Ραμπ. Μίσλ» (στό βαθμό πού μποροῦμε νά μιλᾶμε ἐδῶ γιά πρόγραμμα) τείνει ν᾽ ἀφήσει τούς ρώσους ἐργάτες στήν καθυστέρηση καί στή διασπορά καί νά τούς κάνει *οὐρά τῶν φιλελευθέρων!*

Μερικές φράσεις τοῦ *Ρ.Μ.* εἶναι ἐξαιρετικά παράδοξες. «Ὅλο τό κακό — ἀποφθέγγεται ὁ *Ρ. Μ.* — συνίσταται μόνο στό ὅτι ἡ ἐπαναστατική μας διανόηση, καταδιωκόμενη ἀνελέητα ἀπό τήν πολιτική ἀστυνομία, τήν πάλη ἐνάντια σ᾽ αὐτή τήν πολιτική ἀστυνομία τήν παίρνει γιά πολιτική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία». Τί νόημα μπορεῖ νάχει μιά τέτοια δήλωση; Ἡ πολιτική ἀστυνομία γι᾽ αὐτό ἀκριβῶς λέγεται πολιτική, γιατί καταδιώκει τούς ἐχθρούς τῆς ἀπολυταρχίας καί τούς ἀγωνιστές πού παλαίβουν ἐνάντιά της. Γι᾽ αὐτό καί ἡ «Ραμπ. Μίσλ», ὅσο δέν ἔχει ὁλοκληρώσει ἀκόμα τή μετατροπή της σέ ὄργανο τῶν φιλελευθέρων, παλαίβει ἐνάντια στήν πολιτική ἀστυνομία — ὅπως παλαίβουν ἐνάντιά της καί ὅλοι οἱ ρῶσοι ἐπαναστάτες, καί οἱ σοσιαλιστές, καί ὅλοι οἱ συνειδητοί ἐργάτες. Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἀστυνομία καταδιώκει ἀνελέητα τούς σοσιαλιστές καί τούς ἐργάτες, ὅτι ἡ ἀπολυταρχία διαθέτει «ἄρτια ὀργάνωση», «ἱκανά καί ἐπιδέξια κρατικά στελέχη» (σελ. 7 τοῦ ἄρθρου τοῦ *Ρ. Μ.*), ἀπό τό γεγονός αὐτό μποροῦν νά βγοῦν μόνο δυό συμπεράσματα: ὁ φοβιτσιάρης καί κακομοίρης φιλελεύθερος θά βγάλει ἀπό δῶ τό συμπέρασμα πώς ὁ λαός μας γενικά κ᾽ οἱ ἐργάτες εἰδικότερα δέν εἶναι ἀκόμα ἀρκετά προετοιμασμένοι γιά πάλη, κι ὅτι πρέπει νά ἐναποθέσουμε ὅλες μας τίς ἐλπίδες στήν «πάλη» τῶν ζέμστβο, τοῦ φιλελεύθερου τύπου κτλ., γιατί αὐτή εἶναι «πραγματική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία», κι ὄχι μόνο πάλη ἐνάντια στήν πολιτική ἀστυνομία. Ὁ σοσιαλιστής κι ὁ κάθε συνειδητός ἐργάτης θά βγάλει ἀπό δῶ τό συμπέρασμα ὅτι καί τό ἐργατικό κόμμα ἐπίσης πρέπει μ᾽ ὅλες τίς δυνάμεις του νά τείνει στή δημιουργία μιᾶς «ἄρτιας ὀργάνωσης» καί στήν ἀνάδειξη ἀπό τούς πρωτοπόρους ἐργάτες καί τούς σο-

σιαλιστές «ἱκανῶν καί ἐπιδέξιων ἐπαναστατικῶν στελεχῶν», πού θ' ἀνεβάσουν τό ἐργατικό κόμμα στό ὕψος τοῦ πρωτοπόρου ἀγωνιστῆ τῆς δημοκρατίας καί θά κατορθώσουν νά τραβήξουν μέ τό μέρος του ὅλα τά ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα.

Οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» δέ βλέπουν ὅτι τοποθετήθηκαν σέ κεκλιμένο ἐπίπεδο καί κατρακυλᾶνε πρός τό πρῶτο συμπέρασμα!

Εἶτε ἀκόμα: «Μᾶς προκαλεῖ κατάπληξη καί τό γεγονός» — γράφει ὁ *Ρ. Μ.* — «ὅτι τά προγράμματα αὐτά» — δηλ. τά προγράμματα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν — «βάζουν αἰωνίως σέ πρώτη μοίρα τά πλεονεχτήματα τῆς δράσης τῶν ἐργατῶν στό (ἀνύπαρκτο στή χώρα μας) κοινοβούλιο, ἐνῶ παραβλέπουν τελείως... τή σπουδαιότητα τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν» στίς συνελεύσεις ὅπου οἱ ἐργοστασιάρχες συζητοῦν νομοθετικά ζητήματα, στίς ἐπιτροπές διακανονισμοῦ τῶν ἐργοστασιακῶν ὑποθέσεων, στήν κοινωνική αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων (σελ. 15). Ἄν δέ βάλουμε σέ πρώτη μοίρα τά πλεονεχτήματα τοῦ κοινοβουλίου, τότε ἀπό ποῦ θά μάθουν οἱ ἐργάτες γιά τά πολιτικά δικαιώματα καί τήν πολιτική ἐλευθερία; Ἄν ἀποσιωποῦμε αὐτά τά ζητήματα, — ὅπως τά ἀποσιωπᾶ ἡ ἐφημερίδα «Ραμπ. Μίσλ», — δέ σημαίνει μήπως αὐτό ὅτι ἐνισχύουμε τήν πολιτική ἀμάθεια στά κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατῶν; Ὅσο γιά τή συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στήν κοινωνική αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων, κανένας σοσιαλδημοκράτης δέν ἀρνήθηκε πουθενά καί ποτέ τό ὄφελος καί τή σπουδαιότητα τῆς δουλειᾶς τῶν ἐργατῶν-*σοσιαλιστῶν* στήν αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων, εἶναι ὅμως γελοῖο νά μιλᾶμε γι' αὐτό στή Ρωσία, ὅπου εἶναι ἀδύνατη ὁποιαδήποτε ἀνοιχτή ἐκδήλωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπου ἡ προσήλωση τῶν ἐργατῶν στήν αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων (ἀκόμα κι ἄν αὐτή ἡ αὐτοδιοίκηση ἦταν δυνατή) θά σήμαινε στήν πραγματικότητα ἀπομάκρυνση τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν ἀπό τή σοσιαλιστική ἐργατική ὑπόθεση πρός τό φιλελευθερισμό.

«Ἡ στάση τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τῶν ἐργατῶν — λέει ὁ *Ρ. Μ.* — ἀπέναντι σέ μιά τέτοια (ἀπολυταρχική) κυβέρνηση... εἶναι ἐξίσου εὐνόητη ὅσο καί ἡ στάση τῶν ἐργατῶν ἀπέναντι στούς ἐργοστασιάρχες». Συνεπῶς, — τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ' αὐτό, σύμφωνα μέ τήν κοινή λογική, εἶναι ὅτι, — τά πρωτοπόρα στρώματα τῶν ἐργατῶν δέν εἶναι λιγότερο συνειδητοί σοσιαλδημοκράτες ἀπό τούς σοσιαλιστές διανοούμενους, καί γι' αὐτό ἡ τάση τῆς «Ραμπ. Μίσλ» νά χωρίζει τούς μέν ἀπό τούς δέ, εἶναι καί παράλογη καί ἐπιζήμια. Συνεπῶς, ἡ ρωσική ἐργα-

τική τάξη ἔχει δημιουργήσει κιόλας καί ἔχει προωθήσει αὐτοδύναμα τά στοιχεῖα γιά τή δημιουργία αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. Ὅμως οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ἀπό τό γεγονός τῆς πολιτικῆς συνειδητότητας τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τῶν ἐργατῶν βγάζουν τό συμπέρασμα... ὅτι τούς πρωτοπόρους αὐτούς πρέπει νά τούς τραβᾶμε πρός τά πίσω, ἔτσι πού νά κάνουν βῆμα σημειωτόν! «Ποιά πάλη εἶναι ἐνδεδειγμένο νά διεξάγουν οἱ ἐργάτες;» — ρωτάει ὁ *Ρ. Μ.* κι ἀπαντάει: ἐνδεδειγμένη εἶναι ἡ πάλη πού εἶναι μπορετή, καί μπορετή εἶναι ἡ πάλη πού «διεξάγουν» οἱ ἐργάτες «αὐτή τή στιγμή»!!! Εἶναι δύσκολο νά ἐκφράσει κανείς πιό χτυπητά τόν παράλογο καί χωρίς ἀρχές ὀπορτουνισμό πού ἔχει μολύνει τούς συνεπαρμένους ἀπό τή μόδα τῆς «μπερνσταϊνιάδας» συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ»! Ἐνδεδειγμένο εἶναι τό μπορετό, καί μπορετό εἶναι αὐτό πού ὑπάρχει αὐτή τή στιγμή! Μά αὐτό εἶναι τό ἴδιο μέ τήν περίπτωση ἑνός ἀνθρώπου πού ἑτοιμάζεται νά κάνει μακρινό καί δύσκολο δρόμο, ὅπου τόν περιμένουν πλῆθος ἐμπόδια κι ἕνα σωρό ἐχθροί, καί στό ἐρώτημά του: ἀπό ποῦ νά πάω; τοῦ ἀπαντοῦν: καλό θἆταν νά πᾶς ἀπό ἐκεῖ πού εἶναι μπορετό, καί μπορετό εἶνα νά πᾶς ἀπό ἐκεῖ πού πηγαίνεις αὐτή τή στιγμή! Νά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι μηδενισμός, μόνο πού εἶναι μηδενισμός ὄχι ἐπαναστατικός, ἀλλά ὀπορτουνιστικός, πού ἐκδηλώνεται εἴτε ἀπό ἀναρχικούς εἴτε ἀπό ἀστούς φιλελεύθερους! Ὁ *Ρ. Μ.*, «καλώντας» τούς ρώσους ἐργάτες σέ «μερικότερη» καί «πολιτική» πάλη (καί λέγοντας πολιτική πάλη ἐννοεῖ ὄχι τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἀλλά μόνο τήν «πάλη γιά τή βελτίωση τῆς κατάστασης ὅλων τῶν ἐργατῶν»), καλεῖ ἀνοιχτά τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα καί τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία νά κάνει *ἕνα βῆμα πίσω*, καλεῖ, στήν οὐσία, τούς ἐργάτες ν' ἀποχωριστοῦν ἀπό τούς σοσιαλδημοκράτες κι ἔτσι νά ἀπορίψουν σάν ἄχρηστο κάθε ἀπόχτημα τῆς εὐρωπαϊκῆς καί τῆς ρωσικῆς πείρας! Στήν πάλη γιά τή βελτίωση τῆς κατάστασής τους, καί μόνο γιά τή διεξαγωγή μιᾶς τέτοιας πάλης, οἱ ἐργάτες δέν ἔχουν καθόλου ἀνάγκη ἀπό τούς σοσιαλιστές. Σ' ὅλες τίς χῶρες ὑπάρχουν ἐργάτες πού παλαίβουν γιά τή βελτίωση τῆς κατάστασής τους, ἄν καί δέν ξέρουν τίποτα γιά σοσιαλισμό, εἴτε ἀκόμα κρατοῦν ἐχθρική στάση ἀπέναντί του.

«Τελειώνοντας, — γράφει ὁ *Ρ. Μ.*, — θά ποῦμε λίγα λόγια γιά τό πῶς ἀντιλαμβανόμαστε τόν ἐργατικό σοσιαλισμό». Ὕστερα ἀπ' ὅσα εἴπαμε πιό πάνω, δέν εἶναι πιά δύσκολο γιά τόν ἀναγνώστη νά φανταστεῖ, τί εἴδους «ἀντίληψη» εἶναι αὐτή. Εἶναι ἁπλού-

στατα μιά ἀντιγραφή ἀπό τό βιβλίο τοῦ Μπέρνσταϊν πού ἔγινε «τῆς μόδας». Στή θέση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου οἱ «νεαροί» μας σοσιαλδημοκράτες βάζουν τήν «κοινωνική καί πολιτική αὐτενέργεια τῶν ἐργατῶν». Ἄν θυμηθοῦμε, πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ *Ρ. Μ.* τήν *κοινωνική* «πάλη» καί τήν «πολιτική», τότε θά μᾶς γίνει ξεκάθαρο πώς πρόκειται γιά ἀνοιχτή ἐπιστροφή στή «φόρμουλα» μερικῶν νόμιμων ρώσων συγγραφέων. Ἀντί ὁ *Ρ. Μ.* νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τό σκοπό (καί τήν οὐσία) τοῦ σοσιαλισμοῦ: πέρασμα τῆς γῆς, τῶν ἐργοστασίων κτλ., ὅλων γενικά τῶν μέσων παραγωγῆς στήν ἰδιοχτησία ὅλης τῆς κοινωνίας καί ἀντικατάσταση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς μέ μιά παραγωγή ὀργανωμένη σύμφωνα μέ ἕνα γενικό σχέδιο πρός τό συμφέρον ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἀντί γι' αὐτό, μιλάει πρῶτα γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπαγγελματικῶν καί τῶν καταναλωτικῶν ἑνώσεων καί μόνο παρεμπιπτόντως λέει πώς ὁ σοσιαλισμός ὁδηγεῖ στήν πλήρη κοινωνικοποίηση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς. Σέ ἀντιστάθμισμα ὅμως γράφει μέ τά πιό παχιά γράμματα πώς «ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι παρά ἡ παραπέρα ἀνώτερη ἐξέλιξη τῆς σύγχρονης κοινωνίας» — φράση πού τή δανείστηκε ἀπό τόν Μπέρνσταϊν καί πού ὄχι μόνο δέ διασαφηνίζει, ἀλλά ἀπεναντίας συσκοτίζει τή σημασία καί τήν οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅλοι οἱ φιλελεύθεροι καί ὅλοι οἱ ἀστοί τάσσονται ἀπόλυτα ὑπέρ τῆς «ἐξέλιξης τῆς σύγχρονης κοινωνίας», κι ἔτσι ὅλοι τους θά χαροῦν μέ τή δήλωση τοῦ *Ρ. Μ.* Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, οἱ ἀστοί εἶναι *ἐχθροί* τοῦ σοσιαλισμοῦ. Κι αὐτό γιατί ἡ «σύγχρονη κοινωνία» ἔχει πάρα πολλές διαφορετικές πλευρές, κι ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν αὐτή τή γενική διατύπωση ἔχουν ὑπόψη τους ὁ ἕνας τή μιά πλευρά κι ὁ ἄλλος τήν ἄλλη. Ἑπομένως, ὁ *Ρ. Μ.*, ἀντί νά ἐξηγήσει στούς ἐργάτες τήν ἔννοια τῆς ταξικῆς πάλης καί τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀραδιάζει ἁπλῶς νεφελώδικες φράσεις πού μπερδεύουν τό νόημα. Τέλος, ὁ *Ρ. Μ.*, ἀντί νά πεῖ, ποιό εἶναι τό μέσο πού προβάλλει ὁ σύγχρονος σοσιαλισμός γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ — κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τό ὀργανωμένο προλεταριάτο — μιλάει μόνο γιά τό πέρασμα τῆς παραγωγῆς κάτω ἀπό τήν κοινωνική διεύθυνσή τους (τῶν ἐργατῶν), εἴτε κάτω ἀπό τή διεύθυνση τῆς ἐκδημοκρατισμένης κοινωνικῆς ἐξουσίας, ἐκδημοκρατισμένης «μέ τήν ἐνεργό συμμετοχή τους (τῶν ἐργατῶν) στίς ἐπιτροπές διακανονισμοῦ τῶν κάθε λογῆς ἐργοστασιακῶν ὑποθέσεων, στά δικαστήρια διαιτησίας, στίς κάθε λογῆς συνελεύσεις, ἐπιτροπές καί συσκέψεις γιά τήν κατάρτιση ἐργατικῶν νόμων, μέ τή συμμετοχή τῶν ἐρ-

γατῶν στήν κοινωνική αὐτοδιοίκηση καί, τέλος, στό γενικό ἀντιπροσωπευτικό σῶμα τῆς χώρας». Ἔτσι οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» θεωροῦν ἐργατικό σοσιαλισμό μόνο ἐκεῖνον πού πραγματοποιεῖται μέ *εἰρηνικό* τρόπο, ἀποκλείοντας τά ἐπαναστατικά μέσα. Αὐτό τό στένεμα τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ἡ ἀνάγωγή του σέ συνηθισμένο ἀστικό φιλελευθερισμό ἀποτελεῖ πάλι ἕνα τεράστιο βῆμα πρός τά πίσω σέ σχέση μέ τίς ἀπόψεις ὅλων τῶν ρώσων καθώς καί τῆς τεράστιας, τῆς συντριφτικῆς πλειοψηφίας τῶν εὐρωπαίων σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ ἐργατική τάξη θά προτιμοῦσε, φυσικά, νά πάρει τήν ἐξουσία στά χέρια της *εἰρηνικά* (εἴπαμε κιόλας προηγούμενα πώς αὐτή ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας μπορεῖ νά γίνει μόνο ἀπό τήν ὀργανωμένη ἐργατική τάξη, πού ἔχει περάσει ἀπό τό σχολειό τῆς ταξικῆς πάλης), ὅμως ἡ *παραίτηση* ἀπό τήν ἐπαναστατική κατάληψη τῆς ἐξουσίας θά ἦταν γιά τό προλεταριάτο, κι ἀπό θεωρητική κι ἀπό πραχτική-πολιτική ἄποψη, *ἀπερισκεψία*, καί θά σήμαινε ἁπλούστατα ἐπαίσχυντη ὑποχώρηση ἀπέναντι στήν ἀστική τάξη καί σ᾽ ὅλες τίς εὔπορες τάξεις. Εἶναι πολύ πιθανό — καί μάλιστα τό πιθανότερο — ἡ ἀστική τάξη νά μή ὑποχωρήσει εἰρηνικά μπροστά στό προλεταριάτο, ἀλλά στήν ἀποφασιστική στιγμή νά καταφύγει στήν ὑπεράσπιση τῶν προνομίων της μέ τή βία. Τότε στήν ἐργατική τάξη δέ θά μείνει ἄλλος δρόμος γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ της, παρά ἡ ἐπανάσταση. Νά γιατί τό πρόγραμμα τοῦ «ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ» μιλάει γενικά γιά κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, *χωρίς νά καθορίζει* τόν τρόπο αὐτῆς τῆς κατάληψης, γιατί ἡ ἐκλογή τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξαρτιέται ἀπό τό μέλλον, πού δέν μποροῦμε νά τό καθορίσουμε μέ ἀκρίβεια. Ὅταν περιορίζουμε, ὅμως, τή δράση τοῦ προλεταριάτου σ᾽ ὁποιαδήποτε περίπτωση ἀποκλειστικά καί μόνο σ᾽ ἕναν εἰρηνικό «ἐκδημοκρατισμό», σημαίνει — τό ξαναλέμε — ὅτι στενεύουμε ἐντελῶς αὐθαίρετα καί ἐκχυδαΐζουμε τήν ἔννοια τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Δέ σκοπεύουμε νά ἐξετάσουμε ἐξίσου λεπτομερειακά τά ἄλλα ἄρθρα τοῦ «Χωριστοῦ παραρτήματος». Μιλήσαμε κιόλας γιά τό ἄρθρο σχετικά μέ τή 10η ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Τσερνισέβσκι. Ὅσο γιά τήν προπαγάνδα πού κάνουν οἱ συντάχτες τῆς «Ραμπ. Μίσλ» ὑπέρ τῆς μπερνσταϊνιάδας, ἀπό τήν ὁποία ἁρπάχτηκαν τόσο γερά σ᾽ ὅλο τόν κόσμο ὅλοι οἱ ἐχθροί τοῦ σοσιαλισμοῦ γενικά καί οἱ ἀστοί φιλελεύθεροι ἰδιαίτερα καί ἐνάντια στήν ὁποία τάχθηκε κατηγορηματικά (στό συνέδριο τοῦ Ἀννοβέρου) ἡ συντριφτική πλειοψηφία τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν

καί τῶν συνειδητῶν γερμανῶν ἐργατῶν, — ὅσο γιά τή μπερνσταϊνιάδα αὐτή, δέν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νά μιλήσουμε λεπτομεμερειακά. Ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ ἡ *ρωσική* μπερνσταϊνιάδα, καί δείξαμε κιόλας, τί ἀπέραντη σύγχυση σκέψης, τί ἔλλειψη κάθε ἴχνους αὐτοτελῶν ἀντιλήψεων, τί ἀποφασιστικό βῆμα πρός τά πίσω σέ σχέση μέ τίς ἀπόψεις τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀποτελεῖ ἡ «δική μας» μπερνσταϊνιάδα. Γιά τή γερμανική μπερνσταϊνιάδα ἄς ἀφήσουμε καλύτερα νά μιλήσουν οἱ ἴδιοι οἱ γερμανοί. Θά σημειώσουμε μόνο ἀκόμα πώς ἡ ρωσική μπερνσταϊνιάδα βρίσκεται σέ ἀσύγκριτα πολύ χαμηλότερο σκαλοπάτι ἀπό τή γερμανική. Τοῦ Μπέρνσταϊν, παρ' ὅλα του τά λάθη καί παρά τήν ἔκδηλη τάση του νά πισοδρομεῖ καί ἀπό θεωρητική καί ἀπό πολιτική ἄποψη, τοῦ ἔμεινε ἀκόμα τόσο μυαλό καί τόση εὐσυνειδησία, ὥστε, μιά καί ὁ ἴδιος δέν ἔχει καταλήξει σέ καμιά νέα θεωρία εἴτε πρόγραμμα, *ν' ἀρνηθεῖ νά προτείνει τροποποιήσεις* στό πρόγραμμα τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τήν τελευταία, τήν ἀποφασιστική στιγμή νά δηλώσει ὅτι ἀποδέχεται τήν ἀπόφαση τοῦ Μπέμπελ, ἀπόφαση πού διακήρυξε πανηγυρικά σ' ὅλο τόν κόσμο ὅτι ἡ γερμανική σοσιαλδημοκρατία παραμένει στό παλιό της πρόγραμμα καί στήν παλιά της ταχτική. Καί οἱ δικοί μας ρῶσοι μπερνσταϊνικοί; Χωρίς νάχουν κάνει οὔτε τό ἑκατοστό ἀπό ὅσα ἔκανε ὁ Μπέρνσταϊν, φτάνουν ὥς τό σημεῖο νά μή θέλουν καθόλου νά πάρουν ὑπόψη τους τό γεγονός πώς τό 1898 ὅλες οἱ ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις ἔβαλαν τά θεμέλια τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», δημοσίεψαν τή «Διακήρυξή» του καί ἀναγνώρισαν σάν ἐπίσημο ὄργανό του τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» καί πώς ὅλα αὐτά τά ἔργα στηρίζονται ἐξολοκλήρου πάνω στή βάση τοῦ «παλιοῦ» προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν. Οἱ δικοί μας μπερνσταϊνικοί φαίνεται σάν νά μή καταλαβαίνουν πώς ἄν ἀπόριψαν αὐτές τίς παλιές ἀντιλήψεις καί κατέληξαν σέ νέες, τότε τό ἠθικό τους χρέος, τό χρέος τους ἀπέναντι σ' ὅλη τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία κι ἀπέναντι σέ κείνους τούς σοσιαλιστές καί τούς ἐργάτες πού ἔδοσαν ὅλες τους τίς δυνάμεις στήν προετοιμασία καί στήν ἵδρυση τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας» καί πού οἱ περισσότεροί τους ἔχουν γεμίσει σήμερα τίς ρωσικές φυλακές — τό χρέος αὐτό ἀπαιτεῖ ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῶν νέων ἀπόψεων νά μή περιορίζονται στό νά κρυφοκοροϊδεύουν κάποιους «δικούς μας ἐπαναστάτες» γενικά, ἀλλά νά δηλώσουν ἀνοιχτά καί ξάστερα, μέ ποιόν ἀκριβῶς καί σέ τί ἀκριβῶς δέ συμφωνοῦν, ποιές εἶναι

ἀκριβῶς οἱ καινούργιες ἀντιλήψεις καί τό καινούργιο πρόγραμμα πού βάζουν στή θέση τῶν παλιῶν.

Μᾶς μένει νά ἐξετάσουμε ἀκόμα ἕνα, — τό σπουδαιότερο ἴσως — ζήτημα: πῶς *ἐξηγιέται* ἡ ἐμφάνιση μιᾶς τέτοιας πισοδρομικῆς κατεύθυνσης στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία; Κατά τή γνώμη μας, τό πράγμα δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τίς προσωπικές ἰδιότητες τῶν συνταχτῶν τῆς «Ραμπ. Μίσλ.», μόνο μέ τήν ἐπίδραση τῆς μπερνσταϊνιάδας, πού εἶναι τώρα τῆς μόδας. Τό πράγμα ἐξηγιέται, κατά τή γνώμη μας, κυρίως μέ τήν ἰδιομορφία τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἰδιομορφία πού γέννησε — καί *προσωρινά δέν μποροῦσε παρά* νά γεννήσει — μιά στενή ἀντίληψη σχετικά μέ τόν ἐργατικό σοσιαλισμό.

Στή δεκαετία 1880–1890 καί στίς ἀρχές τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ αἰώνα μας, ὅταν οἱ σοσιαλδημοκράτες ἄρχιζαν νά δουλεύουν στή Ρωσία πραχτικά, ἀντιμετώπιζαν, πρῶτο, τούς ναροντοβόλτσι, πού κατηγοροῦσαν τούς σοσιαλδημοκράτες ὅτι στέκουν παράμερα ἀπό τήν πολιτική πάλη πού κληροδότησε τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα, καί πού ἐνάντιά τους οἱ σοσιαλδημοκράτες κάνανε ἐπίμονη πολεμική, καί δεύτερο, τή φιλελεύθερη κοινωνία τῆς Ρωσίας, πού ἦταν ἐπίσης δυσαρεστημένη γιά τή στροφή τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀπό τούς ναροντοβόλτσι πρός τή σοσιαλδημοκρατία. Ἡ πολεμική ἐνάντια καί στούς πρώτους καί στούς δεύτερους περιστρεφόταν γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς. Καταπολεμώντας τή στενή ἀντίληψη τῶν ναροντοβόλτσι πού περιόριζαν τήν πολιτική στήν ὀργάνωση συνωμοσιῶν, οἱ σοσιαλδημοκράτες μπορεῖ νά τύχαινε νά ἐκφραστοῦν καί πραγματικά ὁρισμένες φορές ἐκφράζονταν ἐνάντια στήν πολιτική γενικά (ἐπειδή κυριαρχοῦσε μιά ὁρισμένη στενή ἀντίληψη γιά τήν πολιτική). Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν ἦταν σπάνιες οἱ περιπτώσεις πού στά φιλελεύθερα καί ριζοσπαστικά σαλόνια τῆς ἀστικῆς «κοινωνίας» οἱ σοσιαλδημοκράτες μποροῦσαν ν' ἀκούσουν παράπονα ὅτι οἱ ἐπαναστάτες παράτησαν τήν τρομοκρατία: οἱ ἄνθρωποι πού τρέμανε περισσότερο ἀπ' ὅλα γιά τό τομάρι τους καί πού στήν ἀποφασιστική στιγμή ἄφησαν χωρίς βοήθεια τούς ἥρωες πού χτυποῦσαν τήν ἀπολυταρχία, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί κατηγοροῦσαν ὑποκριτικά τούς σοσιαλδημοκράτες γιά πολιτική ἀδιαφορία καί λαχταροῦσαν ν' ἀναγεννηθεῖ τό κόμμα πού θά ἔβγαζε γι' αὐτούς τά κάστανα ἀπό τή φωτιά. Φυσικό ἦταν οἱ σοσιαλδημοκράτες νά διαποτίζονται ἀπό μίσος ἐνάντια σ' αὐτούς τούς ἀνθρώπους καί στά λόγια τους καί νά

τραβιοῦνται σέ μικρότερη, μά ὡστόσο σοβαρότερη δουλειά, στήν προπαγάνδα μέσα στό ἐργοστασιακό προλεταριάτο. Ὁ στενός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς δουλειᾶς ἦταν στήν ἀρχή ἀναπόφευχτος κι ἀντικαθρεφτιζόταν στό στενό χαρακτήρα τῶν δηλώσεων μερικῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Ἡ στενότητα αὐτή ὡστόσο, δέ φόβιζε καί κείνους τούς σοσιαλδημοκράτες πού δέ λησμονοῦσαν καθόλου τούς μεγάλους ἱστορικούς σκοπούς τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Τί πειράζει ἄν τά *λόγια* τῶν σοσιαλδημοκρατῶν εἶναι κάποτε στενά; σέ ἀντιστάθμισμα εἶναι πλατύ τό *ἔργο τους*. Σέ ἀντιστάθμισμα δέν καταφεύγουν σέ ἀνώφελες συνωμοσίες, δέν κάνουν παρέα μέ τούς Μπαλαλάικιν[103] τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἀλλά τραβᾶνε στήν τάξη πού εἶναι ἡ μόνη ἀληθινά ἐπαναστατική τάξη καί βοηθοῦν στήν ἀνάπτυξη τῶν δυνάμεών της! Ὅσο θά πλαταίνει ἡ σοσιαλδημοκρατική προπαγάνδα — σκέφτονταν οἱ σοσιαλδημοκράτες — τόσο ἡ στενότητα αὐτή θά ἐξαφανίζεται μονάχη της. Σέ σημαντικό βαθμό αὐτό ἀκριβῶς κι ἔγινε στήν πραγματικότητα. Ἀπό τήν προπαγάνδα ἄρχισαν νά περνᾶν στήν πλατιά ζύμωση. Ἡ πλατιά ζύμωση, ὅπως ἦταν φυσικό, ἄρχισε ν' ἀναδείχνει ὅλο καί περισσότερους συνειδητούς πρωτοπόρους ἐργάτες· ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται ἐπαναστατικές ὀργανώσεις (οἱ «Ἑνώσεις ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης, τοῦ Κιέβου κι ἄλλες, ἡ Ἑβραϊκή ἐργατική ἕνωση). Οἱ ὀργανώσεις αὐτές φυσικό ἦταν νά τείνουν στή συγχώνευση, πράγμα πού τό κατόρθωσαν τελικά: ἑνώθηκαν κι ἔβαλαν τά θεμέλια τοῦ «Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας». Θάλεγε κανείς πώς γιά τήν παλιά στενότητα δέν εἶχε μείνει πιά τώρα καθόλου ἔδαφος καί πώς θ' ἀποριπτόταν όριστικά. Τά πράγματα ὅμως ἐξελίχθηκαν διαφορετικά: τό πλάταιμα τῆς ζύμωσης ἔφερε τούς σοσιαλδημοκράτες σ' ἐπαφή μέ τά κατώτερα, τά λιγότερο ἀναπτυγμένα στρώματα τοῦ προλεταριάτου· ἡ προσέλκυση αὐτῶν τῶν στρωμάτων ἀπαιτοῦσε ἀπό τόν ἀγκιτάτορα τήν ἱκανότητα νά προσαρμόζεται στό πιό χαμηλό ἐπίπεδο ἀντίληψης, τόν συνήθιζε νά βάζει σέ πρώτη μοίρα «τίς διεκδικήσεις καί τά συμφέροντα τῆς τρέχουσας στιγμῆς» καί νά παραμερίζει τά μεγάλα ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς πολιτικῆς πάλης. Ὁ σκόρπιος καί χειροτεχνικός χαρακτήρας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς, ἡ ἐξαιρετικά ἀδύνατη σύνδεση ἀνάμεσα στούς ὁμίλους τῶν διάφορων πόλεων, ἀνάμεσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες καί στούς συντρόφους τους τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού εἶχαν καί πιό σοβαρές γνώσεις καί πιό πλούσια ἐπαναστατική πείρα καί πιό εὐρύ πολιτικό ὁρίζοντα, ἦταν φυσικό νά ὁδη-

γήσουν στό ὅτι αὐτή ἡ (*ἀπόλυτα ἀναγκαία*) πλευρά τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δράσης ἐξογκωνόταν ὑπέρμετρα καί μποροῦσε νά κάνει ὁρισμένα πρόσωπα νά ξεχάσουν τίς ἄλλες πλευρές, πολύ περισσότερο μάλιστα, πού μέ κάθε χτύπημα οἱ πιό συνειδητοί ἐργάτες καί διανοούμενοι χάνονταν ἀπό τίς γραμμές τοῦ ἐν ἐνεργεία στρατοῦ, καί δέν μποροῦσε ἀκόμα νά δημιουργηθεῖ μιά σταθερή ἐπαναστατική παράδοση καί συνέχεια. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ὑπέρμετρη ἐξόγκωση μιᾶς μόνο πλευρᾶς τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς ἐμεῖς βλέπουμε τή βασική αἰτία τῆς θλιβερῆς ἀπομάκρυνσης ἀπό τά ἰδανικά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Προσθέστε ἐδῶ καί τό θαυμασμό γιά τά βιβλία τῆς μόδας, τήν ἄγνοια τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί τίς παιδιακίστικες ἀξιώσεις γιά πρωτοτυπία — καί θά ἔχετε ὅλα τά στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τήν «πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία».

Ἔτσι, χρειάζεται νά σταθοῦμε πιό λεπτομερειακά στό ζήτημα τῆς σχέσης τῶν πρωτοπόρων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου μέ τά κατώτερα στρώματά του καί τῆς σημασίας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς στά δυό αὐτά στρώματα.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ὅλων τῶν χωρῶν δείχνει ὅτι γρηγορότερα κι εὐκολότερα ἀπ' ὅλους, τίς ἰδέες τοῦ σοσιαλισμοῦ τίς ἀφομοιώνουν τά πιό καλοστεκούμενα στρώματα τῶν ἐργατῶν. Ἀπ' αὐτά κυρίως προέρχονται οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες πού ἀναδείχνει κάθε ἐργατικό κίνημα, οἱ ἐργάτες πού ξέρουν νά καταχτοῦν τήν πλέρια ἐμπιστοσύνη τῶν ἐργατικῶν μαζῶν, οἱ ἐργάτες πού ἀφιερώνονται ὁλοκληρωτικά στήν ὑπόθεση τῆς διαφώτισης καί τῆς ὀργάνωσης τοῦ προλεταριάτου, οἱ ἐργάτες πού ἀφομοιώνουν πέρα γιά πέρα συνειδητά τό σοσιαλισμό καί ἀκόμα πού ἔχουν ἐπεξεργαστεῖ μόνοι τους σοσιαλιστικές θεωρίες. Κάθε ζωντανό ἐργατικό κίνημα ἀνάδειξε τέτοιους ἡγέτες τῶν ἐργατῶν, τούς δικούς του Προυντόν καί Βαγιάν, Βάιτλινγκ καί Μπέμπελ. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη καί τό δικό μας ρωσικό ἐργατικό κίνημα ὑπόσχεται νά μή μείνει πίσω ἀπό τό εὐρωπαϊκό. Τή στιγμή πού ἡ μορφωμένη κοινωνία χάνει τό ἐνδιαφέρον της γιά τήν τίμια, παράνομη φιλολογία, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες μεγαλώνει ἡ φλογερή δίψα γιά τή μάθηση καί τό σοσιαλισμό, ἀπό τίς γραμμές τῶν ἐργατῶν ξεπετιοῦνται πραγματικοί ἥρωες, πού — παρά τίς ἀπαίσιες συνθῆκες ζωῆς τους, παρά τήν ἀποβλακωτική δουλειά κατέργου στό ἐργοστάσιο — βρίσκουν μέσα τους τόση δύναμη χαρακτήρα καί θέλησης, ὥστε νά μορφώνονται, νά μορφώνονται καί πάλι νά μορφώνονται καί νά διαπλάσσονται

σέ συνειδητούς σοσιαλδημοκράτες, σέ «ἐργατική διανόηση». Στή Ρωσία ὑπάρχει κιόλας αὐτή ἡ «ἐργατική διανόηση», κι ἐμεῖς πρέπει νά καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια γιά νά πλαταίνουν συνεχῶς οἱ γραμμές της, νά ἱκανοποιοῦνται πλέρια οἱ ἀνώτερες πνευματικές ἀπαιτήσεις της καί νά βγαίνουν ἀπό τούς κόλπους της καθοδηγητές τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. Γι' αὐτό ἡ ἐφημερίδα πού θάθελε νά γίνει τό ὄργανο ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πρέπει νά βρίσκεται στό ἐπίπεδο τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν· ὄχι μόνο δέν πρέπει νά κατεβάζει τεχνητά τό δικό της ἐπίπεδο, ἀλλά ἀντίθετα πρέπει νά τό ἀνεβάζει ἀδιάκοπα, νά παρακολουθεῖ ὅλα τά προβλήματα τῆς ταχτικῆς, τῆς πολιτικῆς καί τῆς θεωρίας τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας. Τότε μόνο οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐργατικῆς διανόησης θά ἱκανοποιοῦνται, καί θά πάρει ἡ ἴδια στά χέρια της τή ρωσική ἐργατική ὑπόθεση, καί *συνεπῶς*, καί τή ρωσική ἐπαναστατική ὑπόθεση.

Τό ἀριθμητικά μικρό στρῶμα τῶν πρωτοπόρων τό ἀκολουθεῖ ἕνα πλατύ στρῶμα μεσαίων ἐργατῶν. Κι αὐτοί οἱ ἐργάτες τείνουν μέ δίψα πρός τό σοσιαλισμό, συμμετέχουν στούς ἐργατικούς ὁμίλους, διαβάζουν σοσιαλιστικές ἐφημερίδες καί βιβλία, παίρνουν μέρος στή ζύμωση καί διαφέρουν ἀπό τό προηγούμενο στρῶμα μόνο κατά τό ὅτι δέν μποροῦν νά γίνουν πέρα γιά πέρα αὐτοτελεῖς καθοδηγητές τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Στήν ἐφημερίδα πού θά εἶναι τό ὄργανο τοῦ κόμματος ὁ μεσαῖος ἐργάτης μπορεῖ νά μή καταλάβει μερικά ἄρθρα, μπορεῖ νά μή ξεκαθαρίσει καλά ἕνα πολύπλοκο θεωρητικό ἤ πραχτικό ζήτημα. 'Απ' αὐτό δέν ἕπεται καθόλου ὅτι ἡ ἐφημερίδα πρέπει νά κατεβεῖ στό ἐπίπεδο τῆς μάζας τῶν ἀναγνωστῶν της. 'Αντίθετα, ἡ ἐφημερίδα πρέπει ἴσα-ἴσα ν' ἀνεβάζει τό ἐπίπεδό τους καί νά βοηθάει νά ξεπετιοῦνται ἀπό τό μεσαῖο στρῶμα τῶν ἐργατῶν πρωτοπόροι ἐργάτες. 'Ο ἐργάτης πού εἶναι ἀπορροφημένος ἀπό τήν *τοπική* πραχτική δουλειά κι ἐνδιαφέρεται πάνω ἀπ' ὅλα γιά τά τρέχοντα ζητήματα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γιά τά ἄμεσα ζητήματα ζύμωσης — ὁ ἐργάτης αὐτός πρέπει τό κάθε του βῆμα νά τό συνδέει μέ τή σκέψη γιά ὅλο τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα, γιά τήν ἱστορική του ἀποστολή, γιά τόν τελικό σκοπό τοῦ σοσιαλισμοῦ, καί γι' αὐτό ἡ ἐφημερίδα, πού τή μάζα τῶν ἀναγνωστῶν της τήν ἀποτελοῦν οἱ μεσαῖοι ἐργάτες, πρέπει ἀπαραίτητα νά συνδέει κάθε τοπικό καί στενό ζήτημα μέ τό σοσιαλισμό καί τήν πολιτική πάλη.

Τέλος, ὕστερα ἀπό τό μεσαῖο στρῶμα ἔρχεται ἡ μάζα τῶν κα-

τώτερων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου. Εἶναι πολύ πιθανό γιά τά στρώματα αὐτά ἡ σοσιαλιστική ἐφημερίδα νά μή εἶναι καθόλου ἤ σχεδόν καθόλου προσιτή (ἀφοῦ καί στή Δυτική Εὐρώπη ὁ ἀριθμός τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἐκλογέων εἶναι πολύ μεγαλύτερος ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἀναγνωστῶν τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἐφημερίδων), ὅμως θἆταν παράλογο νά συμπεράνουμε ἀπ' αὐτό πώς ἡ ἐφημερίδα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πρέπει νά προσαρμόζεται στό χαμηλότερο δυνατό ἐπίπεδο τῶν ἐργατῶν. Τό μόνο συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό δῶ εἶναι πώς γιά τήν ἐπίδραση σέ τέτοια στρώματα πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται ἄλλα μέσα ζύμωσης καί προπαγάνδας: μπροσοῦρες γραμμένες μέ τόν πιό ἐκλαϊκευτικό τρόπο, προφορική ζύμωση καί — τό βασικότερο — προκηρύξεις ἀπ' ἀφορμή τοπικά γεγονότα. Καί μάλιστα οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν πρέπει νά περιορίζονται μόνο σ' αὐτά: πολύ πιθανό τά πρῶτα βήματα γιά τήν ἀφύπνιση τῆς συνείδησης τῶν κατώτερων ἐργατικῶν στρωμάτων νά χρειαστεῖ νά γίνουν ἀπό τή νόμιμη διαφωτιστική δουλειά. Γιά τό *κόμμα* ἔχει μεγάλη σημασία νά χρησιμοποιήσει αὐτή τή δουλειά, νά τήν κατευθύνει ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου εἶναι περισσότερο ἀναγκαία, νά κατευθύνει τά νόμιμα στελέχη στό ὄργωμα τοῦ χέρσου χωραφιοῦ πού θά σπείρουν ὕστερα οἱ σοσιαλδημοκράτες ἀγκιτάτορες. Ἡ ζύμωση μέσα στά κατώτερα στρώματα τῶν ἐργατῶν πρέπει φυσικά ν' ἀφήνει τό πιό εὐρύ πεδίο ἐκδήλωσης γιά τά προσωπικά γνωρίσματα τοῦ ἀγκιτάτορα καί γιά τίς ἰδιομορφίες τοῦ τόπου, τοῦ ἐπαγγέλματος κτλ. «Δέν πρέπει νά συγχέουμε τήν ταχτική μέ τή ζύμωση» — λέει ὁ Κάουτσκι στό βιβλίο του ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν. — «Ὁ τρόπος τῆς ζύμωσης πρέπει νά προσαρμόζεται στίς ἀτομικές καί τοπικές συνθῆκες. Στή ζύμωση πρέπει ν' ἀφήνουμε κάθε ἀγκιτάτορα νά διαλέγει τά μέσα πού ἔχει στή διάθεσή του: ἕνας ἀγκιτάτορας προκαλεῖ τή μεγαλύτερη ἐντύπωση μέ τόν ἐνθουσιασμό του, ἄλλος μέ τό δηχτικό του σαρκασμό, τρίτος μέ τήν ἱκανότητά του νά παραθέτει πλῆθος παραδείγματα κτλ. Ἡ ζύμωση, παίρνοντας ὑπόψη της τόν ἀγκιτάτορα, πρέπει ἐπίσης νά παίρνει ὑπόψη της καί τό κοινό. Ὁ ἀγκιτάτορας πρέπει νά μιλάει ἔτσι πού νά τόν καταλαβαίνουν· πρέπει νά ξεκινάει ἀπό κάτι πού τό ξέρουν καλά οἱ ἀκροατές. Ὅλα αὐτά εἶναι αὐτονόητα καί δέν ἰσχύουν μόνο γιά τή ζύμωση ἀνάμεσα στούς ἀγρότες. Ἀλλιῶς πρέπει νά μιλᾶς μέ τούς ἁμαξάδες κι ἀλλιῶς μέ τούς ναῦτες, ἀλλιῶς μέ τούς ναῦτες κι ἀλλιῶς μέ τούς στοιχειοθέτες. Ἡ *ζύμωση* πρέπει νά εἶναι *ἐξατομικευμένη*, ὅμως ἡ *ταχτική* μας, ἡ πολιτική μας *δράση* πρέπει νά εἶναι *ἑνιαία*» (S. 2-3). Τά λόγια

αὐτά ἑνός πρωτοπόρου ἐκπροσώπου τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς θεωρίας περιέχουν μιά ὑπέροχη ἐκτίμηση τῆς σημασίας τῆς ζύμωσης μέσα στή γενική δράση τοῦ κόμματος. Τά λόγια αὐτά δείχνουν πόσο ἀβάσιμοι εἶναι οἱ φόβοι ἐκείνων πού νομίζουν πώς ἡ δημιουργία ἐπαναστατικοῦ κόμματος γιά τή διεξαγωγή τῆς πολιτικῆς πάλης θά ἐμποδίσει τή ζύμωση, θά τήν ἀπωθήσει σέ δεύτερη μοίρα ἤ θά περιορίσει τήν ἐλευθερία τῶν ἀγκιτατόρων. Ἀντίθετα, μόνο ἕνα ὀργανωμένο κόμμα μπορεῖ νά κάνει ζύμωση σέ πλατιά κλίμακα, νά δίνει τήν ἀπαιτούμενη γραμμή (καί τό ἀπαιτούμενο ὑλικό) στούς ἀγκιτάτορες πάνω σ' ὅλα τά οἰκονομικά καί τά πολιτικά ζητήματα, νά χρησιμοποιεῖ κάθε τοπική ἐπιτυχία τῆς ζύμωσης σάν διδαχτικό παράδειγμα γιά ὅλους τούς ρώσους ἐργάτες, νά στέλνει τούς ἀγκιτάτορες σέ τέτοιο περιβάλλον ἤ σέ τέτοια μέρη ὅπου μποροῦν νά δράσουν μέ τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία. Μόνο μέσα σ' ἕνα ὀργανωμένο κόμμα οἱ ἄνθρωποι πού ἔχουν ἱκανότητες ἀγκιτάτορα θά εἶναι σέ θέση ν' ἀφιερώνονται ὁλοκληρωτικά σ' αὐτή τήν ὑπόθεση — πρός ὄφελος καί τῆς ζύμωσης καί τῶν ἄλλων πλευρῶν τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς δουλειᾶς. Ἀπό δῶ γίνεται φανερό πώς ὅποιος, χάρη στήν οἰκονομική πάλη, ξεχνάει τήν πολιτική ζύμωση καί προπαγάνδα, ξεχνάει τήν ἀνάγκη νά ὀργανωθεῖ τό ἐργατικό κίνημα μέ τή μορφή τῆς πάλης ἑνός πολιτικοῦ κόμματος, αὐτός, ἐκτός ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, χάνει ἀκόμα καί τή δυνατότητα νά ὀργανώσει σταθερά καί πετυχημένα τήν προσέλκυση τῶν κατώτατων στρωμάτων τοῦ προλεταριάτου στήν ἐργατική ὑπόθεση.

Ἡ τέτοια, ὅμως, ἐξόγκωση μιᾶς πλευρᾶς τῆς δράσης σέ βάρος τῶν ἄλλων, καί μάλιστα μέ τάση νά ἐξοστρακιστοῦν ὁλότελα οἱ ἄλλες πλευρές, ἀπειλεῖ τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα μέ ἀσύγκριτα πιό βλαβερές συνέπειες. Τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου μποροῦν πραγματικά νά διαφθαροῦν, ὅταν ἀκοῦν μιά τέτοια συκοφαντία, ὅτι δῆθεν οἱ θεμελιωτές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας βλέπουν τούς ἐργάτες μόνο σάν μέσο γιά τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ὅταν ἀκοῦν νά τούς καλοῦν νά περιοριστοῦν στήν ἐπαναφορά τῶν ἀργιῶν καί στίς ἐπαγγελματικές ἑνώσεις, ἀφήνοντας κατά μέρος τούς τελικούς σκοπούς τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά ἄμεσα καθήκοντα τῆς πολιτικῆς πάλης. Τέτοιοι ἐργάτες μποροῦν πάντοτε νά πέσουν (καί θά πέφτουν) στήν παγίδα μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐλεημοσύνης τῆς κυβέρνησης καί τῆς ἀστικῆς τάξης. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ κηρύγματος τῆς «Ραμπ. Μίσλ» τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου, οἱ τελείως καθυστερημένοι ἐργάτες, μποροῦν νά διαποτιστοῦν ἀπό

τήν άστική καί βαθιά άντιδραστική άντίληψη, πώς ό έργάτης δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ένδιαφέρεται γιά τίποτε ἄλλο έκτός άπό τήν αὔξηση τοῦ μεροκάματου καί τήν έπαναφορά τῶν άργιῶν («συμφέροντα τῆς στιγμῆς»), πώς ή έργατιά μπορεῖ καί πρέπει νά χειρίζεται τήν έργατική ύπόθεση μόνο μέ τίς δικές της δυνάμεις, μόνο μέ τήν «άτομική πρωτοβουλία» της, χωρίς νά προσπαθεῖ νά τή συγχωνεύσει μέ τό σοσιαλισμό, χωρίς νά προσπαθεῖ νά μετατρέψει τήν έργατική ύπόθεση σέ πρωτοπόρα καί ζωτική ύπόθεση ὅλης τῆς άνθρωπότητας. Οἱ πιό καθυστερημένοι έργάτες, — τό ξαναλέμε, — μποροῦν νά διαφθαροῦν άπό μιά τέτοια άντίληψη, έμεῖς, ὅμως, εἴμαστε βέβαιοι πώς οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι έργάτες, αὐτοί πού καθοδηγοῦν τούς έργατικούς όμίλους κι ὅλη τή σοσιαλδημοκρατική δράση, αὐτοί πού γεμίζουν σήμερα τίς φυλακές καί τούς τόπους έξορίας τῆς χώρας μας, άπό τό κυβερνεῖο 'Αρχάγγελου ὥς τήν 'Ανατολική Σιβηρία, — αὐτοί οἱ έργάτες θ' άπορίψουν μέ άγανάχτηση μιά τέτοια θεωρία. Ὅταν ὅλο τό κίνημα τό περιορίζεις στά συμφέροντα τῆς στιγμῆς — σημαίνει πώς σπεκουλάρεις πάνω στήν καθυστέρηση τῶν έργατῶν, πώς κολακεύεις τά χειρότερα πάθη τους. Σημαίνει πώς κόβεις τεχνητά τή σύνδεση άνάμεσα στό έργατικό κίνημα καί στό σοσιαλισμό, άνάμεσα στίς έντελῶς ξεκαθαρισμένες πολιτικές έπιδιώξεις τῶν πρωτοπόρων έργατῶν καί στίς αὐθόρμητες έκδηλώσεις διαμαρτυρίας τῶν μαζῶν. Καί άκριβῶς γι' αὐτό ή προσπάθεια τῆς «Ραμπ. Μίσλ» νά παρουσιαστεῖ μέ ἰδιαίτερη κατεύθυνση πρέπει νά μᾶς κάνει έξαιρετικά προσεχτικούς καί νά συναντήσει τίς πιό ἔντονες διαμαρτυρίες. Ὅσο καιρό ή «Ραμπότσαγια Μίσλ», προσαρμοζόμενη, ὅπως φαίνεται, στά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου, άπόφευγε μ' έπιμέλεια τό ζήτημα τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς πάλης, χωρίς ὅμως νά κάνει λόγο γιά δική της ἰδιαίτερη κατεύθυνση — πολλοί σοσιαλδημοκράτες κουνοῦσαν μόνο τό κεφάλι τους, έλπίζοντας πώς μέ τήν άνάπτυξη καί τό πλάταιμα τῆς δουλειᾶς τους τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ραμπ. Μίσλ» θά άπαλλάσσονταν εὔκολα μόνα τους άπό τή στενότητά τους. Ὅταν ὅμως οἱ ἄνθρωποι, πού ὥς τώρα ἔκαναν τήν ὠφέλιμη δουλειά τοῦ προπαρασκευαστικοῦ σχολείου, άρχίζουν νά θορυβοῦν σ' ὅλη τήν Εὐρώπη, γαντζωνόμενοι άπό τίς ὁπορτουνιστικές θεωρίες τῆς μόδας, καί νά δηλώνουν ὅτι θέλουν νά καθηλώσουν ὅλη τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία γιά πολλά χρόνια (ἄν ὄχι γιά πάντα) στό προπαρασκευαστικό σχολειό, — ὅταν, μ' ἄλλα λόγια, οἱ ἄνθρωποι, πού ὥς τά σήμερα δούλευαν ὠφέλιμα γιά τό γέμισμα

ἑνός βαρελιοῦ μέ μέλι, ἀρχίζουν «δημόσια καί ἀλαζονικά» νά χύνουν σ' αὐτό κουβάδες κατράμι, — τότε εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀντιταχθοῦμε ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν πισοδρομική κατεύθυνση!

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία, καί ὅσον ἀφορᾶ τούς θεμελιωτές της, τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», καί ὅσον ἀφορᾶ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις πού ἵδρυσαν τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας», πάντα παραδεχόταν τίς δυό παρακάτω βασικές θέσεις: 1) Οὐσία τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου μέ σκοπό νά καταλάβει τήν πολιτική ἐξουσία, νά μεταβιβάσει ὅλα τά μέσα παραγωγῆς στά χέρια ὅλης τῆς κοινωνίας καί ν' ἀντικαταστήσει τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία μέ τή σοσιαλιστική· 2) Καθῆκον τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι νά ὀργανώσει ἕνα ρωσικό ἐργατικό ἐπαναστατικό κόμμα πού νά βάζει σάν ἄμεσο σκοπό του τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας καί τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ὅποιος ἀπαρνιέται αὐτές τίς βασικές θέσεις (πού ἔχουν διατυπωθεῖ μέ ἀκρίβεια στό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί ἔχουν ἐκφραστεῖ στή «Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας»), αὐτός ἀπαρνιέται τή σοσιαλδημοκρατία.

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεῦχος 8–9

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο, ἀντιγραμμένο ἀπό ἄγνωστο καί θεωρημένο ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν

ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ ΔΙΑΙΤΗΣΙΑΣ

Δικαστήρια διαιτησίας λέγονται τά δικαστήρια, πού ἀποτελοῦνται ἀπό ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἐπιχειρηματιῶν (ἐργοστασιαρχῶν στή βιομηχανία) καί ἐξετάζουν τίς ὑποθέσεις καί τίς διαφορές, πού ἀναφύονται τόσο συχνά ἐξαιτίας τῶν ὅρων μίσθωσης, τοῦ καθορισμοῦ τῆς πληρωμῆς γιά τήν κανονική δουλειά καί τίς ὑπερωρίες, τῆς ἀντικανονικῆς ἀπόλυσης ἐργατῶν, τῶν κρατήσεων γιά καταστροφή ὑλικῶν, τῆς ἄδικης ἐπιβολῆς προστίμων κτλ. κτλ. Στά περισσότερα δυτικοευρωπαϊκά κράτη ὑπάρχουν τέτοια δικαστήρια, στή Ρωσία δέν ὑπάρχουν, καί πρόθεσή μας εἶναι νά ἐξετάσουμε, ποιά ὀφέλη φέρνουν αὐτά στούς ἐργάτες καί γιατί θά ἦταν ἐπιθυμητή ἡ ἵδρυση δικαστηρίων διαιτησίας, χώρια ἀπό τά συνηθισμένα δικαστήρια, ὅπου δικάζει ἕνας δικαστής, διορισμένος ἀπό τήν κυβέρνηση εἴτε ἐκλεγμένος ἀπό τίς πλούσιες τάξεις, χωρίς κανενός εἴδους ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τῶν ἐπιχειρηματιῶν καί τῶν ἐργατῶν.

Τό πρῶτο ὄφελος ἀπό τά δικαστήρια διαιτησίας συνίσταται στό ὅτι εἶναι πολύ πιό προσιτά στούς ἐργάτες. Γιά ν' ἀπευθυνθεῖ κανείς σ' ἕνα συνηθισμένο δικαστήριο, πρέπει νά γράψει αἴτηση (γι' αὐτό συχνά εἶναι ἀναγκασμένος νά καταφεύγει σέ δικηγόρο), πρέπει νά πληρώσει τέλη, πρέπει νά περιμένει πολύ ὥσπου νάρθει ἡ μέρα τῆς δίκης, πρέπει νά παρουσιαστεῖ στό δικαστήριο, ἀφήνοντας τή δουλειά του καί ἀποσπώντας καί τούς μάρτυρες ἀπό τή δική τους δουλειά· πρέπει ἔπειτα νά περιμένει ὥσπου ἡ ὑπόθεση μέ ἔφεση τῶν δυσαρεστημένων ἀντιδίκων παραπεμφθεῖ σέ ἀνώτερο δικαστήριο, ὅπου θά ἐπανεκδικαστεῖ. Δέν εἶναι λοιπόν παράξενο πού οἱ ἐργάτες τόσο ἀπρόθυμα καταφεύγουν στά συνηθισμένα δικαστήρια! Ἐνῶ τά δικαστήρια διαιτησίας ἀποτελοῦνται ἀπό ἐπιχειρηματίες καί ἐργάτες πού ἐκλέχτηκαν

δικαστές. Γιά τόν ἐργάτη δέν εἶναι καθόλου δύσκολο νά μιλήσει σ' ἕναν ἐκλεγμένο σύντροφό του καί νά ὑποβάλει προφορική μήνυση. Οἱ συνεδριάσεις τῶν δικαστηρίων διαιτησίας ὁρίζονται συνήθως γιά τίς γιορτές, εἴτε γενικά σέ ὧρες πού οἱ ἐργάτες εἶναι λεύτεροι καί δέ χρειάζεται νά λείψουν ἀπό τή δουλειά τους. Στά δικαστήρια διαιτησίας οἱ ὑποθέσεις ἐκδικάζονται πολύ πιό γρήγορα.

Τό δεύτερο ὄφελος γιά τούς ἐργάτες ἀπό τά δικαστήρια διαιτησίας εἶναι ὅτι σ' αὐτά οἱ δικαστές καταλαβαίνουν πολύ καλύτερα τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, ὅτι συνάμα οἱ δικαστές δέν εἶναι ὑπάλληλοι ξένοι ἀπό τό ἐργοστασιακό περιβάλλον, ἀλλά εἶναι ἄνθρωποι πού προέρχονται ἀπ' αὐτό καί ξέρουν τίς συνθῆκες ζωῆς τῶν ἐργατῶν καί τίς συνθῆκες τῆς τοπικῆς παραγωγῆς· οἱ μισοί, μάλιστα, δικαστές εἶναι ἐργάτες πού πάντα θά φερθοῦν δίκαια στόν ἐργάτη καί δέ θά τόν βλέπουν σάν μεθύστακα, αναιδῆ καί ἄξεστο (ὅπως βλέπουν τίς πιό πολλές φορές τούς ἐργάτες οἱ δικαστές-ὑπάλληλοι, πού προέρχονται ἀπό τήν ἀστική τάξη, ἀπό τήν τάξη τῶν εὐπόρων, καί πού διατηροῦν σχεδόν πάντα δεσμούς μέ τήν ἀστική κοινωνία, μέ τούς ἐργοστασιάρχες, τούς διευθυντές, τούς μηχανικούς, ἐνῶ ἀπό τούς ἐργάτες λές καί εἶναι χωρισμένοι μέ σινικά τείχη). Οἱ δικαστές-ὑπάλληλοι φροντίζουν πάνω ἀπ' ὅλα οἱ ὑποθέσεις νά εἶναι ταχτοποιημένες στά χαρτιά: φτάνει νά εἶναι ὅλα ἐντάξει στά χαρτιά, γιά τίποτε ἄλλο δέν ἐνδιαφέρεται ὁ ὑπάλληλος, πού μοναδική του ἐπιδίωξη εἶναι νά εἰσπράττει τό μισθό του καί νά ἀποχτήσει τήν εὔνοια τῶν προϊσταμένων του. Γι' αὐτό καί στά ταχτικά δικαστήρια ὑπάρχει πάντα τόσο σκανδαλώδικα μεγάλη γραφειοκρατία, δικολαβισμοί καί στρεψοδικίες: κάτι στραβογράφτηκε, κάτι δέν μπόρεσε νά περάσει ἔγκαιρα στό πρωτόκολο — καί ἡ ὑπόθεση χάθηκε, κι ἄς ἦταν δίκαιη. Ὅταν οἱ δικαστές ἐκλέγονται ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς ἐργάτες, δέν ἔχουν ἀπολύτως κανένα λόγο νά μεγαλώνουν τό χαρτοβασίλειο: αὐτοί δέν ὑπηρετοῦν γιά τό μισθό, δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό χαραμοφάηδες ὑπαλλήλους. Δέ φροντίζουν πῶς θά πάρουν μιά ἀκόμα καλύτερη θεσούλα, ἀλλά πῶς νά ταχτοποιήσουν τίς διαφορές πού ἐμποδίζουν τούς ἐργοστασιάρχες νά παράγουν χωρίς διακοπές, πού ἐμποδίζουν τούς ἐργάτες νά συνεχίζουν τή δουλειά τους ἥσυχα καί νά φοβοῦνται λιγότερο τίς ἐνοχλήσεις καί τίς ἀδικίες ἀπομέρους τῶν ἀφεντικῶν. Κ' ὕστερα, γιά νά ξεδιαλύνει κανείς τίς διαφορές ἀνάμεσα στ' ἀφεντικά καί στούς ἐργάτες, πρέπει νά ξέρει καλά, ἀπό δική του πείρα, τή ζωή τοῦ ἐργοστασίου. Ὁ δικαστής-ὑπάλληλος ρίχνει

μιά ματιά στό ἐργατικό βιβλιάριο, συμβουλεύεται τόν κανονισμό καί δέ θέλει ν' ἀκούσει τίποτε ἄλλο: παραβίασες, λέει, τόν κανονισμό, δόσε λοιπόν λόγο, δέ θέλω νά ξέρω τίποτα περισσότερο. Ἐνῶ οἱ ἐκλεγμένοι ἀπό τ' ἀφεντικά καί τούς ἐργάτες δικαστές δέν κοιτάζουν μόνο τά χαρτιά, ἀλλά καί πῶς ἔχουν τά πράγματα στή ζωή. Γιατί συμβαίνει κάποτε ἕνας κανονισμός νά στέκει μιά χαρά στά χαρτιά, μά ἡ πραγματικότητα νά εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Ὁ δικαστής-ὑπάλληλος συχνά, κι ἄν ἀκόμα ἤθελε, κι ἄν ἀκόμα ἐξέταζε μ' ὅλη τήν ἀπαιτούμενη προσοχή τήν ὑπόθεση, δέ θά μποροῦσε νά καταλάβει, ποιά εἶναι ἡ οὐσία, γιατί δέν ξέρει τίς συνήθειες, δέν ξέρει τούς τρόπους κατάρτισης τῶν τιμολογίων τῆς δουλειᾶς, δέν ξέρει τί τρόπους χρησιμοποιοῦν συχνά οἱ μαστόροι γιά νά ξεζουμίζουν τόν ἐργάτη, χωρίς νά παραβιάζουν οὔτε τόν κανονισμό οὔτε τά τιμολόγια δουλειᾶς (τόν μεταθέτουν λχ. σέ ἄλλη δουλειά, τοῦ δίνουν ἄλλα ὑλικά κτλ. κτλ.). Οἱ ἐκλεγμένοι δικαστές, πού δουλεύουν οἱ ἴδιοι εἴτε διευθύνουν οἱ ἴδιοι ἐργοστάσια, προσανατολίζονται ἀμέσως σ' ὅλα αὐτά τά ζητήματα, καταλαβαίνουν εὔκολα τί ἀκριβῶς θέλει ὁ ἐργάτης, νοιάζονται ὄχι μόνο γιά τήν τήρηση τοῦ κανονισμοῦ, ἀλλά καί γιά νά ταχτοποιηθοῦν ὅλα ἔτσι πού νά μή μπορεῖ κανείς νά παιδεύει τόν ἐργάτη, παρακάμπτοντας τόν κανονισμό, ἔτσι πού νά μή δίνεται δυνατότητα γιά ἐξαπάτηση καί αὐθαιρεσία. Δέν εἶναι πολύς καιρός πού δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες ἡ εἴδηση ὅτι μερικοί ἐργάτες πιλοποιίας λίγο ἔλειψε νά καταδικαστοῦν γιά κλεψιά, ὕστερα ἀπό μήνυση τοῦ ἰδιοχτήτη, γιατί χρησιμοποιοῦσαν γιά τόν ἑαυτό τους τά ἀποκόμματα πού μένανε ἀπό τά καπέλα· καί καλά πού βρέθηκαν τίμιοι δικηγόροι πού συγκέντρωσαν πληροφορίες κι ἀπόδειξαν ὅτι σ' αὐτό τόν κλάδο ὑπάρχει αὐτή ἡ συνήθεια καί ὅτι οἱ ἐργάτες ὄχι μόνο δέν εἶναι κλέφτες, ἀλλά οὔτε παραβίασαν κανένα κανονισμό. Ὅμως ὁ κοινός, ὁ ἁπλός ἐργάτης, πού παίρνει ἕνα ἐλάχιστο μεροκάματο, δέν μπορεῖ σχεδόν ποτέ νά πληρώσει ἕνα καλό δικηγόρο, καί γι' αὐτό, ὅπως ξέρει ὁ κάθε ἐργάτης, οἱ δικαστές-ὑπάλληλοι βγάζουν πολύ συχνά γιά τίς ἐργατικές ὑποθέσεις τίς πιό σκληρές, παράλογα σκληρές, καταδικαστικές ἀποφάσεις. Ἀπό τούς δικαστές-ὑπαλλήλους δέν μποροῦμε ποτέ νά περιμένουμε πλέρια δικαιοσύνη: εἴπαμε κιόλας ὅτι οἱ δικαστές αὐτοί ἀνήκουν στήν ἀστική τάξη καί εἶναι προδιατεθειμένοι νά πιστεύουν καθετί πού λέει ὁ ἐργοστασιάρχης καί νά μή πιστεύουν αὐτά πού λέει ὁ ἐργάτης. Ὁ δικαστής κοιτάζει τό νόμο: συμβόλαιο προσωπικῆς μίσθωσης (ἕνας ἄνθρωπος μισθώνεται γιά νά κάνει μέ πληρωμή μιά δουλειά γιά

ἕναν ἄλλο, εἴτε νά τόν ὑπηρετεῖ). Καί τοῦ εἶναι ἀδιάφορο τί εἶναι αὐτός πού μισθώνεται ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη, μηχανικός, γιατρός, διευθυντής ἐργοστασίου, εἴτε ἀνειδίκευτος ἐργάτης· ὁ δικαστής νομίζει (χάρη στή χάρτινη ψυχή του καί τήν ἀστική του στενοκεφαλιά) πώς ὁ ἀνειδίκευτος ἐργάτης πρέπει νά ξέρει τά δικαιώματά του ἐξίσου καλά μέ τό διευθυντή, τό γιατρό, τό μηχανικό καί νά ξέρει σάν κι αὐτούς νά κλείνει συμβόλαια μ' ὅλους τούς ὅρους πού χρειάζεται νά προβλεφθοῦν. Ἐνῶ στό δικαστήριο διαιτησίας ὑπάρχουν δικαστές (οἱ μισοί) ἐκλεγμένοι ἀπό τούς ἐργάτες, πού καταλαβαίνουν πολύ καλά ὅτι ὁ πρωτόβγαλτος εἴτε ὁ νέος ἐργάτης νιώθει συχνά τόν ἑαυτό του στό ἐργοστάσιο καί στό γραφεῖο σάν σέ σκοτεινό δάσος καί οὔτε τοῦ περνάει ἀπό τό μυαλό ὅτι κλείνει «ἐλεύθερο συμβόλαιο» κι ὅτι μπορεῖ νά «προβλέψει» σ' αὐτό ὅλους τούς ἐπιθυμητούς γι' αὐτόν ὅρους. Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα ἔστω μιά τέτοια περίπτωση: ἕνας ἐργάτης θέλει νά κάνει μήνυση γιά ἄδικο καταλογισμό σ' αὐτόν σκάρτης παραγωγῆς εἴτε γιά ἄδικη ἐπιβολή προστίμου. Οὔτε κάν τοῦ περνᾶ ἀπ' τό μυαλό νά προσφύγει στόν ὑπάλληλο-δικαστή εἴτε στόν ὑπάλληλο-ἐπιθεωρητή ἐργασίας καί νά ὑποβάλει μήνυση. Ὁ ὑπάλληλος θά λέει ὅλο τό ἴδιο πράγμα: ὁ *νόμος* δίνει τό δικαίωμα στόν ἐργοστασιάρχη νά βάζει πρόστιμα στούς ἐργάτες καί νά βγάζει σκάρτη τήν κακοφτιαγμένη δουλειά, καί εἶναι πιά δουλειά τοῦ ἐργοστασιάρχη νά καθορίζει πότε ἡ δουλειά εἶναι σκάρτη, πότε ὁ ἐργάτης ἔφταιξε. Γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ ἐργάτες τόσο σπάνια προσφεύγουν στά δικαστήρια μέ τέτοιες μηνύσεις: ὑπομένουν τίς ὑπερβασίες, ὑπομένουν, καί καταλήγουν στήν ἀπεργία, ὅταν τό ποτήρι τῆς ὑπομονῆς τους ξεχειλίσει. Ἄν ὅμως ἀνάμεσα στούς δικαστές βρίσκονταν ἄνθρωποι ἐκλεγμένοι ἀπό τούς ἐργάτες, τότε γιά τούς ἐργάτες θἆταν ἀσύγκριτα πιό εὔκολο νά βροῦν δίκιο καί ὑπεράσπιση, τόσο στίς τέτοιου εἴδους ὑποθέσεις ὅσο καί σ' ὅλες, ἀκόμα καί στίς πιό μικρές ἐργατικές διαφορές κι ἀδικίες. Γιατί, ἄν ὁ πλούσιος δικαστής-ὑπάλληλος νομίζει πώς δέν ἀξίζει τόν κόπο νά δίνεται προσοχή σέ τέτοια μικροπράγματα (κανένα δοχεῖο ζεστό νερό γιά τσάι, εἴτε κανένα παραπανίσιο καθάρισμα τῆς μηχανῆς, ἤ κάτι παρόμοιο), γιά τόν ἐργάτη αὐτά δέν εἶναι καθόλου μικροπράγματα: μόνο οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά κρίνουν πόσες ἀναρίθμητες καταπιέσεις, ἀδικίες καί ταπεινώσεις προκαλοῦν κάποτε καί οἱ πιό μικροί καί ἀπό πρώτη ματιά ἀσήμαντοι καί ἀθῶοι κανόνες καί διατάξεις τῶν ἐργοστασίων.

Τό τρίτο ὄφελος γιά τούς ἐργάτες ἀπό τά δικαστήρια διαιτη-

σίας εἶναι ὅτι οἱ ἐργάτες μαθαίνουν τούς νόμους σ' αὐτά καί μέσω αὐτῶν. Συνήθως οἱ ἐργάτες (στήν πλειοψηφία τους) δέν ξέρουν τούς νόμους καί δέν μποροῦν νά τούς ξέρουν, ἄν καί παρ' ὅλα αὐτά οἱ ὑπάλληλοι καί οἱ δικαστές-ὑπάλληλοι τούς τιμωροῦν γιά ἄγνοια τῶν νόμων. Ἄν ὁ ὑπάλληλος ἀναφέρει ἕνα νόμο στόν ἐργάτη καί ὁ ἐργάτης ἀπαντήσει ὅτι δέν ἤξερε πώς ὑπάρχει αὐτός ὁ νόμος, ὁ ὑπάλληλος (καί ὁ δικαστής) εἴτε θά γελάσει, εἴτε θά τόν κατσαδιάσει: «κανένας δέν ἔχει τό δικαίωμα νά προβάλει γιά δικαιολογία ἄγνοια τοῦ νόμου» — αὐτό λέει ὁ θεμελιακός ρωσικός νόμος. Γι' αὐτό κάθε ὑπάλληλος καί δικαστής *προϋποθέτει* ὅτι κάθε ἐργάτης ξέρει τούς νόμους. Μιά τέτοια προϋπόθεση ὅμως εἶναι ἀστικό ψέμα, ψέμα πού σκαρώθηκε ἀπό τούς πλούσιους καί τούς κεφαλαιοκράτες σέ βάρος τῶν φτωχῶν, ὅπως εἶναι ψέμα καί ἡ προϋπόθεση ὅτι ὁ ἐργάτης κλείνει μέ τό ἀφεντικό «ἐλεύθερο συμβόλαιο». Στήν πραγματικότητα ὁ ἐργάτης, πού μπαίνει ἀπό τά μικρά του χρόνια στό ἐργοστάσιο καί πού μόλις καί μετά βίας ἔμαθε γραφή κι ἀνάγνωση (καί πάρα πολλοί ἐργάτες δέν μποροῦν νά μάθουν οὔτε γραφή κι ἀνάγνωση!), οὔτε τόν καιρό ἔχει οὔτε καί κάποιον νά τοῦ μάθει τούς νόμους, καί, ἴσως, οὔτε καί χρειάζεται νά τούς μάθει, γιατί, μιά καί τούς νόμους τούς ἐφαρμόζουν, χωρίς νά τόν ρωτᾶνε, ὑπάλληλοι πού προέρχονται ἀπό τήν ἀστική τάξη, δέ θᾶναι καί πολύ τό ὄφελος πού θά φέρουν οἱ νόμοι στόν ἐργάτη! Οἱ ἀστικές τάξεις, πού κατηγοροῦν τούς ἐργάτες γιά ἄγνοια τῶν νόμων, δέν ἔκαναν οἱ ἴδιες ἀπολύτως τίποτα γιά νά τούς διευκολύνουν ν' ἀποχτήσουν αὐτή τή γνώση, καί γι' αὐτό οἱ πραγματικοί ὑπαίτιοι γιά τό ὅτι οἱ ἐργάτες δέν ξέρουν τούς νόμους δέν εἶναι τόσο οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες ὅσο οἱ ἐκμεταλλευτές τους (= ληστές), πού κατέχουν ὅλη τήν ἰδιοχτησία, ζοῦν ἀπό τήν ξένη ἐργασία καί θέλουν μόνο αὐτοί νά ἔχουν τά ἀγαθά τῆς μόρφωσης καί τῆς ἐπιστήμης. Κανένα σχολειό καί κανένα βιβλίο δέ θά δόσει καί δέν μπορεῖ νά δόσει στούς ἐργάτες τή γνώση τῶν νόμων, γιατί βιβλία μποροῦν νά διαβάζουν μόνο ἐλάχιστοι ἐργάτες ἀπό τή μάζα τῶν ἑκατομμυρίων τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ πού συνθλίβεται ἀπό τό κεφάλαιο, στό σχολειό πᾶνε, γιά τήν ἴδια αἰτία, ἐπίσης πολύ λίγοι, μά καί κεῖνοι πού βγάζουν σχολειό δέν ξέρουν στό μεγαλύτερό τους μέρος παρά μόνο νά διαβάζουν, νά γράφουν καί νά λογαριάζουν· ὅμως αὐτό δέν εἶναι ἀρκετό γιά νά μπορεῖ κανείς νά προσανατολιστεῖ σ' ἕνα τόσο πολύπλοκο καί δύσκολο τομέα, ὅπως εἶναι οἱ ρωσικοί νόμοι. Οἱ ἐργάτες θά μπορέσουν νά μάθουν τούς νόμους μόνο τότε, ὅταν χρειαστεῖ νά τούς ἐφαρμόσουν

οἱ ἴδιοι, ν' ἀκούσουν καί νά δοῦν, πῶς γίνεται ἡ δίκη μέ βάση αὐτούς τούς νόμους. Οἱ ἐργάτες λχ. θά μποροῦσαν νά ξέρουν καλύτερα τούς νόμους, ἄν διορίζονταν ἔνορκοι (μέ ὑποχρέωση τῶν ἐργοστασιαρχῶν νά τούς πληρώνουν τό ἴδιο μεροκάματο καί γιά τίς μέρες πού θά βρίσκονται στό δικαστήριο), ὅμως στήν ἀστική κοινωνία τά πράγματα εἶναι κανονισμένα ἔτσι πού ἔνορκοι μποροῦν νά εἶναι μόνο ἄνθρωποι ἀπό τήν εὔπορη τάξη (κι ἀκόμα καί ἀγρότες πού πέρασαν ἀπό τό σχολειό τῆς «δημόσιας ὑπηρεσίας», δηλ. στήν πραγματικότητα πού πέρασαν ἀπό κατώτερα ἀστυνομικά ἀξιώματα)· ὅσο γιά τούς ἄπορους, τούς προλετάριους, αὐτοί πρέπει μόνο νά ὑποτάσσονται στό ξένο δικαστήριο, χωρίς νάχουν οἱ ἴδιοι τό δικαίωμα νά δικάζουν! Ὅταν συγκροτοῦνται δικαστήρια διαιτησίας, τότε οἱ ἐργάτες ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι δικαστές ἀπό τούς συναδέλφους τους, κι αὐτές οἱ ἐκλογές ἐπαναλαβαίνονται κατά ὁρισμένα χρονικά διαστήματα· μ' αὐτό τόν τρόπο οἱ ἐκλεγμένοι ἐργάτες ἐφαρμόζουν οἱ ἴδιοι τούς νόμους κι ἀποχτοῦν τή δυνατότητα νά τούς μάθουν στήν πράξη, δηλαδή ὄχι μόνο νά διαβάζουν τούς τυπωμένους σέ βιβλία νόμους (αὐτό δέ σημαίνει καθόλου πώς ἔμαθαν τό νόμο), ἀλλά καί νά πειστοῦν στήν πράξη, σέ ποιές περιπτώσεις καί πῶς ἀκριβῶς ἐφαρμόζονται αὐτοί ἤ ἐκεῖνοι οἱ νόμοι καί ποιά ἐπίδραση ἀσκοῦν στούς ἐργάτες. Κ' ὕστερα, ἐκτός ἀπό τούς ἐκλεγμένους δικαστές, καί οἱ ἄλλοι ἐργάτες πολύ εὐκολότερα μαθαίνουν τούς νόμους, ὅταν συγκροτοῦνται δικαστήρια διαιτησίας, γιατί ὁ ἐργάτης μπορεῖ πάντοτε εὔκολα νά συνομιλήσει μέ ἕνα δικαστή συνάδελφό του καί νά πάρει ἀπ' αὐτόν τίς πληροφορίες πού χρειάζεται. Ἐπειδή τό δικαστήριο διαιτησίας εἶναι πιό προσιτό στούς ἐργάτες ἀπό τό δικαστήριο τῶν ὑπαλλήλων-δικαστῶν, οἱ ἐργάτες πηγαίνουν σ' αὐτό ἀσύγκριτα πιό συχνά, ἀκοῦν τήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων πού ἀφοροῦν συγγενεῖς καί γνωστούς τους κι ἔτσι μαθαίνουν τούς νόμους. Καί γιά τόν ἐργαζόμενο ἔχει ἐξαιρετική σημασία νά γνωρίσει τούς νόμους, ὄχι μόνο ἀπό τά βιβλία, ἀλλ' ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, γιά νά καταλάβει, γιά ποιανοῦ συμφέροντα ἔχουν γραφεῖ αὐτοί οἱ νόμοι, ποιανοῦ συμφέροντα ἐξυπηρετοῦν οἱ ἄνθρωποι πού ἐφαρμόζουν τούς νόμους. Ὁ κάθε ἐργάτης, ὅταν γνωρίσει τούς νόμους, θά δεῖ καθαρά ὅτι ἐξυπηρετοῦν τά συμφέροντα τῆς εὔπορης τάξης, τῶν ἰδιοχτητῶν, τῶν κεφαλαιοκρατῶν, τῶν ἀστῶν, κι ὅτι ἡ ἐργατική τάξη δέ θά πετύχει ποτέ σταθερή καί ριζική καλυτέρευση τῆς τύχης της, ἄν δέν καταχτήσει ἡ ἴδια τό δικαίωμα νά ἐκλέγει δικούς της ἀντιπροσώπους, πού νά συμ-

μετέχουν στή σύνταξη τῶν νόμων καί στήν ἐπίβλεψη τῆς ἐκτέλεσής τους.

Ἀκόμα (τέταρτο), μιά καλή πλευρά τῶν δικαστηρίων διαιτησίας εἶναι ὅτι συνηθίζουν τούς ἐργάτες νά συμμετέχουν μέ αὐτοτελῆ τρόπο στίς δημόσιες, στίς κρατικές ὑποθέσεις (γιατί τό δικαστήριο εἶναι κρατική ὑπηρεσία, ἡ λειτουργία τοῦ δικαστηρίου εἶναι μέρος τῆς λειτουργίας τοῦ κράτους), συνηθίζουν τούς ἐργάτες νά ἐκλέγουν τούς πιό λογικούς καί τίμιους συναδέλφους τους, τούς πιό σταθερούς ὑπερασπιστές τῆς ἐργατικῆς ὑπόθεσης, νά τούς ἐκλέγουν σέ θέσεις, ὅπου τή δράση αὐτῶν τῶν ἐργατῶν τή βλέπει ὁλόκληρη ἡ ἐργατική τάξη, σέ θέσεις, ἀπ᾿ ὅπου οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐργατῶν μποροῦν νά διακηρύχνουν τίς ἀνάγκες καί τίς διεκδικήσεις ὅλων τῶν ἐργατῶν. Συμφέρον τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, συμφέρον ὅλης τῆς ἀστικῆς τάξης εἶναι ν᾿ ἀφήνει τούς ἐργάτες ἀγράμματους καί διασπασμένους, νά παραμερίζει τό γρηγορότερο τούς ἐργάτες πού εἶναι πιό ἔξυπνοι ἀπό τούς ἄλλους καί πού χρησιμοποιοῦν τό μυαλό καί τίς γνώσεις τους ὄχι γιά νά γίνουν προδότες τῆς ἐργατικῆς ὑπόθεσης, ἀποχτώντας τήν εὔνοια τῶν μαστόρων, τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί τῶν ἀστυνομικῶν, ἀλλά γιά νά βοηθήσουν καί τούς ἄλλους ἐργάτες ν᾿ ἀποχτήσουν περισσότερες γνώσεις καί νά μάθουν νά ὑπερασπίζουν ἀπό κοινοῦ τήν ἐργατική ὑπόθεση. Ὅμως, γιά νά γνωρίσουν ὅλοι οἱ ἐργάτες αὐτούς τούς πρωτοπόρους ἐργάτες, τούς τόσο ἀναγκαίους γιά τήν ἐργατική ὑπόθεση, καί γιά νά τούς ἔχουν ἐμπιστοσύνη, ἔχει μεγάλη σημασία νά μποροῦν ὅλοι νά βλέπουν τή δράση αὐτοῦ τοῦ ἐργάτη, νά ξέρουν ὅλοι ἄν μπορεῖ νά ἐκφράζει τίς πραγματικές ἀνάγκες καί τούς πόθους τῶν ἐργατῶν καί νά τούς ὑπερασπίζει. Ἔτσι λοιπόν, ἄν θά μποροῦσαν οἱ ἐργάτες νά ἐκλέγουν δικαστές αὐτούς τούς ἀνθρώπους, τότε τούς καλύτερους ἀνθρώπους τῆς ἐργατικῆς τάξης θά τούς ἤξεραν ὅλοι, θά τούς εἶχαν μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη, καί ἡ ἐργατική ὑπόθεση θ᾿ ἀποκόμιζε τεράστιο ὄφελος ἀπ᾿ αὐτό. Κοιτάχτε τούς γαιοχτήμονες, τούς βιομήχανους καί τούς ἐμπόρους μας: αὐτούς δέν τούς φτάνει ὅτι ὁ καθένας τους μπορεῖ νά πηγαίνει στόν κυβερνήτη εἴτε στόν ὑπουργό καί νά τοῦ ὑποβάλλει τά αἰτήματά του, ἀλλά ἐπιδιώκουν ἐπίσης νά παρακάθονται στό δικαστήριο ἄνθρωποι ἐκλεγμένοι ἀπ᾿ αὐτούς (δικαστήρια μέ ἀντιπροσώπους τῶν τάξεων) καί νά παίρνουν ἄμεσο μέρος στή διοίκηση (λχ. οἱ ἐκλεγόμενοι ἀπό τούς εὐγενεῖς προεστοί τῶν εὐγενῶν, οἱ ἔφοροι σχολείων κτλ.· τά ἐκλεγόμενα ἀπό τούς ἐμπόρους μέλη τῶν διευθύνσεων γιά τίς ἐργοστασιακές ὑποθέσεις, μέ-

λη τῶν ἐπιτροπῶν τῶν χρηματιστηρίων καί τῶν ἐμποροπανηγύρεων κτλ.). Ἐνῶ ἡ ἐργατική τάξη στή Ρωσία ἐξακολουθεῖ νά εἶναι στερημένη ἀπό κάθε δικαίωμα: τή βλέπουν σάν ὑποζύγιο, πού πρέπει νά δουλεύει γιά τούς ἄλλους καί νά σωπαίνει, χωρίς νά τολμάει νά διακηρύξει τίς ἀνάγκες καί τούς πόθους της. Ἄν οἱ ἐργάτες ἐκλέγανε συνεχῶς τούς συναδέλφους τους στά δικαστήρια διαιτησίας, τότε θά εἶχαν ἔστω καί κάποια δυνατότητα νά συμμετέχουν στίς κοινωνικές ὑποθέσεις καί νά ἐκφράζουν ὄχι μόνο τίς γνῶμες ὁρισμένων ἐργατῶν, τοῦ Πέτρου, τοῦ Παύλου εἴτε τοῦ Γιάννη, ἀλλά καί τίς γνῶμες καί τίς διεκδικήσεις ὅλων τῶν ἐργατῶν. Καί οἱ ἐργάτες δέ θά ἦταν ἀπέναντι στά δικαστήρια τόσο δύσπιστοι, ὅπως εἶναι ἀπέναντι στά δικαστήρια τῶν ὑπαλλήλων δικαστῶν: θάβλεπαν ὅτι σ' αὐτά βρίσκονται συνάδελφοί τους πού θά τούς ὑπερασπίσουν.

Ἔπειτα (πέμπτο), ἕνα ἄλλο ὄφελος γιά τούς ἐργάτες ἀπό τά δικαστήρια διαιτησίας εἶναι ὅτι αὐτά τά δικαστήρια θά δίναν μεγαλύτερη δημοσιότητα στίς ἐργατικές ὑποθέσεις καί σέ ὅλες τίς πτυχές τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς. Σήμερα βλέπουμε ὅτι καί οἱ ἐργοστασιάρχες καί ἡ κυβέρνηση προσπαθοῦν μέ ὅλες τους τίς δυνάμεις νά κρύβουν ἀπό τά μάτια τῆς κοινῆς γνώμης καθετί πού γίνεται στόν ἐργατικό κόσμο: ἀπαγορεύεται νά γράφει ὁ τύπος γιά τίς ἀπεργίες, σταμάτησαν ἐπίσης νά δημοσιεύονται οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας γιά τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν, προσπαθοῦν ν' ἀποσιωποῦν κάθε ὑπερβασία καί νά ταχτοποιοῦν τό γρηγορότερο τό ζήτημα γραφειοκρατικά καί «ἐν κρυπτῷ καί παραβύστω», ἀπαγορεύεται κάθε συνέλευση τῶν ἐργατῶν. Δέν εἶναι ἐκπληχτικό ὅτι συχνά ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν δέν εἶναι καθόλου καλά πληροφορημένη γιά ὅσα γίνονται στά ἄλλα ἐργοστάσια εἴτε ἀκόμα καί στά ἄλλα τμήματα τοῦ ἴδιου ἐργοστασίου. Τά δικαστήρια διαιτησίας, ὅπου οἱ ἐργάτες θά μποροῦσαν ν' ἀπευθύνονται συχνά κι ὅπου οἱ ὑποθέσεις θά ἐκδικάζονταν σέ ἐλεύθερες γιά τούς ἐργάτες ὧρες καί δημόσια, δηλ. ἐνώπιον ἐργατικοῦ ἀκροατηρίου, θά ὠφελοῦσαν πολύ τούς ἐργάτες καί μέ τό ὅτι θά βοηθοῦσαν νά ἔρχεται στή δημοσιότητα κάθε ὑπερβασία καί θά διευκόλυναν ἔτσι τήν πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στά διάφορα αἴσχη τῶν ἐργοστασιαρχῶν, θά συνήθιζαν τούς ἐργάτες νά σκέφτονται γιά τήν τάξη πραγμάτων πού ἐπικρατεῖ ὄχι μόνο στό ἐργοστάσιο πού δουλεύουν, ἀλλά καί σ' ὅλα τά ἐργοστάσια, γιά τήν κατάσταση ὅλων τῶν ἐργατῶν *.

* Φυσικά, ἐδῶ δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι τά δικαστήρια διαιτησίας μποροῦν νά εἶναι μόνο ἕνα ἀπό τά μέσα καί ἕνας ἀπό τούς τρόπους τῆς δημο-

Τέλος, δέν πρέπει ν᾽ ἀποσιωπήσουμε κι ἕνα ἀκόμα ὄφελος ἀπό τά δικαστήρια διαιτησίας: μαθαίνουν τούς ἐργοστασιάρχες, τούς διευθυντές, τούς μαστόρους νά φέρονται ὅπως πρέπει στούς ἐργάτες, σάν πρός ἰσότιμους πολίτες κι ὄχι δούλους. Κάθε ἐργάτης ξέρει πόσο συχνά οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ μαστόροι φέρονται μέ ἀνήκουστη βαναυσότητα στούς ἐργάτες, τούς βρίζουν κτλ. Γιά τόν ἐργάτη εἶναι δύσκολο νά παραπονεθεῖ γι᾽ αὐτό, καί ἀπάντηση μπορεῖ νά δοθεῖ μόνο ἐκεῖ ὅπου ὅλοι οἱ ἐργάτες εἶναι ἀρκετά πιά ἀναπτυγμένοι καί μποροῦν νά ὑποστηρίξουν τό συνάδελφό τους. Οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ μαστόροι λένε ὅτι οἱ ἐργάτες μας εἶναι πολύ ἀμόρφωτοι καί ἀγροῖκοι — καί πώς γι᾽ αὐτό ἀναγκάζονται νά τούς φέρονται βάναυσα. Στήν ἐργατική τάξη τῆς χώρας μας ὑπάρχουν, πραγματικά, ἀκόμα πολλά ἴχνη τῆς δουλοπαροικίας, λιγοστή μόρφωση καί πολλή βαναυσότητα — αὐτό δέν μποροῦμε νά τό ἀρνηθοῦμε. Ὅμως ποιός φταίει περισσότερο ἀπ᾽ ὅλους γι᾽ αὐτό; Φταῖνε ἀκριβῶς οἱ ἐργοστασιάρχες, οἱ μαστόροι, οἱ κρατικοί λειτουργοί, πού φέρονται στούς ἐργάτες σάν ἀφέντες σέ δουλοπάροικους, πού δέ θέλουν ν᾽ ἀναγνωρίσουν τόν ἐργάτη ἄνθρωπο ἰσότιμό τους. Οἱ ἐργάτες ὑποβάλλουν εὐγενικά μιά παράκληση ἤ μιά ἐρώτηση — καί ἀντιμετωπίζουν παντοῦ βαναυσότητα, βρισιές, ἀπειλές. Δέν εἶναι λοιπόν φανερό πώς ἄν οἱ ἐργοστασιάρχες κατηγοροῦν σ᾽ αὐτή τήν περίπτωση τούς ἐργάτες γιά βαναυσότητα, πᾶνε νά ρίξουν τό φταίξιμό τους σέ ἄλλους; Τά δικαστήρια διαιτησίας θά ξεμάθαιναν γρήγορα τούς ἐκμεταλλευτές μας νά φέρονται βάναυσα: στό δικαστήριο, πλάι στούς ἐργοστασιάρχες θἆταν δικαστές καί ἐργάτες, πού θά συζητοῦσαν μαζί τίς ὑποθέσεις καί θά ψήφιζαν. Οἱ ἐργοστασιάρχες δικαστές θά ἦταν ὑποχρεωμένοι νά βλέπουν τούς ἐργάτες δικαστές σάν ἀνθρώπους ἴσους μ᾽ αὐτούς κι ὄχι σάν μισθωτούς. Μπροστά στό δι-

---

σιότητας, πού δέν εἶναι καθόλου ὁ βασικός τρόπος. Πραγματική καί ὁλοκληρωμένη δημοσιότητα μποροῦν νά δόσουν στήν ἐργοστασιακή ζωή, στήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν καί στήν πάλη τους μόνο οἱ λεύτερες ἐργατικές ἐφημερίδες καί οἱ λεύτερες λαϊκές συνελεύσεις, πού θά συζητᾶνε ὅλες τίς κρατικές ὑποθέσεις. Ἀκριβῶς ἔτσι καί ἡ ἀντιπροσώπευση τῶν ἐργατῶν στά δικαστήρια διαιτησίας εἶναι μόνο ἕνα ἀπό τά μέσα ἀντιπροσώπευσης, χωρίς ὅμως νά εἶναι καθόλου τό βασικό: πραγματική ἀντιπροσώπευση τῶν ἐργατικῶν συμφερόντων καί ἀναγκῶν εἶναι δυνατή μόνο σ᾽ ἕνα παλλαϊκό ἀντιπροσωπευτικό σῶμα (βουλή), πού θά ἐκδίδει τούς νόμους καί θά ἐπιβλέπει τήν ἐφαρμογή τους. Θά ξαναμιλήσουμε πιό κάτω γιά τό ἄν εἶναι δυνατή ἡ συγκρότηση δικαστηρίων διαιτησίας μέ τή σημερινή τάξη πραγμάτων στή Ρωσία.

καστήριο θά ὑπῆρχαν ἀντίδικοι καί μάρτυρες καί ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες καί ἀπό τούς ἐργάτες: οἱ ἐργοστασιάρχες θά μάθαιναν νά διεξάγουν κανονικές διαπραγματεύσεις μέ τούς ἐργάτες. Αὐτό ἔχει μεγάλη σημασία γιά τούς ἐργάτες, γιατί σήμερα τέτοιες διαπραγματεύσεις πετυχαίνονται πολύ σπάνια: ὁ ἐργοστασιάρχης οὔτε θέλει ν' ἀκούσει γι' ἀντιπροσώπους ἐκλεγμένους ἀπό τούς ἐργάτες, καί γιά τούς ἐργάτες μένει ἕνας μόνο δρόμος συζήτησης: ἡ ἀπεργία, αὐτός ὅμως ὁ δρόμος εἶναι δύσκολος καί συχνά πολύ σκληρός. Ὕστερα, ἄν ἀνάμεσα στούς δικαστές ὑπῆρχαν καί ἐργάτες, τότε οἱ ἐργάτες θά μποροῦσαν εὔκολα νά προσφεύγουν στό δικαστήριο, ὑποβάλλοντας μήνυση γιά βάναυση συμπεριφορά. Οἱ ἐργάτες δικαστές πάντα θά τούς ὑπεράσπιζαν καί ἡ παραπομπή τοῦ ἐργοστασιάρχη εἴτε τοῦ μάστορα στό δικαστήριο γιά βάναυση συμπεριφορά θά τούς ἔκοβε τήν ὄρεξη νά φέρονται μέ ἀναίδεια καί ὑπεροψία.

Ἔτσι τά δικαστήρια διαιτησίας, πού ἀποτελοῦνται ἀπό ἰσάριθμους ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί τῶν ἐργατῶν, ἔχουν πολύ σπουδαία σημασία γιά τούς ἐργάτες καί παρουσιάζουν γι' αὐτούς πολλά ὀφέλη: εἶναι πολύ πιό πρόσιτά στούς ἐργάτες ἀπ' ὅ,τι τά συνηθισμένα δικαστήρια, ἔχουν λιγότερη γραφειοκρατία καί χαρτοβασίλειο, οἱ δικαστές τους καταλαβαίνουν τίς συνθῆκες τῆς ἐργοστασιακῆς ζωῆς καί δικάζουν πιό δίκαια, τά δικαστήρια αὐτά μαθαίνουν στούς ἐργάτες τούς νόμους, συνηθίζουν τούς ἐργάτες νά ἐκλέγουν τούς ἀντιπροσώπους τους καί νά συμμετέχουν στίς κρατικές ὑποθέσεις, δίνουν πιό πλατιά δημοσιότητα στήν ἐργατική ζωή καί στό ἐργατικό κίνημα, συνηθίζουν τούς ἐργοστασιάρχες νά φέρονται ὅπως πρέπει στούς ἐργάτες καί νά διεξάγουν κανονικές διαπραγματεύσεις μαζί τους σάν μέ ἴσους τους. Γι' αὐτό δέν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ ἐργάτες σ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές χῶρες ἀπαιτοῦν νά ἱδρυθοῦν δικαστήρια διαιτησίας, ἀπαιτοῦν τά δικαστήρια αὐτά νά ὑπάρχουν ὄχι μόνο γιά τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες (οἱ γερμανοί κ' οἱ γάλλοι ἔχουν κιόλας τέτοια δικαστήρια), ἀλλά καί γιά τούς ἐργάτες πού δουλεύουν στά σπίτια γιά λογαριασμό κεφαλαιοκρατῶν (γιά τούς οἰκοεργάτες) καί γιά τούς ἐργάτες γῆς. Κανενός εἴδους διορισμένοι ἀπό τήν κυβέρνηση ὑπάλληλοι (*οὔτε δικαστές, οὔτε ἐπιθεωρητές ἐργασίας*) δέν μποροῦν *σέ καμιά περίπτωση* ν' ἀντικαταστήσουν αὐτά τά ὄργανα, στά ὁποῖα *θά συμμετέχουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες*: ὕστερα ἀπ' ὅσα εἴπαμε πιό πάνω, δέ χρειάζεται νά τό ἐξηγήσουμε αὐτό. Ἐξάλλου ὁ κάθε ἐργάτης ξέρει ἀπό τήν ἴδια του τήν πείρα, τί μπορεῖ

περιμένει ἀπὸ τοὺς κρατικοὺς λειτουργούς. ὁ κάθε ἐργάτης, ὅταν τοῦ ποῦν ὅτι τάχα οἱ ὑπάλληλοι μποροῦν νά φροντίζουν γι' αὐτόν ἐξίσου καλά μέ τούς ἐκλεγμένους ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες ἀντιπροσώπους, θά καταλάβει θαυμάσια, ὅτι αὐτό εἶναι ψευτιά καί ἀπάτη. Αὐτή ἡ ἀπάτη συμφέρει πολύ στήν κυβέρνηση πού θέλει ν' ἀφήσει τούς ἐργάτες ἀγράμματους, χωρίς δικαιώματα καί βουβούς σκλάβους τῶν κεφαλαιοκρατῶν, καί γι' αὐτό ἀκριβῶς ἀκούονται τόσο συχνά αὐτές οἱ ψεύτικες διαβεβαιώσεις ἀπομέρους τῶν κρατικῶν λειτουργῶν εἴτε τῶν συγγραφέων πού ὑπερασπίζουν τούς ἐργοστασιάρχες καί τήν κυβέρνηση.

Ἡ ἀνάγκη καί τό ὄφελος τῶν δικαστηρίων διαιτησίας γιά τούς ἐργάτες εἶναι τόσο φανερά πράγματα, πού τ' ἀναγνώρισαν ἀπό πολύ παλιά *ἀκόμα καί ρῶσοι κρατικοί λειτουργοί*. Εἶναι ἀλήθεια πώς ἀπό τότε πέρασε τόσος καιρός, πού τό γεγονός αὐτό πολλοί τό λησμόνησαν! Ἦταν τότε πού οἱ ἀγρότες μας ἀπελευθερώθηκαν ἀπό τή δουλοπαροικιακή ἐξάρτηση (τό 1861, πρίν ἀπό 38 καί πάνω χρόνια). Περίπου τόν ἴδιο καιρό ἡ ρωσική κυβέρνηση ἀποφάσισε ν' ἀντικαταστήσει καί τούς νόμους γιά τούς χειροτέχνες καί τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες μέ καινούργιους: παραήτανε πιά φανερό τότε πώς μέ τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν δέν ἦταν δυνατό νά μείνουν οἱ παλιοί ἐργατικοί νόμοι· ὅταν εἶχαν συνταχθεῖ αὐτοί οἱ παλιοί νόμοι, πολλοί ἀπ' τούς ἐργάτες ἦταν δουλοπάροικοι. Κι ἔτσι ἡ κυβέρνηση διόρισε ἐπιτροπή ἀπό μερικούς κρατικούς λειτουργούς καί τούς ἀνάθεσε νά μελετήσουν τούς νόμους τῆς Γερμανίας καί τῆς Γαλλίας (καί ἄλλων χωρῶν) γιά τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες καί νά συντάξουν σχέδιο ἀλλαγῆς τῶν ρωσικῶν νόμων γιά τούς βιοτέχνες καί τούς ἐργοστασιακούς ἐργάτες. Ἡ ἐπιτροπή ἀποτελέστηκε ἀπό πολύ σημαίνοντα πρόσωπα. Ὡστόσο καταπιάστηκαν μέ τή δουλειά καί δημοσίευσαν πέντε ὁλόκληρα βιβλία, ὅπου ἔκαναν ἔκθεση τῶν ξένων νόμων καί πρότειναν νέο νόμο γιά τή Ρωσία. Σύμφωνα μ' αὐτόν τό νόμο πού πρότεινε ἡ ἐπιτροπή, *καθιερώνονταν τά δικαστήρια διαιτησίας μέ ἰσάριθμους δικαστές, ἐκλεγμένους ἀπό τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς ἐργάτες*. Αὐτό τό σχέδιο δημοσιεύτηκε τό 1865, δηλ. πρίν ἀπό 34 χρόνια. Καί τί τό ἔκαναν λοιπόν αὐτό τό νομοσχέδιο; — θά ρωτήσει ὁ ἐργάτης. Γιατί ἡ κυβέρνηση, πού ἡ ἴδια ἀνάθεσε σ' αὐτούς τούς κρατικούς λειτουργούς νά συντάξουν ἕνα σχέδιο τῶν ἀπαραίτητων ἀλλαγῶν, δέν καθιέρωσε στή Ρωσία τά δικαστήρια διαιτησίας;

Ἡ κυβέρνησή μας ἔκανε μέ τό σχέδιο τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς, ὅ,τι κάνει πάντοτε μ' ὅλα τά κάπως καλά γιά τό λαό καί τούς ἐργάτες σχέδια. Ἀντάμειψε τούς κρατικούς λειτουργούς μέ ἀμοιβές γιά τούς κόπους πού κατέβαλαν γιά τόν τσάρο καί τήν πατρίδα· κρέμασαν στό λαιμό τῶν κρατικῶν αὐτῶν λειτουργῶν παράσημα, τούς ἔδοσαν ἀνώτερα ἀξιώματα καί πιό προσοδοφόρες θέσεις. Ὅσο γιά τό σχέδιο πού συντάξανε, τό ἔβαλαν μέ ὅλη τους τήν ἡσυχία στό «χρονοντούλαπο», ὅπως λένε στά γραφεῖα. Καί κεῖ στό χρονοντούλαπο παραμένει ὥς τώρα αὐτό τό νομοσχέδιο. Ἡ κυβέρνηση ἔπαψε καί νά σκέφτεται ἀκόμα νά παραχωρήσει στούς ἐργάτες τό δικαίωμα νά ἐκλέγουν συναδέλφους τους στά δικαστήρια διαιτησίας.

Ὅμως δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἡ κυβέρνηση ἀπό τότε δέ θυμήθηκε ποτέ τούς ἐργάτες. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς τούς θυμήθηκε ὄχι ἀπό καλή της θέληση, ἀλλά ἀποκλειστικά καί μόνο κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν ἀπειλητικῶν ἐργατικῶν ταραχῶν καί ἀπεργιῶν, ὡστόσο ὅμως τούς θυμήθηκε. Ἔβγαλε νόμους γιά τήν ἀπαγόρευση τῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν στά ἐργοστάσια, γιά τήν ἀπαγόρευση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν σέ ὁρισμένους κλάδους, γιά τό μίκραιμα τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, γιά τό διορισμό ἐπιθεωρητῶν ἐργασίας. Ὅσο στρεψόδικα κι ἄν εἶναι συνταγμένοι οἱ νόμοι αὐτοί, ὅσο πολλά παραθυράκια κι ἄν ἀφήνουν στούς ἐργοστασιάρχες γιά νά τούς παραβιάζουν καί νά τούς παρακάμπτουν, ὡστόσο ἔφεραν κάποιο μικρό ὄφελος. Γιατί, λοιπόν, ἡ κυβέρνηση δέν προτίμησε νά καθιερώσει τά δικαστήρια διαιτησίας, ἄν καί εἶχε κιόλας καταρτιστεῖ ὁλοκληρωτικά ἕνας τέτοιος νόμος, ἀλλά προτίμησε νά βγάλει καινούργιους νόμους καί νά διορίσει καινούργιους ὑπαλλήλους — τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας; Ἡ αἰτία εἶναι ὁλοφάνερη, καί γιά τούς ἐργάτες ἔχει μεγάλη σημασία νά καταλάβουν πέρα γιά πέρα αὐτή τήν αἰτία, γιατί μ' αὐτό τό παράδειγμα μπορεῖ κανείς νά καταλάβει ὅλη τήν πολιτική τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη.

Ἀντί γιά δικαστήρια διαιτησίας ἡ κυβέρνηση διόρισε καινούργιους ὑπαλλήλους, γιατί τά δικαστήρια διαιτησίας θ' ἀνέβαζαν τή συνειδητότητα τῶν ἐργατῶν, θ' ἀνέβαζαν σ' αὐτούς τήν ἐπίγνωση τῶν δικαιωμάτων τους, τῆς ἀξιοπρέπειάς τους σάν ἀνθρώπων καί πολιτῶν, θά τούς συνήθιζαν νά σκέφτονται μόνοι τους γιά τίς κρατικές ὑποθέσεις καί τά συμφέροντα ὁλόκληρης τῆς ἐργατικῆς τάξης, θά τούς συνήθιζαν νά ἐκλέγουν τούς πιό ἀναπτυγμένους συναδέλφους τους στή θέση τῶν ἀντιπρο-

σώπων τῶν ἐργατῶν, θά ὑπόσκαπταν ἔτσι, ἔστω καί ἐνμέρει, τήν ἀποκλειστική παντοδυναμία τῶν αὐταρχικῶν ὑπαλλήλων. Κι αὐτό εἶναι ἴσα-ἴσα πού φοβᾶται περισσότερο ἀπ' ὅλα ἡ κυβέρνησή μας. Ἡ κυβέρνηση εἶναι ἕτοιμη νά δόσει στούς ἐργάτες ἀκόμα καί μερικές ἐλεημοσύνες — (φυσικά μικροελεημοσύνες, καί μάλιστα ἔτσι πού, ἐνῶ θά τίς δίνει μέ τό ἕνα χέρι, μπροστά σέ ὅλους, πανηγυρικά, καί θ' αὐτοανακηρύσσεται εὐεργέτης, μέ τό ἄλλο στά κρυφά θά τίς ξαναπαίρνει σιγά-σιγά πίσω! Ἀπό τό παράδειγμα τοῦ νόμου τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897 σχετικά μέ τή ρύθμιση τῆς δουλειᾶς στά ἐργοστάσια οἱ ἐργάτες ξέρουν αὐτό τό κόλπο!) — εἶναι ἕτοιμη νά δόσει ἐλεημοσύνες, φτάνει μόνο νά μείνει ἄθιχτος ὁ γραφειοκρατικός δεσποτισμός καί νά ἐμποδιστεῖ ἡ ἀφύπνιση τῆς συνείδησης τῶν ἐργατῶν, νά ἐμποδιστεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς αὐτοτέλειάς τους. Αὐτόν τό φοβερό γι' αὐτήν κίνδυνο ἡ κυβέρνηση τόν ἀποφεύγει εὔκολα μέ τό διορισμό καινούργιων ὑπαλλήλων: οἱ ὑπάλληλοι εἶναι πειθήνιοι ὑπηρέτες της. Πολύ εὔκολα μπορεῖ νά ἀπαγορεύει στούς ὑπαλλήλους (λχ. τούς ἐπιθεωρητές ἐργασίας) νά δημοσιεύουν τούς ἀπολογισμούς τους, νά τούς ἀπαγορεύσει νά μιλᾶνε στούς ἐργάτες γιά τά δικαιώματά τους καί γιά τίς ὑπερβασίες τῶν ἐργοδοτῶν, πολύ εὔκολα μπορεῖ νά τούς μετατρέψει σέ χωροφύλακες τῶν ἐργοστασίων μέ τήν ἐντολή νά πληροφοροῦν τήν ἀστυνομία γιά κάθε ἐκδήλωση δυσαρέσκειας καί ἀναβρασμοῦ ἀνάμεσα στούς ἐργάτες.

Γι' αὐτό, ὅσο θά ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται στή Ρωσία τό τωρινό πολιτικό καθεστώς, — δηλ. ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων γιά τό λαό, ἡ αὐθαιρεσία τῶν ἀνεύθυνων ἀπέναντι στό λαό ὑπαλλήλων καί τῆς ἀστυνομίας, — οἱ ἐργάτες δέ θά μποροῦν νά ἐλπίζουν ὅτι θά συγκροτηθοῦν τά ὠφέλιμα γι' αὐτούς δικαστήρια διαιτησίας. Ἡ κυβέρνηση καταλαβαίνει πολύ καλά ὅτι τά δικαστήρια διαιτησίας θά ἔκαναν πολύ γρήγορα τούς ἐργάτες νά περάσουν καί σέ πιό ριζικές διεκδικήσεις. Οἱ ἐργάτες, ἐκλέγοντας τούς ἀντιπροσώπους τους γιά τά δικαστήρια διαιτησίας, θάβλεπαν γρήγορα ὅτι αὐτό δέν ἀρκεῖ, ἐπειδή οἱ τσιφλικάδες καί οἱ ἐργοστασιάρχες, πού ἐκμεταλλεύονται τούς ἐργάτες, ἔχουν ἀντιπροσώπους τους σέ πάρα πολλά καί πολύ πιό ἀνώτερα κρατικά ὄργανα· οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦσαν ἐξάπαντος παλλαϊκή ἀντιπροσώπευση. Πετυχαίνοντας τή δημοσιότητα τῶν ἐργοστασιακῶν ὑποθέσεων καί τῶν ἐργατικῶν ἀναγκῶν στά δικαστήρια, οἱ ἐργάτες θά ἔβλεπαν γρήγορα ὅτι αὐτό δέν εἶναι ἀρκετό, γιατί πραγματική δημοσιότητα μποροῦν νά δόσουν σή-

μερα μόνο οἱ ἐφημερίδες καί οἱ λαϊκές συνελεύσεις, καί οἱ ἐργάτες θ' ἀπαιτοῦσαν ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι, ἐλευθερία τοῦ λόγου καί ἐλευθερία τοῦ τύπου. *Νά γιατί ἡ κυβέρνηση ἔθαψε τό νομοσχέδιο πού καθιέρωνε τά δικαστήρια διαιτησίας στή Ρωσία!*

'Από τήν ἄλλη μεριά, ἄς ὑποθέσουμε γιά μιά στιγμή πώς ἡ κυβέρνηση σκόπιμα, θέλοντας νά ἐξαπατήσει τούς ἐργάτες, καθιερώνει ἀμέσως τώρα τά δικαστήρια διαιτησίας, διατηρώντας ἀμετάβλητο τό τωρινό πολιτικό καθεστώς. Θά εἶχαν ἄραγε οἱ ἐργάτες ὄφελος ἀπ' αὐτό; Δέ θά εἶχαν κανένα ὄφελος: μάλιστα οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες δέ θά ἐκλέγανε σ' αὐτά τά δικαστήρια τούς πιό συνειδητούς, πιό τίμιους καί πιό ἀφοσιωμένους στήν ἐργατική ὑπόθεση συναδέλφους τους, γιατί ξέρουν ὅτι στή Ρωσία γιά κάθε ἀνοιχτή καί τίμια κουβέντα μποροῦν ν' ἁρπάξουν τόν ἄνθρωπο μέ ἁπλή διαταγή τῆς ἀστυνομίας καί νά τόν ρίξουν, χωρίς δίκη καί ἀνακρίσεις, στή φυλακή εἴτε νά τόν ἐξορίσουν στή Σιβηρία!

'Επομένως, ἡ διεκδίκηση νά ἱδρυθοῦν δικαστήρια διαιτησίας μέ ἐκλεγμένους ἀπό τούς ἐργάτες δικαστές ἀποτελεῖ μόνο ἕνα πολλοστημόριο μιᾶς πιό πλατιᾶς καί πιό ριζικῆς διεκδίκησης: τῆς διεκδίκησης πολιτικῶν δικαιωμάτων γιά τό λαό, δηλ. τοῦ δικαιώματος νά συμμετέχει στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους καί νά μιλάει ἀνοιχτά γιά τίς λαϊκές ἀνάγκες ὄχι μόνο ἀπό τίς ἐφημερίδες, ἀλλά καί στίς λαϊκές συνελεύσεις.

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεῦχος 8–9

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο ἀντιγραμμένο ἀπό τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια

ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΠΕΡΓΙΕΣ[104]

Τά τελευταῖα χρόνια στή Ρωσία οἱ ἐργατικές ἀπεργίες ἔγιναν ἐξαιρετικά συχνές. Δέν ἔμεινε οὔτε ἕνα βιομηχανικό κυβερνεῖο ὅπου νά μή ἔχουν γίνει κάμποσες ἀπεργίες. Ὅσο γιά τίς μεγάλες πόλεις, οἱ ἀπεργίες δέ σταματοῦν καθόλου. Γι' αὐτό εἶναι εὐνόητο πώς καί τούς συνειδητούς ἐργάτες καί τούς σοσιαλιστές τούς ἀπασχολεῖ ὅλο καί πιό συχνά τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν ἀπεργιῶν, τῶν τρόπων διεξαγωγῆς τῶν ἀπεργιῶν καί τῶν καθηκόντων τῆς συμμετοχῆς τῶν σοσιαλιστῶν στίς ἀπεργίες.

Θά προσπαθήσουμε νά ἐκθέσουμε ὁρισμένες σκέψεις μας σχετικά μ' αὐτά τά ζητήματα. Στό πρῶτο ἄρθρο σκοπεύουμε νά μιλήσουμε γιά τή σημασία τῶν ἀπεργιῶν στό ἐργατικό κίνημα γενικά· στό δεύτερο ἄρθρο — γιά τούς ρωσικούς νόμους ἐνάντια στίς ἀπεργίες, καί στό τρίτο — γιά τό πῶς διεξάγονταν καί διεξάγονται οἱ ἀπεργίες στή Ρωσία καί τί στάση πρέπει νά κρατοῦν ἀπέναντί τους οἱ συνειδητοί ἐργάτες.

I

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νά θέσουμε τό ἐρώτημα, πῶς ἐξηγιέται ἡ ἐμφάνιση καί τό ἅπλωμα τῶν ἀπεργιῶν; Καθένας πού θά θυμηθεῖ ὅλες τίς περιπτώσεις ἀπεργιῶν, πού ἔχει ὑπόψη του ἀπό προσωπική πείρα εἴτε ἀπό ἀφηγήσεις ἄλλων εἴτε ἀπό τίς ἐφημερίδες, θά δεῖ ἀμέσως ὅτι οἱ ἀπεργίες ἐμφανίζονται καί ἁπλώνονται ἐκεῖ ὅπου ἐμφανίζονται καί ἁπλώνονται τά μεγάλα ἐργοστάσια. Εἶναι ζήτημα, ἄν ἀνάμεσα στά μεγάλα ἐργοστάσια, πού ἀπασχολοῦν κάμποσες ἑκατοντάδες (κάποτε καί χιλιάδες) ἐργάτες, θά βρεθεῖ ἔστω καί ἕνα ὅπου νά μή ἔχει γίνει ἀπεργία τῶν ἐργατῶν. Ὅταν στή Ρωσία ὑπῆρχαν λίγα μεγάλα ἐργοστά-

σια, ἦταν λίγες καί οἱ ἀπεργίες, ἀπό τότε ὅμως πού ἄρχισαν ν' ἀναπτύσσονται γρήγορα τά μεγάλα ἐργοστάσια καί στίς παλιές ἐργοστασιακές περιοχές καί στίς νέες πόλεις καί κωμοπόλεις, ἄρχισαν νά γίνονται πιό συχνές οἱ ἀπεργίες.

Ποῦ ὀφείλεται τό γεγονός ὅτι ἡ μεγάλη ἐργοστασιακή παραγωγή ὁδηγεῖ πάντα σέ ἀπεργίες; Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι ὁ καπιταλισμός ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκη στήν πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες, κι ὅταν ἡ παραγωγή γίνεται μεγάλη, τότε καί ἡ πάλη αὐτή ἐξελίσσεται κατ' ἀνάγκη σέ ἀπεργιακή πάλη.

Ἄς τό ἐξηγήσουμε αὐτό.

Καπιταλισμός ὀνομάζεται ἐκείνη ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, ὅπου ἡ γῆ, τά ἐργοστάσια, τά ἐργαλεῖα κτλ. ἀνήκουν σ' ἕνα μικρό ἀριθμό γαιοχτημόνων καί κεφαλαιοκρατῶν, ἐνῶ ἡ μάζα τοῦ λαοῦ δέν ἔχει καμιά ἤ σχεδόν καμιά ἰδιοχτησία καί γι' αὐτό εἶναι ἀναγκασμένη νά μισθώνεται σάν ἐργάτης. Οἱ γαιοχτήμονες καί οἱ ἐργοστασιάρχες μισθώνουν ἐργάτες καί τούς ὑποχρεώνουν νά παράγουν τοῦτα ἤ ἐκεῖνα τά προϊόντα, πού οἱ πρῶτοι τά πουλοῦν ἔπειτα στήν ἀγορά. Γιά τή δουλειά αὐτή οἱ ἐργοστασιάρχες πληρώνουν στούς ἐργάτες μόνο τόσο μεροκάματο, πού μόλις καί μετά βίας μποροῦν νά ζήσουν μ' αὐτό οἱ ἐργάτες μέ τίς οἰκογένειές τους, κι ὅλα, ὅσα παράγει ὁ ἐργάτης πάνω ἀπό τήν ποσότητα προϊόντων μέ τήν ὁποία ἰσοδυναμεῖ τό μεροκάματό του, τά τσεπώνει ὁ ἐργοστασιάρχης καί αὐτό ἀποτελεῖ τό κέρδος του. Ἔτσι, στήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία ἡ μάζα τοῦ λαοῦ ξενοδουλεύει μέ μισθό, δέ δουλεύει γιά τόν ἑαυτό της, ἀλλά δουλεύει σέ ἀφεντικά ἔναντι μεροκάματου. Εἶναι εὐνόητο πώς τ' ἀφεντικά προσπαθοῦν πάντοτε νά ἐλαττώσουν τό μεροκάματο: ὅσο λιγότερα πληρώσουν στούς ἐργάτες τόσο περισσότερα κέρδη θά τούς μείνουν. Οἱ ἐργάτες ὅμως προσπαθοῦν νά πάρουν ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο μεροκάματο, γιά νά μποροῦν νά θρέψουν ὅλη τήν οἰκογένειά τους μέ χορταστική καί ὑγιεινή τροφή, νά ζοῦν σέ καλές κατοικίες, νά ντύνονται ὄχι σάν ζητιάνοι, ἀλλά ὅπως ντύνεται ὅλος ὁ κόσμος. Ἔτσι, ἀνάμεσα στ' ἀφεντικά καί στούς ἐργάτες διεξάγεται ἕνας ἀδιάκοπος ἀγώνας γύρω ἀπό τό μισθό ἐργασίας: τ' ἀφεντικό εἶναι ἐλεύθερο νά μισθώσει ὅποιον ἐργάτη θέλει καί γι' αὐτό ζητάει τόν πιό φτηνό. Ὁ ἐργάτης εἶναι ἐλεύθερος νά μισθωθεῖ σ' ὅποιο ἀφεντικό θέλει καί ζητάει νά βρεῖ τό πιό ἀκριβό, αὐτό πού θά τοῦ πληρώσει περισσότερα. Ὁ ἐργάτης ἀνεξάρτητα ἄν δουλεύει στό χωριό εἴτε στήν πόλη, ἀνεξάρτητα ἄν μισθώνεται σέ τσιφλικά, σέ πλού-

σιο μουζίκο, σέ ἐργολάβο εἴτε σέ ἐργοστασιάρχη — πάντα παζαρεύει μέ τ᾽ ἀφεντικό, πάντα παλαίβει ἐνάντιά του γιά τό μεροκάματο.

Μπορεῖ ὅμως ὁ ἐργάτης νά διεξάγει μεμονωμένα αὐτή τήν πάλη; Ἡ ἐργατιά ὅλο καί πληθαίνει: οἱ ἀγρότες καταστρέφονται καί φεύγουν ἀπό τά χωριά στίς πόλεις καί στά ἐργοστάσια. Οἱ τσιφλικάδες καί οἱ ἐργοστασιάρχες χρησιμοποιοῦν μηχανές, πού ἀντικαθιστοῦν καί ἀφήνουν χωρίς δουλειά τούς ἐργάτες. Στίς πόλεις ὅλο καί πληθαίνουν οἱ ἄνεργοι, στά χωριά πληθαίνουν οἱ ζητιάνοι· ἡ μάζα τῶν πεινασμένων κάνει νά πέφτει τό μεροκάματο ὅλο καί πιό χαμηλά. Γιά τόν ἐργάτη γίνεται ἀδύνατο νά παλαίψει μεμονωμένα ἐνάντια στ᾽ ἀφεντικό. Ἄν ὁ ἐργάτης ζητήσει καλό μεροκάματο ἤ ἀρχίσει νά μή συμφωνεῖ μέ τήν ἐλάττωση τοῦ μεροκάματου, τ᾽ ἀφεντικό θά τοῦ ἀπαντήσει: ξεκουμπίσου ἀπ᾽ ἐδῶ, ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ ἐργοστασίου περιμένουν πολλοί πεινασμένοι πού θᾶναι εὐχαριστημένοι νά δουλέψουν καί μέ χαμηλό μεροκάματο.

Ὅταν ἡ ἐξαθλίωση τοῦ λαοῦ φτάνει σέ τέτοιο βαθμό, πού καί στίς πόλεις καί στά χωριά νά ὑπάρχουν πάντα μάζες ἄνεργου λαοῦ, ὅταν οἱ ἐργοστασιάρχες συσσωρεύουν τεράστια πλούτη καί οἱ μικρονοικοκυρέοι ἐκτοπίζονται ἀπό τούς ἑκατομμυριούχους, τότε ὁ μεμονωμένος ἐργάτης γίνεται *ἐντελῶς ἀνίσχυρος* ἀπέναντι στόν κεφαλαιοκράτη. Ὁ κεφαλαιοκράτης ἀποχτᾶ τή δυνατότητα νά τσακίσει τελείως τόν ἐργάτη, νά τόν πεθάνει στήν ἐξαντλητική δουλειά, κι ὄχι μόνο αὐτόν τόν ἴδιο, μά καί τή γυναίκα του καί τά παιδιά του. Καί πραγματικά, ρίξτε μιά ματιά στούς βιομηχανικούς κλάδους, ὅπου οἱ ἐργάτες δέν πέτυχαν ἀκόμα τήν προστασία τοῦ νόμου κι ὅπου δέν μποροῦν νά προβάλουν ἀντίσταση στούς κεφαλαιοκράτες — καί θά δεῖτε ὅτι ἡ ἐργάσιμη μέρα εἶναι ἀφάνταστα μεγάλη καί φτάνει τίς 17–19 ὧρες, θά δεῖτε παιδιά ἡλικίας 5–6 χρονῶν νά ξεθεώνονται στή δουλειά, θά δεῖτε μιά γενιά ἐργατῶν πού μόνιμα πεινοῦν καί ἀργοπεθαίνουν ἀπό τήν πείνα. Παράδειγμα: οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στό σπίτι τους γιά τούς κεφαλαιοκράτες· μά κι ὁ κάθε ἐργάτης μπορεῖ νά θυμηθεῖ κι ἄλλα πολλά, πάρα πολλά παραδείγματα! Ἀκόμα καί στόν καιρό τῆς δουλείας καί τῆς δουλοπαροικίας δέν ὑπῆρχε ποτέ τόσο τρομερή καταπίεση τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ, σάν κι αὐτή πού φτάνουν ν᾽ ἀσκοῦν οἱ κεφαλαιοκράτες ὅταν οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά τούς φέρουν ἀντίσταση, ὅταν δέν μποροῦν νά ἐπιβάλουν τήν ψήφιση νόμων πού περιορίζουν τήν αὐθαιρεσία τῶν ἀφεντικῶν.

Καί νά, γιά νά μή ἀφήνουν νά τούς ρίξουν σέ μιά τέτοια ἀπελπιστική κατάσταση, οἱ ἐργάτες ἀρχίζουν ἀπεγνωσμένη πάλη. Βλέποντας πώς εἶναι ἐντελῶς ἀνίσχυροι, ὅταν παλαίβουν ἕνας ἕνας, καί πώς τούς ἀπειλεῖ ὁ χαμός κάτω ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου, οἱ ἐργάτες ἀρχίζουν νά ξεσηκώνονται ἀπό κοινοῦ ἐνάντια στ' ἀφεντικά τους. Ἀρχίζουν οἱ ἐργατικές ἀπεργίες. Στήν ἀρχή, συχνά οἱ ἐργάτες δέν καταλαβαίνουν κάν τί ἐπιδιώκουν, δέν ἔχουν ἐπίγνωση *γιά τί* ἀπεργοῦν: ἁπλῶς σπάζουν τίς μηχανές καί καταστρέφουν τά ἐργοστάσια. Θέλουν μόνο νά κάνουν τούς ἐργοστασιάρχες νά νιώσουν τήν ἀγανάχτησή τους, κάνουν δοκιμή τῶν ἑνωμένων δυνάμεών τους, γιά νά βγοῦν ἀπό τήν ἀφόρητη κατάσταση, χωρίς νά ξέρουν ἀκόμα γιά ποιόν ἀκριβῶς λόγο ἡ κατάστασή τους εἶναι τόσο ἀπελπιστική καί τί πρέπει νά ἐπιδιώξουν.

Σέ ὅλες τίς χῶρες ἡ ἀγανάχτηση τῶν ἐργατῶν ἄρχισε ἀπό μεμονωμένες ἐξεγέρσεις — ἀνταρσίες, ὅπως τίς λένε στή χώρα μας ἡ ἀστυνομία καί οἱ ἐργοστασιάρχες. Σ' ὅλες τίς χῶρες οἱ μεμονωμένες αὐτές ἐξεγέρσεις γέννησαν, ἀπό τή μιά μεριά, τίς λίγο-πολύ εἰρηνικές ἀπεργίες, κι ἀπό τήν ἄλλη, τήν ὁλόπλευρη πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της.

Ποιά σημασία ἔχουν λοιπόν οἱ ἀπεργίες στήν πάλη τῆς ἐργατικῆς τάξης; Γιά ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτό τό ἐρώτημα, πρέπει πρῶτα-πρῶτα νά σταθοῦμε ἐδῶ πιό λεπτομερειακά στίς ἀπεργίες. Ἄν τό μεροκάματο τοῦ ἐργάτη καθορίζεται — ὅπως εἴδαμε — μέ συμβόλαιο ἀνάμεσα στ' ἀφεντικό καί στόν ἐργάτη, ἄν ὁ μεμονωμένος ἐργάτης ἀποδείχνεται στό ζήτημα αὐτό ἐντελῶς ἀνίσχυρος, εἶναι φανερό πώς οἱ ἐργάτες πρέπει νά ὑπερασπίζουν κατ' ἀνάγκη τίς διεκδικήσεις τους ἀπό κοινοῦ, πρέπει νά ὀργανώνουν κατ' ἀνάγκη ἀπεργίες, γιά νά ἐμποδίσουν τ' ἀφεντικά νά κατεβάσουν τό μεροκάματο εἴτε γιά νά πετύχουν μεγαλύτερο μεροκάματο. Καί πραγματικά, δέν ὑπάρχει καμιά χώρα μέ κεφαλαιοκρατικό καθεστώς, ὅπου νά μή γίνονται ἐργατικές ἀπεργίες. Σ' ὅλα τά εὐρωπαϊκά κράτη καί στήν Ἀμερική οἱ ἐργάτες νιώθουν παντοῦ τόν ἑαυτό τους ἀνίσχυρο, ὅταν παλαίβουν ἕνας-ἕνας, καί δέν μποροῦν νά προβάλουν ἀντίσταση στ' ἀφεντικά παρά μόνο ἀπό κοινοῦ, εἴτε κάνοντας ἀπεργίες, εἴτε ἀπειλώντας μέ ἀπεργία. Καί ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, ὅσο πιό γοργά ἀναπτύσσονται οἱ μεγάλες φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια, ὅσο πιό πολύ οἱ μικροί κεφαλαιοκράτες ἐκτοπίζονται ἀπό τούς μεγάλους — τόσο πιό ἐπιταχτική γίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς ἀντίστασης τῶν ἐργατῶν, γιατί τόσο ὀξύ-

τερη γίνεται ἡ ἀνεργία, τόσο ἐντονότερος γίνεται ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στούς κεφαλαιοκράτες, πού προσπαθοῦν νά παράγουν τά ἐμπορεύματα ὅσο τό δυνατό πιό φτηνά (καί γιά νά γίνει αὐτό πρέπει νά πληρώνουν καί τούς ἐργάτες ὅσο τό δυνατό πιό φτηνά), τόσο ἐντονότερες γίνονται οἱ διακυμάνσεις τῆς βιομηχανίας καί οἱ κρίσεις*. Ὅταν ἡ βιομηχανία ἀνθίζει, οἱ ἐργοστασιάρχες βγάζουν μεγάλα κέρδη καί δέ σκέφτονται νά τά μοιραστοῦν μέ τούς ἐργάτες· τόν καιρό ὅμως τῆς κρίσης οἱ ἐργοστασιάρχες προσπαθοῦν νά φορτώσουν τίς ζημιές στούς ἐργάτες. Στίς εὐρωπαϊκές χῶρες ἡ ἀνάγκη τῶν ἀπεργιῶν στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία εἶναι σέ τέτοιο βαθμό γενικά ἀναγνωρισμένη, πού ἐκεῖ ὁ νόμος δέν ἀπαγορεύει τήν ὀργάνωση ἀπεργιῶν καί μόνο στή Ρωσία ἐξακολουθοῦν νά ἰσχύουν οἱ βάρβαροι νόμοι ἐνάντια στίς ἀπεργίες (γιά τούς νόμους αὐτούς καί γιά τήν ἐφαρμογή τους θά μιλήσουμε ἄλλη φορά).

Οἱ ἀπεργίες ὅμως πού ἀπορέουν ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, σημαίνουν ἔναρξη τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια σ' αὐτό τό κοινωνικό καθεστώς. Ὅταν ἀπέναντι στούς πλούσιους κεφαλαιοκράτες στέκονται μεμονωμένοι οἱ φτωχοί ἐργάτες, αὐτό σημαίνει πλέρια ὑποδούλωση τῶν ἐργατῶν. Ὅταν ὅμως οἱ φτωχοί αὐτοί ἐργάτες ἑνώνονται, τό πράγμα ἀλλάζει. Κανενός εἴδους πλούτη δέν μποροῦν νά φέρουν κανένα ὄφελος στούς κεφαλαιοκράτες, ἄν αὐτοί δέν βροῦν ἐργάτες πού νά δεχτοῦν νά ἑνώσουν τήν ἐργασία τους μέ τά ἐργαλεῖα καί τά ὑλικά τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί νά παράγουν καινούργια πλούτη. Ὅταν οἱ ἐργάτες ἔχουν νά κάνουν ἕνας-ἕνας μέ τ' ἀφεντικά, παραμένουν πραγματικοί δοῦλοι, ξενοδουλεύοντας αἰώνια γιά ἕνα κομμάτι ψωμί, παραμένοντας αἰώνια πειθήνιοι καί βουβοί μισθωτοί. Ὅταν ὅμως οἱ ἐργάτες προβάλλουν ἀπό κοινοῦ τίς διεκδικήσεις τους καί ἀρνοῦνται νά ὑποταχθοῦν σέ κεῖνον πού ἔχει γεμάτο τό πουγγί του, τότε παύουν νά εἶναι δοῦλοι, γίνονται ἄνθρωποι, ἀρχίζουν ν' ἀπαιτοῦν νά μή δουλεύουν μόνο γιά νά πλουτίζουν μιά χούφτα παράσιτα, ἀλλά καί γιά νά ἔχουν οἱ ἐργαζόμενοι τή δυνατότητα νά ζοῦν σάν ἄν-

* Γιά τίς κρίσεις τῆς βιομηχανίας καί τή σημασία τους γιά τούς ἐργάτες θά μιλήσουμε πιό λεπτομερειακά καμιά ἄλλη φορά. Τώρα θά σημειώσουμε μόνο πώς στή Ρωσία τά τελευταῖα χρόνια οἱ βιομηχανικές δουλειές πήγαιναν θαυμάσια, ἡ βιομηχανία «ἄνθιζε», τώρα ὅμως (στά τέλη τοῦ 1899) παρατηροῦνται ἔκδηλα κιόλας τά σημάδια πώς ἡ «ἄνθιση» αὐτή θά καταλήξει σέ κρίση: σέ περιορισμό τῆς πούλησης τῶν ἐμπορευμάτων, σέ χρεοκοπίες ἐργοστασιαρχῶν, σέ καταστροφή τῶν μικρονοικοκυρέων καί σέ τρομερές συμφορές γιά τούς ἐργάτες (ἀνεργία, πτώση τοῦ μεροκάματου κτλ.).

θρωποι. Οἱ δοῦλοι ἀρχίζουν νά προβάλλουν τή διεκδίκηση νά γίνουν αὐτεξούσιοι — νά δουλεύουν καί νά ζοῦν ὄχι ὅπως θέλουν οἱ τσιφλικάδες καί οἱ κεφαλαιοκράτες, ἀλλά ἔτσι ὅπως θέλουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργαζόμενοι. Καί οἱ ἀπεργίες προκαλοῦν πάντα τόσο τρόμο στούς κεφαλαιοκράτες ἀκριβῶς γιά τό λόγο ὅτι αὐτές ἀρχίζουν νά κλονίζουν τήν κυριαρχία τους. «Ὅλοι οἱ τροχοί σταματοῦν, σάν τό θελήσει τό δυνατό σου χέρι», λέει γιά τήν ἐργατική τάξη ἕνα τραγούδι τῶν γερμανῶν ἐργατῶν. Καί πραγματικά: οἱ φάμπρικες, τά ἐργοστάσια, τά νοικοκυριά τῶν τσιφλικάδων, οἱ μηχανές, οἱ σιδηρόδρομοι κτλ. κτλ., ὅλα αὐτά εἶναι σάν τούς τροχούς ἑνός τεράστιου μηχανισμοῦ, πού παράγει διάφορα προϊόντα, τά ἐπεξεργάζεται καί τά μεταφέρει ἐκεῖ πού χρειάζεται. Ὅλον αὐτόν τό μηχανισμό τόν κινεῖ ὁ *ἐργάτης*, πού καλλιεργεῖ τή γῆ, ἐξορύσσει τό μετάλλευμα, παράγει τά ἐμπορεύματα στά ἐργοστάσια, χτίζει σπίτια καί ἐργαστήρια, φτιάχνει σιδηροδρομικές γραμμές. Ὅταν οἱ ἐργάτες ἀρνοῦνται νά δουλέψουν, ὅλος αὐτός ὁ μηχανισμός κινδυνεύει νά σταματήσει. Κάθε ἀπεργία θυμίζει στούς κεφαλαιοκράτες πώς τά πραγματικά ἀφεντικά δέν εἶναι αὐτοί, ἀλλά οἱ ἐργάτες, πού ὅλο καί πιό βροντόφωνα διακηρύχνουν τά δικαιώματά τους. Κάθε ἀπεργία θυμίζει στούς ἐργάτες πώς ἡ κατάστασή τους δέν εἶναι ἀπελπιστική, πώς δέν εἶναι μόνοι. Κοιτάξτε πόσο τεράστια ἐπίδραση ἀσκεῖ ἡ ἀπεργία καί στούς ἀπεργούς καί στούς ἐργάτες τῶν γειτονικῶν ἤ τῶν κοντινῶν ἐργοστασίων ἤ τῶν ἐργοστασίων τοῦ ἴδιου κλάδου παραγωγῆς. Στή συνηθισμένη, εἰρηνική περίοδο ὁ ἐργάτης σηκώνει τό ζυγό του σωπαίνοντας, δέν ἀντιμιλᾶ στό ἀφεντικό του, δέ συζητάει γιά τήν κατάστασή του. Τόν καιρό τῆς ἀπεργίας διακηρύχνει βροντόφωνα τίς διεκδικήσεις του, θυμίζει στούς ἐργοστασιάρχες ὅλους τούς κατατρεγμούς πού ὑπόφερε ἀπ' αὐτούς, διακηρύχνει τά δικαιώματά του, δέ σκέφτεται μόνο γιά τόν ἑαυτό του καί μόνο γιά τήν πληρωμή του — σκέφτεται καί γιά ὅλους τούς συντρόφους, πού παράτησαν μαζί του τή δουλειά καί πού ὑπερασπίζουν τήν ἐργατική ὑπόθεση χωρίς νά φοβοῦνται τίς στερήσεις. Κάθε ἀπεργία φέρνει στόν ἐργάτη ἕνα σωρό στερήσεις καί μάλιστα τόσο φοβερές στερήσεις, πού μποροῦν νά συγκριθοῦν μόνο μέ τά δεινά τοῦ πολέμου: πείνα τῶν οἰκογενειῶν, χάσιμο τοῦ μεροκάματου, πολλές φορές σύλληψη κι ἐκτόπιση ἀπό τήν πόλη ὅπου εἶχε συνηθίσει νά ζεῖ καί ὅπου εἶχε δουλειά. Καὶ παρ' ὅλα αὐτά τά δεινά, οἱ ἐργάτες περιφρονοῦν ἐκείνους πού ἐγκαταλείπουν τούς συντρόφους τους καί συμβιβάζονται μέ τ' ἀφεντικό. Παρ' ὅλα τά δεινά τῆς ἀπερ-

γίας, οἱ ἐργάτες τῶν γειτονικῶν ἐργοστασίων νιώθουν πάντα ν᾽ ἀνεβαίνει τό φρόνημά τους, ὅταν βλέπουν ὅτι οἱ σύντροφοί τους ἄρχισαν τήν πάλη. «Οἱ ἄνθρωποι πού ὑπομένουν τέτοια βάσανα γιά νά τσακίσουν τήν ἀντίσταση ἑνός μόνου ἀστοῦ, θά μπορέσουν νά τσακίσουν καί τή δύναμη ὅλης τῆς ἀστικῆς τάξης», ἔλεγε ἕνας μεγάλος δάσκαλος τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ Ἔνγκελς γιά τίς ἀπεργίες τῶν ἄγγλων ἐργατῶν[105]. Πολλές φορές ἀρκεῖ νά ἀπεργήσει μόνο ἕνα ἐργοστάσιο, κι ἀμέσως ἀρχίζουν μιά σειρά ἀπεργίες σ᾽ ἕνα σωρό ἐργοστάσια. Τόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἠθική ἐπίδραση τῶν ἀπεργιῶν, τόσο μεταδοτική ἐπίδραση ἔχει στούς ἐργάτες τό θέαμα τῶν συντρόφων τους, πού ἔστω καί προσωρινά ἀπό δοῦλοι γίνονται ἄνθρωποι ἰσότιμοι μέ τούς πλούσιους! Κάθε ἀπεργία ἐμπνέει μέ τεράστια δύναμη στούς ἐργάτες τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν ἰδέα τῆς πάλης ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου. Πάρα πολλές φορές συνέβαινε πρίν γίνει μιά μεγάλη ἀπεργία οἱ ἐργάτες κάποιου ἐργοστασίου ἤ κάποιου κλάδου παραγωγῆς, οἱ ἐργάτες κάποιας πόλης νά μή ξέρουν σχεδόν τί εἶναι ὁ σοσιαλισμός καί νά μή σκέφτονται γιά τό σοσιαλισμό, ὕστερα ὅμως ἀπό τήν ἀπεργία ἀνάμεσά τους διαδίδονται ὅλο καί πιό πολύ οἱ ὅμιλοι καί τά σωματεῖα, ὅλο καί περισσότεροι ἐργάτες γίνονται σοσιαλιστές.

Ἡ ἀπεργία μαθαίνει τούς ἐργάτες νά καταλαβαίνουν ποῦ βρίσκεται ἡ δύναμη τῶν ἀφεντικῶν καί ποῦ ἡ δύναμη τῶν ἐργατῶν, τούς μαθαίνει νά σκέφτονται ὄχι μόνο γιά τό δικό τους ἀφεντικό καί ὄχι μόνο γιά τούς κοντινούς συντρόφους τους, ἀλλά γιά ὅλα τ᾽ ἀφεντικά, γιά ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί γιά ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργατῶν. Ὅταν ἕνας ἐργοστασιάρχης, πού κέρδισε ἑκατομμύρια ἀπό τή δουλειά κάμποσων γενεῶν ἐργατῶν, δέ δέχεται οὔτε τήν ἐλάχιστη αὔξηση τοῦ μεροκάματου, εἴτε μάλιστα προσπαθεῖ νά κατεβάσει ἀκόμα πιό πολύ τό μεροκάματο καί, σέ περίπτωση ἀντίστασης τῶν ἐργατῶν, πετάει στό δρόμο χιλιάδες πεινασμένες οἰκογένειες — τότε οἱ ἐργάτες βλέπουν καθαρά ὅτι ὅλη ἡ τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν εἶναι ἐχθρός ὅλης τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν, ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά βασιστοῦν μόνο στόν ἑαυτό τους καί στήν ἕνωσή τους. Πολύ συχνά συμβαίνει ὁ ἐργοστασιάρχης νά προσπαθεῖ μέ κάθε τρόπο νά ἐξαπατήσει τούς ἐργάτες, νά παρουσιαστεῖ σάν εὐεργέτης τους, νά καλύψει τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν ἀπομέρους του μέ καμιά ψευτοελεημοσύνη, μέ τίποτε ἀπατηλές ὑποσχέσεις. Κάθε ἀπεργία διαλύει πάντα μονομιᾶς αὐτή τήν ἀπάτη, δείχνοντας στούς

ἐργάτες ὅτι ὁ «εὐεργέτης» τους εἶναι λύκος μέ προβιά ἀρνιοῦ. Ἡ ἀπεργία ὅμως ἀνοίγει τά μάτια τῶν ἐργατῶν ὄχι μόνο σχετικά μέ τούς κεφαλαιοκράτες, μά καί σχετικά μέ τήν κυβέρνηση καί τούς νόμους. Ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἐργοστασιάρχες προσπαθοῦν νά παρουσιαστοῦν σάν εὐεργέτες τῶν ἐργατῶν, τό ἴδιο καί οἱ κρατικοί λειτουργοί καί τά τσιράκια τους προσπαθοῦν νά πείσουν τούς ἐργάτες ὅτι ὁ τσάρος καί ἡ τσαρική κυβέρνηση φροντίζουν ἐξίσου καί ἀμερόληπτα καί γιά τούς ἐργοστασιάρχες καί γιά τούς ἐργάτες. Τούς νόμους ὁ ἐργάτης δέν τούς ξέρει, μέ τούς κρατικούς ὑπαλλήλους, ἰδιαίτερα μέ τούς ἀνώτερους, δέν ἔχει παρτίδες, καί γι' αὐτό συχνά τά πιστεύει ὅλα αὐτά. Μά νά πού ξέσπασε ἀπεργία. Στό ἐργοστάσιο παρουσιάζεται ὁ εἰσαγγελέας, ὁ ἐπιθεωρητής ἐργασίας, ἡ ἀστυνομία καί πολλές φορές καί στρατός. Οἱ ἐργάτες μαθαίνουν ὅτι παραβίασαν τό νόμο: στούς ἐργοστασιάρχες ὁ νόμος ἐπιτρέπει καί νά συγκεντρώνονται καί νά συζητοῦν ἀνοιχτά πῶς θά κατεβάσουν τό μεροκάματο τῶν ἐργατῶν, ἐνῶ τούς ἐργάτες τούς ἀνακηρύχνουν ἐγκληματίες, γιατί συνεννοήθηκαν ἀναμεταξύ τους! Οἱ ἐργάτες διώχνονται ἀπό τά σπίτια τους· ἡ ἀστυνομία κλείνει τά μαγαζιά, ἀπ' ὅπου οἱ ἐργάτες θά μποροῦσαν νά προμηθευτοῦν τρόφιμα μέ πίστωση, γίνονται προσπάθειες νά ρίξουν τούς φαντάρους ἐνάντια στούς ἐργάτες, ἀκόμα κι ὅταν οἱ ἐργάτες κρατοῦν ἐντελῶς ἤρεμη καί ἥσυχη στάση. Διατάζουν τούς φαντάρους ἀκόμα καί νά πυροβολήσουν τούς ἐργάτες, κι ὅταν αὐτοί σκοτώνουν τούς ἄοπλους ἐργάτες, πυροβολώντας πισόπλατα τούς ἐργάτες πού φεύγουν γιά νά σωθοῦν, ὁ ἴδιος ὁ τσάρος ἐκφράζει τήν εὐαρέσκειά του στό στρατό (ἔτσι ὁ τσάρος εἶχε ἐκφράσει τήν εὐαρέσκειά του στούς στρατιῶτες πού σκότωσαν τό 1895 ἀπεργούς ἐργάτες στό Γιαροσλάβλ)[106]. Ὁ κάθε ἐργάτης ἀρχίζει νά βλέπει καθαρά ὅτι ἡ τσαρική κυβέρνηση εἶναι ὁ χειρότερος ἐχθρός του, πού ὑπερασπίζει τούς κεφαλαιοκράτες καί δένει χειροπόδαρα τούς ἐργάτες. Ὁ ἐργάτης ἀρχίζει νά καταλαβαίνει ὅτι οἱ νόμοι ἐκδίδονται πρός τό συμφέρον μόνο τῶν πλουσίων, ὅτι καί οἱ κρατικοί λειτουργοί ὑπερασπίζουν τά συμφέροντα τῶν πλουσίων, βουλώνουν τό στόμα τῆς ἐργατιᾶς καί δέν τῆς δίνουν τή δυνατότητα νά μιλήσει γιά τίς ἀνάγκες της, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη πρέπει ἀπαραίτητα νά καταχτήσει τό δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τό δικαίωμα νά ἐκδίδει ἐργατικές ἐφημερίδες, τό δικαίωμα νά συμμετέχει σ' ἕνα ἀντιπροσωπευτικό σῶμα τοῦ ἔθνους, πού θά ἐκδίδει τούς νόμους καί θά ἐπιβλέπει τήν ἐκτέλεσή τους. Καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση καταλαβαίνει πολύ καλά ὅτι οἱ ἀπεργίες ἀνοί-

γουν τά μάτια τῶν ἐργατῶν, γι' αὐτό ἀκριβῶς φοβᾶται τόσο τίς ἀπεργίες καί προσπαθεῖ ὁπωσδήποτε νά τίς πνίξει ὅσο τό δυνατό πιό γρήγορα. Ἕνας γερμανός ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν, πού ἀπόχτησε ἰδιαίτερη φήμη, γιατί καταδίωκε μ' ὅλες του τίς δυνάμεις τούς σοσιαλιστές καί τούς συνειδητούς ἐργάτες, δέν εἶχε ἄδικο, ὅταν δήλωσε κάποτε στούς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ: «πίσω ἀπό κάθε ἀπεργία προβάλλει ἡ ὕδρα (τό τέρας) τῆς ἐπανάστασης»[107]. Κάθε ἀπεργία δυναμώνει καί ἀναπτύσσει στούς ἐργάτες τήν ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι ἐχθρός τους, ὅτι ἡ ἐργατική τάξη πρέπει νά προετοιμάζεται ν' ἀγωνιστεῖ ἐνάντια στήν κυβέρνηση γιά τά δικαιώματα τοῦ λαοῦ.

Ἔτσι λοιπόν, οἱ ἀπεργίες μαθαίνουν τούς ἐργάτες νά συνενώνονται, οἱ ἀπεργίες τούς δείχνουν ὅτι μόνο ἀπό κοινοῦ μποροῦν νά παλαίβουν ἐνάντια στούς κεφαλαιοκράτες, οἱ ἀπεργίες μαθαίνουν τούς ἐργάτες νά σκέφτονται γιά τήν πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης ἐνάντια σ' ὅλη τήν τάξη τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική, ἀστυνομική κυβέρνηση. Γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ σοσιαλιστές ὀνομάζουν τίς ἀπεργίες «σχολειό πολέμου», σχολειό, ὅπου οἱ ἐργάτες μαθαίνουν νά πολεμοῦν ἐνάντια στούς ἐχθρούς τους, γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλου τοῦ λαοῦ καί ὅλων τῶν ἐργαζομένων ἀπό τό ζυγό τῶν κρατικῶν λειτουργῶν καί ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου.

Ὅμως τό «σχολειό πολέμου» δέν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος. Ὅταν ἀνάμεσα στούς ἐργάτες διαδίδονται πλατιά οἱ ἀπεργίες, ὁρισμένοι ἐργάτες (καί ὁρισμένοι σοσιαλιστές) ἀρχίζουν νά νομίζουν ὅτι ἡ ἐργατική τάξη μπορεῖ καί νά περιοριστεῖ μόνο στίς ἀπεργίες καί στ' ἀπεργιακά ταμεῖα ἤ στά σωματεῖα, ὅτι μόνο μέ τίς ἀπεργίες ἡ ἐργατική τάξη μπορεῖ νά πετύχει σοβαρή βελτίωση τῆς κατάστασής της ἤ ἀκόμα καί τήν ἀπελευθέρωσή της. Μερικοί, βλέποντας τί δύναμη ἀποτελεῖ ἡ ἕνωση τῶν ἐργατῶν. ἀκόμα καί οἱ μικρές ἀπεργίες τους, νομίζουν πώς ἀρκεῖ οἱ ἐργάτες νά κάνουν γενική ἀπεργία σ' ὅλη τή χώρα, καί θά μπορέσουν νά πετύχουν ὅ,τι θέλουν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες καί τήν κυβέρνηση. Μιά τέτοια γνώμη ἐκφράζανε καί οἱ ἐργάτες ἄλλων χωρῶν, ὅταν τό ἐργατικό κίνημα βρισκόταν στό ξεκίνημά του καί οἱ ἐργάτες ἦταν ἀκόμα πολύ ἄπειροι. *Ἡ γνώμη ὅμως αὐτή εἶναι λαθεμένη*. Οἱ ἀπεργίες εἶναι *ἕνα* ἀπό τά μέσα τῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωσή της, δέν εἶναι ὅμως τό μοναδικό, κι ἄν οἱ ἐργάτες δέ δόσουν προσοχή στά ἄλλα μέσα πάλης, θά ἐπιβραδύνουν τήν ἀνάπτυξη καί τίς ἐπιτυχίες τῆς ἐργατικῆς τάξης. Πραγματικά, γιά νά πετύχουν

οἱ ἀπεργίες, χρειάζονται ταμεῖα, γιά νά συντηροῦνται οἱ ἐργάτες στό διάστημα τῶν ἀπεργιῶν. Τέτοια ἀκριβῶς ταμεῖα δημιουργοῦν οἱ ἐργάτες (συνήθως οἱ ἐργάτες ξεχωριστῶν βιομηχανικῶν κλάδων, ξεχωριστῶν ἐπαγγελμάτων ἤ ἐργοστασιακῶν τμημάτων) σ' ὅλες τίς χῶρες, ἐδῶ ὅμως, στή Ρωσία, αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο, γιατί ἡ ἀστυνομία μέ τήν παρακολούθηση ἀνακαλύπτει τά ταμεῖα καί κατάσχει τά χρήματα, πιάνει τούς ἐργάτες. Βέβαια, οἱ ἐργάτες ξέρουν νά κρύβονται ἀπό τήν ἀστυνομία· βέβαια, ἡ δημιουργία τέτοιων ταμείων εἶναι ὠφέλιμη κι ἐμεῖς δέ θέλουμε νά συμβουλέψουμε τούς ἐργάτες νά μή ἀσχολοῦνται μ' αὐτά. Δέν μποροῦμε ὅμως νά ἐλπίζουμε ὅτι τά ἀπαγορευμένα ἀπό τό νόμο ἐργατικά ταμεῖα θά μπορέσουν νά προσελκύσουν πολλά μέλη· μέ μικρό πάλι ἀριθμό μελῶν τά ἐργατικά ταμεῖα δέ θά φέρουν καί μεγάλο ὄφελος. Ἔπειτα, ἀκόμα καί σέ κεῖνες τίς χῶρες, ὅπου τά ἐργατικά συνδικάτα εἶναι ἐλεύθερα καί ἔχουν τεράστια ποσά στά ταμεῖα τους, ἀκόμα καί σ' αὐτές τίς χῶρες ἡ ἐργατική τάξη δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά περιορίσει τήν πάλη της μόνο σέ ἀπεργίες. Φτάνει ἁπλῶς νά παρατηρηθεῖ κάποια στασιμότητα στίς βιομηχανικές δουλειές (μιά κρίση, λογουχάρη, πού πλησιάζει σήμερα καί στή Ρωσία), — καί οἱ ἐργοστασιάρχες προκαλοῦν ἀκόμα καί ἐπίτηδες ἀπεργίες, γιατί κάποτε τούς συμφέρει νά σταματοῦν γιά ἕνα διάστημα τή δουλειά, τούς συμφέρει νά ἐξαντλοῦν τά ἐργατικά ταμεῖα. Γι' αὐτό καί οἱ ἐργάτες σέ καμιά περίπτωση δέν μποροῦν νά περιορίζονται μόνο σέ ἀπεργίες καί σέ ὀργανώσεις ἀπεργιακῆς πάλης. Δεύτερο, οἱ ἀπεργίες διεξάγονται μ' ἐπιτυχία μόνο ἐκεῖ ὅπου οἱ ἐργάτες εἶναι κιόλας ἀρκετά συνειδητοί, ὅπου ξέρουν νά διαλέξουν τή στιγμή τῆς ἀπεργίας, ὅπου ξέρουν νά προβάλουν τίς διεκδικήσεις τους, ὅπου συνδέονται μέ τούς σοσιαλιστές γιά νά προμηθεύονται προκηρύξεις καί μπροσοῦρες. Τέτοιοι ὅμως ἐργάτες εἶναι ἀκόμα λίγοι στή Ρωσία καί γι' αὐτό πρέπει μ' ὅλες μας τίς δυνάμεις ν' αὐξάνουμε τόν ἀριθμό τους, νά γνωρίσουμε στίς μάζες τῶν ἐργατῶν τήν ἐργατική ὑπόθεση, νά γνωρίσουμε σ' αὐτές τό σοσιαλισμό καί τήν ἐργατική πάλη. Τό καθῆκον αὐτό πρέπει νά τό ἀναλάβουν ἀπό κοινοῦ οἱ σοσιαλιστές καί οἱ συνειδητοί ἐργάτες, σχηματίζοντας γιά τό σκοπό αὐτό ἕνα σοσιαλιστικό ἐργατικό κόμμα. Τρίτο, ὅπως εἴδαμε, οἱ ἀπεργίες δείχνουν στούς ἐργάτες ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι ἐχθρός τους, ὅτι χρειάζεται νά παλαίψουν ἐνάντιά της. Καί σ' ὅλες τίς χῶρες οἱ ἀπεργίες βαθμιαῖα ἔμαθαν πραγματικά τήν ἐργατική τάξη νά παλαίβει ἐνάντια στίς κυβερνήσεις γιά τά δικαιώματα τῶν ἐργατῶν

καί γιά τά δικαιώματα ὅλου τοῦ λαοῦ. Μιά τέτοια πάλη μπορεῖ νά τή διεξάγει, ὅπως εἴπαμε τώρα δά, μόνο ἕνα σοσιαλιστικό ἐργατικό κόμμα, πού θά διαδίδει ἀνάμεσα στούς ἐργάτες σωστές ἀντιλήψεις σχετικά μέ τήν κυβέρνηση καί τήν ἐργατική ὑπόθεση. Ἄλλη φορά θά μιλήσουμε εἰδικά γιά τό πῶς διεξάγονται οἱ ἀπεργίες ἐδῶ στή Ρωσία καί πῶς πρέπει νά τίς χρησιμοποιοῦν οἱ συνειδητοί ἐργάτες. Τώρα θά πρέπει νά τονίσουμε ὅτι οἱ ἀπεργίες εἶναι, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, «σχολειό πολέμου», καί ὄχι ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος, ὅτι οἱ ἀπεργίες εἶναι μόνο ἕνα ἀπό τά μέσα πάλης, μόνο μιά ἀπό τίς μορφές τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἀπό τίς μεμονωμένες ἀπεργίες οἱ ἐργάτες μποροῦν καί πρέπει νά περάσουν καί πραγματικά περνοῦν σ' ὅλες τίς χῶρες στήν πάλη ὅλης τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλων τῶν ἐργαζομένων. Ὅταν ὅλοι οἱ συνειδητοί ἐργάτες γίνονται σοσιαλιστές, δηλ. ἐπιδιώκουν μιά τέτοια ἀπελευθέρωση, ὅταν ἑνώνονται σ' ὅλη τή χώρα, γιά νά διαδίδουν ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τό σοσιαλισμό, γιά νά διδάσκουν στούς ἐργάτες ὅλα τά μέσα πάλης ἐνάντια στούς ἐχθρούς τους, ὅταν συγκροτοῦν σοσιαλιστικό ἐργατικό κόμμα πού παλαίβει γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλου τοῦ λαοῦ ἀπό τό ζυγό τῆς κυβέρνησης καί γιά τήν ἀπελευθέρωση ὅλων τῶν ἐργαζομένων ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου — τότε μόνο ἡ ἐργατική τάξη ἐντάσσεται ὁλοκληρωτικά στό μεγάλο κίνημα τῶν ἐργατῶν ὅλων τῶν χωρῶν, πού ἑνώνει ὅλους τούς ἐργάτες καὶ ὑψώνει τήν κόκκινη σημαία μέ τό σύνθημα: «Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἑνωθεῖτε!».

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια», τεῦχος 8–9

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο, αντιγραμμένο ἀπό τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια

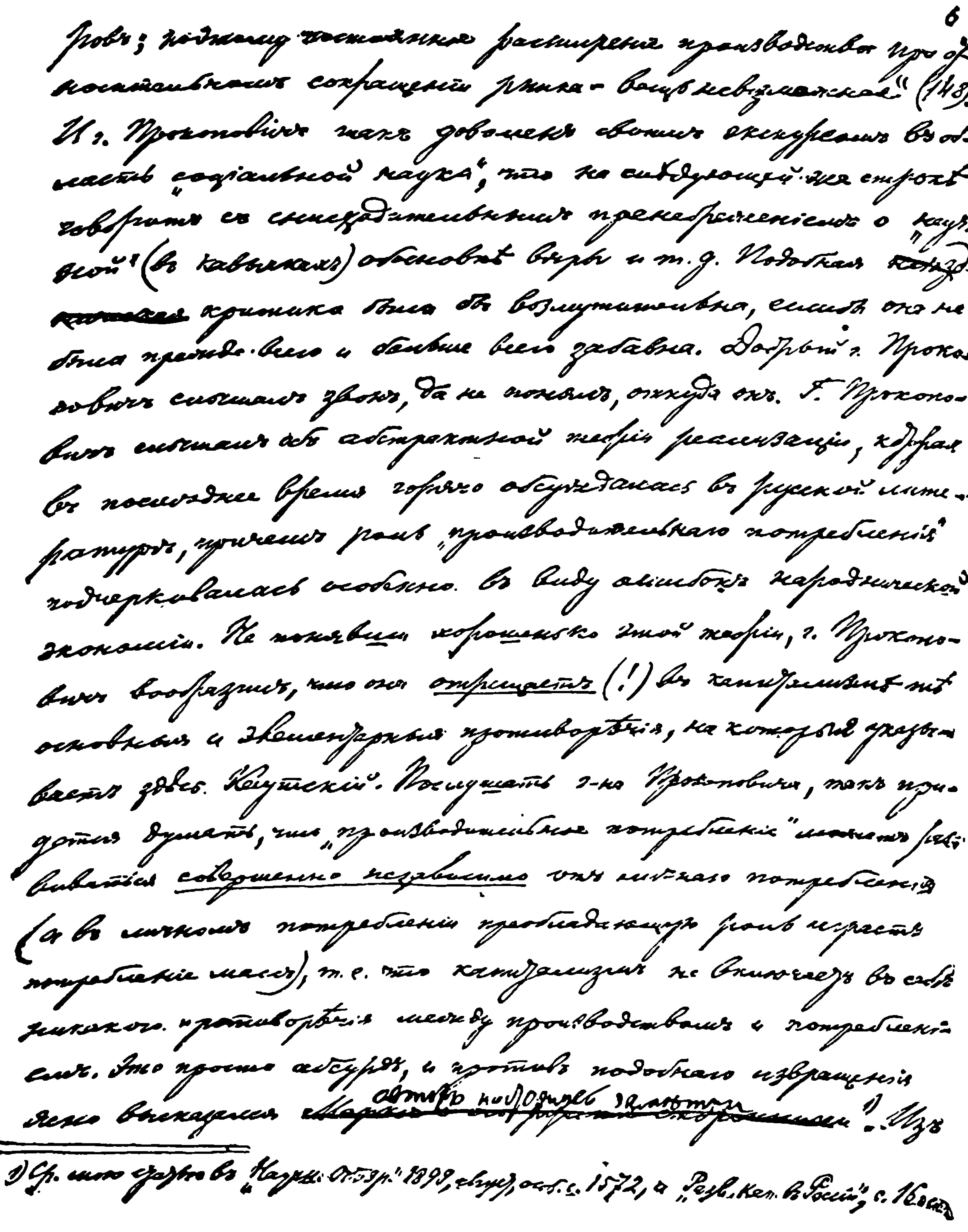
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ[108]

Σ. Ν. Προκοπόβιτς. **Τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης**

«Ἄς καταπιαστοῦμε μέ τήν κοινωνική ἐπιστήμη καί τό δῆθεν συμπέρασμά της, πώς τό κεφαλαιοκρατικό κοινωνικό καθεστώς τείνει ἀσυγκράτητα στόν ἴδιο τό χαμό του ἐξαιτίας τῶν ἀντιθέσεων πού ἀναπτύσσονται μέσα σ᾽ αὐτό. Τίς ἀπαιτούμενες ἐξηγήσεις τίς βρίσκουμε στό „Πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης“ τοῦ Κάουτσκι» (147). Προτοῦ μιλήσουμε γιά τό περιεχόμενο τῆς περικοπῆς πού παραθέτει ὁ κ. Προκοπόβιτς, θά σημειώσουμε τήν παρακάτω παραξενιά, πού εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστική γιά τόν κ. Προκοπόβιτς καί γιά τούς ὅμοιούς του μεταμορφωτές τῆς θεωρίας. Γιατί ὁ «κριτικός ἐρευνητής» μας, καταπιανόμενος μέ τήν «κοινωνική ἐπιστήμη», ζητάει «ἐξηγήσεις» ἀποκλειστικά καί μόνο στό ἐκλαϊκευτικό βιβλιαράκι τοῦ Κάουτσκι; Μήπως φαντάζεται πώς στό βιβλιαράκι αὐτό περικλείνεται ὅλη ἡ «κοινωνική ἐπιστήμη»; Ξέρει θαυμάσια πώς ὁ Κάουτσκι εἶναι «πιστός θεματοφύλακας τῶν παραδόσεων τοῦ Μάρξ» (Ι, 187), πώς ἀκριβῶς στίς πολιτικοοικονομικές πραγματεῖες τοῦ τελευταίου πρέπει ν᾽ ἀναζητήσει κανείς τήν ἔκθεση καί τήν αἰτιολόγηση τῶν «συμπερασμάτων» μιᾶς ὁρισμένης σχολῆς τῆς «κοινωνικῆς ἐπιστήμης», ὅμως κάνει σάν νά μήν τόξερε οὔτε κι αὐτό. Τί πρέπει νά σκεφτοῦμε γιά ἕναν «ἐρευνητή» πού περιορίζεται σέ ξεσπαθώματα ἐνάντια στούς «θεματοφύλακες» τῆς θεωρίας, χωρίς νά τολμάει οὔτε μιά φορά σ᾽ ὁλόκληρο τό βιβλίο του ν᾽ ἀντιμετωπίσει ἀνοιχτά καί ντόμπρα αὐτή τήν ἴδια τή θεωρία;

Στό χωρίο πού παραθέτει ὁ κ. Προκοπόβιτς, ὁ Κάουτσκι λέει ὅτι ἡ τεχνική ἐπανάσταση καί ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου προχωροῦν ὅλο καί πιό γοργά, ὅτι ἡ διεύρυνση τῆς παραγωγῆς εἶναι ἀνάγκη πού ἀπορέει ἀπ᾽ τίς ἴδιες τίς βασικές

ἰδιότητες τοῦ καπιταλισμοῦ καί εἶναι διαρκής ἀνάγκη, ἐνῶ παράλληλα ἡ διεύρυνση τῆς ἀγορᾶς «συντελεῖται ἐδῶ καί κάμποσο καιρό πολύ ἀργά»· «ὅπως φαίνεται, κοντεύει ἡ στιγμή πού ἡ ἀγορά τῆς εὐρωπαϊκῆς βιομηχανίας ὄχι μόνο θά πάψει νά διευρύνεται παραπέρα, ἀλλά θ' ἀρχίσει μάλιστα καί νά στενεύει. Τό γεγονός αὐτό δέ θά σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρά τή χρεοκοπία ὁλόκληρης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας». Ὁ κ. Προκοπόβιτς «κριτικάρει» «τά συμπεράσματα τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης» (*δηλ.* τήν ὑπόμνηση ἀπό τόν Κάουτσκι *ἑνός* ἀπό τούς νόμους ἐξέλιξης πού συνήγαγε ὁ Μάρξ): «Σ' αὐτή τήν αἰτιολόγηση τοῦ ἀναπόφευχτου χαμοῦ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας τόν κύριο ρόλο τόν παίζει ἡ ἀντιπαράθεση „τῆς συνεχοῦς τάσης πρός διεύρυνση τῆς παραγωγῆς στήν ὁλοένα καί πιό ἀργή διεύρυνση τῆς ἀγορᾶς καί, τέλος, στόν περιορισμό της". Ἡ ἀντίθεση αὐτή, κατά τόν Κάουτσκι, θά ἐπιφέρει τήν ἐξαφάνιση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Ἀλλά» (ἀκοῦστε!) «ἡ διεύρυνση τῆς παραγωγῆς προϋποθέτει τήν „παραγωγική κατανάλωση" ἑνός μέρους τῆς ὑπεραξίας, δηλαδή πρῶτα τήν πραγματοποίησή της κ' ὕστερα τό ξόδεμά της σέ μηχανές, χτίρια κτλ. γιά νέα παραγωγή. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ διεύρυνση τῆς παραγωγῆς βρίσκεται σέ στενότατη σύνδεση μέ τήν ὕπαρξη ἀγορᾶς γιά τά ἐμπορεύματα πού ἔχουν κιόλας παραχθεῖ· γι' αὐτό ἡ συνεχής διεύρυνση τῆς παραγωγῆς σέ συνθῆκες σχετικοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀγορᾶς εἶναι πράγμα ἀδύνατο» (148). Καί ὁ κ. Προκοπόβιτς εἶναι τόσο εὐχαριστημένος ἀπό τήν ἐκδρομή του στήν περιοχή τῆς «κοινωνικῆς ἐπιστήμης», πού στήν ἑπόμενη κιόλας σειρά μιλάει μέ συγκαταβατική περιφρόνηση γιά τήν «ἐπιστημονική» (σέ εἰσαγωγικά) αἰτιολόγηση τῆς πίστης κτλ. Ἡ τέτοιου εἴδους ὑπερφίαλη κριτική θά ἦταν ἐξοργιστική, ἄν δέν ἦταν πρῶτ' ἀπ' ὅλα καί πάνω ἀπ' ὅλα διασκεδαστική. Κάτι ἅρπαξε τ' αὐτί τοῦ ἀγαθοῦ κ. Προκοπόβιτς, μά δέν κατάλαβε τί ἦταν. Ὁ κ. Προκοπόβιτς ἄκουσε γιά τήν ἀφηρημένη θεωρία τῆς πραγματοποίησης, πού τόν τελευταῖο καιρό συζητιόταν ζωηρά στό ρωσικό τύπο, ὅπου τονιζόταν ἰδιαίτερα ὁ ρόλος τῆς «παραγωγικῆς κατανάλωσης» ἐξαιτίας τῶν σφαλμάτων τῆς ναροντνικιστικῆς οἰκονομολογίας. Χωρίς νά καλοκαταλάβει τή θεωρία αὐτή, ὁ κ. Προκοπόβιτς νόμισε πώς αὐτή *ἀρνιέται* (!) τίς βασικές καί στοιχειώδεις ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ, γιά τίς ὁποῖες μιλάει ἐδῶ ὁ Κάουτσκι. Ἀκούοντας κανείς τόν κ. Προκοπόβιτς θά νομίσει ὅτι ἡ «παραγωγική κατανάλωση» μπορεῖ ν' ἀναπτύσσεται *ἐντελῶς ἀνεξάρτητα* ἀπό τήν ἀτομική

6

ровъ; поднимутъ... расширение производства противъ относительного сокращения рынка — вещь невозможная" (148). И г. Прокоповичъ такъ доволенъ своими экскурсами въ область „социальной науки", что на следующей же строке говоритъ со снисходительнымъ пренебрежениемъ о „казуистической" (въ кавычкахъ) основе веры и т. д. Подобная критика была бы возмутительна, если бы она не была прежде всего и больше всего забавна. Добрый г. Прокоповичъ слышалъ звонъ, да не понялъ, откуда онъ. Г. Прокоповичъ слышалъ объ абстрактной теории реализации, которая въ последнее время горячо обсуждалась въ русской литературе, причемъ роль „производительного потребления" подчеркивалась особенно въ виду ошибокъ народнической экономии. Не понявши хорошенько этой теории, г. Прокоповичъ вообразилъ, что она отрицаетъ (!) въ капитализме те основные и элементарные противоречия, на которые указываетъ здесь Каутский. Послушать г-на Прокоповича, такъ приходится думать, что „производительное потребление" можетъ развиваться совершенно независимо отъ личного потребления (а въ личномъ потреблении преобладающую роль играетъ потребление массы), т. е. что капитализмъ не включаетъ въ себе никакого противоречия между производствомъ и потреблениемъ. Это просто абсурдъ, и противъ подобного извращения ясно высказался автор настоящей заметки [1]. Изъ

1) Ср. мою статью въ „Научн. Обозр." 1899, январь, стр. 1572, и „Разв. Кап. в России", с. 16 и сл.

Ἡ ἕκτη σελίδα τῆς βιβλιοκρισίας τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό βιβλίο τοῦ Σ. Ν. Προκοπόβιτς. (Χειρόγραφο.) — Τέλη 1899

Σμίκρυνση

κατανάλωση (καί στήν ἀτομική κατανάλωση τόν ἐπικρατέστερο ρόλο τόν παίζει ἡ κατανάλωση τῶν μαζῶν), δηλ. ὅτι ὁ καπιταλισμός δέν περιέχει καμιά ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση. Αὐτό εἶναι καθαρός παραλογισμός, κι ἐνάντια σέ μιά τέτοιου εἴδους διαστρέβλωση πῆραν ξεκάθαρη θέση ὁ Μάρξ καί οἱ ρῶσοι ὀπαδοί του*. Ἀπό τό γεγονός ὅτι «ἡ διεύρυνση τῆς παραγωγῆς προϋποθέτει μιά παραγωγική κατανάλωση» ὄχι μόνο δέν ἀπορέει ἡ ἀστική ἀπολογητική θεωρία, πρός τήν ὁποία ξεστρατίζει ὁ «κριτικός ἐρευνητής» μας, μά ἀπεναντίας ἀπορέει ἴσα-ἴσα ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν τάση γιά ἀπεριόριστη αὔξηση τῆς παραγωγῆς καί στόν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς κατανάλωσης, ἀντίθεση πού χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό καί πού προορίζεται νά τόν ὁδηγήσει στό χαμό.

Σέ σύνδεση μέ ὅσα ἐκθέσαμε πιό πάνω ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε ἐπίσης τό παρακάτω ἐνδιαφέρον γεγονός. Ὁ κ. Προκοπόβιτς εἶναι φανατικός ὀπαδός τοῦ Μπέρνσταϊν καί παραθέτει περικοπές ἄρθρων τοῦ Μπέρνσταϊν σέ περιοδικά, ἀπό τά ὁποῖα μεταφράζει ὁλόκληρες σελίδες. Ὁ Μπέρνσταϊν μάλιστα στό γνωστό βιβλίο του: «Die Voraussetzungen etc.» ** συστήνει στό γερμανικό κοινό τόν κ. Σ. Προκοπόβιτς σάν ρῶσο ὀπαδό του, ὡστόσο διατυπώνει καί μιά ἐπιφύλαξη, πού τό νόημά της εἶναι ὅτι ὁ κ. Προκοπόβιτς εἶναι μπερνσταϊνικότερος ἀπό τόν ἴδιο τόν Μπέρνσταϊν. Καί τό πιό περίεργο εἶναι πώς καί ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ρῶσος παπαγάλος του διαστρεβλώνουν καί οἱ δυό τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης, ἀλλά *πρός διαμετρικά ἀντίθετες κατευθύνσεις*, ἔτσι πού *ἀλληλοανατρέπονται*. Πρῶτο, ὁ Μπέρνστάϊν εἶδε στόν Μάρξ «ἀντίφαση» στό γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἀντικρούει τή θεωρία τῶν κρίσεων τοῦ Ροντμπέρτους, ταυτόχρονα διακηρύχνει πώς «ἡ βασική αἰτία ὅλων τῶν πραγματικῶν κρίσεων εἶναι ἡ φτώχεια καί ὁ περιορισμένος χαρακτήρας τῆς κατανάλωσης τῶν μαζῶν». Στήν πραγματικότητα ὅμως ἐδῶ δέν ὑπάρχει καμιά ἀντίφαση, ὅπως εἶχα κιόλας τήν εὐκαιρία νά τό δείξω ἀλλοῦ («Μελέτες», σελ. 30***, «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιτα-

---

* Πρβλ. τό ἄρθρο μου στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», 1899, Αὔγουστος, ἰδιαίτερα τή σελ. 1572 καί τό ἔργο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 16 καί ἑπόμ. (Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 68 - 88 καί ἰδιαίτερα σελ. 79-80. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 42 - 45 καί ἑπόμ. *Ἡ Σύντ.*).

** — «Οἱ προϋποθέσεις κτλ.». *Ἡ Σύντ.*

*** Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 167 - 168. *Ἡ Σύντ.*

λισμοῦ στή Ρωσία», σελ. 19 *). Δεύτερο, ὁ Μπέρνσταϊν κάνει τόν ἴδιο ἀκριβῶς συλλογισμό πού κάνει στή χώρα μας ὁ κ. Β. Β., ὅτι δηλαδή ἡ τεράστια αὔξηση τοῦ πρόσθετου προϊόντος πρέπει κατ' ἀνάγκη νά σημαίνει αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εὐπόρων (ἤ ἄνοδο τῆς εὐημερίας τῶν ἐργατῶν), γιατί δέν μποροῦν, βέβαια, οἱ ἴδιοι οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ ὑπηρέτες τους (sic! **) «νά καταναλώσουν» μόνοι τους ὅλο τό πρόσθετο προϊόν («Die Voraussetzungen etc.», S. 51–52). Ὁ ἁπλοϊκός αὐτός συλλογισμός ἀγνοεῖ ὁλότελα τό ρόλο τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης, *πράγμα πού ἐπίσης τόνισε ὁ Κάουτσκι στό βιβλίο του ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν* (Kautsky: «Gegen Bernstein», II Abschnitt *** — ὑποκεφάλαιο γιά τήν «κατανάλωση τῆς ὑπεραξίας»). Νά ὅμως πού ἐμφανίζεται ὁ συστημένος ἀπό τόν Μπέρνσταϊν ρῶσος μπερνσταϊνικός καί λέει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, νουθετεῖ τόν Κάουτσκι σχετικά μέ τό ρόλο τῆς «παραγωγικῆς κατανάλωσης» καί ταυτόχρονα παρατραβάει τήν ἀνακάλυψη τοῦ Μάρξ ὥς τόν παραλογισμό ὅτι ἡ παραγωγική κατανάλωση μπορεῖ τάχα ν' ἀναπτύσσεται ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση! ὅτι τάχα ἡ πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας μέ τή χρησιμοποίησή της στήν παραγωγή μέσων παραγωγῆς ἐξουδετερώνει σέ τελευταία ἀνάλυση τήν ἐξάρτηση τῆς παραγωγῆς ἀπό τήν κατανάλωση, καί, συνεπῶς, τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πρώτη καί στή δεύτερη! Ἀπ' αὐτό τό παράδειγμα ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά κρίνει, ἄν πραγματικά οἱ «ἔρευνες» εἶναι κεῖνες πού ἔκαναν τόν κ. Προκοπόβιτς «νά πελαγώσει χάνοντας πάνω ἀπό τίς μισές θεωρητικές προϋποθέσεις», ἤ ἄν τό πελάγωμα τοῦ «κριτικοῦ ἐρευνητῆ» μας προέρχεται ἀπό κάποιες ἄλλες αἰτίες.

Ἄλλο παράδειγμα. Ὁ συγγραφέας μας σέ τρεῖς σελιδοῦλες (25–27) «ἐρεύνησε» τό ζήτημα τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν τῆς Γερμανίας. Ἀφοῦ ἀπαριθμεῖ τά διάφορα εἴδη συνεταιρισμῶν καί παραθέτει στατιστικά στοιχεῖα γιά τή γοργή ἀνάπτυξή τους (ἰδιαίτερα τῶν συνεταιρισμῶν γαλακτοκομίας), ὁ κ. Προκοπόβιτς κάνει τό συλλογισμό: «Ἐνῶ ὁ ἐπαγγελματοβιοτέχνης δέν ἔχει σχεδόν πιά ρίζες στό σημερινό οἰκονομικό καθεστώς, ὁ ἀγρότης ἐξακολουθεῖ νά κρατιέται γερά (!) σ' αὐτό». Ἀλήθεια, τί ἁπλό; ὁ ὑποσιτισμός τῶν γερμανῶν ἀγροτῶν, ἡ ἐξάντλησή τους ἀπό τήν ὑπερβολική δουλειά, ἡ μαζική φυγή ἀπό τά χωριά

---

* Βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 47 - 48. *Ἡ Σύντ.*

** — ἔτσι! *Ἡ Σύντ.*

*** — Κάουτσκι: «Ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν», μέρος II. *Ἡ Σύντ.*

στίς πόλεις, ὅλα αὐτά θά πρέπει νᾶναι ἐπινοήσεις. Φτάνει ν᾽ ἀναφερθεῖ ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τῶν συνεταιρισμῶν (ἰδιαίτερα τῶν γαλακτοκομικῶν, πού ἔχουν σάν συνέπεια νά στεροῦνται τά παιδιά τῶν ἀγροτῶν τό γάλα τους καί νά δυναμώνει ἡ ἐξάρτηση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες), γιά ν᾽ ἀποδειχθεῖ ἡ «σταθερότητα» τῆς ἀγροτιᾶς. «Ἡ ἀνάπτυξη τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας, ἐνῶ καταστρέφει τόν ἐπαγγελματοβιοτέχνη, καλυτερεύει τήν κατάσταση τοῦ ἀγρότη. Αὐτή» [ἡ κατάσταση;] «ἐμποδίζει τή διείσδυση τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἀγροτική οἰκονομία». Ἄλλο πάλι αὐτό! Ὥς τώρα νομίζαμε πώς ἴσα-ἴσα ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία ἐπεξεργασίας εἶναι ἡ κύρια δύναμη πού γεννᾶ καί ἀναπτύσσει τόν καπιταλισμό στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ὅμως ὁ κ. Προκοπόβιτς θά μποροῦσε, κατά τά γερμανικά πρότυπά του, νά πεῖ πέρα γιά πέρα δικαιολογημένα γιά τόν ἑαυτό του: nous avons changé tout ça, ἐμεῖς τ᾽ ἀλλάξαμε ὅλα αὐτά! Ἀλλά θ᾽ ἀνταποκρίνεται αὐτό στήν ἀλήθεια, κύριοι; Ἀλλάξατε πραγματικά *ἔστω καί κάτι*, ἀποδείξατε πραγματικά τή σφαλερότητα ἔστω καί μιᾶς βασικῆς θέσης τῆς θεωρίας πού «κατατροπώνετε» καί τήν ἀντικαταστήσατε μήπως μέ μιά πιό σωστή θέση; Ἤ μήπως, ἀπεναντίας, ξαναγυρίσατε σέ παλιές προλήψεις;

...«Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας ἐπεξεργασίας ἐξασφαλίζει στόν ἀγρότη συμπληρωματικές ἀπολαβές ἀπό μεροκάματα»... Ἀναβίωση τοῦ δόγματος τοῦ κ. Β. Β. καί Σίας γιά τίς ἐπικουρικές ἀπολαβές τῆς ἀγροτιᾶς! Τό γεγονός ὅτι οἱ «ἀπολαβές» αὐτές ἐκφράζουν στίς περισσότερες περιπτώσεις τή μετατροπή τοῦ ἀγρότη σέ μισθωτό ἐργάτη — ὁ κ. Προκοπόβιτς θεωρεῖ περιττό νά τό ἀναφέρει. Προτιμᾶ νά κλείσει τήν «ἔρευνά» του μέ μιά πομπώδη φράση: «Οἱ ζωικοί χυμοί δέν ἐγκατέλειψαν ἀκόμα τήν τάξη τῆς ἀγροτιᾶς». Εἶναι ἀλήθεια πώς ὁ Κάουτσκι ἔδειξε ἀκριβῶς στήν περίπτωση τῆς Γερμανίας ὅτι οἱ ἀγροτικοί συνεταιρισμοί ἀποτελοῦν μεταβατικό στάδιο *πρός τόν καπιταλισμό*, — τί νά τά λέμε ὅμως, ἀφοῦ ἐμεῖς εἴδαμε κιόλας πῶς ὁ τρομερός κ. Προκοπόβιτς ἐκμηδένισε τόν Κάουτσκι!

Τήν ἀναβίωση τῶν ναροντνικιστικῶν ἀπόψεων (ναροντνικιστικῶν ἀκριβῶς τῆς ἀπόχρωσης τοῦ κ. Β. Β.) τή βλέπουμε ὄχι μόνο στό σημεῖο πού ἀναφέραμε, μά καί σέ πάρα πολλά ἄλλα σημεῖα τῆς «κριτικῆς ἔρευνας» τοῦ κ. Προκοπόβιτς. Ὁ ἀναγνώστης θά ξέρει σίγουρα, τί φήμη (θλιβερή φήμη) ἀπόχτησε ὁ κ.

Β. Β. μέ τό ὑπέρμετρο στένεμα καί τόν ἐκχυδαϊσμό ἀπομέρους του τῆς διδασκαλίας τοῦ λεγόμενου «οἰκονομικοῦ» ὑλισμοῦ: ἡ διδασκαλία αὐτή, «μεταπλασμένη» ἀπό τόν κ. Β. Β., δέ συνίσταται στό ὅτι ὅλοι οἱ παράγοντες ἀνάγονται σέ τελευταία ἀνάλυση στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀλλά στό ὅτι μποροῦμε νά περιφρονοῦμε πολλούς, ἐξαιρετικά σπουδαίους (ἄν καί σέ τελευταία ἀνάλυση παράγωγους) παράγοντες. Μιά ἐντελῶς ὅμοια διαστρέβλωση μᾶς σερβίρει καί ὁ κ. Προκοπόβιτς, προσπαθώντας νά δείξει ὅτι ὁ Κάουτσκι δέν καταλαβαίνει τάχα τή σημασία τῶν «ὑλικῶν δυνάμεων» (144), ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Προκοπόβιτς συγχέει, χωρίς νά πολυσκοτίζεται, τίς «οἰκονομικές ὀργανώσεις» (145) μέ τήν «οἰκονομική δύναμη» (146 καί 149 ἰδιαίτερα). Δυστυχῶς δέν μποροῦμε νά σταθοῦμε ἀρκετά διεξοδικά στήν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ λάθους τοῦ κ. Προκοπόβιτς καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παραπέμψουμε τόν ἀναγνώστη στό προανεφερόμενο βιβλίο τοῦ Κάουτσκι ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν (Abschnitt III, § a), ὅπου ἀναλύονται λεπτομερειακά τά πρότυπα τῶν ἀναμασημάτων τοῦ κ. Προκοπόβιτς. Ἐλπίζουμε ἐπίσης πώς ὁ ἀναγνώστης, πού θά διαβάσει προσεχτικά τό βιβλίο τοῦ κ. Προκοπόβιτς, θά πειστεῖ εὔκολα ὅτι ἡ θεωρία πού κατατροπώνει ὁ «κριτικός ἐρευνητής» μας (κι ἐδῶ ἐξάλλου ὁ κ. Προκοπόβιτς ἀποσιωπᾶ μέ διακριτικότητα τίς ἀπόψεις τῶν θεμελιωτῶν τῆς θεωρίας καί ἀποφεύγει τήν ἀνάλυσή τους, προτιμώντας νά περιοριστεῖ σέ περικοπές ἀπό λόγους καί ἄρθρα τῶν σύγχρονων ὀπαδῶν αὐτῆς τῆς θεωρίας) δέ φταίει καθόλου γι' αὐτό τό σκανδαλώδικο στένεμα τοῦ «οἰκονομικοῦ» ὑλισμοῦ (πρβλ., λχ., τίς δηλώσεις ἐγκύρων βέλγων παραγόντων στίς σελ. 74, 90, 92, 100 στό δεύτερο μέρος).

Σχετικά μέ τίς περικοπές πού παραθέτει ὁ κ. Προκοπόβιτς πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι συχνά ἁρπάζει καί παραθέτει ξεκομμένα σημεῖα, δίνοντας στόν ἀναγνώστη διαστρεβλωμένη εἰκόνα σχετικά μέ ἀπόψεις καί ἐπιχειρήματα πού δέν ὑπάρχουν στή ρωσική φιλολογία. Τό τελευταῖο αὐτό γεγονός κάνει τήν ὑπερφίαλη κριτική τοῦ κ. Προκοπόβιτς ἐξαιρετικά ἀποκρουστική. Ὁ αναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Προκοπόβιτς δέ θά ἦταν ἀνώφελο σέ μερικές περιπτώσεις νά συμβουλευτεῖ ἀκόμα καί τό βιβλίο τοῦ καθηγητῆ Χέρκνερ πού μεταφράστηκε τελευταῖα στά ρωσικά: «Ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη στή Δυτική Εὐρώπη» (Πετρούπολη, 1899, ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Ὀμπραζοβάνιγε»). Λογουχάρη, στήν ὑποσημείωση τῆς σελ. 24 (μέρος Ι) ὁ κ. Προκοπόβιτς γράφει πώς στό συνέδριο τοῦ 1892 «πάρθηκε εὐνοϊκή ἀπό-

φαση γιά τήν ἵδρυση παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν» — καί ἀκολουθεῖ μιά περικοπή πού, πρῶτο, δέν ἐπιβεβαιώνει πέρα γιά πέρα τά λόγια τοῦ συγγραφέα, καί δεύτερο, *διακόπτεται* ἴσα-ἴσα στό σημεῖο πού λέει ὅτι πρέπει «νά καταπολεμοῦμε ἰδιαίτερα τήν πεποίθηση πώς τάχα οἱ συνεταιρισμοί εἶναι σέ θέση νά ἐπιδράσουν πάνω στίς κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγῆς κτλ.» (Χέρκνερ, Σημειώσεις, σελ. XI–XII, σημείωση 6 γιά τό κεφάλαιο IX).

Μέ τήν ἴδια ἐπιτυχία, ὅπως καί στήν περίπτωση πού ἀναλύσαμε παραπάνω, ὁ κ. Προκοπόβιτς ἐκμηδενίζει τόν Κάουτσκι στίς σελ. 56, 150, 156, 198 καί σέ πολλές ἄλλες. Εἶναι ἐντελῶς τιποτένιοι οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ κ. Προκοπόβιτς πώς τάχα ὁ Λῆμπνεχτ στά 1860–1870 ἀπαρνιόταν γιά ἕνα διάστημα τά ἰδανικά του, τά πρόδινε κτλ. (111, 112). Σέ τί ἀπροσπέλαστα ὕψη φτάνει ἡ ἀναίδεια καί ἡ ἔπαρση τοῦ «ἐρευνητῆ» μας, — πού γνωριστήκαμε κιόλας κάπως μέ τή βασιμότητα τῶν κρίσεών του, — τό δείχνει, λχ., ἡ φράση (πού στρέφεται πάλι ὄχι ἐνάντια στό θεμελιωτή τῆς θεωρίας, ἀλλά ἐνάντια στό «θεματοφύλακά» της): «Δέ θά εἶχε κανένα ἀπολύτως νόημα νά καταπιαστοῦμε μέ τήν κριτική ὅλης αὐτῆς τῆς ἀντίληψης γιά τό ἐργατικό κίνημα ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀνταπόκρισής της στήν ἀληθινή πορεία ἐξέλιξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, — ἀπό τήν ἄποψη τῆς *ἐπιστημονικότητάς* της (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ κ. Προκοπόβιτς). Σ' αὐτήν δέν ὑπάρχει κι οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρχει (sic!) οὔτε ἴχνος ἐπιστήμης» (156). Τί κατηγορηματική κριτική! ὅλος αὐτός ὁ μαρξισμός δέν ἀξίζει οὔτε νά τόν κριτικάρεις — καί τελεία καί παύλα. Προφανῶς, ἔχουμε μπροστά μας εἴτε ἕναν ἄνθρωπο, πού μέλλει νά πραγματοποιήσει μιά γιγάντια ἀνατροπή στήν ἐπιστήμη, «πού οὔτε ἴχνος της» «δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει» στή θεωρία πού κυριαρχεῖ στή Γερμανία, εἴτε.... εἴτε — πῶς νά τό ἐκφράσουμε πιό ἤπια; — εἴτε ἕναν ἄνθρωπο, πού ἐπειδή «πελάγωσε», ἐπαναλαβαίνει ξένες κουβέντες. Ὁ κ. Προκοπόβιτς δέ λυπᾶται καθόλου τό κούτελό του — μέ τόσο ζῆλο κάνει μετάνοιες μπροστά στό νεότατο εἴδωλό του, πού γιά χιλιοστή φορά ἔχει πεῖ αὐτές τίς κουβέντες. Ὁ Μπέρνσταϊν βλέπετε, παρουσιάζει «ἀνεπάρκεια στίς θεωρητικές του ἀπόψεις» (198), πού συνίσταται στό ὅτι — τό φαντάζεστε; — φαίνεται σάν νά πιστεύει στήν ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας πού νά καθορίζει τούς σκοπούς τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Οἱ «κριτικοί ἐρευνητές» εἶναι ἀπαλλαγμένοι ἀπό μιά τέτοια παράξενη πίστη. «Ἡ ἐπιστήμη θά γίνει ἐλεύθερη — ἀποφθέγγεται ὁ κ. Προκοπόβιτς —

τότε μόνο, ὅταν θ' ἀναγνωριστεῖ ὅτι πρέπει *νά ἐξυπηρετεῖ* τούς σκοπούς τοῦ κόμματος, ὄχι ὅμως καί νά τούς *καθορίζει*. Πρέπει ν' ἀναγνωριστεῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά βάζει σκοπούς σ' ἕνα πραχτικό κόμμα» (197). Θά σημειώσουμε πώς αὐτές ἀκριβῶς τίς ἀντιλήψεις τοῦ ὀπαδοῦ του ἀποκήρυξε ὁ Μπέρνσταϊν. «Ἕνα πρόγραμμα ἀρχῶν — πού ὁδηγεῖ ἀναπόφευχτα στό δογματισμό — δέν ἀποτελεῖ παρά ἐμπόδιο στό δρόμο γιά τήν ὑγιῆ ἀνάπτυξη τοῦ κόμματος... Οἱ θεωρητικές ἀρχές εἶναι καλές γιά τήν προπαγάνδα, ὄχι ὅμως γιά τό πρόγραμμα» (157). «Τά προγράμματα δέ χρειάζονται, εἶναι ἐπιζήμια». «Ἡ προσωπικότητα μπορεῖ ἡ ἴδια νά ἀποτελέσει πρόγραμμα, ὅταν εἶναι εὐαίσθητη καί συλλαμβάνει μέ ἀκρίβεια τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς» ...Ὁ ἀναγνώστης νομίζει, ἴσως, ὅτι ἐξακολουθῶ νά παραθέτω περικοπές ἀπό τήν ἔρευνα τοῦ κ. Προκοπόβιτς; Ὄχι, τώρα παραθέτω περικοπές ἀπό τήν ἐφημερίδα «Νόβογε Βρέμια»[109], πού τελευταῖα δημοσίευσε ἄρθρα πού ἐπέσυραν τή γενική προσοχή, ἄρθρα σχετικά μέ τό πρόγραμμα... ὄχι, βέβαια, τοῦ κόμματος — ἀλλά σχετικά μέ τό πρόγραμμα τοῦ νέου ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν...

Ποιά σχέση ἔχει ἡ ἐλευθερία τῆς ἔλλειψης ἀρχῶν... μέ συμπαθᾶτε, «ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιστήμης», ἤθελα νά πῶ — πού κηρύχνει ὁ κ. Προκοπόβιτς, — μέ τίς ἀπόψεις τῆς πλειοψηφίας ἐκείνων τῶν πολιτικῶν παραγόντων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πού γι' αὐτούς γράφει τόσο γενναῖα ὁ γενναῖος κριτικός μας, αὐτό φαίνεται ἀπό τίς παρακάτω περικοπές ἀπό τό ἴδιο πάλι βιβλίο τοῦ κ. Προκοπόβιτς: ...«Βέβαια, χωρίς καταπρόδοση τῶν ἀρχῶν» (159) ...«Χωρίς καμιά παραβίαση τῆς ἀνεξαρτησίας μας, τῆς πίστης στίς ἀρχές»... «Ἐγώ ἀπορίπτω τό συμβιβασμό μόνο στήν περίπτωση... πού ὁδηγεῖ στήν ἀπάρνηση τῶν ἀρχῶν ἤ ἔστω καί στήν ἀποσιώπηση τῶν ἀρχῶν» (171)... «Δίχως νά καθιερώνουμε τήν ἔλλειψη ἀρχῶν» (174)... «Φυσικά, χωρίς νά πουλᾶμε τήν ψυχή μας, στήν προκειμένη περίπτωση — τίς ἀρχές μας» (176)... «Τώρα οἱ ἀρχές ἔχουν καθοριστεῖ σταθερά» (183)... (Χρειάζεται) «μιά πυξίδα πού θά μᾶς ἀπάλλασσε ἀπό τίς περιπλανήσεις στό ψηλαφητό σκοτάδι», ἐνάντια στόν «κοντόφθαλμο ἐμπειρισμό», ἐνάντια στήν «ἀφροντισιά στά ζητήματα ἀρχῶν» (195)... «Ἡ κύρια σημασία ἀνήκει στό μέρος πού ἀφορᾶ τίς ἀρχές, στό θεωρητικό μέρος»... (103, μέρος ΙΙ) κτλ.

Τελειώνοντας, παραθέτω ἀκόμα δυό περικοπές: «Ἄν ὁ γερμανικός σοσιαλδημοκρατισμός ἦταν ἔκφραση τοῦ σοσιαλισμοῦ καί ὄχι τοῦ προλεταριάτου πού ξεσηκώνεται γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων του στή σημερινή κοινωνία, καί πού γιά πρώ-

τη φορά ἀποχτᾶ συνείδηση τῆς σημασίας του, τότε — μιά καί δέν εἶναι, βέβαια, ὅλοι οἱ γερμανοί ἰδεαλιστές — πλάι σ' αὐτό τό κόμμα, πού ἐπιδιώκει ἰδεαλιστικούς σκοπούς, θά βλέπαμε ἕνα ἀκόμα ἰσχυρότερο κόμμα — τό ἐργατικό, πού θ' ἀντιπροσώπευε τά πραχτικά συμφέροντα τῆς μή ἰδεαλιστικῆς μερίδας τοῦ γερμανικοῦ προλεταριάτου»... «Ἄν ὁ σοσιαλισμός ἔπαιζε σ' αὐτό τό κίνημα ὄχι τό ρόλο ἑνός ἁπλοῦ σήματος πού ξεχωρίζει μιά καθορισμένη ὀργάνωση, ἄν ὁ σοσιαλισμός ἦταν κινητήρια ἰδέα, ἀρχή πού ἀπαιτεῖ ἀπό τά μέλη τοῦ κόμματος μιά ὁρισμένη εἰδική ὑπηρεσία — τότε τό σοσιαλιστικό κόμμα θά χώριζε ἀπό τό γενικό ἐργατικό κόμμα, καί ἡ μάζα τοῦ προλεταριάτου, πού ἐπιδιώκει καλύτερες συνθῆκες ζωῆς πάνω στή βάση τοῦ καθεστῶτος πού ὑπάρχει καί πού πολύ λίγο σκέφτεται γιά τό ἰδανικό μέλλον, θά σχημάτιζε ἕνα ἀνεξάρτητο ἐργατικό κόμμα». Ὁ ἀναγνώστης, ἀσφαλῶς, θά νομίζει ἴσως πάλι ὅτι πρόκειται γιά περικοπές ἀπό τήν ἔρευνα τοῦ κ. Προκοπόβιτς; Ὄχι· πρόκειται γιά περικοπές ἀπό τά «Δοκίμια θεωρητικῆς οἰκονομίας» τοῦ κ. Β. Β. (Πετρούπολη, 1895, σελ. 248, 249–250). «Ὁ γνωστός μας» κ. Β. Β. ἐδῶ καί πέντε χρόνια τώρα εἶχε προμαντέψει τά πορίσματα τῆς νεότατης «κριτικῆς ἔρευνας» τοῦ κ. Προκοπόβιτς...

Ἀλλά φτάνει ὥς ἐδῶ. Φυσικά δέ θά καθόμασταν ν' ἀσχοληθοῦμε τόσο πολύ μέ μιά παρόμοια «ἔρευνα» πού ἐπαναλαβαίνει τό γνωστό τροπάρι: «ἡ ἐποχή μας δέν εἶναι ἐποχή τῶν μεγάλων καθηκόντων», πού ἐπαναλαβαίνει τό κήρυγμα τῶν «μικρῶν ἔργων» καί τῶν «χαροποιῶν φαινομένων», ἄν τό ὄνομα τοῦ κ. Σ. Προκοπόβιτς δέν εἶχε ἤδη καλοσυστηθεῖ σέ ὅλη τήν Εὐρώπη, ἄν στήν ἐποχή μας τό «πελάγωμα» δέν εἶχε ἀναχθεῖ ἀπό πολλούς σέ μιά θετική προσφορά, ἄν δέ διαδιδόταν ἡ μόδα νά κλωτσᾶς στά πεταχτά τήν «ὀρθοδοξία» καί τό «δόγμα»...

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1928
στή Λενινιστική συλλογή τόμ. VII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΠΑΙΡΝΟΝΤΑΣ ΑΦΟΡΜΗ ΑΠΟ ΜΙΑ «PROFESSION DE FOI»[110]

Ἡ «Profession de foi»* πού συντάχτηκε ἀπό τήν Ἐπιτροπή Κιέβου, παρά τό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα πρόχειρο σχέδιο, πού, ὅπως λέει ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου, δέν ὑπῆρχε καθόλου καιρός γιά τήν ἐπεξεργασία καί τό χτένισμά του, μᾶς δίνει ὡστόσο τή δυνατότητα νά σχηματίσουμε μιά ἀρκετά ἀκριβῆ ἀντίληψη γιά τίς ἀπόψεις τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου, ἀπόψεις πού χωρίς ἄλλο πρέπει νά προκαλέσουν τήν ἔντονη διαμαρτυρία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού πρεσβεύουν τίς παλιές ἀρχές τῆς σοσιαλδημοκρατίας, τίς ἀρχές πού διακηρύχτηκαν στή Ρωσία ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἐκτέθηκαν ἐπανειλημμένα στίς ἐκδόσεις τοῦ ΣΔΕΚΡ κι ἐπιβεβαιώθηκαν ἀπό τή διακήρυξή του. Οἱ ἀπόψεις τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου *καθρεφτίζουν*, χωρίς ἀμφιβολία, τή σημαντική ἐπίδραση τῆς καινούργιας κατεύθυνσης τῶν «νεαρῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού στήν ἔσχατη ἐξέλιξή της συγχωνεύτηκε μέ τόν μπερνσταϊνισμό κι ἔδοσε τέτοια φροῦτα, σάν τό διαβόητο χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» (Σεπτέμβρης 1899) καί τό ὄχι λιγότερο διαβόητο «Credo» *.

Δέν μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἡ «Profession de foi» συμπίπτει ὁλότελα μέ τήν ὁπορτουνιστική καί ἀντιδραστική αὐτή κατεύθυνση, ὅμως ἡ «Profession de foi» κάνει τόσο σοβαρά βήματα πρός τήν κατεύθυνση αὐτή, παρουσιάζει τέτοια σύγχυση στίς βασικές ἰδέες τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, τέτοια ταλάντευση τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης, πού θεωροῦμε χρέος μας νά προειδοποιήσουμε τούς συντρόφους τοῦ Κιέβου καί ν' ἀναλύσουμε λε-

---

* —Ὁμολογία (σύμβολο) πίστης, πρόγραμμα, ἔκθεση κοσμοαντίληψης. *Ἡ Σύντ.*

πτομερειακά τήν παρέκκλισή τους ἀπό τίς πρό πολλοῦ καθιερωμένες ἀρχές καί τῆς διεθνοῦς καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Ἡ πρώτη κιόλας φράση τῆς «Profession de foi» προκαλεῖ σοβαρότατη ἀπορία: «Ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου ἀναγνωρίζοντας πώς ἄμεσο κοινό καθῆκον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας εἶναι ἡ πάλη γιά τά πολιτικά δικαιώματα τοῦ προλεταριάτου, δέ θεωρεῖ ὡστόσο ὅτι εἶναι δυνατό νά καλοῦμε σήμερα τίς μάζες τῶν ἐργατῶν σέ πολιτική δράση, μ' ἄλλα λόγια, νά κάνουμε *πολιτική* ζύμωση, ἐπειδή ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὡρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική πάλη». Δέ θίγουμε τό ζήτημα τῆς διατύπωσης αὐτοῦ τοῦ σημείου· σημασία γιά μᾶς ἔχουν μόνο οἱ σκέψεις πού διατυπώνονται ἐδῶ καί ἐπαναλαβαίνονται (σημειῶστε το αὐτό) πολλές φορές σ' ἄλλα σημεῖα τῆς «Profession de foi», κ' οἱ σκέψεις αὐτές εἶναι τέτοιες πού δέ μᾶς μένει παρά ν' ἀναρωτηθοῦμε: «Ἄραγε οἱ ἄνθρωποι πού τά ἔγραψαν αὐτά εἶναι σοσιαλδημοκράτες;».

«Ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὡρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική πάλη»! Ἄν αὐτό εἶναι σωστό, τότε ἰσοδυναμεῖ μέ θανατική καταδίκη ὅλης τῆς σοσιαλδημοκρατίας, γιατί αὐτό σημαίνει πώς ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὡρίμασε ἀκόμα γιά τό σοσιαλδημοκρατισμό. Πράγματι, σέ κανένα μέρος τοῦ κόσμου δέν ὑπῆρξε καί δέν ὑπάρχει σοσιαλδημοκρατία πού νά μή εἶναι ἀδιαίρετα καί ἀδιάρηχτα συνδεμένη μέ τήν πολιτική πάλη. Σοσιαλδημοκρατία χωρίς πολιτική πάλη εἶναι ποτάμι χωρίς νερό, εἶναι μιά κατάφωρη ἀντίφαση, εἶναι μιά ἐπιστροφή εἴτε στόν οὐτοπικό σοσιαλισμό τῶν προπάπων μας, πού περιφρονοῦσαν τήν «πολιτική», εἴτε στόν ἀναρχισμό, εἴτε στόν τρεϊντ-γιουνιονισμό.

Ἡ πρώτη profession de foi τοῦ παγκόσμιου σοσιαλισμοῦ, τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» εἶχε κιόλας ἀποδείξει τούτη τήν ἀλήθεια, πού ἔγινε ἀπό τότε ἀλήθεια πανθομολογούμενη, πώς κάθε ταξική πάλη εἶναι πάλη πολιτική, πώς τό ἐργατικό κίνημα τότε μόνο ξεπερνάει τό στάδιο τῆς ἐμβουακῆς του κατάστασης καί τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, τότε μόνο γίνεται *ταξικό* κίνημα, ὅταν περνάει στήν πολιτική πάλη. Ἡ πρώτη profession de foi τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, ἡ μπροσούρα τοῦ Πλεχάνοφ «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη», πού ἐκδόθηκε τό 1883, ἐπιβεβαίωσε τήν ἀλήθεια αὐτή στίς συνθῆκες τῆς Ρωσίας κι ἔδειξε, πῶς ἀκριβῶς καί γιατί ἀκριβῶς τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα πρέπει νά καταλήξει στή συγχώνευση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τήν πολιτική πάλη, στή συγχώνευση

τοῦ αὐθόρμητου κινήματος τῶν ἐργατικῶν μαζῶν μέ τό ἐπαναστατικό κίνημα, στή συγχώνευση τῆς ταξικῆς πάλης μέ τήν πολιτική πάλη. Ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου, συμμεριζόμενη τήν ἄποψη τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς ταξικῆς πάλης καί ἀποκλείοντας ταυτόχρονα τή δυνατότητα «νά καλοῦμε σήμερα τίς πλατιές μάζες σέ πολιτική δράση», στήν οὐσία ἐγκαταλείπει ὁλότελα τίς ἀρχές τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ, καί ἡ ἐπιθυμία της νά παραμείνει στά πλαίσια αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τήν ὁδηγεῖ σέ μιά σειρά κατάφωρες ἀντιφάσεις:

πράγματι, πῶς μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά «πολιτική διαπαιδαγώγηση» τῶν ἐργατῶν, ὅταν δέν παραδεχόμαστε ὅτι εἶναι δυνατό νά διεξαχθεῖ πολιτική ζύμωση καί πολιτική πάλη; Εἶναι ἀνάγκη μήπως ν' ἀποδείξουμε σέ σοσιαλδημοκράτες ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει κανενός εἴδους πολιτική διαπαιδαγώγηση *ἔξω* ἀπό τήν πολιτική πάλη καί τίς πολιτικές ἐνέργειες; Μήπως εἶναι δυνατό νά φανταζόμαστε ὅτι οἱ ἐργατικές μάζες μποροῦν νά διαπαιδαγωγηθοῦν πολιτικά μέ ὁποιαδήποτε μαθήματα εἴτε βιβλία κτλ., ἔξω ἀπό τήν πολιτική δράση καί τήν πολιτική πάλη; Ἤ μήπως οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες πρέπει νά γυρίσουν στήν ἄποψη τῶν τσιφλικάδων πού λέγαν ὅτι πρῶτα πρέπει νά διαπαιδαγωγήσουμε τούς ἀγρότες κι ἔπειτα νά τούς ἐλευθερώσουμε, εἴτε στήν ἄποψη τῶν καλαμαράδων μας πού κοψομεσιάζονται μπροστά στήν κυβέρνηση καί λένε ὅτι πρῶτα πρέπει νά διαπαιδαγωγήσουμε τό λαό καί μόνο ὕστερα νά τοῦ παραχωρήσουμε πολιτικά δικαιώματα; Πῶς μπορεῖ κανείς «νά βάζει σάν καθῆκον του» ν' ἀφυπνίζει τή συναίσθηση τῆς ἀνάγκης τῆς πάλης γιά πολιτικά δικαιώματα καί ταυτόχρονα νά μή θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά καλεῖ τούς ἐργάτες σέ πολιτική πάλη, νά μή θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά κάνει πολιτική ζύμωση; Ν' ἀφυπνίζεις τή συναίσθηση τῆς ἀνάγκης τῆς πολιτικῆς πάλης καί ταυτόχρονα νά μή καλεῖς τούς ἐργάτες σέ πολιτική πάλη;! Τί εἶναι αὐτό; Πῶς γίνεται αὐτό; Καί ἡ σύγχυση αὐτή δέν ὀφείλεται καθόλου σέ παραδρομές εἴτε στήν ἀτελῆ ἐπεξεργασία τοῦ πρόχειρου σχεδίου, ἀλλά εἶναι φυσικό καί ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀμφιρέπειας καί τῆς ἀσυνέπειας ἀπό τίς ὁποῖες διαπνέονται ὅλες οἱ ἀντιλήψεις τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου: ἀπό τή μιά μεριά, θέλει νά μείνει στό ἔδαφος τῶν προπολλοῦ καθιερωμένων βασικῶν ἀρχῶν τῆς διεθνοῦς καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, καί ἀπό τήν ἄλλη, παρασέρνεται ἀπό τίς μπερνσταϊνικές κουβεντοῦλες τῆς μόδας γιά «ἀναγκαιότητα», «βαθμιαία πορεία» (μέρος I τῆς «Profession de foi» τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου, στό τέλος), γιά «ἄμεσα

οἰκονομικό χαρακτήρα τοῦ κινήματος», γιά τό ἀδύνατο τῆς διεξαγωγῆς πολιτικῆς ζύμωσης καί πολιτικῆς πάλης, γιά τήν ἀνάγκη νά πατᾶμε στό στέρεο ἔδαφος τῶν πραγματικῶν ἀπαιτήσεων καί ἀναγκῶν (λές καί τήν πάλη γιά πολιτική ἐλευθερία δέν τήν προκαλεῖ ἡ πιό πραγματική ἀπαίτηση κι ἀνάγκη!), μέ λίγα λόγια, ἀπό κεῖνες τίς κουβεντοῦλες τῆς μόδας, μέ τίς ὁποῖες σκαρώνονται τά ἔργα τῆς μόδας σάν τό «Credo» καί τό χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Θά σταθοῦμε στήν οὐσία ἐκείνης τῆς θέσης, ὅπου σάν σέ ἑστία φακοῦ συγκεντρώνονται ὅλες οἱ ἀδύνατες πλευρές τῆς «Profession de foi» πού ἀναλύουμε, καί συγκεκριμένα τῆς θέσης ὅτι «δέν εἶναι δυνατό νά καλοῦμε σήμερα τή μάζα τῶν ἐργατῶν σέ πολιτική δράση», μ' ἄλλα λόγια νά κάνουμε πολιτική ζύμωση, ἐπειδή ὁ ρῶσος ἐργάτης δέν ὡρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική πάλη. Αὐτός ὁ τελευταῖος ἰσχυρισμός εὐτυχῶς δέν εἶναι καθόλου σωστός (λέμε: εὐτυχῶς, γιατί ἄν ἦταν σωστός, θάπρεπε νά ὁδηγήσει ἀναπόφευχτα τούς ρώσους μαρξιστές καί σοσιαλδημοκράτες στό βάλτο τοῦ τρεϊντγιουνιονιστικοῦ καί τοῦ ἀστικοφιλελεύθερου ἐκχυδαϊσμοῦ ὅπου προσπαθοῦν νά τούς ρίξουν οἱ συντάχτες τοῦ «Credo», τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» καί τά πολυάριθμα τσιράκια τους στή νόμιμη φιλολογία μας). Ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν ὄχι μόνο ὡρίμασε γιά πολιτική πάλη, ἀλλά πολλές φορές κιόλας ἐκδήλωσε τήν ὡριμότητά της καί πολλές φορές πραγματοποίησε πράξεις στόν τομέα τῆς πολιτικῆς πάλης καί συχνά μάλιστα τίς πραγματοποιοῦσε αὐθόρμητα.

Πράγματι, μήπως τό μαζικό μοίρασμα προκηρύξεων πού καταδικάζουν τήν κυβέρνηση, πού μαστιγώνουν τήν κυβέρνηση, δέν εἶναι πράξεις στόν τομέα τῆς πολιτικῆς πάλης; Μήπως ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν τάβγαζε πέρα μέ «δικά της μέσα» μέ τούς παραξιπασμένους ἀστυνομικούς καί στρατιῶτες, μήπως δέ λευτέρωνε μέ τή βία τούς κρατούμενους συντρόφους της; Μήπως σέ πολλά μέρη δέν πάλαιψε σέ ἀνοιχτές συγκρούσεις στούς δρόμους μέ τό στρατό καί τήν ἀστυνομία; Μήπως ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν, εἴκοσι καί πάνω τώρα χρόνια, δέν ἔστελνε τούς πιό καλούς, τούς πιό ἀναπτυγμένους, τούς πιό τίμιους καί τολμηρούς συντρόφους της στίς γραμμές τῶν ἐπαναστατικῶν ὁμίλων καί ὀργανώσεων; Κι ὅμως, γιά χατίρι τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀστικοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ, διδασκαλίας πού ἔγινε τῆς μόδας, ἐμεῖς, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, πρέπει νά τά λησμονήσουμε ὅλ' αὐτά καί νά παραδεχτοῦμε πώς δέν εἶναι δυνατό νά καλοῦμε τίς ἐργατικές μάζες

σέ πολιτική δράση! Θά μᾶς ἀντιτείνουν, ἴσως, πώς τά γεγονότα πού ἀναφέραμε εἶναι τίς πιό πολλές φορές μᾶλλον αὐθόρμητα ξεσπάσματα παρά πολιτική πάλη. Ἀλλά μήπως οἱ ἀπεργίες μας — θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς — δέν ἦταν μονάχα αὐθόρμητα ξεσπάσματα ὥς τήν ὥρα πού οἱ ἐπαναστατικοί ὅμιλοι τῶν σοσιαλιστῶν καταπιάστηκαν μέ τήν πλατιά ζύμωση κι ἄρχισαν νά καλοῦν τίς ἐργατικές μάζες σέ ταξική πάλη, σέ συνειδητή πάλη ἐνάντια στούς καταπιεστές τους; Μήπως μπορεῖ κανείς ν' ἀναφέρει ἀπό τήν ἱστορία ἔστω καί ἕνα λαϊκό κίνημα, ἔστω καί ἕνα ταξικό κίνημα, πού νά μή ἄρχισε μέ αὐθόρμητα ἀνοργάνωτα ξεσπάσματα, πού νά πῆρε ὀργανωμένη μορφή καί νά ἵδρυσε πολιτικά κόμματα χωρίς τή συνειδητή ἀνάμιξη τῶν μορφωμένων ἐκπροσώπων τῆς δοσμένης τάξης; Ἄν ἡ ἀκράτητη αὐθόρμητη τάση τῆς ἐργατικῆς τάξης πρός τήν πολιτική πάλη ἐκδηλώνεται ὥς τά τώρα μόνο μέ ἀνοργάνωτα συνήθως ξεσπάσματα, ἀπ' αὐτό μόνο ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»[111] καί ἡ «Γκραζντανίν»[112] θά βγάλουν τό συμπέρασμα πώς ἡ μάζα τῶν ρώσων ἐργατῶν δέν ὡρίμασε ἀκόμα γιά πολιτική ζύμωση. Ὁ σοσιαλιστής ὅμως θά βγάλει ἀπό δῶ τό συμπέρασμα πώς ἔχει ὡριμάσει ἀπό πάρα πολύν καιρό ἡ ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς ζύμωσης, ἡ ἀνάγκη ν' ἀπευθύνουμε τήν πιό πλατιά ἔκκληση στίς μάζες τῶν ἐργατῶν γιά πολιτική δράση, γιά πολιτική πάλη· ἄν δέν ἀπευθύνουμε αὐτή τήν ἔκκληση, δέν ἐκπληρώνουμε τό χρέος μας καί οὐσιαστικά παύουμε νά εἴμαστε σοσιαλδημοκράτες, γιατί οἱ οἰκονομικές καί ἐπαγγελματικές ὀργανώσεις χωρίς διεξαγωγή πολιτικῆς πάλης προπαγανδίζονταν παντοῦ καί πάντοτε ἀπό τούς φανατικούς ὀπαδούς τῆς ἀστικῆς τάξης· γι' αὐτό τή συστηματική αὐτή ἀποσιώπηση τῆς πολιτικῆς πάλης καί τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξης, πού εἴδαμε, λογουχάρη, στήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ», δέν μποροῦμε νά τήν ὀνομάσουμε ἀλλιῶς, παρά ἐγκληματική καί ἐπονείδιστη. Αὐτή ἡ ἀποσιώπηση ἰσοδυναμεῖ μέ διαφθορά τῆς πολιτικῆς συνείδησης τῶν ἐργατῶν, οἱ ὁποῖοι βλέπουν καί νιώθουν πάνω τους τήν πολιτική καταπίεση, ξεσηκώνονται αὐθόρμητα ἐνάντιά της, ἀντιμετωπίζουν ὅμως ἀπό τήν πλευρά τῶν σοσιαλιστῶν καθοδηγητῶν τους εἴτε ἀδιαφορία, εἴτε ἀκόμα καί πολεμική ἐνάντια στίς ἰδέες τῆς πολιτικῆς πάλης. Δέν μποροῦμε νά μή ὀνομάσουμε ἀδιαφορία κι ἔσχατη στενότητα τίς ἐκδηλώσεις ἐκείνων πού μᾶς λένε πώς τίς ἰδέες τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας πρέπει νά τίς προπαγανδίζουμε στίς μάζες «βαθμιαῖα», δηλαδή, μ' ἄλλα λόγια, ὥς τώρα δείξαμε μεγάλη βιασύνη νά φέρουμε

τήν προπαγάνδα αὐτῶν τῶν ἰδεῶν μέσα στίς μάζες καί γι' αὐτό πρέπει νά γίνουμε πιό μετρημένοι καί πιό συγκρατημένοι!! Εἴτε τίς ἐκδηλώσεις ἐκείνων πού μᾶς λένε ὅτι πρέπει «νά φωτίζουμε πολιτικά τήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης» μόνο «ἐφόσον θά ὑπάρχει γι' αὐτό ἀφορμή σέ κάθε χωριστή περίπτωση» σάν νά μή μᾶς δίνουν «ἀφορμές» γιά πολιτική ζύμωση τά πιό καθημερινά, τά πιό μαζικά, τά πιό συνηθισμένα γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν;!

'Η τάση νά περιορίσουμε τήν πολιτική ζύμωση μόνο στίς περιπτώσεις πού θά ὑπάρχουν ἀφορμές εἴτε δέν ἔχει νόημα, εἴτε ἐκφράζει μόνο τήν τάση νά κάνουμε ἕνα βῆμα πίσω, πρός τήν κατεύθυνση τοῦ «Credo» καί τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ», τήν τάση νά στενέψουμε τά ἔτσι κι ἀλλιῶς πολύ στενά πλαίσια τῆς δράσης μας στόν τομέα τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσης. Θά μᾶς προβάλουν — ἴσως — καί τήν ἀντίρηση ὅτι οἱ ἐργατικές *μάζες* δέ θά καταλάβουν ἀκόμα τήν ἰδέα τῆς πολιτικῆς πάλης, ἰδέα πού εἶναι κατανοητή μόνο γιά ὁρισμένους πιό ἀναπτυγμένους ἐργάτες. Σ' αὐτή τήν ἀντίρηση, πού συμβαίνει νά τήν ἀκοῦμε τόσο συχνά ἀπό τούς «νεαρούς» ρώσους σοσιαλδημοκράτες, θ' ἀπαντήσουμε ὅτι, πρῶτο, ἡ σοσιαλδημοκρατία παντοῦ καί πάντοτε ἦταν καί *δέν μπορεῖ νά μή εἶναι* ἐκπρόσωπος τῶν συνειδητῶν, κι ὄχι τῶν μή συνειδητῶν ἐργατῶν, ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτα πιό ἐπικίνδυνο καί πιό ἐγκληματικό ἀπό τό δημαγωγικό φλερτάρισμα μέ τήν καθυστέρηση τῶν ἐργατῶν. Ἄν πάρουμε σάν κριτήριο τῆς δράσης μας αὐτό πού σήμερα καί ἄμεσα εἶναι πιό κατανοητό στήν πιό πλατιά μάζα, τότε θά πρέπει νά κηρύχνουμε τόν ἀντισημιτισμό, εἴτε, λογουχάρη, νά κάνουμε ζύμωση μέ βάση τήν ἔκκληση πρός τόν πάτερ Ἰωάννη τῆς Κρονστάνδης.

Καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ν' ἀναπτύσσει τήν πολιτική συνείδηση τῶν μαζῶν, κι ὄχι νά σέρνεται στήν οὐρά τῆς στερημένης ἀπό πολιτικά δικαιώματα μάζας· δεύτερο, — κι αὐτό εἶναι τό βασικό, — δέν εἶναι σωστό ὅτι οἱ μάζες δέ θά καταλάβουν τήν ἰδέα τῆς πολιτικῆς πάλης. Τήν ἰδέα αὐτή θά τήν καταλάβει κι ὁ πιό ἀμόρφωτος ἐργάτης, μέ τήν προϋπόθεση φυσικά, ὅτι ὁ ἀγκιτάτορας ἤ ὁ προπαγανδιστής θά μπορέσει νά τόν πλησιάσει ἔτσι πού νά τοῦ κάνει γνωστή αὐτή τήν ἰδέα, ὅτι θά κατορθώσει νά τοῦ τή μεταδόσει σέ γλώσσα κατανοητή καί στηριζόμενος σέ γνωστά στόν ἐργάτη γεγονότα ἀπό τήν καθημερινή ζωή. Ἐξάλλου, ἡ προϋπόθεση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη καί γιά νά τοῦ δόσει νά καταλάβει τούς ὅρους τῆς οἰκο-

νομικῆς πάλης: καί σ' αὐτόν τόν τομέα ὁ ἀμόρφωτος ἐργάτης τῶν κατώτερων καί τῶν μεσαίων στρωμάτων τῆς μάζας δέν εἶναι σέ θέση ν' ἀφομοιώσει τή γενική ἰδέα τῆς οἰκονομικῆς πάλης· τήν ἰδέα αὐτή τήν ἀφομοιώνουν λίγοι μορφωμένοι ἐργάτες, πού τούς ἀκολουθεῖ ἡ μάζα, καθοδηγούμενη ἀπό τό ἔνστιχτο καί ἀπό τό ἄμεσο, τό πιό κοντινό συμφέρον.

Τό ἴδιο καί στή σφαίρα τῆς πολιτικῆς: τή γενική ἰδέα τῆς πολιτικῆς πάλης θά τήν ἀφομοιώσει, φυσικά, μόνο ὁ μορφωμένος ἐργάτης, πού ἡ μάζα θά τόν ἀκολουθήσει, γιατί νιώθει πολύ καλά τήν ἔλλειψη τῶν πολιτικῶν της δικαιωμάτων (ὅπως ἀναγνωρίζει σ' ἕνα σημεῖο ἡ «Profession de foi» τῆς 'Επιτροπῆς Κιέβου), καί τά πιό ἄμεσα καθημερινά συμφέροντα τή φέρνουν συνεχῶς σέ σύγκρουση μέ τίς κάθε λογῆς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς καταπίεσης. Σέ κανένα πολιτικό εἴτε κοινωνικό κίνημα, σέ καμιά χώρα δέν ὑπῆρχε καί δέν μποροῦσε νά ὑπάρξει ποτέ ἄλλη σχέση ἀνάμεσα στή μάζα τῆς δοσμένης τάξης εἴτε τοῦ λαοῦ καί στούς ὀλιγάριθμους μορφωμένους ἐκπροσώπους του, ἐκτός ἀπό τούτη ἀκριβῶς: παντοῦ καί πάντοτε ἀρχηγοί μιᾶς ορισμένης τάξης ἦταν οἱ πρωτοπόροι, οἱ πιό μορφωμένοι ἐκπρόσωποί της. Καί στό ρωσικό ἐργατικό κίνημα ἐπίσης δέν μπορεῖ νά γίνει διαφορετικά. Καί γι' αὐτό ἡ ἀγνόηση τῶν συμφερόντων καί τῶν ἀπαιτήσεων αὐτοῦ τοῦ πρωτοπόρου στρώματος τῶν ἐργατῶν, ἡ τάση *νά κατεβοῦμε* στό ἐπίπεδο ἀντίληψης τῶν κατώτερων στρωμάτων (ἀντί *ν' ἀνεβάζουμε* συνεχῶς τό ἐπίπεδο συνείδησης τῶν ἐργατῶν) θά ἔχει ἀναπόφευχτα πολύ βλαβερή ἐπίδραση καί θά προετοιμάσει τό ἔδαφος γιά νά διεισδύσουν στούς κόλπους τῶν ἐργατῶν κάθε λογῆς μή σοσιαλιστικές καί μή ἐπαναστατικές ἰδέες.

Καί γιά νά τελειώνω μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τῆς 'Επιτροπῆς Κιέβου στό ζήτημα τῆς πολιτικῆς πάλης, σημειώνω: εἶναι ἐξαιρετικά παράξενο καί ταυτόχρονα ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό γιά ὅλη τήν «Profession de foi» ὅτι ἡ 'Επιτροπή, πού θεωρεῖ ὅτι δέν εἶναι δυνατό σήμερα νά καλοῦμε τίς πλατιές μάζες τῶν ἐργατῶν σέ πολιτική δράση, παραδέχεται πώς εἶναι ἐνδεδειγμένη ἡ ὀργάνωση *ἐπιμέρους* διαδηλώσεων μέ ἀποκλειστικό σκοπό τή ζύμωση (κι ὄχι γιά ν' ἀσκηθεῖ ἐπίδραση στήν κυβέρνηση) «ἀπ' ἀφορμές κατανοητές στίς πλατιές μάζες». Σοσιαλιστές πού καλοῦν τούς ἐργάτες νά *μή* ἀσκοῦν ἐπίδραση στήν κυβέρνηση!!! Αὐτό ξεπερνᾶ κάθε ὅριο... Μόνο πού εἶναι ἀκατανόητο, πῶς μποροῦν νά γίνουν διαδηλώσεις *χωρίς* ν' ἀσκεῖται ἐπίδραση στήν κυβέρνηση. Ἤ μήπως θά συστήσουμε δά

στούς ἐργάτες νά κάνουν διαδηλώσεις μέσα στούς τέσσερις τοίχους τῆς καμαρούλας τους, ἀφοῦ πρῶτα μανταλώσουν τίς πόρτες; Εἴτε νά κάνουν διαδηλώσεις, μουντζώνοντας μέσα ἀπό τίς τσέπες τους; Αὐτό πιά, ἀσφαλῶς, δέ θά ἀσκήσει καί τόσο βλαβερή καί ὀλέθρια «ἐπίδραση πάνω στήν κυβέρνηση»! Τί θά πεῖ «ἐπιμέρους διαδήλωση», πάλι δέν τό καταλαβαίνουμε. Μήπως θά πεῖ: ἐπαγγελματική, μόνο γιά ἐπαγγελματικά ζητήματα (καί τότε ἄλλη μιά φορά: τί δουλειά ἔχει ἐδῶ ὁ σοσιαλισμός;) εἴτε, ἴσως, γιά ἐπιμέρους πολιτικά ζητήματα, κι ὄχι ἐνάντια σ' ὅλο τό πολιτικό σύστημα, ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία γενικά; Κι ἄν εἶναι ἔτσι, δέν πρόκειται τότε μήπως γιά ὁλοκάθαρες ἰδέες τοῦ «Credo» καί τοῦ ἄκρου ὁπορτουνισμοῦ, τῆς ἔσχατης ὑποβίβασης καί συσκότισης τῆς πολιτικῆς συνείδησης καί τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης; Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε δέ θάπρεπε μήπως νά ἐπαναλάβουμε τά «πτερόεντα ἔπη» ἑνός «νεαροῦ» πρωτευουσιάνου σοσιαλδημοκράτη: «εἶναι πρόωρο νά δυσφημίζουμε τήν ἀπολυταρχία ἀνάμεσα στούς ἐργάτες»;

Ἡ ἄκρα στενότητα ἀπόψεων τῆς «Profession de foi» διαφαίνεται ὄχι μόνο στό ζήτημα τῆς «πολιτικῆς». «Ἡ ἐπίδραση πάνω στίς μάζες μέ τή ζύμωση — διαβάζουμε ἐκεῖ — μπορεῖ σήμερα νά ἐκδηλωθεῖ μόνο καί ἐν πρώτοις μέ τήν ὑποβοήθηση τῆς οἰκονομικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου· γι' αὐτό ἡ Ἐπιτροπή ἐκμεταλλεύεται κάθε περίπτωση σύγκρουσης τῶν ἐργατῶν μέ τούς ἐπιχειρηματίες ἤ κάθε σοβαρή περίπτωση ὑπερβασίας ἀπομέρους τῶν ἐπιχειρηματιῶν, γιά ν' ἀπευθύνει στούς ἐργάτες ἔκκληση, μέ τήν ὁποία νά τούς ἐξηγεῖ τήν κατάστασή τους, καλώντας τους σέ διαμαρτυρία, ἀναλαβαίνοντας καθοδηγητικό ρόλο στίς ἀπεργίες, διατυπώνοντας τίς διεκδικήσεις τους, ὑποδείχνοντας τούς καλύτερους τρόπους γιά τήν ἐπίτευξή τους, ἀναπτύσσοντας μ' ὅλα αὐτά στήν ἐργατική τάξη τήν αὐτεπίγνωση» — αὐτό εἶναι ὅλο κι ὅλο, τίποτα περισσότερο γιά τήν οἰκονομική πάλη δέ μᾶς λένε. Κι αὐτό εἶναι profession de foi! Ξαναδιαβάστε προσεχτικά αὐτά τά σημεῖα: εἶναι ἡ ἴδια ἡ γλώσσα τοῦ «Credo» καί οἱ σκέψεις τοῦ «Credo» (πράγμα πού δείχνει ξανά καί ξανά πόσο μεγάλη εἶναι ἡ πλάνη τῆς σύνταξης τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» πού ἐννοεῖ ἐπίμονα νά καλύπτει τίς ἀπόψεις τῶν «νεαρῶν οἰκονομιστῶν» καί νά τίς βλέπει μόνο σάν παρέκκλιση ὁρισμένων ἀτόμων).

Γιά τόν σοσιαλιστή ἡ οἰκονομική πάλη ἀποτελεῖ τή βάση γιά τήν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν σ' ἐπαναστατικό κόμμα, γιά τή συνένωση καί τήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς τους πάλης ἐνάντια

σ' ὅλο τό κεφαλαιοκρατικό καθεστώς. Ἄν ὅμως πάρουμε τήν οἰκονομική πάλη σάν κάτι τό αὐτοτελές, τότε δέν ὑπάρχει τίποτα τό σοσιαλιστικό σ' αὐτήν, καί ἡ πεῖρα ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μᾶς δίνει ἕνα σωρό παραδείγματα ὄχι μόνο σοσιαλιστικῶν, μά καί ἀντισοσιαλιστικῶν συνδικάτων.

Καθῆκον τοῦ ἀστοῦ πολιτικοῦ εἶναι «νά ὑποβοηθάει τήν οἰκονομική πάλη τοῦ προλεταριάτου», καθῆκον τοῦ σοσιαλιστῆ εἶναι νά κάνει τήν οἰκονομική πάλη παράγοντα πού συμβάλλει στό σοσιαλιστικό κίνημα καί στίς ἐπιτυχίες τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος. Καθῆκον τοῦ σοσιαλιστῆ εἶναι νά συντελεῖ στήν ἀδιάρηχτη συνένωση τῆς οἰκονομικῆς καί τῆς πολιτικῆς πάλης σέ ἑνιαία ταξική πάλη τῶν σοσιαλιστικῶν ἐργατικῶν μαζῶν. Ἔτσι οἱ ἀσαφεῖς ἐκφράσεις τῆς «Profession de foi» τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου ἀνοίγουν διάπλατα τίς πόρτες στίς μπερνσταϊνικές ἰδέες καί καθιερώνουν σάν ἀρχή μιά ἀπαράδεχτα στενή στάση ἀπέναντι στήν οἰκονομική πάλη.

Ἡ ἐπίδραση στίς μάζες μέ τή ζύμωση πρέπει νά συνίσταται στήν πιό πλατιά οἰκονομική καί πολιτική ζύμωση γιά ὅλες τίς περιπτώσεις κι ἐκδηλώσεις κάθε λογῆς καταπίεσης, ζύμωση πού πρέπει νά τή χρησιμοποιοῦμε γιά νά τραβοῦμε διαρκῶς μεγαλύτερο ἀριθμό ἐργατῶν στίς γραμμές τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, γιά νά ἐνθαρρύνουμε κάθε ἐκδήλωση πολιτικῆς πάλης, γιά νά ὀργανώνουμε αὐτή τήν πάλη μέ τέτοιο τρόπο πού ἀπό τίς αὐθόρμητες μορφές της νά ἀνεβεῖ στή μορφή πάλης ἑνός ἑνιαίου πολιτικοῦ κόμματος. Ἔτσι, ἡ ζύμωση πρέπει ν' ἀποτελεῖ *μέσο* πλατιᾶς διάδοσης τῆς πολιτικῆς διαμαρτυρίας καί πιό ὀργανωμένων μορφῶν πολιτικῆς πάλης. Σήμερα ὅμως τά πλαίσια τῆς ζύμωσής μας εἶναι πολύ στενά, ὁ κύκλος τῶν προβλημάτων πού θίγει εἶναι πολύ περιορισμένος, καί χρέος μας εἶναι ὄχι νά καθιερώνουμε σάν ἀρχή αὐτή τή στενότητα, ἀλλά νά προσπαθοῦμε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτήν, νά προσπαθοῦμε νά βαθαίνουμε καί νά πλαταίνουμε τή δράση μας στόν τομέα τῆς ζύμωσης.

Στήν «Profession de foi» πού ἐξετάζουμε, ἡ στενότητα αὐτή ὁδηγεῖ ὄχι μόνο στίς θεωρητικές πλάνες πού ἀναλύσαμε πιό πάνω, ἀλλά καί στό στένεμα τῶν πραχτικῶν καθηκόντων. Τό στένεμα αὐτό φαίνεται στήν ἐπιθυμία νά βάλουμε σάν «ἄμεσο καθῆκον τήν ἔρευνα τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν στά κατά τόπους ἐργοστάσια μέ ἐρωτηματολόγια καί ἄλλους τρόπους». Ἐμεῖς, φυσικά, δέν μποροῦμε νάχουμε καμιά ἀντίρηση γιά τά ἐρωτηματολόγια γενικά, πού ἀποτελοῦν ἀπαραίτητο στοιχεῖο

τῆς ζύμωσης, ὅμως τό ν' ἀφοσιωνόμαστε σέ ἔρευνες σημαίνει νά ξοδεύουμε μή παραγωγικά τίς ἔτσι κι ἀλλιῶς πενιχρές ἐπαναστατικές δυνάμεις.

Ἐξάλλου, πολλά μποροῦμε ν' ἀντλήσουμε κι ἀπό τίς ἔρευνες πού δημοσιεύονται στή νόμιμη φιλολογία μας. Σάν ἄμεσο καθῆκον θάπρεπε νά βάλουμε τό πλάταιμα τῆς ζύμωσης καί τῆς προπαγάνδας (ἰδιαίτερα τῆς πολιτικῆς), πολύ περισσότερο μάλιστα πού ἡ διαδιδόμενη ἀνάμεσα στούς ἐργάτες μας θαυμάσια συνήθεια νά στέλνουν μονάχοι τους ἀνταποκρίσεις στίς σοσιαλιστικές ἐφημερίδες ἐξασφαλίζει ἀρκετή ἀφθονία ὑλικοῦ.

Ἀκόμα πιό μεγάλη στενότητα φανερώνει τό γεγονός ὅτι στό ζήτημα τῶν ταμείων θεωροῦνται ἐνδεδειγμένα μόνο τά «συνδικαλιστικά ἀπεργιακά» ταμεῖα, καί δέν ἀναφέρεται οὔτε λέξη ὅτι τά ταμεῖα αὐτά πρέπει ν' ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος κρίκων τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος καί νά ἐξυπηρετοῦν τήν πολιτική πάλη. Ὁ περιορισμός τῶν παράνομων ταμείων μας μόνο στήν οἰκονομική δράση εἶναι τάση φυσιολογική γιά τούς συντάχτες τοῦ «Credo», εἶναι ὅμως ἀκατανόητη ὅταν περιέχεται στήν «Profession de foi» μιᾶς Ἐπιτροπῆς τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας.

Σχετικά μέ τά νόμιμα σωματεῖα οἱ θέσεις τῆς «Profession de foi» παρουσιάζουν τήν ἴδια στενότητα κι ἐκφράζουν τήν ἴδια ἀκριβῶς τάση γιά παραχωρήσεις στήν περιβόητη μπερνσταϊνιάδα· ἡ συμβολή μιᾶς Ἐπιτροπῆς τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στήν ἵδρυση ταμείων σημαίνει, πάλι, σκόρπισμα τῶν δυνάμεων καί σβήσιμο τῶν ὁρίων ἀνάμεσα στήν ἐκπολιτιστική καί στήν ἐπαναστατική δουλειά: τό ἐπαναστατικό κόμμα μπορεῖ καί πρέπει νά χρησιμοποιεῖ τά νόμιμα σωματεῖα γιά τό δυνάμωμα καί τό στέριωμα τῆς *δικῆς του* δουλειᾶς, νά τά χρησιμοποιεῖ σάν ἑστίες γιά ζύμωση, σάν κατάλληλα μέσα κάλυψης τῶν ἐπαφῶν κτλ. κτλ. — καί τίποτα παραπάνω. Εἶναι στό ἔπακρο ἀντιορθολογιστικό νά σπαταλοῦμε τίς δυνάμεις τῶν σοσιαλιστῶν γιά νά συντελοῦμε στή δημιουργία σωματείων, εἶναι λάθος νά δίνουμε σ' αὐτά τά σωματεῖα αὐτοτελῆ σημασία, εἶναι ἁπλούστατα γελοῖο νά νομίζουμε πώς στά νόμιμα σωματεῖα εἶναι δυνατή «ἡ πλέρια ἀνεξαρτησία ἀπό τή συμμετοχή καί τήν πίεση τῶν ἐπιχειρηματιῶν».

Τέλος, καί στά ὀργανωτικά σχέδια τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου ἀντανακλᾶται ἡ στενότητα τῶν ἀντιλήψεών της καί ἡ ἰδιομορφία τους. Εἶναι ἀλήθεια πώς εἴμαστε ἀπολύτως σύμφωνοι μέ τήν Ἐπιτροπή Κιέβου στό ὅτι σήμερα δέν εἶναι ἀκόμα καιρός ν' ἀνακοι-

νώσουμε τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ κόμματος καί νά ἐκλέξουμε καινούργια ΚΕ, θεωροῦμε ὅμως δλότελα λαθεμένη τή γνώμη ὅτι «τό κίνημα ἔχει ἄμεσα οἰκονομικό χαρακτήρα», ὅτι τό ρωσικό προλεταριάτο ἀκόμα «δέν εἶναι ἕτοιμο γιά πολιτική ζύμωση». Θᾶταν λάθος ἐπίσης νά περιμένουμε ὥσπου «νά δυναμώσουν οἱ τοπικές ὁμάδες, νά μεγαλώσουν ἀριθμητικά, νά σταθεροποιήσουν τούς δεσμούς τους μέ τό ἐργατικό περιβάλλον»· ἕνα τέτοιο δυνάμωμα ὁδηγεῖ συχνά στήν ἄμεση χρεοκοπία.

Ὄχι, πρέπει ἀμέσως να καταπιαστοῦμε μέ τό ἔργο τῆς ἕνωσης, καί ν' ἀρχίσουμε ἀπό τήν ἕνωση στόν τομέα τοῦ τύπου, ἀπό τήν ἵδρυση ἑνός πανρωσικοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου, πού θά προσπαθήσει νά προετοιμάσει τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ κόμματος. Τό ὄργανο αὐτό θά εἶναι ὄργανο γιά ὅλη τή Ρωσία, θά συγκεντρώνει ἀνταποκρίσεις καί ὑλικά ἀπό τούς ὁμίλους κάθε τόπου, θά διαθέτει χῶρο γιά τή συζήτηση τῶν ἐπίμαχων ζητημάτων, θά πλαταίνει τά πλαίσια τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσής μας, θά δίνει ξεχωριστή προσοχή στά ὀργανωτικά ζητήματα, στίς ταχτικές καί τεχνικές μεθόδους δράσης, θά ἱκανοποιεῖ ὅλες τίς ἀπαιτήσεις τῶν πιό ἀναπτυγμένων ἐργατῶν καί θ' ἀνεβάζει συνεχῶς τά κατώτερα στρώματα τοῦ προλεταριάτου (πού θά προσελκύονται μέ τίς ἐργατικές ἀνταποκρίσεις κτλ.) σέ δλοένα καί πιό συνειδητή συμμετοχή στό σοσιαλιστικό κίνημα καί στήν πολιτική πάλη.

Ἔχουμε τήν πεποίθηση πώς μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο μποροῦν νά προετοιμαστοῦν οἱ πραγματικές προϋποθέσεις γιά τήν ἕνωση καί τήν ἀναδημιουργία τοῦ κόμματος, καί πώς μόνο ἡ ἀνοιχτή κι ἀπροκάλυπτη πολεμική ἐνάντια στό στενό «οἰκονομισμό» καί στίς μπερνσταϊνικές ἰδέες, πού διαδίδονται ὅλο και περισσότερο, μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει τή σωστή ἀνάπτυξη τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899
ἤ στίς ἀρχές τοῦ 1900

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1928
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. VII

Δημοσιεύεται
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο,
ἀντιγραμμένο ἀπό ἄγνωστον

ΣΧΕΔΙΟ ΔΗΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ «ΙΣΚΡΑ»[113] ΚΑΙ ΤΟΥ «ΖΑΡΙΑ»[114]

Ἀναλαβαίνοντας τήν ἔκδοση δυό σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργάνων: ἑνός ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ καί μιᾶς πανρωσικῆς ἐργατικῆς ἐφημερίδας, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά ποῦμε λίγα λόγια γιά τό πρόγραμμά μας, γιά τό τί ἐπιδιώκουμε καί πῶς καταλαβαίνουμε τά καθήκοντά μας.

Περνᾶμε μιά ἐξαιρετικά σοβαρή στιγμή τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ὅλα δείχνουν, ὅπως φαίνεται, πώς τό κίνημά μας βρίσκεται σ' ἕνα κρίσιμο στάδιο: ξεχείλισε τόσο πλατιά καί ξεπέταξε τόσο πολλά γερά βλαστάρια στίς πιό διαφορετικές γωνιές τῆς Ρωσίας, πού ἐκδηλώνεται σήμερα μέ ἀκράτητη δύναμη ἡ τάση του νά σταθεροποιηθεῖ, νά πάρει ἀνώτερη μορφή, νά διαμορφώσει μιά ὁρισμένη φυσιογνωμία καί ὀργάνωση. Πράγματι, τά τελευταῖα χρόνια χαρακτηρίζονται ἀπό μιά καταπληχτικά γοργή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ μέσα στή διανόησή μας, κι αὐτό τό ρεῦμα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔρχεται νά τό προυπαντήσει τό τελείως ἀνεξάρτητο, τό αὐθόρμητο κίνημα τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, πού ἀρχίζει νά ἑνώνεται καί νά παλαίβει ἐνάντια στούς καταπιεστές του, ἐκδηλώνοντας φλογερό πόθο γιά τό σοσιαλισμό. Παντοῦ ἐμφανίζονται ὅμιλοι ἐργατῶν καί σοσιαλδημοκρατῶν διανοουμένων, κυκλοφοροῦν τοπικές προκηρύξεις ζύμωσης, μεγαλώνει ἡ ζήτηση σοσιαλδημοκρατικοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, ξεπερνώντας ἀπροσμέτρητα τήν προσφορά του, καί οἱ ἐντατικές κυβερνητικές διώξεις δέν εἶναι σέ θέση νά συγκρατήσουν τό κίνημα αὐτό.

Γεμάτες οἱ φυλακές, ἴσαμε κεῖ πού δέν παίρνει, γεμάτες καί οἱ ἐξορίες, σχεδόν κάθε μήνα ἀκοῦς γιά «χτυπήματα» κατά τῶν σο-

σιαλιστῶν σ' ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας, γιά πιάσιμο μεταφερόμενου ὑλικοῦ, γιά συλλήψεις ἀγκιτατόρων, γιά κατασχέσεις ἔντυπου ὑλικοῦ καί τυπογραφείων, τό κίνημα ὅμως δέ σταματάει, μά ὅλο καί ἀναπτύσσεται, ἀγκαλιάζει ὅλο καί πιό πλατιές περιοχές, διεισδύει ὅλο καί πιό βαθιά στήν ἐργατική τάξη, τραβάει ὅλο καί περισσότερο τήν προσοχή τῆς κοινῆς γνώμης. Καί ὅλη ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας, ὅλη ἡ ἱστορία τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης καί τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀποτελοῦν ἐγγύηση ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κίνημα θ' ἀναπτύσσεται παρ' ὅλα τά ἐμπόδια καί ὅτι θά τά κατανικήσει.

Τό κύριο γνώρισμα τοῦ κινήματός μας, γνώρισμα πού τόν τελευταῖο καιρό χτυπάει ἰδιαίτερα στό μάτι, εἶναι τό κομμάτιασμά του, ὁ χειροτεχνικός, θά ἔλεγε κανείς, χαρακτήρας του: οἱ τοπικοί ὅμιλοι ἐμφανίζονται καί δροῦν σχεδόν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ὁμίλους τῶν ἄλλων τόπων κι ἀκόμα (πράγμα πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία) κι ἀπό τούς ὁμίλους πού δροῦσαν καί δροῦν ταυτόχρονα στά ἴδια κέντρα· δέ δημιουργιέται παράδοση καί συνέχεια, καί ὁ τοπικός τύπος ἀντανακλᾶ ὁλοκληρωτικά αὐτό τό κομμάτιασμα, ἀντανακλᾶ τήν ἔλλειψη σύνδεσης μέ ὅ,τι ἔχει πιά δημιουργήσει ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Ἡ σημερινή περίοδος μᾶς φαίνεται κρίσιμη, ἀκριβῶς γιατί τό κίνημα ξεπερνάει αὐτόν τό χειροτεχνισμό κι αὐτό τό κομμάτιασμα, ἀπαιτώντας ἐπίμονα τό πέρασμα σέ ἀνώτερη, πιό ἑνιαία, καλύτερα καί περισσότερο ὀργανωμένη μορφή, πού γιά τή δημιουργία της θεωροῦμε ὑποχρέωσή μας νά δουλέψουμε. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι σέ μιά ὁρισμένη περίοδο τοῦ κινήματος, στίς ἀρχές του, αὐτό τό κομμάτιασμα εἶναι ἐντελῶς ἀναπόφευχτο, ὅτι μέ μιά τόσο καταπληχτικά γοργή καί γενική ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος ὕστερα ἀπό μιά μακρόχρονη περίοδο ἐπαναστατικῆς κάλμας, ἡ ἔλλειψη συνέχειας δημιουργιέται ἐντελῶς φυσιολογικά. Εἶναι ἐπίσης ἀναμφίβολο ὅτι ποικιλομορφία τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, διαφορά τῆς κατάστασης τῆς ἐργατικῆς τάξης στίς διάφορες περιοχές, καί τέλος ἰδιομορφίες στίς ἀντιλήψεις τῶν τοπικῶν στελεχῶν θά ὑπάρχουν πάντα καί ὅτι ἀκριβῶς αὐτή ἡ ποικιλομορφία δείχνει τή ζωτικότητα τοῦ κινήματος καί τήν ὑγιῆ ἀνάπτυξή του. Ὅλα αὐτά εἶναι σωστά, ὅμως τό κομμάτιασμα καί ἡ ἀνοργανωσιά δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητη συνέπεια αὐτῆς τῆς ποικιλομορφίας. Ἡ διατήρηση τῆς συνέχειας τοῦ κινήματος, ἡ ἕνωσή του, δέν ἀποκλείουν καθόλου τήν ποικιλομορφία, ἀπεναντίας, θά δημιουργήσουν μάλιστα πιό εὐρύ στίβο καί ἐλεύθερο πεδίο γι' αὐτήν. Στή σημερινή ὅμως στιγμή τοῦ κινήματος τό κομμάτιασμα ἀρχίζει

νά ἀσκεῖ πραγματικά βλαβερή ἐπίδραση καί ἀπειλεῖ νά παρασύρει τό κίνημα σέ στραβό δρόμο: ὁ στενός πραχτικισμός, ὁ ἀποσπασμένος ἀπό τό θεωρητικό φώτισμα τοῦ κινήματος στό σύνολό του, εἶναι ἱκανός νά καταστρέψει τή σύνδεση ἀνάμεσα στό σοσιαλισμό καί στό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς Ρωσίας, ἀπό τή μιά μεριά, καί στό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα, ἀπό τήν ἄλλη. Ὅτι ὁ κίνδυνος αὐτός δέν εἶναι φανταστικός, τό ἀποδείχνει ἡ δημοσίευση ἔργων σάν τό «Credo» πού προκάλεσε κιόλας μιά πέρα γιά πέρα δικαιολογημένη διαμαρτυρία καί κατάκριση, καί ἀκόμα σάν τό «Χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ"» (Σεπτέμβρης 1899). Αὐτό τό παράρτημα ἐξέφρασε μέ τόν πιό ἀνάγλυφο τρόπο τήν τάση πού διαποτίζει ὅλη τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ». Μέ τό παράρτημα αὐτό ἀρχίζει νά ἐκδηλώνεται μιά ἰδιαίτερη κατεύθυνση μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, καί μάλιστα τέτοια, πού μπορεῖ νά προξενήσει ἄμεση ζημιά καί πού πρέπει νά καταπολεμηθεῖ. Ὅμως ὁ ρωσικός νόμιμος τύπος μέ κείνη τήν παρωδία τοῦ μαρξισμοῦ, πού μόνο νά διαφθείρει μπορεῖ τήν κοινωνική συνείδηση, μεγαλώνει ἀκόμα περισσότερο αὐτή τή διασπορά κι αὐτή τήν ἀναρχία, χάρη στήν ὁποία ὁ περιβόητος (περιβόητος γιά τή χρεοκοπία του) Μπέρνσταϊν μπόρεσε ἀπό τόν τύπο νά διακηρύξει σ' ὅλο τόν κόσμο τήν ἀναλήθεια, ὅτι τάχα ἡ πλειοψηφία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦν στή Ρωσία εἶναι μέ τό μέρος του.

Θᾶταν ἀκόμα πρόωρο νά κρίνουμε πόσο βαθιά ειναι αὐτή ἡ διαφωνία, πόσο πιθανή εἶναι ἡ διαμόρφωση μιᾶς ἰδιαίτερης κατεύθυνσης (δέν ἔχουμε καμιά πρόθεση νά δόσουμε ἀπό τώρα κιόλας καταφατική ἀπάντηση σ' αὐτά τά ἐρωτήματα, δέ χάνουμε ἀκόμα καθόλου τήν ἐλπίδα ὅτι μπορεῖ νά δουλέψουμε *μαζί*), ὅμως τό νά κλείνουμε τά μάτια μπροστά στή σοβαρότητα τῆς κατάστασης θά ἦταν πολύ πιό ἐπιζήμιο ἀπό τό νά μεγαλοποιοῦμε αὐτή τή διαφωνία, καί χαιρετίζουμε ὁλόψυχα τό ξαναζωντάνεμα τῆς δημοσιογραφικῆς δράσης τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί τήν πάλη πού ἄρχισε αὐτή ἡ ὁμάδα ἐνάντια στίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσης καί ἐκχυδαϊσμοῦ τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ[115].

Τό πραχτικό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπ' ὅλα αὐτά εἶναι τοῦτο: εἶναι ἀνάγκη ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, νά ἑνωθοῦμε καί νά κατευθύνουμε ὅλες τίς προσπάθειές μας στή δημιουργία ἑνός ἑνιαίου καί ἰσχυροῦ κόμματος, πού νά παλαίβει κάτω ἀπό τή σημαία τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος, νά διατηρεῖ τή συνέχεια τοῦ κινήματος καί νά προω-

θεῖ συστηματικά τήν ὀργάνωσή του. Τό συμπέρασμα αὐτό δέν εἶναι νέο. Τό ἔχουν βγάλει κιόλας οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες ἐδῶ καί δυό χρόνια, ὅταν ἀντιπρόσωποι τῶν μεγαλύτερων σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τῆς Ρωσίας συνῆλθαν σέ συνέδριο τήν ἄνοιξη τοῦ 1898, ἵδρυσαν τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, δημοσίευσαν τή «Διακήρυξή» του, καί ἀναγνώρισαν τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Θεωρώντας τούς ἑαυτούς μας μέλη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, συμμεριζόμαστε ἀπόλυτα τίς βασικές ἰδέες τῆς «Διακήρυξης» καί ἀποδίδουμε σ' αὐτήν ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία, σάν ἀνοιχτή καί δημόσια διακήρυξη τῶν σκοπῶν πού πρέπει νά ἐπιδιώκει τό κόμμα μας. Γι' αὐτό τό λόγο γιά μᾶς, σάν μέλη τοῦ κόμματος, τό ζήτημα τῶν πλησιέστερων καί ἄμεσων καθηκόντων μας μπαίνει ἔτσι: ποιό σχέδιο δράσης πρέπει νά υἱοθετήσουμε γιά νά πετύχουμε μιά ὅσο τό δυνατό σταθερότερη ἀνανέωση τοῦ κόμματος; Μερικοί σύντροφοι (ἀκόμα καί μερικές ὁμάδες καί ὀργανώσεις) ἔχουν τή γνώμη ὅτι γιά τό σκοπό αὐτό πρέπει νά ἐκλέξουμε νέο κεντρικό ὄργανο τοῦ κόμματος καί ν' ἀναθέσουμε σ' αὐτό νά ξαναρχίσει τήν ἔκδοση τοῦ κομματικοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου[116]. Ἕνα τέτοιο σχέδιο ἐμεῖς τό θεωροῦμε λαθεμένο ἤ τουλάχιστο παρακινδυνευμένο. Δημιουργία καί στέριωμα τοῦ κόμματος — σημαίνει δημιουργία καί στέριωμα τῆς ἕνωσης ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, καί μιά τέτοια ἕνωση δέν μποροῦμε νά τήν πετύχουμε μέ ἁπλή διαταγή, δέν μποροῦμε νά τήν πετύχουμε ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τήν ἀπόφαση κάποιας, ἄς ποῦμε, συνέλευσης ἀντιπροσώπων, χρειάζεται νά τήν προπαρασκευάσουμε μέ τή δουλειά μας. Χρειάζεται, πρῶτο, νά δημιουργήσουμε μιά γενική κομματική φιλολογία, γενική ὄχι μονάχα μέ τήν ἔννοια ὅτι πρέπει νά ἐξυπηρετεῖ ὅλο τό ρωσικό κίνημα, κι ὄχι μόνο ὁρισμένες περιοχές, ὅτι πρέπει νά συζητάει τά ζητήματα ὅλου τοῦ κινήματος στό σύνολό του καί νά βοηθάει τήν πάλη τῶν συνειδητῶν προλετάριων, καί νά μή περιορίζεται μόνο στά τοπικά ζητήματα, ἀλλά γενική καί μέ τήν ἔννοια ὅτι πρέπει νά ἑνώνει ὅλες τίς ὑπάρχουσες φιλολογικές δυνάμεις, νά ἐκφράζει ὅλες τίς ἀποχρώσεις γνωμῶν καί ἀπόψεων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν ὄχι σάν μεμονωμένων ἀγωνιστῶν, ἀλλά σάν συντρόφων πού συνδέονται μέ κοινό πρόγραμμα καί κοινή πάλη στίς γραμμές μιᾶς ὀργάνωσης. Χρειάζεται, δεύτερο, νά δημιουργήσουμε μιά ὀργάνωση πού νά ἔχει τήν εἰδική ἀποστολή νά ἐξασφαλίζει τήν ἐπαφή ἀνάμεσα σ' ὅλα τά κέντρα τοῦ κινήματος, νά παρέχει ἔγκαιρα ὁλοκληρω-

μένες πληροφορίες γιά τό κίνημα καί νά ἐφοδιάζει κανονικά μέ περιοδικό τύπο ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας. Μόνο ὅταν θά δημιουργηθεῖ μιά τέτοια ὀργάνωση, ὅταν θά ἐξασφαλιστεῖ ρωσικό σοσιαλιστικό ταχυδρομεῖο, τό κόμμα θά σταθεροποιήσει τήν ὕπαρξή του, μόνο τότε τό κόμμα θ' ἀποτελεῖ πραγματικό γεγονός, συνεπῶς καί ἰσχυρή πολιτική δύναμη. Ἀκριβῶς στό πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος, δηλ. στή δημιουργία γενικῆς φιλολογίας, σκοπεύουμε ν' ἀφιερώσουμε τίς δυνάμεις μας, γιατί τή θεωροῦμε ζωτική ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου κινήματος καί ἀπαραίτητο προκαταρχτικό βῆμα γιά τήν ἀνανέωση τῆς δράσης τοῦ κόμματος.

Ἀπό τό χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ καθήκοντός μας ἀπορέει φυσιολογικά καί τό πρόγραμμα πού πρέπει ν' ἀκολουθοῦν τά ὄργανα πού θά ἐκδόσουμε. Τά ὄργανα αὐτά πρέπει ν' ἀφιερώνουν πολύ χῶρο στά θεωρητικά ζητήματα, δηλ. καί στή γενική θεωρία τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ καί στήν ἐφαρμογή της στή ρωσική πραγματικότητα. Ἡ ἐπιταχτική ἀνάγκη μιᾶς πλατιᾶς συζήτησης αὐτῶν τῶν ζητημάτων σήμερα ἀκριβῶς εἶναι ἀναμφισβήτητη καί δέ χρειάζεται ἐπεξηγήσεις ὕστερα ἀπ' ὅσα εἴπαμε πιό πάνω. Εἶναι αὐτονόητο πώς μέ τά ζητήματα τῆς γενικῆς θεωρίας πρέπει νά συνδέεται ἀδιάρηχτα καί ἡ ἐνημέρωση σχετικά μέ τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης, μέ τήν ἱστορία του καί τή σημερινή κατάστασή του. Βάζουμε, ἐπίσης, σάν σκοπό μας τή συστηματική συζήτηση ὅλων τῶν προβλημάτων τῆς πολιτικῆς: τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα πρέπει ν' ἀπαντάει σ' ὅλα τά προβλήματα πού προωθεῖ ἡ ζωή σ' ὅλους τούς τομεῖς, στά ζητήματα καί τῆς ἐσωτερικῆς καί τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς καί πρέπει νά ἐπιδιώξουμε κάθε σοσιαλδημοκράτης καί κάθε συνειδητός ἐργάτης νά σχηματίσει ξεκάθαρη ἀντίληψη πάνω σ' ὅλα τά βασικά προβλήματα, — χωρίς αὐτόν τόν ὅρο δέν εἶναι δυνατό νά γίνει πλατιά καί προγραμματισμένη προπαγάνδα καί ζύμωση. Ἡ συζήτηση τῶν προβλημάτων τῆς θεωρίας καί τῆς πολιτικῆς θά συνδέεται μέ τήν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος, πού ἡ ἀνάγκη τῆς ὕπαρξής του ἀναγνωρίστηκε κιόλας ἀπό τό συνέδριο τοῦ 1898, κι ἐμεῖς σκοπεύουμε στό κοντινό μέλλον νά δημοσιεύσουμε σχέδιο προγράμματος, πού ἡ ὁλόπλευρη συζήτησή του πρέπει νά δόσει ἀρκετό ὑλικό στό μελλοντικό συνέδριο, ὅπου θά μπεῖ τό καθῆκον τῆς ψήφισης τοῦ προγράμματος[117]. Σέ συνέχεια, ἐξαιρετικά ἐπιταχτικό καθῆκον θεωροῦμε τή συζήτηση τῶν προβλημάτων ὀργάνωσης καί τῶν τρόπων πραχτικῆς δράσης. Ἡ ἔλλειψη συνέχειας καί τό κομμάτιασμα, γιά

τά όποϊα μιλήσαμε πιό πάνω, έχουν έξαιρετικά έπιζήμιο άντίχτυπο στή σημερινή κατάσταση τῆς κομματικῆς πειθαρχίας, τῆς κομματικῆς όργάνωσης καί τῆς συνωμοτικῆς τέχνης. Πρέπει ὀρθά-κοφτά ν' ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἐμεῖς, οἱ σοσιαλδημοκράτες, μείναμε πίσω ἀπό τούς παλιούς ἀγωνιστές τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί ἀπό ἄλλες ὀργανώσεις πού δροῦν στή Ρωσία, καί πρέπει νά καταβάλουμε ὅλες μας τίς δυνάμεις γιά νά καλύψουμε τά κενά σ' αὐτόν τόν τομέα. Ἡ μαζική προσέλκυση νεαρῶν ἐργατῶν καί διανοουμένων στό κίνημα, τό γεγονός ὅτι γίνονται πιό συχνά τά χτυπήματα, καθώς καί οἱ ραφιναρισμένες μέθοδοι δίωξης πού ἐφαρμόζει ἡ κυβέρνηση κάνουν ἐπιταχτικά ἀναγκαία τήν προπαγάνδα τῶν ἀρχῶν καί τῶν μεθόδων τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης, τῆς κομματικῆς πειθαρχίας καί τῆς συνωμοτικῆς τέχνης.

Μιά τέτοια προπαγάνδα, ἄν τήν ὑποστηρίξουν ὅλες οἱ μεμονωμένες ὁμάδες καί ὅλοι οἱ πιό ἔμπειροι σύντροφοι, μπορεῖ καί πρέπει νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά διαμορφώσουμε ἀπό τούς νεαρούς σοσιαλιστές καί τούς νεαρούς ἐργάτες ἐπιδέξιους καθοδηγητές τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἱκανούς νά ὑπερνικοῦν ὅλα τά ἐμπόδια, πού βάζει στή δουλειά μας ὁ ζυγός τοῦ ἀπολυταρχικοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους, καί ν' ἀνταποκρίνονται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐργατικῆς μάζας πού αὐθόρμητα τραβιέται στό σοσιαλισμό καί στήν πολιτική πάλη. Τέλος, ἡ ἀναλυτική μελέτη αὐτοῦ τοῦ αὐθόρμητου κινήματος (τόσο τῶν ἐργατικῶν μαζῶν ὅσο καί τῆς διανόησής μας) πρέπει, σέ σύνδεση μέ τά θέματα πού θίχτηκαν παραπάνω, νά εἶναι ἕνα ἀπό τά κυριότερα καθήκοντά μας: πρέπει νά ἐμβαθύνουμε στήν κατανόηση τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος τῶν διανοουμένων, πού παρατηρήθηκε στή Ρωσία στά 1895–1900 καί πού κλείνει μέσα του διαφορετικά καί κάποτε ἑτερογενῆ ρεύματα· πρέπει νά μελετᾶμε ἐμπεριστατωμένα τήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης σ' ὅλους τούς τομεῖς τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, νά μελετᾶμε τίς μορφές καί τούς ὅρους τῆς ἀφύπνισής της, τῆς πάλης της πού ἀρχίζει, γιά νά συνδέσουμε σ' ἕνα ἀδιάρρηχτο σύνολο τό μαρξιστικό σοσιαλισμό, — πού ἄρχισε κιόλας ν' ἁπλώνει ρίζες στό ρωσικό ἔδαφος, — καί τό ρωσικό ἐργατικό κίνημα, γιά νά συνδέσουμε τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα μέ τήν αὐθόρμητη ἄνοδο τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Καί μόνο ὅταν θά πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ σύνδεση μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ στή Ρωσία σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα, γιατί σοσιαλδημοκρατία δέ θά πεῖ μόνο ἐξυπηρέτηση τοῦ αὐθόρμητου ἐργατικοῦ κινήματος (ὅπως ἔχουν κάποτε τήν τάση νά νομίζουν μερικοί σύγ-

χρονοι «πραχτικοί» μας), σοσιαλδημοκρατία θά πεῖ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα. Καί μόνο μιά τέτοια συνένωση δίνει στό ρωσικό προλεταριάτο τή δυνατότητα νά ἐκπληρώσει τό πρῶτο πολιτικό του καθῆκον: ν' ἀπελευθερώσει τή Ρωσία ἀπό τό ζυγό τῆς ἀπολυταρχίας.

Ὅσο γιά τήν κατανομή τῶν θεμάτων καί τῶν ζητημάτων πού ἀναφέραμε ἀνάμεσα στό περιοδικό καί στήν ἐφημερίδα, αὐτή ἡ κατανομή θά ἐξαρτηθεῖ ἀποκλειστικά ἀπό τίς διαφορές στόν ὄγκο αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων, καθώς κι ἀπό τίς διαφορές στό χαρακτήρα τους: τό περιοδικό πρέπει νά ἐξυπηρετεῖ κυρίως τήν προπαγάνδα, ἡ ἐφημερίδα κυρίως τή ζύμωση. Ὅμως καί στό περιοδικό καί στήν ἐφημερίδα πρέπει νά καθρεφτίζονται ὅλες οἱ πλευρές τοῦ κινήματος, καί θά θέλαμε νά ὑπογραμμίσουμε ἰδιαίτερα ὅτι δέν εἴμαστε σύμφωνοι μέ τό σχέδιο, πού προβλέπει πώς ἡ ἐργατική ἐφημερίδα πρέπει νά δημοσιεύει στίς σελίδες της ἀποκλειστικά ὅ,τι ἀφορᾶ ἀπευθείας καί ἄμεσα τό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα, ἀφήνοντας γιά τό ὄργανο τῶν «διανοουμένων» ὅλα ὅσα ἔχουν σχέση μέ τόν τομέα τῆς θεωρίας τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ τόν τομέα τῆς ἐπιστήμης, τῆς πολιτικῆς, τῶν ζητημάτων τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης κτλ. Ἀντίθετα, ἐκεῖνο πού χρειάζεται εἶναι ἀκριβῶς ὁ συνδυασμός ὅλων τῶν συγκεκριμένων γεγονότων καί ἐκδηλώσεων τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τά παραπάνω ζητήματα, χρειάζεται ἡ θεωρία νά φωτίζει κάθε μερικό γεγονός, χρειάζεται νά προπαγανδίζονται τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς καί τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης στίς πιό πλατιές μάζες τῆς ἐργατικῆς τάξης, χρειάζεται τά ζητήματα αὐτά νά γίνουν ἀντικείμενο ζύμωσης. Ἡ μορφή ζύμωσης, πού ὥς τώρα ἐπικρατοῦσε σχεδόν ἀποκλειστικά στή χώρα μας — δηλ. ἡ ζύμωση μέ τίς τοπικές προκηρύξεις — παύει νά εἶναι ἐπαρκής: ἡ ζύμωση αὐτή εἶναι στενή, γιατί θίγει μόνο ζητήματα τοπικά καί κατά κύριο λόγο οἰκονομικά. Πρέπει νά προσπαθήσουμε νά δημιουργήσουμε ἀνώτερη μορφή ζύμωσης — μέσω τῆς ἐφημερίδας πού θά καταχωρεῖ κάθε τόσο καί τά παράπονα τῶν ἐργατῶν, καί τίς ἐργατικές ἀπεργίες, καί τίς ἄλλες μορφές προλεταριακῆς πάλης, καί ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς καταπίεσης σ' ὅλη τή Ρωσία, καί πού θά βγάζει συγκεκριμένα συμπεράσματα ἀπό κάθε τέτοιο γεγονός σέ σχέση μέ τούς τελικούς σκοπούς τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά πολιτικά καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου. «Νά εὐρύνουμε τά πλαίσια καί τό περιεχόμενο τῆς δράσης μας στούς τομεῖς τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσης», — αὐτά τά λόγια τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ πρέπει νά εἶναι τό σύνθημα πού θά κατευ-

θύνει στό ἄμεσο μέλλον τή δράση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, κι ἐμεῖς υἱοθετοῦμε αὐτό τό σύνθημα στό πρόγραμμα τῶν ὀργάνων μας.

Ἐδῶ γεννιέται φυσιολογικά τό παρακάτω πρόβλημα: ἄν τά ὄργανα πού προτείνουμε πρέπει νά ἐξυπηρετοῦν τό σκοπό τῆς συνένωσης ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν καί τή συσπείρωσή τους σ᾿ ἕνα κόμμα, τότε πρέπει ν᾿ ἀντανακλοῦν ὅλες τίς αποχρώσεις τῶν ἀπόψεων, ὅλες τίς τοπικές ἰδιομορφίες, ὅλη τήν ποικιλομορφία τῶν πραχτικῶν μεθόδων. Πῶς συμβιβάζεται αὐτή ἡ ἕνωση ἑτερογενῶν ἀπόψεων μέ τή μονολιθικότητα τῆς σύνταξης τῶν ὀργάνων; Μήπως τά ὄργανα πρέπει νά εἶναι μιά ἁπλή συλλογή ποικιλόμορφων ἀντιλήψεων ἤ πρέπει νά ἔχουν αὐτοτελῆ, ὁλοκληρωτικά ξεκαθαρισμένο προσανατολισμό;

Ἐμεῖς ἀπαντοῦμε στά ἐρωτήματα αὐτά μέ τή δεύτερη ἔννοια καί ἐλπίζουμε πώς ἕνα ὄργανο μέ ξεκαθαρισμένο προσανατολισμό μπορεῖ νά εἶναι πέρα γιά πέρα κατάλληλο (ὅπως θά ποῦμε παρακάτω) καί γιά νά καθρεφτίζονται σ᾿ αὐτό οἱ διαφορετικές ἀπόψεις, καί γιά νά γίνεται συντροφική πολεμική ἀνάμεσα στούς συνεργάτες. Σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις μας ἐμεῖς συμμεριζόμαστε ἀπόλυτα ὅλες τίς βασικές ἰδέες τοῦ μαρξισμοῦ (ὅπως διατυπώθηκαν στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» καί στά προγράμματα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης) καί εἴμαστε ὑπέρ τῆς συνεποῦς ἀνάπτυξης αὐτῶν τῶν ἰδεῶν στό πνεῦμα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, ἀποκρούοντας κατηγορηματικά τίς μεσοβέζικες, ὀπορτουνιστικές τροποποιήσεις πού ἔγιναν σήμερα τόσο τῆς μόδας χάρη στό ζῆλο τοῦ Μπέρνσταϊν. Ἐμεῖς θεωροῦμε καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας νά ὀργανώνει τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου, νά συνδράμει αὐτή τήν πάλη, νά τονίζει τόν ἀναγκαῖο τελικό σκοπό της, ν᾿ ἀναλύει τίς συνθῆκες πού καθορίζουν τόν τρόπο διεξαγωγῆς αὐτῆς τῆς πάλης. «Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν μπορεῖ νά εἶναι ἔργο μόνο τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν»[118]. Ὅμως, χωρίς νά ξεχωρίζουμε τή σοσιαλδημοκρατία ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, δέν πρέπει ὡστόσο νά ξεχνᾶμε ὅτι καθῆκον της εἶναι ν᾿ ἀντιπροσωπεύει τά συμφέροντα αὐτοῦ τοῦ κινήματος σ᾿ ὅλες τίς χῶρες καί στό σύνολό του, ὅτι σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά φτάσει στό σημεῖο νά ὑποκλίνεται τυφλά μπροστά στή μιά ἤ στήν ἄλλη ξεχωριστή φάση, στήν ὁποία βρίσκεται αὐτό τό κίνημα στή μιά ἤ στήν ἄλλη περίοδο, στό ἕνα ἤ στό ἄλλο μέρος. Θεωροῦμε ὅτι ὑποχρέωση τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι νά ὑποστηρίζει κάθε ἐπαναστατικό κίνημα ἐνάντια στό σημερινό κρατικό καί κοινωνικό καθεστώς καί ὅτι ὁ σκο-

πός της συνίσταται στήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ἐργατική τάξη, στήν ἀπαλλοτρίωση τῶν ἀπαλλοτριωτῶν καί στήν οἰκοδόμηση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ἀποκρούουμε ἀποφασιστικά κάθε ἀπόπειρα ἐξασθένισης ἤ ἐπισκίασης τῆς ἐπαναστατικότητας τῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού εἶναι κόμμα τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί ἀμείλιχτος ἐχθρός ὅλων τῶν τάξεων πού ὑποστηρίζουν τό σύγχρονο κοινωνικό καθεστώς. Εἰδικότερα, θεωροῦμε ἱστορικό καθῆκον τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας: ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία καλεῖται νά σταθεῖ ὁ πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς ρωσικῆς δημοκρατίας, καλεῖται νά πραγματοποιήσει τό σκοπό πού βάζει μπροστά σ' αὐτήν ἡ ὅλη κοινωνική ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας καί πού τῆς κληροδότησαν οἱ δοξασμένοι ἀγωνιστές τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Μόνο συνδέοντας ἀδιάρηχτα τήν οἰκονομική καί πολτική πάλη, μόνο ἁπλώνοντας τήν πολιτική προπαγάνδα καί ζύμωση σέ ὅλο καί πιό πλατιά στρώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης, μπορεῖ ἡ σοσιαλδημοκρατία νά ἐκπληρώσει τήν ἀποστολή της.

Ἀπό τήν παραπάνω ἀκριβῶς ἄποψη (πού τήν ἀναφέραμε ἐδῶ σέ πολύ γενικές γραμμές, ἐπειδή ἡ λεπτομερειακή ἔκθεση καί αἰτιολόγησή της ἔχει γίνει κιόλας πολλές φορές, καί ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», καί ἀπό τή «Διακήρυξη» τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, καί ἀπό τήν «ἐπεξήγηση» τῆς «Διακήρυξης» αὐτῆς — τήν μπροσούρα «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» *, «Ἡ ἐργατική ὑπόθεση στή Ρωσία» (αἰτιολόγηση τοῦ προγράμματος τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας)) θά φωτίζουμε ὅλα τά θεωρητικά καί πραχτικά ζητήματα καί θά προσπαθοῦμε νά συνδέουμε μέ τίς παραπάνω ἰδέες ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς δημοκρατικῆς διαμαρτυρίας στή Ρωσία.

Ἀκολουθώντας, ὅμως, στή φιλολογική μας δράση τήν ἄποψη μιᾶς καθορισμένης κατεύθυνσης, ἐμεῖς δέ σκοπεύουμε καθόλου νά παρουσιάζουμε ὅλες τίς λεπτομέρειες τῶν γνωμῶν μας σάν γνῶμες ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, δέ σκοπεύουμε καθόλου ν' ἀρνηθοῦμε τίς ὑπάρχουσες διαφωνίες, νά τίς σκεπάσουμε εἴτε νά τίς σβήσουμε. Ἀντίθετα, θέλουμε νά κάνουμε τά ὄργανά μας ὄργανα *συζήτησης* ὅλων τῶν ζητημάτων

---

* Βλ. *Β. Ι. Λένιν*, Ἅπαντα, 5η. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 459 - 496. *Η Σύντ.*

ἀπ' ὅλους τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες, μέ ἀπόψεις τῶν πιό διαφορετικῶν ἀποχρώσεων. Ἐμεῖς ὄχι μόνο δέν ἀποκλείουμε τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς συντρόφους ἀπό τίς στῆλες τῶν ὀργάνων μας, μά, ἀντίθετα, εἴμαστε ἕτοιμοι νά παραχωρήσουμε γι' αὐτό τό σκοπό πάρα πολύ χῶρο. Ἡ ἀνοιχτή πολεμική μπροστά σ' ὅλους τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες καί συνειδητούς ἐργάτες εἶναι ἀπαραίτητη καί ἐπιθυμητή γιά νά ἐξακριβωθεῖ τό βάθος τῶν διαφωνιῶν, γιά νά συζητηθοῦν ὁλόπλευρα τά ἐπίμαχα ζητήματα, γιά νά καταπολεμηθοῦν οἱ ἀκρότητες στίς ὁποῖες πέφτουν ἀναπόφευχτα οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων ἀπόψεων, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων περιοχῶν εἴτε τῶν διάφορων «ἐπαγγελμάτων» τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐμεῖς μάλιστα θεωροῦμε μιά ἀπό τίς ἀδυναμίες τοῦ σημερινοῦ κινήματος τήν ἔλλειψη ἀνοιχτῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στίς ἀπόψεις πού βρίσκονται σέ φανερή διάσταση, τήν προσπάθεια νά κρατηθοῦν κρυφές οἱ διαφωνίες πού ἀφοροῦν πολύ οὐσιαστικά ζητήματα.

Κάτι περισσότερο: ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ ρωσική ἐργατική τάξη καί ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία εἶναι ὁ πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας καί τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά προσπαθήσουμε νά κάνουμε τά ὄργανά μας *πανδημοκρατικά* ὄργανα, — ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι θά δεχόμασταν νά λησμονήσουμε ἔστω καί γιά μιά στιγμή τόν ταξικό ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στό προλεταριάτο καί στίς ἄλλες τάξεις, ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι θά ἐπιτρέπαμε ἔστω καί τήν παραμικρότερη συγκάλυψη τῆς ταξικῆς πάλης, — ὄχι, ἀλλά μέ τήν ἔννοια νά προωθοῦμε καί νά προβάλλουμε *ὅλα* τά δημοκρατικά ζητήματα, χωρίς νά περιοριζόμαστε μόνο στά στενά προλεταριακά ζητήματα, νά προβάλλουμε καί νά συζητᾶμε ὅλες τίς περιπτώσεις καί ἐκδηλώσεις πολιτικῆς καταπίεσης, νά δείχνουμε τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἐργατικό κίνημα καί στήν πολιτική πάλη σ' ὅλες τίς μορφές της, νά τραβᾶμε ὅλους τούς τίμιους ἀγωνιστές πού παλαίβουν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὁποιεσδήποτε κι ἄν εἶναι οἱ ἀπόψεις τους, ὁποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ τάξη στήν ὁποία ἀνήκουν, νά τούς τραβᾶμε στήν ὑποστήριξη τῆς ἐργατικῆς τάξης σάν τῆς μοναδικῆς ἐπαναστατικῆς καί ἀμετάκλητα ἐχθρικῆς πρός τήν ἀπολυταρχία δύναμης. Γι' αὐτό, ἄν καί ἀπευθυνόμαστε πρίν ἀπ' ὅλα στούς ρώσους σοσιαλιστές καί συνειδητούς ἐργάτες, δέ θέλουμε νά περιοριστοῦμε ἀποκλειστικά σ' αὐτούς. Καλοῦμε ἐπίσης καί ὅλους ὅσους συνθλίβει καί καταπιέζει τό σημερινό πολιτικό καθεστώς τῆς Ρωσίας,

ὅλους ὅσοι ποθοῦν τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ἀπό τήν πολιτική σκλαβιά του, τούς καλοῦμε νά ὑποστηρίξουν τίς ἐκδόσεις, πού ἀφιερώνουν τίς δυνάμεις τους στήν ὀργάνωση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σ' ἕνα ἐπαναστατικό πολιτικό κόμμα, βάζουμε στή διάθεσή τους τίς στῆλες τῶν ὀργάνων μας γιά τό ξεσκέπασμα κάθε προστυχιᾶς καί κάθε ἐγκλήματος τῆς ρωσικῆς ἀπολυταρχίας. Κάνουμε αὐτή τήν ἔκκληση μέ τήν πεποίθηση ὅτι ἡ σημαία τῆς πολιτικῆς πάλης, πού ὑψώνει ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία μπορεῖ καί πρέπει νά γίνει σημαία παλλαϊκή.

Τά καθήκοντα πού βάζουμε μπροστά μας εἶναι ἐξαιρετικά πλατιά καί καθολικά, καί δέ θ' ἀποφασίζαμε νά καταπιαστοῦμε μ' αὐτά, ἄν ἀπ' ὅλη μας τήν πείρα δέν εἴχαμε καταλήξει στήν ἀκράδαντη πεποίθηση ὅτι πρόκειται γιά ζωτικά καθήκοντα ὅλου τοῦ κινήματος, ἄν δέν εἴχαμε ἐξασφαλίσει τή συμπάθεια καί τήν ὑπόσχεση ὁλόπλευρης καί μόνιμης ὑποστήριξης 1) ἀπό κάμποσες ὀργανώσεις τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας καί ἀπό ὁρισμένες ὁμάδες ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού δουλεύουν σέ διάφορες πόλεις· 2) ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πού ἔβαλε τά θεμέλια τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί βρισκόταν πάντα ἐπικεφαλῆς τῶν θεωρητικῶν καί φιλολογικῶν ἐκπροσώπων της· 3) ἀπό πολλά πρόσωπα πού δέν ἀνήκουν σέ ὀργανώσεις, ἀλλά συμπαθοῦν τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κίνημα καί τοῦ προσφέρουν ὄχι καί λίγες ὑπηρεσίες. Ἐμεῖς θά καταβάλουμε ὅλες μας τίς δυνάμεις γιά νά ἐκπληρώσουμε ἐπάξια τό μέρος αὐτό τῆς γενικῆς ἐπαναστατικῆς δουλειᾶς, τό ὁποῖο ἀναλαβαίνουμε, καί ἐπιδίωξή μας εἶναι ὅλοι οἱ ρῶσοι σύντροφοι νά βλέπουν τίς ἐκδόσεις μας σάν δικό τους ὄργανο, πού σ' αὐτό ἡ *κάθε* ὁμάδα νά ἀνακοινώνει ὅλες τίς πληροφορίες γιά τό κίνημα, νά τοῦ κάνει γνωστές τίς ἀπόψεις της, τίς ἀπαιτήσεις της σχετικά μέ τό ἔντυπο ὑλικό, τήν πείρα της, τή γνώμη της γιά τίς σοσιαλδημοκρατικές ἐκδόσεις, κοντολογῆς, νά τοῦ κάνει γνωστό καθετί πού αὐτή συνεισφέρει στό κίνημα καί καθετί πού παίρνει ἀπ' αὐτό. Μόνο μ' αὐτόν τόν ὅρο εἶναι δυνατή ἡ ἵδρυση ἑνός πραγματικά πανρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὀργάνου. Τά πλαίσια τῆς παρανομίας, ὅπου δουλεύουν οἱ διάφορες ὁμάδες καί οἱ σκόρπιοι ὅμιλοι, γίνονται πιά στενά γιά τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία· εἶναι πιά καιρός νά βγεῖ στό δρόμο τῆς ἀνοιχτῆς προπαγάνδας τοῦ σοσιαλισμοῦ, στό δρόμο τῆς ἀνοιχτῆς πολιτικῆς πάλης, — καί ἡ ἵδρυση ἑνός πανρωσικοῦ σοσιαλδημο-

κρατικοῦ ὀργάνου πρέπει ν' ἀποτελέσει *τό πρῶτο βῆμα σ' αὐτόν τόν δρόμο.*

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ Μάρτη–
ἀρχές 'Απρίλη τοῦ 1900

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1925
στή Λενινιστική συλλογή, τόμ. IV

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο,
ἀντιγραμμένο ἀπό ἄγνωστον

ΠΩΣ ΠΑΡΑ ΛΙΓΟ ΝΑ ΕΣΒΗΝΕ Η «ΙΣΚΡΑ»

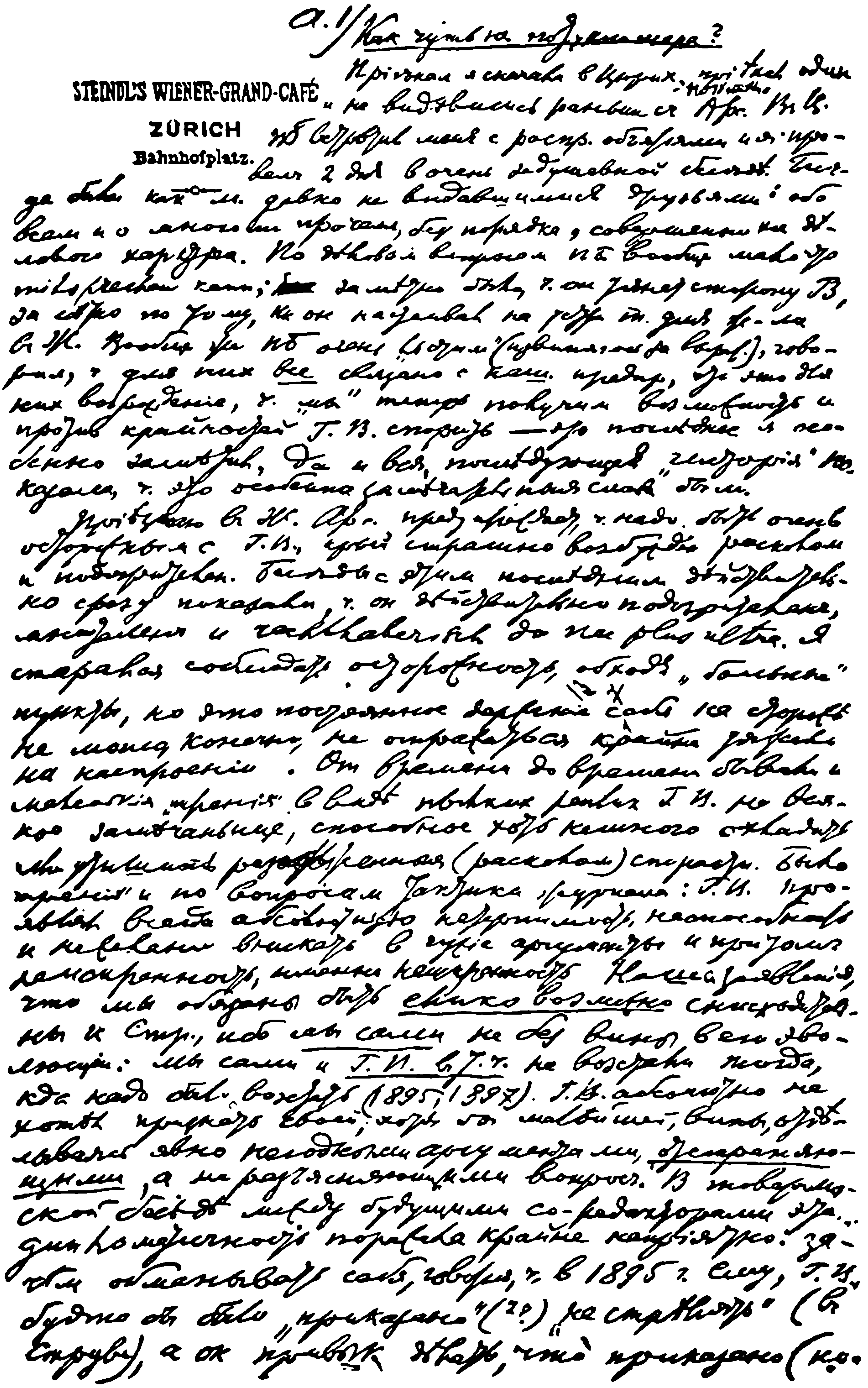
Ἔφτασα πρῶτα στή Ζυρίχη, ἔφτασα μόνος καί χωρίς νάχω δεῖ προηγούμενα τόν Ἀρσένιεφ (Πότρεσοφ). Στή Ζυρίχη ὁ Π. Μπ. μέ ὑποδέχτηκε μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες καί πέρασα δυό μέρες ἔχοντας πολύ ἐγκάρδιες συζητήσεις μαζί του. Συζητήσαμε σάν δυό φίλοι πού εἶχαν νά ἰδωθοῦν ἀπό καιρό: συζητήσαμε γιά πολλά καί διάφορα, χωρίς τάξη, ἐντελῶς ἀκαδημαϊκά. Γενικά, γιά τά πραχτικά ζητήματα ὁ Π. Μπ. λίγα mitsprechen Kann*· ἦταν φανερό ὅτι κλίνει πρός τό μέρος τοῦ Γ. Β., αὐτό φαινόταν ἀπό τήν ἐπιμονή του νά ὀργανώσουμε τό τυπογραφεῖο γιά τό περιοδικό στή Γενεύη. Ὁ Π. Μπ. γενικά πολύ μέ «κολάκευε» (συγγνώμη γιά τήν ἔκφραση), ἔλεγε πώς γι' αὐτούς τό *πᾶν* συνδέεται μέ τή δουλειά πού ὀργανώνουμε ἐμεῖς, πώς τή βλέπουν σάν ἀναγέννηση, πώς «ἐμεῖς» θάχουμε τώρα τή δυνατότητα νά καταπολεμοῦμε καί τίς ἀκρότητες τοῦ Γ. Β. — αὐτό τό τελευταῖο τό σημείωσα ἰδιαίτερα, καί ὅλη ἡ μετέπειτα «ἱστορία» ἀπόδειξε ὅτι ἐπρόκειτο γιά πάρα πολύ ἀξιοσημείωτα λόγια.

Φτάνω στή Γενεύη. Ὁ Ἀρσένιεφ μέ προειδοποιεῖ ὅτι πρέπει νά εἶμαι πολύ προσεχτικός μέ τόν Γ. Β., πού εἶναι τρομερά ἐρεθισμένος ἀπό τή διάσπαση [119] καί καχύποπτος. Πράγματι, οἱ συζητήσεις μέ τόν τελευταῖο ἔδειξαν ἀμέσως ὅτι εἶναι πραγματικά καχύποπτος, δύσπιστος καί rechthaberisch ὥς nec plus ultra **. Προσπάθησα νά εἶμαι προσεχτικός, παρακάμπτοντας τά «νευραλγικά» σημεῖα, ὅμως αὐτή ἡ συνεχής προσπάθεια νά φυλάγομαι δέν μποροῦσε φυσικά νά μή ἔχει ἐξαιρετικά καταθλιπτική ἐπίδραση στήν ψυχική μου διάθεση. Κάθε τόσο εἴχαμε καί μικρές «προστριβές» μέ τή μορφή βίαιων ἀντιρρήσεων τοῦ Γ. Β. σέ κάθε παρατηρησούλα πού μποροῦσε ἔστω καί λίγο νά

* — μπορεῖ νά πεῖ. *Ἡ Σύντ.*

** — θεωρεῖ πάντοτε ὅτι ἔχει δίκιο ὥς ἐκεῖ πού δέν παίρνει. *Ἡ Σύντ.*

κατευνάσει εἴτε νά καταλαγιάσει τά ξαναμμένα (ἀπό τή διάσπαση) πάθη. Εἴχαμε «προστριβές» καί στά ζητήματα ταχτικῆς τοῦ περιοδικοῦ: ὁ Γ. Β. πάντοτε ἔδειχνε ἀπόλυτη ἀδιαλλαξία, ἀνικανότητα καί ἀπροθυμία νά βαθύνει στά ἐπιχειρήματα τοῦ ἄλλου, καί ἐπιπλέον ἀνειλικρίνεια, ἀκριβῶς ἀνειλικρίνεια. Δηλώσαμε ὅτι ἔχουμε ὑποχρέωση νά εἴμαστε *ὅσο τό δυνατό* πιό συγκαταβατικοί ἀπέναντι στόν Στροῦβε, γιατί *κι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι* δέν εἴμαστε ἀνεύθυνοι γιά τήν ἐξέλιξή του: ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, *μαζί κι ὁ Γ. Β.*, δέν ὀρθωθήκαμε ἐνάντιά του τότε πού ἔπρεπε νά ὀρθωθοῦμε (τό 1895, τό 1897). Ὁ Γ. Β. δέν ἤθελε μέ κανένα τρόπο ν' ἀναγνωρίσει, ἔστω καί τήν ἐλάχιστη δική του εὐθύνη, προσπαθώντας νά ξεφύγει μέ ἐντελῶς ἀσύστατα ἐπιχειρήματα, πού *παραμέριζαν* μά δέν ξεκαθάριζαν τό ζήτημα. Σέ συντροφική συζήτηση ἀνάμεσα σέ συντάχτες πού πρόκειται νά συνεργαστοῦν στό μέλλον, αὐτή... ἡ διπλωματικότητα προξενοῦσε πάρα πολύ δυσάρεστη ἐντύπωση: γιατί νά ἐξαπατᾶ τόν ἑαυτό του, λέγοντας πώς τό 1895 τοῦ εἶχε τάχα δοθεῖ, στόν Γ. Β., ἡ «ἐντολή» (;;) «νά μή βάλλει» (ἐνάντια στόν Στροῦβε) καί πώς αὐτός ἔχει συνηθίσει νά κάνει ὅ,τι τοῦ διατάζουν (τώρα τό πέτυχε!) [120]. Γιατί νά ἐξαπατᾶ τόν ἑαυτό του, διαβεβαιώνοντας πώς στά 1897 (ὅταν ὁ Στροῦβε ἔγραφε στό «Νόβογε Σλόβο» ὅτι σκοπεύει ν' ἀνατρέψει μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ) αὐτός, ὁ Γ. Β., δέν πῆρε θέση ἐνάντιά του, γιατί δέν καταλαβαίνει καθόλου (καί δέν πρόκειται ποτέ νά καταλάβει) τήν πολεμική πού γίνεται μέσα στό ἴδιο περιοδικό ἀνάμεσα σέ συνεργάτες [121]. Αὐτή ἡ ἀνειλικρίνεια ἦταν τρομερά ἐκνευριστική, τόσο περισσότερο πού ὁ Γ. Β. προσπαθοῦσε στή συζήτηση νά παρουσιάσει τά πράγματα σάν νά μή θέλουμε τάχα ἐμεῖς τόν ἀνελέητο πόλεμο ἐνάντια στόν Στροῦβε, σάν νά θέλουμε τάχα «ὅλα νά τά συμβιβάσουμε» κτλ. Ζωηρή λογομαχία ἔγινε καί γιά τήν πολεμική ἀπό τίς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ γενικά: Ὁ Γ. Β. ἦταν ἀντίθετος σ' αὐτό καί δέν ἤθελε οὔτε ν' ἀκούσει τά ἐπιχειρήματά μας. Ἀπέναντι στούς «συμμάχους» ἔδειχνε μίσος, πού ἔφτανε ὥς τήν ἀπρέπεια (ὑποψίες γιά χαφιεδισμό, κατηγορία γιά σπεκουλαντισμό, γιά παλιανθρωπιές, δηλώσεις ὅτι αὐτός θά «τουφέκιζε» ἀδίσταχτα τέτοιους «προδότες» κτλ.). Καί οἱ πιό παραμικροί ὑπαινιγμοί ὅτι κι αὐτός ἔπεσε σέ ἀκρότητες (λχ. ὁ ὑπαινιγμός μου γιά τή δημοσίευση ἰδιωτικῶν ἐπιστολῶν [122] καί γιά τό ἀσύνετο ἑνός τέτοιου τρόπου ἐνέργειας) προκαλοῦσαν στόν Γ. Β. φοβερή ἔξαψη καί ὁλοφάνερο ἐκνευρισμό. Ἦταν φανερό πώς ἡ δυσαρέσκεια μεγάλωνε καί σ' αὐτόν καί σέ μᾶς. Σ' αὐτόν ἐκδηλώθηκε,

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ „Ἴσκρα“» — 1900.

Σμίκρυνση

ἐκτός ἀπό τά ἄλλα, καί μέ τό παρακάτω: εἴχαμε ἕνα σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης («Ἀπό τή σύνταξη»)*, ὅπου γινόταν λόγος γιά τά καθήκοντα καί τό πρόγραμμα τῶν ἐκδόσεων: ἦταν γραμμένη σέ «ὀπορτουνιστικό» (κατά τή γνώμη τοῦ Γ. Β.) πνεῦμα: ἐπέτρεπε πολεμική ἀνάμεσα σέ συνεργάτες, ὁ τόνος της ἦταν μετρημένος, δέν ἀπόκλειε τή δυνατότητα εἰρηνικοῦ τερματισμοῦ τῆς διαμάχης μέ τούς «οἰκονομιστές» κτλ. Στή δήλωση ὑπογραμμιζόταν καί τό γεγονός ὅτι ἀνήκουμε στό κόμμα καί ὅτι θέλουμε νά δουλέψουμε γιά τήν ἑνοποίησή του. Ὁ Γ. Β. διάβασε, πρίν ἀκόμα ἔρθω ἐγώ, αὐτή τή δήλωση μαζί μέ τόν Ἀρσένιεφ καί τήν Β. Ι., τή διάβασε καί δέν ἔφερε καμιά οὐσιαστική ἀντίρηση. Εἶπε μονάχα ὅτι θάθελε νά διορθώσει τό ὕφος, νά τό ἀνεβάσει, ἀφήνοντας ἄθιχτη ὅλη τήν πορεία τῆς σκέψης. Γι' αὐτό ἀκριβῶς τό σκοπό ὁ Α. Ν. τοῦ ἄφησε τή δήλωση. Ὅταν ἦρθα, ὁ Γ. Β. δέν μοῦ εἶπε λέξη γι' αὐτό, ὕστερα ὅμως ἀπό μερικές μέρες, ὅταν πῆγα σ' αὐτόν, μοῦ γύρισε τή δήλωση, σάν νά μούλεγε, — νά, σοῦ τήν ἐπιστρέφω ἄθιχτη μπροστά σέ μάρτυρες, δέν τήν ἔχασα. Τόν ρωτῶ, γιατί δέν ἔκανε τίς ἀλλαγές πού σκόπευε νά κάνει. Προσπάθησε νά ξεφύγει: αὐτό, λέει, γίνεται καί ἀργότερα, δέ χρειάζεται πολλή ὥρα, τώρα δέν ἀξίζει τόν κόπο. Πῆρα τή δήλωση, τή διόρθωσα μόνος μου (ἦταν ἕνα πρόχειρο σχέδιο γραμμένο ἀκόμα ἀπό τή Ρωσία) καί τή διάβασα στόν Γ. Β. γιά δεύτερη φορά (μπροστά στή Β. Ι.), παρακαλώντας τον μάλιστα *ἐγώ ὁ ἴδιος* νά τήν πάρει καί νά τή διορθώσει. Πάλι ξέφυγε, φορτώνοντας αὐτή τή δουλειά στή Β. Ι. πού καθόταν δίπλα (πράγμα ὁλότελα παράξενο, γιατί ἐμεῖς δέν παρακαλέσαμε τή Β. Ι. γι' αὐτό τό ζήτημα, μά κι οὔτε θά μποροῦσε ἡ Β. Ι. νά διορθώσει τή δήλωση, «ἀνεβάζοντας» τόν τόνο καί δίνοντάς της τό χαρακτήρα μανιφέστου).

Ἔτσι τράβηξαν τά πράγματα ὥς τό συνέδριο (συνέδριο ὅλης τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», τοῦ Γ. Β., τοῦ Π. Μπ. καί τῆς Β. Ι. μ' ἐμᾶς τούς δυό, γιατί ἔλειπε ὁ τρίτος ὁ δικός μας[123]. Τέλος, ἦρθε ὁ Π. Μπ. καί ἄρχισε τό συνέδριο. Στό ζήτημα τῆς στάσης μας ἀπέναντι στήν Ἑβραϊκή ἕνωση (Μπούντ) ὁ Γ. Β. δείχνει πρωτοφανῆ ἀδιαλλαξία, δηλώνοντας κατηγορηματικά ὅτι δέν πρόκειται γιά σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση, ἀλλ' ἁπλῶς γιά ἐκμεταλλευτική, πού ἐκμεταλλεύεται τούς ρώσους καί λέγοντας ὅτι σκοπός μας εἶναι νά πετάξουμε αὐτήν τήν Μπούντ ἀπό τό κόμμα, ὅτι οἱ ἑβραῖοι εἶναι ὅλοι τους σω-

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 327 - 338. *Ἡ Σύντ.*

βινιστές κι ἐθνικιστές, ὅτι τό ρωσικό κόμμα πρέπει νά εἶναι ρωσικό καί νά μή παραδοθεῖ «αἰχμάλωτο» στή «φυλή τοῦ Γάδ» * κτλ. Ὅλες μας οἱ ἀντιρήσεις σ' αὐτούς τούς γεμάτους ἀπρέπεια λόγους δέν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα, καί ὁ Γ. Β. ἐπέμενε ὁλοκληρωτικά στίς ἀπόψεις του, λέγοντας ὅτι ἐμεῖς ἁπλούστατα δέν ξέρουμε καλά τούς ἑβραίους, ὅτι δέν ἔχουμε ἀρκετή πείρα τῆς ζωῆς στίς δοσοληψίες μέ τούς ἑβραίους. Πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα δέν πάρθηκε καμιά ἀπόφαση. Στό συνέδριο διαβάσαμε μαζί τή «δήλωση»: Ὁ Γ. Β. κρατοῦσε παράξενη στάση, σώπαινε, δέν πρότεινε καμιά τροποποίηση, δέν ἐναντιώθηκε στό ὅτι ἡ δήλωση ἐπέτρεπε τήν πολεμική, γενικά σάν ν' ἀποτραβιόταν, ναί — ναί, ἀποτραβιόταν, δέν ἤθελε νά πάρει μέρος στή συζήτηση καί μόνο στά πεταχτά καί παρεμπιπτόντως ἔκανε μιά φαρμακερή καί κακόβουλη παρατήρηση, ὅτι αὐτός (αὐτοί, δηλ. ἡ ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ὅπου αὐτός εἶναι διχτάτορας) δέ θά ἔγραφε, φυσικά, μιά τέτοια δήλωση. Αὐτή ἡ παρατήρηση τοῦ Γ. Β., πού ρίχτηκε στά πεταχτά, καί ἐπιπλέον σάν προσθήκη σέ κάποια φράση διαφορετικοῦ περιεχομένου, μοῦ ἔκανε πάρα πολύ ἄσχημη ἐντύπωση: γίνεται σύσκεψη συνταχτῶν πού πρόκειται νά συνεργαστοῦν, καί νά πού ἕνας ἀπ' αὐτούς (πού τόν παρακάλεσαν *δυό* φορές νά δόσει δικό του σχέδιο δήλωσης, εἴτε σχέδιο διόρθωσης τῆς δικῆς μας δήλωσης) δέν προτείνει καμιά ἀλλαγή, ἀλλά παρατηρεῖ μόνο σαρκαστικά πώς αὐτός φυσικά δέ θά τήν ἔγραφε ἔτσι (δέ θά τήν ἔγραφε τόσο δειλά, ταπεινά καί ὀπορτουνιστικά — ἤθελε νά πεῖ). Αὐτό πιά ἔδειξε καθαρά ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί σέ μᾶς δέν ὑπάρχουν ὁμαλές σχέσεις. Σέ συνέχεια — ἀφήνω τά λιγότερο σοβαρά ζητήματα τοῦ συνεδρίου — μπαίνει τό ζήτημα τῆς στάσης μας ἀπέναντι στόν Μπόμπο καί στόν Μιχ. 'Ιβ. 'Εμεῖς ἔχουμε τή γνώμη νά τούς καλέσουμε *μέ ὅρους* (σ' αὐτό μᾶς ἔσπρωχνε ἀναπόφευχτα ὁ ἀπότομος τρόπος τοῦ Γ. Β.: θέλαμε νά δείξουμε μ' αὐτό ὅτι ἐπιθυμοῦμε διαφορετικές σχέσεις. Ὁ ἀφάνταστα ἀπότομος τρόπος τοῦ Γ. Β. πραγματικά λές καί σέ σπρώχνει ἐνστιχτώδικα στή διαμαρτυρία, στήν ὑπεράσπιση τῶν ἀντιπάλων του. Ἡ Βέρα 'Ιβάνοβνα ἔκανε πολύ εὔσχημα τήν παρατήρηση ὅτι ὁ Γ. Β. κάνει πάντα τήν πολεμική του μέ τέτοιο τρόπο, πού προκαλεῖ στόν ἀναγνώστη τή συμπάθεια γιά τόν ἀντίπαλό του). Ὁ Γ. Β. δηλώνει πολύ ψυχρά καί ξερά ὅτι διαφωνεῖ ἀπόλυτα καί σωπαί-

* Λογοπαίγνιο μέ συνώνυμα: Γάδ (ρωσικά Γκάντ) εἶναι τό ὄνομα ἑνός βιβλικοῦ προσώπου τῶν ἑβραίων, ἐνῶ στή ρωσική γλώσσα «γκάντ» σημαίνει ἑρπετό. *Σημ. μετ.*

νει ἐπιδειχτικά στή διάρκεια ὅλης τῆς ἀρκετά παρατεταμένης συζήτησής μας μέ τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι., πού εἶχαν καί διάθεση νά συμφωνήσουν μαζί μας. Ὅλο αὐτό τό πρωινό περνάει μέσα σέ ἐξαιρετικά βαριά ἀτμόσφαιρα: ἡ τροπή πού ἔπαιρνε ἡ ὑπόθεση ἔδειχνε ἀναμφίβολα ὅτι ὁ Γ. Β. βάζει ὅρους τελεσιγράφου — εἴτε αὐτός, εἴτε νά προσκαλέσουμε αὐτούς τούς «παλιανθρώπους». Μπρός σ' αὐτή τή στάση ἀποφασίσαμε οἱ δυό μας μέ τόν Ἀρσένιεφ νά ὑποχωρήσουμε καί ἀμέσως μόλις ἄρχισε ἡ βραδινή σύσκεψη δηλώσαμε ὅτι «ὕστερα ἀπό τήν ἐπιμονή τοῦ Γ. Β.» ὑποχωροῦμε. Ἡ δήλωση αὐτή ἔγινε δεχτή μέ σιωπή (λές καί ἦταν αὐτονόητο ὅτι δέν μποροῦμε παρά νά ὑποχωρήσουμε!). Αὐτή ἡ «ἀτμόσφαιρα τῶν τελεσιγράφων» (ὅπως τή χαρακτήρισε ἀργότερα ὁ Ἀρσένιεφ) μᾶς ἐκνεύρισε γιά καλά —ἐκδηλώθηκε ὁλοφάνερα ἡ ἐπιθυμία τοῦ Γ. Β. νά ἔχει ἀπεριόριστη ἐξουσία. Προηγούμενα, σέ ἀνεπίσημη συζήτησή μας γιά τόν Μπόμπο (τό βράδυ, τήν ὥρα πού κάναμε περίπατο στό δάσος, ὁ Γ. Β., ὁ Ἀρσένιεφ, ἡ Β. Ι. κι ἐγώ), ὁ Γ. Β., ὕστερα ἀπό ζωηρή λογομαχία, εἶχε δηλώσει βάζοντας τό χέρι του στόν ὦμο μου: «ἐγώ, κύριοι, δέ βάζω ὅρους, στό συνέδριο θά τά συζητήσουμε ὅλα αὐτά μεταξύ μας καί μαζί θά ἀποφασίσουμε». Αὐτό τότε μέ εἶχε συγκινήσει πολύ. Στό συνέδριο ὅμως ἔγινε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: στό συνέδριο ὁ Γ. Β. ἀπόφυγε τή συντροφική συζήτηση, ἦταν θυμωμένος καί σιωπηλός, καί μέ τή σιωπή του ἦταν φανερό ὅτι «*ἔβαζε ὅρους*». Γιά μένα αὐτό ἦταν χτυπητή ἐκδήλωση ἀνειλικρίνειας (ἄν καί δέ διατύπωσα εὐθύς ἀμέσως τόσο καθαρά τίς ἐντυπώσεις μου), ἐνῶ ὁ Ἀρσένιεφ δήλωσε ἀνοιχτά: «δέ θά τοῦ τή συγχωρήσω αὐτή τήν ὑποχώρηση!» Ἔρχεται τό Σάββατο. Δέ θυμᾶμαι πιά ἀκριβῶς τί συζητήσαμε αὐτή τή μέρα, τό βράδυ ὅμως, ὅταν περπατούσαμε ὅλοι μαζί, ξέσπασε καινούργια προστριβή. Ὁ Γ. Β. ἔλεγε πώς πρέπει νά παραγγείλουμε σ' ἕνα πρόσωπο (πού δέν ἔχει ἀκόμα ἐμφανιστεῖ στόν τύπο, μά πού ὁ Γ. Β. θέλει νά πιστεύει ὅτι πρόκειται γιά φιλοσοφικό ταλέντο. Δέ γνωρίζω αὐτό τό πρόσωπο· εἶναι γνωστό γιά τόν τυφλό θαυμασμό του πρός τόν Γ. Β.)[124] νά γράψει ἕνα φιλοσοφικό ἄρθρο, καί, συνεχίζοντας τήν κουβέντα, ὁ Γ. Β. προσθέτει: θά τόν συμβουλέψω ν' ἀρχίσει τό ἄρθρο μέ μιά παρατήρηση ἐνάντια στόν Κάουτσκι — καλό φροῦτο κι αὐτός, ἔγινε κιόλας «κριτικός», ἐπιτρέπει καί δημοσιεύονται στό «Neue Zeit»* φιλοσοφικά ἄρθρα τῶν «κριτικῶν» καί δέν ἀφήνει ἐλεύθερο τό πεδίο

* — «Νέοι Καιροί»[125]. *Ἡ Σύντ.*

στούς «μαρξιστές» (μ' ἄλλα λόγια στόν Πλεχάνοφ). 'Ακούγοντας ὁ 'Αρσένιεφ τό σχέδιο μιᾶς τέτοιας βίαιης ἐπίθεσης ἐνάντια στόν Κάουτσκι (πού εἶχε κιόλας κληθεῖ νά συνεργαστεῖ στό περιοδικό), ἀγανάχτησε κι ἀντιτάχθηκε μέ πάθος σ' αὐτό, βρίσκοντάς το ἄτοπο. 'Ο Γ. Β. χόλιασε καί κάκιωσε, ἐγώ πῆρα τό μέρος τοῦ 'Αρσένιεφ: ὁ Π. Μπ. καί ἡ Β. Ι. σώπαιναν. Ὕστερα ἀπό μισή ὡρίτσα ὁ Γ. Β. ἔφυγε (τόν ξεπροβοδίσαμε ὥς τό βαπόρι), τά τελευταῖα λεπτά, μάλιστα, καθόταν ἀμίλητος, πιό σκυθρωπός κι ἀπό τά σύννεφα. Ὅταν ἔφυγε, ἀμέσως ὅλοι νιώσαμε κάποιο ξαλάφρωμα καί ἡ συζήτηση πῆρε «καλό τόνο». Γιά τήν ἄλλη μέρα, πού ἦταν Κυριακή (σήμερα ἔχουμε 2 τοῦ Σεπτέμβρη καί εἶναι Κυριακή. Ὥστε αὐτό συνέβηκε *μόνο* πρίν ἀπό μιά βδομάδα!!! Καί μένα μοῦ φαίνεται σάν νά πέρασε χρόνος! Τόσο μακρινά φαίνονται κιόλας ὅλα αὐτά!), ἡ συνεδρίαση καθορίστηκε νά γίνει ὄχι σέ μᾶς, στό χωριό, ἀλλά στοῦ Γ. Β. Φτάνουμε ἐκεῖ, — ὁ 'Αρσένιεφ ἔφτασε πρῶτος, ἐγώ ἔπειτα. 'Ο Γ. Β. στέλνει τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι. νά ποῦν στόν 'Αρσένιεφ ὅτι αὐτός, ὁ Γ. Β., παραιτεῖται ἀπό τή σύνταξη καί θέλει νά εἶναι ἁπλός συνεργάτης: 'Ο Π. Μπ. ἔφυγε, ἡ Β. Ι. σαστισμένη καί πολύ ταραγμένη λέει ψιθυριστά στόν 'Αρσένιεφ: «'Ο Ζόρζ εἶναι δυσαρεστημένος, δέ θέλει»... Μπαίνω. Μοῦ ἀνοίγει ὁ Γ. Β. καί μοῦ δίνει τό χέρι μέ ἕνα κάπως παράξενο χαμόγελο, ὕστερα φεύγει. Μπαίνω στό δωμάτιο ὅπου κάθονται ἡ Β. Ι. καί ὁ 'Αρσένιεφ μέ παράξενη ἔκφραση. Τί γίνεται λοιπόν κύριοι; ρωτάω. Μπαίνει ὁ Γ. Β. καί μᾶς καλεῖ στό δωμάτιό του. 'Εκεῖ δηλώνει ὅτι καλύτερα νά εἶναι συνεργάτης, ἁπλός συνεργάτης, γιατί ἀλλιῶς δέ θά ἔχουμε παρά προστριβές, ὅτι ὅπως φαίνεται αὐτός βλέπει τήν ὑπόθεση διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι τή βλέπουμε ἐμεῖς, ὅτι αὐτός νιώθει καί σέβεται τή δική μας, τήν κομματική, ἄποψη, ἀλλά δέν μπορεῖ νά τή συμμεριστεῖ. Ἄς εἴμαστε ἐμεῖς στή σύνταξη κι αὐτός συνεργάτης. Σάν τ' ἀκούσαμε αὐτό μείναμε ἀποσβολωμένοι, κυριολεχτικά ἀποσβολωμένοι, κι ἀρχίσαμε νά τοῦ λέμε ὅτι δέν συμφωνοῦμε. Τότε ὁ Γ. Β. λέει: καλά, μά τότε πῶς θά ψηφίζουμε ἄν θά εἴμαστε μαζί; πόσοι ψῆφοι θά εἶναι; — Ἕξι. — Ἕξι δέν εἶναι καλά. — «Ἔ τότε, ἄς ἔχει ὁ Γ. Β. δυό ψήφους — λέει ἡ Β. Ι., — ἐξάλλου θά εἶναι πάντα μόνος του — δυό ψήφους στά ζητήματα ταχτικῆς». Συμφωνήσαμε. Τότε ὁ Γ. Β. παίρνει στά χέρια του τά ἡνία τῆς διεύθυνσης κι ἀρχίζει μέ τόνο διευθυντῆ νά μοιράζει τίς στῆλες καί τά ἄρθρα γιά τό περιοδικό, μοιράζοντας τίς στῆλες αὐτές στόν ἕνα καί στόν ἄλλον ἀπό τούς παρόντες — μέ ὕφος πού δέν ἐπιδέχεται

ἀντιρήσεις. Ἐμεῖς καθόμαστε ὅλοι, σάν βρεγμένοι γάτοι, συμφωνώντας παθητικά σέ ὅλα, καί χωρίς νά εἶμαστε ἀκόμα σέ θέση νά καταλάβουμε τά ὅσα προηγήθηκαν. Νιώθουμε ὅτι πιαστήκαμε κορόιδα, ὅτι οἱ παρατηρήσεις μας γίνονται ὅλο καί πιό συνεσταλμένες, ὅτι ὁ Γ. Β. τίς «κάνει πέρα» (δέν τίς ἀντικρούει, ἀλλά τίς κάνει πέρα) ὅλο καί μέ μεγαλύτερη εὐκολία, ὅλο καί μέ μεγαλύτερη περιφρόνηση, ὅτι τό «νέο σύστημα» de facto* ἰσοδυναμεῖ ὁλοκληρωτικά μέ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ Γ. Β. καί ὅτι ὁ Γ. Β., πού τό καταλαβαίνει αὐτό θαυμάσια, δέ διστάζει νά κυριαρχεῖ ἀπόλυτα καί δέ μᾶς παραϋπολογίζει. Καταλάβαμε ὅτι πιαστήκαμε κορόιδα πέρα γιά πέρα καί ὅτι νικηθήκαμε κατά κράτος, δέν εἴχαμε ὅμως ἀκόμα πλήρη συναίσθηση τῆς κατάστασής μας. Μόλις ὅμως μείναμε μόνοι, μόλις βγήκαμε ἀπό τό βαπόρι καί τραβήξαμε γιά τό σπίτι μας, ἀμέσως καί στούς δυό μας ξεχείλισε τό ποτήρι, καί ξεσπάσαμε σέ μανιασμένους καί ὀργισμένους ἐξάψαλμους ἐνάντια στόν Γ. Β.

Ἀλλά προτοῦ ἐκθέσω τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἐξάψαλμων καί τό ποῦ καταλήξαμε, θά κάνω πρῶτα μιά μικρή ἀναδρομή στό παρελθόν. Γιατί μᾶς ἐξόργισε τόσο ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ Πλεχάνοφ (ἀνεξάρτητα ἀπό τή *μορφή* κυριαρχίας του); Ἐμεῖς παλιότερα σκεφτόμασταν πάντα ἔτσι: συντάχτες θά εἶμαστε ἐμεῖς, καί αὐτοί ἄμεσοι συνεργάτες. Ἐγώ πρότεινα νά βάλουμε τό ζήτημα ἔτσι κι ἐπίσημα ἀπό τήν ἀρχή-ἀρχή (ἀκόμα ἀπό τή Ρωσία), ὁ Ἀρσένιεφ πρότεινε νά μή τό βάλουμε ἐπίσημα, ἀλλά νά ἐνεργήσουμε καλύτερα μέ τό «καλό» (πράγμα πού θἆχε, λέει, τό ἴδιο ἀποτέλεσμα), — ἐγώ συμφώνησα. Καί οἱ δυό ὅμως συμφωνούσαμε ὅτι συντάχτες πρέπει νά εἶμαστε ἐμεῖς, τόσο γιατί οἱ «γέροι» εἶναι στό ἔπακρο ἀδιάλλαχτοι ὅσο καί γιατί αὐτοί δέν μποροῦν νά κάνουν μέ τάξη τή χαμάλικη καί βαριά δουλειά τῆς σύνταξης: μόνο αὐτοί οἱ λόγοι ἦταν γιά μᾶς ἐκεῖνοι πού ἔκριναν τό ζήτημα, ὅσο γιά τήν ἰδεολογική καθοδήγησή τους τήν ἀποδεχόμασταν πολύ πρόθυμα. Οἱ συζητήσεις μου στή Γενεύη μέ τούς πιό στενούς συντρόφους καί ὀπαδούς τοῦ Πλεχάνοφ ἀπό τούς κύκλους τῶν νεαρῶν (μέλη τῆς ὁμάδας «Σοσιαλδημοκράτης» [126], παλιοί ὀπαδοί τοῦ Πλεχάνοφ, στελέχη, ὄχι ἐργάτες, ἀλλά στελέχη, ἄνθρωποι ἁπλοί, πραχτικοί, ὁλοκληρωτικά ἀφοσιωμένοι στόν Πλεχάνοφ) αὐτές οἱ συζητήσεις ἔπεισαν ὁλοκληρωτικά ἐμένα (καί τόν Ἀρσένιεφ) ὅτι ἀκριβῶς ἔτσι πρέπει νά ὀργανώσουμε τή δουλειά: οἱ ἴδιοι αὐτοί οἱ

* — ἔμπραχτα, στήν πράξη. *Ἡ Σύντ.*

ὀπαδοί του μᾶς ἔλεγαν ἀπερίφραστα ὅτι θᾶταν καλύτερα ἡ σύνταξη νά βρισκόταν στή Γερμανία, *γιατί αὐτό θά μᾶς ἔκανε πιό ἀνεξάρτητους ἀπό τόν Γ. Β.*, πώς ἄν οἱ γέροι κρατοῦσαν στά χέρια τους τήν οὐσιαστική δουλειά τῆς σύνταξης, αὐτό θά ἰσοδυναμοῦσε μέ φοβερά τραιναρίσματα, ἄν ὄχι καί μέ χαντάκωμα τῆς ὑπόθεσης. Καί ὁ Ἀρσένιεφ γιά τούς ἴδιους λόγους ἦταν *ἀπόλυτα* ὑπέρ τῆς Γερμανίας.

Στήν ἀφήγησή μου, γιά τό πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ «Ἴσκρα», σταμάτησα στό σημεῖο πού γυρίζουμε στό σπίτι τό βράδυ τῆς Κυριακῆς 26 τοῦ Αὐγούστου μέ τό νέο ἡμερολόγιο. Μόλις κατεβήκαμε ἀπό τό βαπόρι καί μείναμε μόνοι, ξεσπάσαμε σ' ἕνα ἀληθινό χείμαρρο ἀπό ἐκφράσεις ἀγανάχτησης. Λές κ' εἶχε ξεχειλίσει τό ποτήρι, ἡ βαριά ἀτμόσφαιρα ξέσπασε σέ καταιγίδα. Περπατούσαμε ὥς ἀργά τό βράδυ ἀπό τή μιά ἄκρη τοῦ μικροῦ μας χωριοῦ ὥς τήν ἄλλη, ἡ νύχτα ἦταν ἀρκετά σκοτεινή, ὁλόγυρα εἶχε ξεσπάσει ἡ καταιγίδα καί ἄστραφτε. Περπατούσαμε κι ἀφήναμε τήν ἀγανάχτησή μας νά ξεσπάσει. Ὅπως θυμοῦμαι, πρῶτος ἄρχισε ὁ Ἀρσένιεφ μέ τή δήλωση ὅτι τώρα θεωρεῖ τίς προσωπικές σχέσεις μέ τόν Πλεχάνοφ κομμένες μιά γιά πάντα καί ὅτι δέ θά τίς ἀνανεώσει ποτέ: οἱ σχέσεις δουλειᾶς θά ἐξακολουθήσουν, ἔλεγε, προσωπικά ὅμως ἐγώ fertig* μαζί του. Ἡ συμπεριφορά του εἶναι τόσο προσβλητική πού μᾶς κάνει νά τόν ὑποψιαζόμαστε γιά πολύ «βρωμερές» σκέψεις σέ βάρος μας (δηλ. ὅτι ἀπό μέσα του μᾶς θεωρεῖ streber**). Μᾶς φέρεται περιφρονητικά κτλ. Ἐγώ ὑποστήριζα ὁλοκληρωτικά αὐτές τίς κατηγορίες. Ὁ «ἔρωτάς» μου γιά τόν Πλεχάνοφ ἔσβησε κι αὐτός ὁλότελα, κι ἔνιωθα ἀπέραντη λύπη καί πίκρα. Ποτέ, ποτέ στή ζωή μου, γιά κανέναν ἄνθρωπο, δέν ἔτρεφα τέτοιο εἰλικρινῆ σεβασμό καί ἐκτίμηση, veneration***, μπροστά σέ κανέναν δέ συμπεριφερόμουνα μέ τόση «ταπεινοφροσύνη» — καί ποτέ δέ δέχτηκα μιά τόσο βάναυση «κλωτσιά». Πράγματι, αὐτό ἀκριβῶς ἔγινε, μᾶς δόσαν κλωτσιά: μᾶς φόβισαν σάν παιδιά, μᾶς φόβισαν μέ τήν ἀπειλή ὅτι οἱ μεγάλοι θά μᾶς ἐγκαταλείψουν καί θά μᾶς ἀφήσουν μόνους, κι ὅταν δειλιάσαμε (τί ντροπή!), μᾶς παραμέρισαν μέ ἀπίστευτη βαναυσότητα. Τώρα καταλάβαμε ὁλοκάθαρα πώς ἡ πρωινή δήλωση τοῦ Πλεχάνοφ ὅτι παραιτεῖται ἀπό τή σύνταξη ἦταν ἁπλή παγίδα, καλά ὑπολογισμένη κίνηση σκακιοῦ, παγίδα γιά «χαζοπούλια»: σ' αὐτό δέ χωροῦσε καμιά

* — τέλειωσα. *Ἡ Σύντ.*

** — καριερίστες. *Ἡ Σύντ.*

*** — βαθιά ἐκτίμηση, σεβασμός. *Σημ. μετ.*

ἀμφιβολία, γιατί ἄν ὁ Πλεχάνοφ φοβόταν εἰλικρινά νά συμμετάσχει στή σύνταξη, ἄν φοβόταν μήπως φρενάρει τήν ὑπόθεση, ἄν φοβόταν μήπως δημιουργήσει περιττές προστριβές ἀνάμεσά μας, σέ καμιά περίπτωση δέ θά μποροῦσε, ὕστερα ἀπό ἕνα λεπτό, νά δείξει (καί μάλιστα τόσο βάναυσα) ὅτι ἡ *συμμετοχή* του στή σύνταξη ἰσοδυναμεῖ ἀπόλυτα μέ *μονο*κρατορία του σ' αὐτήν. Κι ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος πού μαζί του θέλουμε νά κάνουμε μιά προσφιλῆ κοινή δουλειά, δημιουργώντας μαζί του τίς πιό ἐγκάρδιες σχέσεις, ἀφοῦ ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ ἀπέναντι σέ συντρόφους κινήσεις σκακιοῦ, — δέν πρέπει πιά ν' ἀμφιβάλλουμε καθόλου ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός δέν εἶναι καλός, ναί — ναί, δέν εἶναι καλός, ὅτι τά κίνητρα τοῦ προσωπικοῦ μικροεγωισμοῦ καί τῆς ματαιοδοξίας εἶναι μέσα του πολύ ἰσχυρά, ὅτι εἶναι ἄνθρωπος ἀνειλικρινής. Αὐτή ἡ ἀποκάλυψη — γιά μᾶς αὐτό ἦταν ἀληθινή ἀποκάλυψη! — μᾶς χτύπησε σάν κεραυνός, γιατί ὥς τή στιγμή αὐτή ἤμασταν κ' οἱ δυό μας ἐρωτευμένοι μέ τόν Πλεχάνοφ, καί, σάν ἀγαπημένο πρόσωπο, τοῦ τά συγχωρούσαμε ὅλα, κλείναμε τά μάτια μπρός σ' ὅλες του τίς ἀδυναμίες, βάζαμε ὅλα μας τά δυνατά γιά νά πείσουμε τόν ἑαυτό μας ὅτι οἱ ἀδυναμίες αὐτές δέν ὑπάρχουν, ὅτι εἶναι μικροπράγματα, ὅτι σέ τέτοια μικροπράγματα δίνουν προσοχή μόνο ἄνθρωποι πού δέν ἐκτιμοῦν ὅσο χρειάζεται τίς ἀρχές. Καί νά πού μᾶς ἔλαχε νά πειστοῦμε οἱ ἴδιοι μέ τά μάτια μας ὅτι αὐτές οἱ «μικρές» ἀδυναμίες εἶναι ἱκανές ν' ἀπομακρύνουν τούς πιό ἀφοσιωμένους φίλους, ὅτι καμιά πίστη στήν ὀρθότητα τῶν θεωρητικῶν του ἀπόψεων δέν μπορεῖ νά σέ κάνει νά ξεχάσεις τά *ἀποκρουστικά* γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα του. Ἡ ἀγανάχτησή μας ἦταν ἀπέραντη: τό ἴνδαλμα κατέρευσε, καί μεῖς τό τσαλαπατούσαμε μέ ἡδονή σάν γκρεμισμένο εἴδωλο: ξεστομίζαμε χωρίς τελειωμό τίς δριμύτερες κατηγορίες. Αὐτό δέν πρέπει νά γίνει! — ἀποφασίσαμε. Δέ θέλουμε καί δέν πρόκειται, *δέν μποροῦμε* νά δουλέψουμε μαζί κάτω ἀπ' αὐτούς τούς ὅρους. Ἀντίο, περιοδικό! Τά παρατᾶμε ὅλα καί φεύγουμε γιά τή Ρωσία, ἐκεῖ θά στρώσουμε τή δουλειά ἀπό τήν ἀρχή καί θά περιοριστοῦμε στήν ἐφημερίδα. Δέ θέλουμε νά εἴμαστε πιόνια στά χέρια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου· τίς συντροφικές σχέσεις αὐτός δέν τίς δέχεται, δέν τίς καταλαβαίνει. Ν' ἀναλάβουμε *ἐμεῖς* τή σύνταξη δέν τό ἀποφασίζουμε, κι ἔπειτα αὐτό θἆταν ἁπλούστατα ἀπαίσιο, θά δημιουργοῦσε ἀκριβῶς τήν ἐντύπωση ὅτι κυνηγούσαμε μονάχα τίς θεσοῦλες τῆς σύνταξης, ὅτι εἴμαστε Streber, καριερίστες, ὅτι μᾶς ἔσπρωχνε κι ἐμᾶς μιά παρόμοια ματαιοδοξία, μόνο μικρότερου διαμετρή-

ματος... Εἶναι δύσκολο νά περιγράψω μέ ἀρκετή ἀκρίβεια τήν κατάστασή μας ἐκεῖνο τό βράδυ: τόσο περίπλοκη, βαριά καί θολή ἦταν ἡ ψυχική μας κατάσταση! Ἦταν πραγματικό δράμα, ὁλοκληρωτική ρήξη μ' αὐτό πού χρόνια ὁλόκληρα τό λάτρευα σάν ἀγαπημένο παιδί, μ' αὐτό πού σύνδεα ἀδιάρηχτα ὅλο τό ἔργο τῆς ζωῆς μου. Κι ὅλα αὐτά, γιατί ἐμεῖς παλιότερα ἤμασταν ἐρωτευμένοι μέ τόν Πλεχάνοφ: ἄν δέν ἦταν αὐτός ὁ ἔρωτας, ἄν φερόμασταν ἀπέναντί του πιό ψύχραιμα, πιό ἤρεμα, ἄν τόν βλέπαμε κάπως πιό ἀντικειμενικά, θά τοῦ συμπεριφερόμασταν διαφορετικά καί δέ θά δοκιμάζαμε τέτοια κυριολεχτική κατάρευση, τέτοια «ἠθική ψυχρολουσία», σύμφωνα μέ τήν πέρα γιά πέρα σωστή ἔκφραση τοῦ Ἀρσένιεφ. Ἦταν τό πιό σκληρό δίδαγμα τῆς ζωῆς, ὀδυνηρά σκληρό καί ὀδυνηρά τραχύ. Οἱ νεότεροι σύντροφοι ἀπό τή μεγάλη τους ἀγάπη στόν παλιότερο τόν «κρατοῦσαν στά χέρια» — κι αὐτός ξαφνικά μπάζει σ' αὐτή τήν ἀγάπη τήν ἀτμόσφαιρα τῶν μηχανοραφιῶν καί τούς ἀναγκάζει νά νιώσουν ὅτι δέν εἶναι τά μικρότερα ἀδέλφια, ἀλλά κουτεντέδες πού τούς σέρνει κανείς ἀπό τή μύτη, πιόνια, πού μπορεῖ κανείς νά τά κινεῖ κατά βούληση, κι ἀκόμα-ἀκόμα ἀδέξιοι Streber, πού χρειάζεται νά τούς φοβίσει κανεὶς καί νά τούς στριμώξει ὅσο τό δυνατό πιό πολύ. Καί ἡ ἐρωτευμένη νεότης παίρνει ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης της ἕνα πικρό μάθημα: πρέπει νά βλέπεις ὅλους τούς ἀνθρώπους «χωρίς συναισθηματισμό», πρέπει νά κρατᾶς μιά πέτρα στήν τσέπη. Ἀμέτρητα τέτοια πικρά λόγια εἴπαμε κεῖνο τό βράδυ. Ἡ ἀναπάντεχη κατάρευση μᾶς ὠθοῦσε, φυσικά, καί σέ πολλές ὑπερβολές, βασικά ὅμως αὐτά τά πικρά λόγια ἦταν δικαιολογημένα. Τυφλωμένοι ἀπό τόν ἔρωτά μας, φερόμασταν, στήν οὐσία, σάν *σκλάβοι*, καί τό νά εἶσαι σκλάβος εἶναι ἀνάξιο πράγμα· καί ἡ πίκρα ἀπό τήν ἐπίγνωση αὐτοῦ τοῦ πράγματος γινόταν ἑκατό φορές μεγαλύτερη, γιατί μᾶς ἄνοιξε τά μάτια «ἐκεῖνος» προσωπικά πάνω στό δικό μας τό τομάρι...

Τέλος, πήγαμε στά δωμάτιά μας νά κοιμηθοῦμε μέ τή σταθερή ἀπόφαση τήν ἄλλη κιόλας μέρα νά ἐκφράσουμε στόν Πλεχάνοφ τήν ἀγανάχτησή μας, νά παραιτηθοῦμε ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ καί νά φύγουμε, ἐπιφυλασσόμενοι νά βγάλουμε μόνο τήν ἐφημερίδα, καί τό ὑλικό τοῦ περιοδικοῦ νά τό ἐκδίδουμε σέ μπροσοῦρες: ἡ δουλειά δέ θά ζημιώσει ἀπ' αὐτό καί μεῖς θ' ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τίς στενές σχέσεις μ' «αὐτόν τόν ἄνθρωπο».

Τήν ἄλλη μέρα ξυπνάω νωρίτερα ἀπό τό συνηθισμένο: μέ ξυπνοῦν βήματα στή σκάλα καί ἡ φωνή τοῦ Π. Μπ. πού χτυπάει

τήν πόρτα τοῦ δωματίου τοῦ 'Αρσένιεφ. 'Ακούω τόν 'Αρσένιεφ ν' ἀπαντάει, ν' ἀνοίγει τήν πόρτα — ἀκούω καί σκέφτομαι: θάχει ἄραγε ὁ 'Αρσένιεφ τό κουράγιο νά τά πεῖ ὅλα ἀμέσως; καί τό καλύτερο εἶναι νά τά πεῖ ἀμέσως, ὁπωσδήποτε ἀμέσως, νά μή τραινάρει ἡ ὑπόθεση. 'Αφοῦ πλύθηκα καί ντύθηκα, μπαίνω στό δωμάτιο τοῦ 'Αρσένιεφ καί τόν βρίσκω νά νίβεται ἐκείνη τή στιγμή. 'Ο 'Αξελρόντ κάθεται στήν πολυθρόνα μέ πρόσωπο κάπως μουδιασμένο. «Νά, ΝΝ, — ἀπευθύνεται σέ μένα ὁ 'Αρσένιεφ, — εἶπα στόν Π.Μπ. ὅτι ἀποφασίσαμε νά φύγουμε γιά τή Ρωσία, ὅτι ἔχουμε πειστεῖ πώς ἔτσι δέν μπορεῖ νά γίνει δουλειά». 'Εγώ, φυσικά, συμφωνῶ ἀπόλυτα καί ὑποστηρίζω τόν 'Αρσένιεφ. Τά ἐξιστοροῦμε ἀδίσταχτα ὅλα στόν 'Αξελρόντ, τόσο ἀδίσταχτα, πού ὁ 'Αρσένιεφ τοῦ λέει ἀκόμα πώς ὑποψιαζόμαστε ὅτι ὁ Πλεχάνοφ μᾶς θεωρεῖ Streber. 'Ο 'Αξελρόντ γενικά μᾶς ἀκούει σχεδόν μέ συμπάθεια, κουνάει μέ πίκρα τό κεφάλι καί ἔχει ὄψη πολύ στενόχωρη, σαστισμένη καί ταραγμένη, στό σημεῖο ὅμως αὐτό διαμαρτύρεται ἔντονα καί φωνάζει ὅτι αὐτό πιά δέν εἶναι σωστό, ὅτι ὁ Πλεχάνοφ ἔχει διάφορες ἄλλες ἀδυναμίες, ὄχι ὅμως κι αὐτήν, ὅτι στήν προκειμένη περίπτωση δέν εἶναι αὐτός πιά ὁ ἄδικος ἀπέναντί μας, ἀλλά ἐμεῖς ἀπέναντί του, ὅτι ὥς τώρα ἦταν ἕτοιμος νά πεῖ στόν Πλεχάνοφ: «εἶδες τί ἔκανες, ξέμπλεξε μόνος σου, ἐγώ νίπτω τάς χεῖρας μου», τώρα ὅμως δέν τό ἀποφασίζει, γιατί βλέπει ὅτι κι ἐμεῖς εἴμαστε ἄδικοι ἀπέναντί του. Φυσικά, οἱ διαβεβαιώσεις του λίγη ἐντύπωση μᾶς ἔκαναν καί ὁ καημένος ὁ Π. Μπ. πῆρε ὁλότελα κακομοίρικο ὕφος, σάν πείστηκε ὅτι ἡ ἀπόφασή μας εἶναι ἀμετάκλητη.

Βγήκαμε μαζί καί πήγαμε νά ἐνημερώσουμε τή Β. Ι. Ἔπρεπε νά περιμένουμε ὅτι αὐτή θάπαιρνε κατάκαρδα τήν εἴδηση γιά τή «ρήξη» (γιατί ἡ ὑπόθεση ἔπαιρνε ἀκριβῶς τή μορφή ρήξης). Φοβᾶμαι μάλιστα — ἔλεγε τήν παραμονή ὁ 'Αρσένιεφ — φόβαμαι πολύ σοβαρά, μήπως αὐτοκτονήσει...

Δέ θά λησμονήσω ποτέ τήν ψυχική κατάσταση καί τῶν τριῶν, ὅταν βγαίναμε: «λές καί πᾶμε σέ κηδεία», εἶπα μέσα μου. Καί πραγματικά πηγαίναμε σάν σέ κηδεία, χωρίς νά μιλᾶμε, μέ τό κεφάλι κατεβασμένο, ὁλότελα καταβλημένοι ἀπό τό παράλογο, τό ἐξωφρενικό, τό ἀνόητο τῆς ζημιᾶς. Λές καί μᾶς καταράστηκαν! Ὅλα ταχτοποιοῦνταν πρός τό καλύτερο — ταχτοποιοῦνταν ὕστερα ἀπό τόσες ἀναποδιές καί ἀποτυχίες — κι ἔξαφνα ξέσπασε ἀνεμοστρόβιλος, κ' ἦρθε τό τέλος, τό πᾶν ξαναγκρεμίζεται. Πραγματικά, δέν μποροῦσα νά τό πιστέψω [ἴδια κι ἀπαράλλαχτα ὅπως δέν μπορεῖς νά τό πιστέψεις, ὅταν βρίσκεσαι κάτω

ἀπό τήν πρόσφατη ἐντύπωση τοῦ θανάτου ἑνός ἀγαπημένου σου προσώπου], — εἶναι δυνατό! ἐγώ, ὁ φανατικός θαυμαστής τοῦ Πλεχάνοφ, νά μιλάω σήμερα γι' αὐτόν μέ τόση κακία καί νά πηγαίνω, μέ σφιγμένα χείλια καί μέ διαβολική κρυάδα στήν ψυχή, νά τοῦ πῶ παγερά καί τραχιά λόγια, νά τοῦ ἀνακοινώσω σχεδόν τή «διακοπή τῶν σχέσεων»; Ὥστε δέν πρόκειται γιά ἄσχημο ὄνειρο, ἀλλά γιά πραγματικότητα;

Αὐτή ἡ ἐντύπωση δέν πέρασε οὔτε στή διάρκεια τῆς συζήτησης μέ τή Β. Ι. Ἡ Β. Ι. δέν ἔδειξε ἐξαιρετικά ἔντονη ταραχή, ὅμως ἦταν φανερό ὅτι ἦταν φοβερά καταβλημένη καί παρακαλοῦσε, σχεδόν ἱκέτευε, μήπως παρ' ὅλα αὐτά μποροῦμε νά παραιτηθοῦμε ἀπό τήν ἀπόφασή μας, μήπως μποροῦμε νά κάνουμε μιά δοκιμή, ἴσως στήν πραγματικότητα νά μή εἶναι τόσο φοβερά τά πράγματα, στή δουλειά οἱ σχέσεις μας θά στρώσουν, στή δουλειά δέ θά φαίνονται τόσο πολύ οἱ ἀποκρουστικές πλευρές τοῦ χαρακτήρα του... Ἦταν ἐξαιρετικά δυσάρεστο ν' ἀκοῦς αὐτές τίς εἰλικρινεῖς παρακλήσεις ἑνός ἀνθρώπου, πού εἶχε ἀδυναμία γιά τόν Πλεχάνοφ, ἀνθρώπου ὅμως ἀπόλυτα εἰλικρινῆ κι ἀφοσιωμένου μέ πάθος στήν ὑπόθεση, ἀνθρώπου πού μέ «ἡρωισμό σκλάβου» (ἔκφραση τοῦ Ἀρσένιεφ) σήκωνε τό ζυγό τοῦ πλεχανοφισμοῦ. Ἦταν τόσο δυσάρεστο, πού, μά τό θεό, ὧρες ὧρες μοῦ φαινόταν πώς θά μέ πάρουν τά κλάματα... Ὅταν ἀκολουθᾶς κηδεία, εὐκολότερα σέ παίρνουν τά κλάματα τή στιγμή ἀκριβῶς πού ἀρχίζουν νά λένε λόγια συμπόνοιας, ἀπόγνωσης...

Φύγαμε ἀπό τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι. Φύγαμε, πήγαμε καί γευματίσαμε, στείλαμε μερικά γράμματα στή Γερμανία, πληροφορώντας τους ὅτι θά πᾶμε ἐκεῖ, γιά νά *σταματήσουν τή μηχανή*, στείλαμε μάλιστα καί τηλεγράφημα γι' αὐτό (*προτοῦ* ἀκόμα μιλήσουμε μέ τόν Πλεχάνοφ!!) καί σέ κανένα μας δέ γεννήθηκε ἡ παραμικρή ἀμφιβολία ὅτι αὐτό πού κάναμε ἦταν ἀναγκαῖο.

Ὕστερα ἀπό τό φαγητό, τήν καθορισμένη ὥρα, πᾶμε ξανά στούς Π. Μπ. καί Β. Ι., ὅπου ἔπρεπε νά βρίσκεται κιόλας ὁ Πλεχάνοφ. Πλησιάζουμε, βγαίνουν καί οἱ τρεῖς μαζί. Χαιρετιούμαστε σιωπηλά — ἐξάλλου ὁ Πλεχάνοφ προσπαθεῖ ν' ἀνοίξει συζήτηση γιά ἄλλα πράγματα (εἴχαμε παρακαλέσει τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι. νά τόν προειδοποιήσουν, κι ἔτσι τά ξέρει πιά ὅλα) — γυρίζουμε στό δωμάτιο καί καθόμαστε. Ὁ Ἀρσένιεφ ἀρχίζει νά λέει — συγκρατημένα, ξερά καί σύντομα, ὅτι ἐμεῖς χάσαμε κάθε ἐλπίδα πώς μποροῦμε νά δουλέψουμε μέ σχέσεις *σάν αὐτές* πού διαμορφώθηκαν χθές, ὅτι ἀποφασίσαμε νά φύγουμε στή Ρωσία γιά νά συμβουλευτοῦμε τούς ἐκεῖ συντρόφους, γιατί δέν

μποροῦμε πιά νά πάρουμε μόνοι μας ἀπόφαση, καί ὅτι γιά τήν ὥρα ἀναγκαζόμαστε νά παραιτηθοῦμε ἀπό τό περιοδικό. Ὁ Πλεχάνοφ εἶναι πολύ ἥρεμος, συγκρατημένος, εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ἔχει πλέρια καί ἀπόλυτη αὐτοκυριαρχία, δέν παρουσιάζει οὔτε ἴχνος τῆς νευρικότητας τοῦ Πάβελ Μπορίσοβιτς ἤ τῆς Βέρας Ἰβάνοβνας [ἔχει δεῖ καί χειρότερα μπλεξίματα! σκεφτόμαστε μέ κακία, κοιτάζοντάς τον!]. Ἐκεῖνος ρωτάει τί ἀκριβῶς συμβαίνει. «Βρισκόμαστε σέ ἀτμόσφαιρα τελεσιγράφων», λέει ὁ Ἀρσένιεφ κι ἀναπτύσσει λίγο αὐτή τή σκέψη. «Τί δηλαδή φοβηθήκατε μήπως, ὕστερα ἀπό τό πρῶτο φύλλο καί πρίν ἀπό τό δεύτερο, σᾶς κάνω ἀπεργία;», ρωτάει ὁ Πλεχάνοφ, γιά νά μᾶς στριμώξει. Νόμιζε πώς αὐτό δέ θά τολμήσουμε νά τοῦ τό ποῦμε. Ὅμως κι ἐγώ ἐξίσου ψυχρά καί ἥρεμα τοῦ ἀπαντῶ: «τί διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτό καί σέ κεῖνο πού εἶπε ὁ Α.Ν.; Ἀφοῦ ἀκριβῶς αὐτό εἶπε». Ὁ Πλεχάνοφ φαίνεται σά νά πειράχτηκε λίγο. Δέν περίμενε κατηγορίες σέ τέτοιο τόνο, τόσο ξερά κι ἀνοιχτά. — «Ἀφοῦ ἀποφασίσατε νά φύγετε, λέει, τί νά τό συζητᾶμε, ἐγώ δέν ἔχω τίποτα νά πῶ, ἡ θέση μου εἶναι πολύ περίεργη: ἐσεῖς εἶστε ὅλο ἐντυπώσεις, ἐντυπώσεις καί τίποτα περισσότερο: σχηματίσατε τήν ἐντύπωση ὅτι ἐγώ εἶμαι κακός ἄνθρωπος. Τί μπορῶ νά κάνω στήν προκειμένη περίπτωση;» — Τό φταίξιμό μας μπορεῖ νᾶναι — λέω ἐγώ θέλοντας νά ἀποτραβήξω τή συζήτηση ἀπ' αὐτό τό «ἀνυπόφορο» θέμα — ὅτι παραπήραμε φόρα προτοῦ βυθομετρήσουμε τόν πόρο. — «Ὄχι δά, ἄν θέλουμε νά μιλήσουμε εἰλικρινά, — ἀπαντάει ὁ Πλεχάνοφ, — τό φταίξιμό σας εἶναι (μπορεῖ σ' αὐτό νά ἐπέδρασε καί ἡ νευρικότητα τοῦ Ἀρσένιεφ) ὅτι δόσατε ὑπερβολική σημασία σέ ἐντυπώσεις πού δέν ἔπρεπε νά δόσετε σ' αὐτές καμιά σημασία». Σωπαίνουμε κι ἔπειτα λέμε πώς γιά τήν ὥρα μποροῦμε νά περιοριστοῦμε σέ μπροσοῦρες. Ὁ Πλεχάνοφ θυμώνει: «δέ σκέφτηκα οὔτε σκέφτομαι γιά τίς μπροσοῦρες: *Νά μή ὑπολογίζετε σέ μένα.* Ἄν ἐσεῖς φεύγετε, ἐγώ δέν πρόκειται, βέβαια, νά καθήσω μέ σταυρωμένα χέρια, καί μπορῶ, πρίν ἀπό τό γυρισμό σας, νά πάρω μέρος σέ ἄλλη προσπάθεια».

Τίποτα δέν ἔριξε τόσο χαμηλά στά μάτια μου τόν Πλεχάνοφ, ὅσο αὐτή του ἡ δήλωση, ὅταν ἀργότερα τή θυμόμουν καί τή μελετοῦσα ἀπ' ὅλες τίς πλευρές. Ἦταν μιά τόσο χοντροκομμένη ἀπειλή, μιά τόσο κακοϋπολογισμένη φοβέρα, πού μποροῦσε μονάχα «νά δόσει τή χαριστική βολή» στόν Πλεχάνοφ, ἀποκαλύπτοντας τήν «πολιτική» του ἀπέναντί μας: φτάνει νά τούς τρομοκρατήσω γιά καλά...

Δέ δόσαμε ὅμως τήν *παραμικρότερη προσοχή* στήν ἀπειλή. Ἐγώ ἔσφιξα μόνο σιωπηλά τά χείλια: ὡραῖα, ἔλεγα ἀπό μέσα μου, τέτοιος εἶσαι λοιπόν — τότε à la guerre comme à la guerre*, εἶσαι ὅμως κουτός ἄν δέ βλέπεις ὅτι τώρα πιά δέν εἴμαστε ἐκεῖνοι πούξερες, ὅτι σέ μιά νύχτα γίναμε ὁλότελα ἄλλοι.

Καί νά πού ὁ Πλεχάνοφ, βλέποντας ὅτι ἡ ἀπειλή δέν πιάνει, δοκιμάζει ἄλλον ἑλιγμό. Πῶς, ἀλήθεια, νά μήν τό ποῦμε ἑλιγμό, ὅταν, ὕστερα ἀπό λίγα λεπτά, ἐκεῖ, στό ἴδιο μέρος, ἀρχίζει νά λέει ὅτι ἡ ρήξη μαζί μας ἰσοδυναμεῖ γι' αὐτόν μέ ὁλοκληρωτική παραίτηση ἀπό τήν πολιτική δράση, ὅτι παραιτεῖται ἀπ' αὐτήν καί θ' ἀποτραβηχτεῖ στήν ἐπιστημονική, καθαρά ἐπιστημονική συγγραφική δουλειά, γιατί ἄν δέν μπορεῖ, λέει, νά δουλέψει μέ μᾶς, αὐτό σημαίνει, ὅτι δέν μπορεῖ νά δουλέψει μέ κανέναν... Μιά καί δέν πιάνει ὁ ἐκφοβισμός, ἴσως βοηθήσει ἡ κολακεία! ...Ὅμως *ὕστερα* ἀπό τόν ἐκφοβισμό ἡ κολακεία δέν μποροῦσε παρά νά προκαλέσει μόνο ἀηδιαστική ἐντύπωση... Ἡ συζήτηση ἦταν σύντομη, ἡ ὑπόθεση δέν προχωροῦσε· ὁ Πλεχάνοφ, βλέποντάς το αὐτό, γύρισε τή συζήτηση στίς ὠμότητες τῶν ρώσων στήν Κίνα, ὅμως μιλοῦσε σχεδόν μόνος, καί σέ λίγο χωρίσαμε.

Ὕστερα ἀπό τήν ἀναχώρηση τοῦ Πλεχάνοφ, δέν παρουσίαζε πιά κανένα ἐνδιαφέρον καί δέν εἶχε τίποτα τό οὐσιαστικό ἡ συζήτηση μέ τόν Π. Μπ. καί τή Β. Ι.: ὁ Π. Μπ. ἑλισσόταν, προσπαθώντας νά μᾶς ἀποδείξει ὅτι κι ὁ Πλεχάνοφ εἶναι συντετριμμένος, ὅτι τό κρίμα θά πέφτει σέ μᾶς ἄν θά φύγουμε ἔτσι, κτλ. κτλ. Ἡ Β. Ι. σέ ἐγκάρδια συζήτηση μέ τόν Ἀρσένιεφ παραδέχτηκε ὅτι ὁ «Ζόρζ» ἦταν πάντα τέτοιος, παραδέχτηκε τό δικό της «ἡρωισμό σκλάβου», παραδέχτηκε ὅτι ἄν φύγουμε «αὐτό θά τοῦ γίνει μάθημα».

Τό ὑπόλοιπο βράδυ πέρασε ἄχαρο, βαρύ.

Τήν ἄλλη μέρα, Τρίτη 28 Αὐγούστου μέ τό νέο ἡμερολόγιο, ἔπρεπε νά φύγουμε γιά τή Γενεύη κι ἀπό κεῖ γιά τή Γερμανία. Πρωί-πρωί μέ ξυπνάει ὁ Ἀρσένιεφ (πού συνήθως σηκώνεται ἀργά). Παραξενεύομαι: λέει ὅτι κοιμήθηκε ἄσχημα καί ὅτι σκέφτηκε ἕναν τελευταῖο δυνατό συνδυασμό, γιά νά ταχτοποιηθεῖ κατά κάποιο τρόπο ἡ ὑπόθεση καί νά μή χαθεῖ μιά σοβαρή ***κομματική*** δουλειά ἀπ' ἀφορμή τίς *προσωπικές* σχέσεις. Ἄς ἐκδόσουμε μιά *συλλογή*, μιά πού τό ὑλικό ἔχει καθοριστεῖ καί ἡ σύνδεση μέ τό τυπογραφεῖο ἔχει ταχτοποιηθεῖ. Ἄς ἐκδόσουμε μιά

---

* — στόν πόλεμο, ὅπως στόν πόλεμο. *Ἡ Σύντ.*

συλλογή ἐφόσον ὑπάρχουν οἱ σημερινές ἀκαθόριστες σχέσεις στή σύνταξη, κ' ὕστερα βλέπουμε: ἀπό τή συλλογή εἶναι ἐξίσου εὔκολο νά περάσουμε καί στό περιοδικό καί στίς μπροσοῦρες. Ἄν ὁ Πλεχάνοφ πεισμώσει, — τότε ἄς πάει στό διάβολο, ἐμεῖς θά ξέρουμε πώς κάναμε ὅ,τι μπορούσαμε... Τό ἀποφασίσαμε.

Πᾶμε νά τό ἀνακοινώσουμε στόν Πάβελ Μπορίσοβιτς καί στή Βέρα Ἰβάνοβνα καί τούς συναντοῦμε στό δρόμο: ἔρχονται σέ μᾶς. Αὐτοί, φυσικά, συμφωνοῦν πρόθυμα καί ὁ Π. Μπ. ἀναλαβαίνει νά μιλήσει μέ τόν Πλεχάνοφ καί νά τόν κάνει νά δεχτεῖ.

Φτάνουμε στή Γενεύη κι ἔχουμε τήν *τελευταία συζήτηση* μέ τόν Πλεχάνοφ. Αὐτός παίρνει τέτοιο ὕφος, λές καί δέν ἔγινε παρά μιά θλιβερή παρεξήγηση πού ὀφειλόταν σέ νευρικότητα: ρωτάει μ' ἐνδιαφέρον τόν Ἀρσένιεφ γιά τήν ὑγεία του καί σχεδόν τόν ἀγκαλιάζει, — ὁ Ἀρσένιεφ παρά λίγο νά τραβηχτεῖ πίσω γιά ν' ἀποφύγει τό ἀγκάλιασμα. Ὁ Πλεχάνοφ συμφωνάει γιά τή συλλογή. Ἐμεῖς λέμε ὅτι στό ζήτημα τῆς ὀργάνωσης τῆς σύνταξης ὑπάρχουν τρεῖς δυνατοί συνδυασμοί (1. ἐμεῖς συντάχτες, αὐτός συνεργάτης· 2. ὅλοι μας συντάχτες· 3. αὐτός συντάχτης, ἐμεῖς συνεργάτες), ὅτι θά συζητήσουμε στή Ρωσία καί τούς τρεῖς αὐτούς συνδυασμούς, θά ἑτοιμάσουμε ἕνα σχέδιο καί θά τό φέρουμε ἐδῶ. Ὁ Πλεχάνοφ δηλώνει ὅτι ἀρνιέται κατηγορηματικά νά δεχτεῖ τόν 3ο συνδυασμό, ὅτι ἐπιμένει κατηγορηματικά στόν ὁλοκληρωτικό ἀποκλεισμό *αὐτοῦ* τοῦ συνδυασμοῦ, καί *συμφωνάει καί μέ τούς δυό* πρώτους συνδυασμούς. Ἔτσι κι ἀποφασίσαμε: γιά τήν ὥρα, *ὥσπου νά παρουσιάσουμε* ἐμεῖς τό σχέδιο γιά τό καινούργιο καθεστώς τῆς σύνταξης, παραμένουμε στό παλιό καθεστώς (καί οἱ ἕξι εἴμαστε συντάχτες, καί ὁ Πλεχάνοφ ἔχει δυό ψήφους).

Ὁ Πλεχάνοφ ἐκφράζει ἔπειτα τήν ἐπιθυμία νά μάθει καλά, τί ἀκριβῶς συνέβηκε, ἀπό τί εἴμαστε δυσαρεστημένοι. Κάνω τήν παρατήρηση πώς θἄταν ἴσως καλύτερα, ἄν δίναμε περισσότερη προσοχή σέ ὅ,τι θά γίνει, κι ὄχι σέ ὅ,τι ἔγινε. Ὁ Πλεχάνοφ, ὅμως, ἐπιμένει ὅτι πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε, νά ξεδιαλύνουμε τό ζήτημα. Ἀνοίγει συζήτηση, ὅπου παίρνουμε μέρος σχεδόν μόνο ὁ Πλεχάνοφ κι ἐγώ — ὁ Ἀρσένιεφ καί ὁ Π. Μπ. σωπαίνουν. Ἡ συζήτηση γίνεται ἀρκετά ἤρεμα, μάλιστα ἐντελῶς ἤρεμα. Ὁ Πλεχάνοφ λέει πώς παρατήρησε ὅτι ὁ Ἀρσένιεφ ἐξερεθίστηκε τάχα ἀπό τήν ἄρνησή του σχετικά μέ τόν Στροῦβε — ἐγώ παρατηρῶ πώς, ἀντίθετα, ὁ Πλεχάνοφ μᾶς ἔβαλε ὅρους παρά τήν προηγούμενη δήλωσή του στό δάσος ὅτι δέ θά βάλει

ὅρους. Ὁ Πλεχάνοφ ἀμύνεται: ἐγώ, λέει, σώπαινα, ὄχι ἐπειδή ἔβαζα ὅρους, ἀλλά ἐπειδή γιά μένα τό ζήτημα ἦταν καθαρό. Τότε ἐγώ λέω, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἐπιτρέπεται ἡ πολεμική, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά γίνεται μεταξύ μας ψηφοφορία γιά τά ζητήματα. Ὁ Πλεχάνοφ παραδέχεται τό τελευταῖο, ὅμως προσθέτει: γιά τά μερικότερα ζητήματα, φυσικά, πρέπει νά γίνεται ψηφοφορία, ὅμως γιά τά βασικά αὐτό εἶναι ἀδύνατο. Ἐγώ ἀντιλέγω, τονίζοντας ὅτι ἀκριβῶς ὁ διαχωρισμός τῶν βασικῶν ζητημάτων ἀπό τά μερικότερα δέ θά εἶναι πάντα εὔκολη δουλειά, ὅτι ἀκριβῶς γι᾿ αὐτό τό διαχωρισμό θά πρέπει νά γίνεται ψηφοφορία ἀνάμεσα στούς συντάχτες. Ὁ Πλεχάνοφ πεισμώνει καί λέει ὅτι αὐτό πιά εἶναι ζήτημα συνείδησης, ὅτι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά βασικά καί στά μερικότερα ζητήματα εἶναι πράγμα ξεκάθαρο, ὅτι ἐδῶ δέ χρειάζεται ψηφοφορία. Ἔτσι, σ᾿ αὐτή τή διαμάχη — ἄν ἐπιτρέπεται ἤ ὄχι ἡ ψηφοφορία ἀνάμεσα στούς συντάχτες γιά τό διαχωρισμό τῶν βασικῶν καί τῶν μερικότερων ζητημάτων — κολλήσαμε, χωρίς νά κάνουμε οὔτε βῆμα μπρός. Ὁ Πλεχάνοφ ἔδειξε ἐδῶ ὅλη του τήν εὐλυγισία, ὅλη τή λαμπρότητα τῶν παραδειγμάτων του, τῶν συγκρίσεων, τῶν ἀστείων καί τῶν περικοπῶν, πού σέ ἔκαναν νά γελᾶς ἄθελά σου, τό ζήτημα ὅμως αὐτό τελικά τό ὑπερπήδησε, χωρίς νά πεῖ ἀνοιχτά: ὄχι. Σχημάτισα τήν πεποίθηση ὅτι ἀκριβῶς αὐτοῦ, σ᾿ αὐτό τό σημεῖο δέν μποροῦσε νά ὑποχωρήσει, δέν μποροῦσε ν᾿ ἀπαρνηθεῖ τόν «ἀτομικισμό» του καί τά «τελεσίγραφά» του, γιατί στά τέτοιου εἴδους ζητήματα αὐτός δέ θά ψήφιζε, ἀλλά ἀκριβῶς θά ἔβαζε τελεσίγραφα.

Τό βράδυ τῆς ἴδιας μέρας ἔφυγα, χωρίς νά ξαναδῶ κανέναν ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ἀποφασίσαμε νά μή ποῦμε σέ κανέναν τίποτα γιά ὅ,τι ἔγινε, ἐκτός ἀπό τά πιό κοντινά μας πρόσωπα — ἀποφασίσαμε νά τηρήσουμε τά προσχήματα — νά μή δόσουμε τή δυνατότητα στούς ἐχθρούς μας νά πανηγυρίσουν. Ἐπιφανειακά — ὅλη ἡ μηχανή ἔπρεπε νά ἐξακολουθεῖ νά δουλεύει ὅπως δούλευε, σάν νά μή συνέβηκε τίποτα, — μόνο πού ἐσωτερικά ἔσπασε κάποια χορδή καί στή θέση τῶν θαυμάσιων προσωπικῶν σχέσεων μπῆκαν οἱ ξερές σχέσεις δουλειᾶς, οἱ βασισμένες σ᾿ ἕνα συνεχῆ ὑπολογισμό: σύμφωνα μέ τό ρητό si vis pacem, para bellum*.

Ὡστόσο θἆταν ἐνδιαφέρον νά σημειώσω μιά συζήτηση πού ἔκανα τό βράδυ τῆς ἴδιας μέρας μ᾿ ἕνα πολύ στενό σύντροφο

* — ἄν θέλεις εἰρήνη, νά ἑτοιμάζεσαι γιά πόλεμο. *Ἡ Σύντ.*

καί όπαδό τοῦ Πλεχάνοφ, μέλος τῆς ὁμάδας «Σοσιαλδημοκράτης». Δέν τοῦ εἶπα λέξη γιά ὅ,τι συνέβηκε, τοῦ εἶπα ὅτι τό περιοδικό ἀποφασίστηκε νά βγεῖ, τά ἄρθρα καθορίστηκαν, κ' εἶναι καιρός ν' ἀρχίσει ἡ δουλειά. Συζήτησα μαζί του γιά τόν τρόπο μέ τόν όποῖο πρέπει νά ὀργανώσουμε πραχτικά τή δουλειά: αὐτός ὑποστήριξε ἀνεπιφύλαχτα τή γνώμη ὅτι οἱ παλιοί εἶναι ἀπόλυτα ἀνίκανοι γιά τή δουλειά τῆς σύνταξης. Συζήτησα μαζί του γιά τούς «τρεῖς συνδυασμούς» καί τόν ρώτησα ἀνοιχτά: ποιός κατά τή γνώμη του εἶναι ὁ καλύτερος ἀπ' ὅλους; Αὐτός ἀπάντησε ἀνοιχτά κι ἀδίσταχτα: ὁ πρῶτος (ἐμεῖς συντάχτες, αὐτοί συνεργάτες), ὅμως τό πιθανότερο, λέει, εἶναι ὅτι τό περιοδικό θά εἶναι τοῦ Πλεχάνοφ καί ἡ ἐφημερίδα δική σας.

Ὅσο περισσότερο ἀπομακρυνόμασταν ἀπό τήν παραπάνω ἱστορία, ἀρχίζαμε νά τή βλέπουμε πιό ἤρεμα καί νά πειθόμαστε, ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας λόγος νά παρατήσουμε τήν ὑπόθεση, ὅτι γιά τήν ὥρα δέν πρέπει νά φοβόμαστε ν' ἀναλάβουμε τή σύνταξη (*τῆς συλλογῆς*) κι ὅτι εἶναι ἀνάγκη ἐμεῖς ἀκριβῶς νά τήν ἀναλάβουμε, γιατί ἀλλιώτικα δέν ὑπάρχει ἀπολύτως καμιά δυνατότητα νά κάνουμε τή μηχανή νά δουλεύει κανονικά καί νά μή ἀφήσουμε νά χαθεῖ ἡ ὑπόθεση ἀπό τίς ἀποδιοργανωτικές «ἰδιότητες» τοῦ Πλεχάνοφ.

Φτάνοντας στή N[127], στίς 4 ἤ 5 τοῦ Σεπτέμβρη, καταρτίσαμε κιόλας ἕνα σχέδιο *ἐπίσημων* σχέσεων μεταξύ μας (εἶχα ἀρχίσει νά γράφω αὐτό τό σχέδιο ἀκόμα ἀπό τό δρόμο, στό βαγόνι τοῦ τραίνου), ἕνα σχέδιο πού μᾶς ἔκανε ἐμᾶς συντάχτες, κι αὐτούς συνεργάτες μέ δικαίωμα ψήφου πάνω σ' ὅλα τά ζητήματα τῆς σύνταξης *. Αὐτό τό σχέδιο ἀποφασίσαμε νά τό συζητήσουμε μαζί μέ τόν Ἐγκόρ (Μάρτοφ) κι ἔπειτα νά τούς τό παρουσιάσουμε.

Ἡ ἴσκρα ** ἄρχισε *νά δίνει ἐλπίδες* ὅτι θ' ἀνάψει καί πάλι.

Γράφτηκε στίς ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη
(νέο ἡμερ.) τοῦ 1900

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. I *Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

---

* Βλ. τό ντοκουμέντο πού ἀκολουθεῖ. *Ἡ Σύντ.*
** — σπίθα. *Σημ. μετ.*

ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ

1. Λόγω σύμπτωσης τῶν βασικῶν ἀπόψεων καί ταυτότητας τῶν πραχτικῶν καθηκόντων τῆς ὁμάδας τοῦ ἐξωτερικοῦ «Σοσιαλδημοκράτης» καί τῆς ὁμάδας τῆς Ρωσίας, πού ἐκδίδει τή συλλογή «Ζαριά» καί τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», οἱ παραπάνω ὀργανώσεις κλείνουν μεταξύ τους συμμαχία.

2. Καί οἱ δυό ὁμάδες παρέχουν ἡ μιά στήν ἄλλη ὁλόπλευρη ὑποστήριξη:

πρῶτο, στόν τομέα τῆς φιλολογίας. Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» συνεργάζεται στενότατα στή σύνταξη τῆς συλλογῆς «Ζαριά» καί τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»*·

δεύτερο, στή μεταφορά καί στήν κυκλοφορία τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, στή διεύρυνση καί στή σταθεροποίηση τῶν ἐπαναστατικῶν συνδέσεων καί στήν ἐξεύρεση ὑλικῶν πόρων.

3. Ἐκπρόσωποι στό ἐξωτερικό τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» εἶναι ἡ ὁμάδα «Σοσιαλδημοκράτης» καί οἱ εἰδικοί πράχτορες τῆς «Ἴσκρα».

4. Τά γράμματα καί τά δέματα, πού στέλνονται ἀπό τό ἐξωτερικό γιά τήν ὁμάδα «Ἴσκρα», θά στέλνονται στή διεύθυνση τῆς ὁμάδας «Σοσιαλδημοκράτης». Στίς περιπτώσεις πού στό ἐξωτερικό θά βρίσκεται ὁποιοσδήποτε ἀπό τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα», ὅλη ἡ ἀλληλογραφία θά διαβιβάζεται σ' αὐτόν. Ἄν πάλι ἐκείνη τή στιγμή δέ θά βρίσκεται στό ἐξωτερικό κανένα ἀπό τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα», τότε ἀναλαβαίνουν τίς ὑποθέσεις της ἡ ὁμάδα «Σοσιαλδημοκράτης» καί οἱ εἰδικοί πράχτορες τῆς «Ἴσκρα».

Γράφτηκε στίς ἀρχές τοῦ Σεπτέμβρη (νέο ἡμερ.) τοῦ 1900

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1940 στό περιοδικό «Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια», τεῦχος 3

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* Οἱ ὅροι αὐτῆς τῆς συνεργασίας καθορίζονται μέ εἰδική συμφωνία [128]

Россійская
Соціалдемократическая
Рабочая Партія

ИСКРА

„Изъ искры возгорится пламя“.
Отвѣтъ декабристовъ Пушкину.

ОТЪ РЕДАКЦІИ.

Предпринимая изданіе политической газеты — „Искра“, мы считаемъ необходимымъ сказать нѣсколько словъ о томъ, къ чему мы стремимся и какъ понимаемъ свои задачи.

Мы переживаемъ крайне важный моментъ въ исторіи русскаго рабочаго движенія и русской соціалдемократіи. Послѣдніе годы характеризуются поразительно быстрымъ распространеніемъ соціалдемократическихъ идей среди нашей интеллигенціи, а на встрѣчу этому теченію общественной мысли идетъ самостоятельно возникшее движеніе промышленнаго пролетаріата, который начинаетъ объединяться и бороться противъ своихъ угнетателей, начинаетъ съ жадностью стремиться къ соціализму. Кружки рабочихъ и соціалдемократовъ интеллигентовъ появляются повсюду, распространяются мѣстные агитаціонные листки, растетъ спросъ на соціалдемократическую литературу, далеко обгоняя предложеніе, а усиленныя правительственныя преслѣдованія не въ силахъ удержать этого движенія. Биткомъ набиты тюрьмы, переполнены мѣста ссылки, чуть не каждый мѣсяцъ слышно о „провалахъ“ во всѣхъ концахъ Россіи, о поимкѣ транспортовъ, о конфискаціи литературы и типографій, но движеніе все растетъ, захватываетъ все большій районъ, все глубже проникаетъ въ рабочій классъ, все больше привлекаетъ общественное вниманіе. И все экономическое развитіе Россіи, вся исторія русской общественной мысли и русскаго революціоннаго движенія ручаются за то, что соціалдемократическое рабочее движеніе будетъ расти несмотря на всѣ препятствія и въ концѣ концовъ — преодолѣетъ ихъ.

Но, съ другой стороны, главная черта нашего движенія, которая особенно бросается въ глаза въ послѣднее время, — его раздробленность, его, такъ сказать, кустарный характеръ: мѣстные кружки возникаютъ и дѣйствуютъ независимо другъ отъ друга и даже (что особенно важно) независимо отъ кружковъ, дѣйствовавшихъ и дѣйствующихъ въ тѣхъ же центрахъ; не устанавливается традиціи, нѣтъ преемственности, и мѣстная литература всецѣло отражаетъ раздробленность и отсутствіе связи съ тѣмъ, что уже создано русской соціалдемократіей.

Несоотвѣтствіе этой раздробленности съ запросами, вызываемыми силою и широтой движенія, создаетъ, по нашему мнѣнію, критическій моментъ въ его развитіи. Въ самомъ движеніи съ неудержимой силой сказывается потребность упрочиться, выработать опредѣленную физіономію и организацію, а между тѣмъ въ средѣ практически дѣйствующихъ соціалдемократовъ необходимость такого перехода къ высшей формѣ движенія сознается далеко не вездѣ. Въ довольно широкихъ кругахъ наблюдается, наоборотъ, шатанье мысли, увлеченіе модной „критикой марксизма“ и „бернштеніадой“, распространеніе взглядовъ такъ называемаго „экономическаго“ направленія и въ неразрывной связи съ этимъ — стремленіе задержать движеніе на его низшей стадіи, стремленіе отодвинуть на второй планъ задачу образованія революціонной партіи, ведущей борьбу во главѣ всего народа. Что подобнаго рода шатанье мысли наблюдается среди русскихъ соціалдемократовъ, что узкій практицизмъ, оторванный отъ теоретическаго освѣщенія движенія въ его цѣломъ, грозитъ совратить движеніе на ложную дорогу, это фактъ; въ этомъ не могутъ усомниться люди, непосредственно знакомые съ положеніемъ дѣлъ въ большинствѣ нашихъ организацій. Да есть и литературныя произведенія, подтверждающія это: стоитъ назвать хотя бы „Credo“, вызвавшее уже вполнѣ законный протестъ, „Отдѣльное приложеніе къ Рабочей Мысли (сент. 1899)“, столь рельефно выразившее тенденцію, проникающую всю газету „Рабочая Мысль“, или наконецъ — воззваніе петербургской „Группы Самоосвобожденія Рабочаго Класса“, составленное въ духѣ того же „экономизма“. И совершенно невѣрно утвержденіе „Рабочаго Дѣла“, что „Credo“ представляетъ собою не больше какъ мнѣніе единичныхъ лицъ, что направленіе „Рабочей Мысли“ выражаетъ лишь сумбурность и бестактность ея редакціи, а не особое направленіе въ самомъ ходѣ русскаго рабочаго движенія.

А рядомъ съ этимъ въ произведеніяхъ писателей, которыхъ читающая публика, съ большимъ или меньшимъ основаніемъ, считала до сихъ поръ видными представителями „легальнаго“ марксизма, все болѣе и болѣе обнаруживается поворотъ къ воззрѣніямъ, сближающимся съ буржуазной апологетикой. Результатомъ всего этого и является тотъ разбродъ и та анархія, благодаря которымъ экс-марксистъ или вѣрнѣе экс-соціалистъ Бернштейнъ, перечисляя свои успѣхи, могъ печатно заявить, не встрѣчая возраженій, будто большинство дѣйствующихъ въ Россіи соціалдемократовъ состоитъ изъ его послѣдователей.

Мы не хотимъ преувеличивать опасность положенія, но закрывать на нее глаза было бы неизмѣримо вреднѣе; вотъ почему мы отъ всей души привѣтствуемъ рѣшеніе „Группы Освобожденія Труда“ возобновить ея литературную дѣятельность и начать систематическую борьбу противъ попытокъ извращенія и опошленія соціалдемократизма.

Практическій выводъ изъ всего этого такой: мы, русскіе соціалдемократы, должны сплотиться и направить всѣ усилія на образованіе крѣпкой партіи, борющейся подъ единымъ знаменемъ революціонной соціалдемократіи. Именно эта задача была намѣчена уже Съѣздомъ 1898 года, образовавшимъ Россійскую Соціалдемократическую Рабочую Партію и опубликовавшимъ ея Манифестъ.

Мы признаемъ себя членами этой партіи, вполнѣ раздѣляемъ основныя идеи „Манифеста“ и придаемъ ему важное значеніе, какъ открытому заявленію ея цѣлей. Поэтому для насъ, какъ членовъ партіи, вопросъ о ближайшей и непосредственной нашей задачѣ ставится такимъ образомъ: какой планъ дѣятельности должны мы принять, что бы достигнуть возможно болѣе прочнаго возобновленія партіи?

Обычный отвѣтъ на этотъ вопросъ состоитъ въ томъ, что необходимо снова выбрать центральное учрежденіе и поручить ему возобновить органъ партіи. Но въ переживаемый нами періодъ разброда такой простой путь едва-ли былъ бы цѣлесообразенъ.

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χωριστοῦ φύλλου «Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς ἐφημερίδας "Ισκρα"».— 1900
Σμίκρυνση

ΔΗΛΩΣΗ
ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΙΣΚΡΑ»

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ

Ἀναλαβαίνοντας τήν ἔκδοση τῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα», θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά ποῦμε λίγα λόγια γιά τό τί ἐπιδιώκουμε καί πῶς καταλαβαίνουμε τά καθήκοντά μας.

Περνᾶμε μιά ἐξαιρετικά σοβαρή στιγμή τῆς ἱστορίας τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τά τελευταῖα χρόνια χαρακτηρίζονται ἀπό μιά καταπληχτικά γρήγορη διάδοση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἰδεῶν στή διανόησή μας, κι αὐτό τό ρεῦμα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔρχεται νά τό προϋπαντήσει τό κίνημα τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, πού γεννήθηκε ἀνεξάρτητα καί πού ἀρχίζει νά ἑνώνεται καί νά παλαίβει ἐνάντια στούς καταπιεστές του, ἀρχίζει νά δείχνει φλογερό πόθο γιά τό σοσιαλισμό. Παντοῦ ἐμφανίζονται ὅμιλοι ἐργατῶν καί σοσιαλδημοκρατῶν διανοουμένων, κυκλοφοροῦν τοπικές προκηρύξεις ζύμωσης, μεγαλώνει ἡ ζήτηση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ, ξεπερνώντας κατά πολύ τήν προσφορά του, καί οἱ ἐντατικές κυβερνητικές διώξεις δέν εἶναι σέ θέση νά συγκρατήσουν τό κίνημα αὐτό. Γεμάτες οἱ φυλακές ἴσαμε κεῖ πού δέν παίρνει, γεμάτοι καί οἱ τόποι τῆς ἐξορίας, σχεδόν κάθε μήνα ἀκοῦς γιά «χτυπήματα» σ᾽ ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας, γιά πιάσιμο μεταφερόμενου ὑλικοῦ, γιά κατασχέσεις ἔντυπου ὑλικοῦ καί τυπογραφείων, τό κίνημα, ὅμως, ὅλο καί ἀναπτύσσεται, ἀγκαλιάζει ὅλο καί πιό πλατιές περιοχές, διεισδύει ὅλο καί πιό βαθιά στήν ἐργατική τάξη, τραβάει ὅλο καί περισσότερο τήν προσοχή τῆς κοινῆς γνώμης. Κι ὅλη ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ρωσίας, ὅλη ἡ ἱστορία τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης καί τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἀποτελοῦν ἐγγύηση ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κίνημα

θ' ἀναπτύσσεται παρ' ὅλα τά ἐμπόδια καί ὅτι τελικά θά τά κατανικήσει.

Ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό κύριο γνώρισμα τοῦ κινήματός μας, γνώρισμα πού τόν τελευταῖο καιρό χτυπάει ἰδιαίτερα στό μάτι, εἶναι τό κομμάτιασμά του, ὁ χειροτεχνικός, θά ἔλεγε κανείς, χαρακτήρας του: οἱ τοπικοί ὅμιλοι ἐμφανίζονται καί δροῦν ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον κι ἀκόμα (πράγμα πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία) ἀνεξάρτητα κι ἀπό τούς ὁμίλους πού δροῦσαν καί δροῦν στά ἴδια κέντρα· δέ δημιουργιέται παράδοση, λείπει ἡ συνέχεια, καί ὁ τοπικός τύπος ἀντανακλᾶ ὁλοκληρωτικά τό κομμάτιασμα καί τήν ἔλλειψη σύνδεσης μέ ὅ,τι ἔχει πιά δημιουργήσει ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία.

Τό γεγονός ὅτι τό κομμάτιασμα αὐτό δέν ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις πού προβάλλει ἡ δύναμη καί τό πλάτος τοῦ κινήματος, δημιουργεῖ, κατά τή γνώμη μας, μιά κρίσιμη στιγμή στήν ἀνάπτυξή του. Στό ἴδιο τό κίνημα μέ ἀκράτητη δύναμη ἐκδηλώνεται ἡ ἀνάγκη νά σταθεροποιηθεῖ, νά ἀποκτήσει μιά καθορισμένη φυσιογνωμία καί ὀργάνωση, καί ὅμως αὐτό δέ θά πεῖ καθόλου ὅτι στούς κύκλους τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦν πρακτικά κατανοεῖται παντοῦ ἡ ἀνάγκη ἑνός τέτοιου περάσματος σέ μιά ἀνώτερη μορφή τοῦ κινήματος. Ἀπεναντίας, σέ ἀρκετά πλατιούς κύκλους παρατηρεῖται ἰδεολογική ταλάντευση, ἐνθουσιασμός γιά τήν «κριτική τοῦ μαρξισμοῦ» καί τή «μπερνσταϊνιάδα», πού ἔγιναν τῆς μόδας, διάδοση τῶν ἀπόψεων τῆς λεγόμενης «οἰκονομιστικῆς» κατεύθυνσης καί, σέ ἀδιάρηχτη σύνδεση μ' αὐτό, τάση νά κρατηθεῖ τό κίνημα στό κατώτερο στάδιό του, τάση ν' ἀπωθηθεῖ σέ δεύτερη μοίρα τό καθῆκον τῆς δημιουργίας ἐπαναστατικοῦ κόμματος πού νά παλαίβει ἐπικεφαλῆς ὅλου τοῦ λαοῦ. Εἶναι *γεγονός* ὅτι τέτοιου εἴδους ἰδεολογικές ταλαντεύσεις παρατηροῦνται στούς κόλπους τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, ὅτι ὁ στενός πρακτικισμός, ὁ ἀποσπασμένος ἀπό τό θεωρητικό φώτισμα τοῦ κινήματος στό σύνολό του, ἀπειλεῖ νά παρασύρει τό κίνημα σέ στραβό δρόμο· γι' αὐτό δέν μποροῦν ν' ἀμφιβάλλουν ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἄμεση ἀντίληψη τῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ στίς περισσότερες ὀργανώσεις μας. Ἐξάλλου ὑπάρχουν καὶ ἔντυπα πού τό ἐπιβεβαιώνουν αὐτό: φτάνει νά ἀναφέρουμε, λογουχάρη, τό «credo», πού ἔχει προκαλέσει κιόλας μιά πέρα γιά πέρα δικαιολογημένη διαμαρτυρία, τό «Χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσλ"» (Σεπτέμβρης 1899), πού τόσο ἀνάγλυφα ἔχει ἐκφράσει τήν τάση πού διαποτίζει *ὅλη* τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ», εἴτε

τέλος — τήν ἔκκληση τῆς ὀργάνωσης τῆς Πετρούπολης «Ὁμάδα αὐτοαπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης»[129], πού εἶναι γραμμένη στό πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου «οἰκονομισμοῦ». Καί εἶναι *πέρα γιά πέρα λαθεμένος* ὁ ἰσχυρισμός τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ὅτι τό «Credo» δέν ἀντιπροσωπεύει παρά μόνο τή γνώμη μεμονωμένων προσώπων, ὅτι ἡ κατεύθυνση τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» δέν ἐκφράζει παρά τό πελάγωμα καί τήν ἔλλειψη τάκτ τῆς σύνταξής της, καί ὄχι μιά ἰδιαίτερη κατεύθυνση μέσα στήν ἴδια τήν πορεία τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Καί παράλληλα μ' αὐτό, στά ἔργα ὁρισμένων συγγραφέων, πού ὥς τώρα τό ἀναγνωστικό κοινό τούς θεωροῦσε, λίγο-πολύ δικαιολογημένα, ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ «νόμιμου» μαρξισμοῦ, ἐκδηλώνεται ὅλο καί περισσότερο μιά στροφή πρός τίς ἀπόψεις πού προσεγγίζουν τόν ἀστικό ἀπολογητισμό. Ὅλα αὐτά ἔχουν ἀποτέλεσμα τή διασπορά καί τήν ἀναρχία, πού ἔδοσαν τή δυνατότητα στόν πρώην μαρξιστή ἤ, καλύτερα, πρώην σοσιαλιστή Μπέρνσταϊν, ἀπαριθμώντας τίς ἐπιτυχίες του, νά διακηρύξει ἀπό τόν τύπο, χωρίς νά συναντήσει ἀντιρήσεις, ὅτι τάχα ἡ πλειοψηφία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού δροῦν στή Ρωσία ἀποτελεῖται ἀπό δικούς του ὀπαδούς.

Δέ θέλουμε νά ὑπερβάλουμε τόν κίνδυνο πού παρουσιάζει ἡ κατάσταση, ὅμως θἆταν πολύ πιό ἐπιζήμιο νά κλείσουμε τά μάτια μπρός σ' αὐτόν· νά γιατί χαιρετίζουμε ὁλόψυχα τήν ἀπόφαση τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» νά ξαναρχίσει τή δημοσιογραφική της δράση καί ν' ἀρχίσει συστηματική πάλη ἐνάντια στίς ἀπόπειρες διαστρέβλωσης καί ἐκχυδαϊσμοῦ τοῦ σοσιαλδημοκρατισμοῦ.

Τό πραχτικό συμπέρασμα, πού βγαίνει ἀπ' ὅλα αὐτά εἶναι τοῦτο: ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, πρέπει νά συσπειρωθοῦμε καί νά κατευθύνουμε ὅλες μας τίς προσπάθειες στή δημιουργία ἑνός ἰσχυροῦ κόμματος, πού νά παλαίβει κάτω ἀπό τήν ἑνιαία σημαία τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἀκριβῶς αὐτό τό καθῆκον εἶχε κιόλας χαράξει τό συνέδριο τοῦ 1898, πού ἵδρυσε τό Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας καί δημοσίευσε τή «Διακήρυξή» του.

Ἐμεῖς θεωροῦμε τούς ἑαυτούς μας μέλη αὐτοῦ τοῦ κόμματος, συμμεριζόμαστε ἀπόλυτα τίς βασικές ἰδέες τῆς «Διακήρυξης» καί ἀποδίδουμε σ' αὐτή μεγάλη σημασία σάν ἀνοιχτή διακήρυξη τῶν σκοπῶν τοῦ κόμματος. Γι' αὐτό τό λόγο γιά μᾶς, σάν μέλη τοῦ κόμματος, τό ζήτημα τοῦ πλησιέστερου καί ἄμεσου καθήκοντός μας μπαίνει ἔτσι: ποιό σχέδιο δράσης πρέπει νά υἱοθε-

τήσουμε γιά νά πετύχουμε μιά ὅσο τό δυνατό σταθερότερη ἀνανέωση τοῦ κόμματος;

Ἡ συνηθισμένη ἀπάντηση σ᾽ αὐτό τό ἐρώτημα εἶναι ὅτι χρειάζεται νά κάνουμε νέα ἐκλογή κεντρικοῦ ὀργάνου καί νά ἀναθέσουμε σ᾽ αὐτό νά ξαναρχίσει τήν ἔκδοση τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου τοῦ κόμματος. Στήν περίοδο ὅμως τῆς διασπορᾶς, στήν ὁποία βρισκόμαστε, εἶναι ἀμφίβολο ἄν θά μᾶς ἐξυπηρετοῦσε αὐτός ὁ ἁπλός δρόμος.

Δημιουργία καί στέριωμα τοῦ κόμματος σημαίνει δημιουργία καί στέριωμα τῆς ἕνωσης ὅλων τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, καί — γιά τούς λόγους πού ἀναφέρθηκαν πιό πάνω — μιά τέτοια ἕνωση δέν μποροῦμε νά τήν πετύχουμε βγάζοντας κάποια διαταγή, δέν μποροῦμε νά τήν πετύχουμε ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τήν ἀπόφαση κάποιας, ἄς ποῦμε, συνέλευσης ἀντιπροσώπων· χρειάζεται νά τήν προπαρασκευάσουμε μέ τή δουλειά μας. Χρειάζεται, πρῶτο, νά ἐξασφαλίσουμε μιά σταθερή ἰδεολογική ἑνότητα πού ν᾽ ἀποκλείει τή βαβυλωνία καί τή σύγχυση πού — γιά νάμαστε εἰλικρινεῖς! — βασιλεύουν σήμερα ἀνάμεσα στούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες· χρειάζεται νά κατοχυρώσουμε αὐτή τήν ἰδεολογική ἑνότητα μ᾽ ἕνα πρόγραμμα τοῦ κόμματος. Χρειάζεται, δεύτερο, νά φτιάξουμε μιά ὀργάνωση πού θάχει τήν εἰδική ἀποστολή νά ἐξασφαλίζει τήν ἐπαφή ἀνάμεσα σ᾽ ὅλα τά κέντρα τοῦ κινήματος, νά παρέχει ἔγκαιρα ὁλοκληρωμένες πληροφορίες γιά τό κίνημα καί νά ἐφοδιάζει κανονικά μέ περιοδικό τύπο ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας. Μόνο ὅταν θά δημιουργηθεῖ μιά τέτοια ὀργάνωση, ὅταν θά ἐξασφαλιστεῖ ρωσικό σοσιαλιστικό ταχυδρομεῖο, μόνο τότε τό κόμμα θά σταθεροποιήσει τήν ὕπαρξή του καί θ᾽ ἀποτελεῖ πραγματικό γεγονός, συνεπῶς καί ἰσχυρή πολιτική δύναμη. Ἀκριβῶς στό πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος, δηλ. στή δημιουργία μιᾶς γενικῆς φιλολογίας πού νά εἶναι συνεπής στίς ἀρχές της καί ἱκανή νά ἑνώσει ἰδεολογικά τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία, σκοπεύουμε νά ἀφιερώσουμε τίς δυνάμεις μας, γιατί αὐτό τό θεωροῦμε ζωτική ἀνάγκη τοῦ σύγχρονου κινήματος καί ἀπαραίτητο προκαταρκτικό βῆμα γιά τήν ἀνανέωση τῆς δράσης τοῦ κόμματος.

Ὅπως ἔχουμε κιόλας πεῖ, τήν ἰδεολογική ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν χρειάζεται νά τήν προπαρασκευάσουμε, καί γιά νά γίνει αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο, κατά τή γνώμη μας, νά συζητήσουμε ἀνοιχτά καί ὁλόπλευρα τά βασικά ζητήματα ἀρχῶν καί ταχτικῆς, πού ἀνακινήθηκαν ἀπό τούς σημερινούς «οἰκονομιστές», μπερνσταϊνικούς καί «κριτικούς». Προτοῦ ἑνω-

θοῦμε καί γιά νά ἑνωθοῦμε, πρέπει πρῶτα νά χωρίσουμε ἀποφασιστικά καί ξεκάθαρα. Διαφορετικά ἡ ἕνωσή μας θά ἦταν μόνο πλασματική, θά συγκάλυπτε τίς διαφορές πού ὑπάρχουν καί θά ἐμπόδιζε τή ριζική τους ἐξάλειψη. Γι' αὐτό εἶναι εὐνόητο ὅτι ἐμεῖς δέν εἴμαστε διατεθειμένοι νά κάνουμε τό ὄργανό μας ἁπλή προθήκη ποικιλόμορφων ἀντιλήψεων. Ἀπεναντίας, θά τό διευθύνουμε μέ αὐστηρά καθορισμένη κατεύθυνση. Αὐτή ἡ κατεύθυνση μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ τή λέξη: μαρξισμός, καί δέ χρειάζεται, νομίζουμε, νά προσθέσουμε ὅτι εἴμαστε ὑπέρ τῆς συνεποῦς ἀνάπτυξης τῶν ἰδεῶν τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς καί ἀποκρούουμε κατηγορηματικά τίς μεσοβέζικες, ἀσαφεῖς καί ὀπορτουνιστικές διορθώσεις πού ἔγιναν σήμερα τόσο τῆς μόδας χάρη στό ζῆλο τοῦ Ἔντ. Μπέρνσταϊν, τοῦ Π. Στροῦβε καί πολλῶν ἄλλων. Ὅμως, συζητώντας ὅλα τά προβλήματα ἀπό τήν καθορισμένη σκοπιά μας, δέν ἀποκλείουμε καθόλου τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς συντρόφους ἀπό τίς στῆλες τοῦ ὀργάνου μας. Ἡ ἀνοιχτή πολεμική μπροστά σ' ὅλους τούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες καί τούς συνειδητούς ἐργάτες εἶναι ἀπαραίτητη καί ἐπιθυμητή γιά νά ἐξακριβωθεῖ τό βάθος τῶν διαφωνιῶν, γιά νά συζητηθοῦν ὁλόπλευρα τά ἐπίμαχα ζητήματα, γιά νά καταπολεμηθοῦν οἱ ἀκρότητες στίς ὁποῖες πέφτουν ἀναπόφευχτα ὄχι μόνο οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων ἀπόψεων, ἀλλά ἀκόμα καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων περιοχῶν εἴτε τῶν διάφορων «ἐπαγγελμάτων» τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἐμεῖς μάλιστα, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω, θεωροῦμε μιά ἀπό τίς ἀδυναμίες τοῦ σημερινοῦ κινήματος τήν ἔλλειψη ἀνοιχτῆς πολεμικῆς ἀνάμεσα στίς ἀπόψεις πού βρίσκονται σέ φανερή διάσταση, τήν προσπάθεια νά κρατηθοῦν κρυφές οἱ διαφωνίες πού ἀφοροῦν πολύ σοβαρά ζητήματα.

Δέν πρόκειται ν' ἀπαριθμήσουμε λεπτομερειακά ὅλα τά ζητήματα καί τά θέματα πού συμπεριλαβαίνονται στό πρόγραμμα τοῦ ὀργάνου μας, γιατί τό πρόγραμμα αὐτό ἀπορέει μόνο του ἀπό τή γενική ἀντίληψη γιά τό τί πρέπει νά εἶναι μιά πολιτική ἐφημερίδα πού βγαίνει στίς σημερινές συνθῆκες.

Στό μέτρο τῶν δυνάμεών μας θά ἐπιδιώξουμε ὅλοι οἱ ρῶσοι σύντροφοι νά βλέπουν τήν ἔκδοσή μας σάν δικό τους ὄργανο, πού σ' αὐτό ἡ κάθε ὁμάδα ν' ἀνακοινώνει ὅλες τίς πληροφορίες γιά τό κίνημα, νά μοιράζεται μαζί του τήν πείρα της, νά τοῦ κάνει γνωστές τίς ἀπόψεις της, τίς ἀπαιτήσεις της σχετικά μέ τό ἔντυπο ὑλικό, τή γνώμη της γιά τίς σοσιαλδημοκρατικές ἐκδόσεις, κοντολογῆς, νά μοιράζεται μαζί του καθετί πού αὐτή

συνεισφέρει στό κίνημα καί καθετί πού παίρνει ἀπ' αὐτό. Μόνο μ' αὐτόν τόν ὅρο εἶναι δυνατή ἡ ἵδρυση ἑνός πραγματικά πανρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὀργάνου. Μόνο ἕνα τέτοιο ὄργανο μπορεῖ νά βγάλει τό κίνημα στήν πλατιά λεωφόρο τῆς πολιτικῆς πάλης. «Νά εὐρύνουμε τά πλαίσια καί τό περιεχόμενο τῆς δράσης μας στούς τομεῖς τῆς προπαγάνδας, τῆς ζύμωσης καί τῆς ὀργάνωσης» — αὐτά τά λόγια τοῦ Π. Μπ. 'Αξελρόντ πρέπει νά γίνουν τό σύνθημα πού θά κατευθύνει στό ἄμεσο μέλλον τή δράση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, καί μεῖς υἱοθετοῦμε αὐτό τό σύνθημα στό πρόγραμμα τοῦ ὀργάνου μας.

'Απευθύνουμε τήν ἔκκλησή μας ὄχι μόνο στούς σοσιαλιστές καί στούς συνειδητούς ἐργάτες. Καλοῦμε ἐπίσης ὅλους, ὅσους καταπιέζει καί συνθλίβει τό σημερινό πολιτικό καθεστώς, βάζουμε στή διάθεσή τους τίς στῆλες τῶν ἐκδόσεών μας γιά τό ξεσκέπασμα κάθε προστυχιᾶς τῆς ρωσικῆς ἀπολυταρχίας.

Ὅποιος καταλαβαίνει τή σοσιαλδημοκρατία σάν ὀργάνωση πού ἐξυπηρετεῖ ἀποκλειστικά τήν αὐθόρμητη πάλη τοῦ προλεταριάτου, αὐτός μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖται καί μόνο μέ τήν τοπική ζύμωση καί τήν «καθαρά ἐργατική» φιλολογία. 'Εμεῖς τή σοσιαλδημοκρατία δέν τήν καταλαβαίνουμε ἔτσι: ἐμεῖς τήν καταλαβαίνουμε σάν ἐπαναστατικό κόμμα πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί εἶναι ἀδιάρηχτα συνδεμένο μέ τό ἐργατικό κίνημα. Μόνο τό ὀργανωμένο σέ ἕνα τέτοιο κόμμα προλεταριάτο, αὐτή ἡ πιό ἐπαναστατική τάξη τῆς σύγχρονης Ρωσίας, θά εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει τό ἱστορικό καθῆκον πού πέφτει στούς ὤμους του: τό καθῆκον νά ἑνώσει κάτω ἀπό τή σημαία του ὅλα τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῆς χώρας καί νά ὁλοκληρώσει, νά ὁδηγήσει στόν τελικό θρίαμβο ἐνάντια στό μισητό καθεστώς τήν σκληρή πάλη πολλῶν γενεῶν πού χάθηκαν.

* * *

Οἱ διαστάσεις τῆς ἐφημερίδας θά εἶναι περίπου 1–2 τυπογραφικά φύλλα.

Ἡ προθεσμία ἔκδοσης δέν καθορίζεται ἀπό τά πρίν, λόγω τῶν συνθηκῶν στίς ὁποῖες βρίσκεται ὁ ρωσικός παράνομος τύπος.

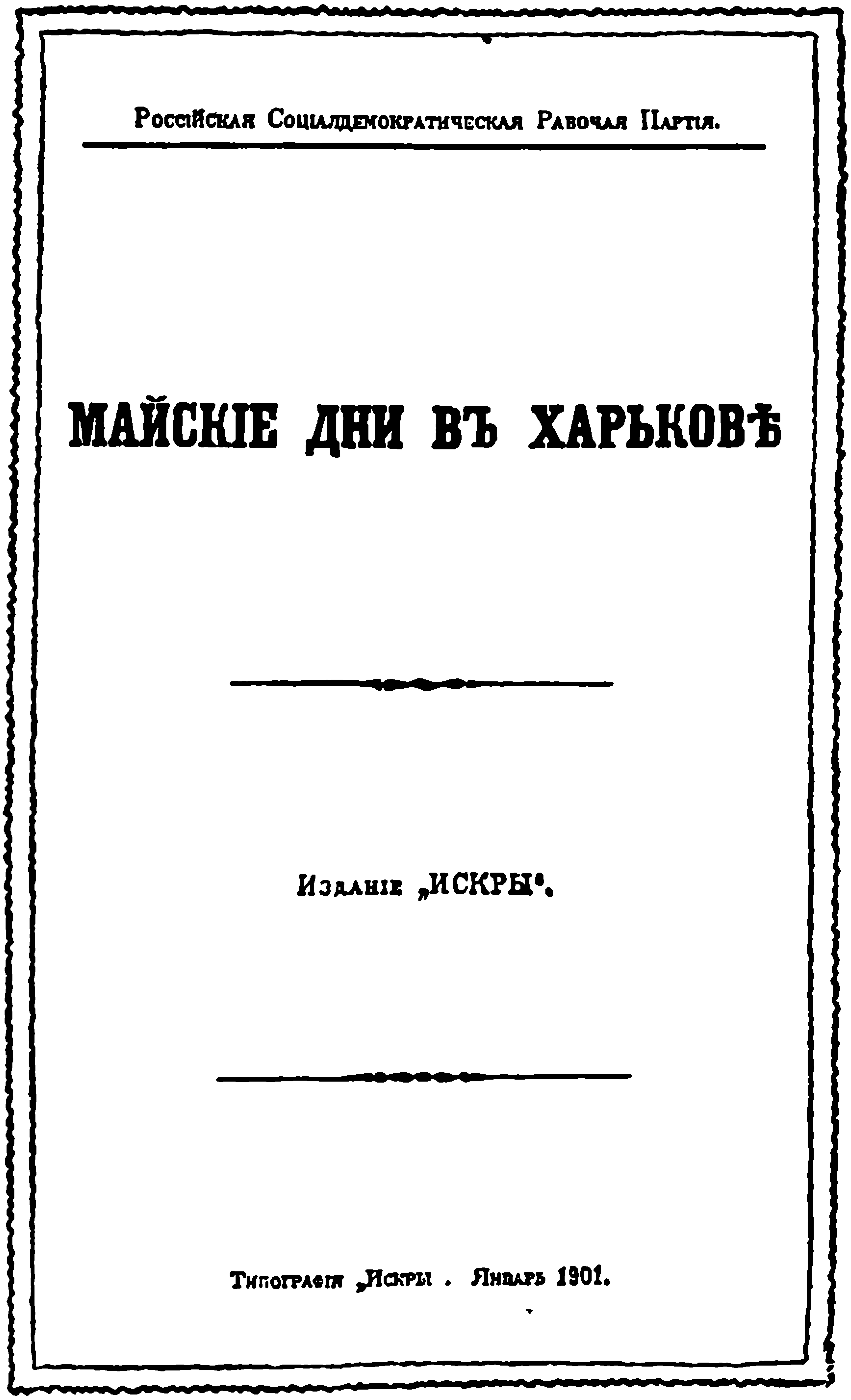
Μᾶς ἔχουν ὑποσχεθεῖ: συνεργασία — πολλοί ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τῆς διεθνοῦς σοσιαλδημοκρατίας, ἄμεση συμμετοχή ἡ ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» (Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. 'Αξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς) καί ὑποστήριξη — κάμποσες

ὀργανώσεις τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, καθώς καί χωριστές ὁμάδες ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν.

Γράφτηκε τόν Αὔγουστο
μετά τίς 23 (5 τοῦ Σεπτέμβρη) τοῦ 1900

Δημοσιεύτηκε τό 1900 σέ χωριστό φύλλο,
ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα»

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ χωριστοῦ φύλλου

Россійская Социалдемократическая Рабочая Партія.

МАЙСКІЕ ДНИ ВЪ ХАРЬКОВѢ

Изданіе „ИСКРЫ“.

Типографія „Искры“. Январь 1901.

Τό ἐξώφυλλο τῆς μπροσούρας «Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο». — 1901

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ ΜΑΗ ΣΤΟ ΧΑΡΚΟΒΟ»

Ἡ μπροσούρα αὐτή ἀποτελεῖ περιγραφή τοῦ περίφημου γιορτασμοῦ τῆς Πρωτομαγιᾶς τοῦ 1900 στό Χάρκοβο, περιγραφή πού συντάχθηκε ἀπό τήν Ἐπιτροπή Χαρκόβου τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας μέ βάση τίς περιγραφές τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν. Τήν περιγραφή αὐτή μᾶς τήν ἔχουν στείλει μέ μορφή ἀνταπόκρισης, ὅμως ἐμεῖς θεωρήσαμε ἀπαραίτητο νά τήν ἐκδόσουμε χωριστά, καί λόγω τοῦ σημαντικοῦ ὄγκου της, καί γιά νά μπορέσει νά κυκλοφορήσει εὐκολότερα σέ ὅσο τό δυνατό περισσότερα ἀντίτυπα καί ὅσο τό δυνατό πλατύτερα. Ὕστερα ἀπό 6 μῆνες οἱ ρῶσοι ἐργάτες θά γιορτάσουν τήν Πρωτομαγιά τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ καινούργιου αἰώνα, καί εἶναι καιρός νά φροντίσουμε ὥστε ὁ γιορτασμός αὐτός ν' ἀγκαλιάσει ὅσο τό δυνατό περισσότερα κέντρα, νά εἶναι ὅσο τό δυνατό πιό ἐπιβλητικός, ὄχι μόνο ὅσον ἀφορᾶ τόν ἀριθμό αὐτῶν πού θά πάρουν μέρος, ἀλλά καί ὅσον ἀφορᾶ τήν ὀργάνωσή τους, τή συνειδητότητά τους, τήν ἀπόφασή τους ν' ἀρχίσουν ἀκλόνητη πάλη γιά τήν πολιτική ἀπελευθέρωση τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ἑπομένως καί γιά τήν ἐξασφάλιση ἑνός λεύτερου πεδίου ταξικῆς ἀνάπτυξης τοῦ προλεταριάτου καί ἀνοιχτῆς πάλης του γιά τό σοσιαλισμό. Εἶναι καιρός ν' ἀρχίσουμε νά ἑτοιμαζόμαστε γιά τό γιορτασμό τῆς καινούργιας Πρωτομαγιᾶς, κι ἕνα ἀπό τά σοβαρότερα προπαρασκευαστικά μέτρα πρέπει νά εἶναι τό παρακάτω: νά δοῦμε ὅλα ὅσα ἔχει κιόλας πετύχει τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα στή Ρωσία, νά ἐξετάσουμε τίς ἐλλείψεις πού παρουσιάζει ἀκόμα τό κίνημά μας γενικά καί εἰδικότερα ὁ γιορτασμός τῆς Πρωτομαγιᾶς καί νά δοῦμε τί πρέπει νά κάνουμε γιά νά ἐξαλείψουμε αὐτές τίς ἐλλείψεις, γιά νά πετύχουμε καλύτερα ἀποτελέσματα.

Ὁ γιορτασμός τῆς Πρωτομαγιᾶς στό Χάρκοβο δείχνει τί μεγάλη πολιτική ἐκδήλωση μπορεῖ νά γίνει ὁ γιορτασμός τῆς ἡμέρας τῶν ἐργατῶν καί τί μᾶς λείπει γιά νά γίνει ὁ γιορτασμός αὐτός μιά πραγματικά μεγαλειώδης πανρωσική ἐκδήλωση τοῦ συνειδητοῦ προλεταριάτου. Τί ἔδοσε στήν Πρωτομαγιά τοῦ Χαρκόβου τό χαρακτήρα ἐξαιρετικοῦ γεγονότος; Ἡ μαζική συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στήν ἀπεργία, οἱ τεράστιες συγκεντρώσεις χιλιάδων ἀνθρώπων στούς δρόμους, πού μέ ἀναπεπταμένες τίς κόκκινες σημαῖες διακήρυχναν τίς διατυπωμένες στίς προκηρύξεις διεκδικήσεις, ὁ ἐπαναστατικός χαρακτήρας αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων: 8ωρη ἐργάσιμη μέρα καί πολιτική ἐλευθερία. Ὁ μύθος ὅτι τάχα οἱ ρῶσοι ἐργάτες δέν ὡρίμασαν ἀκόμα γιά πολιτική πάλη, ὅτι τάχα τό βασικό τους καθῆκον εἶναι ἡ καθαρά οἰκονομική πάλη πού μόνο βαθμιαῖα καί σιγά-σιγά θά συμπληρώνεται μέ μερικότερη πολιτική ζύμωση γιά ὁρισμένες πολιτικές μεταρυθμίσεις, καί ὄχι γιά πάλη ἐνάντια σ' ὅλο τό πολιτικό καθεστώς τῆς Ρωσίας, αὐτός ὁ μύθος ἀνασκευάζεται κατηγορηματικά ἀπό τό γιορτασμό τῆς Πρωτομαγιᾶς στό Χάρκοβο. Ὅμως ἐμεῖς ἐδῶ θέλουμε νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή σέ μιά ἄλλη πλευρά τοῦ ζητήματος. Ὁ γιορτασμός τῆς Πρωτομαγιᾶς στό Χάρκοβο, ἀφοῦ ἀπόδειξε γιά μιά ἀκόμα φορά τίς πολιτικές ἱκανότητες τῶν ρώσων ἐργατῶν, ἔδειξε ταυτόχρονα καί τί μᾶς λείπει γιά ν' ἀναπτυχθοῦν πλέρια αὐτές οἱ ἱκανότητες.

Οἱ σοσιαλδημοκράτες τοῦ Χαρκόβου φρόντισαν νά προετοιμάσουν τό γιορτασμό τῆς Πρωτομαγιᾶς, κυκλοφορώντας ἔγκαιρα μπροσοῦρες καί προκηρύξεις· οἱ ἐργάτες κατάστρωσαν καί σχέδιο τῆς γενικῆς διαδήλωσης καί τῶν λόγων πού θά ἐκφωνοῦνταν στήν πλατεῖα Κόνναγια. Γιατί δέν πέτυχε αὐτό τό σχέδιο; Οἱ σύντροφοι τοῦ Χαρκόβου ἀπαντοῦν: ἐπειδή οἱ δυνάμεις τοῦ «γενικοῦ ἐπιτελείου» τῶν συνειδητῶν σοσιαλιστῶν ἐργατῶν εἶχαν κατανεμηθεῖ ἀνισόμετρα, σ' ἕνα ἐργοστάσιο πολλές, σ' ἄλλα λίγες· ἐπειδή, ἀκόμα, τό σχέδιο τῶν ἐργατῶν «ἦταν γνωστό στίς ἀρχές», πού πῆραν, φυσικά, ὅλα τά μέτρα γιά νά κόψουν τή σύνδεση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες. Τό συμπέρασμα εἶναι φανερό: μᾶς λείπει ἡ *ὀργάνωση*. Ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν μπῆκε πιά σέ κίνηση καί εἶναι ἕτοιμη ν' ἀκολουθήσει τούς σοσιαλιστές ἀρχηγούς, ὅμως τό «γενικό ἐπιτελεῖο» δέν κατάφερε ἀκόμα νά ὀργανώσει ἕνα γερό πυρήνα, πού νά κατανέμει σωστά ὅλες τίς διαθέσιμες δυνάμεις τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν καί νά ἐξασφαλίζει μιά τόσο συνωμοτική (μυστική) ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς, ὥστε τά σχέδια δράσης πού καταρτίζονται ἀπό

νωρίτερα νά μένουν ἄγνωστα ὄχι μόνο στίς ἀρχές, ἀλλά καί σέ ὅλους ὅσους βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν ὀργάνωση. Αὐτή ἡ ὀργάνωση πρέπει νά εἶναι *ἐπαναστατική* ὀργάνωση: πρέπει ν' ἀποτελεῖται ἀπό ἀνθρώπους πού κατάλαβαν ὁλοκάθαρα τά καθήκοντα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί ἀποφάσισαν νά διεξάγουν ἀκλόνητη πάλη ἐνάντια στό σημερινό πολιτικό καθεστώς, πρέπει νά συνδυάζει τή σοσιαλιστική γνώση καί τήν ἐπαναστατική πείρα πού συγκέντρωσε ἡ ρωσική ἐπαναστατική διανόηση, στηριγμένη στά διδάγματα πολλῶν δεκαετιῶν, μέ τή γνώση τοῦ ἐργατικοῦ περιβάλλοντος καί μέ τήν ἱκανότητα πού χαρακτηρίζει τούς πρωτοπόρους ἐργάτες νά κάνουν ζύμωση στή μάζα καί νά τήν παίρνουν μαζί τους. Ἡ φροντίδα μας, πρῶτ' ἀπ' ὅλα καί πάνω ἀπ' ὅλα, πρέπει νᾶναι ὄχι τό χάραγμα τεχνητῶν συνόρων ἀνάμεσα στούς διανοούμενους καί στούς ἐργάτες, ὄχι ἡ συγκρότηση «καθαρά ἐργατικῆς» ὀργάνωσης, ἀλλά αὐτός ἀκριβῶς ὁ συνδυασμός. Θά μᾶς ἐπιτραπεῖ νά θυμίσουμε ἐδῶ τά παρακάτω λόγια τοῦ Γ. Πλεχάνοφ:

«Ἀπαραίτητος ὅρος αὐτῆς τῆς δουλειᾶς (ζύμωσης) εἶναι ἡ συσπείρωση τῶν ἕτοιμων κιόλας ἐπαναστατικῶν δυνάμεων. Μέ τήν προπαγανδιστική δουλειά σέ ὁμίλους μποροῦν ν' ἀσχολοῦνται καί ἄνθρωποι πού δέ συνδέονται καθόλου μεταξύ τους, πού ἀκόμα οὔτε ὑποψιάζεται ὁ ἕνας τήν ὕπαρξη τοῦ ἄλλου. Φυσικά, ἡ ἔλλειψη ὀργάνωσης ἔχει πάντα ἀντίχτυπο καί στήν προπαγάνδα, ὡστόσο δέν τήν καθιστᾶ ἀδύνατη. Σέ ἐποχές, ὅμως, ἰσχυροῦ κοινωνικοῦ ἀναβρασμοῦ, ὅταν ἡ πολιτική ἀτμόσφαιρα εἶναι ἠλεκτρισμένη καί ὅταν πότε δῶ, πότε κεῖ, ἀπό τίς πιό διαφορετικές, τίς πιό ἀπρόβλεφτες ἀφορμές προκαλοῦνται ὅλο καί συχνότερα ξεσπάσματα πού μαρτυροῦν τόν ἐρχομό τῆς ἐπαναστατικῆς καταιγίδας, κοντολογῆς, ὅταν πρέπει ἤ νά κάνουμε ζύμωση ἤ νά μείνουμε ἔξω τοῦ νυμφῶνος, σέ τέτοιες ἐποχές *μόνο ὀργανωμένες* ἐπαναστατικές δυνάμεις μποροῦν ν' ἀσκήσουν σοβαρή ἐπίδραση στήν πορεία τῶν γεγονότων. Τό μεμονωμένο ἄτομο γίνεται τότε ἀνίσχυρο, καί τήν ἐπαναστατική ὑπόθεση εἶναι σέ θέση νά τήν ἐπωμισθοῦν μόνο μονάδες ἀνώτερης κατηγορίας: *οἱ ἐπαναστατικές ὀργανώσεις*» (Γ. Πλεχάνοφ, «Τά καθήκοντα τῶν σοσιαλιστῶν στήν πάλη ἐνάντια στήν πείνα», σελ. 83).

Στήν ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀρχίζει ἀκριβῶς μιά τέτοια ἐποχή ἀναβρασμοῦ καί ξεσπασμάτων, πού προκαλοῦνται ἀπό τίς πιό διαφορετικές ἀφορμές, κι ἄν δέ θέλουμε νά μείνουμε «ἔξω τοῦ νυμφῶνος», πρέπει νά συγκεντρώσουμε

ὅλες μας τίς προσπάθειες στή δημιουργία μιᾶς πανρωσικῆς ὀργάνωσης, ἱκανῆς νά καθοδηγεῖ ὅλα τά μεμονωμένα ξεσπάσματα, καί ἔτσι νά πετύχουμε ὥστε ἡ καταιγίδα πού ζυγώνει (καί πού γι' αὐτήν μιλάει ἐπίσης καί ὁ ἐργάτης τοῦ Χαρκόβου στό τέλος τῆς μπροσούρας) νά μή εἶναι αὐθόρμητη καταιγίδα, ἀλλά συνειδητό κίνημα τοῦ προλεταριάτου, πού ἐξεγέρθηκε ἐπικεφαλῆς ὅλου τοῦ λαοῦ ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση.

Ἡ Πρωτομαγιά τοῦ Χαρκόβου, ἐκτός ἀπό τό ὅτι μᾶς δείχνει ἀνάγλυφα τήν ἀνεπαρκῆ συσπείρωση καί προετοιμασία τῶν ἐπαναστατικῶν μας ὀργανώσεων, μᾶς κάνει καί μιά ἄλλη ὄχι λιγότερο σοβαρή πραχτική ὑπόδειξη. «Μέ τό γιορτασμό τῆς Πρωτομαγιᾶς καί τή διαδήλωση — λέει ἡ μπροσούρα — συνδυάστηκαν ἀναπάντεχα καί διάφορες πραχτικές διεκδικήσεις, πού προβλήθηκαν χωρίς τή σχετική προετοιμασία καί γι' αὐτό, φυσικά, ἦταν καταδικασμένες γενικά σέ ἀποτυχία». Ἄς πάρουμε, λχ., τίς διεκδικήσεις τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν στά μηχανοστάσια τῶν σιδηροδρόμων: ἀπό τίς 14 διεκδικήσεις οἱ 11 εἶναι διεκδικήσεις γιά ὁρισμένες μικρές βελτιώσεις, πού εἶναι ἀπόλυτα πραγματοποιήσιμες καί στίς συνθῆκες τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος: αὔξηση τοῦ μεροκάματου, περιορισμός τῆς ἐργάσιμης μέρας, σταμάτημα τῶν ὑπερβασιῶν. Πλάι σ' αὐτές τίς διεκδικήσεις, καί σάν ἐντελῶς ὁμοιογενεῖς μ' αὐτές, στέκουν καί τρεῖς τέτοιες διεκδικήσεις: 4) νά καθιερωθεῖ ἡ 8ωρη ἐργάσιμη μέρα· 7) νά κατοχυρωθεῖ τό ἀπαραβίαστο τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τῶν ἐργατῶν ὕστερα ἀπό τά γεγονότα τοῦ Μάη· 10) νά συγκροτηθεῖ ἐπιτροπή ἀπό ἐργάτες καί ἀπό ἐκπροσώπους τῆς διεύθυνσης γιά τήν ἐπίλυση κάθε διαφορᾶς πού προκύπτει ἀνάμεσα στίς δυό πλευρές. Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τίς διεκδικήσεις (αἴτημα 4) εἶναι γενικό αἴτημα τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου· ἡ προβολή αὐτῆς τῆς διεκδίκησης δείχνει, ὅπως φαίνεται, ὅτι οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες τοῦ Χαρκόβου ἔχουν συνείδηση τῆς ἀλληλεγγύης τους μέ τό παγκόσμιο σοσιαλιστικό ἐργατικό κίνημα. Μά γι' αὐτό ἀκριβῶς μιά τέτοια διεκδίκηση δέν πρέπει νά μπαίνει μαζί μέ τίς μερικότερες διεκδικήσεις, μέ τίς διεκδικήσεις γιά καλύτερη συμπεριφορά τῶν μαστόρων καί γιά αὔξηση τοῦ μεροκάματου κατά 10 %. Οἱ διεκδικήσεις γιά αὔξηση τοῦ μεροκάματου καί γιά καλυτέρεψη τῆς συμπεριφορᾶς μποροῦν νά προβάλλονται (καί πρέπει νά προβάλλονται) ἀπό τούς ἐργάτες τῶν διάφορων κλάδων στ' ἀφεντικά τους· αὐτές εἶναι κλαδικές διεκδικήσεις, διεκδικήσεις ὁρισμένων κατηγοριῶν ἐργατῶν. Ἐνῶ τό αἴτημα τοῦ ὀχτάωρου εἶναι αἴτημα ὁλόκλη-

ρου τοῦ προλεταριάτου, πού ἀπευθύνεται ὄχι σέ μεμονωμένους ἐπιχειρηματίες, ἀλλά στήν κρατική ἐξουσία σάν ἐκπρόσωπο ὁλόκληρου τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ καθεστῶτος, σ' ὅλη τήν τάξη τῶν κεφαλαιοκρατῶν πού κατέχουν ὅλα τά μέσα παραγωγῆς. Τό αἴτημα τοῦ ὀχτάωρου ἀπόχτησε ξεχωριστή σημασία: ἀποτελεῖ ἐκδήλωση ἀλληλεγγύης μέ τό διεθνές σοσιαλιστικό κίνημα. Πρέπει νά φροντίσουμε οἱ ἐργάτες νά καταλάβουν αὐτή τή διαφορά, νά μή βάζουν τό αἴτημα τοῦ ὀχτάωρου στήν ἴδια μοίρα μέ τά αἰτήματα γιά δωρεάν εἰσιτήρια εἴτε γιά ἀπομάκρυνση ἑνός φύλακα. Σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ χρόνου οἱ ἐργάτες, πότε δῶ, πότε κεῖ, προβάλλουν συνεχῶς διάφορες μερικότερες διεκδικήσεις στούς ἐργοστασιάρχες καί παλαίβουν γιά τήν ἱκανοποίησή τους: βοηθώντας αὐτή τήν πάλη, οἱ σοσιαλιστές πρέπει πάντα νά τονίζουν τή σύνδεσή της μέ τήν πάλη τοῦ προλεταριάτου ὅλων τῶν χωρῶν γιά τήν ἀπελευθέρωσή του. Καί ἡ Πρωτομαγιά πρέπει νά εἶναι μέρα πανηγυρικῆς διακήρυξης ὅτι οἱ ἐργάτες κατανοοῦν αὐτή τή σύνδεση καί προσχωροῦν ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν πάλη.

Ἄς πάρουμε τό δέκατο αἴτημα: τή συγκρότηση ἐπιτροπῆς πού θά ἐπιλύνει τίς διαφορές πού προκύπτουν. Μιά τέτοια ἐπιτροπή ἀπό ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους τῶν ἐργατῶν καί τῆς διεύθυνσης θά μποροῦσε, φυσικά, νά φέρει μεγάλο ὄφελος, μόνο, ὅμως, μέ τόν ὅρο ὅτι οἱ ἐκλογές θά εἶναι πέρα γιά πέρα ἐλεύθερες καί οἱ ἀντιπρόσωποι θά ἔχουν πλήρη ἀνεξαρτησία. Τί ὄφελος θά φέρει ἡ ἐπιτροπή, ἄν ἀπολύουν τούς ἐργάτες πού θά παλαίβουν ἐνάντια στήν ἐκλογή τῶν ἀνθρώπων τῆς διεύθυνσης καί θά ἐπιτίθενται δριμύτατα ἐνάντια στή διεύθυνση, ξεσκεπάζοντας ὅλα τά καταπιεστικά μέτρα της; Καί τούς ἐργάτες αὐτούς ὄχι μόνο θά τούς ἀπολύουν, ἀλλά καί θά τούς πιάνουν. Ἄρα, γιά νά φέρει ὄφελος στούς ἐργάτες μιά τέτοια ἐπιτροπή, πρέπει, πρῶτο, οἱ ἀντιπρόσωποι νά μή ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου· αὐτό μπορεῖ νά γίνει μόνο ὅταν ὑπάρχει ἐλεύθερο σωματεῖο τῶν ἐργατῶν, σωματεῖο πού ν' ἀγκαλιάζει πολλά ἐργοστάσια, νά ἔχει τό ταμεῖο του καί νά εἶναι ἕτοιμο νά ὑπερασπίσει τούς ἀντιπροσώπους του. Ἡ ἐπιτροπή μπορεῖ νά εἶναι ὠφέλιμη μόνο ἄν ἀγκαλιάζει πολλά ἐργοστάσια, ἄν εἶναι δυνατό, ὅλα τά ἐργοστάσια τοῦ ἴδιου κλάδου. Ἔπειτα, τό δεύτερο πράγμα πού χρειάζεται γι' αὐτό, εἶναι τό ἀπαραβίαστο τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργάτη, δηλ. νά μή μπορεῖ ἡ ἀστυνομία καί ἡ χωροφυλακή νά τόν πιάνει αὐθαίρετα. Αὐτή ἡ διεκδίκηση — ἡ κατοχύρωση τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργά-

τη — ἔχει προβληθεῖ κιόλας (αἴτημα 7). Ὅμως γεννιέται τό ἐρώτημα: ἀπό ποιόν μποροῦν ν' ἀπαιτήσουν οἱ ἐργάτες τήν κατοχύρωση τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνεταιρίζεσθαι (πού, ὅπως εἴδαμε, εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἐπιτυχία τῶν ἐπιτροπῶν); Μόνο ἀπό τήν κρατική ἐξουσία, γιατί τό γεγονός ὅτι λείπει τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί ἡ ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι εἶναι συνέπεια τῶν θεμελιακῶν νόμων τοῦ ρωσικοῦ κράτους, καί μάλιστα κάτι περισσότερο: εἶναι συνέπεια τῆς μορφῆς τῆς κρατικῆς διακυβέρνησης τῆς Ρωσίας. Ἡ Ρωσία ἀπό τήν ἄποψη τῆς μορφῆς διακυβέρνησης εἶναι ἀπόλυτη μοναρχία. Ὁ τσάρος εἶναι ἀπόλυτος μονάρχης, μόνος του ἐκδίδει τούς νόμους καί διορίζει ὅλους τούς ἀνώτερους ὑπαλλήλους, χωρίς καμιά συμμετοχή τοῦ λαοῦ εἴτε ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ. Σ' ἕνα τέτοιο κρατικό καθεστώς ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπαραβίαστη, τά σωματεῖα τῶν πολιτῶν γενικά, καί τῶν ἐργατῶν εἰδικά, δέν μποροῦν νά εἶναι ἐλεύθερα. Γι' αὐτό, τό αἴτημα νά κατοχυρώσει ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου (καί τήν ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι) δέν ἔχει κανένα νόημα: ἕνα τέτοιο αἴτημα ἰσοδυναμεῖ μέ διεκδίκηση πολιτικῶν δικαιωμάτων γιά τό λαό, ὅμως ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση γι' αὐτό ἀκριβῶς καί λέγεται ἀπολυταρχική, γιατί σημαίνει πλέρια ἔλλειψη πολιτικῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ. Κατοχύρωση τοῦ ἀπαραβίαστου τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου (καί τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνεταιρίζεσθαι) μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνο ὅταν στήν ἔκδοση τῶν νόμων καί σ' ὅλη τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους θά συμμετέχουν *ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ*. Ὅσο δέ θά ὑπάρχει λαϊκή ἀντιπροσώπευση, ἀκόμα καί τίς ἐλάχιστες παραχωρήσεις πού κάνει ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση στούς ἐργάτες μέ τό ἕνα χέρι, θά τίς ἀφαιρεῖ πάντα μέ τό ἄλλο. Ἡ Πρωτομαγιά τοῦ Χαρκόβου τό ἔδειξε αὐτό πειστικότατα γιά μιά ἀκόμα φορά: ὁ διοικητής τοῦ κυβερνείου, μέ ἀπαίτηση τῆς μάζας τῶν ἐργατῶν, ἀπελευθέρωσε τούς συλληφθέντες, ὕστερα ἀπό λίγες μέρες ὅμως, μέ διαταγή ἀπό τήν Πετρούπολη, πιάσαν πάλι δεκάδες ἐργάτες! Οἱ κυβερνειακές καί ἐργοστασιακές ἀρχές «κατοχυρώνουν» τό ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀντιπροσώπων, ἐνῶ ἡ χωροφυλακή τούς πιάνει καί τούς ρίχνει στά ἀπομονωτήρια τῶν φυλακῶν εἴτε τούς ἐκτοπίζει ἀπό τήν πόλη! Τί ὄφελος μπορεῖ νά ἔχει ὁ λαός ἀπό μιά τέτοια κατοχύρωση;

Νά γιατί οἱ ἐργάτες πρέπει ν' ἀπαιτοῦν ἀπό τόν τσάρο τή σύγκληση σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, τή σύγκληση τοῦ ζέμ-

σκι σομπόρ*. Σέ μιά προκήρυξη πού κυκλοφόρησε στό Χάρκοβο τίς παραμονές τῆς φετεινῆς Πρωτομαγιᾶς διακηρύχτηκε αὐτή ἡ διεκδίκηση καί, ὅπως εἴδαμε, ἕνα μέρος τῶν πρωτοπόρων ἐργατῶν ἔνιωσε πέρα γιά πέρα τή σημασία της. Πρέπει νά φροντίσουμε νά καταλάβουν καθαρά *ὅλοι* οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες τήν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς διεκδίκησης, νά τήν ἐκλαϊκεύσουν ὄχι μόνο στίς ἐργατικές μάζες, ἀλλά καί σ' ὅλα τά λαϊκά στρώματα πού ἔρχονται σ' ἐπαφή μέ τούς ἐργάτες καί ρωτᾶνε μ' ἐνδιαφέρον νά μάθουν, γιά ποιό πράγμα παλαίβουν οἱ σοσιαλιστές καί οἱ ἐργάτες τῆς «πόλης». Φέτος, ὅταν ἕνας ἐπιθεωρητής ἐργασίας ρώτησε τούς ἐργάτες τί ἀκριβῶς ζητοῦν, μόνο μιά φωνή ἀπάντησε: «σύνταγμα», κ' ἦταν τόσο ξεμοναχιασμένη αὐτή ἡ φωνή, πού ἕνας ἀνταποκριτής, μέ κάποια εἰρωνεία, σημειώνει: «μόνο ἕνας προλετάριος *πέταξε μιά κουβέντα*». Ἄλλος ἀνταποκριτής λέει καθαρά ὅτι «στήν προκειμένη περίπτωση» ἡ ἀπάντηση αὐτή ἦταν «σχεδόν κωμική» (βλ. «Τό ἐργατικό κίνημα στό Χάρκοβο», απολογισμός τῆς «Ἐπιτροπῆς Χαρκόβου τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας», ἔκδοση «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Γενεύη, Σεπτέμβρης 1900, σελ. 14). Ἐδῶ πού τά λέμε, σ' αὐτή τήν ἀπάντηση δέν ὑπῆρχε τίποτα τό κωμικό: κωμικό θά μποροῦσε νά φανεῖ μόνο τό ἀταίριαστο αὐτῆς τῆς ξεμοναχιασμένης διακήρυξης τῆς διεκδίκησης γιά ἀλλαγή ὅλου τοῦ κρατικοῦ καθεστῶτος μέ τίς διεκδικήσεις νά ἐλαττωθεῖ κατά μισή ὥρα ἡ ἐργάσιμη μέρα καί νά γίνεται ἡ πληρωμή τῶν ἐργατῶν τήν ὥρα τῆς δουλειᾶς. Χωρίς ἀμφιβολία ὅμως ὑπάρχει σύνδεση ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς τελευταῖες διεκδικήσεις καί στή διεκδίκηση γιά παροχή συντάγματος, κι ἄν ἐμεῖς πετύχουμε (καί θά τό πετύχουμε ὁπωσδήποτε) νά κατανοήσουν οἱ μάζες αὐτή τή σύνδεση, τότε ἡ κραυγή: «σύνταγμα!» δέ θά εἶναι πιά ξεμοναχιασμένη, ἀλλά θ' ἀκουστεῖ ἀπό χιλιάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες στόματα, καί τότε αὐτή ἡ κραυγή δέ θά εἶναι πιά κωμική, ἀλλά τρομερή. Λένε ὅτι κάποιος, περνώντας μέ ἁμάξι μέσα ἀπό τό Χάρκοβο τόν καιρό τῶν γεγονότων τοῦ Μάη, ρώτησε τόν ἁμαξά τί ἀκριβῶς θέλουν οἱ ἐργάτες, κι ὁ ἁμαξάς τοῦ ἀπάντησε: «Νά, ζητᾶνε ὀχτάωρη δουλειά καί δική τους ἐφημερίδα». Ὁ ἁμαξάς αὐτός κατάλαβε κιόλας ὅτι οἱ ἐργάτες δέν πρόκειται νά ἱκανοποιηθοῦν μέ τίποτα ἐλεημοσύνες, ὅτι θέλουν νά εἶναι ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, θέλουν ἐλεύθερα κι ἀνοιχτά νά διακηρύχνουν τίς ἀνάγκες τους καί

* Συνέλευση τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, πού συνεκαλεῖτο τό XVI καί τό XVII αἰώνα μέ πρωτοβουλία τοῦ τσάρου. *Σημ. μετ.*

νά παλαίβουν γι' αὐτές. Ὅμως ἡ ἀπάντησή του δέν ἔδειχνε ἀκόμα τήν ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἐργάτες παλαίβουν γιά τή λευτεριά ὅλου τοῦ λαοῦ, γιά τό δικαίωμά του νά συμμετέχει στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Ὅταν ἡ διεκδίκηση, νά συγκαλέσει ὁ τσάρος σῶμα ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, θά ἐπαναληφθεῖ μέ ἀπόλυτη ἐπίγνωση καί ἀκλόνητη σταθερότητα ἀπό τίς ἐργατικές μάζες σ' ὅλες τίς βιομηχανικές πόλεις καί τίς ἐργοστασιακές περιοχές τῆς Ρωσίας, ὅταν οἱ ἐργάτες θά πετύχουν ὥστε ὅλος ὁ πληθυσμός τῶν πόλεων κι ὅλος ὁ κόσμος τοῦ χωριοῦ πού ἔρχεται στήν πόλη νά καταλάβουν τί θέλουν οἱ σοσιαλιστές καί γιά τί παλαίβουν οἱ ἐργάτες, τότε δέ θἆναι πιά μακριά ἡ μεγάλη μέρα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ λαοῦ ἀπό τόν ἀστυνομικό δεσποτισμό!

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη καί στίς 3 (16) τοῦ Νοέμβρη 1900

Δημοσιεύτηκε τό Γενάρη τοῦ 1901 σέ μπροσούρα πού ἐκδόθηκε ἀπό τήν «Ἴσκρα»

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς μπροσούρας

ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΜΑΣ

Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία ἔχει διακηρύξει κιόλας ἐπανειλημμένα ὅτι τό ἄμεσο πολιτικό καθῆκον τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος πρέπει νά εἶναι ἡ ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας, ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Αὐτό διακήρυχναν πρίν ἀπό 15 καί πάνω χρόνια οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τά μέλη τῆς ὁμάδας «᾿Απελευθέρωση΄ τῆς δουλειᾶς», αὐτό διακήρυξαν ἐδῶ καί δυόμιση χρόνια καί οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ρωσικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων, πού ἵδρυσαν τήν ἄνοιξη τοῦ 1898 τό Σοσιαλδημοκρατικό ᾿Εργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας. Ὅμως, παρά τίς ἐπανειλημμένες αὐτές διακηρύξεις, τό ζήτημα τῶν πολιτικῶν καθηκόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία ξαναμπαίνει σήμερα στήν ἡμερησία διάταξη. Πολλοί ἐκπρόσωποι τοῦ κινήματός μας ἐκφράζουν ἀμφιβολίες γιά τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς λύσης τοῦ ζητήματος. Λένε ὅτι ἡ οἰκονομική πάλη ἔχει ὑπέρτερη σημασία καί ἀπωθοῦν σέ δεύτερη μοίρα τά πολιτικά καθήκοντα τοῦ προλεταριάτου, στενεύουν καί περιορίζουν αὐτά τά καθήκοντα, διακηρύχνουν, μάλιστα, ὅτι οἱ συζητήσεις γιά δημιουργία ἀνεξάρτητου ἐργατικοῦ κόμματος στή Ρωσία εἶναι ἁπλή ἐπανάληψη ξένων ἐκφράσεων, ὅτι οἱ ἐργάτες πρέπει νά κάνουν μόνο οἰκονομική πάλη, ἀφήνοντας τήν πολιτική γιά τούς διανοούμενους σέ συμμαχία μέ τούς φιλελεύθερους. Αὐτή πιά ἡ τελευταία διακήρυξη ἑνός νέου συμβόλου πίστης (τό περιβόητο «Credo») καταλήγει κατευθείαν στήν παραδοχή ὅτι τό ρωσικό προλεταριάτο εἶναι ἀνήλικο καί στήν ὁλοκληρωτική ἄρνηση τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος. Καί ἡ «Ραμπότσαγια Μίσλ» (ἰδιαίτερα στό «Χωριστό παράρτημα») ἐκφράστηκε στήν οὐσία μέ τό ἴδιο πνεῦμα. Ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία περνάει περίοδο ταλαντεύσεων, περίοδο ἀμφιβολιῶν, πού φτάνουν ὥς τήν αὐτοάρνηση. ᾿Από τή μιά μεριά, τό

ἐργατικό κίνημα ἀποσπᾶται ἀπό τό σοσιαλισμό: τούς ἐργάτες τούς βοηθᾶνε νά διεξάγουν οἰκονομική πάλη, ὅμως ταυτόχρονα δέν τούς ἐξηγοῦν καθόλου ἤ δέν τούς ἐξηγοῦν ἀρκετά τούς σοσιαλιστικούς σκοπούς καί τά πολιτικά καθήκοντα ὅλου τοῦ κινήματος, στό σύνολό του. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ σοσιαλισμός ἀποσπᾶται ἀπό τό ἐργατικό κίνημα: οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές ἀρχίζουν καί πάλι ὅλο καί περισσότερο νά λένε ὅτι τήν πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση πρέπει νά τήν διεξάγει ἡ διανόηση μέ τίς δικές της μόνο δυνάμεις, γιατί οἱ ἐργάτες περιορίζονται μόνο στήν οἰκονομική πάλη.

Τριῶν εἰδῶν περιστατικά προετοίμασαν, κατά τή γνώμη μας, τό ἔδαφος γι' αὐτά τά θλιβερά φαινόμενα. Πρῶτο, στήν ἀρχή τῆς δράσης τους οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες περιορίζονταν μόνο στήν προπαγανδιστική δουλειά στούς ὁμίλους. Περνώντας στή ζύμωση μέσα στίς μάζες, δέν κατορθώναμε πάντα νά κρατηθοῦμε ἔτσι πού νά μή πέφτουμε στήν ἄλλη ἄκρη. Δεύτερο, στήν ἀρχή τῆς δράσης μας ἤμασταν πολύ συχνά ἀναγκασμένοι νά ὑπερασπίζουμε τό δικαίωμα τῆς ὕπαρξής μας, παλαίβοντας ἐνάντια στούς ναροντοβόλτσι, πού τήν «πολιτική» τήν ἐννοοῦσαν σάν δράση ἀποσπασμένη ἀπό τό ἐργατικό κίνημα καί τή στένευαν σέ πάλη ἀποκλειστικά μέ συνωμοσίες. Ἀπορίπτοντας αὐτή τήν πολιτική, οἱ σοσιαλδημοκράτες ἔπεφταν στήν ἄλλη ἄκρη, βάζοντας τήν πολιτική γενικά σέ δεύτερη μοίρα. Τρίτο, δρώντας σκόρπια σέ μικρούς τοπικούς ἐργατικούς ὁμίλους, οἱ σοσιαλδημοκράτες δέν πρόσεχαν ὅσο ἔπρεπε τήν ἀνάγκη τῆς ὀργάνωσης ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού θά συντόνιζε ὅλη τή δράση τῶν τοπικῶν ὁμάδων καί θάδινε τή δυνατότητα νά ὀργανωθεῖ σωστά ἡ ἐπαναστατική δουλειά. Καί ἡ ἐπικράτηση τῆς σκόρπιας δουλειᾶς συνδέεται φυσιολογικά μέ τήν ἐπικράτηση τῆς οἰκονομικῆς πάλης.

Ὅλα τά περιστατικά πού ἀναφέραμε γέννησαν τήν προσήλωση στή μιά μόνο πλευρά τοῦ κινήματος. Ἡ «οἰκονομιστική» κατεύθυνση (στό βαθμό πού μποροῦμε νά μιλᾶμε ἐδῶ γιά «κατεύθυνση») προκάλεσε ἀπόπειρες ν' ἀναχθεῖ αὐτή ἡ στενότητα σέ ἰδιαίτερη θεωρία, ἀπόπειρες νά χρησιμοποιηθεῖ γι' αὐτό τό σκοπό ἡ μοντέρνα μπερνσταϊνιάδα, ἡ μοντέρνα «κριτική τοῦ μαρξισμοῦ», πού προωθεῖ τίς παλιές ἀστικές ἰδέες κάτω ἀπό καινούργια σημαία. Μόνο αὐτές οἱ ἀπόπειρες εἶναι κεῖνες πού γέννησαν τόν κίνδυνο ἐξασθένισης τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στό ρωσικό ἐργατικό κίνημα καί στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία, σάν πρωτοπόρο ἀγωνιστή γιά τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθε-

ρίας. Καί τό πιό ἐπιταχτικό καθῆκον τοῦ κινήματός μας εἶναι νά δυναμώσουμε αὐτή τή σύνδεση.

Σοσιαλδημοκρατία εἶναι ἡ συνένωση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό σοσιαλισμό, καί καθῆκον της εἶναι ὄχι νά ὑπηρετεῖ παθητικά τό ἐργατικό κίνημα σέ κάθε ξεχωριστό στάδιό του, ἀλλά νά ἐκπροσωπεῖ τά συμφέροντα ὅλου τοῦ κινήματος στό σύνολό του, νά ὑποδείχνει σ' αὐτό τό κίνημα τόν τελικό του σκοπό, τά πολιτικά του καθήκοντα, νά περιφρουρεῖ τήν πολιτική καί ἰδεολογική του αὐτοτέλεια. 'Αποσπασμένο ἀπό τή σοσιαλδημοκρατία, τό ἐργατικό κίνημα ἐκφυλίζεται κι ἀναπόφευχτα πέφτει στόν ἀστισμό: διεξάγοντας μόνο οἰκονομική πάλη, ἡ ἐργατική τάξη χάνει τήν πολιτική της αὐτοτέλεια, γίνεται οὐρά ἄλλων κομμάτων, προδίνει τή μεγάλη ὑποθήκη: «ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν πρέπει νά εἶναι ἔργο τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν»[130]. Ὅλες οἱ χῶρες πέρασαν μιά τέτοια περίοδο, πού τό ἐργατικό κίνημα κι ὁ σοσιαλισμός ἦταν παράγοντες ἀποσπασμένοι ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο καί βάδιζαν ὁ καθένας τό δρόμο του, — καί σ' ὅλες τίς χῶρες ἡ ἀπόσπαση αὐτή εἶχε σάν συνέπεια τήν ἀδυναμία τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος· σ' ὅλες τίς χῶρες μόνο ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα δημιούργησε στέρεη βάση καί γιά τό σοσιαλισμό καί γιά τό ἐργατικό κίνημα. Σέ κάθε χώρα, ὅμως, αὐτή ἡ συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα δημιουργήθηκε ἱστορικά, δημιουργήθηκε μέ ἰδιαίτερο γιά κάθε χώρα τρόπο, ἀνάλογα μέ τίς συνθῆκες τόπου καί χρόνου. Στή Ρωσία ἡ ἀνάγκη τῆς συνένωσης τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα θεωρητικά ἔχει διακηρυχθεῖ κιόλας ἀπό καιρό, πραχτικά, ὅμως, αὐτή ἡ συνένωση δημιουργιέται μόλις σήμερα. Τό προτσές αὐτῆς τῆς δημιουργίας εἶναι πολύ δύσκολο, καί δέν πρέπει καθόλου νά μᾶς ἐκπλήσσει ἰδιαίτερα τό γεγονός ὅτι συνοδεύεται ἀπό διάφορες ἀμφιταλαντεύσεις καί ἀμφιβολίες.

Ποιό δίδαγμα βγαίνει λοιπόν γιά μᾶς ἀπό τό παρελθόν;

Ἡ ἱστορία ὅλου τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ πρόβαλε σάν πιό ἐπιταχτικό του καθῆκον τήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση, τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τό σοσιαλιστικό μας κίνημα συμπυκνωνόταν, μποροῦμε νά ποῦμε, στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία. 'Από τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἱστορία ἔδειξε ὅτι στή Ρωσία ἡ ἀπόσπαση τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης ἀπό τούς πρωτοπόρους ἐκπροσώπους τῶν ἐργαζόμενων τάξεων εἶναι πολύ μεγαλύτερη, παρά σ' ἄλλες χῶρες, καί ὅτι μέ μιά τέτοια ἀπόσπαση τό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα εἶναι κα-

ταδικασμένο σέ ἀδυναμία. Ἀπό δῶ ἀπορέει μόνο του τό καθῆκον πού καλεῖται νά πραγματοποιήσει ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία: νά μπάσει τίς σοσιαλιστικές ἰδέες καί τήν πολιτική συνείδηση στή μάζα τοῦ προλεταριάτου καί νά ὀργανώσει ἕνα ἐπαναστατικό κόμμα, ἀδιάρηχτα συνδεμένο μέ τό αὐθόρμητο ἐργατικό κίνημα. Πολλά ἔχει κάνει κιόλας πρός αὐτή τήν κατεύθυνση ἡ ρωσική σοσιαλδημοκρατία· ὅμως μένει νά γίνουν ἀκόμα πιό πολλά. Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος τό πεδίο δράσης τῆς σοσιαλδημοκρατίας γίνεται ὅλο καί πιό εὐρύ, ἡ δουλειά ὅλο καί πιό πολύπλευρη, ὅλο καί πιό μεγάλος ἀριθμός στελεχῶν τοῦ κινήματος συγκεντρώνει τίς δυνάμεις του στήν πραγματοποίηση διάφορων μερικότερων καθηκόντων, πού προβάλλονται ἀπό τίς καθημερινές ἀνάγκες τῆς προπαγάνδας καί τῆς ζύμωσης. Τό φαινόμενο αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα φυσιολογικό καί ἀναπόφευχτο, μᾶς ὑποχρεώνει, ὅμως, νά προσέχουμε πολύ ὥστε τά μερικότερα καθήκοντα δράσης καί οἱ διάφορες μέθοδοι πάλης νά μή ἀνάγονται σέ κάτι τό αὐτοτελές καί ἡ προπαρασκευαστική δουλειά νά μή ἀνάγεται σέ κύρια καί μοναδική δουλειά.

Τό κύριο καί βασικό καθῆκον μας εἶναι νά βοηθᾶμε τήν πολιτική ἀνάπτυξη καί τήν πολιτική ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὅποιος βάζει αὐτό τό καθῆκον σέ δεύτερη μοίρα καί δέν ὑποτάσσει σ᾿ αὐτό ὅλα τά μερικότερα καθήκοντα καί τίς διάφορες μορφές πάλης, ἀκολουθεῖ στραβό δρόμο καί προξενεῖ σοβαρή ζημιά στό κίνημα. Καί τό καθῆκον αὐτό τό βάζουν σέ δεύτερη μοίρα, πρῶτο, ὅσοι καλοῦν τούς ἐπαναστάτες ν᾿ ἀγωνιστοῦν ἐνάντια στήν κυβέρνηση μέ τίς δυνάμεις χωριστῶν ὁμίλων συνωμοτῶν, ἀποσπασμένων ἀπό τό ἐργατικό κίνημα. Δεύτερο, τό καθῆκον αὐτό τό βάζουν σέ δεύτερη μοίρα ὅσοι στενεύουν τό περιεχόμενο καί τήν εὐρύτητα τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας, ζύμωσης καί ὀργάνωσης, ὅσοι θεωροῦν δυνατό καί πρέπον νά φιλεύουν τούς ἐργάτες μέ «πολιτική» μόνο σέ ἐξαιρετικές στιγμές τῆς ζωῆς τους, μόνο σέ ἐπίσημες εὐκαιρίες, ὅσοι μέ πολλή φροντίδα στή θέση τῆς πολιτικῆς πάλης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία βάζουν τίς διεκδικήσεις γιά ἐπιμέρους παραχωρήσεις ἀπό τήν πλευρά τῆς ἀπολυταρχίας καί δέ φροντίζουν ἀρκετά ὥστε τίς διεκδικήσεις αὐτές γιά ἐπιμέρους παραχωρήσεις νά τίς ἀνεβάσουν στό ἐπίπεδο μιᾶς συστηματικῆς καί ἀποφασιστικῆς πάλης τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία.

«Ὀργανωθεῖτε!», λέει καί ξαναλέει στούς ἐργάτες, σέ διάφορους τόνους, ἡ ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ», λένε καί ξα-

ναλένε ὅλοι οἱ ὀπαδοί τῆς «οἰκονομιστικῆς» κατεύθυνσης. Καί μεῖς, φυσικά, συμμεριζόμαστε ἀπόλυτα αὐτό τό κάλεσμα, ὅμως ἐμεῖς θά προσθέσουμε ἐξάπαντος: ὀργανωθεῖτε ὄχι μόνο σέ συλλόγους ἀλληλοβοήθειας, ἀπεργιακά ταμεῖα καί ἐργατικούς ὁμίλους, μά ὀργανωθεῖτε ἐπίσης καί σέ πολιτικό κόμμα, ὀργανωθεῖτε γιά τήν ἀποφασιστική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση κι ἐνάντια σ' ὅλη τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Χωρίς μιά τέτοια ὀργάνωση τό προλεταριάτο δέν εἶναι ἱκανό νά ὑψωθεῖ ὥς τή συνειδητή ταξική πάλη, χωρίς μιά τέτοια ὀργάνωση τό ἐργατικό κίνημα εἶναι καταδικασμένο σέ ἀδυναμία, καί μόνο μέ τά ταμεῖα, τούς ὁμίλους καί τούς συλλόγους ἀλληλοβοήθειας ἡ ἐργατική τάξη δέ θά κατορθώσει ποτέ νά ἐκπληρώσει τό μεγάλο ἱστορικό καθῆκον πού πέφτει στούς ὤμους της: νά ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό της καί ὅλο τό ρωσικό λαό ἀπό τήν πολιτική καί οἰκονομική του σκλαβιά. Καμιά τάξη στήν ἱστορία δέν πέτυχε τήν κυριαρχία, χωρίς ν' ἀναδείξει τούς δικούς της πολιτικούς ἀρχηγούς, τούς δικούς της πρωτοπόρους ἐκπροσώπους, ἱκανούς νά ὀργανώσουν τό κίνημα καί νά τό καθοδηγήσουν. Καί ἡ ρωσική ἐργατική τάξη ἔδειξε κιόλας ὅτι εἶναι ἱκανή ν' ἀναδείξει τέτοιους ἀνθρώπους: ἡ πάλη τῶν ρώσων ἐργατῶν, πού ἁπλώθηκε πλατιά τά τελευταῖα 5–6 χρόνια, ἔδειξε τί πλῆθος ἐπαναστατικῶν δυνάμεων κρύβει μέσα της ἡ ἐργατική τάξη, ἔδειξε ὅτι καί οἱ πιό λυσσασμένες κυβερνητικές διώξεις δέ λιγοστεύουν, ἀλλά μεγαλώνουν τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν πού φλέγονται ἀπό τόν πόθο τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς πολιτικῆς συνείδησης καί τῆς πολιτικῆς πάλης. Τό συνέδριο τῶν συντρόφων μας τό 1898 ἔβαλε σωστά τό καθῆκον καί δέν ἐπανέλαβε ξένες ἐκφράσεις, δέν ἐξέφρασε μόνο τόν ἐνθουσιασμό τῶν «διανοουμένων»... Κι ἐμεῖς πρέπει νά καταπιαστοῦμε ἀποφασιστικά μέ τήν ἐκπλήρωση αὐτῶν τῶν καθηκόντων, βάζοντας στήν ἡμερησία διάταξη τό ζήτημα τοῦ προγράμματος, τῆς ὀργάνωσης καί τῆς ταχτικῆς τοῦ κόμματος. Εἴπαμε κιόλας, πῶς βλέπουμε τίς βασικές θέσεις τοῦ προγράμματός μας, καί, φυσικά, δέν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος γιά ν' ἀναπτύξουμε λεπτομερειακά αὐτές τίς θέσεις. Στά ὀργανωτικά ζητήματα σκοπεύουμε ν' ἀφιερώσουμε μιά σειρά ἄρθρα στά ἑπόμενα φύλλα. Πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά πιό ἀκανθώδη ζητήματά μας. Στόν τομέα αὐτόν ἔχουμε μείνει πολύ πίσω ἀπό τούς παλιούς ἀγωνιστές τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος· πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε ἀνοιχτά αὐτή τήν ἔλλειψη καί νά κατευθύνουμε τίς δυνάμεις μας στήν ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς μέ πιό συνωμοτικό τρόπο, στή συστηματική προπαγάνδα τῶν κανό-

νων δουλειᾶς καί τῶν μεθόδων παραπλάνησης τῶν χωροφυλάκων καί ἀποφυγῆς τῶν παγίδων τῆς ἀστυνομίας. Πρέπει νά ἑτοιμάζουμε ἀνθρώπους πού θ' ἀφιερώνουν στήν ἐπανάσταση ὄχι μόνο τά ἐλεύθερα βράδυα τους, ἀλλά ὅλη τους τή ζωή, πρέπει νά ἑτοιμάζουμε μιά ὀργάνωση τόσο μεγάλη, ὥστε νά μποροῦμε μέσα σ' αὐτή νά κάνουμε αὐστηρό καταμερισμό ἐργασίας ἀνάμεσα στά διάφορα εἴδη τῆς δουλειᾶς μας. Τέλος, σχετικά μέ τά ζητήματα ταχτικῆς, θά περιοριστοῦμε ἐδῶ στά παρακάτω: ἡ σοσιαλδημοκρατία δέ δεσμεύει τόν ἑαυτό της, δέ στενεύει τή δράση της μ' ἕνα ὁποιοδήποτε ἀπό τά πρίν ἐπινοημένο σχέδιο ἤ μέθοδο πολιτικῆς πάλης — ἡ σοσιαλδημοκρατία παραδέχεται ὅλα τά μέσα πάλης, ἀρκεῖ ν' ἀνταποκρίνονται στίς ὑπάρχουσες κομματικές δυνάμεις καί νά δίνουν τή δυνατότητα νά πετυχαίνουμε τά μεγαλύτερα ἀποτελέσματα, πού εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθοῦν στίς δοσμένες συνθῆκες. Ὅταν ὑπάρχει γερά ὀργανωμένο κόμμα, μιά μεμονωμένη ἀπεργία μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ πολιτική διαδήλωση, σέ πολιτική νίκη ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Ὅταν ὑπάρχει γερά ὀργανωμένο κόμμα, μιά τοπική ἐξέγερση μπορεῖ νά ἐξελιχθεῖ σέ νικηφόρα ἐπανάσταση. Πρέπει νά θυμόμαστε ὅτι ἡ πάλη ἐνάντια στήν κυβέρνηση γιά μεμονωμένες διεκδικήσεις, ἡ ἀπόσπαση μεμονωμένων παραχωρήσεων δέν εἶναι παρά μικροσυμπλοκές μέ τόν ἐχθρό, ἀψιμαχίες τῶν προφυλακῶν, ἐνῶ ἡ ἀποφασιστική σύγκρουση εἶναι ἀκόμα μπροστά. Μπροστά μας ὀρθώνεται σ' ὅλη του τήν ἰσχή τό ἐχθρικό φρούριο, ἀπ' ὅπου μᾶς ρίχνουν βροχή τά βλήματα καί τίς σφαῖρες, πού μᾶς παίρνουν τούς καλύτερους ἀγωνιστές. Πρέπει νά κυριέψουμε αὐτό τό φρούριο, καί θά τό κυριέψουμε, ἄν ἑνώσουμε ὅλες τίς δυνάμεις τοῦ ἀφυπνιζόμενου προλεταριάτου μέ ὅλες τίς δυνάμεις τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν σ' ἕνα κόμμα πού θά προσελκύσει ὅ,τι ζωντανό καί τίμιο ὑπάρχει στή Ρωσία. Καί μόνο τότε θά ἐκπληρωθεῖ ἡ μεγάλη προφητεία τοῦ ρώσου ἐργάτη-ἐπαναστάτη Πιότρ Ἀλεξέγεφ: «Θά ὑψωθεῖ τό στιβαρό χέρι τῶν ἑκατομμυρίων τῆς ἐργατιᾶς, κι ὁ ζυγός τοῦ δεσποτισμοῦ, πού τόν περιφρουροῦν οἱ στρατιωτικές λόγχες, θά γίνει στάχτη!»[131].

Γράφτηκε τόν Ὀχτώβρη–
ἀρχές Νοέμβρη τοῦ 1900

Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900
στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 1

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας

Ἡ πρῶτη σελίδα τοῦ 1ου φύλλου
τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα». — Δεκέμβρης 1900

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ

ИСКРА

„Изъ искры возгорится пламя!“...
Отвѣтъ декабристовъ Пушкину.

№ 1. ДЕКАБРЬ 1900 ГОДА. № 1.

НАСУЩНЫЯ ЗАДАЧИ НАШЕГО ДВИЖЕНІЯ.

Русская соціалдемократія не разъ уже заявляла, что ближайшей политической задачей русской рабочей партіи должно быть ниспроверженіе самодержавія, завоеваніе политической свободы. Это заявляли больше 15 лѣтъ тому назадъ представители русской соціалдемократіи, члены группы „Осв. Труда“, это заявили два съ половиной года тому назадъ и представители русскихъ соціалдемократическихъ организацій, образовавшіе весной 1898 года Россійскую Соціалдемократическую Рабочую Партію. Но не смотря на эти неоднократныя заявленія, вопросъ о политическихъ задачахъ соціалдемократіи въ Россіи снова выступаетъ на очередь въ настоящее время. Многіе представители нашего движенія выражаютъ сомнѣніе въ правильности указаннаго рѣшенія вопроса. Говорятъ, что преобладающее значеніе имѣетъ экономическая борьба, отодвигаютъ на второй планъ политическія задачи пролетаріата, съуживаютъ и ограничиваютъ эти задачи, заявляютъ даже, что разговоры объ образованіи самостоятельной рабочей партіи въ Россіи просто повтореніе чужихъ словъ, что рабочимъ надо вести одну экономическую борьбу, предоставивъ политику интеллигентамъ въ союзѣ съ либералами. Это послѣднее заявленіе новаго символа вѣры (пресловутое credo) сводится уже прямо къ признанію русскаго пролетаріата несовершеннолѣтнимъ и къ полному отрицанію соціалдемократической программы. А „Рабочая Мысль“ (особенно въ отдѣльномъ Приложеніи) высказалась въ сущности въ томъ же смыслѣ. Русская соціалдемократія переживаетъ періодъ колебаній, періодъ сомнѣній, доходящихъ до самоотрицанія. Съ одной стороны, рабочее движеніе отрывается отъ соціализма; рабочимъ помогаютъ вести экономическую борьбу, но имъ вовсе не разъясняютъ при этомъ или недостаточно разъясняютъ соціалистическихъ цѣлей и политическихъ задачъ всего движенія въ цѣломъ. Съ другой стороны, соціализмъ отрывается отъ рабочаго движенія: русскіе соціалисты опять начинаютъ все больше и больше говорить о томъ, что борьбу съ правительствомъ должна вести одними своими силами интеллигенція, ибо рабочіе ограничиваются лишь экономической борьбой.

Трояκаго рода обстоятельства подготовили, по нашему мнѣнію, почву для этихъ печальныхъ явленій. Во-первыхъ, въ началѣ своей дѣятельности русскіе соціалдемократы ограничились одной кружковой пропагандистской работой. Перейдя къ агитаціи въ массахъ, мы не всегда могли удержаться отъ того, чтобы не впасть въ другую крайность. Во-вторыхъ, въ началѣ своей дѣятельности намъ приходилось очень часто отстаивать свое право на существованіе въ борьбѣ съ народовольцами, которые понимали подъ „политикой“ дѣятельность, оторванную отъ рабочаго движенія, которые съуживали политику до одной только заговорщицкой борьбы. Отвергая такую политику, соціалдемократы впадали въ крайность, отодвигая на второй планъ политику вообще. Въ-третьихъ, разрозненно дѣйствуя въ мѣстныхъ мелкихъ рабочихъ кружкахъ, соціалдемократы недостаточно обращали вниманіе на необходимость организаціи революціонной партіи, объединяющей всю дѣятельность мѣстныхъ группъ и дающей возможность правильно поставить революціонную работу. А преобладаніе разрозненной работы естественно связано съ преобладаніемъ экономической борьбы.

Всѣ указанныя обстоятельства породили увлеченіе одной стороной движенія. „Экономическое“ направленіе, (поскольку тутъ можно говорить о „направленіи“) создало попытки возвести эту узость въ особую теорію, попытки воспользоваться для этой цѣли модной бернштейніадой, модной „критикой марксизма“, проводящей старыя буржуазныя идеи подъ новымъ флагомъ. Лишь эти попытки породили опасность ослабленія связи между русскимъ рабочимъ движеніемъ и русской соціалдемократіей, какъ передовымъ борцомъ за политическую свободу. И самая насущная задача нашего движенія состоитъ въ укрѣпленіи этой связи.

Соціалдемократія есть соединеніе рабочаго движенія съ соціализмомъ, ея задача — не пассивное служеніе рабочему движенію на каждой его отдѣльной стадіи, а представительство интересовъ всего движенія въ цѣломъ, указаніе этому движенію его конечной цѣли, его политическихъ задачъ, охрана его политической и идейной самостоятельности. Оторванное отъ соціалдемократіи, рабочее движеніе мельчаетъ и необходимо впадаетъ въ буржуазность: ведя одну экономическую борьбу, рабочій классъ теряетъ свою политическую самостоятельность, становится хвостомъ другихъ партій, измѣняетъ великому завѣту: „освобожденіе рабочихъ должно быть дѣломъ самихъ рабочихъ“. Во всѣхъ странахъ былъ такой періодъ, когда рабочее движеніе и соціализмъ существовалъ отдѣльно другъ отъ друга и шли особой дорогой, — и во всѣхъ странахъ такая оторванность приводила къ слабости соціализма и рабочаго движенія; во всѣхъ странахъ только соединеніе соціализма съ рабочимъ движеніемъ создавало прочную основу и для того и для другого. Но въ каждой странѣ это соединеніе соціализма съ рабочимъ движеніемъ вырабатывалось исторически, вырабатывалось особымъ путемъ, въ зависимости отъ условій мѣста и времени. Въ Россіи необходимость соединенія соціализма и рабочаго движенія теоретически провозглашена уже давно, — но практически это соединеніе вырабатывается лишь въ настоящее время. Процессъ этой выработки есть очень трудный процессъ, и нѣтъ ничего особенно удивительнаго въ томъ, что онъ сопровождается разными колебаніями и сомнѣніями.

Какой-же урокъ вытекаетъ для насъ изъ прошлаго?

Исторія всего русскаго соціализма привела къ тому, что самой его насущной задачей оказалась борьба противъ самодержавнаго правительства, завоеваніе политической свободы: наше соціалистское движеніе концентрировалось, такъ сказать, на борьбѣ съ самодержавіемъ. Съ другой стороны, исторія показала, что въ Россіи оторванность соціалистической мысли отъ передовыхъ представителей трудящихся классовъ гораздо больше, чѣмъ въ другихъ странахъ, и что при такой оторванности русское революціонное движеніе осуждено на безсиліе. Отсюда сама собою вытекаетъ та задача, которую призвана осуществить русская соціалдемократія: внѣдрить соціалистическія идеи и политическое самосознаніе въ массу пролетаріата и организовать революціонную партію, неразрывно связанную съ стихійнымъ рабочимъ движеніемъ. Много уже сдѣлано въ этомъ отношеніи русской соціалдемократіей; но еще больше остается сдѣлать. Съ ростомъ движенія поприще дѣятельности для соціалдемократіи становится все шире, работа все разностороннѣе, все большее число дѣятелей движенія сосредоточиваетъ свои силы на осуществленіи различныхъ частныхъ задачъ, которыя выдвигаются повседневными нуждами пропаганды и агитаціи. Это явленіе совершенно законное и неизбѣжное, но оно заставляетъ обращать особое вниманіе на то, чтобы частныя задачи дѣятельности и отдѣльные пріемы борьбы не возводились въ нѣчто самодовлѣющее, чтобы подготовительная работа не возводилась на степень главной и единственной работы.

Содѣйствовать политическому развитію и политической организаціи рабочаго класса — наша главная и основная задача. Всякій, кто отодвигаетъ эту задачу на второй планъ, кто не подчиняетъ ей всѣхъ частныхъ задачъ и отдѣльныхъ пріемовъ борьбы, тотъ становится на ложный путь и наноситъ серьезный вредъ движенію.

Отодвигаютъ эту задачу, во-вторыхъ, тѣ, кто съуживаетъ содержаніе и размахъ политической пропаганды, агитаціи и организаціи, кто считаетъ возможнымъ и умѣстнымъ угощать рабочихъ „политикой“ только въ исключительные моменты ихъ жизни, только въ торжественныхъ случаяхъ, кто слишкомъ заботливо размѣниваетъ политическую борьбу противъ самодержавія на требованіе отдѣльныхъ уступокъ отъ самодержавія и недостаточно заботится о томъ, чтобы эти требованія отдѣльныхъ уступокъ возвести въ систематическую и безповоротную бор бу революціонной рабочей партіи противъ самодержавія.

„Организуйтесь!“, повторяетъ рабочимъ на разные лады газета „Рабочая Мысль“, повторяютъ всѣ сторонники „экономическаго“ направленія. И мы, конечно, всецѣло присоединяемся къ этому кличу, но мы непремѣнно добавимъ къ нему: организуйтесь не только въ общества взаимопомощи, стачечныя кассы и рабочіе кружки, организуйтесь также и въ политическую партію, организуйтесь для рѣшительной борьбы противъ самодержавнаго правительства и противъ всего капиталистическаго общества. Безъ такой организаціи пролетаріатъ не способенъ подняться до сознательной классовой борьбы, безъ такой организаціи рабочее движеніе осуждено на безсиліе, и однѣми только кассами, кружками и обществами взаимопомощи рабочему классу никогда не удастся исполнить лежащую на немъ великую историческую задачу: освободить себя и весь русскій народъ отъ его политическаго и экономическаго рабства. Ни одинъ классъ въ исторіи не достигалъ господства, если онъ не выдвигалъ своихъ политическихъ вождей, своихъ передовыхъ представителей, способныхъ организовать движеніе и руководить имъ. И русскій рабочій классъ показалъ уже, что онъ способенъ выдвигать такихъ людей: широко разлившаяся борьба русскихъ рабочихъ за 5-6 послѣднихъ лѣтъ показала, какая масса революціонныхъ силъ таится въ рабочемъ классѣ, какъ самыя отчаянныя правительственныя преслѣдованія не уменьшаютъ, а увеличиваютъ число рабочихъ, рвущихся къ соціализму, къ политическому сознанію и къ политической борьбѣ. Съѣздъ нашихъ товарищей въ 1898 г. вѣрно поставилъ задачу, а не повторилъ чужія слова, не выразилъ одно только увлеченіе „интеллигентовъ“.. И мы должны рѣшительно взяться за выполненіе этихъ задачъ, поставивъ на очередь вопросъ о программѣ, организаціи и тактикѣ партіи. Какъ мы смотримъ на основныя положенія нашей программы, мы уже сказали, а подробно развивать эти положенія, здѣсь, конечно, не мѣсто. Вопросамъ организаціоннымъ мы намѣрены посвятить рядъ статей въ ближайшихъ номерахъ. Это одни изъ самыхъ больныхъ нашихъ вопросовъ. Мы сильно отстали въ этомъ отношеніи отъ старыхъ дѣятелей русскаго революціоннаго движенія; надо прямо признать этотъ недочетъ и направить свои силы на выработку болѣе конспиративной постановки дѣла, на систематическую пропаганду правилъ веденія дѣла, пріемовъ надуванія жандармовъ и обхода сѣтей полиціи. Надо подготовлять людей, посвящающихъ революціи не одни только свободные вечера, а всю свою жизнь, надо подготовлять организацію, настолько крупную, чтобы въ ней можно было провести строгое раздѣленіе труда между различными видами нашей работы. Что касается, наконецъ, до вопросовъ тактики, то мы ограничимся здѣсь слѣдующимъ: соціалдемократія не связываетъ себѣ рукъ, не съуживаетъ своей дѣятельности однимъ какимъ-нибудь заранѣе придуманнымъ планомъ или пріемомъ политической борьбы, — она признаетъ всѣ средства борьбы, лишь бы они соотвѣтствовали наличнымъ силамъ партіи и давали возможность достигать наибольшихъ результатовъ, достижимыхъ при данныхъ условіяхъ. При крѣпкой организованной партіи отдѣльная стачка можетъ превратиться въ политическую демонстрацію, въ политическую побѣду надъ правительствомъ. При крѣпкой организованной партіи возстаніе въ отдѣльной мѣстности можетъ разростись въ побѣдоносную революцію. Мы должны помнить, что борьба съ правительствомъ за отдѣльныя требованія, отвоеваніе отдѣльныхъ уступокъ, это — только мелкія стычки съ непріятелемъ, это — небольшія схватки на форпостахъ, а рѣшительная схватка еще впереди. Передъ нами стоитъ во всей своей силѣ непріятельская крѣпость, изъ которой осыпаютъ насъ тучи ядеръ и пуль, уносящія лучшихъ борцовъ. Мы должны взять эту крѣпость, и мы возьмемъ ее, если всѣ силы пробуждающагося пролетаріата соединимъ со всѣми силами русскихъ революціонеровъ въ одну партію, къ которой потянется все, что есть въ Россіи живого и честнаго. И только тогда исполнится великое пророчество русскаго рабочаго-революціонера, Петра Алексѣева: „подымется мускулистая рука милліоновъ рабочаго люда, и ярмо деспотизма, огражденное солдатскими штыками, разлетится въ прахъ!“

ВИЛЬГЕЛЬМЪ ЛИБКНЕХТЪ

(родился 29-го марта 1826 г., умеръ 7-го августа 1900 г.)

Со смертью старѣйшаго вождя германской соціалдемократіи революціонный пролетаріатъ всего міра лишился одного изъ своихъ наиболѣе замѣчательныхъ и неутомимыхъ борцовъ и руководителей. Не даромъ вѣсть объ его внезапной кончинѣ, какъ громомъ поразила передовыхъ рабочихъ всѣхъ цивилизованныхъ странъ. Не только изъ всѣхъ концовъ Германіи, но и изъ другихъ странъ Европы, да не одной лишь Европы, а и Америки, Австраліи, и даже изъ южной Африки, Японіи посланы были сочувственныя телеграммы, съ выраженіемъ глубокой скорби о незамѣнимой утратѣ, понесенной международной соціалдемократіей. Похороны Либкнехта приняли характеръ и размѣры величественной манифестаціи, въ которой приняли участіе сотни тысячъ, быть можетъ, около милліона нѣмецкихъ рабочихъ и представителей рабочихъ партій Англіи, Франціи, Австріи, Венгріи, Бельгіи, Даніи и разныхъ другихъ странъ. По единодушнымъ заявленіямъ всѣхъ добросовѣстныхъ газетныхъ корреспондентовъ, видѣвшихъ эту манифестацію, такихъ грандіозныхъ похоронъ не удостаивался еще ни одинъ король, ни одинъ императоръ.

Всеобщія глубокія симпатіи борющагося пролетаріата всего міра къ Либкнехту, съ такой силой и искренностью выразившіяся по случаю его кончины, пріобрѣтены были имъ многолѣтней службой дѣлу освобожденія рабочаго класса, неутомимыми усиліями его на пользу умственнаго и политическаго возвышенія эксплуатируемыхъ и угнетенныхъ рабочихъ массъ. Представить полную и разностороннюю оцѣнку его заслугъ передъ международнымъ пролетаріатомъ, — значитъ дать подробное описаніе его жизни и дѣятельности, по меньшей мѣрѣ, начиная съ шестидесятыхъ годовъ, т. е. приблизительно за сорокъ лѣтъ. Но начало его общественной дѣятельности относится къ революціи 1848 г., а выработка его убѣжденій и идеаловъ, на служеніе которымъ онъ отдалъ свои способности, началась еще раньше, въ тѣ времена, когда въ Германіи, какъ теперь въ Россіи, не только рабочіе, но и буржуазные классы, въ особенности образованные ихъ слои, терпѣли отъ правительственнаго произвола и устарѣлыхъ государственныхъ и общественныхъ порядковъ. Исторія жизни и дѣятельности Либкнехта тѣснѣйшимъ образомъ связана, поэтому, съ исторіей Германіи, а косвенно съ важнѣйшими моментами и событіями въ исторіи Европы, за періодъ болѣе продолжительный, чѣмъ полстолѣтіе. Для того, чтобы представить біографію Либкнехта въ такихъ широкихъ рамкахъ, надобно написать объемистую книгу. Здѣсь же мы ограничимся только сообщеніемъ нѣсколькихъ фактовъ изъ его, полной неутомимой дѣятельности и борьбы жизни, и, главнымъ образомъ, изъ того періода ея, въ теченіе котораго онъ воспитался и подготовился къ роли вождя германскихъ рабочихъ.

* * *

По своему рожденію и воспитанію, Либкнехтъ принадлежитъ къ буржуазіи и именно къ тѣмъ ея слоямъ, которые у насъ извѣстны подъ названіемъ „интеллигенція“. Какъ я уже сказалъ, во времена его дѣтства и юности, въ Германіи господствовало монархическое и полицейское самовластіе, отъ котораго больше всего страдали, конечно, нисшіе городскіе классы да деревенскія массы, находившіяся сверхъ того, подъ гнетомъ помѣщиковъ; но терпѣли также и буржуазные классы, — торговцы, фабриканты, а въ особенности образованные ихъ слои, врачи, адвокаты, учителя, профессора и учащаяся, по преимуществу, университетская молодежь. Вслѣдствіе этого, буржуазія вообще, а интеллигенція въ особенности, проникнута была духомъ недовольства и оппозиціи. Наиболѣе благородныя натуры и горячія головы изъ интеллигенціи проникнуты были сочувствіемъ къ народнымъ страданіямъ, мечтали о такихъ общественныхъ порядкахъ, при которыхъ не было бы мѣста неравенству и несправедливости и старались даже распространять свои революціонныя и соціалистическія идеи среди рабочихъ. Внутри самой Германіи пропаганда эта велась, конечно, тайно, подъ страхомъ строжайшихъ наказаній. Но нѣмецкіе рабочіе, главнымъ образомъ, молодые подмастерья, имѣли тогда обыкновеніе перекочевывать изъ одного города въ другой и даже изъ одной страны въ другую. Благодаря этому обстоятельству, нѣмецкихъ рабочихъ въ 40-хъ и 50-хъ годахъ можно было встрѣтить сотнями не только въ Швейцаріи, Франціи, Бельгіи, сосѣднихъ съ Германіей странахъ, но даже и въ Англіи. Во всѣхъ этихъ государствахъ уже до революціи 1848 г. были конституціонные порядки, дававшіе рабочимъ большій или меньшій просторъ для саморазвитія и самодѣятельности. Туда направили свои главныя усилія тѣ изъ нѣмецкихъ соціалистовъ и революціонеровъ, которые стремились вызвать среди рабочихъ сознательное недовольство существующими порядками. Свободныя политическія учрежденія и антиправительственная и соціалистическая агитація туземныхъ оппозиціонныхъ партій и рабочихъ союзовъ въ названныхъ странахъ, конечно, въ свою очередь, сильно способствовали умственному и политическому пробужденію нѣмецкихъ пролетаріевъ, на время или на долго водворявшихся тамъ. Результатомъ этого двойного воздѣйствія на нихъ было то, что Швейцарія, напр., уже въ 40-хъ годахъ покрылась сѣтью нѣмецкихъ рабочихъ обществъ. Союзъ коммунистовъ, образовавшійся въ Лондонѣ и издавшій, какъ извѣстно, знаменитый „Манифестъ Коммунистической Партіи“, написанный Марксомъ и Энгельсомъ, также состоялъ, главнымъ образомъ изъ нѣмецкихъ рабочихъ.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΙΝΑ

Ἡ Ρωσία τελειώνει τόν πόλεμο ἐνάντια στήν Κίνα: κινητοποιήθηκαν πλῆθος στρατιωτικές περιφέρειες, ξοδεύτηκαν ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ρούβλια, στάλθηκαν στήν Κίνα δεκάδες χιλιάδες στρατοῦ, δόθηκαν πολλές μάχες, κερδήθηκαν πολλές νίκες — νίκες, εἶναι ἀλήθεια, ὄχι τόσο ἐνάντια σέ ταχτικά στρατεύματα τοῦ ἐχθροῦ ὅσο ἐνάντια σέ ἐξεγερμένους κινέζους κι ἀκόμα περισσότερο ἐνάντια σέ ἄοπλους κινέζους, πού τούς ἔπνιγαν καί τούς κατακρεουργοῦσαν, σκοτώνοντας ἀκόμα καί παιδιά καί γυναῖκες, χωρίς νά ἀναφέρουμε καί τίς λεηλασίες παλατιῶν, σπιτιῶν καί μαγαζιῶν. Καί ἡ ρωσική κυβέρνηση, μαζί μέ τίς ἐφημερίδες πού τήν ὑπηρετοῦν δουλικά, γιορτάζει θριαμβευτικά τή νίκη, πανηγυρίζει γιά τά καινούργια κατορθώματα τῶν ἔνδοξων στρατευμάτων της, πανηγυρίζει γιά τήν κατατρόπωση τῆς κινέζικης βαρβαρότητας ἀπό τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό, γιά τίς καινούργιες ἐπιτυχίες τῆς «ἐκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς» τῆς Ρωσίας στήν Ἄπω Ἀνατολή.

Μόνο πού μέσα σ᾽ ὅλους αὐτούς τούς πανηγυρισμούς δέν ἀκούγεται ἡ φωνή τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν, αὐτῶν τῶν πρωτοπόρων ἐκπροσώπων τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ. Ὅμως ὅλο τό βάρος τῶν νέων νικηφόρων ἐκστρατειῶν τό σηκώνει ἀκριβῶς ὁ ἐργαζόμενος λαός: ἀπ᾽ αὐτόν ἀποσποῦν τούς δουλευτές γιά νά τούς στέλνουν στήν ἄκρη τοῦ κόσμου, ἀπ᾽ αὐτόν εἰσπράττουν ἐξαιρετικά μεγάλους φόρους γιά τά ἑκατομμύρια πού ξοδεύονται. Ἄς προσπαθήσουμε λοιπόν νά ξεκαθαρίσουμε τό ζήτημα: τί στάση πρέπει νά κρατοῦν οἱ σοσιαλιστές ἀπέναντι σ᾽ αὐτόν τόν πόλεμο; Γιά τίνος συμφέροντα γίνεται ὁ πόλεμος; Ποιά εἶναι ἡ πραγματική σημασία τῆς πολιτικῆς, πού ἀκολουθεῖ ἡ ρωσική κυβέρνηση;

Ἡ κυβέρνησή μας ἰσχυρίζεται, πρῶτ᾽ ἀπ᾽ ὅλα, ὅτι καθόλου δέ

διεξάγει πόλεμο ἐνάντια στήν Κίνα: ἁπλῶς καταστέλλει τήν ἐξέγερση, ὑποτάσσει τούς στασιαστές, βοηθάει τή νόμιμη κινέζικη κυβέρνηση ν' ἀποκαταστήσει τήν τάξη τοῦ νόμου. Πόλεμος δέν κηρύχτηκε, ὅμως ἀπ' αὐτό ἡ οὐσία τῆς ὑπόθεσης δέν ἀλλάζει καθόλου, μιά κι ὁ πόλεμος ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς διεξάγεται. Τί προκάλεσε λοιπόν τήν ἐπίθεση τῶν κινέζων ἐνάντια στούς εὐρωπαίους, αὐτή τήν ἐξέγερση πού καταπνίγεται μέ τόσο ζῆλο ἀπό τούς ἄγγλους, τούς γάλλους, τούς γερμανούς, τούς ρώσους, τούς γιαπωνέζους κλπ.; «Ἡ ἔχθρα τῆς κίτρινης φυλῆς ἐνάντια στή λευκή φυλή», «τό μίσος τῶν κινέζων ἐνάντια στήν εὐρωπαϊκή κουλτούρα καί τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό»,— βεβαιώνουν οἱ ὀπαδοί τοῦ πολέμου. Μάλιστα, οἱ κινέζοι πραγματικά μισοῦν τούς εὐρωπαίους, ὅμως ποιούς εὐρωπαίους μισοῦν καί γιατί; Οἱ κινέζοι δέ μισοῦν τούς εὐρωπαϊκούς λαούς, μ' αὐτούς δέν ἦρθαν σέ σύγκρουση, ἀλλά τούς εὐρωπαίους κεφαλαιοκράτες καί τίς πειθήνιες σ' αὐτούς εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις. Πῶς μποροῦσαν οἱ κινέζοι νά μή μισοῦν τούς ἀνθρώπους πού ἦρθαν στήν Κίνα μόνο καί μόνο γιά νά θησαυρίσουν, πού χρησιμοποίησαν τόν παινεμένο πολιτισμό τους μόνο γιά ἀπάτες, ληστεῖες καί βιαιοπραγίες, πού διεξήγαγαν πόλεμο ἐνάντια στήν Κίνα γιά ν' ἀποχτήσουν τό δικαίωμα νά ἐμπορεύονται τό ὄπιο πού ἀποβλακώνει τό λαό (πόλεμος Ἀγγλίας καί Γαλλίας ἐνάντια στήν Κίνα τό 1856), πού ὑποκριτικά συγκάλυπταν τήν πολιτική τῆς ληστείας μέ τή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ; Οἱ ἀστικές κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ἀπό καιρό τώρα ἀκολουθοῦν αὐτή τήν πολιτική τῆς ληστείας ἀπέναντι στήν Κίνα, καί τώρα προσχώρησε σ' αὐτήν καί ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση τῆς Ρωσίας. Τήν πολιτική αὐτή τῆς ληστείας καθιερώθηκε νά τή λένε ἀποικιακή πολιτική. Κάθε χώρα μέ γοργά ἀναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική βιομηχανία πολύ γρήγορα καταλήγει στήν ἀναζήτηση ἀποικιῶν, δηλ. χωρῶν ὅπου ἡ βιομηχανία εἶναι ἀδύνατα ἀναπτυγμένη, χωρῶν πού διακρίνονται λίγο-πολύ γιά τόν πατριαρχικό τρόπο ζωῆς, ὅπου εἶναι δυνατό νά πουλάει τά προϊόντα τῆς βιομηχανίας της καί νά κερδίζει ἔτσι πολλά χρήματα. Καί γιά νά θησαυρίζουν μιά χούφτα κεφαλαιοκράτες, οἱ ἀστικές κυβερνήσεις διεξήγαγαν ἀτέλειωτους πολέμους, ἀποδεκάτισαν συντάγματα στρατιωτῶν στίς ἀνθυγιεινές τροπικές χῶρες, σκόρπισαν ἑκατομμύρια λεφτά μαζεμένα ἀπό τό λαό, ἔφεραν τόν πληθυσμό ὥς τίς ἀπεγνωσμένες ἐξεγέρσεις καί ὥς τό θάνατο ἀπό τήν πεινα. Θυμηθεῖτε τήν ἐξέγερση τῶν ἰνδῶν ἰθαγενῶν ἐνάντια στήν Ἀγγλία[132] καί τό λιμό στίς Ἰνδίες, εἴτε τόν τωρινό πόλεμο τῶν ἄγγλων καί μπόερς[133].

Καί νά πού τώρα τά ἄπληστα χέρια τῶν εὐρωπαίων κεφαλαιοκρατῶν ἁπλώθηκαν πρός τήν Κίνα. Ἅπλωσε τά χέρια της σχεδόν πρώτη ἀπ' ὅλους καί ἡ ρωσική κυβέρνηση, πού σήμερα τόσο κόβεται ν' ἀποδείξει τήν «ἀνιδιοτέλειά» της. Πῆρε «ἀνιδιοτελῶς» ἀπό τήν Κίνα τό Πόρτ-Ἀρθούρ κι ἄρχισε νά κατασκευάζει τή σιδηροδρομική γραμμή τῆς Μαντζουρίας κάτω ἀπό τή φρούρηση ρωσικοῦ στρατοῦ. Ἡ μιά ὕστερα ἀπό τήν ἄλλη, οἱ εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις ἄρχισαν μέ τόσο ζῆλο νά ληστεύουν, συγγνώμη, «νά νοικιάζουν» τά κινέζικα ἐδάφη, πού δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι κυκλοφόρησαν φῆμες γιά διαμελισμό τῆς Κίνας. Καί ἄν λέγαμε τά πράγματα μέ τό ἀληθινό τους ὄνομα, τότε θάπρεπε νά ποῦμε ὅτι οἱ εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις (καί σχεδόν πρώτη ἀπ' ὅλες ἡ ρωσική) ἄρχισαν κιόλας τό διαμελισμό τῆς Κίνας. Καί ἄρχισαν τό διαμελισμό ὄχι ἀνοιχτά, ἀλλά ὕπουλα, σάν κλέφτες. Ἄρχισαν νά κλέβουν τήν Κίνα ὅπως σκυλεύουν ἕνα νεκρό, κι ὅταν αὐτός ὁ ὑποτιθέμενος νεκρός ἀποπειράθηκε ν' ἀντισταθεῖ, τοῦ ρίχτηκαν σάν ἄγρια θεριά, καίγοντας ὁλόκληρα χωριά, πνίγοντας κόσμο στόν Ἀμούρ, τουφεκίζοντας καί λογχίζοντας τούς ἄοπλους κατοίκους, τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους. Κι ὅλα αὐτά τά χριστιανικά κατορθώματα συνοδεύονται ἀπό κραυγές ἐνάντια στούς κινέζους ἀγριανθρώπους πού ἀποτολμοῦν νά σηκώσουν χέρι ἐνάντια στούς πολιτισμένους εὐρωπαίους. Ἡ κατάληψη τοῦ Νιουτσουάν καί ἡ εἴσοδος τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων στή Μαντζουρία εἶναι προσωρινά μέτρα, δηλώνει ἡ ρωσική ἀπολυταρχική κυβέρνηση στήν ἐγκύκλιο διακοίνωσή της τῆς 12 τοῦ Αὐγούστου 1900 πρός τίς Δυνάμεις· τά μέτρα αὐτά «προκλήθηκαν ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἀνάγκη ν' ἀποκρουστοῦν οἱ ἐπιθετικές ἐνέργειες τῶν κινέζων στασιαστῶν»· τά μέτρα αὐτά «δέν μποροῦν σέ καμιά περίπτωση ν' ἀποτελέσουν ἔνδειξη ὅτι ὑπάρχουν ὁποιαδήποτε ἰδιοτελῆ σχέδια, πού εἶναι ἐντελῶς ξένα πρός τήν πολιτική τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβέρνησης».

Τήν καημένη τήν αὐτοκρατορική κυβέρνηση! Νά ἔχει τόση χριστιανική ἀνιδιοτέλεια, καί νά τήν προσβάλουν τόσο ἄδικα! Ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια ἅρπαξε ἀνιδιοτελῶς τό Πόρτ-Ἀρθούρ καί τώρα ἀνιδιοτελῶς ἁρπάζει τή Μαντζουρία, ἀνιδιοτελῶς κατέκλυσε τίς περιοχές τῆς Κίνας πού συνορεύουν μέ τή Ρωσία μ' ἕνα σκυλολόι ἀπό ἐργολάβους, μηχανικούς καί ἀξιωματικούς, πού μέ τή συμπεριφορά τους ἔκαναν ν' ἀγαναχτήσουν κι αὐτοί ἀκόμα οἱ γνωστοί γιά τήν ὑποταχτικότητά τους κινέζοι. Στήν κατασκευή τῆς κινέζικης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς πλήρωναν τούς κινέζους ἐργάτες 10 καπίκια τή μέρα, χωρίς συσσίτιο, —

τί εἶναι λοιπόν αὐτό, ἄν ὄχι ἀνιδιοτέλεια ἀπομέρους τῆς Ρωσίας;

Ὅμως πῶς ἐξηγιέται τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησή μας ἐφαρμόζει αὐτή τήν ἐξωφρενική πολιτική στήν Κίνα; Σέ ποιόν συμφέρει αὐτή ἡ πολιτική; Συμφέρει σέ μιά χούφτα κεφαλαιοκράτες μεγαλοκαρχαρίες, πού κάνουν ἐμπόριο μέ τήν Κίνα, σέ μιά χούφτα ἐργοστασιάρχες, πού παράγουν ἐμπορεύματα γιά τήν ἀσιατική ἀγορά, σέ μιά χούφτα ἐργολάβους, πού πραγματοποιοῦν σήμερα μυθικά κέρδη ἀπό τίς ἐπείγουσες πολεμικές παραγγελίες (ὁρισμένα ἐργοστάσια, πού παράγουν εἴδη ἐξοπλισμοῦ, ἐφόδια γιά τό στρατό κτλ., δουλεύουν σήμερα στά γεμάτα καί προσλαμβάνουν ἑκατοντάδες καινούργιους μεροκαματιάρηδες). Ἡ πολιτική αὐτή συμφέρει σέ μιά χούφτα εὐγενεῖς, πού κατέχουν ὑψηλές θέσεις στήν πολιτική καί στρατιωτική ἱεραρχία. Αὐτοί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τήν πολιτική τῶν περιπετειῶν, γιατί χάρη σ᾿ αὐτή μποροῦν νά ἀποκτήσουν τίτλους, νά κάνουν καριέρα, νά δοξαστοῦν μέ «κατορθώματα». Γιά τά συμφέροντα αὐτῆς τῆς χούφτας τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τῶν ξεσκολισμένων ἀξιωματούχων τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας ἡ κυβέρνησή μας θυσιάζει ἀδίσταχτα τά συμφέροντα ὅλου τοῦ λαοῦ. Καί σ᾿ αὐτή τήν περίπτωση, ὅπως καί πάντα, ἡ ἀπολυταρχική τσαρική κυβέρνηση ἀποδείχνεται κυβέρνηση ἀνεύθυνων ὑπαλλήλων, πού κοψομεσιάζονται δουλικά μπροστά στούς μεγαλοκαρχαρίες-κεφαλαιοκράτες καί στούς εὐγενεῖς.

Τί ὄφελος ἔχει ἡ ρωσική ἐργατική τάξη καί ὅλος ὁ ἐργαζόμενος λαός ἀπό τίς καταχτήσεις στήν Κίνα; Χιλιάδες καταστραμμένες οἰκογένειες, πού τά δουλευτάρικά τους χέρια τούς τά πῆραν γιά τόν πόλεμο, τεράστια αὔξηση τῶν κρατικῶν χρεῶν καί ἐξόδων, αὔξηση τῶν φόρων, δυνάμωμα τῆς ἐξουσίας τῶν κεφαλαιοκρατῶν-ἐκμεταλλευτῶν τῆς ἐργατιᾶς, χειροτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἐργατῶν, ἀκόμα μεγαλύτερο ἀφανισμό τῆς ἀγροτιᾶς, λιμό στή Σιβηρία — νά τί ὑπόσχεται νά φέρει καί φέρνει κιόλας ὁ πόλεμος ἐνάντια στήν Κίνα. Ὅλος ὁ ρωσικός τύπος, ὅλες οἱ ἐφημερίδες καί τά περιοδικά εἶναι ὑποδουλωμένα, δέν τολμοῦν νά δημοσιεύσουν τίποτα χωρίς τήν ἄδεια τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων — καί γι᾿ αὐτό δέν ἔχουμε ἀκριβεῖς πληροφορίες γιά τό τί στοιχίζει στό λαό ὁ πόλεμος ἐνάντια στήν Κίνα, εἶναι ὅμως ἔξω ἀπό κάθε ἀμφιβολία ὅτι τά ἔξοδα σέ χρῆμα πού ἀπαιτεῖ φτάνουν σέ *πολλές ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ρούβλια*. Ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι ἡ κυβέρνηση διέθεσε μονομιᾶς γιά τόν πόλεμο, μέ διάταγμα πού δέ δημοσιεύτηκε, 150 ἑκατομμύρια ρούβλια καί σέ συνέχεια οἱ τρέχουσες δαπάνες τοῦ πολέμου κα-

ταβροχθίζουν *ἕνα ἑκατομμύριο ρούβλια* κάθε τρεῖς ἤ τέσσερες μέρες. Κι αὐτά τά ἐξωφρενικά ποσά τά σκορπάει μιά κυβέρνηση πού περιέκοβε διαρκῶς τά βοηθήματα γιά τούς λιμοκτονοῦντες ἀγρότες, παζαρεύοντας γιά κάθε καπίκι, μιά κυβέρνηση πού δέ βρίσκει χρήματα γιά τή δημόσια ἐκπαίδευση καί πού σάν κοινός κουλάκος ξεζουμίζει τούς ἐργάτες τῶν κρατικῶν ἐργοστασίων, τούς μικροϋπαλλήλους τῶν ταχυδρομείων κτλ.!

Ὁ ὑπουργός τῶν οἰκονομικῶν Βίττε εἶχε δηλώσει ὅτι τήν 1η τοῦ Γενάρη 1900 στό δημόσιο ταμεῖο ὑπῆρχαν 250 ἑκατομ. ρούβλια διαθέσιμα χρήματα, τώρα αὐτά τά χρήματα δέν ὑπάρχουν πιά, πῆγαν γιά τόν πόλεμο, ἡ κυβέρνηση ψάχνει νά βρεῖ δάνεια, μεγαλώνει τούς φόρους, παραιτεῖται, λόγω ἔλλειψης χρημάτων, ἀπό τή διάθεση κονδυλίων γιά ἀπαραίτητα ἔξοδα, σταματάει τήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ἡ τσαρική κυβέρνηση ἀπειλεῖται ἀπό χρεοκοπία καί ρίχνεται στήν πολιτική τῶν καταχτήσεων, — πολιτική πού ὄχι μόνο ἀπαιτεῖ τεράστια χρηματικά ποσά, ἀλλά καί ἀπειλεῖ νά παρασύρει τή χώρα σέ ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνους πολέμους. Οἱ εὐρωπαϊκές Δυνάμεις πού ρίχτηκαν ἐνάντια στήν Κίνα ἀρχίζουν κιόλας νά τσακώνονται γιά τό μοίρασμα τῆς λείας, καί κανένας δέν εἶναι σέ θέση νά πεῖ, πῶς θά τελειώσουν αὐτοί οἱ καυγάδες.

Ὅμως ἡ πολιτική τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης στήν Κίνα δέν ἀποτελεῖ μόνο ἐμπαιγμό τῶν λαϊκῶν συμφερόντων, — ἀλλά ἐπιδιώκει καί νά διαφθείρει τήν πολιτική συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Οἱ κυβερνήσεις πού κρατιοῦνται μόνο μέ τή δύναμη τῆς λόγχης, πού εἶναι συνεχῶς ὑποχρεωμένες νά κρατοῦν χαλιναγωγημένη εἴτε νά καταστέλλουν τή λαϊκή ἀγανάχτηση, ἔχουν ἀπό καιρό πιά καταλάβει τήν ἀλήθεια, ὅτι μέ κανένα τρόπο δέν εἶναι δυνατό νά ἐξαλείψουν τή λαϊκή δυσαρέσκεια· ὅτι πρέπει νά προσπαθοῦν νά ἀποτρέπουν τήν ἐκδήλωση τῆς δυσαρέσκειας αὐτῆς ἐνάντια στήν κυβέρνηση καί νά τή στρέφουν ἐνάντια σέ κάποιον ἄλλον. Ὑποδαυλίζουν, λχ., τήν ἔχθρα ἐνάντια στούς ἑβραίους: οἱ ἀγοραῖες φυλλάδες καλλιεργοῦν τό μίσος ἐνάντια στούς ἑβραίους, σάμπως καί ὁ ἑβραῖος ἐργάτης νά μή ὑποφέρει ἴδια κι ἀπαράλλαχτα ὅπως κι ὁ ρῶσος ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης. Σήμερα στόν τύπο ἔχουν ξεσηκώσει ἐκστρατεία ἐνάντια στούς κινέζους, ξελαρυγγίζονται γιά τή βάρβαρη κίτρινη φυλή, γιά τήν ἔχθρα της ἐνάντια στόν πολιτισμό, γιά τά ἐκπολιτιστικά καθήκοντα τῆς Ρωσίας, γιά τόν ἐνθουσιασμό μέ τόν ὁποῖο βαδίζουν στή μάχη οἱ ρῶσοι στρατιῶτες, κτλ. κτλ. Οἱ δημοσιογράφοι πού σέρνονται δουλόφρονα μπροστά στήν

κυβέρνηση καί στόν μπεζαχτά κάνουν τό πᾶν γιά ν' ἀνάψουν τό μίσος τοῦ λαοῦ ἐνάντια στήν Κίνα. Ὅμως ὁ κινέζικος λαός δέν καταπίεσε ποτέ καί μέ κανένα τρόπο τό ρωσικό λαό· ὁ κινέζικος λαός ὑποφέρει κι ὁ ἴδιος ἀπό τά δεινά πού ὑποφέρει κι ὁ ρωσικός λαός, — βρίσκεται κάτω ἀπό τό ζυγό μιᾶς ἀσιατικῆς κυβέρνησης, πού ξεζουμίζει μέ τά δοσίματα τούς λιμοκτονοῦντες· ἀγρότες καί πνίγει μέ τή στρατιωτική βία κάθε προσπάθεια ἀπελευθέρωσης, — βρίσκεται κάτω ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου πού εἰσχώρησε καί στό Οὐράνιο κράτος.

Ἡ ρωσική ἐργατική τάξη ἀρχίζει νά βγαίνει ἀπό τήν πολιτική καθυστέρηση καί ἀμάθεια, στήν ὁποία βρίσκεται ἡ μάζα τοῦ λαοῦ. Γι' αὐτό χρέος ὅλων τῶν συνειδητῶν ἐργατῶν εἶναι νά ξεσηκωθοῦν μ' ὅλες τίς δυνάμεις τους ἐνάντια σέ κείνους πού συνδαυλίζουν τό ἐθνικό μίσος κι ἀποτραβοῦν τήν προσοχή τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ ἀπό τούς πραγματικούς του ἐχθρούς. Ἡ πολιτική τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης στήν Κίνα εἶναι ἐγκληματική πολιτική, πού καταστρέφει ἀκόμα πιό πολύ τό λαό, τόν διαφθείρει καί τόν καταπιέζει ἀκόμα περισσότερο. Ἡ τσαρική κυβέρνηση ὄχι μόνο κρατάει τό λαό μας στή σκλαβιά, ἀλλά καί τόν στέλνει νά ὑποτάσσει ἄλλους λαούς, πού ξεσηκώνονται ἐνάντια στή δική τους σκλαβιά (ὅπως ἔγινε τό 1849, ὅταν τά ρωσικά στρατεύματα ἔπνιξαν τήν ἐπανάσταση στήν Οὐγγαρία). Ἡ κυβέρνηση ὄχι μόνο βοηθάει τούς ρώσους κεφαλαιοκράτες νά ἐκμεταλλεύονται τούς δικούς τους ἐργάτες καί δένει τά χέρια τῶν ἐργατῶν, γιά νά μή τολμοῦν νά ἑνώνονται καί νά ἀμύνονται, ἀλλά καί στέλνει στρατιῶτες νά ληστεύουν ἄλλους λαούς γιά τά συμφέροντα μιᾶς χούφτας πλουσίων καί ἀριστοκρατῶν. Γιά νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τόν καινούργιο ζυγό πού φορτώνει ὁ πόλεμος στόν ἐργαζόμενο λαό, ὑπάρχει ἕνα μόνο μέσο: σύγκληση σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, πού θά βάζαν τέρμα στό δεσποτισμό τῆς κυβέρνησης καί θά τήν ἀνάγκαζαν νά μή παίρνει ὑπόψη της μόνο τά συμφέροντα τῆς αὐλικῆς καμαρίλας.

Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη–
'Οχτώβρη τοῦ 1900

Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900
στήν ἐφημερίδα «"Ισκρα», ἀρ. φύλλου 1

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας

Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ[134]

Φέτος τήν ἄνοιξη στήν Ἑλβετία ἔγινε τό συνέδριο τῶν μελῶν τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού κατέληξε στή διάσπαση τῆς Ἕνωσης. Ἡ μειοψηφία τῶν μελῶν, μέ ἐπικεφαλῆς τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού ἵδρυσε τήν Ἕνωση καί εἶχε ὥς τό φθινόπωρο τοῦ 1898 τήν ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἕνωσης, συγκρότησε ξεχωριστή ὀργάνωση μέ τόν τίτλο: Ρωσική ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης». Ἡ πλειοψηφία, μαζί καί ἡ σύνταξη τοῦ ὀργάνου «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ἐξακολουθεῖ ν' αὐτοκαλεῖται Ἕνωση. Τό συνέδριο τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, πού ἔγινε τήν ἄνοιξη τοῦ 1898 καί ἵδρυσε τό «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας», εἶχε ἀναγνωρίσει τήν Ἕνωση σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματός μας στό ἐξωτερικό. Πῶς πρέπει νά βλέπουμε τό ζήτημα τῆς ἐκπροσώπησης τώρα, πού ἡ Ἕνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ διασπάστηκε; Δέ θά μποῦμε στίς λεπτομέρειες γιά τά αἴτια τῆς διάσπασης. Θά σημειώσουμε μόνο τήν ἀνακρίβεια τῆς τόσο διαδομένης καί τόσο βαριᾶς κατηγορίας, ὅτι δῆθεν ὁ Πλεχάνοφ ἅρπαξε τό τυπογραφεῖο τῆς Ἕνωσης. Στήν πραγματικότητα, ὁ ὑπεύθυνος τοῦ τυπογραφείου ἀρνήθηκε ἁπλῶς νά τό παραδόσει ὁλόκληρο στή μιά μόνο ἀπό τίς μερίδες τῆς διασπασμένης Ἕνωσης, καί οἱ δυό πλευρές μόνες τους μοίρασαν γρήγορα μεταξύ τους τό τυπογραφεῖο. Τό πιό οὐσιαστικό γεγονός εἶναι, κατά τή γνώμη μας, ὅτι τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» εἶχε ἄδικο στήν οὐσία τῆς πολεμικῆς: ἔκανε τό λάθος ν' ἀρνιέται τήν ὕπαρξη «οἰκονομιστικῆς» κατεύθυνσης, ἀκολουθοῦσε τή λαθεμένη ταχτική ν' ἀποσιωπᾶ τίς ἀκρότητες αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης καί ν' ἀπέχει ἀπό τήν ἀνοιχτή πάλη ἐνάντιά τους.

Γι' αὐτό ἐμεῖς — χωρίς ν' ἀρνιόμαστε καθόλου τίς ὑπηρεσίες

τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού μόχθησε πολύ γιά τήν ἔκδοση τοῦ ἔντυπου ὑλικοῦ καί τήν ὀργάνωση τῆς ἀποστολῆς του — ἀρνιόμαστε ν' ἀναγνωρίσουμε μιά μερίδα μόνο τῆς διασπασμένης ὀργάνωσης σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματός μας στό ἐξωτερικό. Τό ζήτημα αὐτό πρέπει νά μείνει ἀνοιχτό ὥσπου ν' ἀποφασίσει τό ἐρχόμενο συνέδριο τοῦ κόμματος. Ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας στό ἐξωτερικό εἶναι σήμερα οἱ ρῶσοι — μέλη τῆς μόνιμης διεθνοῦς ἐπιτροπῆς, πού συγκροτήθηκε ἀπό τό Διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ φέτος τό φθινόπωρο[135]. Ἀπομέρους τῆς Ρωσίας στήν ἐπιτροπή ἐκλέχτηκαν δυό μέλη: ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ὁ Μπ. Κριτσέβσκι (ἕνας ἀπό τούς συντάχτες τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο»). Ὅσο καιρό ἀνάμεσα στίς δυό ὁμάδες τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν δέ θάχει ἐπέλθει συμφιλίωση εἴτε συμφωνία, ἐμεῖς σκοπεύουμε νά κρατᾶμε μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὅλες τίς ἐπαφές πού σχετίζονται μέ τήν ἀντιπροσώπευση τῆς Ρωσίας. Τέλος, πρέπει νά ὑποδείξουμε τό πρόσωπο, πού θά ἐπιθυμούσαμε νά δοῦμε γραμματέα ἀπομέρους τῆς Ρωσίας στή μόνιμη διεθνῆ ἐπιτροπή. Σήμερα, πού κάτω ἀπό τή σημαία τῆς «κριτικῆς τοῦ μαρξισμοῦ» προσπαθοῦν νά διαφθείρουν τή σοσιαλδημοκρατία μέ τήν ἀστική ἰδεολογία καί μέ τήν πολιτική τῆς ἠπιότητας καί ταπεινότητας ἀπέναντι στούς ὁπλισμένους ὥς τά δόντια ἐχθρούς (ἀστικές κυβερνήσεις), σ' αὐτό τό σοβαρό πόστο εἶναι ἰδιαίτερη ἀνάγκη νά βρίσκεται ἕνας ἄνθρωπος ἱκανός ν' ἀντισταθεῖ στό ρεῦμα καί νά μιλήσει μέ βαρύτητα ἐνάντια στίς ταλαντεύσεις τῆς σκέψης. Γι' αὐτό τό λόγο, καθώς καί γιά τούς λόγους πού ἐκθέσαμε παραπάνω, ἐμεῖς θά δόσουμε τήν ψῆφο μας ὑπέρ τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ.

Γράφτηκε τό Νοέμβρη, ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 25 (8 τοῦ Δεκέμβρη) 1900

Δημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 1

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς ἐφημερίδας

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ 29 ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΗ 1900

29/XII. 1900. Σάββατο, ὥρα 2 τή νύχτα.

Θάθελα νά γράψω τίς ἐντυπώσεις μου ἀπό τή σημερινή συζήτηση μέ τόν «δίδυμο». Ἦταν μιά βαρυσήμαντη καί «ἱστορική» στό εἶδος της συνέλευση (ὁ Ἀρσένιεφ, ἡ Βελίκα, ὁ δίδυμος +ἡ σύζυγος+ἐγώ), ἱστορική τουλάχιστο στή ζωή μου, μιά συνέλευση πού κάνει τόν ἀπολογισμό μιᾶς ὁλόκληρης σελίδας τῆς ζωῆς, ἄν ὄχι μιᾶς ὁλόκληρης ἐποχῆς, καί πού καθορίζει γιά πολύ καιρό τή συμπεριφορά καί τό δρόμο στή ζωή.

Ὅπως μοῦ παρουσίασε ἀρχικά τήν ὑπόθεση ὁ Ἀρσένιεφ, ἐγώ νόμιζα ὅτι ὁ δίδυμος ἔρχεται πρός ἐμᾶς καί θέλει νά κάνει βήματα ἀπό τήν πλευρά του πρός αὐτή τήν κατεύθυνση, ὅμως ἀποδείχτηκε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Τό παράξενο αὐτό λάθος προῆλθε, σίγουρα, ἀπό τό ὅτι ὁ Ἀρσένιεφ ποθοῦσε πολύ νά ἔχει αὐτά μέ τά ὁποῖα τόν «δελέαζε» ὁ δίδυμος, δηλαδή πολιτική ὕλη, ἀνταποκρίσεις etc.*, κι ἐπειδή «ὅ,τι ποθεῖς, τό πιστεύεις», ὁ Ἀρσένιεφ πίστευε στή δυνατότητα πραγματοποίησης τῶν δελεαστικῶν ὑποσχέσεων τοῦ δίδυμου, ἤθελε νά πιστεύει στήν εἰλικρίνεια τοῦ δίδυμου, στή δυνατότητα ἑνός καθώς πρέπει modus vivendi ** μ' αὐτόν.

Καί ἀκριβῶς αὐτή ἡ συνέλευση διάψευσε οριστικά καί ἀμετάκλητα αὐτή τήν πίστη. Ὁ δίδυμος μᾶς ἀποκάλυψε μιά ἐντελῶς καινούργια πλευρά του, ἔδειξε ὅτι εἶναι βέρος «πολιτικός», πολιτικός μέ τή χειρότερη σημασία τῆς λέξης, πολιτικάντης, ἀγύρτης, μπακάλης καί ἀναιδής. Ἦρθε, *ἔχοντας ἀπόλυτη πεποίθηση ὅτι βρισκόμαστε σέ ἀδυναμία*, ἔτσι διατύπωσε ὁ ἴδιος ὁ

* — et cetera — κτλ. *Ἡ Σύντ.*

** — τρόπου συνύπαρξης. *Ἡ Σύντ.*

᾿Αρσένιεφ τ᾿ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων, κ᾿ ἡ διατύπωση αὐτή ἦταν πέρα γιά πέρα σωστή. Ὁ δίδυμος ἦρθε πιστεύοντας ὅτι βρισκόμαστε σέ ἀδυναμία, ἦρθε γιά νά μᾶς προτείνει ὅρους *παράδοσης*, καί τό ἔκανε αὐτό μέ ἐξαιρετικά ἐπιδέξιο τρόπο, χωρίς νά πεῖ οὔτε ἕνα ἀπότομο λογάκι, μά ἀποκαλύπτοντας ὡστόσο τί χοντροκομμένη, τί μπακάλικη φύση κοινότατου φιλελεύθερου κρύβεται κάτω ἀπ᾿ αὐτό τό κομψό, πολιτισμένο ἐξωτερικό περίβλημα τοῦ «κριτικοῦ» τῆς τελευταίας ὥρας.

Στίς ἐρωτήσεις μου (πού μ᾿ αὐτές ἄρχισε ἡ συζήτηση τοῦ ζητήματος, πού ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο τῆς συνάντησης), γιά ποιό λόγο αὐτός, ὁ δίδυμος, δέ θέλει νάρθει ἁπλῶς σάν συνεργάτης, ἀπάντησε κατηγορηματικότατα ὅτι τοῦ εἶναι ψυχολογικά ἀδύνατο νά δουλεύει γιά ἕνα περιοδικό, ὅπου τόν «κοπανᾶνε σάν χταπόδι» (εἶναι ἡ ἐπιλέξει ἔκφρασή του), ὅτι τελοσπάντων δέν πρέπει νά νομίζουμε πώς ἐμεῖς θά τόν βρίζουμε κι αὐτός θά μᾶς «γράφει πολιτικά ἄρθρα» (ἐπιλέξει!), ὅτι θά μποροῦσε νά γίνει λόγος γιά συνεργασία μόνο μέ τόν ὅρο τῆς πλέριας ἰσοτιμίας (δηλ. ἰσοτιμίας, καθώς φαίνεται, κριτικῶν καί ὀρθόδοξων), ὅτι ὕστερα ἀπό τή δήλωση* ὁ σύντροφος καί φίλος του[136] δέ θέλησε κάν νά πάει στή συνάντηση μέ τόν ᾿Αρσένιεφ, ὅτι ἡ στάση του, τοῦ δίδυμου, καθορίζεται ὄχι τόσο ἀπό τή δήλωση, καί μάλιστα δέν καθορίζεται καθόλου ἀπό τή δήλωση, ἀλλά ἀπό τό ὅτι παλιότερα αὐτός ἤθελε νά περιοριστεῖ στό ρόλο τῆς «εὐμενοῦς σύμπραξης», ἐνῶ τώρα δέν εἶναι διατεθειμένος νά περιοριστεῖ σ᾿ αὐτό, ἀλλά θέλει νά εἶναι καί συντάχτης (ἔτσι περίπου τό εἶπε ὁ δίδυμος!!). Ὅλα αὐτά ὁ δίδυμος δέν τά ξεστόμισε μεμιᾶς, οἱ διαπραγματεύσεις γιά τή συνεργασία του τράβηξαν κάμποσο (μάλιστα πάρα πολύ, κατά τή γνώμη τοῦ ᾿Αρσένιεφ καί τῆς Βελίκας), ὅμως ἀπ᾿ ὅλα αὐτά ἐγώ σχημάτισα ὁλοκάθαρα τή γνώμη ὅτι μ᾿ αὐτόν τόν τζέντλεμαν δέ γίνεται χωριό.

Ἔπειτα ἐκεῖνος ἄρχισε νά ἐπιμένει στήν πρότασή του: γιατί νά μή ἱδρυθεῖ ἕνα 3ο πολιτικό ὄργανο μέ ἴσα δικαιώματα, αὐτό συμφέρει καί σ᾿ αὐτόν καί σέ μᾶς (ὑλικό γιά τήν ἐφημερίδα, θά «κερδίσουμε» καί κάτι ἀπό τό ποσό πού διατίθεται γι᾿ αὐτό τό σκοπό), ἔχει τή γνώμη ὅτι στό ἐξώφυλλο τοῦ ὀργάνου αὐτοῦ δέν πρέπει νά ὑπάρχει τίποτα τό σοσιαλδημοκρατικό, τίποτα πού νά δείχνει τή φίρμα μας, ὅτι ἐμεῖς ἔχουμε ὑποχρέωση (ὄχι τυπική, ἀλλά ἠθική) νά δίνουμε σ᾿ αὐτό τό ὄργανο καί ὅλο τό γενικό πολιτικό ὑλικό μας.

---

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 359–365. *Ἡ Σύντ.*

Τό πράγμα ἔγινε φανερό, καί ἐγώ εἶπα καθαρά ὅτι οὔτε κουβέντα μπορεῖ νά γίνει γιά ἵδρυση 3ου ὀργάνου, ὅτι ὅλο τό ζήτημα ἐδῶ συνοψίζεται στό ἄν ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά κάνει πολιτική πάλη ἤ τήν πολιτική πάλη πρέπει νά τήν κάνουν ἀνεξάρτητα καί ἀποκλειστικά καί μόνο οἱ φιλελεύθεροι (ἐκφράστηκα πιό καθαρά καί πιό συγκεκριμένα, μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια). Ὁ δίδυμος κατάλαβε, θύμωσε καί δήλωσε ὅτι ἀπό τή στιγμή πού ἐγώ ἐκφράστηκα μέ anerkennenswerter Klarheit* (ἐπιλέξει!) δέν ἔχουμε τίποτα νά ποῦμε γι᾽ αὐτό, ἀλλά πρέπει νά μιλᾶμε μόνο γιά παραγγελίες — γιά παραγγελίες συλλογῶν: πρόκειται πάλι γιά περιοδικό 3ου εἴδους (ἄρχισα νά λέω ἐγώ). Καλά, τότε παραγγελία μόνο γιά μιά *ἕτοιμη κιόλας* μπροσούρα — δήλωσε ὁ δίδυμος. Ποιά; ρώτησα ἐγώ. Γιά ποιό λόγο νά τό ξέρετε — ἀπάντησε μέ ἀναίδεια ἡ σύζυγος. Ἄν καταρχήν δεχτεῖτε, τότε θ᾽ ἀποφασίσουμε, ἄν ὄχι, τότε δέν ὑπάρχει λόγος καί νά τό ξέρετε. Ρώτησα γιά τούς ὅρους δημοσίευσης: ἔκδοση, λέει, τοῦ ΝΝ καί τίποτα περισσότερο, γιά τή φίρμα σας δέν πρέπει νά γίνει καμιά μνεία, ἐκτός ἀπό τό Verlag** δέν πρέπει νά ὑπάρχει ἄλλη σχέση μέ τή φίρμα σας — δήλωσε ὁ δίδυμος. Ἐγώ ἔφερα ἀντιρήσεις καί σ᾽ αὐτό, ἀπαιτώντας νά ἐμφανίζεται ἡ φίρμα μας — ὁ Ἀρσένιεφ ἄρχισε νά ἐκφράζει ἀντίθετη μέ μένα γνώμη, καί ἡ συζήτηση διακόπηκε.

Στό τέλος συμφωνήσαμε ν᾽ ἀναβάλουμε τήν ἀπόφαση, — ὁ Ἀρσένιεφ καί ἡ Βελίκα ἐξακολουθοῦσαν νά στριμώχνουν τόν δίδυμο, *τοῦ* ζητοῦσαν ἐξηγήσεις, λογομαχοῦσαν, ἐνῶ ἐγώ τήν περισσότερη ὥρα σώπαινα, γελοῦσα (μέ τρόπο πού ὁ δίδυμος τό ἔβλεπε αὐτό καθαρά) καί ἡ συζήτηση γρήγορα πῆρε τέλος.

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. I *Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

---

* — σαφήνεια ἄξια εὐγνωμοσύνης. *Ἡ Σύντ.*
** — ἐκδοτικό. *Ἡ Σύντ.*

ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕ ΤΟΝ ΣΤΡΟΥΒΕ [137]

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὁμάδας «Ζαριά»-«Ἴσκρα» καί τῆς ὁμάδας τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης «Σβομπόντα» συμφώνησαν μεταξύ τους τά ἀκόλουθα:

1) Ἡ ὁμάδα «Ζαριά» ἐκδίδει μαζί μέ τό ὁμώνυμο περιοδικό ἕνα χωριστό παράρτημα μέ τόν τίτλο «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», στή σύνταξη τοῦ ὁποίου παίρνει μέρος ἡ ὁμάδα «Σβομπόντα».

2) Ἡ συνταχτική δουλειά γίνεται πάνω στήν ἀκόλουθη βάση: τό καθένα ἀπό τά συμβαλλόμενα μέρη ἔχει δικαίωμα veto* ἀναφορικά μέ τά ὑλικά καί τά ἄρθρα τοῦ ἄλλου συμβαλλόμενου μέρους.

3) Πρόγραμμα τῆς ἔκδοσης: a) ὑλικά καί ντοκουμέντα, πού ἀφοροῦν τή δράση τῆς κυβέρνησης**, τῶν κρατικῶν καί τῶν κοινωνικῶν ἱδρυμάτων καί τῶν ἱδρυμάτων τῶν κλειστῶν τάξεων κτλ.

b) ἄρθρα πάνω σέ ζητήματα τῆς ἐσωτερικῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Ρωσίας, τῆς ἐσωτερικῆς καί τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης.

c) ἐσωτερικές ἀνασκοπήσεις.

4) Καί τά δυό συμβαλλόμενα μέρη ἀναλαβαίνουν τήν ὑποχρέωση νά φροντίζουν γιά τήν ἐξασφάλιση ὕλης γιά τό «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε». Ἡ σύνταξη ὅμως τοῦ «Ζαριά» μπορεῖ νά δημοσιεύει στίς εἰδικές ἐκδόσεις της τό σχετικό μέ τά θέματα τοῦ ἄρθρου 3 ὑλικό, πού ἔχει στή δική της διάθεση, σέ κεῖνες τίς περιπτώσεις, πού τό ὑλικό αὐτό, ἀπό τό χαρακτήρα του, ταιριάζει περισσότερο γιά τίς ἐκδόσεις αὐτές.

5) Ἡ ὁμάδα «Ζαριά» ἀναλαβαίνει ὅλες τίς φροντίδες γιά τήν

* — ἀρνησικυρίας. *Ἡ Σύντ.*

** — Τό κείμενο, πού δίνεται μέ μικρά τυπογραφικά στοιχεῖα, γράφτηκε μέ τό χέρι τοῦ Α. Ν. Πότρεσοφ. *Ἡ Σύντ.*

ἔκδοση, τή μεταφορά καί τήν κυκλοφορία τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε». Ἀπό τήν πλευρά της ἡ ὁμάδα Χ καταβάλλει ὅλα τά ἔξοδα πού ἀπαιτοῦνται γιά τά παραπάνω.

6) Σέ περίπτωση διάλυσης τῆς παραπάνω ἐπιχείρησης τά δυό συμβαλλόμενα μέρη μοιράζονται ἐξίσου τά ἀντίτυπα τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε» πού ὑπάρχουν.

Παρατήρηση. Ἡ διεύθυνση τοῦ «Ζαριά» ἔχει τό δικαίωμα νά δημοσιεύει στά ἐξώφυλλα τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε» ἀγγελίες γιά τίς ἐκδόσεις της.

Γράφτηκε τό Γενάρη πρίν τίς 17 (30) τοῦ 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά, σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

Η ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΗ ΤΩΝ 183 ΦΟΙΤΗΤΩΝ *

Στίς 11 τοῦ Γενάρη δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες ἐπίσημη ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου παιδείας γιά τήν ἐπιστράτευση 183 φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου Κιέβου, «ἐπειδή προκάλεσαν δμαδικά ταραχές». Οἱ προσωρινές διατάξεις τῆς 29 τοῦ Ἰούλη 1899 — αὐτή ἡ ἀπειλή γιά τούς φοιτητές καί τήν κοινωνία — ἐφαρμόζονται πρίν περάσει κάν ἑνάμιση χρόνος ἀπό τήν ἔκδοσή τους, καί ἡ κυβέρνηση, πού λές καί βιάζεται νά δικαιολογηθεῖ γιά τήν ἐπιβολή τῆς πρωτοφάνερης τιμωρίας, δημοσιεύει ἕνα ὁλόκληρο κατηγορητήριο, ὅπου περιγράφει μέ τά πιό μελανά χρώματα τά κακουργήματα τῶν φοιτητῶν.

Κακουργήματα τό ἕνα φοβερότερο ἀπό τ' ἄλλο. Τό καλοκαίρι ἔγινε στήν Ὀδησσό παμφοιτητικό συνέδριο μέ πρόγραμμα νά ὀργανώσει ὅλους τούς ρώσους φοιτητές, γιά νά ἐκφράζουν τή διαμαρτυρία τους γιά διάφορα φαινόμενα τῆς ἀκαδημαϊκῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς. Γιά τούς ἐγκληματικούς αὐτούς πολιτικούς σκοπούς τους ὅλοι οἱ φοιτητές-ἀντιπρόσωποι πιάστηκαν καί τούς ἀφαιρέθηκαν τά χαρτιά τους. Ὡστόσο ὁ ἀναβρασμός δέν καταλαγιάζει, ἀλλά μεγαλώνει καί ἐκδηλώνεται ἐπίμονα σέ *πολλά* ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα. Οἱ φοιτητές θέλουν νά συζητοῦν καί νά χειρίζονται τίς κοινές τους ὑποθέσεις ἐλεύθερα κι ἀνεξάρτητα. Οἱ πανεπιστημιακές ἀρχές μέ τήν κούφια τυπολατρεία, πού ἀνέκαθεν διακρίνει τή ρωσική γραφειοκρατία, ἀπαντοῦν μέ μικρόπρεπα τραβολογήματα τῶν φοιτητῶν, ἀποκορυφώνουν τή δυσαρέσκεια κι ἄθελα σπρώχνουν τή σκέψη τῆς νεολαίας, πού δέ βάλτωσε ἀκόμα, στό βοῦρκο τῆς ἀστικῆς φυτοζώησης, στή διαμαρτυρία ἐνάντια σ' ὅλο τό σύστημα τοῦ ἀστυνομικοῦ καί γραφειοκρατικοῦ δεσποτισμοῦ.

---

* Τό φύλλο εἶχε σελιδοποιηθεῖ ὅταν βγῆκε ἡ κυβερνητική ἀνακοίνωση.

Οἱ φοιτητές τοῦ Κιέβου ἀπαιτοῦν τήν ἀπομάκρυνση ἑνός καθηγητῆ, πού πῆρε τή θέση ἑνός συναδέλφου του πού ἔφυγε. Ἡ πρυτανεία ἀντιτίθεται, σπρώχνει τή νεολαία σέ «συγκεντρώσεις καί διαδηλώσεις» καί... ὑποχωρεῖ. Οἱ φοιτητές συγκεντρώνονται γιά νά συζητήσουν, πῶς εἶναι δυνατό νά γίνονται τέτοια αἴσχη ὅπως ὁ βιασμός μιᾶς κοπέλας ἀπό δυό ἀσπροφοδρίτες * (αὐτά λέει ἡ φήμη πού κυκλοφορεῖ). Ἡ πρυτανεία τιμωρεῖ τούς κύριους «ὑπαίτιους» μέ περιορισμό στό πειθαρχεῖο. Αὐτοί ἀρνοῦνται νά ὑπακούσουν. Τούς ἀποβάλλουν. Τό πλῆθος ξεπροβοδίζει ἐπιδειχτικά στό σιδηροδρομικό σταθμό τούς ἀποβλημένους. Γίνεται καινούργια συγκέντρωση, οἱ σπουδαστές παραμένουν συγκεντρωμένοι ὥς τό βράδυ, καί ἀρνοῦνται νά φύγουν, ἄν δέν παρουσιαστεῖ ὁ πρύτανης. Ἐπιτόπου καταφθάνει ὁ ὑποδιοικητής τοῦ κυβερνείου καί ὁ διοικητής τῆς χωροφυλακῆς μέ ἕνα τμῆμα στρατιωτῶν πού κυκλώνουν τό πανεπιστήμιο, **μπαίνουν** στίς αἴθουσες διδασκαλίας καί — καλοῦν τόν πρύτανη. Οἱ φοιτητές ζητοῦν — ἴσως θά νομίσετε, σύνταγμα; ὄχι, ζητοῦν νά μή ἐφαρμόζεται ἡ ποινή τοῦ πειθαρχείου καί νά ἐπαναπροσληφθοῦν οἱ ἀποβληθέντες σπουδαστές. Παίρνονται τά ὀνόματα τῶν φοιτητῶν πού παραβρέθηκαν στή συγκέντρωση καί ἔπειτα τούς ἀφήνουν νά πᾶνε στά σπίτια τους.

Καλοσκεφθεῖτε αὐτή τήν καταπληχτική ἀντίθεση ἀνάμεσα στά μετριοπαθῆ καί ἀθῶα αἰτήματα τῶν φοιτητῶν καί στόν πανικό τῆς κυβέρνησης πού ἐνεργεῖ μέ τέτοιο τρόπο σάν νάχει ὑψωθεῖ κιόλας τό τσεκούρι ἐνάντια στά στηρίγματα τῆς κυριαρχίας της. Μέ τίποτε ἄλλο δέν αὐτοπροδίνεται τόσο ἡ «παντοδύναμη» κυβέρνησή μας ὅσο μ' αὐτόν τόν πανικό. Καλύτερα ἀπό ὁποιεσδήποτε «ἐγκληματικές προκηρύξεις», ἡ κυβέρνηση μέ τόν πανικό της δείχνει — δείχνει στόν καθένα, πού ἔχει μάτια γιά νά βλέπει, καί ἀφτιά γιά ν' ἀκούει — ὅτι δέν αἰσθάνεται τή θέση της καθόλου σταθερή καί πιστεύει μόνο στή δύναμη τῆς λόγχης καί τοῦ βούρδουλα, πού τήν προστατεύουν ἀπό τή λαϊκή ὀργή. Ἡ κυβέρνηση, διδαγμένη ἀπό τήν πείρα δεκαετιῶν, κατάληξε στή σταθερή πεποίθηση ὅτι περιβάλλεται ἀπό εὔφλεκτη ὕλη, ὅτι ἀρκεῖ ἡ παραμικρότερη σπίθα, ἀρκεῖ μιά διαμαρτυρία ἐνάντια στό πειθαρχεῖο, γιά ν' ἀνάψει ἡ πυρκαγιά. Καί ἀφοῦ εἶναι ἔτσι, εἶναι εὐνόητο ὅτι ἡ τιμωρία πρέπει νά εἶναι παραδειγματική: νά στρατευθοῦν ἑκατοντάδες φοιτητές! «Νά τούς δο-

* Ἔτσι λέγονταν στήν προεπαναστατική Ρωσία οἱ ἀριστοκράτες φοιτητές (φοροῦσαν στολή μέ ἄσπρη φόδρα), πού κρατοῦσαν ἐχθρική στάση ἀπέναντι στό ἐπαναστατικό κίνημα καί στούς δημοκράτες φοιτητές. *Σημ. μετ.*

θεῖ ὁ ἐπιλοχίας γιά Βολταῖρος!»[138] — αὐτή ἡ συνταγή δέν πάλιωσε καθόλου. Ἀντίθετα, ὁ ΧΧ αἰώνας ἦταν προορισμένος νά δεῖ τήν ἀληθινή της πραγματοποίηση.

Σέ πολλές σκέψεις καί συγκρίσεις ὁδηγεῖ ἡ καινούργια αὐτή τιμωρία, καινούργια, γιατί ἀποτελεῖ προσπάθεια ἀναβίωσης τοῦ παρελθόντος, πού ἀπό καιρό ἔχει φάει τό ψωμί του. Ἐδῶ καί τρεῖς γενιές, τόν καιρό τοῦ Νικολάου, ἡ ἐπιστράτευση ἦταν συνηθισμένη τιμωρία πού ἀνταποκρινόταν πέρα γιά πέρα σ' ὁλόκληρο τό καθεστώς τῆς ρωσικῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας. Τά ἀρχοντόπουλα τά ἐπιστράτευαν γιά νά τά ὑποχρεώσουν νά ὑπηρετήσουν καί νά φτάσουν ὥς τό βαθμό τοῦ ἀξιωματικοῦ, ἀναστέλλοντας γι' αὐτό τό σκοπό τά ἀριστοκρατικά τους προνόμια. Τόν ἀγρότη τόν ἔστελναν στό στρατό σάν σέ πολύχρονα καταναγκαστικά ἔργα, ὅπου τόν περίμεναν τ' ἀπάνθρωπα βασανιστήρια τοῦ «πράσινου δρόμου»[139] κτλ. Ὅμως, νά πού ἐδῶ καί πάνω ἀπό ἕνα τέταρτο τοῦ αἰώνα στή χώρα μας ἰσχύει ἡ «γενική» στρατιωτική θητεία, πού ἡ καθιέρωσή της εἶχε ὑμνηθεῖ ἐκεῖνο τόν καιρό σάν μεγάλη δημοκρατική μεταρύθμιση. Ἡ γενική, ὄχι μονάχα στά χαρτιά, ἀλλά καί στήν πραγματικότητα, στρατιωτική θητεία εἶναι ἀναμφίβολα δημοκρατική μεταρύθμιση: γιατί ξεκόβει ἀπό τίς διακρίσεις τῶν τάξεων καί καθιερώνει τήν ἰσοτιμία τῶν πολιτῶν. Μά ἄν ἦταν ἔτσι στήν πραγματικότητα, θά μποροῦσε μήπως τότε ἡ ἐπιστράτευση νά χρησιμεύει σάν τιμωρία; Καί ὅταν ἡ κυβέρνηση μετατρέπει τή στρατιωτική θητεία σέ τιμωρία, δέν ἀποδείχνει τάχα μ' αὐτό ὅτι βρισκόμαστε πολύ πιό κοντά στή βίαιη στρατολογία παρά στή *γενική* στρατιωτική θητεία; Οἱ προσωρινές διατάξεις τοῦ 1899 ἀφαιροῦν τὸ φαρισαϊκό προσωπεῖο καί ξεσκεπάζουν τήν ἀσιατική οὐσία ἀκόμα καί κείνων τῶν θεσμῶν μας, πού μοιάζουν περισσότερο μέ τούς εὐρωπαϊκούς. Στήν οὐσία, ἐμεῖς δέν εἴχαμε κι οὔτε ἔχουμε γενική στρατιωτική θητεία, γιατί τά προνόμια τῆς ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς καί τοῦ πλούτου δημιουργοῦν ἕνα σωρό ἐξαιρέσεις. Στήν οὐσία, ἐμεῖς δέν εἴχαμε κι οὔτε ἔχουμε τίποτα πού νά μοιάζει μέ ἰσοτιμία τῶν πολιτῶν στή διάρκεια τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἀντίθετα, ὁ στρατώντας εἶναι διαποτισμένος πέρα γιά πέρα ἀπό τό πνεῦμα τῆς πιό ἐξοργιστικῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων. Ἔλλειψη κάθε προστασίας τῶν στρατιωτῶν πού προέρχονται ἀπό ἀγρότες εἴτε ἐργάτες, καταπάτηση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ἐκβιασμοί, ξύλο, ξύλο καί πάλι ξύλο. Μά σέ κείνους πού ἔχουν ἰσχυρά μέσα καί χρήματα παρέχονται προνόμια καί ἐξαιρέσεις. Δέν εἶναι παράξενο πού ἡ ἀποστολή σ' αὐτό τό

σχολειό τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς βίας μπορεῖ νά εἶναι τιμωρία καί μάλιστα πολύ βαριά τιμωρία, πού πλησιάζει τή στέρηση δικαιωμάτων. Ἡ κυβέρνηση λογαριάζει σ' αὐτό τό σχολειό νά διδάξει τήν πειθαρχία στούς «στασιαστές». Μήπως ὅμως πέφτει ἔξω στό λογαριασμό της; Μήπως τό σχολειό τῆς ρωσικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας γίνει στρατιωτική σχολή γιά τήν ἐπανάσταση; Φυσικά, δέν ἔχουν ὅλοι οἱ φοιτητές τά κότσια γιά νά βγάλουν ὅλες τίς τάξεις ἑνός τέτοιου σχολειοῦ. Ἄλλους θά τούς τσακίσει ἡ σκληρή ζωή, θά τούς ἀφανίσει ἡ σύγκρουση μέ τίς στρατιωτικές ἀρχές, ἄλλους — ἀδύνατους καί πλαδαρούς — θά τούς φοβίσει ὁ στρατώνας, ὅμως τούς τρίτους θά τούς ἀτσαλώσει, θά τούς πλατύνει τόν ορίζοντα, θά τούς κάνει νά καλοσκεφτοῦν καί νά αἰσθανθοῦν πιό βαθιά τίς ἀπελευθερωτικές τους τάσεις. Αὐτοί θά δοκιμάσουν τώρα μέ τήν ἴδια τους τήν πείρα ὅλη τή δύναμη τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς καταπίεσης, ὅταν ὅλη τους ἡ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια θά ἐξαρτιέται ἀπό τή διάθεση τοῦ ἐπιλοχία, πού συχνά εἶναι ἱκανός νά ἐξευτελίσει σκόπιμα τό «μορφωμένο». Θά δοῦν ποιά εἶναι στήν πραγματικότητα ἡ κατάσταση τοῦ ἁπλοῦ λαοῦ, θά πονέσουν γιά τούς ἐξευτελισμούς καί τίς βιαιοπραγίες, πού θά ὑποχρεώνονται νά βλέπουν καθημερινά, καί θά καταλάβουν ὅτι οἱ ἀδικίες καί οἱ κατατρεγμοί πού ὑποφέρουν οἱ σπουδαστές εἶναι σταγόνα στόν ὠκεανό τῆς καταπίεσης τοῦ λαοῦ. Ὅποιος τό καταλάβει αὐτό θά βγεῖ ἀπό τή στρατιωτική ὑπηρεσία μέ τόν ὅρκο τοῦ Ἀννίβα[140]: νά παλαίψει μαζί μέ τήν πρωτοπόρα τάξη τοῦ λαοῦ γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ λαοῦ ἀπό τό δεσποτισμό.

Ὅμως, κάτι πού ἐξεγείρει ὄχι λιγότερο ἀπό τή σκληρότητα τῆς καινούργιας τιμωρίας εἶναι ὁ ταπεινωτικός της χαρακτήρας. Ἡ κυβέρνηση προκαλεῖ ὅλους ὅσοι διατηροῦν ἀκόμα τό αἴσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας, ὅταν χαρακτηρίζει κοινούς ταραχοποιούς τούς φοιτητές πού διαμαρτύρονται ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία — ἀκριβῶς ὅπως χαρακτήρισε κακοήθεις ἀνθρώπους τούς ἐξόριστους ἀπεργούς ἐργάτες. Ρίχτε μιά ματιά στήν κυβερνητική ἀνακοίνωση: βρίθει ἀπό τίς λέξεις: ταραχές, παρανομίες, αἴσχη, ἀναισχυντία, ἀποχαλίνωση. Ἀπό τή μιά μεριά, διαπίστωση ἐγκληματικῶν πολιτικῶν σκοπῶν καί τάσης γιά πολιτικές διαμαρτυρίες, ἀπό τήν ἄλλη, μεταχείριση τῶν φοιτητῶν σάν κοινῶν ταραχοποιῶν, πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μαθήματα πειθαρχίας. Αὐτό εἶναι ἕνας μπάτσος στή ρωσική κοινή γνώμη, πού τίς συμπάθειές της πρός τούς φοιτητές τίς ξέρει πολύ καλά ἡ κυβέρνηση. Καί ἡ μοναδική ἀντάξια ἀπάντηση σ' αὐτό ἀπομέ-

ρους τῶν φοιτητῶν θά ἦταν ἡ πραγματοποίηση τῆς ἀπειλῆς τῶν φοιτητῶν τοῦ Κιέβου, δηλ. ἡ ὀργάνωση σταθερῆς, καρτερικῆς ἀπεργίας ὅλων τῶν φοιτητῶν τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων μέ αἴτημα τήν κατάργηση τῶν προσωρινῶν διατάξεων τῆς 29 τοῦ Ἰούλη 1899.

Ὅμως δέν ἔχουν μόνο οἱ φοιτητές τήν ὑποχρέωση νά δίνουν ἀπάντηση στήν κυβέρνηση. Ἡ κυβέρνηση φρόντισε μόνη της νά δημιουργήσει ἀπ' αὐτό τό ἐπεισόδιο ἕνα ζήτημα, πού ξεπερνᾶ κατά πολύ τά καθαρά φοιτητικά πλαίσια. Ἡ κυβέρνηση ἀπευθύνεται στήν κοινή γνώμη μέ τέτοιο τρόπο, λές καί κοκορεύεται γιά τή δραστικότητα τῶν διωγμῶν της, λές καί χλευάζει ὅλες τίς ἀπελευθερωτικές τάσεις. Καί ὅλα τά συνειδητά στοιχεῖα ὅλων τῶν στρωμάτων τοῦ λαοῦ ἔχουν ὑποχρέωση ν' ἀπαντήσουν σ' αὐτή τήν πρόκληση, ἄν δέ θέλουν νά ξεπέσουν στήν κατάσταση ἄφωνων σκλάβων πού δέχονται ἀδιαμαρτύρητα κάθε προσβολή. Καί ἐπικεφαλῆς αὐτῶν τῶν συνειδητῶν στοιχείων στέκουν οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες καί οἱ ἀδιάσπαστα συνδεμένες μ' αὐτούς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ἡ ἐργατική τάξη ὑφίσταται συνεχῶς ἀσύγκριτα μεγαλύτερες καταπιέσεις καί ἐξευτελισμούς ἀπό τήν ἀστυνομική αὐθαιρεσία, μέ τήν ὁποία συγκρούστηκαν τώρα μέ τόση ὀξύτητα οἱ φοιτητές. Ἡ ἐργατική τάξη ἄρχισε κιόλας τήν πάλη γιά τήν ἐπελευθέρωσή της. Καί πρέπει νά μή ξεχνᾶ ὅτι ἡ μεγάλη αὐτή πάλη τῆς ἐπιβάλλει μεγάλες ὑποχρεώσεις, ὅτι δέν μπορεῖ ν' ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό της χωρίς ν' ἀπελευθερώσει ὅλο τό λαό ἀπό τό δεσποτισμό, ὅτι ἔχει ὑποχρέωση πρῶτ' ἀπ' ὅλα καί πάνω ἀπ' ὅλα νά ἐκδηλώνει τή συμπάθειά της πρός κάθε πολιτική διαμαρτυρία καί νά τήν ὑποστηρίζει μέ κάθε τρόπο. Οἱ καλύτεροι ἐκπρόσωποι τῶν μορφωμένων μας τάξεων μέ τό αἷμα χιλιάδων ἐπαναστατῶν πού καταβασανίστηκαν καί ἐξοντώθηκαν ἀπό τήν κυβέρνηση, ἀπόδειξαν καί ἐπισφράγισαν τήν ἱκανότητα καί τήν ἀπόφασή τους νά ἀποτινάξουν ἀπ' τά πόδια τους τόν κονιορτό τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καί νά μποῦν στίς γραμμές τῶν σοσιαλιστῶν. Καί δέν εἶναι ἄξιος νά ὀνομάζεται σοσιαλιστής ὁ ἐργάτης πού μπορεῖ νά μένει ἀπαθής θεατής, ὅταν ἡ κυβέρνηση χρησιμοποιεῖ τό στρατό ἐνάντια στή σπουδάζουσα νεολαία. Ὁ φοιτητής ἔτρεξε σέ βοήθεια τοῦ ἐργάτη — ὁ ἐργάτης ἔχει ὑποχρέωση νά τρέξει σέ βοήθεια τοῦ φοιτητῆ. Ἡ κυβέρνηση θέλει νά ἐξαπατήσει τό λαό, ὅταν λέει ὅτι ἡ τάση πρός τήν πολιτική διαμαρτυρία ἀποτελεῖ ἁπλούστατα ἀσχήμια. Οἱ ἐργάτες πρέπει νά διακηρύξουν δημόσια καί νά ἐξηγήσουν στίς πιό πλατιές μάζες ὅτι αὐτό εἶναι

ψέμα, ὅτι ἡ πραγματική ἑστία βίας, ἀσχημιῶν καί ἀποχαλίνωσης εἶναι ἡ ρωσική ἀπολυταρχική κυβέρνηση, ἡ αὐθαιρεσία τῆς ἀστυνομίας καί τῆς γραφειοκρατίας.

Τό πῶς θά ὀργανωθεῖ αὐτή ἡ διαμαρτυρία, αὐτό πρέπει νά τό ἀποφασίσουν οἱ τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις καί ἐργατικές ὁμάδες. Μοίρασμα, σκόρπισμα, τοιχοκόλλημα προκηρύξεων, ὀργάνωση συγκεντρώσεων, στίς ὁποῖες νά καλοῦνται, ἄν εἶναι δυνατό, ὅλες οἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, — αὐτές εἶναι οἱ πιό προσιτές μορφές διαμαρτυρίας. Ὅμως καλό θά ἦταν, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν γερές καί σταθερά ὀργανωμένες ὀργανώσεις, νά ἐπιχειρηθεῖ μιά πιό πλατιά καί ἀνοιχτή διαμαρτυρία μέ τή μορφή δημόσιας διαδήλωσης. Σάν καλό ὑπόδειγμα μπορεῖ νά χρησιμεύσει ἡ διαδήλωση τοῦ Χαρκόβου τῆς 1ης τοῦ Δεκέμβρη τοῦ περασμένου χρόνου μπροστά στή σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Γιούζνι Κράι». Γιορταζόταν τὸ ἰωβηλαῖο τῆς βρωμερῆς αὐτῆς φυλλάδας, πού κατατρέχει κάθε πόθο γιά φῶς καί λευτεριά καί ἐξυμνεῖ ὅλες τίς θηριωδίες τῆς κυβέρνησής μας. Μπροστά στή σύνταξη μαζεύτηκε πλῆθος πού ξέσκιζε πανηγυρικά τά φύλλα τῆς «Γιούζνι Κράι», τά ἔδενε στίς οὐρές τῶν ἀλόγων, τύλιγε μ' αὐτά σκύλους, ἔριχνε πέτρες καί φοῦσκες μέ ὑδρόθειο στά παράθυρα, φωνάζοντας: «Κάτω ὁ πουλημένος τύπος!». Νά τί τιμές ἀξίζουν στ' ἀλήθεια ὄχι μόνο στίς συντάξεις τῶν πουλημένων ἐφημερίδων, ἀλλά καί σ' ὅλα τά κυβερνητικά μας ὄργανα. Ἰωβηλαῖα εὐαρέσκειας τῶν ἀνωτέρων τους γιορτάζουν μόνο ποῦ καί ποῦ, ὅμως ἰωβηλαῖα λαϊκῆς ἐκδίκησης τούς ἀξίζουν πάντοτε. Κάθε ἐκδήλωση κυβερνητικῆς αὐθαιρεσίας καί βίας ἀποτελεῖ δικαιολογημένη ἀφορμή γιά μιά τέτοια διαδήλωση. Καί ἡ ἀνοιχτή δήλωση τῆς κυβέρνησης γιά λήψη κατασταλτικῶν μέτρων ἐνάντια στούς φοιτητές ἄς μή μείνει χωρίς ἀνοιχτή ἀπάντηση ἀπομέρους τοῦ λαοῦ!

Γράφτηκε τό Γενάρη τοῦ 1901

Δημοσιεύτηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1901 στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 2

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς ἐφημερίδας

ΕΥΚΑΙΡΙΑΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ [141]

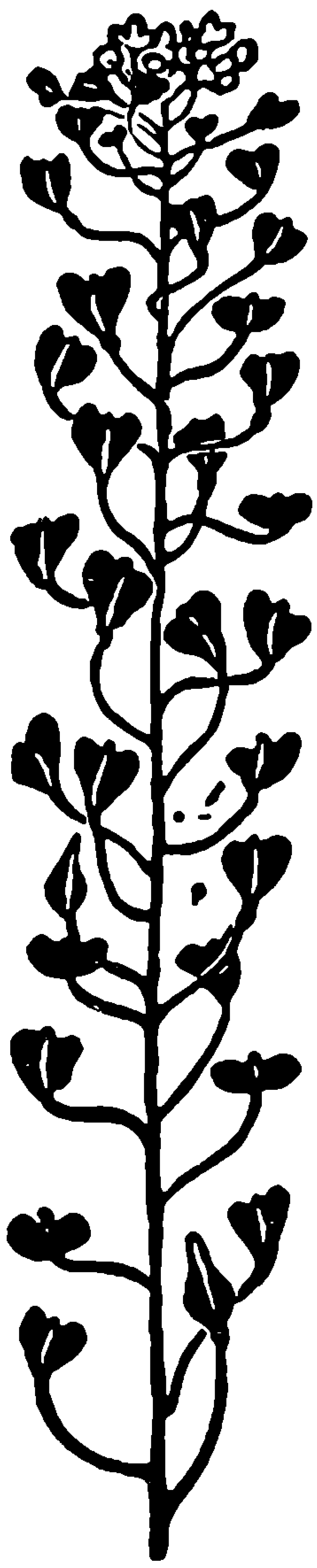
Γράφτηκε στά τέλη τοῦ Γενάρη–
ἀρχές τοῦ Φλεβάρη 1901

Δημοσιεύτηκε τόν 'Απρίλη τοῦ 1901
στό περιοδικό «Ζαριά», τεῦχος 1
'Υπογραφή: Τ. Χ.

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

№ 1

Апрѣль
1901-го г.

Die
Morgenrothe
Heft 1
April 1901

ЗАРЯ

Соціаль-демократическій научно-политическій журналъ. Издается при ближайшемъ участіи Г. В. Плеханова, В. И. Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 2 руб.

Stuttgart
J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)
1901

Τό ἐξώφυλλο τοῦ 1ου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά». — Ἀπρίλης 1901

Ι. ΧΤΥΠΑ, ΑΛΛΑ ΟΧΙ ΜΕΧΡΙ ΘΑΝΑΤΟΥ

Στίς 23 τοῦ Γενάρη στό Νίζνι Νόβγκοροντ εἰδικό τμῆμα τοῦ δικαστηρίου τῆς Μόσχας *μέ τή συμμετοχή ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων* ἐκδίκασε τήν ὑπόθεση τοῦ φόνου τοῦ ἀγρότη Τιμοφέι Βασίλιεβιτς Βόζντουχοφ, πού στάλθηκε «γιά νά ξεμεθύσει» στό ἀστυνομικό τμῆμα καί ἐκεῖ τέσσερις ἀστυφύλακες, οἱ Σελεμέτιεφ, Σούλπιν, Σιμπάγεφ καί Ὀλχόβιν, καθώς καί ὁ ἐκτελῶν καθήκοντα ἀστυνόμου ὑπαστυνόμος Πάνοφ, τόν ἔδειραν τόσο πολύ, πού τήν ἄλλη κιόλας μέρα πέθανε στό νοσοκομεῖο.

Αὐτή εἶναι ἡ ὄχι καί τόσο περίπλοκη ἱστορία τῆς ἁπλῆς αὐτῆς ὑπόθεσης, πού ρίχνει ἄπλετο φῶς στό τί γίνεται συνήθως καί συνεχῶς στά ἀστυνομικά μας τμήματα.

Ἀπ' ὅ,τι μποροῦμε νά κρίνουμε ἀπό τίς ἐξαιρετικά σύντομες εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων, ὁλόκληρο τό περιστατικό παρουσιάζεται ἔτσι. Στίς 20 τοῦ Ἀπρίλη ὁ Βόζντουχοφ ἦρθε μέ ἁμάξι στό κυβερνεῖο. Τόν δέχτηκε ὁ ἐπόπτης τοῦ κυβερνείου, πού κατέθεσε στό δικαστήριο ὅτι ὁ Βόζντουχοφ ἦταν ξεσκούφωτος καί πιωμένος, ὄχι ὅμως μεθυσμένος, καί ἔκανε παράπονα γιά κάποια ἀτμοπλοϊκή ὑπηρεσία, πού δέν τοῦ ἔδωσε εἰσιτήριο νά ταξιδέψει (;). Ὁ ἐπόπτης διέταξε τόν ἀστυφύλακα τῆς φρουρᾶς Σελεμέτιεφ νά ὁδηγήσει τόν Βόζντουχοφ στό τμῆμα. Ὁ Βόζντουχοφ ἦταν τόσο λίγο πιωμένος, πού συνομιλοῦσε ἥρεμα μέ τόν Σελεμέτιεφ καί φτάνοντας στό τμῆμα εἶπε καθαρά στόν ὑπαστυνόμο Πάνοφ τ' ὄνομά του καί τήν κοινωνική του θέση. Παρ' ὅλα ὅμως αὐτά, ὁ Σελεμέτιεφ — προφανῶς ἐν γνώσει τοῦ Πάνοφ, πού μόλις εἶχε ἀνακρίνει τόν Βόζντουχοφ — «*σπρώχνει*» τόν τελευταῖο ὄχι στό κρατητήριο, ὅπου βρίσκονταν κάμποσοι μεθυσμένοι, μά στό «*θάλαμο τῆς φρουρᾶς*» πού βρισκόταν δίπλα στό κρατητήριο. Σπρώχνοντάς τον, σκοντάφτει μέ τό ξίφος στό μάνταλο τῆς πόρτας, κόβεται λιγάκι στό χέρι, νομίζει πώς τό ξίφος

τό κρατάει ὁ Βόζντουχοφ, ρίχνεται πάνω του, καί ἀρχίζει νά τόν χτυπᾶ φωνάζοντας ὅτι τόν τραυμάτισαν στό χέρι. Χτυπᾶ μ' ὅλη του τή δύναμη, χτυπᾶ στό πρόσωπο, στό στῆθος, στά πλευρά, τόν χτυπᾶ ἔτσι πού ὁ Βόζντουχοφ σωριάζεται κάθε τόσο ἀνάσκελα, τό κεφάλι του χτυπᾶ ἀλλεπάλληλες φορές στό πάτωμα καί ὁ ἴδιος παρακαλεῖ νά τόν λυπηθοῦν. «Γιατί μέ χτυπᾶτε;» — ἔλεγε, σύμφωνα μέ ὅσα κατάθεσε ἕνας μάρτυρας (ὁ Σεμάχιν), πού ἦταν κλεισμένος στό κρατητήριο. — «Δέ φταίω. Συγχωρεῖστε με, γιά ὄνομα τοῦ Χριστοῦ!». Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου πάλι μάρτυρα, ὁ Βόζντουχοφ δέν ἦταν μεθυσμένος, μεθυσμένος ἦταν μᾶλλον ὁ Σελεμέτιεφ. Τό γεγονός ὅτι ὁ Σελεμέτιεφ «νουθετεῖ» (ἔκφραση τοῦ κατηγορητηρίου!) τόν Βόζντουχοφ τό πληροφοροῦνται οἱ συνάδελφοι τοῦ Σελεμέτιεφ, ὁ Σούλπιν καί ὁ Σιμπάγεφ, πού τά κουτσόπιναν στήν ἀστυνομία ἀπό τήν πρώτη κιόλας μέρα τοῦ Πάσχα (ἡ 20 τοῦ 'Απρίλη ἦταν Τρίτη, τρίτη μέρα τοῦ Πάσχα). Ἔρχονται στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς μαζί μέ τόν 'Ολχόβιν πού ἦρθε ἀπό ἄλλο ἀστυνομικό τμῆμα καί ἀρχίζουν νά χτυποῦν κι αὐτοί τόν Βόζντουχοφ μέ γροθιές καί νά τόν τσαλαπατοῦν. Ἔρχεται καί ὁ ὑπαστυνόμος Πάνοφ, τόν χτυπᾶ μέ ἕνα βιβλίο στό κεφάλι, τοῦ δίνει γροθιές. «Μά τόν ἔδειραν τόσο πολύ, τόσο πολύ, — ἔλεγε μιά γυναίκα κρατούμενη, — πού μ' ἔπιασε πόνος στήν κοιλιά ἀπ' τήν τρομάρα». Ὅταν ἡ «νουθεσία» τέλειωσε, ὁ ὑπαστυνόμος διέταξε ἀπαθέστατα τόν Σιμπάγεφ νά πλύνει τά αἵματα ἀπό τό πρόσωπο τοῦ χτυπημένου — ὅσο νᾶναι ἔτσι θᾶναι εὐπρεπέστερος· ἄξαφνα μπορεῖ νά τόν δοῦν καί οἱ ἀνώτεροι! — καί νά τόν ρίξουν στό κρατητήριο. «'Αδέλφια! — λέει ὁ Βόζντουχοφ στούς ἄλλους κρατούμενους — βλέπετε πῶς δέρνει ἡ ἀστυνομία; Νάστε μάρτυρες, θά κάνω μήνυση!». Μήνυση ὅμως δέν πρόλαβε νά κάνει: τήν ἄλλη μέρα τό πρωί τόν βρῆκαν σέ κατάσταση ἀφασίας καί τόν ἔστειλαν στό νοσοκομεῖο, ὅπου καί πέθανε ὕστερα ἀπό 8 ὧρες, χωρίς νά συνέλθει. Ἡ νεκροψία διαπίστωσε κάταγμα δέκα πλευρῶν, ἐκχυμώσεις σ' ὅλο τό σῶμα καί ἐγκεφαλική αἱμοραγία.

Τό δικαστήριο καταδίκασε τούς Σελεμέτιεφ, Σούλπιν καί Σιμπάγεφ σέ 4 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα καί τούς 'Ολχόβιν καί Πάνοφ *σ' ἕνα μήνα κράτηση*, θεωρώντας τους μόνο ἐνόχους «ἐξύβρισης» . . .

'Απ' αὐτή τήν καταδικαστική ἀπόφαση θ' ἀρχίσουμε τήν ανάλυσή μας. Οἱ καταδικασθέντες σέ καταναγκαστικά ἔργα κατηγοροῦνταν μέ βάση τά ἄρθρα 346 καί 1490 ἐδ. 2 τοῦ Ποινικοῦ κώδικα. Τό πρῶτο ἀπό τά ἄρθρα αὐτά προβλέπει ὅτι τό κρατικό

ὄργανο, πού κατά τήν ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων του προκαλεῖ τόν τραυματισμό ἤ τήν ἀναπηρία ἑνός προσώπου, ὑπόκειται στό ἀνώτατο ὅριο τῆς «προβλεπόμενης γιά τό ἐν λόγω ἀδίκημα» ποινῆς. Καί τό ἄρθρο 1490 ἐδ. 2 προβλέπει γιά τό βασανισμό, πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τό θάνατο, καταναγκαστικά ἔργα ἀπό 8 μέχρι 10 χρόνια. Ἀντί γιά τό *ἀνώτατο ὅριο*, τό δικαστήριο τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων καί τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος *ἐλαττώνει* τήν ποινή *κατά δύο βαθμούς* (6ος βαθμός: καταναγκαστικά ἔργα 8–10 χρόνια, 7ος βαθμός — ἀπό 4 μέχρι 6 χρόνια), δηλαδή παρέχει τή μεγαλύτερη ἐλάττωση πού ἐπιτρέπει ὁ νόμος σέ περίπτωση ἐλαφρυντικῶν, καί ἐκτός ἀπ' αὐτό ἐπιβάλλει τό *κατώτερο* ὅριο ποινῆς πού προβλέπεται ἀπ' αὐτόν τόν κατώτερο βαθμό. Μέ μιά λέξη, τό δικαστήριο ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιά νά ἐλαφρύνει τήν τύχη τῶν κατηγορουμένων, καί μάλιστα παραπάνω ἀπ' ὅ,τι μποροῦσε, μιά καί ὁ νόμος γιά τό «ἀνώτατο ὅριο ποινῆς» ἀγνοήθηκε. Δέ θέλουμε, βέβαια, καθόλου νά ποῦμε ὅτι ἡ «ἀνώτατη δικαιοσύνη» ἀπαιτοῦσε ἀκριβῶς δέκα καί ὄχι τέσσερα χρόνια καταναγκαστικά ἔργα· σημασία ἔχει ὅτι τό δικαστήριο δέχτηκε πώς οἱ δολοφόνοι εἶναι πραγματικά δολοφόνοι καί τούς καταδίκασε σέ καταναγκαστικά ἔργα. Δέν μπορεῖ ὅμως νά μή σημειώσουμε μιά ὑπερχαρακτηριστική τάση τοῦ δικαστηρίου τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος καί τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων: ὅταν δικάζουν ἀστυνομικούς ὑπαλλήλους, εἶναι πρόθυμοι νά τούς κρίνουν μέ κάθε ἐπιείκεια, ὅταν ὅμως δικάζουν παραπτώματα ἐνάντια στήν ἀστυνομία, δείχνουν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἄτεγκτη αὐστηρότητα*.

* Μέ τήν εὐκαιρία, νά ἀκόμα ἕνα γεγονός γιά νά κρίνουμε σχετικά μέ τό βαθμό τῶν ποινῶν πού ἐπιβάλλουν τά δικαστήριά μας γιά τά διάφορα ἀδικήματα. Λίγες μέρες μετά τή δίκη τῶν δολοφόνων τοῦ Βόζντουχοφ τό περιφερειακό στρατοδικεῖο τῆς Μόσχας δίκασε ἕνα στρατιώτη, πού ὑπηρετοῦσε σέ μιά ταξιαρχία πυροβολικοῦ τῆς περιφέρειας καί εἶχε κλέψει ἀπό μιά στρατιωτική ἀποθήκη 50 στρατιωτικές κυλότες καί μερικά δερμάτινα εἴδη τήν ὥρα πού ἦταν σκοπός σ' αὐτή τήν ἀποθήκη. Τόν καταδίκασαν σέ τέσσερα χρόνια *καταναγκαστικά ἔργα*. Ἡ ζωή ἑνός ἀνθρώπου ἐμπιστευμένου στήν ἀστυνομία ἀξίζει τόσο ὅσο ἀκριβῶς 50 κυλότες καί μερικά δερμάτινα εἴδη, ἐμπιστευμένα σ' ἕνα σκοπό. Σ' αὐτή τήν πρωτότυπη «ἐξίσωση» καθρεφτίζεται, ὅπως ὁ ἥλιος σέ μιά μικρή σταλαματιά νερό, ὁλόκληρο τό καθεστώς τοῦ ἀστυνομικοῦ μας κράτους. Τό ἄτομο ἀπέναντι στήν ἐξουσία εἶναι μηδέν. Ἡ πειθαρχία μέσα στό κράτος εἶναι τό πᾶν. . . ἤ μᾶλλον, συγγνώμη: εἶναι τό «πᾶν» μόνο γιά τούς μικρούς. Ὁ μικρός κλέφτης — στό κάτεργο, ἐνῶ ὁ μεγάλος κλέφτης, ὅλοι αὐτοί οἱ τρανοί, ὑπουργοί, διευθυντές τραπεζῶν, κατασκευαστές σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, μηχανικοί, ἐργολάβοι κ. ἄ., πού καταβροχθίζουν δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀπό τή δημόσια περιουσία, αὐτοί, στήν πιό σπάνια καί στήν πιό χειρότερη περίπτωση,

Ὅσο γιά τόν κύριο ὑπαστυνόμο... ἔ, πῶς νά μή τοῦ δείξεις ἐπιείκεια! Αὐτός ὑποδέχτηκε τόν Βόζντουχοφ ὅταν τόν φέραν, αὐτός, προφανῶς, διέταξε νά μή τόν κλείσουν ἀμέσως στό κρατητήριο, μά πρῶτα — γιά νουθεσία — νά τόν περάσουν ἀπό τό θάλαμο τῆς φρουρᾶς, αὐτός πῆρε μέρος στόν ξυλοδαρμό καί μέ τίς γροθιές του καί μέ τό βιβλίο (σίγουρα θἆταν ὁ κώδικας νόμων), αὐτός ἔδοσε ἐντολή νά ἐξαλειφθοῦν τά ἴχνη τοῦ ἐγκλήματος (νά πλυθεῖ τό αἷμα), αὐτός ἀνάφερε τή νύχτα τῆς 20 τοῦ Ἀπρίλη στόν διοικητή αὐτοῦ τοῦ τμήματος Μουχάνοφ, ὅταν ἐπέστρεψε, ὅτι «στό τμῆμα πού τοῦ ἔχουν ἐμπιστευθεῖ ὅλα εἶναι ἐντάξει» (ἐπιλέξει!), — ὅμως αὐτός δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τούς δολοφόνους, αὐτός εἶναι ἔνοχος μόνο ἔργῳ ἐξύβρισης, μόνο ἁπλῆς ἔργῳ ἐξύβρισης, πού τιμωρεῖται μέ κράτηση. Εἶναι πολύ φυσικό, ὅτι αὐτός ὁ τζέντλεμαν, ὁ κ. Πάνοφ, ὁ ἀθῶος γιά τό φόνο, ὑπηρετεῖ καί σήμερα στήν ἀστυνομία, στή θέση σταθμάρχη. Ὁ κ. Πάνοφ μετάφερε ἁπλῶς ἀπό τήν πόλη στό χωριό τήν ἐπωφελῆ διοικητική του δράση «νουθεσίας» τοῦ κοσμάκη. Βάλε τό χέρι στήν καρδιά, ἀναγνώστη, καί πές, μπορεῖ τάχα ὁ σταθμάρχης Πάνοφ νά καταλάβει διαφορετικά τήν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου, παρά σάν συμβουλή: — ἀπό δῶ καί μπρός νά κρύβεις καλύτερα τά ἴχνη τοῦ ἐγκλήματος, «νά νουθετεῖς» ἔτσι, πού νά μή μένουν ἴχνη. Ἔδοσες ἐντολή νά πλύνουν τά αἵματα ἀπό τό πρόσωπο τοῦ ἑτοιμοθάνατου, — αὐτό ἦταν πολύ καλό, ὅμως ἄφησες νά πεθάνει ὁ Βόζντουχοφ, — αὐτό, φίλε μου, εἶναι ἀπερισκεψία· ἀπό δῶ καί μπρός νά εἶσαι πιό προσεχτικός καί χάραξε καλά στό μυαλό σου τήν πρώτη καί τελευταία ὑποθήκη τοῦ ρώσου Ντερζιμόρντα*: «χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου!».

Ἀπό πανανθρώπινη σκοπιά ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου γιά τόν Πάνοφ ἀποτελεῖ καθαρό ἐμπαιγμό τῆς δικαιοσύνης· δείχνει μιά καθαρά λακέδικη τάση νά φορτωθεῖ ὅλο τό φταίξιμο στά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα καί ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ ἄμεσος προϊστάμενός τους, πού ἐν γνώσει του, μέ τήν ἔγκριση καί τή συμμετοχή του, ἔγινε αὐτός ὁ θηριώδικος βασανισμός. Ἀπό νομική πάλι ἄποψη ἡ ἀπόφαση αὐτή ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα τῆς καζουιστικῆς ἐκείνης, μέ τήν ὁποία εἶναι ἱκανοί νά δικάζουν οἱ δικαστές-

---

ξοφλᾶνε μέ ἐκτόπιση σέ ἀπομακρυσμένα κυβερνεῖα, ὅπου μποροῦν νά ζοῦν πλουσιοπάροχα μέ τά κλεμμένα χρήματα (κλέφτες τραπεζίτες στή Δυτική Σιβηρία) καί ἀπ' ὅπου εἶναι εὔκολο νά τό σκάσουν καί στό ἐξωτερικό (συνταγματάρχης χωροφυλακῆς Μερανβίλ ντέ Σαίν-Κλαίρ).

* Ἀπό τό ὄνομα τοῦ ἀστυνομικοῦ Ντερζιμόρντα, προσώπου τῆς κωμωδίας τοῦ Γκόγκολ «Ὁ ἐπιθεωρητής». *Σημ. μετ.*

ὑπάλληλοι, πού δέ διαφέρουν καί πολύ ἀπό τόν ὑπαστυνόμο. Ἡ γλώσσα δόθηκε στόν ἄνθρωπο γιά νά κρύβει τίς σκέψεις του — λένε οἱ διπλωμάτες. Ὁ νόμος δόθηκε γιά νά διαστρεβλώνεται ἡ ἔννοια τῆς ἐνοχῆς καί τῆς εὐθύνης — μποροῦν νά ποῦν οἱ νομικοί μας. Πραγματικά, πόση ραφιναρισμένη δικαστική δεξιοτεχνία χρειάζεται γιά νά μετατρέψει κανείς σέ ἁπλή ἔργω ἐξύβριση τή συμμετοχή σέ βασανισμό! Ὁ ἐργάτης, πού τό πρωί τῆς 20 τοῦ Ἀπρίλη πέταξε, ἴσως, τό σκοῦφο τοῦ Βόζντουχοφ, εἶναι ἔνοχος γιά τό ἴδιο ἀκριβῶς παράπτωμα — καί μάλιστα ἀκόμα λιγότερο: ὄχι γιά παράπτωμα, ἀλλά γιά «πταῖσμα», — ὅπως καί ὁ Πάνοφ. Ἀκόμα καί γιά ἁπλή συμμετοχή σέ καυγά (πόσο μᾶλλον σέ ξυλοδαρμό ἀνυπεράσπιστου ἀνθρώπου), ἄν προξενήθηκε σέ κάποιον θάνατος, προβλέπεται πολύ αὐστηρότερη ποινή ἀπ' αὐτήν πού ἐπιβλήθηκε στόν ὑπαστυνόμο. Οἱ στρεψόδικοι δικαστές ἐπωφελήθηκαν, κατά πρῶτο, ἀπό τό γεγονός, ὅτι γιά τίς περιπτώσεις βασανισμοῦ κατά τήν ἐκτέλεση ὑπηρεσίας ὁ νόμος προβλέπει διάφορες ποινές, ἀφήνοντας στό δικαστή, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση, νά διαλέξει ἀνάμεσα στήν ποινή φυλάκισης ἀπό 2 μῆνες καί πάνω καί στήν ἰσόβια ἐκτόπιση στή Σιβηρία. Τό γεγονός ὅτι δέ δεσμεύεται ὁ δικαστής ἀπό ὑπερβολικά τυπικές διατάξεις, ὅτι τοῦ παρέχεται ἕνα ὁρισμένο περιθώριο ἐκλογῆς — εἶναι, βέβαια, πολύ λογικός κανόνας, καί γι' αὐτό τό πράγμα οἱ καθηγητές μας τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἔχουν ἐπανειλημμένα ἐπαινέσει τή ρωσική νομοθεσία καί ὑπογραμμίσει τό φιλελευθερισμό της. Μόνο πού ξεχνοῦσαν μιά λεπτομέρεια, ὅτι δηλ., γιά νά παίρνονται λογικές ἀποφάσεις χρειάζονται δικαστές, πού νά μή βρίσκονται στήν κατάσταση ἁπλῶν ὑπαλλήλων, χρειάζεται ἡ συμμετοχή ἐκπροσώπων τῆς κοινωνίας στό δικαστήριο καί τῆς κοινῆς γνώμης στήν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων. Καί, δεύτερο, πρός βοήθεια τοῦ δικαστηρίου ἔσπευσε ἐδῶ ὁ ἀντεισαγγελέας, πού *παραιτήθηκε* ἀπό τήν ἀπαγγελία κατηγορίας ἐνάντια στόν Πάνοφ (καί στόν Ὀλχόβιν) γιά βασανισμό καί ὠμότητες καί ζήτησε νά τιμωρηθοῦν αὐτοί μόνο σάν ἔνοχοι ἐξύβρισης. Ὁ ἀντεισαγγελέας ἀναφέρθηκε μέ τή σειρά του στό πόρισμα τῶν ἐμπειρογνωμόνων, πού γνωμάτευσαν ὅτι τά χτυπήματα πού κατάφερε ὁ Πάνοφ δέν ἦταν πάρα πολύ ὀδυνηρά καί μεγάλης διάρκειας. Ὅπως βλέπετε, ἡ νομική σοφιστία δέν εἶναι καί τόσο περίπλοκη! μιά καί ὁ Πάνοφ χτύπησε λιγότερο ἀπό τούς ἄλλους, *μποροῦμε* νά ποῦμε ὅτι τά χτυπήματά του δέν ἦταν *πάρα πολύ* ὀδυνηρά· καί ἐφόσον δέν ἦταν πάρα πολύ ὀδυνηρά, *μποροῦμε* νά συμπεράνουμε ὅτι δέν ἀνήκουν

στά «βασανιστήρια καί τίς ὠμότητες», καί ἐφόσον δέν ἀνήκουν στά βασανιστήρια καί στίς ὠμότητες, θά πεῖ πώς ἦταν ἁπλή ἔργω ἐξύβριση. Ὅλα ταχτοποιοῦνται πρός γενική ἱκανοποίηση, καί ὁ κ. Πάνοφ παραμένει στίς γραμμές τῶν τηρητῶν τῆς τάξης καί τῆς εὐπρέπειας*...

Θίξαμε παραπάνω τό ζήτημα τῆς συμμετοχῆς στά δικαστήρια ἐκπροσώπων τῆς κοινωνίας καί τοῦ ρόλου τῆς κοινῆς γνώμης. Ἕνα θαυμάσιο γενικά παράδειγμα στό ζήτημα αὐτό ἀποτελεῖ ἡ προκείμενη ὑπόθεση. Πρίν ἀπ' ὅλα: γιατί ἐκδίκασε τήν ὑπόθεση ὄχι τό δικαστήριο τῶν ἐνόρκων, ἀλλά τό δικαστήριο τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος μέ συμμετοχή ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων; Ἐπειδή ἡ κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', καταπολεμώντας ἀμείλιχτα κάθε τάση τῆς κοινωνίας γιά ἐλευθερία καί αὐτοτέλεια, πολύ γρήγορα ἔκρινε ἐπικίνδυνο τό δικαστήριο τῶν ἐνόρ-

* Ἀντί νά ξεσκεπάζουν τίς παρανομίες σ' ὅλη τους τήν ἔκταση μπροστά στό δικαστήριο καί στήν κοινωνία, στή χώρα μας προτιμοῦν νά συγκαλύπτουν τίς ὑποθέσεις στό δικαστήριο καί νά ξοφλᾶνε μέ ἐγκύκλιες καί διατάγματα γεμάτα ἀπό παχιά, μά κούφια λόγια. Λογουχάρη, ὁ διευθυντής τῆς ἀστυνομίας τοῦ Ὀριόλ ἔβγαλε αὐτές τίς μέρες διαταγή, μέ τήν ὁποία, σάν ἐπικύρωση τῶν προηγούμενων ἐντολῶν, ζητᾶ ἀπό τούς ἀστυνομικούς σταθμάρχες νά φροντίζουν προσωπικά, καθώς καί μέσω τῶν βοηθῶν τους, νά διδάσκουν μέ ἐπιμονή τά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα νά μή συμπεριφέρονται σέ καμιά περίπτωση βάναυσα καί νά μή βιαιοπραγοῦν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο κατά τή σύλληψη μεθυσμένων στούς δρόμους καί στή διάρκεια τῆς κράτησής τους γιά ξεμέθυσμα στά τμήματα, ἐξηγώντας στά κατώτερα ὄργανα, ὅτι μιά ἀπό τίς ὑποχρεώσεις τῆς ἀστυνομίας εἶναι καί ἡ προστασία τῶν μεθυσμένων, πού δέν μποροῦν, χωρίς προφανῆ κίνδυνο γι' αὐτούς, νά ἐγκαταλειφθοῦν στήν τύχη τους καί γι' αὐτό τά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα, πού ἔχουν ταχθεῖ ἀπό τόν ἴδιο τό νόμο σάν οἱ πιό ἄμεσοι ὑπερασπιστές καί προστάτες τῶν πολιτῶν, πρέπει, κατά τή σύλληψη καί τήν προσαγωγή τοῦ μεθυσμένου στό τμῆμα, ὄχι μόνο νά μή προσφεύγουν σέ ὁποιαδήποτε βάναυση καί ἀπάνθρωπη μεταχείρισή τους, ἀλλ' ἀντίθετα νά παίρνουν ὅλα τά μέτρα πού ἐξαρτιοῦνται ἀπ' αὐτούς γιά τή φύλαξη τῶν ἀτόμων πού φέρνουν στό τμῆμα γιά κράτηση, ὥσπου νά ξεμεθύσουν. Ἡ διαταγή προειδοποιεῖ τά κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα, ὅτι μόνο μέ μιά τέτοια συνειδητή καί νομοταγῆ στάση ἀπέναντι στά ὑπηρεσιακά τους καθήκοντα δικαιοῦνται νά ὑπολογίζουν στήν ἐμπιστοσύνη καί στήν ἐκτίμηση τοῦ πληθυσμοῦ, καί ὅτι, ἀντίθετα, κάθε αὐθαιρεσία καί βάναυση συμπεριφορά πρός τούς μεθυσμένους ἀπομέρους τῶν ἀστυνομικῶν ὀργάνων, ὅπως καί ὁποιεσδήποτε βιαιοπραγίες ἐνάντια σ' αὐτούς, ἀσυμβίβαστες μέ τό καθῆκον τῶν ὀργάνων τῆς τάξης, πού ἔχουν ὑποχρέωση ν' ἀποτελοῦν πρότυπο κοσμιότητας καί χρηστῶν ἠθῶν, συνεπάγονται ἀναπόφευχτα αὐστηρές τιμωρίες, προβλεπόμενες ἀπό τούς νόμους, καί τά ὑπαίτια γιά τή διάπραξη τέτοιων παραπτωμάτων κατώτερα ἀστυνομικά ὄργανα θά παραπέμπονται, χωρίς καμιά ἐπιείκεια, στό δικαστήριο. — Σχέδιο σκίτσου γιά σατιρικό περιοδικό: ὁ ὑπαστυνόμος πού ἀπαλλάχτηκε ἀπό τήν κατηγορία γιά φόνο διαβάζει τή διαταγή πού λέει ὅτι πρέπει ν' ἀποτελεῖ γιά τούς ἄλλους πρότυπο κοσμιότητας καί χρηστῶν ἠθῶν!

κων. Ὁ ἀντιδραστικός τύπος ἀποκάλεσε τό δικαστήριο τῶν ἐνόρκων «δικαστήριο τοῦ πεζοδρομίου» καί ἄρχισε μιά ἐκστρατεία ἐνάντιά του πού, μέ τήν εὐκαιρία πρέπει νά τό ποῦμε, συνεχίζεται καί ὥς τά σήμερα. Ἡ κυβέρνηση υἱοθέτησε ἕνα ἀντιδραστικό πρόγραμμα: ἀφοῦ κατέβαλε τό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1870–1880, δήλωσε ξεδιάντροπα στούς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνίας ὅτι τούς θεωρεῖ «πεζοδρόμιο», ὄχλο, πού δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἀνακατεύεται ὄχι μόνο στή νομοθεσία, μά οὔτε καί στή διακυβέρνηση τοῦ κράτους, καί πού πρέπει νά ἀποπεμφθεῖ ἀπό τά ἅγια τῶν ἁγίων, ὅπου τούς ρώσους πολίτες τούς δικάζουν καί τούς ἐξοντώνουν μέ τή μέθοδο τῶν κυρίων Πάνοφ. Στά 1887 ἐκδόθηκε νόμος πού λέει ὅτι, οἱ ὑποθέσεις γιά ἀδικήματα πού διαπράττονται ἀπό δημόσιους λειτουργούς ἤ ἐνάντια σέ δημόσιους λειτουργούς ἀφαιροῦνται ἀπό τή δικαιοδοσία τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων καί ὑπάγονται στό δικαστήριο τῶν δικαστῶν τοῦ στέμματος καί τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων. Ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτοί οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τάξεων, ἑνωμένοι σ' ἕνα σῶμα μέ τούς δικαστές-ὑπαλλήλους, ἀποτελοῦν βουβά πρόσωπα, καί παίζουν τόν ἀξιοθρήνητο ρόλο παρευρισκομένων πού προσυπογράφουν καθετί πού θά εὐαρεστηθοῦν ν' ἀποφασίσουν οἱ ἀξιωματοῦχοι τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας. Εἶναι κι αὐτός ἕνας ἀπό τούς νόμους, πού σάν μακριά ἁλυσίδα διαπερνοῦν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τή νεότερη ἀντιδραστική ἐποχή τῆς ρωσικῆς ἱστορίας, ἔχοντας ὅλοι μιά κοινή ἐπιδίωξη: ν' ἀποκαταστήσουν τήν «ἰσχυρή ἐξουσία». Κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν γεγονότων ἡ ἐξουσία ἀναγκάστηκε τή δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ XIX αἰώνα νά ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τό «πεζοδρόμιο», στό μεταξύ ἡ σύνθεση αὐτοῦ τοῦ πεζοδρομίου ἄλλαζε μέ καταπληχτική ταχύτητα, τούς ἀμόρφωτους ἁπλοϊκούς ἀνθρώπους τούς ἀντικατάσταιναν πολίτες, πού ἄρχιζαν ν' ἀποχτᾶνε ἐπίγνωση τῶν δικαιωμάτων τους, καί ἦταν μάλιστα ἱκανοί ν' ἀναδείχνουν ἀπό τούς κόλπους τους καί ἀγωνιστές γι' αὐτά τά δικαιώματα. Καί νιώθοντάς το αὐτό, ἡ ἐξουσία τινάχτηκε μέ τρόμο πρός τά πίσω καί κάνει τώρα σπασμωδικές προσπάθειες νά περιφράξει τόν ἑαυτό της μέ σινικό τεῖχος, νά περιχαρακωθεῖ σ' ἕνα φρούριο, ἀπρόσιτο γιά ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση κοινωνικῆς αὐτοτελοῦς δράσης. . . Μά, σά νά ξέφυγα κάπως ἀπό τό θέμα μου.

Ἔτσι λοιπόν, χάρη στόν ἀντιδραστικό νόμο, τό πεζοδρόμιο ἀποκλείστηκε ἀπό τά δικαστήρια πού δικάζουν τούς ἐκπροσώπους τῆς ἐξουσίας. Τούς κρατικούς λειτουργούς τούς δικάζουν κρατικοί λειτουργοί. Αὐτό βρῆκε τήν ἔκφρασή του ὄχι μόνο

στήν καταδικαστική απόφαση, μά καί σ' ολόκληρο τό χαρακτήρα τῆς προανάκρισης καί τῆς δικαστικῆς συζήτησης. Τό δικαστήριο τοῦ πεζοδρομίου ἔχει ἀξία ἀκριβῶς γιατί μπάζει ζωογόνο ἀέρα στήν ἀτμόσφαιρα τῆς γραφειοκρατικῆς τυπολατρείας, πού ἔχει διαποτίσει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τίς κυβερνητικές μας ὑπηρεσίες. Τό πεζοδρόμιο ἐνδιαφέρεται ὄχι μόνο, καί μάλιστα ὄχι τόσο, γιά τό πῶς θά χαρακτηριστεῖ ἡ δοσμένη πράξη — ἐξύβριση, δαρμός ἤ βασανιστήρια, γιά τό τί λογῆς καί τί μορφή ποινῆς θά ἐπιβληθεῖ γι' αὐτήν· τό πεζοδρόμιο ἐνδιαφέρεται πιό πολύ νά ξεσκεπαστοῦν ὥς τή ρίζα καί νά βγοῦν στή δημοσιότητα ὅλα τά κοινωνικο-πολιτικά νήματα τοῦ ἐγκλήματος καί ἡ σημασία του, νά βγοῦν ἀπό τή δίκη διδάγματα κοινωνικῆς ἠθικῆς καί πραχτικῆς πολιτικῆς. Τό πεζοδρόμιο θέλει τό δικαστήριο νά εἶναι ὄχι «ὑπηρεσιακός χῶρος», ὅπου κρατικοί λειτουργοί ἐφαρμόζουν γιά τήν καθεμιά περίπτωση τά ἀντίστοιχα ἄρθρα τοῦ Ποινικοῦ κώδικα, — ἀλλά δημόσιο ἵδρυμα, πού ἀποκαλύπτει τίς πληγές τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος καί παρέχει ὑλικό γιά τήν κριτική του, καί ἑπομένως, καί γιά τή διόρθωσή του. Τό πεζοδρόμιο, μέ τό αἰσθητήριό του, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς πραχτικῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς πολιτικῆς συνείδησης, φτάνει ὥς τήν ἀλήθεια ἐκείνη, πού μέ τόση δυσκολία καί τόσο δειλά τή βρίσκει μέσα ἀπό τά βρόχια τοῦ σχολαστικισμοῦ της ἡ ἐπίσημη καθηγητική νομική μας ἐπιστήμη: καί συγκεκριμένα, ὅτι στήν καταπολέμηση τοῦ ἐγκλήματος ἀσύγκριτα μεγαλύτερη σημασία, ἀπό τήν ἐφαρμογή ὁρισμένων ποινῶν, ἔχει ἡ ἀλλαγή τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν θεσμῶν. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο μισοῦν — καί δέν μποροῦν παρά νά μισοῦν — τό δικαστήριο τοῦ πεζοδρομίου οἱ ἀντιδραστικοί δημοσιολόγοι καί ἡ ἀντιδραστική κυβέρνηση. Γι' αὐτόν τό λόγο τό στένεμα τῆς ἁρμοδιότητας τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων καί ὁ περιορισμός τῆς δημοσιότητας διαπερνᾶ σάν κόκκινο νῆμα ὅλη τήν ἱστορία τῆς Ρωσίας μετά τή μεταρύθμιση, καί μάλιστα ὁ ἀντιδραστικός χαρακτήρας τῆς ἐποχῆς «μετά τή μεταρύθμιση» ἀποκαλύπτεται *τήν ἑπομένη κιόλας μέρα*, ἀπό τότε πού μπῆκε σέ ἰσχή ὁ νόμος τοῦ 1864, πού ἀναδιοργάνωσε τό «δικαστικό τομέα» μας*. Καί ἀκριβῶς στήν προκείμενη ὑπόθεση ἔγι-

---

* Οἱ φιλελεύθεροι ὀπαδοί τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων, κάνοντας πολεμική ἀπό τίς στῆλες τοῦ νόμιμου τύπου ἐνάντια στούς ἀντιδραστικούς, συχνά ἀρνιοῦνται κατηγορηματικά τήν πολιτική σημασία τοῦ δικαστηρίου τῶν ἐνόρκων, προσπαθώντας ν' ἀποδείξουν ὅτι ἄν αὐτοί ὑποστηρίζουν τή συμμετοχή κοινωνικῶν στοιχείων στά δικαστήρια, αὐτό δέν τό κάνουν καθόλου

νε αἰσθητή πολύ ἔντονα ἡ ἔλλειψη τοῦ «δικαστηρίου τοῦ πεζοδρομίου». Ποιός θά μποροῦσε σ' αὐτή τή δίκη νά ἐνδιαφερθεῖ γιά τήν κοινωνική πλευρά τῆς ὑπόθεσης καί νά προσπαθήσει νά τήν παρουσιάσει ὅσο'τό δυνατό πιό ἀνάγλυφα; Μήπως ὁ εἰσαγγελέας; Ὁ ἀξιωματοῦχος αὐτός, πού ἔχει τήν πιό ἄμεση σχέση μέ τήν ἀστυνομία, — πού ἔχει τήν ἴδια εὐθύνη γιά τίς συνθῆκες κράτησης τῶν συλλαμβανομένων καί τῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντί τους, — πού σέ μερικές μάλιστα περιπτώσεις εἶναι καί διευθυντής τῆς ἀστυνομίας; Εἴδαμε ὅτι γιά τόν Πάνοφ ὁ ἀντεισαγγελέας παραιτήθηκε ἀκόμα κι ἀπό τήν ἀπαγγελία κατηγορίας γιά βασανισμό. Μήπως ἡ πολιτική ἀγωγή, ἄν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ γυναίκα τοῦ σκοτωμένου, ἡ Βόζντουχοβα, πού ἦρθε στό δικαστήριο σάν μάρτυρας, εἶχε ἐγείρει πολιτική ἀγωγή κατά τῶν φονιάδων; Μά πῶς μποροῦσε αὐτή, μιά ἁπλή γυναίκα, νά ξέρει ὅτι στό ποινικό δικαστήριο ὑπάρχει καί κάποια πολιτική ἀγωγή; Μά κι ἄν τόξερε, θᾶταν τάχα σέ θέση νά βάλει δικηγόρο; Μά κι ἄν ἦταν σέ θέση, θά βρισκόταν ἄραγε δικηγόρος, πού θά μποροῦσε καί θάθελε νά ἐπιστήσει τήν προσοχή τῆς κοινωνίας στούς θεσμούς πού ξεσκεπάζονται μ' αὐτόν τό φόνο; Μά κι ἄν βρισκόταν ἕνας τέτοιος δικηγόρος, θά μποροῦσαν τάχα τέτοιοι «ἀντιπρόσωποι» τῆς κοινωνίας, ὅπως οἱ ἐκπρόσωποι τῶν τάξεων, νά ἐνισχύουν μέσα του τή «φλόγα τοῦ πολίτη»; Νάτος ὁ πρόεδρος τῆς κοινότητας, — ἔχω ὑπόψη μου κάποιο ἐπαρχιακό δικαστήριο, — πού ντρέπεται γιά τό χωριάτικο κοστούμι του, πού δέν ξέρει πῶς νά βολέψει τίς ἀλειμμένες μέ λίπος μπότες του καί τί νά κάνει τά χωριάτικά του χέρια, κι ἀνασηκώνει φοβισμένα τά μάτια του πρός τήν αὐτοῦ ἐξοχότητα τόν πρόεδρο τοῦ δικαστηρίου, πού κάθεται στό ἴδιο τραπέζι μ' αὐτόν. Νάτος ὁ δήμαρχος, ἕνας χοντρός ἔμπορας, πού ἀνασαίνει μέ κόπο μέσα στήν ἀσυνήθιστη γι' αὐτόν στολή, μέ τήν ἁλυσίδα στό λαιμό, καί προσπαθεῖ νά μιμηθεῖ τό γείτονά του, προεστό τῶν εὐγενῶν, ἄρχοντα μέ στολή εὐγενῆ, μέ περιποιημένο παρουσιαστικό, μέ ἀριστοκρατικά φερσίματα. Καί δίπλα — οἱ δικαστές πού πέρασαν ὅλη τή μακρόχρονη σχολή τῆς γραφειοκρατικῆς ρουτίνας, σωστοί γραφιάδες πού ἄσπρισαν τά μαλλιά τους στήν ὑπη-

ἀπό πολιτικούς λόγους. Δέ χωράει ἀμφιβολία πώς αὐτό μπορεῖ νά προέρχεται ἐνμέρει ἀπό τή ρηχότητα τῆς πολιτικῆς σκέψης, ἀπό τήν ὁποία πάσχουν συχνά ἀκριβῶς οἱ νομικοί, παρά τήν εἰδική τους ἐνασχόληση μέ τίς «πολιτικές» ἐπιστῆμες. Κυρίως ὅμως αὐτό ἐξηγιέται ἀπό τήν ἀνάγκη νά χρησιμοποιεῖ κανείς αἰσώπεια γλώσσα, ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐκδηλώνει ἀνοιχτά τίς συμπάθειές του γιά τό σύνταγμα.

ρεσία καί έχουν πλέρια επίγνωση της σπουδαιότητας του καθήκοντος πού τούς έλαχε: νά δικάσουν εκπροσώπους της εξουσίας, πού τό δικαστήριο του πεζοδρομίου είναι ανάξιο νά τούς δικάσει. Μήπως αυτό τό περιβάλλον δέ θάκοβε τήν όρεξη νά μιλήσει ακόμα καί στόν πιό εύγλωττο δικηγόρο, δέ θά του θύμιζε μήπως τό παλιό ρητό: «μή ρίπτετε τούς μαργαρίτας ενώπιον τών. . .»;

Καί τά κατάφεραν έτσι πού ή υπόθεση εκδικάστηκε τροχάδην, σάν νάθελαν νά τήν ξεφορτωθούν όσο τό δυνατό γρηγορότερα*, σάν νά φοβούνταν ν' ανακατέψουν πιό βαθιά όλη αυτή τή βρωμιά: μπορεί νά ζεί κανείς κοντά σ' ένα αποχωρητήριο, νά τό συνηθίσει, νά μή τό προσέχει, νά εξοικειωθεί, μά φτάνει μόνο νά βαλθεί νά τό καθαρίσει — καί τότε τή δυσωδία θά τή νιώσουν χωρίς άλλο όλοι οί κάτοικοι όχι μόνο του δοσμένου σπιτιού, μά καί τών γειτονικών σπιτιών.

Κοιτάχτε τώρα τί πλήθος ερωτημάτων, πού φυσιολογικά ξεπηδούν μόνα τους, έμειναν έτσι χωρίς νά καταβάλει κανείς έστω καί τόν παραμικρότερο κόπο γιά νά τά ξεδιαλύνει. Γιατί πήγε ό Βόζντουχοφ στό διοικητή του κυβερνείου; Τό κατηγορητήριο — αυτό τό έγγραφο πού ενσαρκώνει τήν επιδίωξη της κατηγορούσας αρχής νά εξιχνιάσει όλα τά περιστατικά του εγκλήματος — όχι μόνο δέ δίνει απάντηση σ' αυτό τό ερώτημα, αλλά καί τό συγκαλύπτει άμεσα, λέγοντας ότι τάχα ό Βόζντουχοφ «συνελήφθη σέ κατάσταση μέθης στό προαύλιο του κυβερνείου από τόν αστυφύλακα Σελεμέτιεφ». Αυτό δίνει λαβή ακόμα καί νά φανταστούμε ότι τάχα ό Βόζντουχοφ ασχημονούσε, καί πού: στό προαύλιο του διοικητή του κυβερνείου! Μά στήν πραγματικότητα ό Βόζντουχοφ *ήρθε στό διοικητή του κυβερνείου μέ αμάξι γιά νά παραπονεθεί* — αυτό είναι γεγονός αποδειγμένο. Γιά ποιό πράγμα παραπονούνταν; Ό επόπτης του κυβερνείου Πτίτσιν λέει ότι ό Βόζντουχοφ παραπονέθηκε γιά κάποια ατμοπλοϊκή υπηρεσία, πού είχε αρνηθεί νά του δόσει εισιτήριο γιά νά ταξιδέψει (;). Ό μάρτυρας Μουχάνοφ, πρώην διοικητής του αστυνομικού τμήματος, όπου έδειραν τόν Βόζντουχοφ (καί τώρα διευθυντής στήν πόλη Βλαντίμιρ τών φυλακών του αντίστοιχου κυβερνείου), λέει ότι από τή γυναίκα του Βόζντουχοφ άκουσε

* Κανένας δέ φρόντισε ή υπόθεση αυτή νά φτάσει τό γρηγορότερο στό δικαστήριο. Παρά τό γεγονός ότι ή υπόθεση ήταν εξαιρετικά απλή καί ξεκάθαρη, τό επεισόδιο της 20 του Απρίλη 1899 εκδικάστηκε στό δικαστήριο μόλις στίς 23 του Γενάρη 1901. Απονομή δικαιοσύνης *γρήγορη*, δίκαιη καί ευμενής!

πώς αὐτή μαζί μέ τόν ἄντρα της μεθοκοποῦσαν καί *ὅτι τούς ἔδειραν στό Νίζνι καί στήν ἀστυνομία τῆς ὑπηρεσίας ποταμοπλοΐας καί στό ἀστυνομικό τμῆμα τοῦ Ροζντέστβενσκι, καί συγκεκριμένα αὐτούς τούς ξυλοδαρμούς ἤθελε ὁ Βόζντουχοφ νά καταγγείλει στό διοικητή τοῦ κυβερνείου*. Παρά τήν ὁλοφάνερη ἀντίφαση στίς καταθέσεις αὐτῶν τῶν μαρτύρων, τό δικαστήριο δέν παίρνει ἀπολύτως κανένα μέτρο γιά νά ξεκαθαρίσει τό ζήτημα. Ἀπεναντίας, ἀντιμετωπίζει τό ζήτημα ἔτσι, πού ὁ καθένας θἆχε ἀπόλυτο δίκαιο νά συμπεράνει ὅτι τό δικαστήριο *δέ θέλει* νά ξεκαθαρίσει αὐτό τό ζήτημα. Ἡ γυναίκα τοῦ Βόζντουχοφ ἦταν μάρτυρας στό δικαστήριο, μά κανείς δέν ἐνδιαφέρθηκε νά τή ρωτήσει: εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔδειραν αὐτήν καί τόν ἄντρα της σέ κάμποσα ἀστυνομικά τμήματα τοῦ Νίζνι; κάτω ἀπό ποιές συνθῆκες τούς ἔπιαναν; σέ ποιά δωμάτια τούς ἔδερναν; ποιός τούς ἔδερνε; εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἄντρας της ἤθελε νά παραπονεθεῖ στό διοικητή τοῦ κυβερνείου; μήπως εἶχε μιλήσει ὁ ἄντρας της γιά τό σκοπό του αὐτό καί σέ κανέναν ἄλλο; Ὁ μάρτυρας Πτίτσιν πού, ὄντας ὑπάλληλος τῶν γραφείων τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου, πολὺ πιθανό νά μή εἶχε τή διάθεση ν᾿ ἀκούσει ἀπό τόν ὄχι μεθυσμένο — μά πού ὡστόσο χρειαζόταν νά ξεμεθύσει! — Βόζντουχοφ παράπονα γιά τήν ἀστυνομία καί πού ἀνάθεσε στό *μεθυσμένο* ἀστυφύλακα Σελεμέτιεφ νά ὁδηγήσει τόν παραπονούμενο στό τμῆμα γιά νά ξεμεθύσει, αὐτός ὁ ἐνδιαφέρων μάρτυρας δέν ἐξετάστηκε κατ᾿ ἀντιπαράσταση. Ὁ ἁμαξάς Κράινοφ, πού ἔφερε τόν Βόζντουχοφ στό διοικητή τοῦ κυβερνείου καί τόν μετάφερε μετά στό τμῆμα, πάλι δέ ρωτήθηκε, μήπως τοῦ εἶπε ὁ Βόζντουχοφ, γιατί πηγαίνει στό διοικητή τοῦ κυβερνείου; τί ἀκριβῶς εἶπε στόν Πτίτσιν; μήπως ἄκουσε καί κανένας ἄλλος αὐτή τή συνομιλία; Τό δικαστήριο περιορίζεται στήν ἀνάγνωση τῆς σύντομης κατάθεσης τοῦ Κράινοφ πού δέν παρουσιάστηκε (καί πού βεβαιώνει ὅτι ὁ Βόζντουχοφ δέν ἦταν μεθυσμένος, ἀλλά μόνο ἦταν λίγο στό κέφι), καί ὁ ἀντεισαγγελέας δέ σκέφτεται καθόλου νά ἐπιδιώξει τήν προσέλευση αὐτοῦ τοῦ σπουδαίου μάρτυρα. Ἄν πάρουμε ὑπόψη πώς ὁ Βόζντουχοφ ἦταν ἔφεδρος ὑπαξιωματικός, συνεπῶς ἄνθρωπος μέ πείρα, πού λίγο-πολὺ ξέρει τούς νόμους καί τούς κανονισμούς, πώς ἀκόμα καί μετά τόν τελευταῖο θανατηφόρο ξυλοδαρμό του ἔλεγε στούς συγκρατούμενούς του: «θά κάνω μήνυση» — τότε εἶναι περισσότερο ἀπό πιθανό ὅτι πῆγε στό διοικητή τοῦ κυβερνείου ἀκριβῶς γιά νά κάνει παράπονα ἐνάντια στήν ἀστυνομία, ὅτι ὁ μάρτυρας Πτίτσιν εἶπε ψέματα γιά νά ὑπερασπίσει τήν ἀστυνομία, ὅτι οἱ λα-

κέδες δικαστές καί ὁ λακές εἰσαγγελέας δέ θέλησαν νά βγάλουν στά φόρα αὐτή τή σκανδαλώδικη ἱστορία.

Παρακάτω. Γιατί καί γιά ποιό λόγο ἔδειραν τόν Βόζντουχοφ; Τό κατηγορητήριο παρουσιάζει κι ἐδῶ τά πράγματα μέ τόν πιό εὐνοϊκό *τρόπο*. . .γιά τούς κατηγορούμενους. «Ἀφορμή γιά τό βασανισμό» ἦταν τάχα ὅτι κόπηκε στό χέρι ὁ Σελεμέτιεφ ὅταν ἔσπρωχνε τόν Βόζντουχοφ στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς. Μπαίνει ὅμως τό ἐρώτημα, γιατί τόν Βόζντουχοφ, πού συνομιλοῦσε ἤρεμα μέ τόν Σελεμέτιεφ καί τόν Πάνοφ, τόν ἔσπρωξαν (ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ἀπαραίτητο νά τόν *σπρώξουν*!) ὄχι στό κρατητήριο, ἀλλά πρῶτα στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς; Τόν εἶχαν στείλει στό τμῆμα γιά νά ξεμεθύσει — στό κρατητήριο βρίσκονταν κιόλας κάμποσοι μεθυσμένοι, ἐξάλλου ἐκεῖ πῆγαν ἔπειτα καί τόν Βόζντουχοφ, γιατί λοιπόν ὁ Σελεμέτιεφ, ἀφοῦ τόν «παρουσίασε» στόν Πάνοφ, τόν σπρώχνει στό *θάλαμο τῆς φρουρᾶς*; Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι τόκανε αὐτό ἀκριβῶς γιά νά τόν τσακίσει στό ξύλο. Στό κρατητήριο ὑπάρχει κόσμος, ἐνῶ στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς ὁ Βόζντουχοφ θά εἶναι μόνος, καί σέ βοήθεια τοῦ Σελεμέτιεφ θά προστρέξουν οἱ συνάδελφοί του καί ὁ κ. Πάνοφ, πού τή στιγμή ἐκείνη τοῦ «εἶχαν ἐμπιστευθεῖ» τό πρῶτο τμῆμα. Ὁ βασανισμός, συνεπῶς, δέν προκλήθηκε ἀπό τυχαία ἀφορμή, ἀλλά ἔγινε πέρα γιά πέρα προμελετημένα. Μόνο ἕνα ἀπό τά δυό μπορεῖ κανείς νά ὑποθέσει: εἴτε ὅλους ἐκείνους, πού στέλνονται στό τμῆμα γιά νά ξεμεθύσουν (ἔστω καί ἄν φέρονται πέρα γιά πέρα κόσμια καί ἤρεμα), τούς πᾶνε πρῶτα στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς γιά «νουθεσία», εἴτε τόν Βόζντουχοφ τόν πῆγαν ἐκεῖ γιά νά τόν δείρουν *ἀκριβῶς γιατί πῆγε στό διοικητή τοῦ κυβερνείου νά παραπονεθεῖ ἐνάντια στήν ἀστυνομία*. Τά ρεπορτάζ τῶν ἐφημερίδων σχετικά μέ τήν ὑπόθεση αὐτή εἶναι τόσο λιγόλογα, πού εἶναι δύσκολο νά ἐκφραστεῖ κανείς κατηγορηματικά ὑπέρ τῆς τελευταίας ὑπόθεσης (πού δέν εἶναι καθόλου ἀπίθανη), μά ἡ προανάκριση καί ἡ δικαστική ἀνάκριση θά μποροῦσαν, βέβαια, νά ξεκαθαρίσουν ὁλότελα αὐτό τό ζήτημα. Τό δικαστήριο, ἐννοεῖται, δέν ἔδοσε καμιά προσοχή στό ζήτημα αὐτό. Λέω: «ἐννοεῖται», γιατί ἡ ἀδιαφορία τῶν δικαστῶν καθρεφτίζει ἐδῶ ὄχι μόνο τή γραφειοκρατική τυπολατρεία, μά καί τήν καθαρά φιλισταϊκή νοοτροπία τοῦ ρώσου. «Τί τό παράξενο βρίσκουν; Σκότωσαν ἕνα μεθυσμένο μουζίκο στό τμῆμα! Σάμπως νά μή γίνονται χειρότερα στόν τόπο μας!» Καί ὁ φιλισταῖος σᾶς αραδιάζει δεκάδες περιπτώσεις, ἀσύγκριτα πιό ἐξοργιστικές, πού ὡστόσο περνοῦν χωρίς νά τιμωροῦνται οἱ ὑπεύθυνοι. Τά λόγια

τοῦ φιλισταίου εἶναι πολύ δικαιολογημένα, κι ὡστόσο ἔχει πέρα γιά πέρα ἄδικο, καί μέ τούς συλλογισμούς του δέ φανερώνει παρά μόνο ἔσχατη φιλισταϊκή μυωπία. Μήπως ὁ λόγος πού μποροῦν καί ὑπάρχουν στή χώρα μας ἀσύγκριτα πιό ἐξοργιστικές περιπτώσεις ἀστυνομικῆς βίας δέ βρίσκεται στό γεγονός ἀκριβῶς ὅτι ἡ βία αὐτή ἀποτελεῖ καθημερινή καί συνηθισμένη πράξη κάθε ἀστυνομικοῦ τμήματος; Καί δέν εἶναι ἄραγε ἀνίσχυρη ἡ ἀγανάχτησή μας ἐνάντια στίς ἐξαιρετικές περιπτώσεις ἀκριβῶς γιατί ἀντικρύζουμε μέ τήν ἀπάθεια τῆς συνήθειας τίς «κανονικές» περιπτώσεις; — γιατί ἡ ἀπάθειά μας δέν ταράζεται καί ὅταν ἀκόμα ἕνα τόσο συνηθισμένο καί κοινό φαινόμενο, ὅπως ὁ ξυλοδαρμός ἑνός μεθυσμένου (ἑνός δῆθεν μεθυσμένου) «μουζίκου» στό τμῆμα προκαλεῖ τή διαμαρτυρία αὐτοῦ τοῦ ἴδιου (τοῦ συνηθισμένου, θάλεγε κανείς) μουζίκου, πού πληρώνει μέ τή ζωή του τή θρασύτατη ἀπόπειρα νά ὑποβάλει ἕνα ταπεινότατο παράπονο στό διοικητή τοῦ κυβερνείου;

Ὑπάρχει κι ἕνας ἄλλος λόγος, πού δέ μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀφήσουμε ἀπαρατήρητη αὐτή τή συνηθέστατη περίπτωση. Ἔχει εἰπωθεῖ κιόλας ἀπό καιρό ὅτι ἡ προληπτική σημασία τῆς ποινῆς δέν καθορίζεται καθόλου ἀπό τή σκληρότητά της, ἀλλ' ἀπό τό ἀναπότρεπτό της. Σημασία δέν ἔχει νά ἐπιβληθεῖ βαριά τιμωρία γιά τό ἔγκλημα, ἀλλά νά μή μείνει *οὔτε μιά* περίπτωση ἐγκλήματος χωρίς ν' ἀποκαλυφθεῖ. Καί ἡ προκειμένη ὑπόθεση παρουσιάζει ἐνδιαφέρον κι ἀπ' αὐτή τήν πλευρά. Παράνομος καί θηριώδικος ξυλοδαρμός στήν ἀστυνομία γίνεται στή ρωσική αὐτοκρατορία, — μποροῦμε νά ποῦμε χωρίς ὑπερβολή, — κάθε μέρα καί κάθε ὥρα*. Μά στό δικαστήριο τό ζήτημα αὐτό

* Εἶχαν κιόλας γραφτεῖ οἱ γραμμές αὐτές ὅταν οἱ ἐφημερίδες μᾶς ἔφεραν ἀκόμα μιά ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθότητας αὐτῆς τῆς διαβεβαίωσης. Στό ἄλλο ἄκρο τῆς Ρωσίας, στήν Ὀδησσό — πόλη, πού ἐπέχει θέση πρωτεύουσας — ὁ εἰρηνοδίκης ἀθώωσε κάποιον Μ. Κλινκόφ πού, μέ πρωτόκολλο τοῦ ὑπαστυνόμου Σαντουκόφ, κατηγοροῦνταν ὅτι ἔκανε φασαρία κατά τήν κράτησή του στό τμῆμα. Στό δικαστήριο ὁ κατηγορούμενος καθώς καί τέσσερις μάρτυρές του κατάθεσαν τά παρακάτω: Ὁ Σαντουκόφ συνέλαβε τόν Μ. Κλινκόφ σέ κατάσταση μέθης καί τόν ὁδήγησε στό τμῆμα. Ὅταν ξεμέθυσε ὁ Κλινκόφ ἄρχισε νά ζητάει νά τόν ἀφήσουν ἐλεύθερο. Σ' ἀπάντηση ἕνας ἀστυφύλακας τόν ἅρπαξε ἀπό τό γιακά καί ἄρχισε νά τόν χτυπᾶ, ὕστερα ἔφτασαν ἀκόμα τρεῖς ἀστυφύλακες, κι ἄρχισαν κ' οἱ τέσσερις μαζί νά τόν βασανίζουν, χτυπώντας τον στό πρόσωπο, στό κεφάλι, στό στῆθος καί στά πλευρά. Κάτω ἀπό τή βροχή τῶν χτυπημάτων ὁ Κλινκόφ, καταματωμένος, σωριάστηκε στό πάτωμα, καί τότε πεσμένο καταγῆς ἄρχισαν νά τόν χτυποῦν μέ ἀκόμα μεγαλύτερη μανία. Ὅπως κατάθεσαν ὁ Κλινκόφ καί οἱ μάρτυρές του, τό βασανισμό του τόν διεύθυνε ὁ Σαντουκόφ, πού παρότρυνε τούς ἀστυ-

φτάνει μόνο σέ ὁλότελα ἐξαιρετικές καί πάρα πολύ σπάνιες περιπτώσεις. Αὐτό δέν εἶναι καθόλου ἐκπληχτικό, γιατί ὁ ἐγκληματίας ἐδῶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀστυνομία, στήν ὁποία ἔχουν ἐμπιστευθεῖ στή Ρωσία τήν ἀποκάλυψη τῶν ἐγκλημάτων. Αὐτό ὅμως μᾶς ὑποχρεώνει νά δίνουμε ἀκόμα μεγαλύτερη, ἔστω καί ἀσυνήθιστη, προσοχή στίς περιπτώσεις ἐκεῖνες, πού τό δικαστήριο βρίσκεται στήν ἀνάγκη ν' ἀνασηκώσει τόν πέπλο πού καλύπτει μιά συνηθισμένη ὑπόθεση.

Προσέξτε, λογουχάρη, πῶς δέρνουν οἱ ἀστυνομικοί. Εἶναι πέντε ἤ ἕξι, κάνουν τή δουλειά τους μέ θηριώδικη ἀγριότητα, πολλοί εἶναι μεθυσμένοι καί ὅλοι τους ἔχουν σπάθες. Μά κανείς ἀπ' αὐτούς δέ χτυπάει οὔτε μιά φορά τό θύμα μέ τή σπάθα. Εἶναι ἄνθρωποι μέ πείρα καί ξέρουν θαυμάσια, πῶς πρέπει νά χτυπᾶνε. Ἕνα χτύπημα μέ τή σπάθα ἀποτελεῖ τεκμήριο, ἐνῶ ὅταν σέ χτυπήσουν μέ τίς γροθιές — πήγαινε ἔπειτα ν' ἀποδείξεις ὅτι σέ χτύπησαν στήν ἀστυνομία. «Τόν χτύπησαν σέ καυγά, τόν πιάσαμε χτυπημένο» — κι οὔτε γάτα, οὔτε ζημιά. Ἀκόμα καί στήν προκειμένη ὑπόθεση, πού τυχαῖα τόν ἔδειραν μέχρι θανάτου («τί στό διάβολο τοῦρθε νά πεθάνει· ἦταν ὁλόγερος μουζίκος, ποιός μποροῦσε νά περιμένει τέτοιο πράγμα;»), ἡ κατηγορία χρειάστηκε ν' ἀποδείξει μέ καταθέσεις τῶν μαρτύρων ὅτι «ὁ Βόζντουχοφ ἦταν ἀπόλυτα ὑγιής ὥς τήν ὥρα πού τόν στείλανε στό τμῆμα». Καθώς φαίνεται, οἱ δολοφόνοι, πού ἰσχυρίζονταν συνεχῶς ὅτι δέν τόν ἔδειραν καθόλου, ἔλεγαν ὅτι τόν μετέφεραν χτυπημένο. Καί τό νά βρεῖς μάρτυρες σέ παρόμοια ὑπόθεση εἶναι πράγμα ἀφάνταστα δύσκολο. Κατά εὐτυχῆ σύμπτωση τό παραθυράκι ἀπό τό κρατητήριο στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς ἔτυχε νά μή εἶναι ἐντελῶς κλεισμένο: εἶναι ἀλήθεια πώς ἀντί γιά τζάμι εἶναι βαλμένο ἕνα φύλλο τενεκέ μέ ἀνοιχτές τρύπες, καί οἱ τρύπες ἀπό τή μεριά τοῦ θαλάμου τῆς φρουρᾶς εἶναι σκεπασμένες μέ δέρμα, μά ὅταν χώνεις τό δάχτυλο, τό δέρμα ἀνασηκώνεται, καί ἀπό τό κρατητήριο μπορεῖς τότε νά δεῖς τί γίνεται στό θάλαμο τῆς

φύλακες. Ἀπό τό ξύλο ὁ Κλινκόφ ἔχασε τίς αἰσθήσεις του, καί ὅταν συνῆλθε τόν ἀπόλυσαν ἀπό τό τμῆμα. Ἀμέσως ὁ Κλινκόφ πῆγε στό γιατρό, ἀπό τόν ὁποῖο ἐξετάστηκε. Ὁ εἰρηνοδίκης συμβούλεψε τόν Κλινκόφ νά ὑποβάλει μήνυση στόν εἰσαγγελέα ἐνάντια στόν Σαντουκόφ καί στούς ἀστυφύλακες. Ὁ Κλινκόφ ἀπάντησε ὅτι ἔχει κιόλας ὑποβάλει μήνυση στόν εἰσαγγελέα καί ὅτι μάρτυρες γιά τό βασανισμό του θά παρουσιαστοῦν εἴκοσι ἄτομα.

Δέ χρειάζεται νᾶναι κανείς προφήτης, γιά νά προβλέψει ὅτι ὁ Μ. Κλινκόφ δέ θά πετύχει τήν παραπομπή τῶν ἀστυφυλάκων στό δικαστήριο καί τήν καταδίκη τους γιά βασανισμό. Τόν χτύπησαν, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου — καί ἄν παρ' ἐλπίδα τούς ἐπιβάλουν κάποια ποινή, θά εἶναι τιποτένια.

φρουρᾶς. Μόνο ἔτσι ἔγινε δυνατό νά ἀναπαρασταθεῖ ὁλοκληρωτικά στό δικαστήριο ἡ εἰκόνα τῆς «νουθεσίας». Μιά τέτοια ὅμως ἀκαταστασία, ὅπως τό ὄχι ἐντελῶς φραγμένο παράθυρο, μποροῦσε νά συμβεῖ, βέβαια, μόνο στόν περασμένο αἰώνα· στόν XX αἰώνα, σίγουρα, καί τό παραθυράκι πού βλέπει ἀπό τό κρατητήριο στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς, στό πρῶτο ἀστυνομικό τμῆμα τοῦ Κρεμλίνου τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ, θᾶναι φραγμένο ἑρμητικά. . .Καί μιά πού δέν ὑπάρχουν μάρτυρες, ἀλίμονο σέ κεῖνον πού θά πέσει στό θάλαμο τῆς φρουρᾶς!

Σέ καμιά χώρα δέν ὑπάρχει τέτοια ἀφθονία νόμων, ὅπως στή Ρωσία. Γιά ὅλα ἔχουμε νόμους. Ὑπάρχει καί εἰδικός κανονισμός γιά τήν κράτηση, ὅπου ἐξηγιέται λεπτομερειακά ὅτι ἡ κράτηση εἶναι νόμιμη μόνο σέ εἰδικούς χώρους, πού τελοῦν κάτω ἀπό ἰδιαίτερη ἐπίβλεψη. Ὁ νόμος, ὅπως βλέπετε, τηρεῖται: στήν ἀστυνομία ὑπάρχει εἰδικό «κρατητήριο». Μά *πρίν* ἀπό τό κρατητήριο «εἴθισται» «νά σπρώχνονται» οἱ κρατούμενοι στό «θάλαμο τῆς φρουρᾶς». Καί μ' ὅλο πού ὁ ρόλος τοῦ θαλάμου τῆς φρουρᾶς, σάν ἀληθινοῦ βασανιστηρίου, εἶναι ὁλοφάνερος ἀπό τά στοιχεῖα ὅλης τῆς δίκης, ὡστόσο οἱ δικαστικές ἀρχές οὔτε κάν σκέφτηκαν νά στρέψουν τήν προσοχή τους σ' αὐτό τό φαινόμενο. Κι ἀλήθεια, δέν μποροῦμε, βέβαια, νά περιμένουμε ἀπό τούς εἰσαγγελεῖς νά ξεσκεπάζουν τά αἴσχη τοῦ ἀστυνομικοῦ μας δεσποτισμοῦ καί νά παλαίβουν ἐνάντιά του!

Θίξαμε τό ζήτημα τῶν μαρτύρων σέ παρόμοιες ὑποθέσεις. Στήν καλύτερη περίπτωση μάρτυρες μποροῦν νά εἶναι μόνο ἄνθρωποι πού βρίσκονται στά χέρια τῆς ἀστυνομίας. Μόνο σέ ἐντελῶς ἐξαιρετικές περιπτώσεις θά μποροῦσε ἕνας ξένος νά παρακολουθήσει τήν ἀστυνομική «νουθεσία» στό τμῆμα. Καί στούς μάρτυρες, πού βρίσκονται στά χέρια τῆς ἀστυνομίας, εἶναι δυνατό ν' ἀσκηθεῖ ἀστυνομική πίεση. Τέτοια πίεση εἴχαμε καί στήν προκειμένη ὑπόθεση. Ὁ μάρτυρας Φρόλοφ, πού τή στιγμή τοῦ βασανισμοῦ βρισκόταν στό κρατητήριο, κατάθεσε ἀρχικά στήν προανάκριση πώς τόν Βόζντουχοφ τόν ἔδειραν καί οἱ ἀστυφύλακες καί ὁ ὑπαστυνόμος, ὕστερα ὅμως ἀναίρεσε τήν κατάθεσή του γιά τόν ὑπαστυνόμο Πάνοφ· καί στό δικαστήριο δήλωσε ὅτι κανείς ἀπό τήν ἀστυνομία δέ χτύπησε τόν Βόζντουχοφ, ὅτι αὐτόν, τόν Φρόλοφ, τόν ἔβαλαν νά καταθέσει ἐνάντια στήν ἀστυνομία οἱ Σεμάχιν καί Μπάρινοφ (ἄλλοι κρατούμενοι πού ἦταν οἱ κύριοι μάρτυρες κατηγορίας) καί ὅτι ἡ ἀστυνομία δέν τόν παρακίνησε καί δέν τόν δασκάλεψε σέ τίποτα. Οἱ μάρτυρες Φαντέγεφ καί Ἀντόνοβα κατάθεσαν ὅτι στό θάλαμο τῆς

φρουρᾶς κανένας δέν ἄγγιξε τόν Βόζντουχοφ οὔτε μέ τό δάχτυλό του: ὅλοι ἐκεῖ κάθονταν φρόνιμα καί ἥσυχα καί δέν ἔγινε κανένας καυγάς.

Ὅπως βλέπετε, τό φαινόμενο εἶναι πάλι ἀπό τά πιό συνηθισμένα. Καί ἡ δικαστική ἀρχή τό εἶδε πάλι μέ τή συνηθισμένη ἀπάθεια. Ὑπάρχει νόμος, πού τιμωρεῖ ἀρκετά αὐστηρά τήν ψευδομαρτυρία. Ἡ ἄσκηση δίωξης ἐνάντια σ' αὐτούς τούς δυό ψευδομάρτυρες θά ἔχυνε ἀκόμα περισσότερο φῶς στήν ἀστυνομική παρανομία, ἀπό τήν ὁποία εἶναι σχεδόν ὁλότελα ἀνυπεράσπιστοι ὅσοι ἔχουν τό ἀτύχημα νά πέφτουν στά νύχια τῆς ἀστυνομίας (καί τό ἀτύχημα αὐτό συμβαίνει ταχτικά καί συνεχῶς σ' ἑκατοντάδες χιλιάδες «ἁπλούς ἀνθρώπους» τοῦ λαοῦ), μά τό δικαστήριο σκέφτεται μόνο γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ τάδε ἄρθρου, καί δέν ἐνδιαφέρεται καθόλου γιά τούς ἀνυπεράσπιστους αὐτούς ἀνθρώπους. Κι αὐτό τό στοιχεῖο τῆς διαδικασίας, ὅπως καί ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, δείχνει καθαρά, πόσο καθολικό καί γερό εἶναι αὐτό τό δίχτυ, πόσο παλιά εἶναι αὐτή ἡ πληγή, πού γιά ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτή χρειάζεται ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' ὅλο τό σύστημα τοῦ ἀπόλυτου δεσποτισμοῦ τῆς ἀστυνομίας καί τῆς ἀπόλυτης ἔλλειψης δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ.

Ἐδῶ καί τριάντα πέντε χρόνια σ' ἕνα γνωστό ρῶσο συγγραφέα, τόν Φ. Μ. Ρεσέτνικοφ, συνέβηκε μιά δυσάρεστη ἱστορία. Πῆγε στή λέσχη τῶν εὐγενῶν στήν Πετρούπολη, νομίζοντας κατά λάθος ὅτι ἐκεῖ δίνεται συναυλία. Οἱ ἀστυφύλακες δέν τόν ἄφησαν νά περάσει φωνάζοντας: «Ποῦ χώνεσαι; Ποιός εἶσαι;» — «Ἐργάτης!» — ἀπάντησε ἀπότομα ὁ ἐξοργισμένος Φ. Μ. Ρεσέτνικοφ. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀπάντησης ἦταν — διηγιέται ὁ Γκλ. Οὐσπένσκι — ὁ Ρεσέτνικοφ νά διανυχτερεύσει στό τμῆμα, ἀπ' ὅπου βγῆκε δαρμένος, χωρίς χρήματα καί χωρίς τό δαχτυλίδι του. «Τό θέτω αὐτό ὑπόψη τῆς ἐξοχότητάς σας — ἔγραφε ὁ Ρεσέτνικοφ σέ ἀναφορά του πρός τό γενικό διευθυντή τῆς ἀστυνομίας τῆς Πετρούπολης. — Δέ ζητάω τίποτα. Μόνο γιά ἕνα πράγμα τολμῶ νά σᾶς ἐνοχλήσω: οἱ διευθυντές τῆς ἀστυνομίας, οἱ διοικητές ἀστυνομικῶν τμημάτων, οἱ βοηθοί τους καί οἱ ἀστυφύλακες *νά μή δέρνουν τό λαό*... Αὐτός ὁ λαός ἔτσι ἤ ἀλλιῶς τραβάει τά πάνδεινα»[142].

Ἡ ταπεινή παράκληση τήν ὁποία ἕνας ρῶσος συγγραφέας τόλμησε πρίν τόσα χρόνια νά ὑποβάλει καί ν' ἀπασχολήσει μ' αὐτήν τόν ἀρχηγό τῆς ἀστυνομίας τῆς πρωτεύουσας, ἔμεινε ὥς τά σήμερα ἀνεκπλήρωτη, καί θά παραμένει *ἀνεκπλήρωτη* στό σημερινό πολιτικό καθεστώς μας. Μά σήμερα τά βλέμματα κάθε τί-

μιου ἀνθρώπου, πού ἀπόκαμε νά βλέπει τίς ὠμότητες καί τίς βιαιοπραγίες, στρέφονται σ' ἕνα νέο ἰσχυρό κίνημα πού ἀναπτύσσεται μέσα στό λαό καί πού συγκεντρώνει δυνάμεις, γιά νά σαρώσει ἀπό τό πρόσωπο τῆς ρωσικῆς γῆς κάθε εἴδους θηριωδία καί νά κάνει πραγματικότητα τά καλύτερα ἰδανικά τῆς ἀνθρωπότητας. Τίς τελευταῖες δεκαετίες μεγάλωσε καί δυνάμωσε πολύ στίς μάζες τοῦ ἁπλοῦ λαοῦ τό μίσος ἐνάντια στήν ἀστυνομία. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ζωῆς τῶν πόλεων, ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, ἡ διάδοση τῶν γραμμάτων, ὅλα αὐτά ξύπνησαν καί στίς ἀμόρφωτες μάζες τόν πόθο γιά καλύτερη ζωή καί τή συναίσθηση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ἐνῶ ἡ ἀστυνομία παράμεινε τό ἴδιο αὐταρχική καί θηριώδικη. Στή θηριωδία της προστέθηκαν μόνο οἱ πιό ραφιναρισμένες μέθοδοι παρακολούθησης καί δίωξης τοῦ καινούργιου, τοῦ πιό φοβεροῦ ἐχθροῦ: τοῦ καθένα, πού φέρνει στίς λαϊκές μάζες μιά ἀχτίδα συνείδησης τῶν δικαιωμάτων τους καί πίστης στίς δυνάμεις τους. Γονιμοποιημένο ἀπ' αὐτή τή συνείδηση καί ἀπ' αὐτή τήν πίστη, τό μίσος τοῦ λαοῦ θά βρεῖ διέξοδο ὄχι στήν πρωτόγονη ἐκδίκηση, ἀλλά στήν πάλη γιά τή λευτεριά.

ΙΙ. ΓΙΑΤΙ ΝΑ ΕΠΙΣΠΕΥΔΟΥΜΕ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ;

Ἕνα ἐνδιαφέρον σχέδιο ψήφισε ἡ συνέλευση τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου τοῦ Ὀριόλ, μά ἀκόμα πιό ἐνδιαφέρουσες ἦταν οἱ συζητήσεις πάνω σ' αὐτό τό σχέδιο.

Νά ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος. Ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου, ὁ Μ. Α. Στάχοβιτς, ἔκανε μιά εἰσήγηση, ὅπου πρότεινε νά συναφθεῖ συμφωνία μέ τό ὑπουργεῖο οἰκονομικῶν γιά νά παραχωρηθοῦν στούς εὐγενεῖς τοῦ Ὀριόλ θέσεις εἰσπραχτόρων. Μέ τήν ἐπιβολή τοῦ μονοπωλίου οἰνοπνευματωδῶν δημιουργοῦνται στό κυβερνεῖο 40 θέσεις εἰσπραχτόρων, πού θά εἰσπράττουν τά χρήματα ἀπό τά δημόσια πρατήρια οἰνοπνευματωδῶν. Οἱ ἀπολαβές τῶν εἰσπραχτόρων εἶναι 2180 ρούβλια τό χρόνο (900 ρούβλια μισθός, 600 ρούβλια ὁδοιπορικά καί 680 γιά τήν πρόσληψη ἑνός φύλακα). Καλά θἆταν λοιπόν αὐτές τίς θέσεις νά τίς πάρουν οἱ εὐγενεῖς, καί γι' αὐτό τό σκοπό νά ἱδρύσουν συνεργατική καί νάρθουν σέ συμφωνία μέ τό δημόσιο. Ἀντί γιά τήν ἀπαιτούμενη ἐγγύηση (3–5 χιλιάδες) νά γίνονται κρατήσεις στήν ἀρχή ἀπό 300 ρούβλια τό χρόνο ἀπό κάθε εἰσπράχτο-

ρα καί νά δημιουργηθεῖ μ' αὐτά τά χρήματα ἕνα κεφάλαιο τῶν εὐγενῶν σάν ἀντίκρυσμα γιά τήν ἐξασφάλιση τῶν συμφερόντων τῆς διεύθυνσης οἰνοπνευματωδῶν.

Τό σχέδιο, ὅπως βλέπετε, τό διακρίνει ἀδιαφιλονίκητο πραχτικό πνεῦμα καί ἀποδείχνει ὅτι ἡ ἀνώτατη τάξη μας ἔχει ἀναπτυγμένο αἰσθητήριο γιά νά βρίσκει ποῦ μπορεῖ νά βάλει χέρι στό ψητό τοῦ δημοσίου. Μά ἀκριβῶς αὐτό τό πραχτικό πνεῦμα φάνηκε σέ πολλούς γαλαζοαίματους τσιφλικάδες ὑπερβολικό, ἀνάρμοστο, ἀνάξιο γιά εὐγενεῖς. Ἄναψαν συζητήσεις, πού φανέρωσαν μέ ἐξαιρετική σαφήνεια τρεῖς ἀπόψεις γύρω ἀπό τό ζήτημα αὐτό.

Πρώτη ἄποψη — ἡ ἄποψη τοῦ πραχτικισμοῦ. Πρέπει νά συντηρηθοῦμε, οἱ εὐγενεῖς δοκιμάζουν στερήσεις. : . ὅπως καί νᾶναι, εἰσόδημα εἶναι. . . μπορεῖς τάχα ν' ἀρνηθεῖς μιά βοήθεια στούς φτωχούς εὐγενεῖς; Κι ἔπειτα οἱ εἰσπράχτορες μποροῦν νά συμβάλουν καί στήν ἐγκράτεια τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στά οἰνοπνευματώδη! Δεύτερη ἄποψη — ἡ ἄποψη τῶν ρωμαντικῶν. Νά δουλεύεις σέ ὑπηρεσία οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, μόλις λίγο πιό πάνω ἀπό τούς ταβερνιάρηδες, κάτω ἀπό τίς διαταγές ἁπλῶν ἀποθηκαρίων, «πού συχνά προέρχονται ἀπό τίς κατώτερες τάξεις»!; — καί δόστου φλογερούς λόγους γιά τήν ὑψηλή ἀποστολή τῶν εὐγενῶν. Σ' αὐτούς ἀκριβῶς τούς λόγους σκοπεύουμε νά σταθοῦμε, μά πρῶτα θ' ἀναφέρουμε καί τήν τρίτη ἄποψη, τήν ἄποψη τῶν δημόσιων ἀνδρῶν. Ἀπό τή μιά μεριά, δέν μπορεῖς νά μή παραδεχτεῖς, ὅτι εἶναι κάπως ντροπή, μά ἀπό τήν ἄλλη, πρέπει ν' ἀναγνωρίσεις ὅτι εἶναι συμφέρο. Ὡστόσο εἶναι δυνατό καί κεφάλαιο ν' ἀποχτήσεις καί τήν ἁγνότητά σου νά διαφυλάξεις: ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς ὑπηρεσίας γιά τήν εἴσπραξη τοῦ φόρου κατανάλωσης μπορεῖ νά διορίζει εἰσπράχτορες καί χωρίς καταβολή ἐγγύησης ἀπομέρους τους, καί οἱ 40 εὐγενεῖς μποροῦν νά πάρουν τίς θέσεις μέ τή μεσολάβηση τοῦ προεστοῦ τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου — χωρίς κανενός εἴδους συνεργατική καί χωρίς καμιά συμφωνία, διαφορετικά ὑπάρχει φόβος «ὁ ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν ν' ἀναιρέσει τήν ἀπόφαση γιά λόγους περιφρούρησης τῆς καθιερωμένης τάξης τοῦ ὅλου κρατικοῦ καθεστῶτος». Αὐτή ἡ σοφή γνώμη σίγουρα θά θριάμβευε, ἄν ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν δέν ἔκανε δυό δηλώσεις οὐσιαστικῆς σπουδαιότητας: 1) ὅτι τό συμφωνητικό ὑποβλήθηκε κιόλας στό συμβούλιο τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν, πού τό ἔκρινε πραγματοποιήσιμο καί καταρχήν συμφώνησε. Καί 2) ὅτι «εἶναι ἀδύνατο νά παρθοῦν αὐτές οἱ θέσεις μόνο μέ τή μεσολάβηση τοῦ

προεστοῦ τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου». Καί ἔτσι ἡ εἰσήγηση ἐγκρίθηκε.

Δυστυχισμένοι ρωμαντικοί! Κατατροπώθηκαν. Καί τί ὡραῖα πού τά εἶπαν.

«Ὡς τώρα ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν ἀνάδειχνε μόνο ἡγέτες. Ὅμως ἡ εἰσήγηση προτείνει νά σχηματίσουμε κάποια συνεργατική. Ἁρμόζει τάχα αὐτό στό παρελθόν, στό παρόν καί στό μέλλον τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν; Σύμφωνα μέ τό νόμο περί εἰσπραχτόρων, σέ περίπτωση πού θ' ἀνακαλυφθεῖ κατάχρηση ἀπομέρους τοῦ πωλητῆ τοῦ πρατηρίου, στό τεζάχι πρέπει νά καθήσει ὁ εὐγενής. Καλύτερα νά πεθάνουμε παρά νά πάρουμε μιά τέτοια θέση!».

Βρέ νά πάρει ἡ εὐχή, πόση εὐγένεια κρύβει μέσα του ὁ ἄνθρωπος! Καλύτερα νά πεθάνεις παρά νά πουλᾶς βότκα! Ἄν εἶναι νά πουλᾶς στάρι, τότε μάλιστα, αὐτή εἶναι εὐγενική ἀπασχόληση, ἰδιαίτερα σέ χρόνια σιτοδείας, ὅταν μπορεῖς νά θησαυρίσεις σέ βάρος τῶν πεινασμένων. Κι ἀκόμα πιό εὐγενική ἀπασχόληση εἶναι ἡ τοκογλυφία μέ τό στάρι, νά δανείζεις στάρι τό χειμώνα στούς πεινασμένους ἀγρότες ἔναντι δουλειᾶς γιά τό καλοκαίρι καί νά ὑπολογίζεις αὐτή τή δουλειά τρεῖς φορές φτηνότερα ἀπό τίς ἐλεύθερες τιμές. Ἀκριβῶς σ' αὐτή τήν κεντρική μαυρόχωμη ζώνη, ὅπου βρίσκεται τό κυβερνεῖο Ὀριόλ, οἱ τσιφλικάδες μας καταγίνονταν πάντα καί καταγίνονται καί τώρα μ' ἐξαιρετικό ζῆλο μ' αὐτό τό εὐγενικότατο εἶδος τοκογλυφίας. Καί γιά νά ξεχωρίσεις γιά καλά τήν εὐγενική τοκογλυφία ἀπό τή μή εὐγενική, πρέπει, βέβαια, νά φωνάζεις ὅσο παίρνει πιό δυνατά ὅτι τό ἐπάγγελμα τοῦ κάπελα εἶναι ἀνάξιο γιά ἕναν εὐγενῆ.

«Πρέπει νά διαφυλάττουμε αὐστηρά τήν ἀποστολή μας, ὅπως διατυπώθηκε στό γνωστό αὐτοκρατορικό διάγγελμα, — νά ὑπηρετοῦμε τό λαό μέ ἀνιδιοτέλεια. Ἡ ἰδιοτελής προσφορά ὑπηρεσιῶν βρίσκεται σέ ἀντίθεση μ' αὐτή τήν ἀποστολή»... «Ἡ τάξη, πού ἔχει στό ἐνεργητικό της τέτοιους τίτλους τιμῆς ἀπό τό παρελθόν, ὅπως εἶναι οἱ πολεμικές ὑπηρεσίες τῶν προγόνων της, πού σήκωσε στούς ὤμους της τό βάρος τῶν μεγάλων μεταρυθμίσεων τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Β', ἔχει τή βάση γιά νά ἐκπληρώσει καί στό μέλλον τίς ὑποχρεώσεις της ἀπέναντι στό κράτος».

Μάλιστα, πολύ ἀνιδιοτελής ὑπηρεσία! Χάρισμα τσιφλικιῶν, παραχώρηση κατοικημένων χτημάτων, δηλαδή δωρεές χιλιάδων ντεσιατίνων γῆς καί χιλιάδων δουλοπάροικων, σχηματισμός μιᾶς τάξης μεγάλων γαιοχτημόνων, πού κατέχουν ἑκατον-

τάδες, χιλιάδες καί δεκάδες χιλιάδες ντεσιατίνες γῆς καί πού ὁδηγοῦν ἑκατομμύρια ἀγρότες-θύματα τῆς ἐκμετάλλευσης ὥς τήν ὁλοκληρωτική ἐξαθλίωση, — ὁρίστε ποιές εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς ἀνιδιοτέλειας. Μά ἰδιαίτερα χαριτωμένη εἶναι ἡ ἐπίκληση τῶν «μεγάλων» μεταρυθμίσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄. Λογουχάρη, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν — μέ πόση ἀνιδιοτέλεια οἱ μεγαλόψυχοι εὐγενεῖς μας μάδησαν τούς ἀγρότες σάν τά κοτόπουλα: τούς ἀνάγκασαν ν' ἀγοράσουν τή γῆ πού τούς ἀνῆκε, τούς ἀνάγκασαν νά τήν πληρώσουν τρεῖς φορές ἀκριβότερα ἀπό τήν πραγματική τιμή, ἁρπάξανε τή γῆ τῶν ἀγροτῶν μέ τά κάθε λογῆς ὀτρέζκι*, ἀντάλλαξαν τίς δικές τους ἀμμοῦδες, τίς χαράδρες καί τή χέρσα τους γῆ μέ τήν καλή γῆ τῶν ἀγροτῶν, καί τώρα ἔχουν ἀκόμα καί τήν ἀναίδεια νά καυχιοῦνται γι' αὐτά τά κατορθώματά τους!

«Τίποτα τό πατριωτικό δέν ἀντιπροσωπεύει ἡ σφαίρα τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν»... «Οἱ παραδόσεις μας δέν στηρίζονται στά ρούβλια, μά στήν ὑπηρέτηση τοῦ κράτους. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν δέν πρέπει νά μετατραπεῖ σέ χρηματιστήριο».

Ὅσα δέ φτάνει ἡ ἀλεποῦ τά κάνει κρεμαστάρια. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν «δέν πρέπει» νά μετατραπεῖ σέ χρηματιστήριο, γιατί στό χρηματιστήριο χρειάζονται γερά κεφάλαια, ἐνῶ οἱ κύριοι χτεσινοί δουλοχτῆτες τάφαγαν ὥς τήν τελευταία δεκάρα. Γιά τήν πλατιά μάζα τους εἶναι ἀπό καιρό πιά τετελεσμένο γεγονός ὄχι ἡ μετατροπή τους σέ χρηματιστήριο, ἀλλά ἡ ὑποταγή τους στό χρηματιστήριο, ἡ ὑποταγή τους στό ρούβλι. Καί κυνηγώντας τό ρούβλι, ἡ «ἀνώτατη τάξη» ἀπό καιρό πιά καταγίνεται μέ τέτοια ὑψηλά πατριωτικά ἔργα, ὅπως ἡ παραγωγή τσίπουρου, ἡ ἀνέγερση ἐργοστασίων ζάχαρης, καθώς καί ἄλλων ἐργοστασίων, ἡ συμμετοχή σέ κάθε λογῆς πλασματικές ἐμποροβιομηχανικές ἐπιχειρήσεις, τά πηγαινοέλα στούς ἐκπροσώπους τῶν ἀνώτατων αὐλικῶν κύκλων, στούς μεγάλους δοῦκες, στούς ὑπουργούς κτλ. κτλ., γιά νά πετύχει ἐκχωρήσεις καί κυβερνητικές ἐγγυήσεις γι' αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις, γιά νά ἐκλιπαρήσει ἐλεημοσύνες μέ τή μορφή προνομίων στήν τράπεζα τῶν εὐγενῶν, πρίμ γιά τήν ἐξαγωγή ζάχαρης, κομματάκια (ἀπό χιλιάδες ντεσιατίνες!) γῆς κάπου ἐκεῖ στή Μπασκιρία, ἐπικερδεῖς καί ζεστές «προσοδοφόρες θεσοῦλες» κτλ.

«Ἡ ἠθική τῶν εὐγενῶν φέρνει πάνω της τή σφραγίδα τῆς

* Κομμάτια γῆς πού οἱ τσιφλικάδες ἅρπαξαν ἀπό τούς κλήρους τῶν ἀγροτῶν κατά τήν «ἀγροτική μεταρύθμιση» τοῦ 1861. *Σημ. μετ.*

ἱστορίας, τῆς κοινωνικῆς θέσης...» — καί τή σφραγίδα τοῦ σταύλου, πού συνήθισε τούς εὐγενεῖς νά βιαιοπραγοῦν σέ βάρος τοῦ μουζίκου καί νά τόν βρίζουν. Ἐξάλλου, ἡ τόσων αἰώνων συνήθεια νά ἐξουσιάζουν καλλιέργησε στούς εὐγενεῖς καί κάτι πιό λεπτεπίλεπτο: τήν ἱκανότητα νά ντύνουν τά ἐκμεταλλευτικά τους συμφέροντα μέ φανταχτερές φράσεις, πού ἀποβλέπουν στό νά ξεγελοῦν τόν ἀμόρφωτο «κοσμάκη». Ἀκοῦστε παρακάτω:

«Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγή τῶν καιρῶν; Ἴσως αὐτό νά εἶναι πρόληψη, ὅμως οἱ παλιές παραδόσεις δέ μᾶς ἐπιτρέπουν νά ὑποβοηθοῦμε αὐτή τήν ἀλλαγή...»

Στά λόγια αὐτά τοῦ κ. Ναρίσκιν (ἑνός ἀπό τά μέλη τοῦ συμβουλίου, πού ὑπερασπίστηκαν τήν ἄποψη τοῦ δημοσίου) διαφαίνεται ἕνα πραγματικά ταξικό αἰσθητήριο. Φυσικά, ἡ περιφρόνηση τῆς θέσης τοῦ εἰσπράχτορα (ἤ ἀκόμα καί τοῦ κάπελα) εἶναι στήν ἐποχή μας πρόληψη, μά μήπως ἡ ἀνήκουστα ξετσίπωτη ἐκμετάλλευση τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς τσιφλικάδες δέ διατηρεῖται στό χωριό μας χάρη στίς προλήψεις τῶν ἀμόρφωτων μαζῶν τῆς ἀγροτιᾶς; Οἱ προλήψεις σβήνουν καί μόνες τους, γιατί λοιπόν νά ἐπισπεύδουμε τό σβήσιμό τους, φέρνοντας ἀνοιχτά τόν εὐγενῆ κοντά στόν κάπελα, διευκολύνοντας ἔτσι στό μυαλό τοῦ ἀγρότη τό προτσές (προτσές πού ἔτσι ἤ ἀλλιῶς ἔχει πιά ἀρχίσει) τῆς κατανόησης τῆς ἁπλῆς ἐκείνης ἀλήθειας, ὅτι ὁ εὐγενής τσιφλικάς εἶναι τό ἴδιο τοκογλύφος, ληστής καί ἅρπαγας, ὅπως ὁποιοδήποτε παράσιτο τοῦ χωριοῦ, μόνο πού εἶναι ἀσύγκριτα πιό δυνατός, δυνατός χάρη στή γαιοχτησία του, χάρη στά προνόμιά του πού διαμορφώθηκαν στό πέρασμα τῶν αἰώνων, χάρη στό ὅτι βρίσκεται κοντά στήν τσαρική ἐξουσία, χάρη στήν τέχνη του νά ἐξουσιάζει καί στήν ἱκανότητά του νά κρύβει τόν Ἰούντουσκα* πού ἔχει μέσα του, χρησιμοποιώντας ὁλόκληρη θεωρία ρωμαντισμοῦ καί μεγαλοψυχίας;.

Μάλιστα, ὁ κ. Ναρίσκιν εἶναι, ἀναμφίβολα, παράγοντας τοῦ συμβουλίου, καί μέ τό στόμα του μιλάει ἡ κρατική σοφία. Δέν παραξενεύομαι πού ὁ «πρύτανης» τῶν εὐγενῶν τοῦ Ὀριόλ τοῦ ἀπάντησε — μέ τέτοια ἐπιτήδευση στίς ἐκφράσεις του, πού θά ἀποτελοῦσε τιμή ἀκόμα καί γιά ἕναν ἄγγλο λόρδο — τά παρακάτω:

---

* — κύριο δρῶν πρόσωπο στό ἔργο τοῦ Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Οἱ κύριοι Γκολοβλιόφ». Ἀντιπροσωπεύει τόν ἁρπαχτικό, βάναυσο τσιφλικά τῆς προμεταρυθμισιακῆς ἐποχῆς. Ὁ Λένιν χρησιμοποιεῖ συχνά τό ὄνομα αὐτό γιά νά χαρακτηρίσει τήν ὑποκρισία, τή διπλοπροσωπία, τήν προδοσία καί τήν ἀποστασία. *Σημ. μετ.*

«Θᾶταν ἀπομέρους μου θράσος ν' ἀντικρούσω τίς αὐθεντίες πού ἀκούσαμε ἐδῶ, ἄν δέν ἤμουν βέβαιος ὅτι, ἀντικρούοντας τίς γνῶμες τους, δέν ἀντικρούω τίς πεποιθήσεις τους».

Αὐτό εἶναι σωστό, καί μάλιστα σωστό μέ πολύ εὐρύτερη ἔννοια ἀπ' ὅ,τι φανταζόταν ὁ κ. Στάχοβιτς πού, ἀληθινά, εἶπε ἄθελά του τήν ἀλήθεια. Ὅλοι οἱ κύριοι εὐγενεῖς — ἀρχίζοντας ἀπό τούς πραχτικούς καί καταλήγοντας στούς ρωμαντικούς — ἔχουν τίς ἴδιες πεποιθήσεις. Ὅλοι τους πιστεύουν ἀκράδαντα στό «ἱερό δικαίωμά» τους νά κατέχουν ἑκατοντάδες ἤ χιλιάδες ντεσιατίνες γῆ, πού ἅρπαξαν οἱ πρόγονοί τους ἤ πού τούς δώρισαν διάφοροι ἅρπαγες, στό δικαίωμά τους νά ἐκμεταλλεύονται τούς ἀγρότες καί νά παίζουν κυρίαρχο ρόλο στό κράτος, στό δικαίωμά τους νά βουτᾶνε τά πιό παχιά (καί στήν ἀνάγκη καί μή παχιά) κομμάτια ἀπό τό ψητό τοῦ δημοσίου, δηλαδή ἀπό τά χρήματα τοῦ λαοῦ. Διαφωνοῦν μεταξύ τους μόνο στίς γνῶμες γιά τή σκοπιμότητα διάφορων μέτρων, καί ὅσα λένε κατά τή συζήτηση αὐτῶν τῶν γνωμῶν εἶναι ἐξίσου διδαχτικά γιά τό προλεταριάτο, ὅπως καί κάθε οἰκογενειακός καυγάς στό στρατόπεδο τῶν ἐκμεταλλευτῶν. Στούς καυγάδες αὐτούς ἀποκαλύπτεται ὁλοφάνερα ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά κοινά συμφέροντα ὅλης τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν ἤ τῶν γαιοχτημόνων καί στά συμφέροντα ξεχωριστῶν ἀτόμων ἤ ξεχωριστῶν ὁμάδων. Στούς καυγάδες αὐτούς βγαίνει συχνά στά φόρα αὐτό πού γενικά τό κρύβουν μέ περισσή φροντίδα.

Μά ἐκτός ἀπ' αὐτό, τό ἐπεισόδιο τοῦ Ὀριόλ φωτίζει κάπως καί τό χαρακτήρα τοῦ περιβόητου μονοπωλίου τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Πόσα καί πόσα καλά δέν περίμενε ἀπ' αὐτό ὁ ἐπίσημος καὶ ἡμιεπίσημος τύπος μας: καί αὔξηση τῶν ἐσόδων τοῦ δημοσίου, καί βελτίωση τοῦ προϊόντος, καί περιορισμό τοῦ μεθυσιοῦ! Μά στήν πραγματικότητα ἀντί γιά αὔξηση τῶν ἐσόδων εἴχαμε ὥς τώρα μόνο αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν οἰνοπνευματωδῶν, μπέρδεμα τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀδυναμία νά προσδιοριστοῦν μέ ἀκρίβεια τά οἰκονομικά ἀποτελέσματα ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἀντί γιά βελτίωση τοῦ προϊόντος εἴχαμε χειροτέρευση, καί εἶναι ἀμφίβολο ἄν ἡ κυβέρνηση θά τά καταφέρει νά προδιαθέσει καί πολύ εὐνοϊκά τό κοινό μέ τήν ἀνακοίνωση γιά τά εὐνοϊκά ἀποτελέσματα τῆς «δοκιμῆς» τῆς νέας «κρατικῆς βότκας», ἀνακοίνωση πού δημοσιεύτηκε τελευταῖα σέ ὅλες τίς ἐφημερίδες. Ἀντί γιά περιορισμό τοῦ μεθυσιοῦ εἴχαμε αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χώρων κρυφῆς πούλησης οἰνοπνευματωδῶν, αὔξηση τῶν ἐσόδων τῆς ἀστυνομίας ἀπ' αὐτούς τούς χώ-

ρους, ἄνοιγμα πρατηρίων οἰνοπνευματωδῶν παρά τή θέληση τοῦ πληθυσμοῦ, πού μέ διαβήματά του ζητοῦσε τό ἀντίθετο*, αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεθυσμένων στούς δρόμους**. Καί τό κυριότερο — τί νέο γιγάντιο πεδίο δράσης ξανοίγει γιά τόν ὑπαλληλικό δεσποτισμό καί τήν αὐθαιρεσία, γιά τήν εὐνοιοκρατία καί τίς καταχρήσεις ἀπομέρους τῶν κρατικῶν λειτουργῶν ἡ δημιουργία αὐτή ἑνός νέου κλάδου τῆς δημόσιας οἰκονομίας μέ πολλά ἑκατομμύρια, ἡ δημιουργία μιᾶς ὁλόκληρης στρατιᾶς νέων ὑπαλλήλων! Πρόκειται γιά πραγματική ἐπιδρομή ἀπό ὁλόκληρα σύννεφα ὑπαλληλικῆς ἀκρίδας πού κολακεύει, μηχανοραφεῖ, καταληστεύει, ξοδεύει θάλασσες μελάνης καί βουνά χαρτιοῦ. Τό σχέδιο τοῦ Ὀριόλ δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά ἀπόπειρα νά ντυθεῖ μέ νόμιμες μορφές ἡ τάση ν' ἁρπάξουν λίγο-πολύ παχιά κομμάτια ἀπό τό ψητό τοῦ δημοσίου, τάση πού ἀγκαλιάζει τήν ἐπαρχία μας καί δημιουργεῖ ἀναπόφευχτα γιά τή χώρα τόν κίνδυνο — ἐφόσον θά ὑπάρχει ὁ γραφειοκρατικός δεσποτισμός καί ἡ ἔλλειψη δημοσιότητας — μιᾶς παραπέρα ἔντασης τῆς αὐθαιρεσίας καί τῶν καταχρήσεων. Νά ἕνα μικρό παραδειγματάκι: ἀπό τό φθινόπωρο ἀκόμα περεισέφρυσε στίς ἐφημερίδες ἕνα σχόλιο γιά κάποιο «ἀνέκδοτο ἀπ' τήν οἰκοδόμηση στόν τομέα τοῦ μονοπωλίου τῶν οἰνοπνευματωδῶν». Στή Μόσχα χτίζονται τρεῖς ἀποθῆκες οἰνοπνευματωδῶν πού πρέπει νά ἐξυπηρετοῦν ὅλο τό κυβερνεῖο. Γιά τό χτίσιμο αὐτῶν τῶν ἀποθηκῶν τό ὑπουργεῖο διέθεσε κονδύλι ἀπό 1 637 000 ρούβλια. Καί νά πού,

* Τελευταῖα, λογουχάρη, οἱ ἐφημερίδες ἔγραφαν πώς στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου μερικά χωριά εἶχαν ὑποβάλει, ἀκόμα ἀπό τό 1899, ψηφίσματα, μέ τά ὁποῖα ζητοῦσαν νά μή ἀνοιχτοῦν στά μέρη τους πρατήρια οἰνοπνευματωδῶν. Ἡ κυβέρνηση, πού τώρα ἀκριβῶς ἐφάρμοσε ἐκεῖ τό μονοπώλιο τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, ἀπάντησε, *φυσικά*, μέ ἄρνηση: ὅπως φαίνεται, ἀπό τήν ἔγνοια της γιά τήν ἐγκράτεια τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στή μέθη!

** Γιά νά μή ἀναφέρουμε καί τί τεράστια χρηματικά ποσά ἔχασαν οἱ ἀγροτικές κοινότητες ἐξαιτίας τοῦ κρατικοῦ μονοπωλίου. Πρῶτα αὐτές ἔπαιρναν φόρο ἀπό τούς ἰδιοχτῆτες τῶν πρατηρίων οἰνοπνευματωδῶν. Τό δημόσιο τίς ἀφαίρεσε αὐτή τήν πηγή ἐσόδων, χωρίς νά τίς ἀποζημιώσει οὔτε μέ ἕνα καπίκι! Στό ἐνδιαφέρον βιβλίο του «Das hungernde Russland» (Reiseeindrücke, Beobachtungen und Untersuchungen. Von C. Lehmann und Parvus. Stuttgart. Dietz Verlag. 1900). (Κ. Λέμαν καί Πάρβους, «Ἡ πεινασμένη Ρωσία» (Ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις, παρατηρήσεις καί ἔρευνες. Στουτγάρδη. Ἔκδοση Ντίτς. 1900). *Ἡ Σύντ.*) ὁ Πάρβους δικαιολογημένα τό ὀνομάζει αὐτό *καταλήστευση τῶν κοινοτικῶν ταμείων*. Ὁ Πάρβους μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τοῦ ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Σαμάρας, ἡ ζημιά ὅλων τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων τοῦ κυβερνείου ἀπό τήν καθιέρωση τοῦ μονοπωλίου τῶν οἰνοπνευματωδῶν ἔφτασε μέσα σέ τρία χρόνια (1895–1897) τά *3 150 000 ρούβλια!*

ὅπως μαθαίνουμε, «διαπιστώθηκε ἡ ἀνάγκη συμπληρωματικῆς πίστωσης *δυόμιση ἑκατομμυρίων*» *. Εἶναι φανερό, πώς ἐδῶ οἱ δημόσιοι λειτουργοί, πού τούς ἐμπιστεύθηκαν τήν περιουσία τοῦ δημοσίου, καταβρόχθισαν κάτι παραπάνω ἀπό 50 στρατιωτικές κυλότες καί μερικά δερμάτινα εἴδη!

III. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

Ἡ κυβέρνησή μας συνήθισε νά κατηγορεῖ τούς ἀντιπάλους της γιά προκατάληψη — καί ὄχι μόνο τούς ἐπαναστάτες, μά καί τούς φιλελεύθερους. Σᾶς ἔτυχε, λογουχάρη, νά διαβάσετε κρίσεις τοῦ ἐπίσημου τύπου γιά τά φιλελεύθερα (τά νόμιμα, βέβαια) ὄργανα; Στό περιοδικό «Βέστνικ Φινάνσοφ»[143], ὄργανο τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν, δημοσιεύονταν κάπου-κάπου ἀνασκοπήσεις τοῦ τύπου, καί κάθε φορά πού ὁ ὑπάλληλος, πού ἔκανε αὐτές τίς ἀνασκοπήσεις, μιλοῦσε γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο γίνεται ἐκτίμηση τοῦ προϋπολογισμοῦ ἤ τῆς πείνας στή χώρα μας ἤ ὁποιουδήποτε κυβερνητικοῦ μέτρου σέ κάποιο ἀπό τά φιλελεύθερα (ὀγκώδη) περιοδικά μας, σημείωνε πάντα μέ ἀγανάχτηση τήν «προκατάληψή» τους, ἀντιπαραθέτοντας σ᾽ αὐτή τήν προκατάληψη τήν «ἀντικειμενική» παρουσίαση ὄχι μόνο τῶν «σκοτεινῶν πλευρῶν», μά καί τῶν «χαροποιῶν φαινομένων». Αὐτό, ἐννοεῖται, δέν εἶναι παρά ἕνα μικρό παραδειγματάκι, ὡστόσο δείχνει παραστατικά τή συνηθισμένη ταχτική τῆς κυβέρνησης, τή συνηθισμένη τάση της νά κοκορεύεται γιά τήν «ἀντικειμενικότητά» της.

Ἄς κάνουμε τό χατίρι σ᾽ αὐτούς τούς αὐστηρούς καί ἀμερόληπτους κριτές. Ἄς στραφοῦμε στή στατιστική. Ἐμεῖς, βέβαια, δέ θά πάρουμε τή στατιστική τῶν ἄλφα ἤ βῆτα γεγονότων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: εἶναι γνωστό ὅτι τά γεγονότα καί καταγράφονται ἀπό μεροληπτικά πρόσωπα, καί γενικεύονται ἀπό ὄργανα κάποτε ἐξαιρετικά «προκατειλημμένα» — ὅπως τά ζέμστβο. Ὄχι, ἐμεῖς θά πάρουμε τή στατιστική... τῶν νόμων. Θέλουμε νά πιστεύουμε ὅτι κανένας, οὔτε κι ὁ πιό φανατικός ὀπαδός τῆς κυβέρνησης, δέ θά τολμήσει νά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά ὑπάρχει κάτι τό πιό ἀντικειμενικό καί τό πιό ἀμερόληπτο ἀπό τή στατιστική τῶν νόμων — ἀπό τήν ἁπλή καταμέτρηση

---

* Ὑπογράμμιση τοῦ ἀρθρογράφου. Βλ. «Σ.-Πετερμπούργκσκιγε Βέντομοστι» 1900, ἀρ. φύλλου 239 τῆς 1ης τοῦ Σεπτέμβρη.

τῶν ὅσων ἀποφασίζει ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση, χωρίς νά ἐξετάζεται καθόλου τό ζήτημα ἄν ὑπάρχει διάσταση ἀνάμεσα στά λόγια καί στά ἔργα, ἀνάμεσα στήν ἀπόφαση καί στήν ἐκτέλεσή της κτλ.

Καί τώρα, στό ἔργο.

Ἀπό τή διευθύνουσα σύγκλητο ἐκδίδεται, ὅπως εἶναι γνωστό, μιά «Συλλογή νομοθετημάτων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης», πού κάθε τόσο γνωστοποιεῖ ὅλα τά μέτρα τῆς κυβέρνησης. Αὐτά λοιπόν τά στοιχεῖα θά πάρουμε ἐμεῖς, καί θά δοῦμε, *σέ ποιά ζητήματα* ἀναφέρονται τά νομοθετήματα καί τά διατάγματα τῆς κυβέρνησης. Ὑπογραμμίζω: σέ ποιά ζητήματα. Δέ θά ἀποτολμήσουμε μιά κριτική τῶν ἐντολῶν τῶν ἀρχῶν, — ἁπλῶς θά καταμετρήσουμε τόν ἀριθμό, τῶν «ἐν λόγω» ἐντολῶν, πού ἀφοροῦν τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τομέα. Στίς ἐφημερίδες τοῦ Γενάρη ἀναδημοσιεύτηκε ἀπό τήν παραπάνω κυβερνητική ἔκδοση τό περιεχόμενο τῶν φύλλων 2905–2929 τοῦ περασμένου χρόνου καί τῶν φύλλων 1–66 τοῦ φετεινοῦ. Συνολικά ἔχουμε 91 νομοθετήματα καί διατάγματα στήν περίοδο ἀπό τίς 29 τοῦ Δεκέμβρη 1900 μέχρι τίς 12 τοῦ Γενάρη 1901 — ἀκριβῶς στό μεταίχμιο τῶν δυό αἰώνων. Ἀπό τόν ἴδιο τό χαρακτήρα τους, αὐτά τά 91 νομοθετήματα προσφέρονται ἰδιαίτερα γιά «στατιστική» ἐπεξεργασία: ἀνάμεσά τους δέν ὑπάρχει κανένας ἰδιαίτερα σημαντικός νόμος, τίποτα πού νά ἀπωθεῖ ἐντελῶς σέ δεύτερη μοίρα ὅλα τά ἄλλα καί νά βάζει τήν ἰδιαίτερη σφραγίδα του στή δοσμένη περίοδο ἐσωτερικῆς διακυβέρνησης. Ὅλα εἶναι νομοθετήματα σχετικῶς μικρά, πού ἱκανοποιοῦν τρέχουσες ἀνάγκες, ἀπ' αὐτές πού ἀναφύονται μόνιμα καί ταχτικά. Ἔτσι βλέπουμε τήν κυβέρνηση στήν καθημερινή της ὄψη, κι αὐτό μᾶς ἐγγυᾶται ἀκόμα μιά φορά τήν ἀντικειμενικότητα τῆς «στατιστικῆς».

Ἀπό τά 91 νομοθετήματα τά 34, δηλαδή πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο, ἀφοροῦν ἕνα καί τό ἴδιο πράγμα: τήν παράταση τῶν προθεσμιῶν πληρωμῆς τῶν μερισμάτων· τῶν μετοχῶν ἤ τῆς καταβολῆς τῆς χρηματικῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν διάφορων ἐμποροβιομηχανικῶν μετοχικῶν ἑταιριῶν. Μποροῦμε νά συστήσουμε στούς ἀναγνῶστες τῶν ἐφημερίδων νά διαβάσουν αὐτά τά νομοθετήματα γιά νά φρεσκάρουν στή μνήμη τους τόν κατάλογο τῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας μας καί τά ὀνόματα τῶν διάφορων οἴκων. Ἐντελῶς ἀνάλογο εἶναι τό περιεχόμενο τῆς δεύτερης ὁμάδας νομοθετημάτων: περί τροποποιήσεων τῶν καταστατικῶν διαφόρων ἐμποροβιομηχανικῶν ἑταιριῶν. Στήν ὁμάδα αὐτή ἀνήκουν 15 νομοθετήματα πού τροποποιοῦν τά καταστατικά τῆς ἐμπορικῆς ἑταιρίας τσαγιοῦ τῶν ἀδελφῶν Κ. καί Σ. Ποπόφ,

τῆς ἑταιρίας παραγωγῆς χαρτονιοῦ καί πισόχαρτου Α. Νάουμαν καί Σίας, τῆς ἑταιρίας βυρσοδεψίας καί ἐμπορίου δερμάτινων καί πάνινων εἰδῶν Ι. Α. Ὀσίποφ καί Σίας κτλ. κτλ. Τέλος σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά νομοθετήματα πρέπει νά προσθέσουμε ἀκόμα 11, ἀπό τά ὁποῖα ἕξι εἶναι ἀφιερωμένα στήν ἱκανοποίηση διάφορων ἀναγκῶν τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας (ἵδρυση τράπεζας τοῦ δημοσίου καί ἑταιρίας ἀμοιβαίας πίστης, διατίμηση τῶν τοκοφόρων χρεογράφων, πού παίρνονται σάν ἐγγύηση κατά τήν ἀνάληψη ἔργων ἤ προμηθειῶν τοῦ δημοσίου, ρύθμιση τῆς κυκλοφορίας στίς σιδηροδρομικές γραμμές γιά τά ἰδιωτικά βαγόνια, κανονισμός γιά τούς μεσίτες τοῦ χρηματιστηρίου σιτηρῶν τοῦ Μπορισογκλέμπσκ) καί πέντε νομοθετήματα προβλέπουν τή δημιουργία σέ τέσσερα ἐργοστάσια καί σ' ἕνα μεταλλεῖο ἕξι νέων θέσεων ἀστυφυλάκων καί δυό θέσεων ἐνωματαρχῶν ἔφιππης ἀστυνομίας.

Ἔτσι, 60 νομοθετήματα ἀπό τά 91, δηλαδή τά δυό τρίτα, εἶναι ἀφιερωμένα στήν ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν διάφορων πρακτικῶν ἀναγκῶν τῶν κεφαλαιοκρατῶν μας καί (ἐνμέρει) στήν προστασία τους ἀπό τά ξεσηκώματα τῶν ἐργατῶν. Ἡ ψυχρή γλώσσα τῶν ἀριθμῶν μαρτυράει ὅτι ἡ κυβέρνησή μας, ὅπως δείχνει ὁ ἐπικρατέστερος χαρακτήρας τῶν καθημερινῶν της νομοθετημάτων καί διαταγμάτων, εἶναι πιστός ὑπηρέτης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού παίζει, σέ σχέση μέ τό σύνολο τῆς τάξης τῶν κεφαλαιοκρατῶν, τόν ἴδιο ἀκριβῶς ρόλο πού παίζει, κάποιο, ἄς ποῦμε μόνιμο συμβούλιο τοῦ συνεδρίου τῶν σιδηροβιομηχάνων ἤ τό γραφεῖο τοῦ συνδικάτου τῶν ζαχαροβιομηχάνων σέ σχέση μέ τούς κεφαλαιοκράτες ὁρισμένων κλάδων παραγωγῆς. Φυσικά, τό γεγονός ὅτι μιά τιποτένια τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ κάποιας ἑταιρίας ἤ ἡ παράταση τῆς προθεσμίας γιά τήν καταβολή τῶν μερισμάτων γιά τίς μετοχές της ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἰδιαίτερων νομοθετημάτων, ὀφείλεται ἁπλῶς στή δυσκαμψία τῆς κρατικῆς μας μηχανῆς· ἀρκεῖ μιά μικρή «τελειοποίηση τοῦ μηχανισμοῦ», κι ὅλα αὐτά θά ὑπαχθοῦν στή δικαιοδοσία τῶν τοπικῶν ὀργάνων. Μά, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ δυσκαμψία τοῦ μηχανισμοῦ, ὁ ὑπερβολικός συγκεντρωτισμός, ἡ ἀνάγκη νά χώνει ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση τή μύτη της παντοῦ — ὅλα αὐτά εἶναι κοινά φαινόμενα, πού παρατηροῦνται σ' ὅλη τήν κοινωνική ζωή μας, κι ὄχι μόνο στή σφαίρα τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας. Γι' αὐτό ἡ συγκριτική ἀντιπαράθεση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νομοθετημάτων τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου εἴδους μπορεῖ νά χρησιμεύσει μιά χαρά σάν κατά προσέγγιση δείχτης

γιά τό τί σκέφτεται καί γιά τί φροντίζει ή κυβέρνησή μας, τί τήν ένδιαφέρει.

Νά, γιά τούς ίδιωτικούς συνδέσμους, λογουχάρη, έφόσον αύτοί δέν έπιδιώκουν τόν ήθικά τόσο άξιοσέβαστο καί πολιτικά τόσο άκίνδυνο σκοπό τοῦ κέρδους, ή κυβέρνησή μας ένδιαφέρεται άσύγκριτα λιγότερο (ἄν δέ θεωρήσουμε έκδήλωση ένδιαφέροντος τήν τάση νά παρεμποδίζει τό ἔργο τους, νά τούς άπαγορεύει, νά τούς κλείνει κτλ.). Στή διάρκεια τῆς «ύπό άπολογισμό» περιόδου — ό συντάχτης αύτῶν τῶν γραμμῶν εἶναι ύπάλληλος καί γι᾽ αύτό έλπίζει ὅτι ό άναγνώστης θά τοῦ συγχωρήσει τή χρησιμοποίηση γραφειοκρατικῶν ὅρων — έπικυρώθηκαν τά καταστατικά δυό συνδέσμων (τοῦ συνδέσμου ένίσχυσης τῶν άπόρων μαθητῶν τοῦ γυμνασίου άρρένων τοῦ Βλαντικαβκάζ καί τοῦ συνδέσμου μορφωτικο-παιδαγωγικῶν έκδρομῶν καί ταξιδιῶν τοῦ Βλαντικαβκάζ) καί έπιτράπηκε εύμενέστατα νά τροποποιηθοῦν τά καταστατικά ἄλλων τριῶν ένώσεων (τοῦ ταμείου δανεισμοῦ καί άποταμίευσης καί τοῦ ταμείου άλληλοβοήθειας τῶν ύπαλλήλων καί έργατῶν τῶν έργοστασίων τοῦ Λιουντίνοβο καί τοῦ Σκουκρεμένσκ καί τοῦ σιδηροδρόμου τοῦ Μάλτσεβο· τοῦ πρώτου συνεταιρισμοῦ καλλιέργειας λυκίσκου· τοῦ άγαθοεργοῦ συνδέσμου ένθάρρυνσης τῆς έργασίας τῶν γυναικῶν), έκδόθηκαν 55 νομοθετήματα γιά διάφορες έμποροβιομηχανικές έταιρίες καί 5 γιά διάφορες ἄλλες ένώσεις. Στή σφαίρα τῶν έμποροβιομηχανικῶν συμφερόντων «έμεῖς» προσπαθοῦμε νά σταθοῦμε στό ὕψος τοῦ καθήκοντος, προσπαθοῦμε νά κάνουμε ὅ,τι εἶναι δυνατόν, γιά νά διευκολύνουμε τίς ένώσεις άνάμεσα στούς έμπόρους καί στούς βιομήχανους (προσπαθοῦμε, μά δέν τά καταφέρνουμε, γιατί ή δυσκαμψία τῆς μηχανῆς καί τό άτέλειωτο γραφειοκρατικό τραινάρισμα βάζουν πολύ στενά ὅρια γιά τό «δυνατόν» μέσα σ᾽ ἕνα άστυνομικό κράτος). Στή σφαίρα ὅμως τῶν μή έμπορικῶν ένώσεων εἴμαστε καταρχήν ύπέρ τῆς όμοιοπαθητικῆς μεθόδου. Καλά, ό συνεταιρισμός καλλιέργειας λυκίσκου ἤ ό σύνδεσμος ένθάρρυνσης τῆς έργασίας τῶν γυναικῶν, τελοσπάντων, πάει κι ἔρχεται. Ἀλλά οί μορφωτικο-παιδαγωγικές έκδρομές... Ἕνας θεός ξέρει, τί θά λένε σ᾽ αύτές τίς έκδρομές, καί δέ θά δυσκολευτεῖ ἄραγε μ᾽ αύτές ό ἄγρυπνος ἔλεγχος τῆς έποπτείας; Ἔ, ὄχι, μέ τή φωτιά, ξέρετε, δέν πρέπει κανείς νά παίζει.

Σχολειά. Ἱδρύθηκαν τρία όλόκληρα σχολειά. Καί τί σχολειά! Κατώτερη σχολή κτηνοτρόφων στό άγρόκτημα τῆς αύτοῦ αύτοκρατορικῆς ύψηλότητος, τοῦ μεγάλου δούκα Πέτρου Νικολάγιε-

βιτς, στό χωριό Μπλαγκοντάτνογε. Γιά τό ὅτι τά χωριά τῶν μεγάλων δουκῶν πρέπει νά εἶναι ὅλα μπλαγκοντάτνογε * — γι' αὐτό τό πράγμα ἀπό καιρό τώρα δέν ἀμφέβαλλα. Μά τώρα δέν ἀμφιβάλλω καί γιά τό ὅτι γιά τή μόρφωση τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ μποροῦν νά ἐνδιαφέρονται ἤ καί νά παθαίνονται εἰλικρινά καί ὁλόψυχα ἀκόμα καί οἱ πιό ὑψηλές προσωπικότητες. Παρακάτω: ἐπικυρώθηκαν τά καταστατικά τοῦ ἀγροτικοῦ ἐπαγγελματικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Ντεργκάτς καί τῆς κατώτερης γεωργικῆς σχολῆς τοῦ Ἀσάνοβο. Κρίμα πού δέν ἔχουμε πρόχειρο κανέναν ὁδηγό, γιά νά δοῦμε, μήπως κι αὐτά τά εὐλογημένα χωριά, ὅπου μέ τόση δραστηριότητα καλλιεργεῖται ἡ λαϊκή παιδεία καί... ἡ τσιφλικάδικη οἰκονομία, ἀνήκουν σέ τίποτα ὑψηλές προσωπικότητες. Ὡστόσο, ἐγώ αὐτοπαρηγοριέμαι μέ τή σκέψη ὅτι οἱ πληροφορίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους δέν περιλαβαίνονται στίς ὑποχρεώσεις τοῦ στατιστικοῦ.

Αὐτά εἶναι λοιπόν ὅλα τά νομοθετήματα πού ἐκφράζουν τή «μέριμνα τῆς κυβέρνησης γιά τό λαό». Ὅπως βλέπετε, τήν ταξινόμηση σέ ὁμάδες τήν ἔκανα μέ βάση τίς πιό συγκαταβατικές ἀρχές. Γιατί, λογουχάρη, ὁ συνεταιρισμός καλλιέργειας λυκίσκου νά μή εἶναι ἐμπορική ἑταιρία; Μήπως μόνο καί μόνο γιατί ἐκεῖ μπορεῖ κάποτε καί νά μή μιλοῦν μόνο γιά ἐμπόριο; Ἤ τό σχολειό τῶν κτηνοτρόφων — ποιός μπορεῖ, ἐδῶ πού τά λέμε, νά ξεδιαλύνει, ἄν πρόκειται πραγματικά γιά σχολειό ἤ γιά κάπως τελειοποιημένο σταῦλο;

Μένει ἡ τελευταία ὁμάδα νομοθετημάτων, πού ἐκφράζουν τή μέριμνα τῆς κυβέρνησης γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Ἡ ὁμάδα αὐτή περιλαβαίνει τριπλάσια νομοθετήματα (22), ἀπ' ὅσα καταχωρήσαμε στίς δυό προηγούμενες στῆλες. Ἐδῶ ἔχουμε μιά σειρά διοικητικές μεταρυθμίσεις, πού ἡ καθεμιά εἶναι ριζοσπαστικότερη ἀπό τήν ἄλλη: μετονομασία τοῦ χωριοῦ Πλατόνοβσκογε σέ χωριό Νικολάγεβσκογε· τροποποιήσεις καταστατικῶν, ὀργανικῶν θέσεων, κανονισμῶν, καταλόγων, χρόνου ἔναρξης τῶν συνεδριάσεων (μερικῶν νομαρχιακῶν συμβουλίων) κτλ.· αὔξηση τῶν ἀποδοχῶν γιά τίς μαμές τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων τῆς στρατιωτικῆς περιφέρειας τοῦ Καυκάσου· καθορισμός τοῦ ποσοῦ τῶν χρηματικῶν ἐπιχορηγήσεων γιά τό πετάλωμα καί τήν περίθαλψη τῶν στρατιωτικῶν ἵππων τῶν κοζάκων· τροποποίηση τοῦ καταστατικοῦ μιᾶς ἰδιωτικῆς ἐμπορικῆς σχολῆς τῆς Μόσχας,

* Ἐδῶ γίνεται λογοπαίγνιο. Ἡ λέξη μπλαγκοντάτνογε στά ρούσικα σημαίνει: πλούσιο σέ ἀγαθά, εὔφορο, εὐλογημένο. *Σημ. μετ.*

κανονισμός γιά τή χορήγηση τῆς ὑποτροφίας τοῦ κληροδοτήματος τοῦ αὐλικοῦ συμβούλου Δανιήλ Σαμουήλοβιτς Πολιακόφ γιά τήν ἐμπορική σχολή τοῦ Κοζλόφ. Δέν ξέρω, ἐξάλλου, ἄν κατάταξα σωστά αὐτά τά τελευταῖα νομοθετήματα: ἐκφράζουν ἄραγε πραγματικά τή μέριμνα τῆς κυβέρνησης γιά τόν ἑαυτό της, ἤ μήπως τή μέριμνά της γιά τά ἐμποροβιομηχανικά συμφέροντα; Ζητῶ τήν ἐπιείκεια τοῦ ἀναγνώστη — βλέπετε, εἶναι ἡ πρώτη δοκιμή γιά μιά στατιστική τῶν νομοθετημάτων· ὥς τώρα κανένας ἀκόμα δέ δοκίμασε ν' ἀνυψώσει αὐτόν τόν τομέα τῆς γνώσης στήν περιωπή θετικῆς ἐπιστήμης, — κανένας, χωρίς νά ἐξαιροῦνται ἀκόμα καί οἱ καθηγητές τοῦ ρωσικοῦ δημοσίου δικαίου.

Τέλος, ἕνα νομοθέτημα πρέπει νά τό κατατάξουμε σέ ἰδιαίτερη αὐτοτελῆ ὁμάδα, τόσο γιά τό περιεχόμενό του ὅσο καί γιατί αὐτό εἶναι τό πρῶτο κυβερνητικό μέτρο στόν καινούργιο αἰώνα: «γιά τήν αὔξηση τῆς ἔκτασης τῶν δασῶν, πού προορίζονται γιά τήν ἀνάπτυξη καί τή βελτίωση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ κυνηγιοῦ». Μεγάλο ξεκίνημα, ἀντάξιο μεγάλης Δύναμης!

Καί τώρα γιά ἐπαλήθευση πρέπει νά κάνουμε μιά ἀνακεφαλαίωση. Στατιστική χωρίς αὐτό δέ γίνεται.

Μισή ἑκατοντάδα νομοθετήματα καί διατάγματα, ἀφιερωμένα σέ ὁρισμένες ἐμποροβιομηχανικές ἑταιρίες καί ἐπιχειρήσεις· δυό δεκάδες διοικητικές μετονομασίες καί ἀλλαγές· δυό καινούργιους ἰδιωτικούς συνδέσμους καί τροποποιήσεις τῶν καταστατικῶν ἄλλων τριῶν· τρία σχολειά πού ἐκπαιδεύουν ὑπαλλήλους γιά τούς τσιφλικάδες· ἕξι ἀστυφύλακες καί δυό ἐνωματάρχες ἔφιππης ἀστυνομίας σέ ἐργοστάσια. Μποροῦμε ἄραγε ν' ἀμφιβάλλουμε ὅτι μιά τόσο πλούσια καί πολύπλευρη νομοθετική-διοικητική δραστηριότητα ἐγγυᾶται στήν πατρίδα μας γοργή καί σταθερή πρόοδο στόν XX αἰώνα;

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΑΓΡΟΤΙΑ[144]

Πέρασαν σαράντα χρόνια ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν. Εἶναι πολύ φυσικό ἡ κοινωνία μας νά γιορτάζει μέ ξεχωριστό ἐνθουσιασμό τή μέρα τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη — μέρα πτώσης τῆς παλιᾶς, τῆς φεουδαρχικῆς Ρωσίας, ἀπαρχή μιᾶς ἐποχῆς πού ὑποσχόταν στό λαό λευτεριά καί εὐημερία. Ὡστόσο δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι στούς ἐγκωμιαστικούς λόγους τῶν ἑορταστῶν, μαζί μέ τήν εἰλικρινῆ ἔχθρα ἐνάντια στή δουλοπαροικία καί σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις της, ὑπάρχει καί πάρα πολύ ὑποκρισία. Εἶναι πέρα γιά πέρα ὑποκριτικός καί ψεύτικος ὁ πλατιά διαδομένος στή χώρα μας χαρακτηρισμός σχετικά μέ τή «μεγάλη» μεταρύθμιση: «ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν μαζί μέ τή γῆ *μέ τή βοήθεια* τῆς ἐξαγορᾶς ἀπό τό κράτος». Στήν πραγματικότητα ἦταν ἀπαλλαγή τῶν ἀγροτῶν *ἀπό* τή γῆ τους, γιατί ἀπό τούς κοινοτικούς κλήρους, πού τούς κατεῖχαν αἰῶνες οἱ ἀγρότες, ἀποκόπηκαν τεράστια κομμάτια, καί ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀγρότες ἔμειναν τελείως χωρίς γῆ — τούς ἄφησαν μόνο ἕνα τέταρτο κλήρου ἤ τό λεγόμενο ἄθλιο κλῆρο[145]. Στήν πραγματικότητα οἱ ἀγρότες ληστεύτηκαν διπλά: δέ φτάνει πού τούς περιέκοψαν τή γῆ, μά τούς ὑποχρέωσαν νά πληρώσουν καί «ἐξαγορά» γιά τή γῆ πού τούς ἀπόμεινε καί πού πάντα βρισκόταν στήν κατοχή τους, καί ἐπιπλέον ἡ τιμή ἐξαγορᾶς τῆς γῆς πού καθορίστηκε ἦταν πολύ μεγαλύτερη ἀπό τήν πραγματική τιμή της. Οἱ ἴδιοι οἱ τσιφλικάδες, δέκα χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση, ὁμολογοῦσαν στούς κυβερνητικούς ὑπαλλήλους, πού ἐρευνοῦσαν τήν κατάσταση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὅτι ὑποχρέωσαν τούς ἀγρότες νά πληρώσουν ὄχι μόνο γιά τή γῆ τους, ἀλλά καί γιά τή λευτεριά τους. Κι ἐνῶ εἰσπράξανε τήν ἐξαγορά γιά τήν προσωπική ἀπελευθέρωση, δέν ἔκαναν ὡστόσο τούς ἀγρότες ἐλεύθερους ἀνθρώπους: τούς ἄφησαν γιά εἴκοσι χρόνια προσωρινά ὑπόχρεους[146],

τούς ἄφησαν — καί ὥς σήμερα παραμένουν — κατώτερη τάξη, πού τή μαστιγώνουν, πού πληρώνει εἰδικά δοσίματα, πού δέν τολμᾶ νά βγεῖ ἐλεύθερα ἀπό τή μισοδουλοπάροικη κοινότητα, νά διαθέτει ἐλεύθερα τή γῆ της, νά ἐγκατασταίνεται ἐλεύθερα σέ ὁποιοδήποτε μέρος τοῦ κράτους. Ἡ ἀγροτική μας μεταρύθμιση δέ δείχνει μεγαλοψυχία τῆς κυβέρνησης· ἀπεναντίας, ἀποτελεῖ ἕνα πολύ μεγάλο ἱστορικό παράδειγμα γιά τό πόσο χαντακωμένη βγαίνει κάθε ὑπόθεση ἀπό τά χέρια τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης. Κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς στρατιωτικῆς ἥττας, τῶν τρομερῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν καί τῶν ἀπειλητικῶν ξεσηκωμάτων τῶν ἀγροτῶν, ἡ κυβέρνηση πραγματικά *εἶχε ἀναγκαστεῖ* νά τούς ἀπελευθερώσει. Ὁ ἴδιος ὁ τσάρος ὁμολόγησε ὅτι πρέπει ν' ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τά πάνω, προτοῦ ἀρχίσουν ν' ἀπελευθερώνονται ἀπό τά κάτω. Ὅμως, ὅταν καταπιάστηκε μέ τήν ἀπελευθέρωση, ἡ κυβέρνηση ἔκανε ὅ,τι ἦταν καί δέν ἦταν δυνατό γιά νά ἱκανοποιήσει τήν ἀπληστία τῶν «ἀδικούμενων» τσιφλικάδων· ἡ κυβέρνηση δέ δίστασε νά καταφύγει ἀκόμα καί σέ μιά τέτοια προστυχιά, ὅπως οἱ κατεργαριές σχετικά μέ τούς ἀνθρώπους πού κλήθηκαν νά ἐφαρμόσουν τή μεταρύθμιση — παρά τό γεγονός ὅτι αὐτοί πού εἶχαν κληθεῖ προέρχονταν ἀπό τούς κύκλους τῶν εὐγενῶν! Οἱ πρῶτοι διαιτητές ἀνακλήθηκαν κι ἀντικαταστάθηκαν ἀπό ἀνθρώπους ἀνίκανους νά ἐμποδίσουν τούς τσιφλικάδες νά τσουβαλιάσουν τούς ἀγρότες καί σ' αὐτόν ἀκόμα τόν καθορισμό τῶν συνόρων τῶν χωραφιῶν. Καί ἡ μεγάλη μεταρύθμιση δέν μπόρεσε νά ἐφαρμοστεῖ χωρίς στρατιωτική βία καί ματοκυλίσματα τῶν ἀγροτῶν, πού ἀρνοῦνταν νά δεχτοῦν τά παραχωρητήρια [147]. Δέν εἶναι καθόλου παράξενο ὅτι οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, πιεζόμενοι ἀπό τό φίμωτρο τῆς λογοκρισίας, δέχτηκαν αὐτή τή μεγάλη μεταρύθμιση μέ τήν κατάρα τῆς σιωπῆς...

«Ἀπελευθερωμένος» ἀπό τήν ἀγγαρεία, ὁ ἀγρότης βγῆκε ἀπό τά χέρια τοῦ μεταρυθμιστῆ τόσο ἐξουθενωμένος, καταληστεμένος, ταπεινωμένος, δεμένος στόν κλῆρο του, πού δέν τοῦ ἔμενε τίποτε ἄλλο παρά νά πάει «θεληματικά» στήν ἀγγαρεία. Καί ὁ μουζίκος ἄρχισε νά καλλιεργεῖ τή γῆ τοῦ πρώην ἀφέντη του, «νοικιάζοντας» ἀπ' αὐτόν τήν ἴδια τή δικιά του γῆ πού τοῦ ἀφαίρεσαν μέ τά ὀτρέζκι, καί ἀναλαβαίνοντας ἀπό τό χειμώνα τήν ὑποχρέωση νά ξεπληρώσει μέ δουλειά τό καλοκαίρι τό στάρι πού ἔπαιρνε δανεικό γιά τήν πεινασμένη οἰκογένειά του. Ξεπληρωμή μέ δουλειά καί ὑποδούλωση — νά τί ἀποδείχτηκε στήν πραγματικότητα ἡ «ἐλεύθερη δουλειά», γιά τήν ὁποία τό συν-

ταγμένο ἀπό ἕναν ἰησουίτη διάγγελμα καλοῦσε τόν ἀγρότη νά ἐπικαλεστεῖ τή «θεία εὐλογία».

Καί σ' αὐτή τήν τσιφλικάδικη καταπίεση, πού διατηρήθηκε χάρη στή μεγαλοψυχία τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, πού κατάστρωσαν καί ἐφάρμοσαν τή μεταρύθμιση, προστέθηκε καί ἡ καταπίεση ἀπομέρους τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἐξουσία τοῦ χρήματος, πού γονάτισε, λχ., ἀκόμα καί τό γάλλο ἀγρότη, τόν ἀπελευθερωμένο ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ τσιφλικᾶ ὄχι μέ μιά κακομοιριασμένη μεσοβέζικη μεταρύθμιση, ἀλλά μέ μιά πανίσχυρη λαϊκή ἐπανάσταση, — αὐτή ἡ ἐξουσία τοῦ χρήματος ἔπεσε μ' ὅλο τό βάρος της πάνω στό δικό μας μισοδουλοπάροικο μουζίκο. Ὁ μουζίκος ἔπρεπε πάση θυσία νά ἐξοικονομάει χρήματα: καί γιά νά πληρώνει τά δοσίματα, τά αὐξημένα χάρη στήν εὐεργετική μεταρύθμιση δοσίματα, καί γιά νά νοικιάζει γῆ, καί γιά ν' ἀγοράζει τά ἄθλια προϊόντα τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας, πού ἄρχισαν νά ἐκτοπίζουν τά προϊόντα τῆς οἰκοτεχνίας τοῦ ἀγρότη, καί γιά ν' ἀγοράζει στάρι κτλ. Ἡ ἐξουσία τοῦ χρήματος ὄχι μόνο γονάτισε, ἀλλά καί διαφοροποίησε τήν ἀγροτιά: ἡ τεράστια πλειοψηφία της ἄρχισε νά καταστρέφεται σταθερά καί νά μετατρέπεται σέ προλετάριους, ἡ μειοψηφία ν' ἀναδείχνει ὁμάδες ὀλιγάριθμων, ἀλλά καπάτσων κουλάκων καί νοικοκυρεμένων μουζίκων, πού ἅρπαζαν τό νοικοκυριό καί τή γῆ τῶν ἀγροτῶν καί ἀποτελοῦσαν τά στελέχη τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ πού γεννιόταν. Ὁλόκληρη ἡ τεσσαρακονταετία πού ἀκολούθησε ὕστερα ἀπό τή μεταρύθμιση εἶναι ἕνα συνεχές προτσές αὐτοῦ τοῦ ξεκληρίσματος τῆς ἀγροτιᾶς, εἶναι ἕνα προτσές ἀργοῦ, ὀδυνηροῦ ἀφανισμοῦ της. Τόν ἀγρότη τόν ἔριξαν σ' ἕνα ἄθλιο βιοτικό ἐπίπεδο: στεγαζόταν μαζί μέ τά ζῶα, ντυνόταν μέ κουρέλια, τρεφόταν μέ λαχανίδες. Ὁ ἀγρότης, ὅταν εἶχε ποῦ νά πάει, παράταγε τόν κλῆρο του, τόν ξεφορτωνόταν ἀκόμα καί *μέ πληρωμή*, πληρώνοντας ὅποιον δεχόταν νά πάρει τόν κλῆρο, μιά καί οἱ δόσεις γιά τήν ἀποπληρωμή του ξεπερνοῦσαν τά ἔσοδά του. Οἱ ἀγρότες ὑπόφερναν ἀπό χρόνια πείνα καί πέθαιναν κατά δεκάδες χιλιάδες ἀπό τήν πείνα καί τίς ἐπιδημίες στά χρόνια τῆς σιτοδείας πού ἐπαναλαβαίνονταν ὅλο καί συχνότερα.

Ἔτσι ἔχουν τά πράγματα στό χωριό μας καί σήμερα. Γεννιέται τό ἐρώτημα, ποῦ βρίσκεται ἡ διέξοδος, καί μέ τί μέσα θά πετύχουμε τήν καλυτέρευση τῆς κατάστασης τοῦ ἀγρότη; Ἡ μικρή ἀγροτιά μπορεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου μόνο ὅταν συνταχθεῖ μέ τό ἐργατικό κίνημα καί τό βοηθήσει στήν πάλη του γιά τό σοσιαλιστικό καθεστώς, γιά τή μετατρο-

πή τῆς γῆς καθώς καί τῶν ἄλλων μέσων παραγωγῆς (φάμπρικων, ἐργοστασίων, μηχανῶν κτλ.) σέ κοινωνική ἰδιοχτησία. Ἄν προσπαθούσαμε νά σώσουμε τήν ἀγροτιά, ὑπερασπίζοντας τό μικρό νοικοκυριό καί τή μικρή ἰδιοχτησία ἀπό τήν ἐπιδρομή τοῦ καπιταλισμοῦ, δέ θά κάναμε τίποτε ἄλλο παρά νά παρεμποδίζουμε μάταια τήν κοινωνική ἐξέλιξη, νά ξεγελοῦμε τόν ἀγρότη μέ αὐταπάτες ὅτι καί στόν καπιταλισμό εἶναι δυνατή ἡ εὐημερία, νά διασπᾶμε τίς ἐργαζόμενες τάξεις, δημιουργώντας γιά τή μειοψηφία προνομιούχα θέση σέ βάρος τῆς πλειοψηφίας. Νά γιατί οἱ σοσιαλδημοκράτες θά παλαίβουν πάντα ἐνάντια σέ τέτοιους παράλογους καί ἐπιζήμιους θεσμούς, ὅπως τό ἀναπαλλοτρίωτο τῶν ἀγροτικῶν κλήρων, ἡ ἀλληλέγγυα εὐθύνη, ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἐλεύθερης ἐξόδου ἀπό τήν ἀγροτική κοινότητα καί τῆς ἐλεύθερης εἰσδοχῆς σ' αὐτήν προσώπων ἀπό ὁποιαδήποτε τάξη! Ὅμως ὁ ἀγρότης μας ὑποφέρει, ὅπως εἴδαμε, ὄχι μόνο, καί μάλιστα ὄχι τόσο ἀπό τό ζυγό τοῦ κεφαλαίου ὅσο ἀπό τό ζυγό τῶν τσιφλικάδων καί ἀπό τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας. Ἡ ἀμείλιχτη πάλη ἐνάντια σ' αὐτά τά δεσμά, πού χειροτερεύουν ἀφάνταστα τήν κατάσταση τῆς ἀγροτιᾶς καί τή δένουν χειροπόδαρα, δέν εἶναι μόνο δυνατή, ἀλλά καί ἀπαραίτητη πρός τό συμφέρον ὅλης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης τῆς χώρας, γιατί ἡ ἀδιέξοδη φτώχεια, τό σκοτάδι, ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων καί ἡ ταπείνωση τοῦ μουζίκου βάζουν τή σφραγίδα τοῦ ἀσιατισμοῦ σ' ὅλο τόν τρόπο ζωῆς τῆς πατρίδας μας. Καί ἡ σοσιαλδημοκρατία δέ θά ἐκπλήρωνε τό χρέος της, ἄν δέν ὑποστήριζε ὁλοκληρωτικά καί μέ κάθε τρόπο αὐτή τήν πάλη. Ἡ ὑποστήριξη αὐτή πρέπει νά ἐκφραστεῖ, κοντολογῆς, *μέ τήν εἰσαγωγή τῆς ταξικῆς πάλης στό χωριό.*

Εἴδαμε ὅτι στό σημερινό ρωσικό χωριό συνυπάρχουν δυό λογιῶν ταξικές ἀντιθέσεις: πρῶτο, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες γῆς καί στούς ἐπιχειρηματίες τοῦ χωριοῦ, δεύτερο, ἀνάμεσα σ' ὅλη τήν ἀγροτιά καί σ' ὅλη τήν τάξη τῶν τσιφλικάδων. Ἡ πρώτη ἀντίθεση ἀναπτύσσεται καί μεγαλώνει, ἡ δεύτερη ἀδυνατίζει βαθμιαῖα. Ἡ πρώτη ἔχει ἀκόμα μπροστά της ὅλο τό μέλλον, ἡ δεύτερη σέ σημαντικό βαθμό ἀνήκει κιόλας στό παρελθόν. Κι ὅμως, ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, γιά τούς σημερινούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες ἀκριβῶς ἡ δεύτερη ἀντίθεση εἶναι ἡ πιό οὐσιαστική καί ἔχει τή μεγαλύτερη σημασία ἀπό πραχτική ἄποψη. Ὅτι ἐμεῖς πρέπει νά χρησιμοποιοῦμε κάθε εὐκαιρία πού μᾶς παρουσιάζεται γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς συνείδησης τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς, ὅτι γι' αὐτό πρέπει νά προσέξουμε τό φαινόμενο τῆς μετοίκησης στό χωριό ἐργατῶν ἀπό τήν πόλη (λχ. μηχανικῶν

πού δουλεύουν σέ ἀτμοκίνητες ἁλωνιστικές μηχανές κτλ.), τίς ἀγορές μίσθωσης ἐργατῶν γῆς, — αὐτό εἶναι αὐτονόητο, αὐτό ἀποτελεῖ ἀξίωμα γιά κάθε σοσιαλδημοκράτη.

Ὅμως οἱ δικοί μας ἐργάτες γῆς εἶναι ἀκόμα πάρα πολύ στενά δεμένοι μέ τήν ἀγροτιά, τούς βαραίνει ἀκόμα πάρα πολύ ἡ κοινή γιά ὅλη τήν ἀγροτιά δυστυχία, καί γι' αὐτό τό κίνημα τῶν ἐργατῶν γῆς δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά πάρει πανεθνική σημασία οὔτε σήμερα, οὔτε στό ἄμεσο μέλλον. Ἀντίθετα, τό σάρωμα τῶν ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας, τό ξερίζωμα ἀπ' ὅλους τούς θεσμούς τοῦ ρωσικοῦ κράτους τοῦ φεουδαρχικοῦ πνεύματος τῆς ἀνισοτιμίας καί τῆς ταπείνωσης δεκάδων ἑκατομμυρίων «ἁπλοῦ λαοῦ», — αὐτό τό ζήτημα ἔχει ἀπό τώρα κιόλας πανεθνική σημασία, καί ἕνα κόμμα, πού ἔχει τήν ἀξίωση νά παίξει τό ρόλο τοῦ πρωτοπόρου ἀγωνιστῆ τῆς λευτεριᾶς, δέν μπορεῖ νά μείνει παράμερα ἀπ' αὐτό τό ζήτημα.

Ἔγινε σχεδόν καθολική σήμερα ἡ ἀναγνώριση (πού λίγο-πολύ στίς γενικές της γραμμές εἶναι ἡ ἴδια) τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀγρότες δυστυχοῦν, ἡ ἔκφραση γνωμῶν γιά τίς «ἐλλείψεις» τῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1861 καί γιά τήν ἀνάγκη κρατικῆς βοήθειας ἔγινε ἀληθινό ρεῦμα. Χρέος μας εἶναι νά τονίζουμε ὅτι ἡ δυστυχία αὐτή ὀφείλεται ἀκριβῶς στήν ταξική καταπίεση τῆς ἀγροτιᾶς, ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶναι πιστός ὑποστηριχτής τῶν καταπιεστικῶν τάξεων καί ὅτι ὅσοι θέλουν εἰλικρινά καί σοβαρά τή ριζική καλυτέρευση τῆς κατάστασης τῶν ἀγροτῶν πρέπει νά ἐπιδιώκουν ὄχι τή βοήθεια ἀπομέρους τῆς κυβέρνησης, ἀλλά τήν ἀπολύτρωση ἀπό τό ζυγό της, τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Μιλᾶνε γιά τίς ἐξαιρετικά μεγάλες πληρωμές ἐξαγορᾶς, γιά εὐεργετικό μέτρο τῆς κυβέρνησης πού νά μειώνει τήν πληρωμή καί νά παρατείνει τήν προθεσμία της. Ἐμεῖς σχετικά μ' αὐτό ἔχουμε νά ποῦμε ὅτι ὅλες αὐτές οἱ πληρωμές ἐξαγορᾶς δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά περιβλημένη μέ νομικούς τύπους καί γραφειοκρατικές φράσεις ληστεία τῶν ἀγροτῶν ἀπό τούς τσιφλικάδες καί τήν κυβέρνηση, δέν εἶναι παρά φόρος πού εἰσπράττουν οἱ τσιφλικάδες γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων τους. Ἐμεῖς θά προβάλουμε τό αἴτημα τῆς ἄμεσης κι ὁλοκληρωτικῆς κατάργησης τῶν πληρωμῶν ἐξαγορᾶς καί τῶν δοσιμάτων, τό αἴτημα νά ἐπιστραφοῦν στό λαό τά ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια, πού χρόνια συνέχεια ἀπομυζοῦσε ἡ τσαρική κυβέρνηση γιά νά ἱκανοποιήσει τίς ὀρέξεις τῶν δουλοχτητῶν. Μιλᾶνε γιά τό μικρό κλῆρο τῶν ἀγροτῶν, γιά τήν ἀνάγκη κρατικῆς βοήθειας μέ σκοπό νά μεγαλώσει ἡ γαιοχτησία τῶν ἀγροτῶν. Σχετικά μ' αὐτό, ἔχου-

με νά ποῦμε, ὅτι ἴσα-ἴσα *χάρη* στήν κρατική βοήθεια — βοήθεια, ἐννοεῖται, πρός τούς τσιφλικάδες — οἱ ἀγρότες ἔμειναν, στήν καταθλιπτική πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, χωρίς τήν ἀπολύτως ἀπαραίτητη ἔκταση γῆς. Ἐμεῖς θά προβάλουμε τό αἴτημα νά ἐπιστραφοῦν στούς ἀγρότες τά ὀτρέζκι, πού ἐξαιτίας τὸυς ἐξακολουθεῖ νά διατηρεῖται ἡ ἀνελεύθερη, ὑποδουλωτική ἐργασία τῶν ἀγγαρειῶν, δηλ. στήν πραγματικότητα ἡ ἴδια ἡ δουλοπάροικη ἐργασία. Ἐμεῖς θὰ προβάλουμε τό αἴτημα νά συγκροτηθοῦν ἀγροτικές ἐπιτροπές γιά τήν ἐπανόρθωση τῶν κατάφωρων ἀδικιῶν, πού διέπραξαν σέ βάρος τῶν ἀπελευθερωνόμενων σκλάβων οἱ ἐπιτροπές τῶν εὐγενῶν πού συγκροτήθηκαν ἀπό τήν τσαρική ἐξουσία. Θά ἀπαιτήσουμε νά συγκροτηθοῦν δικαστήρια, πού νάχουν τό δικαίωμα νά μειώνουν τήν ὑπέρογκη πληρωμή γιά τή γῆ, πού εἰσπράττουν οἱ τσιφλικάδες, ἐκμεταλλευόμενοι τήν ἀδιέξοδη κατάσταση τῶν ἀγροτῶν — δικαστήρια, ὅπου ὁ ἀγρότης νάχει τό δικαίωμα νά ἐνάγει γιά τοκογλυφία ὅσους κλείνουν ὑποδουλωτικές συμφωνίες, ἐκμεταλλευόμενοι τήν ἔσχατη ἀνέχεια τοῦ ἄλλου. Ἐμεῖς θά προσπαθοῦμε πάντοτε, μέ κάθε εὐκαιρία, νά ἐξηγοῦμε στούς ἀγρότες ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού τούς μιλᾶνε γιά προστασία ἤ βοήθεια ἀπομέρους τοῦ σημερινοῦ κράτους εἶναι εἴτε ἠλίθιοι, εἴτε ἀγύρτες καί ἄσπονδοι ἐχθροί τους, ὅτι ἡ ἀγροτιά ἔχει ἀνάγκη πρῶτ' ἀπ' ὅλα ν' ἀπολυτρωθεῖ ἀπό τήν αὐθαιρεσία καί τό ζυγό τῆς ὑπαλληλοκρατίας, ὅτι ἔχει ἀνάγκη πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά τῆς ἀναγνωριστεῖ πλέρια καί ἀπόλυτη ἰσοτιμία ἀπό κάθε ἄποψη μέ ὅλες τίς ἄλλες τάξεις, ἀπόλυτη ἐλευθερία μετακίνησης καί μετοίκησης, νά τῆς ἀναγνωριστεῖ τό δικαίωμα νά διαθέτει ἐλεύθερα τή γῆ, τό δικαίωμα νά διαχειρίζεται ἐλεύθερα ὅλες τίς κοινοτικές ὑποθέσεις καί τά κοινοτικά ἔσοδα. Τά πιό συνηθισμένα γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὁποιουδήποτε ρωσικοῦ χωριοῦ μποροῦν πάντα νά δόσουν χιλιάδες ἀφορμές γιά ζύμωση γύρω ἀπό τά παραπάνω αἰτήματα. Αὐτή ἡ ζύμωση πρέπει νά ξεκινάει ἀπό τίς τοπικές, τίς συγκεκριμένες, τίς πιό ἐπιταχτικές ἀνάγκες τῶν ἀγροτῶν, ὅμως νά μή σταματάει σ' αὐτές τίς ἀνάγκες, ἀλλά νά πλαταίνει συνεχῶς τόν ὁρίζοντα τῶν ἀγροτῶν, ν' ἀναπτύσσει συνεχῶς τήν πολιτική τους συνείδηση, νά δείχνει τή διαφορετική θέση πού κατέχουν μέσα στό κράτος οἱ τσιφλικάδες καί οἱ ἀγρότες, νά ὑποδείχνει τό μοναδικό μέσο ἀπολύτρωσης τοῦ χωριοῦ ἀπό τό ζυγό τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς καταπίεσης πού τό βαραίνει, — τή σύγκληση σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ, τήν ἀνατροπή τοῦ δεσποτισμοῦ τῆς ὑπαλληλοκρατίας. Εἶναι ἀνόητος καί παράλογος ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τάχα

οἱ ἐργάτες δέν μποροῦν νά νιώσουν τό αἴτημα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας: ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες, πού ἔζησαν χρόνια ἀνοιχτῆς πάλης ἐνάντια στούς ἐργοστασιάρχες καί στήν ἀστυνομία, πού βλέπουν καθημερινά νά συλλαμβάνονται αὐθαίρετα καί νά διώκονται οἱ καλύτεροι ἀπό τίς γραμμές τους, ὄχι μόνο αὐτοί οἱ ἐργάτες πού ἐπηρεάζονται κιόλας ἀπό τό σοσιαλισμό, ἀλλά καί κάθε μυαλωμένος ἀγρότης, πού σκέφτεται ἔστω καί λίγο ὅσα βλέπει γύρω του, θά εἶναι σέ θέση νά καταλάβει καί ν' ἀφομοιώσει τούς σκοπούς τῆς πάλης τῶν ἐργατῶν, ν' ἀφομοιώσει τήν ἰδέα τῆς σύγκλησης ἑνός ζέμσκι σομπόρ πού θά ἀπελευθερώσει ὅλη τή χώρα ἀπό τήν παντοδυναμία τῆς μισητῆς ὑπαλληλοκρατίας. Καί ἡ ζύμωση μέ βάση τίς πιό ἄμεσες καί τίς πιό ἐπιταχτικές ἀνάγκες τῆς ἀγροτιᾶς τότε μόνο θά εἶναι σέ θέση νά ἐκπληρώσει τό καθῆκον της, — δηλ. νά μπάσει τήν ταξική πάλη στό χωριό, — ὅταν μέ τό κάθε ξεσκέπασμα τοῦ ἄλφα ἤ βήτα «οἰκονομικοῦ» κακοῦ θά κατορθώσει νά συνδέσει ὁρισμένες πολιτικές διεκδικήσεις.

Ὅμως γεννιέται τό ἐρώτημα, μπορεῖ ἄραγε τό σοσιαλδημοκρατικό ἐργατικό κόμμα νά περιλάβει στό πρόγραμμά του αἰτήματα σάν τά παραπάνω; Μπορεῖ ἄραγε ν' ἀναλάβει τή ζύμωση μέσα στήν ἀγροτιά; Δέ θά μᾶς ὁδηγήσει ἄραγε αὐτό στό νά σκορπίσουμε καί νά κατευθύνουμε τίς ἐπαναστατικές μας δυνάμεις, πού κι ἔτσι εἶναι ὀλιγάριθμες, μακριά ἀπό τήν κύρια καί μοναδικά σίγουρη κοίτη τοῦ κινήματος;

Οἱ ἀντιρήσεις αὐτές στηρίζονται σέ παρανόηση. Μάλιστα, πρέπει ὁπωσδήποτε νά περιλάβουμε στό πρόγραμμά μας διεκδικήσεις γιά τήν ἀπαλλαγή τοῦ χωριοῦ μας ἀπ' ὅλες τίς ἐπιβιώσεις τῆς δουλείας, διεκδικήσεις ἱκανές νά προκαλέσουν στό καλύτερο κομμάτι τῆς ἀγροτιᾶς ἄν ὄχι ἀνεξάρτητη πολιτική πάλη, τουλάχιστο συνειδητή ὑποστήριξη τῆς ἀπελευθερωτικῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Θά κάναμε λάθος ἄν ὑποστηρίζαμε μέτρα πού μποροῦν νά παρεμποδίσουν τήν κοινωνική ἐξέλιξη, εἴτε νά προφυλάξουν τεχνητά τούς μικροαγρότες ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης παραγωγῆς, ὅμως ἀκόμα πιό ὀλέθριο λάθος θά κάναμε ἄν δέν καταφέρναμε νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τό ἐργατικό κίνημα γιά νά διαδόσουμε, μέσα στήν ἀγροτιά, τά δημοκρατικά ἐκεῖνα αἰτήματα πού δέν πραγματοποίησε ἡ μεταρύθμιση τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861, ἐξαιτίας τῆς διαστρέβλωσής της ἀπό τούς τσιφλικάδες καί τήν ὑπαλληλοκρατία. Εἶναι ἀνάγκη γιά τό κόμμα μας νά συμπεριλάβει τέτοια αἰτήματα στό πρόγραμμά του, ἄν θέλει νά μπεῖ ἐπικε-

φαλῆς ὅλου τοῦ λαοῦ στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία*. Ὅμως αὐτό δέν προϋποθέτει καθόλου ὅτι θ' ἀρχίσουμε νά καλοῦμε τίς δραστήριες ἐπαναστατικές δυνάμεις νά πᾶνε ἀπό τήν πόλη στό χωριό. Γι' αὐτό οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει. Δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὅλα τά μαχητικά στοιχεῖα τοῦ κόμματος πρέπει νά τείνουν πρός τίς πόλεις καί τά ἐργοστασιακά κέντρα, ὅτι μόνο τό βιομηχανικό προλεταριάτο εἶναι ἱκανό νά διεξάγει ἀκλόνητη καί μαζική πάλη ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ὅτι μόνο τό προλεταριάτο αὐτό εἶναι ἱκανό νά σηκώσει στούς ὤμους του τέτοια μέσα πάλης, ὅπως εἶναι ἡ ὀργάνωση ἀνοιχτῶν διαδηλώσεων εἴτε ἡ ἵδρυση *λαϊκῆς* πολιτικῆς ἐφημερίδας, πού νά βγαίνει κανονικά καί νά κυκλοφορεῖ πλατιά. Ἐμεῖς πρέπει νά συμπεριλάβουμε στό πρόγραμμά μας τίς διεκδικήσεις τῶν ἀγροτῶν, ὄχι γιά νά καλέσουμε τούς πεισμένους σοσιαλδημοκράτες νά πᾶνε ἀπό τήν πόλη στό χωριό, ὄχι γιά νά τούς καθηλώσουμε στό χωριό, ὄχι, ἀλλά γιά νά δόσουμε τήν καθοδήγηση γιά δράση σ' ἐκεῖνες τίς δυνάμεις πού *δέν μποροῦν* νά χρησιμοποιηθοῦν παρά μόνο στό χωριό, γιά νά χρησιμοποιήσουμε στήν ὑπόθεση τῆς δημοκρατίας καί στήν πολιτική πάλη γιά τή λευτεριά τούς δεσμούς μέ τό χωριό, πού, λόγω τῶν περιστάσεων, ἔχουν πολλοί ἀφοσιωμένοι στή σοσιαλδημοκρατία διανοούμενοι καί ἐργάτες, δεσμούς πού πλαταίνουν κι ἀναπτύσσονται κατανάγκην μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος. Ἐμεῖς ἀπό καιρό πιά ξεπεράσαμε τό στάδιο ἐκεῖνο, πού στή διάρκειά του ἤμασταν ἕνα μικρό τμῆμα ἐθελοντῶν, πού ὅλες οἱ σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό ὁμίλους νέων πού ὅλοι τους «πήγαιναν στούς ἐργάτες». Τό κίνημά μας διαθέτει τώρα μιά ὁλόκληρη στρατιά, τή στρατιά τῶν ἐργατῶν, πού ἔχουν μπεῖ στήν πάλη γιά τό σοσιαλισμό καί τή λευτεριά — τή στρατιά τῶν διανοουμένων, πού πῆραν καί παίρνουν μέρος στό κίνημα καί πού εἶναι διασπαρμένοι σήμερα σ' ὅλες τίς ἄκρες τῆς Ρωσίας — τή στρατιά τῶν συμπαθούντων, πού ἀτενίζουν μέ πίστη κι ἐλπίδα τό ἐργατικό κίνημα κ' εἶναι ἕτοιμοι νά τοῦ προσφέρουν χιλιάδες ὑπηρεσίες. Μπροστά μας ἔχουμε ἕνα μεγάλο καθῆκον: νά ὀργανώσουμε ὅλες αὐτές τίς στρατιές, νά τίς ὀργανώσουμε ἔτσι, πού νάμαστε ἱκανοί ὄχι μόνο νά προκαλοῦμε στιγμιαῖα ξε-

* Ἔχουμε κιόλας συντάξει σχέδιο σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος πού περιλαβαίνει καί τά παραπάνω αἰτήματα. Ἐλπίζουμε ὅτι, ὕστερα ἀπό τή συζήτηση καί τήν ἐπεξεργασία αὐτοῦ τοῦ σχεδίου μέ τή συνδρομή καί τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», θά δημοσιεύσουμε σ' ἕνα ἀπό τά προσεχῆ φύλλα τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας.

σπάσματα, ὄχι μόνο νά καταφέρουμε στόν ἐχθρό εὐκαιριακά, σκόρπια (καί γι' αὐτό ἀκίνδυνα) χτυπήματα, ἀλλά νά καταδιώκουμε τόν ἐχθρό μέ ἀδιάκοπη, ἐπίμονη καί συνεπῆ πάλη σ' ὅλο τό μέτωπο, νά χτυπᾶμε τήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση παντοῦ ὅπου σπέρνει καταπίεση καί θερίζει μίσος. Μά εἶναι δυνατό νά πετύχουμε τό σκοπό αὐτό, χωρίς νά ρίξουμε μέσα στή μάζα τῶν ἑκατομμυρίων τῆς ἀγροτιᾶς τό σπόρο τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς πολιτικῆς συνείδησης; Καί μή λέτε ὅτι αὐτή ἡ σπορά δέν εἶναι δυνατή: ὄχι μόνο εἶναι δυνατή ἀλλά γίνεται κιόλας, γίνεται μέ χίλιους τρόπους πού διαφεύγουν τήν προσοχή καί τήν ἐπίδρασή μας. Καί θά προχωρήσει ἀφάνταστα πιό πλατιά καί πιό γρήγορα, ὅταν ἐμεῖς θά καταφέρουμε νά ρίξουμε ἕνα σύνθημα γιά μιά τέτοια ἐπίδραση καί θά ὑψώσουμε τή σημαία τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς ἀπ' ὅλα τά ὑπολείμματα τῆς ἐπονείδιστης δουλοπαροικίας. Οἱ χωρικοί πού ἔρχονται στήν πόλη ἀπό τώρα κιόλας παρακολουθοῦν μέ περιέργεια καί ἐνδιαφέρον τήν ἀκατανόητη γι' αὐτούς πάλη τῶν ἐργατῶν καί φέρνουν τά μαντάτα γι' αὐτήν ὥς τίς πιό ἀπομακρυσμένες γωνιές. Ἐμεῖς μποροῦμε καί πρέπει νά πετύχουμε ὥστε στή θέση αὐτῆς τῆς περιέργειας ἀμέτοχων θεατῶν νά μπεῖ, ἄν ὄχι ἡ ὁλοκληρωτική κατανόηση, τουλάχιστο ἡ θολή συναίσθηση ὅτι οἱ ἐργάτες παλαίβουν γιά τά συμφέροντα ὅλου τοῦ λαοῦ, νά μπεῖ ἡ ὅλο καί μεγαλύτερη συμπάθεια γιά τόν ἀγώνα τους. Καί τότε ἡ μέρα τῆς νίκης τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἐνάντια στήν ἀστυνομική κυβέρνηση θά πλησιάσει μέ ἀναπάντεχη καί ἀπροσδόκητη καί γιά μᾶς τούς ἴδιους ταχύτητα.

Γράφτηκε τό Φλεβάρη, ὕστερα ἀπό τίς 19 (4 τοῦ Μάρτη) 1901

Δημοσιεύτηκε τόν Ἀπρίλη τοῦ 1901 στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 3

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς ἐφημερίδας

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΩΣ ΤΩΡΑ

(1898 – 'Απρίλης 1901)

1897–1898

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Α. Α. ΜΙΚΟΥΛΙΝ

Τό σημείωμα γιά τό βιβλίο τοῦ Α. Α. Μικούλιν (δέν ἐξακριβώθηκε ποιό) γράφτηκε, ὅπως φαίνεται, τό 1897 ἤ στίς ἀρχές τοῦ 1898. Ὁ Λένιν κάνει μνεία γιά τό σημείωμα σέ γράμμα του τῆς 14 (26) Φλεβάρη τοῦ 1898, πρός τόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ, προειδοποιώντας τον ὅτι τό σημείωμα δέν πρέπει νά συμπεριληφθεῖ στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα» (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 87).

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Ν. Ε. ΦΕΝΤΟΣΕΓΕΦ

Τά γράμματα στόν Ν. Ε. Φεντοσέγεφ γράφτηκαν πρίν ἀπό τίς 24 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη) 1898. Πληροφορίες γι' αὐτά ὑπάρχουν σέ γράμμα τοῦ Β. Ι. Λένιν τῆς 24 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη) 1898 πρός τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, ὅπου ἀναφέρεται: «Ὁ Ν. Ε. Φ. δέ μοῦ γράφει, οὔτε μοῦ ἀπαντᾶ μάλιστα, ἄν καί τοῦ ἔγραψα 2 γράμματα» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 81).

1898

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΕΙΟΥ ΤΒΕΡ

Γιά τό γράμμα αὐτό ὁ Λένιν κάνει λόγο σέ γράμμα του τῆς 12 (24) τοῦ Δεκέμβρη 1898 πρός τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 140).

1898–1899

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Λ. ΜΑΡΤΟΦ

Γιά τήν ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τόν Λ. Μάρτοφ γίνεται λόγος σέ γράμμα τοῦ Λένιν στούς δικούς του (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 180), καθώς καί στίς ἀναμνήσεις τοῦ Λ. Μάρτοφ.

«Ὁ Β. Ι. ἔγραψε μόνο ὅτι σέ μιά σειρά φύλλα τῆς ἐφημερίδας τῆς Πετρούπολης „Ραμπότσαγια Μίσλ" παρατηρεῖται μιά τάση νά παρασιωποῦνται

τά καθήκοντα τῆς πολιτικῆς πάλης καί ὅτι στό ἐξωτερικό διεξάγεται ἐνάντια στόν Πλεχάνοφ κι ὅλη τήν ὁμάδα „'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς" μιά συστηματική ἐκστρατεία ἀπό νεαρούς πρόσφυγες (ἀνάμεσά τους εἶναι κι ὁ Κ. Μ. Τάχταρεφ), πού τοῦ φαίνεται ὕποπτη» (Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἑνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 400-401).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Φ. Β. ΛΕΝΓΚΝΙΚ ΓΙΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γιά τήν ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τόν Φ. Β. Λένγκνικ πάνω σέ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας στά χρόνια τῆς ἐξορίας του στή Σιβηρία, κάνουν λόγο ὁ Φ. Β. Λένγκνικ καί ὁ Π. Ν. Λεπεσίνσκι. «Στά γράμματα πού ἔστειλε σ' ἀπάντηση, — γράφει ὁ Λένγκνικ, — ὁ Βλαντίμιρ 'Ιλίτς, ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, μέ πολύ λεπτό τρόπο, ὅμως κι ὁλότελα ξεκάθαρα, τάχτηκε ἀποφασιστικά ἐνάντια καί στό σκεπτικισμό τοῦ Χιούμ, καί στόν ἰδεαλισμό τοῦ Κάντ, ἀντιπαραθέτοντάς τους τή γεμάτη σφρίγος φιλοσοφία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς». Ὁ Φ. Β. Λένγκνικ θυμόταν ὅτι τά γράμματα αὐτά τοῦ τά κατάσχεσαν στή διάρκεια μιᾶς ἔρευνας τό 1901 στή Σαμάρα (βλ. Λενινιστική συλλογή, τόμ. Ι, σελ. 194–195). Ὁ Π. Ν. Λεπεσίνσκι στίς ἀναμνήσεις του σημειώνει ὅτι μερικές φορές τά γράμματα τοῦ Λένιν στόν Λένγκνικ ἦταν ὁλόκληρες φιλοσοφικές πραγματεῖες (βλ. Π. Ν. Λεπεσίνσκι. Στή στροφή. Μόσχα, 1955, σελ. 114–115).

1899

ΔΥΟ ΑΡΘΡΑ ΜΕ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΝΑΡΟΝΤΝΙΚΟΥ Ν. Β. ΛΕΒΙΤΣΚΙ

Πληροφορίες γιά τά ἄρθρα αὐτά ὑπάρχουν σέ γράμμα τοῦ Β. Ι. Λένιν τῆς 25 Αὐγούστου (6 τοῦ Σεπτέμβρη) 1899 πρός τήν Μ. Α. Οὐλιάνοβα (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 207). Τά ἄρθρα προορίζονταν προφανῶς γιά τό περιοδικό «Νατσάλο», πού ἡ τσαρική κυβέρνηση τό ἔκλεισε τόν Ἰούνη τοῦ 1899.

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟΝ Λ. ΜΑΡΤΟΦ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ «CREDO»

Μνεία γι' αὐτό τό γράμμα γίνεται στίς ἀναμνήσεις τοῦ Λ. Μάρτοφ (βλ. Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἑνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 407–408).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ Α. Ν. ΠΟΤΡΕΣΟΦ ΚΑΙ ΣΤΟΝ Λ. ΜΑΡΤΟΦ

Στά γράμματα αὐτά ὁ Β. Ι. Λένιν μιλοῦσε γιά τό σχέδιο ἔκδοσης στό ἐξωτερικό μιᾶς πανρωσικῆς παράνομης μαρξιστικῆς ἐφημερίδας, γιά τήν ἀνάγκη τῆς πάλης ἐνάντια στό ρωσικό καί στό διεθνῆ ἀναθεωρητισμό (βλ. 'Αναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ 'Ιλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 105–106· Γ. Μάρτοφ. Σημειώσεις ἑνός σοσιαλδημοκράτη. Μόσχα, 1924, σελ. 411· «Κάτεργα κι ἐξορία», 1927, τεῦχος 6 (35), σελ. 9).

Η ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Σ. Ν. ΠΡΟΚΟΠΟΒΙΤΣ «ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ»

Στό 'Αρχεῖο τοῦ 'Ινστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγονται μόνο οἱ σελίδες 4–16 τοῦ χειρογράφου.

ΜΕΡΟΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ «ΕΠΙΤΑΧΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ»

Στό 'Αρχεῖο τοῦ 'Ινστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ λείπει τό μισό τοῦ 5ου φύλλου τοῦ χειρογράφου.

1900

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ «ΙΣΚΡΑ» ΠΡΟΣ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΣΔΕΚΡ ΠΟΥ ΗΤΑΝ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1900 ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ

'Η ἔκθεση πρός τό συνέδριο εἶχε ἑτοιμαστεῖ ἀπό τόν Λένιν ἐγγράφως γιατί ἡ ὁμάδα τῆς «'Ισκρα» δέν ἦταν βέβαιη ἄν θά μποροῦσε νά στείλει ἀντιπρόσωπο στό συνέδριο πού προβλεπόταν νά συνέλθει.

«Στήν ἔκθεση αὐτή, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν στήν ἐργασία „Τί νά κάνουμε;", —ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα ὅτι ἄν περιοριστοῦμε μόνο στήν ἐκλογή Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς ὄχι μόνο δέ θά λύσουμε τό ζήτημα τῆς ἑνοποίησης, σέ μιά περίοδο πλέριας διασπορᾶς, σάν αὐτή πού περνᾶμε τώρα, ἀλλά διατρέχουμε καί τόν κίνδυνο νά δυσφημίσουμε τή μεγάλη ἰδέα τῆς δημιουργίας κόμματος σέ περίπτωση πού μᾶς βρεῖ ἕνα καινούργιο γρήγορο καί ὁλοκληρωτικό χτύπημα, πράγμα πού εἶναι περισσότερο ἀπό πιθανό, λόγω τῆς ἀντισυνωμοτικότητας πού ἐπικρατεῖ· ὅτι γι' αὐτό πρέπει ν' ἀρχίσουμε ἀπό τήν πρόσκληση ὅλων τῶν ἐπιτροπῶν καί ὅλων τῶν ἄλλων ὀργανώσεων νά ὑποστηρίζουν τό ἐπανεκδιδόμενο κοινό ὄργανο, πού *πραγματικά* θά συνδέσει ὅλες τίς ἐπιτροπές μέ *οὐσιαστικούς* σμούς καί θά προετοιμάσει *πραγματικά* μιά ὁμάδα καθοδηγητῶν ὁλόκληρου τοῦ κινήματος· σέ συνέχεια τήν ὁμάδα πού θά δημιουργήσουν οἱ ἐπιτροπές, τό κόμμα καί οἱ ἐπιτροπές θά μποροῦσαν πολύ εὔκολα νά τήν μετατρέψουν σέ ΚΕ, μόλις ἡ ὁμάδα αὐτή θ' ἀναπτυσσόταν καί θά δυνάμωνε. Τό συνέδριο ὅμως δέ γίνεται, λόγω μιᾶς σειρᾶς χτυπημάτων, καί ἡ ἔκθεση καταστρέφεται γιά συνωμοτικούς λόγους, ἀφοῦ διαβάστηκε ἀπό μερικούς μόνο συντρόφους, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν πληρεξουσίων μιᾶς ἐπιτροπῆς» ("Απαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 464–465).

Εἶναι πιθανό νά κρατήθηκε τότε ἀντίγραφο τοῦ κειμένου τῆς ἔκθεσης.

1898–'Απρίλης 1901

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΟΜΑΔΑ «ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ»

Σχετικά μέ τά γράμματα τοῦ Β. Ι. Λένιν, — πού δέ βρέθηκαν, — πρός τά μέλη τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. 'Αξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς — βλ. "Απαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 34ος, σελ. 30–31· τόμ. 36ος, σελ. 32· 'Αναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ 'Ιλίτς Λένιν,

Μέρος 1, Μόσχα, 1956, σελ. 58· 'Αλληλογραφία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί τοῦ Π. Μπ. 'Αξελρόντ. Τ. ΙΙ. Μόσχα, 1925, σελ. 137· Τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα στή Ρωσία. 'Υλικά δημοσιευόμενα μέ τήν ἐπιμέλεια τῶν Α. Ν. Πότρεσοφ καί Μπ. Ι. Νικολάγεβσκι. Τ. Ι. Μόσχα-Λένινγκραντ, 1928, σελ. 75–76.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΙΚΟΥΣ ΤΟΥ:

Μ. Α. Οὐλιάνοβα, Μ. Ι. Οὐλιάνοβα, Α. Ι. Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα, Ντ. Ι. Οὐλιάνοφ, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Μ. Τ. 'Ελιζάροφ

Γιά πολλά γράμματα στούς δικούς του, πού δέν ἔφτασαν στά χέρια μας, γίνεται μνεία στήν ἀλληλογραφία τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τούς δικούς του, πού διασώθηκε, στίς περικοπές πού κρατοῦσε ἀπό τά γράμματα τοῦ Λένιν ἡ διοίκηση χωροφυλακῆς τῆς Μόσχας, καθώς καί στίς ἀναμνήσεις τῆς Α. Ι. Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα, τῆς Μ. Ι. Οὐλιάνοβα καί τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 77, 80, 87, 90, 92, 94, 96, 105, 110, 117, 127, 128, 130, 134, 139, 176, 184, 193, 207, 214, 230, 463–464, 465, 467, 493, 495, 500, 502· 'Αναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ 'Ιλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 51, 102–103, 234· Ν. Κ. Κρούπσκαγια. 'Ο Λένιν — συντάχτης καί ὀργανωτής τοῦ κομματικοῦ τύπου. Μόσχα, 1956, σελ. 20).

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

μέ τοὺς Ε. Β. Μπαραμζίν, Α. Α. Βανέγεφ, Μ. Γ. Γρηγόριεφ, Β. Α. 'Ιόνοφ, Α. Μ. Καλμίκοβα, Λ. Μ. καί Ν. Μ. Κνιπόβιτς, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Β. Κ. Κουρνατόβσκι, Ι. Χ. Λαλαγιάντς, Π. Ν. Λεπεσίνσκι, Γ. Μ. Λιάχοβσκι, Σ. Ι. Μιτσκέβιτς, Α. Ν. Πότρεσοφ, Μ. Α. Σίλβιν, Α. Π. Σκλιαρένκο, Β. Β. Στάρκοφ, Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Μ. Φιλίπποφ, Α. Σ. Σαποβάλοφ, Α. Α. Γιακουμπόβα

Γιά τήν πλατιά αὐτή ἀλληλογραφία γίνεται λόγος στά διασωθέντα γράμματα τοῦ Β. Ι. Λένιν πρός τούς δικούς του, στίς ἀναμνήσεις τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια, τοῦ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, τοῦ Π. Ν. Λεπεσίνσκι, τοῦ Λ. Μάρτοφ κ. ἄ.

«Δυό φορές τή βδομάδα ἐρχόταν ταχυδρομεῖο. Εἴχαμε μεγάλη ἀλληλογραφία, —γράφει ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια. — Παίρναμε γράμματα καί βιβλία ἀπό τή Ρωσία. Μᾶς ἔγραφε λεπτομερειακά γιά ὅλα ἡ Ἄννα 'Ιλίνιτσνα, μᾶς ἔγραφαν ἀπό τήν Πετρούπολη. . . Παίρναμε γράμματα καί ἀπό κείνους πού βρίσκονταν ἐξορία σέ μακρινές περιοχές: ἀπό τόν Μάρτοφ, πού βρισκόταν στό Τουρουχάνσκ, ἀπό τόν Πότρεσοφ πού βρισκόταν στό 'Ορλόφ τοῦ κυβερνείου Βιάτκας. Τά περισσότερα ὅμως γράμματα ἦταν ἀπό συντρόφους πού ἦταν σκόρπιοι στά γύρω χωριά. 'Από τό Μινουσίνσκ (πού βρισκόταν 50 βέρστια μακριά ἀπό τό Σούσενσκογε) μᾶς ἔγραφαν· ὁ Κρζιζανόβσκι, ὁ Στάρκοφ· 30 βέρστια μακριά, στό 'Ερμακόβσκογε βρίσκονταν ὁ Λεπεσίνσκι, ὁ Βανέγεφ, ὁ Σίλβιν, ὁ Πάνιν — φίλος τοῦ 'Οσκάρ· 70 βέρστια μακριά στό Τεσί, βρίσκονταν ὁ Λένγκνικ, ὁ Σαποβάλ, ὁ Μπαραμζίν· στό ἐργοστάσιο ζάχαρης βρισκόταν ὁ Κουρνατόβσκι. 'Αλληλογραφούσαμε γιά ὅλα — γιά τά νέα ἀπό τή Ρωσία, γιά τά μελλοντικά σχέδια, γιά τά βιβλία, γιά τά νέα ρεύματα, γιά τή φιλοσοφία. 'Ακόμα καί τό παιχνίδι τοῦ σκακιοῦ ἔπιανε ὁρισμένο μέρος στήν ἀλληλογραφία μας καί κυρίως στά γράμματα μέ

τόν Λεπεσίνσκι. . .» (Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἀναμνήσεις γιά τόν Λένιν. Μόσχα, 1957, σελ. 32· βλ. ἐπίσης: Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 77, 80, 121, 128, 142, 186, 213, 235, 246, 489, 494· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 181–182, 220–221· Ν. Κρούπσκαγια. Ἀπ' τά παλιά χρόνια. Μόσχα-Λένινγκραντ, 1930, σελ. 40).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ, ΠΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ ΠΗΡΕ ΜΕΡΟΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1898–ἀρχές τοῦ 1901

[Κρούπσκαγια, Ν. Κ.] Ἡ γυναίκα-ἐργάτρια. Ἔκδ. τῆς «Ἴσκρα», Φλεβάρης τοῦ 1901 (βλ. Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ὁ Λένιν — συντάχτης καί ὀργανωτής τοῦ κομματικοῦ τύπου. Μόσχα, 1956, σελ. 20).

1899–1900

Ρωσική μετάφραση ἀπό τ' ἀγγλικά τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Μπ. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ». Τ. ΙΙ. Πετρούπολη, 1901 (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 188, 210, 211, 214, 490).

1900–Ἀπρίλης 1901

Ἄρθρα καί ἀνταποκρίσεις γιά τά φύλλα 1, 2 καί 3 τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Ἄρθρα γιά τό τεῦχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 1–3, 8, 33· Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ὁ Λένιν — συντάχτης καί ὀργανωτής τοῦ κομματικοῦ τύπου. Μόσχα, 1956, σελ. 21).

Τέλη τοῦ 1900

[Ἑρμάνσκι, Ο. Α.] Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο. Ἔκδ. τῆς «Ἴσκρα», Γενάρης 1901 (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 8).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΕΙ ΑΠΟ ΤΟΝ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

1898, 1899–1900

Μετάφραση ἀπό τ' ἀγγλικά τοῦ Ι τόμου καί σημαντικοῦ μέρους τοῦ κειμένου τοῦ ΙΙ τόμου τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Μπ. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ». Ὁ Λένιν ἔγραψε μιά σειρά ὑποσημειώσεις στό κείμενο τῆς ρωσικῆς μετάφρασης τοῦ βιβλίου (βλ. Σ. καί Μπ. Οὐέμπ. Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ. Τ. Ι.–ΙΙ. Μετάφραση ἀπό τ' ἀγγλικά τοῦ Βλαντίμιρ Ἰλίν. Πετρούπολη, 1900–1901· Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 96, 97, 98, 101, 110, 113, 115, 117, 119, 210, 211, 214, 490).

1899

Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Κάουτσκι «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. Ἀντικριτική» (βλ. Κ. Κάουτσκι, Συλλογή ἄρθρων. Πετρούπολη, 1905. Στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ βιβλίου (1906) σημειώνεται: «Μετάφραση τοῦ Λένιν»· Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 35· Ἀναμνήσεις γιά τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς Λένιν. Μέρος 1. Μόσχα, 1956, σελ. 101).

1900

Μετάφραση ἀπό τ' ἀγγλικά τοῦ ἄρθρου τοῦ Γ. Χάιντμαν «Ὁ σοσιαλισμός, ὁ τρεϊντ-γιουνιονισμός καί ἡ πολιτική πάλη». Τό χειρόγραφο τοῦ Β. Ι. Λένιν φυλάγεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ. Τό ἄρθρο τοῦ Χάιντμαν εἶχε σταλεῖ ἀπό τόν ἀρθρογράφο μέσω τοῦ Β. Π. Νόγκιν, μέλους τῆς ὁμάδας «Ρᾶμπότσεγε ζνάμια» (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 35–36).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Τὸ ἄρθρο «*Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς. Νέοι στατιστικοί ἆθλοι τοῦ καθηγητῆ Κάρισεφ*» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν τόν Αὔγουστο τοῦ 1898 καί δημοσιεύτηκε στή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα», πού ἐκδόθηκε τό πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1898. Τά ὑλικά καί τά συμπεράσματα τοῦ ἄρθρου «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς» ὁ Λένιν τά χρησιμοποίησε πλατιά στό βιβλίο «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» (κεφάλαιο V: «Τά πρῶτα στάδια τοῦ καπιταλισμοῦ στή βιομηχανία»· κεφ. VI: «Ἡ κεφαλαιοκρατική μανουφακτούρα καί ἡ κεφαλαιοκρατική δουλειά στό σπίτι»· καί κεφάλαιο VII: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας», ὑποκεφάλαιο δεύτερο — «Ἡ στατιστική μας γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια»). — *1.*

[2] «*Ρούσκιγε Βέντομοστι*» («Ρωσικά Χρονικά») — ἐφημερίδα· ἔβγαινε στή Μόσχα ἀπό τό 1863 καί ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῆς μετριοπαθοῦς φιλελεύθερης διανόησης, ὑποστηρίζοντας τήν ἀνάγκη τῆς διεξαγωγῆς μεταρυθμίσεων πού θά μετατρέπανε τή Ρωσία σέ συνταγματική μοναρχία· στήν περίοδο 1880-1900 στήν ἐφημερίδα συνεργάζονταν συγγραφεῖς τῆς δημοκρατικῆς παράταξης (Β. Γ. Κορολένκο, Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Γ. Ι. Οὐσπένσκι κ. ἄ.) καί δημοσιεύονταν σ' αὐτήν ἔργα φιλελεύθερων ναρόντνικων. Ἀπό τό 1905 ἡ ἐφημερίδα ἦταν ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος τῶν καντέτων. Ὁ Λένιν τόνιζε ὅτι ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» συνδύαζε μέ ἕνα ἰδιόμορφο τρόπο «τόν *δεξιό* καντετισμό μέ ἕνα ναροντνικιστικό ἐπίχρισμα» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 19ος, σελ. 111). Τό 1918 ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» κλείστηκε μαζί μέ ἄλλες ἀντεπαναστατικές ἐφημερίδες. — *5.*

[3] «*Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ*» («Νομικός Ἀγγελιοφόρος») — μηνιάτικο περιοδικό ἀστικοφιλελεύθερης κατεύθυνσης· ἔβγαινε στή Μόσχα ἀπό τό 1867 μέχρι τό 1892. Στό περιοδικό συνεργάζονταν δημοσιολόγοι, πού κατοπινά ἔγιναν καντέτοι καί ὀχτωβριστές (Ν. Καρέγεφ, Β. Γκόλτσεφ, Μ. Κοβαλέβσκι, Σ. Μούρομτσεφ κ. ἄ.).

Τό 1888 στό τεῦχος 10 τοῦ «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ» δημοσιεύτηκε γράμμα τοῦ Κ. Μάρξ πρός τή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ὀτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι», πού εἶχε γραφεῖ ἀπ' ἀφορμή τό ἄρθρο τοῦ Ν. Μιχαηλόβσκι «Ὁ Κάρλ Μάρξ ὑπό τήν κρίσιν τοῦ κ. Γ. Ζουκόβσκι». — *13.*

4 «*Μίρ Μπόζι*» («Ὁ κόσμος τοῦ Θεοῦ») — μηνιάτικο φιλολογικό καί ἐπιστημονικό ἐκλαϊκευτικό περιοδικό φιλελεύθερης κατεύθυνσης· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1892 μέχρι τό 1906. Τό 1898 δημοσιεύτηκε στό περιοδικό βιβλιοκρισία τοῦ Λένιν γιά τό βιβλίο τοῦ Α. Μπογκντάνοφ «Ἐπιτομή οἰκονομικῆς ἐπιστήμης» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 37-45). Ἀπό τό 1906 ἕως τό 1918 τό περιοδικό ἔβγαινε μέ τόν τίτλο «Σοβρεμέννι Μίρ» («Σύγχρονος κόσμος»).—*17.*

5 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος). — *17.*

6 Λεπτομερειακή περιγραφή αὐτοῦ τοῦ βιβλίου γίνεται στό ἔργο τοῦ Λένιν «Ἡ βιοτεχνική ἀπογραφή τοῦ 1894/95 στό κυβερνεῖο Πέρμ καί τά γενικά προβλήματα τῆς „βιοτεχνικῆς“ παραγωγῆς» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 333 - 450).—*18.*

7 Τά στοιχεῖα τῆς πρώτης γενικῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς 28 τοῦ Γενάρη (9 τοῦ Φλεβάρη) 1897 δημοσιεύτηκαν σέ χωριστά τεύχη ἀπό τό 1897 ἴσαμε τό 1905. Ὁ Λένιν χρησιμοποίησε τά στοιχεῖα αὐτά στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία», δίνοντας πιό ἀκριβεῖς ἀριθμούς γιά τόν πληθυσμό πολλῶν πόλεων καί χωριῶν. — *31.*

8 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τούς φιλελεύθερους ναρόντνικους μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ν. Μ. Μιχαηλόβσκι· κριτική τῶν ἀπόψεων αὐτῆς τῆς «σχολῆς» ὁ Λένιν ἔδοσε στό βιβλίο «Τί εἶναι οἱ „φίλοι τοῦ λαοῦ“ καί πῶς πολεμοῦν τούς σοσιαλδημοκράτες; (Ἀπάντηση στά ἄρθρα τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ἐνάντια στούς μαρξιστές)». — *40.*

9 «*Ρούσκαγια Μίσλ*» («Ρωσική Σκέψη») — μηνιάτικο πολιτικοφιλολογικό περιοδικό· ἔβγαινε στή Μόσχα ἀπό τό 1880 ὥς τό 1918. Μέχρι τό 1905 εἶχε ναροντνικιστική-φιλελεύθερη κατεύθυνση (ὥς τό 1885 διευθυντής του ἦταν ὁ Β. Μ. Λαβρόφ). Στή δεκαετία 1890–1900, στή διάρκεια τῆς πάλης τῶν μαρξιστῶν μέ τούς φιλελεύθερους ναρόντνικους δημοσίευε πότε-πότε στίς σελίδες του ἄρθρα μαρξιστῶν. Αὐτή τήν περίοδο στή «Ρούσκαγια Μίσλ» δημοσιεύονταν ἔργα δημοκρατικῶν συγγραφέων: τοῦ Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, τοῦ Γ. Ι. Οὐσπένσκι, τοῦ Β. Γ. Κορολένκο, τοῦ Α. Μ. Γκόρκι, τοῦ Α. Π. Τσέχοφ κ. ἄ. Ὕστερα ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ 1905 τό περιοδικό ἔγινε ὄργανο τοῦ ἀντεπαναστατικοῦ φιλελευθερισμοῦ· ἔβγαινε μέ διευθυντή τόν Π. Μπ. Στροῦβε. Κήρυχνε τόν ἐθνικισμό, τίς ἀπόψεις τῶν ὀπαδῶν τοῦ «Βέχι»*, τῆς παπαδοσύνης, ὑπερασπιζόταν τήν τσιφλικάδικη ἰδιοχτησία.

---

* Συλλογή ἀντιδραστικῶν ἄρθρων καντέτων δημοσιολόγων, πού χτυποῦσαν τήν ὑλιστική κοσμοθεωρία καί τίς δημοκρατικές ἐπαναστατικές παραδόσεις καί καλοῦσαν τούς διανοουμένους νά μποῦν στήν ὑπηρεσία τῆς ἀπολυταρχίας. *Σημ. μετ.*

Ὁ Λένιν ὀνόμαζε τή «Ρούσκαγια Μίσλ» — «Τσερνοσότενναγια Μίσλ» («Ἑκατονταρχίτικη Σκέψη») (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 445). — *41.*

10 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 738-739. — *44.*

11 *Ἔποικοι* — ἐνοικιαστές μικρῶν κομματιῶν γῆς ἀπό τούς μεγάλους γαιοχτήμονες στήν ἀρχαία Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Γιά τή χρήση αὐτῆς τῆς γῆς οἱ ἔποικοι κατέβαλλαν χρηματικό μίσθωμα καί δοσίματα σέ εἶδος. Κατοπινά οἱ ἔποικοι ἐξαιτίας τῶν χρεῶν τους ἔπεσαν οὐσιαστικά σέ ὁλοκληρωτική ἐξάρτηση ἀπό τούς γαιοχτήμονες. Σύμφωνα μέ τόν ὁρισμό τοῦ Φ. Ἔνγκελς οἱ ἔποικοι ἦταν «οἱ πρόδρομοι τῶν δουλοπάροικων τοῦ μεσαίωνα» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 284). — *44.*

12 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 795-826. — 45.

13 Τό «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν (ἀπ' ἀφορμή τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Μπουλγκάκοφ)» δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», 1899, τεῦχος 1.

«Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» («Ἐπιστημονική Ἐπιθεώρηση») — ἐπιστημονικό (ἀπό τό 1903 ἐπιστημονικό καί γενικό φιλολογικό) περιοδικό· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1894 μέχρι τό 1903. Τό περιοδικό συγκέντρωνε γύρω του δημοσιολόγους κι ἐπιστήμονες διάφορων σχολῶν καί διάφορων κατευθύνσεων· οἱ στῆλες τοῦ περιοδικοῦ χρησιμοποιοῦνταν πλατιά ἀπό τούς φιλελεύθερους καί τούς «νόμιμους μαρξιστές». Στό περιοδικό εἶχαν δημοσιευτεῖ οἱ ἐργασίες τοῦ Κ. Μάρξ «Ὁμιλία γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου» (1897, τεῦχος 11), «Μισθός, τιμή καί κέρδος» (1898, τεῦχος 12) κ. ἄ. καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς «Διαλεχτική καί μεταφυσική» (Ἀπόσπασμα ἀπό τήν εἰσαγωγή στό «Ἀντι-Ντύρινγκ») (1897, τεῦχος 5) κ. ἄ. Στήν ἀγγελία γιά τό 1900, μεταξύ τῶν συνεργατῶν ἀναφερόταν καί ὁ Β. Ἰλίν (Λένιν). Στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», ἐκτός ἀπό τό «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», δημοσιεύτηκαν ἐπίσης τά ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης» (1899, τεῦχος 8) (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 68-88) καί «Ἄκριτη κριτική» (1900, τεύχη 5, 6) (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 3ος, σελ. 639 - 665). — *46.*

14 «*Ὑπεραξία*». Μέχρι τά μέσα τοῦ 1899 ὁ Λένιν χρησιμοποιοῦσε γιά τήν ὑπεραξία τόν ὅρο «στόϊμοστ» παράλληλα μέ τόν ὅρο «πριμπάβοτσναγια στόϊμοστ». Ἀργότερα χρησιμοποιεῖ μόνο τόν ὅρο «πριμπάβοτσναγια στόϊμοστ».

Στό περιοδικό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», ὅπου πρωτοδημοσιεύτηκε τό «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν», ἡ σύνταξη ἀντικατέστησε τόν ὅρο «στόιμοστ» («ἀξία») μέ τόν ὅρο

«τσέννοστ». [Στά ἑλληνικά καί ὁ ὅρος αὐτός μεταφράζεται «ἀξία» *Σημ. μετ.*]. Ὁ Λένιν θεωροῦσε τόν ὅρο «τσέννοστ» λαθεμένο. Σέ ὑποσημείωση τοῦ ἄρθρου «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης» τόνισε ὅτι χρησιμοποιεῖ πάντα τόν ὅρο «στόιμοστ». (Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 69). — *47.*

15 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 471.— *48.*

16 Βλ. Κ. Μάρξ «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 316–317. — *49.*

17 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 254–255. — *49.*

18 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 316. — *50.*

19 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 259–260. — *51.*

20 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 498.—*51.*

21 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 314.—*51.*

22 «*Νόβογε Σλόβο*» («Νέος Λόγος») — μηνιάτικο ἐπιστημονικοφιλολογικό καί πολιτικό περιοδικό· ἐκδιδόταν στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1894 ἀπό τούς φιλελεύθερους ναρόντνικους. Ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1897 ἐκδιδόταν μέ τή συμμετοχή τῆς Α. Μ. Καλμίκοβα, ἀπό τούς «νόμιμους μαρξιστές» (Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι κ. ἄ.). Στό «Νόβογε Σλόβο» εἶχε δημοσιευτεῖ ἡ προσθήκη τοῦ Ἔνγκελς στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» μέ τόν τίτλο «Ὁ νόμος τῆς ἀξίας καί τό ὕψος τοῦ κέρδους» (1897, τεῦχος 12) κ. ἄ., καθώς καί οἱ ἐργασίες τοῦ Λένιν: «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ὁ Σισμόντι καί οἱ ντόπιοι σισμοντικοί μας» καί «Ἀπ᾽ ἀφορμή ἕνα σχόλιο ἐφημερίδας» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 125 - 274 καί 451 - 458). Στό περιοδικό συνεργάζονταν ὁ Γκ. Β. Πλεχάνοφ, ἡ Β.Ι. Ζασούλιτς, ὁ Α.Μ. Γκόρκι καί ἄλλοι. Τό Δεκέμβρη τοῦ 1897 τό περιοδικό κλείστηκε ἀπό τήν κυβέρνηση.—*51.*

23 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 361–389. — *52.*

24 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 16. — *56.*

25 Οἱ βιβλιοκρισίες τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τά βιβλία τοῦ Ρ. Γκβόζντεφ, τοῦ Πάρβους καί γιά τόν όδηγό «Ἡ ἐμποροβιομηχανική Ρωσία» δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Νατσάλο», 1899, τεῦχος 3.

«*Νατσάλο*» («Ἀρχή») — μηνιάτικο ἐπιστημονικό καί φιλολογικό πολιτικό περιοδικό, ὄργανο τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν». Ἔβγαινε στήν Πετρούπολη τό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1899 ὑπό τή διεύθυνση τῶν Π.

Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί ἄλλων. Στό περιοδικό συνεργάζονταν ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἤ Β. Ι. Ζασούλιτς κ. ἄ. Στό τεῦχος 4 τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύτηκε ἀπόσπασμα ἀπό τίς ταξιδιωτικές σημειώσεις τοῦ Φ. Ἔνγκελς πού εἶχαν τόν τίτλο «Ἀπό τό Παρίσι στή Βέρνη», καί ἀναφέρονταν στό 1848. Στό «Νατσάλο» δημοσιεύτηκαν ἐπίσης: μιά βιβλιοκρισία τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό βιβλίο τοῦ Κ. Κάουτσκι «Τό ἀγροτικό ζήτημα», ἕξι ὑποκεφάλαια τοῦ ΙΙΙ κεφαλαίου τοῦ βιβλίου του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» μέ τόν τίτλο «Ἡ ἐκτόπιση τῆς φεουδαρχικῆς οἰκονομίας ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική στή σύγχρονη ρωσική γεωργία» καί μιά βιβλιοκρισία του γιά τό βιβλίο τοῦ Χόμπσον «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ». — *57.*

26 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 737–739. — *63.*

27 *Φυσιοκράτες* — μιά ἀπό τίς κατευθύνσεις τῆς ἀστικῆς κλασικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού οἱ ἐκπρόσωποί της ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους στήν περίοδο τῆς ἰδεολογικῆς προετοιμασίας τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης στή Γαλλία (στήν περίοδο 1750–1770). Ἱδρυτής τῆς σχολῆς τῶν φυσιοκρατῶν ἦταν ὁ Φ. Κενέ. Στήν οἰκονομική πολιτική οἱ φυσιοκράτες ὑποστήριζαν τήν ἀρχή «laissez faire, laissez passer» («ἐλευθερία δράσης, ἐλευθερία κίνησης»), πού ἐπιδίωκε τή δημιουργία τῶν πιό εὐνοϊκῶν συνθηκῶν γιά τίς ἀναπτυσσόμενες ἀστικές σχέσεις. Οἱ φυσιοκράτες διακήρυχναν τήν ἀρχή τῆς ἀπεριόριστης κυριαρχίας τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας, ἀπέριπταν τόν προστατευτισμό, πάλαιβαν ἐνάντια στούς συντεχνιακούς περιορισμούς, ἀπαιτοῦσαν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καί τοῦ συναγωνισμοῦ.

Οἱ φυσιοκράτες μετέφεραν τήν ἔρευνα τῆς πηγῆς τοῦ πλούτου καί τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἀπό τή σφαίρα τῆς κυκλοφορίας στή σφαίρα τῆς παραγωγῆς, τήν περιόρισαν ὅμως στήν ἀγροτική οἰκονομία. Πρῶτοι αὐτοί στήν ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς σκέψης προσπάθησαν νά ἐξετάσουν τούς νόμους τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς κατανομῆς τοῦ συνολικοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος. Ὁ «Οἰκονομικός πίνακας» τοῦ Κενέ ἦταν μιά προσπάθεια νά δοθεῖ ἡ εἰκόνα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς στό σύνολό του. Ὡστόσο οἱ φυσιοκράτες, μή κατανοώντας τή φύση τῆς ἀξίας, ἔβλεπαν τήν ὑπεραξία ὄχι σάν ὑλοποίηση πρόσθετης ἐργασίας, ἀλλά σάν ἰδιόμορφο δῶρο τῆς φύσης («καθαρό προϊόν»). — *69.*

28 Βλ. Φ. Ἔνγκελς. «Ἀντι-Ντύρινγκ», ρωσ. ἔκδ., 1957, σελ. 237. Ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἐδῶ στό κεφάλαιο «Ἀπό τήν „Κριτική ἱστορία“» (βλ. μέρος δεύτερο, κεφάλαιο Χ). — *70.*

29 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 596. — *70.*

30 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. ΙΙ, 1955, σελ. 358–359. — *70.*

31 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. ΙΙ, 1955, σελ. 359–389. — *70.*

32 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 389. — *72*.

33 *Τέταρτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου»* ὁ Λένιν ὀνομάζει, σύμφωνα μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ Ἔνγκελς, τήν ἐργασία τοῦ Μάρξ «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», πού γράφτηκε στά 1862–1863. Στόν πρόλογο τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» ὁ Ἔνγκελς ἔγραφε: «Ἐπιφυλάσσομαι νά δημοσιεύσω τό κριτικό μέρος αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου σάν IV τόμο τοῦ „Κεφαλαίου", ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν ἀπ' αὐτό πολλά σημεῖα πού ἐξετάστηκαν ἐξαντλητικά στούς τόμους II καί III» (Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 2). Ὡστόσο ὁ Ἔνγκελς δέν πρόλαβε νά ἑτοιμάσει γιά δημοσίευση τόν IV τόμο τοῦ «Κεφαλαίου». Γιά πρώτη φορά οἱ «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» δημοσιεύτηκαν στά γερμανικά στά 1905–1910 μέ ἐπιμέλεια τοῦ Κ. Κάουτσκι. Στήν ἔκδοση αὐτή εἶχαν παραβιαστεῖ οἱ βασικές ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐπιστημονικῆς δημοσίευσης τοῦ κειμένου καί εἶχαν διαστρεβλωθεῖ μιά σειρά θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ.

Τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ ἐκδίδει τώρα τίς «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» σέ τρία μέρη σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο τοῦ 1862–1863 (βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας» (IV τόμος τοῦ «Κεφαλαίου») ρωσ. ἔκδ., μέρος I, 1955· μέρος II, 1957). — *72*.

34 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 855. — *72*.

35 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 595–596. — *73*.

36 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 854. — *74*.

37 *Νεοκαντιανισμός* — ἀστικό φιλοσοφικό ρεῦμα, πού ἐμφανίστηκε στή Γερμανία τή δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ XIX αἰώνα. Ὁ νεοκαντιανισμός ἐπαναλάβαινε τίς πιό ἀντιδραστικές, ἰδεαλιστικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ καί ἀπέριπτε τά ὑλιστικά στοιχεῖα της. Μέ τό σύνθημα «Πίσω στόν Κάντ» οἱ νεοκαντιανοί κήρυχναν τήν ἀναβίωση τοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Κάντ, πάλαιβαν ἐνάντια στό διαλεχτικό καί στόν ἱστορικό ὑλισμό. Ὁ Φ. Ἔνγκελς στό βιβλίο «Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» χαρακτήρισε τούς νεοκαντιανούς σάν «ἀντιδραστικούς θεωρητικούς», ἀξιοθρήνητους ἐκλεχτικούς καί ψιλικατζῆδες.

Οἱ νεοκαντιανοί πού βρίσκονταν στίς γραμμές τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας (Ε. Μπέρνσταϊν, Κ. Σμίθ κ. ἄ.) βάλθηκαν ν' ἀναθεωρήσουν τή μαρξιστική φιλοσοφία, τήν οἰκονομική θεωρία τοῦ Μάρξ καί τή διδασκαλία του γιά τήν ταξική πάλη καί τή διχτατορία τοῦ προλεταριάτου. Στή Ρωσία ἐκπρόσωποι τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἦταν οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» Π. Μπ. Στροῦβε, Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ κ. ἄ.

Τούς «νόμιμους μαρξιστές», πού μετέφερναν τό νεοκαντιανισμό στό ρωσικό ἔδαφος, ὁ Λένιν τούς ἀντέκρουσε μέ τίς πρῶτες του ἀκόμα ἐργασίες: «Τό οἰκονομικό περιεχόμενο τοῦ ναροντνικισμοῦ καί ἡ

κριτική του στό βιβλίο τοῦ κ. Στροῦβε (Ἡ ἀντανάκλαση τοῦ μαρξισμοῦ στήν ἀστική φιλολογία)» (1895), «Ἄκριτη κριτική» (1900) καί χαιρέτισε τά ἄρθρα τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐνάντια στούς νεοκαντιανούς, πού δημοσιεύτηκαν στόν τύπο τοῦ ἐξωτερικοῦ στά τέλη τῆς δεκαετίας 1890–1900 καί στά ὁποῖα ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ χαρακτήρισε τό νεοκαντιανισμό τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν καί τοῦ Κ. Σμίθ «ἀντιδραστική θεωρία τῆς ἀντιδραστικῆς ἀστικῆς τάξης». Ὁλόπλευρη κριτική τῆς νεοκαντιανικῆς φιλοσοφίας κάνει ὁ Λένιν στό βιβλίο του «Ὑλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (1909). Στίς φιλοσοφικές του ἐργασίες ὁ Λένιν ἔδειξε τήν ἐχθρότητα τῆς ὑποκειμενικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τῶν νεοκαντιανῶν ἀπέναντι στήν ἐπιστημονική γνώση τῆς φύσης καί τῆς κοινωνίας, ξεσκέπασε τήν ταξική της οὐσία σάν ἀστικῆς ἰδεολογίας.

Οἱ νεοκαντιανικές ἰδέες χρησιμοποιοῦνται στή σημερινή περίοδο ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς ἀντιδραστικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ στήν πάλη ἐνάντια στό μαρξισμό-λενινισμό. — *76.*

38 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας», πού ἐκδόθηκε νόμιμα στήν Πετρούπολη στά 1895 μέ τό ψευδώνυμο Ν. Μπέλτοφ, καί τό βιβλίο τοῦ ἴδιου «Δοκίμιο ἱστορίας τοῦ ὑλισμοῦ», πού ἐκδόθηκε στά γερμανικά. — *76.*

39 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 471. — *81.*

40 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 844. — *82.*

41 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἐργασία «Τό οἰκονομικό περιεχόμενο τοῦ ναροντνικισμοῦ καί ἡ κριτική του στό βιβλίο τοῦ κ. Στροῦβε (Ἡ ἀντανάκλαση τοῦ μαρξισμοῦ στήν ἀστική φιλολογία). Ἀπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Π. Στροῦβε: „Κριτικές παρατηρήσεις σχετικά μέ τό πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας". Πετρούπολη. 1894». (Βλ. Ἅπαντα, 5η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 1ος, σελ. 347–534 (ἑλλ. ἔκδ., σελ. 345–532)). — *85.*

42 *Πρωτοτοκεῖα* — κληρονομικό σύστημα, πού διατηρήθηκε σέ ὁρισμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες ἀπό τήν ἐποχή τῆς φεουδαρχίας καί πού σύμφωνα μ' αὐτό τά μεγάλα τσιφλικάδικα ἀγροκτήματα κληροδοτοῦνται ἀδιαίρετα ἤ στόν πρεσβύτερο τοῦ γένους ἤ στό μεγαλύτερο γιό τοῦ ἰδιοκτήτη. — *92.*

43 Στό περιοδικό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε», τεῦχος 8 τοῦ 1899 δημοσιεύτηκε μετάφραση ἑνός κεφαλαίου ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κ. Κάουτσκι «Τό ἀγροτικό ζήτημα», μέ τόν τίτλο «Ἡ σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία». — *95.*

44 Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία (Σχετικά μέ τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ)» προοριζόταν γιά τό περιοδικό «Νατσάλο», ὕστερα ὅμως ἀπό τό κλείσιμό του δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ζίζν».

«*Ζίζν*» («Ζωή») — φιλολογικό, ἐπιστημονικό καί πολιτικό περιοδικό. Ἐκδιδόταν στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1897 μέχρι τό 1901. Στό περιοδικό συνεργάζονταν «νόμιμοι μαρξιστές» (Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Π. Μπ. Στροῦβε κ. ἄ.), πρωτοπόροι συγγραφεῖς καί κριτικοί (Α. Μ. Γκόρκι, Α. Π. Τσέχοφ, Β. Β. Βερεσάγεφ, Σ. Γ. Σκιτάλετς, Ι. Α. Μπούνιν, Ε. Α. Σολοβιόφ). Στίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ «Ζίζν» δημοσιεύτηκε ἡ ἐργασία τοῦ Κ. Μάρξ «Μισθός, τιμή καί κέρδος». Στό περιοδικό δημοσιεύτηκε ἐπίσης τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἀπάντηση στόν κ. Π. Νεζντάνοφ» (Δεκέμβρης τοῦ 1899) (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 157–162 (ἑλλ. ἔκδ., σελ. 159–165)).

Τό περιοδικό «Ζίζν» κλείστηκε ἀπό τήν κυβέρνηση τόν Ἰούνη τοῦ 1901· ἡ ἔκδοσή του ἐπαναλήφθηκε στό ἐξωτερικό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1902 ἀπό τή σοσιαλδημοκρατική ὁμάδα «Ζίζν» (Β. Ντ. Μπόντς-Μπρουγέβιτς, Β. Α. Ποσσέ, Β. Μ. Βελίτσκινα, Γ. Α. καί Μ. Α. Κούκλιν κ. ἄ.). Στό ἐξωτερικό βγῆκαν ἕξι τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, δώδεκα φύλλα τοῦ «Λιστόκ „Ζίζν“», καί ἐκδόθηκαν μιά σειρά χωριστές ἐκδόσεις τῆς «Μπιμπλιοτέκα „Ζίζν“». Ἡ ὁμάδα «Ζίζν» παρουσίαζε παρεκκλίσεις ἀπό τίς σοσιαλδημοκρατικές ἀπόψεις καί τή σοσιαλδημοκρατική ταχτική πρός τό χριστιανικό σοσιαλισμό καί τόν ἀναρχισμό. Τό Δεκέμβρη τοῦ 1902 ἡ ὁμάδα διαλύθηκε καί οἱ ἐκδόσεις σταμάτησαν. — *97.*

45 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 630–631. — *109.*

46 «*Ρούσκογε Μπογκάτστβο*» («Ρωσικός Πλοῦτος») — μηνιάτικο περιοδικό, πού ἔβγαινε ἀπό τό 1876 μέχρι τό 1918 στήν Πετρούπολη. Ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1890–1900 πέρασε στά χέρια τῶν φιλελεύθερων ναρόντνικων μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Ἦταν τό κύριο ὄργανο τῶν ναρόντνικων, πού ἄρχισε στά 1893 ἐκστρατεία ἐνάντια στούς σοσιαλδημοκράτες τῆς Ρωσίας. Διαστρεβλώνοντας καί παραποιώντας τό μαρξισμό τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» στηριζόταν στούς ἀναθεωρητές τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Γύρω ἀπό τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ἦταν συγκεντρωμένοι δημοσιολόγοι, πού ἔγιναν κατόπιν ἐπιφανῆ μέλη τῶν κομμάτων τῶν ἐσέρων, τῶν «λαϊκῶν σοσιαλιστῶν» καί τῶν ὁμάδων τῶν τρουντοβίκων στίς κρατικές δοῦμες. Στή φιλολογική στήλη τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύονταν ἔργα προοδευτικῶν συγγραφέων — τῶν Β. Β. Βερεσάγεφ, Β. Μ. Γκάρσιν, Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Α. Ι. Κουπρίν, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. Ι. Οὐσπένσκι κ. ἄ. Ἀπό τό 1906 τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» γίνεται ὄργανο τοῦ μισοκαντέτικου κόμματος τῶν ἐνέσων («λαϊκῶν σοσιαλιστῶν»).

Τό «Ρούσκογε Μπογκάτστβο» ἄλλαξε κάμποσες φορές τόν τίτλο του («Σοβρεμέννιγε Ζαπίσκι», «Σοβρεμέννοστ», «Ρούσκιγε Ζαπίσκι», καί ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1917 ξαναπῆρε τόν τίτλο «Ρούσκογε Μπογκάτστβο»). — *114.*

47 *Φριτρεντέροι* — ἐκπρόσωποι τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πού ἀπαιτοῦσαν τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου καί τή μή ἀνάμιξη τοῦ κράτους στήν ἀτομική οἰκονομική δραστηριότητα. Ὁ φριτρεντερισμός ἐμφανίστηκε στή δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ XVIII αἰώνα

στήν 'Αγγλία στήν περίοδο τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης· ἀντικαθρέφτιζε τό ἐνδιαφέρον τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης νά καταργηθοῦν οἱ ὑψηλοί εἰσαγωγικοί δασμοί στό στάρι καί στίς πρῶτες ὕλες, πράγμα πού δημιουργοῦσε τή δυνατότητα μείωσης τοῦ ἡμερομισθίου τῶν ἐργατῶν, τό ἐνδιαφέρον της νά διευρυνθεῖ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο πού δέ θά δεσμευόταν ἀπό περιορισμούς, καί νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου γιά τήν ἐκτόπιση τῶν πιό ἀδύνατων ἀνταγωνιστῶν ἀπό τίς παγκόσμιες ἀγορές. Στήριγμα τοῦ φριτρεντερισμοῦ στήν 'Αγγλία στά 1830–1850 ἦταν οἱ βιομήχανοι τοῦ Μάντσεστερ, γι' αὐτό τούς φριτρεντέρους τούς ὀνόμαζαν καί «μαγχεστριανούς».

Τή θεωρητική θεμελίωσή του ὁ φριτρεντερισμός τή βρῆκε στά ἔργα τοῦ Α. Σμίθ καί τοῦ Ντ. Ρικάρντο.

Στή Ρωσία οἱ φριτρεντερικές ἀπόψεις διαδόθηκαν κυρίως ἀνάμεσα σέ κείνη τή μερίδα τῶν τσιφλικάδων, πού ἐνδιαφερόταν γιά τήν ἐλεύθερη πούληση τοῦ σταριοῦ στήν παγκόσμια ἀγορά.

῾Η ταξική οὐσία τοῦ φριτρεντερισμοῦ ἀποκαλύφθηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ στήν «῾Ομιλία γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου» (1848) καί σέ ἄλλες ἐργασίες. Χωρίς νά ἀρνιέται τήν προοδευτικότητα τοῦ αἰτήματος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου, ἐφόσον κάνει πιό γρήγορη τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὀξύνει τίς ταξικές ἀντιθέσεις, ὁ Μάρξ ἔδειξε ὅτι τό σύνθημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου ἡ ἀστική τάξη τό χρησιμοποιεῖ γιά κοινωνική δημαγωγία κι ἐξαπάτηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν, κρύβοντας μ' αὐτό τίς ἐπιδιώξεις της γιά ἀπεριόριστη ἐκμετάλλευση τοῦ προλεταριάτου, γιά οἰκονομική ὑποδούλωση τῶν ὑποανάπτυχτων χωρῶν καί ἀποικιακή ἐπέκταση.

Χαρακτηρισμό τοῦ φριτρεντερισμοῦ βλ. στήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. ῾Ο Σισμόντι καί οἱ ντόπιοι σισμοντικοί μας» (῎Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 260 - 274).—*125.*

48 Πρόκειται γιά τό ἄρθρο τοῦ Κ. Μάρξ, πού εἶναι ἀφιερωμένο στό ἔργο τοῦ Ε. ντέ Ζιραρντέν «Le socialisme et l'impôt» («῾Ο σοσιαλισμός καί ἡ φορολογία»). Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. ῎Ενγκελς. ῎Απαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 7ος, σελ. 295–307.

Τό ἄρθρο δημοσιεύτηκε στό τεῦχος 4 τοῦ περιοδικοῦ «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Νέα ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου. Πολιτικο-οἰκονομική ἐπιθεώρηση»), πού βγῆκε τό Μάη τοῦ 1850. Τό περιοδικό ἐκδιδόταν ἀπό τόν Κ. Μάρξ τό 1850 στό 'Αμβοῦργο καί ἀποτελοῦσε συνέχιση τῆς «Νέας 'Εφημερίδας τοῦ Ρήνου». — *130.*

49 Πρόκειται γιά τό δίτομο βιβλίο «῾Η ἐπίδραση τῶν σοδειῶν καί τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν σέ μερικές πλευρές τῆς ρωσικῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας», πού συντάχθηκε ἀπό ὁμάδα συγγραφέων φιλελευθερο-ἀστικῆς καί ναροντνικιστικῆς κατεύθυνσης μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ καθηγητῆ Α. Ι. Τσουπρόφ καί τοῦ Α. Σ. Πόστνικοφ (1897). ῾Ο Λένιν διάβασε τό ἔργο αὐτό στήν ἐξορία καί τό κριτίκαρε στό βιβλίο του «῾Η ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». — *133.*

50 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 627–826. — *134.*

51 *Fidei commissum* (Καταπίστευμα) — κληρονομικό σύστημα στή μεγάλη γαιοχτησία. Μέ τό σύστημα αὐτό τό χτῆμα περνᾶ στή χρήση τοῦ πρωτότοκου γιοῦ τοῦ κληροδότη χωρίς δικαίωμα συνολικῆς ἤ μερικῆς ὑποθήκευσης, τεμαχισμοῦ καί ἐκποίησης (πώλησης).

Anerbenrecht — ἀγροτική παραλλαγή τοῦ καταπιστεύματος πού ἀφήνει στόν ἰδιοχτήτη τῆς γῆς κάπως μεγαλύτερη ἐλευθερία στή διάθεση τοῦ κληρονομούμενου χτήματος, μά πού ἀπαγορεύει ἐξίσου τό μοίρασμα τῆς κληρονομιᾶς. — *141.*

52 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 650. — *147.*

53 Πρόκειται γιά τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν ('Απ' ἀφορμή τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Μπουλγκάκοφ)» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 46–56). — *159.*

54 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 255. — *162.*

55 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 316. — *163.*

56 Ἡ «*Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας*» γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στήν ἐξορία τόν Αὔγουστο τοῦ 1899, ἀφοῦ πῆρε ἀπό τήν Πετρούπολη τό ντοκουμέντο τῶν «οἰκονομιστῶν», πού τοῦ ἔστειλε ἡ Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα, ἡ ὁποία τό εἶχε ὀνομάσει «Credo τῶν „νεαρῶν"». Συγγραφέας τοῦ «Credo» ἦταν ἡ Ε. Ντ. Κουσκόβα, μέλος τήν περίοδο ἐκείνη τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ διακήρυξη τῆς ὁμάδας τῶν «οἰκονομιστῶν» δέν προοριζόταν γιά τόν τύπο καί, ὅπως σημείωνε ὁ Β. Ι. Λένιν, εἶχε δημοσιευτεῖ «παρά τή θέληση καί, ἴσως, μάλιστα ἐνάντια στή θέληση τῶν συνταχτῶν του», γιατί οἱ «οἰκονομιστές» φοβοῦνταν τήν ἀνοιχτή κριτική τῶν ὀπορτουνιστικῶν τους ἀπόψεων.

Τό σχέδιο τῆς «Διαμαρτυρίας» ἐνάντια στό ντοκουμέντο τῶν μπερνσταϊνικῶν τῆς Ρωσίας, σχέδιο πού ἑτοίμασε ὁ Β. Ι. Λένιν, συζητήθηκε σέ συγκέντρωση δεκαεπτά μαρξιστῶν ἐξόριστων στήν περιοχή Μινουσίνσκ, στό χωριό Ἐρμακόβσκογε (τόπο ἐξορίας τῶν Α. Α. Βανέγεφ, Π. Ν. καί Ο. Μπ. Λεπεσίνσκι, Μ. Α. Σίλβιν κ. ἄ.). Ἡ «Διαμαρτυρία» ἐγκρίθηκε ὁμόφωνα καί ὑπογράφτηκε ἀπό τούς Β. Ι. Λένιν, Ν. Κ. Κρούπσκαγια, Β. Β. Στάρκοφ, Α. Μ. Στάρκοβα, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Ζ. Π. Κρζιζανόβσκαγια-Νεβζόροβα, Φ. Β. Λένγκνικ, Ε. Β. Μπαραμζίν, Α. Α. Βανέγεφ, Ντ. Β. Βανέγεβα, Μ. Α. Σίλβιν, Β. Κ. Κουρνατόβσκι, Π. Ν. Λεπεσίνσκι, Ο. Μπ. Λεπεσίνσκαγια καί ἀπό τούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης Ο. Α. Ἔνγκμπεργκ, Α. Σ. Σαποβάλοφ καί Ν. Ν. Πάνιν. Μέ τή «Διαμαρτυρία» συμφώνησαν οἱ Ι. Λ. Προμίνσκι, Μ. Ντ. Ἐφίμοφ, Τσεκάλσκι καί Κοβαλέβσκι, πού δέν παραβρίσκονταν στή συγκέντρωση, καθώς καί ἡ ὁμάδα τῶν ἐξορίστων στό Τουρουχάνσκ (Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) κ.ἄ.). Ἐνάντια στό «Credo» τῶν «οἰκονομιστῶν» τάχτηκε ἐπίσης ἡ ὁμάδα τῶν δεκαεπτά ἐξορίστων σοσιαλδημοκρατῶν τῆς πόλης Ὀρλόφ τοῦ κυβερ-

νείου Βιάτκας (Β. Β. Βορόβσκι, Ν. Ε. Μπάουμαν, Α. Ν. Πότρεσοφ κ. ἄ.).

Ἡ «Διαμαρτυρία» στάλθηκε στό ἐξωτερικό καί ἀμέσως μόλις παραλήφθηκε ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ δόθηκε γιά στοιχειοθέτηση γιά νά δημοσιευτεῖ στό ἑπόμενο τεῦχος τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» πού ἑτοιμαζόταν. Ὡστόσο τά «νεαρά» μέλη τῆς «Ἕνωσης» τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού ἦταν μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», τό Δεκέμβρη τοῦ 1899, ἐν ἀγνοία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἐκδόσαν τή «Διαμαρτυρία» σέ χωριστό φυλλάδιο μέ ἐπίλογο, ὅπου δήλωναν ὅτι τό «Credo» ἐκφράζει τή γνώμη μεμονωμένων ἀτόμων, πού ἡ θέση τους δέν ἀποτελεῖ κίνδυνο γιά τό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας, κι ἀρνοῦνταν τήν ὕπαρξη «οἰκονομισμοῦ» στήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ. Στίς ἀρχές τοῦ 1900 ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐπανέκδοσε τή «Διαμαρτυρία» στή συλλογή «Vademecum (Ὁδηγός. *Ἡ Σύντ.*) γιά τήν συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ "Ραμπότσεγε Ντιέλο"», συλλογή πού στρεφόταν ἐνάντια στούς «οἰκονομιστές». Ὁ Γκ.Β. Πλεχάνοφ χαιρέτισε τήν ἐμφάνιση τῆς «Διαμαρτυρίας», πού ἔδειχνε ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Ρωσίας βλέπουν σοβαρό κίνδυνο στόν «οἰκονομισμό» καί κηρύχνουν ἐναντίον του ἀποφασιστικό πόλεμο. — *167*.

57 «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» («Ἐργατική Ὑπόθεση») — περιοδικό τῶν «οἰκονομιστῶν», ὄργανο τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», πού ἔβγαινε κατά καιρούς. Ἔβγαινε στή Γενεύη ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1899 ὥς τό Φλεβάρη τοῦ 1902, μέ συνταχτική ἐπιτροπή τούς Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Π. Τεπλόφ, Β. Π. Ἰβάνσιν, ἀργότερα δέ καί τόν Α. Σ. Μαρτίνοφ. Βγῆκαν 12 τεύχη (ἐννιά σώματα). Ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ἦταν τό κέντρο τῶν «οἰκονομιστῶν» στό ἐξωτερικό. Τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ὑποστήριζε τό μπερνσταϊνικό σύνθημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» τοῦ μαρξισμοῦ, ἀκολουθοῦσε ὀπορτουνιστικές θέσεις στά ζητήματα τῆς ταχτικῆς καί τῶν ὀργανωτικῶν καθηκόντων τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, ἀρνιόταν τίς ἐπαναστατικές δυνατότητες τῆς ἀγροτιᾶς κτλ. Οἱ «ραμποτσεντέλτσι» προπαγάνδιζαν τίς ὀπορτουνιστικές ἰδέες τῆς ὑποταγῆς τῆς πολιτικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου στήν οἰκονομική πάλη, ὑποκλίνονταν μπροστά στό αὐθόρμητο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί ἀρνοῦνταν τόν καθοδηγητικό ρόλο τοῦ κόμματος. Ἕνα ἀπό τά μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (ὁ Β. Π. Ἰβάνσιν) ἔπαιρνε μέρος καί στή σύνταξη τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Μίσλ» — ὀργάνου τῶν ἀπροκάλυπτων «οἰκονομιστῶν», πού ὑποστηριζόταν ἀπό τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ οἱ «ραμποτσεντέλτσι» ἀντιπροσώπευαν τήν ἄκρα δεξιά, τήν ὀπορτουνιστική πτέρυγα τοῦ κόμματος. — *167*.

58 *Ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»* — ἡ πρώτη ρωσική μαρξιστική ὁμάδα· ἱδρύθηκε ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ τό 1883 στή Γενεύη. Ἐκτός ἀπό τόν Πλεχάνοφ στήν ὁμάδα ἀνῆκαν ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Λ. Γ. Ντέιτς, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς καί ὁ Β. Ν. Ἰγκνάτοφ.

Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔκανε πολλά γιά τήν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία. Μετέφραζε στά ρωσικά, τύπωνε στό ἐξωτερικό καί κυκλοφοροῦσε στή Ρωσία τά ἔργα τοῦ Κ.

Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς: «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος», «Μισθωτή ἐργασία καί κεφάλαιο», «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό οὐτοπία σέ ἐπιστήμη» καί ἄλλα. Ἐπίσης ἐκλαΐκευε τό μαρξισμό μέ δικές της ἐκδόσεις. Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» κατάφερε σοβαρό χτύπημα στό ναροντνικισμό, πού ἀποτελοῦσε τό κύριο ἰδεολογικό ἐμπόδιο στό δρόμο τῆς διάδοσης τοῦ μαρξισμοῦ καί τῆς ἀνάπτυξης τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. Στά ἔργα του «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη» (1883), «Οἱ διαφωνίες μας» (1885) κ. ἄ. ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ὑπέβαλε σέ μαρξιστική κριτική τίς ἀντιδραστικές θεωρίες τῶν ναρόντνικων (γιά τόν μή κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, τήν ἄρνηση τοῦ πρωτοποριακοῦ ρόλου τοῦ προλεταριάτου στό ἐπαναστατικό κίνημα, τήν ὑποκειμενική-ἰδεαλιστική ἀντίληψη τῶν ναρόντνικων σχετικά μέ τό ρόλο τῆς προσωπικότητας στήν ἱστορία κ. ἄ.). Τά δυό σχέδια προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (1883 καί 1885), πού γράφτηκαν ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ κι ἐκδόθηκαν ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἀποτέλεσαν σοβαρό βῆμα στήν προετοιμασία καί στή δημιουργία τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στή Ρωσία. Ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία γιά τή διάδοση τῶν μαρξιστικῶν ἀντιλήψεων, τήν ὑπεράσπιση τοῦ διαλεχτικοῦ καί τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ εἶχε τό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ (Ν. Μπέλτοφ) «Γύρω στό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας» (1895), μέ τό ὁποῖο «διαπαιδαγωγήθηκε ὁλόκληρη γενιά ρώσων μαρξιστῶν» (Λένιν). Ἡ ὁμάδα ἐξέδοσε καί κυκλοφόρησε στή Ρωσία 4 τεύχη τῆς συλλογῆς «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», καθώς καί μιά σειρά ἐκλαϊκευτικές μπροσοῦρες γιά τούς ἐργάτες.

Ὁ Φ. Ἔνγκελς χαιρέτισε τήν ἐμφάνιση τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», «πού ἀποδεχόταν εἰλικρινά καί ἀνεπιφύλαχτα τίς μεγάλες οἰκονομικές καί ἱστορικές θεωρίες τοῦ Μάρξ» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XXVII, 1935, σελ. 461). Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς συνδέονταν μέ προσωπική φιλία μέ τόν Φ. Ἔνγκελς καί ἐπί πολλά χρόνια ἀλληλογραφοῦσαν μαζί του. Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» συνδέθηκε μέ τό διεθνές ἐργατικό κίνημα καί σ' ὅλο τό διάστημα τῆς ὕπαρξής της ἀντιπροσώπευε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σ' ὅλα τά συνέδρια τῆς ΙΙ Διεθνοῦς, ἀρχίζοντας ἀπό τό πρῶτο της συνέδριο τό 1889 (στό Παρίσι). Ὡστόσο ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» παρουσίασε καί σοβαρά λάθη: ὑπερτίμηση τοῦ ρόλου τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης, ὑποτίμηση τῆς ἐπαναστατικότητας τῆς ἀγροτιᾶς, σάν ἐφεδρείας τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης. Τά λάθη αὐτά ἀποτέλεσαν τό ἔμβρυο τῶν κατοπινῶν μενσεβίκικων ἀπόψεων τοῦ Πλεχάνοφ καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ὁμάδας.

Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε ὅτι ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» «ἔβαλε μόνο τά θεωρητικά θεμέλια τῆς σοσιαλδημοκρατίας κι ἔκανε τό πρῶτο βῆμα πρός τό ἐργατικό κίνημα» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 255).

Στό δεύτερο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τόν Αὔγουστο τοῦ 1903 ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» δήλωσε ὅτι αὐτοδιαλύεται. — *169.*

59 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή *Διεθνῆ Ἕνωση τῶν Ἐργατῶν* — Ι Διεθνῆ, τήν πρώτη διεθνῆ μαζική ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, πού ἱδρύθηκε

στίς 28 τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1864 στή διεθνῆ ἐργατική σύναξη τοῦ Λονδίνου, ἡ ὁποία εἶχε συγκληθεῖ ἀπό ἄγγλους καί γάλλους ἐργάτες. Ἡ ἵδρυση τῆς Ι Διεθνοῦς ἦταν ἀποτέλεσμα ἐπίμονης καί μακρόχρονης πάλης τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς γιά τή δημιουργία ἐπαναστατικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Κ. Μάρξ ἦταν ὁ ὀργανωτής καί ὁ καθοδηγητής τῆς Ι Διεθνοῦς, ὁ συντάχτης τῆς «Ἱδρυτικῆς διακήρυξής» της, τοῦ Καταστατικοῦ της καί ἄλλων ντοκουμέντων, ἀναφερόμενων στό πρόγραμμα καί στήν ταχτική. Ὅπως τόνιζε ὁ Β. Ι. Λένιν ἡ Ι Διεθνής «ἔβαλε τά θεμέλια τῆς διεθνοῦς ὀργάνωσης τῶν ἐργατῶν γιά τήν προετοιμασία τῆς ἐπαναστατικῆς τους ἐφόδου ἐνάντια στό κεφάλαιο», «ἔβαλε τά θεμέλια τῆς διεθνοῦς πάλης τοῦ προλεταριάτου γιά τό σοσιαλισμό» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 29ος, σελ. 280, 281).

Κεντρικό καθοδηγητικό ὄργανο τῆς Ι Διεθνοῦς ἦταν τό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν, πού εἶχε μόνιμο μέλος τόν Κ. Μάρξ. Ὑπερνικώντας τίς μικροαστικές ἐπιδράσεις καί τίς σεχταριστικές τάσεις, πού κυριαρχοῦσαν τότε στό ἐργατικό κίνημα (τρεϊντ-γιουνιονισμός στήν Ἀγγλία, προυντονισμός καί ἀναρχισμός στίς λατινικές χῶρες, λασσαλισμός στή Γερμανία), ὁ Μάρξ συσπείρωνε γύρω στίς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ τούς πρωτοπόρους ἐργάτες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ Ι Διεθνής καθοδηγοῦσε τήν οἰκονομική καί πολιτική πάλη τῶν ἐργατῶν τῶν διάφορων χωρῶν καί στερέωνε τή διεθνῆ τους ἀλληλεγγύη. Ἡ Ι Διεθνής ἔπαιξε τεράστιο ρόλο στή διάδοση τοῦ μαρξισμοῦ, στή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα.

Ὕστερα ἀπό τήν ἧττα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ μπροστά στήν ἐργατική τάξη μπῆκε τό καθῆκον τῆς δημιουργίας μαζικῶν ἐθνικῶν κομμάτων μέ βάση τίς ἀρχές πού διατύπωσε ἡ Ι Διεθνής. «Παίρνοντας ὑπόψη τήν κατάσταση πραγμάτων στήν Εὐρώπη, — ἔγραφε τό 1873 ὁ Κ. Μάρξ, — θεωρῶ ἀναντίρρητα ὠφέλιμο νά τεθεῖ προσωρινά σέ δεύτερη μοίρα ἡ Διεθνής σάν ὀργάνωση» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά γράμματα, ρωσ. ἔκδ. 1953, σελ. 288). Τό 1876 στή συνδιάσκεψη τῆς Φιλαδέλφειας ἡ Ι Διεθνής διαλύθηκε ἐπίσημα. — *173.*

60 «*Μπερνσταϊνιάδα*» (Μπερνσταϊνισμός) — ἐχθρικό πρός τό μαρξισμό ρεῦμα μέσα στή διεθνῆ σοσιαλδημοκρατία, ρεῦμα πού ἐμφανίστηκε στά τέλη τοῦ XIX αἰώνα στή Γερμανία καί πῆρε αὐτή τήν ὀνομασία ἀπό τό ὄνομα τοῦ γερμανοῦ σοσιαλδημοκράτη Ε. Μπέρνσταϊν. Ὁ Μπέρνσταϊν ἦταν ἀπροκάλυπτος ἐκφραστής τῶν δεξιῶν ὀπορτουνιστικῶν τάσεων μέσα στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία, πού ἐκδηλώθηκαν ἐξαιρετικά καθαρά μετά τό θάνατο τοῦ Φ. Ἔνγκελς τό 1895.

Στά 1896–1898 ὁ Μπέρνσταϊν δημοσίευσε στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»), θεωρητικό ὄργανο τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, μιά σειρά ἄρθρα μέ τό γενικό τίτλο «Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ», στά ὁποῖα ἔκανε ἀνοιχτή ἀναθεώρηση τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ ἀριστερή πτέρυγα τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος ἄρχισε πάλη κατά τοῦ Μπέρνσταϊν ἀπό τίς στῆλες τῶν ἐφημερίδων της, ὅμως ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ κόμματος δέν ἀντέκρουσε τόν Μπέρνσταϊν καί τόν μπερνσταϊνισμό. Ἡ πολεμική ἀπό τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ «Die Neue Zeit» ἐγκαινιά-

στηκε τόν Ἰούλη τοῦ 1898 μέ τό ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ὑλισμός».

Τό Μάρτη τοῦ 1899 τά ἄρθρα τοῦ Μπέρνσταϊν βγῆκαν σέ χωριστό βιβλίο μέ τόν τίτλο «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας». Τό βιβλίο βρῆκε ὑποστήριξη ἀπό τή δεξιά πτέρυγα τοῦ γερμανικοῦ κόμματος καί ἀπό τά ὀπορτουνιστικά στοιχεῖα τῶν ἄλλων κομμάτων τῆς II Διεθνοῦς. Τό μπερνσταϊνικό σύνθημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» τό υἱοθέτησαν καί οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» καί οἱ «οἰκονομιστές» τῆς Ρωσίας. Ἡ ρωσική λογοκρισία ἐπέτρεψε τρεῖς ἐκδόσεις τοῦ βιβλίου τοῦ Μπέρνσταϊν, ὁ δέ Ζουμπάτοφ τό περιέλαβε ἀνάμεσα στά βιβλία πού συνιστοῦνταν στούς ἐργάτες γιά διάβασμα.

Στά συνέδρια τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος — τῆς Στουτγάρδης (Ὀχτώβρης 1898), τοῦ Ἀννόβερου (Ὀχτώβρης 1899), τῆς Λυβέκης (Σεπτέμβρης 1901) ὁ μπερνσταϊνισμός καταδικάστηκε, λόγω ὅμως τῆς συμβιβαστικῆς στάσης τῆς πλειονότητας τῶν ἡγετῶν του, τό κόμμα δέ διαχώρισε τίς εὐθύνες του ἀπό τόν Μπέρνσταϊν. Οἱ μπερνσταϊνικοί ἐξακολουθοῦσαν νά προπαγανδίζουν ἀνοιχτά τίς ἀναθεωρητικές ἰδέες στό θεωρητικό τους ὄργανο «Sozialistische Monatshefte» («Μηνιάτικη Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση») καί στίς κομματικές ὀργανώσεις.

Μόνο τό κόμμα τῶν μπολσεβίκων μ' ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν πάλαιβε ἀποφασιστικά ἐνάντια στό μπερνσταϊνισμό, ἐνάντια στούς ὀπαδούς καί ὁμοϊδεάτες του.

Ὁ Λένιν κριτικάρει καί ξεσκεπάζει τούς μπερνσταϊνικούς ὄχι μόνο στά ἔργα πού ἔχουν περιληφθεῖ σ' αὐτόν τόν τόμο, ἀλλά καί στήν ἐργασία του «Τί νά κάνουμε;» (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 325–328), στά ἄρθρα «Μαρξισμός καί ἀναθεωρητισμός» (τόμ. 15ος, σελ. 15–25), «Οἱ διαφωνίες στό εὐρωπαϊκό ἐργατικό κίνημα» (τόμ. 16ος, σελ. 317–322) κ. ἄ. — 174.

61 Βλ. Κ. Μάρξ. «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 178–185). — *174*.

62 Ὁ Λένιν κριτικάρει ἐδῶ τή γνωστή θέση τῶν λασσαλικῶν ὅτι ἀπέναντι στήν ἐργατική τάξη ὅλες οἱ ἄλλες τάξεις δέν ἀποτελοῦν παρά μιά ἀντιδραστική μάζα. Ἡ θέση αὐτή εἶχε περιληφθεῖ στό πρόγραμμα τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν πού ψηφίστηκε τό 1875 στό συνέδριο τῆς Γκότα, ὅταν εἶχαν ἑνωθεῖ τά δυό σοσιαλιστικά κόμματα, πού ὑπῆρχαν ὥς τότε χωριστά — τῶν αἰζεναχικῶν καί τῶν λασσαλικῶν.

Ὁ Κ. Μάρξ ξεσκέπασε τόν ἀντεπαναστατικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς θέσης στήν «Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 16–17). — *176*.

63 «*Βόρεια ἕνωση τῶν ρώσων ἐργατῶν*» — μιά ἀπό τίς πρῶτες ἐπαναστατικές πολιτικές ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ἐμφανίστηκε μέ τό δυνάμωμα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. Ἡ «Ἕνωση» ὀργανώθηκε στήν Πετρούπολη στά τέλη τοῦ 1878. Ἱδρυτές τῆς «Ἕ-

νωσης» ἦταν ὁ ἐφαρμοστής Βίκτωρ Ὀμπνόρσκι καί ὁ μαραγκός Στεπάν Χαλτούριν, ἐργάτες τῆς Πετρούπολης. Σέ συγκεντρώσεις τῶν ἐργατῶν, πού ἔγιναν στίς 23 καί 30 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1878, ψηφίστηκε τό πρόγραμμα τῆς «Ἕνωσης», ὅπου ἀναφερόταν ὅτι ἡ «Ἕνωση», ὅσον ἀφορᾶ τούς σκοπούς της, συνδέεται στενά μέ τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τῆς Δύσης. Τό πρόγραμμα, καθορίζοντας τόν ἱστορικό ρόλο τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀναγνωρίζοντάς την πρωτοπόρα τάξη τῆς κοινωνίας, διεκδικοῦσε γιά τούς ἐργάτες πολιτικά δικαιώματα καί ἐλευθερίες, σάν ἀπαραίτητο ὅρο γιά τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τήν ἐκμετάλλευση, καλοῦσε τούς ἐργάτες τῆς Ρωσίας στήν ταξική πάλη ἀπό κοινοῦ μέ τό προλεταριάτο τῶν ἄλλων χωρῶν. Τελικό σκοπό ἡ «Ἕνωση» ἔθετε τήν «ἀνατροπή τοῦ ὑπάρχοντος πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ κρατικοῦ καθεστῶτος, σάν καθεστῶτος ἐξαιρετικά ἄδικου». Ὡστόσο τό πρόγραμμα τῆς «Ἕνωσης» ἔφερε μερικά ἴχνη ναροντνικιστικῆς ἐπίδρασης.

Στίς ἀρχές τοῦ 1879 ἡ «Ἕνωση» ἀριθμοῦσε περί τά 200 μέλη καί ἄλλους τόσους συμπαθοῦντες. Ἡ καθοδήγηση τῆς «Ἕνωσης» ἔβαζε τό καθῆκον τῆς μετατροπῆς της σέ πανρωσική ἐργατική ὀργάνωση. Ἡ «Ἕνωση» ἔπαιρνε δραστήριο μέρος στήν ἀπεργιακή πάλη τοῦ προλεταριάτου. Ἕνας ἀπό τούς καθοδηγητές τῆς μεγάλης ἀπεργίας τοῦ 1879 στήν Πετρούπολη, στό ἐργοστάσιο Νέα Βαμβακονηματουργία, ἦταν ὁ Π. Α. Μοϊσέενκο, μέλος τῆς «Ἕνωσης». Ἡ «Ἕνωση» ἔβγαλε μιά σειρά προκηρύξεις πρός τούς ἐργάτες καί βοηθοῦσε οἰκονομικά τούς ἀπεργούς. Τό 1879 – ἀρχές τοῦ 1880 ἡ «Ἕνωση» δέχτηκε διαλυτικό χτύπημα ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση. Τά μέλη τῆς «Ἕνωσης» πρόλαβαν νά ἐκδόσουν στίς 15 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1880 ἕνα φύλλο τῆς πρώτης στή Ρωσία ἐργατικῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Ζαριά», πού κατασχέθηκε σχεδόν ὁλοκληρωτικά. — *176.*

64 «*Ἕνωση τῶν ἐργατῶν τῆς Νότιας Ρωσίας*» — ἡ πρώτη ἐργατική ἐπαναστατική πολιτική ὀργάνωση στή Ρωσία, πού ἱδρύθηκε στήν Ὀδησσό τόν Ἀπρίλη–Μάη τοῦ 1875 ἀπό τόν ἐπαναστάτη διανοούμενο Ε. Ο. Ζασλάβσκι. Ἡ «Ἕνωση» δημιουργήθηκε μέ τήν ἑνοποίηση μερικῶν ἐργατικῶν ὁμίλων, πού εἶχαν ἱδρύσει ταμεῖο δανεισμοῦ καί ἀποταμίευσης. Στό καταστατικό τῆς «Ἕνωσης», γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, γινόταν λόγος γιά πάλη τῶν ἐργατῶν ἐνάντια στό ζυγό τοῦ κεφαλαίου καί τονιζόταν ὅτι οἱ ἐργάτες μποροῦν νά πετύχουν τήν ἀναγνώριση τῶν δικαιωμάτων τους «μόνο μέ μιά βίαιη ἀνατροπή».

Ἡ «Ἕνωση» ἀριθμοῦσε περίπου 60 δραστήρια μέλη, καί περί τούς 150–200 ἐργάτες πού συμπαθοῦσαν τή δράση της. Τά μέλη τῆς «Ἕνωσης» συνέρχονταν σέ συγκεντρώσεις, διάβαζαν καί μοίραζαν ἐπαναστατικά δημοκρατικά ἔντυπα, ἔπαιρναν δραστήριο μέρος στήν ὀργάνωση ἀπεργιῶν. Ἡ «Ἕνωση» προσπάθησε νά ἐπεχτείνει τήν ἐπιροή της στούς ἐργάτες τῶν βιομηχανικῶν πόλεων τῆς Νότιας Ρωσίας: Ροστόβ τοῦ Ντόν, Χάρκοβο, Ταγκανρόγκ κ. ἄ. Στό Ροστόβ τοῦ Ντόν μαθητές τοῦ Ζασλάβσκι κατάφεραν νά ὀργανώσουν παράρτημα τῆς «Ἕνωσης». Τό Δεκέμβρη τοῦ 1875, ὕστερα ἀπό 8–9 μηνῶν ὕπαρξη, ἡ «Ἕνωση» δέχτηκε διαλυτικό χτύπημα ἀπό τήν τσαρική κυβέρνηση. Τά μέλη τῆς «Ἕνωσης» πού ἔμειναν λεύτερα συνέχισαν τήν ἐπαναστατική δράση. — *176.*

65 *«Ραμπότσαγια Μίσλ»* («Ἐργατική Σκέψη») — ἐφημερίδα, ὄργανο τῶν «οἰκονομιστῶν»· ἔβγαινε ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1897 ὥς τό Δεκέμβρη τοῦ 1902. Βγῆκαν 16 φύλλα της. Τά δυό πρῶτα φύλλα τυπώθηκαν σέ πολύγραφο στήν Πετρούπολη, τά φύλλα 3–11 βγῆκαν στό ἐξωτερικό, στό Βερολίνο. Τά φύλλα 12, 13, 14 καί 15 τυπώθηκαν στή Βαρσοβία. Τό τελευταῖο, τό 16ο φύλλο, βγῆκε στό ἐξωτερικό. Ἡ ἐφημερίδα διευθυνόταν ἀπό τόν Κ. Μ. Τάχταρεφ κ. ἄ.

Κριτική τῶν ἀπόψεων τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ὁ Λένιν ἔκανε στό ἄρθρο «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 246 - 279), σέ ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» καί στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».—*177.*

66 *«Σ. Πετερμπούργκσκι Ραμπότσι Λιστόκ»* («Ἐργατικό φύλλο τῆς Πετρούπολης») — παράνομη ἐφημερίδα, ὄργανο τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Βγῆκαν δυό φύλλα: τό πρῶτο τυπώθηκε σέ πολύγραφο τό Φλεβάρη (μέ ἡμερομηνία Γενάρης) τοῦ 1897 στή Ρωσία σέ 300–400 ἀντίτυπα καί τό δεύτερο βγῆκε τυπογραφημένο — τό Σεπτέμβρη τοῦ 1897 στή Γενεύη.

Ἡ ἐφημερίδα ἔβαζε τό καθῆκον τῆς συνένωσης τῆς οἰκονομικῆς πάλης τῆς ἐργατικῆς τάξης μέ τήν πάλη γιά πλατιές πολιτικές διεκδικήσεις, τόνιζε τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας ἐργατικοῦ κόμματος. — *178.*

67 *«Ραμπότσαγια Γκαζέτα»* («Ἐργατική Ἐφημερίδα») — παράνομο ὄργανο τῆς ὁμάδας τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ Κιέβου. Βγῆκαν δυό φύλλα: τό πρῶτο — τόν Αὔγουστο τοῦ 1897 καί τό δεύτερο — τό Δεκέμβρη (μέ ἡμερομηνία Νοέμβρης) τοῦ ἴδιου χρόνου. Ὁ Π. Λ. Τουτσάπσκι, μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας, τόν καιρό πού βρισκόταν στό ἐξωτερικό, ὅπου εἶχε πάει μέ ἐντολή τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς, ἔδοσε στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ καί στά ἄλλα μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» νά ἰδοῦν τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» καί πῆρε τή συγκατάθεσή τους γιά συνεργασία στήν ἐφημερίδα. Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ σέ γράμμα του στά μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἔκανε θετική ἐκτίμηση τῆς ἐφημερίδας σάν πανρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὀργάνου καί τόνισε τήν ἀνάγκη νά δίνεται περισσότερη προσοχή στά ζητήματα τῆς πολιτικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου. Τό δεύτερο φύλλο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» χάρη στή σύνδεση μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» εἶχε πιό σαφῆ πολιτικό χαρακτήρα. Τό Ι συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, τό Μάρτη τοῦ 1898, ἀναγνώρισε τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Λόγω τοῦ ὅτι ἀνακαλύφθηκε τό τυπογραφεῖο ἀπό τήν ἀστυνομία καί πιάστηκαν τά μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πού ἐκλέχτηκε στό συνέδριο, τό τρίτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας, πού εἶχε ἑτοιμαστεῖ γιά στοιχειοθέτηση, δέν κυκλοφόρησε. Γιά τήν προσπάθεια ἐπανέκδοσης τῆς ἐφημερίδας τό 1899 βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 179–181 (ἑλλ. ἔκδ., σελ. 183–185), καθώς καί στήν ἐργασία «Τί νά κάνουμε;» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 463–464). — *178.*

68 *Τό πρῶτο συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ* συνῆλθε παράνομα στό Μίνσκ στίς 1–3 (13–15) τοῦ Μάρτη 1898. Τό ζήτημα τῆς ἀνάγκης τῆς σύγκλησης τοῦ συνεδρίου εἶχε μπεῖ ἀπό τόν Λένιν τό 1896 ὅταν βρισκόταν στή φυλακή τῆς Πετρούπολης. Οἱ συλλήψεις καί ἡ ἐξορία στή Σιβηρία τῶν καθοδηγητῶν τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης, μ' ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν, καί τό γεγονός ὅτι ὕστερ' ἀπ' αὐτό δυνάμωσε ἡ ὀπορτουνιστική πτέρυγα μέσα στήν «Ἕνωση», δέν ἔδοσαν τή δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ ἡ σύγκληση τοῦ συνεδρίου.

Τήν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου τήν ἔκανε ἡ σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση τοῦ Κιέβου (εἰδική ὁμάδα πού ὁρίστηκε ἀπό τήν προσυνεδριακή συνδιάσκεψη τό Μάρτη τοῦ 1897), πού διασώθηκε ἀπό τό ἀστυνομικό χτύπημα καί εἶχε καλό παράνομο μηχανισμό. Τό συνέδριο συγκλήθηκε μέσα σέ συνθῆκες πάλης κατά τῆς ὀπορτουνιστικῆς κατεύθυνσης — τοῦ «οἰκονομισμοῦ» — πού δυνάμωνε μέσα στίς γραμμές τῆς σοσιαλδημοκρατίας.

Στίς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου πῆραν μέρος 9 ἀντιπρόσωποι ἀπό 6 ὀργανώσεις (ἀπό ἕνας ἀντιπρόσωπος τῶν «Ἑνώσεων ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» Πετρούπολης, Μόσχας, Κιέβου καί Αἰκατερινοσλάβ, δυό ἀντιπρόσωποι ἀπό τήν ὁμάδα τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» τοῦ Κιέβου καί τρεῖς ἀπό τήν Μπούντ).

Τό συνέδριο ἀποφάσισε τή συγχώνευση τῶν τοπικῶν «Ἑνώσεων ἀγώνα» καί τῆς Μπούντ σ' ἕνα ἑνιαῖο «Σοσιαλδημοκρατικό Ἐργατικό Κόμμα τῆς Ρωσίας». Στό ἐθνικό ζήτημα τό συνέδριο ἀναγνώρισε γιά κάθε ἔθνος τό δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσης. Στήν Κεντρική Ἐπιτροπή ἐκλέχτηκαν: ἕνας ἀντιπρόσωπος τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγών γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» (ὁ Σ. Ι. Ραντσένκο), ἕνας τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» τοῦ Κιέβου (ὁ Μπ. Λ. Ἔιντελμαν) καί ἕνας τῆς Μπούντ (ὁ Α. Α. Κρέμερ). Ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος ἀναγνωρίστηκε ἡ «Ραμπότσαγια Γκαζέτα». Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ συνεδρίου ἔστειλαν χαιρετιστήριο στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ.

Ἡ «Διακήρυξη τοῦ ΣΔΕΚΡ», πού ἔβγαλε ἡ ΚΕ ἐξ ὀνόματος τοῦ συνεδρίου λίγο μετά τή λήξη του, ἔβαζε σάν κεντρικό ζήτημα τήν πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, ὑπογράμμιζε τό καθῆκον τῆς πάλης ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί συνέδεε τήν πάλη αὐτή μέ τήν παραπέρα πάλη κατά τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» ἀνακηρύχτηκε ἐκπρόσωπος τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό.

Τό συνέδριο διεκήρυξε τήν ἵδρυση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας, δέ δημιούργησε ὅμως κόμμα σάν ἑνιαῖο σύνολο. Ἡ ΚΕ λίγο ὕστερ' ἀπό τό συνέδριο, πιάστηκε. Τό συνέδριο δέν ἐπεξεργάστηκε πρόγραμμα, τήν πολιτική του γραμμή δέν τή διέκρινε ἐπαρκής μαρξιστική συνέπεια στόν καθορισμό τῶν ἱστορικῶν καθηκόντων τοῦ προλεταριάτου τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο τό Ι συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἀποτελοῦσε ἕνα βῆμα μπρός στό ἔργο τῆς συσπείρωσης γύρω ἀπό τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία τοῦ προλεταριάτου, πού εἶχε ξυπνήσει μέσα του τό ἐνδιαφέρον γιά τήν πολιτική ζωή. — *178.*

69 «*Ναρόντναγια βόλια*» («Λαϊκή ἐλευθερία») — μυστική πολιτική ὀργάνωση τῶν ναρόντνικων τρομοκρατῶν, πού ἐμφανίστηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 1879 ἔπειτα ἀπό τή διάσπαση τῆς ὀργάνωσης τῶν ναρόντνι-

κων «Ζεμλιά ἰ βόλια». Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ναρόντναγια βόλια» ἦταν μιά ἐκτελεστική ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπό τούς Α. Ι. Ζελιάμποφ, Α. Ντ. Μιχάηλοφ, Μ. Φ. Φρολένκο, Ν. Α. Μορόζοφ, Β. Ν. Φίγκνερ, Σ. Λ. Περόβσκαγια, Α. Α. Κβιατόβσκι κ. ἄ. Οἱ ναροντοβόλτσι παραμένοντας στίς θέσεις τοῦ ναροντνιστικοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ, τράβηξαν τό δρόμο τῆς πολιτικῆς πάλης, θεωρώντας σάν βασικότατο καθῆκον τήν ἀνατροπή τῆς ἀπολυταρχίας καί τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τό πρόγραμμά τους πρόβλεπε τήν ὀργάνωση «μόνιμης λαϊκῆς ἀντιπροσωπείας», ἐκλεγόμενης μέ βάση τό γενικό ἐκλογικό δικαίωμα, τή διακήρυξη τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, τή μεταβίβαση τῆς γῆς στό λαό καί τήν ἐπεξεργασία μέτρων γιά τό πέρασμα τῶν ἐργοστασίων στά χέρια τῶν ἐργατῶν. «Οἱ ναροντοβόλτσι, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν, — ἔκαναν ἕνα βῆμα μπρός, περνώντας στήν πολιτική πάλη, δέν κατόρθωσαν, ὅμως, νά τή συνδέσουν μέ τό σοσιαλισμό». (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 8ος, σελ. 54).

Οἱ ναροντοβόλτσι πάλαιβαν ἡρωικά κατά τῆς τσαρικῆς ἀπολυταρχίας. Ξεκινώντας ὅμως ἀπό τή λαθεμένη θεωρία τῶν «δραστήριων» ἡρώων καί τῆς παθητικῆς «μάζας», λογάριαζαν νά πετύχουν τό μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας χωρίς τή συμμετοχή τοῦ λαοῦ, μέ τίς δικές τους δυνάμεις, μέ τήν ἀτομική τρομοκρατία, μέ τόν ἐκφοβισμό καί τήν ἀποδιοργάνωση τῆς κυβέρνησης. Ὕστερα ἀπό τήν 1η τοῦ Μάρτη 1881 (μέρα πού δολοφονήθηκε ὁ Ἀλέξανδρος Β') ἡ κυβέρνηση μέ ἄγριους διωγμούς, μέ ἐκτελέσεις καί προκλήσεις τσάκισε τήν ὀργάνωση «Ναρόντναγια βόλια». Οἱ ἐπανειλημμένες προσπάθειες ἀνασυγκρότησης τῆς «Ναρόντναγια βόλια», πού ἔγιναν στά 1880-1890, ἔμειναν χωρίς ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, τό 1886 ἐμφανίστηκε μιά ὁμάδα, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Α. Ι. Οὐλιάνοφ (ἀδελφό τοῦ Β. Ι. Λένιν) καί τόν Π. Γ. Σεβιριόφ, πού ἀκολουθοῦσε τίς παραδόσεις τῆς «Ναρόντναγια βόλια». Τό 1887, μετά τήν ἀποτυχία μιᾶς ἀπόπειρας δολοφονίας τοῦ Ἀλέξανδρου Γ', ἡ ὁμάδα ἀνακαλύφθηκε καί τά δραστήρια μέλη της ἐκτελέστηκαν.

Ὁ Β. Ι. Λένιν, ἐπικρίνοντας τό λαθεμένο, οὐτοπικό πρόγραμμα τῶν ναροντοβόλτσι, μιλοῦσε ταυτόχρονα μέ μεγάλο σεβασμό γιά τήν γεμάτη αὐταπάρνηση πάλη τῶν μελῶν τῆς «Ναρόντναγια βόλια» κατά τοῦ τσαρισμοῦ, ἐκτιμοῦσε πολύ τή συνωμοτική τους τέχνη καί τήν αὐστηρά συγκεντρωτική τους ὀργάνωση. — *180.*

70 Ἡ «*Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ*» ἱδρύθηκε τό 1894 στή Γενεύη μέ πρωτοβουλία τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», μέ τόν ὅρο ὅτι ὅλα τά μέλη τῆς «Ἕνωσης» ἀποδέχονται τό πρόγραμμα τῆς ὁμάδας. Στήν ὁμάδα ἀνατέθηκε ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἕνωσης» καί τό Μάρτη τοῦ 1895 ἡ ὁμάδα ἔθεσε στή διάθεση τῆς «Ἕνωσης» τό τυπογραφεῖο της. Τό καλοκαίρι τοῦ 1895, τόν καιρό πού ὁ Β. Ι Λένιν βρισκόταν στό ἐξωτερικό, ἀποφασίστηκε νά ἐκδοθεῖ ἀπό τήν «Ἕνωση» ἡ συλλογή «Ραμπότνικ»· οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Ρωσίας, πού ἔπειτα ἀπό πρότασή τους ἀναλαμβανόταν αὐτή ἡ ἔκδοση, ἔβαλαν σάν ὅρο τήν ἐπιμέλεια τῆς ἔκδοσης τῆς συλλογῆς νά τήν ἔχει ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ἡ «Ἕνωση» ἔβγαλε 6 τεύχη τῆς συλλογῆς «Ραμπότνικ», 10 φύλλα τοῦ «Λιστόκ „Ραμπότνικα“», τήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἑρμηνεία τοῦ νόμου γιά τά πρόστιμα» (1897), τήν ἐργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ

«Νέα ἐκστρατεία κατά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας» (1897) κ. ἄ.

Τό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τό Μάρτη τοῦ 1898 ἀναγνώρισε τήν «Ἕνωση» σάν ἐκπρόσωπο τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό. Ἀργότερα στήν «Ἕνωση» ἐπικράτησαν τά ὀπορτουνιστικά στοιχεῖα — οἱ «οἰκονομιστές» ἤ οἱ λεγόμενοι «νεαροί». Αὐτοί ἀρνήθηκαν νά ταχθοῦν ἀλληλέγγυοι μέ τή «Διακήρυξη» τοῦ συνεδρίου, γιατί καθόριζε σάν ἄμεσο σκοπό τῆς σοσιαλδημοκρατίας τήν κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Τό Νοέμβρη τοῦ 1898 στό πρῶτο συνέδριο τῆς «Ἕνωσης» στή Ζυρίχη ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» δήλωσε ὅτι ἀρνεῖται νά ἐπιμελεῖται τίς ἐκδόσεις τῆς «Ἕνωσης», ἐκτός ἀπό τό τεῦχος 5–6 τοῦ «Ραμπότνικ» καί τίς μπροσοῦρες τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας» καί «Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος», πού τήν ἔκδοσή τους θά τήν ἔκανε ἡ ἴδια. Ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1899 ἡ «Ἕνωση» ἄρχισε νά ἐκδίδει τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο», μέ συνταχτική ἐπιτροπή τούς «οἰκονομιστές» Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Β. Π. Ἰβάνσιν καί ἄλλους. Ἡ «Ἕνωση» μέ δηλώσεις της ἐξέφραζε τή συμπάθειά της πρός τόν Ε. Μπέρνσταϊν, τούς μιλλεραΝιστές κλπ.

Ἡ πάλη στούς κόλπους τῆς «Ἕνωσης» συνεχίστηκε ὥς τό δεύτερο συνέδριό της (Ἀπρίλης τοῦ 1900, Γενεύη) καί μέσα στό ἴδιο τό συνέδριο, καί εἶχε σάν ἐπακόλουθο ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί οἱ ὁμοϊδεάτες της νά ἐγκαταλείψουν τό συνέδριο καί νά ἱδρύσουν τήν ἀνεξάρτητη ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης».

Στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τό 1903 οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς «Ἕνωσης» (οἱ «ραμποτσεντέλτσι») ὑποστήριζαν θέσεις ἄκρως ὀπορτουνιστικές κι ἐγκατέλειψαν τό συνέδριο, ὅταν αὐτό ἀναγνώρισε τό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» σάν τή μοναδική ὀργάνωση τοῦ κόμματος στό ἐξωτερικό. Τό δεύτερο συνέδριο τοῦ κόμματος ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ «Ἕνωση» διαλύεται (βλ. «Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν ὁλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἔκδ., μέρος I, 1954, σελ. 56). — *180.*

71 Τά ἄρθρα «*Τό πρόγραμμά μας*», «*Τό ἄμεσο καθῆκον μας*» καί «*Ἐπιταχτικό ζήτημα*» γράφτηκαν ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία. Προορίζονταν γιά τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού στό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Τό 1899 ἡ ΚΕ τῆς Μπούντ ἔκανε μιά προσπάθεια ἐπανέκδοσης τῆς ἐφημερίδας, καί ἡ ὁμάδα τῆς σύνταξης ἀπευθύνθηκε στόν Λένιν μέ τήν πρόταση ν' ἀναλάβει τή διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας· ἀργότερα τοῦ ἔκανε πρόταση νά συνεργάζεται στήν ἐφημερίδα. Μαζί μέ τά ἄρθρα ὁ Λένιν ἔστειλε καί γράμμα στήν ὁμάδα τῆς σύνταξης. Ἡ προσπάθεια ἐπανέκδοσης τῆς ἐφημερίδας δέν πέτυχε καί τά ἄρθρα ἔμειναν ἀδημοσίευτα. Στό φάκελο, ὅπου φυλάγονταν τά ἄρθρα αὐτά, ὁ Λένιν εἶχε γράψει τή σημείωση: «Ἀρθράκια γιά τήν ἐπανεκδιδόμενη Ρ. Γκ. (1899). Πάρθηκαν ἀπό τήν Μπούντ τό Γεν. τοῦ 1901». — *181.*

72 Ἡ δήλωση τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν συμφωνεῖ μέ τίς ἀπόψεις του (ὑποσημειώσεις στίς σελ. 170, 173 τῆς πρώτης γερμανικῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου «Die Voraus-

setzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie») ἦταν ἀπάντηση στό ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») καί πού ἄνοιγε τή συζήτηση πάνω στά ἄρθρα τοῦ Μπέρνσταϊν, πού συγκεντρώθηκαν κατόπιν στό βιβλίο «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας». Ὁ Ε. Μπέρνσταϊν μέ τή δήλωση αὐτή ἤθελε νά ὑπογραμμίσει ὅτι ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὄντας ἐκπατρισμένος, δέν ἐκφράζει τίς ἀντιλήψεις τῶν «ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν πού δουλεύουν στή Ρωσία». — *184.*

73 Πρόκειται γιά τή διάσπαση πού ἔγινε στό πρῶτο συνέδριο τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ τό Νοέμβρη τοῦ 1898 στή Ζυρίχη. — *184.*

74 Ἡ συλλογή «*Προλετάρσκαγια μπορμπά*» — («Προλεταριακή πάλη») τεῦχος 1, πού ἔβγαλε ἡ σοσιαλδημοκρατική ὁμάδα τῶν Οὐραλίων, τυπώθηκε τό χειμώνα τοῦ 1898–1899 στό τυπογραφεῖο τῆς ὁμάδας. Οἱ συντάχτες τῆς συλλογῆς ὑποστήριζαν τίς θέσεις τοῦ «οἰκονομισμοῦ», ἀρνοῦνταν τήν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας αὐτοτελοῦς πολιτικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, θεωροῦσαν ὅτι ἡ πολιτική ἐπανάσταση μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μέ τή γενική ἀπεργία. Χαρακτηρισμό καί ἐκτίμηση τῶν ἀπόψεων τῶν συνταχτῶν τῆς συλλογῆς βλ. στό IV κεφάλαιο τῆς ἐργασίας τοῦ Λένιν «Τί νά κάνουμε;» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 415). — *184.*

75 Πρόκειται γιά τό «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 216 - 245).—*184.*

76 Πρόκειται γιά τή σύγκληση τοῦ II συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού ἐπρόκειτο νά ψηφίσει τό πρόγραμμα τοῦ κόμματος, τό Καταστατικό του καί νά συγκροτήσει τά κομματικά κέντρα (ΚΕ καί συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ ΚΟ). Ἡ προετοιμασία τοῦ συνεδρίου, πού συνῆλθε τόν Ἰούλη - Αὔγουστο τοῦ 1903, ἔγινε στά 1900–1903 ἀπό τή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» καί ἀπό τίς ἰσκρικές ὀργανώσεις στή Ρωσία καί στό ἐξωτερικό. Ἡ προσπάθεια σύγκλησης τοῦ II συνεδρίου τό 1900, ἔγινε μέ πρωτοβουλία τῆς ἐπιτροπῆς Αἰκατερινοσλάβ καί μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Μπούντ καί τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού τήν καθοδήγησή της τήν εἶχαν πάρει οἱ «οἰκονομιστές». Τό συνέδριο ἐπρόκειτο νά συνέλθει στό Σμολένσκ τήν ἄνοιξη τοῦ 1900. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐπιτροπῆς Αἰκατερινοσλάβ Ι. Χ. Λαλαγιάντς, πού πῆρε μέρος στήν ὀργάνωση τοῦ συνεδρίου, εἶχε ἔρθει τό Φλεβάρη τοῦ 1900 στή Μόσχα καί συζήτησε μέ τόν Λένιν τό ζήτημα τῆς ἐπανίδρυσης τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἀπό τό συνέδριο καί τῆς συγκρότησης μιᾶς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς ἀπό τούς Β. Ι. Λένιν, Α. Ν. Πότρεσοφ, καί Λ. Μάρτοφ. (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ). Ὁ Β. Ι. Λένιν καί τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» θεωροῦσαν τή σύγκληση τοῦ συνεδρίου πρόωρη (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 329 - 331, 361 - 362)· ὡστόσο ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» δέν μποροῦσε ν' ἀρνηθεῖ τή συμμετοχή της στό συνέδριο καί ἀνέθεσε τήν ἀντιπροσώπευσή της στό συνέδριο στόν Β.Ι. Λένιν, στελνοντάς του τό πλη-

ρεξούσιο ἀπό τό ἐξωτερικό. Τό συνέδριο δέν πραγματοποιήθηκε λόγω τῶν πολλῶν συλλήψεων πού ἔγιναν τόν Ἀπρίλη - Μάη τοῦ 1900 σέ μιά σειρά σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 464 - 465).—*184.*

77 Κρίκος διαβίβασης μποροῦσε νά εἶναι ἡ Λ. Μ. Κνιπόβιτς (Ἀστραχάν) ἤ ὁ Λ. Μάρτοφ (Τουρουχάνσκ), μέσω τοῦ ὁποίου διαβιβάστηκε στόν Λένιν ἡ πρόταση τῆς ΚΕ τῆς Μπούντ γιά συνεργασία στή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα». — *185.*

78 Πρόκειται γιά τό ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ὑλισμός», πού δημοσιεύτηκε τόν Ἰούλη τοῦ 1898 στό τεῦχος 44 τοῦ ὀργάνου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»), μέ τήν ἑξῆς παρατήρηση τῆς σύνταξης: «Μέ τό ἄρθρο αὐτό ἀνοίγουμε τή συζήτηση πάνω στά „Προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ", πού παρουσίασε ὁ Μπέρνσταϊν. Μᾶς ἔχουν ὑποσχεθεῖ τήν ἀποστολή καί ἄλλων ἄρθρων ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν». Στά τέλη τοῦ Ὀχτώβρη – ἀρχές τοῦ Νοέμβρη 1898 ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ δημοσίευσε στά φύλλα 253–255 τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» («Ἐργατική Ἐφημερίδα τῆς Σαξονίας») τό ἄρθρο «Γιατί νά τόν εὐγνωμονοῦμε; Ἀνοιχτό γράμμα στόν Κάρλ Κάουτσκι», ὅπου ἔγραφε, ὅτι τή στιγμή πού πρόκειται γιά τό «ποιός καί ποιόν θά θάψει: *ὁ Μπέρνσταϊν τή σοσιαλδημοκρατία εἴτε ἡ σοσιαλδημοκρατία τόν Μπέρνσταϊν;*» ὁ Κάουτσκι ἐπέδειξε συμβιβαστικότητα πρός ἕνα ἐχθρό τοῦ σοσιαλισμοῦ. «Εἶστε προδιατεθειμένος ὑπέρ τοῦ Μπέρνσταϊν καί γι' αὐτό ἔχετε πολύ ἄδικο», — ἔγραφε ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ στόν Κ. Κάουτσκι. Ὁ Λένιν ἤξερε γιά τήν ἐνέργεια αὐτή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ζήτησε τά ἄρθρα του τήν 1η τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1899 (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 37ος, σελ. 209–210). Γιά τά ἄρθρα τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ βλ. Πλεχάνοφ. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. XI, 1928, σελ. 13–39. — *187.*

79 *Τό συνέδριο τοῦ Ἀννοβέρου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας* συνῆλθε στίς 9–14 τοῦ Ὀχτώβρη (μέ τό νέο ἡμερ.) τοῦ 1899. Στό κύριο θέμα τῆς ἡμερησίας διάταξης: «Ἐπιθέσεις ἐνάντια στίς βασικές ἀπόψεις καί στήν ταχτική τοῦ κόμματος», τήν εἰσήγηση τήν ἔκανε ὁ Α. Μπέμπελ. Ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι ὁ λόγος του θά μείνει γιά πολύν καιρό «ὑπόδειγμα ὑπεράσπισης τῶν μαρξιστικῶν ἀπόψεων καί πάλης γιά τόν ἀληθινά σοσιαλιστικό χαρακτήρα τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 19ος, σελ. 268). Ὡστόσο τό συνέδριο, ἄν καί τάχτηκε ἐνάντια στίς ἀναθεωρητικές ἀπόψεις τοῦ Μπέρνσταϊν, δέν ἔκανε πλατιά κριτική τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ. — *187.*

80 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς ἀπεργίες τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης, κυρίως τῶν ὑφαντουργῶν, τό 1895 καί ἰδιαίτερα τό 1896. Ἡ ἀπεργία τοῦ 1896 ἄρχισε στίς 23 τοῦ Μάη στή μανουφακτούρα τοῦ Καλίνκιν, ἀπ' ἀφορμή τήν ἄρνηση τῶν ἐργοστασιαρχῶν νά πληρώσουν στούς ἐργάτες ὁλόκληρο τό μεροκάματο γιά τίς μέρες ἀργίας μέ τήν εὐκαιρία τῆς στέψης τοῦ Νικολάου Β'. Ἡ ἀπεργία ἀγκάλιασε γρήγορα ὅλες τίς βασικές βαμβακονηματουργικές καί ὑφαντουργικές ἐπιχειρήσεις τῆς Πετρούπολης, καί κατόπιν ἐπεκτάθηκε στά μεγάλα ἐργοστάσια κατασκευῆς μηχανῶν, στή μανουφακτούρα ἐλαστι-

κοῦ, στή φάμπρικα χαρτιοῦ καί στό ἐργοστάσιο ζάχαρης. Γιά πρώτη φορά τό προλεταριάτο τῆς Πετρούπολης κατέβηκε ἑνωμένο σ' ἕνα πλατύ μέτωπο στήν πάλη ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές. Εἶχαν ἀπεργήσει πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Τήν ἀπεργία τήν καθοδηγοῦσε ἡ ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», ἡ ὁποία κυκλοφόρησε φυλλάδια καί προκηρύξεις πού καλοῦσαν τούς ἐργάτες νά ὑπερασπίσουν ἑνωμένοι καί μέ σταθερότητα τά δικαιώματά τους. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» τύπωσε καί κυκλοφόρησε τά βασικά αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν: μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας σέ $10\,^1/_2$ ὧρες, αὔξηση τῶν ἡμερομισθίων, ἔγκαιρη πληρωμή τοῦ μεροκάματου κτλ.

Οἱ εἰδήσεις γιά τήν ἀπεργία προξένησαν τεράστια ἐντύπωση στό ἐξωτερικό. Ἀνταποκρίσεις γιά τήν ἀπεργία δημοσιεύτηκαν στό «Vorwärts» («Ἐμπρός») (Βερολίνο) καί στήν «Arbeiter Zeitung» («Ἐργατική Ἐφημερίδα») (Βιέννη). Ἕνα χαιρετιστήριο μήνυμα τῶν ἄγγλων ἐργατῶν, ὑπογραμμένο ἀπό τούς ἡγέτες ὅλων τῶν σοσιαλιστικῶν καί συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων, ἀφοῦ μεταφράστηκε στά ρούσικα, ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» τό κυκλοφόρησε ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης. Σέ συγκέντρωση τῶν τρέιντ-γιούνιον τοῦ Λονδίνου ἡ ἀνακοίνωση τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς γιά τήν ἀπεργία, καί ἡ ὁμιλία τῆς κόρης τοῦ Κ. Μάρξ Ἐλεονώρας Μάρξ-Ἔβελινγκ ἔγιναν δεχτές μὲ ἐνθουσιασμό. Στή συγκέντρωση ἔγινε ἔρανος γιά βοήθεια τῶν ἀπεργῶν· παρόμοιοι ἔρανοι ἔγιναν καί στά συνδικάτα. Ἔρανοι ὀργανώθηκαν ἐπίσης στή Γερμανία, στήν Αὐστρία καί στήν Πολωνία. Τό συνέδριο τοῦ Λονδίνου τῆς ΙΙ Διεθνοῦς, πού συνῆλθε τόν Ἰούλη τοῦ 1896, δέχτηκε μέ ἐνθουσιασμό τήν ἀνακοίνωση τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά τήν ἀπεργία τοῦ 1896 καί ἐνέκρινε εἰδικό χαιρετιστήριο ψήφισμα πρός τούς ρώσους ἐργάτες πού παλαίβουν ἐνάντια «σ' ἕνα ἀπό τά τελευταῖα στηρίγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης».

Οἱ ἀπεργίες τῆς Πετρούπολης συνέβαλαν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Μόσχα καί στίς ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας, ἀνάγκασαν τήν κυβέρνηση νά ἐπιταχύνει τήν ἀναθεώρηση τῶν ἐργατικῶν νόμων καί νά ἐκδόσει τό νόμο τῆς 2 (14) τοῦ Ἰούνη 1897 γιά τή μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια σέ $11\,^1/_2$ ὧρες. Οἱ ἀπεργίες αὐτές, ὅπως ἔγραφε ἀργότερα ὁ Β. Ι. Λένιν, «ἐγκαινίασαν τήν ἐποχή τοῦ σταθερά ἀναπτυσσόμενου ἐργατικοῦ κινήματος — αὐτοῦ τοῦ πιό ἰσχυροῦ παράγοντα ὅλης τῆς ἐπανάστασής μας» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 78). — *190.*

81 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» (Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 433). — *192.*

82 *Ὁ ἔκτακτος νόμος ἐνάντια στούς σοσιαλιστές* ψηφίστηκε στή Γερμανία τό 1878 ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ Βίσμαρκ γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἐργατικοῦ καί τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Μέ τό νόμο αὐτό τέθηκαν ἐκτός νόμου ὅλες οἱ ὀργανώσεις τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, οἱ μαζικές ἐργατικές ὀργανώσεις, ὁ ἐργατικός τύπος· κατάσχονταν τά σοσιαλιστικά ἔντυπα· οἱ σοσιαλδημοκράτες διώκονταν καί ἐκτοπίζονταν. Ὡστόσο οἱ διώξεις δέ λύγισαν τό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα πού ἀναπροσάρμοσε τή δράση του στίς συνθῆκες τῆς παρανομίας: στό ἐξωτερικό ἐκδιδόταν τό κεντρικό ὄργανο

τοῦ κόμματος, ἡ ἐφημερίδα «Σοσιαλδημοκράτης», καί συνέρχονταν ταχτικά τά συνέδρια τοῦ κόμματος (τό 1880, τό 1883 καί τό 1887). Στή Γερμανία, στήν παρανομία, ἀνασυγκροτοῦνταν γρήγορα οἱ σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις καί ὁμάδες, μέ ἐπικεφαλῆς τους τήν παράνομη ΚΕ. Ταυτόχρονα τό κόμμα χρησιμοποίησε πλατιά τίς νόμιμες δυνατότητες γιά τό δυνάμωμα τῶν δεσμῶν του μέ τίς μάζες. Ἡ ἐπιροή του μεγάλωνε ἀδιάκοπα: ὁ ἀριθμός τῶν ψήφων πού συγκέντρωσαν οἱ σοσιαλδημοκράτες στίς ἐκλογές τοῦ ράιχσταγ, αὐξήθηκε ἀπό τό 1878 ὥς τό 1890 πάνω ἀπό τό τριπλάσιο.

Τεράστια βοήθεια στούς γερμανούς σοσιαλδημοκράτες ἔδιναν ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἔνγκελς. Τό 1890 κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ μαζικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού ὅλο καί δυνάμωνε, ὁ ἔκτακτος νόμος ἐνάντια στούς σοσιαλιστές καταργήθηκε. — *200.*

83 «*Vorwärts*» («Ἐμπρός») — καθημερινή ἐφημερίδα, κεντρικό ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἐκδιδόταν στή Λειψία ἀπό τό 1876, κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Β. Λῆμπκνεχτ κ. ἄ.

Μετά τήν ἔκδοση τό 1878 τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στούς σοσιαλιστές ἡ ἐφημερίδα ἀπαγορεύτηκε. Ἄρχισε νά ξαναβγαίνει ἀπό τό Γενάρη τοῦ 1891 στό Βερολίνο, σάν συνέχεια τῆς «Λαϊκῆς ἐφημερίδας τοῦ Βερολίνου» («Berliner Volksblatt») πού ἐκδιδόταν ἀπό τό 1884. Ἀπό τίς στῆλες τῆς ἐφημερίδας ὁ Φ. Ἔνγκελς καταπολεμοῦσε κάθε ἐκδήλωση ὀπορτουνισμοῦ. Ἀπό τό 1895–1900, ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ Φ. Ἔνγκελς, ἡ σύνταξη τῆς «Vorwärts» βρέθηκε στά χέρια τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος καί ἡ ἐφημερίδα συστηματικά δημοσίευε ἄρθρα τῶν ὀπορτουνιστῶν, πού κυριαρχοῦσαν στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία καί στή ΙΙ Διεθνῆ. Ἡ «Vorwärts» δίνοντας μεροληπτική εἰκόνα τῆς πάλης πού γινόταν ἐνάντια στόν ὀπορτουνισμό καί στόν ἀναθεωρητισμό στό ΣΔΕΚΡ, ὑποστήριζε τούς «οἰκονομιστές» κι ἀργότερα, μετά τή διάσπαση τοῦ κόμματος, — τούς μενσεβίκους. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης, ἡ «Vorwärts» δημοσίευσε συκοφαντικά ἄρθρα τοῦ Τρότσκι καί δέν ἔδινε τή δυνατότητα στόν Λένιν καί στούς μπολσεβίκους νά διαψεύδουν τίς συκοφαντίες καί νά κάνουν ἀπό τίς στῆλες της ἀντικειμενική ἐκτίμηση τῆς κατάστασης πού ἐπικρατοῦσε μέσα στό κόμμα.

Στήν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἡ «Vorwärts» ἀκολουθοῦσε σοσιαλσωβινιστικές θέσεις. Μετά τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση ἔγινε ἕνα ἀπό τά κέντρα τῆς ἀντισοβιετικῆς προπαγάνδας. Τό 1933 ἡ ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας σταμάτησε. — *200.*

84 «*Zur Kritik*» — συντετμημένος τίτλος τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Μάρξ «Zur Kritik der politischen Ökonomie» — «Κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 1–167). Ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἐδῶ στή ρωσική ἔκδοση τοῦ βιβλίου τό 1896. — *205.*

85 «*Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου γιά τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας*» («Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe») — καθημερινή ἐφημερίδα. Ἔβγαινε στήν Κολωνία ἀπό τήν 1η τοῦ Γενάρη 1842 μέχρι τίς 31 τοῦ Μάρτη 1843. Ἡ ἐφημερίδα ἱδρύ-

θηκε ἀπό ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ Ρήνου, πού εἶχε ἀντιπολιτευτικές διαθέσεις ἀπέναντι στήν πρωσσική ἀπολυταρχία. Στήν ἐφημερίδα συνεργάστηκαν καί μερικοί ἀριστεροί χεγκελιανοί. Ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1842 ὁ Κ. Μάρξ ἔγινε συνεργάτης τῆς «Reinische Zeitung» καί ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ ἴδιου χρόνου — ἕνας ἀπό τούς διευθυντές της. Στή «Rheinische Zeitung» δημοσιεύτηκαν ἐπίσης μιά σειρά ἄρθρα τοῦ Φ. Ἔνγκελς. Στήν περίοδο πού ὁ Μάρξ ἦταν διευθυντής, ἡ ἐφημερίδα ἄρχισε νά παίρνει πιό συγκεκριμένο ἐπαναστατικό-δημοκρατικό χαρακτήρα. Ἡ κατεύθυνση τῆς «Rheinische Zeitung» ἡ ὁποία γινόταν ὅλο καί πιό δημοφιλής στή Γερμανία, προκάλεσε τήν ἀνησυχία καί τή δυσφορία τῶν κυβερνητικῶν κύκλων καί μιά λυσσαλέα ἐκστρατεία τοῦ ἀντιδραστικοῦ τύπου ἐνάντιά της. Στίς 19 τοῦ Γενάρη 1843 ἡ πρωσσική κυβέρνηση ἀποφάσισε νά κλείσει τή «Rheinische Zeitung» ἀπό τήν 1 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1843, καί στό διάστημα πού θά μεσολαβοῦσε ὥς τότε νά ἐφαρμόσει γι' αὐτήν μιά ἰδιαίτερα αὐστηρή, διπλή λογοκρισία. Ἐπειδή οἱ μέτοχοι τῆς «Reinische Zeitung» εἶχαν τήν πρόθεση νά δόσουν στήν ἐφημερίδα πιό μετριοπαθῆ τόνο καί μ' αὐτόν τόν τρόπο νά πετύχουν τήν ἀκύρωση τῆς κυβερνητικῆς ἀπόφασης, ὁ Μάρξ δήλωσε στίς 17 τοῦ Μάρτη τοῦ 1843 ὅτι παραιτεῖται ἀπό τή διεύθυνσή της. — *205.*

86 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» πού γράφτηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἔνγκελς καί ἐκδόθηκε τό 1848 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 4ος, σελ. 419–459). — *206.*

87 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 8–9. — *206.*

88 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 9. — *206.*

89 Ἡ μετάφραση τοῦ βιβλίου Karl Kautsky. «Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik» (Κάρλ Κάουτσκι. «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. Ἀντικριτική») ἔγινε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν μέ συμμετοχή τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ἡ ὁποία ἀργότερα ἔγραφε: «Κάποτε ὁ Πότρεσοφ μᾶς ἔστειλε γιά δυό βδομάδες τό βιβλιαράκι τοῦ Κάουτσκι ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν. Παρατήσαμε κάθε ἄλλη δουλειά καί τό μεταφράσαμε μέσα στήν προθεσμία — σέ δυό βδομάδες» (Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἀναμνήσεις γιά τόν Λένιν, ρωσ. ἔκδ., Μόσχα, 1957, σελ. 30). Ἡ ἔκδοση τῆς μετάφρασης δέν πραγματοποιήθηκε τότε.

Τό 1900 ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ὁμάδας «Ραμπότσεγε ζνάμια» Μ. Β. Σμιρνόφ ἀπευθύνθηκε σ' ἕνα ἀπό τά μέλη τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» στή Ρωσία μέ τήν πρόταση νά ἐκδόσει αὐτή τή μετάφραση. Στίς 3 τοῦ Γενάρη τοῦ 1901 ὁ Β. Ι. Λένιν μέ γράμμα του πρός τόν Β. Π. Νόγκιν ἔκανε γνωστό ὅτι ἡ ὁμάδα «Ἴσκρα» θά ἤθελε νά τυπώσει τόν Κάουτσκι σάν «δική της ἔκδοση», καί ρωτοῦσε μήπως ἡ ὁμάδα «Ραμπότσεγε ζνάμια» θά δεχόταν νά χρηματοδοτήσει ἔστω καί ἐνμέρει αὐτή τήν ἔκδοση. Ὡστόσο καί τή φορά αὐτή τό βιβλίο δέν ἐκδόθηκε.

Τό 1905 στό ἐκδοτικό τοῦ Λβόβιτς ἡ μετάφραση ἐκδόθηκε ὄχι ὁλό-

κληρη μέ τόν τίτλο: «Κ. Κάουτσκι. Συλλογή ἄρθρων» (Κεφάλαια: Ἡ ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. — Ἡ διαλεχτική. — Ἡ ἀξία. — Ἡ μεγάλη καί ἡ μικρή παραγωγή. — Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλουσίων. — Οἱ μετοχικές ἑταιρίες. — Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ὑπεραξίας. — Τό νέο μεσαῖο στρῶμα. — Ἡ θεωρία τῶν κρίσεων). Στήν πρώτη ἔκδοση δέν ἀναφερόταν τό ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ. Στή δεύτερη ἔκδοση (1906) ἀναφερόταν: «Μετάφραση Λένιν». — *215.*

90 Τό «*Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας*» γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στήν ἐξορία. Αὐτό φαίνεται ἀπό τή σημείωση «(1899)», πού ἔγινε ἀπό τόν Λένιν στό χειρόγραφο, καθώς καί ἀπό τό γράμμα στήν ὁμάδα τῆς σύνταξης τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 180 (ἑλλ. ἔκδ., σελ. 184)). Ὁ λόγος πού στό κείμενο τοῦ χειρογράφου ἀναφέρεται ὁ χρόνος 1900, ἐξηγεῖται, προφανῶς, ἀπό τό ὅτι τό φύλλο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», γιά τό ὁποῖο προοριζόταν τό «Σχέδιο», ἐπρόκειτο νά βγεῖ τό 1900. Τό «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας» ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στά προγραμματικά ζητήματα, πού τίς ἄρχισε στή φυλακή τό 1895–1896 (βλ. «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 85-116). — *217.*

91 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1955, σελ. 7. — *219.*

92 Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 766. — *223.*

93 Τό «*Πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης*» τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας ψηφίστηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1891 στό συνέδριο τῆς Ἐρφούρτης. Τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης ἀποτελοῦσε ἕνα βῆμα μπρός σέ σύγκριση μέ τό πρόγραμμα τῆς Γκότα (1875)· στή βάση τοῦ προγράμματος μπῆκε ἡ διδασκαλία τοῦ μαρξισμοῦ γιά τό ἀναπόφευχτο τῆς ἐξαφάνισης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί τῆς ἀντικατάστασής του ἀπό τό σοσιαλιστικό· τό πρόγραμμα ὑπογράμμιζε ὅτι ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ἀπαραίτητο νά διεξάγει πολιτική πάλη, τόνιζε τό ρόλο τοῦ κόμματος σάν ὀργανωτῆ τῆς πάλης αὐτῆς κτλ., ὅμως καί τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης εἶχε μιά σειρά λάθη. Ὁ Φ. Ἔνγκελς ἔκανε διεξοδική κριτική στό σχέδιο τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης, ἐπισημαίνοντας τίς ἀπόπειρες γιά ὀπορτουνιστικές διαστρεβλώσεις τοῦ μαρξισμοῦ στά προγραμματικά ζητήματα, ἔκανε μιά σειρά διορθώσεις σέ ὁρισμένα σημεῖα τοῦ προγράμματος («Κριτική τοῦ σχεδίου τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ προγράμματος τοῦ 1891» — Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 16ος, μέρος II, 1936, σελ. 101–116)· ἡ κριτική αὐτή οὐσιαστικά ἦταν κριτική τοῦ ὀπορτουνισμοῦ ὁλόκληρης τῆς II Διεθνοῦς. Ὡστόσο ἡ ἡγεσία τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἔκρυψε ἀπό τίς μάζες τοῦ κόμματος τήν κριτική τοῦ Ἔνγκελς καί οἱ σπουδαιότατες παρατηρήσεις του δέν πάρθηκαν ὑπόψη κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ τελικοῦ κειμένου τοῦ προγράμματος. Ὁ Β. Ι. Λένιν θεωροῦσε ὅτι κύρια ἀδυναμία τοῦ προγράμματος τῆς Ἐρφούρτης, δειλή ὑποχώρηση στόν ὀπορτουνισμό, εἶναι ἡ ἀποσιώπηση τῆς διχτατορίας τοῦ προλεταριάτου. — *223.*

94 Ὁ Λένιν ὑπενθυμίζει τίς προκηρύξεις, πού κυκλοφόρησε ἡ κυβέρνηση κατά τίς ἀπεργίες τοῦ 1896–1897. Στήν προκήρυξη τῆς 15 τοῦ Ἰούνη 1896 ὁ ὑπουργός τῶν οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε ἀπευθυνόμενος στούς ἐργάτες τούς καλοῦσε νά μή ἀκοῦν τούς «ὑποκινητές» (σοσιαλιστές), νά περιμένουν τή βελτίωση τῆς ζωῆς τους καί τό ξαλάφρωμα τῆς δουλειᾶς τους ἀπό τήν κυβέρνηση, πού τῆς εἶναι «ἐξίσου προσφιλῆ τόσο τά ζητήματα τῶν ἐργοστασιαρχῶν ὅσο καί τά ζητήματα τῶν ἐργατῶν». Ὁ Βίττε ἀπειλοῦσε πώς τό αὐθαίρετο σταμάτημα τῆς δουλειᾶς θά τιμωρεῖται σάν «παράνομη ἐνέργεια».

Στήν ἀπόπειρα τῆς κυβέρνησης νά ἐξαπατήσει τούς ἐργάτες μέ «ριγμένες ἀπό ἄγνωστους» προκηρύξεις ἡ «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης» ἀπάντησε στίς 27 τοῦ Ἰούνη 1896 μέ τήν ἔκδοση τριῶν προκηρύξεων: «Πρός τούς ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων ὑφαντουργίας καί νηματουργίας», «Πρός τούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης» καί «Πρός τούς ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου τῆς Βαλτικῆς». Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ξεσκέπαζε τόν Βίττε σάν ὑποκριτή, καλοῦσε τούς ἐργάτες νά παλαίψουν μέχρις ὅτου πετύχουν τό μεγάλο τους σκοπό — τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, καί διατύπωνε μιά σειρά αἰτήματα, ἀπειλώντας τήν κυβέρνηση μέ ἀπεργία σέ περίπτωση πού δέ θά τά ἱκανοποιοῦσε. Ἀναφερόμενη στήν πείρα τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἔγραφε: «Ἡ ἀπεργία εἶναι τό πιό καλό καί τό πιό σίγουρο μέσο μας... ὅσο πιό συχνά θά γίνονται ἀπεργίες τόσο πιό πολύ θά πτοοῦνται οἱ ἀρχές καί τόσο πιό γρήγορα θά κάνουν παραχωρήσεις». — *227*.

95 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τίς «*Προσωρινές διατάξεις γιά τήν ἐκπλήρωση τῆς στρατιωτικῆς θητείας ἀπό τούς σπουδαστές τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, πού ἀποβάλλονται ἀπό τά ἱδρύματα αὐτά γιά ὀργάνωση ὁμαδικῶν ταραχῶν*», διατάξεις πού ἐπικυρώθηκαν στίς 29 τοῦ Ἰούλη (10 τοῦ Αὐγούστου) 1899 καί στίς ὁποῖες ἀναφέρονταν: «Ἄρθρο 1. Οἱ σπουδαστές τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων, γιά ὀργάνωση ὁμαδικῶν ταραχῶν στά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα εἴτε ἔξω ἀπ' αὐτά, γιά ὑποκίνηση σέ τέτοιες ταραχές, γιά συστηματική προμελετημένη ἀποχή ἀπό τά μαθήματα καί γιά παρακίνηση σέ τέτοια ἀποχή, ὑπόκεινται, μέ βάση τίς παρακάτω ἀναφερόμενες διατάξεις, σέ ἀποβολή ἀπό τά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα καί ἔνταξη στό στρατό γιά τήν ἐκπλήρωση τῆς στρατιωτικῆς τους θητείας, ἔστω κι ἄν ἔχουν τύχει εὐεργετήματος γιά λόγους οἰκογενειακούς, γιά λόγους σπουδῶν, ἤ δέν ἔχουν φτάσει ἀκόμα σέ στρατεύσιμη ἡλικία, ἤ ἔχουν τραβήξει κατά τήν κλήρωση ἀριθμό πού τούς ἀπαλλάσσει ἀπό τή στρατιωτική θητεία. Σημείωση: τό μέτρο αὐτό δέν ἀπαλλάσσει ἀπό τήν εὐθύνη τούς ἐνόχους ἐγκληματικῶν πράξεων, πού ὑπόκεινται σέ δίωξη βάσει τῆς ὑπάρχουσας νομοθεσίας, τῆς ἰσχύουσας διαδικασίας... Ἄρθρο 8. Οἱ ὑποκείμενοι σέ ἔνταξη στό στρατό..., οἱ ὁποῖοι κατά τήν ἰατρική ἐξέταση ἀποδείχτηκαν ἀνίκανοι γιά ἐνεργό ὑπηρεσία, στέλνονται σέ βοηθητικές ὑπηρεσίες...» Ἡ ἔνταξη στό στρατό προβλεπόταν γιά περίοδο ἀπό ἕνα μέχρι τρία χρόνια.

Τό αἴτημα τῆς κατάργησης τῶν «Προσωρινῶν διατάξεων» τό πρόβαλαν οἱ φοιτητές ὅλων τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἱδρυμάτων τῆς Ρωσίας (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν», σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 396–401). — *227*.

96 *Δουλεία* — δικαίωμα χρήσης ξένης ἰδιοχτησίας. Ὁ Λένιν στήν προκειμένη περίπτωση ἐννοεῖ τά ὑπολείμματα τῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων στή Δυτική περιοχή. Μετά τή μεταρύθμιση τοῦ 1861 οἱ ἀγρότες ὑποχρεώθηκαν νά ἐκπληρώνουν πρόσθετες ὑποχρεώσεις πρός ὄφελος τῶν τσιφλικάδων γιά νάχουν τό δικαίωμα νά χρησιμοποιοῦν τούς κοινούς δρόμους, νά μαζεύουν χόρτο ἀπό τά λιβάδια, νά χρησιμοποιοῦν τά βοσκοτόπια, τίς στέρνες κτλ. — *236*.

97 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 8ος, σελ. 208-209. — *237*.

98 Ἡ «*Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης*», πού ὀργανώθηκε ἀπό τόν Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1895, συνένωνε εἴκοσι περίπου μαρξιστικούς ἐργατικούς ὁμίλους τῆς Πετρούπολης. Ὅλη ἡ δουλειά τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» ἦταν ὀργανωμένη μέ βάση τίς ἀρχές τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς αὐστηρῆς πειθαρχίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» βρισκόταν ἡ Κεντρική Ὁμάδα, στήν ὁποία ἀνῆκαν ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Α. Α. Βανέγεφ, ὁ Π. Κ. Ζαπορόζετς, ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), ὁ Μ. Α. Σίλβιν, ὁ Β. Β. Σταρκόφ κ. ἄ. Ἡ ἄμεση καθοδήγηση ἦταν συγκεντρωμένη στά χέρια πέντε μελῶν τῆς ὁμάδας μ' ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Ἡ ὀργάνωση διαιροῦνταν σέ ἀχτιδικές ὁμάδες. Πρωτοπόροι, συνειδητοί ἐργάτες (ὁ Ι. Β. Μπάμπουσκιν, ὁ Β. Α. Σελγκουνόφ κ. ἄ.) συνδέανε τίς ὁμάδες αὐτές μέ τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. Στά ἐργοστάσια ὑπῆρχαν ὀργανωτές γιά τή συγκέντρωση πληροφοριῶν καί τή διάδοση τοῦ τύπου· στίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐργατικοί ὅμιλοι.

Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» γιά πρώτη φορά στή Ρωσία ἄρχισε νά πραγματοποιεῖ τή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, τό πέρασμα ἀπό τήν προπαγάνδα τοῦ μαρξισμοῦ μέσα σ' ἕνα μικρό κύκλο πρωτοπόρων ἐργατῶν πού ἀνῆκαν στούς ὁμίλους, στήν πολιτική ζύμωση μέσα στίς πλατιές μάζες τοῦ προλεταριάτου. Ἡ «Ἕνωση» καθοδηγοῦσε τό ἐργατικό κίνημα, συνενώνοντας τήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τίς οἰκονομικές τους διεκδικήσεις μέ τήν πολιτική πάλη κατά τοῦ τσαρισμοῦ. Τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ὀργάνωσε ἀπεργία στή φάμπρικα μάλλινων ὑφασμάτων τοῦ Θόρντον. Τό καλοκαίρι τοῦ 1896 μέ τήν καθοδήγηση τῆς «Ἕνωσης» ἔγινε ἡ περίφημη ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, στήν ὁποία πῆραν μέρος πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἔβγαζε προκηρύξεις καί μπροσοῦρες γιά τούς ἐργάτες. Ὑπεύθυνος τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» ἦταν ὁ Β. Ι. Λένιν· κάτω ἀπό τήν καθοδήγησή του ἑτοιμαζόταν ἡ ἔκδοση τῆς πολιτικῆς ἐργατικῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» ἐπέκτεινε τήν ἐπιροή της κι ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς Πετρούπολης. Μέ πρωτοβουλία της πραγματοποιήθηκε ἡ ἑνοποίηση τῶν ἐργατικῶν ὁμίλων σέ «Ἑνώσεις ἀγώνα» στή Μόσχα, στό Κίεβο, στό Αἰκατερινοσλάβ καί σ' ἄλλες πόλεις καί περιοχές τῆς Ρωσίας.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔδοσε ἕνα σοβαρό χτύπημα στήν «Ἕνωση ἀγώνα»: τή νύχτα τῆς 8 πρός τήν 9 (τῆς 20 πρός τήν 21) τοῦ Δεκέμβρη 1895 πιάστηκε σημαντικό μέρος τῶν στελεχῶν τῆς «Ἕνωσης» μ' ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν· κατασχέθηκε

τό πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού ἦταν ἕτοιμο γιά στοιχειοθέτηση.

Ὕστερ' ἀπό μερικές μέρες, στήν πρώτη μετά τίς συλλήψεις συνέλευση τῆς ὁμάδας, πάρθηκε ἀπόφαση νά ὀνομαστεῖ ἡ ὀργάνωση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Σάν ἀπάντηση στή σύλληψη τοῦ Λένιν καί τῶν ἄλλων μελῶν τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα», τά μέλη τῆς «Ἕνωσης», πού δέν εἶχαν πιαστεῖ, κυκλοφόρησαν προκήρυξη μέ πολιτικό περιεχόμενο, γραμμένη ἀπό ἐργάτες.

Ὁ Β. Ι. Λένιν, ἀπό τή φυλακή, καθοδηγοῦσε τήν «Ἕνωση», τή βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του, ἔστελνε στούς ἔξω κρυπτογραφημένα γράμματα καί προκηρύξεις, ἔγραψε τήν μπροσούρα «Γιά τίς ἀπεργίες» (μέχρι τώρα δέ βρέθηκε), τό «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προγράμματος τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος» (βλ. Ἅπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 85-116).

Ἡ σημασία τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Λένιν, βρισκόταν στό ὅτι αὐτή ἀποτελοῦσε, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, τό ἔμβρυο ἑνός ἐπαναστατικοῦ κόμματος, πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα καί καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου.

Τό Φλεβάρη τοῦ 1897, οἱ παλιοί καθοδηγητές τῆς «Ἕνωσης», πού ἀποφυλακίστηκαν, ὀργάνωσαν — προτοῦ σταλοῦν στήν ἐξορία — κοινή συνεδρίαση τῶν «γέρων» καί τῶν «νεαρῶν», στήν ὁποία παρουσιάστηκαν διαφωνίες πάνω σ' ἕνα βασικό ζήτημα — στό ζήτημα τῶν καθηκόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία. Οἱ «γέροι» ἐπέμεναν στή στερέωση τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» σάν πολιτικῆς καθοδηγητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, οἱ «νεαροί» ἔπαιρναν τρεϊντ-γιουνιονιστικές θέσεις, ὑποστήριζαν τή δημιουργία ἐργατικῶν ἀπεργιακῶν ταμείων κτλ. Ἡ μακρόχρονη ἀπουσία τῶν ἱδρυτῶν τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα», πού βρίσκονταν ἐξορία στή Σιβηρία, καί σέ πρώτη γραμμή ἡ ἀπουσία τοῦ Β. Ι. Λένιν, διευκόλυνε τούς «νεαρούς» στήν ἐφαρμογή τῆς πολιτικῆς τους. Ἀπό τό δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1898 ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» βρέθηκε στά χέρια τῶν «οἰκονομιστῶν», πού μέ τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ» καλλιεργοῦσαν στή Ρωσία τίς ἰδέες τοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ καί τοῦ μπερνσταϊνισμοῦ. Ὡστόσο τά παλιά μέλη τῆς «Ἕνωσης», πού διέφυγαν τή σύλληψη, πῆραν μέρος τό 1898 στήν προετοιμασία καί στή διεξαγωγή τοῦ Ι συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, στήν ἐπεξεργασία τῆς «Διακήρυξης», πού ἐκδόθηκε μετά τό συνέδριο, συνεχίζοντας τίς παραδόσεις τῆς λενινιστικῆς «Ἕνωσης ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». — *249*.

99 Ἡ ὀργάνωση Κιέβου «*Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης*» δημιουργήθηκε τό Μάρτη τοῦ 1897 κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» τῆς Πετρούπολης, μέ ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Κιέβου, πού πρότεινε σ' ὅλες τίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τῆς Ρωσίας ν' ἀκολουθήσουν τό παράδειγμα τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης, καί νά πάρουν τήν ὀνομασία «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Ἡ «Ἕνωση» περιέλαβε τή ρωσική σοσιαλδημοκρατική ὁμάδα, τήν πολωνική, καθώς καί τήν ὁμάδα ΠΠΣ, συνολικά πάνω ἀπό 30 μέλη. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» τοῦ Κιέβου συνδεόταν μέ τήν «Ἕνωση ἀγώνα» τῆς Πετρού-

πολης (εἶχαν προσωπικές ἐπαφές, διάβαζαν τίς προκηρύξεις τῆς «Ἕνωσης» τῆς Πετρούπολης, τίς ἐργασίες τοῦ Λένιν σχετικά μέ τό πρόγραμμα. Ἡ ἐργασία τοῦ Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πού στάλθηκε χειρόγραφη στό Κίεβο ἀπό τήν «Ἕνωση» τῆς Πετρούπολης, ἦταν γνωστή στούς καθοδηγητές τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀργάνωσης τοῦ Κιέβου). Ἡ δράση τῆς «Ἕνωσης» τοῦ Κιέβου ἄρχισε μέ τήν ἔκδοση τῆς πρωτομαγιάτικης προκήρυξης τοῦ 1897, πού κυκλοφόρησε πλατιά στίς νότιες πόλεις τῆς Ρωσίας. Μέσα στό 1897 ἡ «Ἕνωση» κυκλοφόρησε 6500 ἀντίτυπα προκηρύξεων σέ πάνω ἀπό 25 φάμπρικες καί ἐργοστάσια τοῦ Κιέβου. Εἰδική ὁμάδα τῆς «Ἕνωσης» ἔβγαλε τόν ἴδιο χρόνο δυό φύλλα τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», σάν πανρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὀργάνου. Τὸ I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τό Μάρτη τοῦ 1898 ἀναγνώρισε τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος. Οἱ παράνομες ἐκδόσεις τῆς «Ἕνωσης» κυκλοφοροῦσαν κυρίως στίς νότιες πόλεις τῆς Ρωσίας. Παράλληλα μέ τή ζύμωση, ἡ «Ἕνωση» ἔκανε καί προπαγανδιστική δουλειά μέσα στούς ἐργατικούς ὁμίλους καί στίς ἐργατικές συγκεντρώσεις. Ἡ «Ἕνωση ἀγώνα» τοῦ Κιέβου ἔκανε πολλή δουλειά γιά τήν προετοιμασία καί τή σύγκληση τοῦ I συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ. Λίγο μετά τό συνέδριο ἡ «Ἕνωση» χτυπήθηκε ἀπό τήν ἀστυνομία (πιάστηκε τό τυπογραφεῖο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πο εἶχε μεταφερθεῖ ἀπό τό Κίεβο στό Αἰκατερινοσλάβ, καί μεγάλη ποσότητα παράνομων ἐντύπων). Ἔγιναν συλλήψεις στό Κίεβο καί σέ πολλές μεγάλες πόλεις τῆς Ρωσίας.

Ἡ δράση τῆς «Ἕνωσης ἀγώνα» τοῦ Κιέβου ἔπαιξε θετικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη καί στήν ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας πάνω στό δρόμο τῆς δημιουργίας ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος. Τά μέλη τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων, πού διέφυγαν τή σύλληψη, ἀνασυγκρότησαν γρήγορα τήν παράνομη ὀργάνωση, πού πῆρε τήν ὀνομασία «Ἐπιτροπή Κιέβου τοῦ ΣΔΕΚΡ». — *249.*

100 *Ἡ «Γενική ἑβραϊκή ἐργατική ἕνωση Λιθουανίας, Πολωνίας καί Ρωσίας»* (*«Μπούντ»*) ὀργανώθηκε τό 1897 στό ἱδρυτικό συνέδριο τῶν ἑβραϊκῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων πού ἔγινε στή Βίλνα· στίς γραμμές της συνένωνε κυρίως μισοπρολεταριακά στοιχεῖα ἑβραίων βιοτεχνῶν τῶν δυτικῶν περιοχῶν τῆς Ρωσίας. Στό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ (1898) ἡ Μπούντ μπῆκε στό ΣΔΕΚΡ «σάν αὐτόνομη ὀργάνωση, ἀνεξάρτητη μόνο στά ζητήματα πού ἀφοροῦσαν εἰδικά τό ἑβραϊκό προλεταριάτο» («Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καί τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τῶν Ὁλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἔκδ., μέρος I, 1954, σελ. 14).

Ἡ Μπούντ ἦταν φορέας τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τῆς χωριστικῆς τάσης μέσα στό ἐργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας. Ὅταν τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἀπέριψε τήν ἀξίωση τῆς Μπούντ ν' ἀναγνωριστεῖ σάν ὁ μοναδικός ἐκπρόσωπος τοῦ ἑβραϊκοῦ προλεταριάτου, ἡ Μπούντ ἀποχώρησε ἀπό τό κόμμα. Τό 1906 μέ βάση τήν ἀπόφαση τοῦ IV («Ἑνωτικοῦ») συνεδρίου, ἡ Μπούντ ξαναμπῆκε στό ΣΔΕΚΡ.

Μέσα στό ΣΔΕΚΡ οἱ μπουντιστές ὑποστήριζαν πάντοτε τήν ὀπορτουνιστική πτέρυγα τοῦ κόμματος (τούς «οἰκονομιστές», τούς μενσεβίκους, τούς λικβινταριστές), πολεμοῦσαν τούς μπολσεβίκους καί τόν μπολσεβικισμό. Στήν προγραμματική διεκδίκηση τῶν μπολσεβί-

κων γιά τό δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνῶν ἡ Μπούντ ἀντιπαράθετε τή διεκδίκηση τῆς πολιτιστικῆς-ἐθνικῆς αὐτονομίας. Στά χρόνια τῆς ἀντίδρασης τοῦ Στολίπιν ἡ Μπούντ κρατοῦσε λικβινταριστική στάση καί πῆρε ἐνεργό μέρος στή δημιουργία τοῦ ἀντικομματικοῦ συνασπισμοῦ τοῦ Αὐγούστου. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου 1914–1918, οἱ μπουντιστές ὑποστήριζαν σοσιαλσωβινιστικές θέσεις. Τό 1917 ἡ Μπούντ ὑποστήριξε τήν ἀντεπαναστατική Προσωρινή Κυβέρνηση καί ἀγωνίστηκε στό πλευρό τῶν ἐχθρῶν τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης. Τόν καιρό τῆς ξένης στρατιωτικῆς ἐπέμβασης καί τοῦ ἐμφύλιου πολέμου ἡ ἡγεσία τῆς Μπούντ προσχώρησε στίς δυνάμεις τῆς ἀντεπανάστασης. Ταυτόχρονα στά ἁπλά μέλη τῆς Μπούντ σημειώθηκε στροφή ὑπέρ τῆς συνεργασίας μέ τή Σοβιετική ἐξουσία. Τό 1921 ἡ Μπούντ αὐτοδιαλύθηκε καί ἕνα μέρος τῶν μελῶν της μπῆκε στό ΚΚΡ (μπ.) μέ βάση τίς γενικές ἀρχές. — *249.*

101 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τό τελευταῖο μέρος τῆς μπροσούρας τοῦ Λ. Μάρτοφ «Ἡ κόκκινη σημαία στή Ρωσία» τό τιτλοφορούμενο: «Ἡ συγχώνευση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος μέ τό σοσιαλισμό. Τά ἄμεσα καθήκοντα τοῦ ἐργατικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος». Ἡ μπροσούρα ἐκδόθηκε στό ἐξωτερικό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1900. — *251.*

102 «*Σοτσιαλ-Ντεμοκράτ*» («Σοσιαλδημοκράτης») — συλλογές (φιλολογικοπολιτική ἐπιθεώρηση)· ἐκδίδονταν στά 1890–1892 στό ἐξωτερικό (Λονδίνο–Γενεύη) ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»· βγῆκαν τέσσερα τεύχη. Οἱ συλλογές ἔπαιξαν μεγάλο ρόλο στή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία.

Τά ἄρθρα τοῦ Πλεχάνοφ, πού μνημονεύει ὁ Λένιν, τυπώθηκαν μέ τό γενικό τίτλο «Ν. Γ. Τσερνισέβσκι» στά τεύχη 1–3 τοῦ 1890 καί 4 τοῦ 1892. Ὁ Λένιν ἀνέλυσε τήν ἐργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά δεύτερη φορά, ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοσή της σέ χωριστό βιβλίο στά ρούσικα τό 1910 (ἀπό τό ἐκδοτικό «Σιπόβνικ»)· στό βιβλίο ὑπάρχουν πολυάριθμες σημειώσεις τοῦ Λένιν (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 38ος, σελ. 503–559). — *265.*

103 *Μπαλαλάικιν* — ἕνα ἀπό τά πρόσωπα τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Σύγχρονο εἰδύλλιο»· φιλελεύθερος φαφλατάς, τυχοδιώχτης καί ψεύτης. — *273.*

104 Τό ἄρθρο «*Γιά τίς ἀπεργίες*» ὁ Λένιν τό εἶχε γράψει γιά τή «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» ὅταν ἦταν ἐξορία. Ὁ Β. Ι. Λένιν σκόπευε νά τό γράψει σέ τρία μέρη: Ι — ἡ σημασία τους· ΙΙ — οἱ νόμοι γιά τίς ἀπεργίες· ΙΙΙ — ἐπισκόπηση μερικῶν ἀπεργιῶν τῶν τελευταίων χρόνων (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 181 (ἑλλ. ἔκδ., σελ. 185)). Στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγεται μόνο τό πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου. Δέν ἔχει ἐξακριβωθεῖ ἄν γράφτηκαν τά δυό ἄλλα μέρη. — *294.*

105 Βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἅπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος, σελ. 449. — *300.*

106 Ἡ ἀπεργία στή Μεγάλη μανουφακτούρα τοῦ Γιαροσλάβλ ἔγινε τόν Ἀπρίλη–Μάη τοῦ 1895. Αἰτία τῆς ἀπεργίας ἦταν ὁ καθορισμός ἀπό τή διεύθυνση νέων τιμολογίων πού κατέβαζαν τό μεροκάματο τῶν ἐργατῶν. Ἀπήργησαν συνολικά πάνω ἀπό 4000 ἄτομα. Τήν ἀπεργία τήν κατέστειλαν στρατεύματα (10 λόχοι τοῦ συντάγματος τῆς Φαναγκόρια), πού κλήθηκαν στό Γιαροσλάβλ. Ἀποτέλεσμα τῆς ἔνοπλης βιας ἦταν ἕνας ἐργάτης νεκρός καί 14 τραυματίες. Παραπέμφθηκαν σέ δίκη 11 ἄτομα. Στήν ἔκθεση πού ὑποβλήθηκε στόν τσάρο γιά τά γεγονότα τοῦ κλωστοϋφαντουργείου τοῦ Γιαροσλάβλ, ὁ Νικόλαος Β΄ ἔγραψε: «Εὐχαριστῶ τούς λεβέντες τοῦ συντάγματος τῆς Φαναγκόρια γιά τή σταθερή κι ἀκλόνητη στάση τους στή διάρκεια τῶν ἐργατικῶν ταραχῶν». — *301.*

107 Ὁ Λένιν παραθέτει ἀπόφθεγμα τοῦ πρώσσου ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν φόν Πουττκάμερ. — *302.*

108 Ἡ βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Σ. Ν. Προκοπόβιτς «Τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης. Δοκίμιο κριτικῆς ἔρευνας. Τόμος Ι. Γερμανία. Βέλγιο» (Πετρούπολη, 1899) γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν στά τέλη τοῦ 1899. Οἱ τρεῖς πρῶτες σελίδες καί τό τέλος τοῦ χειρογράφου δέ διασώθηκαν. Τό χειρόγραφο, προφανῶς, ἑτοιμαζόταν γιά στοιχειοθέτηση, γιατί ὑπάρχουν σ' αὐτό μικρές διορθώσεις τοῦ Μάρτοφ. Στήν παροῦσα ἔκδοση τό κείμενο τοῦ Λένιν δίνεται χωρίς τίς διορθώσεις αὐτές. Ἐπειδή τό βιβλίο τοῦ Σ. Προκοπόβιτς κατακρατήθηκε στίς 22 τοῦ Μάη τοῦ 1899 ἀπό τήν ἐπιτροπή λογοκρισίας τῆς Πετρούπολης καί κυκλοφόρησε στά τέλη τοῦ Γενάρη τοῦ 1900, ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Λένιν δέ δημοσιεύτηκε ἔγκαιρα. — *305.*

109 «*Νόβογε Βρέμια*» («Νέοι καιροί») — καθημερινή ἐφημερίδα· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1868 μέχρι τό 1917. Ἀνῆκε σέ διάφορους ἐκδότες καί ἄλλαζε συνεχῶς τήν πολιτική της κατεύθυνση. Στήν ἀρχή ἦταν μετριοπαθής φιλελεύθερη, ἀπό τό 1876, ὅταν ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας ἔγινε ὁ Α. Σ. Σουβόριν, μετατράπηκε σέ ὄργανο τῶν ἀντιδραστικῶν κύκλων τῶν εὐγενῶν καί τῆς ὑπαλληλικῆς γραφειοκρατίας, προπαγάνδιζε τό μεγαλοεθνικό σωβινισμό, τόν ἀντισημιτισμό, καί γιά τή δουλοπρέπειά της ἀπέναντι στήν κυβέρνηση πῆρε ἐπάξια τό παρατσούκλι «Τί ἐπιθυμεῖτε;». Ἀπό τό 1905 ἔγινε ὄργανο τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Μετά τήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἡ ἐφημερίδα πῆρε ἀντεπαναστατική θέση κι ἔκανε λυσσασμένη συκοφαντική ἐκστρατεία ἐνάντια στούς μπολσεβίκους. Κλείστηκε ἀπό τή Στρατιωτική-ἐπαναστατική Ἐπιτροπή τοῦ Σοβιέτ τῆς Πετρούπολης στίς 26 τοῦ Ὀχτώβρη (8 τοῦ Νοέμβρη) τοῦ 1917. — *314.*

110 Τό ἄρθρο γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1899 ἤ στίς ἀρχές τοῦ 1900, ὅπως δείχνει τό γεγονός ὅτι σ' αὐτό γίνεται μνεία γιά τόν «Ἐπίλογο» μέ τόν ὁποῖο ἡ σύνταξη τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» συνόδευσε τή «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας». Ὁ Λένιν μποροῦσε νά πληροφορηθεῖ τό περιεχόμενο τοῦ ἐπιλόγου εἴτε ἀπό τό χωριστό ἀνάτυπο τοῦ ἄρθρου ἀπό τό τεῦχ. ἀρ. 4–5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (βγῆκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1899), εἴτε ἀπό τή συλλογή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Vademecum γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο"» (βγῆκε

στίς ἀρχές τοῦ 1900). Κάνοντας μνεία γιά τόν «Ἐπίλογο» στό ἄρθρο του, ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι τό ντοκουμέντο αὐτό «δείχνει ξανά καί ξανά πόσο μεγάλη εἶναι ἡ πλάνη τῆς σύνταξης τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο“, πού ἐννοεῖ ἐπίμονα νά καλύπτει τίς ἀπόψεις τῶν „νεαρῶν οἰκονομιστῶν“ καί νά τίς βλέπει μόνο σάν παρέκκλιση ὁρισμένων ἀτόμων» (σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 323).

Ὕστερα ἀπό τίς ἐπικρίσεις πού προκάλεσε ἡ δημοσίευση τοῦ «Credo» στή «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας» καί μιᾶς σειρᾶς ντοκουμέντων τῶν «οἰκονομιστῶν» μέσα στή συλλογή «Vademecum γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο“» ἐν ἀγνοία τῶν συνταχτῶν τους, ὁ Λένιν ζήτησε τή συγκατάθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Κιέβου γιά τή δημοσίευση τῆς «Profession de foi» μαζὶ μέ τό ἄρθρο πού γράφτηκε γιά τήν ἀνασκευή της. Ἡ Ἐπιτροπή Κιέβου δέν ἔδοσε τή συγκατάθεσή της. Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν κυκλοφόρησε σέ χειρόγραφα ἀντίγραφα μαζί μέ τήν «Profession de foi», ὅπως δείχνουν οἱ περικοπές ἀπό τό ἄρθρο αὐτό πού περιέχονται στό βιβλίο τοῦ Β. Ἀκίμοφ (Μαχνόβετς) «Μελέτη σχετικά μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία», Πετρούπολη, 1906, σελ. 111 καί 112. Ὁ Β. Ἀκίμοφ ἔγραφε ὅτι ἡ «Profession de foi» δημοσιεύτηκε ἀπό τούς ἀντίπαλους τῶν «οἰκονομιστῶν» ἐνάμιση χρόνο μετά τήν ἐμφάνισή της, δηλαδή στά τέλη τοῦ 1900, ὄχι γιά κυκλοφορία, ἀλλά γιά κριτική. — *316.*

111 «*Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι*» («Χρονικά τῆς Μόσχας») — μιά ἀπό τίς πιό παλιές ρωσικές ἐφημερίδες. Ἐκδιδόταν ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας καί ἀρχικά (ἀπό τό 1756) ἔβγαινε μέ τή μορφή μικροῦ φυλλαδίου. Ἀπό τό 1863 ἡ ἐφημερίδα πέρασε στά χέρια τοῦ Μ. Ν. Κατκόφ, ἔγινε μοναρχικοεθνικιστικό ὄργανο καί προπαγάνδιζε τίς ἀπόψεις τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στρωμάτων τῶν τσιφλικάδων καί τοῦ κλήρου. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ἕνα ἀπό τά κύρια ὄργανα τῶν μαυροεκατονταρχιτῶν. Ἔβγαινε ὥς τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση τοῦ 1917. — *320.*

112 «*Γκραζντανίν*» («Πολίτης») — ἀντιδραστικό περιοδικό· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1872 ὥς τό 1914. Ἀπό τή δεκαετία 1880–1890 ἦταν ὄργανο τῶν ἄκρων μοναρχικῶν. Ἔβγαινε ὑπό τή διεύθυνση τοῦ πρίγκηπα Μεστσέρσκι καί χρηματοδοτοῦνταν ἀπό τήν κυβέρνηση. Εἶχε ἀσήμαντη κυκλοφορία, ἀσκοῦσε ὅμως ἐπιροή στούς κύκλους τῆς ὑπαλληλικῆς γραφειοκρατίας. — *320.*

113 «*Ἴσκρα*» («Σπίθα») — ἡ πρώτη πανρωσική παράνομη μαρξιστική ἐφημερίδα, πού ἱδρύθηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1900 καί ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στή δημιουργία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης τῆς Ρωσίας.

Ἐπειδή, λόγω τῶν ἀστυνομικῶν διώξεων, δέν μποροῦσε νά ἐκδοθεῖ ἐπαναστατική ἐφημερίδα στή Ρωσία, ὁ Λένιν, ὅταν ἀκόμα ἦταν ἐξόριστος στή Σιβηρία, μελέτησε σ' ὅλες του τίς λεπτομέρειες ἕνα σχέδιο ἔκδοσής της στό ἐξωτερικό. Μέ τή λήξη τῆς ἐξορίας του (Γενάρης τοῦ 1900) ὁ Λένιν καταπιάστηκε ἀμέσως μέ τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου του. Τό Φλεβάρη τοῦ 1900 στήν Πετρούπολη ὁ Λένιν ἔκανε μέ τήν Β. Ι. Ζασούλιτς, πού εἶχε ἔρθει παράνομα ἀπό τό ἐξωτε-

ρικό, διαπραγματεύσεις γιά τή συμμετοχή τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στήν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας. Στά τέλη τοῦ Μάρτη–ἀρχές τοῦ 'Απρίλη τοῦ 1900 ἔγινε ἡ λεγόμενη «Σύσκεψη τοῦ Πσκόφ» τῶν Β. Ι. Λένιν, Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), Α. Ν. Πότρεσοφ, Σ. Ι. Ραντσένκο καί τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν» — Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ὅπου συζητήθηκε τό σχέδιο τοῦ Λένιν σχετικά μέ τή δήλωση τῆς σύνταξης τῆς πανρωσικῆς ἐφημερίδας («Ἴσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικοπολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά») γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου ἑξάμηνου τοῦ 1900 ὁ Λένιν ἐπισκέφθηκε μιά σειρά πόλεις τῆς Ρωσίας (Μόσχα, Πετρούπολη, Ρίγα, Σμολένσκ, Νίζνι Νόβγκοροντ, Οὐφά, Σαμάρα, Σιζράν), ἀποκατέστησε σύνδεση μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ὁμάδες καί μέ διάφορους μεμονωμένους σοσιαλδημοκράτες καί ἦρθε σέ συμφωνία μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς μελλοντικῆς «Ἴσκρα». Τόν Αὔγουστο τοῦ 1900, μέ τήν ἄφιξη τοῦ Λένιν στήν Ἑλβετία, ἔγινε σύσκεψη τῶν Β. Ι. Λένιν καί Α. Ν. Πότρεσοφ μέ τά μέλη τῆς ὁμάδας «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα τῆς ἐφημερίδας καί τοῦ περιοδικοῦ, γιά τούς ἐνδεχόμενους συνεργάτες, τή σύνθεση τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς καί τήν ἕδρα της· οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές παρά λίγο νά καταλήξουν σέ ρήξη (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 339 - 357), ὡστόσο πρός τό τέλος τῶν διαπραγματεύσεων κατορθώθηκε νά ἐπιτευθεῖ συμφωνία πάνω σ' ὅλα τά ἐπίμαχα ζητήματα.

Τό πρῶτο φύλλο τῆς λενινιστικῆς «Ἴσκρα» βγῆκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 στή Λειψία, τά ἑπόμενα φύλλα ἔβγαιναν στό Μόναχο, ἀπό τόν 'Ιούλη τοῦ 1902 στό Λονδίνο καί ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1903 στή Γενεύη. Μεγάλη βοήθεια στήν ὀργάνωση τῆς ἔκδοσης τῆς ἐφημερίδας (ὀργάνωση παράνομου τυπογραφείου, προμήθεια ρωσικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων κτλ) πρόσφεραν οἱ γερμανοί σοσιαλδημοκράτες Κ. Τσέτκιν, Α. Μπράουν καί ἄλλοι, ὁ πολωνός ἐπαναστάτης Γ. Μαρχλέβσκι, πού ζοῦσε τότε στό Μόναχο, καί ὁ Γ. Κβέλτς — ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες τῆς ἀγγλικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας.

Τή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» τήν ἀποτελοῦσαν οἱ Β. Ι. Λένιν, Γ. Β. Πλεχάνοφ, Λ. Μάρτοφ, Π. Μπ. 'Αξελρόντ, Α. Ν. Πότρεσοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς. Γραμματέας τῆς σύνταξης ἦταν στίς ἀρχές ἡ Ι. Γ. Σμιντόβιτς-Λέμαν, κι ἀργότερα, ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1901, — ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, πού κρατοῦσε καί ὅλη τήν ἀλληλογραφία τῆς «Ἴσκρα» μέ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ὁ Λένιν ἦταν στήν οὐσία ὁ ἀρχισυντάχτης καί ὁ καθοδηγητής τῆς «Ἴσκρα». Δημοσίευε στήν «Ἴσκρα» ἄρθρα γιά ὅλα τά βασικά ζητήματα τῆς οἰκοδόμησης τοῦ κόμματος καί τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου τῆς Ρωσίας, ἔπαιρνε θέση γιά τά σπουδαιότερα γεγονότα τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

Ἡ «Ἴσκρα» ἔγινε κέντρο συνένωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων, συγκέντρωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν κομματικῶν στελεχῶν. Σέ πολλές πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετρούπολη, Μόσχα, Σαμάρα καί ἄλλες) εἶχαν δημιουργηθεῖ ὁμάδες κι ἐπιτροπές τοῦ ΣΔΕΚΡ λενινιστικῆς-ἰσκρικῆς κατεύθυνσης, καί τό Γενάρη τοῦ 1902 στό συνέδριο τῶν ἰσκριστῶν στή Σαμάρα ἱδρύθηκε ἡ ὀργάνωση «Ἴσκρα» τῆς Ρωσίας. Οἱ ἰσκρικές ὀργανώσεις ἐμφανίζονταν καί δούλευαν κάτω ἀπό τήν ἄμεση καθοδήγηση τῶν μαθητῶν καί τῶν συναγωνιστῶν τοῦ Β. Ι.

Λένιν — Ν. Ε. Μπάουμαν, Ι. Β. Μπάμπουσκιν, Σ. Ι. Γκοῦσεφ, Μ. Ι. Καλίνιν, Π. Α. Κράσικοφ, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Φ.Β. Λένγκνικ, Π. Ν. Λεπεσίνσκι, Ι. Ι. Ραντσένκο κ. ἄ.

Μέ πρωτοβουλία τοῦ Λένιν καί μέ τήν ἄμεση συμμετοχή του ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» ἐκπόνησε τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος (δημοσιεύτηκε στό φύλλο 21 τῆς «Ἴσκρα») καί προετοίμασε τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού συνῆλθε τόν Ἰούλη–Αὔγουστο τοῦ 1903. Τόν καιρό τῆς σύγκλησης τοῦ συνεδρίου οἱ περισσότερες τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τῆς Ρωσίας εἶχαν προσχωρήσει στήν «Ἴσκρα», εἶχαν ἐγκρίνει τήν ταχτική, τό πρόγραμμα καί τό ὀργανωτικό της σχέδιο καί τήν εἶχαν ἀναγνωρίσει σάν καθοδηγητικό τους ὄργανο. Τό συνέδριο σέ εἰδική ἀπόφασή του τόνισε τόν ἐξαιρετικό ρόλο τῆς «Ἴσκρα» στήν πάλη γιά τή δημιουργία τοῦ κόμματος καί τήν ἀνακήρυξε Κεντρικό Ὄργανο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Τό II συνέδριο ἔβγαλε συνταχτική ἐπιτροπή ἀπό τούς Λένιν, Πλεχάνοφ καί Μάρτοφ. Ὁ Μάρτοφ, παρά τήν ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τοῦ κόμματος, ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος στή σύνταξη κι ἔτσι τά φύλλα 46–51 τῆς «Ἴσκρα» βγῆκαν μέ συνταχτική ἐπιτροπή τόν Λένιν καί τόν Πλεχάνοφ. Ἀργότερα ὁ Πλεχάνοφ πέρασε στίς θέσεις τοῦ μενσεβικισμοῦ καί πρόβαλε τήν ἀπαίτηση νά συμπεριληφθοῦν στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» ὅλοι οἱ παλιοί συντάχτες-μενσεβίκοι πού εἶχαν ἀποριφθεῖ ἀπό τό συνέδριο. Ὁ Λένιν δέν μποροῦσε νά συμφωνήσει μ' αὐτό τό πράγμα καί στίς 19 τοῦ Ὀχτώβρη (1 τοῦ Νοέμβρη) 1903 ἀποχώρησε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Μέ πρόσληψη ἔγινε μέλος τῆς ΚΕ κι ἀπό κεῖ πάλαιβε ἐνάντια στούς ὀπορτουνιστές-μενσεβίκους. Τό φύλλο 52 βγῆκε μέ συντάχτη μόνο τόν Πλεχάνοφ. Στίς 13 (26) τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1903 ὁ Πλεχάνοφ μονάχος του, παραβιάζοντας τή θέληση τοῦ συνεδρίου, πῆρε μέ πρόσληψη στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» τούς πρώην συντάχτες-μενσεβίκους. Ἀπό τό φύλλο 52 οἱ μενσεβίκοι μετατρέψανε τήν «Ἴσκρα» σέ ὄργανό τους. — *327*.

114 «*Ζαριά*» («Αὐγή») — μαρξιστικό ἐπιστημονικοπολιτικό περιοδικό· τό ἔβγαζε νόμιμα στά 1901–1902 στή Στουτγάρδη ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Βγῆκαν συνολικά τέσσερα τεύχη (τρία σώματα) τοῦ «Ζαριά»: τό τεῦχος 1 τόν Ἀπρίλη τοῦ 1901 (στήν πραγματικότητα βγῆκε στίς 23 τοῦ Μάρτη μέ τό νέο ἡμερολόγιο), τό τεῦχος 2–3 τό Δεκέμβρη τοῦ 1901 καί τό τεῦχος 4 τόν Αὔγουστο τοῦ 1902.

Τά καθήκοντα τοῦ περιοδικοῦ καθορίζονταν στό σχέδιο δήλωσης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», πού εἶχε γραφεῖ ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή Ρωσία. Κατόπιν, ἐπειδή κατά τή συζήτηση τοῦ ζητήματος τῆς ἔκδοσης αὐτῶν τῶν ὀργάνων στό ἐξωτερικό, ἀπό κοινοῦ μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἀποφασίστηκε τό «Ζαριά» νά ἐκδίδεται νόμιμα καί ἡ «Ἴσκρα» παράνομα, στή δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» δέν γινόταν πιά μνεία γιά τό «Ζαριά». Τή δήλωση τῆς σύνταξης τοῦ «Ζαριά» γιά τό πρῶτο τεῦχος ἐπιφορτίστηκε νά τή γράψει ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ. Ἡ δήλωση, ὅμως, ἐκείνη ἀπορίφθηκε ἀπό τό ἐκδοτικό τοῦ Ντίτς, γιατί ἀναφερόταν στήν παράνομη «Ἴσκρα». Τό τεῦχος 1 τοῦ «Ζαριά» ἄρχιζε μέ μιά σύντομη ἀνακοίνωση «Πρός τούς ἀναγνῶστες»· γιά νά διατηρηθεῖ ὁ νόμιμος χαρακτήρας τοῦ «Ζαριά», στό ἐξώφυλλό του σημειωνόταν ὅτι τό περιοδικό βγαί-

νει μέ τή συμμετοχή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς καί τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ· τό ὄνομα τοῦ Λένιν δέν ἀναφερόταν, ὅπως δέν ἀναφερόταν καί τό ὅτι τό «Ζαριά» διευθύνεται ἀπό τή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα». Τό 1902, ὅταν μέσα στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» παρουσιάστηκαν διαφωνίες καί προστριβές, ὁ Πλεχάνοφ πρότεινε ἕνα σχέδιο χωρισμοῦ τοῦ περιοδικοῦ ἀπό τήν ἐφημερίδα (γιά νά μείνει στόν ἴδιο ἡ διεύθυνση τοῦ «Ζαριά»), ἡ πρόταση ὅμως αὐτή δέν ἔγινε δεχτή, καί ἡ διεύθυνση αὐτῶν τῶν ὀργάνων παρέμεινε πάντοτε κοινή.

Τό περιοδικό «Ζαριά» ἔκανε κριτική στό διεθνῆ καί στό ρωσικό ἀναθεωρητισμό (τό «νόμιμο μαρξισμό» καί τόν «οἰκονομισμό»), ὑπεράσπιζε τίς θεωρητικές βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ. Σ' αὐτό τό ζήτημα ἦταν ἀφιερωμένες οἱ ἐργασίες τοῦ Λένιν, πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά»: «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», «Οἱ κ. κ. „κριτικοί" στό ἀγροτικό ζήτημα» (τά τέσσερα πρῶτα κεφάλαια τοῦ ἔργου «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ"»), «Τό ἀγροτικό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας», καθώς καί οἱ ἐργασίες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ: «Κριτική τῶν κριτικῶν μας. Μέρος 1. Ὁ κ. Π. Στροῦβε στό ρόλο τοῦ κριτικοῦ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης», «Ὁ Cant ἐνάντια στόν Κάντ εἴτε ἡ πνευματική διαθήκη τοῦ κ. Μπέρνσταϊν» καί ἄλλες. — *327*.

115 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τήν «*Ἀνακοίνωση γιά τήν ἐπανάληψη τῶν ἐκδόσεων τῆς ὁμάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς"*», πού δημοσιεύτηκε στίς ἀρχές τοῦ 1900 στή Γενεύη στή συλλογή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Vademecum γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο"». Γράφτηκε ἀπό τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ, θεωρήθηκε ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἀφοῦ πῆραν κατά τό τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Ὀχτώβρη 1899 τή «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν.

Στήν «Ἀνακοίνωση» ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» διακήρυξε τήν πλήρη ἀλληλεγγύη της μέ τήν ἔκκληση πού ἔκανε ἡ «Διαμαρτυρία» γιά ἀποφασιστική πάλη κατά τοῦ ὀπορτουνισμοῦ στίς γραμμές τῆς ρωσικῆς καί τῆς διεθνοῦς σοσιαλδημοκρατίας. -- *329*.

116 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τούς σοσιαλδημοκράτες πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα «Γιούζνι Ραμπότσι», τήν Μπούντ καί τήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», πού ἡ καθοδήγησή της τήν περίοδο αὐτή εἶχε περάσει ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στούς «νεαρούς» — τούς ὀπαδούς τοῦ «οἰκονομισμοῦ». Οἱ ὀργανώσεις αὐτές σχεδίαζαν νά συγκαλέσουν τό ΙΙ συνέδριο τοῦ κόμματος τήν ἄνοιξη τοῦ 1900 στό Σμολένσκ. Γιά τά καθέκαστα τῆς προετοιμασίας τοῦ συνεδρίου ὁ Λένιν γράφει στό V κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του «Τί νά κάνουμε;» (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 5ος, σελ. 464–465). — *330*.

117 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ τό «*Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας*», πού γράφτηκε ἀπ' τόν ἴδιο στά τέλη τοῦ 1899 γιά ἕνα φύλλο τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα» πού δέν ἐκδόθηκε (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 217-245). Τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος γιά τό ΙΙ συνέδριο

τοῦ ΣΔΕΚΡ μέ πρόταση τοῦ Λένιν καταρτίστηκε ἀπό τή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» καί δημοσιεύτηκε στό φύλλο 21 τῆς «Ἴσκρα» τῆς 1 τοῦ Ἰούνη 1902· κατόπιν ψηφίστηκε ἀπ' τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τόν Αὔγουστο τοῦ 1903.—*331.*

118 Ὁ Λένιν παραθέτει τή βασική θέση τοῦ «Γενικοῦ καταστατικοῦ τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν» (Ι Διεθνοῦς), πού γράφτηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμος Ι, 1955, σελ. 344). — *334.*

119 Πρόκειται γιά τή διάσπαση τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», πού ἐπῆλθε στό II συνέδριο τῆς «Ἕνωσης» τόν Ἀπρίλη τοῦ 1900 (Γενεύη) ἀνάμεσα στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», πού ἦταν ὁ πυρήνας τῆς «Ἕνωσης» καί στούς ὀπαδούς τοῦ «οἰκονομισμοῦ», τούς λεγόμενους «νεαρούς», πού εἶχαν προσχωρήσει στήν «Ἕνωση». — *339.*

120 Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, δηλώνοντας ὅτι τό 1895 τοῦ εἶχε δῆθεν δοθεῖ «ἐντολή» «νά μή βάλλει» κατά τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε (στήν προκειμένη περίπτωση ὑπαινισσόταν τόν Α. Ν. Πότρεσοφ), προσπαθοῦσε μ' αὐτό νά δικαιολογήσει τή συμφιλιωτική του στάση ἀπέναντι στά ἀναθεωρητικά κηρύγματα τῶν «νόμιμων μαρξιστῶν». Στήν πραγματικότητα ἀκριβῶς τό 1895, ὅταν ὁ Β. Ι. Λένιν βρισκόταν στή Γενεύη καί στή Ζυρίχη, ἐκδηλώθηκαν διαφωνίες στό ζήτημα τῆς στάσης ἀπέναντι στούς φιλελεύθερους, ἀνάμεσα στόν Λένιν καί στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ τάσσονταν ὑπέρ τῆς ὑποστήριξης τῶν φιλελεύθερων τῆς Ρωσίας ἀπό τούς σοσιαλδημοκράτες καί κατέκριναν τόν Λένιν γιά τήν αὐστηρή κριτική πού ἔκανε στούς φιλελεύθερους. «Ἐσεῖς στρέφετε στούς φιλελεύθερους τήν πλάτη, ἐνῶ ἐμεῖς — τό πρόσωπο», — ἔλεγε στόν Β. Ι. Λένιν ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ. Ὁ Λένιν θεωροῦσε λαθεμένη τή στάση τοῦ Πλεχάνοφ, πού ὄχι μόνο δέν ἐπέκρινε τίς ἀστικοφιλελεύθερες ἀντιλήψεις τοῦ Στροῦβε, ἀλλά καί τόν πῆρε ὑπό τήν προστασία του. — *340.*

121 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ προφανῶς τό ἄρθρο τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε «Καί πάλι γιά τήν ἐλευθερία καί τήν ἀναγκαιότητα», πού δημοσιεύτηκε τό 1897 στό τεῦχος 8 τοῦ περιοδικοῦ «Νόβογε Σλόβο». Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔγραφε στόν Α. Ν. Πότρεσοφ στίς 27 τοῦ Ἰούνη (9 τοῦ Ἰούλη) 1899: «Δέν καταλαβαίνω μόνο ἕνα πράγμα, πῶς *μπόρεσε* ὁ Κάμενσκι (Πλεχάνοφ. *Ἡ Σύντ.*) ν' ἀφήσει ἀναπάντητα τά ἄρθρα τοῦ Στροῦβε καί τοῦ Μπουλγκάκοφ στό „Νόβογε Σλόβο" ἐνάντια στόν Ἔνγκελς! Δέ θά μπορούσατε νά μοῦ τό ἐξηγήσετε ἐσεῖς;» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 34ος, σελ. 21). — *340.*

122 Πρόκειται γιά τή συλλογή ὑλικῶν καί ντοκουμέντων «Vademecum γιά τή σύνταξη τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο"» (1900), ὅπου ὁ Πλεχάνοφ δημοσίευσε μαζί μέ ἄλλα ντοκουμέντα τρία ἰδιωτικά γράμματα τοῦ μπουντιστῆ Τσ. Μ. Κόπελζον καί τῆς Ε. Ντ. Κουσκόβα, μιᾶς ἀπό τίς ἡγετικές φυσιογνωμίες τῶν «οἰκονομιστῶν». Ὁ Λένιν ἐκτιμοῦσε

πολύ τήν πολιτική σημασία τῆς συλλογῆς «Vademecum», ἀπό τίς στῆλες τῆς ὁποίας ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ εἶχε κηρύξει ἀνελέητο πόλεμο κατά τοῦ «οἰκονομισμοῦ». Ὁ Λένιν ἔγραφε ὅτι τό «Vademecum εἶναι κραυγή, μιά ἀληθινή κραυγή κατά τοῦ χυδαίου οἰκονομισμοῦ, κατά τῆς „ντροπῆς καί τῆς καταισχύνης" τῆς σοσιαλδημοκρατίας... *ὅλη ἡ οὐσία* τῆς μπροσούρας του εἶναι ἀκριβῶς ἡ κήρυξη πολέμου ἐνάντια στίς „ἐπαίσχυντες" ἀρχές τοῦ „κρεντισμοῦ" καί τοῦ „κουσκοβισμοῦ" *, ἀκριβῶς ἡ διάσπαση γιά ζητήματα ἀρχῶν» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 34ος, σελ. 26, 27). — *340.*

123 «*Ὁ τρίτος ὁ δικός μας*» — εἶναι ὁ Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), πού στή διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τοῦ Α. Ν. Πότρεσοφ μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» βρισκόταν στή Νότια Ρωσία καί ἔφτασε στό ἐξωτερικό τό Μάρτη τοῦ 1901. — *343.*

124 Προφανῶς πρόκειται γιά τή Λ. Ι. Ἀξελρόντ (Ὀρτοντόξ), ἀργότερα μενσεβίκα, συγγραφέα διάφορων ἐργασιῶν πάνω σέ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας. Στό «Ζαριά» δημοσιεύτηκαν δυό ἄρθρα της κατά τῶν ἀναθεωρητῶν (κατά τοῦ Ν. Α. Μπερντιάγεφ καί τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε). — *345.*

125 «*Die Neue Zeit*» («Νέοι Καιροί») — θεωρητικό περιοδικό τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· ἔβγαινε στή Στουτγάρδη ἀπό τό 1883 ὥς τό 1923. Ἴσαμε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1917 διευθυντής του ἦταν ὁ Κ. Κάουτσκι, κατόπιν ὁ Γ. Κοῦνοφ. Στό περιοδικό «Die Neue Zeit» δημοσιεύτηκαν μιά σειρά ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς. Ὁ Ἔνγκελς βοηθοῦσε πάντοτε τή συνταχτική ἐπιτροπή τοῦ περιοδικοῦ μέ τίς συμβουλές του καί τῆς ἔκανε αὐστηρή κριτική γιά τίς παρεκκλίσεις της ἀπό τό μαρξισμό. Ἀπό τό 1895–1900, μετά τό θάνατο τοῦ Φ. Ἔνγκελς, τό περιοδικό ἔγινε κήρυκας ὀπορτουνιστικῶν ἀπόψεων, δημοσίευε συστηματικῶς ἄρθρα τῶν ἀναθεωρητῶν. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) κρατοῦσε κεντριστική θέση καί στήν οὐσία ὑποστήριζε τούς σοσιαλσωβινιστές. — *345.*

126 Πρόκειται γιά τά πρώην μέλη τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», πού ὕστερ' ἀπό τή διάσπαση στό ΙΙ συνέδριο τῆς «Ἕνωσης» τόν Ἀπρίλη τοῦ 1900, ξέκοψαν ἀπό τήν ὀπορτουνιστική της πλειοψηφία καί μπῆκαν στήν ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης», πού εἶχε δημιουργηθεῖ μέ τή συμμετοχή καί τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». — *347.*

127 *Ν* — ἡ πόλη Νυρεμβέργη, ὅπου σταμάτησε ὁ Λένιν, ταξιδεύοντας ἀπό τή Γενεύη στό Μόναχο, ὕστερ' ἀπό τή σύσκεψη τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». — *357.*

128 Ἡ «*Εἰδική συμφωνία*», ὅπως φαίνεται, γράφτηκε ἀργότερα. Στό Ἀρ-

* Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Κουσκόβα, πού σύνταξε τό «Credo» τῶν οἰκονομιστῶν. *Σημ. μετ.*

χεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ φυλάγεται τό παρακάτω ντοκουμέντο, μέσα σ' ἕνα φάκελο πού πάνω του εἶναι γραμμένα ἀπό τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια τά ἑξῆς: «Ντοκουμέντα πού ἀφοροῦν τήν πρώτη ἀκόμα περίοδο. Σύμφωνο γιά τήν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ „Ζαριά" καί τῆς ἐφημερίδας „Ἴσκρα"»:

«1. Ἡ συλλογή „Ζαριά" καί ἡ ἐφημερίδα „Ἴσκρα" ἐκδίδονται καί διευθύνονται ἀπό ὁμάδα ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, μέ συμμετοχή στή σύνταξη τῆς ὁμάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς".

2. Ὅλα τά ἄρθρα πού ἀναφέρονται σέ ζητήματα ἀρχῶν καί πού ἔχουν ἐξαιρετικά σοβαρή σημασία, ἡ σύνταξη, — ἐφόσον αὐτό δέν εἶναι ἀδύνατο γιά συνταχτικούς-τεχνικούς λόγους, — τά κάνει γνωστά σέ ὅλα τά μέλη τῆς ὁμάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς".

3. Τά μέλη τῆς ὁμάδας „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς" ψηφίζουν γιά ὅλα τά ζητήματα τῆς σύνταξης, προσωπικά, ἐφόσον βρίσκονται στήν ἕδρα τῆς σύνταξης, καί γραπτά — στίς περιπτώσεις πού τούς στέλνονται τά ἄρθρα.

4. Σέ περίπτωση διαφωνίας μέ τήν ὁμάδα „Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς" ἡ σύνταξη ἀναλαβαίνει τήν ὑποχρέωση νά δημοσιεύει ὁλόκληρη τήν ἰδιαίτερη γνώμη τῆς ὁμάδας ἤ τοῦ κάθε μέλους της χωριστά.

5. Δημοσιεύσιμο εἶναι μόνο τό πρῶτο σημεῖο αὐτῆς τῆς συμφωνίας.

6 τοῦ Ὀχτώβρη 1900».

Τό ντοκουμέντο εἶναι δαχτυλογραφημένο καί δέν ἔχει τίτλο καί ὑπογραφή. — *358.*

129 «*Ὁμάδα αὐτοαπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης*» — μικρή ὁμάδα «οἰκονομιστῶν», πού ἐμφανίστηκε στήν Πετρούπολη τό φθινόπωρο τοῦ 1898 καί διατηρήθηκε μερικούς μῆνες. Ἡ ὁμάδα αὐτή κυκλοφόρησε μιά ἔκκληση, ὅπου ἐξέθετε τούς σκοπούς της (ἡ ἔκκληση ἔχει ἡμερομηνία Μάρτης 1899, δημοσιεύτηκε ὅμως τόν Ἰούλη τοῦ 1899 στό περιοδικό «Νακανοῦνε», πού ἔβγαζαν οἱ ναρόντνικοι στό Λονδίνο), ἕνα καταστατικό καί μερικές προκηρύξεις πρός τούς ἐργάτες. Κριτική τῶν ἀπόψεων αὐτῆς τῆς ὁμάδας ὁ Λένιν ἔκανε στό ΙΙ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου «Τί νά κάνουμε;». — *361.*

130 Ὁ Λένιν παραθέτει τή βασική θέση τοῦ «Γενικοῦ Καταστατικοῦ τῆς Διεθνοῦς Ἕνωσης τῶν Ἐργατῶν» (Ι Διεθνοῦς), πού γράφτηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Διαλεχτά ἔργα σέ δυό τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. Ι, 1955, σελ. 344). — *379.*

131 Ἡ ἀπολογία τοῦ Πιότρ Ἀλεξέγεφ πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1877 στό Λονδίνο στό περιοδικό «Βπεριόντ!» (ἐπιθεώρηση πού δέν ἐκδιδόταν ταχτικά). Ἀπό τότε ἐπανειλημμένα εἶχε ἐπανεκδοθεῖ παράνομα καί ἦταν πολύ δημοφιλής στούς ἐργάτες τῆς Ρωσίας. — *382.*

132 Πρόκειται γιά τήν ἐξέγερση, πού ἄρχισε στήν Ἰνδία τό 1857. Ἡ ἐξέγερση εἶχε ἐθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα· καταπνίγηκε ἀπό τά ἀγγλικά στρατεύματα, τό 1859. — *384.*

133 *Πόλεμος τῶν ἄγγλων κατά τῶν μπόερς* (Ὀχτώβρης 1899–Μάης 1902)· ἀποικιακός, καταχτητικός πόλεμος τῆς Ἀγγλίας ἐνάντια στίς δυό

νοτιοαφρικανικές δημοκρατίες — τό Τράνσβααλ καί τήν Ὀράγγη, μέ ἀποτέλεσμα οἱ δυό αὐτές δημοκρατίες νά χάσουν τήν αὐτοτέλειά τους καί νά γίνουν ἀποικίες τῆς Μεγάλης Βρετανίας. — *384.*

134 Ἀφοῦ διάβασε τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἡ διάσπαση τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ μέ γράμμα του στό τμῆμα τοῦ Μονάχου τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» παρακαλοῦσε νά γίνουν στό ἄρθρο μερικές διορθώσεις. Μιά ἀπ' αὐτές ἦταν νά μή θιγεῖ τό ζήτημα τῶν ὑπηρεσιῶν πού πρόσφερε τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ὁ Λένιν στίς 11 τοῦ Δεκέμβρη 1900, ἀπαντώντας στό τμῆμα τῆς Γενεύης τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» (στόν Ἀξελρόντ), ἔγραφε: «Ἔκανα τίς διορθώσεις πού θέλατε, δέν μπόρεσα ὅμως νά βγάλω οὔτε λέξη ἀπό τά ἀναφερόμενα στίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε τό „Ραμπότσεγε Ντιέλο“, — νομίζω, πώς αὐτό θἆταν ἄδικο ἀπέναντι σ' ἕναν ἀντίπαλο, πού δέν εἶναι μόνο φταίχτης ἀπέναντι στή σοσιαλδημοκρατία» (Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 30). — *389.*

135 *Τό Πέμπτο Διεθνές Συνέδριο τῆς ΙΙ Διεθνοῦς* συνῆλθε στό Παρίσι στίς 23–27 τοῦ Σεπτέμβρη (νέο ἡμερολόγιο) 1900. Ἡ ρωσική ἀντιπροσωπεία ἀποτελοῦνταν ἀπό 24 ἀντιπροσώπους (ἀνάμεσά τους 13 σοσιαλδημοκράτες). Ἀπό τά ἕξι πληρεξούσια γιά τό συνέδριο, πού εἶχε ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», τά τέσσερα πάρθηκαν μέσω τοῦ Β. Ι. Λένιν (τρία πληρεξούσια ἀπό τήν ὁμάδα «Σοσιαλδημοκράτης» τῶν Οὐραλίων, ἕνα πληρεξούσιο ἀπό τήν ὀργάνωση τῆς Οὐφά). Στό συνέδριο ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν χωρίστηκε σέ δυό μέρη: τήν πλειοψηφία μ' ἐπικεφαλῆς τόν Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, καί τή μειοψηφία μ' ἐπικεφαλῆς τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ. Στό βασικό ζήτημα, «Ἡ κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί οἱ συμμαχίες μέ τά ἀστικά κόμματα», πού συνδεόταν μέ τή συμμετοχή τοῦ Α. Μιλλεράν στήν ἀντεπαναστατική κυβέρνηση τοῦ Βαλντέκ-Ρουσσώ, ἡ πλειοψηφία ψήφισε τή διφορούμενη ἀπόφαση τοῦ Κ. Κάουτσκι, ἡ μειοψηφία — ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς, ὁ Ντ. Κολτσόφ — τήν ἀπόφαση τοῦ Ζ. Γκέντ ἡ ὁποία καταδίκαζε τό μιλλερανισμό.

Στό Συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ πάρθηκε ἀπόφαση γιά τή δημιουργία Διεθνοῦς σοσιαλιστικοῦ γραφείου (ΔΣΓ) ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων ὅλων τῶν χωρῶν, μέ ἕδρα τῆς Γραμματείας τίς Βρυξέλλες. Μέ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου οἱ ἀντιπρόσωποι στό ΔΣΓ, πού θά ἐκλέγονταν ἀπό τίς ἀντιπροσωπεῖες, ἔπρεπε νά ἐπικυρωθοῦν ἀπό τίς κομματικές ὀργανώσεις τῆς κάθε χώρας· μέχρι τήν ἐπικύρωση αὐτή θεωροῦνταν προσωρινοί. — *390.*

136 «*Σύντροφος καί φίλος*» τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε εἶναι ὁ Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι. — *392.*

137 Τό σχέδιο συμφωνίας μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε καταρτίστηκε ὕστερα ἀπό διαπραγματεύσεις τῶν Β. Ι. Λένιν, Β. Ι. Ζασούλιτς καί Α. Ν. Πότρεσοφ μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε, πού ἄρχισαν μέ πρωτοβουλία τοῦ Α.Ν. Πότρεσοφ στίς 29 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1900

(βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 391 - 393). Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ» (στό ντοκουμέντο ἀναφέρονται σάν ὁμάδα «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» «Σβομπόντα») Π. Μπ. Στροῦβε καί Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι ἐνδιαφέρονταν γιά τή δημιουργία στό ἐξωτερικό ἑνός παράνομου ὀργάνου (προβλεπόταν νά ὀνομαστεῖ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε»), πού νά βγαίνει παράλληλα μέ τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά», νά μή συνδέεται ὅμως ἀνοιχτά μέ τή σοσιαλδημοκρατία. Ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» συμφωνοῦσε νά συμμετέχει σ' αὐτή τήν ἔκδοση, ὑπολογίζοντας νά παίρνει μέσω τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε πολιτικά ὑλικά καί ἀνταποκρίσεις γιά τήν «Ἴσκρα», ἔβαζε ὅμως σάν ὅρο τό νέο ὄργανο νά βγαίνει σάν παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» κι ὄχι συχνότερα ἀπ' αὐτό. Στή σύνταξη τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε» ἐπρόκειτο νά μποῦν μέ ἴσα δικαιώματα ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί ἐκπρόσωποι τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» — ὁ Στροῦβε καί ὁ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι.

Στήν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων ἔγινε φανερό ὅτι ὁ Π. Μπ. Στροῦβε σκοπεύει νά χρησιμοποιήσει τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» γιά τήν ἐξυπηρέτηση τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», ὅτι προσπαθεῖ νά μετατρέψει τό τελευταῖο σέ ὄργανο πού νά συναγωνίζεται τήν «Ἴσκρα» σέ ὄγκο, περιεχόμνο καί συχνότητα ἔκδοσης. Κατά τήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου συμφωνίας ὁ Στροῦβε ἀπέριψε τό σημεῖο 7, πού πρότεινε ἡ ὁμάδα τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» καί πού παρεῖχε στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἀπόλυτη ἐλευθερία χρησιμοποίησης ὅλων τῶν πολιτικῶν ὑλικῶν, πού ἔπαιρνε τό «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε». Τό περιχόμενο τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε, ὁ Β. Ι. Λένιν τό ἔθεσε ὑπόψη τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ σέ γράμμα του τῆς 30 τοῦ Γενάρη 1901, ὅπου τασσόταν κατηγορηματικά ὑπέρ τῆς διακοπῆς τῶν διαπραγματεύσεων (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 34ος, σελ. 34–36). Ὕστερα ἀπό ἐπιμονή τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἡ συμφωνία μπῆκε σέ ἰσχύ· ἑτοιμάστηκαν δηλώσεις γιά τήν ἔκδοση τοῦ «Σοβρεμέννογε Ὀμποζρένιγε», πού τίς ἔγραψαν ἀπομέρους τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ἀπομέρους τῆς ὁμάδας τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» ὁ Π. Μπ. Στροῦβε. Ὡστόσο ἡ ἔκδοση αὐτή δέν πραγματοποιήθηκε. Ἀφορμή στάθηκε ἡ ἄρνηση τοῦ ἐκδοτικοῦ τοῦ Ντίτς νά δημοσιεύσει τίς δηλώσεις σάν μή ἀνταποκρινόμενες στίς ἀπαιτήσεις τῆς λογοκρισίας (βλ. Ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 36ος, σελ. 43). Οἱ παραπέρα διαπραγματεύσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς «Ἴσκρα» μέ τόν Στροῦβε κατέληξαν σέ πλήρη ἀποτυχία. — *394.*

138 Ὁ Λένιν παραθέτει τά λόγια τοῦ συνταγματάρχη Σκαλοζούμπ — ἥρωα τῆς κωμωδίας τοῦ Α. Σ. Γκριμπογέντοφ «Τό πολύ μυαλό βλάφτει» (βλ. Α. Σ. Γκριμπογέντοφ. Ἅπαντα, ρωσ. ἔκδ., 1956, σελ. 114). — *398.*

139 *Τά μαρτύρια τοῦ «πράσινου δρόμου»* — σωματικές τιμωρίες τῶν στρατιωτῶν, πού ἐφαρμόζονταν στό στρατό τῆς δουλοπάροικης Ρωσίας. Τόν τιμωρημένο, δεμένο σ' ἕνα ὅπλο, τόν περνοῦσαν «μέσα ἀπό τίς γραμμές» τῶν στρατιωτῶν πού τόν χτυποῦσαν μέ ραβδιά ἤ μέ χλωρές βέργες (σπιτσροῦτεν). Ἡ τιμωρία αὐτή ἐφαρμοζόταν πολύ πλατιά τόν καιρό τοῦ Νικολάου Α' (1825–1855). — *398.*

140 «*Όρκος τοῦ 'Αννίβα*» — παραστατική ἔκφραση πού σημαίνει ἀνέκκλητη ἀπόφαση γιά ἀγώνα ὥς τό τέλος. Προέρχεται ἀπό τό ὄνομα τοῦ καρχηδόνιου στρατηλάτη 'Αννίβα, πού ὁρκίστηκε νά μή σταματήσει τήν πάλη κατά τῆς Ρώμης ὥς τό τέλος τῆς ζωῆς του. — *399*.

141 Τά ἄρθρα: «*Χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου*», «*Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγή τῶν καιρῶν;*», «*'Αντικειμενική στατιστική*», συνενωμένα μέ τό γενικό τίτλο «*Εὐκαιριακά σημειώματα*» γράφτηκαν μέ βάση τίς εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων. Οἱ πληροφορίες γιά τή δολοφονία τοῦ ἀγρότη Βόζντουχοφ ἀπό ἀστυφύλακες στό ἀστυνομικό τμῆμα, πληροφορίες πού χρησίμευσαν σάν ὑλικό γιά τό ἄρθρο «Χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου», δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι», 1901, φύλλα 24 καί 26 τῆς 24 καί 26 τοῦ Γενάρη. Σημειώματα γιά τίς δυό δικαστικές ὑποθέσεις πού ἀναφέρει ὁ Β. Ι. Λένιν στίς ὑποσημειώσεις (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 409-410, 419-420 , εἶχαν δημοσιευτεῖ στίς ἐφημερίδες «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901,φύλλο 31 τῆς 31 τοῦ Γενάρη καί «Ρούσκιγε Βέντομοστι», 1901, φύλλο 32 τῆς 1 τοῦ Φεβάρη. Γιά τό ἄρθρο «Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγή τῶν καιρῶν;» ὁ Β.Ι. Λένιν χρησιμοποίησε ὑλικά πού δημοσιεύτηκαν στή «Σάνκτ - Πετερμπούργκσκιγε Βέντομοστι», 1900, φύλλο 285 τῆς 17 τοῦ 'Οχτώβρη καί στήν «'Ορλόβσκι Βέστνικ», 1900, φύλλο 273 τῆς 11 τοῦ 'Οχτώβρη. Γιά τό ἄρθρο «'Αντικειμενική στατιστική» τά ἀναφερόμενα ἀπό τόν Λένιν νομοθετήματα καί διατάγματα τῆς κυβέρνησης πάρθηκαν ἀπό τήν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομιστι στι», 1901, φύλλα 20 - 28 τῆς 20 - 28 τοῦ Γενάρη.—*403*.

142 Ὁ Λένιν παραθέτει περικοπή ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Γκλέμπ Οὐσπένσκι «Φιόντορ Μιχάηλοβιτς Ρεσέτνικοφ. (Βιογραφική σκιαγραφία)» (βλ. Γ. Ι. Οὐσπένσκι. Συλλογή ἔργων σέ ἐννιά τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. 9ος, 1957, σελ. 59). — *422*.

143 «*Βέστνικ Φινάνσοφ, Προμίσλεννοστι ἰ Τοργκόβλι*» («Οἰκονομικός, Βιομηχανικός καί 'Εμπορικός ἀγγελιαφόρος») — ἑβδομαδιαῖο περιοδικό τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν· ἔβγαινε στήν Πετρούπολη ἀπό τό Νοέμβρη τοῦ 1883 μέχρι τό 1917 (μέχρι τό Γενάρη τοῦ 1885 ἔβγαινε μέ τόν τίτλο «Εὑρετήριο κυβερνητικῶν διαταγμάτων ἁρμοδιότητας ὑπουργείου οἰκονομικῶν»). Στό περιοδικό δημοσιεύονταν κυβερνητικά διατάγματα, οἰκονομικά ἄρθρα καί ἀνασκοπήσεις. — *430*.

144 Τό ἄρθρο «*Τό ἐργατικό κόμμα καί ἡ ἀγροτιά*» ἦταν ἀφιερωμένο στήν ἐπεξεργασία τοῦ ἀγροτικοῦ προγράμματος τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού δημοσιεύτηκε ἀπομέρους τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» τό καλοκαίρι τοῦ 1902 καί ψηφίστηκε ἀπό τό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ τό 1903. — *436*.

145 *Τέταρτο κλήρου ἤ ἄθλιος κλῆρος* — τό ἕνα τέταρτο τοῦ ὀνομαζόμενου «ἀνώτατου» ἤ «προβλεπόμενου ἀπό τό διάταγμα» κλήρου, δηλαδή τοῦ καθορισμένου ἀπό τό νόμο κλήρου γιά τούς ἀγρότες μιᾶς δοσμένης περιφέρειας τόν καιρό τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεταρύθμισης τοῦ 1861. Ἕνα μέρος τῶν πρώην δουλοπάροικων ἀγροτῶν ἔπαιρνε

ἀπό τούς τσιφλικάδες αὐτούς τούς ἄθλιους κλήρους δωρεάν (χωρίς ἐξαγορά). Γι' αὐτό τά τέταρτα αὐτά τῶν κλήρων ὀνομάζονταν καί «δωρεάν» κλῆροι, καί οἱ ἀγρότες πού τούς πῆραν — «ντάρστβενικοι»*. — *436*.

146 *Προσωρινά ὑπόχρεοι ἀγρότες* ὀνομάζονταν οἱ πρώην δουλοπάροικοι ἀγρότες, πού καί ὕστερ' ἀπό τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας τό 1861 ἦταν ἀναγκασμένοι γιά τή χρησιμοποίηση τοῦ κλήρου γῆς νά ἐκπληρώνουν ὑποχρεώσεις (δοσίματα ἤ ἀγγαρεία) ὥς τήν ὥρα πού θά ἀρχίσουν νά ἐξαγοράζουν τόν κλῆρο τους ἀπό τόν τσιφλικά.
'Από τή στιγμή πού κλεινόταν ἡ συμφωνία ἐξαγορᾶς οἱ ἀγρότες αὐτοί ἔπαυαν νά εἶναι «προσωρινά ὑπόχρεοι» καί περνοῦσαν στήν κατηγορία τῶν «ἀγροτῶν-ἰδιοχτητῶν». — *436*.

147 *Παραχωρητήρια* — τίτλοι, πού καθόριζαν τίς χτηματικές σχέσεις τῶν προσωρινά ὑπόχρεων ἀγροτῶν μέ τούς τσιφλικάδες ὅταν ἔγινε ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας τό 1861. Στό παραχωρητήριο ἀναφερόταν ἡ ἔκταση τῆς γῆς πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀγρότες πρίν ἀπό τή μεταρύθμιση, καί ἀναγράφονταν οἱ καλλιεργήσιμες καί ἄλλου εἴδους ἐκτάσεις γῆς πού ἔμεναν στούς ἀγρότες κατά τήν «ἀπελευθέρωση»· τό παραχωρητήριο ἀπαριθμοῦσε ἐπίσης τίς ὑποχρεώσεις τῶν ἀγροτῶν ἀπέναντι στόν τσιφλικά. Μέ βάση τά παραχωρητήρια καθοριζόταν τό ποσό πού πλήρωναν οἱ ἀγρότες γιά τήν ἐξαγορά. — *437*.

---

* 'Από τή ρωσική λέξη ντάρομ = δωρεάν. *Σημ. μετ.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ή ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

Βίττε, Σ. Γ. Ἐγκύκλιος [πρός τούς ἐργάτες τῶν κλωστηρίων καί τῶν ὑφαντουργείων τῆς Πετρούπολης]. 15 τοῦ Ἰούνη 1896. — *227.*

[Βορόντσόφ, Β. Π.] Β. Β. Δοκίμια θεωρητικῆς οἰκονομίας. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σκοροχόντοφ, 1895. 321 σελ. — *84, 85, 314–315.*

«*Βπεριόντ!*» Τόμ. V. Λονδίνο, 1877, σελ. 30–35, στή στήλη: Τί γίνεται στήν πατρίδα; — *382.*

Γιά τή διάρκεια καί τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. 2 τοῦ Ἰούνη 1897. «Συλλογή Νομοθετημάτων καί Διαταγμάτων τῆς Κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή Διευθύνουσα Σύγκλητο», Πετρούπολη, 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, ἄρθρο 778, σελ. 2135–2139. — *190, 227, 254, 292.*

«*Γιούζνι Κράι*», Χάρκοβο. — *401.*

«*Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ*», Μόσχα, 1889, τεῦχος 9, σελ. 38–67. — *13, 16.*

Γκβόζντεφ, Ρ. Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καί ἡ κοινωνικο-οικονομική τους σημασία. Πετρούπολη, Γκάριν, 1898. 161 σελ. Στό ἐξώφυλλο χρόνος ἔκδοσης: 1899. — *57–61.*

Γκόγκολ, Ν. Β. Ὁ ἐπιθεωρητής. — *259, 410.*

«*Γκραζντανίν*», Πετρούπολη. — *320.*

Γκριμπογέντοφ, Α. Σ. Τό πολύ μυαλό βλάφτει. — *397–398.*

«*Δελτίο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας*», Μόσχα, 1898. βιβλίο 1, σελ. 1–52. — *1.*

Διακήρυξη τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ρωσίας. Χωρίς τόπο ἔκδοσης, τυπογραφεῖο τοῦ κόμματος, [1898]. 2 σελ. — *178, 179–180, 190, 263, 271, 279, 316, 330, 331, 335, 361, 377, 389.*

Ἐγκύκλιος ὑπ' ἀριθ. 11451 τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895 πρός τούς κ. κ. διοικητές κυβερνείων, περιοχῶν καί νομῶν, διοικητές πόλεων καί ἀστυνομικούς διευθυντές καί ὑπ' ἀριθ. 11 τῆς 7 τοῦ Ἰούνη 1895 πρός τούς ὑπαλλήλους τῆς Ἐπιθεώρησης Ἐργασίας καί τούς μηχανικούς τῶν κυβερνείων (περιοχῶν). — Στό βιβλίο: Κομπελιάτσκι, Α. Ὁδηγός γιά τούς ὑπαλλήλους τῆς Ἐπιθεώρησης Ἐργασίας καί γιά τούς ἐργοστασιάρχες. Πλήρης συλλογή τῶν νομοθετημάτων γιά τή μίσθωση ἐργατῶν στίς φάμπρικες, στά ἐργοστάσια καί στίς μανουφακτοῦρες· γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις ἐργοστασιαρχῶν καί ἐργατῶν· γιά τήν Ἐπιθεώρηση Ἐργασίας, γιά τήν ἐποπτεία τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἔκδοση 4η. Πετρούπολη, 1897, σελ. 34–36. — *7–9, 12, 19.*

Ἔκθεση πού παρουσίασε ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό Διεθνές ἐργατικό σοσιαλιστικό συνέδριο τοῦ Λονδίνου τό 1896. Γενεύη, ἔκδ. τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1896. 32 σελ. — *242.*

Ἔκκληση τῆς Ὁμάδας αὐτοαπελευθέρωσης τῶν ἐργατῶν. Πετρούπολη, Μάρτης, 1899.— «Νακανοῦνε», Λονδίνο, 1899, τεῦχος 7, σελ. 79–80. — *360–361*.

Ἔκτακτη συνέλευση τῶν εὐγενῶν τοῦ Ὀριόλ. — «Ὀρλόβσκι Βέστνικ», 1900, ἀρ. φύλλου 273, 11 τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 2. —*423–430*.

Ἐμποροβιομηχανική Ρωσία. Ὁδηγός γιά τούς ἐμπόρους καί τούς ἐργοστασιάρχες. Ἐπιμέλεια Α. Α. Μπλάου. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σουβόριν, 1899. 1318 σελ., 2702 στῆλες. (Ὑπουργεῖο οἰκονομικῶν. Διεύθυνση ἐμπορίου καί μανουφακτούρας). — *64–67*.

Ἔνγκελς Φ. Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία. Μέ βάση προσωπικές παρατηρήσεις καί ἀξιόπιστες πηγές. Σεπτέμβρης τοῦ 1844 - Μάρτης τοῦ 1845. — *300*.

— *Ὁ Λουδοβίκος Φόυερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας*. Ἀρχές τοῦ 1886. — *76*.

— *Πρόλογος στή γερμανική ἔκδοση τοῦ 1890* [τοῦ «Μανιφέστου τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος»]. 1 τοῦ Μάη 1890. — *334, 379*.

* *Ἐπετηρίδα τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν*. Μέρος Ι. Γιά τό 1869. Συντάχτηκε μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Α. Μπ. Μπουσέν. Πετρούπολη, 1869. VIII, 618 σελ. — *2, 6*.

* *Ἐπισκόπηση τῆς περιοχῆς Πέρμ*. Μελέτες γιά τήν κατάσταση τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς στό κυβερνεῖο Πέρμ. Πέρμ, 1896. 609 σελ. XVI φύλλα μέ χαρτογραφίες καί διαγράμματα· 1 χάρτης. — *18*.

Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν ἔρευνα τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς Ρωσίας. Μέρος V, VI, IX, Πετρούπολη, 1880, 1883. 3 τόμ. — *25*.

Ἐργασίες τῆς ἐπιτροπῆς πού συγκροτήθηκε γιά τήν ἀναθεώρηση τοῦ κανονισμοῦ γιά τή βιομηχανία καί τή βιοτεχνία. Μέρη 1–5. Πετρούπολη, 1863–1865. 5 τόμ. — *290–293*.

[Ἐρμάνσκι, Ο. Α.] Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο. [Λειψία], ἔκδ. τῆς «Ἴσκρα», 1901. VI, 17 σελ. — *369, 371–372*.

«*Ζαριά*», Στουτγάρδη. — *327–338, 339, 340, 343, 345, 346, 349, 350, 352–353, 356–357, 358, 391–393, 394–395*.

«*Ζίζν*», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 3, σελ. 358–371. — *210*.

— 1899, τεῦχος 4, σελ. 297–317. — *159–165*.

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται τά βιβλία στά ὁποῖα ὑπάρχουν παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Τά βιβλία αὐτά φυλάγονται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

Ζουκόβσκι, Γ. Γ. Ὁ Κάρλ Μάρξ καί τό βιβλίο του γιά τό κεφάλαιο. — «Βέστνικ Ἐβρόπι», Πετρούπολη, 1877, τεῦχος 9, σελ. 64–105. — *205.*

* *Ἡ ἐπίδραση τῶν σοδειῶν καί τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν σέ μερικές πλευρές τῆς ρωσικῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας.* Συλλογή ἄρθρων μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ καθηγ. Α. Ι. Τσουπρόφ καί τοῦ Α. Σ. Πόσνικοφ. Τόμ. I–II. Πετρούπολη, 1897. 2 τόμ. — *133–134.*

Ἡ παγκόσμια ἐργατική γιορτή τῆς Πρωτομαγιᾶς (μέ τό δικό μας ἡμερολόγιο 19 τοῦ Ἀπρίλη). [Πετρούπολη], ἔκδ. τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, [1898]. 1 σελ. — *252.*

Ἰλίν, Β.· Ἰλίν, Βλαντίμιρ. — *Βλ.* Λένιν, Β. Ι.

«*Ἴσκρα*», [Λειψία–Μόναχο–Λονδίνο–Γενεύη]. — *327–338, 339–357, 358, 359–365, 382, 391–393.*

Καμπλουκόφ, Ν. Α. Γιά τίς συνθῆκες ἀνάπτυξης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στή Ρωσία. (Μελέτες ἀγροτικῆς οἰκονομίας). Μόσχα, 1899. VIII, 309 σελ. — *107, 114, 131.*

— *Μαθήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας, πού ἔγιναν στό Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας τό 1895/6.* Μόσχα, 1897. 228 σελ. (Ἔκδ. γιά τούς φοιτητές). — *107.*

Κανονισμός γιά τή βιομηχανία. — Στό βιβλίο: Κώδικας νόμων τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας. Τόμ. 11. Μέρος II. Πετρούπολη, 1887, σελ. 1–125. — *2, 291.*

Κάουτσκι, Κ. Τό πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά. Στουτγάρδη, Ντίτς, 1903. IV, 120 σελ. — *305–306.*

Κάρισεφ, Ν. Α. Στατιστική ἐπισκόπηση γιά τή διάδοση τῶν κυριότερων κλάδων τῆς βιομηχανίας ἐπεξεργασίας στή Ρωσία. — «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ», Μόσχα, 1889, τεῦχος 9, σελ. 38–67. — *13, 16.*

— *Ὑλικά γιά τή ρωσική ἐθνική οἰκονομία.* I. Ἡ ἐργοστασιακή μας βιομηχανία στά μέσα τῆς δεκαετίας 1890–1900. — «Δελτίο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας», Μόσχα, 1898, βιβλίο 1, σελ. 1–52. — *1.*

* — *Ὑλικά γιά τή ρωσική ἐθνική οἰκονομία.* I. Ἡ ἐργοστασιακή μας βιομηχανία στά μέσα τῆς δεκαετίας 1890–1900. Μέ 5 χαρτογραφίες. (Ἀνατύπωση ἀπό τό «Δελτίο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Μόσχας», χρόνος IV, βιβλίο 1). Μόσχα, 1898. 52 σελ. — *1–36.*

Κατάλογος γιά τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. Ἡ ἐργοστασιακή βιομηχανία τῆς Ρωσίας. Πετρούπολη, 1897. 63, VI, 1047 σελ. (Ὑπουργεῖο

[1] Πρωτοδημοσιεύτηκε στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. VII, σελ. 16–18.

«Ραμπότσαγια Γκαζέτα», Κίεβο, 1897, ἀρ. φύλλου 2, Νοέμβρης, σελ. 1-4. — *178.*

Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο — *βλ.* Ἐρμάνσκι, Ο. Α.

Τηλεγραφική ἐγκύκλιος τῆς 12 τοῦ Αὐγούστου 1900 τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν [στούς ἀντιπροσώπους τῆς Ρωσίας στό ἐξωτερικό γιά ἐνημέρωση τῶν κυβερνήσεων τῶν ἀντιστοίχων χωρῶν]. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1900, ἀρ. φύλλου 188, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτέμβρη), σελ. 3. — *385.*

Τιμιριάζεφ, Ν. Α. Στατιστικός ἄτλας τῶν κυριότερων κλάδων τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας μέ ὀνομαστικό κατάλογο τῶν φάμπρικων καί τῶν ἐργοστασίων. Καταρτίστηκε μέ βάση τά ἐπίσημα στοιχεῖα τῆς διεύθυνσης ἐμπορίου καί μανουφακτούρας γιά τό 1867. Ἐργασία βραβευμένη μέ μετάλλιο στήν Παγκόσμια ἔκθεση τοῦ Παρισιοῦ τοῦ 1867 καί στήν Πανρωσική μανουφακτουρική ἔκθεση τοῦ 1870. Τεύχη 1-3. Πετρούπολη, 1869-1873. VI, VI, 132 σελ.· 14 χάρτες. — *6.*

Τό ἀγροτικό ζήτημα καί ἡ κοινωνική δημοκρατία στή Ρωσία. — Στό βιβλίο: Ἔκθεση πού παρουσίασε ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν στό Διεθνές ἐργατικό σοσιαλιστικό συνέδριο τοῦ Λονδίνου τό 1896. Γενεύη, ἔκδ. τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1896, σελ. 22-32. — *242.*

Τό ἐργατικό κίνημα στό Χάρκοβο. [Ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Χαρκόβου τοῦ ΣΔΕΚΡ]. Γενεύη, ἔκδ. τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1900, 16 σελ. — *375.*

Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, Μ. Γράμμα στή σύνταξη. (Ἀπάντηση στόν καθηγητή Ν. Α. Κάρισεφ). — «Μίρ Μπόζι», Πετρούπολη, 1898, τεῦχος 4, σελ. 77-82. — *16-17, 23.*

— *Ἡ ρωσική φάμπρικα στό παρελθόν καί στό παρόν.* Ἱστορική-οἰκονομική μελέτη. Τόμ. Ι. Ἡ ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς φάμπρικας στή Ρωσία στόν XIX αἰώνα. Πετρούπολη, Παντελέγεφ, 1898. XI, 497 σελ. — *16-17, 23.*

— *Ὁ καπιταλισμός καί ἡ ἀγορά.* (Ἀπ' ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Σ. Μπουλγκάκοφ «Οἱ ἀγορές στίς συνθῆκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς». Μόσχα, 1897). — «Μίρ Μπόζι», Πετρούπολη, 1898, τεῦχος 6, σελ. 118-127. — *47-52, 53-54, 68.*

— *Οἱ βιομηχανικές κρίσεις στή σύγχρονη Ἀγγλία, οἱ αἰτίες καί ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωή τοῦ λαοῦ.* Μέ 12 διαγράμματα. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σκόροχόντοφ, 1894. IV, 513 σελ. — *46-47, 48, 52-54, 68, 84, 162.*

Τούλιν, Κ. — *βλ.* Λένιν, Β. Ι.

Τρεῖς σημαντικές ἡμερομηνίες. [19 τοῦ Φλεβάρη, 1 τοῦ Μάρτη καί 19 τοῦ

'Απρίλη (1 τοῦ Μάη) τοῦ 1897]. — «Σ.-Πετερμπούργκσκι Ραμπότσι Λιστόκ», 1897, τεῦχος 2, Σεπτέμβρης, σελ. 1-3. — *178.*

'Υλικά σχετικά μέ τό χαρακτηρισμό τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνάπτυξης. Συλλογή ἄρθρων. Πετρούπολη, τυπογραφεῖο Σόικιν, 1895. 232, 259, III σελ. — *85.*

Χέρβεγκ, Γ. Κατοικία καί ἐργασία. — *299.*

Χέρκνερ, Γ. 'Η ἐργασία τοῦ ἐργάτη στή Δυτική Εὐρώπη. Πετρούπολη, περιοδικό «'Ομπραζοβάνιγε», 1899. 512. XXXIX σελ. — *312-313.*

Χέρτσενσταϊν, Μ. Γ. 'Η διδασκαλία γιά τά κονδύλια τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. — «Ρούσκαγια Μίσλ», Μόσχα, 1890, τεῦχος 7, σελ. 1-27. — *55.*

* *Χόμπσον, Ντ. 'Η ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.* Μέ πρόλογο τοῦ συγγραφέα, γραμμένο γιά τήν ἔκδοση αὐτή. Μετάφραση ἀπό τ' ἀγγλικά. Πετρούπολη, Ποπόβα, 1898. XIII, 424 σελ. (Οἰκονομική βιβλιοθήκη). — *155-158.*

Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετρούπολη, ἔκδ. τῆς «Ἕνωσης» τῆς Πετρούπολης, Σεπτέμβρης τοῦ 1899. 38 σελ. — *246-270, 316, 329, 360-361, 377.*

Bernstein, E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. X, 188 S. — *184, 203-214, 269, 309, 310, 329.*

Buch, L. Über die Elemente der politischen Ökonomie. T. 1. Intensität der Arbeit, Wert und Preis der Waren. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1896. 240 S. — *207.*

Compte-Rendu des Séances du congrès national ouvrier tenu a Bruxelles les 5 et 6 avril 1885. Bruxelles, Maheu, 1885. [2], 59 p. — *312.*

Dühring, E. Kursus der National- und Sozialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik. 2-te, teilweise umgearb. Aufl. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1876. XII, 557 S. — *145.*

— *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus.* 3-te Aufl. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1879, XIV, 574 S. — *205.*

Engels, F. Die Differentialrente II. — Dritter Fall: Steigender Produktionspreis. — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III, T. 2, Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistis-

chen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hamburg, Meissner, 1894, S. 246-271. — *63.*

— *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* 3-te durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894, XX, 354 S. — *69–70.*

— *Vorwort,* [zum 2-ten Band des «Kapitals» von K. Marx]. — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1885, S. III–XXIII. — *56.*

Final report of her majesty's commissioners appointed to inquire into the subject of agricultural depression. London, 1897. V, 370 p. (Royal commission on agriculture). — *123.*

The International working men's assotiation. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868. London, 1869. 15 p. — *174–175.*

Kärger, K. Die Sachsengängerei. Auf Grund persönlicher Ermittelungen und statistischer Erhebungen. Berlin, Parey, 1890. VIII, 284 S. — *139.*

* *Kautsky, K. Die Agrarfrage.* Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 451 S. — *75, 89–95, 101–102, 103, 104–154, 241.*

— *Bernstein und das sozialdemokratische Programm.* Eine Antikritik. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 195 S. — *203–215, 276, 310, 312.*

— *Finis Poloniae?* — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1895–1896, Jg. XIV, Bd. II, N 42, S. 484-491; N 43, S. 513–525. — *239.*

— *Karl Marx's Ökonomische Lehren.* Stuttgart, Dietz, 1887. X, 259 S. — *41–42.*

— *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie.* Stuttgart, Dietz, 1893. VIII, 139 S. — *229.*

Kolb, G. Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde. 7-te Aufl. Leipzig, Felix, 1875. XXIV, 886 S. — *211.*

Koenig, F. Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben. Jena, Fischer, 1896. XI, 445 S. — *149–150.*

Labriola, A. A propos du livre de Bernstein. [Une lettre à Lagardelle 15 avril

1899]. — «Le Mouvement Socialiste», Paris, 1899, N 8, 1 mai, p. 453–458. — *203.*

Lehmann, C. u. Parvus. Das hungernde Russland. Reiseeindrücke, Beobachtungen und Untersuchungen. Stuttgart, Dietz, 1900. V, 536 S. — *429.*

Luxemburg, R. Neue Strömungen in der polnischen sozialistischen Bewegung in Deutschland und Österreich. — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1895–1896, Jg. XIV, Bd. II, N 32, S. 176–181; N 33, S. 206–216. — *239.*

— *Der Sozialpatriotismus in Polen.* — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1895–1896, Jg. XIV, Bd. II, N 41, S. 459–470. — *239.*

Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3-te Aufl. Hamburg, Meissner, 1885. VI, 108 S. — *237.*

— *Aus der «kritischen Geschichte».* [Kapitel X aus der Arbeit F. Engels': Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft]. — In: Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 3-te durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894, S. 243–273. — *69–70.*

— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg, Meissner, 1867. XII, 784 S. — *205, 206.*

— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meissner, 1872. 830 S. — *69–70, 72–73.*

* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1885. XXVII, 526 S. — *48–49, 50, 51, 52, 53, 56, 70, 72, 81.*

— *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1894. XXVIII, 448 S. — *48–49, 50, 51, 55–56, 162–163.*

* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der Kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meissner, 1894. IV, 422 S. — *44–45, 51, 55–56, 63, 72–73, 81–82, 109, 147.*

— *Die Rezension des Buches*: Le Socialisme et l'impôt. Par Emile de Girardin. Paris, 1850. — In: «Neue Rheinische Zeitung», London, 1850, Hft. 4, April, S. 48–61. — *130.*

— *Vorwort* [zur Arbeit: «Zur Kritik der politischen Ökonomie»]. —

In: Marx, K. Zur Kritik der politischen Ökonomie. Hft. l. Berlin, Duncker, 1859, S. III–VIII. — *205–206.*

— *Zur Kritik der politischen Ökonomie.* Hft. l. Berlin, Duncker, 1859. VIII. 170 S. — *205, 206.*

«*Le Mouvement Socialiste*», Paris, 1899, N 8, 1 mai, p. 453–458. — *203.*

«*Neue Rheinische Zeitung*», London, 1850, Hft. 4, April, S. 48–61. — *130.*

«*Die Neue Zeit*», Stuttgart. — *345.*

— 1895–1896, Jg. XIV, Bd. II, N 32, S. 176–181; N 33, S. 206–216; N 41, S. 459–470; N 42, S. 484–491; N 43, S. 513–525. — *239.*

— 1897–1898, Jg. XVI, Bd. II, N 44, S. 545–555. — *187.*

Plechanow, G. Beiträge zur Geschichte des Materialismus. I. Holbach. II. Helvetius. III. Marx. Stuttgart, Dietz, 1896. VIII, 264 S. — *76.*

— *Bernstein und der Materialismus.* — In: «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1897–1898, Jg. XVI, Bd. II, N 44, S. 545–555. — *187.*

— *N. G. Tschernischewsky.* Eine literar-historische Studie. Stuttgart, Dietz, 1894. 388 S. — *259, 265.*

Programm der deutschen Arbeiterpartei. — In: Protokoll des Vereinigungs — Kongresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, vom 22. bis 27. Mai 1875. Leipzig, verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875, S. 3–4. — *176.*

Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands beschlossen auf dem Parteitag zu Erfurt 1891. — In: Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin, verl. der Exped. des «Vorwärts»..., 1891, S. 3–6. — *223, 225, 226, 229, 239.*

Protokoll des Vereinigungs — Kongresses der Sozialdemokraten Deutschlands abgehalten zu Gotha, vom 22. *bis* 27. *Mai 1875.* Leipzig, verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875. 88 S. — *176.*

Protokoll über Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober 1891. Berlin, verl. der Exped. des «Vorwärts»..., 1891. 368 S. — *223, 225, 226, 229, 239.*

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Abgehalten zu Hannover vom 9. bis 14. Oktober 1899.

Berlin, verl.: Expedition der Buchhandlung Vorwärts, 1899. 304 S. — *187, 270.*

Quesnay, F. Tableau économique. First print. in 1758 and now reprod. in facs. for the Britich economic association. London, 1894. VIII, XII, 6 p. — *69.*

Ramsay, G. An essay on the distribution of wealth. Edinburgh — London, Black, 1836. XIII, 506 p. — *72.*

Resolutions of First Congress assembled at Geneva. September, 1866. — In: The International working men's association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868. London, 1869, p. 3-9. — *174–175.*

«*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*», Köln. — *205.*

Sering, M. Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1893. IX, 330 S. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. LVI). — *127, 130.*

Sombart, W. Sosialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert. Bern, Steiger, 1897. 86 S. (Ethisch - sozialwissenschaftliche Vortragskurse, veranstaltet von den ethischen Gesellschaften in Deutschland, Österreich und der Schweiz, hrsg. von der Schweizerischen Gesellschaft für ethische Kultur. (Züricher Reden). Bd. IV). — *158.*

«*Voruärts*», Leipzig — Berlin. — *200-201.*

Wolf, J. Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Kritische Würdigung beider als Grundlegung einer Sozialpolitik, Stuttgart, Gotta, 1892. XIX. 620 S. — *205.*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Β

Γ

Δ

Ε

Ζ

* Πόλη τῆς Ἐσθονίας, πού παλιότερα ὀνομαζόταν Γιοῦργεφ. *Σημ. μετ.*

Λ

λογία κι ἔγινε μαρξιστής. Τό 1895 ὁ Λαμπριόλα ἔβγαλε τό βιβλίο «Σ' ἀνάμνηση τοῦ „Μανιφέστου τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος“». Τό βιβλίο αὐτό καθώς καί τό βιβλίο του «Γιά τόν ἱστορικό ὑλισμό» πού βγῆκε τό 1896 ἀποτέλεσαν τά δυό πρῶτα μέρη τοῦ βιβλίου: «Δοκίμια ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας». Ἀνάλυση τῶν «Δοκιμίων» ἔκανε ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ στό ἄρθρο «Ἡ ὑλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (βλ. Γ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεχτά φιλοσοφικά ἔργα σέ πέντε τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. II, 1956, σελ. 236–266).

Στά ἔργα του ὁ Λαμπριόλα ἐξέθεσε τίς βάσεις τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, ἔκανε αὐστηρή κριτική τῆς ἀντιδραστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Χάρτμαν, τοῦ Νίτσε, τοῦ Κρότσε, καταπολεμοῦσε τούς ἀστούς ἐπικριτές τοῦ μαρξισμοῦ καί τούς ἀναθεωρητές. — *203.*

Λασσάλ (Lassalle), *Φερδινάνδος* (1825–1864) — γερμανός μικροαστός σοσιαλιστής, γενάρχης τοῦ λασσαλισμοῦ, μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ ὀπορτουνισμοῦ στό γερμανικό ἐργατικό κίνημα — τοῦ λασσαλισμοῦ.

Ὁ Λασσάλ ἦταν ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς Παγγερμανικῆς Ἐργατικῆς Ἕνωσης (1863). Ἡ ἵδρυση τῆς Ἕνωσης εἶχε θετική σημασία γιά τό ἐργατικό κίνημα, ὡστόσο ὁ Λασσάλ, πού ἐκλέχτηκε πρόεδρος τῆς Ἕνωσης, τήν ὁδήγησε σέ ὀπορτουνιστικό δρόμο. Οἱ λασσαλικοί, περιορίζοντας τούς σκοπούς τους στήν πάλη γιά τήν εἰρηνική κοινοβουλευτική δράση, ὑπολόγιζαν μέ τή νόμιμη ζύμωση γιά τό γενικό ἐκλογικό δικαίωμα, μέ τή δημιουργία παραγωγικῶν ἑνώσεων, χρηματοδοτούμενων ἀπό τό κράτος τῶν γιοῦνκερς, νά πετύχουν τήν οἰκοδόμηση «ἐλεύθερου λαϊκοῦ κράτους». Ὁ Λασσάλ ὑποστήριζε τήν πολιτική τῆς συνένωσης τῆς Γερμανίας «ἀπό τά πάνω» ὑπό τήν ἡγεμονία τῆς ἀντιδραστικῆς Πρωσσίας. Ἡ ὀπορτουνιστική πολιτική τῶν λασσαλικῶν ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο στή δράση τῆς I Διεθνοῦς καί στή δημιουργία ἑνός πραγματικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος στή Γερμανία, δυσκόλευε τήν καλλιέργεια τῆς ταξικῆς συνείδησης τῶν ἐργατῶν.

Τά θεωρητικά καί πολιτικά λάθη τῶν λασσαλικῶν ἐπικρίθηκαν δριμύτατα ἀπό τούς κλασικούς τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ (βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα»· Β. Ι. Λένιν. «Κράτος καί ἐπανάσταση» καί ἄλλα ἔργα). — *173, 212.*

Λέμαν (Lehmann), *Κάρλ* — διδάκτωρ τῆς Ἰατρικῆς, σοσιαλδημοκράτης, μέλος τῆς ὀργάνωσης Μονάχου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, βοηθοῦσε τήν «Ἴσκρα» τόν καιρό πού ἡ σύνταξή της βρισκόταν στό Μόναχο. — *429.*

Λένιν, Β. Ι. (Οὐλιάνοφ, Β. Ι., Β. Ἰλίν, Βλ. Ἰλίν, Βλαντ. Ἰλίν, Βλαντίμιρ Ἰλίν, Τ. Χ., Φ. Π.) (1870–1924) — βιογραφικά στοιχεῖα. — *17, 51, 56, 61, 63, 67, 68–69, 71, 73, 78–79, 81, 84–86, 87, 88, 95, 97, 101, 120, 124, 134, 140, 145, 146–147, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 183–185, 232, 243, 263, 309–310, 339–343, 344–345, 346–355, 356–357, 391–393.*

Λῆμπκνεχτ (Liebknecht), *Βίλχελμ* (1826–1900) — ἐπιφανής παράγοντας τοῦ γερμανικοῦ καί τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος, ἕνας ἀπό τούς ἱδρυτές καί τούς ἡγέτες τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. Πῆρε δραστήριο μέρος στήν ἐπανάσταση τοῦ 1848–1849 στή Γερμανία· ὕστερα ἀπό τήν ἧττα της κατέφυγε στήν ἀρχή στήν Ἑλβετία καί κατόπιν στό Λονδίνο, ὅπου συνδέθηκε μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἔνγκελς. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδρασή τους γίνεται σοσιαλιστής· ὕστερα ἀπό τήν ἐπιστροφή του στή Γερ-

Μ

Ν

Ο

Π

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

(1898 - 'Απρίλης 1901)

1898

Γενάρης, 4 (16).	'Ο Λένιν, ἀπό τό χωριό Σουσένσκογε τῆς Σιβηρίας, ὅπου βρισκόταν ἐξόριστος, πληροφορεῖ τή μητέρα του, τή Μαρία 'Αλεξάνδροβνα Οὐλιάνοβα, ὅτι ἡ Ναντέζντα Κονσταντίνοβνα Κρούπσκαγια προβλέπεται νά ἔρθει στό Σουσένσκογε. Στό ἴδιο γράμμα ὁ Λένιν ρωτάει τόν Μ. Τ. 'Ελιζάροφ ἄν διαβίβασε στόν Β. Α. 'Ιόνοφ τήν παράκληση νά πληροφορήσει τόν Γ. Μπράουν (διευθυντή καί ἐκδότη τοῦ περιοδικοῦ «'Αρχεῖο Καινωνικῆς Νομοθεσίας καί Στατιστικῆς») ὅτι ὁ Λένιν εἶναι σύμφωνος νά μεταφραστεῖ ἕνα ἀπό τά ἔργα του (ποιό, δέν ἔχει ἐξακριβωθεῖ).
Γενάρης, 8 (20).	'Ο Λένιν μέ τηλεγράφημα στό διοικητή τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας παρακαλεῖ νά ἐπιτραπεῖ στή Ν. Κ. Κρούπσκαγια νά ἐκτίσει τήν ποινή τῆς ἐξορίας στό χωριό Σουσένσκογε.
Πρίν ἀπό τίς 24 τοῦ Γενάρη (5 τοῦ Φλεβάρη).	'Ο Λένιν γράφει δυό γράμματα στόν Ν. Ε. Φεντοσέγεφ, ὀργανωτή καί καθοδηγητή τῶν πρώτων μαρξιστικῶν ὁμίλων στό Καζάν, πού ἦταν ἐξόριστος στό Βερχολένσκ (Σιβηρία).
Γενάρης, 24 (Φλεβάρης, 5).	'Ο Λένιν ρωτᾶ τήν 'Αννα 'Ιλίνιτσνα Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα ἄν εἶναι δυνατό νά ἐκδοθεῖ μιά συλλογή ἄρθρων του σέ ξεχωριστό βιβλίο. 'Αργότερα ἡ συλλογή πῆρε τόν τίτλο «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα».
'Ανάμεσα στίς 7 καί 14 (19 καί 26) τοῦ Φλεβάρη.	'Ο Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Α. Μπογκντάνοφ «'Επιτομή οἰκονομικῆς ἐπιστήμης».
Φλεβάρης, 18 (Μάρτης, 2).	'Ο Λένιν στέλνει στόν Μ. Τ. 'Ελιζάροφ τό ἄρθρο του «Χαρακτηρισμός τοῦ οἰκονομικοῦ ρωμαντισμοῦ. 'Ο

	Σισμόντι καί οἱ ντόπιοι σισμοντικοί μας» μέ μερικές διορθώσεις πού ἔκανε σ' αὐτό γιά νά δημοσιευτεῖ στή συλλογή.
Τέλη τοῦ Φλεβάρη–16 (28) τοῦ Αὐγούστου.	Ὁ Λένιν μεταφράζει τόν πρῶτο τόμο τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Β. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ», κάνει μιά σειρά ὑποσημειώσεις γιά τή ρωσική μετάφραση.
Μάης, 7 (19).	Ἔρχονται στόν Β. Ι. Λένιν στό χωριό Σουσένσκογε ἡ Ναντέζντα Κονσταντίνοβνα Κρούπσκαγια καί ἡ μητέρα της, ἡ Ἐλισαβέτα Βασίλιεβνα Κρούπσκαγια.
Μάης, 10 (22).	Ὁ Λένιν μέ αἴτησή του στό διοικητή τῆς ἀστυνομίας τοῦ νομοῦ Μινουσίνσκ ζητάει νά τοῦ ἀποσταλοῦν τ' ἀπαραίτητα ἔγγραφα γιά νά παντρεφτεῖ μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια.
Τέλη τοῦ Μάη.	Ὁ Β. Ι. Λένιν καί ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια πηγαίνουν ἀπό τό Σουσένσκογε στό Μινουσίνσκ. Ὁ Λένιν καί ἡ Κρούπσκαγια παίρνουν μέρος στή σύσκεψη τῶν ἐξόριστων ναροντοβόλτσι καί σοσιαλδημοκρατῶν, πού ἔγινε ἀπ' ἀφορμή τή δραπέτευση τοῦ πολιτικοῦ ἐξόριστου σοσιαλδημοκράτη Σ. Γ. Ράιτσιν.
Ἄνοιξη–καλοκαίρι.	Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τή μητέρα του, τή Μ. Α. Οὐλιάνοβα, σχετικά μέ τόν ἐρχομό της στό χωριό Σουσένσκογε. Τό ταξίδι δέν πραγματοποιήθηκε ἐξαιτίας τῆς σύλληψης τοῦ Ντμίτρι Ἰλίτς Οὐλιάνοφ.
Ἰούνης, 30 (Ἰούλης, 12).	Ὁ Λένιν μέ αἴτησή του στό διοικητή τοῦ κυβερνείου Ἐνισέισκ ζητάει νά ἐπισπευθεῖ ἡ ἔκδοση τῆς βεβαίωσης, πού ἦταν ἀπαραίτητη γιά τό γάμο του μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια.
Ἰούλης, 10 (22).	Γάμος τοῦ Β. Ι. Λένιν μέ τήν Ν. Κ. Κρούπσκαγια.
	Ὁ Λένιν μετακομίζει ἀπό τό σπίτι τοῦ ἀγρότη Α. Ντ. Ζιριάνοφ στό σπίτι τῆς ἀγρότισσας Π. Α. Πετρόβα.
Ἰούλης, 14 (26).	Ὁ Λένιν παίρνει γράμμα ἀπό τόν Γ. Μ. Λιαχόβσκι μέ τήν ἀγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ν. Ε. Φεντοσέγεφ.
Αὔγουστος, 9 (21).	Ὁ Λένιν τελειώνει στό πρόχειρο τό γράψιμο τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία. Τό προτσές διαμόρφωσης τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τή μεγάλη βιομηχανία».
Αὔγουστος, 10–12 (22–24).	Ὁ Λένιν βρίσκεται στό Μινουσίνσκ, ὅπου ἦρθε γιά θεραπεία.

Αὔγουστος, 12 (24). Ὁ Λένιν μέ αἴτηση πού στέλνει ἀπό τό Μινουσίνσκ στό διοικητή τοῦ κυβερνείου Ἐνισέισκ ζητάει νά τοῦ ἐπιτραπεῖ νά πάει γιά μιά βδομάδα στό Κρασνογιάρσκ γιά θεραπεία.

Αὔγουστος, πρίν τίς 26 (7 τοῦ Σεπτέμβρη). Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐργοστασιακῆς μας στατιστικῆς. Νέοι στατιστικοί ἄθλοι τοῦ καθηγητῆ Κάρισεφ».

Σεπτέμβρης, 2 (14). Ὁ Λένιν, ὅταν πληροφορήθηκε γιά τήν ἀρθρογραφία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἀπό τίς στῆλες τοῦ τύπου τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐνάντια στόν Ε. Μπέρνσταϊν καί στόν Κ. Σμίθ, σέ γράμμα του πρός τόν Α. Ν. Πότρεσοφ τονίζει ὅτι εἶναι ἐπιταχτική ἀνάγκη νά ἀρθρογραφήσει ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἀπό τίς στῆλες τοῦ ρωσικοῦ τύπου ἐνάντια στόν νεοκαντιανισμό.

Σεπτέμβρης, 11–25 (Σεπτέμβρης, 23–Ὀχτώβρης, 7). Μετάβαση τοῦ Λένιν στό Κρασνογιάρσκ. Ὁ Λένιν ζεῖ στό σπίτι τοῦ ἐξόριστου σοσιαλδημοκράτη Π. Α. Κράσικοφ, δουλεύει στή βιβλιοθήκη τοῦ Γ. Β. Γιούντιν, συναντιέται μέ σοσιαλδημοκράτες τοῦ Κρασνογιάρσκ.

Ἀνάμεσα στίς 9 καί 15 (21 καί 27) τοῦ Ὀχτώβρη. Στή Ρωσία βγαίνει ἡ πρώτη συλλογή ἔργων τοῦ Λένιν «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα» μέ ὑπογραφή: Βλαντίμιρ Ἰλίν.

Ὀχτώβρης, 11 (23). Μετάβαση τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό χωριό Ἰβανόβκα τοῦ νομοῦ Μινουσίνσκ, ὅπου ἐπισκέπτονται στό ἐργοστάσιο ζάχαρης τόν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη Β. Κ. Κουρνατόβσκι, πού δούλευε ἐκεῖ σάν χημικός-μηχανικός.

Νοέμβρης, 1 (13). Στόν Λένιν ἦρθε γιά τρεῖς μέρες ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, πού ἦταν ἐξόριστος στό Μινουσίνσκ.

Ὁ Λένιν σέ γράμμα στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα παρακαλεῖ τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα ὅταν θά πάει στήν Πετρούπολη νά κλείσει συμφωνία γιά τήν ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία».

Νοέμβρης, 11 (23). Σέ γράμμα του στή Μ. Ι. Οὐλιάνοβα στίς Βρυξέλλες, ὁ Λένιν παρακαλεῖ νά τοῦ σταλοῦν τά φύλλα τῶν ἐφημερίδων μέ τά στενογραφημένα πραχτικά τῶν συζητήσεων στά κοινοβούλια διάφορων χωρῶν, καθώς καί καταλόγους τῶν βιβλίων τῶν παλαιοβιβλιοπωλείων καί τῶν βιβλιοπωλείων σέ ὅλες τίς γλῶσσες.

Νοέμβρης, 15 (27). Ὁ Λένιν σέ γράμμα στούς δικούς του τούς πληροφορεῖ ὅτι διάβασε τά πραχτικά τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνε-

	δρίου τῆς Στουτγάρδης τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας· πού δημοσιεύτηκαν στήν «Frankfurter Zeitung» («Ἐφημερίδα τῆς Φρανκφούρτης»). Ὁ Λένιν ἐνδιαφέρεται νά μάθει πῶς πάει ἡ δουλειά τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ στά βραδινά-κυριακάτικα σχολειά γιά τούς ἐργάτες.
Νοέμβρης, 22 (Δεκέμβρης, 4).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα τήν παρακαλεῖ νά τόν γράψει συνδρομητή γιά τό 1899 στά περιοδικά: «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», «Μίρ Μπόζι», «Νίβα», «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik» («Ἀρχεῖο Κοινωνικῆς Νομοθεσίας καί Στατιστικῆς») καί στίς ἐφημερίδες: «Ρούσκιγε Βέντομοστι», «Frankfurter Zeitung».
Φθινόπωρο.	Στή Γενεύη ἐκδίδεται ἡ μπροσούρα τοῦ Λένιν «Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν».
Δεκέμβρης, 6 (18).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα καί στόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ τούς παρακαλεῖ νά τοῦ στείλουν τά σχόλια τοῦ τύπου γιά τή συλλογή «Οἰκονομικές μελέτες καί ἄρθρα».
Δεκέμβρης, 24–Γενάρης, 2 (Γενάρης, 5–14) τοῦ 1899.	Ταξίδι τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό Μινουσίνσκ. Ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ συνέλευση τῶν ἐξόριστων μαρξιστῶν πού συγκεντρώθηκαν ἀπό διάφορα μέρη τοῦ νομοῦ Μινουσίνσκ.
Δεύτερο ἑξάμηνο.	Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τόν Γ. Μ. Λιαχόβσκι σχετικά μέ τόν ἔρανο μεταξύ τῶν σοσιαλδημοκρατῶν γιά τήν ἀνέγερση μνημείου στόν τάφο τοῦ Ν. Ε. Φεντοσέγεφ.
Χειμώνας τοῦ 1898–1899.	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) τόν πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἐφημερίδα τῆς Πετρούπολης «Ραμπότσαγια Μίσλ» παρασιωπᾶ τά καθήκοντα τῆς πολιτικῆς πάλης, καθώς ἐπίσης ὅτι οἱ «νεαροί» ἀπό τά μέλη τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» — οἱ «οἰκονομιστές» διεξάγουν συστηματική ἐκστρατεία κατά τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».
1898–1899.	Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τόν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη Φ. Β. Λένγκνικ γιά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, καταπολεμώντας ἀποφασιστικά τόν ὑποκειμενικό ἰδεαλισμό καί ὑπερασπίζοντας τίς φιλοσοφικές ἀπόψεις τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς.
	Ὁ Λένιν βοηθάει μέ νομικές συμβουλές τούς ἀγρότες τοῦ χωριοῦ Σουσένσκογε καί τῆς γύρω περιοχῆς.

1899

Γενάρης, 26 (Φλεβάρης, 7).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα στόν Α. Ν. Πότρεσοφ σημειώνει, πώς στό ἄρθρο του «Ποιά κληρονομιά ἀπαρνούμαστε;», μιλώντας γιά τήν ἰδεολογική «κληρονομιά» τῆς δεκαετίας 1860–1870, ἀναφέρθηκε στόν ἐκπρόσωπο τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ Σκάλντιν μόνο ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας. Στήν πραγματικότητα ὅμως κύριο ἐκπρόσωπο τῆς «κληρονομιᾶς» αὐτῆς θεωρεῖ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι.
Γενάρης, 30 (Φλεβάρης, 11).	Ὁ Λένιν τέλειωσε τήν προετοιμασία γιά ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία». Τό βιβλίο γράφτηκε ὕστερ' ἀπό ἔρευνα καί χρησιμοποίηση μεγάλου ὄγκου διάφορων φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί πηγῶν: βιβλίων, στατιστικῶν δελτίων, ἐπισκοπήσεων, ἄρθρων στή ρωσική καί σέ ξένες γλῶσσες.
Ἀνάμεσα στίς 30 τοῦ Γενάρη καί 3 τοῦ Φλεβάρη (11 καί 15 τοῦ Φλεβάρη).	Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Ρ. Γκβόζντεφ «Οἱ κουλάκοι, ἡ τοκογλυφία καί ἡ κοινωνικο-οικονομική τους σημασία».
Γενάρης.	Στό τεῦχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Σημείωμα σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῶν ἀγορῶν (Ἀπ' ἀφορμή τήν πολεμική ἀνάμεσα στούς κ. κ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι καί Μπουλγκάκοφ)».
Ἀνάμεσα στίς 3 καί 7 (15 καί 19) τοῦ Φλεβάρη.	Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Πάρβους «Ἡ παγκόσμια ἀγορά καί ἡ ἀγροτική κρίση» (μετάφραση ἀπό τά γερμανικά).
Ἀνάμεσα στίς 15 καί 18 τοῦ Φλεβάρη (27 τοῦ Φλεβάρη καί 2 τοῦ Μάρτη).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη Β. Β. Σταρκόφ τόν πληροφορεῖ ὅτι προτίθεται νά γράψει βιβλιοκρισία γιά ἕνα βιβλίο τῆς Ρόζας Λούξεμπουργκ (προφανῶς γιά τό βιβλίο «Κοινωνική μεταρύθμιση ἤ ἐπανάσταση;»).
Φλεβάρης, πρίν τίς 21 (5 τοῦ Μάρτη).	Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο «Ἡ ἐμποροβιομηχανική Ρωσία. Ὁδηγός γιά τούς ἐμπόρους καί τούς ἐργοστασιάρχες».
Φλεβάρης, 24 (Μάρτης, 8).	Ἔρχονται στόν Λένιν οἱ Γ. Μ. καί Ζ. Π. Κρζιζανόβσκι, ὁ Β. Β. Σταρκόφ κ. ἄ.
Φλεβάρης– ἀρχές τοῦ Μάρτη.	Ὁ Λένιν γράφει περίληψη τοῦ βιβλίου: K. Kautsky. «Die Agrarfrage», Stuttgart, Dietz, 1899 (Κ. Κάουτσκι. «Τό ἀγροτικό ζήτημα». Στουτγάρδη, Ντίτς, 1899).

Πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Μάρτη.	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Καί πάλι γιά τό ζήτημα τῆς θεωρίας τῆς πραγματοποίησης», πού στρεφόταν ἐνάντια στίς προσπάθειες τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε ν' ἀναθεωρήσει τή θεωρία τῆς πραγματοποίησης τοῦ Μάρξ.
Μάρτης, πρίν τίς 21 (2 τοῦ 'Απρίλη).	Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισια γιά τό βιβλίο: K. Kautsky. «Die Agrarfrage».
'Ανάμεσα στίς 24 καί 31 τοῦ Μάρτη (5 καί 12 τοῦ 'Απρίλη).	Κυκλοφορεῖ τό βιβλίο τοῦ Λένιν «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία. Τό προτσές διαμόρφωσης τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς γιά τή μεγάλη βιομηχανία», μέ ὑπογραφή: Βλαντίμιρ 'Ιλίν.
Μάρτης.	Στό τεῦχος 3 τοῦ περιοδικοῦ «Νατσάλο» δημοσιεύονται τά πρῶτα ἔξι ὑποκεφάλαια τοῦ III κεφαλαίου τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» μέ τίτλο «Ἡ ἐκτόπιση τῆς οἰκονομίας πού στηρίζεται στή ἀγγαρεία ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική οἰκονομία στή σύγχρονη ρωσική γεωργία».
Πρίν τόν 'Απρίλη.	Στή Γενεύη ἐκδίδεται ἡ μπροσούρα τοῦ Λένιν «Ὁ νέος ἐργοστασιακός νόμος».
'Ανάμεσα στίς 4 (16) 'Απρίλη καί 9 (21) Μάη.	Ὁ Λένιν γράφει δυό ἄρθρα μέ τό γενικό τίτλο «Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία (Γιά τό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καί γιά τό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ)».
'Απρίλης, 27 (Μάης, 9).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα στόν Α. Ν. Πότρεσοφ ἐπικρίνει μέ δριμύτητα τά ἄρθρα τοῦ «νόμιμου μαρξιστῆ» Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ, πού μέ τή μορφή κριτικῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Κάουτσκι «Τό ἀγροτικό ζήτημα» (βλ. «Νατσάλο», 1899, τεύχη 1-2, 3) ἀναθεωροῦσε τό μαρξισμό.
'Απρίλης.	Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Χόμπσον «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ».
Μάης, 1 (13).	Ὁ Λένιν καί ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια μαζί μέ τούς ἐξόριστους ἐργάτες — Ο. Α. Ἔνγκμπεργκ, Ι. Λ. Προμίνσκι καί τήν οἰκογένειά του γιορτάζουν τήν Πρωτομαγιά.
Μάης, 2 (14).	Ἔρευνα καί ἀνάκριση τοῦ Λένιν στό χωριό Σουσένσκογε, ὅταν ἡ ἀστυνομία ἐξακρίβωσε ὅτι ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ ἐξόριστους σοσιαλδημοκράτες (ἰδιαίτερα μέ τόν Γ. Μ. Λιαχόβσκι γιά τό μνημεῖο στόν τάφο τοῦ Ν. Ε. Φεντοσέγεφ).
Μάης, πρίν τίς 29	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «'Απάντηση στόν κ. Π.

(10 τοῦ Ἰούνη). Νεζντάνοφ», πού στρεφόταν ἐνάντια στόν ἀναθεωρητισμό.

Ἄνοιξη–καλοκαίρι. Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ καί πάλι μέ τή Μ. Α. Οὐλιάνοβα σχετικά μέ τόν ἐρχομό της στό χωριό Σουσένσκογε μαζί μέ τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα. Τό ταξίδι δέν πραγματοποιήθηκε γιατί ἀρρώστησε ἡ Μ. Α. Οὐλιάνοβα.

Ἰούνης, 18 (30). Ὁ Λένιν πληροφορεῖται ἀπό τόν Α. Ν. Πότρεσοφ γιά τίς ἀναθεωρητικές ἐκδηλώσεις ἀνάμεσα στούς σοσιαλδημοκράτες τῆς Πετρούπολης.

Πρίν τίς 20 τοῦ Ἰούνη (2 τοῦ Ἰούλη). Ἔρχονται στόν Λένιν οἱ Α. Α. καί Ντ. Β. Βανέγεφ καί Π. Ν. καί Ο. Μπ. Λεπεσίνσκι.

Ἰούνης, 20 (Ἰούλης, 2). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Ντ. Ι. Οὐλιάνοφ ἐπιδοκιμάζει τή θέση τοῦ Πλεχάνοφ πού τάχθηκε ἐνάντια στόν Μπέρνσταϊν.

Ἰούνης, 27 (Ἰούλης. 9). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Α. Ν. Πότρεσοφ γράφει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά δημιουργηθοῦν στό ἐξωτερικό ὀρθόδοξα μαρξιστικά ὄργανα («ἔντυπα τρίτου εἴδους») γιά τήν πάλη ἐνάντια στόν «οἰκονομισμό» καί στόν ἀναθεωρητισμό.

Ἰούλης. Ὁ Λένιν μέσω τῆς ἀδελφῆς του Α. Ι. Οὐλιάνοβα-Ἐλιζάροβα σέ γράμμα, γραμμένο μέ συμπαθητική μελάνη, παίρνει τή διακήρυξη τῶν «οἰκονομιστῶν» («Credo»).

Αὔγουστος, 1 (13). Στόν Λένιν ἔρχονται οἱ Μ. Α. καί Ο. Α. Σίλβιν.

Ἀνάμεσα στίς 7 καί 22 Αὐγούστου (19 Αὐγούστου καί 3 τοῦ Σεπτέμβρη). Ὁ Λένιν ὀργανώνει στό χωριό Ἐρμακόβσκονε σύσκεψη τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων-μαρξιστῶν τοῦ νομοῦ Μινουσίνσκ γιά τή συζήτηση τῆς διακήρυξης τῶν «οἰκονομιστῶν». Μιά προκαταρκτική σύσκεψη, ἀφιερωμένη στή συζήτηση τοῦ «Credo», ἔγινε στήν κατοικία τῶν Π. Ν. καί Ο. Μπ. Λεπεσίνσκι. Ἡ τελική συνεδρίαση, ὅπου 17 πολιτικοί ἐξόριστοι μαρξιστές υἱοθέτησαν τή «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν, ἔγινε στήν κατοικία τοῦ Α. Α. Βανέγεφ.

Αὔγουστος, 22 (Σεπτέμβρης, 3). Σέ γράμμα του στή Μ. Ι. Οὐλιάνοβα ὁ Λένιν παρακαλεῖ νά τοῦ σταλοῦν ἐφημερίδες μέ ὑλικά ἀπό τό συνέδριο τοῦ Ἀννοβέρου τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, στήν ἡμερήσια διάταξη τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τό θέμα: «Οἱ ἐπιθέσεις ἐνάντια στίς βασικές ἀπόψεις καί στήν ταχτική τοῦ κόμματος», πού μπῆκε γιά συζήτηση σέ σύνδεση μέ τίς ἀναθεωρητικές ἐκδηλώσεις τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν.

Ἀργότερα ἀπό τίς 22 Αὐγούστου (3 τοῦ Σεπτέμβρη). Ὁ Λένιν στέλνει στόν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) ἀντίγραφα τοῦ «Credo» τῶν «οἰκονομιστῶν» καί τῆς «Διαμαρτυρίας», πού ψηφίστηκε στή σύσκεψη τῶν ἐξόριστων σοσιαλδημοκρατῶν στό νομό Μινουσίνσκ.

Καλοκαίρι. Ὁ Λένιν ἀσχολεῖται ἐντατικά μέ τά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας: ξαναδιαβάζει τά ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ, μελετᾶ τούς γάλλους ὑλιστές, καθώς καί τούς ἰδεαλιστές, τούς νεοκαντιανούς φιλοσόφους.

Ὁ Λένιν καί ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια πηγαίνουν στό χωριό Τεσίνσκογε, ἐπισκέπτονται τόν ἐξόριστο σοσιαλδημοκράτη ἐργάτη Α. Σ. Σαποβάλοφ· ὁ Λένιν σέ συζήτηση μέ τόν Φ. Β. Λένγκνικ πάνω σέ φιλοσοφικά ζητήματα τάσσεται ἀποφασιστικά ἐνάντια στό νεοκαντιανισμό.

Σεπτέμβρης, 1 (13). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα ἐπικρίνει μέ δριμύτητα τό βιβλίο τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν «Οἱ προϋποθέσεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τά καθήκοντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας», παρακαλεῖ τή Μ. Ι. Οὐλιάνοβα νά τοῦ στείλει τά φύλλα τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» («Ἐργατική Ἐφημερίδα τῆς Σαξονίας»), ὅπου εἶχε δημοσιευθεῖ τό ἄρθρο τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ «Γιά τί νά τόν εὐγνωμονοῦμε; Ἀνοιχτό γράμμα στόν Κάρλ Κάουτσκι», πού στρεφόταν ἐνάντια στόν Ε. Μπέρνσταϊν καί ἐνάντια στή συμβιβαστική στάση τοῦ Κάουτσκι ἀπέναντί του.

Σεπτέμβρης, 9–15 (21–27). Κυκλοφορεῖ ὁ Ι τόμος τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Β. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ» σέ μετάφραση τοῦ Λένιν.

Σεπτέμβρης, 10 (22). Στό χωριό Ἑρμακόβσκογε ὁ Λένιν παρακολουθεῖ τήν κηδεία τοῦ Α. Α. Βανέγεφ, μέλους τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἕνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού πέθανε στήν ἐξορία, καί ἐκφωνεῖ ἐπικήδειο στόν τάφο του.

Ἀρχές Σεπτέμβρη– Γενάρης, 19 (Φλεβάρης, 1) τοῦ 1900. Ὁ Λένιν μαζί μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια δουλεύει πάνω στήν ρωσική μετάφραση τοῦ ΙΙ τόμου τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Β. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ», πού τοῦ στάλθηκε ἀπό τήν Πετρούπολη, κάνει θεώρηση τῆς μετάφρασης (σημαντικό μέρος τοῦ κειμένου τό μεταφράζει ἀπό τήν ἀρχή) καί γράφει μιά σειρά ὑποσημειώσεις.

Ὀχτώβρης, 13 (25). Ἡ «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν, παραλήφθηκε στή Γενεύη ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ καί δόθηκε γιά

στοιχειοθέτηση, γιά νά δημοσιευθεῖ στό τεῦχος 4–5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο».

Ὀχτώβρης, πρίν τίς 17 (29). — Ἔρχεται στόν Λένιν στό Σουσένσκογε ὁ Β. Κ. Κουρνατόβσκι.

Ὀχτώβρης, 17 (29). — Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα ἀναφέρει ὅτι πῆρε τό νέο γαλλικό περιοδικό «Le Mouvement Socialiste» («Τό Σοσιαλιστικό Κίνημα»), πού βγῆκε ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Ζ. Λονγκέ.

Ὀχτώβρης, 27 (Νοέμβρης, 8). — Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τοῦ κυβερνείου Ἐνισέισκ, ζητώντας νά παρθοῦν μέτρα γιά νά τοῦ καταβληθεῖ ἔγκαιρα· τό βοήθημα πού δικαιοῦται ἀπό τό νόμο σάν πολιτικός ἐξόριστος.

Ὀχτώβρης, 31 (Νοέμβρης, 12). — Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν γιατρό Σ. Μ. Ἀρκάνοφ, παρακαλώντας τον νά ἐπισκεφθεῖ τόν συνεξόριστό του Ο. Α. Ἔνγκμπεργκ πού ἀρρώστησε.

Ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν Ὀχτώβρη. — Ὁ Λένιν δέχεται ἀρχικά τήν πρόταση τῆς ΚΕ τῆς Μπούντ ν' ἀναλάβει ὁ ἴδιος τή διεύθυνση τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα», πού εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἀπό τό Ι συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ κόμματος, καί κατόπιν τήν πρόταση νά συνεργάζεται σ' αὐτή. Ὁ Λένιν γράφει τρία ἄρθρα γιά τήν «Ραμπότσαγια Γκαζέτα»: «Τό πρόγραμμά μας», «Τό ἄμεσο καθῆκον μας», «Ἐπιταχτικό ζήτημα», καθώς καί τό «Γράμμα στήν ὁμάδα τῆς σύνταξης» γιά τούς ὅρους συνεργασίας στήν ἐφημερίδα καί τά θέματα τῶν ἄρθρων.

Δεκέμβρης (ν. ἡμερ.). — Ἡ «Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Λένιν, βγαίνει στή Γενεύη σέ χωριστή ἔκδοση — ἀνατύπωση ἀπό τό τεῦχος 4–5 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ σύνταξη τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ἔβγαλε τή «Διαμαρτυρία» ἐν ἀγνοία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ καί πρόσθεσε σ' αὐτή ἕνα ἐπίλογο, ὅπου δήλωνε πώς οἱ ἀπόψεις τῶν «οἰκονομιστῶν» ἀποτελοῦν παρεκκλίσεις ξεχωριστῶν ἀτόμων καί δέν ἀποτελοῦν κίνδυνο γιά τή σοσιαλδημοκρατία.

Τέλη τοῦ χρόνου. — Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο: Κ. Kautsky. «Bernstein und sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik» (Κ. Κάουτσκι. «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα. Ἀντικριτική»)· μαζί μέ τή Ν. Κ. Κρούπσκαγια μεταφράζει τό βιβλίο στά ρωσικά.

Ὁ Λένιν γράφει τά ἄρθρα: «Σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματός μας», «Πισοδρομική κατεύθυνση στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία», «Γιά τά δικαστήρια διαιτησίας», «Γιά τίς ἀπεργίες».

	Ὁ Λένιν γράφει τή βιβλιοκρισία γιά τό βιβλίο τοῦ Σ. Ν. Προκοπόβιτς «Τό ἐργατικό κίνημα τῆς Δύσης. Δοκίμιο κριτικῆς ἔρευνας».
1899.	Ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται λεπτομερειακό σχέδιο ἔκδοσης στό ἐξωτερικό μιᾶς πανρωσικῆς παράνομης μαρξιστικῆς ἐφημερίδας καί ἀνακοινώνει τό σχέδιο αὐτό στόν Λ. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ) καί στόν Α. Ν. Πότρεσοφ.
Τέλη τοῦ 1899 ἤ ἀρχές τοῦ 1900.	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Παίρνοντας ἀφορμή ἀπό μιά „Profession de foi“».

1900

Γενάρης–Μάρτης.	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Ἄκριτη κριτική (Ἀπ' ἀφορμή τό ἄρθρο τοῦ κ. Π. Σκβορτσόφ «Ὁ φετιχισμός τοῦ ἐμπορεύματος» στό τεῦχος 12 τοῦ «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» τοῦ 1899)».
Γενάρης, 29 (Φλεβάρης, 11).	Λήξη τοῦ χρόνου ἐξορίας τοῦ Λένιν. Ὁ Λένιν καί ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια ἀναχωροῦν ἀπό τό χωριό Σουσένσκογε γιά τήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία. Λόγω τῆς ἀπαγόρευσης νά μένει σέ πρωτεύουσες, σέ πανεπιστημιακές πόλεις καί σέ μεγάλα ἐργατικά κέντρα, ὁ Λένιν διαλέγει σάν τόπο διαμονῆς τό Πσκόφ — πόλη πού προσφερόταν πιό πολύ γιά τίς ἐπαφές μέ τήν Πετρούπολη.
Πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Φλεβάρη.	Ταξιδεύοντας διά μέσου τῆς Σιβηρίας ὁ Λένιν σταματᾶ στήν Οὐφά, ὅπου ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια μένει ὥς τή λήξη τοῦ χρόνου τῆς ἐξορίας της. Ὁ Λένιν συναντιέται μέ τούς ἐξόριστους σοσιαλδημοκράτες τῆς Οὐφά (Α. Ντ. Τσιουρουπά, Α. Ι. Σβιντέρσκι κ. ἄ.).
Μέσα τοῦ Φλεβάρη.	Ὁ Λένιν ἔρχεται παράνομα στή Μόσχα καί μένει στούς δικούς του.
Φλεβάρης, 17 (Μάρτης, 1).	Ὁ Λένιν συναντιέται μέ τόν σοσιαλδημοκράτη μηχανικό Γ. Μπ. Κράσιν.
Φλεβάρης, 19 (Μάρτης, 3).	Ὁ Λένιν μαθαίνει ἀπό τόν ἀντιπρόσωπο τῆς ἐπιτροπῆς Αἰκατερινοσλάβ Ι. Χ. Λαλαγιάντς ὅτι προετοιμάζεται ἡ σύγκληση τοῦ ΙΙ συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ· ταυτόχρονα τοῦ γίνεται πρόταση νά πάρει μέρος στό συνέδριο, καθώς καί στή σύνταξη τῆς «Ραμπότσαγια Γκαζέτα».
Φλεβάρης, πρίν τίς 26 (10 τοῦ Μάρτη).	Ὁ Λένιν μαζί μέ τόν Ι. Χ. Λαλαγιάντς πηγαίνει στό Θέατρο Τέχνης καί βλέπει τό ἔργο τοῦ Γ. Χάουπτμαν «Ὁ ἀχθοφόρος Χένσελ».

Ὁ Λένιν σταματάει παράνομα στήν Πετρούπολη, συναντᾶ τή Β. Ι. Ζασούλιτς πού εἶχε ἔρθει στή Ρωσία, καί κάνει διαπραγματεύσεις μαζί της γιά τή συμμετοχή τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στήν ἔκδοση μιᾶς πανρωσικῆς μαρξιστικῆς ἐφημερίδας καί ἑνός ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ στό ἐξωτερικό.

Φλεβάρης, 26 (Μάρτης, 10). Ὁ Λένιν φτάνει στό Πσκόφ, ὅπου τίθεται κάτω ἀπό τή μυστική ἐπιτήρηση τῆς ἀστυνομίας.

Μάρτης, 10 (23). Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τῆς διεύθυνσης τῆς ἀστυνομίας ζητώντας νά ἐπιτραπεῖ στή Ν. Κ. Κρούπσκαγια νά ἐκτίσει τό χρόνο τῆς ἐπιτήρησής της στό Πσκόφ ἀντί στό κυβερνεῖο Οὐφά. Ἡ αἴτηση ἀπορίφθηκε.

Ἄνοιξη–καλοκαίρι. Ὁ Λένιν συνδέεται μέ σοσιαλδημοκρατικές ὁμάδες καί μέ μεμονωμένους σοσιαλδημοκράτες σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας, διεξάγει διαπραγματεύσεις καί ἀλληλογραφία σχετικά μέ τή συμβολή τους στή μελλοντική «Ἴσκρα».

Ἄνοιξη. Ὁ Λένιν παίρνει δουλειά ἀπό τή στατιστική ὑπηρεσία τοῦ κυβερνείου· ἐπισκέπτεται τή βιβλιοθήκη τῆς πόλης, ὅπου συναντιέται μέ ντόπιους σοσιαλδημοκράτες.

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ συνελεύσεις τῆς τοπικῆς ἐπαναστατικῆς καί ἀντιπολιτευόμενης διανόησης, μιλάει σ' αὐτές, ἐπικρίνοντας τόν ἀναθεωρητισμό.

Ὁ Λένιν καταλήγει σέ συμφωνία μέ μερικούς σοσιαλδημοκράτες (Α. Μ. Στοπάνι, Ι. Ι. Ραντσένκο, Ν. Ν. Λόχοφ κ. ἄ.) γιά τήν ὀργάνωση ὁμάδας βοήθειας στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα».

Ὁ Λένιν ἀπορίπτει κατηγορηματικά τήν πρόταση τῆς σύνταξης τῆς ἐφημερίδας τῶν «οἰκονομιστῶν» «Ραμπότσαγια Μίσλ» νά συνεργαστεῖ σ' αὐτή, ἐπειδή διαφωνεῖ θεμελιακά μέ τόν προσανατολισμό της.

Ὁ Λένιν γράφει τήν ἔκθεση τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» γιά τό προβλεπόμενο ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ καί ἐξουσιοδοτεῖται ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» νά τήν ἀντιπροσωπεύσει στό συνέδριο.

Τέλη Μάρτη–Ἀπρίλης, πρίν τίς 4 (17). Ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται τό σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα τῆς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἐφημερίδας («Ἴσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά»).

Ὁ Λένιν πραγματοποιεῖ σύσκεψη τῶν ἐπαναστατῶν

μαρξιστῶν μέ τούς «νόμιμους μαρξιστές» (Π. Μπ. Στροῦβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι) μέ θέμα τή σύμπραξή τους στήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» («Σύσκεψη τοῦ Πσκόφ»). Στή σύσκεψη συζητήθηκε τό «Σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς „Ἴσκρα“ καί τοῦ „Ζαριά“», πού πρότεινε ὁ Λένιν.

Ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 6 (19) τοῦ Ἀπρίλη. Ὁ Λένιν στέλνει στή σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» μιά σημείωση γιά τό ἄρθρο του «Ἄκριτη κριτική», ἡ ὁποία στρεφόταν ἐνάντια στά ἄρθρα τοῦ Π. Μπ. Στροῦβε στό περιοδικό «Ζίζν» (τεῦχος 10 τοῦ 1899 καί τεῦχος 2 τοῦ 1900) καί τοῦ Τουγκάν-Μπαρανόβσκι στό περιοδικό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» (τεῦχος 5 τοῦ 1899, καί τεῦχος 3 τοῦ 1900). Τό ἄρθρο τοῦ Λένιν μέ τή σημείωση δημοσιεύτηκε στό «Ναούτσνογε Ὀμποζρένιγε» τοῦ Μάη–Ἰούνη τοῦ 1900.

Ἀπρίλης, 6 (19). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα ἀναφέρει ὅτι δουλεύει γιά τήν κατάρτιση ἑνός εὑρετηρίου τοῦ βιβλίου τῶν Σ. καί Β. Οὐέμπ «Ἡ θεωρία καί ἡ πράξη τοῦ ἀγγλικοῦ τρεϊντ-γιουνιονισμοῦ».

Ἀργότερα ἀπό τίς 6 (19) τοῦ Ἀπρίλη. Ὁ Λένιν κάνει ὑπογραμμίσεις καί κριτικές παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Ι. Νταβίντοφ «Τί εἶναι λοιπόν ὁ οἰκονομικός ὑλισμός; Κριτικομεθοδολογική μελέτη», σχετικά μέ τή διαστρέβλωση τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Μάρξ ἀπό τό συγγραφέα.

Ἀπρίλης, 9 (22). Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ παράνομα γιά τή Ρίγα γιά νά συνδεθεῖ μέ τούς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες.

Ἀπρίλης, 20 (Μάης, 3). Ὁ Λένιν γράφει αἴτηση στό διοικητή τῆς διεύθυνσης ἀστυνομίας ζητώντας νά τοῦ ἐπιτραπεῖ νά μείνει ἑνάμιση μήνα στήν Οὐφά ἐξαιτίας τῆς ἀρρώστιας τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Ἡ αἴτηση τοῦ Β. Ι. Λένιν ἀπορίφθηκε· ἀργότερα ἡ ἄδεια πάρθηκε ὕστερ' ἀπό ἐνέργειες τῆς Μ. Α. Οὐλιάνοβα.

Μάης, 5 (18). Ὁ Λένιν παίρνει διαβατήριο γιά τήν μετάβασή του στή Γερμανία.

Πρίν τίς 20 τοῦ Μάη (2 τοῦ Ἰούνη) ἤ Ἰούλης. Ταξίδι τοῦ Λένιν στό Σμολένσκ. Συνάντησή του μέ τούς Ι. Β. Μπάμπουσκιν καί Β. Ν. Ρόζανοφ. Ὁ Λένιν καθορίζει μέ τόν Ι. Β. Μπάμπουσκιν ἕνα κώδικο συνωμοτικῆς ἐπικοινωνίας.

Μάης, 20 (Ἰούνης, 2). Ὁ Λένιν φτάνει παράνομα στήν Πετρούπολη γιά συνάντηση μέ τούς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες καί γιά τόν καθορισμό τῶν τρόπων ἐπικοινωνίας ὕστερ' ἀπό τήν ἀναχώρησή του στό ἐξωτερικό.

Μάης, 21 ('Ιούνης, 3).	Σύλληψη τοῦ Λένιν στήν Πετρούπολη.
Μάης, 23 ('Ιούνης, 5).	'Ανάκριση τοῦ Λένιν στήν 'Οχράνα τῆς Πετρούπολης.
Μάης, 31 ('Ιούνης, 13).	'Ο Λένιν ἀπολύεται ἀπό τό κρατητήριο καί μέ τή συνοδεία ἑνός ἀστυνομικοῦ στέλνεται στό Ποντόλσκ.
'Ιούνης, 1-7 (14-20).	'Ο Λένιν μένει στούς δικούς του στό Ποντόλσκ (κοντά στή Μόσχα). Μέ πρόσκληση τοῦ Λένιν ἔρχονται στό Ποντόλσκ μερικοί σοσιαλδημοκράτες (ὁ Π. Ν. Λεπεσίνσκι, οἱ Σ. Π. καί Σ. Π. Σεστέρνιν καί ἄλλοι), μέ τούς ὁποίους συνεννοεῖται γιά τήν ὑποστήριξη τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα».
'Ιούνης, 7 (20).	'Ο Λένιν μαζί μέ τή Μ. Α. Οὐλιάνοβα καί τήν Α. Ι. Οὐλιάνοβα-'Ελιζάροβα, ἀναχωρεῖ μέσω τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ (σημερινό Γκόρκι) γιά τήν Οὐφά, ὅπου βρίσκεται ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια.
'Ιούνης, 8 ἤ 9 (21 ἤ 22).	'Ο Λένιν συνεννοεῖται μέ τούς σοσιαλδημοκράτες τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ γιά τήν ὑποστήριξη ἀπομέρους τους τῆς «Ἴσκρα» καί γιά τούς τρόπους σύνδεσης.
'Ιούνης, 15 (28).	'Ο Λένιν φτάνει στήν Οὐφά.
'Ιούνης, δεύτερο δεκαπενθήμερο.	'Ο Λένιν συνεννοεῖται στήν Οὐφά μέ τούς ἐκεῖ ἐξόριστους σοσιαλδημοκράτες γιά τήν ὑποστήριξη τῆς «Ἴσκρα».
'Ιούλης, ἀργότερα ἀπό τίς 2 (15).	'Ο Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τήν Οὐφά γιά τό Ποντόλσκ.
'Ανάμεσα στίς 2 καί 10 (15 καί 23) τοῦ 'Ιούλη.	'Ο Λένιν σταματᾶ στή Σαμάρα (στό σημερινό Κουιμπισεφ), ὅπου συνεννοεῖται μέ τούς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες γιά τήν ὑποστήριξη τῆς «Ἴσκρα». 'Ο Λένιν σταματᾶ στό Σιζράν μέ σκοπό νά προσελκύσει τούς ἐκεῖ σοσιαλδημοκράτες στό ἔργο τῆς ὑποστήριξης τῆς ἔκδοσης τῆς «Ἴσκρα».
'Ιούλης, 10 (23).	'Ο Λένιν ἐπιστρέφει στό Ποντόλσκ.
'Ιούλης, 16 (29).	'Ο Λένιν ἀναχωρεῖ γιά τό ἐξωτερικό.
'Αρχές Αὐγούστου.	Διήμερη παραμονή τοῦ Λένιν στή Ζυρίχη καί συζήτησή του μέ τόν Π. Μπ. 'Αξελρόντ γιά τήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά». Διαπραγματεύσεις τοῦ Λένιν μέ τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ

	στή Γενεύη γιά τήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά»· διαφωνίες μέ τόν Πλεχάνοφ κατά τή συζήτηση τοῦ σχεδίου δήλωσης «Ἀπό τή σύνταξη», πού ἔγραψε ὁ Λένιν, καθώς καί πάνω σέ ζητήματα ὀργάνωσης τῆς δουλειᾶς τῆς σύνταξης.
	Στό Μπελρίβ (κοντά στή Γενεύη) ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ σύσκεψη μέ τούς Γ. Β. Πλεχάνοφ, Α. Ν. Πότρεσοφ, Β. Ι. Ζασούλιτς, Ν. Ε. Μπάουμαν καί Γ. Μ. Στεκλόφ, μέ θέμα τό πρόγραμμα τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά».
Αὔγουστος, 11–15 (24–28).	Ὁ Λένιν συμμετέχει σέ σύσκεψη μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στό Κορσιέ (κοντά στή Γενεύη) ὅπου συζητιέται τό ζήτημα τῆς ἔκδοσης καί τῆς κοινῆς διεύθυνσης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά».
Αὔγουστος, 15 (28).	Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τή Γενεύη γιά τό Μόναχο.
Αὔγουστος, 20 (Σεπτέμβρης, 2) καί ἀργότερα.	Ὁ Λένιν περιγράφει τά καθέκαστα ἀπό τήν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Πλεχάνοφ γιά τήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα» («Πῶς παρά λίγο νά ἔσβηνε ἡ „Ἴσκρα"·»).
Αὔγουστος, 22–24 (Σεπτέμβρης, 4–6).	Ὁ Λένιν στή Νυρεμβέργη, ἀπ' ὅπου πέρασε πηγαίνοντας γιά τό Μόναχο, διεξάγει διαπραγματεύσεις μέ τόν γερμανό σοσιαλδημοκράτη Α. Μπράουν γιά τήν παροχή ὀργανωτικῆς-τεχνικῆς βοήθειας στήν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα».
Αὔγουστος, 23 (Σεπτέμβρης, 5) καί νωρίτερα ἀπό τίς 2 (15) τοῦ Σεπτέμβρη.	Ὁ Λένιν σέ γράμματά του πρός ἄγνωστο ρῶσο σοσιαλδημοκράτη ἀπορίπτει κατηγορηματικά κάθε συμφωνία μέ τήν «Ἕνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», ὀργάνωση τῶν «οἰκονομιστῶν».
Αὔγουστος, ἀργότερα ἀπό τίς 23 (5 τοῦ Σεπτέμβρη).	Ὁ Λένιν γράφει τή δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα».
Αὔγουστος, 24 (Σεπτέμβρης, 6).	Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τη Νυρεμβέργη γιά τό Μόναχο.
Δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Αὐγούστου.	Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στόν Γ. Μ. Στεκλόφ μέ κριτικές παρατηρήσεις στό ἄρθρο τοῦ Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ «Παρατηρήσεις στό πρόγραμμα τοῦ „Ραμπότσεγε Ντιέλο"».
Τέλη Αὐγούστου.	Ὁ Λένιν συντάσσει τό σχέδιο συμφωνίας τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» μέ τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πάνω στό ζήτημα τῆς ἔκδοσης τῆς «Ἴσκρα»

καί τοῦ «Ζαριά» καί τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν ὁμάδων στή σύνταξη αὐτῶν τῶν ὀργάνων.

Ὁ Λένιν στέλνει στή Γενεύη στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» τέσσερα πληρεξούσια γιά τό Διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο στό Παρίσι: τρία ἀπό τήν ὁμάδα «Σοσιαλδημοκράτης» τῶν Οὐραλίων καί ἕνα ἀπό τή σοσιαλδημοκρατική ὀργάνωση τῆς Οὐφά, στήν ὁποία καθοδηγητικό ρόλο ἔπαιζαν ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ Α. Ντ. Τσιουρούπα καί ἄλλοι.

Αὔγουστος. Ὁ Λένιν μελετᾶ τά ὑλικά καί τά ντοκουμέντα τῆς «Ἕνωσης τῆς ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» σχετικά μέ τή διάσπαση στήν «Ἕνωση».

Ὁ Λένιν ἀρνεῖται τή συνεργασία στή «Ραμπότσαγια Μίσλ» (πού ἡ ἔκδοσή της εἶχε μεταφερθεῖ στό ἐξωτερικό)· τή σχετική πρόταση τήν εἶχε κάνει στόν Λένιν καί στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Κ. Μ. Τάχταρεφ μέ σκοπό νά τούς παρακινήσει νά παραιτηθοῦν ἀπό τήν πρόθεσή τους νά ἐκδόσουν τήν «Ἴσκρα».

Ἀνάμεσα Αὔγουστο καί Δεκέμβρη. Ὁ Λένιν συναντιέται μέ τόν πολωνό ἐπαναστάτη Γιούλιαμ Μαρχλέβσκι, πού ζοῦσε τότε στό Μόναχο, καί πού βοηθᾶ στήν ὀργάνωση τῆς ἔκδοσης τῆς «Ἴσκρα».

Σεπτέμβρης, 23 (Ὀχτώβρης, 6). Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στήν ἐπεξεργασία μιᾶς εἰδικῆς συμφωνίας γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις μέσα στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», πού νά ἐξασφαλίζει τά δικαιώματα τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» κατά τήν ἐπίλυση ζητημάτων τῆς σύνταξης.

Σεπτέμβρης. Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Ν. Κ. Κρούπσκαγια περιγράφει τά καθέκαστα τῆς διάσπασης στίς γραμμές τῆς «Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Ὁ Λένιν παρακολουθεῖ στό Μόναχο μαθήματα ἀγγλικῆς γλώσσας.

Ἀνάμεσα στίς 27 τοῦ Σεπτέμβρη καί 5 τοῦ Ὀχτώβρη (10 καί 18 τοῦ Ὀχτώβρη). Κυκλοφορεῖ σέ χωριστό φυλλάδιο ἡ «Δήλωση τῆς Σύνταξης τῆς „Ἴσκρα"», πού εἶχε γράψει ὁ Λένιν. Ἡ δήλωση στέλνεται στή Ρωσία γιά νά κυκλοφορήσει ἀνάμεσα στίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις καί στούς ἐργάτες.

Ἀνάμεσα στίς 27 τοῦ Σεπτέμβρη (10 τοῦ Ὀχτώβρη) καί 11 (24) τοῦ Δεκέμβρη. Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ, μέλος τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα», γιά τό ζήτημα τῆς προετοιμασίας τῆς ἐκτύπωσης τοῦ πρώτου φύλλου τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» καί τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».

Σεπτέμβρης–'Οχτώβρης.	'Ο Λένιν δουλεύει τό ἄρθρο «'Ο πόλεμος μέ τήν Κίνα», χρησιμοποιώντας ἀπό τίς ἐφημερίδες ὑλικά, πού καθρέφτιζαν τήν ἐσωτερική κατάσταση τῆς χώρας.
Σεπτέμβρης–Φλεβάρης τοῦ 1901.	'Ο Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τή σοσιαλδημοκρατική ὁμάδα «Μπορμπά» (Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ, Γ. Μ. Στεκλόφ καί Β. Ντανέβιτς) γιά τό ζήτημα τῶν μορφῶν τῆς φιλολογικῆς συνεργασίας τῶν μελῶν αὐτῆς τῆς ὁμάδας μέ τήν «Ἴσκρα» καί τό «Ζαριά».
'Ανάμεσα στίς 5 (18) τοῦ 'Οχτώβρη καί 3 (16) τοῦ Νοέμβρη.	'Ο Λένιν θεωρεῖ τήν μπροσούρα «Τά γεγονότα τοῦ Μάη στό Χάρκοβο» καί γράφει τόν πρόλογό της.
'Οχτώβρης, 13 (26).	'Ο Λένιν σέ γράμμα του στήν Α. Α. Γιακουμπόβα, ἐξονόματος τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» ἀπορίπτει κατηγορηματικά τήν πρόσκληση γιά συνεργασία στό ὄργανο τῶν «οἰκονομιστῶν» «Ραμπότσαγια Μίσλ».
'Οχτώβρης, 20 (Νοέμβρης, 2).	'Ο Λένιν σέ γράμμα του στόν Β. Π. Νόγκιν στό Λονδίνο, τοῦ κάνει γνωστό ὅτι εἶναι δυνατό νά ὀργανωθεῖ τό παράνομο πέρασμά του ἀπό τά σύνορα γιά τήν ὀργάνωση τῆς κυκλοφορίας τῆς «Ἴσκρα» καί τήν ἀποκατάσταση σύνδεσης μέ διάφορες ἐπιτροπές καί ὁμάδες στή Ρωσία. «Στηρίζουμε στή συνεργασία Σας μεγάλες ἐλπίδες, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν — ἰδιαίτερα στό ζήτημα τῶν ἄμεσων ἐπαφῶν μέ ἐργάτες στά διάφορα μέρη».
'Οχτώβρης, 24 (Νοέμβρης, 6).	'Ο Λένιν σέ γράμμα πού στέλνει ἀπό τό Μόναχο στή Μ. Ι. Οὐλιάνοβα ἀναφέρει ὅτι ἀσχολεῖται μέ τήν ἐκμάθηση τῆς γερμανικῆς γλώσσας, ὅτι πηγαίνει στή βιβλιοθήκη.
'Οχτώβρης, 27 (Νοέμβρης, 9).	'Ο Λένιν σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἀναφέρει ὅτι τοῦ στέλνει τά ἄρθρα τοῦ Πότρεσοφ κ. ἄ. γιά τό πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».
'Οχτώβρης–ἀρχές Νοέμβρη.	'Ο Λένιν γράφει τό ἄρθρο «'Επιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας» (κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «Ἴσκρα»).
Νοέμβρης, ὄχι ἀργότερα ἀπό τίς 25 (8 τοῦ Δεκέμβρη).	'Ο Λένιν γράφει τό ἄρθρο «'Η διάσπαση τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ»
Νοέμβρης.	'Ο Λένιν ἀλληλογραφεῖ μέ τούς κατά τόπους ἀνταποκριτές, θεωρεῖ σχόλια καί ἄρθρα, ἑτοιμάζει γιά στοιχειοθέτηση τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα».
Τέλη τοῦ Νοέμβρη.	'Ο Λένιν ὀργανώνει τήν προετοιμασία καί τήν ἔκδο-

ση τοῦ πρώτου φύλλου τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» στή Στουτγάρδη.

'Ανάμεσα στίς 1 καί 10 (14 καί 23) τοῦ Δεκέμβρη. Ταξίδι τοῦ Λένιν ἀπό τό Μόναχο στή Λειψία γιά τήν τελική θεώρηση τοῦ πρώτου φύλλου τῆς «Ἴσκρα».

Δεκέμβρης, 10 (23). Ὁ Λένιν ἐπιστρέφει ἀπό τή Λειψία στό Μόναχο.

Δεκέμβρης, 11 (24). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. 'Αξελρόντ ἀναφέρει ὅτι τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα» στοιχειοθετήθηκε καί πρόκειται νά κυκλοφορήσει.

Πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1900. Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στή Ν. Κ. Κρούπσκαγιά τήν παρακαλεῖ νά τοῦ στείλει τή μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Κάουτσκι «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα», πού ἔκανε ὁ ἴδιος στήν ἐξορία, ὑπολογίζοντας νά τήν ἐκδόσει στό ἐξωτερικό. Ἡ μετάφραση τήν περίοδο ἐκείνη βρισκόταν στό 'Αστραχάν, στά χέρια, προφανῶς, τοῦ Λ. Μ. Κνιπόβιτς.

'Ανάμεσα στίς 16 (29) τοῦ Δεκέμβρη 1900 καί μέσα τοῦ Φλεβάρη 1901. Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στίς διαπραγματεύσεις τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε (ἐκπρόσωπο τῆς ὁμάδας τῆς «δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης» «Σβομπόντα»), πού ἦρθε στό Μόναχο· οἱ διαπραγματεύσεις ἀφοροῦν τό ζήτημα τῶν μορφῶν μιᾶς κοινῆς ἐκδοτικῆς δράσης στό ἐξωτερικό. Ὁ Λένιν γράφει τό σχέδιο τῆς συμφωνίας τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» καί «Ζαριά» μέ τήν ὁμάδα «Σβομπόντα», ὅπου καθορίζονται οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις αὐτῶν τῶν ὁμάδων κατά τήν ἔκδοση ἑνός γενικοῦ πολιτικοῦ παραρτήματος τοῦ «Ζαριά» μέ τίτλο «Σοβρεμέννογε 'Ομποζρένιγε». 'Επειδή στή διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων ὁ Π. Μπ. Στροῦβε προσπαθεῖ νά ἐκμεταλλευτεῖ τήν ταμπέλα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ἐκδοτικοῦ γιά τά συμφέροντα τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς τάξης, ὁ Λένιν ἐπιμένει νά διακοποῦν οἱ διαπραγματεύσεις.

Δεκέμβρης, 16 (29). Ὁ Λένιν, ἐπιστρέφοντας ἀπό τή σύσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε, περιγράφει τήν πορεία τῶν διαπραγματεύσεων.

Νωρίτερα ἀπό τίς 21 τοῦ Δεκέμβρη 1900 (3 τοῦ Γενάρη 1901). Ὁ Λένιν μεταφράζει τό ἄρθρο τοῦ Γ. Μ. Χάιντμαν «Ὁ σοσιαλισμός, ὁ τρεϊντ-γιουνιονισμός καί ἡ πολιτική πάλη», πού τό πῆρε ἀπό τό συγγραφέα μέσω τοῦ Β. Π. Νόγκιν, μέλους τῆς ὁμάδας «Ραμπότσεγε ζνάμια» τῆς Πετρούπολης.

Δεκέμβρης, 21 (3 τοῦ Γενάρη 1901). Ὁ Λένιν μέ γράμμα του στόν Β. Π. Νόγκιν ἀναφερει ὅτι δέν μπορεῖ νά δεχτεῖ τήν πρόταση τοῦ Μ. Β. Σμιρ-

νόφ (μέλους τῆς ὁμάδας «Ραμπότσεγε ζνάμια») σχετικά μέ τήν ἔκδοση τῆς μετάφρασής του τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Κάουτσκι «Ὁ Μπέρνσταϊν καί τό σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα», γιατί σκοπεύει νά τό τυπώσει σάν ἔκδοση τῆς «Ἴσκρα»· ρωτάει τόν Β. Π. Νόγκιν ἄν ἡ ὁμάδα «Ραμπότσεγε ζνάμια» θά δεχόταν νά χρηματοδοτήσει ἔστω καί ἐνμέρει τήν ἔκδοση αὐτή.

Τέλη τοῦ Δεκέμβρη. Βγαίνει τό πρῶτο φύλλο τῆς πανρωσικῆς παράνομης μαρξιστικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» μέ τά ἄρθρα τοῦ Λένιν: «Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας» (κύριο ἄρθρο), «Ὁ πόλεμος μέ τήν Κίνα», καί «Ἡ διάσπαση τῆς Ἕνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Τέλη τοῦ 1900–ἀρχές τοῦ 1901. Ὁ Λένιν θεωρεῖ καί ἑτοιμάζει γιά δημοσίευση στήν «Ἴσκρα» μιά σειρά ἀνταποκρίσεις, ἀνάμεσα σ' αὐτές καί ἀνταποκρίσεις γιά τήν κατάσταση τῶν ἐργατῶν καί τό ἐργατικό κίνημα (στήν Πετρούπολη, στή Μόσχα, στή Ρίγα, στά Οὐράλια, στό Κρασνογιάρσκ, στό Αἰκατερινοσλάβ, στήν Ὀδησσό, στό Κίεβο), γιά τό φοιτητικό κίνημα (στήν Πετρούπολη, στή Μόσχα, στό Κίεβο, στό Χάρκοβο), καθώς καί μιά σειρά ἀποκαλυπτικά ἔγγραφα (ἀνάμεσά τους τό μυστικό ἔγγραφο τῆς ἱερᾶς συνόδου πού ἀπαγόρευε τίς πανυχίδες σέ περίπτωση θανάτου τοῦ Λ. Ν. Τολστόι).

1901

Γενάρης–Μάρτης. Κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ Λένιν ἀναπτύσσουν τή δράση τους οἱ ὁμάδες ὑποστήριξης τῆς «Ἴσκρα» καί οἱ πράχτορές της στή Ρωσία (Πετρούπολη, Μόσχα, Πσκόφ, Πολτάβα, Σαμάρα, Νότια Ρωσία κ. ἄ.).

Γενάρης, 11 (24). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Β. Π. Νόγκιν ἀναφέρει ὅτι τοῦ στέλνει τό πρῶτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα», τόν παρακαλεῖ νά στείλει τή γνώμη του γι' αὐτό, τόν ρωτᾶ ἄν εἶναι σύμφωνος ν' ἀναλάβει μόνιμα τή δουλειά τῆς μεταφορᾶς ἔντυπου ὑλικοῦ στή Ρωσία.

Γενάρης, 17 (30). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐκθέτει λεπτομερειακά τό περιεχόμενο τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Π. Μπ. Στροῦβε γιά τήν κοινή ἔκδοση παράνομου ὀργάνου καί τάσσεται ἀποφασιστικά ὑπέρ τῆς διακοπῆς τῶν διαπραγματεύσεων.

Γενάρης. Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν».

Τέλη Γενάρη–ἀρχές Φλεβάρη. Ὁ Λένιν γράφει τρία ἄρθρα: «Χτύπα, ἀλλά ὄχι μέχρι θανάτου», «Γιατί νά ἐπισπεύδουμε τήν ἀλλαγή τῶν

	καιρῶν;» καί «Ἀντικειμενική στατιστική» μέ τό γενικό τίτλο «Εὐκαιριακά σημειώματα».
Πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Φλεβάρη.	Βγαίνει τό δεύτερο φύλλο τῆς «Ἴσκρα», ὅπου εἶναι δημοσιευμένο τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν».
Φλεβάρης, 15–20 (Φλεβάρης, 28–Μάρτης, 5).	Ταξίδι τοῦ Λένιν στήν Πράγα καί στή Βιέννη γιά τήν ὀργάνωση τοῦ ἐρχομοῦ τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό ἐξωτερικό. Στήν Πράγα ὁ Λένιν γνωρίζεται μέ τόν τσέχο σοσιαλδημοκράτη Φ. Μοντράτσεκ, μέσω τοῦ ὁποίου διαβιβαζόταν ἡ ἀλληλογραφία ἀπό τή Ρωσία καί γιά τή Ρωσία.
Φλεβάρης, ἀργότερα ἀπό τίς 19 (4 τοῦ Μάρτη).	Ὁ Λένιν γράφει τό ἄρθρο «Τό ἐργατικό κόμμα καί ἡ ἀγροτιά».
Τέλη τοῦ Φλεβάρη–πρῶτο δεκαπενθήμερο τοῦ Μάρτη.	Ὁ Λένιν διεξάγει διαπραγματεύσεις μέ τόν σοσιαλδημοκράτη Λ. Ι. Γκόλντμαν, πού κλήθηκε ἀπό τήν Πολτάβα, γιά τή δημιουργία στό Κισινιόφ παράνομου τυπογραφείου τῆς «Ἴσκρα».
Μάρτης, 7 (20).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ τόν πληροφορεῖ ὅτι ἡ δήλωση τῆς σύνταξης πού ἔγραψε ὁ ἴδιος γιά τό πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» ἀπορίφθηκε ἀπό τό ἐκδοτικό τοῦ Ντίτς, γιατί ἀναφέρεται στήν «Ἴσκρα», πού ἐκδίδεται παράνομα.
Μάρτης, 10 (23).	Βγαίνει τό πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» μέ τρία ἄρθρα τοῦ Λένιν πού ἔχουν τόν κοινό τίτλο «Εὐκαιριακά σημειώματα».
Μάρτης, 24 (Ἀπρίλης, 6).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Β. Π. Νόγκιν τόν εὐχαριστεῖ γιά τίς ἐμπεριστατωμένες γνῶμες του σχετικά μέ τό πρῶτο τεῦχος τοῦ «Ζαριά».
Μάρτης.	Ἡ διεύθυνση τῆς ἀστυνομίας ἐξακριβώνει ὅτι ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἴσκρα» βρίσκεται ὁ Β. Ι. Λένιν, καί στίς 26 τοῦ Μάρτη (8 τοῦ Ἀπρίλη) προτείνει στό γενικό διοικητή τοῦ κυβερνείου Μίνσκ νά «ὀργανώσει τήν παρακολούθηση τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐφημερίδας, πού διεισδύει μέσω τῶν συνόρων».
Ἀπρίλης, 2 (15).	Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ προτείνει στόν τελευταῖο νά γράψουν ἀπό κοινοῦ μιά κριτική τῆς συλλογῆς «Σ' ἕνα τιμητικό πόστο», πού ἦταν ἀφιερωμένη στά 40 χρονα τοῦ Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι· ὁ Λένιν ἀναφέρει ὅτι ὁ ἴδιος σκοπεύει νά γράψει ἐνάντια στό ἄρθρο τοῦ Τσερνόφ, στόν δέ Πλεχάνοφ συνιστᾶ νά κριτικάρει τά ἄρθρα τῶν Σ. Ν. Γιουζακόφ καί Μ. Ραφαῆλοφ.

'Απρίλης, 6 (19). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Κ.-Γ. Μπράντινγκ (διευθυντή τοῦ «Social-Demokraten», ὀργάνου τοῦ σουηδικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος) τόν παρακαλεῖ ἐξονόματος τῆς σύνταξης τοῦ «Ζαριά» νά βοηθήσει στήν ἀπόκτηση ἐπαφῆς μέ τούς σουηδούς καί φιλλανδούς σοσιαλδημοκράτες μέ σκοπό τόν ἐφοδιασμό τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά» καί τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» μέ φιλολογικό ὑλικό γύρω ἀπό τήν πολιτική κατάσταση στή Φιλλανδία, τήν πάλη τῶν φιλλανδῶν ἐνάντια στό δεσποτισμό τῆς τσαρικῆς ἀπολυταρχίας.

'Απρίλης, 8 (21). Ὁ Λένιν στέλνει γράμμα στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικά μέ τήν ἀνάγκη νά πραγματοποιηθεῖ σύντομα σύσκεψη τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά».

'Απρίλης, 12 (25). Ὁ Λένιν παρουσιάζει στήν ὁμάδα «'Απελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» σχέδιο συνένωσης τῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων σ' ἕνα «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας».

'Απρίλης, 14 (27). Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν πράχτορα τῆς «Ἴσκρα» Λ. Ν. Ραντσένκο μιλάει γιά τή δουλειά τῆς ὁμάδας «Ἴσκρα» τοῦ ἐξωτερικοῦ πού ἀποβλέπει στό «ν' ἀγκαλιάσει ἡ ρωσική ὀργάνωση τῆς „Ἴσκρα" ὅσο τό δυνατό περισσότερο κόσμο καί ὅσο τό δυνατό περισσότερες περιφέρειες»· τονίζει ἐπίσης ὅτι δέν εἶναι ἐπιθυμητή τή στιγμή αὐτή ἡ σύγκληση τοῦ ΙΙ συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ, πού προσπαθοῦσε νά πραγματοποιήσει τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ἐν ἀγνοία τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα».

Μέσα τοῦ 'Απρίλη. Ἄφιξη τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στό Μόναχο.

Ὁ Λένιν σέ γράμμα του στόν Σ. Ι. Ραντσένκο ἀναφέρει ὅτι κυκλοφόρησαν δυό πρωτομαγιάτικες προκηρύξεις: ἡ προκήρυξη τῆς «Ἴσκρα» καί ἡ προκήρυξη «Ἡ Πρωτομαγιά», πού ἐκδόθηκε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἐξονόματος μερικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Νότιας Ρωσίας, καθώς καί ἐξονόματος τῆς ὀργάνωσης «Γιούζνι ραμπότσι» καί τῆς «Ἴσκρα». Ὁ Λένιν σέ γράμμα πού στέλνει στό Βερολίνο στόν Μ. Γ. Βετσεσλόφ ὑποδείχνει στόν τελευταῖο νά στείλει τή βαλίτσα μέ τίς πρωτομαγιάτικες προκηρύξεις στήν Πετρούπολη (μέσω Πσκόφ).

'Απρίλης, 19 (Μάης, 2). Βγαίνει τό τρίτο φύλλο τῆς «Ἴσκρα», ὅπου δημοσιεύεται τό ἄρθρο τοῦ Λένιν «Τό ἐργατικό κόμμα καί ἡ ἀγροτιά».

'Ανάμεσα στίς 24 καί 29 τοῦ 'Απρίλη (7 καί 12 τοῦ Μάη). 'Ο Λένιν συμμετέχει σέ σύσκεψη τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», ὅπου συζητιέται τό περιεχόμενο τοῦ τεύχους 2–3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά», τό σχέδιο πού πρότεινε ὁ Λένιν γιά τήν ὀργάνωση ἑνός «Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» μαζί μέ ἕνα πρότυπο καταστατικό του, καθώς καί ἡ πρόταση τῆς ὁμάδας «Μπορμπά» γιά τή συνένωση ὅλων τῶν ρωσικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ.

'Απρίλης, 29 (Μάης, 12). Σέ γράμμα του στήν ὁμάδα «Μπορμπά» ὁ Λένιν ἐξονόματος τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» δίνει τή συγκατάθεσή του γιά τήν ἐπανάληψη τῶν διαπραγματεύσεων πάνω στό ζήτημα τῆς συνένωσης τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί γιά τή σύγκληση μιᾶς προκαταρκτικῆς συνδιάσκεψης ἀντιπροσώπων ἀπ' ὅλες τίς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ τίτλοι πού ἔβαλε τό Ἰνστιτοῦτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ. *Ἡ Σύντ.*

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

4